

HISTÒRIA DE LA INDÚSTRIA LÀCTIA A LES
COMARQUES GIRONINES:
LA CENTRAL LLETERA MUNICIPAL DE GIRONA I
LA LACTARIA ESPAÑOLA DE VIDRERES, ENTRE
D'ALTRES

Antoni García Moreno

Per citar o enllaçar aquest document:
Para citar o enlazar este documento:
Use this url to cite or link to this publication:

<http://hdl.handle.net/10803/663548>

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

Aquesta obra està subjecta a una llicència Creative Commons Reconeixement

Esta obra está bajo una licencia Creative Commons Reconocimiento

This work is licensed under a Creative Commons Attribution licence

TESI DOCTORAL

HISTÒRIA DE LA INDÚSTRIA LÀCTIA A LES COMARQUES
GIRONINES: LA CENTRAL LLETERA MUNICIPAL DE GIRONA I
LA LACTARIA ESPAÑOLA DE VIDRERES, ENTRE D'ALTRES.

Antonio GARCÍA MORENO

2017

TESI DOCTORAL

Història de la indústria làctia a les comarques gironines: la Central Lletera Municipal de Girona i La Lactaria Española de Vidreres, entre d'altres.

Antonio García Moreno

2017

Programa de Doctorat en Ciències Humanes, del Patrimoni i de la Cultura

Dirigida per: Dra. M^a. Rosa Congost Colomer

Tutor/a: Dra. M^a. Rosa Congost Colomer

Memòria presentada per optar al títol de doctor per la Universitat de Girona

A l'Arlet, l'Eduard i la Marta
amb molta estimació.

AGRAÏMENTS.

Aquest treball posa fi a un llarg recorregut. Fa prop de 20 anys vaig matricular-me a les primeres assignatures del Doctorat i aviat en farà 10 que vaig presentar, com a Diploma d'Estudis Avançats, el treball de recerca que donà el tret de sortida a aquesta Tesi. En el decurs d'aquest temps han succeït molts esdeveniments, de diferent signe, i alguns d'ells de caràcter personal. Els positius ens han ajudat a tirar endavant; els negatius ens han ensenyat com superar els obstacles que apareixen en el dia a dia, i a assimilar situacions aparentment inversemblants, contradictòries o injustes amb la societat o amb un mateix. Presento el treball d'investigació amb il·lusió i amb bones sensacions, tot deixant enrere aquells moments en que ho haguéssim deixat córrer, perquè es feia tan difícil avançar, perquè la tesi semblava molt més un obstacle en el dia a dia que no pas una tasca entusiasta i enriquidora. El treball de camp es va perllongar molt; amb contínues visites als arxius i a altres centres on cercava informació; per a les entrevistes, calia trobar el moment oportú, amb temps, sense controlar el rellotge... La redacció, en canvi, va anar avançant amb més celeritat, tot i que el temps disponible en moltes ocasions podia definir-se com a residual. Es tractava d'aprofitar el "temps lliure", el que sovint resultava difícil. Sorprenentment, ara, amb la sensació d'haver aconseguit una fita esperada, queden enrere els moments feixucs del procés d'elaboració i redacció del treball; més aviat afloren pensaments sobre quins seran els nous plantejaments i objectius.

Voldria compartir aquest moment –aquesta bona sensació d'haver culminat una tasca complicada- amb totes aquelles persones que no només m'han ajudat, d'una manera o altra amb el treball, si no que també han cregut que la presentació de la Tesi finalment seria una realitat. Més de deu anys és un període de temps important i considerable, suficient per saber a qui has de donar les gràcies.

En un primer moment, haig d'agrair a totes aquelles persones de la Universitat de Girona que d'una manera directa o indirecta han col·laborat o contribuït, no només en el desenvolupament del treball, sinó també en la meva pròpia formació com a estudiant i com a persona. Ja fa molts anys que vaig fer la Llicenciatura en Història a

Girona i conservo molts bon records d'aquell pas. Tot començà fa un quart de segle, en el vell edifici del Seminari, amb les seves enrevessades aules; la Facultat de Lletres tal com la coneixem actualment encara estava en fase de construcció. Per raons que ara no venen al cas, la meua vida professional no ha seguit el camí que podia haver traçat a partir d'aquells estudis universitaris d'Història. A diferència de molts companys de la Facultat que avui es dediquen professionalment a la docència, investigació o arxivística, jo vaig seguir una línia totalment diferent. Però sempre vaig tenir molt clar, ja com estudiant, que havia de finalitzar els estudis amb la presentació d'un estudi personal d'investigació. El projecte i l'objectiu s'anà forjant any rere any a la Facultat de Lletres. Molta part de la responsabilitat la tenen els professors que vaig conèixer a les aules. Vaig tenir la sort de ser alumne de professors que els agradava la seva professió; un element important, ja que transmetien seguretat, rigor i confiança amb les seves exposicions, que em motivaren per aprofundir-ne el contingut. Eren professors que estimulaven a l'alumne; recordo els noms de l'Àngel Duarte, Jordi Canal, Anna Maria García, Joaquim Mª Puigvert, així com també d'en Joan Puigbert, que ens deixà per aquells anys. També vull manifestar el meu agraïment a l'Enric Sagner que, tot i no haver estat professor meu, sovint m'ha ajudat desinteressadament.

És evident que a la persona a qui estic més agraït de la Facultat és la directora d'aquest treball. La doctora Rosa Congost ha estat un suport molt important, que no només ha complert amb les seves funcions acadèmiques, sinó que també m'ha ajudat en moments difícils del procés d'elaboració de la tesi. Les seves suggerències i correccions, així com els seus consells en l'estructura i redacció han estat determinants i de gran ajuda en l'execució final del treball. Ja com a professora de les diferents assignatures que vaig cursar, entre elles la Història de la Industrialització, vaig apreciar la seva manera peculiar i personal, si bé molt professional, d'exposar les classes; amb concreció i naturalitat, combinava la seva seguretat pel que feia i deia amb la seva disposició a respondre o debatre qualsevol situació presentada. Tot em va empènyer a preguntar-li, arribat el dia, si volia dirigir el treball d'investigació que tenia intenció iniciar.

No puc oblidar d'agrair els diferents professionals d'arxius i biblioteques que d'una manera o altra també han col·laborat en la tasca conjunta d'elaboració de la Tesi. Ho han fet amb la seva forma de saber estar en els seus llocs laborals, on el contacte amb el públic pot resultar de vegades difícil i feixuc. Vull remarcar la bona actitud, funció i voluntat d'en Manel i en Quim, responsables de l'Arxiu Comarcal de La Selva,

abans conegut com a Arxiu Històric i Comarcal de Santa Coloma de Farners, i també vull mostrar el meu agraïment a tot el personal de l'Arxiu Municipal de Girona i de l'Arxiu Històric de San Josep i a en Lluís de l'Arxiu Local de Sils. Així mateix, de manera especial he de citar el que fou el director de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya, a Puigcerdà, Sebastià Bosom. En les dues visites que vaig fer es va desviure per ensenyar-me la documentació necessària, així com la quantitat d'objectes que havia recopilat i que conservava com si fos un museu; el meu sincer agraïment allà on sigui. També he d'agrair la paciència del personal de les biblioteques, tant de la "J. Sala i Rigau" de Vidreres, com la de la Casa de la Cultura de Girona, que m'han proporcionat revistes i llibres procedents d'arreu de l'Estat.

També agraeixo la participació i sinceritat de totes les persones que cito en el treball, i que amb les seves entrevistes han enriquit d'una manera o altre el contingut de la tesi: Antoni Trinxeria, Miquel Cantó, Pepita Balmanya, Josep Tarrés, Romà Dalmau, Mar Fajardo, Josep Casellas i Magí Clarió.

Pel que fa als elements tècnics i de configuració del treball, dec molt a la col·laboració i ajuda de la Maria, l'Elena i en Jose.

Ha arribat el moment de citar i agrair a dues persones molt properes a mi i per tant també al treball. Sense elles difícilment hagués dut a terme i finalitzat el llarg camí iniciat fa tants anys. Estic referint-me als meus pares, Antonio i Matilde que, procedents de l'Andalusia rural, sense cap formació educativa, van arribar a aquí per guanyar-se la vida, fugint de la misèria que van viure a la seva joventut. Els esforços i sacrificis de tots dos van possibilitar que les meves tres germanes i jo poguéssim prosperar en la formació estudiantil. He de citar de manera especial el meu pare, a qui faig en part responsable del treball. No només per haver-me inculcat els seus valors, com tot pare procura fer amb els seus fills, sinó per haver-me introduït i haver-me fet creure en un treball laboral d'una forma especial. No en tinc cap dubte que ens va deixar havent complert els seus objectius. Estic segur que se sentiria molt orgullós en aquests moments.

I per últim, no puc oblidar de donar les gràcies a la meva família, especialment a la meva parella Marta, per la seva ajuda i col·laboració en la confecció del treball. No només pel suport rebut, sinó també i sobretot per la paciència que ha tingut. Els anys anaven passant i la tesi no s'acabava mai. Moltes estones lliures les he passades tirant endavant el treball, quan podia haver passat el temps i gaudir més amb ells. L'Arlet i l'Eduard encara no eren en aquest món, que jo ja estava treballant en la tesi. Recordo el

Agraïments

dia que va néixer el nen, el gran dels germans; jo estava a casa passant unes dades que havia recopilat a l'arxiu dies abans, quan va arribar el moment de marxar cap a l'hospital. ¡Quantes vegades l'Eduard, que avui té 9 anys, m'ha preguntat; papa, què estàs fent amb l'ordinador?! Jo el mirava i abans de respondre'l ell em tornava a dir: sempre fas el mateix, quan acabaràs? Ja l'he acabat! Gràcies a tots.

Vidreres, febrer del 2017.

ABREVIATURES UTILITZADES.

A. C. A. E.	Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà.
A. C. B.	Associació Clubs de Bàsquet.
A. C. B. E.	Arxiu Comarcal del Baix Empordà.
A. C. C.	Arxiu Comarcal de la Cerdanya.
A. C. G.	Arxiu Comarcal de la Garrotxa.
A. C. L. S.	Arxiu Comarcal de La Selva.
A. C. N.	Arxiu Comarcal de la Noguera.
A. M. A.	Arxiu Municipal d'Aiguaviva.
A. M. C. E.	Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries.
A. M. C. S.	Arxiu Municipal de Cassà de la Selva.
A. M. F.	Arxiu Municipal de Figueres.
A. M. Gi.	Arxiu Municipal de Girona.
A. M. O.	Arxiu Municipal d'Olot.
A. M. S.	Arxiu Municipal de Sils.
A. M. S. C.	Arxiu Municipal de Sant Celoni.
A. M. V.	Arxiu Municipal de Vidreres.
A. M. V. O.	Arxiu Municipal de Vilobí d'Onyar.
A. H. C. C. E.	Arxiu Històric Comarcal de Castelló d'Empúries.
A. H. Gi.	Arxiu Històric de Girona.
C. A. P. S. A.	Corporación Alimentaria Peñasanta Sociedad Anónima.
C. C. O. O.	Comisiones Obreras.
C. E. E.	Comunitat Econòmica Europea.
C. L. E. S. A.	Centrales Lecheras Españolas Sociedad Anónima.
D. A. R. P.	Departament d'Agricultura Ramaderia i Pesca.
F. A. O.	Food and Agriculture Organization of the United Nations.
F. E. N. I. L.	Federación Nacional de Industrias Lácteas.
I. L. D. A. S. A.	Industrial Lechera del Ampurdán Sociedad Anónima
I. N. I.	Instituto Nacional de Industria.

L. E. S. A.	Lactaria Española Sociedad Anónima.
M. A. P. A.	Ministerio de Agricultura Pesca y Alimentación.
P. A. C.	Política Agrària Comunitària.
R. E. L.	Revista Española de Lechería.
R.E.P.L.	Reglamento Estructural de la Producción Lechera.
R. I. A. C. S. I.	Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro.
R. I. L. S. A.	Reunión de Industrias Lácticas Sociedad Anónima.
S. A. L. Ger.	Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona.
S. A. L. I.	Sociedad Anónima Lechera Industrial.
U. E.	Unió Europea.
U. G. T.	Unió General de Treballadors.
U. H. T.	Ultra Hight Temperatura.
U. P. C.	Universitat Politècnica de Catalunya.

ÍNDEX DE QUADRES, GRÀFICS I PIRÀMIDES, MAPES, PLÀNOLS, ORGANIGRAMES I DIAGRAMES.

ÍNDEX DE QUADRES.

Quadre nº1: Rendiments mitjans de les vaques a diferents països de la C.E.E. (En milions de litres).....	42
Quadre nº 2: Estacionalitat de la producció segons zones, valors mitjans entre 1990 i 1995.	43
Quadre nº 3: Nombre de multes imposades per adulteració de la llet a Olot entre l'1 de desembre de 1923 fins al 31 de desembre de 1928.	47
Quadre nº 4: Nombre de mantegueres existents durant el segle XIX. Segons l'Estadística Administrativa de la Contribució Industrial.	59
Quadre nº 5: Evolució del cens ramader espanyol en els anys indicats en milers de caps.....	61
Quadre nº6: Nombre de caps de vaquí a Astúries, amb percentatge sobre el total d'Espanya.	62
Quadre nº 7: Evolució del cens vaquí a Espanya.	91
Quadre nº 8: Cens totals de la ramaderia vaquina estatal (milers).	101
Quadre nº 9: Evolució del cens total de la ramaderia vaquina lletera a Espanya i Catalunya 1986-2014. (milers de caps).	116
Quadre nº 10: Evolució del nº. d'exploracions a Espanya i Catalunya 1992-2010. ...	117
Quadre nº 11: Relació de caps de vaques de llet per nombre de propietaris. (1943)....	171
Quadre nº 12: Resum del Cens ramader de Vidreres. (1964).....	173
Quadre nº 13: Litres de llet rebuts per S. A. Lechera Industrial. (Puigcerdà). (1936-1939)	187
Quadre nº 14: Litres de llet rebuts per S. A. Lechera Industrial. (Puigcerdà). (1940-1943)	188
Quadre nº 15: Litres de llet rebuts per S. A. Lechera Industrial. (Puigcerdà)	193
Quadre nº 16: Nombre de vaques lleteres a municipis veïns de Castelló d'E.	204
Quadre nº 17: Evolució de preus per litre de llet.....	384
Quadre nº 18: Mitjana de litres envasats durant els mesos de 1946.....	452
Quadre nº 19: Mitjana de litres envasats durant els mesos de 1947.....	452
Quadre nº 20: Mitjana de litres envasats durant els mesos de 1951.....	453
Quadre nº 21: Relació de persones que treballaren a la fàbrica de llet a Sils.....	455
Quadre nº 22: Mitjana de litres diaris envasats durant els mesos de 1954.	479
Quadre nº 23: Mitjana de litres diaris envasats durant els mesos de 1955.....	479
Quadre nº 24: Mitjana de litres diaris envasats durant els mesos de 1960.....	480
Quadre nº 25: Resultats econòmics de LESA entre 1986-1995.	518
Quadre nº 26: Distribució del personal anys 1992 i 1993.	526
Quadre nº 27: Relació d'intents de venda de LESA.	527
Quadre nº 28: Evolució del personal a la Planta de Vidreres, (1972-1995).	532

Quadre n° 29: Evolució comparativa entre dades de Vidreres i de La Lactaria.536

ÍNDEX DE GRÀFICS I PIRÀMIDES.

Gràfic n° 1: Estacionalitat llet de vaca.41

Gràfic n°2: Oscil·lació mensual (gener = 100) de venda de llet en cinc lleteries situades en diferents indrets de Barcelona. (Promig 1930-31-32)96

Gràfic n°3: Evolució en el nombre d'explotacions i vaques per explotació a Espanya 2000-2010.117

Gràfic n°4: Evolució en el nombre d'explotacions i vaques per explotació a Catalunya 1990-2009.118

Gràfic n°5: Oscil·lació mensual (gener = 100) de venda de llet en cinc lleteries situades en diferents indrets de Barcelona. (Promig 1930-31-32)625

Piràmide n° 1: Piràmide d'edat amb nombre de treballadors a Vidreres a 31-12-1988.636

Piràmide n° 2: Piràmide d'edat amb nombre de treballadors al GRUP LESA a 31-12-1988.....636

ÍNDEX DE MAPES.

Mapa n° 1: Distribució de les comarques lleteres a la Província de Girona segons distribuï J. Pla Frigola. Mapa extret del seu treball "S.A.L.GER". (2ª Memòria), Gobierno Civil de la Província de Gerona. Gerona, Octubre 1940.....126

Mapa n° 2: Distribució i relació de Capitals de Partits Judicials i Delegacions lleteres. Font: Elaboració pròpia a partir dels mapes i dades exposades al treball "S.A.L.GER". (2ª Memòria), de J. Pla Frigola, així com al Fons del Govern Civil, concretament al Mapa nacional de proveïments i transports de la província de Girona. 1943. 78. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)130

Mapa n° 3: Rutes de recollida a la Cerdanya. Font: Pla i Frigola J., "S.A.L.GER". (2ª Memòria).....135

Mapa n° 4: Nombre de vaques lleteres a la Cerdanya 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial de Puigcerdà. 1946-1947. 74. Arxiu Històric de Girona. Annexes, Document 4.136

Mapa n° 5: Rutes de recollida a La Selva. Font: Pla i Frigola J., "S.A.L.GER". (2ª Memòria).....141

Mapa n° 6: Nombre de vaques lleteres a La Selva 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial de Santa Coloma de Farners. 1946-1947. 76. Arxiu Històric de Girona. Annexes, Document 6.....141

Mapa n° 7: Rutes de recollida a La Garrotxa. Font: Pla i Frigola J., "S.A.L.GER". (2ª Memòria).....151

Mapa n° 8: Nombre de vaques lleteres a La Garrotxa 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial d'Olot. 1946-1947. 72. Arxiu Històric de Girona. Annexes, Document 10.151

Mapa n° 9: Rutes de recollida a la Zona lletera de Banyoles. Font: Pla i Frigola J., "S.A.L.GER". (2ª Memòria).154

Mapa n° 10: Rutes de recollida a la Zona lletera de Girona. Font: Pla i Frigola J., "S.A.L.GER". (2ª Memòria).155

Mapa nº 11: Nombre de vaques lleteres a pobles veïns de Girona i Banyoles 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial Girona. 1946-1947. 66. A.H.Gi. Annexes, Document 12.....	156
Mapa nº 12: Rutes de recollida a la Zona lletera del Baix Empordà. Font: Pla i Frigola J., “S.A.L.GER”. (2ª Memòria).....	162
Mapa nº 13: Nombre de vaques lleteres al Baix Empordà 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial de La Bisbal. 1946-1947. 68. A.H.Gi. Annexes, Document 13.	163
Mapa nº 14: Rutes de recollida a la Zona lletera de l’Alt Empordà. Font: Pla i Frigola J., “S.A.L.GER.” (2ª Memòria).....	165
Mapa nº 15: Nombre de vaques lleteres de l’Alt Empordà 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial de Figueres. 1946-1947. 68. A.H.Gi. Annexes, Document 14. *Municipis de Vilatenim, Santa Llogaia i El Far d’Empordà inclosos a Figueres.	166
Mapa nº 16: Establiments industrials lleters al 1936.	177
Mapa nº 17: Nombre de vaques lleteres a Girona, 1949.....	178
Mapa nº 18: Establiments industrials lleters al 1960.	178
Mapa nº 19: Nombre de vaques lleteres a Girona, 1978.....	179
Mapa nº 20: Establiments industrials lleters al 1990.	179
Mapa nº 21: Nombre de vaques lleteres a Girona, 1997.....	180
Mapa nº 22: Comarca de La Selva on es mostren les rutes de recollida de llet anterior a la direcció del S.A.L.Ger i segon sota la direcció del S.A.L.Ger.....	572
Mapa nº 23: Comarca de La Selva on es mostren les rutes de recollida de llet sota la direcció del S.A.L.Ger.	572
Mapa nº 24: Mapa de la província de Girona amb les rutes de recollida de llet de Lactaria Española existents als anys 70 i 80.	637

ÍNDEX DE PLÀNOLS.

Plànol nº 1: Situació de les diferents vaqueries abastadores de llet a la ciutat de Girona entre 1930 i 1935.....	324
Plànol nº 2: Situació dels diferents despatxos autoritzats per poder vendre llet higienitzada de la Central Lletera Municipal de Girona entre el 22 de maig i 8 de juny de 1935.....	333
Plànol nº 3: Situació dels diferents despatxos autoritzats per la mateixa Central, per poder vendre llet higienitzada provinent de la Central Municipal de Girona a dia 14 de març de 1954, a la pròpia ciutat de Girona.....	379

ÍNDEX D’ORGANIGRAMES I DIAGRAMES.

Organigrama: Orígen i fundació del Grup “La Lactaria Española S.A.”	514
Diagrames nº 1 i 2: Diagrames de fluxe il.lustrats de la llet un cop arriba a l’indústria, així com l’elaboració d’algun derivat.....	640

ÍNDEX GENERAL

AGRAÏMENTS.....	7
ABREVIATURES UTILITZADES.....	11
ÍNDEX DE QUADRES, GRÀFICS I PIRÀMIDES, MAPES, PLÀNOLS, ORGANIGRAMES I DIAGRAMES.....	13
ÍNDEX GENERAL.....	17
RESUM.....	27
RESUMEN.....	28
SUMMARY.....	29
INTRODUCCIÓ.....	31
PRIMERA PART.....	37
1. LA INDÚSTRIA LLETERA A ESPANYA, CATALUNYA I GIRONA.....	37
1.1. Consideracions generals sobre la llet.....	37
Definició. Que entenem per llet?.....	37
Raons per industrialitzar la llet.....	39
1.1.1. Mètodes i tractaments que es fan servir per industrialitzar la llet. Els productes que s'obtenen.....	48
Llet Pasteuritzada.....	48
Llet Esterilitzada i UHT.....	48
Llet Concentrada.....	49
Llet Evaporada.....	49
Llet Condensada.....	49
Llet en Pols.....	49
Nata.....	50
Mantega.....	50
Formatge.....	50
Iogurt.....	50
Gelats.....	51
Sèrum làctic.....	51
1.2. Indústria i ramaderia lletera a Espanya al segle XIX.....	51
Situació de la indústria lletera espanyola al segle XIX.....	51
Situació ramadera a l'Espanya del segle XIX.....	61

1.3. Un nou consum de la llet a finals del segle XIX i principis del XX.....	66
1.4. El sector lleter; indústria i ramaderia lletera a Catalunya al segle XIX.....	72
1.4.1. La producció lletera a Barcelona i rodalies al segle XIX.	77
1.5. La indústria lletera del segle XX.....	83
1.5.1. Un abans i un després de la Guerra Civil espanyola.	84
Principals característiques de la ramaderia espanyola abans de la guerra.	91
Característiques de la ramaderia catalana.	93
L'associacionisme a la ramaderia catalana.	98
Principals conseqüències de la guerra en la ramaderia.	100
1.5.2. El control de l'Estat en el sector lleter, els “Planes de Centrales Lecheras”. Un abans i un després del “Plan de Centrales Lecheras” del 1952. Que aportà el de 1966?	103
Breu ressenya sobre la normativa lletera; “Plan de Centrales Lecheras” del 1952.	107
1.5.3. El sector làctic amb l'entrada a la Comunitat Econòmica Europea (CEE.). Situació actual.....	112
1.6. Elements a destacar del sector industrial lleter a Girona al s. XX.....	119
1.6.1. Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona. (S.A.L.Ger.) Organització i finalitats. Relació del Servei d'Abastiment amb els diferents sectors leters; ramaders, proveïdors i industrials del moment.....	120
1.6.2. Una evolució paral·lela entre la indústria i la ramaderia lletera a les comarques gironines.	166
L'exemple del municipi de Vidreres.....	168
L'exemple del municipi de Castelló d'Empúries.....	174
1.7. Indústries Lleteres a les Comarques Gironines.....	180
Introducció.	180
1.7.1. La SALLI (o SALI) de Puigcerdà.....	181
Construcció de la SALLI. Inicis de l'activitat industrial. Repercussions de la Guerra Civil.....	182
Els anys de la Guerra i la Salli.	187
Els millors anys de la Salli. La factoria més important de la ciutat cerdana.....	190
Una important expansió econòmica de la Societat amb un fatal desenllaç.....	194
La Salli en mans de la Cooperativa Agropecuària de la Cerdanya.	196
1.7.2. La Manteguera de Llivia. Un establiment industrial peculiar.....	197
El tancament de la Manteguera.....	200
1.7.3. I.L.D.A.S.A. – Industrial Lechera del Ampurdán Sociedad Anónima de Castelló d'Empúries.....	202

Els inicis	202
Un creixement industrial lligat a canvis empresarials.....	203
D'indústria transformadora a centre de recollides.	206
Un tancament anunciat. Anècdotes i records del passat que van deixar petjada.	209
1.7.4. Iogurts Mabi a La Bisbal d'Empordà.	211
Els inicis	211
L'adquisició de Industrias Lácteas Mabi per Industrias Lácteas Danone.	214
Trasllat de l'activitat, tancament de l'establiment i recollida pròpia, una operació a tres bandes.	216
1.7.5. Granja Soldevila S. A. a Olot.	217
Una societat econòmica peculiar. Els inicis a Olot.	217
La Granja Soldevila d'Olot dins la Nestlé.	219
1.7.6. “Cooperativa de Productores de leche” Vilobí d'Onyar-Aiguaviva.	221
Introducció.	221
Constitució de la Cooperativa. Un objectiu molt interessant.	221
Una iniciativa plena de problemes, inconvenients i entrebancs.....	223
La solució menys traumàtica: la venda. Dissolució de la Cooperativa.....	226
La fàbrica en mans de la Letona S. A. Situació actual.....	228
1.7.7. La Lactaria Española S. A. a Figueres.	230
Una planta polivalent, centre de recollides amb capacitat envasadora.	230
La crisi de la La Lactaria afectà de ple el centre de Figueres.	233
1.7.8. La Lacpur a Riells del Montseny.....	234
De l'expansió productiva a les sancions i expedients reguladors.	234
Un segon intent amb els mateixos ingredients.	236
1.7.9. Altres establiments lleters.....	237
1.8. CENTRES DE RECOLLIDES A LES COMARQUES GIRONINES.	238
1.8.1 Centre de recollida a Santa Coloma de Farners.	240
1.8.2 Centre de recollida a Ribes de Freser.....	242
SEGONA PART	245
2. LA CENTRAL LLETERA MUNICIPAL DE GIRONA.	245
Introducció.	245
2.1. Una iniciativa pública.	248
2.2. La higiene de la llet. Una inspecció sanitària deficitària.	253
2.3. Un projecte fet realitat. Recolzament institucional i social. Oferiments per explotar la futura Central Lletera.	279

2.4. Nova reglamentació sanitària per al proveïment de llet a Girona. Un pas necessari per la futura Central; repercussions en els proveïdors de llet.....	295
2.5. La Central Lletera per dins. Una instal·lació moderna que mirava més enllà de les fronteres gironines.	309
2.6. La primera concessió de la Central Lletera Municipal. Uns primers passos de la indústria lletera gironina marcada per diferents entrebancs. Un inici productiu difícil per la mateixa Administració.	318
La Guerra Civil i la Central Lletera de Girona. La fi de la primera concessió.	342
2.7. La segona concessió de la Central Lletera Municipal. Politització del servei de proveïment de llets a Girona i província. El paper del S.A.L.Ger. en les indústries lleteres.....	358
2.8. La tercera concessió de la Central Lletera Municipal. Adjudicació a “Lecherías Gerundenses S. A.”, una opció sòlida i a la vegada amb incerteses....	365
La realitat existent a la Central Lletera Municipal. Un servei públic amb moments difícils i alhora il·lusionants.	373
La relació entre la Central Lletera Municipal i La Lactaria Española. Una proximitat difícil d'encaixar. Primeres discrepàncies. El col·lapse i fallida de “Lecherías Gerundenses S. A.”.....	386
2.9. La quarta concessió de la Central Lletera Municipal. Privatització de l'establiment: de Central Lletera Municipal a Làctics Clarió dins un moment de canvis polítics i econòmics que marcaren el futur.....	394
Una última concessió institucional, on destaquen tota mena de detalls i peculiaritats interessants.....	395
Antics problemes i, noves solucions? Un enèsim entrebanc amb La Lactaria Española.	401
La Central Lletera entre la modernització de les instal·lacions i el canvi d'ubicació. Un primer pas cap a la privatització.....	414
La Central i el nou Ajuntament democràtic.	418
2.10. La nova Central Lletera. Fi de la concessió municipal i privatització de la Central Lletera Municipal.....	422
De Central Lletera Municipal a Làctics Clarió. Tancament definitiu del servei i de l'empresa.	427
TERCERA PART.	433
3. LA LACTARIA ESPAÑOLA DE VIDRERES.	433
3.1. La indústria lletera a Sils.....	435
Components inicials de la primera societat a Sils. Primers moviments de llet.	435
La indústria envasadora arriba a Sils. Primers canvis a la societat lletera.	444
Un canvi gens traumàtic, Sils-Vidreres.....	460
3.2. Vidreres; poble d'oficis tradicionals i tapers.....	465

3.3. Instal·lació de “La Lactaria Española” a Vidreres. Construcció de l’establiment fabril i primers contactes institucionals. Primers litres de llet.	469
La RAM de Vidreres. Orígens i repercussions d’un nom propi.....	480
Un creixement que tingué un desenllaç inesperat.	488
3.4. Per què La Lactaria Española passà a ser controlada per estaments públics? Inici d’una segona etapa per la fàbrica de Vidreres.	500
La Lactaria Española dins l’empresa pública. Vidreres la Planta nº 1. Grupo LESA.....	513
Vidreres dins l’empresa pública.	528
3.5. Vidreres i la Ram.	532
La màxima autoritat del poble i la direcció de la lletera a les mateixes mans.	538
Altres fets i anècdotes a destacar de la lletera de Vidreres.	540
3.6. Epíleg. Una nova etapa amb renovades perspectives.	543
CONCLUSIONS.	549
ANNEXES.....	557
Document 1: Reproducció de la instància on s’exposaven els danys de la Guerra ocasionats a la factoria lletera Sociedad Anónima Lechera Industrial (SALI) de Puigcerdà.....	557
Document 2: Relació de litres de llet rebuts durant els anys de la Guerra i postguerra a la factoria de Puigcerdà. (SALI).	557
Document 3: Relació de dades sobre el sector lleter a la província de Girona. Totes elles pertanyen als anys en que el S.A.L.Ger. era l’entitat concessionària de la Central Lletera:	558
Document 4: Relació de municipis corresponents al partit judicial de Puigcerdà (ho vinculem a la Comarca lletera de la Cerdanya). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.....	562
Document 5: Relació d’exemples de diferents reconeixements i actuacions del Govern Civil de Girona o del S.A.L.Ger. contra l’adulteració de llet.	564
Document 6: Relació de municipis corresponents al partit judicial de Santa Coloma de Farners (ho vinculem a la comarca lletera de La Selva). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.	568
Document 7: Adquisició de llet per part de l’exèrcit durant la Guerra a la “SILA” de Sant Celoni.	569
Document 8: (Mapes 22 i 23) Mapes de la Comarca de La Selva on es mostra els canvis i l’ampliació en les rutes de recollida de llet. Primer mapa anterior a la direcció del S.A.L.Ger i segon sota la direcció del S.A.L.Ger.	572

Document 9. Relació de venedors de llet censats en diferents Matrícules Industrials de la ciutat d'Olot.....	573
Document 10: Relació de municipis corresponents al partit judicial d'Olot (ho vinculem a la comarca lletera de la Garrotxa). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.....	575
Document 11: Relació de venedors de llet amb establiment propi a la ciutat d'Olot entre 1931 i 1937.....	576
Document 12: Relació de municipis corresponents al partit judicial de Girona (ho vinculem a la comarca lletera del Gironès i de Banyoles). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.	576
Document 13: Relació de municipis corresponents al partit judicial de La Bisbal (ho vinculem a la comarca lletera del Baix Empordà). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.....	579
Document 14: Relació de municipis corresponents al partit judicial de Figueres (ho vinculem a la comarca lletera de l'Alt Empordà). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.....	581
Document 15: Relació de municipis veïns a Vidreres amb les corresponents cabanes de vaques lleteres. Les dades seleccionades i comparades han estat les de 1949 i 1978...	584
Document 16: Relació de municipis veïns a Castelló d'Empúries amb les corresponents cabanes de vaques lleteres. Les dades seleccionades i comparades han estat les de 1949 i 1978.....	584
Document 17: Informe de la “Delegación de Orden Público” referent al propietari Luis Domenech Poch, adjunt a la tramitació sobre els danys ocasionats a l'edifici de la Salli.	585
Document 18: Relació de rutes, proveedors i litres de llet de vaca al maig de 1973, recollits i recepcionats per la Salli de Puigcerdà.....	585
Document 19: Relació dels components del Consell d'Administració de la Salli al 1946 i dels socis on detallem localitat.....	588
Document 20: Llistat d'elaboració pròpia on es relacionen els venedors de llet en els anys 1940, 1943, 1945 i 1950 registrats a la corresponent Contribució Industrial de La Bisbal d'Empordà.....	590
Document 21: Junta sorgida de l'Assemblea de la “Cooperativa de Productores de Leche” de Vilobí d'Onyar cel.lebrada el 23 de març de 1958. Relació de socis.	591
Document 22: Composició del Consistori gironí als anys 1931 i 1934.	592

Document 23: Projecte d'organització del servei municipalitzat de subministre higiènic de llet a Girona presentat per La Cooperativa de Productors del Gironès i La Selva, fillola del Sindicat de Vaquers rurals de Catalunya.	593
Document 24: Reglament de Policia Sanitària per al Proveïment de la llet higiènica en la Ciutat de Girona.	594
Document 25: Reglament del Règim Interior de la Central Lletera Municipal de Girona.	596
Document 26: Condicions mitjançant les quals els productors de llets podran efectuar el proveïment de llet crua a la Central Lletera de Girona.	598
Document 27: Correspondència de diferents indrets de l'Estat amb l'Ajuntament de Girona, interessant-se per la Central Lletera.	599
Document 28: Bases per a contractació amb Cooperativa "FOMENT DE RAMADERIA I ELS SEUS DERIVATS" el servei d'higienització de llets establert per l'Ajuntament, per mitjà de la CENTRAL LLETERA MUNICIPAL.	602
Document 29: Relació de vaqueries i ramaders que aportaren llet a la ciutat de Girona entre els anys 1930 i 1935.	604
Document 30: Relació de despatxos particulars amb autoritzacions per vendre llet higienitzada de la Central Lletera Municipal de Girona, ordenats per dia de publicació.	607
Document 31: Resum del document adreçat al Consistori gironí on s'exposaven les condicions que proposava el Sindicat de Vaquers Rurals S. A. per fer-se càrrec de l'explotació de la Central:	608
Document 32: El proveïment de llet crua a la Ciutat de Girona. Bases aprovades per l'Ajuntament en sessió de Ple celebrada el dia 16 de març de 1936.	609
Document 33: Dictamen del Consistori gironí publicat al diari L'Autonomista el 18 de juliol de 1936.	610
Document 34: Acords finals de l'assemblea celebrada per la Cooperativa Foment de la Ramaderia i els seus derivats el dia 3 de març de 1940.	611
Document 35: Acord final de la concessió de la Central Lletera Municipal ja vinculada al S.A.L.Ger. (Servicio de Abastecimiento de Leche de Girona).	611
Document 36: Copia d'un exemple de correspondència entre el Consistori gironí, titulada pel seu secretari oficial, i el Sr. E. Ibáñez Papell de Madrid.	611
Document 37: Relació de visites rebudes pel Governador Civil de Girona. Totes elles relacionades amb la Central Lletera de Girona o amb altres indústries del sector, sense especificar el motiu:	612

- Document 38:** Fragment de les conclusions presentades per l'enginyer industrial Francisco Frigola on exposa l'estat de les instal·lacions lleteres i les mancances dels seus operaris al desembre de 1945.614
- Document 39:** Avís referent a l'abastiment de llet higienitzada a Girona on fa clara al·lusió a la monopolització del servei i relació de noves expenedories amb llicència per vendre llet provinent de la Central Lletera. Publicat al diari Los Sitios, 14 de març 1954.614
- Document 40:** Relació de diferents llistats de preus que es pagaven per un litre de llet a diferents indrets i situacions. Presentats per la concessionària de la Central al Govern Civil en alguns casos, com resulta ser el primer, i tots ells verificats pel propi Ministeri d'Agricultura i la Direcció General de Ramaderia.....615
- Document 41:** Plec de condicions pel concurs de la Central Lletera amb aprovació municipal el 30 de desembre de 1966.616
- Document 42:** Ban extret de la publicació del Diari "Los Sitios" del 23 de juny de 1967. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona (AMGi). Deia així:.....619
- Document 43:** Nota extreta de la publicació del Diari "Los Sitios" del 13 de novembre de 1967. Ban municipal.....620
- Document 44:** Fragment de l'Acta del Ple municipal celebrat a l'Ajuntament de Girona el 19 de gener de 1968. En relació a la Central Lletera i del recurs de reposició de Lactaria Española.620
- Document 45:** Fragment de la Sentència N° 186 de la Sala de Contenciosos de l'Audiència Territorial de Barcelona.....620
- Document 46:** Transcripció de la denúncia formulada per l'advocat Joaquim Genover Vilà, representant de Lactaria Española S.A., al Governador Civil de Girona, en qualitat de "Delegado Provincial del Servicio de Inspección de la Disciplina del Mercado", respecte a la irregularitat de la Central en matèria de preus.....621
- Document 47:** Transcripció de les comunicacions formulades per l'advocat Joaquim Genover Vilà, representant de Lactaria Española S.A., al Governador Civil de Girona, en qualitat de "Delegado Provincial del Servicio de Inspección de la Disciplina del Mercado", respecte a les contínues irregularitats de la Central en matèria de preus i a la no resposta per part d'aquest a les mateixes.621
- Document 48:** Transcripció de les conseqüències en l'abastiment de llet a Girona si desapareixes la Central.....622
- Document 49:** Transcripció de les conclusions finals de la reunió remeses al Vicepresident del Govern a Madrid i als Ministeris d'Agricultura i Comerç.....623
- Document 50:** Expedients sobre distribució d'aliments, recollida de preus i autorització de comerços. (1969) Resum final de l'advocacia.623

Document 51: Notificació del transport de maquinària per La Lactaria de Vidreres. .	623
Document 52: Estacionalitat en el consum i producció de llet segons el treball de J. Llovet. (1934). “La producció de llet i de vaques lleteres a l’Empordà”. Publicacions de l’Obra Agrícola de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d’Estalvis. Barcelona.	624
Document 53: Relació d’habitants de Sils amb la professió d’obriers industrials o propietaris industrials censats l’any 1950.	625
Document 54: Descripció de l’obra i dependències de l’edifici que formaren la nova Lactaria Española a Vidreres. Ampliació i agrupació de finques, 19 de Febrer de 1960.	626
Document 55: Publicació al Diari Los Sitios de Gerona de la primera visita d’Enric Mercadal al Governador Civil de Girona.	626
Document 56: Reproducció Acta nº 1 del Jurat d’Empresa de La Lactaria Española.	626
Document 57: Relació de tots els empleats en el moment en que l’empresa va rebre el títol d’EMPRESA EJEMPLAR l’any 1968.	627
Document 58: Escrit del Comitè d’Empresa de la Planta de La Lactaria de Vidreres adreçat a l’Ajuntament de Vidreres i signat per 80 treballadors.:	635
Document 59: Piràmides nº 1 i 2: Piràmides amb edat i nombre de treballadors a Vidreres i al Grup LESA a data de 31-12-1988.	636
Document 60: Mapa 24. Mapa de la província de Girona amb les rutes de recollida de llet existents als anys 70 i 80.	637
Document 61: Quadre nº 30: Relació de persones de 20 anys o més que van adquirir la categoria de residents dins l’any referenciat i van treballar a La Lactaria.	638
Document 62: Quadre nº 31: Batlles de Vidreres des de la fi de la Guerra Civil.	639
Document 63: Relació de fets i infraestructures portades a terme a Vidreres durant l’alcaldia d’en Ramón Gorbs.	640
Document 64: Il.lustracions que formaven part d’un informe comunicatiu i propagandístic de l’empresa lletera en motiu del 30è. aniversari de La Lactaria Española, ja dins l’estructura empresarial pública.El primer diagrama ens mostra diferents tractaments que es pot fer a la llet amb l’objectiu d’aconseguir un producte final amb el mateix estat que l’originari, o sigui líquid. El segon diagrama, en canvi, ens mostra l’elaboració dels diferents derivats amb els corresponents tractaments per obtenir-los.	640 640
ANNEXES IL.LUSTRATS I FOTOGRÀFICS.	643
ORÍGEN O PROCEDÈNCIA DE LES FOTOGRAFIES.	679

ARXIU I BIBLIOTEQUES.	681
DOCUMENTACIÓ I BIBLIOGRAFIA.	683

RESUM.

Aquesta tesi doctoral s'endinsa en la història de la indústria lletera a les comarques gironines a través de l'anàlisi dels diferents centres industrials lleTERS existents a la demarcació gironina, i en especial dels dos establiments considerats més importants: la Central Lletera Municipal de Girona i La Lactaria Española de Vidreres, coneguda actualment com a Vidreres Llet. A la primera part, s'han tingut en compte les característiques del sector fabril i econòmic lleTER, el que ens ha permès contextualitzar l'evolució dels diferents centres lleTERS fabrils de les contrades gironines, representatius de tots els productes làctics possibles. Els exemples dels establiments de Girona i Vidreres, tractats individualment en la segona i la tercera part de la tesi respectivament, representen la base principal de l'investigació i per tant de la tesi. Els dos centres han envasat bàsicament llet líquida. La Central Lletera de Girona va ser considerada pionera a l'estat espanyol en l'envasat industrial de llet. El centre de Vidreres ha estat i continua essent el major recinte industrial envasador de llet de la província de Girona, amb un continu creixement en volum de treball al llarg de molts anys. Cadascun d'ells ha superat amb escreix els seixanta anys d'activitat, essent l'establiment de Vidreres el que avui dia continua envasant llet i derivats. La Central Lletera Municipal de Girona, ja sota la denominació empresarial de Làctics Clarió, després de ser privatitzada poc abans de l'entrada al Mercat Comú de l'estat espanyol, tancà les portes de l'establiment a principis del segle XXI. El treball analitza la creació de cada centre i la seva evolució en el temps, així com la identitat i les intencions de les persones o entitats, públiques o privades, que els van impulsar en cada etapa. També es mostren elements de caràcter més social, en especial aquells vinculats a l'entorn on es situaren físicament: la relació existent amb la pagesia o amb els ramaders productors, amb els comerciants, amb els estaments municipals, els veïns, i també, és clar, de portes en dins, o sigui amb els seus propis operaris i treballadors. D'especial interès resulta la relació documentada entre els dos establiments lleTERS, que revela pugnes d'interessos i lluites comercials, que fins i tot arribaren als tribunals de justícia.

* * * * *

RESUMEN.

Esta tesis doctoral se adentra en la historia de la industria láctea de las comarcas gerundenses a través del análisis de los diferentes centros industriales lecheros existentes en la provincia de Girona, y en especial de los dos establecimientos considerados más importantes: la Central Lechera Municipal de Girona y La Lactaria Española de Vidreres, conocida actualmente como Vidreres Llet. En la primera parte, se han tenido en cuenta las características del sector fabril y económico lácteo, lo que nos ha permitido contextualizar la evolución de los diferentes centros lecheros de las comarcas gerundenses, representativos de todos los productos lácteos posibles. Los ejemplos de los establecimientos de Girona i Vidreres, tratados individualmente en la segunda y la tercera parte de la tesis respectivamente, representan la base principal de la investigación y por lo tanto de la tesis. Los dos centros han envasado básicamente leche líquida. La Central Lechera de Girona fue considerada pionera en el estado español en envasado industrial de leche. El centro de Vidreres ha sido y continua siendo el mayor recinto industrial envasador de leche de la provincia de Girona, con un continuado crecimiento en volumen de trabajo a lo largo de muchos años. Cada uno de ellos ha superado sobradamente los sesenta años de actividad, siendo el establecimiento de Vidreres el que hoy día continua envasando leche y derivados. La Central Lechera Municipal de Girona, ya bajo la denominación empresarial de “Làctics Clarió”, después de ser privatizada poco antes de la entrada en el Mercado Común del estado español, cerró las puertas del establecimiento a principios del siglo XXI. El trabajo analiza la creación de cada centro y su evolución en el tiempo, así como la identidad y las intenciones de las personas o entidades, públicas o privadas, que las impulsaron en cada etapa. También se muestran elementos de carácter más social, en especial aquellos vinculados al entorno donde se situaron físicamente: la relación existente con la payesía o con los ganaderos productores, con los comerciantes, con los estamentos municipales, los vecinos, y también, resulta claro, de puertas para dentro, o sea con sus propios operarios y trabajadores. De especial interés resulta la relación documentada entre los dos establecimientos lecheros, que revela pugnas de intereses y luchas comerciales, que incluso llegaron a los tribunales de justicia.

* * * * *

SUMMARY.

This doctoral thesis is about the history of dairy industry in the regions of Girona through the analysis of different dairy centres that there are nowadays in Girona, especially the most important centres like “La Central Lletera Municipal” of Girona and la “Lactaria Española” of Vidreres, currently known as “Vidreres Llet”. In the first place, it has taken into account the characteristics of the milk production and the economic sector, that allow us to follow the evolution of different dairy centres in the region of Girona, and the most representative of all dairy products. Examples like the dairy centres of Girona and Vidreres, which are both treated individually in the second and third parts of this thesis, represent the main theme of this research – both companies are mainly concerned with packaging liquid milk. “La central Lletera of Girona” was considered a pioneer in industrial packaging of milk in Spain. The centre of Vidreres has been, and currently is, the largest industrial site of milk packaging in the province of Girona, with a continuous growth in volume of work over many years. Each one has exceeded sixty years of activity, although it is the centre of Vidreres that still continues packaging dairy products nowadays. “La Central Lletera Municipal of Girona” called “Lactics Clarió” after being privatized shortly before the entry of Spain into the Common Market, stopped operating at the beginning of 21st century. This work analyses the establishment of each centre and its evolution in time, as well as the identity and the intentions of the people or entities, public or private, which encourage them at every stage. It also shows elements of a more social character, especially those linked to the environment where there are located: the relationship with farmers or producers, with traders, the municipal bodies, with neighbourhood, and also, of course, the personal connection with their own workers. Of special interest is the documented relationship between the two dairy centres, which reveals struggles of interests and business struggles which even they came to courts at one point.

* * * * *

INTRODUCCIÓ.

La llet és un producte important i bàsic en l'alimentació dels essers humans. Per a molts, es tracta del producte alimentari més complet dels existents. No tothom estaria d'acord amb aquesta definició, però el cert és que el primer que ingerim els humans un cop naixem acostuma a ser llet i, en molts casos, no la deixem de prendre al llarg de tota la vida, tenint en compte els diferents tipus i la diversitat de derivats d'aquest producte.

El consum de llet tal i com el coneixem actualment presenta molts elements condicionants que han anat variant i que han portat a la situació actual. Així, al llarg dels darrers cent anys, la llet i altres productes d'origen animal han anat guanyant presència a les dietes dels països desenvolupats i occidentals, principalment respecte els cereals i similars. En una de les darrers investigacions entorn d'aquest tema, Ismael Hernández Adell aporta, en la seva tesis Doctoral, alguns valors percentuals força significatius que reflecteixen aquesta tendència canviant en el consum de la llet.¹ Les dades de la F.A.O. indiquen que si fa 150 anys els cereals eren la base de la dieta europea i aportaven prop del 50% de l'energia alimentària, actualment els productes d'origen animal, entre els que hi figuren la llet i els ous, entre d'altres, aporten el 30 % i els cereals s'han reduït fins el 15%. Les raons i els elements que han provocat o afavorit aquest canvi en el consum de llet i derivats són diversos. Evidentment, ha canviat la concepció social del producte, però aquest canvi no hauria estat possible sense canvis importants en la salubritat i higiene, de la llet, però també dels animals, dels estables, de les munyides, etc., que alhora han estat ajudats o motivats per canvis i adaptacions en l'àmbit legislatiu i sanitari, com també científic. Així mateix, la industrialització del producte també ha beneficiat i afavorit aquest augment en el consum. Des del nostre punt de vista, aquest darrer element ha jugat un paper destacat, de caràcter aglutinador, ja que inclou no només aquells elements, com les millores científiques i tecnològiques,

¹ Hernández Adell, I. (2012). "La difusión de un nuevo alimento: producción y consumo de leche en España, 1865-1936." Tesis Doctoral dirigida pel Dr. Josep Pujol Andreu, Departament d'Economia i d'Història Econòmica, Facultat d'Economia i Empresa, Universitat Autònoma de Barcelona.

relatius a la pròpia industrialització, sinó també la resta d'elements econòmics, socials, legislatius, sanitaris, etc., en definitiva globals, que l'han afavorit i condicionat.

És la voluntat de reconstruir, per una àrea concreta, el context del procés industrialitzador de la llet, la que ha inspirat aquest treball d'investigació, centrat en les comarques gironines i, en especial, en l'estudi de dos establiments industrials lleters, que no són només els dos centres lleters productors més importants de la província de Girona, sinó que també els podem considerar representatius del conjunt de l'Estat Espanyol. Ens referim a la Central Lletera de Girona i a La Lactaria Española de Vidreres, actual Vidreres Llet. Així mateix, tot i que de manera menys detallada, també es relacionen altres centres productius d'arreu de la província. Aquests no es presenten de manera destacada i àmplia com els dos primers, però la seva exposició evidencia la riquesa de la indústria lletera a la província de Girona.

Malgrat aquesta riquesa, la indústria lletera a les comarques gironines ha estat en termes generals un tema poc estudiat o conegut. Podem trobar-ne referències en alguns estudis, però la majoria de vegades no ha passat de ser vista com una qüestió local, particular d'un municipi. Fora dels estudis locals, les referències a indústries com les de Vidreres, Puigcerdà, Olot, La Bisbal, entre d'altres, es limiten únicament a citar la seva existència, i en molts casos es nomena de forma genèrica o global, o sigui; "... a la província de Girona hi ha present una ...". Tanmateix, no podem obviar les referències –moltes de les quals n'han remarcat la importància- que hi han fet alguns treballs i investigacions de caràcter més general.² En alguns d'aquests casos el tema ha estat considerat d'interès per la proximitat amb la ciutat de Barcelona, que facilitava l'avituallament i la provisió de llet, però no ha estat tractat com una qüestió atractiva o interessant per si mateixa. El fet que la capital catalana fos deficitària al llarg de molts anys del segle XX, vinculat a diferents temes i arguments que en aquest treball s'aniran desgranant, ha tingut una importància destacada en la interpretació del cas gironí.

² Hi ha diferents estudis i treballs que podem citar, tots ells comentats o citats al llarg del treball. Per exemple el citat anteriorment d'Hernández Adell (2012), també el de Roser Nicolau Nos i Josep Pujol Andreu, amb la col·laboració del mateix Ismael Hernández (2007), "El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1936: la difusión de un nuevo alimento", tot i que també podríem fer referència algun que altra treball, també l'Alicia Langreo Navarro (1995), *Historia de la industria láctea española: Una aplicación a Asturias 1830-1995*, també l'Antonio Lacasa Godina (1993), *El sector lácteo español*, o l'Enric Canut i Francesc Navarro (1980), *Els formatges a Catalunya*. Més clàssics són per exemple en J. Llovet Mont-ros (1938), "Els preus de la llet a Catalunya durant els anys 1936-1937", Santiago Matallana Ventura (1958), *Centrales Lecheras*, Jaume Pagès Bassach (1951), amb "La producción e industria lechera en Girona, i Manuel Ramos Amieva (1972), amb "La industria láctea catalana". I com també tenen cabuda els treballs oficials de la Generalitat de Catalunya, Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural (2008), "Els formatges de Catalunya", o el Comité Lechero Español (1980), amb "El sector lácteo español", entre d'altres.

D'aquesta visió centralitzadora n'hem d'excloure alguns treballs que, tot i no deixar mai de fixar-se en les necessitats de Barcelona han valorat les particularitats existents a la província de Girona. Així, per exemple, J. Llovet destacà les possibilitats d'un futur lleter de l'Empordà, ja en els anys 30 del segle passat. També alguns estudiosos del tema, com R. Nicolau Nos, J. Pujol Andreu i I. Hernández Adell, valoren la presència pionera de la Central Lletera de Girona. El mateix Hernández Adell va més enllà i remarca, en el tema de consum de llet, la importància de la zona i en especial a la ciutat de Figueres.

Podem afirmar doncs, que si bé la qüestió sobre la indústria lletera a les contrades gironines no ha estat objecte d'estudis pormenoritzats, hi ha prou evidències que el feien necessari. De fet, la manca de treballs o estudis pot fins i tot sorprendre quan es tenen en compte una sèrie de particularitats pròpies de Girona i les seves comarques. Per un costat, la composició social i econòmica de la província en els darrers 100 anys, amb un important índex de teixit social agrari i rural, on la ramaderia vaquina ha jugat un paper important en el dia a dia de la vida en el camp. En la mesura que ens endinsem en la problemàtica, es fa més evident el contrast entre l'escassa atenció que han merescut les indústries lleteres gironines en relació amb el destacat espai físic ocupat per les aquestes activitats. No hi ha una relació proporcional entre el nombre d'estudis i la quantitat d'establiments industrials lleteres existents. Com veurem, cada comarca disposà com a mínim d'un centre industrial d'una certa rellevància. Aquest element estava relacionat segurament amb l'abundància de matèria primera disponible. Per últim, no podem obviar que la Central de Girona fou considerada pionera i exemple a seguir per moltes altres ciutats. Girona ofereix, en aquest sentit, la possibilitat d'estudiar els inicis d'una activitat industrial moderna, tant pel que fa a la tecnologia, com a les formes de gestió.

El principal objectiu d'aquest treball és el d'omplir el buit que acabem de remarcar i de donar a conèixer l'existència d'una indústria lletera a les comarques de Girona i, en particular, a la ciutat de Girona i a la vila de Vidreres, a partir de l'estudi de dos centres que presenten un interès que transcendeix l'àmbit local. D'aquesta manera, es pretén valorar una activitat industrial, tot estudiant-ne els aspectes generals, en un espai concret, la província de Girona, i a partir de l'estudi detallat de dos establiments concrets, dels quals seguirem les vicissituds. Conscients que ens trobem davant d'una problemàtica que era al mateix temps econòmica i social, el treball intenta explorar i exposar de la millor manera quan, com i per què aparegué a les contrades

gironines l'activitat industrial lletera, quines persones destacaren al capdavant, quines implicacions polítiques i sanitàries hi hagué. Amb el mateix objectiu, ens fixarem en la relació entre la indústria i la ramaderia, i com es condicionaren o transformaren segons les normatives aparegudes successivament. Com veurem, l'element sanitari, higiènic i normatiu es presentaren junts i relacionats en moltes ocasions, fet que directa o indirectament comportà alteracions en la quotidianitat entre industrials i ramaders. Són molts els dubtes i les decisions que els diferents protagonistes hagueren d'afrontar. Per tal d'exemplificar el procés de la manera més fidedigna possible s'han seguit de manera individualitzada els dos casos esmentats, a Girona i a Vidreres, des dels inicis de cadascun dels centres fins als nostres dies. D'aquesta manera es vol respondre a alguns interrogants particulars sobre l'existència d'una indústria que, tot i que encara és present a la província de Girona, havia estat molt més destacada anys enrere.

El treball s'estructura en tres parts. En cadascuna d'elles, se segueix l'ordre cronològic. Tot i ser parts diferenciades, presenten alguns elements relacionats que donen coherència al conjunt del treball.

La primera part es pot considerar també dividida en dos grans blocs temàtics. En el primer es presenta un estat de la qüestió de l'evolució industrial lletera des de finals del segle XIX fins als nostres dies, a Espanya i Catalunya, donant cabuda també a les particularitats existents de Girona. En aquest bloc es tenen molt en compte altres estudis i investigacions referents al tema industrial, que amb les seves aportacions han permès introduir-nos en algunes temàtiques, com la importància de les relacions entre la indústria i la ramaderia lletera, i ens ajuden a establir una cronologia, a partir de dos fets històrics, de caràcter molt diferent, determinants, com són la Guerra Civil i l'entrada a la C.E.E. També tenen cabuda en aquest bloc les aplicacions en matèria normativa i legislativa sobre el sector. En el segon bloc temàtic d'aquesta primera part, que correspon al seu setè i darrer apartat, es descriuen, de forma breu, els diferents establiments industrials lleters existents a les contrades gironines. D'aquesta manera es vol donar a conèixer la riquesa de la indústria lletera a les comarques gironines.

La segona part d'aquest treball es concentra de ple en l'establiment de la Central Lletera de Girona. Aquesta investigació pretén donar a conèixer l'existència i les vicissituds d'aquest centre industrial, reconegut a nivell estatal des del primer moment de la seva construcció i posada en marxa el 1935. Els diferents apartats també segueixen l'ordre cronològic. L'establiment va tenir dues ubicacions diferents al llarg de la seva existència: la primera, al centre mateix de la Ciutat, a l'Avinguda de Ramon Folch en

confluència amb l'actual Avinguda Jaume I, on actualment s'hi troben els Jutjats, i la segona al polígon industrial situat a la Carretera de Santa Coloma de Farners. Es segueixen les vicissituds d'un centre que va existir amb dos règims diferents de propietat, ja que primerament fou públic, propietat de l'Ajuntament, i més tard va passar a ser privatitzat.

La tercera part analitza un altre centre industrial prou significatiu, no només de les comarques gironines, sinó del conjunt estatal. Es tracta de l'establiment que en el seu dia construï La Lactaria Española a Vidreres i que actualment es coneix com a Vidreres Llet. Aquest establiment, després de 60 anys, a diferència de l'anterior, encara continua actiu. Aquesta part és la continuació, millora i aprofundiment del tema que vaig portar a terme amb el treball d'investigació que coneixem com a Tesina.³ En l'anàlisi de les diferents etapes per les que ha passat l'establiment, també destaquen un seguit de titularitats diferents, que també inclouen canvis en el règim de propietat. Com veurem, inicialment formà part d'un important grup privat, passant per mans públiques, per ser a l'actualitat novament part d'un grup privat. Com en el cas anterior, també ens fixarem amb la peculiar relació amb el Consistori, aquest cop, vidrerenc, i amb el conjunt dels veïns del lloc.

Per últim, per ajudar a entendre millor, complementar i il·lustrar el contingut del treball, s'ofereix un seguit d'imatges i reproduccions, la majoria d'elles relatives a La Lactaria Española de Vidreres. Aquest reportatge gràfic s'insereix plenament en la metodologia de treball i en el conjunt de fonts utilitzades. El treball s'ha fonamentat en la recerca de tot tipus de documentació, el que ha comportat la utilització de documents de tota mena de naturalesa i origen i les reproduccions d'imatges i fotografies no n'han estat exemptes. S'ha treballat amb documents públics i privats de tota classe, amb un ampli repertori: autoritzacions i permisos oficials, actes consistorials o d'entitats privades, denúncies i resolucions públiques o judicials, correspondència, comunicacions institucionals, estudis oficials sobre la qüestió, articles i notícies de premsa, fins i tot auques i fulletons o blocs propagandístics particulars. Així mateix, tot i aquest predomini del documentat no podem deixar de citar les entrevistes, que tot i les reserves necessàries, sempre han aportat interessants records i testimonis, que difícilment hagués conegut amb altres mètodes d'investigació. Aquesta modalitat de treball, portada a terme personalment, o través de publicacions existents, m'han ajudat de manera

³ García Moreno, Antonio. (2006), "Treball de recerca: Història de la indústria làctia, un exemple a Sils i Vidreres", Universitat de Girona.

significativa en la comprensió del tema i en la confecció del treball, alhora que m'han permès adquirir una comprensió més empírica de la temàtica tractada. Exercitar la memòria ha suposat en la majoria dels casos un estímul per als entrevistats i una experiència positiva per a mi. És clar que la selecció dels entrevistats hi ha contribuït favorablement.

En definitiva, el treball ens introdueix a la història de la indústria lletera a les comarques gironines i, en fer-ho, ens acosta a un tema que al llarg del temps ha viscut continus canvis interns, tot mostrant-nos els diversos elements que han condicionat l'evolució del sector i de la pròpia activitat al llarg de la seva existència. Un paper important l'ha jugat la mateixa societat, amb els seus canvis d'hàbits a l'alimentació i els nous models consumistes, també les millores sanitàries, les innovacions tecnològiques o el model globalitzador de l'actual economia, entre d'altres. La investigació subratlla aquests elements al llarg del treball, principalment reflectits en els dos casos d'establiments industrials que s'exposen àmpliament, el de Girona i el de Vidreres. Es tracta, des del nostre punt de vista, de dos centres que exemplifiquen amb tota la seva amplitud les transformacions viscudes pel sector, permeten contextualitzar els diferents moments polítics dels darrers setanta anys i representen alhora els diferents models empresarials possibles. Es tracta doncs d'un treball que, alhora que vol omplir alguns buits en un tema social i econòmic interessant i molt proper a nosaltres, vol obrir algunes vies per continuar-hi treballant en el futur.

PRIMERA PART.

1. LA INDÚSTRIA LLETERA A ESPANYA, CATALUNYA I GIRONA.

1.1. Consideracions generals sobre la llet.

El paper que la llet desenvolupa en la nostra alimentació, en la nostra vida i en la nostra societat, és perfectament conegut per tothom, des de temps molt antics. He considerat oportú, tanmateix, donar una senzilla definició del que és la llet i unes explicacions molt breus sobre perquè és un producte que s'ha de tractar industrialment.

Com anuncia el mateix títol, el nostre tema d'estudi és la "indústria lletera". Però, realment, què industrialitzem? I per què ho industrialitzem? És realment necessari fer-ho? Són tres interrogants que la història de la indústria lletera intentarà aclarir. Hem de començar recordant, però, que abans d'aquesta existència industrial el producte ja formava part de l'alimentació mamífera, i complia la mateixa funció alimentícia. Així mateix, des dels seus orígens la indústria lletera s'ha anat definint amb millor precisió, al llarg del temps, i també han anat canviant les raons i els arguments per sotmetre el producte a un tractament de caràcter industrial.

Definició. Que entenem per llet?

Abans d'endinsar-nos plenament en el tema pròpiament industrial cal que fem referència als aspectes propis d'aquest producte alimentici. Tot i que es tracta d'un aliment prou conegut per tothom resulta necessari partir de la seva definició. Prendrem com a referència quatre punts de vista diferents, tres europeus i un nord-americà. En primer lloc, la definició que sorgí del Congrés Internacional de Lleteria celebrat a Budapest l'any 1909, que ens diu, en la seva versió castellana: "La leche es el producto íntegro del ordeño completo y continuado de las reses lecheras sanas, bien alimentadas

y limpias, sometidas a un régimen apropiado y no cansadas. Debe ser recogida con limpieza y no contener calostros.”¹

Una segona exposició, en aquest cas del lactòleg Dr. Fleischmann al 1965, ens ho argumenta amb els següents termes:

"La leche es el líquido blanco y pastoso que durante una temporada después del parto es secretado por determinadas glándulas cutáneas o glándulas mamarias de las hembras de los mamíferos, lo que constituye el primer alimento indispensable del recién nacido y puede ordeñarse cogiéndole la mama donde se encuentran las glándulas mamarias".²

Segons Agenjo Cecilia les autoritats nord-americanes la defineixen com: "Secreción láctea, limpia y fresca, extraída por ordeño completo de una o más vacas sanas, alimentadas y conservadas cuidadosamente, debiéndose excluir la obtenida hasta quince días después del parto ...".³ I per últim, podem esmentar la definició legal segons el "Codi Alimentari Espanyol" del 1975, en el seu capítol XV, apartat 3.15.00, Llet i Derivats, secció 1ª Llet, punt 3.15.01:

"Se entiende por leche natural el producto íntegro, no alterado ni adulterado y sin calostros, del ordeño higiénico, regular, completo e ininterrumpido de las hembras mamíferas, domésticas, sanas y bien alimentadas."

Amb referència a les denominacions, el mateix codi determina:

"Con la denominación genérica de leche se comprende única y exclusivamente la leche natural de vaca. La leche producida por otras hembras de animales domésticos se designarán indicando además el nombre de la especie correspondiente: leche de oveja, leche de cabra, leche de burra, etc.". ⁴

Aquestes quatre definicions, més properes o més llunyanes en el temps i en l'espai, són només un exemple de les moltes que podriem citar. Totes elles destaquen la importància de la sanitat i la bona alimentació de l'animal. La llet és un producte que

¹ Agenjo Cecilia, C. (1956), *Enciclopedia de la Leche*, Espasa Calpe S.A., Madrid, pàg. 333.

² Fleischmann, W. (1965), *Tratado de Lechería*, Editorial Gustavo Gili, S.A., Barcelona, pàg. 32.

³ Ítem. nº 1.

⁴ "Código Alimentario Español" (1975), Colección Textos Legales, B.O.E., Madrid, pàg.199.

els mamífers, en el precís moment que neixen, necessiten per a la seva alimentació, com tots sabem. Es tracta del producte, millor dit de l'aliment més perfecte que l'home coneix, del qual poden derivar-se altres productes alimentaris de màxima qualitat.

En aquest aliment quasi perfecte, complexe en la seva composició, heterogeni, molt variable i amb un índex d'alterabilitat molt elevat, cal dir que el calor potser una causa de greus problemes, que un fred excessiu tampoc és molt recomanable, que les males olors poden ser assimilades, ... Es tracta doncs d'un producte que requereix una atenció higiènica ràpida i imprescindible.

Raons per industrialitzar la llet.

Les raons per tractar industrialment la llet són molt coherents amb el tipus de producte que estem tractant. Els arguments principals a favor de la seva industrialització deriven de la pròpia composició de la llet, la seva variabilitat i la seva fàcil alterabilitat. Amb això volem destacar que no totes les llets són o resulten ser iguals en components i percentatges. Podríem estendre'ns molt entorn d'aquest fet, per ser la llet el producte protagonista del nostre estudi, però hem considerat que es tracta d'un tema més apropiat per altres tipus de treballs. Limitem-nos a dir que la llet te unes característiques i un estat físico-químic favorables al seu tractament industrial.

També podem destacar un segon argument per industrialitzar la llet, igual d'important que l'anterior. La llet és un excel·lent aliment per tota mena d'elements microbians. El seu gran valor nutritiu la converteix en un veritable conductor de tot tipus de microbis, inclús dels anomenats patògens, perjudicials per l'esser humà. La refrigeració juga un paper molt important per controlar el creixement de tot tipus d'espècie bacteriana. Molts treballs mostren gràfics il·lustratius on es comprova la facilitat reproductiva dels bacteris en diferents temperatures.⁵

⁵ Un dels treballs, per conèixer amb més profunditat aquest aspecte reproductor dels bacteris, pot ser el d'Antonio Lacasa Godina (1993), entre d'altres, *El sector lácteo en España*, ASLYB., Comunicación. D.L., Madrid.

Cal considerar un breu comentari sobre el veterinari de professió Antonio Lacasa. Aquest autor ha estat una persona molt lligada al sector lleter espanyol. Doctor en Veterinària per la Universitat Complutense de Madrid. Diplomant en Sanitat i en Lactologia, a Odense, Dinamarca, amb la Medalla del Mèrit Agrícola. Ha estat vinculat a la Cooperativa Navarra de Productores de Leche (COPELECHE), a Pamplona, com a Director Tècnic. Amb aquesta mateixa tasca ha estat treballant a la Cooperativa Lechera SAM, a Santander, Director Tècnic de Lácteos Reunidas S. A. a Madrid i Director de Divisió de La Lactaria Espanyola, S. A. Ha sigut professor de l'Escola de Direcció d'Empreses a Santander, professor de cursos de formació per a postgraus sobre Higiene Alimentària, professor dels cursos de formació del FICYT, referents a Indústries lleteres, Ciència i Tecnologia de la llet. Membre del grup de

Les defenses pròpies de la llet, per evitar la seva alteració, són de curta duració, amb un màxim de dues hores després de la munyida. A partir de llavors el desenvolupament de bacteris té un creixement exponencial, molt ràpid.

Podem explicar-ho breument, però amb una mica més de detall: en un centímetre cúbic de llet acabada de munyir poden haver-hi deu mil unitats de gèrmens. Aquesta mateixa llet refredada al moment amb aparells apropiats, a 4 °C., mantindrà el mateix nombre de bacteris, fins i tot vuit hores després. Ara bé, sí aquesta mateixa llet acabada de munyir es comença a refredar sis hores després, i s'utilitza un sistema rudimentari, la mateixa quantitat de llet pot reunir quinze milions de gèrmens. Dues hores més tard aquests gèrmens es multiplicarien per dos, i així successivament. La industrialització de la llet ha de garantir que sigui un aliment sa i que permeti conservar-ho en òptimes condicions. La labilitat de la llet davant agents microbians fa que es pogui alterar amb molta facilitat. La llet crua és un gran medi de vida microbiana, i més si tenim en compte que la temperatura de les glàndules mamàries de la vaca està al voltant dels 35 °C., d'aquí la importància de la refrigeració. També hem de dir que la llet conté algunes espècies microbianes profitoses per l'alimentació de l'home, que degudament controlades, fan possible l'obtenció de derivats plenament saludables.

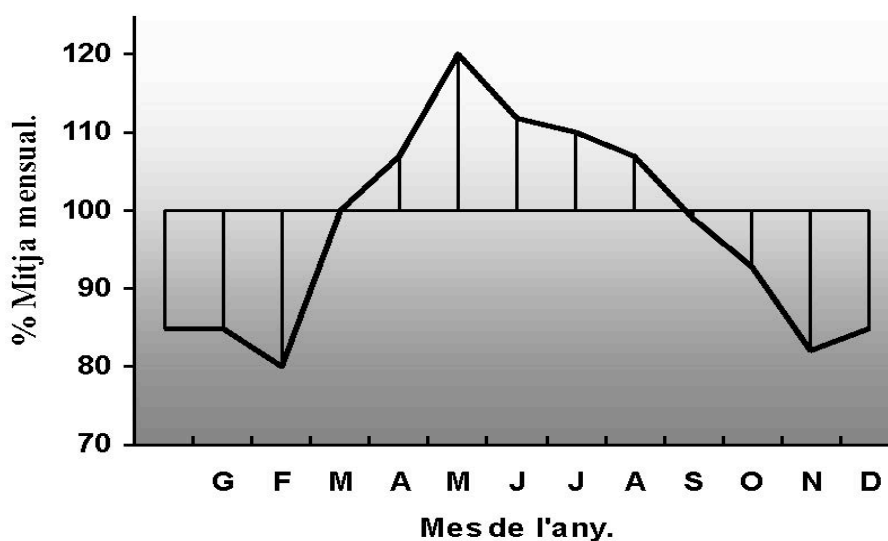
Un tercer element a tenir en compte és la gran proporció d'aigua que té la llet, en una quantitat que està per sobre del 80%. Sense l'aigua els bacteris i els microbis no podrien desenvolupar les seves funcions vitals. Aquesta circumstància, molt relacionada amb les anteriors, en el món industrial repercuteix plenament en l'encariment del producte, ja que incideix en els costos de transport, refrigeració, pasteurització ...

Podem citar també com a última raó per tractar industrialment la llet la relacionada amb les grans variacions estacionals i zonals de la producció del producte. Les primeres es troben representades gràficament en el gràfic nº 1, amb altes

treball sobre la llet i els seus postgraus sobre Higiene Alimentària, professor dels cursos de formació del FYCYT, referents a Indústries lleteres, Ciència i Tecnologia de la llet. Membre del grup de treball sobre la llet i els seus derivats en relació als Plans de Desenvolupament de l'Estat. Ha format part de diferents comissions d'estudi per la Planificació del Sector Lleter i la normativa del mateix. Actuà també temporalment com a Secretari Tècnic de l'Institut de Productes Làctics. Fundador i Director de la Revista Tècnica de Informacions Lactològiques *Via Láctea*. A l'actualitat més recent ha estat Secretari de l'Associació Nacional de Fabricants de Llets Líquides, de la Federació Nacional de Indústries Làcties (FENIL). Vocal de la Comissió Executiva del Comitè Nacional Lleter. Membre de la Comunitat Europea referent a la Informació sobre Nutrició... En definitiva, un personatge conegut del món làctic, des d'una perspectiva propera al ramader, com també des de la vessant més industrial. Es tracta d'una vida dedicada a les activitats lactològiques.

produccions a la primavera i reduccions importants a l'hivern. La diferència entre els mesos de màxima producció, Maig i Juny, amb una estimació del 120% i del 113% respectivament, i els mesos de menys producció, Febrer i Gener, amb una estimació del 80% i del 85% de producció, respectivament, ens fa entendre la importància de l'alimentació que pot rebre l'animal, a més relacionant-ho directament amb l'habitat de l'animal.

Gràfic n° 1: Estacionalitat llet de vaca. ⁶

Pel que fa a les variacions zonals, hi ha indrets, regions o països, on la producció de llet és escassa, perquè les característiques agronòmiques de la zona no fan possible l'eficiència d'una ramaderia lletera. En d'altres, en canvi, la producció de llet pot assolir uns índexs molt elevats. Ens referim a llocs humits, temperats. Com hem dit, la producció de llet està molt relacionada amb l'alimentació de l'animal, i són els llocs amb terres més humides on hi ha més producció farratgera. A títol d'exemple el quadre n° 1 ens mostra els rendiments lleters de les vaques dels països més destacables dins la Comunitat Europea, entre els quals hi ha les dades del cas espanyol. Cal tenir en compte, però, que es tracta d'uns anys on la tècnica del munyiment ja proporcionava bons rendiments, alhora que ja es feien servir aparells que ajudaven a millorar-los. Cal dir, que al 1962 el rendiment per vaca a l'Estat espanyol era de 1.936 litres, contra els

⁶ Gràfic d'elaboració pròpia, a partir de dades que Antonio Lacasa (1993) presenta en el seu treball de manera percentual i per mesos. Agafant el valor 100 % com a mitjana anual, que seria de 500 milions de litres de llet per mes, representa els diferents excedents i dèficits segons el mes, del'any.

més de 3.300 de l'any 1990, el que significa un creixement al voltant del 80%. Observant el quadre i fent un anàlisi comparatiu entre els països de l'Europa de la conca mediterrània i la resta, ens adonem alhora de la diferència en rendiments a favor de les vaques del nord d'Europa, fet que evidencia el desequilibri zonal.

Quadre n°1: Rendiments mitjans de les vaques a diferents països de la C.E.E. (En milions de litres)⁷

Països	1984	1987	1988	1990
Alemanya	4.622	4.669	4.747	4.909
França	3.969	4.450	6.662	4.928
Dinamarca	5.407	5.813	6.033	6.162
Grècia	2.980	2.788	2.920	2.927
Espanya	3.411	3.338	3.257	3.318
Portugal	2.914	3.047	3.007	3.203

Si, en una visió més propera a nosaltres, agafem les dades relatives a la producció de llet a Espanya entre 1990 i 1995, veiem que el desequilibri estacional encara és més pronunciat que el que havíem vist en termes generals. En el següent quadre, el corresponent al núm. 2 es poden veure els valors percentuals, en relació a les mitjanes, dels màxims i mínims de diferents àrees. Cal tenir en compte que les zones indicades en aquest segon quadre pertanyen a les àrees làcties més productives de la geografia espanyola.

Els desequilibris estacionals que mostren aquestes dades també es donaven, amb tota seguretat, anys enrere. Tot fa pensar en una regularització d'abastament del producte en aquells llocs on es necessitava, i de les mesures per fer-lo arribar en bones condicions. Així ens ho indica l'enginyer agrònom i professor de l'Escola d'Indústries Làcties, Manuel Ramos Amieva: "conservar la leche producida en la abundancia y

⁷ Aquest quadre vol representar els rendiments mitjans de les produccions de vaques lleteres d'una sèrie de països de la C.E.E. He volgut destacar només la presència dels estats més productors d'Europa i dels menys. Així mateix, en aquest quadre es representen alhora els països, que a l'actualitat, presenten excedents i dèficits respectius, en el seu consum intern. El quadre original és molt més ampli, tant en països que ho componen com en amplitud d'anys. Ha estat retallat de manera intencionada només per exemplificar les diferències zonals, en moments en que la tecnologia ja estava a l'abast de tots els Estats europeus. Cal dir que en la relació d'aquestes quantitats juga un paper molt determinant la política agrària de la Comunitat Europea, que no entrarem a valorar. Per conèixer amb major detall tot el quadre en la seva extensió, hem de consultar el treball d'Antonio Lacasa Godina (1993), *El sector lácteo en España*, ASLYB., Comunicación. D.L., Madrid, pàg. 309.

Quadre nº 2: Estacionalitat de la producció segons zones, valors mitjans entre 1990 i 1995.⁸

Zona	Mínim	Màxim
Galícia	76	120
Lleó	78	121
Àvila	71	131
Burgos	70	128
Astúries	79	120
Girona	77	120

transportarla de unos lugares a otros para asegurar un suministro regular".⁹ Aquest comentari el va fer en un moment en què la llet esterilitzada començava a tenir un pes predominant en el mercat, i les indústries requerien el transport, tant per adquirir el producte cru procedent del camp, com per distribuir-ho en els centres consumidors un cop tractat industrialment.

Així doncs, observant l'existència dels diversos factors que ens permeten veure la necessitat d'industrialitzar la llet que, tot i que en podríem citar d'altres, podem reafirmar-nos en la importància dels que acabem d'esmentar, tres dels quals es relacionen directament amb les característiques del producte: sanitat, conservació i valor nutritiu. El quart factor que hem esmentat ens introdueix en la dimensió econòmica del producte, especialment en allò que fa referència al mercat i al transport. Tots quatre, tanmateix, es troben directament relacionats amb el lloc on es situaren les indústries i amb les seves primeres instal·lacions.

Les raons que podien tenir les autoritats públiques i sanitàries, tot i tenir en compte els diferents períodes de temps, no diferien d'aquestes quatre esmentades, però sí podríem afegir una raó "policia": regular de forma segura un negoci molt fàcilment adulterable i que podia provocar malalties mortals. Es podien donar problemes en el moment en que el producte no tenia una higiene microbiana correcta. Aquesta acció de control de les autoritats s'havia de portar a terme mitjançant una reglamentació i una informació apropiades. També calia donar a conèixer la perillositat d'alguns gèrmens, com podien ser la dels anomenats microbis patògens, ja que no tots eren perjudicials

⁸ Quadre que pertany al treball citat d'Antonio Lacasa Godina (1993), on realitza un treball comparatiu amb totes les províncies i regions de l'Estat espanyol, destaquem les més productives i alhora amb majors diferències.

⁹ Ramos Amieva, M., (1959), "La industrialización de la leche", *Comité Nacional Lechero* nº 2.

per a la salut. Si la llet no havia estat tractada correctament per eliminar-los, les conseqüències podien ser mortals, o comportar greus problemes per la salut.

Podem exemplificar-ho amb un cas molt proper a nosaltres i prou aclaridor. Certament, les raons per industrialitzar la llet són prou clares i evidents, però no sempre les circumstàncies i les situacions del moment han facilitat o han permès fer-ho. Fou el cas exposat per Ramón Pujolar Huguet, llicenciat en Farmàcia i Interventor de l'Ajuntament d'Olot, el 1929.

El farmacèutic Ramón Pujolar Huguet havia portat a terme un treball en forma de memòria titulat “Como se ha evitado la adulteración de leche en la ciudad de Olot.” El seu estudi, concentrat majoritàriament en la dècada dels 20 del segle passat, per ser més exactes entre 1923 i 1929, fou publicat i alhora imprès per l'Ajuntament de la Vila vint anys després de la seva finalització, concretament l'any 1949. En aquest treball s'exposava una realitat molt perillosa i habitual, el quotidià frau que existia amb la llet, i es definia el producte alimentari com un líquid d'aigua amb llet. Segons redactà Ramón Pujolar Huguet, l'adulteració de la llet la començà a investigar quasi per casualitat, cridat per la curiositat, després de desviar-se del propòsit inicial. Les seves indagacions el portaren a assegurar que aquest frau es portava a terme a gran escala, que més d'un terç de les lleteries i ramaders que abastien la ciutat d'Olot tenien aquesta pràctica estafadora. Ramón Pujolar ho redactà així:

“Una serie de viajes dominicales, saliendo de esta Ciudad de seis a siete de la mañana, motivó que me viera precisado desayunando en diferentes lecherías instaladas cerca de las paradas de auto-ómnibus que tienen a su cargo el servicio de pasajeros por las diferentes carreteras que parten de esta ciudad, llamándome la atención la mala calidad de la leche comparada con la que tomaba en mi domicilio suministrada por uno de mis colonos.”¹⁰

Amb el seu estudi intentà fer veure a les autoritats olotines la necessitat de prendre mesures per evitar aquest engany. No podem afirmar, tanmateix, que el propi Consistori garrotxí no estigués vetllant per la salubritat de la llet, ja que existien mesures que procuraven per la sanitat del producte, sobre les que el mateix Ramon Pujolar va escriure el següent: “..., ya que una quinta parte aproximada de los

¹⁰ Pujolar Huguet, Ramón, (1949), “Como se ha evitado la adulteración de leche en la ciudad de Olot”, Memòria, Ajuntament d'Olot, Arxiu Municipal de Girona, (A.M.Gi.)

expendedores han sido multados y es de suponer que otros habrán escarmentado en cabeza ajena.” Però també destacava que aquests controls preventius resultaven ser en certa mesura insuficients i en molts casos poc fiables. Tot i així, exposava que s’havia de trobar una solució davant aquestes adulteracions ja que podien arribar a produir efectes perillosos en la salut dels consumidors si no es prenen mesures.

Es tractava, deia, d’una ensarronada, que els que ho portaven a la pràctica sabien perfectament com fer-ho per no ser descoberts, i més tenint en compte que els que normalment bevien aquesta llet no la podien comparar amb altres tipus. Existia una quotidianitat i s’acostumava a consumir els productes d’una mateixa procedència, i per això no es canviava de “proveedor”. En canvi, no fou el cas del farmacèutic Ramón Pujolar, que va tastar les diferents llets per casualitat, forçat per una situació excepcional. Alhora, segons aquest apotecari, en certa manera s’havia fins i tot d’agrair que no s’utilitzessin uns altres tipus de productes per portar a terme les adulteracions del producte en qüestió. També resultava ser cert que possiblement no els calia una manera de fer diferent, perquè no hi havia cap motiu per deixar de fer allò més quotidià, atès que ja aconseguien el que pretenien. Ho explicà així:

“Afortunadamente no se ha descubierto, no se ha comprobado otra adulteración que el adicionar “aqua fontis” al blanco líquido. Ni la llamada leche de almendras, ni el almidón y goma arábica, ni la emulsión de sesos, etc., no se han aun empleado; el descremado, que aumenta la densidad y subsiguiente adición de agua, que la disminuye, fraude corriente en las ciudades populosas, en que generalmente, tan sólo se mira la densidad, tampoco se ha descubierto.”¹¹

Aquesta mateixa preocupació, junt a les conseqüències sanitàries que podia provocar, no diferia gaire de la que també existia a Girona en aquells mateixos anys. A la capital gironina, com veurem, amb la instauració de la Central Lletera Municipal, junt a unes millores tècniques i científiques en els controls i coneixements sobre el propi producte, s’aconseguí una reducció important dels casos d’adulteració. Una solució parcialment semblant es portà a terme i s’adoptà a Olot, i conseqüentment a les rodalies, on gràcies a canvis tècnics en l’anàlisi de la llet, sumat a una formació laboral correcta

¹¹ Pujolar Huguet, Ramón, (1949), “Como se ha evitado la adulteración de leche en la ciudad de Olot”, Memòria, Ajuntament d’Olot, A.M.Gi.

d'aquells que havien de portar a terme els controls analítics, permeteren avançar en una millor qualitat de la llet. Ramón Pujolar Huguet jugà un paper actiu en aquest sentit.

Si fins aquell temps s'havia valorat la salubritat i la qualitat de la llet a través de mesurar-ne la densitat, Ramon Pujolar ajudà a que s'incorporés també el control del greix, també dita matèria grassa o de manera particular d'alguns indrets com "manteca". Amb la densitat del producte es podia intervenir fraudulentament de manera molt senzilla. La temperatura ambient podia ser un simple factor aliat per manipular-la fàcilment amb aigua. Amb l'analítica del greix s'establiren uns indicadors o valors, que podien variar segons la temporada estacional i l'alimentació del bestiar, entre un conjunt de factors. Però aquestes dades havien de ser recollides amb uns màxims i uns mínims de qualitat que, alhora, relacionats amb els continguts bacteriològics, havien de complir uns criteris entorn d'un seguit de característiques establertes, com podia ser la mateixa densitat. L'element fraudulent es podia detectar millor.

El farmacèutic Ramón Pujolar defensava clarament que la llet havia de ser tractada físicament, o d'una manera més concreta, tèrmicament. Pujolar no utilitzava el terme industrial, però si en canvi feia referència a la pasteurització, o l'esterilització, etc. També utilitzava els de "leche concentrada, en polvo o desecada", alguns d'aquests de la següent forma:

"Serán toleradas todas las manipulaciones y preparaciones consagradas por uso, como la pasteurización, esterilización, enfriamiento, congelación y desecación, no permitiéndose la mezcla de leches si no son de la misma procedencia animal."¹²

Els coneixements que tenia del producte no eren els d'un simple consumidor. Tal i com es valora a la memòria, Ramón Pujolar defensava i coneixia les diferents normatives existents referents a la llet i els seus derivats. Igual que el Codi Alimentari Espanyol, citat anteriorment, existien referents reguladors, com per exemple el Real Decret de 17 de Setembre de 1920 i el "Reglamento de Sanidad Municipal" del febrer de 1925. Del primer va treure i plasmar en la seva memòria la denominació de llet:

"La leche de cualquier otro animal deberá venderse con una denominación que exprese claramente

¹² Pujolar Huguet, Ramón, (1949), "Como se ha evitado la adulteración de leche en la ciudad de Olot", Memòria, Ajuntament d'Olot, A.M.Gi.

su origen; por ejemplo: leche de cabras, leche de ovejas, etc.”¹³

La seva formació professional havia contribuït de manera important a conèixer i distingir una llet adulterada o en mal estat d’una de sana i natural. Ramon Pujolar coneixia els efectes nocius d’un producte làctic en mal estat. La sensibilització sobre la salubritat de la llet el portà a contribuir directament amb les autoritats, aportant allò que podia ser útil per disminuir l’adulteració existent. La memòria que escrigué fou fruit d’un treball de camp, on la lluita contra l’adulteració era la principal protagonista. Aquest treball el va concloure el gener de 1929 amb les dades del quadre nº 3 i corresponent comentari. On podem observar de manera gratificant, per un costat la feina portada a terme, per l’altre la satisfacció d’haver assolit un objectiu, que inicià de manera casual.

Quadre nº 3: Nombre de multes imposades per adulteració de la llet a Olot entre l’1 de desembre de 1923 fins al 31 de desembre de 1928.

	Muestras Inspeccionadas	Multadas
Mes Diciembre de 1923	10	0
Año 1924	111	14
Año 1925	712	15
Año 1926	800	4
Año 1927	715	4
Año 1928	790	0
Totales	3138	37

“Después del resultado obtenido en el año 1928, podemos gritar: “¡Eureka!”, ¡lo hemos alcanzado!, la victoria es nuestra, el éxito ha coronado nuestros esfuerzos; por fin después de cinco años de incesantes trabajos, se ha logrado evitar la adulteración de la leche destinada al abastecimiento de la ciudad de Olot.”¹⁴

¹³ Pujolar Huguet, Ramón, (1949), “Como se ha evitado la adulteración de leche en la ciudad de Olot”, Memòria, Ajuntament d’Olot, A.M.Gi.

¹⁴ Ítem. nº 13.

1.1.1. Mètodes i tractaments que es fan servir per industrialitzar la llet. Els productes que s'obtenen.

Al llarg d'aquest treball coneixerem amb un cert detall diferents centres gironins que treballen o treballaren la llet industrialment de maneres prou diferents. En ells s'utilitzen o utilitzaren processos i mètodes industrials diversos, amb la llet com element en comú. Aquesta diversitat resulta ser la que ens facilita l'obtenció dels diferents productes làctics, nomenats també com a derivats làctics. En aquest apartat, de manera breu, exposarem i definirem els diferents productes làctics, tot relacionant-los amb els mètodes industrials que es porten a la pràctica als diferents centres fabrils i que coneixerem al llarg del treball.¹⁵

Llet Pasteuritzada.

Segons els manuals làctics, la llet pasteuritzada és la llet natural, sencera, desnatada o semidesnatada, sotmesa a un tractament tecnològic adequat per assegurar la destrucció dels microorganismes patògens no esporulats així com la reducció significativa del contingut microbià total, sense modificar-ne sensiblement la seva naturalesa físico-química ni les característiques nutritives i sensorials.

Hi ha dues modalitats principals de pasteurització, alta i baixa, depenent del temps i temperatura aplicada, tot i que també s'ha treballat en algunes circumstàncies amb una tercera modalitat. Cal dir però, que totes elles requereixen refrigeració un cop envasat el producte.

Llet Esterilitzada i UHT.

La llet esterilitzada i UHT és llet natural sencera, desnatada o semidesnatada, sotmesa a un procés tecnològic per assegurar la destrucció dels microorganismes presents, ja siguin esporulats o no. L'objectiu es aconseguir un producte

¹⁵ Per exposar les diferents definicions i processos he utilitzat tres treballs prou coneguts i consolidats en aquesta matèria. Per fer-ho més entenedor i de fàcil comprensió he sintetitzat de manera destacada els continguts, ja que no resulta necessari pel treball més informació addicional sobre el tema. Un dels treballs utilitzats és el ja citat d'Antonio Lacasa Godina (1993), *El sector lácteo español* ASLYB., Comunicación D.L., Madrid, el segon és el publicat per la multinacional Tetra Pak Processing Systems AB (2003) *Manual de industrias lácteas*. I un tercer amb el mateix títol, però de la casa Alfa-Laval, fet per l'Equipo técnico de Alfa Laval Food Engineering AB (1990). Uns treballs, aquests últims, utilitzats a la pròpia indústria lletera per formar adequadament els operaris en les diverses tasques operacionals.

microbilògicament estable per poder emmagatzemar-lo a temperatura ambient durant un període de temps considerable.

A la llet esterilitzada el tractament tèrmic s'aplica després de l'envasat en un recipient hermètic i tancat a líquids i microorganismes. A la llet UHT el tractament tèrmic es porta a terme abans de l'envasat, seguit d'un envasat asèptic. També hi ha dos models en aquest tractament, UHT indirecte; escalfament per intercambiadors de calor i UHT directe; escalfament per injecció de vapor. Un vapor que posteriorment se li torna a extreure de manera física a través de components del mateix equip esterilitzador.

Llet Concentrada.

Es la llet natural sencera o desnatada, pasteuritzada i privada en part de la seva aigua de constitució. Sota aquesta denominació s'inclouen dos productes diferents, com són la llet evaporada i la llet condensada. En segons quins manuals làctics, també s'afegeix la llet en pols.

Llet Evaporada.

És la llet natural, sencera, desnatada o semidesnatada, esterilitzada i privada en part de la seva aigua de constitució.

Llet Condensada.

És el producte obtingut per l'eliminació parcial de l'aigua de constitució de la llet natural, sencera, desnatada o semidesnatada, sotmesa a un tractament tèrmic adequat, equivalent almenys a la pasteurització, abans o després del procés de fabricació i conservada mitjançant l'addició de sacarosa.

Llet en Pols.

És el producte sec i purulent que s'obté mitjançant la deshidratació de la llet natural, sencera, total o parcialment desnatada, sotmesa a un tractament tèrmic equivalent, almenys, a la pasteurització i realitzat en estat líquid, abans o al llarg del procés de fabricació.

Nata.

La nata es considera com la llet enriquida en matèria grasa. Físicament és una emulsió de greix a l'aigua, en la qual els glòbuls grassos es mantenen intactes. Les nates poden rebre els mateixos tractaments que la llet alhora de ser envasats; nates pasteuritzades, esterilitzades i UHT.

Mantega.

La denominació de mantega es reserva al producte greix obtingut de la llet o nata de vaca amb un contingut mínim de greix del 80%, un màxim d'aigua del 12% i un 20% d'extracte sec làctic. L'elaboració de la mantega requereix una maduració de la nata, un batut, un amassament, un assalament, per ser finalment envasada en el format més adequat o propi.

Formatge.

Per entendre de manera senzilla l'elaboració del formatge, sense tenir en compte cap mena de varietat, ho formularem de manera esquemàtica i entenedora. Les etapes generals per elaborar formatge són les següents: utilitzem llet sencera, pasteuritzem el producte, procedim a l'addició de cultiu iniciador, segeix la formació de quallada, tall de la quallada, cocció de la quallada, agitació de la quallada, obtenim el xerigot, es continua amb moldejat, prensat, salat i maduració. Amb més o menys temps podem obtenir un formatge o un altre.

Iogurt.

És la llet fermentada més comuna. La seva elaboració resulta senzilla, requereix uns tractaments previs, enriquiment del producte, filtració i tractament tèrmic. Segueix amb una addició de cultius iniciadors, incubació i refredament. El iogurt es produeix en convertir-se la lactosa de la llet en àcid làctic que, al mateix temps, és favorable per evitar la proliferació d'altres bacteris. Es considera un producte originari d'algun país com: Turquia, Bulgària, dels Balcans o d'Àsia Central, d'on comercialment s'han donat a conèixer amb el nom d'origen, com els coneguts búlgar o grec.

Gelats.

Un gelat es defineix com un preparat alimentici portat a un estat sòlid, semisòlid o pastós per congelació simultània o posterior barreja de les matèries primes on la llet o nata resulten ser les més habituals.

Sèrum làctic.

Ès el líquid resultant de la separació de les caseïnes i el greix de la llet en el procés d'elaboració del formatge. Conté més de la meitat dels sòlids presents a la llet sencera original, incloent la lactosa, minerals i vitamines hidrosolubles i un 20% de les proteïnes de la llet.

1.2. Indústria i ramaderia lletera a Espanya al segle XIX.

Situació de la indústria lletera espanyola al segle XIX.

El desenvolupament general de la indústria làctia tingué lloc a Europa i Amèrica a l'últim terç del segle XIX. La industrialització inicial va anar molt lligada a l'avenç de la tecnologia, que va fer possible una evolució dels procediments artesanals cap a sistemes més moderns.

L'Estat Espanyol no fou l'excepció, tot i que podem situar la seva entrada ja en el segle XX. També podem dir que fou dels últims estats en fer una normativa que regulés l'existència d'instal·lacions per tractar industrialment la llet amb suficients garanties saludables i sanitàries. Com s'ha comentat, parlar d'història de la indústria lletera suposa iniciar aquest estudi tenint present el producte elaborat. No fou la llet líquida el producte majoritari que arribava als mercats durant aquest període de temps.

El desenvolupament del mercat i la comercialització dels productes làctics a tot el segle XIX i part del XX es trobà amb el problema de les característiques pròpies de la mateixa llet. Ens referim a les dificultats en la conservació i en el transport, agreujades per la manca de bones comunicacions entre els llocs ramaders o productors de llet, i els mercats o centres de consum.

Resultava difícil poder transportar llet d'un lloc a un altre sense una refrigeració o un tractament previ. Alhora, els recipients que existien tampoc eren els idonis, en no

mantenir la conservació del producte. També era i molt important la situació de les vies de comunicació: unes vies rurals que no estaven acondicionades al transport de vehicles, o unes línees de comunicacions obsoletes feien que s'hagués de dedicar molt de temps en el trànsit d'una ciutat a una altra. Aquest temps podia ser determinant per a les condicions sanitàries del producte. Igual es podia dir del trànsit per ferrocarril.

Una altra solució, ja fora de l'àmbit tecnològic, era la conscienciació de la importància de la llet en l'alimentació de les persones. Com veurem més endavant els hàbits en l'alimentació donaven a la llet i als seus derivats un paper secundari o terciari per motius diversos. Alhora podem dir que no existia un sistema de control per les institucions públiques que vetllés per la seguretat sanitària i alimentària de la població. Aquest fet no ajudava a reconèixer l'importància de la llet a la societat.

Aquestes dificultats per poder comercialitzar, conservar i transportar el producte amb condicions comportaren al llarg de tot el XIX, fins i tot ja a finals del XVIII, la formació de dos mercats: un mercat de productes com la llet líquida crua, concentrat a ciutats i poblacions importants, abastit de granjes molt properes o fins i tot situades dins les ciutats, per les anomenades vaqueries urbanes, amb una ubicació condicionada per la fragilitat del mateix producte i pels problemes de transport; i un altre mercat de derivats làctics, elaborats de forma tradicional, com eren els formatges i les mantegues, i on podriem incloure també la llet condensada.

Els dos tipus de mercats mostren que la indústria existent era molt rudimentària i deficitària, o possiblement inexistent. Per poder parlar d'un procés industrialitzador s'haurien de donar una sèrie de canvis; no hi havia cap tipus de transformació de l'aparell productiu, no s'introduïren noves màquines, nous productes, nous rendiments, que resultarien imprescindibles per desenvolupar o iniciar un sistema que trenqués amb el tradicional. Les eines i utensilis que s'utilitzaren eren rudimentàries, fins i tot quan a Europa havien aparegut aparells avançats tècnicament.

Segons destaca en el seu treball Lacasa Godina,¹⁶ a Europa, durant la segona meitat del segle XIX, aparegueren les primeres associacions i publicacions relacionades amb els làctics, amb la finalitat de perfeccionar i donar a conèixer innovacions del sector. A Suïssa, l'any 1863, es fundà l'Associació Helvètica d'Economia Alpina, a Dinamarca una altra associació semblant al 1864. Al 1872 fou a Austria on es va fer una important Exposició de Lleteries, igual que cinc anys més tard a la ciutat germana

¹⁶ Lacasa Godina, Antonio, (1993), *El sector lácteo en España*, ASLYB., Comunicación D.L., Madrid, pàg. 377.

d'Hamburg. A Alemanya amb la fundació, a Danzing de la primera revista d'economia lletera, "Milch Zeitung", al 1871.

Hi ha altres esdeveniments destacats, aquest cop tecnològics, que van promoure l'inici del desenvolupament de la industrialització de la llet a Europa, com foren el de la invenció del primer procediment industrial per a l'elaboració de llet condensada, o també el de la construcció el 1879, per l'enginyer suec De Laval, de la primera desnatadora mecànica, la coneguda "Separator", o també de la fabricació, a Berna, del primer aparell per pasteuritzar la llet al 1883, un any després dels descobriments de Pasteur en matèria bacteriològica. Trobaríem i molts altres exemples que demostrarien una continuïtat investigadora en la millora dels processos i tractaments de làctics.¹⁷ Aquestes innovacions no només es donaren en la tecnologia aplicada directament sobre el producte, sinó també en processos tan importants com la munyida, el transport o la conservació del producte.

A Espanya aquests progressos anirien arribant uns anys més tard, procedents de la resta d'Europa. Així doncs, el comentari d'Alicia Langreo, que en el seu estudi no defineix com a industrials aquells que treballen els làctics en aquells anys del XIX, és una prova de que la tecnologia encara havia de creuar els Pirineus. Alicia Langreo ens diu textualment: "Las empresas lácteas existentes en España a lo largo del siglo XIX difícilmente pueden considerarse como establecimientos industriales".¹⁸ Els avenços tècnics i tecnològics ja havien iniciat el seu camí a terres europees però es trobaven a les portes de l'Estat espanyol. Com veurem més endavant Catalunya fou un dels primers llocs on aparegueren aquestes innovacions.

L'afirmació de Langreo dona a entendre que la gran majoria d'aquells que treballaven la llet ho feien de forma artesanal, amb tècniques tradicionals. I les vaqueries urbanes proporcionaven el producte en estat cru. En moltes ocasions era el mateix pagès el que hi venia la llet. Tot i això, hi ha alguns indicis a Barcelona d'algun centre primitiu de pasteurització, i un altre cas a València d'esterilització amb "autoclaus". Aquest cas de proveïment de llet a la ciutat de València mereix una atenció singular, no per la quantitat de vaqueries, sinó per l'existència d'un sistema d'esterilització primerenc, l'anomenat esterilització amb "autoclaus". Es podria considerar un nivell industrialitzador inicial, a cavall entre els segles XIX i XX. Ho

¹⁷ Tetra Pak Processing Systems AB. Gösta Bylund, M. Sc., (2003) Traduït per Antonio López Gómez y Antonio Madrid Vicente, *Manual de industrias lácteas*.

¹⁸ Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid, pàg. 65.

diferenciem de la pasteurització, perquè aquesta ja és un procediment que es coneixia i es portava a terme, però de manera quasi artesanal, amb pocs equipaments. Però alhora, aquest procés era necessari realitzar-ho previament a l'esterilització amb "autoclau". Tanmateix, aquest sistema sovint no s'ha considerat com a índex industrialitzador per la curta caducitat que pot proporcionar a la llet. Cal incidir que la vida del producte juga un paper molt important a nivell industrial. La pasteurització no garanteix gaires dies de vida a la conservació de la llet, i sempre ha d'estar refrigerada; en canvi una esterilització correcta pot proporcionar una vida més llarga i sense cap refrigeració. No cal dir però, que la pasteurització forma part important de tot procés industrial d'aquest aliment. Tot tipus de producte elaborat amb llet, de forma industrial, ha de rebre una pasteurització abans de la seva transformació.

Així, doncs, si bé Manuel Ramos Amieva ¹⁹ situa a finals de segle XIX una industrialització primerenca amb "autoclaus", altres autors no ho veuen així, ja que no confien gaire en aquests primers aparells i situen dins el segle XX els primers esterilitzadors d'autoclaus amb garanties. La importància d'aquest sistema es trobava en que hi havia la utilització, per primer cop, d'un envàs estèril. Aquest fet era un avenç en la salubritat del producte i una millora sanitària per ser consumit amb garanties. Cal dir, segons el mateix Ramos Amieva que, per trobar-se en l'inici d'aquest sistema de tractament, no es produïa la total seguretat del producte, així doncs no hi havien percentatges positius i favorables pel consum raonablement acceptables. Podien sortir-ne partides defectuoses, on el tap i l'aigua utilitzada jugava un paper en contra i molt important, ja que podien fer perdre l'esterilitat del producte. Aquí cal afegir la facilitat i el costum d'adulterar el producte amb afegits d'aigua, augmentant negativament així el marge d'èxit de la producció.

En aquell període, en els llocs on hi havia centres pasteuritzadors, la llet era envasada després de la pasteurització en un envàs no estèril. I en el millor dels casos es venia a granel en recipients particulars, que portaven els mateixos ciutadans quan anaven a comprar-la. Aquest sistema de compra no evitava el frau.

En una de les entrevistes que he realitzat en el curs de la recerca va sorgir la qüestió de l'esterilització amb el sistema "d'autoclaus" a les comarques gironines. Fou amb la realitzada amb el que llavors ocupava el càrrec de Director de la Planta lletera

¹⁹ Comentari extret de les conclusions d'una ponència de temes lactològics publicada a la *Revista Española de Lechería* pel mateix Manuel Ramos Amieva (1955), "Producción y consumo de la leche", *R.E.L.*

de Vidreres, el senyor Josep Tarrès.²⁰ Persona amb més de quaranta anys d'experiència en el sector industrial làctic, em va respondre que "l'autoclau" fou un sistema que s'havia utilitzat en un principi a Vidreres, i que consistia en l'esterilització del producte, de l'envàs (que inicialment era de vidre) i del tap. Tot alhora, un sistema molt problemàtic, que a més s'havia de sumar a la fragilitat de l'envàs, de vidre, als canvis de temperatura. També va comentar: "les ampolles es trencaven amb molta facilitat, tant buides com plenes, els canvis de temperatura eren molt forts". Aquestes màquines, segons recordà, ja havien estat utilitzades amb anterioritat a Barcelona i a les instal·lacions pioneres de Sils, el poble veí de Vidreres, que fou on s'havia iniciat La Lactaria. Tot i l'experiència de la gent que portà aquesta instal·lació, els problemes que es presentaren amb la seva posada en marxa foren nombrosos.

Ramos Amieva destaca el caràcter incipient del sistema, que no generalitza per a tota la llet que es podia vendre a València. Tampoc no aclareix les característiques de l'envàs. Tot hi així la seva opinió mereixia aquest comentari, atesa la coneguda experiència i capacitat d'aquest doctor enginyer agrònom en el món dels làctics, membre durant molts anys del "Comité Nacional Lechero" i del FENIL i professor de l'Escola de Indústries Làcties i Enginyer Director de la Cooperativa Lletera SAM.

Per la seva banda, Alicia Langreo comenta que el factor més important dins el desenvolupament del sector làctic durant el seu període inicial, el portaren a terme els comerciants. La comercialització de derivats làctics acostà, bàsicament, el formatge del camp a la ciutat. També conegueren el mateix procés les mantegues i la llet condensada, però d'una manera menys generalitzada.²¹ Per a aquesta historiadora, els que ara anomenem com "intermediaris", aquells que normalment adquirien el producte ja elaborat, ja fos mantega, formatge o llet (aquesta en menor mesura), o que adquirien el producte a mig fer i ells l'acabaven d'elaborar. Posteriorment anaven a vendre el producte a la ciutat. Foren elements dinamitzadors per donar una sortida i un acostament dels productes rurals a la ciutat. La mantega, que era més típica de la zona nord, i el formatge, que era més extensiu, atès que molta quantitat s'elaborava bàsicament amb llet de cabra i ovella, animals que es trobaven per tot l'Estat, foren

²⁰ El 20 de febrer del 2006 el Sr. Josep Tarrés em va concedir una entrevista a les dependències de la Planta Lletera que Corporación Alimentaria Peñasanta té a Vidreres, concretament en el seu despatx de feina.

²¹ Una ampliació més detallada la trobem en els treballs de Josep Pujol Andreu (2003), on també destaca la importància dels comerciants. De manera destacada podríem citar per exemple: "Sobre los orígenes de la industrialización en el sector alimentario: Catalunya, 1880-1935", dins el conjunt de treballs; *Las industrias agroalimentarias en Italia y España durante los siglos XIX y XX*, Publicaciones Universidad de Alicante, pàgs. 245-278.

mercaderies de distàncies relativament curtes, que arribaven als mercats cada vegada en major quantitat. Cal dir que el formatge de llet de vaca també existia als mercats, però era igualment focalitzat, com les mantegues, al nord d'Espanya.

Un altre estudi consultat, ja citat en aquest treball, és el d'Antonio Lacasa Godina, "El sector lácteo en España." Lacasa coincideix amb Langreo amb la nula industrialització de la llet durant el segle XIX, però segueix amb molt d'interès l'evolució de la ramaderia espanyola, clarament relacionada amb l'aventura industrial de la llet. Antonio Lacasa cita, en el seu treball, les paraules del Secretari de l'Associació General de Ramaders, senyor Miguel López Martínez, que digué el deu de desembre de 1876, dins un cicle de conferències a la Paraninfo de la Universitat de Madrid, entre les que igual que Lacasa considerem que cal destacar:

“Señores, para que se comprenda toda la importancia de toda la industria lechera, bástenos decir que los economistas rurales miden y graduan el progreso agrícola de un país por la utilización y el aprovechamiento de las materias primeras, consideradas en otros como desperdicios. La industria lechera no tiene entre nosotros verdadera importancia mercantil ni industrial, y esto en un tiempo en que constituye un ramo principal de la riqueza de las naciones cultas del mundo. La leche es en España un desperdicio, ¡cómo hemos de sacar utilidad al ganado!”²²

Segons l'autor, doncs, la llet era un producte que no es valorava prou, que no s'aprofitava, que no s'estava treballant industrialment, alhora que no era considerat un producte indispensable. Així mateix, val la pena destacar un últim comentari d'aquest mateix discurs, on es fa referència en aquest cas a la situació que es vivia a molts indrets europeus, que considera clarament superior. Diu així:

“¡Cuán distinto es en otros países! Yo he tenido el gusto de estudiar la industria láctea en Francia, Inglaterra, Alemania y Suiza y otras naciones de Europa; he visto los recursos inmensos que proporciona a los particulares y al Estado, y tanto como he admirado la organización de las fábricas de quesos y manteca, y el gran provecho que se saca de los residuos, tanto lamento el abandono en que tienen y desdén con que se

²² Citat per Antonio Lacasa, el qual reproduïx una bona part del discurs, que defineix com “Una descripción histórica del Sector Lácteo a finales del siglo XIX”. Lacasa Godina, Antonio, (1993), *El sector lácteo en España*, ASLYB., Comunicación D.L., Madrid, pàg. 107.

mira entre nosotros este ramo de producción pecuaria...”²³

Aquest testimoni deixa en evidència la poca o nula indústria existent el 1876. Però és interessant constatar les inquietuds econòmiques i alhora emotives que amaguen aquestes paraules, el desig de convèncer de la necessitat, per tothom, de la industrialització de la llet. El Secretari Miguel López estava fent una crida a la porta del segle XX.

Com Langreo, si bé en menor mesura, el treball d'Antonio Lacasa destaca el paper dels comerciants intermediaris. L'autor atorga al formatge, tant el d'ovella com el de cabra, no en canvi el de vaca, la distinció de ser el producte més comú a ser comercialitzat, però va més enllà quan ens diu que fou la “indústria mantquera”, naturalment amb llet de vaca, la que inicià el moviment industrial amb l'adopció de material per elaborar mantega, als últims anys del segle XIX: “Es curioso el observar que haya sido precisamente la industria mantquera, de importancia secundaria con respecto a la producción de queso la que haya abierto el camino en el nuevo proceso económico de la Industria Láctea, ...”²⁴

Fou en els establiments que s'elaborava mantega procedent de granjes properes on s'inicià el moviment industrial amb l'adopció de màquines com la desnatadora centrífuga i com també el de la batedora mecànica a finals de segle. Aquests aparells procedien dels països europeus, que amb més experiència amb la llet de vaca, com s'ha comentat anteriorment, ja produïen mantega amb l'ajuda de la tecnologia. Alhora cal dir que a les economies alimentàries d'aquests països la mantega jugava un paper dominant, i el formatge que treballaven no era d'ovella, com a l'Estat espanyol.

L'elaboració més important de mantegues estatals es situava a Galícia, Astúries, Santander i Lleó. És en aquesta zona on trobem el major nombre d'establiments dedicats a fer aquest derivat. Com a exemple anecdòtic, podem destacar la instal·lació a les províncies de Lleó i Oviedo de dues empreses familiars molt conegudes encara avui

²³ Comentari que pertany a la mateixa intervenció de Miguel López Martínez citada anteriorment. López Martínez ocupava el càrrec de Secretari de l'Associació General de Ramaders al desembre de 1876. Intervenció que pertany a un cicle de conferències a la Paraninfo de la Universitat de Madrid reproduïda per Antonio Lacasa Godina, (1993), *El sector lácteo en España*, ASLYB., Comunicación D.L., Madrid, pàg. 107.

²⁴ Lacasa Godina, A., (1993), *El sector lácteo en España*, ASLYB., Comunicación D.L., Madrid, pàg. 378.

dia per aquest producte. Es tracta de “Mantequerías Leonesas” i “Mantequerías Arias”, aquesta última fundada al 1848 amb inicis totalment artesanals i d’arrels familiars. Avui dia pertany a un grup d’empreses alimentàries dels Estats Units.²⁵

L’experiència industrial estrangera arribà abans amb les mantegues que no amb les innovacions en matèria de formatges. El formatge no començà a industrialitzar-se fins a principis de segle XX, i també fou al nord d’Espanya on sorgiren els primers exemples. Es produïren amb les innovacions forànies. Així mateix, el tipus de formatge també fou el de l’espècie dominant a Europa, el produït amb llet de vaca, relegant la de cabra i ovella que podien ser les dominants.

Una segona gran innovació, no europeïsta, a les mantegues fou l’afegit de sal, l’anomenat com a “*salazón*”, i l’adquisició d’eines per treballar més quantitat de producte. Aquesta tècnica, considerada molt elemental, ja es coneixia a la primera meitat de segle XIX. Cal tenir en compte, però, que els primers recipients eren de fusta per passar a ser de llauna posteriorment. Aquests dos fets van permetre augmentar la producció i els mercats, ja a la segona meitat del segle XIX i primers anys del XX. Alhora la tècnica de la “sal” ajudà a que el producte final tingués una millor conservació i per tant una major seguretat per poder ser transportat. L’exportació d’aquesta mantega començava a ser present, dirigida cap a mercats prou llunyans, com Andalusia o Amèrica Llatina. Ports com l’asturià de Gijón ja tenien com a mercaderia la mantega salada. El transport marítim fou una via de comunicació òptima per les mercaderies asturianes, atès que les comunicacions per terra encara oferien importants deficiències. Tot i això part del comerç intern anava dirigit a poblacions properes o a ciutats mitjanes del centre de la Península.

A finals de segle XIX, les quantitats de mantega elaborades i venudes són prou importants a Espanya perquè es vagin creant locals que es dediquen exclusivament a fer aquest producte; l’Estadística Administrativa de la Contribució Industrial contabilitzava l’existència de vint mantegues al 1879, totes elles al nord d’Espanya. L’evolució del sector queda reflectit en el quadre nº 4, que recull dades de les províncies amb més tradició.

²⁵ Per conèixer més informació sobre les diferents indústries lleteres i de derivats, situades a la zona nord d’Espanya, el treball d’Alicia Langreo, citat en diverses ocasions, ens proporciona una destacada informació de molts dels exemples industrials que han existit i existeixen bàsicament al nord d’Espanya, des de les arrels dels mateixos fins a l’actualitat. Cal tenir present que molts exemples tot i no ser referents del nord són citats i exposats al treball, donada la seva relació i importància. Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*. Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid.

Quadre n° 4: Nombre de mantegueres existents durant el segle XIX.²⁶
Segons l'Estadística Administrativa de la Contribució Industrial.

	1879	1889	1895	1900
Lugo	3	-	2	3
Ourense	1	-	1	1
Oviedo	15	15	11	16
Santander	1	1	3	3

Un article publicat a la revista corporativa *El Correo* fa referència a un dels treballs de Jordi Nadal Oller.²⁷ Aquest ens exposa que segueix la mateixa font fiscal on ens mostra una quantitat de mantegueres semblants a les del quadre n° 4, que ahora reflecteixen la importància al nord d'Espanya. Nadal mostra dades de 1856, que indiquen un total de 33 mantegueres, de les quals 29 es trobaven a Astúries. L'any 1900, segons el mateix article, a Espanya hi havia les mateixes. En canvi a Astúries només n'hi havia 16. Segons J. Nadal Oller aquest descens fou donat per una concentració d'establiments i per la competència forànea; la resta es localitzaven entre les províncies de Galicia, de Santander, de Lleó i algun nou centre, com fou a Guipúscoa.

Aquests establiments ajudaren al desenvolupament de la ramaderia vaquina, arribant a provocar una paulatina substitució de races autòctones per races d'una millor aptitud lletera provinents d'Europa, i en canvi es produïren retrocessos en la ramaderia de l'ovella i la cabra. Cal destacar que el creixement en nombre de vaques, amb la corresponent producció de llet, no fou sense obstacles. L'entrada de mantegues forànies comportà una forta competència a finals de segle. Es tractava encara d'un producte típic, com els de sempre, sense l'adició de sal, mantega fresca, com s'havia fet tradicionalment. Però amb la diferència, respecte a la que es feia a Espanya, que era elaborada amb sistemes més moderns, tècnicament i tecnològicament més sofisticats, amb una seguretat higiènica que ajudava a donar més vida al producte, i amb produccions cada vegada més importants quantitativament. Els excedents europeus començaren a poder entrar al mercat espanyol afavorits per la política econòmica

²⁶ Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid, pàg. 67.

²⁷ Revista *El Correo*, (Nov. 2003) Edita: Central Lechera Asturiana S.A.T. , núm. 297. La cita d'aquesta correspon al treball "El desarrollo de la ganadería y la industria láctea en el siglo XIX", on es fa la referència a Jordi Nadal. Les dades que ens proporciona de Jordi Nadal són dins *Notas sobre la industria asturiana de 1850 a 1935*. Vol. 9 de la Historia de Asturias, Editorial Ayalga, 1981.

liberal del moment. Aquesta penetració europea podia ser un dels motius que provocà la concentració d'establiments que treballaven la mantega, segons el treball de Nadal Oller.²⁸

Un altre producte que hem citat és el de la llet condensada. La seva producció es concentrà a Santander, encara que també trobem referències de l'existència d'algun centre productiu a Barcelona. Per l'obtenció d'aquest producte és indispensable evaporar part de l'aigua que conté la llet i fer-hi un afegit de sucre, dos processos molt diferents un de l'altre. Els canvis en l'elaboració de la llet condensada coincidiren amb els de la mantega. En el període inicial, es feien amb mecanismes tradicionals o millor dit més casolans. La necessària pasteurització, anterior a l'evaporació de l'aigua, era del mateix nivell tecnològic que es podia trobar a d'altres ciutats espanyoles, amb aparells senzills. Fou un derivat que, junt amb les mantegues, es pot dir, van preparar el terreny per créixer industrialment en un futur molt proper. Tot i la tradició i l'artesania del treball per elaborar-ho van anar proporcionant millors rendiments gràcies a petites innovacions, això sí, sempre lligades i afavorides per un consum en creixement. Aquest producte ha estat sempre relacionat a llocs on la producció de llet és important. En aquest cas fou utilitzat per poder aprofitar millor el transport que anava dirigit al mercat, principalment a Madrid.

Així, a grans trets podem dir que el procés industrialitzador de la llet inicià el seu camí durant aquests últims anys del segle XIX, uns inicis on destaquen els augments de produccions amb sistemes tradicionals i amb petites innovacions, on començaren alguns incipients avenços tecnològics i on la intervenció dels comerciants tingué un paper destacat per abastir les necessitats d'un mercat en creixement. Tot va anar acompanyat d'un augment en el consum de làctics, principalment a les ciutats. El creixement de les grans poblacions i el progressiu canvi d'hàbits en l'alimentació foren dos fets que impulsaren els canvis. Per això, els canvis detectats no poden ser valorats de forma independent, tenint únicament en compte els canvis en els sectors secundari i terciari de la cadena productiva. La relació amb el sector primari és imprescindible. La ramaderia lletera, on la vaquina anava en el mateix camí ascendent de la incipient

²⁸ El treball de Jordi Nadal fent referència a l'economia i a la industrialització espanyola és prou important i abundant. El tema de les mantegueres al nord d'Espanya i en concret a Astúries no resulta exclusiu del treball per la Història d'Astúries, "Notas sobre la industria asturiana de 1850 a 1935", també es destaca dins Nadal, J., (1985) *Un siglo de industrialización en España, 1833-1930*, Sánchez Albornoz N. (Ed.) "Modernización económica de España 1830-1930", Madrid.

indústria, també estava patint la seva pròpia transformació. Els progressos industrials de la llet havien d'anar de la mà del creixement ramader.

Situació ramadera a l'Espanya del segle XIX.

Per ajudar-nos a entendre la situació ramadera, de manera precisa i concreta, i poder relacionar-la amb l'inici industrialitzador de la llet, cal tenir en compte diferents condicionants particulars. Des de les diferències geogràfiques, amb diferents característiques climàtiques, les conegudes zones humides i les zones seques, passant per la situació socio-econòmica del moment, fins als canvis polítics que es portaren a terme durant el segle XIX. Com hem comentat, l'inici industrial de la llet s'encetà al nord de la península, i més concretament a les zones on es transformava la llet de vaca amb mantega, i amb menor mesura amb llet condensada. A la resta de zones dominaven ovelles i cabres, amb el formatge com a producte final.

Per localitzar geogràficament aquests condicionants i aquestes posicions de partida, podem fer servir de suport, amb un sentit orientatiu, unes dades estadístiques. Primer amb uns quadres que mostren l'evolució de la ramaderia espanyola, amb dades extretes de censos ramaders de diferents moments del segle XIX; Anuari estadístic del 1859, Cens de la ramaderia de 1865, Ressenya geogràfica i estadística de 1888 i Cens ramaders de la Junta Consultiva Agronòmica de 1803 i 1891, totes elles extretes dels diferents treballs citats.

Quadre nº 5: Evolució del cens ramader espanyol en els anys indicats en milers de caps.²⁹

Espècie	1803	1859	1865	1888	1891
Bovina	2.680	1.869	2.967	1.460	2.210
Ovina	12.000	18.689	22.468	13.773	12.350
Cabrum	-	3.145	4.531	1.165	2.530

Amb totes les precaucions que les estadístiques d'aquest tipus requereixen, observem, en el quadre nº 5, que l'ovella és l'animal que predomina a tota la geografia

²⁹ Quadre d'elaboració pròpia a partir de les dades de diferents treballs. S'han consultat els treballs citats d'Alicia Langreo Navarro (1995), Antonio Lacasa Godina (1993) i dades del GEHR, "Contribución al análisis histórico de la ganadería española, 1865-1929" a la publicació *Agricultura y Sociedad*, nº 8 i 10, 1978.

lletera espanyola amb una quantitat de caps destacada respecte a la vaca i la cabra, a nivell general. Però la seva evolució sembla mostrar una tendència a la baixa. A finals de segle el nombre de caps s'havia reduït en un 40% amb poc menys de cinquanta anys. Aquesta dada evidencia una crisi ramadera, en part propiciada per la reforma política i ajudada per la crisi de la llana espanyola. La cabra va patir un descens més moderat en caps, però també imponent percentualment, i la vaca, en canvi, no té unes fluctuacions significants. El manteniment d'aquesta espècie es manté gràcies al creixement dels establiments de la zona humida, com es veu en el quadre 6, que reflecteix la ramaderia dominant en una de les zones humides del Nord, Astúries, la ramaderia vaquina, i el seu percentatge sobre el total de la mateixa espècie a Espanya.

Quadre n°6: Nombre de caps de vaquí a Astúries, amb percentatge sobre el total d'Espanya.³⁰

ANY	Nº de caps a Astúries	% del total d'Espanya
1803	287.303	10,7%
1865	311.294	11,7%
1891	363.967	16,4%

Lacasa, en l'estudi ja citat, suma el 1888 per Astúries, A Corunya i Lugo més de la tercera part del total de caps de vaquí d'Espanya. La província de Lleó contava amb 160.000 caps vaquins. Aquests quatre llocs arribaven a sumar la meitat del total de caps. Fou doncs normal i coherent l'inici industrial en aquestes zones. En el conjunt d' Andalusia, per passar un exemple del sud, no s'arribava als 100.000 caps.

Cal puntualitzar, però, que no tota la ramaderia vaquina del nord era explotada per la producció de llet. Segons una ponència de la mateixa Alicia Langreo en el VI Congrés de l'Associació de Història Econòmica, Astúries també aportava bous al mercat nacional, més llet (en menor quantitat) i mantegues. A Galícia es dedicaren també a l'abastiment de carn pels escorxadors i a la venda d'animals per la producció lletera. Només la província de Santander era definida com a productora de llet líquida i

³⁰ Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid, pàg. 54. Els percentatges són d'elaboració pròpia, no el nombre de caps. L'estudi d'Alicia Langreo representa altres anys. Hem considerat escollir aquests tres que representen la totalitat del segle XIX. Exemplifiquen la importància de la ramaderia vaquina a Astúries respecte a la resta d'Espanya. Les dades són extretes del GEHR, "Contribución al análisis histórico de la ganadería española, 1865-1929" a la publicació *Agricultura y Sociedad*, n° 8 i 10, 1978.

llet condensada, però també aportava vaques lleteres, autòctones o europees, a les vaqueries urbanes o periurbanes de les grans ciutats.³¹

Una altra part important de la ramaderia vaquina la trobariem al voltant o a l'interior de les grans ciutats per abastir-les de llet, com hem comentat anteriorment. En molts casos aquesta llet es venia totalment crua, sense cap control, com sabem que hi passava a València, Madrid i Barcelona, (aquest últim cas el comentarem en l'apartat que correspon a Catalunya) i altres ciutats. Madrid havia de rebre una part important de la llet procedent des de Santander, ja que no era autosuficient amb la que li arribava dels voltants, amb una demanda superior a l'oferta i afavorida per les bones comunicacions; així ho exposa Alicia Langreo en el seu treball:

“En Madrid, con una demanda superior a la oferta y un entorno que no podía cubrirla, se inició el abastecimiento de leche líquida desde la Cornisa Cantábrica en los últimos años del siglo XIX, sobre todo desde Santander, región del norte mejor comunicada por ferrocarril y con mejor ganadería de aptitud lechera”.³²

Aquestes dades i quadres mostren la feblesa del bestiar vaquí en relació a les altres espècies, exeptuant els llocs esmentats. Aquesta feblesa coincideix amb el creixement demogràfic de les grans ciutats, com és el cas de Madrid, que comportà a la segona meitat de segle, un augment considerable del consum de llet líquida. Aquest augment en el consum fou general a totes les ciutats, i no tenia per que ser causat exclusivament per l'augment poblacional, però hi influencià de manera significativa. Per arribar a entendre aquest fenomen consumista cal relacionar-ho amb l'expansió de les vaqueries a l'interior de les mateixes ciutats, i no només amb nombre de bestiar sinó també amb el nombre d'establiments.

Segons els treballs de Lacasa i Langreo, entre d'altres, la ramaderia tradicional espanyola ja havia iniciat el segle XIX inmersa en una important crisi. I durant la primera meitat del segle, els grans ramaders transhumants anirien perdent privilegis que els havien estat habituals. Tot i que encara existia en alguns indrets, si bé ja no es complia gaire el pagament de taxes, la coneguda Mesta havia perdut importància.

³¹ Langreo Navarro, Alicia, (1997), “Formación e historia de la industria láctea de Asturias en el marco del sistema lácteo espanyol,” VI Congreso de la Asociación de Historia Económica, Sesión: *La Ganadería Española*, Madrid, pàg. 6.

³² Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid, pàg. 63.

S'havia convertit en un organisme inoperant, agonitzant, que encara existia gràcies a quatre personatges més o menys influents i propers a institucions governamentals. Molt lluny, doncs, del que havia estat el Honrado Concejo de la Mesta de Pastores amb importants privilegis, prerrogatives i exempcions.³³

El descens del nombre de caps de bestiar resulta ser la prova de la crisi, sobretot amb el fort descens dels d'ovelles, que hem pogut veure en el quadre nº5. Aquesta crisi fou una de les conseqüències propiciada per la coneguda lluita entre l'agricultura i la ramaderia, fet que quedà ratificat amb la nova línia política de l'Estat. Els canvis portaren a terme una nova orientació econòmica, que comportà una regressió de la ramaderia. Tot i la ideologia liberalitzadora la ramaderia en el seu conjunt fou castigada indirectament. La legislació afavoria l'agricultura i promovia un creixement econòmic de l'Estat situat sobre unes bases agrícoles. Els cereals i altres productes de tipus extensiu havien de ser els substituïts de l'ovella. La pràctica abusiva, que en molts indrets espanyols havia provocat la Mesta i la transhumància, tot i que ja no era gaire practicada, es girà en contra durant aquest segle. Els partidaris d'afavorir l'agricultura, els de donar-li una importància econòmica superior a la que fins ara tenia, triuafaren a la política, perjudicant la ramaderia de transhumància. Així doncs, com a efecte secundari la ramaderia vaquina es trobà afectada. El seu creixement durant el segle XIX estava hipotecat, només es salvaven les zones comentades del nord.

Però tot i l'enemistat manifesta vers la ramaderia en general, i tot i la falta de suport oficial continuà desenvolupant-se una ramaderia, cada vegada més tancada, més establada, molt important i de gran importància socio-econòmica. A les zones més lleteres, com eren les del Nord, el creixement de l'espècie vaquina fou constant. El clima i la geografia física no eren els més favorables per potenciar uns sistemes agraris semblants a la resta de l'Estat. No es donaren els mateixos indicis "repressius" contra la ramaderia i menys contra l'espècie vaquina. El descens de les espècies ovina i cabrum obeïen a la mateixa especialització en bovins. Hi ha exemples que ho demostren, que donen a entendre una permissibilitat o autorització de les mateixes autoritats públiques per afavorir aquest creixement. Això sí, no sense lluites entre ramaders i terratinents,

³³ Per un millor coneixement de la crisi agrària del segle XIX, Ramon Garrabou, ed. (1988). *La crisis agraria de fines del siglo XIX*. Editorial Crítica. I Josep Pujol Andreu (1988), amb una vessant més regional i particular, amb "Les transformacions del sector agrari català entre la crisi finisecular i la Guerra Civil." Tesi Doctoral. El tema relatiu a la crisi de la Mesta, tractat també en altres treballs de Garrabou, ho podem consultar també a García Sanz, A. (1978), "La agonía de la Mesta y el hundimiento de las exportaciones laneras: un capítulo de la crisis económica del Antiguo Régimen en España", en *Agricultura y Sociedad*, nº 6.

com fou a Biscaia: “En el siglo XIX cuando la cría del ganado vacuno va tomando volumen, y a este incremento contribuyen las disposiciones de las Juntas Forales, las importaciones de ganado suizo más tarde...”.³⁴

Cal dir, però, que també hi ha autors que han defensat que no era necessari un augment de caps de bestiar per tal que es produís més producció lletera i que el que calia era una sèrie de millores, com l'alimentació animal i una millor especialització en l'aptitud lletera, no només fixant-se en les munyides sinó també en el mateix ramader. Així, en un estudi publicat el mateix any, el 1951, Arturo del Río Pérez i Ramón Olalquiaga Borne, després d'aproximar-nos als problemes i a les possibilitats de la indústria lletera espanyola en els seus inicis, fan un seguit de propòsits teòrics i pràctics per incentivar el creixement lleter. Un d'aquests fa referència a la producció lletera i les possibilitats reals d'explotació. Els citats autors defensen que la ramaderia lletera no estava prou especialitzada en l'obtenció d'aquest producte, que podrien arribar a duplicar la producció amb una millor higiene de l'animal, així com amb una millor alimentació i amb un millor acondicionament de les vaqueries. Aquestes possibilitats reals intenten demostrar-les portant a terme una comparació entre les ramaderies espanyola i europees:

“Sin aumentar el número de reses de ordeño, solamente con que las medias totales llegaran a aproximarse a las medias de producción de otros países, ... , se podría llegar casi a duplicar la producción de nuestra ganadería”.³⁵

³⁴ Dr. Irujo e India, J. M^a. (1951), “La producción de leche en Vizcaya. El abasto de leche en Bilbao”, *II Congreso Internacional Veterinario de Zootecnia*, Comunicaciones Científicas, pàg. 66.

³⁵ Del Río Pérez, A. i Olalquiaga Borne, R., (1951), “Problemas y posibilidades de la Industria Lechera Española”, *Revista Española de Lechería*, n° 1, pàg. 7.

Arturo Del Río Pérez i Ramón Olalquiaga Borne són dos enginyers agrònoms ben coneguts per les seves activitats a la indústria lletera. Han realitzat diversos treballs sobre temes relacionats amb aquesta indústria, com són “El coste de producción de la leche”, “Producción e industrialización de la leche en España”, entre d'altres. Tots dos formen part del Comité Nacional Lleter, organisme oficial dins el règim franquista que tenia la intenció de vetllar pels interessos empresarials, relacionats amb aquest sector, i pels ramaders que explotaven el bestiar, amb el mateix producte com a finalitat. Les seves obres es publicaven principalment a la *Revista Española de Lechería*, on Arturo Del Río era membre del Consell de Redacció i alhora Director.

Aquesta revista aparegué al juny de 1951 amb el primer número. No es tracta de la primera publicació d'aquesta temàtica. Anteriorment a aquestes dades existien *La Industria Pecuaria* i la *Revista Española de los Ganaderos del Reino*. Es pot parlar d'una fusió d'aquestes dues per que aparegués la que comentem, o simplement una desaparició obligada per la política repressiva del moment. Es tracta d'una revista on totes les publicacions tenen una relació directa amb tot allò que pot envoltar la llet, des de la munyida de la vaca, utensilis, mecanització, millores en rendiments, industrialització del producte, comparacions i estudis d'activitat a d'altres països, mercat i comerç de productes làctics. I més contemporani a nosaltres amb temes més actuals com: la repercussió de la Comunitat Europea, programes de inseminació per produir més litres, ... Tots els membres de direcció i redacció de la *Revista Española*

Aquests canvis s'anaren produint a les portes del nou segle. Hi havia una necessitat important, el mercat anava dirigit a un nou consum.

1.3. Un nou consum de la llet a finals del segle XIX i principis del XX.

Un tema bàsic en el desenvolupament de tota activitat econòmica, és el fet que aquesta tingui un mercat, un consum. Com hem comentat, Alicia Langreo feia referència a un increment en el consum de llet líquida a les grans ciutats a partir de 1860-70. Aquest creixement en la ingestió de llet fou més important en arribar a les acaballes de segle XIX i principis del XX.³⁶

L'augment demogràfic de les ciutats proporcionà un mercat més ampli. Existia un major nombre de persones, amb totes les seves varietats, que havien de ser alimentades. Per tant, es necessitaven més productes alimentaris, i la implicació dels comerciants i dels intermediaris que abastiren aquests mercats. Així com també hem d'incloure avenços tècnics i tecnològics, que ajudaren a poder suministrar el producte en més quantitat i una millor qualitat. Però podem preguntar-nos: són aquests elements els que expliquen per què no es va donar anteriorment aquesta preocupació per abastir els mercats de llet i derivats làctics?

Sabem que es produí un augment del consum, però podem afegir un factor que en moltes ocasions es deixa de costat, que pot ajudar a entendre millor aquest nou consum. Es tractà d'un canvi dins la mateixa societat, una nova concepció de la llet, una nova valoració alimentària semblant a la que s'estava produint a la resta de països europeus. Es produí un canvi d'hàbits en l'alimentació que pot tenir diverses explicacions, però que no pot acotar-se a paràmetres concrets. Aquests poden ser molt flexibles segons la situació geogràfica de l'espai, clima, i la configuració de la societat.

de Lechería, en els seus inicis, eren membres d'organismes creats o assimilats pel règim, ja fossin del Comité Nacional Lleter, o del Sindicat Nacional de Ramaderia. Com fou el cas de Don Antonino Montero García, president del comitè, que em nomenat, i Cap del Sindicat, citat posteriorment, alhora membre de la F.A.O. Tots ells enginyers agrònoms i professors de l'Escola Especial d'Enginyers Agrònoms.

³⁶ Si en algun moment es fa referència al consum de llet i derivats a les nostres ciutats no podem obviar els treballs i estudis d'Ismael Hernández Adell. Una consulta obligada que permet conèixer amb rigor un tema interessant. Destacar la Tesis Doctoral, (2012). "La difusión de un nuevo alimento: producción y consumo de leche en España, 1865-1936", també a: <http://hdl.handle.net/10803/96856> dins www.tdx.cat. Així mateix també cal fer referència entre d'altres al treball entre Hernández Adell i J. Pujol Andreu (2011), "Urbanización y consumo de leche en las ciudades europeas en el primer tercio del siglo XX" exposat al X Congreso Internacional de la AEHE, Universidad Pablo de Olavide, Carmona, Sevilla. Igualment, amb una visió diferent, però relacionada a l'alimentació, hem de tenir en compte el treball de Roser Nicolau i Josep Pujol (2005), centrant el seu estudi a les zones rurals, com el cas d'Olot; "Alimentación, beneficiencia y condiciones de vida en la transformación de las zonas rurales durante la industrialización: Olot siglos XIX-XX."

Avui dia, a la nostra societat plenament occidentalitzada, el consum de llet és habitual i quotidià. És un producte tan necessari com el pa, i com aquest considerat de primera necessitat. Abans, a la Barcelona de fa una mica més de cent cinquanta anys, un exemple clar de ciutat mediterrània i en creixement industrial, no es consumia llet en estat líquid, almenys en quantitats mínimament significatives. Podem afirmar-ho a partir del Diccionario de Madoz de 1845, citat per Ràfols Casamada en un dels seus estudis,³⁷ on entre altres coses ens explica el règim alimentari i de vida que tenien els nens acollits a l'Hospital de Infantes Huérfanos a Barcelona. La llet no apareix en cap dels menús, cosa que avui dia considerariem anormal tractant-se de nens i nenes entre sis i catorze anys.

A d'altres ciutats europees aquest consum havia experimentat una evolució molt diferent. La demanda era continuament creixent tot i el frau que molts comerciants practicaven, com fou a la ciutat de Londres a principis del segle XIX;

“En Londres, el consumo de leche aumentaba en invierno, cuando las familias ricas residían en la capital; disminuía en verano por la razón contraria, pero tanto en verano como en invierno se originaban gigantescos fraudes. Los revendedores, aunque también los ganaderos, aguaban la leche.”³⁸

Així mateix, són molts els exemples que poden il·lustrar l'hàbit de beure poca llet a l'Espanya del segle XIX. Fins i tot s'arribava a donar-li una valoració de producte nociu; Pere Felip Monlau, tal com cita J. Ràfols, en una obra dedicada a la higiene privada a l'any 1864, feia aquest comentari poc favorable al consum de la llet:

“... la leche, a veces, produce la constipación del vientre ...” i també “...suele hacerse indigesta y flatulenta a los individuos de complexión recia y temperamento bilioso ...” i així mateix, “... a muchas personas se les indigesta porque la toman por la mañana (ó en ayunas), hora del día en que, hallándose desocupado el estómago, los jugos gástricos son muy

³⁷ Madoz, P., (1985), *El Principat de Catalunya al Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España*, Edición facsimil de l'original publicat a Madrid l'any 1845. Barcelona. Curial. Citat per Ràfols Casamada J. (1998), “El abastecimiento de leche a Barcelona: de las vaquerías urbanas a las grandes superficies comerciales”, In CAPEL, H. Y LINTEAU, P-A. (Dir.) Barcelona-Montreal. Desarrollo urbano comprobado, Barcelona, Publicaciones de la Universidad de Barcelona, 1998.

³⁸ Braudel, F., (1983), *Las estructuras de lo cotidiano: lo posible y lo imposible*, Alianza Editorial, Madrid, pàg. 173. Citat pel mateix Joan Ràfols i Casamada. (1998)

activos, abundan en ácido hidroclicóricu y acedan o desnaturalizan la leche ...”³⁹

Molts anys després, Domingo Moliné Nicola, en el seu treball “La cooperación en el campo y una realidad cooperativa en el Urgellet” destaca que la llet de l’Urgell era destinada a unes edats i a unes classes socials determinades. I relaciona aquest fet amb el poc coneixement de la llet, que abans hem comentat: “En aquel entonces el censo de vacas de leche ... situadas en la localidad de Seo de Urgel, la leche que de las mismas se obtenía, se suministraba a los enfermos y a las escasas familias acaudaladas.”⁴⁰

A Europa, l’exemple que hem vist de la ciutat de Londres, es podia veure recolçat per la mateixa preocupació institucional del govern de la ciutat, que procurava que fos un producte higiènic i saludable per la ciutadania.

Un article aparegut a la *Revista del Institut Agrícola Català de San Isidre*, el 1881, que porta per títol “Lecherías modelo” reflecteix preocupació per la situació de les vaqueries espanyoles i catalanes. Algunes, s’hi diu, s’anaven establint a l’interior de les ciutats sense tenir un veritable control sanitari. D’altres, en canvi, veien com l’expansió urbana les absorbia dins els seus límits. Les institucions públiques no eren suficients, alhora que tampoc tenien els medis apropiats per regular i controlar aquests establiments. L’activitat de les vaqueries podia ocasionar problemes a la salut de les persones, ja que consumien una llet sense cap control sanitari, i per tant es desconeixia l’estat del producte, així com també el dels animals productors. Aquesta situació a l’interior de les ciutats també podia comportar altres tipus de problemes, aquest cop relacionats amb l’higiene de les vaqueries, que podien afectar els mateixos veïns de les vaqueries urbanes. En aquest sentit no només es relacionava el tema de les males olors o els insectes que conviuen, també resultava ser un problema seriós les pròpies malalties dels animals. En aquest mateix article, es fa referència a la cura que tenien les autoritats angleses en aquells anys entorn de la salubritat de la llet. Allà hi havia una consciència clara de prevenció davant els possibles riscos existents. Aquí encara havia de passar temps per que arribés. També s’ha de dir que el seu hàbit davant aquest

³⁹ Monlau, P. F., (1864), *Elementos de higiene privada*, Madrid, pàgs. 176, 228 i 230. Citat per Joan Ràfols i Casamada. (1998)

⁴⁰ Moliné Nicola, Domingo, (1952), *La cooperación en el campo y una realidad cooperativa en el Urgellet*, Fondo de Obras Sociales, Cooperativa Lechera del Cadí, Seo de Urgel, pàg. 23.

consum era superior i això comportava una preparació i una dedicació amb més medis i més tradició.

Per la informació que conté, pot ser val la pena que exposem íntegrament l'exemple que l'article forneix sobre la ciutat de Londres en ple segle XIX.

“Hace muchos años que los higienistas ingleses se preocupan en extremo de la influencia de enfermedades contagiosas. En su notable tratado sobre la fiebre tifóidea, el Doctor Murchison había ya referido con grandes detalles ciertos casos en que esta horrible enfermedad era incontestablemente producida por la leche.

El Doctor Hart refiere un hecho del mismo género producido en circunstancias verdaderamente curiosas.

En 1873, durante una mortífera epidemia, muchos médicos de Londres observaron que las casas infestadas habían comprado todas la leche para el uso diario en una misma lechería. Abrióse una doble información sobre esto, y los dos inspectores de higiene encargados de esta operación declararon que la leche suministrada por el establecimiento en cuestión no era de ningún modo nociva. Para probar su aserto, uno de estos agentes no titubeó en beberse un gran vaso del sospechoso líquido: tres días después el inspector murió víctima de la fiebre tifóidea. Hízose una tercera investigación más profunda y detenida, de la cual resultó que había en la lechería un individuo atacado de fiebre tifóidea, cuyas deyecciones enturbiaban el agua de un pozo que servía para lavar las vasijas de la leche.

La demostración era perentoria. Una vez descubierto este interesante punto, el Doctor Hart registró 71 epidemias, en las cuales la leche parecía ser la causa del contagio. De estas 71 epidemias, 50 de ellas eran de fiebre tifóidea, con 3.500 casos; 14 de escarlatina, con 800 casos, y 7 de diferentes, con 700 casos. Los ingleses, siempre prácticos, inquirieron inmediatamente los medios de prevenir el mal. Organizóse una lechería modelo en Aylesbury, y he aquí las precauciones que se tomaron:

Todas las casas de campo que surten á la lechería y todas las que solicitan su clientela, son visitadas por un ingeniero que levanta el plano y se asegura de que no existe ninguna comunicación directa ó indirecta entre los depósitos de agua y los lugares excusados. Por contrato auténtico, el colono se

compromete bajo pena de multa de 2.500 pesetas, á prevenir inmediatamente á la administración así que alguna enfermedad contagiosa ataca á alguno de los habitantes ú obreros de su establecimiento. La administración le garantiza contra todo perjuicio que pueda resultarle de esta declaración. Si uno de los empleados de la quinta ó de la lechería es atacado por una enfermedad de dicho género, la producción de la leche queda completamente suspendida hasta la convalecencia. Todo ello, por supuesto, sin contar la incesante y eficaz inspección de la cualidad de la leche por todos los medios físicos y químicos de que dispone la ciencia.

Todas estas precauciones son tanto más justificadas, cuanto que la leche sana es uno de los mejores alimentos conocidos.

No estaría de más inclinar a los municipios de todos los países a que organizaran lecherías por el estilo de la de Aylesbury.”⁴¹

Rafel Roig i Torres.

Tot i la necessària cura que precisa una lleteria es podia donar el cas que aquesta no fos suficient. Per això, l'exemple de "lleteria model" que ens descriu l'article resulta interessant a seguir, així com també hem de tenir en compte tots aquells elements que directa o indirectament conviuen prop dels animals, si més no dins el cercle alimentari dels mateixos. S'insistia doncs des d'alguns medis, com era el cas d'aquesta revista, en la necessitat de fer entendre, primer al ramader, i després al comerciant, a les autoritats i a tota la societat en general, la importància de tot allò que envoltava la producció i consum de llet i els seus derivats.

En el seu estat líquid potser era consumida majoritàriament per les classes socials benestants, com refereixen segons quins articles, però sabem que l'augment del consum a finals del segle XIX i principis del XX ja no fou exclusiu de les capes altes de la societat. L'augment demogràfic de les ciutats, que propicià un creixement en l'abastiment, fou majoritàriament de les capes obreres i treballadores que arribaven a les ciutats provinents de les perifèries rurals i d'altres indrets. I les seves millores laborals apunten a una de les possibles causes que motivarien aquest augment en el

⁴¹ R.I.A.C.S.I. *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*. Dirigida per Rafel Roig i Torres. Any 1881. pàg. 287..

consum de llet líquida, segons un article que Pau Vila publicà l'abril de 1937 a "La Publicitat".⁴²

Pau Vila argumentava que la reducció a vuit hores de la jornada de treball donava peu a que molts obrers de tallers i fàbriques suprimissin l'esmorçar de forquilla. Aquest augment obrer féu augmentar el consum de llet alhora que disminuïa el de llegums. El referent de Pau Vila ha estat valorat per diferents estudis, no només en relació amb el cas exposat, si no que ha contribuït al coneixement i a l'estudi de molts temes vinculats a l'evolució i al propi sector lleter. És el cas per exemple del treball d'Ismael Hernández, Josep Pujol i Jordi Viader⁴³, que relacionen l'augment del consum de llet a la ciutat de Barcelona, de principis del segle XX amb les entrades de llet provinents de llocs allunyats com Tordera i altres municipis veïns.

El consum de llet experimentà doncs un clar creixement amb el canvi de segle, tot i que de manera modesta, per ser més destacat al llarg dels primers anys del segle XX. Tal i com hem citat, aquest augment fou afavorit i condicionat per les raons exposades tot i que no foren les úniques. Roser Nicolau, Josep Pujol i Ismael Hernández⁴⁴ exposen en un dels seus treballs que el canvi en la percepció social vers la llet també afavorí aquest nou consum. La nova acceptació social va ser afavorida i motivada pels progressos científics de la llet, com en microbiologia i en micronutrients, i per l'administració municipal que col.laborà i participà en mesures saludables, sanitàries i reglamentàries vers el consum de la població i l'activitat econòmica pròpia.

Al llarg del segle XX, tal i com ens exposa Ismael Hernández o Josep Pujol el creixement en el consum làctic ha estat constant, sempre anant de la ma dels canvis a la ramaderia, a la indústria i transports, entre altres elements socials i econòmics. Es produí doncs una nova concepció del producte com a aliment, que superava

⁴² Pau Vila realitzà tres articles a l'abril de 1937 amb la llet i el seu entorn com tema principal. Tal i com ens relaciona Lluís Casassas i Simó en el seu estudi *De la bibliografia de Pau Vila a partir de l'any 1925*, els articles foren els següents: "Del règim vuitcentista. Llet." publicat el 6 d'abril del 1937, "Evolució d'un article alimentari. La llet en el noucents." del 18 d'abril del 1937 i "Un problema del camp i de la ciutat. La qüestió de la llet." del 25 del mateix mes i any. Fou en el segon article on exposà la relació entre l'augment del consum de llet i les capes obreres de la societat barcelonina. Informació de la xarxa www.raco.cat/index.php/RevistaGeografia/articulo/viewFile/.../56773. També consultats a través del portal cooperatiu Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)

⁴³ Vila, P., (1979), *Opinions d'un geògraf i actituds d'un ciutadà. Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila*, Barcelona, Curial. Citat per Ismael Hernández, Josep Pujol i Jordi Viader, (2011), "Urbanización y nutrición: los casos de Barcelona y Madrid en la difusión del consumo de leche en España, 1900-1935." (Comunicación que forma parte del proyecto "Niveles de vida, salud y alimentación: España en perspectiva histórica", financiado por el Ministerio de Educación y Ciencia (SEJ2007-60845).

⁴⁴ Pujol Andreu, Josep, Nicolau Nos. Roser i Hernández Adell. Ismael, (2007), "El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1935: la difusión de un nuevo alimento", *Historia Agraria*, nº 42, agosto 2007. pàgs. 303-325.

l'exclusivitat en el consum de les capes altes i l'alimentació de nens, avis i malalts. La llet líquida, fresca o tractada físicament es convertí en un aliment de primera necessitat. El creixent consum de llet havia requerit, com a pas previ, guanyar-se la confiança del consumidor, introduint-se a la taula diària, i afavorí estudis, investigacions i projectes per poder continuar en aquesta línia positiva, com per exemple els treballs de J. Llovet, entre d'altres.⁴⁵

Actualment, segons Informes oficials del sector lleter els hàbits en el consum de llet estan evolucionant, dirigint-se principalment a les ciutats a un consum de làctics amb un important valor afegit. Podem creure doncs, que podem estar davant d'un canvi en els hàbits d'alimentació, que estem deixant enrera les llets clàssiques, que en el seu dia foren novedoses, per les llets desnatades, semidesnatades o enriquides amb calci; "Cada vegada més, el consum de llets líquides se substitueix per la de derivats làctics més nutritius, concentrats i amb un valor afegit més alt."⁴⁶

1.4. El sector lleter; indústria i ramaderia lletera a Catalunya al segle XIX.

L'evolució que segueix el sector lleter industrial català al segle XIX, fou paral·lela a la viscuda a la resta de l'Estat espanyol, si bé podem puntualitzar alguns aspectes diferenciats. Com hem vist, la industrialització de la llet no tingué els seus inicis com activitat regulada mínimament fins als últims anys de segle, de manera incipient i de caire si bé municipal. Els mecanismes tradicionals eren els predominants, el tractament artesanal en l'elaboració de formatges i mantegues era la utilitat més comuna que es feia de la llet, tant de vaca, ovella i cabra. La ciutat de Barcelona i rodalies, on el trànsit de la llet líquida de vaca tenia una certa importància, com veurem més endavant, constiuïa una excepció.

Les explotacions agropecuàries catalanes no destacaren per ser lleteres, com al nord d'Espanya. La majoria dels que es dedicaven al treball ramader tenien preferència per l'ovella, cabra i fins i tot pel porc, enfront de les vaques. Aquest fet ens pot ajudar a

⁴⁵ Ho exemplifiquem amb dos treballs de J. Llovet, (1934) i (1938), *La producció de llet i vaques lleteres a l'Empordà* i "Els preus de la llet a Catalunya durant els anys 1936 i 1937." Són treballs prou significatius per conèixer i aprofundir en el coneixement sobre el consum de làctics, durant els anys 30 del segle XX. És, a la ciutat de Barcelona, on es desenvolupen majoritàriament tots els aspectes comparatius derivats de la llet, ja sigui consum, preus, nombre de vaques lleteres, ... Igual que destaquem la consulta de Vila (1979), d'Hernández Adell, Pujol Andreu i Nicolau Nos (2007) i Ràfols Casamada (1997), entre d'altres..

⁴⁶ Observatori de la llet de Catalunya, (2007), Departament d'Agricultura Ramaderia i Pesca (DARP), Informe sobre el sector lleter a Catalunya, Exercici 2006, Vic, pàg. 16.

entendre la diversitat ramadera existent a Catalunya respecte de la resta de l'Estat espanyol.

De fet, en aquelles instal·lacions on dominaven els bovins, a excepció de les situades a Barcelona i rodalies, la carn i el treball de l'animal eren més valorades que no pas la llet. Les explotacions vaquines catalanes s'orientaven vers l'aprofitament de l'animal en el sentit càrnic, era l'anomenat *vacum de carn*. La llet que podien produir s'aprofitava sobretot per la cria i engreix dels vedells. La posterior, si es munyia, era per consum propi i l'excedent per elaborar derivats que podien llavors comercialitzar. Cal afegir, que en aquelles explotacions on hi havia pocs exemplars, com podria ser una o dues vaques, el rendiment que produïen principalment era aprofitat amb la cria de vedells, principalment per consum càrnic, encara que també s'havien utilitzat per les tasques laborals de la terra. Quan parlem de pocs exemplars, no ens referim a que les masies o cases eren petites, sinó que en moltes ocasions era tot el contrari. Simplement eren pagesos que es dedicaven bàsicament a l'explotació de la terra.

A tall d'exemple, podem exposar un comentari extret d'un treball d'estudi particular de la Sra. Roser Aragay,⁴⁷ que tot i ser més proper als nostres temps exemplifica la baixa dedicació ramadera a l'aprofitament de la llet. Roser Aragay, tot referint-se a un context de preocupació manifestada pels propietaris en el moment de

⁴⁷ Aragay, R., (1974), "Fundación y expansión de la Lactaria Española", Vidreres, pàg. 4. (Treball propi). Roser Aragay va relitzar un treball d'estudi impulsada i ajudada, com ella mateixa diu en el pròleg, pel seu pare. En Josep Aragay va treballar a La Lactaria Española des de els seus inicis a Sils, als primers anys de la dècada dels quaranta, i es va jubilar quan aquesta ja estava instal·lada a Vidreres. Cincuenta anys vinculat al sector lleter. La seva vida laboral és coneguda per molta gent, tant a Sils com a Vidreres i a molts altres indrets catalans on podia existir ramaderia. Una vida que sempre ha estat relacionada a aquesta indústria. La tasca que va realitzar durant molts anys va estar molt relacionada i vinculada al món rural. Per la feina que realitzà, tingué un contacte directe i personal amb el productor o ramader. Era, entre altres coses, qui havia de negociar, o fer els tractes, amb el pagès per conseguir que aquest es dediqués a la producció lletera, o simplement que li venés la llet en cas de ser productor de carn. Venta que havia de dirigir a l'empresa per la qual treballava. Es tractava d'un treball de camp, sobretot amb aquells ramaders que no es dedicaven a l'aprofitament làctic, on havia de guanyar-se la confiança del pagès, demostrar-li els avantatges al canvi productor, ... Com si hagués de vendre l'aparició d'un nou producte al mercat, però sense tenir-ho, ja que el ramader tampoc disponia de la llet, però sí dels animals.

En Josep assessorà i ajudà a la seva filla en l'elaboració d'aquest treball. Les vivències en la seva tasca professional i el tracte personal que tingué amb els iniciadors de la societat van fer uns ingredients molt útils per fer-ho. Alhora ajudat per unes il·lustracions i uns annexes que possiblement avui dia siguin molt difícils de repetir.

Conegut per molts pagesos em cridà l'atenció un testimoni real i casual a Ribes de Freser, on amb motiu d'una presentació sense cap interès particular, un propietari de casa rural comentà: "... sou de Vidreres, jo tinc molt bona relació amb en Josep Aragay, de La Lactaria ...". També es relacionava amb les institucions públiques competents en ramaderia, com vaig adonar-me amb una entrevista realitzada al Sr. Eloi González Planagumà, vinculat laboralment al Departament d'Agricultura Ramaderia i Pesca de la Generalitat de Catalunya a Santa Coloma de Farners. Anteriorment pertanyia al MAPA, destacat a les zones de Girona i Barcelona. Comentava que amb la feina havia arribat a coincidir en moltes ocasions, sempre amb el tema làctic pel mig.

l'arrancada industrial, ens exposa: "... pasarían varios años, antes de poder decir abiertamente que en Sils – había una fábrica de leche – pues sabía que era muy difícil convencer al hombre del campo, el cual, después de criar terneros durante, diez, veinte, treinta años, toda la vida, hacerle cambiar el ganado y dedicarse a ordeñar ..." ⁴⁸

La cita es situa geogràficament a les comarques gironines, als primers anys de la dècada dels quaranta del segle XX, en els inicis de La Lactaria. Alhora, ens dona a entendre que l'espècie vaquina que dominava no era la típica lletera, tot i que ja per aquestes dades l'arribada de bestiar productor ja era un fet, però principalment anava dirigit a les rodalies de Barcelona. Pau Vila també ho veia així. ⁴⁹

Existia doncs una consciència i una dedicació per part del ramader, que feien que la llet no fos prou atractiva. Vist des d'avui dia observem el canvi, ja que moltes de les explotacions vaquines gironines tenen la llet com a producte per guanyar-se la vida. Actualment sense la venda comercial d'aquest producte l'economia pagesa de moltes explotacions s'enfonsaria. Si més no, haurien de prioritzar altres activitats del camp davant la producció lletera.

Contrariament a la situació de l'Estat espanyol, les zones més nòrdiques de Catalunya no estaven especialitzades en les vaques lleteres. Catalunya, tot i considerar-se òptima pel domini vaquí, presentava més igualtat entre les diferents espècies, entre les quals les ovelles destacaven. La transhumància de bestiar encara tenia un paper destacat en l'economia.

Ens trobem amb els mateixos inconvenients que es presentaven en el conjunt de l'Estat espanyol, i les característiques que ja coneixem a nivell global destaquen negativament. Les comunicacions de les zones humides catalanes amb els possibles mercats no eren les més adients per portar a terme una xarxa comercial de llet en estat líquid. Podem dir que haurien pogut explotar els seus derivats, però no fou així, no existia una especialització o potser no hi havia estímuls suficients per destacar en el treball amb els derivats làctics. Els intercanvis mercantils que es podien produir eren a

⁴⁸Aragay, R., (1974), "Fundación y expansión de la Lactaria Española", Vidreres, pàg. 4.

⁴⁹ Els diferents treballs de Pau Vila fan referència a aquesta qüestió. Ho descriu per exemple en els municipis i rodalies de Barcelona, que tot i convertir-se en proveïdors de llet a principis de segle XX, també passaren per una etapa anterior més reticent i conservadora. (1979), *Opinions d'un geògraf i actituds d'un ciutadà. Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila*, Barcelona, Curial. També es mostra en els articles comentats per Lluís Casassas i Simó en el seu estudi *De la bibliografia de Pau Vila a partir de l'any 1925*, citats anteriorment. Així mateix també ho descriu a *La Cerdanya*; primera edició d'Editorial Barcino, Barcelona, 1926 i reeditada el 1984 per Empúries, on fent referència a la ramaderia de la zona ens descriu un canvi a l'explotació dels ramats, tot i que a un nivell casolà, condicionat a l'arribada del ferrocarril, entre altres elements de menor importància segons el mateix Pau Vila.

petita escala i majoritàriament en un àmbit local. La manera de realitzar aquests productes era artesanal, en petites produccions, de tipus familiar.

Una diferenciació en el treball de derivats i el seu posterior comerç la trobem en les poblacions amb millors comunicacions, les que llavors tenien accés per anar a vendre a un mercat proper, mitjanament important. Algunes ciutats mitjanes destacaven en la venda de formatges, com era el cas de les localitats situades prop de Girona, Olot, Seu d'Urgell, i d'altres, i com no! les properes a Barcelona. Però tot i així aquest mercat de làctics era mínim, insuficient. No cal dir que Catalunya era plenament deficitària amb aquests productes, fins i tot en formatge, fins a les acaballes del segle XIX.

Les comarques catalanes situades més al nord no destacaven pel seu volum demogràfic. Comarques com els Pallars, l'Alt Urgell, el Berguedà, el Ripollès, la Garrotxa, Osona; tal com les coneixem actualment, no varen tenir la mateixa transcendència o importància lletera que les localitats del nord d'Espanya. Els prats i llocs de pasturatge no foren explotats en aquest sentit. Totes elles, amb ciutats més o menys importants, eren abastides amb productes autòctons. Però aquestes comarques, que podien ser les grans productores de llet, per la seva aptitud alimentària i geogràfica, es decantaren com hem dit per rendiments càrnics.

L'aptitud de les terres catalanes en l'explotació lletera actual és demostrada amb multitud de publicacions. Però ja amb anterioritat, quan no predominava aquesta dedicació ramadera, hi havien diferents treballs, que volien donar a entendre que era possible una ramaderia lletera, i en especial de l'espècie vaquina. Un dels exemples és el que mostra l'estudi realitzat pel veterinari Francisco Galindo García, que incideix en les zones geogràfiques més aptes per la producció lletera de l'Espanya peninsular. Aquest treball, presentat a la *II Asamblea General del Cuerpo Nacional Veterinario* i publicat per l'editorial Avigan l'any 1959, vol assenyalar aquelles zones més apropiades per la vida del ramat lleter, tot analitzant les característiques geogràfiques, climatològiques, agràries i humanes de cada indret. L'autor, a més de destacar les zones del nord d'Espanya, que caracteritza com a la principal regió de producció lletera, destaca de manera similar la franja al voltant del Pirineu i les valls més properes que l'envolten, on observa i resalta una humitat i una temperatura pròpia d'aquelles terres, que afavoreix el creixement d'una flora típica de la geografia humida. Després d'exposar les característiques corresponents al Cantàbric i a l'Atlàntic, es fixa així en la zona pirenaica;

“Enlazando con la Iberia húmeda, al nivel del golfo de Vizcaya, comienza una zona de carácter geográfico y climatológico especial, que se puede considerar como una prolongación de la región natural anterior que se adentra en la Iberia seca y que, por tanto, asume aspectos de ambos climas sin que se pueda catalogar de pleno en ninguna de las regiones amplias en que climatológicamente se divide el país. Nos referimos a la franja del pie del Pirineo, en el norte de toda la fosa tectónica del río Ebro.

Cierta fracción de Álava y Navarra, gran parte de Logroño, las cabeceras norte de las provincias de Huesca, Zaragoza, Lérida y Gerona, constituyen esta amplia región subhúmeda, que en su extremo oriental se hace más amplia incluyendo parte de la provincia de Barcelona.”

I després de fer una descripció de tota la Península conclou:

“Llegado a este punto, concrecionalmente se resume en el sentido de considerar como zona económica de producción lechera más caracterizada, al escudo formado por la Iberia húmeda, más todo el pie del Pirineo, ...”⁵⁰

Cal insistir i tenir molt en compte que a finals del segle XIX la industrialització de la producció ramadera no era fàcil, i es limitava quasi als embotits que podien fer dels animals. Aleshores eren coneguts els embotits d'Olot i de Santa Pau, o llocs que ara ens poden sobtar com Puigcerdà o Bellver de Cerdanya, o la Seu. Es feia difícil un comerç de llet, tot i ser una terra apropiada per l'explotació vaquina en aquest sentit, i més si tenim en compte que el mercat idoni es trobava a Barcelona, i les comunicacions per arribar-hi no eren molt favorables.

Alhora, un punt prou important a destacar, al mateix nivell o superior als problemes i inconvenients de la ramaderia lletera, és el fet que cal contextualitzar la ramaderia dins la situació de la pagesia del segle XIX, per entendre amb més coherència el per què les terres catalanes no tingueren una actuació similar a les del nord peninsular. El segle XIX el podem diferenciar en dues parts. Durant la primera meitat es produí una fase expansiva dels conreus, amb un augment de les superfícies

⁵⁰ Galindo García, Francisco, (1959), “Zonas económicas de la producción lechera en la España peninsular”, *Revista Nacional de Orientación y Asesoramiento en Materia Ganadera*. Editorial Avigan, Any VII, nº 84, pàg. 54. La segona citació on conclueix realitzant un resum pertany a la publicació nº 85 del mateix any 1959, pàg. 64.

treballades i una disminució de les disponibilitats de pastures, ja de per si migrades a Catalunya. L'expansió dels conreus, les rompudes i la desaparició dels guarets va dificultar l'alimentació del bestiar, sobretot del bestiar oví i cabrum, ramats de renda tradicional. L'activitat ramadera va tendir a quedar concentrada en la cria i manteniment del bestiar de treball de peu rodó, porquí o vacum, segons els indrets. Les hisendes foren unitats de producció del sector primari; les de terreny pla dedicades majoriàriament al conreu; les de muntanya, al bosc. Totes elles, però, amb ramaderia.

Durant la segona meitat de segle, principalment a partir de 1865, si fem cas del cens ramader d'aquell any, la ramaderia va experimentar de nou una forta decadència. Fou el bestiar porcí i el vaquí els que registraren una major devallada. Les últimes dècades del segle XIX foren una etapa de dificultats i problemes, amb una gran virulència. L'articulació d'un mercat mundial de productes agraris, la creixent competència i la caiguda de les cotitzacions de la majoria de productes van obligar a importants reestructuracions, a buscar línies específiques d'especialització i a introduir noves tecnologies que permetessin abaratir costos.

Una de les zones que poden exemplificar aquests canvis a l'agricultura i a la ramaderia d'aquest segle, que alhora es relaciona amb les zones econòmiques de més producció lletera i que defensa el propi Francisco Galindo, ha estat estudiada per Santi Ponce.⁵¹ En el seu treball es veuen els canvis patits pel camp i la seva població durant el segle XIX, amb les diferents crisis ocasionades, desembocant en una especialització ramadera, primer amb la cria de cavalls i mules, després amb la cria i engreix de porcs, per finalitzar a les acaballes de segle amb les vaques de llet. L'especialització resultà afavorida per la política liberal de l'època i per la crisi de la terra. Actualment, encara existeix aquesta dedicació dominant centrada en la ramaderia porquina i vaquina de llet.

1.4.1. La producció lletera a Barcelona i rodalies al segle XIX.

Un indret clarament diferent a la resta de Catalunya, en el tema lleter, fou la ciutat de Barcelona i rodalies. L'existència d'una gran ciutat com Barcelona, amb un important creixement demogràfic a la segona meitat del XIX, dinamitzà la creació

⁵¹ Ponce Vivet, Santi, (2000), "El procés d'especialització ramadera a la Plana de Vic (1850-1930)", *Estudis d'Història Agrària, La ramaderia: aspectes de la seva evolució*, núm. 14, Eumo Editorial. Fent referència a aquest tema hem de citar altres treballs sobre la crisi agrària, de Josep Pujol Andreu hem destacat anteriorment la seva Tesi Doctoral, també podem consultar del mateix (2001), "Cap a una nova interpretació del capitalisme agrari a Catalunya fins a la guerra civil", *Estudis d'Història Agrària, La ramaderia: aspectes de la seva evolució*, núm. 15, Eumo Editorial, pàgs. 19-56.

d'una xarxa econòmica al voltant d'aquest producte, tant a nivell industrial, com comercial i ramader. Igual que succeïa a Madrid, València i altres ciutats importants de l'Estat, Barcelona no podia ser una excepció, convertint-se en el mercat català més important.

El creixent consum de làctics s'accelerà en aquests anys, però bàsicament el que es consumia era principalment llet en estat líquid. L'abastiment del mercat seguí els mateixos camins que a les ciutats esmentades. Com hem comentat les ràpides transformacions biològiques, químiques i físiques de la llet comencen tot just en el moment en que es munyeix l'animal. Aquest fet explica i justifica l'existència de vaqueries a l'interior de les mateixes ciutats. Així era com es trobava Barcelona en ple segle XIX. La ciutat tenia vaques distribuïdes per tota la seva àrea, i es podia trobar una vaqueria a qualsevol carrer.

Aquest fet provocava dos tipus de problemes prou importants per a qualsevol ciutat on l'aglomeració de persones començava a ser una constant: un era el de poder suministrar un producte, amb bones condicions sanitàries, a un mercat en creixement i que cada vegada consumia més. I l'altre eren els problemes de salut que podien comportar l'existència d'aquests animals, en quantitats importants i creixents, dins una població cada vegada més nombrosa i edificada.

Respecte al primer problema cal comentar que Barcelona era una ciutat deficitària en llet líquida i en els seus derivats. Alicia Langreo en el seu treball, ja citat, exposa que a Barcelona a les darreries de segle s'anaren crean centres de pasteurització de llet. Langreo arriba a nomenar-les indústries; "A finales del siglo XIX en Barcelona se crearon algunas industrias encargadas del suministro. En Barcelona empezó la producción de leche pasteurizada en esta época."⁵²

Tot i la importància de la seva estabulació dins mateix de la ciutat, els establiments no feien possible, amb les seves quantitats de llet, que la ciutat fos autosuficient en la seva pròpia necessitat. Aquests inicis industrials tractaven un producte intern i extern. Aquest últim provenia de les comarques limítrofes amb la ciutat, com foren la zona del Vallès, que encara avui dia te una forta presència vaquina, i la comarca veïna de Barcelona, com era la del Baix Llobregat. El transport de llet es feia en recipients de fusta i anava dirigit a aquests centres de pasteurització, que eren els encarregats de fer arribar el producte al mercat. El ferrocarril fou un medi

⁵² Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid, pàg. 63.

utilitzat junt al transport per carretera. Tots dos oferien una certa seguretat ja que el temps que es trigava en el transport no era elevat, atesa la poca distància entre els llocs productors i els centres de tractament.

També existien petits locals on es produïa llet condensada de forma artesanal, a llocs una mica més allunyats, però que anaven dirigits per abastir Barcelona, com era el cas que ens exposa Josep Llovet en el seu estudi “La producció de llet de vaques lleteres a l’Empordà”, quan fa referència a establiments lleterers que existiren durant els anys trenta.⁵³

Així doncs, a les portes del nou segle, Barcelona s’anava convertint en el mercat català per excel·lència dels làctics. Serà en els primers anys del segle XX quan iniciaren el seu camí les primeres indústries amb noms comercials prou coneguts.⁵⁴

Les vaques d’aptitud lletera foren els animals que major índex de creixement tingueren als voltants de la ciutat i a l’interior de la mateixa, però constituïren des d’un principi un problema per la salut pública. Ja trobem a les ordenances municipals de 1857, una iniciativa legislativa que anava dirigida en contra dels interessos de les vaqueries que es trobaven a l’interior de la ciutat. Aquestes dicten textualment (art. 308 de la secció VIII, Llet) que “no se permitirá la existencia de vaquerías ó cabrerías en el interior de la ciudad, á menos de situarse en barrios apartados y en edificios construidos al intento con todas las condiciones del arte”. També podem dir que els legisladors havien de tenir molt poca confiança en poder fer complir aquest article, ja que el següent deia: “los establecimientos de vacas y cabras que continuen dentro de la ciudad ... deberán tener y mantener los establos con suficiente ventilación.”⁵⁵

Els més optimistes no veien un futur tranquil per a les vaqueries situades a l’interior de la ciutat. A la majoria d’aquestes hi havia unes vint vaques, segons

⁵³ Llovet, Josep, (1934), *La producció de llet i de vaques lleteres a l’Empordà*, Publicacions de l’Obra Agrícola de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d’Estalvis, Barcelona.

⁵⁴ Indústries que són citades a diferents treballs, entre ells el de Josep Pujol (2007), “Especialización ganadera, industrias agroalimentarias y costes de transacción: Catalunya, 1880-1936”, a *Historia Agraria revista de agricultura e historia rural*, nº 27, pàgs. 191-217. També són citades per Jordi Viader (2007), a “De la socialització al desagrupament: cinc anys d’Indústria Làctia a Barcelona 1936-1941.” <http://seneca.uab.es/hmic> Síntesi de diversos capítols del treball de tercer Cicle “Els Viader, industrials lleterers durant la República 1931-1939.” Dirigit pel Dr. Francesc Bonamusa.

⁵⁵ Ordenances municipals de la ciutat de Barcelona. Articles 308 i 309 de la secció VIII, Llet. Extret de la Revista *Boletín Ram*, (diferents números). Barcelona. 1979. Referent a aquesta situació també podem consultar Ràfols Casamada, (1997), “El abastecimiento de leche a Barcelona: de las vaquerías a las grandes superficies comerciales” In Capel, H. Linteau, P. A. (Coord.) “Barcelona-Montreal. Desarrollo urbano comparado.” Publicaciones de la Universidad de Barcelona. O també a Ràfols Casamada, (1993), “Problemas higiénicos y aplicación de innovaciones científicas y tecnológicas en el abastecimiento de leche de Barcelona”

estadístiques pròpies de la revista del *I.A.C.S.I.*, i era evident que produïen veritables problemes logístics en el moviment del menjar dels animals, i de la recollida dels excrements dels mateixos.

Segons un estudi sobre la nutrició animal del veterinari J. M. Hernández, una vaca embrut tant com deu persones adultes.⁵⁶ Aquest mateix treball diu que un animal d'aquestes característiques, amb uns cinc-cents quilograms de pes aproximadament, consumeix uns quaranta quilograms de farratges de mitjana, i beu uns seixanta litres d'aigua normalment. Els excrements i residus que produeixen tenen uns problemes d'eliminació un deu per cent superior als dels humans. Totes aquestes dades, sense oblidar la pràcticament inevitable presència de tota classe de rosegadors, insectes i diversos microbis, semblen raons més que suficients per tal que la ciutadania més conscienciada considerés la inconveniència de mantenir les vaqueries dins la ciutat. Així les institucions municipals actuaren imitant altres indrets de l'Europa occidental.

A camí vers el canvi de segle, encara hi havia instal·lacions amb animals a l'interior de Barcelona. Tot i el descens, aquestes no desapareixerien totalment fins ben entrat el segle XX, quasi a les acaballes, fins al 1984, any en què es va haver de desallotjar vaques i tancar per la força pública, l'última de les vaqueries existents, situada al barri de Gràcia, en una zona popular, molt propera a un mercat municipal. Fou una lluita de 127 anys entre l'administració municipal i els vaquers, agrupats en el gremi de vaquers de Barcelona, que en moltes ocasions defensaren el dret, que creien tenir, de mantenir les vaques a la ciutat.

La situació poc satisfactòria de les vaqueries urbanes obligava a recórrer a les poques innovacions tecnològiques que podien trobar en aquells moments, i que la legislació podia permetre per continuar exercint. Alhora que moltes de les instal·lacions fugien de les àrees urbanes i les seves administracions, cap a zones rurals, altres decidien canviar d'activitat. Ja a finals de segle, els centres pasteuritzadors, recolçats per l'administració municipal, començaren a demanar als pagesos proveïdors un control més exigent en el producte que havien de comercialitzar. Fins i tot aquells que portaven la llet des de les zones perifèriques i més allunyades de Barcelona, com era el cas dels productors del Vallès, veien com les normatives municipals també els afectaven.

⁵⁶ Hernández, J. M., (1980), *Manual de nutrición y alimentación del ganado*, Ministerio de Agricultura, Madrid.

La preocupació dins el sector era evident, i algunes publicacions proven que durant aquests anys es buscaven solucions. Una neixent especialització ramadera es veia perillar per la comoditat urbana, segons el sector agropecuari. Així ho demostrà la *Revista I.A.C.S.I.* amb la publicació, al 1885, d'un nou article de Rafael Roig i Torres, on dona molta importància a l'arribada d'un producte saludable al consumidor. Amb aquest article es fa una descripció molt real de la situació que viu tot el sector lleter, i que hem exposat fins ara, no només a Catalunya, en aquest cas a Barcelona, sino que representa amb molta exactitud tot el sistema lleter que existeix a Espanya en aquest segle XIX.

Rafael Roig ens escriu l'article "Lechería modelo en Barcelona", el qual ens recorda a l'article sobre Londres redactat al 1881, citat anteriorment. En aquest últim, ens presenta un projecte, una il.lusió, una utopia per la Barcelona d'aquells moments. Cal dir però, que no trigaria gaire en el temps a ser real per la societat consumidora i per al ramader productor.

Aquesta cita, que anuncia un nou període on el progrés làctic seria espectacular, ens serveix per tancar el nostre estat de la qüestió sobre la producció de la llet en el segle XIX. Ens diu així:

“Se trata de establecer en los alrededores de esta ciudad una lechería modelo para que pueda facilitar á los habitantes de Barcelona leche de vaca pura y de primera calidad, enviada directamente á los consumidores en vasos especiales sellados y lacrados con objeto de impedir todo fraude.

Es sabido que la leche constituye uno de los alimentos más preciados, lo mismo para las clases acomodadas que para las clases trabajadoras, tanto para el adulto como para el niño. La industria lechera que existe en Barcelona es deficiente y no siempre reunen los establecimientos á ella dedicados las condiciones higiénicas tan indispensables; el fraude es cada vez mayor, y procurarse leche pura es un problema d solución difícil. Los sofisticadores más inocentes se limitan á mezclar con la leche una gran cantidad de agua, á introducir otras diferentes sustancias extrañas como sesos de carneros aplastados, almidón, cal, yerbas, etc., etc.

La estabulación de las vacas en locales estrechos mal ventilados, que reunen escasas ó nulas condiciones higiénicas, la alimentación deficiente y otras varias circunstancias hacen que el público consuma leche procedente de animales enfermizos,

tísicos algunas veces, contribuyendo por ese medio á la propagación de tan terrible enfermedad, sobre todo en los niños, para los cuales la leche constituye la base de su alimentación.

Indudablemente que el establecimiento en los alrededores de Barcelona de algunas lecherías modelo prestaría señalados servicios á todas las clases sociales, sobre todo si teniendo en cuenta los numerosos defectos que dejamos enumerados ligeramente, se tratara de corregirlos construyendo grandes establos, bien ventilados, en buenas condiciones; proceder a la elección de los mejores tipos de vacas lecheras, perfectamente sanas; elegir el mejor método nutritivo, examinar la composición de los alimentos abundantes y sanos, analizar la leche que se da al público, evitando por todos los medios la adulteración y el fraude, cuestiones todas que podrían resolver tales establecimientos en beneficio de la salud pública y de sus intereses particulares.

En el proyecto de establecimiento que se piensa crear en Barcelona se propone la adquisición de 100 vacas lecheras, 6 caballos, coches, arreos, material de agricultura y lechería, construcción de la vaquería y lechería, explotación de 40 hectáreas de terreno para pastos, etc., etc., calculándose en 98 mil pesetas los gastos generales de la explotación.

En cuanto al producto se calcula que las 100 vacas dando 12 litros de leche cada día durante 320 días á 0,45 céntimos el litro habían de producir unas 170 mil pesetas, resultando un beneficio líquido de 79 mil pesetas anuales para un capital de 200 mil, que es el que se supone necesario para la creación de un establecimiento de este género.

De realizarse el pensamiento pondremos al corriente á nuestros lectores de los diferentes trabajos á que de lugar la creación de la lechería modelo proyectada en Barcelona.”⁵⁷

Tanmateix, i abans d'entrar de ple en el segle XX, cal fer esment de la crisi que patiren els productes làctics, en especial la llet crua, en el tombant de segle. El constant creixement dels mercats làctics quedà frenat per l'augment de preus. Es produí un escanyament de la comercialització, motivat per la poca professionalitat de la xarxa comercial implicada amb el producte i per les mateixes deficiències en el transport. Com a resultat, en moltes ocasions la llet que arribava als mercats o als centres

⁵⁷ Rafael Roig i Torres, (1885), “Lechería modelo en Barcelona”, Revista *R.I.A.C.S.I.* N° 34. Es troba a les pàgs. 70 i 71.

pasteuritzadors havia de ser adulterada, donades les condicions deteriorades en què arribava. Tot hi així, calia tenir en compte un element particular de la mateixa llet; amb l'adulteració es podia donar el cas que no milloressin les condicions del producte. La posterior bullició podia ser un element que verificués plenament l'adulteració.

1.5. La indústria lletera del segle XX.

La industrialització de la llet en aquest segle mereix un tractament diferent al segle anterior. Per això, hem optat per una explicació i redacció conjunta de l'estat de la qüestió a Espanya i Catalunya, tot donant un aspecte més profund i més exemplificador al fet català, ja que el tema a tractar en la recerca posterior es centra en terres catalanes. A més, si bé la diferenciació ramadera encara és present, cada vegada existeix una relació més estreta amb el sector industrial, ja que no es pot aïllar el creixement de cap de les dues activitats, la ramadera i la industrial lletera, en tant que es reforçaren mútuament.

Considerarem centrals, en aquest segle, dos esdeveniments molt importants i molt diferents que en el decurs de la història espanyola i catalana marcaren durant el segle XX el sector lleter de forma general. El primer gran fet fou la Guerra Civil espanyola, que no només va fer patir tota la societat, sino que marcà molt durament tot allò que es vinculava al fet làctic i industrial, ja que frenà el progrés econòmic en tots els nivells relacionats al món lleter, tan el ramader, com l'industrial i el comercial. Aquest últim era el que tenia un contacte directe amb el consumidor. La frenada i l'endarreriment foren evidents, però els coneixements adquirits anteriorment van fer possible una ràpida recuperació. Amb el nou règim, aquells que van voler dedicar-se al tractament industrial de la llet van haver de seguir el camí marcat per les autoritats dictatorials, i aquest camí, com veurem, marcà de forma clara el futur del sector.

El segon punt, clarament relacionat amb el primer, fou l'aparició del Plan de Centrales Lecheras del 1952. La nova legislació, tot i ser de caràcter eminentment estatal, permetia actuacions municipals destacables, i va ser un element molt important en el món industrial làctic, ja que sentà unes bases dirigides principalment a l'abastiment de llet al conjunt de la societat, que es mantingueren en gran mesura fins l'entrada de l'Estat espanyol a la Comunitat Econòmica Europea, com veurem posteriorment. El Pla, on les relacions ramaderes, industrials i socials s'entrellaçaven,

va fer possible l'aparició de centres higienitzadors de llet, que garantien un subministrament a la societat d'un producte totalment saludable i controlat.

1.5.1. Un abans i un després de la Guerra Civil espanyola.

La indústria lletera existent a Espanya abans de la Guerra Civil, o sigui, durant el primer terç del segle XX, a diferència de la tradició elaboradora de finals del XIX, es podia considerar com una indústria primerenca. Aquesta indústria, com veurem, tot i les inversions realitzades per empreses privades, per cooperatives, o per persones particulars interessades en aquest negoci, no era suficient per poder abastir tot el mercat, el qual necessitava més i més llet.

Les indústries mantegueres foren les primeres en aparèixer, tal com defensa en el seu treball Antonio Lacasa, respecte al segle XIX, on parla que les mantegueres havien format les primeres instal·lacions que podia anomenar com a centres industrials. Aquestes mateixes mantegueres es tornaren a avançar amb mètodes i sistemes d'elaboració pròpiament industrials. Fou el 1915, "La Cooperativa Lletera del Cadí" a la Seu d'Urgell, on s'instal·là la primera fàbrica pròpiament dita. Continuaren altres recintes industrials a les ciutats de Santander, Guipuscoa i, les transformades en indústria, d'Oviedo i Lleó.

"La Cooperativa Lletera del Cadí", per ser anomenada com a la primera indústria espanyola pels entesos en la matèria, i ser alhora catalana, mereix una breu referència històrica. Fou obra de Josep Zulueta i Gomis, patrici català, propietari de finques de la comarca de l'Urgell, un personatge molt conegut a les terres de l'Urgell i molt citat a les publicacions de l'època. Hi ha nombroses referències del seu personatge a publicacions com la *Revista I.A.C.S.I.*, així com en el treball del seu conegut i col·laborador Domingo Moliné Nicola.⁵⁸

L'aparició de la fil·loxera, a finals de segle XIX, destruï la vinya de la zona. Davant el desastre, es perfilà un futur amb canvis al camp. Sense vinya s'estudiaren nous sistemes d'explotació de la terra, que estiguessin prou adaptats a les condicions especials de la comarca. Amb la iniciativa de Josep Zulueta Gomis s'inicià la transformació de les terres de regadiu en prats naturals, aptes pel sosteniment de la ramaderia vaquina de llet. Tal com exposava J. Rubió el 1928 l'adquisició de bestiar es

⁵⁸ Moliné Nicola, Domingo, (1952), *La cooperación en el campo y una realidad cooperativa en el Urgellet*, Fondo de Obras Sociales, Cooperativa Lechera del Cadí, Seo de Urgel.

produí de manera simultànea i ràpida. “Amb la compra de vaques lleteres en un estat madur, ja productores de llet, l’exploració de la terra s’encaminà a la seva repoblació amb vaques de llet.”⁵⁹ El mateix Moliné, citat anteriorment, verificava les paraules de J. Rubió en el seu propi treball:

“Tuvo, por tanto, que importarse ganado de Suiza con el cual poder hacer un plantel que habría de poblar la comarca, y más tarde permitir la exportación de vacas, cuando estuvieran en plena producción, así como de sus crías una vez el país saturado.”⁶⁰

Fou així com s’inicià la producció lletera a l’Urgell, i la consegüent posada en marxa de la Cooperativa, amb equipaments industrials. Els seus inicis productius es decantaren cap a l’elaboració de les mantegues i formatges de tipus europeu. Durant el primer any, segons Moliné, es treballaven 200 litres de llet, que munyien els diferents pagesos que formaren la Cooperativa en els seus inicis. L’any 1923, coincidint amb la mort del seu fundador, Josep Zulueta i Gomis,⁶¹ a la fàbrica ja es treballaven 2.500 litres de llet. Com a nota anecdòtica podem dir que la Cooperativa actualment està formada per més de 360 proveedors.⁶²

Seguint amb la línia industrial a nivell estatal, les següents indústries que sorgiren foren les primeres en elaborar formatges, concretament a la zona de Santander, indústries petites, igual que les sorgides a Galícia.

De manera il·lustrativa anomenarem les diferents indústries que anaren creant-se durant aquests primers anys de segle. Tot i la proliferació d’aquestes, com veurem, no existí un tractament regulat industrialment fins l’aparició legislativa del pla, el Plan de Centrales Lecheras, del 1952. La indústria existent durant aquests anys no deixava de

⁵⁹ Rubió Cabecerán, J., (1928), “Urgell, comarca productora de llet”, *Revista Agricultura i Ramaderia*, a la ciutat de Barcelona, al número de març de 1928. L’original tingué lloc a Bellcaire d’Urgell, al febrer del 1928.

⁶⁰ Moliné Nicola, Domingo, (1952), *La cooperación en el campo y una realidad cooperativa en el Urgellet*, Fondo de Obras Sociales, Cooperativa Lechera del Cadí, Seo de Urgel, pàg. 24.

⁶¹ La persona de Josep Zulueta va rebre un homenatge en la seva memòria, quatre anys després de la seva mort. El motiu fou la celebració de la inauguració del nou local de la Societat Cooperativa Lletera Sindicat Agrícola, de la que Zulueta havia estat el fundador. Article publicat a la *Revista Agricultura*, al desembre de 1927.

⁶² Les dades corresponents als primers anys de la Cooperativa són extretes del treball de Domingo Moliné, (1952), *La cooperación en el campo y una realidad cooperativa en el Urgellet*, Fondo de Obras Sociales, Cooperativa Lechera del Cadí, Seo de Urgel. Les dades més actuals corresponen a la publicació sectorial de Publicaciones Técnicas Alimentarias, S. A., (1998), *Historia de la industria láctea española (I)*, Ediciones Ayala, Madrid, pàg. 110.

ser rudimentària, tot i els avenços incorporats. Aquest fet és més evident quan es compara amb la resta de les indústries europees.

Durant les dècades de 1920 i 1930 coincidiren, en publicacions agràries i ramaderes, les descripcions crítiques de la situació industrial amb les crides per fomentar la industrialització de la llet. En aquestes publicacions es demanava, alhora, mesures polítiques per millorar i potenciar aquesta activitat, tot exposant diferents motius, com podien ser la potenciació de la ramaderia lletera amb instal·lacions industrials al costat, el nombre de llocs de treball que produirien, tan directament com de manera indirecta, per culminar amb un objectiu final que era el més important: un abastiment a la població d'un producte de primera necessitat però totalment higiènic i saludable. Aquest últim era imprescindible i urgent, ateses les adulteracions contínues que es produïen en la venda d'aquest producte, que no representaven només una estafa econòmica sinó també un engany en l'alimentació de les persones.

La revista *La Industria Pecuaria*, apareguda als primers anys del segle XX es convertí en un vehicle, podriem dir oficial, ja que aquells que hi publicaven articles es trobaven situats en un àmbit públic molt proper a les institucions polítiques del moment, d'aquesta línia d'actuació i de pensament. Des de les seves pàgines, Miguel Doaso Olasagasti, enginyer agrícola i vocal assessor del Consell d'Economia Nacional, el febrer del 1928, feia una crida als ramaders i als industrials lleterers, per tal que no perdessin la fe en millorar les produccions i rendiments davant les entrades de productes europeus, mantegues i formatges. Ells havien de potenciar i si calia sacrificar-se per conseguir una indústria potent que estigués a l'alçada de les produccions d'oli i taronges, que eren capdavanteres a Europa, i havien de fer de les indústries lleteres autèntiques fàbriques, i no com les que hi havia en aquells moments que, segons Doaso, amb poques excepcions, no eren prou competitives per entrar en els mateixos mercats on es trobaven productes europeus.

En un dels comentaris publicats, tot fent referència a l'entrada de productes làctics i elaborats estrangers, es demanava de forma indirecta la implicació del govern del general Primo de Rivera. La major competitivitat dels productes europeus s'havia de corregir de manera intervencionista:

“No. Seguramente que el General Primo de Rivera sabrá evitar esta catástrofe. Él, tan atento a cuanto signifique bien y prosperidad de la Patria, y que desde hace un año conoce bien a fondo este desgraciado

problema, acudirá ahora presuroso, y se denunciará el Tratado, y se pondrá, siquiera circunstancialmente, mientras se aprueban los nuevos aranceles, una elevación de derechos para que se consuman en España nuestros quesos y mantequillas, ...”⁶³

Per exposar un altre exemple, podem citar el que redactà la mateixa “Asociación General de Ganaderos” el 1929,⁶⁴ on es demanava al govern espanyol que s’impliqués directament en la investigació científica, amb una participació directa per millorar els rendiments en la producció de llet. Els autors es fixaven en els països del centre i nord d’Europa, on existien centres d’investigació on es formaven tècnics en matèria bacteriològica, veterinària i tractaments làctics destinats a la ramaderia i a la indústria. Alhora, demanaven intervenció per controlar un mercat cada vegada més desorganitzat i adulterat, on qualsevol persona podia dedicar-se a produir i vendre llet sense cap normativa eficient.

Amb aquesta situació es trobaven les diferents indústries que sorgiren durant els primers anys del segle XX. Una de les més conegudes fou l’apareguda a l’Estat espanyol al 1905, situada a la localitat de la Penilla, a Santander. Fou la Societat Nestlé A.E.P.A. qui inicià la seva activitat, però no fou fins al 1917 que no agafà una organització productiva de tipus industrial. Tot i fabricar farines làcties en els seus inicis i després llet condensada, xocolates o productes infantils, on destacà principalment fou en la important xarxa de recollida de llet crua, que llavors elaborava ella mateixa o abastia mercats o altres indústries: “Nestlé recogió en 1905 año de su implantación, 132.000 litros de leche de 35 proveedores y en 1939, 34 años después, recibía ya la cifra de 28.000.000 de litros, alcanzando la recogida a 6.200 ganaderos”.⁶⁵

Entre d’altres, aparegueren “Lácteos Morais” de Saragossa, “Granja Poch” de Santander, coneguda per ser durant molts anys l’encarregada de portar llet pasteuritzada a Madrid amb ferrocarril, amb recipients d’acer inoxidable o vitrificats, una tècnica en el transport molt moderna en aquells anys. També a Santander va aparèixer el 1929, a l’ombra de la Federació Montañesa Católica-Agrària, el Sindicat Agrícola Montañés, la

⁶³ Doaso Olasagasti, Miguel, (1928), “Las industrias lácteas. Necesidad de fomentarlas”, publicat a la revista *La Industria Pecuaria*, al número del 20 de febrer de 1928, pàg. 152.

⁶⁴ Asociación General de Ganaderos, (1929) Diferents articles o punts de vista sobre el tema en qüestió, “Por nuestras industrias lácticas”, publicat a la revista *La Industria Pecuaria*, al número del 20 d’agost de 1929, pàg. 417.

⁶⁵ Lacasa Godina, Antonio, (1993), *El sector lácteo en España*, ASLYB, Comunicación D.L., Madrid, pàg. 380.

SAM que és com la coneguem actualment. Aquesta indústria fou la primera a vendre a Espanya llet pasteuritzada amb envàs perdut.

Aquesta mateixa tecnologia en envasos perduts amb producte tractat, es començà a fer servir a Catalunya a finals de la dècada dels vint. La trobem, concretament, en les firmes “El Pagès”, “Granja Soldevila” i “Granjas La Catalana”. Aquesta última, fundada al 1927 a Barcelona, va constituïr una veritable i important xarxa comercial per tota la ciutat. El tractament i la venda de llet pasteuritzada a la ciutat de Barcelona fou la seva principal activitat.⁶⁶ I, com veurem en el decurs d’aquesta recerca, “Granjas La Catalana” fou un dels responsables i protagonistes en l’empresa que s’instal·là primer a Sils i després a Vidreres, un dels establiments fabrils objectiu d’aquesta investigació.

Podriem anar citant moltes més indústries que iniciaren la seva activitat durant el primer terç de segle, i per tant anteriors a la Guerra Civil. Totes elles, sobretot les que es dedicaven a la higienització de llet líquida, no deixaven de ser mitjans o petits centres, que no anaven més enllà de la pasteurització del producte. Com bé sabem es tractava d’un tractament indispensable però que no garantia una vida gaire llarga a la llet. Bàsicament es trobaven a les grans ciutats, com era el cas de Barcelona, i necessitaven d’una posterior refrigeració, ràpida i constant per poder conservar el producte ja tractat.

Molts estudis han argumentat que en aquells anys no existia encara una indústria moderna que pogués garantir l’abastiment de llet a tots els ciutadans. Fou a Catalunya on s’instal·là la primera indústria lletera, amb la última tecnologia del moment. Concretament a Girona i el 1935 es posà en marxa la “Central Lletera Municipal”, sota les directrius del Consistori Municipal de Girona, de manera oficial, i amb la intenció del proveïment higiènic de llets a la ciutat. Es tractava d’una iniciativa molt destacable que despertà l’interès des de molts punts de l’Estat espanyol, tal com demostra la nombrosa correspondència que rebé el Consistori gironí, on es demanava informació sobre la manera com s’havia portat a terme aquesta instal·lació. La correspondència que van mantenir amb l’alcaldia de Girona demostrava que es tractava d’una iniciativa interessant i necessària. Alguns dels Consistoris interessats, com ara els de Tarragona, Palma de Mallorca, Palència, Burgos, Saragossa, A Corunya, i d’altres ciutats arribaren

⁶⁶ Dades que corresponen majoritàriament dels treballs citats d’A. Langreo, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, MAPA., Serie Estudios, Madrid, com també d’A. Lacasa, (1993), *El sector lácteo en España*, ASLYB., Comunicación D.L., Madrid.

a demanar el text íntegre on s'articulava la regulació de venda de llet a la ciutat, l'anomenat *Reglament de Policia Sanitària per al Proveïment de llet higiènica a la ciutat de Girona*.

Cal dir que fins a la legislació del “Plan de Centrales Lecheras” del 1952, els ajuntaments tenien potestat absoluta en la legislació relativa als proveïments de llet a les poblacions. El Reglament gironí disposava que tots els productors de llet, per suministrar llet a Girona, havien d'estar controlats pels tècnics i veterinaris del Consistori, alhora que aquesta llet havia de ser conduïda de forma indicada a la “Central”, per ser higienitzada i llavors venuda. El Reglament era compost per vint Articles i dues Disposicions Transitòries. El primer de tots ja mostrava clarament les intencions sanitàries del projecte. Diu així:

“Art. 1er. –Tota persona que es dediqui o desitgi dedicar-se a la producció de llet pel subministre a Girona, tindrà de sol·licitar-ho així a l'Alcaldia, acompanyant una certificació veterinària sobre la sanitat del bestiar productor i ressenyament del mateix als efectes de possible canvi per altre.”⁶⁷

La guerra suposà un contratemps important per la modernització d'aquesta activitat, però cal dir, que a la ciutat de Girona ja es portava anys en el treball i estudi d'un centre de proveïment de llet per la ciutadania. El 1926 ja hi ha constància del projecte per tirar endavant la Central. El 1933 es començà a envasar llet, de manera no constant. La guerra aturà la seva activitat, inclús ocasionà desperfectes, posteriorment funcionà a ple rendiment.⁶⁸

Aquesta instal·lació pionera a l'Estat treballà la quantitat de 6.000 litres diaris de llet en els seus primers anys de funcionament. El seu primer lloc a la ciutat es localitzà a l'Avinguda de Ramon Folch, fins als anys setanta, que es canvià al nou polígon situat llavors a la carretera de Santa Coloma de Farners. I la primera concessió fou a favor de la Cooperativa “Foment de Ramaderia i els seus Derivats”, com consta en les Bases de Conveni entre la Cooperativa i l'Ajuntament, amb data de 24 de Gener de 1935.

⁶⁷ “Primer Reglament de Policia Sanitària per al Proveïment de llet higiènica en la Ciutat de Girona.” Girona. 1933. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'Arxiu Municipal de Girona. (A.M.Gi.). Sèrie 17. Lligall 4.9.

⁶⁸ La informació relativa a la Central Lletera de Girona es troba en un publicació que portà a terme el mateix consistori gironí. (1935) *El proveïment higiènic de llets a Girona. Central Lletera Municipal. Maig de MCM. XXXV.* A.M.Gi.

Tot i que la Central Lletera de Girona és un dels establiments exposats detalladament al llarg del treball, resulta necessari citar-ho en aquesta primera part. La valoració innovadora argumentada en molts estudis així ho precisa. Les instal·lacions inicials tractaren 3.000 litres de llet per hora, per acabar donant pas a una indústria municipal pionera pel seu sistema higienitzador. El mètode industrial implantat fou el més modern del moment, el conegut com a mètode Stassano, inventat pel Doctor italià amb aquest mateix nom. No és qüestió d'explicar ara en què consistia aquest sistema, però hem de conèixer que els repetits canvis de temperatura que patia el producte de manera continuada el feien ser més eficient que el sistema ja conegut com a pasteurització. De manera que podem parlar d'eficàcia en el sentit de vida del producte, ja que proporcionava més duració higiènica. Els continus canvis de temperatura en un envàs també desinfectat feien d'ell un sistema higiènic i modern. No difereix gaire del sistema que hem anomenat "d'autoclaus". La principal diferència es troba en els temps i temperatures aplicades, que el feien representar la modernitat a petita escala.

És possible que el mateix Estat franquista tingués en compte l'experiència gironina per portar a terme la seva coneguda legislació. De fet, quan la llei de 1952 sortí al carrer la Central Lletera Municipal ja treballava, i la concessió per ser admesa dins la llei fou quasi automàtica.

Per citar altres instal·lacions gironines contemporànies a la Central Lletera, cal que ens fixem amb establiments lleters on predominava l'elaboració de derivats per sobre de les produccions de llet líquida, com eren per exemple el formatge, la mantega o també la llet condensada. Foren els casos dels establiments de Llivia i Puigcerdà a la zona de la Cerdanya, com també les dependències fabrils de Castelló d'Empúries i d'Olot, entre d'altres. Amb posterioritat, ja amb la guerra finalitzada aparegué a Sils un nou centre industrial, aquest cop elaborador i envasador de llet líquida. Aquests cinc establiments citats, sorgits amb poc temps entre ells i molt popers a la Guerra Civil, seguiren els mateixos passos que la Central de Girona. Així mateix van contribuir a potenciar la ramaderia lletera de les corresponents comarques i de tota la província en general. Alhora van assolir que fossin reconegudes les seves activitats industrials un cop s'aplicà la legislació dels anys cinquanta.

De fet, tots aquests exemples, juntament amb altres, i amb l'excepció de la Central Lletera de Girona i el de La Lactaria de Sils i Vidreres, que mereixen capítols propis, són exposats a l'últim apartat d'aquesta primera part, que serà dedicat exclusivament als establiments de la província de Girona.

Principals característiques de la ramaderia espanyola abans de la guerra.

La crisi ramadera del segle XIX continuà en els primers anys del nou segle, arribant al seu punt més crític, segons els censos disponibles, al 1905. Deixant de banda les zones humides, amb importància vaquina, que hem comentat anteriorment, l'espècie bovina, a nivell estatal tingué una trajectòria similar a la crisi de les altres espècies lleteres, l'ovina i la cabrum. El 1905 marcà un punt d'inflexió, per tot seguit tenir un creixement important fins a la dècada de 1930. El període bèl·lic, iniciat al 1936, arribaria a tots els indrets de la geografia estatal i començaria a marcar a molts llocs un nou futur, una nova situació.

De les diferents espècies fou la bovina la que tingué un creixement més espectacular, abans de l'esclat de la guerra. I fou a les zones lleteres del nord d'Espanya, a la franja cantàbrica, junt amb les vaqueries que es trobaven a l'interior de les ciutats i a les perifèries, tant a les grans ciutats, com Madrid i a Barcelona, com a les mitjanes, com Girona, on l'augment va destacar, per sobre de la resta de l'Estat.

En el treball d'Alicia Langreo es representen una sèrie de quadres on s'exemplifica el creixement continu del cens vaquí espanyol, donant molta importància al creixement de la regió d'Astúries i a la resta de la zona nord de l'Estat. El Grup d'Estudis d'Història Rural també destaca l'augment de vaques a Extremadura i Andalusia, inclòs en el treball d'Alicia Langreo i en el quadre nº 7.⁶⁹ En conjunt, el nombre de vaques es multiplica per dos.

Quadre nº 7: Evolució del cens vaquí a Espanya.⁷⁰

Any	Cens	% (1891=100)
1905	2.075.142	94
1915	2.926.170	132
1925	3.794.029	171
1932	4.162.950	187
1935	4.214.708	190

⁶⁹ Afirmació que pertany al Grup d'Estudis d'Història Rural, "Contribución al análisis histórico de la ganadería española, 1865-1929", *Agricultura y Sociedad* nº 8 i 10, 1978. Citat per A. Langreo (1995), pàg. 85.

⁷⁰ Quadre molt reduït de l'original. Exemplifica amb nombre i percentatge una evolució positiva de la ramaderia vaquina a Espanya. La font pertany a diferents anys de l'Anuari Estadístic d'Espanya. Quadre en tota la seva extensió a: Langreo Navarro, A., (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid, pàg. 86.

El quadre nº 7 reflecteix l'evolució global de l'espècie vaquina, però els augments percentuals produïts es degueren principalment a l'increment de les vaques lleteres. Alicia Langreo, recolçada amb les dades corresponents a aquests anys, moltes d'elles extretes de la revista *La Industria Pecuaria*, ens diu que mentre el creixement anual de la ramaderia vaquina era del 0,4%, el que corresponia a les especialitzades en la producció de llet fou del 2,4%. Igualment destaca que en el punt mig cronològic del quadre, el 1924, a la zona cantàbrica hi havia un 76,3% del total estatal de vaques de llet, fet que afiança encara més les tendències del segle anterior.

Com hem comentat abans, a les grans ciutats també augmentaren el nombre de vaques, tot i que de manera més moderada. A tall d'exemple podem comentar segons Langreo, que a l'interior de Madrid el 1925 hi havia unes 6.000 vaques i 10.000 a Barcelona, normalment en males condicions.⁷¹ Aquest fet tingué una relació directa amb el consum de làctics i amb l'aparició, podríem verificar, de les primeres indústries lleteres. Aquests establiments, amb suport normatiu i ajudats en moltes ocasions per les institucions municipals, que continuaven preocupades amb la higienització de la llet, anaren creant-se amb instal·lacions que s'anaren modernitzant durant aquests primers anys de segle.

En aquest període de temps el ramader començava a concienciar-se de la rentabilitat de produir llet. Veia un mercat amb futur, on el consum no parava de créixer i les indústries intentaven comprar-li la llet per llavors tractar-la. Possiblement si no s'hagués produït aquest augment en la demanda, el ramader potser no hagués apostat per invertir en aquest tipus d'animal i activitat. Foren uns anys en que molts pagesos apostaren per l'adquisició de bestiar típicament productor de llet, que compraven a les fires i exposicions, on es presentaven una gran varietat de bestiar de tot Europa.

En aquest context de canvi, la Primera Guerra Mundial afavorí clarament la situació lletera espanyola. Els països que participaren a la guerra, entre ells França i Holanda, eren productors de llet i derivats. Aquest episodi, els privà de dedicar-se a l'explotació lletera, i per tant, al seu comerç. Si ja anteriorment a aquest conflicte bèl·lic

⁷¹ Ismael Hernández a través de les dades de l'Asociación General de Ganaderos comptabilitzava un total de 8.415 caps de vaques lleteres al partit judicial de Barcelona, uns 1.500 menys que Langreo pel cas de Barcelona, "...que, además de la capital, incluía los municipios de Badalona, Santa Coloma y San Adrián de Besós." Si coincidía en canvi en el cas de la ciutat de Madrid. Dades que pertanyen a la Tesis d'Ismael Hernández Adell, (2012), "La difusión de un nuevo alimento: Producción y consumo de leche en España, 1865-1936." Director: Dr. Josep Pujol Andreu. Universitat Autònoma de Barcelona. Consultat a través de la xarxa a: <http://hdl.handle.net/10803/96856>.

existien mesures proteccionistes espanyoles, vers moltes mercaderies, durant la guerra l'entrada de productes com el formatge i la mantega es reduïren de forma considerable.

Una vegada finalitzat el conflicte armat novament s'anaren introduint en el mercat espanyol, pot ser fins i tot amb més força. La superior competitivitat dels productes foranis comportava una ràpida entrada, sense que tinguessin gaires problemes, fins i tot amb noves varietats. Aquest fet repercutí en una de les primeres crisis entre els productors de llet, els industrials i els comerciants.

Característiques de la ramaderia catalana.

A Catalunya el comportament ramader, de vaca lletera, continuà amb les línies ja traçades al segle anterior, però amb canvis en la localització de noves zones lleteres. El mercat de Barcelona era el principal punt per abastir. Les vaqueries dins la ciutat, tot i els intents institucionals per traslladar-les, adaptar-les o tancar-les, continuaven, i fins i tot augmentaren en nombre d'animals. Però on més creixement es produí fou a les comarques del voltant, sobretot el Vallès, el Baix Llobregat,⁷² i altres que comentarem fora de la província de Barcelona.

Durant aquest període algun d'aquests establiments anaren adaptant mètodes més moderns. La iniciativa inversora en producció agro-pecuària, al voltant de Barcelona, veient la ciutat com un mercat per explotar, la trobem exemplificada en el cas del "Mas Ram". Enric Parellada, el seu propietari, no tenia cap tradició familiar agrària. Tot i no haver cursat estudis agrícoles, es dedicava a negocis i ocupacions diverses relacionades amb l'agronomia. Parellada va adquirir aquesta finca a finals del XIX, trobant-la en un estat de gran abandonament i convertint-la en una gran explotació agro-pecuària, amb el conreu de la terra i l'aprofitament dels productes derivats del porc i la vaca. No fou un mas que es dedicà exclusivament a la producció lletera, però si era l'únic producte que extreia de les vaques junt amb els fems. Fent referència a la producció del mas, l'article publicat a la revista del *.I.A.C.S.I.* ens diu el següent:

“Hem dit que en el “Mas Ram” el conreu de les terres i la cria de bestiar es feien seguir plegats, però estarà més bé que diguem que es completen l'una a l'altra. El bestiar de negoci està representat

⁷² A l'estudi de Gemma Tribó, (2000), “La ramaderia a les portes de Barcelona: el cas del Baix Llobregat (1850-1930)”, *Estudis d'Història Agrària. La ramaderia: aspectes de la seva evolució*, núm. 13, pàgs. 107-126. Eumo Editorial, on s'exemplifica aquestes zones amb més detall.

ordinàriament per 120 vaques lleteres, que enamoren a l'intelligent, i 150 porcs d'engreix. La llet es portada dos vegades al dia a Barcelona, amb carruatges de l'explotació".⁷³

El "Mas Ram" no deixava de ser un exemple dels molts masos que existien a les comarques veïnes de Barcelona. Però en aquestes dades començaren a especialitzar-se altres zones de Catalunya més llunyanes de la capital. Foren diverses les comarques que, tot i dedicar-se a la ramaderia, no tenien l'explotació lletera com a font principal d'ingressos. Un exemple prou significatiu el trobem a l'Empordà. L'enginyer agrícola Josep Llovet, professor de l'Escola Superior d'Agricultura de Barcelona, realitzà un treball al 1934, on valorava l'opció d'una hipotètica nova orientació de la ramaderia vaquina de l'Empordà vers la producció de llet, per abastir Barcelona. Aquesta persona, molt vinculada a la societat barcelonina i coneixedora del món agrari i ramader de Catalunya, es fixà i estudià tots aquells llocs que venien llet a la capital catalana, com el Vallès, més allunyades com Sant Celoni, Vic, Mallorca inclusivament. Alhora valorava l'opció d'adaptar una nova Barcelona, que en aquest cas era Girona, ja que per aquestes dades s'estava produint una producció a les afores gironines dirigides al consum de la ciutat.

Algunes de les poblacions que abastien Barcelona tenien instal·lades fàbriques de llet condensada i havien de fer un tractament previ al seu transport, ja que el producte no arribaria en condicions al mercat, malgrat la millora, en algun dels casos, de les comunicacions. Però cada vegada aquestes condenseries s'anaven transformant en centres de pasteurització, donat el creixent consum de llet líquida a la gran ciutat. Aquest canvi el va portar a la conclusió que la zona que ell anomenava de seguretat per la llet, també podia arribar fins l'Empordà. "Tot plegat justifica la necessitat d'una lleteria a l'Empordà utilçada per a una duplicitat d'operacions."⁷⁴

⁷³ R. Areny, (1920), "El Mas Ram", *R.I.A.C.S.I.* pàg. 213. En el conjunt de l'article R. Areny ens explica la vida d'aquest Mas, que amb molts anys d'existència ha iniciat en aquests temps una nova activitat. Es tracta d'un mas considerable, amb desenvolupament de moltes feines rurals. En certa mesura exemplifica una petita part de la pagesia catalana, propietat d'un senyor de ciutat, que coneix més el món urbà que el rural. Però que ens representa la visió mercantil del moment. Així mateix, el Mas resulta ser un exemple evolutiu en la seva producció, portant a terme el que necessita el mercat de Barcelona.

Per aquestes dades la *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro* era dirigida i presidida per Ignacio Girona i Vilanova, anteriorment, com hem citat havia estat dirigida per Rafael Roig i Torres

⁷⁴ Llovet, Josep, (1934), *La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà*, Publicacions de l'Obra Agrícola de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, Barcelona, pàg. 18.

Josep Llovet tot i dirigir aquest estudi a la situació d'una comarca determinada, en aquest cas l'Empordà, també realitzà una situació comparada amb i entre altres comarques catalanes i estrangeres. El nexa d'unió és el tema lleter, però fa aportacions molt vàlides, com les que corresponen a localitats com

Per a la venda de llet a Barcelona, que era l'actuació més atractiva, s'havien de superar uns inicis dificultosos. Però amb aquesta venda, tot i petita en un principi, es crearia una indústria pròpia, i després es podria pensar en altres mercats. Per Llovet, Barcelona no havia de ser una obsessió com a únic mercat: el que era important era l'inici en l'especialització lletera de les vaques.⁷⁵

Cal dir que tant el Baix com l'Alt Empordà són a l'actualitat comarques amb una molt bona producció lletera a nivell català. No es poden comparar els temps, però la visió de futur d'aquell treball s'observa ara. En el treball que portà a terme Josep Llovet, estudiant moltes línees relacionades amb el sector lleter català, i analitzant les diferents propostes existents a la ciutat barcelonina respecte el mateix món de la llet, crida l'atenció, com una de les qüestions estudiades, les oscil·lacions de preus de venda de llet a l'engròs al mercat barceloní. Amb cinc lleteries en la venda de llet al llarg de l'any. Com a exemple i detall exposem, del seu treball, el gràfic (nº2).

Aquest gràfic representa molt bé el consum de llet, donat que és coincident amb molts altres estudis sobre el consum a qualsevol indret de la Península, exeptuant el nord d'Espanya. Actualment el consum de llet líquida té aquesta mateixa corva: descens a l'estiu i més alt en els mesos més freds. La raó per fer aquest gràfic era simplement la de saber on es col·locaria la llet durant els mesos que menys es consumia, tenint en compte els possibles problemes de sortida comercial per a la zona de l'Empordà. Llovet entreveia dues solucions: la primera era buscar un altre mercat, o alternatiu, i la segona dedicar-la per produir derivats.

Llovet, quatre anys abans de publicar el seu treball, *La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà*, ja havia proposat aquestes mateixes solucions en un article a la revista *Agricultura i Ramaderia*,⁷⁶ on es fixava en les lleteries franceses

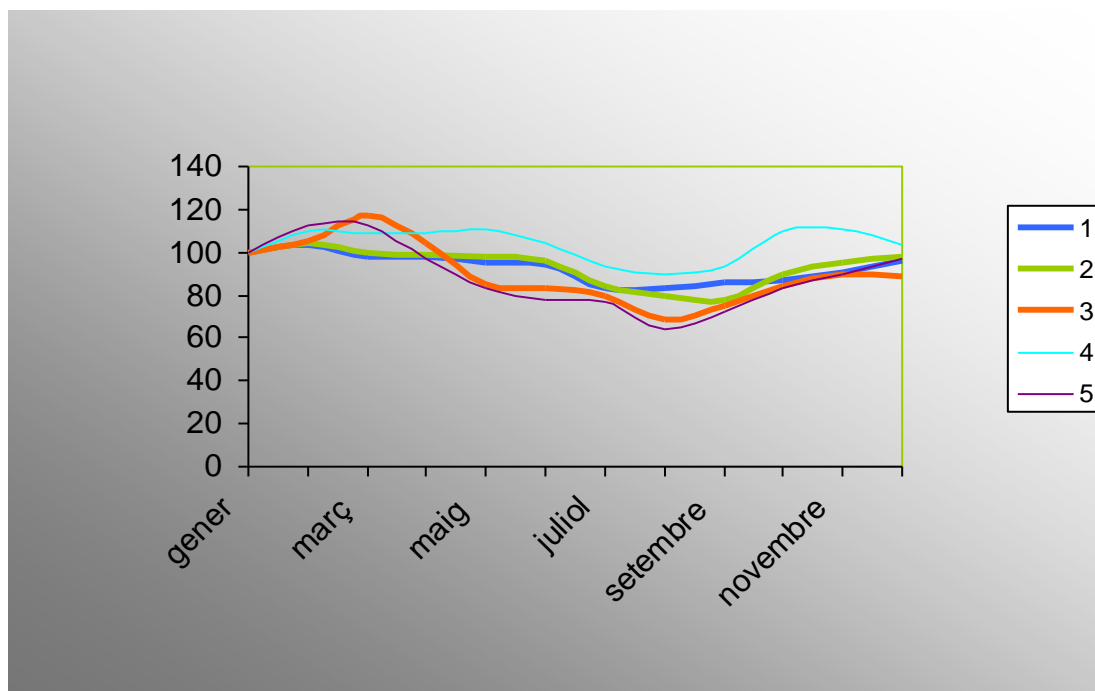
Olot, o l'Urgell (que comentarem a continuació des d'un altre punt de vista), que observa similituds amb la zona empurdanesa. I d'altres indrets són els exemples de París, Londres, Zurich i altres ciutats europees i espanyoles. Amb aquests llocs realitza una visió comparativa amb Barcelona, ja sigui a nivell de consum, de preus, de volums produïts. Però el que més sorprèn és l'estudi comparatiu amb les zones que envolten aquestes grans ciutats, aspectes com quina és la distància màxima d'abastiment de productes agropecuaris, quina conservació tenen, ...

⁷⁵ Els estudis i treballs de Josep Llovet no es tenquen només en el citat. Com hem comentat anteriorment destaca, amb aquesta mateixa temàtica lletera, el publicat al 1938, "Els preus de la llet a Catalunya durant els anys de 1936 i 1937", treballat per Josep Pujol-Andreu. On el consum creixent de llet líquida és un fet a tenir en compte durant aquests anys, sobretot a les ciutats com Girona i Barcelona.

⁷⁶ Llovet, Josep, (1930), "La Société Laitière Moderne" *Revista Agricultura i Ramaderia*, publicada a Barcelona. Comentari extret del número aparegut al Setembre de 1930, a la pàgina 220. Aquesta revista fou la continuació i adaptació de l'anomenada *Agricultura*. *Revista Agrícola Catalana*, apareguda al 1918 a la mateixa ciutat. Totes dues, que diguem foren una de sola, mostraren una línea informativa i de consell vers la gent que treballava el camp. Alhora realitzaven i publicaven articles on es relacionava de manera molt directa l'agricultura i la ramaderia amb la indústria, que d'elles es podia derivar. Cal dir, que en

amb gran tradició comuna, com eren “La Société Laitière Moderne” situada a Lió, i la parisina.

Gràfic nº2. Oscil·lació mensual (gener = 100) de venda de llet en cinc lleteries situades en diferents indrets de Barcelona.⁷⁷
(Promig 1930-31-32)

Aquesta visió grupal dels pagesos era la practicada per les lleteries franceses esmentades. Això sí, el radi de recollida era molt més important, i els volums de llet que recollien també eren destacables. Una particularitat, francesa i europea de l'època, en general, era sens dubte el consum que produïa la població, molt superior al que es podia trobar a qualsevol ciutat catalana. Al mateix temps, els preus que es pagaven per la llet també eren molt superiors als de Catalunya.

Aquests estudis de Llovet, anteriors a la Guerra Civil, mostren la preocupació i l'interès dels ramaders per dedicar-se a la producció de llet. Així, la ramaderia de les comarques gironines iniciaren un canvi en els tipus d'explotació, deixant de banda, o amb menor interès la producció càrnica. Com veurem més endavant, aquest creixement

molts dels articles estudiats, existia una preocupació molt important vers la situació de les vaqueries que es trobaven dins les ciutats, no només les de Barcelona, sino a tot Catalunya, com són els exemples de localitats com Tordera, Girona, Olot i d'altres. Els comentaris, on tracten el producte de la llet com a protagonista, es presenten en camps d'aplicació molt amplis i diversos, tipus de races de vaques, produccions de granjes, alimentació dels animals, consums del producte, elaboració de derivats, ...

⁷⁷ Llovet, Josep, (1934). *La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà*, Publicacions de l'Obra Agrícola de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, Barcelona, pàg. 20. Reproducció íntegra del gràfic.

en l'obtenció de llet de les vaques comportà l'aparició d'indústries lleteres a Girona, i viceversa, aquestes instal·lacions industrials motivaren aquest augment en la ramaderia vaquina. Els dos fets es complementaren mutuament. Difícilment haurien prosperat cap de les dues iniciatives sino haguessin coincidit en el mateix moment.

Una altra zona catalana, que en aquest primer terç de segle va veure amb la llet una sortida econòmica, alternativa a les seves explotacions ramaderes, fou la comarca de l'Urgell. Si durant el segle XIX les vaques productores de llet es concentraren a Barcelona i rodalies, durant els primers anys del segle XX es produí, o es fixà, una nova activitat per treure rendiment a les explotacions agràries i ramaderes. L'Urgell fou, potser, la comarca de Catalunya on el progrés ramader agrícola va pendre més gran volada, en un període més curt de temps. En aquesta comarca l'acoblament de la ramaderia amb l'agricultura, va trobar el seu nucli de desenrotllament a la part alta d'Urgell, començant amb la cria de vaques de llet i l'engreix de bestiar porquí. La crisi del cultiu de la vinya amb la fil·loxera fou part responsable en aquest canvi productiu.

Aquest augment de la producció lletera, a diferència de la que hem comentat de l'Empordà, no es fixà en l'abastiment de llet líquida pel mercat de Barcelona, com a sortida principal a les produccions de llet. Barcelona no deixà de ser el mercat més important, entre d'altres, però l'Urgell es convertí en una comarca productora de llet per convertir aquest producte bàsicament en mantegues i formatges.

Per la seva banda J. Rubió ⁷⁸ considera que la compra de vaques lleteres a la dècada de 1920 fou un fet destacable, i remarca un afany per la compra d'aquest bestiar amb plena vida lletera i productiva. Animals que no foren adquirits joves, no esperaren que el pas del temps els convertís en productors.

Però, aquest creixement sobtat que defensa Rubió pot tenir també una explicació que ell no descriu en el seu article. Fou a la capital de la comarca, la Seu d'Urgell, on aparegué la que molts estudiosos de la indústria làctia consideren com la primera cooperativa apareguda a Espanya amb tractament de llet de manera industrial. És doncs a Catalunya, i més concretament a la Seu d'Urgell, on apareix la primera cooperativa a nivell estatal que treballà amb la llet, aquesta es donà a conèixer amb el nom de "Cooperativa Lletera del Cadí", fundada al 1915.

⁷⁸ Rubió Cabecerán, J., (1928), "Urgell, comarca productora de llet", *Revista Agricultura i Ramaderia*, a la ciutat de Barcelona, al número de març. Tal com hem citat la redacció original d'aquest article tingué lloc a Belcaire d'Urgell, un mes abans. Rubió Cabecerán fou un personatge proper al propi Josep Zulueta de la Seu d'Urgell. Amb aquest compartí la visió de futur que tingué amb la ramaderia lletera a la comarca de l'Urgell.

L'associacionisme a la ramaderia catalana.

Una particularitat a destacar, en els inicis de segle, és l'associació de ramaders, sobretot els vinculats a l'explotació lletera. Aquesta activitat cooperativista, que ha tingut continuïtat en el temps, per transformar industrialment un producte primari, és en molts casos, el reflex més significatiu que demostra l'acció associativa dels agricultors i dels ramaders en aquells anys. L'associació derivava dels diferents problemes que podia ocasionar el mateix treball de les vaqueries, ja fos causat pel mateix producte resultant, fàcilment adulterable, ja fos davant l'empenta i control de les institucions municipals, com també per evitar una competència forània. Alhora també la podem vincular a la continuïtat en el control d'un producte, des de que s'aconsegueix de manera natural, amb el munyiment de les vaques, el tractament higiènic, fins a la venda en els mercats, tot i que aquesta última no es donà fins una etapa més propera a nosaltres i no és, per tant, representativa dels inicis de segle.

Josep Llovet defensava l'associació de ramaders, el que podem dir cooperativisme, per poder exercir un major control sobre el producte a treballar, per després vendre'l. En el seu estudi sobre l'adaptació dels ramaders de l'Empordà per produir llet, demanava la formació d'una lleteria controlada pels diferents productors de llet de la comarca. La inexistència d'indústria a les contrades exigia aquesta associació per poder adquirir unes instal·lacions, acondicionar-les, i llavors realitzar un tractament higiènic abans de portar el producte al mercat, ja fos Barcelona, o un altre lloc.

Quan Llovet escrivia aquestes pàgines, ja havien avançat en el tema corporatiu els ramaders de la comarca de l'Urgell, amb el naixement de la Cooperativa, el 1915, com hem comentat. El tema associatiu era molt viu a la Catalunya d'aquella època, però també s'ha de dir, que moltes vaqueries no s'adaptaren a aquesta opció. Molts dels vaquers només volien augmentar el nombre de vaques i no es preocuparen en la millora productiva del producte, ni de perfeccionar les pràctiques de les quals ja creien saber-ne prou, veient que es guanyaven bé la vida. Però com tot producte que poc a poc envaeix el mercat, amb el temps també s'anaren presentant noves dificultats i alguns veieren perillar el negoci familiar. Davant d'aquests entrebancs, l'associació podia resultar el medi per fer-hi front de la manera més eficaç.

Amb la pressió institucional succeïa un fet semblant. A Barcelona es formà durant aquests anys l'associació anomenada "Vaquers de Barcelona". A les rodalies de Girona, pocs anys abans de la guerra es crearen les corporacions la "Cooperativa

Foment de la Ramaderia i els seus derivats”, la “Asociación de Vaqueros y Vendedores de Leche de la Provincia de Gerona” i el “Gremi de Lleters de Girona”.

El fet associatiu dels ramaders lleters no fou una invenció pròpia i única de Catalunya. A d'altres indrets també trobem aquest tipus de moviments corporatius i sectorial. De fet, a totes les zones on es desenvolupava una ramaderia lletera, amb més o menys importància, es produïren moviments semblants, amb diferents motius, però amb les mateixes intencions.

Les publicacions agrícoles i ramaderes de l'època contínuament es feien ressò de les diferents cooperatives i associacions que anaven apareixent, de les seves activitats, de les seves actuacions, de les seves reivindicacions, tant de les pròpies com de les forànies. Igual que també es fixaven amb la formació de les lleteries, les innovacions que aplicaren i els productes que elaboraren. La resta de països europeus tenien una tradició més arrelada en l'explotació lletera i el moviment cooperativista d'alguns d'aquests països, que sovint provenia del segle anterior, servia en molt dels casos d'exemple a seguir pels ramaders catalans. Aquest fou el cas de la primera cooperativa lletera de Dinamarca, que com en el seu article R. Areny⁷⁹ ens diu, data del 1880. Com és sabut, la pagesia danesa s'havia abocat a la ramaderia lletera, superant així la crisi dels cereals de finals del segle XIX.

Uns altres exemples a que es va fer referència en moltes ocasions provenien de Suïssa i França. D'aquest últim país ja hem fet algun comentari, i fou, pot ser per la proximitat o per un millor coneixement del lloc, on més al·lusions es troben. Un dels articles més interessants és l'escrit del ja citat de Josep Llovet⁸⁰, publicat a la *Revista Agricultura i Ramaderia*. En ell es fa una explicació de l'evolució agrícola, encaminada a les lleteries, d'una comarca francesa durant el segle XIX, concretament de la Charentes i del Poitou, situada a l'Oest de França. Ens explica com s'ha d'organitzar i com ha de funcionar una lleteria, agafant el model francès, amb els seus Estatuts, Consells, Comissions, etc. Tot comentant quines innovacions s'havien aplicat per elaborar diferenciacions dins un mateix producte, J. Llovet no només facilitava informació sino que també investigava.⁸¹

⁷⁹ Areny R., (1924), “La indústria lletera a Dinamarca”, publicat a la *Revista Agricultura. Revista Agrícola Catalana*, a la ciutat de Barcelona, en el número que correspon al mes de juny, pàg. 310.

⁸⁰ Llovet, Josep, (1928), “Un cas interessant de la cooperació d'elaboració”, publicat a la *Revista Agricultura i Ramaderia*, a la ciutat de Barcelona, en el número que correspon al mes de juliol, pàg. 162.

⁸¹ Cal destacar retrocedint en el temps per fer un breu comentari sobre les associacions i publicacions pròpies del segle XIX. Els avenços europeus es començaren a donar a conèixer mitjançant aquests medis, associacions i amb la celebració d'exposicions, un exemple clar, i de les primeres aparicions, és el

Principals conseqüències de la guerra en la ramaderia.

El sector ramader, al igual que la resta d'activitats econòmiques, es van veure profundament afectades per la Guerra Civil. Al final del conflicte s'havia produït una ruptura amb l'etapa anterior. Els mals produïts a la ramaderia, a les xarxes de comercialització de la llet i a tota la societat en general, amb la consegüent caiguda adquisitiva de la població, condicionaren de manera negativa el creixement de la ramaderia lletera que s'havia produït durant el primer terç de segle.

Durant la guerra les grans zones productores de llet del nord d'Espanya es van trobar en una situació caòtica, i sovint experimentaren el problema de no saber què fer amb la llet. Es continuava munyint, però la guerra produïa el tancament de indústries. Els problemes de l'abastiment als principals mercats i les dificultats de les comunicacions eren cada vegada més evidents. Un altre fet negatiu fou la important reducció en el nombre de caps de bestiar. Aquesta reducció no es donà només de l'espècie vaquina, però aquesta la patí de manera destacada. A mesura que avançava la guerra, l'abastiment dels exèrcits amb carn, de tots dos bàndols, comportà un important nombre de sacrificis d'animals, i la manca d'aliments que havien de rebre els animals agreujà el fet. Hi havia escassetat de cereals, tan per consum humà, com animal.

Els pillatges, típics de tot conflicte, foren un altre factor perjudicial per a la ramaderia. Les instal·lacions ramaderes, que es trobaven aïllades, pogueren

que correspon a la "Sociedad de Agricultura del Ampurdán", creada a l'any 1845. Uns anys més tard, al 1851, aparegué l'*Institut Agrícola Català de San Isidre (IACSI)*, aquestes dues primeres acabaren integrant-se entre elles. Publicacions com els periòdics agrícoles *El Bien del País* i *La Granja*, o també les mateixes del IACSI, tenien la intenció d'ajudar i fer més fàcil la vida del pagès, amb recomanacions, amb notícies referents al treball, innovacions, preocupacions, ... Però, no ens enganyem, aquestes publicacions, tot i la iniciativa, no arribava ni molt menys a tota la pagesia. La gran majoria quedava al marge, no tenia accés, més aviat era destinada als senyors que tenien grans propietats. (Referent a aquestes institucions i revistes als *Quaderns de la Revista de Girona, La Ramaderia*, de Pere Miquel Parés i Teresa Vilaró, núm. 52, pàgs. 49 i 59, publicat per Diputació de Girona el 1994. On cal fer referència les accions d'un home que estimava el camp i volia un futur digne. On destaca el personatge Narcís Fages de Romà, figuerenc del segle XIX. Estudià Dret a les Universitats de Cervera, Osca i Saragossa. Va exercir d'advocat a Figueres. Fundà la Sociedad de Agricultura del Ampurdán, que fou la primera d'aquestes entitats de foment de l'Agricultura a tot l'Estat; en fou elegit vice-president. Va ser també director dels periòdics *El Bien del País* i després de *La Granja*. Al 1849 va escriure la coneguda *Cartilla rural*, que tingué molta popularitat. Narcís Fages de Romà lluità per la creació d'una granja-escola d'ensenyament professional d'agricultura, destinada a difondre els coneixements teòrics i pràctics. Al 1853 presentà una memòria sobre la necessitat de crear aquestes granges-escoles. Es convocà un concurs demanant una propietat amb suficients terres, i el guanyà la finca de Fortinell (Fortià), propietat de Josep Estrada. Dos anys després se signà el conveni de col·laboració amb la Diputació. El director fou Francesc Jordi i Romañach. En no poder suportar, cap de les dues parts, les despeses, la granja-escola va durar només fins al 1875. Malgrat tot, l'ensenyament agrari tingué continuïtat el 1877, amb la creació d'una granja experimental d'Agricultura a l'Institut de Segon Ensenyament de Figueres. Tot i els problemes i canvis de propietari, actualment els centres de promoció rural són la continuïtat real del que s'inicià llavors).

experimentar transformacions econòmiques importants, i algunes veieren com la seva activitat canviava i es transformaven en un centre d'avituallament, o en un refugi de ferits, o pròfugs, etc.

Les vaqueries urbanes situades a les grans ciutats van patir conseqüències directes del conflicte. Els bombardejos de les ciutats van ocasionar moltes morts d'animals, alhora que es convertiren en autèntics escorxadors per alimentar tropa i població.

Quadre n° 8: Cens totals de la ramaderia vacuna estatal (milers).⁸²

Any	Milers de caps
1935	4.215 *
1940	3.899 *
1943	3.294
1948	3.300
1951	3.021

*s'inclouen les cries.

En el quadre n° 8 s'observa la disminució de caps que comportà la guerra i els anys posteriors. El nombre de bestiar a l'any 1951 es situava molt a prop dels índexs del segle anterior. La guerra suposà un trencament total amb l'evolució ramadera, que s'havia anat produint durant els anys anteriors al conflicte. El volum de caps no es recuperà fins ben entrada la dècada de 1950, coincidint amb l'aparició del "Plan de Centrales Lecheras", i en el moment en que les ciutats importants de l'Estat tornaren a ser un mercat atractiu.

Igualment podem destacar alguns processos de noves especialitzacions agràries, especialment en molts llocs del nord d'Espanya, que amb la guerra ho havien perdut tot. Alicia Langreo, en el seu treball, ens mostra una explicació de com es produí aquesta especialització, a llocs on les feines del camp havien estat orientades a altres tipus de produccions:

“La especialización láctea de estas comarcas
norteñas modificó su actividad agraria, favoreció la

⁸² Quadre modificat, extret del treball d'Alicia Langreo. Reduït de l'original, mostra la important devallada de la ramaderia vacuna durant la guerra i anys posteriors a la mateixa. La font per compondre ho ha estat l'Anuari Estadístic d'Espanya de l'any 1957. Langreo Navarro, A., (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid, pàg. 130.

introducción de los maíces híbridos y de la alfalfa frente a los cultivos tradicionales de patatas y productos para el autoconsumo. Esta transformación fue apoyada por el Estado, que arbitró programas de formación profesional y distribuyó gratuitamente semillas de las nuevas especies.”⁸³

La zona de Galicia fou la que resultà menys perjudicada, ja que ràpidament es convertí en la suministradora de llet i làctics per bona part de la Península. Una vegada en temps de pau les altres zones típiques de producció anaren recuperant l'activitat. Zones com Astúries i Santander anaren adquirint animals provinents d'Europa, volien recuperar amb poc temps les quotes lleteres que havien tingut abans de la guerra. Aquest cop el creixement es produïa a les zones rurals i a les afores de les ciutats, en llocs estabulats. Tot i continuar essent la zona cantàbrica la que major nombre de caps tenia, si abans de la guerra tenien el 76% del total estatal en ramaderia vaquina lletera, en els primers anys dels quaranta tenien el 55%.

La recuperació durant la postguerra va estar condicionada pel reinici de les activitats d'algunes instal·lacions anteriors, com Mantequeras Arias, o el cas de la Nestlé, a Santander, o bé pel lloc on s'instal·laren les indústries sorgides després del conflicte armat.

Com hem vist en el quadre nº 8, el nombre de caps de bestiar es reduí considerablement, i en conseqüència es deixaren de produir més litres de llet. De manera directa aquesta reducció també repercutí a les produccions de llets higienitzades, així com a les elaboracions de derivats de la llet. Aquest fet va fer que, a poc a poc, s'anessin refent les vaqueries de les ciutats, però el seu nombre ja no fou ni molt menys el que hi havia anys enrera. Segons Langreo i Lacasa el fenomen fou propiciat per la manca de llet existent.⁸⁴

La ramaderia lletera a Catalunya patí les mateixes conseqüències que a la resta de l'Estat. La seva evolució seguí el mateix camí, no assolint les taxes anteriors a la guerra fins ben entrada la decada dels anys cinquanta.

La guerra va afectar el dia a dia de moltes associacions, però la majoria d'associacions ramaderes existents, continuaren exigint i defensant els seus interessos després de 1939, si bé el moviment associatiu hagué d'adaptar-se a les noves directrius

⁸³ Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid, pàg. 132.

⁸⁴ Langreo Navarro, Alicia, (1995) i Lacasa Godina, A., (1993), *El sector lácteo en España*, ASLYB., Comunicación D.L., Madrid.

del règim dictatorial, encapçalades per l'anomenat Sindical Vertical, o passar al bàndol de la clandestinitat i la no legalitat. El mateix passar amb les publicacions, moltes de les quals van canviar de nom.

1.5.2. El control de l'Estat en el sector lleter, els "Planes de Centrales Lecheras". Un abans i un després del "Plan de Centrales Lecheras" del 1952. Que aportà el de 1966?

Segons l'Alicia Langreo entre els anys 1952 i 1966 la indústria lletera espanyola experimentà grans transformacions.⁸⁵ En aquesta transformació tingueren molt a veure els dos plans normatius que portà a terme el règim franquista sobre la industrialització de la llet: un primer Plan de Centrales Lecheras al 1952, rupturista i innovador tant en matèria legislativa com aplicativa, i un segon al 1966, més continuista amb el Pla anterior. Però quina era la situació anterior? I què pretenien realment aquests Plans?

En aquest apartat no es pretén analitzar exclusivament el contingut teòric dels dos Plans; més aviat s'intentarà exposar quina situació existia amb anterioritat a aquests i com evolucionà posteriorment el sector, una vegada aplicats els canvis. Tot i així, cal tenir present que farem al·lusió directa als Plans, bàsicament al de 1952, tot relacionant el contingut normatiu que hem considerat més interessant i que estava relacionat amb les lleteres que s'instal·laren a les comarques gironines.

El "Plan de Centrales Lecheras" tenia com a objectiu prioritari l'abastiment de llet, o sigui de llet líquida tal com la coneixem, als nuclis urbans. Aquesta declaració d'intencions donava a entendre que existia un abastiment de llet precari. Les causes d'aquesta situació podien ser diverses, però totes elles es podien relacionar entre si de manera directa. Així per exemple, un dels principals motius d'aquesta precarietat en l'abastiment de les ciutats fou la feble industrialització que hi havia en el sector de la llet líquida, en aquest cas en la de la vaca. No podríem dir el mateix de segons quins derivats làctics. Com la llet condensada, per exemple, que es trobava en un nivell industrialitzador superior, més avançat. Així mateix, aquesta pobre industrialització de la llet líquida anava relacionada amb la baixa especialització de la ramaderia. La

⁸⁵ Segons Alicia Langreo, els Plans lleterers que activà el govern franquista tenien la intenció d'activar i ordenar el sistema làctic espanyol, com així fou; " El Plan de Centrales Lecheras (1952) marcó un hito en la historia láctea española." Però no foren automàtics els canvis, aquests anaren acompanyats d'un canvi a la política del règim. La mateixa aparició del primer Plan fou del 1952, any de la fi de l'autarquia del règim. Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid, pàg. 145

subsistència del pagès o ramader no depenia bàsicament d'un producte exclusiu. Més aviat era dependent de més d'un, fins i tot de la diversitat. Per tant, no existia una concienciació pròpiament lletera d'aquells que vivien dels rendiments de les explotacions agràries o ramaderes.

Segons l'enginyer agrònom Santiago Matallana Ventura, el treball iniciat per l'administració no tingué gaire en compte els que podien ser considerats els primers "industrialitzadors" de llet, és a dir, aquells que tenien centres pasteuritzadors de llet: "El Decreto de mayo de 1952 no tuvo en cuenta a la industria pasterizadora, más grande o más chica, dotada de medios más o menos perfectos y modernos, pero existente y con existencia difícil y desigual."⁸⁶

El primer "Plan de Centrales Lecheras" tenia dos fronts prou importants on havia d'actuar i treballar. Cal tenir present però, que no només havia de considerar aquests dos sectors de manera individual sino també de manera conjunta. La ramaderia i la indústria havien de seguir pautes plenament relacionades i exigents alhora, atès que el producte treballat havia de ser alimentici i destinat a la societat. Ens estem referint a uns elements prou importants, la qualitat del producte i a la salubritat del mateix. Tant els ramaders com els industrials havien de tenir en compte que havien de proporcionar un producte saludable i higiènic. Així doncs, no hi havia d'haver espai per les adulteracions i estafes de cap mena; calia una important concienciació i un cos administratiu que actués en cas de negligències.

Un factor indispensable per poder superar els problemes exposats fins ara, en major o menor grau d'incidència en cada un d'ells, era l'aplicació d'elements tecnològics. Tot i que la indústria podia ser la més necessitada de tecnologia, degut bàsicament a l'aplicació de nous mètodes industrials, així com a disposició d'equipaments i maquinària moderna, també era requerida des de sectors ramaders, on no només podia ser aplicada a nous sistemes de munyiment, sino també relacionada amb l'emmagatzematge, conservació i transport del producte. Així mateix no podem oblidar la necessària implicació dels elements més tècnics i científics, com eren els que curaven de la qualitat i de la sanitat del propi producte. Cal tenir en compte però que es tractava de factors on era necessària una implicació directa de tota l'administració Governamental. Molta d'aquesta nova aplicació, a més, atesa la seva procedència internacional, requeria també la superació dels corresponents tràmits burocràtics.

⁸⁶ Matallana Ventura, Santiago, (1953), "Problemas y dificultades actuales de las industrias lácteas", *Revista Española de Lechería, (R.E.L.)*

Tot aquest seguit de factors, que podem definir com a conjugats, però no divisibles, havien de ser necessàriament superats per assolir la fita. També cal tenir present que no es tractava d'elements únics o excepcionals. Així mateix existien altres factors que es vinculaven directament al sector lleter del moment, igual que també es relacionaven amb els exposats anteriorment, que també feien necessària una actuació, una regulació o una educació per part de les autoritats competents. Potser fins i tot podien tenir una solució o unes línies d'actuació més complexes, atès que es referien a elements socials més àmplis i diferenciats, on es requeria una actuació segons el factor a corregir, que tant podia ser policial o de control, com educativa.

Dividirem aquests factors, que podrien formar part d'un sol grup pel seu caràcter social, en dos apartats, per la seva diferenciació subjectiva i corporativa. Un primer conjunt de factors eren els que tenien a veure amb la conformació de les xarxes comercials i els proveïdors del producte, és a dir, aquells que controlaven els canals o les vies per les quals el producte arribava al productor industrial, així com també al consumidor. En aquest sentit, eren necessàries millores a les xarxes comercials, ja no només relacionades amb les infraestructures viàries, si no a les internes del comerç de les llets, que facilitessin l'abastiment del producte a la ciutadania. Entre ells, hi havia alguns individus, els pròpiament nomenats intermediaris, o també comercials, que portaven la llet com una mercaderia més, sense conèixer certament quina mena de producte trajinaven. Així doncs, resultava necessari i imprescindible que aquells que portaven a terme aquesta activitat tinguessin el nivell de coneixements òptim per realitzar la tasca en qüestió. Per tant era necessari instruir i regular no només el servei, també a les persones. Aquest factor no deixava de ser un element plenament relacionat amb tots els citats anteriorment. El sentit intermediari de la seva activitat el reafirmava com un punt proper a la poca indústria lletera existent, així com també molt vinculat a la poca especialització del ramader i a la salubritat del producte. Es tractava doncs d'un element que s'havia de regular, però també educar i controlar, ja que tenia una posició amb moltes opcions de poder adulterar el producte.

El segon tipus de factors que podem citar en aquest últim apartat és el que correspon a la formació pròpiament làctia, però en aquesta ocasió adreçada i dirigida al camp de l'ensenyament i l'investigació a tot allò relatiu a l'indústria lletera. Els elements existents en aquesta matèria indagadora no tenien un caràcter negatiu, però resultaven ser insuficients. A Girona, per exemple, existí una iniciativa prou destacada que es consolidà amb la instauració de la ja citada Central Lletera Municipal que datava

del 1935. La recerca de millores sanitàries a la llet que es consumia a la ciutat comportà l'establiment lleter. Es tractà d'un exemple seguit alhora per altres ciutats i municipis de l'Estat espanyol, com podem veure en apartats posteriors, però era necessari quelcom més, no n'hi havia prou amb la construcció de centrals lleteres. Ens estem referint a la conveniència de nivells formatius superiors, orientats a l'estudi i investigació sobre tota mena de millores relatives a l'aliment làctic i a tot allò que es relaciona de manera més o menys directa.

Aquests foren els pilars bàsics on el primer "Plan de Centrales Lecheras" intentà actuar. Existia doncs una tasca a desenvolupar important, on l'actuació de l'Estat havia de ser destacada i determinant, i on tots els sectors implicats havien de col·laborar estretament i fermament.

En definitiva, si es pretenia abastir la ciutadania de llet revitalitzant el sector industrial lleter era indispensable una legislació conseqüent, però calia alhora una certa liberalització del sistema polític recentment instaurat. Per superar els obstacles existents, calia permetre l'entrada de tecnologia i que facilités la necessària recerca i investigació sobre tot allò vinculat a l'element làctic. Possiblement aquests dos últims factors es podien definir com els més imprescindibles i determinants, si es pretenia assolir l'objectiu inicial, sense oblidar la resta de factors exposats. Cal tenir en compte, però, que aquests dos elements diferenciats requerien la contribució directa i paral·lela, sense relaxació, amb la resta de factors exposats.

Un sentit crític sobre la recerca i l'ensenyament làctic l'exposà el veterinari Santos Ovejero al 1964, un cop ja existien antecedents d'exemples formatius làctics:

“En términos generales, el estado actual de la enseñanza lechera en España no es demasiado satisfactorio. Este aserto cobra su más significado cuando se aplica a la formación a niveles superiores. No disponemos, por ejemplo, a nivel universitario, de títulos, o estudios exclusivamente polarizados a la ciencia Lechera a diferencia de la mayoría de países de Europa y América (Estados Unidos y Canadá).⁸⁷

⁸⁷ Tot i l'existència d'avanços en estudis formatius i tècnics molt relacionats en el món de la veterinària lletera, el Dr. Santos Ovejero no estava prou satisfet. No oblidem que ja funcionaven l'Escola Nacional d'Indústries Làcties i s'havien produït tot un seguit de jornades i simposis sobre la llet. Aquesta cita a la que fem referència forma part d'una intervenció que exposà el veterinari Santos Ovejero en una trobada tècnica al 1964. Ovejero del Agua, Santos, (1964), "La formación técnica profesional y los programas públicos de educación en torno a los problemas lactológicos", IV Semana Nacional Veterinaria, Trabajos Científicos, a Santander.

En qualsevol cas, la publicació per part del règim franquista del Plan de Centrales Lecheras al 1952 suposà un punt d'inflexió en el món industrial làctic. Com no podia ser d'una altra manera comportà un seguit de mesures prohibitives, per una banda, i per una altra, un conjunt de mesures per regular l'abastiment de llet a la població, fet que s'havia convertit en un punt bàsic per l'alimentació de la ciutadania.

Breu ressenya sobre la normativa lletera; “Plan de Centrales Lecheras” del 1952.

El Pla tenia com a prioritari l'abastiment de llet als nuclis urbans, especialment de llet líquida, deixant els derivats en un segon ordre. En l'abastiment que es buscava, la qualitat de la llet havia de ser necessària i imprescindible. Aquests propòsits només podien acomplir-se si es posava en marxa un pla per abastir i vendre llet a les ciutats, on el producte fos controlat mitjançant mesures i organismes reconeguts. Fou aquesta una de les tasques que havien de realitzar les Centrals Lleteres. Així, tots els ramaders, vaqueries, intermediaris, venedors, estarien sota la supervisió de les Centrals, sota una normativa on les institucions municipals tenien un paper a fer destacat, però amb unes directrius molt centralitzades. En una defensa de la instauració d'aquest pla, l'enginyer agrònom Santiago Matallana Ventura deia:

“Sólo esos Centros de higienización, esas Centrales Lecheras, hacen posible que con un número limitadísimo de personas se vigilen y comprueben las calidades de las leches que del campo llegan y se tenga la seguridad absoluta de la bondad del alimento lácteo que al público consumidor llega”.⁸⁸

El funcionament del sistema làctic espanyol, ja alterat abans de l'entrada en vigor del “Plan”, va rebre un cop autoritari, dins i fora de les àrees tradicionalment productores de llets. Va donar peu, poc a poc, a la formació d'un mercat nacional intern de llets crues, així com fomentà l'elaboració de les llets líquides com coneixem, les pasteuritzades i sobretot les estèrils. El desenvolupament de les Centrals Lleteres

⁸⁸ Matallana Ventura, Santiago, (1958), “Centrales Lecheras”, *Hojas divulgadoras, Ministerio de Agricultura*, Madrid, pàg. 3. Aquest enginyer fou col·laborador en la redacció legislativa de les disposicions finals d'aquest “Plan de Centrales Lecheras”. Així mateix, es tractà d'un personatge molt vinculat a la *Revista Española de Lechería*, on no només col·laborava amb la publicació d'articles, si no també de treballs i estudis pràctics. Així mateix, també pertanyia originàriament a l'Òrgan del Comitè Nacional Lleter, del qual era el Secretari.

marcà definitivament l'inici del sector industrial làctic i va incentivar l'oferta lletera per part dels ramaders, forçant-ne la seva especialització.

Podem entrar de ple en la legislació dictada el 18 d'Abril de 1952, publicada en el B.O.E. el 27 de Maig del mateix any i complementada per un Reglament el 12 d'Agost del mateix. Recollia en el moment de la seva confecció, segons Matallana, l'experiència d'anys en el treball del producte i els exemples ja existents per diversos països, com els Països Escandinaus, França, Austràlia o Estats Units, entre d'altres. No ens fixarem en tots els articles, però destacarem els quatre que ens han semblat més significatius. El primer, el que prohibia la venda de llet crua a les poblacions majors de 25.000 habitants, a les que es pretenia assegurar l'abastiment de llet pasteuritzada mitjançant concurs de diferents empreses, sense tenir en compte les possibles entrades de llets estèrils. Un segon article, seguint la línia iniciada per l'anterior, obligava la instauració de Centrals Lleteres a totes les ciutats i localitats amb més de 25.000 habitants, i preveia la implantació d'aquestes en tres etapes: la primera, en ciutats amb més de 150.000 habitants; la segona, en les ciutats amb una població compresa entre 75.000 i 150.000 persones; i la tercera, iniciada el 1958, per a la resta de poblacions. Així mateix, un tercer article obligava a les empreses pasteuritzadores o centrals lleteres a ser del mateix municipi o ciutat que abastien. Fet aquest últim que convalidava l'existència de cooperatives o centres higienitzadors anteriors a la llei i que els permetia continuar abastint els nuclis habitats. Alhora, com a quart i últim article també es fixava un preu màxim per a la venda de llets pasteuritzades, el que va fer, com a contrapartida, que interessadament les indústries es decantessin per produccions de llets estèrils, on els controls i les normes no afectaven el preu de venda. Els marges econòmics quedaren totalment regulats en totes les fases productives. Alicia Langreo ho argumenta d'una manera molt clara en el seu treball; "Una vez que el Plan de Centrales Lecheras entraba en vigor en una ciudad, quedaban rígidamente regulados los precios de compra y venta de leche pasteurizada en cada una de sus fases (precio en muelle de entrada, en muelle de salida y al consumo). El método para fijar los precios era el establecimiento de un precio en origen, al que se sumaba el coste estimado de recogida y un margen de industrialización determinado con un estudio económico que contemplaba el beneficio. Quedaban fijados legalmente los márgenes de todas las fases."⁸⁹

⁸⁹ Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, MAPA, Serie Estudios, Madrid, pàg. 159.

Aquests i altres articles tenien la finalitat de potenciar la indústria lletera, on l'Estat jugava un paper destacat, en un sentit molt intervencionista, tant en el costat industrial, com en el ramader. Segons Matallana, a l'article publicat a la *Revista Española de Lechería*, la inversió necessària era de 465.000 pessetes per cada 1.000 litres de capacitat diària, i la major part anava destinada a la compra de maquinària. La inversió total necessària per portar endavant aquest "Plan", en el seu conjunt, arribava als 1.148 milions de pessetes.⁹⁰ Les empreses constituïdes sota l'ombra d'aquest "Plan" varen rebre importants ajudes, a més de tenir garantida la venda d'un volum determinat. Aquestes instal·lacions havien de tenir una posada en marxa on part del protagonisme havia de ser per als tècnics del Sindicat Vertical, ja que aquests eren presents en els llocs on es rebien ajudes econòmiques. Les cooperatives també es van veure beneficiades amb ajudes fiscals i creditícies.

Un punt a destacar fou que aquesta empenta comportà l'entrada de maquinària forana i moderna, com foren les empreses Alfa-Laval o Stork, que tots relacionem amb tot tipus d'aparells i màquines dedicats a treballs agrícoles i ramaders. Aquesta entrada, però, perjudicà les firmes locals, com fou la casa catalana David i Ferrer, de Barcelona. Tal com coneixerem, aquesta empresa fou l'encarregada de muntar les instal·lacions de la Central Lletera de Girona, a la dècada dels anys trenta.

El primer "Plan" tingué una vigència limitada, ja que el 1966 aparegué una nova normativa. Aquesta, però, significà una continuació de la del 1952, amb canvis i revisions més o menys importants, i amb una regulació del sistema, que continuà vigent fins l'entrada en el Mercat Comú, ja en temps més propers a nosaltres, que no entrarem a valorar ara. Cal citar, que entre els Plans de 1952 i 1966 es portaren a terme altres intervencions legislatives i normatives en diferents àmbits econòmics, on el sector làctic tenia cabuda. Una d'aquestes fou al 1963 i 1964 i tenia interès en les indústries classificades com a preferents, entre els quals hi havia els establiments fabrils lleters. La Ley de Industrias de Interés Preferente de 1963 amb els corresponents Decretos del 1964 van constituir un impuls per les factories lleteres, afavorint la modernització de les instal·lacions. Així mateix, aquesta legislació sobre indústries preferents va afavorir de manera significativa la introducció del nou Plan, dos anys després, el 1966.

⁹⁰ Matallana Ventura, Santiago, (1957), "La leche higienizada en el actual momento económico", *Revista Española de Lechería, R.E.L.* n° 25, septiembre 1957, Madrid. I també a: "Centrales Lecheras", *Hojas divulgadoras*, n° 4, febrero 1958, MAPA.

Durant els períodes de vigència dels dos “Plans de Centrals”, el de 1952, amb més transcendència rupturista, i el de 1966 amb una regulació i normalització d’alguns punts obsolets, s’instal·laren en el conjunt de la Península la majoria, per no dir totes, de les indústries del sector làctic existents actualment.

Cal afegir que no totes les instal·lacions industrials es van fer sota les directrius obligades per la llei. Fou el cas per exemple d’una de les indústries que investiguem detalladament en aquest treball, el cas de l’establiment fabril situat a Vidreres, que fou construït per l’empresa La Lactaria Española al 1952. Es tractava, com veurem, d’una empresa constituïda uns anys abans, però que es decidí per fer una Central Lletera a una població amb menys de 25.000 habitants. Les institucions polítiques provincials, que eren les que podien posar obstacles o condicions a aquest tipus de indústries, afavoriren aquestes situacions, encara que fossin construïdes a poblacions petites.

D’aquest primer període són també la coneguda CLESA, les adaptades Nestlé, RILSA, SAM, Granjas Castelló (coneguda com El Castillo), Arias i d’altres Centrals Lleteres. La primera central lletera a l’Estat espanyol amparada sota la normativa del Pla de 1952 es va construir a Badajoz. Al final del període de referència, que situem al 1970, a Espanya funcionaven 44 Centrals Lleteres i 92 Centrals Higienitzadores, trobant-se 10 més en construcció.⁹¹ En aquest mateix sentit, Santiago Matallana el 1970 donava la xifra de 566 establiments industrials entre grans i petits i 1.600 fàbriques de gelats, de les quals només 4 eren grans i 3 mitjanes.⁹²

A la província gironina, objecte d’atenció en aquest estudi, podem destacar la Cooperativa que als anys cinquanta es constituí a Aiguaviva, municipi molt proper a Girona, emparada sota la normativa d’aquesta primera legislació lletera, coneguda llavors per Cooperativa de Vilobí. Aquesta associació també construï la seva pròpia Central Lletera, tot i ser dins d’un poble petit.

Un altre aspecte que no podem oblidar i estem obligats a relacionar, fou l’impacte que el Pla comportà per a la ramaderia lletera. El nombre de caps s’incrementà de manera considerable a tots els indrets, sobretot en aquells on la indústria s’anava instal·lant. Com hem dit, l’obligació a fer Centrals Lleteres a totes o quasi totes les ciutats comportà el reforçament en nombre de caps de vaques de llet, ajudat per un consum en constant creixement.

⁹¹ Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, MAPA, Serie Estudios, Madrid, pàg. 163.

⁹² Ítem., n° 91.

L'especialització lletera de moltes zones fou gairebé total, com foren les conegudes del nord d'Espanya, amb Galícia i Santander al capdavant, on la ramaderia vaquina deixà en molts indrets marginada l'ovina i la cabrum. Els diferents censos ramaders, que fan referència als anys posteriors al 1950, demostren l'augment de les vaques de llet⁹³, no només de les races conegudes com frisones i suïsses, tot i que foren les que augmentaren en un nombre més important, si no que s'hi afegeixen les autòctones, també molt importants en segons quins llocs.

Tot i que les races autòctones tenien un menor rendiment en la producció lletera, eren nombroses i predominants a llocs com Astúries, Galícia i una part molt important dels Pirineus, que no deixaven de ser els indrets amb més producció de llet. Així, sí el total de l'espècie vaquina a l'Estat espanyol al 1950 era de 3.112'5 milers caps, d'aquests 510'2 milers de caps eren frisones i suïsses. A Astúries en canvi, les espècies més lleteres contaven amb 35.000 exemplars, mentre les mixtes i autòctones tenien un nombre molt superior, amb 268.000 caps de vaques. Proporcions semblants hi havia a Galícia, amb les races autòctones i als Pirineus, on destacava l'anomenada "alpina"⁹⁴.

Fou a partir de l'any 1955 quan les vaques lleteres europees començaren a tenir un creixement destacable. En aquest mateix any, el 25% del total del cens vaquí de llet a l'Estat espanyol pertanyia a races no autòctones, o sigui frisones i suïsses bàsicament, deu anys després representaven el 40 %. L'any 1965 el nombre de caps de l'espècie vaquina era de 3.712 milers de caps, de les que 700 milers eren frisones i suïsses.

Aquests augments constants de vaques lleteres repercutiren de manera directa en la producció de llet, que va anar proporcionant matèria primera per abastir les centrals lleteres. Les dades que es poden mostrar són molt variades, però al llarg dels anys, fins arribar a la nostra actualitat, els percentatges de llet destinada a la indústria han anat en augment, en consonància amb el consum i amb l'evolució de la societat.

L'augment del volum de litres produïts va ser fruit del procés d'especialització de la ramaderia lletera i va ser possible gràcies a l'adquisició de races més

⁹³ Els censos consultats pertanyen a diferents Anuaris Estadístics del Ministeri d'Agricultura. Igualment també s'han consultat diferents informes estadístics del DARP. (Departament d'Agricultura Ramaderia i Pesca).

⁹⁴ Dades relatives al nombre de vaques lleteres autòctones, més àmpliament especificades en els diferents anuaris i estadístiques del propi Ministeri d'Agricultura. També existeix informació relativa a Astúries, citada, que pertany al treball de: Langreo Navarro, A., (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, MAPA, Serie Estudios, Madrid, pàg. 147.

productores, com les conegudes frisones. Aquest fet, tot i les mancances que podem trobar a les estadístiques, fa que, durant aquests últims anys, més actuals a nosaltres, el nombre de caps d'animals no hagi augmentat en la proporció que ho han fet les produccions lleteres. Les races autòctones o mixtes, amb unes característiques que no entrarem a valorar, han donat pas a les més aptes per produir llet.

Sense aquests canvis en la ramaderia, segurament no hauríem pogut corroborar l'alt nivell de desenvolupament assolit per la indústria lletera a Espanya i Catalunya, amb tots els matisos que puguin existir, en el moment de l'entrada a la CEE. Es donà una industrialització i una especialització ramadera, exigida per una societat plenament abocada al consumisme i ajudada per una tecnologia moderna, sense oblidar les millores en la sanitat dels animals i el propi producte, que feien més productiva la ramaderia i la pròpia indústria.

1.5.3. El sector làctic amb l'entrada a la Comunitat Econòmica Europea (CEE). Situació actual.

El 12 de juny de 1985 es signava el Tractat d'Adhesió, el qual oficialitzava que els Estats espanyol i portugués passaven a formar part de la Comunitat Econòmica Europea, més conegut aleshores per Mercat Comú. L'entrada de l'Estat espanyol a la Comunitat Econòmica Europea fou un dels esdeveniments amb més transcendència per tots els àmbits de la societat i, entre ells, el que tractem en aquest treball, el sector làctic en el seu conjunt.

Podem analitzar els efectes de l'ingrés al Mercat Comú de manera general, sense entrar a valorar elements individuals, però sense treure importància a aquest període i situació, tot el contrari, perquè és el que regeix en l'actualitat i el que ha condicionat la vida de moltes persones. Es tracta doncs d'un període de temps i d'un canvi a la societat que mereixen un estudi i exposició una mica àmplia i rigurosa.

Els diferents components del món lleter, industrials i ramaders principalment, ja sabien que l'ingrés a una nova normativa econòmica comportaria canvis i adaptacions importants, com així va resultar. Encaixar o adaptar l'economia local, en aquest cas l'espanyola, en una de més àmplia i global com era la del Mercat Comú havia de ser una tasca no gens fàcil. Tant la ramaderia com la indústria estatal es trobaven en una posició molt atomitzada davant la resta d'Europa i requerien una reorganització per estar al nivell comunitari.

Per formar part de la Comunitat Econòmica Europea no era suficient la signatura del Tractat d'Adhesió. Les reaccions que existiren, ja abans de formar-ne part, feien entendre que es presentava una feina important a fer per part de tots els implicats, autoritats i sector làctic. Cal dir que, ja fins i tot abans de formar part, o sigui a l'etapa més coneguda com a pre-adhesió, s'entreveia des de l'interior del sector lleter estatal un futur immediat molt negatiu. Es valorava l'entrada amb una important dosis de pesimisme, com el que definí per exemple la Federació Nacional de Industrias Lacteas (FENIL) al Ministre d'Agricultura a través d'una carta. Després de diversos contactes entre l'administració de l'Estat i representants del sector làctic, els industrials, de manera independent van redactar aquesta protesta, on exposaven els perills de la nova situació, que definien com “el Holocausto de la Ganadería y de la Industria láctea española” si no es prenia un seguit de mesures de cares a l'ingrés al Mercat Comú. La carta va ser reproduïda per Lacasa en el seu treball.⁹⁵

Diferents treballs i articles van ser crítics amb la manera com es tractà el tema lleter amb l'adhesió a la comunitat europea, i van denunciar la manca d'una organització interprofessional que, coneixedora de la situació existent i real, defensés conjuntament el sector. Així per exemple, Alicia Langreo argumentà que l'adhesió suposà un conflicte en el si de la política espanyola, ja que aquesta es produí en un moment en que la producció resultava ser deficitària i no s'entenien les restriccions adaptades vers els ramaders.⁹⁶ Foren uns primers anys convulsos en el sector que portaren al 1992 a la primera implantació de “quotes lleteres”. Aquest mateix any l'Estat espanyol va rebre una sanció important per excés de producció de llet.

L'entrada de l'Estat espanyol a la Comunitat Econòmica Europea es produí en un moment en que el sector lleter espanyol estava creixent i modernitzant-se. Aquest creixement s'accelerà al llarg dels anys 80 afavorit per un increment en el consum, així com també per les mesures d'ajudes a la ramaderia que impulsà l'Estat amb el Reglamento Estructural de la Producción Lechera, conegut també de forma abreviada com REPL. Per conèixer de manera senzilla el contingut del reglament (R.D. 2166/1981), així com l'abast i pretensions podem consultar el treball de Victoriano Calcedo Ordóñez, qui ho defineix amb el següent comentari: “Representa la

⁹⁵ Lacasa Godina, Antonio, (1993), *El sector lácteo en España*, ASLYB., Comunicación D.L., Madrid, pàg. 569.

⁹⁶ Langreo Navarro, Alicia, (2007), “El sistema de cuotas lecheras un programa en evaluación”, Jornadas un espacio para reflexionar acerca del futuro del sector lácteo. Oviedo. URL: <http://www.mapa.es/notas/documentos/n070116/g-15.pdf>.

materialización del propósito de establecer una base productiva más competitiva e iniciar seriamente la carrera de la calidad higiénica de la leche.”⁹⁷ O sigui, un conjunt de mesures polítiques adreçades a la modernització de les explotacions lleteres i ramaderes.

Per Alicia Langreo l’adhesió d’Espanya a la Comunitat Europea suposà “... el choque de un sistema productivo en expansión, aun muy lejos del umbral de eficacia europeo, con otro mucho más desarrollado cuya propia eficiencia había obligado a tomar medidas de política restrictiva para limitar su crecimiento y expansión.”⁹⁸

Podem considerar doncs que l’entrada a la C.E.E. alterà de forma significativa una dinàmica creixent del sector lleter. Els canvis que s’estaven produint en els diferents àmbits productius van haver d’adaptar-se a una nova situació, que podia portar a no concloure fases iniciades. Alicia Langreo de manera resumida ens relaciona tots els canvis viscuts pel sector lleter al llarg dels anys 80 i 90; ⁹⁹ un primer canvi fou el relacionat amb un element citat anteriorment, el Reglamento Estructural de la Producción Lechera, frenat bruscament amb les normatives europees, un nou canvi afectà la política de preus, substituint el sistema de regulació espanyol pel de mercat lliure, també hi hagué canvis en el comerç exterior, deixant de costat la rigidesa del “comercio de Estado” i passant a la liberalització d’intercanvis comercials, canvis en les exigències sanitàries i de qualitat, amb un increment del mínim de greix a la llet i introducció del concepte de qualitat bacteriològica, canvis en la filosofia de la política làctia, d’una política amb intencions creixents i excedentària a una dinàmica restrictiva i deficitària, canvis en la política industrial, eliminant tota concessió dirigida a la producció de llet pasteuritzada, així com els nexes entre empreses i administracions públiques, canvis en la dinàmica de preus en origen i per últim canvis amb la relació amb les empreses distribuïdores.

Les noves condicions anaren adaptant-se paulatinament. Tot i que es fixà un termini de cinc anys per condicionar l’adhesió, podem dir que aquest període fou ampliament superat. Les sancions imposades al 1992 demostren que els canvis no eren prou consolidats.

⁹⁷ Calcedo Ordóñez, Victoriano, (1996), “Crisis, evolución y cambio en la ganadería de vacuno de leche de la España húmeda (1950 al 2000)” dins Domínguez Martín, Rafael, (1996), *La vocación ganadera del Norte de España. Del modelo tradicional a los desafíos del mercado mundial*. Serie Estudios. MAPA. Madrid. Pàg. 257.

⁹⁸ Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*. Serie Estudios. MAPA. Madrid. Pàg. 245.

⁹⁹ Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*. Serie Estudios. MAPA. Madrid, pàg. 246.

Tal com hem reiterat, el Tractat d'Adhesió de l'Estat espanyol suposà l'aplicació d'unes noves normes al sector lleter. De manera interessada podem considerar com a més destacades aquelles que afectaren de ple a ramaders e industrials, com per exemple les relatives a la producció pròpia, al comerç exterior o a les ajudes públiques.

Pel que fa a la normativa que afectà la producció cal tenir en compte que els preus van haver d'adaptar-se a una nova situació legal, així com el volum. La fixació de quota lletera portà a l'Estat espanyol a reduir el seu volum a nivells de 1983. Pel que fa al comerç exterior, cal dir que aquest quedava liberalitzat amb quantitats màximes limitades per poder importar, volums que anaren incrementant-se de manera regulada, també s'eliminaven els drets aduaners i eren substituïts pels Mecanismes Complementaris d'Adhesió. Pel que fa a les ajudes oficials cal tenir present que desapareixeren les espanyoles per donar pas a les comunitàries. Així tant el Reglamento Estructural de la Producción Lechera, el REPL, com el Plan de Centrales Lecheras, com també la Legislación de Industrias Preferentes van desaparèixer donant entrada a les normatives comunitàries, també conegudes amb els noms de Política Agrària Comunitària (PAC), o com també les normes del Mercat Únic.¹⁰⁰

L'Adhesió espanyola a la Comunitat Europea estigué plenament marcada per les necessitats europees, dit d'una altra manera, el caràcter excedentari de diferents països membres, junt a l'inferior qualitat de la llet espanyola (menys matèria grasa i proteïna i major presència bacteriològica) i va propiciar polítiques restrictives vers els interessos estatals.¹⁰¹ Els efectes sobre l'estructura sectorial, com s'anà comprovant anys després, els podem veure exemplificats en els quadres i gràfics que exposem seguidament.

Actualment, ja fa més de vint i cinc anys que el sector làctic es regit per normatives i reglamentacions comunitàries. El temps trascorregut ens permet tenir una visió clara dels canvis introduïts i el seu impacte en la indústria i la ramaderia lleteres. De forma genèrica podem dir que aquests canvis han afectat a tots els components del sector lleter, en diferents nivells però sense excloure'n cap. Industrials i ramaders s'han

¹⁰⁰ En el treball d'Alicia Langreo, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995* podem consultar de manera més detallada tots els condicionants que resultaren de l'adhesió. Així mateix, ens mostra dades que exemplifiquen de manera clara l'impacte que patí el sector lleter a l'adhesió comunitària. Dades on podem destacar al llarg d'aquests primers anys per exemple; la reducció en els preus al ramader a Galícia, equiparables a la resta de l'Estat, també els volums totals recollits per comunitats autònomes amb les corresponents indústries que hi operaven, així com també els volums totals produïts en el conjunt de l'Estat, els quals patiren una tendència canviant.

¹⁰¹ Interpretació abreviada de Mazón Calpena, C. (1986), "El papel de la empresa pública en el sector lácteo." Documento 86-15. Universidad Autónoma de Madrid.

vist afectats per temes relatius a la producció, al volum produït, a la qualitat del producte, a les instal·lacions productives, al treball i al nombre de treballadors, a la sanitat dels animals, entre d'altres elements. Així, per exemple durant aquests anys s'ha reduït la cabana vacuna lletera de manera destacada per adequar-la a les exigències europees. Entre les diferents raons han provocat aquest descens en el nombre de caps de vaques, una ha derivat de les contínues implantacions de les conegudes “quotes lleteres”, que han comportat unes assignacions de volum de llet a la ramaderia que l'ha obligat a deixar, en alguns casos, la tasca lletera.

Aquestes limitacions han anat restant caps de bestiar al cens ramader, amb els conseqüents abandonaments de l'activitat i el descens en nombre d'explotacions. Però també han provocat que els ramaders que han continuat tinguin un major nombre de

Quadre nº 9: Evolució del cens total de la ramaderia vacuna lletera a Espanya i Catalunya 1986-2014. (milers de caps).¹⁰²

Any	Espanya	Catalunya
1986	1.957	130
1990	1.588	127
1995	1.340	103
2000	1.150	96
2005	1.097	85
2010	878	77
2014	855	75

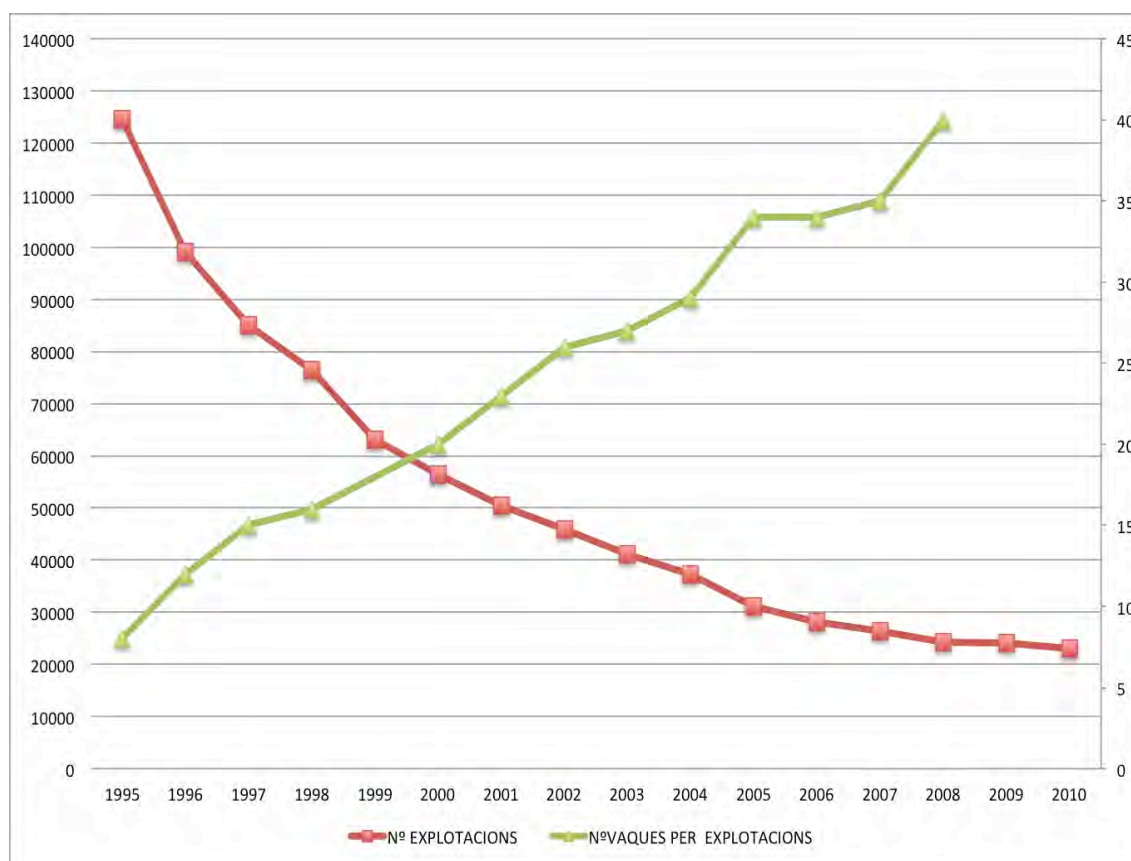
vaques proporcionalment. Els quadres nº 9 i nº10 o el gràfic nº3 ens ajuden a entendre millor les diferents evolucions a la ramaderia espanyola i catalana. Cal tenir en compte, tanmateix, una sèrie d'elements que es relacionen a aquestes evolucions, i que van permetre assolir els volums de quotes assignades. Tot i la reducció de la cabanya lletera en el seu conjunt, va ser gràcies a les millores tècniques i al creixement dels rendiments lleterers que es van poder assolir els volums permesos.

¹⁰² Quadre d'elaboració pròpia a partir de diverses fonts: Buxadé, Carlos, (Coord.) (1995), “Producción vacuna de leche y carne”, Grupo Mundi-Prensa, Madrid, i Jimeno Vinatea, Vicente i Castro Madrigal, Teresa, (2009), “Análisis del sector vacuno de leche: situación actual y tendencia a corto plazo”, U.P.M./U.C.M., aplicaciones.magrama.es/documentos_pwe/.../pwp_vacuno_universidad.pdf...diferents anys del MAPA a www.magrama.gob.es/ i DARP

Quadre nº 10: Evolució del nº. d'exploracions a Espanya i Catalunya 1992-2010. ¹⁰³

Any	Espanya (aprox.)	Catalunya
1992	140.000	4.329
1995	125.000	3.750
2000	56.000	1.900
2005	32.000	1.250
2010	23.000	773

Gràfic nº3: Evolució en el nombre d'exploracions i vaques per explotació a Espanya 2000-2010. ¹⁰⁴

¹⁰³ Quadre elaborat a partir de dades del següent treball i estudi oficial, consultats a través de la xarxa: "Viabilitat de les explotacions de vaques de llet a Catalunya en una situació sense quotes." DARP <http://agricultura.gencat.cat/.de/dt004.pdf> i www.uco.es/zootecniaygestión/img/pictorex/11_1159_tfm.pdf

¹⁰⁴ Jimeno Vinatea, Vicente i Castro Madrigal, Teresa, (2009), "Anàlisi del sector vacuno de leche: situación actual y tendencia a corto plazo", U.P.M./U.C.M. a aplicaciones.magrama.es/documentos_pwe/.../pwp_vacuno-universidad.pd..., així com a diferents publicacions del DARP i del MAPA d'on han estat contrastades.

Una altra vessant particular, entre d'altres, que va comportar l'adhesió a la Comunitat Econòmica va ser tot allò referent a la qualitat del producte. Es tracta d'un element prou important relacionat no solament amb la salubritat i higiene de la llet sino també amb l'alimentació del consumidor. Per tant, es tractava d'adequar a la nova legislació tot el procés, des de l'obtenció de la llet per part del ramader fins al tractament industrial, amb moltes normes relacionades amb les instal·lacions i equips on es treballa per obtenir-la i conservar-la, però també amb l'alimentació dels animals, amb el transport i tots els equipaments requerits en els diferents tractaments industrials. Aquest seguit de canvis han beneficiat no solsament la qualitat del producte si no també i de manera directa a tota la societat consumidora. L'adequació va suposar un avenç en la salubritat i la higiene de la llet, encara que també ha comportat l'abandonament de l'activitat de molts professionals per falta de medis.

Gràfic n°4: Evolució en el nombre d'explotacions i vaques per explotació a Catalunya 1990-2009.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Dades extretes de diferents fonts: Aldomà Buixadé, Ignasi, (1997), "El sector lleter a Catalunya", DARP..., també de Projecte/Treball Fi de Carrera a dugi-doc.udg.edu/...2%20PFC%20M.%20Quar%20... i de upcommons.upc.edu/pfc/bitstream/.../memoria.pdf

Respecte als temps més actuals que vivim, cal dir que recentment la Comunitat Econòmica Europea ha modificat novament part de les normes i regles que regulen el sector lleter europeu, i ha suprimit les assignacions de quotes lleteres als diferents estats components. Si pocs anys després de l'entrada al Mercat Comú, l'Estat espanyol es trobà amb una reestructuració del sector obligada per l'assignació de quotes, ara amb la liberalització d'aquestes caldrà veure com reacciona i com afecta tant a les indústries com els ramaders. La nova situació ha obert un nou debat, amb diversitat d'opinions respecte al tema, unes d'optimistes i d'altres de pessimistes. L'actual Directora de la Planta de Vidreres Llet, la Sra. Mar Fajardo, per exemple, valorava el nou escenari obert amb la supressió de les quotes lleteres, tot relacionant-lo amb el corrent globalitzador i amb l'emergència de nous mercats internacionals.¹⁰⁶ Així mateix, feia referència al seu possible impacte sobre les empreses més petites, tant ramaderes com industrials, tot admetent que les aliances o absorcions entre aquestes podran jugar un paper destacat.

1.6. Elements a destacar del sector industrial lleter a Girona al s. XX.

L'objectiu principal d'aquest nou apartat és situar i contextualitzar el sector lleter industrial a les comarques gironines al llarg del segle XX. Per aconseguir aquest propòsit ens fixarem en un seguit d'elements que defineixen la realitat del sector lleter al segle passat a la província, per un costat amb la qüestió política i econòmica sorgida després de la Guerra Civil, com també amb la relació entre indústria, ramaderia i espai físic. Així mateix, aquests ens ajudaran per encaixar millor la Central Lletera de Girona i La Lactaria Española de Sils i Vidreres en el seu marc econòmic i social, dos exemples que coneixerem amb detall als següents capítols i que pretenen ser els temes principals d'aquest estudi. En canvi, si descriurem en aquest apartat la majoria de fàbriques i establiments lleters contemporanis i apareguts al llarg del segle XX. Es tracta d'una exposició particular, que tot i no ser profusament detallista, fet que no pretén representar una menor importància, mostra i exemplifica una activitat prou destacable a les comarques gironines.

¹⁰⁶ L'entrevista a la responsable de Vidreres Llet S.L., Sra. Mar Fajardo, tingué lloc el 5 de Maig de 2015 en el seu propi despatx, a les instal·lacions de la mateixa Planta industrial. Amb estudis superiors d'Enginyeria Industrial exerceix el càrrec directiu des de poc temps després d'entrar a treballar a la lletera, octubre del 2004.

Resulta necessari destacar que no es descriuran qüestions més genèriques, que ja hagin estat exposades en apartats anteriors amb un contingut més ampli i d'un àmbit territorial superior.

1.6.1. Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona. (S.A.L.Ger.) Organització i finalitats. Relació del Servei d'Abastiment amb els diferents sectors lleterers; ramaders, proveïdors i industrials del moment.

Un dels elements que cal tenir en compte en el sector lleter gironí del segle XX fou el S.A.L.Ger. Es tractà d'un organisme públic creat per les autoritats civils del règim dictatorial un cop finalitzada la guerra. Una entitat que depenia plenament del Govern Civil i que tenia la funció originària de prestar un servei d'abastiment de llet allà on podia interessar més al règim, ja fos a les indústries, o a la ciutadania, inclosa la ciutat de Barcelona.¹⁰⁷

Tal com veurem a capítols posteriors el S.A.L.Ger. fou qui es va fer càrrec, durant uns anys, de l'explotació de la Central Lletera Municipal. Qüestió que va comportar que la definició legal d'aquesta entitat quedés en entredit, en el moment de fer-se concessionària municipal, generant dubtes. La qüestió quedà solucionada en el moment en que la Diputació Provincial es comprometé en el contracte signat al març de 1941. L'organització d'abastiment fou constituïda a finals de 1939, prop de dos anys abans de l'inici de la concessió. Aquestes dues dades ens reflexen que no existí una ràpida avinença entre les diferents institucions implicades, coneixen que la primera concessió es donà per finalitzada un cop acabada la guerra.¹⁰⁸

Però el S.A.L.Ger. no només fou creat per portar a terme activitats i serveis logístics, com la recollida i transport de llet, per abastir a les poblacions deficitàries i a aquelles indústries que requerien de la llet per poder treballar, o per pal·liar les necessitats de Barcelona. Les atribucions que foren atorgades pel Governador Civil gironí anaven més enllà, pretenien tenir un caràcter més ampli, amb major radi d'acció; anaven encaminades cap a la creació d'un aparell amb una doble funció. Es tractava de que fos un element regulador i controlador sobre la totalitat de la producció lletera

¹⁰⁷ Pla i Frigola, Juan, (1940), *S. A. L. GER.* (2ª Memoria), Gobierno Civil de la Provincia de Gerona, Gerona, Octubre 1940.

¹⁰⁸ El Diari *El Pirineo* publicava el 14 de desembre de 1939 la notícia extreta del "Boletín Oficial de la Provincia", on el 12 del mateix mes apareixia una circular del Governador Civil on exposava la creació del servei i llurs atribucions que coneixerem tot seguit. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona.

gironina, ahora que pretenia portar-ho a terme des del sector primari, o sigui des de la ramaderia productora de llet, fins a la mateixa indústria elaboradora, sense oblidar aquells que portaven a terme passos intermediaris.

El S.A.L.Ger. recollia tota aquella llet que li era possible, acció que realitzava directament del camp i de llocs establerts, a través dels ramaders o d'alguns intermediaris que encara hi quedaven. Així mateix, també l'aplegava dels diferents centres de recepció que instal·laren per diversos municipis, sempre situats a localitats properes als productors, deixant a les localitats aquella quantitat imprescindible i necessària pel consum propi dels seus habitants. Igualment abastia de manera regular als centres industrials, amb una clara voluntat administrativa del volum de llet que havien de percebre les indústries làcties. Es tractava de que la quantitat rebuda fos la necessària per les produccions, sense permetre els excedents. S'establia així una relació particular i directa amb els centres industrials, a través de la qual es negociaven les assignacions d'unes quotes de llet establertes. Ahora, també cal fer esment d'una última doble atribució: la de controlar i transportar les quantitats que es dirigiren a Barcelona, volums que foren molt importants, com veurem posteriorment.

Era doncs un organisme que regulava i controlava tot tipus de moviments que es realitzaven amb les llets, però quan diguem tot tipus de moviments hem d'incloure també aquells que podien definir-se com a repressius o policials. Així, intentava portar a terme un control absolut, arribant a perseguir aquells ramaders o intermediaris que pretenien vendre llet gironina on i com fos, fins i tot a indrets barcelonins, ja que es pagava més bé. Controlava camins i vies de comunicació, entre les diferents províncies, per evitar la sortida de llet de Girona cap a Barcelona de manera irregular.

Tal com hem citat anteriorment, a finals de 1939, concretament el 12 de desembre el Butlletí Oficial de la Província publicava una circular del Governador Civil de Girona. En aquesta es donava a conèixer la creació del "Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona", (S.A.L.Ger.). Exemplifiquem la publicació del diari El Pirineo que aparegué dos dies després:

"Servicio Sindical de Leche.

El Boletín Oficial de esta Provincia, del pasado martes día 12 de los corrientes, publicaba una Circular del EXCMO. Sr. Gobernador Civil de la Provincia, creando el Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona (SALGER). Este Servicio es una de las realidades de los Servicios Sindicales de la C. N. S.

La Central Nacional Sindicalista, velando por la alimentación en general, y preocupándose por los intereses del productor, ha organizado este Servicio para que no se pierda ni una gota de tan preciado líquido.

Diariamente se recogerá éste en toda la provincia, y después de abastecer las necesidades de la misma se suministrará a las fábricas de productos lácticos el cupo que se les ha señalado, transportándose la cantidad sobrante a Barcelona, para atender las necesidades de aquella población”¹⁰⁹

El veterinari Juan Pla i Frigola fou Director i Tècnic Superior de l'entitat del S.A.L.Ger., així com a màxim responsable de la Central Lletera quan aquesta fou concedida en explotació. Pla i Frigola fou un personatge amb un càrrec força polititzat, amb una situació molt vinculada a les màximes autoritats de la província. Però alhora, també cal citar que va mantenir una relació i una implicació molt directa i estreta amb els operaris que treballaven al servei i a la mateixa Central, els quals dirigia. El cap de l'organisme públic del qual parlem es mostrà sempre interessat per la situació en que es trobaven les instal·lacions municipals i pels coneixements i formació dels operaris. Dos fets poden demostrar aquest interès i preocupació per l'establiment públic i pel servei, un d'ells fou quan un cop reiniciada l'activitat de la pròpia Central presentà una memòria on exposava no només les condicions de l'establiment, si no les necessitats del mateix, instant la disponibilitat urgent d'algunes eines i aparells, per poder treballar amb una millor seguretat alimentària.

Un segon exemple el trobem amb un article de Josep Bosch a la revista gironina *Presència*. Es tracta d'una crònica on el protagonista de la qual havia estat treballador de la Central. Aquest s'incorporà a la plantilla un cop acabada la Guerra amb vint-i-quatre anys, treballà vuit anys, i allà va conèixer el màxim responsable de l'establiment lleter. De totes les anècdotes i vivències que s'expliquen a la crònica, el nostre protagonista fa una destacada al·lusió a la persona de J. Pla i Frigola, del qual ens diu els següents comentaris:

“ ... I tota aquesta direcció era portada per un home recte i just. No sé pas si mai se li ha reconegut la seva vàlua i l'immens bé que feu a Girona. És possible

¹⁰⁹ Aquesta cita correspon a un fragment de l'article publicat al diari *El Pirineo* el 14 de desembre de 1939. Fou la primera notícia on es donà a conèixer l'entitat amb el nom de S.A.L.Ger. i estava ubicada en l'organigrama de la Central Nacional Sindicalista, depenent directament del Govern Civil. En aquesta publicació es donaren a conèixer les atribucions més importants de la nova entitat. Informació extreta de l'hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

que no, ja que, desgraciadament, aquestes persones queden en l'anonimat i la seva mateixa modèstia aparta qualsevol intent de vanaglòria. Però hauria de ser reconegut, - ara podria ser bona hora -, el fet que en aquells anys de misèria, d'un estraperlo feroç, d'un embutxacar diners desmesurat, abusant de la gana, ell feia posar, a la taula de l'esmorzar de cada dia una llet pura, i en el vas del malalt, ... M'hi sento obligat quan recordo el difícil que era trobar una persona que amb possibilitats d'engany a la mà, volgués ser fidel als seus principis de moral i ètica. Amb tot, n'hi havia. Com el Director de la SALGER i de la CRAHL, que era el mateix, amb dues vessants diferenciades. ... Ah! El director es deia Joan Pla i Frigola. Estava a punt de no dir-ho. Però crec que mereix que figuri, aquí, el seu nom. ...”¹¹⁰

Pla fou el responsable i el que dirigí les accions portades a terme en la reparació dels danys de la guerra en tota la cadena productiva. Reparació portada a terme per part de la Casa David Ferrer, de Barcelona. Així mateix, fou qui portà a terme la coordinació necessària amb les diferents localitats gironines, per establir diferents locals o punts de recepció on recollir la llet destinada al proveïment, així com amb molts ramaders d'aquests mateixos indrets que tingueren la intenció d'aportar la llet al servei. En definitiva, un personatge vinculat al nou sistema que procurà i contribuï a facilitar el servei que havia de prestar el S.A.L.Ger.

El servei de proveïment trobaria una societat i una economia molt tocada pels efectes del conflicte i conseqüentment debilitats els màxims protagonistes, o sigui, els productors lleterers o ramaders, les instal·lacions industrials i com no la infraestructura que els envoltava, on també es podrien incloure els mateixos consumidors, últims elements del servei i a qui anava adreçat.

Com a Director i Tècnic del servei d'abastiment, el Sr. Juan Pla i Frigola portà a terme un interessant treball, com hem citat anteriorment, en forma de memòria, on hi exposà i presentà de la manera més entenedora i gràfica quin significat tenia l'organització, i a quines finalitats podia anar dirigit l'organisme del que era el cap.¹¹¹ En aquesta memòria i de manera personal i particular valorava la relació que existia

¹¹⁰ Bosch, Josep, (1985), “Crònica de l'ahir. Rèquiem a una central lletera”, Revista *Presencia*, pàgs. 40-42. Article publicat el 14 d'Abril de 1985. Número de l'hemeroteca de l'Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners. (A.H.C.S.F.), actualment i en endavant Arxiu Comarcal de La Selva. (A.C.L.S.)

¹¹¹ Pla i Frigola, Juan, (1940), *S. A. L. GER. (2ª Memoria)*, Gobierno Civil de la Provincia de Gerona, Gerona, Octubre 1940.

amb la resta d'entitats gironines del moment, ja fossin de caràcter social, econòmiques, com polítiques, així com de l'àmbit local, provincial o estatal. Alhora descrivia els problemes que havien hagut de solucionar, entre aquestes entitats, per fer realitat un servei prioritari, un cop acabada la Guerra.

Una obra personal que, tot i les reserves que hem de tenir presents, ja que podria ser un simple instrument propagandista, no deixa de ser una eina útil per l'estudi que portem a terme, i gens menyspreable davant d'altres fonts i escrits. Entre d'altres coses, aquesta memòria ens esvaeix de possibles dubtes que podia generar la mateixa concessió municipal.

J. Pla i Frigola en una de les diverses valoracions que portà a terme sobre el paper del S.A.L.Ger. a la societat lletera i gironina en general, i que trobem en aquesta publicació, anà més enllà del que es redactà en el Butlletí Oficial de la Província. J. Pla definí l'organització amb diferents atribucions conjuntades, amb una línia social, però amb caràcter polític.

Es tractava d'un òrgan amb funcions socials, solidàries, reguladores del sector, i també, com el mateix Pla defensava, repressives amb els que no complien correctament les normes. El Servei d'Abastiment no fou res més que un organisme cooperant de l'autoritat civil vers totes les entitats i persones vinculades al sector lleter, que portava a terme les tasques ja comentades, però que alhora exercia un control correctiu sobre el comerç clandestí, o sigui, un organisme que tenia una vesant policial, que perseguia aquells que no volien acatar les directrius i les normatives establertes. Igualment, vetllava per la seguretat alimentària del mateix producte, seguint aquells que pretenien fer negoci amb l'adulteració de la llet, molt important en aquest comerç clandestí, i fins i tot arrelat als propis costums de molts ramaders. Amb aquest seguit d'atribucions, podem dir que el Sr. Juan Pla presentava i definia quin tipus d'organització dirigia. Simplement, amb altres paraules deixava ben clar qui controlava i regulava el servei de proveïment de llets a la província de Girona, qui vetllava per la salubritat del producte, pel comerç just i legal tant en cru, com envasat, i sense oblidar-nos de qui i qui dirigia la Central Lletera. No oblidem que el règim i la situació així ho facilitaven.

Les paraules que utilitzà a la memòria per definir el servei d'abastiment foren les següents:

“El S.A.L.Ger. es el organismo adecuado para llevar a la práctica la cooperación de la primera

Autoridad Civil de la provincia en la solución del problema del abastecimiento de la leche; cuidando, primero, de dirigir e incrementar la producción, para que asegurado el consumo público y atendido el desarrollo industrial permita la ayuda a la población de Barcelona, proporcionándole leche para el suministro en fresco, y segundo, corregir el comercio clandestino, nacido en la escasez del alimento y explotado en la codicia de los más, hecho extensivo al fraude de calidad, por la ambición de mayor lucro.”¹¹²

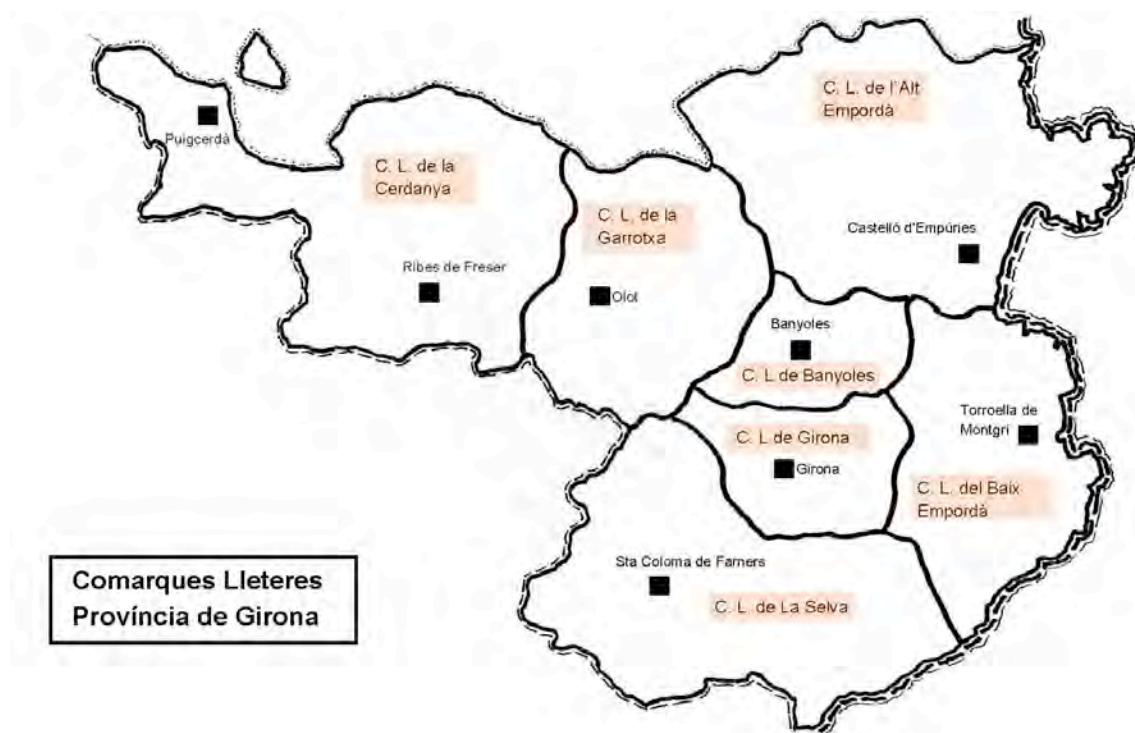
El S.A.L.Ger. fou un òrgan polític, al servei institucional i alhora social, amb la doble missió de regular i controlar la producció, comerç i venda de llet a la província de Girona, durant els anys que existí.

La segona concessió de la Central estigué en vigor deu anys, finalitzant l'any 1951. Tot i que en uns primers moments el S.A.L.Ger. i el Consistori havien formalitzat un contracte que havia de tenir una validesa de quaranta anys.

En aquest període de temps, com hem comentat anteriorment, el servei d'abastiment portà a terme l'organització d'una xarxa de punts de recollida, distribuïda per tota la província gironina, arribant inclús a introduir-se a localitats de la província de Lleida, el que el Sr. Juan Pla anomenà “Delegaciones en las distintas zonas lecheras”, o “Comarcas lecheras de la Provincia”. Es tractava d'una organització ramificada geogràficament que pretenia facilitar l'execució funcional i alhora ajudava a la centralització directiva.

En total es crearen set delegacions lleteres, numerades amb el següent ordre; la primera fou la Cerdanya, la segona la Garrotxa, seguides de la de Banyoles, Girona, La Selva, Baix Empordà i Alt Empordà. Totes elles tenien un o més punts neuràlgics de recepció, que coincidia amb les localitats més ben comunicades i de major pes poblacional o administratiu. Així, per exemple la delegació de la Cerdanya per la seva orografia física tingué dos punts de recollida, un a Puigcerdà i l'altre a la Vall del Fresser. La resta de delegacions tingueren una sola localitat receptora, com ho foren les d'Olot, Banyoles, Girona, Santa Coloma de Farners, Torroella de Montgrí i Castelló d'Empúries respectivament.

¹¹² Pla i Frigola, Juan, (1940), *S. A. L. GER.* (2ª Memoria), Gobierno Civil de la Provincia de Gerona, Gerona, Octubre 1940.

Mapa n° 1: Distribució de les comarques lleteres a la Província de Girona segons distribuï J. Pla Frigola. Mapa extret del seu treball “S.A.L.GER”. (2ª Memoria), Gobierno Civil de la Provincia de Gerona. Gerona, Octubre 1940.

Aquesta distribució geogràfica no era única, i es sumava a d'altres divisions existents, dins les quals destaquem intencionadament la feta per el conegut Josep Llovet Mont-Ros,¹¹³ tot i que aquesta feia referència concreta als diferents indrets proveïdors de llet de la ciutat de Barcelona. Per tant, es tractava d'una divisió territorial més amplia, ja que físicament aglutinava i segmentava tot Catalunya. Posteriorment, i amb un context més apropiat portarem a terme una valoració i una comparació entre els diferents estudis i argumentacions. De manera subjectiva, dins la demarcació corresponent a l'Empordà concentrarem els diferents arguments comparatius entre treballs. El raonament no és un altre que la particularitat de que J. Llovet fa al·lusió directa i exclusiva a dita comarca en un dels seus treballs. Tot i això, no esperarem a fer una referència valorativa o comparativa si es considera apropiada.

¹¹³ Ens referim als treballs de Josep Llovet, (1934), *La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà*, Publicacions de l'Obra Agrícola de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, a Barcelona, i (1938), “Els preus de la llet a Catalunya durant els anys 1936 i 1937”, Arxius de l'Escola Superior d'Agricultura, a Barcelona.

Altres divisions territorials, amb el proveïment de llet cap a Barcelona com a qüestió comuna, es podrien interpretar de treballs com el de Gonzalo de Reparaz, (1928), *La Plana de Vic*, com es cita a la igualment interessant divisió feta per Ismael Hernández i Josep Pujol Andreu, (2011), amb la comuna intervenció al X Congreso Internacional de la AEHE, on sota el títol “Urbanización y consumo de leche: el abastecimiento de leche en las ciudades europeas en el primer tercio del siglo XX”, on ens ho mostren.

No podem obviar, però, fer una primera referència, donat que els dos treballs presenten similituds importants en les valoracions sobre les diferents comarques, sobretot les més lleteres. J. Llovet les diferenciava i definia tenint en compte la proximitat al centre consumidor en aquest cas Barcelona, essent conseqüentment les majors productores. Aquesta idea distributiva coincidia en diferents ocasions amb la distribució exposada per J. Pla.

Dins aquest apartat anirem coneixent i exposant les valoracions segons Pla, alguns fets i característiques de cada una de les comarques, com ara també les peculiaritats i particularitats de cada una d'elles, com ara per exemple la Cerdanya, que tot i la llunyania tenia una tradició ramadera important, i per últim citarem l'Empordà.

Els arguments que exposarem sobre les tres primeres zones gironines, tot i que no englobaven i generalitzaven tota la província, faciliten l'existència d'una coherència en les conclusions dels dos treballs.

Aquest fet vinculant amb l'estudi de Llovet dona un valor afegit a la distribució portada a terme per J. Pla. Ens mostra alhora, tot i les reserves i limitacions, una serietat i una professionalitat més real del treball portat a terme pel Director del S.A.L.Ger.

Segons la memòria de J. Pla, l'ordre cronològic de creació i la concepció de les diferents delegacions no seguí un criteri establert; si més no, aquest no quedà exposat amb suficient claredat, exceptuant la concepció de la setena zona, concentrada al voltant de la localitat empordanesa de Castelló d'Empúries. Aquesta delegació fou la darrera seguint una valoració i un criteri propi de l'autor. Exposà, entre altres coses, que fou la última en ser nomenada o reconeguda per ser la zona amb un major nombre de vaques de raça holandesa, i per que la resta d'àrees havien d'estar assegurades i funcionant.

Però, podria existir una altra raó per seguir l'ordre de nomenament que establí. Així, totes les delegacions entraren en funcionament entre finals de l'any 1939 i al llarg de tot el següent, però les tres primeres en posar-se operatives foren la Cerdanya, La Selva i la Garrotxa, seguint respectivament aquest mateix ordre, totes elles inclús abans que la de Girona, igual que també ho fou la de Banyoles. Abans que Girona, que per la seva capitalitat i nombre d'habitants podia haver estat la primera en organitzar-se.

Valorant les dues fonts paral·lelament, podem creure que la posada en marxa del servei d'abastiment de llet, amb les corresponents delegacions, ja citades, tingueren un raonament particular i propi, que propicià que iniciessin l'activitat abans que la de Girona. Aquest ordre podem valorar que va respondre a dues necessitats. Una primera fou la preferència d'abastir directament la ciutat de Barcelona. La proximitat i els medis

de transport havien de facilitar amb millor celeritat aquest objectiu, alhora que es considerava una prioritat social i institucional dirigida. Així mateix, una segona valoració fou la de proveir de matèria prima els diferents establiments lleterers que existien en aquestes zones, o que es trobaven molt a prop. Tenint en compte la situació generada per la Guerra, amb la important manca de serveis i d'aliments bàsics, l'abastiment de la capital catalana havia de ser prioritària. Aquesta primàcia s'havia de solucionar inicialment amb la perifèria més propera, o sigui amb els recursos i les instal·lacions de les comarques veïnes.

Diferents treballs i estudis han exposat que durant els anys anteriors i posteriors a la Guerra Civil, l'entrada de llet a Barcelona fou d'un volum important.¹¹⁴ Aquesta provenia bàsicament de les poblacions limítrofes o relativament properes a la Ciutat, encara que també era enviada de llocs més llunyans, com fou el cas de llet que procedia de la Plana de Vic o del Maresme. El producte hi arribava de formes diverses, amb els medis de transport que existien, de manera comercialment directa a través del mateix productor o indirecta a través d'intermediaris.

El S.A.L.Ger. com hem dit, fou una entitat sota control polititzat, i una de les seves atribucions fou la d'abastir el sobrant de llet de la província de Girona a Barcelona. Per defensar que la creació de les tres primeres delegacions lleteres, citades anteriorment, tingué un caràcter oficial i organitzatiu d'aquest organisme, i així mateix per prioritzar l'abastiment de Barcelona, ens basarem com hem dit, en dues fonts bàsiques i les relacionarem amb diferents estudis, treballs i diversa documentació. Una primera font és la mateixa memòria confeccionada per Juan Pla Frigola i una segona correspon a un treball portat a terme pel propi Govern Civil de Girona. Fent referència a aquesta última documentació, cal dir que es presenta de forma ampla i generalista. Així mateix, te uns inicis cronològics posteriors, però molt vàlids per formular una valoració

¹¹⁴ Sobre la procedència de la llet que abastia Barcelona poden trobar-se referències interessants a diferents treballs i estudis publicats, com per exemple els de Josep Llovet i Mont-ros, (1938), "Els preus de la llet a Catalunya durant els anys 1936 i 1937", els citats de Pau Vila, (1979), per Ismael Hernández Adell, *Opinions d'un geògraf i actituds d'un ciutadà. Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila*, també citats els de Gonzalo de Reparaz, (1928), *La Plana de Vic*. També coneixem la procedència de làctics a Barcelona amb treballs de Josep Pujol Andreu, (2002), "Especialización ganadera, industrias agroalimentarias y costes de transacción: Cataluña 1880-1936", així com d'Alicia Langreo Navarro, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, també Santi Ponce Vivet, (2001), "El procés d'especialització ramadera a la Plana de Vic. (1850-1930)", Gemma Tribó Traveria, (2000), "La ramaderia a les portes de Barcelona: el cas del Baix Llobregat (1850-1930)" i Enric Canut i F. Navarro, (1980), *Els formatges a Catalunya*, entre d'altres exemples. En tots ells s'exposaven des de quines localitats, indrets i amb quins mitjans es proporcionava llet a Barcelona, tan abans com després de la Guerra. Fins i tot apareixen al·lusions en treballs i articles publicats en aquells mateixos anys, ens estem referint per exemple als apareguts a la Revista Agricultura al llarg dels anys 20.

aproximada. La comesa institucional pretenia conèixer, exposar i controlar diferents factors relacionats amb la societat i l'economia gironina, on quedava inclosa tota la ramaderia existent. El que ens pot interessar en un primer moment d'aquesta documentació te a veure amb la producció lletera, que alhora es diferenciava en dos aspectes vinculats: un primer fou el relacionat amb els animals existents, o sigui, quina era la producció de llet d'aquestes vaques a les diferents localitats i el segon era el resultant del primer, indicava a què es destinava el consum del mateix producte. Tot i que la feina institucional era individualitzada per municipis, cal matissar que alhora eren agrupats i distribuïts en el que coneixem com a partits judicials.¹¹⁵

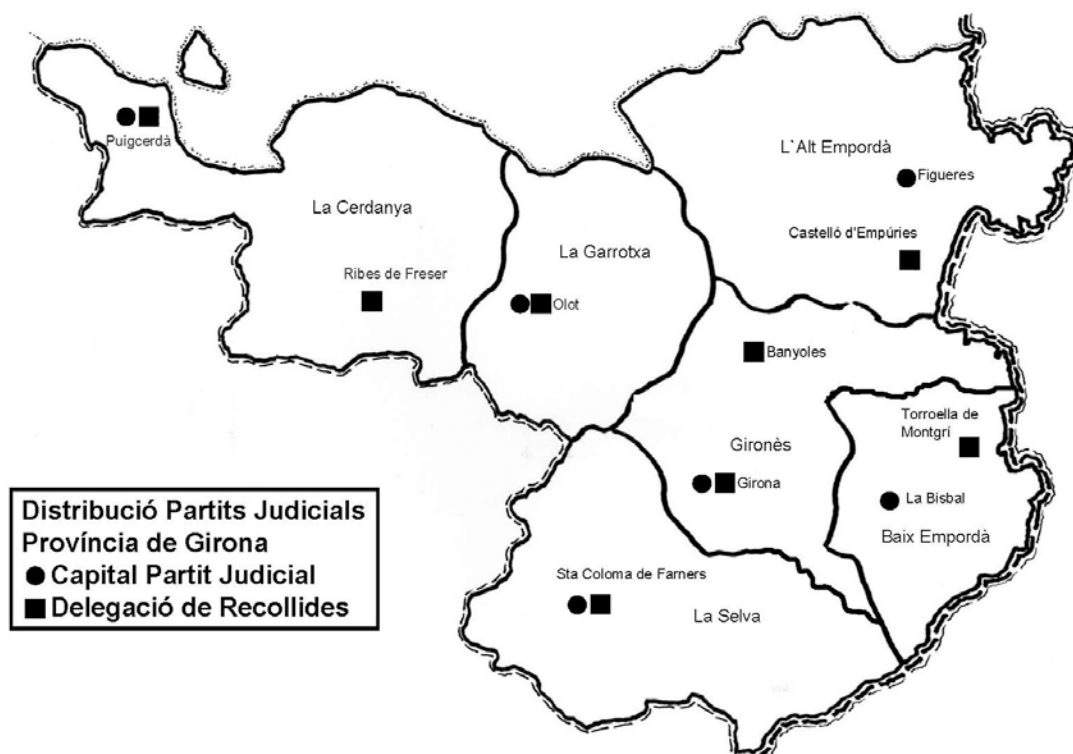
Per no crear una confusió respecte a la divisió territorial de la província imposada pel Govern Civil, cal puntualitzar que no resultà ser la mateixa segmentació que exposà J. Pla en la seva memòria. (Mapa nº 1. Pàg. 116) Les diferents delegacions lleteres no coincidiren físicament, en la seva totalitat, amb la limitació oficial dels partits judicials. I diguem en la seva totalitat, ja que algunes coincidiren de ple amb els límits institucionals i administratius, d'altres diferiren poc i unes terceres no tenien res a veure amb un partit judicial propi. Les zones lleteres que s'establiren foren set i les conegudes jurisdiccions administratives en canvi foren sis. Hi havia trets distintius, com per exemple fou el cas de la delegació de Banyoles, que havia estat afegida com a sucursal lletera sense ser partit judicial oficial, ja que pertanyia a la jurisdicció administrativa de Girona. Una altra peculiaritat diferenciadora entre la configuració de les zones lleteres, es trobava amb la capitalitat de l'Alt Empordà, que no atorgava, o millor dit substituïa amb sorpresa la ciutat de Figueres per Castelló d'Empúries com a delegació lletera. Aquesta segona localitat gironina fou una de les delegacions lleteres, que tot i no ser capital administrativa fou titular com a delegació lletera. Cal dir que aquesta sorprenent particularitat i definició com a punt de recepció fou predeterminada,

¹¹⁵ Utilitzarem en diferents ocasions aquest treball elaborat pel Govern Civil, ja que conté una important informació, que ens pot ajudar a exposar i entendre millor el tema en qüestió i dubtes que vulguem tractar o comparar. La seva amplitud en el temps i en l'espai gironí ens permet valorar una millor evolució de l'assumpte. Cal dir, que tot i tractar-se d'una font elaborada en temps de la Dictadura i poder tenir dades amb possibilitats de ser enganyoses, manté un criteri i un contingut seriós.

El treball de camp sobre aquesta font m'ha permès buidar i conèixer elements paral·lels, que aniran apareixent al llarg del treball, en qualsevol ocasió. Censos ocupacionals de la població, censos d'animals domèstics amb respectius usos, i d'altres. Així mateix, tot i que amb menor rigor cronològic, dins aquest fons i englobat amb diferents apartats trobem enquestes diverses sobre consums, expedients sobre distribucions d'aliments i diferents mapes nacionals de província i de partits judicials, on es mostren diverses dades municipals d'interès.

La documentació es troba classificada a l'Arxiu Històric de Girona, (A.H.Gi.), amb la següent signatura: Govern Civil. Fons 3: Comerç. Administració perifèrica de l'Estat. Govern Civil. Fons de la Delegación Provincial de la Comisaría general de Abastecimientos y Transportes. (1940-1984).

amb una doble argumentació. Una primera fou que a Castelló d'Empúries existia una base agrícola i ramadera consagrada de petits i grans propietaris, considerada millor que l'existent a Figueres. I una segona podríem dir que fou logística, ja que tenia una millor situació física en relació a les localitats veïnes, per portar a terme la recepció del producte. Un fet que coincidí en el temps, tot i que aparentment no existia cap vinculació determinant, fou l'aparició de l'associació agropecuària inclosa dins el sindicat vertical del règim, "Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos" que ocupà el vell edifici del Centre Agrícola i Social.

Mapa nº 2: Distribució i relació de Capitals de Partits Judicials i Delegacions lleteres. Font: Elaboració pròpia a partir dels mapes i dades exposades al treball "S.A.L.GER". (2ª Memoria), de J. Pla Frigola, així com al Fons del Govern Civil, concretament al Mapa nacional de proveïments i transports de la província de Girona. 1943. 78. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

Cal dir alhora, que aquest treball institucional del Govern Civil pretenia conèixer altres aspectes de la ramaderia, com hem citat anteriorment; entre aquests, quants animals existien per municipis, quins tipus eren, quines races, a què es dedicaven o utilitzaven, que suposaven pel total de l'explotació agrària, ... En conclusió, una documentació que podia formar part d'un veritable cens ramader, tot i que no fou considerat com a tal. Aquesta tasca governamental fou un treball de camp que coincidí en el temps amb el funcionament del propi servei d'abastiment de llet, fet que propicià

un benefici mutu, i alhora una bona correspondència per relacionar o contrastar les diferents dades, i així facilitar la tasca de tots dos organismes en el seu propòsit. Cal tenir present que els inicis del S.A.L.Ger. cronològicament foren anteriors al primer treball institucional, un fet que afavorí positivament el recompte d'animals vacums. Tot i així hem d'utilitzar les dades amb tota mena de reserves.

Fixant-nos de ple amb la qüestió, cal dir que l'estudi presentat per Juan Pla exposà que des de l'inici del servei de recollida i abastiment, desembre de 1939, fins a l'agost del següent any, havien aportat prop de tres milions de litres a la ciutat de Barcelona. Tot i uns primers mesos amb poca aportació, els que coincidiren amb les dificultats pròpies de l'estació hivernal, es donà pas a unes quantitats notables, interessants i regulars al llarg dels següents mesos. Els promitjos mensuals arribaren a superar els 400.000 litres de llet abastida a Barcelona. Segons J. Pla Frigola aquestes aportacions afavoriren la creació de nombrosos establiments que es dedicaven a la venda de productes làctics. Foren unes quantitats importants que principalment provenien de les delegacions de la Cerdanya, La Selva i la Garrotxa, i en menor volum de la resta.¹¹⁶

En alguns dels casos el ferrocarril fou utilitzat pel transport del producte, com fou el cas de la llet procedent de Puigcerdà i en menor mesura de La Selva, que s'utilitzà un cop restaurats els punts malmesos per la Guerra. També es començaren a fer servir camions amb cisternes de petites dimensions, de tres a sis mil litres, encara que, evidentment, no es tractava de transports isoterms.

J. Pla també exposà que el servei d'abastiment existent portava a terme una de les altres premisses de la seva existència: el proveïment de llet a les diferents indústries existents i que estiguessin alhora operatives. Hi destacà les quantitats que es van entregar a aquestes durant els primers mesos de funcionament, o sigui entre el desembre de 1939 i l'agost de 1940. El total de litres que van rebre les indústries superaren els quatre milions de litres, bàsicament destinats a establiments que llavors elaboraven derivats làctics, com ara llet condensada, formatges o mantegues. Tot i que no citava a quins mercats podien anar destinats aquests productes elaborats, podem creure que una

¹¹⁶ Pla i Frigola, Juan, (1940), *S. A. L. GER. (2ª Memoria)*, Gobierno Civil de la Provincia de Gerona, Gerona, Octubre 1940. En la mateixa exposició de les diferents delegacions lleteres J. Pla valora la feina feta per l'organització que dirigeix durant aquest període de temps. Alhora indica a que es destina la llet recollida a cada punt de recepció. En aquestes tres primeres delegacions l'ús que va rebre la llet fou el mateix en totes elles, en un primer moment assegurant el consum local, ja fos consum individual o familiar, també abastint les indústries pròpies, així mateix, enviant tota la considerada sobrant a la ciutat de Barcelona.

part prou important es dirigien a la capital catalana. Dins aquestes partides que es destinaven a les diferents indústries elaboradores, cal detallar que fou només a Barcelona on es va rebre producte per tractar-ho i envasar-ho en el mateix estat, com a llet líquida. Aquesta no transformació es portava a terme exclusivament en alguns dels centres de pasteurització que podien haver-hi a la Ciutat.

La memòria de J. Pla va exemplificant les diferents aportacions als centres industrials o transformadors. Coneixem els seus valors a mida que va exposant les característiques, peculiaritats i particularitats de cada delegació. Així mateix aporta una relació de les indústries existents, tot i que poc detallada individualment, i de les quantitats o quotes que hi rebien.

Sense deixar el treball portat a terme pel S.A.L.Ger. i el seu director, valorarem i seguirem aquesta mateixa línia marcada per ell mateix i la seva tasca. Exposarem molt superficialment les diferents particularitats i comentaris destacables de cada Delegació lletera. L'ordre en l'exposició de sucursals no seguirà el de la pròpia memòria, sino que tindrà relació amb el moment de creació de la mateixa delegació.

La primera que es creà o es posà en marxa fou la de la Cerdanya. Aquesta delegació tenia una important tradició rural, ramadera i fins i tot lletera, amb utilització industrial i artesanal.¹¹⁷ Presentava una sèrie de trets identificatius i propis.

Des de la Cerdanya, el servei d'abastiment proporcionà matèria prima a una sèrie d'instal·lacions lleteres locals, igual que també envià llet a Barcelona. La seva tasca logística i controladora va ser realitzada sobre unes rutes de recollides ja existents. Les línees organitzatives i operatives que ja funcionaven en dita tasca d'abastiment de llet foren adquirides pel servei, es van fer pròpies, i al mateix temps, reorientades de manera intencionada i interessada. Així doncs, es continuà amb les aportacions a centres industrials que resultaven tenir un fort component local, amb arrels rurals, com ara a les instal·lacions de Mantegueries de Llúvia, que va rebre aproximadament uns 108.000

¹¹⁷ La comarca de la Cerdanya no precisa d'una presentació gaire detallada, ja que es més que coneguda i protagonista en nombrosos treballs, articles i estudis publicats. Innombrables referències s'han fet d'aquesta zona, que junt a l'Alt Urgell han vist prosperar la primera cooperativa, d'abast estatal, amb productes làctics autòctons, la coneguda Cooperativa del Cadí. Ja Pau Vila recollia a *La Cerdanya* un recull detallat de l'activitat industrial lletera desplegada per tota la comarca. Una tradició lletera que també exposaven els treballs de M. Rossell i Vilà, (1923), com a *Les vaques i la producció de llet*. Estudis més contemporanis també han destacat aquest fet i han defensat la zona ceretana com a bàsica en el desenvolupament industrial lleter a Catalunya, fins i tot d'autors forans i més antics han exemplificat la comarca amb una tradició lletera contrastada, com el cas de l'autor D. F. Rivas Moreno, (1905), que a *Lecherías y Queserías Cooperativas* ens redactava el següent comentari: "En el partido de Puigcerdá se hacen quesos por los procedimientos comunes, con leche de vacas y ovejas, y existen dos fábricas de manteca de vacas. Reúne esta comarca los elementos principales para levantar las mejores lecherías del mundo, agua procedente de los Pirineos ..." La Cerdanya era considerada molt positivament.

litres durant el període de temps comentat anteriorment, del desembre de 1939 a l'agost següent. Igualment es beneficià la factoria lleidatana I.L.S.A. (Industrial Lletera Societat Anònima), que també va rebre producte del mateix servei, una quantitat al voltant dels 76.000 litres, sempre durant el mateix període. Segons J. Pla, aquestes quantitats eren superiors comparativament amb les que es registraven abans de la Guerra. Es tracta d'un argument que citem amb tot tipus de reserves i que podia ser degut a raons que desconeixem.

En canvi, durant aquests primers mesos no hi ha cap quantitat destinada a la factoria que existia a Bellver, igual que tampoc hi ha aportacions a la coneguda S.A.L.I. (Societat Anònima Lletera Industrial) de Puigcerdà. Podríem creure que possiblement aquesta última no va rebre cap partida de llet procedent del servei d'abastiment públic, donada la seva situació operativa: un possible mal estat de les instal·lacions degut a la destrucció que va patir durant la Guerra, ja que havia estat bombardejada i tenia part de les instal·lacions d'envasament per arreglar. Però cal tenir en compte que fou una destrucció parcial, ja que aquesta indústria continuà higienitzant el producte que rebia de les vaqueries i l'envasava habitualment com a llet condensada, lògicament a un rendiment inferior.¹¹⁸ Sabem que no deixà de produir mai, ni durant el decurs de la mateixa Guerra. Segons documents propis de la lletera cerdana,¹¹⁹ com ara albarans de compra, entrades de llet i factures diverses, els proveïdors aportaven menys matèria prima i conseqüentment repercutia en el material auxiliar necessari, com eren les llaunes, paper codificador i d'altres que també es podien veure afectats. Existí una reducció real en la producció. Per tant, aquesta possibilitat de no aportar llet per motius

¹¹⁸ Els danys ocasionats per la Guerra foren recollits en una memòria certificada i presentada al Govern Civil. Les destrosses foren detallades i valorades per un pèrit industrial, però cal dir, que la responsabilitat dels desperfectes no va recaure totalment pels efectes del conflicte. Els danys citats i valorats, segons documentació, foren causats per l'explosió d'una bomba molt propera a l'edifici, per robo, per mal us de la maquinària i per abandonament de les instal·lacions. Així mateix, es relacionaven una sèrie d'objectes i aparells que s'havien fet mal bé, amb el seu corresponent valor. Del conjunt documental i d'instàncies presentades no es despenia una destrucció que privés continuar treballant, per tant l'estropell podia ser considerat parcial. En els Annexes, Document 1 hem reproduït una de les instàncies. Cal dir, que dita documentació anava acompanyada d'un informe de la Delegació d'Ordre Públic on es definia el titular de dites instàncies, o sigui, de quin color polític era.

La totalitat de la documentació es troba classificada a l'Arxiu Històric de Girona (AHGi). Fons Govern Civil. 4.7.1. Expedients d'actuacions de la Comissió Provincial de Regions Devastades. - Danys de guerra causats en la fàbrica de pots de llet condensada. Puigcerdà 1939-1940. Sign. 2795/12., i - Reparació de l'edifici destinat a la fabricació de pots de llet i vivenda del director. Puigcerdà. 1939-1940. Sign. 2795/705.

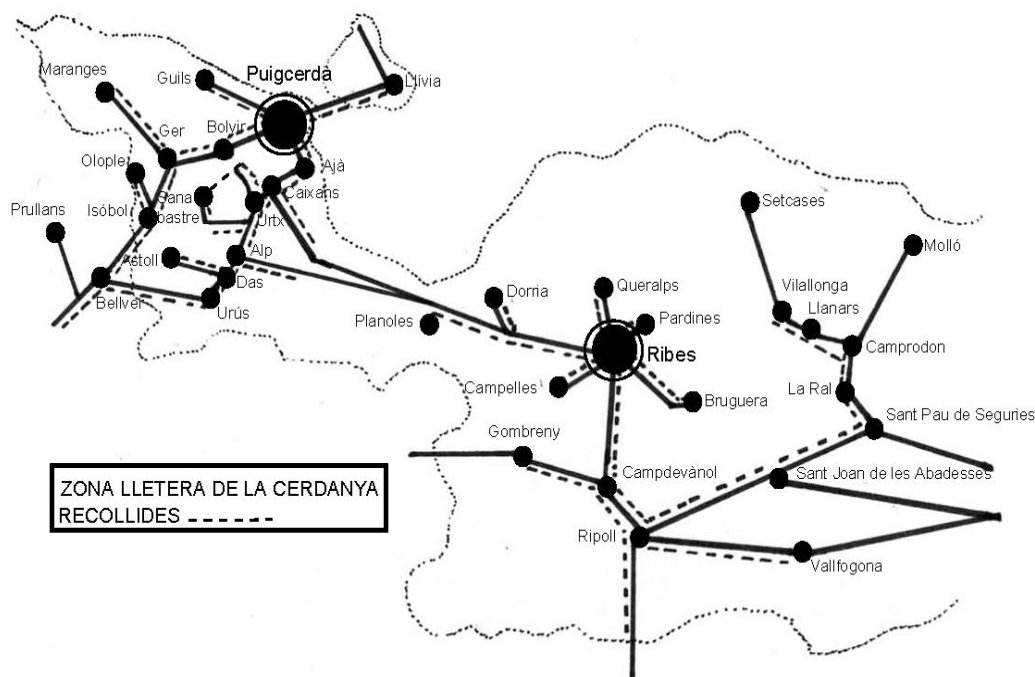
¹¹⁹ Documentació on es detalla la reducció en les entrades i compres de segons quins productes auxiliars classificada a: Rebuts i factures. REG. Caixa 1. ¼. Foli B. 1934-1968. Arxiu Comarcal de la Cerdanya-Puigcerdà. (A.C.C.)

tècnics, produïda per danys en els equips industrials tal i com podríem deduir dels esdeveniments passats no tenia una veracitat i un raonament totalment contrastats.

La no aportació de llet crua a la S.A.L.I., com l'anomenaven els cerdans, per part de les autoritats del moment, podria tenir un raonament que el mateix Pla el definia com a "*problema de índole moral*". Dit amb altres arguments, podia tractar-se d'un càstig per les seves males pràctiques, per afavorir l'adulteració de la matèria prima. Segons aquest argument, la S.A.L.I. preferia no deixar de rebre llet crua procedent del ramader, encara que aquesta no tingués plenes garanties de qualitat, fins i tot de salubritat, a perdre l'aportació de llet, si la indústria educava i sancionava al propi ramader.¹²⁰ L'acusació, tot s'ha de dir, no era suficientment argumentada, així com la pròpia definició.

No deixant la Delegació de la Cerdanya cal tenir present una realitat que no podem obviar, que era la seva pròpia orografia. Aquesta va fer que la comarca lletera fos dividida en dues parts o zones, i per tant tingués dues sucursals on es portessin a efecte les recepcions. Es tractava d'una partició interna del propi servei d'abastiments, però que no tingué efectes oficials. Una zona era la que es trobava més propera a la capital catalana, la conformada a les contrades de la Vall del Fresser, amb sucursal al municipi de Ribes de Fresser. I l'altra amb més dificultats orogràfiques i comunicatives, amb nucli a Puigcerdà, aglutinava els municipis dels seus voltants i algunes localitats veïnes de la província de Lleida.

¹²⁰ Sobre la S.A.L.I. (Societat Anònima Lletera Industrial) i la seva activitat, cal dir que ho coneixerem posteriorment. Amb més profunditat ens fixarem amb dades que envoltaren la seva creació i existència, alhora que valorarem els esdeveniments que succeïren al voltant d'aquesta indústria, així mateix ens fixarem en detalls de la mateixa investigació. Aquest establiment fabril estava ubicat al terme de Puigcerdà, molt a prop de l'estació del ferrocarril, a l'entrada sud de la localitat. Fou un centre higienitzador i transformador de llet líquida, principalment en el derivat de condensada, que fou inaugurat poc abans de que esclatés la Guerra Civil. Ens fixarem amb aquesta valorant-la com un exemple gironí i sobretot, pirinenc, igual que l'existent a la veïna Llívia, que també comentarem. Com hem citat en l'exposició, tot i el fet de que es continuà treballant durant el conflicte, com veurem posteriorment, encara que a menor rendiment, el servei d'abastiment no considerà oportú aportar-hi cap volum o partida de llet. Les raons que exposem no deixen de ser unes hipòtesis extretes de la pròpia memòria de Pla i dels propis successos de la Guerra a Puigcerdà, concretament al mateix centre industrial. Així, J. Pla tot i que comenta i considera l'existència i la importància d'aquesta indústria no la cita com a beneficiària de les recollides del servei d'abastiment, deixant entreveure un raonament que pot ser més o menys intencionat i subjectiu. Igualment i respecte a les produccions generades, que hem comentat, durant el període de la Guerra Civil i els anys posteriors, hem confeccionat una relació de litres envasats pel propi centre industrial. En els Annexes exemplifiquem les produccions elaborades per la SALI en aquests anys, concretament en el Document 2. Informació que ha estat recopilada detalladament d'uns grans quadres gràfics, que foren confeccionats pels mateixos administradors i operaris de la indústria ceretana. Quadres prou il·lustratius, que junt a una important quantitat d'objectes pertanyents a l'antiga factoria es troben sense classificar a l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya-Puigcerdà. (A.C.C.)

Mapa n° 3: Rutes de recollida a la Cerdanya. Font: Pla i Frigola J., “S.A.L.GER”. (2ª Memoria).

Segons Pla totes dues zones tingueren un pes important en les aportacions a Barcelona, sobretot la de Ribes de Fresser. Però, com hem citat anteriorment, també criticà la manca de netedat i deixadesa higiènica per part de ramaders i industrials.¹²¹

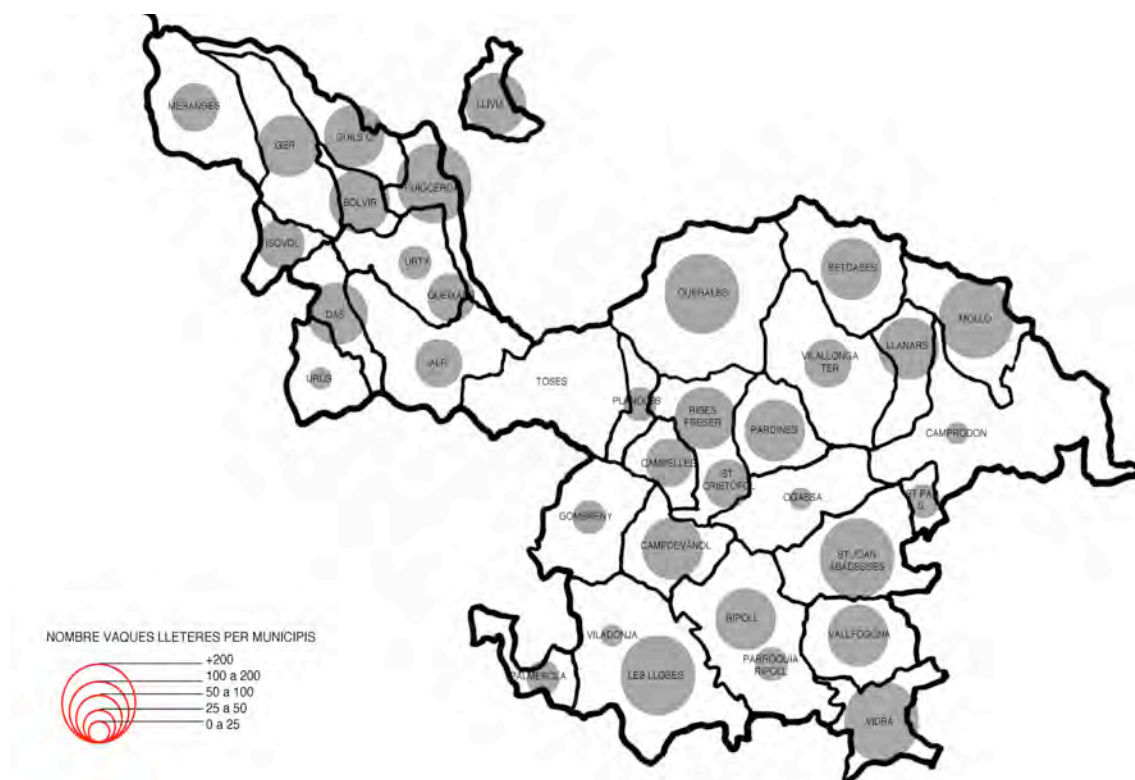
Com no podia ser d’una altra manera, el S.A.L.Ger. inicià la correcció, educant i controlant l’activitat, sense oblidar de sancionar i corregir aquells que pretenien estafar

¹²¹ A la fi de l’exposició de cada comarca o zona lletera farem una referència expressa als Annexes. En ells exposarem una recopilació de dades, tan provincials, com municipals, aquestes últimes englobades per comarques, totes elles extretes dels citats treballs del Govern Civil. Les primeres dades que farem referència tenen un caràcter global i genèric per a totes les comarques, per aquest motiu només ho trobarem exposat rere la primera comarca lletera comentada, fent extensible el seu contingut per a totes les zones lleteres que exposarem posteriorment. Són dades que representen l’estat lleter de tota la província, tan a nivell ramader com industrial. Per un millor enteniment i comprensió ho exemplifiquem amb una àmplia relació d’anys: 1943, 1946 i 1950-51, tots ells representatius del període de temps en que el SALGER fou l’entitat concessionària de la Lletera i exercí el servei de recollida a tota la província. Aquesta relació ha estat elaborada i sintetitzada de la documentació original on fa referència de manera destacada, a la producció lletera de cada municipi i a l’activitat industrial o agrària de cadascun d’ells. De documentació del Govern Civil, “Mapa nacional de proveïments i transports de la província de Girona”. Concretament ho trobem en els Annexes, Document 3.

Seguidament desglossarem individualment cada comarca, exemplificada amb dos exercicis o anys diferents, 1946 i 1949. En el cas que ens trobem exposarem la comarca de la Cerdanya, per municipis, amb la intenció de presentar la riquesa vacuna que el Govern Civil coneixia. Dades que trobarem dins els Annexes, Document 4. I així, successivament es relacionaran les diferents comarques a mida que anem exposant la resta de zones lleteres. Aquestes dades complementen alhora els mapes comarcals il·lustrats en el text, on mostrem les rutes de recollides del S.A.L.Ger. i els municipis amb major nombre de caps de vacum.

Tota aquesta informació ha estat consultada al Fons 3 del Govern Civil: Comerç. Administració perifèrica de l’Estat. Govern Civil. Fons de la Delegación Provincial de la Comisaría general de Abastecimientos y Transportes. (1940-1984). A.H.Gi.

consumidors i autoritats, cometent frau amb l'adulteració de la llet i amb un comerç irregular.

Mapa n° 4: Nombre de vaques lleteres a la Cerdanya 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial de Puigcerdà. 1946-1947. 74. Arxiu Històric de Girona. Annexes, Document 4.

La següent delegació lletera que podem citar és la de La Selva, amb una seu de recollida situada a la pròpia capital comarcal, a Santa Coloma de Farners. La seva aparició fou plenament contemporània a les delegacions de la Cerdanya i la Garrotxa, i destacà per que tingué un pes important en el proveïment de llets a Barcelona, segons la memòria de J. Pla. La relativa proximitat va fer més viable el transport, tant per ferrocarril, com per carretera. Cal destacar, que fou per aquesta última via de comunicacions on es començaren a utilitzar petits camions cisternes, vehicles que J. Pla els defineix com els primers isotermes utilitzats a les contrades gironines. Medis de transport amb unes característiques i funcions particulars i pròpies pel transport làctic. No deixaven de ser vehicles amb cisternes, molt incipients o primitius que quedaven molt lluny dels que coneixem a l'actualitat.¹²²

¹²² Manuel Ramos Amieva, (1972), també porta a terme una referència sobre els vehicles isotermes. Fixant-se en el mateix període de temps ens redacta el següent: "Probablemente fue también en Cataluña donde apareció por primera vez el transporte de leche en cisternas isotérmicas, hecho que ocurrió durante

D'aquesta comarca lletera hi destacà l'existència d'una important venda fora de control, clandestina, conseqüentment un comerç que era definit com irregular. Aquest fet fou un dels problemes amb què es va trobar el servei institucional instaurat i es van haver de prendre mesures urgents i dràstiques, per que aquesta activitat no anés a més.

El veïnatge amb les comarques barcelonines afavoria aquest tipus de comerç, on el producte era més demandat. I proporcionalment amb el consum més important, adquiria doncs un preu més elevat, la simple oferta i demanda. Era un import que s'havia de tenir en compte, que no es pagava a terres gironines, i menys si ho adquiria el mateix S.A.L.Ger. Aquesta particularitat, o peculiaritat de la producció i comerç de llet selvatana no fou una característica pròpia del moment. Aquesta pràctica en el comerç clandestí o entre províncies es venia fent des de feia molts anys i formava part del costum habitual, era una pràctica natural. No podem obviar en cap moment que la Guerra agreujà aquesta situació. La necessitat social sorgida tenia un argument amb pes, tot i la il.legalitat.

Així mateix, cal afegir en aquesta pràctica veïnal un nou element a tenir en compte, la pèrdua d'animals produïda durant el conflicte tant a Barcelona com a localitats veïnes, va fer més necessària que mai l'entrada de producte de les comarques gironines.

Per posar fi a aquesta tradició o hàbits, considerats il·lícits, que incorrien en delictes, el Govern Civil ordenà l'inici de controls en les diferents vies de comunicació entre les dues províncies. Primerament informaren a tothom que circulava per aquelles vies i camins, ja que podia tractar-se de gent que visqués sola, aïllada i no s'hagués assabentat de la mesura, posteriorment portaren a terme les sancions, sense cap mena d'excepció. Autoritats locals, policials i del servei d'abastiment del propi S.A.L.Ger. tingueren una nova tasca. Tots els veïns havien de conèixer tota la informació referent al comerç clandestí de llet.

La intenció de controlar tot tipus de moviment relacionat amb la llet existí, arribant a multar durament si s'enganxava algú *in fraganti* portant a terme el que era considerat un delictes. Totes les autoritats locals d'aquesta comarca coneixien la situació i el que podia succeir, fins i tot les que pertanyien a les veïnes comarques barcelonines; així mateix, també n'estaven assabentats els possibles comerciants intermediaris i els centres industrials que existien a la zona.

Aquest augment de control a les vies de comunicació no passà desapercebut i va fer minvar progressivament el comerç clandestí de llet crua per aquestes contrades. Tot i que podríem deixar marge per aquells que perfeccionaren els sistemes d'aquest tipus de mercadeig i no van ser agafats o enxampats. De totes maneres el temor a ser enganxat i rebre un càstig va anar obtenint el resultat que esperaven les autoritats governamentals. Així mateix, també existia una segona penalització. No només quedava "fitxat" en la documentació oficial, si no que aquesta podia tenir un caràcter o una repercussió més moral o personal, fins i tot social, donat que les mateixes autoritats civils publicaven en els diferents medis escrits de la província, aquelles persones que havien estat sancionades. El titular que apareixia en els diaris no donava opció a l'error, apareixien tot tipus de detalls: nom, lloc on fou enxampat, producte i quantitat, direcció on residia, a on es dirigia, qui coneixia, ... La notícia s'anunciava com a: "Gobierno Civil. Multas por infracción en materias de abastos. Circulación clandestina de leche fresca".¹²³

També es podia donar el cas que la notificació fos publicada per l'Ajuntament de Girona, com a propietari de la Central, o pel Consistori corresponent del denunciat, sempre que li fos comunicat per l'òrgan competent.

Una segona aportació del servei a la comarca de La Selva fou la de recollir la llet dels diferents municipis. Com hem citat anteriorment, era transportada a les indústries properes. Curiosament aquests establiments també es trobaven principalment dins la mateixa província barcelonina. Segons J. Pla, inicialment el S.A.L.Ger. portava la llet directament a la capital catalana, un cop eren cobertes les necessitats locals. El volum sobrant d'aquesta primera cobertura, si existia i ho permetien les dificultats pròpies del moment, era entregat a les indústries properes i veïnes. En aquest sentit, cal dir, que un cop el servei d'abastiment es desenvolupà amb una mínima normalitat, o sigui, que es recollia amb una certa regularitat, tot i les limitacions existents, i les quantitats anaren adquirint uns valors regulars, una de les principals beneficiàries de les aportacions

¹²³ Titular d'un article publicat al diari *El Pirineo*. Correspon al dia 13 de febrer de 1940. Informació recopilada a l'hemeroteca digital de la Casa de la Cultura de Girona.

Cal dir, que les diferents actuacions del S.A.L.Ger. eren publicades en els medis escrits. Sempre apareixien notícies on el protagonisme particular destacava, així mateix es devia per tot tipus d'accions correctes, solidàries, i aprovades pel mateix règim. Uns articles que desprenien un valor propagandístic del sistema i que alhora pretenia guanyar-se la relació amb aquells components de la societat que més s'havia de relacionar, ja fossin ramaders o comerciants de làctics, fins i tot al mateix consumidor. Alhora contribuïa a donar conèixer que podia succeir en el cas de desobeir les diferents reglamentacions, crear un ambient apropiat per un règim dictatorial. Aquest era el cas en qüestió, es publicava el nom d'aquelles persones que havien estat enxampades cometent una acció delictiva. Exemplificarem aquestes actuacions solidàries igual que les denúncies que portaren a terme als Annexes, Document 5, amb casos que succeïren a diferents contrades de la província.

làctics del servei d'abastiment en aquestes contrades fou la fàbrica de Sant Celoni, la coneguda com a "Productos SILA S. A."

Segons documentació ja citada del Govern Civil de Girona, aquest centre industrial rebia proveïments de llet de productors gironins, que bàsicament procedien dels pobles veïns, com era el cas de municipis interiors amb un important excedent de llet. Cal dir, que l'excedent de llet el registrava el propi servei, en relació amb els habitants de cada municipi. Foren localitats totes elles de La Selva, com ara Massanes, Massanet de la Selva, Riudarenes i Vidreres, entre d'altres, fins i tot procedia de Santa Coloma de Farners, capital comarcal on, com hem citat, es trobava el centre de recepció oficial de la delegació. La resta de localitats de la comarca amb excedents, com ara Vilobí, Cassà o Riudellots, feien aportacions a Girona, ja fos a través del servei de recollida o directament a la Central Lletera quan aquesta reinicià la seva activitat.¹²⁴

Fins i tot, cal citar segons aquesta mateixa documentació que es realitzaren aportacions de làctics entre localitats gironines, bàsicament per proveir pobles de la costa gironina, com fou el cas de Llagostera a Sant Feliu de Guíxols, o amb posterioritat de Vidreres a Lloret de Mar.

Sobre la factoria de "Productos SILA S. A." de Sant Celoni, cal citar que es tractava d'una indústria de propietaris barcelonins, que envasava principalment la típica llet condensada, ja des de temps abans de la Guerra. Segons la memòria de J. Pla, existí una important col·laboració entre l'entitat privada i el servei públic d'abastiment. Treballaren conjuntament en el control i reducció de la venda clandestina de llet i en una millor coordinació i optimització del servei, així mateix, col·laboraren mútuament en les diferents tasques a realitzar en les diferents rutes de recollida, repartint-ne les diferents localitats selvatanes.

¹²⁴ Dades relatives a la documentació del Govern Civil, concretament: Fons 3: Comerç. Administració perifèrica de l'Estat. Govern Civil. Fons de la Delegación Provincial de la Comisaría general de Abastecimientos y Transportes. (1940-1984). En aquesta trobem alhora la següent relació: - Mapa nacional de proveïments i transports de la província de Girona. 1943. 78., i: - Mapes municipals corresponents al partit de Santa Coloma de Farners. 1946-1947. 76. A.H.Gi. La relació individual de cada localitat corresponent a la Zona lletera de la Selva la trobem exposada en els Annexes, Document 6.

Cal tenir en compte que en aquests mateixos anys en que funcionà el servei de recollida del S.A.L.Ger., en aquesta comarca en que es trobem exposant, es creà una nova indústria lletera, concretament a Sils, la citada anteriorment, "Compañía Moragas y Madí Sociedad en Comandita", que posteriorment adaptà un nou nom i fou traslladada a Vidreres, llavors coneguda com a "Lactaria Española S. en C.". Dada que queda reflectida en el propi Document 6 exposat en els Annexes. Indústria que no apareix a la memòria de J. Pla per qüestions cronològiques. Quan s'inicia la nova activitat industrial, el treball de Pla ja està executat. L'exemple silenci i vidrerenc l'exposarem en la segona part del treball de manera ampla, individual i exclusiva.

L'exemple industrial de "Productos SILA S. A.", tot i no formà part directa d'aquest treball, pel fet de no estar ubicada a les contrades gironines, és un exemple digne de ser citat. La factoria barcelonina es trobava molt relacionada econòmicament amb lleters i ramaders productors de la comarca de La Selva. Aquesta aportació interessava a les dues parts, però sobretot ajudava a la pròpia subsistència dels productors. Mereix doncs que contextualitzem, encara que sigui mínimament, la seva existència, fins i tot, exposar i valorar un detall prou interessant d'aquest mateix establiment. Aquest sorgí investigant i intentant conèixer fets i anècdotes sobre la vida i treballs de "Productos SILA S. A.", així mateix, com de la pròpia zona del Montseny, que era on es trobava físicament. Cal dir, que es tractava d'una àrea geogràfica molt important amb ramaderia lletera.

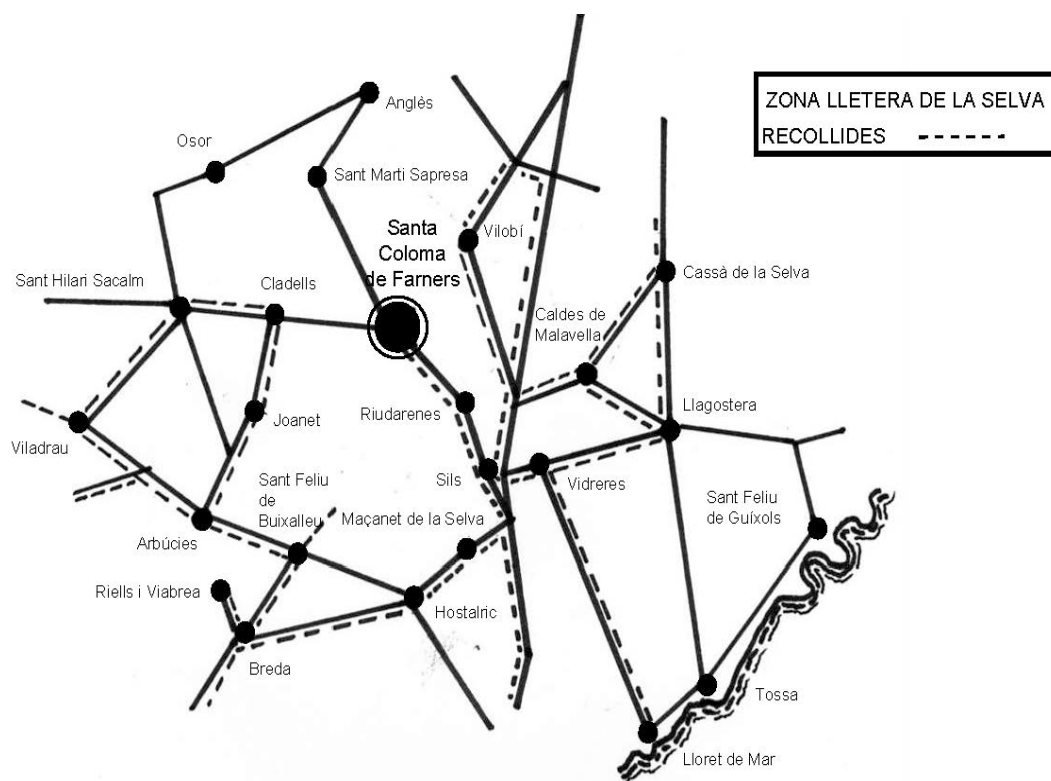
Aquest establiment industrial, igual que molts altres, tingué una activitat activa en el mateix decurs del conflicte armat. Aquesta indústria no fou socialitzada en cap moment del mateix, però sí que facilità l'abastiment a les tropes de l'Exèrcit,¹²⁵ en alguna que altra ocasió. Aquest fet, junt a les conseqüents aportacions del S.A.L.Ger. ens fan deduir que possiblement durant la Guerra no patí importants desperfectes, si es que s'arribaren a produir.

¹²⁵ Es tracta d'una adquisició de llet de l'Exèrcit que aniria a càrrec dels productors de les rodalies. Document datat el 23 d'agost de 1938. Expediente para la calificación de "PRODUCTOS SILA S.A." de Industrias Lácteas. Any 1965, juliol. nº 102. Arxiu Municipal de Sant Celoni. (A.M.S.C.) En el Document 7 dels Annexes reproduïm el comunicat i exposem una relació de ramaders que podien haver estat afectats per l'adquisició militar, ja que dita adquisició com demostren els documents anaven a càrrec dels mateixos ramaders productors.

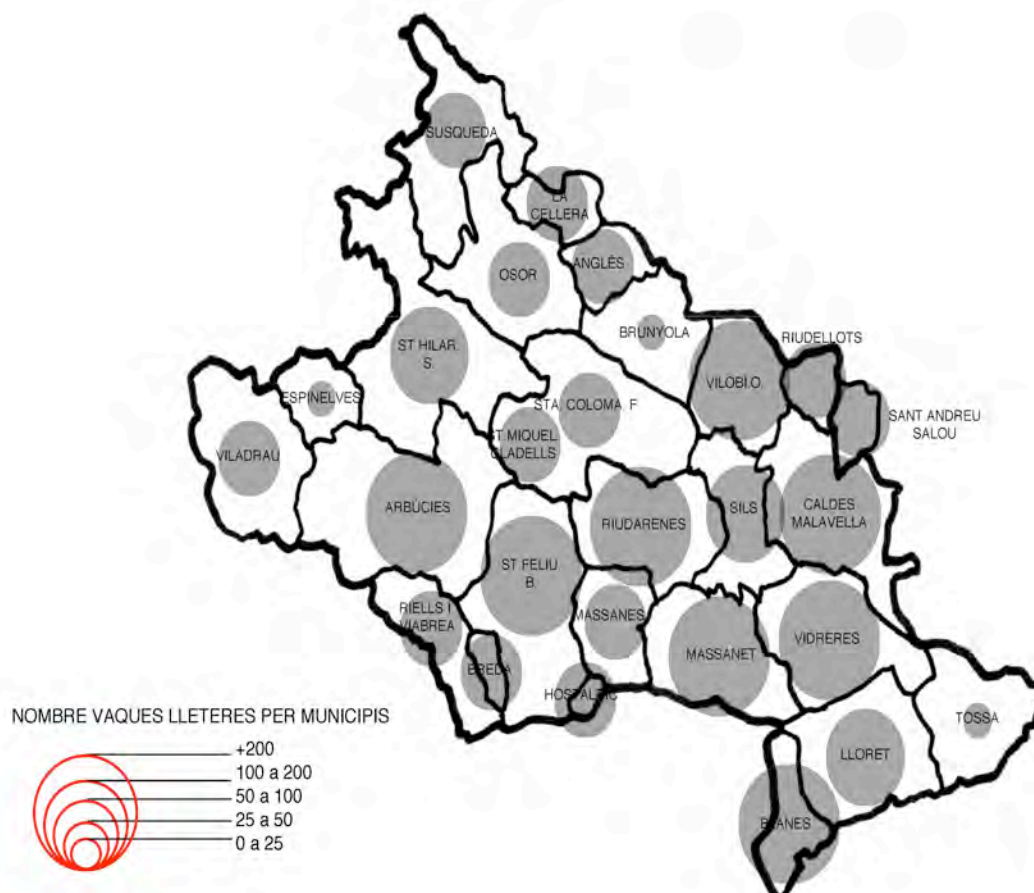
Ahora, en aquest mateix Document valorem la importància que adquirí la indústria lletera, ja fins i tot abans de la Guerra, en aquestes contrades. Un protagonisme que anà plenament relacionat amb la ramaderia existent. Un concentrat treball d'elaboració pròpia, on exposem una breu relació de particulars i veïns, relacionats amb les tasques pròpies de la llet, ja foren industrials, comercials, o dels mateixos ramaders. Dades que demostren plenament dita significació particular. Així mateix corroboren i exemplifiquen la ramaderia dels voltants del Montseny, com hem citat anteriorment.

Resulta ahora destacable que, dins aquest Document exposat als Annexes citem les dades aportades del treball de Josep M. Abril López, (1998), *Teixidores i tapers. Industrialització a Sant Celoni 1860-1936*, Publicacions de la Rectoria Vella, on es fa referència de manera destacada, la característica lletera del municipi i de les contrades properes al mateix centre industrial. Particularment, ens demostra que es tractava d'unes instal·lacions industrials molt arrelades a la pròpia localitat, així com a la pròpia comarca. Un Centre productiu amb una capacitat elaboradora definida com a molt important en el seu temps i amb un nombre de treballadors considerable.

També cal citar respecte a la socialització de la factoria de Sant Celoni, que la informació ha estat extreta de l'estudi portat a terme per J. Viader Riera (2007), "De la socialització al desagrupament: cinc anys d'Indústria Làctia a Barcelona 1936-1941" on s'exposa la intervenció polititzada i militaritzada de les diferents indústries làcties barcelonines durant la Guerra, amb una particular atenció sobre el cas de la Letona.

Mapa n° 5: Rutes de recollida a La Selva. Font: Pla i Frigola J., “S.A.L.GER”. (2ª Memòria).

Mapa n° 6: Nombre de vaques lleteres a La Selva 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial de Santa Coloma de Farners. 1946-1947. 76. Arxiu Històric de Girona. Annexes, Document 6.

Un últim fet a destacar del servei d'abastiment a la delegació de La Selva, relacionat a les actuacions ja comentades, ens reafirma en les atribucions que tenia el propi servei, quines funcions i el per què de la seva creació. Amb poc temps de diferència modificà dues vegades les rutes de recollida, ampliant en totes dues ocasions el radi d'acció,¹²⁶ incorporant nous proveïdors i productors; que tot i ser comprensible i lògic, sorprèn per la seva celeritat i per la comparació amb altres canvis ocorreguts a les altres delegacions. Amb menys d'un any es coneixerien tres rutes diferents. Cal valorar que el veïnatge provincial amb Barcelona i la planúria del centre de la comarca també acceleraren el procés.

La tercera delegació lletera que tenia veïnatge amb la província de Barcelona era la de la Garrotxa. El mateix J. Pla assegurava en la seva memòria que es tractava d'una zona molt semblant a la de la Cerdanya. Trobem similituds fins i tot en la diferenciació de dues parts, una més abrupta i dura, muntanyosa i d'un complicat accés, on es trobaven exemplars vaquins més soferts, com les races pirenaïques, i una segona part més planera i fèrtil amb comunicacions en millors condicions, on s'havien establert races més lleteres, com l'holandesa.

Igual que en altres comarques, les principals preocupacions residien en el costum d'adulterar la llet amb aigua i en una preocupant manca higiènica de tot allò relacionat amb la llet. Tot i que la pràctica de l'afegit d'aigua no resultava ser una exclusivitat pròpia de la Garrotxa, ja que es tractava d'un hàbit molt arrelat a tot arreu, sí resultava ser especialment exagerat a les contrades d'Olot. S'havien arribat a trobar adulteracions amb diferents productes líquids, com havien estat per exemple amb el sèrum, residu de l'elaboració de productes làctics, que podia ser l'engany menys perillós per al consumidor. Fins i tot, s'havien enxampats adulteracions amb sèrum animal. Igualment destacava i preocupava la poca higiene en tot allò que estava en contacte amb el producte, des de la poca netedat en la pròpia munyida, en els utensilis utilitzats, recipients, transport, ...

Existia doncs en definitiva, una manca de salubritat i de seguretat alimentària en origen. En major o menor mesura es tractava d'un denominador comú a totes les comarques gironines, amb unes arrels força anteriors a la Guerra Civil i que ja

¹²⁶ Per exemplificar aquests canvis hem il·lustrat en els Annexos dos mapes comarcals corresponents a les primeres recollides del S.A.L.Ger. Per fer-ho més entenedor cal tenir en compte que el mapa nº 5 resulta ser l'últim i definitiu a dia de la publicació de la memòria de J. Pla. Dins el Document 8 plasmarem els dos mapes inicials i anteriors al nº 5. Tots dos pertanyen i són originals de: Pla i Frigola, Juan, (1940), *S. A. L. GER. (2ª Memoria)*, Gobierno Civil de la Provincia de Gerona, Gerona, Octubre 1940.

s'intentava controlar i posar fre des de les autoritats existents. Era un fet que durant els mateixos anys, més o menys, com hem citat anteriorment, preocupà de ple aquells que posaren en marxa la Central Lletera de Girona.

El costum de “batejar” la llet s'anà controlant i reduint lentament. Podríem dir que aquest procés va ser motivat per dos factors principalment. Primer gràcies a la pressió de les autoritats i després, per la mateixa evolució del mercat, que comportà que el preu del producte anés en funció de la seva pròpia qualitat, tot i que no sempre fou així. Però no fou una tasca fàcil, ja que resultava difícil educar en una zona on els costums i la manera de fer es trobaven molt arrelats. Així mateix, amb l'arribada del S.A.L.Ger. no es solucionaren tots els problemes. El contacte i la relació del servei amb els productors no mantenia una regularitat constant, i aquest fet no afavoria una correcta formació i un model a seguir.

Existiren diverses causes que impediren la normalitat del servei. Segons J. Pla, les comunicacions dificultaren en moltes ocasions que existís un contacte real entre les dues parts. Les condicions de la xarxa viària era un aspecte negatiu, que es podia agreujar amb les estacions climatològiques plujoses. No era possible l'arribada del transport de recollida, per tant s'havien de cercar alternatives. Casualment eren els comerciants intermediaris o els transportistes amb carros els que rebien, o simplement s'apropriaven de la mercaderia i la feien arribar al servei d'abastiment, o no. També hi havia la possibilitat que els propis productors realitzessin la venda ambulat, com sempre l'havien fet, o simplement lliuraven o venien la mercaderia a un primer intermediari, per tal que aquest la fes arribar a un segon, que la pogués vendre a mercats més llunyans.

L'exposició sobre aquesta comarca estava definida per elements que es relacionaven i es complementaven entre si, que eren citats fins i tot com a naturals. Una qüestió conjuntural, física del medi i una altre comunal, de la societat. Aquesta segona definició presentava uns costums molt arrelats i profunds, per tant, amb una difícil solució. Un fet que hem citat anteriorment i que alhora frenà paulatinament aquesta mala pràctica, fou quan els compradors d'aquestes llets passaren a ser bàsicament establiments més o menys industrials, ja que aquests requeriren i exigiren una millor qualitat per elaborar els seus productes. Els controls necessaris que portaren a terme fou gràcies a l'aparició d'instruments i metodologies que permeteren mesurar el grau d'adulteració, o la quantitat d'aigua afegida. El canvi de client, d'individu consumidor a

empresari fou un element que frenà les adulteracions, tot i que no resultaren ser mesures del tot definitives.

Alhora, jugà a favor la pròpia implicació del servei d'abastiment, que tingué efectes immediats. Les recollides de llet en poc temps milloraren qualitativament i quantitativament. Els serveis vers les indústries locals i les entregues a Barcelona sortiren beneficiades.

El que també suposà una aturada a les intencions ramaderes i comerciants d'aigualir la llet fou la coneguda pressió de les autoritats locals, relacionada amb la intervenció sanitària i legislativa dels propis municipis, com ja succeí a Olot, anys abans de la Guerra Civil, tal com hem citat en apartats anteriors.

La capital de la Garrotxa, com hem citat anteriorment, presentava unes adulteracions de llet molt exagerades. J. Pla afirmava a la seva memòria de forma molt clara "... (que llegaban a vender agua con leche) ...“ La preocupació institucional en la salubritat de la ciutadania fou un element a destacar, i igual que succeí a Girona, a Olot també tingué un pes determinant. No es tractava doncs d'una inquietud exclusiva del cap del servei.

Aquesta lluita en favor de la salut dels olotins i de tots els garrotxins s'inicià amb unes importants millores en el camp analític i unes reglamentacions oficials adequades. Cal lligar que havia de ser en aquesta interposició on podríem incloure la preocupació del S.A.L.Ger. i de J. Pla, per aquesta delegació lletera. No cal que recordem dins les actuacions sancionadores de l'organisme públic els exemples citats del diari "El Pirineo" a la Comarca de la Garrotxa. Així doncs, hi hauria la possibilitat que en la seva memòria es continués amb la inquietud anterior a la Guerra, que existí en el personal sanitari d'Olot, fet però que no ho transcriu com a tal, tot i la preocupació exposada. En cap moment s'hi fa referència.

L'exemple del Llicenciat en Farmàcia i Interventor sanitari del Consistori d'Olot, el Sr. Ramón Pujolar Huguet, exposat anteriorment amb l'apartat "Raons per industrialitzar la llet", ens mostra i exemplifica en la seva memòria "Como se ha evitado la adulteración de leche en la ciudad de Olot", la precària situació lletera existent en els temps que va viure.¹²⁷ La definició que va fer d'aigua amb llet resultava prou representativa i explicativa.

¹²⁷ Pujolar Huguet, Ramón, (1949), *Como se ha evitado la adulteración de leche en la ciudad de Olot*, Memòria, Ajuntament d'Olot, A.M.Gi.

Aquesta mateixa preocupació, junt a les conseqüències sanitàries que podia provocar, no diferia gaire de la que també existia a Girona en aquells mateixos anys. A la capital gironina, amb la instauració de la Central Lletera Municipal, junt a unes millores tècniques i científiques en els controls i coneixements sobre el propi producte, s'aconseguí una reducció important en els casos d'adulteració. Una solució parcialment semblant es portà a terme i s'adoptà a Olot, i conseqüentment a les rodalies, on gràcies a canvis tècnics en l'analítica de la llet, sumat a una formació laboral correcta d'aquells que havien de portar a terme els controls analítics, permeteren avançar en una millora de la qualitat de la llet. Si fins aquell temps s'havia valorat la salubritat i la qualitat de la llet, a través de mesurar la densitat, s'incorporà també el control i anàlisi del greix, o dita també matèria grassa, el que llavors també anomenaven "manteca". Tal com ens exposa el farmacèutic d'Olot, amb la densitat del producte es podia intervenir fraudulentament de manera molt senzilla, no era un mètode de control i de prevenció totalment efectiu i presentava importants llacunes. Tal i com ens exposa a la seva memòria, resultava que la temperatura ambient podia ser un simple factor aliat per manipular fàcilment la llet amb l'aigua. L'exposició que realitzà resultava prou clara i entenedora; ens deia així:

“Pues que en verano la mayoría de las leches eran declaradas adulteradas por la adición de agua y, en consumo; ya que no se tenía en cuenta que las escalas de los lacto-densímetros están referidas a 15 grados de temperatura y que por cada grado de temperatura de la leche que exceda de los 15 grados centígrados, del grado de densidad que marca el lacto-densímetro, han de deducirse dos décimas de grado, y que por cada grado que desciende de dicha temperatura el mismo aparato, marca dos décimas de grado en más, sobre la densidad referida a 15 grados centígrados de temperatura; ...”¹²⁸

Així mateix, amb aquest mateix afany i interès per donar a conèixer el que succeïa amb les llets que es consumien a Olot i rodalies, també ens exposa que a l'estiu es podien donar casos erronis en els controls, equivocacions que comportaven haver de llançar un producte en bon estat. Accions producte d'una combinació de factors tècnics i

¹²⁸ Pujolar Huguet, Ramón, (1949), *Como se ha evitado la adulteración de leche en la ciudad de Olot*, Memòria, Ajuntament d'Olot, A.M.Gi.

humans, on la mala formació i preparació d'aquells que havien de portar a terme els controls a les llets determinaven una falsa adulteració. Ho exposava així:

“... de modo que una muestra de leche que referida a 15 grados de temperatura le correspondía marcar 1'030 o sean 30 grados del pesa-leches y, por lo tanto, tener una densidad normal, marcaba tan solo 1'027, si su temperatura era de 30 grados, caso muy frecuente en las tardes de verano, siendo declarada como adulterada por el que practicaba el ensayo; por supuesto con grandes protestas del ganadero al ver que le derramaban la leche, se le imponía una multa y le exponían a la vergüenza pública, siendo completamente inocente; alguno hubo que cesó en su industria, a causa de traer a esta en verano, a primeras horas de la tarde y en vasijas grandes, la leche recién ordeñada, la cual tenía una temperatura superior a los 30 grados (centígrados) al ser investigada su densidad.”¹²⁹

Amb l'analítica del greix s'establiren uns barems diferents, que podien variar segons la temporada estacional, igual que també podien modificar-se amb l'alimentació del bestiar, i d'altres factors. Però aquestes havien de ser recollides amb uns màxims i uns mínims de qualitat, que alhora, relacionats amb els continguts bacteriològics, havien de mantenir un criteri de determinades característiques establertes, com podia ser el de la mateixa densitat.

Fou doncs la preocupació de Juan Pla un problema que ja havia inquietat amb anterioritat al farmacèutic i interventor d'Olot, el Llicenciat Ramón Pujolar Huguet. El desconeixement del primer vers els estudis i treballs del segon es podria arribar a entendre mínimament, ja que possiblement no coneixia l'existència de la seva memòria, ni de la seva investigació. Així mateix, segons coneixem del cert, la memòria encara havia de ser publicada. Es tractava doncs d'una qüestió tant arrelada, la d'adulterar la llet, que pot ser, no es preocupà, o no es preocuparen, fins que no ho descobriren per ells mateixos, fins que s'hi trobaren. Era un tema que no havia aixecat una preocupació real, ja que devia semblar ser una qüestió lo suficientment interessant.

Però realment no havia estat del tot així. Existien proves evidents que els havien portat a realitzar investigacions anteriors en el temps, a efectuar afirmacions sense cap temor. L'adulteració de la llet, com exemplificarem a continuació, existia des de que es

¹²⁹ Pujolar Huguet, Ramón, (1949), *Como se ha evitado la adulteración de leche en la ciudad de Olot*, Memòria, Ajuntament d'Olot, A.M.Gi.

consumia com a aliment, resultava ser un problema conegut i amb complicada solució, tot i les actuacions de les autoritats. Un dels molts exemples el tenim amb un article prou representatiu, publicat al diari local *Vitalitat* de la ciutat d'Olot, que datava de l'onze d'agost de 1912.¹³⁰ Aquest rotatiu exposà de manera reivindicativa com s'ho van fer les autoritats olotines per enxampar una masovera que venia llet totalment adulterada amb aigua. Es tractava d'un personatge que arribà a ser conegut en aquells temps, per ser una reconeguda estafadora, i alhora, molt esmunyedissa amb tot tipus de controls sanitaris i institucionals.

El S.A.L.Ger. continuà doncs una tasca iniciada feia molts anys, tot i que la documentació pròpia no ho cita així, on l'adulteració de la llet era present en menor o major mesura. La memòria de Pla exposava que el promig de llet aigualida passà del mes de gener al mes de juny del 1940, del 25% al 5% respectivament, un descens prou considerable. El servei d'abastiment seguí la línia marcada, fixant-se els mateixos objectius que a la resta de zones lleteres. Segons J. Pla un cop es normalitzà la recollida es passà a educar sanitàriament els diferents proveïdors de llet i ampliar la zona d'acció. Els ramaders havien de conèixer la perillositat, tant alimentària com econòmica, que podia suposar el proporcionar una llet adulterada o contaminada.

Les quantitats recollides anaren guanyant importància en volum i en qualitat, fins al punt de que amb poques setmanes es va poder proporcionar una cisterna diària a Barcelona, tot arribant a proporcionar un volum que oscil·lava entre els tres i cinc mil

¹³⁰ La publicació del diari *Vitalitat*, del dia onze d'agost de 1912, donà a conèixer a la ciutadania d'Olot no només una notícia, si no una reivindicació social vers el Consistori olotí. Un article signat per Flist argumentava el següent: "Uns quants recadets senyor Alcalde. Dimarts de la setmana passada fou agafada in fraganti la masovera de Renart que porta llet per el consum públic d'Olot. De la inspecció practicada resultà que el líquid portava la friolera d'un 70 per 100 d'aigua. Per agafar-la, amb el cos del delictes, fou precis posar guàrdia a totes les entrades de la població, per que aquesta mestressa al objecte de burlar la vigilància que sobre ella s'exercia des d'alguns dies, tant aviat entrava pel Pont, com per la carretera de Santa Pau, com per el Parque, com per altres col·lectes. Un cop a l'oficina d'inspecció intentà burlar encara la justícia, simulant una caiguda i trencant totes les ampolles en les que hi portava la llet, per que aquesta no pogués ésser analitzada. Sortosament en quedà una quantitat que fou suficient per a portar a cap la investigació. Aquesta fulana ha estat multada diverses vegades i ara només tenim entès que li han imposat la de vint pessetes. Doncs bé; com sigui que com aquesta n'hi ha moltes d'altres, per que no passa dia que el Veterinari Inspector no hagi de fer llençar molts litres de llet, li reclamem, senyor Alcalde, en us d'un nostre perfectíssim dret, el compliment d'un acord que prengué temps enrere l'Ajuntament referent a la publicació, per medi de la premsa, dels noms de tots aquells comerciants, o revedors, reincidents en defraudar al públic, ja sigui en pes, qualitat, etc., amb les mercaderies. Varem dir que amb això seriem inflexibles i ratifiquem la nostra promesa. Per lo tant, enviï'ns la nota detallada que li demanem, sempre que hi hagi delinqüents o si no ens veuríem en el cas d'exigir-vos-la."

Un segon exemple que podem citar correspon a la notícia apareguda al diari *La Comarca*, també d'Olot, el dia 9 de juliol de 1921. Ens diu així: "Per el Veterinari Municipal. En Jeroni Torrent, el dijous al matí foren denunciades tres lleteres per vendre llet en males condicions. A més d'haver-se-les-hi llençat el dit líquid, se les imposà una multa". Informació recopilada a l'hemeroteca de la Casa de la Cultura de Girona.

litres diaris. Aquest transport de llet cap a la capital catalana suposava un premi a la tasca del servei, segons paraules del propi Pla.

Cal dir, que abans de la Guerra, a la capital de la Garrotxa i les seves rodalies ja existí una activitat comercial interna i externa de llet prou representativa. Es tractava d'una zona molt activa i productiva. A Olot i els seus voltants operava una petita xarxa de venedors ambulants que exercien repartits per tota la ciutat.¹³¹ Aquests podien ser simplement ramaders que volien vendre la llet del dia als ciutadans o a intermediaris ambulants. Igualment també hi eren presents instal·lacions industrials elaboradores de productes derivats làctics. Foren aquestes últimes, encara que principalment fou només una, la que ja des de la Garrotxa havien proporcionat llet a Girona i Barcelona, encara que majoritàriament no es trobés en un estat natural.

Els productes que es comercialitzaven amb l'exterior foren bàsicament derivats làctics, com la llet desnatada, mantega i llet condensada, que es proporcionaren principalment des de dos establiments olotins diferents. Encara que també s'havien produït transports de llet líquida en estat natural, com fou per exemple, el cas de llet que teòricament va rebre la Central Lletera de Girona provinent d'Olot en mal estat i que va aixecar tants comentaris. Volum que s'aportà poc temps després d'haver-se posat en marxa l'activitat de la central gironina, fet que exposarem en capítols posteriors de forma detallada. Així doncs, indicar que el comerç de derivats làctics havia de suposar menys complicacions i riscos respecte a la seva conservació i al seu propi transport, degut en part a que es tractava d'un producte que no estava en estat cru. El treball i l'elaboració per obtenir aquests derivats no havia de presentar excessives dificultats.

S'havia de ser un bon coneixedor del producte i portar a terme una adequada manualitat en l'activitat i treball del mateix, sempre i quan, lògicament, no es disposessin de màquines i utensilis apropiats.

El mercat d'aquests productes fou bàsicament Barcelona,¹³² tot i que en menor mesura també foren dirigits a Girona i al consum local.

¹³¹ El comerç intern de llet a Olot fou relativament destacat i important. Els venedors de llet censats a les Matrícules Industrials demostren que existia una venda força regular d'aquest producte, tot i que sempre podien existir aquells que venien esporàdicament o fraudulentament. En el Document 9 dels Annexos s'exposen una relació d'anys anteriors a la Guerra Civil on es donen a conèixer els corresponents venedors. Igualment, en el Document 10, dels mateixos Annexos, es relacionen tots els municipis garrotxins amb la seva corresponent cabana vaquina, lletera, producció de llet i llocs on es consumia o es destinava, 1946 i 1949. Dades que corresponen al Fons 3 del Govern Civil. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

¹³² Referent al consum de làctics en aquells moments a Catalunya i a Espanya destaquen diferents treballs ja citats, com són els realitzats per Josep Pujol Andreu i Roser Nicolau Nos, on hi col·labora Ismael Hernández (2007), "El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1936: la

Un dels primers en dedicar-se al negoci de la llet i els seus derivats fou el Sr. Ramon Mir i Mas de Xexàs, que arribà a crear el seu propi nom comercial. Fou a la seva pròpia masia “El Mas”, on manipulava i elaborava la llet transformant-la en derivats làctics, que posteriorment venia en un establiment comercial que regentava al centre de la ciutat. El 1932 aquest negociant, com hem citat, va arribar a tenir marca comercial pròpia, així arribà a anunciar-se: “Mantega, formatge i derivats de la llet, sota la marca Baix Pirineu.”¹³³

Però sens dubte, l’explotació més destacada i coneguda va ser Granja Soldevila S. A., comentada i citada en apartats anteriors, que fou una indústria lletera situada al terme d’Olot, ja ubicada l’any 1931. Una empresa de les més importants que existien a la ciutat, situada al costat de l’estació del ferrocarril i del riu Fluvià que, segons les fonts citades, semblava un poble dins una ciutat, per les seves destacades dimensions.¹³⁴

Les instal·lacions no passaren desapercebudes no només per als olotins i llurs autoritats, sinó també per a forasters i visitants. Es tractava d’una veritable factoria que fou ampliada i reformada en diverses ocasions, obeïda per una creixent demanda dels seus productes. Així mateix, en el decurs de la seva existència, va arribar a patir unes importants inundacions, les que succeïren a finals del 1939, i que afectaren de ple a la ciutat d’Olot. El riu Fluvià es va desbordar, provocant importants danys. Es tractava d’una fàbrica on s’higienitzava llet, però no podia ser considerada com una Central Lletera pròpiament dita, ja que no envasava llet en estat líquid. Foren unes instal·lacions que arribaren a rebre quasi tota la llet que es produïa a les contrades, segons el propi Dr.

difusión de un nuevo alimento”, Ismael Hernández Adell (2007), “La leche en la alimentación española, 1900-1935. Los casos de Barcelona y Madrid en el marco del desarrollo urbano e industrial español”, Francesc Muñoz Pradas (2009), *Población y consumo. Una reconstrucción de las poblaciones consumidoras de leche en España 1925-1981*, Alicia Langreo Navarro (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, M. Ramos Amieva (1955), “Producción y consumo de leche en España”, entre d’altres

¹³³ Danés i Torras, Joaquim, (1999), *Història d’Olot*, Volum XX, Economia. Treball compost per Joan Lloret Blay. Edicions municipals d’Olot.

¹³⁴ El 15 de desembre de 1931 era concedida la Llicència d’Obra Major, per part de l’Ajuntament d’Olot al senyor Francesc Toronell, que representava en nom propi a l’entitat Granja Soldevila. Autorització que s’atorgava nou dies després de que es presentessin els corresponents permisos, amb plànols inclosos signats per l’arquitecte Joan Robert.

Dins la documentació existent a l’Arxiu Municipal d’Olot (A.M.O.) referent a l’establiment de Granja Soldevila es conserven un seguit de documents, entre els quals uns permisos de diferents obres més o menys importants. Llicències per portar a terme petites actuacions de manteniment o ampliacions de les instal·lacions, annexes de locals que es portaren a terme, segons documentació, entre 1963 i 1980. Bàsicament modificacions motivades per necessitats productives i logístiques. Igualment, consta el canvi de titularitat de les instal·lacions per part de la Societat Nestlé al 1973, tot i que havia estat adquirida al 1940. Així mateix també fou registrat el seu posterior tancament anys després. Així mateix, en el Document 11 dels Annexos exemplifiquem un expedient d’obertura d’establiment destinat a la venda de llet, el que deien una lleteria. Coneixem 2 establiments l’any 1931, i l’obertura de dos més al 1939.

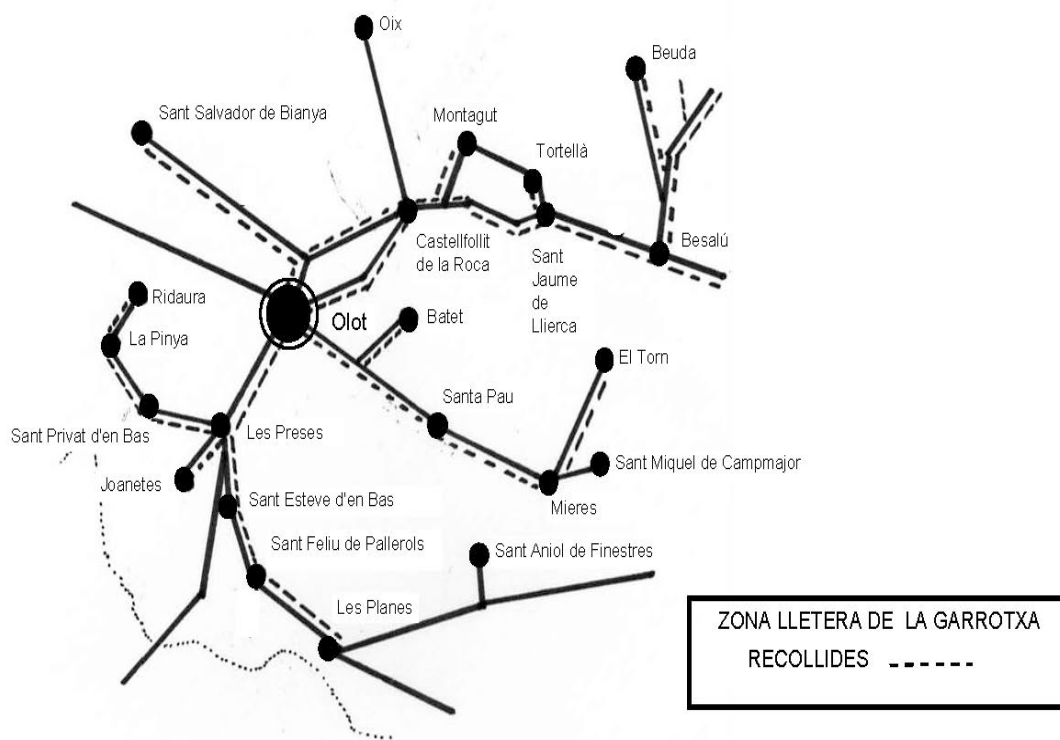
Joaquim Danés i Torras: ... monopolitzà la matèria prima que existí a la zona ... En ella s'elaboraren i s'envasaren pots de llauna amb llet condensada, que el Dr. Joaquim Danés l'anomenava com "llet concentrada", també elaborava mantega i llet desnatada, entre d'altres derivats. Però sens dubte, el seu producte estrella fou la llet condensada, que sota la marca comercial "NUTRICIA" arribà al mercat de Barcelona, que era on tenia la clientela més important. A Girona també arribà a comercialitzar-se de manera important, però amb menor volum.

La Guerra Civil suposà un parèntesi en el seu creixement. Un cop finalitzat el conflicte bèlic, Granja Soldevila continuà treballant amb el mateix tipus de produccions, mantenint la mateixa relació amb la província veïna, mantenint-la com a principal destinació en la venta dels seus productes.

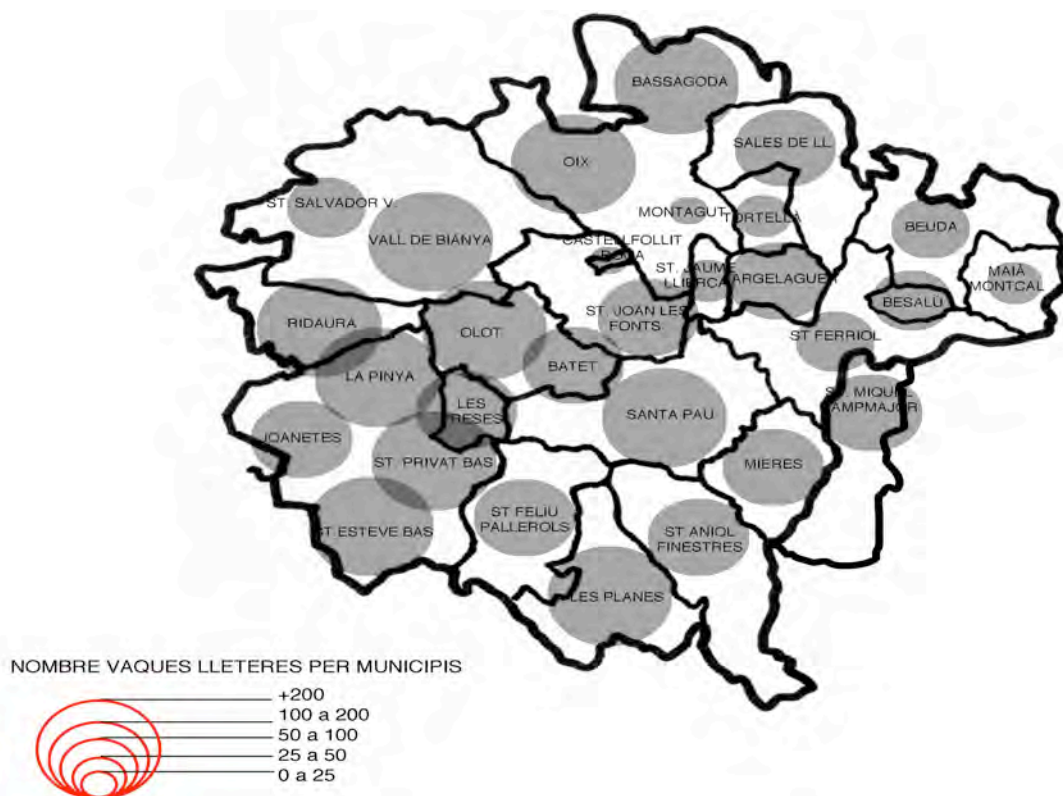
No podem oblidar que la factoria olotina fou una ramificació de les instal·lacions lleteres que existien a Santa Perpètua de la Mogoda, a la província de Barcelona. L'expansió econòmica de l'entitat barcelonina comportà la construcció de la factoria d'Olot, com havíem comentat anteriorment. L'ampliació empresarial responia a les mateixes necessitats comercials de la ciutat de Barcelona. El consum de làctics i derivats, com la llet condensada, havia anat incrementant el seu pes en la dieta quotidiana i va propiciar aquesta instal·lació.

Granja Soldevila S. A. passà a ser un establiment lleter prou destacat amb qui el Servei d'Abastiment Lleter va haver de mantenir relacions comercials molt estretes, amb col·laboracions diàries, com amb totes les indústries contemporànies del ram. Alhora la lletera li facilità la tasca tant controladora com educativa, per mirar d'anar redreçant aquells que no volien creure en les normatives i reglamentacions. Aquesta indústria disposava de servei propi de recollida i portava a terme tasques que havien de ser pròpies de l'organització institucional. Havia arribat a existir una complementarietat en el mateix servei, una col·laboració que interessava a totes dues parts, i a les mateixes institucions locals.

Aquesta entesa no fou exposada a la memòria de J. Pla. L'arribem a conèixer per les diferents publicacions que aparegueren a la premsa escrita, on principalment el servei d'abastiment lloà la tasca educativa i correctora vers els ramaders. Sempre segons els medis escrits, com a mostra d'agraïment portava a terme accions solidàries amb les cases d'acollida i centres hospitalaris.

Mapa n° 7: Rutes de recollida a La Garrotxa. Font: Pla i Frigola J., “S.A.L.GER”. (2ª Memòria).

Mapa n° 8: Nombre de vaques lleteres a La Garrotxa 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial d'Olot. 1946-1947. 72. Arxiu Històric de Girona. Annexes, Document 10.

Per tancar l'al·lusió a la comarca volcànica, un fet a tenir en compte és que les tres referències documentades que estem fent esment coincidiren en que la zona lletera de la Garrotxa tenia un reconeixement important guanyat temps enrere. El volum de llet que es podia aconseguir dels seus animals podia ser força superior al d'altres delegacions gironines. Així mateix, independentment de les adulteracions conegudes, la comarca capitalitzada per Olot tenia una cabanya vacuna on predominava la raça holandesa, tot i que també hi convivia la raça pirenaica. L'holandesa era un tipus de vaca lletera, que segons la memòria del farmacèutic Ramón Pujolar Huguet era criada a la comarca, per després ser adquirida per les vaqueries barcelonines. Un element que donava un valor afegit a la pròpia comarca.

“Como lo que es creencia general, la mayoría de las vacas destinadas a la producción de leche para el consumo de nuestra ciudad, son de raza holandesa, siendo nuestra comarca proveedora de vacas para las lecherías de la ciudad de Barcelona”¹³⁵

Continuant amb l'exposició de les diferents comarques lleteres definides pel Sr. Juan Pla i Frigola en la seva memòria, ens trobem amb les delegacions situades al centre de la província. Es tracta de les zones on corresponen Girona i Banyoles. Segons el director del S.A.L.Ger., aquestes dues comarques proporcionaven un volum de llet pel consum intern de les pròpies zones. Principalment era a les dues ciutats citades on es destinaven les quantitats més voluminoses que s'arribaven a produir. Políticament i institucionalment, les dues ciutats pertanyien a un mateix partit judicial, però tenien un tret característic, es diferenciaren com a zones lleteres independents. Segons J. Pla la creació de la comarca lletera de Banyoles només havia de suposar avantatges, tant per la pròpia ciutat, com per la mateixa Girona. La nova sucursal del S.A.L.Ger. a la ciutat de l'Estany havia de comportar una major importància per al propi municipi, adquiria un component social, fins i tot polític, propi de capitals de partits judicials o comarcals, i resultava un valor afegit. Així mateix, la creació del centre de recollides pretenia poder realitzar un millor servei d'abastiment i de recepció, havia de facilitar la feina en tots els sentits, de tots els elements implicats. J. Pla argumentava que era important assolir més comoditat per als productors propers a Banyoles, els quals necessitaven conèixer i

¹³⁵ Pujolar Huguet, Ramón, (1949), *Como se ha evitado la adulteración de leche en la ciudad de Olot*, Memòria, Ajuntament d'Olot, A.M.Gi..

reconèixer el servei com a tal, i com no la seva pròpia tasca. Així, guanyar-se la confiança mútuament.

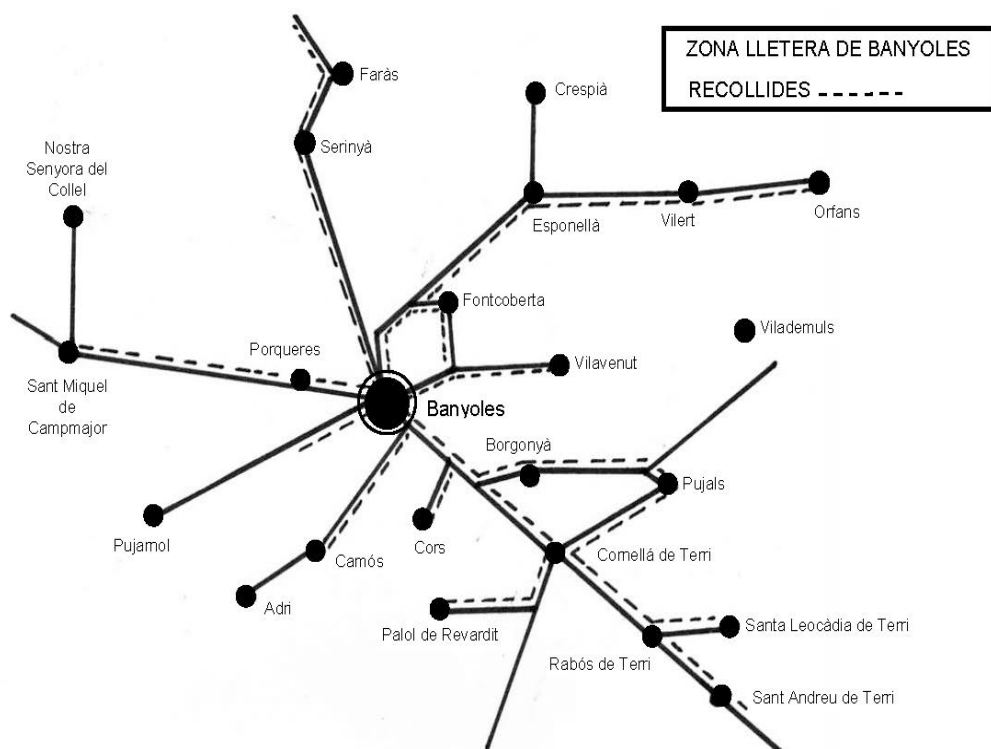
El nou punt de recollides havia de suposar una disminució en la càrrega de treball que podia haver-hi a la delegació de Girona. També es podria entendre com un nou punt de control.¹³⁶ Tot i que la producció generada a Banyoles i municipis veïns tenia majoritàriament un consum local, segons podem veure en el Document 12¹³⁷ dels Annexos, cal dir que també existia un excedent de producte, el qual era recollit pel servei. Inicialment, el sobrant de llet havia de ser assumit per la Central Lletera de Girona, com havia estat temps enrere. Però aquest cop ho seria quan aquesta entrés en funcionament, ja que com sabem, passaren mesos per que funcionés correctament un cop acabada la Guerra.

Durant els primers mesos sense Central, tant a Banyoles, com a Girona la llet es comercialitzà de forma tradicional, ja fos a través de la venda ambulat, o per que es dispensés a les mateixes vaqueries. Una manera de fer que havia estat enyorada per molts ramaders. Amb el restabliment dels controls sanitaris per part de les autoritats municipals, i la creació del S.A.L.Ger., amb les seves corresponents delegacions de recollida, els productors de llet van haver de canviar novament els seus hàbits. Uns canvis que no havien de resultar traumàtics, ja que haurien d'acostumar-se a portar la llet on manessin les noves autoritats, igual que havien fet abans de la Guerra. Resulta interessant que J. Pla destaqués a la seva memòria els importants índexs d'adulteració amb aigua que presentaren les primeres partides recollides. I més si es tractava de llet recollida a Girona o rodalies, on les autoritats republicanes van esforçar-se molt per fer entendre al ramader la importància de proporcionar una llet lo més saludable possible, higiènica i sense adulteracions. Lògicament no reconeix aquest fet en els seus escrits, ans el contrari culpa de tots els mals l'actuació anterior a l'aixecament militar.

¹³⁶ Moltes de les persones sancionades per adulteració de llet i exposades en els Annexes, concretament Document 5, eren veïnes d'aquesta comarca. Es podia donar el cas d'algun ramader o negociant intermediari reincident, en aquests casos la primera actuació de les autoritats s'havia saldat amb un simple advertiment i avís.

¹³⁷ En el Document 12 que trobem als Annexes, ens adonem de la particularitat comentada. Els municipis que conformen el partit judicial de Girona es divideixen en dos un cop parlem de zones lleteres, fet però que no es reflecteix en el propi Document. Així mateix, si ens fixem a que es destina el consum de la producció dels municipis, ens adonarem que fou en aquestes zones lleteres on l'actuació del S.A.L.Ger. fou més destacada de manera lògica. Apreciarem també un consum local força elevat, tret que podem mantenir amb reserves per la proximitat del recinte industrial. Cal dir però, que la font no ens indica a on anava finalment dirigida aquesta llet, ja fos per ser envasada a la Central Lletera de Girona, o transportada cap a Barcelona.

Les comarques lleteres de Girona i Banyoles no destacaren per ser grans abastadores de llet a Barcelona. Havien proporcionat llet a la capital catalana, però sempre havien estat en petites quantitats. Així mateix aquestes es produïren en moments concrets i especials, com fou per exemple el condicionant d'inactivitat de la Central donades les destrosses de la Guerra. Fou llavors quan es produïren la majoria d'aquestes

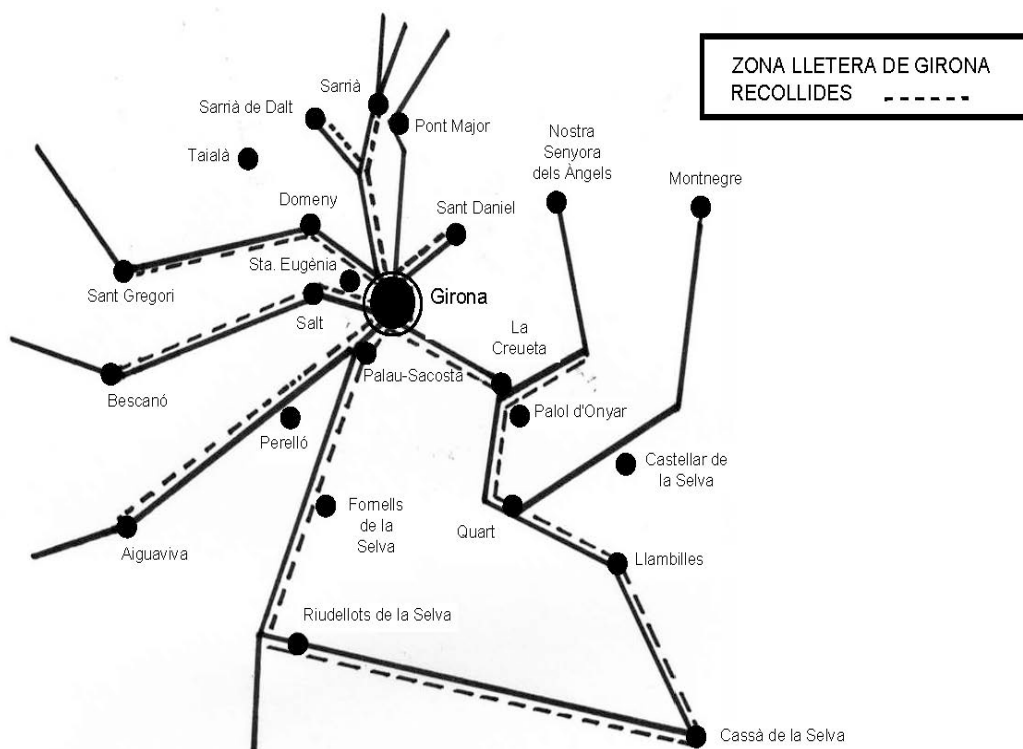

Mapa n° 9: Rutes de recollida a la Zona lletera de Banyoles. Font: Pla i Frigola J., “S.A.L.GER”. (2ª Memòria).

aportacions. Segons dades de Pla des de Banyoles s’arribaren a enviar petites cisternes, esporàdicament, i moltes vegades havien estat acabades d’omplir en diferents localitats veïnes. Es tractava de dues zones amb un consum local important, sobretot a la ciutat de Girona, que era alhora la més poblada. Aquest fet feia difícil poder proporcionar un excedent que pogués ser destinat i transportat al mercat de Barcelona. En canvi, sí es produïren entrades de llet provinents de les comarques veïnes, com era el cas de llet que arribava de La Selva, citat anteriorment, possiblement es tractava de ramaders que preferien vendre la llet a Girona, que no pas als representants o a les delegacions del Servei de la comarca selvatana. O també podia existir l’opció que les seves localitats no estiguessin dins les rutes de recollides oficials, i fos Girona el mercat més proper per poder vendre el producte.

Una particularitat evident, real i pròpia d’aquestes dues zones, i que alhora condicionà tot tipus d’actuacions del propi servei fou l’existència de la Central Lletera a

la mateixa ciutat de Girona,¹³⁸ i més essent el propi S.A.L.Ger. l'entitat concessionària en l'explotació d'aquesta, un cop recuperada dels desperfectes de la Guerra. La distància entre proveïdors i Central era un element destacable. Així mateix, a mida que augmentava la llunyania amb l'establiment lleter, igual que amb les seves rutes de recollides, restava força la seva atracció per dur-hi la llet, i es buscaven altres alternatives.

Mapa n° 10: Rutes de recollida a la Zona lletera de Girona. Font: Pla i Frigola J., “S.A.L.GER”. (2ª Memòria).

¹³⁸ Una qüestió merament anecdòtica però que cal tenir present per no caure en errors, te veure amb els noms que apareixen en segons quines fonts i documentacions, de manera irregular, en alguns casos en les nomenclatures pròpies de la Central Lletera i el S.A.L.Ger. Els nous estaments autoritaris portaren a terme modificacions en els noms, igual que succeí amb noms de carrers, avingudes i places. Així per exemple, existeixen documents on la Central Lletera de Girona canvià de nom amb l'entrada del nou règim polític, passant a dir-se oficialment Central Receptora del Abastecimiento Higiénico de Leche, amb l'abreviació completa de C.R.A.H.L., però cal dir, que també havia estat nomenada erròniament com a Central Reguladora de Alimentos Higienizados Lácteos, on observem coincideixen les abreviacions. Cal dir que tot i el canvi oficial de nom, tothom la citava i coneixia per Central Lletera de Girona, com ho farem sempre en aquest treball. Igualment, però de manera totalment errònia el S.A.L.Ger. havia estat nomenat S. A. Lecherías Gerundenses, en lloc de com l'hem citat sempre en aquest treball: Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona, com era correctament. Volem creure que es tractava d'una manca de coneixement respecte al propi nom, ja que la posterior concessionària de la Central fou un grup d'empresaris del sector lleter gironí que adaptaren aquest mateix nom industrial, Lecherías Gerundenses S.A., però amb l'ordre de les paraules canviat, d'aquí la confusió. Un fet casual però real, ja que coincidiren en el temps, inclús foren dues “societats” col·laboradores entre elles. Si existia en canvi una segona nomenclatura del propi servei, una segona definició que alhora no coincideix amb les sigles pròpies. Hi ha documentació oficial que l'anomena Servei de Col·lectivització de recollida, de transport i distribució de la llet.

Aquestes dues argumentacions defineixen amb prou claredat a què i a on era destinada la llet produïda a les ciutats de Girona, Banyoles i respectives rodalies. La Central Lletera de Girona havia de ser l'eix vertebrador de tota la producció lletera de Girona i rodalies. Així mateix, podem afegir que si valoréssim subjectivament la totalitat de les paraules de la memòria de J. Pla arribaríem fins i tot a creure que la reconstrucció i explotació de la pròpia Central fou una idea i una defensa única del mateix servei públic d'abastiment. La propaganda a la tasca del nou règim polític desbordava tot tipus d'anteriors actuacions. No hi treurem el seu protagonisme, però cal destacar, com no podia ser d'altre manera, que la feina desenvolupada amb anterioritat per el Consistori gironí republicà no fou suficientment considerada i reconeguda.

Respecte a les dues últimes delegacions lleteres, les que corresponen a les zones o comarques del Baix i de l'Alt Empordà, segons el Director del S.A.L.Ger., foren les darreres en posar-se en funcionament, concretament a la primavera de 1940. Aquesta tardança respecte a les altres zones lleteres i el poc temps transcorregut amb la fi de la memòria de J. Pla, que segons les últimes dades indicades correspon a l'agost del mateix any, fa que no s'aporti gaire informació respecte aquestes comarques, però tot hi així mereix tenir-ho en compte.

Les raons exposades a la memòria de J. Pla en ser les últimes comarques on s'instal·là el servei de recollida tingueren una dèbil argumentació i alhora les podríem definir com a pràctiques i lògiques. Exposava principalment problemes de caràcter logístic, dificultats relacionades amb la manca d'un transport propi, d'utensilis apropiats i de combustible. Problemes reals i molt condicionants, propis de la situació i del moment, però comuns a tota la societat i a totes les zones lleteres.

Però existiren altres raons, que cal anar desxifrant al llarg del treball i que no les exposà directament amb les presentacions de les dues comarques empordaneses, i que eren elements de caràcter merament polític i social. Uns arguments amb clau d'urgència, que obligaven a donar prioritat a les necessitats de Barcelona i a la posta en funcionament de la Central a Girona amb els recursos, i sobretot amb els proveïments més propers. Així doncs, es valorava inicialment el factor distància amb un paper determinant. La llunyania de les dues comarques de l'Empordà respecte a les capitals catalanes comportava que no es consideraren pertànyer al radi econòmic d'aquestes, fet que s'agreujava amb els problemes comunicatius i de transport existents. Aquests elements retardaren l'inici del propi servei.

Igualment, cal dir que existia un factor que s'afegia als arguments de forma determinant, i que podia passar més desapercebut. Ens podríem interrogar sobre per què altres comarques, igual de llunyanes, tingueren una posada en marxa anterior a les empordaneses, si segons es desprèn del treball de Pla, com veurem seguidament, aquestes zones del nord-est gironí tenien una riquesa lletera important. Segons les paraules d'aquest mateix, les condicions de les vies de comunicació jugaren un paper molt important, primordial, com fou amb el cas de la Cerdanya amb el ferrocarril. Però existia una segona argumentació que tenia molt a dir en aquesta qüestió, i aquesta fou la tradició lletera d'aquestes primeres comarques. Un element que no es desprèn de l'exposició de les comarques empordaneses, si no que es dedueix del conjunt de la memòria, el sentir-se propiament lleter, creure's-ho. Una pràctica o costum més reconegut, que ajudà substancialment a que s'iniciessin abans les tasques pròpies del servei a unes zones que a d'altres.

Tot i això, i tenint en compte el factor temps del treball, cal destacar que J. Pla donà una importància notable a totes dues comarques, com veurem seguidament. Una significació que contrastarem i valorarem amb altres treballs i documents.

Si ens fixem primerament amb altres estudis, exposicions o fonts documentals ens adonarem que les paraules de Pla no anaven en sentit contrari a aquestes. Tot i la demora en el temps, amb els corresponents condicionants exposats i sense oblidar els elements propagandístics particulars i propis, comparativament tenien un contingut i una valoració positiva molt semblant. Les diferents conclusions es podrien fer fins i tot seves. En algun d'ells, i amb clau futurista, observem que les comarques empordaneses podien tindre un pes ramader important, o que podien assolir una major i millor influència econòmica a la pròpia zona, on alhora es destacaven amb una majoria animal de races lleteres, fins i tot foranies. Estem fent referència directament a l'obra realitzada per Josep Llovet Mont-Ros, que tot i ser un treball anterior als anys en que fem referència, elaborat i publicat anys abans de l'esclat de la Guerra Civil, ens ajudarà a entendre millor la comarca en qüestió, ja que es concentra específicament en aquestes mateixes contrades, “La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà.”¹³⁹

Josep Llovet Mont-Ros, citat anteriorment, portà a terme en aquest treball una interessant definició agrícola i ramadera de l'Empordà, una veritable descripció de com es trobava el sector en aquells anys. Concentrant-se amb un producte de primera

¹³⁹ Llovet Mont-Ros, Josep, (1934), *La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà*, Obra agrícola de la Caixa de Pensions per a la vellesa i d'estalvis, Barcelona.

necessitat com la llet, realitzà una radiografia de la comarca vinculada totalment a l'obtenció i l'aprofitament d'aquest aliment. Citant arguments del mateix Rossell i Vilà,¹⁴⁰ respecte als animals vacums existents, Josep Llovet definia l'Empordà del moment com una regió apta i ideal per l'explotació de la ramaderia lletera. Hi destacava a més que es tractava d'una zona idònia, amb bons recursos bàsics interns, amb prou terra per conrear bons farratges, amb possibilitats de crear una producció de regadiu, amb condicions físiques i ambientals favorables, amb un terreny força pla i un clima humit i benigne, en definitiva amb elements i característiques que permetessin una inversió agrícola i ramadera amb viabilitat i seguretat. L'Empordà era doncs una terra apropiada, amb notables elements particulars òptims per una cabanya vaquina especialitzada, segons paraules de Josep Llovet, adequada per l'explotació i l'especialització lletera. Així mateix, també es considerava oberta l'opció a la diversificació econòmica d'altres espècies animals, igual que a diferents conreus apropiats, en els quals s'havia de vetllar per crear i conservar totes les possibilitats correctes, però que aconsellava l'existència futura amb una veritable especialització. Fins i tot, arriscava a determinar l'Empordà com a zona capdavantera en producció lletera en un futur no molt llunyà, com així s'ha convertit.

Aquesta opció productiva no havia de fixar-se només un objectiu, segons J. Llovet, que podia ser el més senzill i més pràctic, el de ser un important proveïdor de llet del major mercat català, com era la ciutat de Barcelona, sense oblidar-se de la ciutat de Girona. J. Llovet pretenia anar més enllà, apostava per que a la mateixa comarca de l'Empordà es desenvolupés una instal·lació local, sense precisar si havia de ser més o menys important, però on poder industrialitzar el producte autòcton i propi. Allà on s'hi podia optimitzar al màxim una mercaderia com era la llet, local, que en moltes ocasions el que menys necessitava eren trasbalsos, moviments i transports, tot el contrari del que es feia en aquells moments. Aquesta comarca podia convertir-se en una veritable central lletera que abastís un ampli mercat, amb un o una sèrie de productes amb més o menys elaboració, que podia fins i tot arribar a embarcar-se en projectes importants. Cal dir però, que sempre s'havia de tenir en compte una explotació intensiva i racional.

Molt relacionat amb aquesta exposició hem de tenir present un segon treball del mateix J. Llovet, el citat anteriorment, "Els preus de la llet a Catalunya durant els anys

¹⁴⁰ J. Llovet, (1934), fa referència al treball de Rossell i Vilà, M., (1923), *Les vaques i la producció de llet*, Mancomunitat de Catalunya, Escola Superior d'Agricultura, Barcelona. Tot i que podria al·ludir d'altres també d'aquest mateix.

1936 i 1937.”¹⁴¹ Sense tenir cap intenció de voler aprofundir en el seu contingut, però si de valorar interessadament una qüestió pròpia i particular d’aquest. J. Llovet exposa i divideix el territori català en vuit grans zones lleteres, encasellant l’Empordà en la setena zona. Ordenades amb ordre numèric i amb un criteri propi i pràctic, segons servei i necessitat làctia de la ciutat de Barcelona, essent les primeres numèricament les zones veïnes de la capital, com les rodalies o els dos Vallès i les últimes les més allunyades, com per exemple, la vuitena zona que corresponia a la Vall d’Aran i els dos Pallars, o sigui, les que més abastien i les que menys, respectivament. J. Llovet ens presenta l’Empordà com una comarca fora del radi d’abastiment natural de la capital catalana, però alhora ens la defineix com la regió més apropiada per l’explotació ramadera lletera, i amb un futur important, dos elements que ben conjugats havien de proporcionar una línia econòmica positiva. Era una argumentació que defensava en tots els seus treballs i com hem dit el temps donà la raó.

Un fet que no podem obviar i que ens veiem obligats a fer és la corresponent comparació entre els treballs de J. Llovet i J. Pla. En un primer moment i concentrats amb un fet que es valora a “Els preus de la llet a Catalunya durant els anys 1936 i 1937” i a la memòria de Pla, ens fixarem amb les respectives divisions que realitzaren sobre el territori que treballaren cadascú, així doncs Catalunya i Girona, respectivament, fraccionades en diferents zones o comarques lleteres. La similitud va més enllà quan argumenten les necessitats per portar a terme la corresponent divisió. Coincideixen en l’abastiment urgent de Barcelona, deixant l’Empordà fora de l’acció immediata. Això sí, cal valorar un detall diferenciador entre totes dues. L’anàlisi que realitzen s’ha de contextualitzar en moments diferents, així un amb l’abans i l’altre amb el després de la Guerra. J. Llovet argumentava ja amb anterioritat al conflicte s’estava produint un augment del consum de llet per part de la població barcelonina, com s’ha demostrat en diferents estudis, algun d’ells relacionats amb anterioritat,¹⁴² no essent suficient el

¹⁴¹ Llovet Mont-Ros, Josep, (1938), “Els preus de la llet a Catalunya durant els anys 1936 i 1937”, Arxius de l’Escola Superior d’Agricultura, Barcelona. També podem accedir a l’estudi a través de la xarxa a l’enllaç fonsantic.upc.edu o la Biblioteca digital de la U.P.C.

¹⁴² Sobre la procedència de la llet que abastia Barcelona poden trobar-se referències interessants a diferents treballs i estudis. Amb anterioritat, concretament a la cita 124, hem citat treballs amb un contingut que podria ser propi d’aquesta mateixa referència. En aquesta ocasió es relacionen un seguit d’estudis on la caracterització del tema exposat pot resultar més concreta o específica, cadascun d’ells presenta trets característics i propis, com els comentats i exposats de Josep Llovet i Mont-ros (1938), o d’altres com Josep Pujol Andreu (2002), “Especialización ganadera, industrias agroalimentarias y costes de transacción: Cataluña 1880-1936”, o Ismael Hernández Adell (2012), “La difusión de un nuevo alimento: Producción y consumo de leche en España, 1865-1936”, també Santi Ponce Vivet (2001), “El procés d’especialització ramadera a la Plana de Vic. (1850-1930)”, també Gemma Tribó Traveria (2000),

volum propi de la ciutat i abastint-se de les zones veïnes o de les més allunyades si era necessari. Pla en canvi es situava temporalment en la postguerra, i afegia respecte a la demanda barcelonina que per sobre de tot s'havia de pal·liar la penúria ocasionada pel conflicte i culpava la precària gestió republicana com la responsable de la situació. Eren doncs dues necessitats d'un mateix producte amb diferents arguments per valorar. Així mateix, podem continuar exposant arguments comparatius i similars entre els diferents treballs. Fixant-nos novament en la primera obra citada de J. Llovet, "La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà", i comparant-la amb la memòria de J. Pla. Podríem arribar-hi a creure a grans trets, que tots dos autors arriben a les mateixes conclusions.

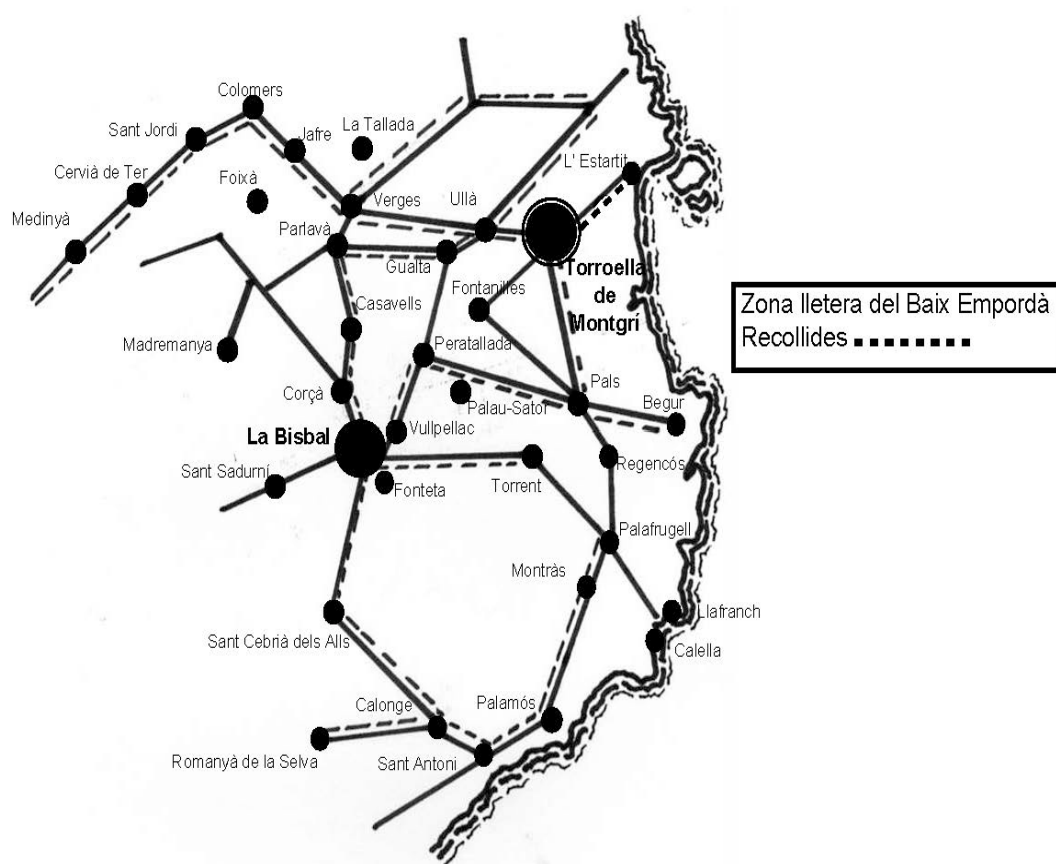
Totes dues obres valoren l'Empordà com a zona idònia per dita explotació, igualment admeten una mancança pròpia de tradició lletera que defineix la zona i que alhora relacionen amb una millorable gestió en l'explotació de les diferents races lleteres. Es podia donar el cas que el mateix ramader optés per l'aprofitament de la carn en lloc de la llet, obligat o limitat per el baix rendiment que li proporcionaven els làctics, també podia ser per una manca de xarxa que regulés una venda o un mercat estable. Segons el mateix Pla, durant els primers mesos d'activitat de recollida del S.A.L.Ger., el servei que proporcionà en aquestes contrades en moltes ocasions havia estat deficitari, comportant greuges als propis proveïdors. Així mateix, donada la situació de canviar l'aprofitament de llet per carn, J. Llovet es desmarcava, apostant com hem comentat anteriorment, per la creació d'una nova direcció en l'aprofitament dels recursos lleteres de la zona. Deixar de ser un proveïdor temporal i esporàdic del mercat extern de matèria prima, per crear una xarxa i una activitat plenament industrial, que alimentada amb producte local sigui una veritable transformadora i proveïdora de producte elaborat.

Si ens fixem amb un tercer exemple, més local, com és l'article del veterinari Dr. Josep M. Rufí Pagès,¹⁴³ més proper a nosaltres en el temps en el moment de la redacció

"La ramaderia a les portes de Barcelona: el cas del Baix Llobregat (1850-1930)" i Enric Canut i F. Navarro (1980), *Els formatges a Catalunya*, entre d'altres, exposaven des de quines localitats, indrets i amb quins mitjans es proporcionava llet a Barcelona, cadascú en el corresponent moment. Cal tenir present que no per aquesta diferenciació entre els diferents treballs citats hem de creure uns més apropiats que els altres, amb aquesta qüestió en concret.

¹⁴³ Dr. Josep Maria Rufí i Pagès, fill i net de veterinaris Drs. Josep Rufí i Sola i Jaume Pagès i Bassach, respectivament, aquest últim més conegut per nosaltres en els inicis de la Central Lletera de Girona. Publicà l'article "*La ramaderia en la Història pagesa de Torroella de Montgrí*" pàgs. 61-71, dins el treball de recopilacions local "Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí", del mateix municipi. Número que correspon al 1992. Com hem citat anteriorment, existeixen altres treballs, com són els de Josep Pujol Andreu o els d'Ismael Hernández Adell on es destaca la importància de la producció lletera

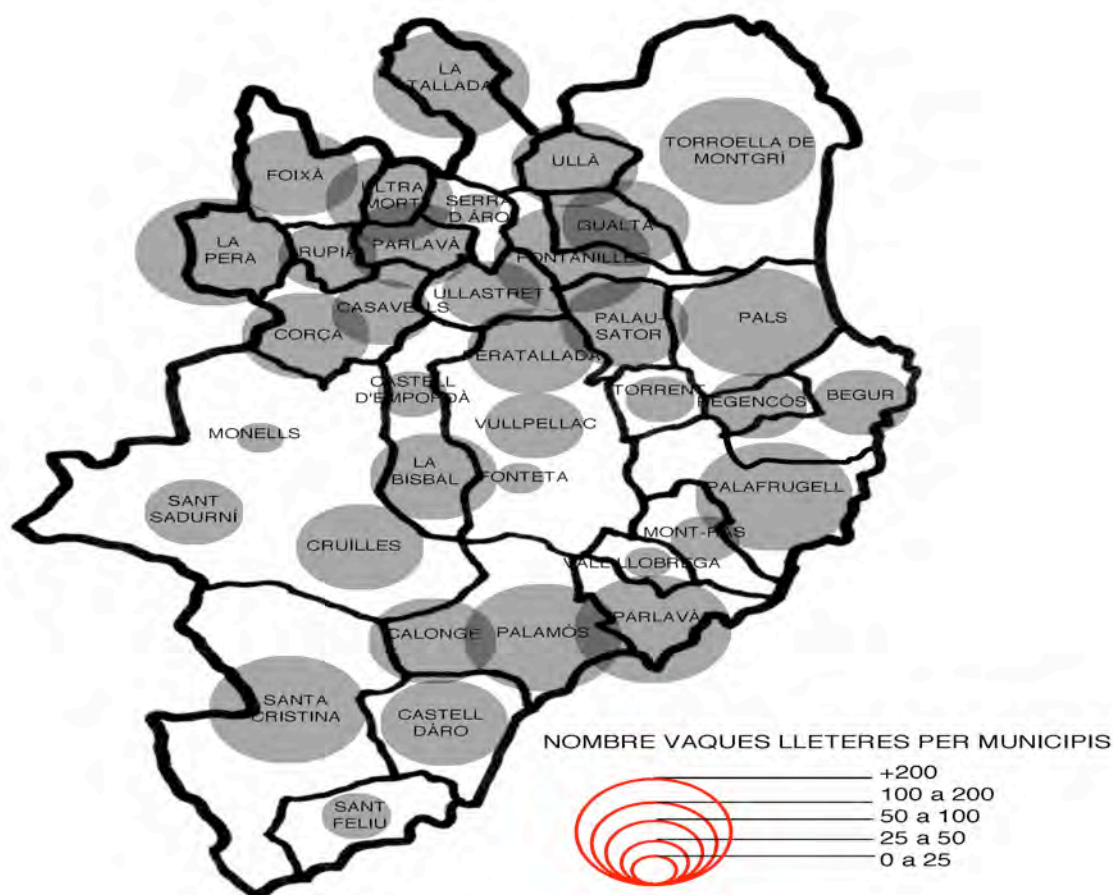
no amb el tema exposat en qüestió, concretament de l'any 1992, segueix el mateix sentit i contingut que J. Llovet i J. Pla. Entre d'altres conclusions i valoracions, arribem a entendre un fet clau a la ramaderia lletera de l'Empordà, tot i la seva importància qualitativa i quantitativa prou exemplificada; la ramaderia lletera no fou realment explotada fins que no s'instal·là una indústria a la comarca que aprofités els recursos existents. El profit làctic del bestiar fou llavors un tret determinant en la quotidianitat dels ramaders i d'aquells que treballaven amb aquests animals, fins aleshores la carn era el producte més preuat, sense oblidar la compra venda dels animals per ser aportats a d'altres localitats.

Mapa n° 12: Rutes de recollida a la Zona lletera del Baix Empordà. Font: Pla i Frigola J., "S.A.L.GER". (2ª Memòria).

Per ajudar a entendre la situació i exemplificar el cas de les dues comarques empordaneses ens fixarem novament en el treball portat a terme pel propi Govern Civil, exactament en els Documents 13 i 14 dels Annexes, que ens permeten situar millor les

de la comarca de l'Empordà de manera notable, així mateix es atribuïda amb la funció de ser una zona aportadora i proveidora làctia a la ciutat de Barcelona.

Mapa n° 13: Nombre de vaques lleteres al Baix Empordà 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial de La Bisbal. 1946-1947. 68. A.H.Gi. Annexes, Document 13.

consideracions de Llovet i Pla i on apreciarem, amb la cura de tota mena de precaucions en el treball d'aquests tipus de documents, ja que l'ocultació de dades podia ser present en l'elaboració dels estudis, que l'aparició d'activitat industrial relacionada amb el sector lleter fou una realitat que anà agafant cos a les contrades empordaneses. Podem parlar de tres exemples fabrils prou representatius dels quals dos coneixerem breument amb posterioritat. Aquestes tres instal·lacions industrials tingueren uns inicis totalment independents, totes elles treballaren la llet amb la intenció de comercialitzar els seus derivats, ja foren formatges, mantegues, nates, quefirs o iogurts, fet que propicià estretes vinculacions durant les respectives existències. Una a Castelló d'Empúries, una segona a Torroella de Montgrí i una última a La Bisbal d'Empordà, tres models diferents que comporten un valor afegit a les conclusions dels treballs citats, principalment els de J. Llovet, anterior en el temps respecte al responsable del S.A.L.Ger.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Els exemples industrials làctics d'aquestes localitats aparegueren molt seguits en el temps. Així la primera instal·lació en posar-se en marxa fou la de Castelló d'Empúries, coneguda inicialment com Industrial Lechera del Ampurdán S. A. (I.L.D.A.S.A.). Activitat que inicià exactament al juliol de 1942,

Com hem dit, les comarques lleteres de l'Empordà foren les darreres en que intervingué el servei dirigit pel Govern Civil, una acció intencionada, segons J. Pla i que centralitzà les seves actuacions a Torroella de Montgrí i Castelló d'Empúries, on situaren els centres de recollida. En aquestes dues localitats destacaren el nombre de vaques lleteres existents, així ens cita per exemple J. Pla en la seva memòria, que la capital de la zona lletera de l'Alt Empordà és el municipi amb major nombre de caps de vaques de raça holandesa de tota la província.¹⁴⁵ Una afirmació que es referma si ens

segons data d'alta de la Contribució Industrial del propi municipi. Tributa per l'elaboració de formatge i mantegues, anys després per producció de lactosa. Documentació classificada a: Fons Administració Municipal. Secció Gestió Econòmica. 1. Contribució territorial d'indústria. Clau: 2.3.1.4. Anys 1938-1967. Capsa 1. Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries. (A.M.C.E.) Aquest exemple també apareix a la documentació del Govern Civil, en totes les relacions de dades existents. Cal dir, que hi ha treballs que daten la seva existència des de 1941, com és el cas de Miquel Planes i Roig (1987), amb "Monogràfic de Castelló d'Empúries" dels *Quaderns de la Revista de Girona*. Igual que també data el seu inici industrial l'any 1941 Albert Compte Freixanet (1976), en el seu treball *Geografia urbana de Castelló d'Empúries*.

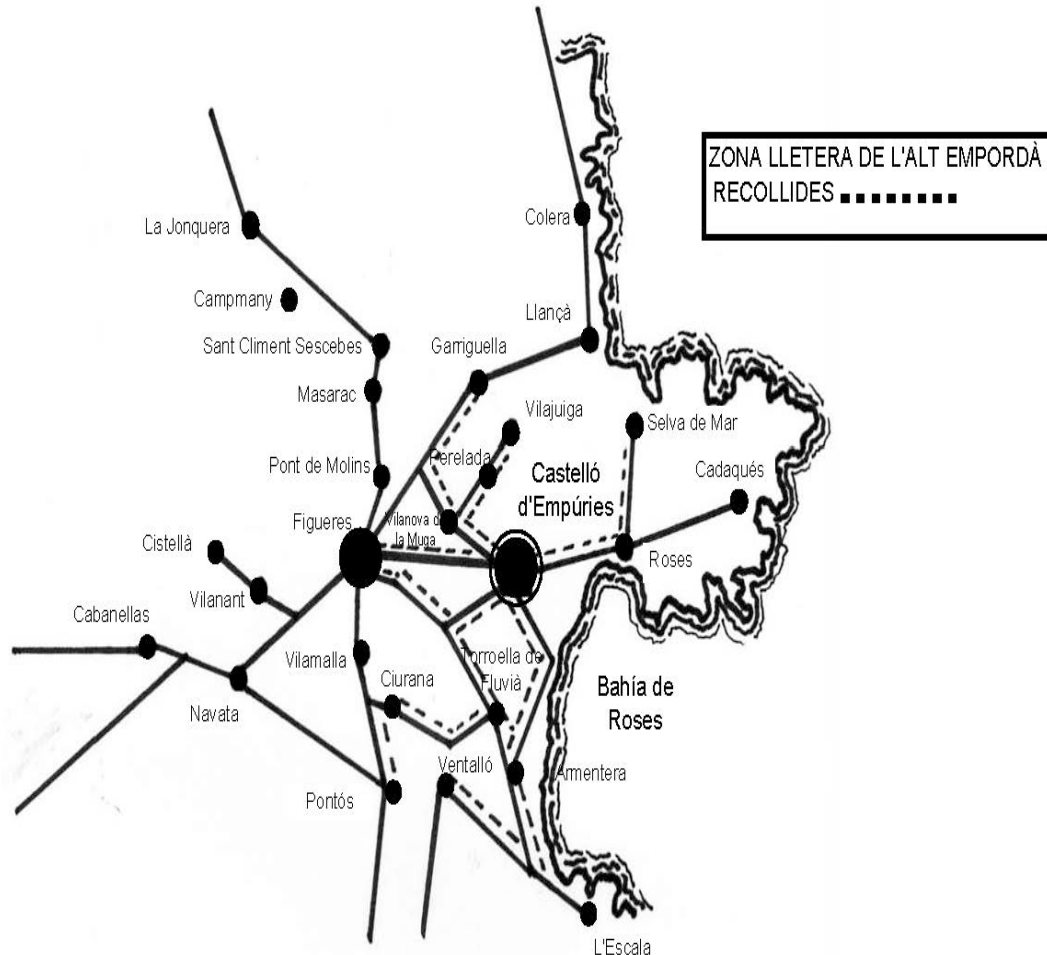
No passa el mateix amb l'exemple de Torroella de Montgrí, el qual només el citarem amb la referència estatal. Exemple que segons documentació governativa ja funcionava al 1946, era registrat com a elaborador de formatges i, en canvi no apareix a la documentació referent de l'any 1949. Respecte a aquesta localitat hem de fer referència novament l'article del veterinari Dr. Josep M. Rufí i Pagès, net del ja citat Dr. Jaume Pagès i Bassach, "*La ramaderia en la història pagesa de Torroella de Montgrí*" dins "*Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*," 1992. On exemplifica la importància de la ramaderia lletera a la localitat empordanesa. Cal destacar però, que no realitza cap referència a cap indústria del sector làctic a la localitat de Torroella, en canvi si ens cita l'exemple clau de Castelló d'Empúries i el posterior de Figueres. Aquesta manca de referència vers l'activitat industrial a la pròpia localitat, ens pot fer suposar que es podia tractar d'un establiment elaborador de formatges de petites proporcions, més aviat una activitat artesanal o secundària.

I per últim l'establiment de La Bisbal, el qual el treball, *L'Abans. La Bisbal d'Empordà Recull Gràfic 1867-1965*, ens dona a conèixer que l'any 1947 fou quan s'inicià l'activitat lletera industrial del municipi. Segons aquesta publicació Joan Riera Maruny i Salvador Ricart iniciaren l'elaboració de productes làctics sota el nom comercial de Mabi. Segons la consulta de la documentació municipal, concretament a les altes de la Contribució Industrial del municipi de La Bisbal, aquesta activitat i referència no apareixen fins al 1951, situada al carrer Dr. Robert amb el nom fiscal de Industrias Lácteas Mabi. I posteriorment, a la mateixa relació, aquest cop de 1953, apareixen a la mateixa direcció fiscal, altes a nom del Sr. Salvador Ricart Salvà, el qual contribuïa per l'establiment d'una activitat lligada a la pasteurització de llet. Dades extretes de la classificació: Fons: 2. Hisenda: 2.4 Fiscalitat. 2.4.2 Impostos municipals i estatals -Llibre registre d'altes i baixes de contribució industrial, 1924-1977 Sign. 78 – Contribució industrial, altes i baixes 1937-1959 Sign. 79. Arxiu Comarcal de la Bisbal d'Empordà, ara Arxiu Comarcal del Baix Empordà. (A.C.B.E.) Aquest exemple en canvi no apareix a les dades de la dècada del 1940 que hem exposat del Govern Civil. També hem d'afegir la referència de la revista local "*El Drac*" *Revista d'informació bisbalenca*, on dona a conèixer més elements sobre aquest establiment. Com hem citat anteriorment, dos d'aquests tres establiments seran exposats de forma breu posteriorment, el de Castelló d'Empúries i el de La Bisbal d'Empordà. Com veurem en el decurs de les corresponents existències i activitats lleteres s'arribaren a establir interessants anècdotes, coincidències, fins i tot vincles.

¹⁴⁵ J. Pla ens diu textualment: "... es Castellón de Ampurias el primer pueblo de la provincia, en cantidad y calidad de ganado holandés, ... existiendo efectivos de hasta de un centenar de cabezas." a: Pla i Frigola, Juan, (1940), *S.A.L.GER.* (2ª Memoria), Gobierno Civil de la Provincia de Gerona. Gerona, Octubre 1940. Cal tenir en compte, que si comparem aquesta quantitat amb les dades exposades en els Documents dels Annexes, on es fa referència a dita localitat, podem arribar a un càlcul i una conclusió prou interessant. Així, Castelló d'Empúries hauria tingut un 30 % de vaques de raça holandesa en el seu còmput total de vaques lleteres censades.

Tot i que l'article del Dr. Josep M. Rufí i Pagès, "*La ramaderia en la història pagesa de Torroella de Montgrí*", no es refereix expressament a Castelló d'Empúries i es concentra bàsicament a Torroella de Montgrí, si aporta valoracions i dades que fan referència al conjunt de les comarques empordaneses. És el

fixem novament amb les dades aportades pel Govern Civil, aquest cop observant el nombre de caps de bestiar lleter a les diferents localitats empordaneses. Si alhora ens fixem en tots aquells municipis que conformaven les rutes de recollides del S.A.L.Ger., tots ells situats al voltant de Castelló d'Empúries i de Torroella de Montgrí, (rutes de recollides adjuntades als Documents), les paraules de J. Pla guanyen pes.

Mapa n° 14: Rutes de recollida a la Zona lletera de l'Alt Empordà. Font: Pla i Frigola J., "S.A.L.GER." (2ª Memòria).

Es tancava doncs amb les comarques empordaneses l'obra distributiva del servei d'abastiment de llet de Girona (S.A.L.Ger.). Aquesta divisió territorial com hem dit pretenia uns objectius clars i precisos, amb una organització i unes finalitats pròpies del

cas per exemple la relació de vaques lleteres locals amb el total de la comarca i el mateix lligam amb el nombre d'explotacions ramaderes. Les dades donaven peu a que es poguessin produir vendes de vaques lleteres a d'altres indrets, com era principalment Barcelona, com ens diu en el seu article: "... als anys vint i trenta, les primeres importacions de braves (vedelles prenyades per primera vegada) holandeses per a la producció lletera."

Mapa n° 15: Nombre de vaques lleteres de l'Alt Empordà 1946/47. Font: Elaboració pròpia, a partir de Mapes municipals corresponents al partit judicial de Figueres. 1946-1947. 68. A.H.Gi. Annexes, Document 14. *Municipis de Vilatenim, Santa Llogaia i El Far d'Empordà inclosos a Figueres.

nou sistema polític i de les circumstàncies socials i econòmiques existents en aquells moments. Les necessitats del règim sortit de la Guerra Civil exigien i avalaven un organisme com fou el S.A.L.Ger, sense cap mena de limitacions, amb suport polític i sanitari en totes les seves accions, o com molts digueren en el seu moment un veritable monopoli. Aquest òrgan de control portà a terme l'explotació de la Central Lletera, i un cop acabada aquesta dita relació contractual continuà mantenint estrets vincles.

1.6.2. Una evolució paral·lela entre la indústria i la ramaderia lletera a les comarques gironines.

Un segon tema que podem destacar del sector industrial lleter a les comarques gironines al llarg del segle XX ha estat la complementarietat i l'evolució paral·lela entre la indústria i la ramaderia lletera. Tot i les desavinences que han existit en molts moments entre industrials i ramaders, cal tenir en compte que el desenvolupament i el

creixement de les respectives activitats han seguit una línia molt propera. El temps ha demostrat, de manera lògica, que es tracta de dues professions imprescindibles l'una de l'altre i obligades a entendre's entre elles, si volen treballar el mateix producte com a matèria prima, com resulta ser la llet.

De les diferents instal·lacions fabrils que han treballat al llarg d'aquests anys a la província de Girona ens fixarem en dos exemples prou representatius per exemplificar aquesta evolució paral·lela. Tot i fixar-nos en les lleteres de Vidreres i Castelló d'Empúries de manera més detallada, cal destacar que la resta d'exemples lleteres existents ens farien concloure amb les mateixes conclusions. Tots dos exemples industrials els donarem a conèixer amb posterioritat, tot i que el cas de Vidreres serà considerat de manera més àmplia i profusa.

Les dues fàbriques lleteres tingueren un ràpid creixement productiu durant els seus primers anys. Tal com podem observar a diferents quadres exposats en els temes corresponents a cada indústria, la recollida i les produccions de producte acabat anaren en augment any rere any. Resulta interessant destacar que la factoria de Vidreres treballava principalment amb l'objectiu d'obtenir llet líquida com a principal producte final, deixant els derivats amb un segon pla. En canvi la de Castelló es concentrava més amb els derivats, com el formatge, deixant la llet líquida en segon nivell. Aquest desenvolupament i creixement inicial indicat, havia estat conseqüència de diferents factors, però per sobre de tots destacava un element plenament relacionat amb l'increment productiu fabril, es tractava de l'especialització lletera dels ramaders de la zona, com veurem breument a continuació.

És prou important, abans de concentrar-nos en els exemples específics de cada fàbrica, fer un petit comentari sobre la repercussió que tingueren els ramaders en l'evolució industrial, i igualment però de forma inversa, sobre la influència que tingueren les diferents implantacions industrials en les explotacions ramaderes i la consegüent especialització lletera. Dos fets que anaren units, i que no podem valorar de forma independent, igual que no podem obviar.

Anteriorment hem comentat en una cita, que fer canviar els costums del pagès seria una feina dura, on la paciència i la conscienciació havia de jugar un paper important.¹⁴⁶ Com pretendrem demostrar, aquestes costums anaren canviant amb el temps, s'anaren adaptant a noves relacions socials i econòmiques. Podem considerar

¹⁴⁶ Comentari citat anteriorment, pertany al treball de Roser Aragay, (1974), "Fundación y expansión de la Lactaria Española", Vidreres.

com a prova d'això l'evolució de les dades que s'extreuen dels censos de bestiar i de les diferents estadístiques ramaderes que hem consultat. En aquest mateix procés evolutiu hem d'incloure els avanços tecnològics i sanitaris, que aplicats al conjunt del sector lleter han afavorit de manera positiva un creixement sostingut i saludable de tots els seus components.

L'exemple del municipi de Vidreres.

Un exemple significatiu el trobem al mateix poble de Vidreres. Tot i que es tracta d'unes dades que no es poden extrapolar totalment a tota la província gironina, si ens exemplifiquen de manera significativa la relació i l'evolució paral·lela de les dues activitats, la industrial i la ramadera.

L'any 1943 hi havia una població censada de fet de 1.774 persones a Vidreres, de les quals 848 eren homes, 876 eren dones i 50 "transeuntes" entre homes i dones.¹⁴⁷ D'aquest total del cens, 223 persones tenien algun tipus de bestiar, tal i com es documenta en el cens de bestiar corresponent al mateix 1943.¹⁴⁸ Ens referim als animals domèstics majors com podien ser cabres, ovelles, cavalls, ases, porcs i vaques, deixant exclosos els menors o també dits de corral.

Un element a tenir en compte era que no tothom que tenia algun d'aquests animals era considerat com a pagès o ramader. Moltes persones tenien un o dos exemplars d'algun d'aquests animals, però destacaven en nombre i en quantitat els que tenien vaques de llet en qüestió. Tot i que no havia de ser un fet significatiu per la seva poca existència fabril, no hem d'oblidar que a Sils hi funcionava una indústria lletera feia dos anys.

L'any 1943 hi havia censades al municipi de Vidreres 474 vaques de llet, 251 vaques de carn i 144 vedells, entre mascles i femelles. Poc abans d'iniciar-se la guerra civil la relació de caps no s'ajustava gaire a la de l'any 1943. L'any 1935¹⁴⁹ hi havia prop de dues-centes persones a Vidreres amb animals d'aquesta espècie, de les quals 232 eren vaques de llet, 276 vaques de carn i 89 vedells, entre mascles i femelles.

¹⁴⁷ Dades referents al Padró Municipal de Vidreres de l'any 1943. Sèrie Padró Municipal 09.02 de 1925 i 1930 fins 1945. g. 644. Arxiu Comarcal de La Selva. (A.C.L.S.)

¹⁴⁸ Recomptes del cens de bestiar l'any 1943; "Existencia de Ganado". Fet per l'Ajuntament de Vidreres on certifica a petició del Ministerio de Industria y Comercio el nombre d'animals existents a Vidreres, junt amb el nom dels seus propietaris. Sèrie Fiscalitat 02.04. Cens de bestiar 1943. g.1519. A.C.L.S.

¹⁴⁹ Annexe del Padró d'habitants on es mostra els recursos particulars en matèria animal. Aquest cens mostra altres tipus d'animals afegits. Sèrie Padró Municipal 09.02 de 1925 i 1930 fins 1945. g. 644. A.C.L.S.

El padró de 1936, l'any més proper a la data de referència de les dades de bestiar del 1935, mostra una població censada de fet de 1.664 persones, i en el corresponent a l'any 1933 hi consten censats 1.920 empadronats de fet. El nombre de persones censades, entre aquests dos anys, marquen un descens prou destacat i justificat. L'iniciï de la Guerra Civil pot ser un motiu per explicar en part les dades de 1936, ja sigui per exemple a través de la marxa o migració de persones. Cal dir però, que si ens fixéssim en dades anteriors, la tendència demogràfica tenia un línia descendent i mantinguda.

Però si ens fixem amb aquests diferents grups de persones, les que formen part dels propietaris de les vaques de tots dos anys de referència, junt amb les que coneixem dels diferents padrons que hem comentat, podem deduir si les analitzem i les comparem entre sí, que l'evolució del bestiar vaquí de llet te una tendència contrària al descens de propietaris de les mateixes vaques. I alhora, l'increment del nombre de caps és proporcionalment superior a l'augment poblacional del poble, que quasi no ha variat en nombre. Fou doncs un creixement de bestiar que podia ser motivat per un factor extern al de la mateixa evolució demogràfica de la població. L'element que ho motivar o condicionar podia ser la indústria lletera, situada en aquell moment al municipi de Sils, a pocs kilòmetres. Tot i ser una valoració i relació simple, difícilment pot ser obviada o menystinguda.

Una qüestió derivada d'aquest augment de vaques lleteres havia de tenir una lectura i una resposta lo més conseqüent possible. La producció de llet produïda per aquest nombre creixent d'animals, a que podia ser destinada? La resposta havia de ser mesurada i contrastada, per un costat creiem que aquest volum no podia ser absorbit per una població que quasi no havia variat, si podríem arribar a creure que es podia destinar més quantitat a la cria dels vedells. Així mateix, també podem creure amb canvis d'hàbits de la població, on augmentés el consum de llet, possiblement podria ser assumida, però parlem d'un poble agrari, i no d'una ciutat, llocs on els hàbits acostumen a ser més arrelats, i per tant les dietes o la quotidianitat alimentària resulten ser més difícils de canviar que altres indrets. Resulta doncs més fàcil i comprensible pensar que l'excedent de la producció lletera, un cop cobertes les necessitats internes del municipi i les particulars o pròpies de cada propietari, sigui venuda a una tercera persona. O sigui que aquesta es vengui a una sola persona i no a moltes, en aquest cas a una indústria, que buscava matèria prima per treballar, la llet. En aquest sentit, hem

d'afegir que la indústria havia de fer servir les seves armes o persuasions per conscienciar al propi pagès.

Així mateix, amb la intenció de reforçar aquesta mateixa utilitat i lectura també podem fer referència a una nova font. La documentació relativa al mercat local del municipi,¹⁵⁰ esdeveniment comercial que es celebrava igual que a l'actualitat cada dijous al matí i on es permetia vendre tot tipus de productes agraris, derivats i d'altres tipus d'útils comestibles. Tot i les reserves que exposarem a continuació, no hi ha constància de cap rebut oficial de parada de mercat, ni autorització, igual que tampoc existeix cap mena de control sanitari sobre la venda de llet, o derivats. Igualment, no hi ha cap al·lusió amb caràcter oficial o documentada a la venda ambulat d'aquest producte o similar. Fet que pot donar un major pes a l'idea de que el pagès o ramader venia la llet a la indústria lletera. Però cal tenir en compte un element típic dels municipis com Vidreres, on difícilment podem trobar referències similars a les de Girona, on es veien ramaders venent llet a places i carrers. Un fet que pot restar protagonisme a l'observació realitzada, però no per això contradir-la. A localitats com Vidreres ens podríem trobar que tota aquella persona que volgués adquirir llet crua pel seu consum, es podia adreçar directament al propi productor, o sigui al mateix estable o domicili on es trobaven el ramader i els animals. Existia un lligam més estret de veïnatge, fora dels que es trobaven a masies allunyades del nucli poblacional, que ho tenien més difícil per la mateixa comunicació i medis.

Sense deixar els recomptes d'animals, ens fixem novament amb les dades que es reflecteixen en el cens d'animals. Després de realitzar un recompte del número de caps i de com es trobaven repartits entre els seus propietaris arribem a observar i distingir, que al mateix any 1943 un seguit de personatges, més o menys reduït, tenien un nombre important de vaques per munyir.

Així, podem constatar que hi havia 49 propietaris, que tenien un total de 279 vaques lleteres, amb aquesta dada ens referim només als que tenien més de 3 animals. I la resta de caps de bestiar, que eren unes 170 unitats, pertanyien a prop d'un centenar de propietaris. Alhora destaquem que 48 persones només tenien una vaca, hi havia un propietari que tenia onze caps, dos que tenien deu cadascun i dos més nou animals.

¹⁵⁰ Informació relacionada als mercats locals o de plaça ambulants del municipi de Vidreres. A la documentació més propera a les dècades dels 1930 i 1940, existeixen autoritzacions municipals per la venda de diferents productes, majoritàriament agrícoles i de petits animals domèstics de corral, descrits en les mateixes. Contribució d'usos i consums. Anys 1948-55. Dins la Sèrie Fiscalitat g.37. p. 37. a l'A.C.L.S.

Aquesta sèrie de dades es poden visualitzar millor amb la representació del següent quadre, cal dir que els vedells joves no hi consten en aquest quadre, igual que tampoc els bous, que si es poden trobar en el cens originari, només es mostren les vaques lleteres censades.

Quadre n° 11: Relació de caps de vaques de llet per nombre de propietaris. (1943)*

* Quadre d'elaboració pròpia a partir de les dades del mateix cens.¹⁵¹

Nombre de caps:	Nombre de prop.
1	48
2	28
3	22
4	18
5	7
6	12
7	5
8	2
9	2
10	2
11	1

Aquestes dades ens demostren l'existència d'una sèrie de ramaders o pagesos que es dedicaven a la producció de llet. Per exemplificar aquesta qüestió podem exposar el següent: agafant un generós nombre de dos o tres caps d'animals com a límit, entre el propietari que munyia per ell mateix i el que ho feia per produir un excedent de llet, observem una quantitat important de persones que podien dedicar-se a vendre llet o elaborar-la amb altres productes, derivats de la mateixa. Hem de tenir en compte i referent, que la munyida diària de més de dos o tres vaques, comporta una quantitat més que suficient per l'autoconsum d'una família.

No hi ha dades il·lustratives d'anys anteriors, on es pugui valorar comparativament el nombre de caps de bestiar per propietari, però comparant el nombre total d'animals, entre els anys de 1935 i 1943, s'observa un important augment

¹⁵¹ Recomptes del cens de bestiar l'any 1943; "Existencia de Ganado". Fet per l'Ajuntament de Vidreres on certifica a petició del Ministerio de Industria y Comercio el nombre d'animals existents a Vidreres, junt amb el nom dels seus propietaris. Sèrie Fiscalitat 02.04. Cens de bestiar 1943. g.1519. A.C.L.S.

d'aquests mateixos, fet que dona a entendre de manera relacionada una més que provable major producció de llet.

Com molts altres pobles dels voltants, Vidreres havia estat un municipi eminentment agrícola i forestal. L'existència de vaques de llet havia estat relacionat a un ús privat i exclusiu. Moltes cases o masies tenien aquest animal, un o dos caps, que junt a d'altres espècies domèstiques complementaven el seu profit. Eren animals no gaire apropiats per treballar el camp, tot i que s'havien utilitzat. Però el creixent nombre només es podia relacionar al fet de que es podia treure un profit econòmic. Aquest guany havia d'anar relacionat a la llet, i més si veiem que el nombre de vedells no s'equiparava a les mateixes vaques.

Un nou cens de bestiar domèstic i de treball fou fet a l'any 1964, aquest cop per un organisme de caràcter sindicat agrícola, la "Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos"¹⁵² de Vidreres. Tot i que les dades resulten ser de vint anys després, es tradueix en aquestes una mostra encara més evident d'una veritable especialització ramadera. Fent una distinció entre petits i grans ramaders es realitzà un cens de bestiar on es recomptaren les següents espècies; vaquina, ovina, cabrum, porquina i aviram. El nombre de ramaders censats fou de 147. Els petits ramaders no constaven en nombre. Només se'ns indicava quins animals tenien. A partir d'aquestes dades podem afegir que hi havia una vintena de petits ramaders. Davant els 223 de l'any 1943, el retrocés havia estat considerable. Més encara si tenim en compte l'evolució poblacional, el Padró municipal a 31 de desembre de 1963 sumava una població de fet de 1.948 persones,¹⁵³ quasi 200 persones més que vint anys enrere.

El descens en l'ocupació ramadera es pot relacionar amb aquelles persones que tenien només un o dos animals, com veurem en el quadre següent. El nombre de persones amb un sol animal descendeix, podem pensar que deixa l'activitat ramadera, dedicant-se a d'altres, per exemple a les merament agràries, sense animals, o com també podia ser la de deixar la feina agrícola per treballar a d'altres sectors, com podia ser la pròpia indústria lletera, que necessitava ma d'obra. Possiblement, a l'any 1943 ja tenia una activitat diferent a la de ramader, però pel fet de tenir un animal constava en el cens corresponent.

¹⁵² Censo Ganadero del Témino Municipal de Vidreras, efectuado por la Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos. 1964. Fons 34 Cambra Agrària de Vidreres. 05 Estadística i Censos Agraris. Top. 1-7. REG.8 G. A.C.L.S.

¹⁵³ Dades referents al Padró Municipal de Vidreres dels anys 1959 i 1969. Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 de 1957 fins 1970. v.772. A.C.L.S.

Quadre nº 12: Resum del Cens ramader de Vidreres. (1964)*

* Quadre d'elaboració pròpia a partir de les dades del mateix cens.

**només relació de nombre de vaques lleteres i propietaris. ¹⁵⁴

Nombre de caps:	Nombre de prop.
1	3
2	18
3	20
4	27
5	20
6	18
7	7
8	12
9	4
10	7
11	-
12	3

El comentari respecte el quadre és prou evident. Tenint en compte els petits ramaders que no es representen en el quadre, el total de vaques lleteres censades era de 763 caps. Un important creixement respecte al 1943. Però el que es pot destacar de manera prou significativa observant els dos quadres exposats, el citat de 1943 i aquest últim de 1964, fou l'augment de nombre de caps de vaques lleteres per ramader o propietari. L'excedent de llet que es podia produir tenia un lloc proper a on anar destinat. També va ser destacat el descens de ramaders amb un o dos animals. El raonament podia seguir una mateixa línia, l'oportunitat econòmica.

La situació d'una indústria lletera propera afavorí aquest tipus de ramaderia, fet que succeí amb la cabana vidrerenca i amb la de diferents municipis veïns. ¹⁵⁵ Aquesta afirmació ha estat exposada en molts dels treballs i articles que tracten el tema en qüestió, la indústria lletera. Igual que també s'ha produït la resposta inversa; una ramaderia vaquina lletera ha afavorit la creació d'una indústria lletera propera que

¹⁵⁴ Dades extretes del Censo Ganadero del Término Municipal de Vidreras, realitzat per la ja citada Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos. 1964. Fons 34 Cambra Agrària de Vidreres. 05 Estadística i Censos Agraris. Top. 1-7. REG.8 G. A.C.L.S.

¹⁵⁵ Relació de municipis veïns amb les corresponents cabanes dins Annexes, Document 15. Fonts per fer la relació indicades en el mateix Document.

pogués absorbí els excedents. Així ho exposaren els empresaris lleters Fernando Moragas i Buenaventura Plaja en un article, del qual citem un fragment:

“Las principales concentraciones de ganado vacuno y por ende, donde está concentrada su principal industria, radican en el norte de España, extendidas por toda la zona pirenaica, desde Galicia a Cataluña. ... podemos indicar las de Barcelona, que rebasando las ricas y cercanas comarcas del Vallés y Vich, penetra en la provincia de Lérida, en el Bajo Urgel, y en la provincia de Gerona...”¹⁵⁶

L'exemple del municipi de Castelló d'Empúries.

Una segona mostra d'aquesta especialització la podem trobar als voltants de Castelló d'Empúries, on a l'any 1942 s'encetà una producció industrial de derivats làctics, de mantegues i formatges, propietat de Industrial Lechera del Ampurdán Sociedad Anónima (I.L.D.A.S.A.)¹⁵⁷ Aquestes instal·lacions no només treballaren amb llet de vaca, si no que també van fer-ho, encara que amb menys quantitat, amb llet de cabra. Aquesta indústria fou potenciada per la ramaderia local i comarcal, i alhora incentivà la producció lletera dels voltants.

En el treball que hem citat de J. Llovet,¹⁵⁸ anterior a la data inaugural d'aquest establiment industrial, es feia una crida a l'especialització lletera de les comarques empordaneses. Tot i que es fixava en la necessitat de proveir de llet líquida les ciutats catalanes, com era el cas de Barcelona, també valorava la necessitat de crear un centre on es pogués fer un tractament previ. Un establiment que podríem definir com entremig, situat entre el propi transport de recollida i la conseqüent indústria transformadora. El temps en arribar el producte al seu destí s'havia de minimitzar per qüestions sanitàries, més que per físiques. Com sabem, J. Llovet veia les terres de l'Empordà aptes per la producció lletera, clima, orografia i situació jugaven a favor i s'havia de saber aprofitar.

¹⁵⁶ Plaja, B. i Moragas, F., (1955), “Estudio de zonas de producción lechera y su regulación para el abastecimiento industrial y de poblaciones”, *Revista Española de Lechería*, nº 15, pàg. 58.

¹⁵⁷ En una quarta part del treball exposarem amb major detall l'exemple industrial alt empordanés junt amb altres indústries lleteres gironines. Tot i que no s'aprofundirà tant com els exemples exposats fins ara, el de Girona i Vidreres. En aquest nou apartat intentarem mostrar els elements més rellevants de la seva existència.

¹⁵⁸ Llovet, Josep, (1934), *La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà*, Publicacions de l'Obra Agrícola de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, Barcelona.

Del cens ramader de 1955 de Castelló d'Empúries,¹⁵⁹ sense especificar el tipus de vaca extrèiem la xifra de 812 caps bovins i 1.569 caps de cabres.

Anant més enllà en el temps, segons Miquel Planas i Roig,¹⁶⁰ l'any 1962 la mateixa indústria recollia dels voltants d'una mitjana de 25.000 litres de llet diaris, una quantitat destacable.

Dades més properes a nosaltres, que segueixen aquest mateix paral·lelisme entre indústria i ramaderia, les trobem per exemple amb les estadístiques agràries publicades pel Servei d'Estudis i Documentació de la Diputació de Girona l'any 1983.¹⁶¹ Sense marxar de Castelló d'Empúries, en aquestes estadístiques presentades el 1983, exposava que a l'any 1978 hi havia censats 1.483 caps de vaques de llet, que representava el segon lloc en nombre de caps de vaques de llet de la comarca empordanesa, i també hi havia censats 3.700 caps d'ovelles, que suposava el primer lloc comarcal en nombre.

Així mateix en aquests anys més propers a nosaltres també s'exemplifica el cas industrial. Les instal·lacions lleteres fabrils originàries de I.L.D.A.S.A. foren adquirides per la coneguda Danone. Després de ser inicialment una petita planta industrial de derivats làctics, és convertí en un centre de recollides, prou important, situat al mateix terme de Castelló d'Empúries. Fou a la dècada de 1980 quan inicià l'activitat de recollida de llet, la producció en el camp continuava creixent.

Cal afegir que a nivell comarcal existí una progressió similar a la localitat de Castelló d'Empúries.¹⁶² El creixement productiu va anar agafant importants dimensions en volum, l'especialització ramadera fou evident tal com argumentà en el seu dia J. Llovet. Aquest desenvolupament comportà que altres empreses industrials del sector lleter, tot i que no eren presents amb establiments industrials, varen començar a recollir llet per terres empordaneses. Sense tenir en compte les diferents agrupacions cooperatives, a petita escala, que han transformat igualment els seus propis productes.

¹⁵⁹ Cens ramader del poble de Castelló d'Empúries, a partir de les dades de Y. Barbaza. "Le paysage humain de le Costa Brava." Armand Colin, París, 1966, dins Planas i Roig (1990).

¹⁶⁰ Planas i Roig, M., (1990), "Monografies Locals. Castelló d'Empúries", *Quaderns de la Revista de Girona*, Diputació de Girona. Caixa d'Estalvis Provincial, pàg. 65.

¹⁶¹ Per ampliar la informació amb més dades existeixen diferents estudis relacionats amb la ramaderia, pertanyen a diferents entitats. A la cita fem esment a l'Estadística agrària de les comarques de Girona, fet i publicat pel Servei d'Estudis i Documentació de la Diputació de Girona, també per la Cambra Agrària de Girona, l'any 1983, cal dir que les dades corresponen a l'any 1978. Però hi ha d'altres com els publicats pel Departament d'Agricultura Ramaderia i Pesca (DARP), a nivell de Catalunya, i els publicats pel Ministeri d'Agricultura a nivell estatal. Totes dues institucions tenen un seguit de treballs publicats amb estadístiques, sèries històriques de bestiar, de tipus d'explotacions, a nivells locals i provincials.

¹⁶² Relació de municipis veïns amb corresponents cabanes dins Annexes, Document 16. Fonts per fer la relació indicades en el mateix Document.

A no gaire distància de Castelló d'Empúries, a Figueres s'havia construït amb anterioritat a la compra de Danone, un altre centre de recollida de llet. Aquest era propietat de La Lactaria Española.¹⁶³ L'expansió de la factoria vidrerenca la portà a situar un centre de recollida tal i com argumentava el treball del citat J. Llovet.

Tenint en compte les dades que apareixen en les citades fonts, corresponents sobretot a la dècada de 1980, com són les corresponents al DARP i les del Servei d'Estudis i Documentació, mostren un potencial important a la província gironina, amb el nombre més important de caps de vaques de llet de tot Catalunya.¹⁶⁴ Hi destaquen les comarques de l'Empordà, el Gironès, la Garrotxa, La Selva i la Cerdanya gironina.

Els estudis i articles de J. Llovet, F. Moragas i B. Plaja han vist la seva realització pràctica en la ramaderia gironina. En poc temps, l'especialització lletera ha superat les previsions d'aquests personatges, que tot i que veien una fàcil adaptabilitat a l'activitat lletera, no veien una superioritat productiva a tota la resta de Catalunya, i menys coneixent les zones properes a Barcelona.

Amb aquest propòsit de relacionar el desenvolupament de la ramaderia amb la indústria i viceversa, només hem mostrat l'exemple de dues localitats. Cal destacar que no s'ha fet més extensiu a d'altres exemples per mutius organitzatius i particulars del treball, i en alguna ocasió de cada cas. Així per exemple podrem veure posteriorment i amb detall, la relació existent entre les dues activitats amb l'exemple de la Central Lletera Municipal de Girona i els ramaders situats a la ciutat i rodalies. Un vincle amb una situació inicial diferent, on ja existia un consumidor determinat i no industrial, per tant amb una exposició i un argument interpretatiu diferent i particular. També podríem tenir en compte els exemples dels establiments de Puigcerdà, d'Aiguaviva o Llúvia entre d'altres. No deixen de ser, tots aquests indrets on s'han establert exemples d'establiments industrials, municipis i zones on més que possiblement trobaríem una

¹⁶³ Fou a l'any 1963, quan La Lactaria Española construï un centre de recollida de llet a Figueres, on posteriorment s'arribà a envasar llet pasteuritzada. Fet que demostrava la creixent evolució ramadera en la producció de llet a les comarques de l'Empordà. Com veurem més endavant, el petit centre figuerenc jugà un paper destacable en l'augment de llet recollida a les comarques gironines. Dades corresponents a la documentació de les revistes internes de la mateixa Lactaria, es tracta de la *Boletín RAM*, on es presenta una memòria de totes les instal·lacions pròpies.

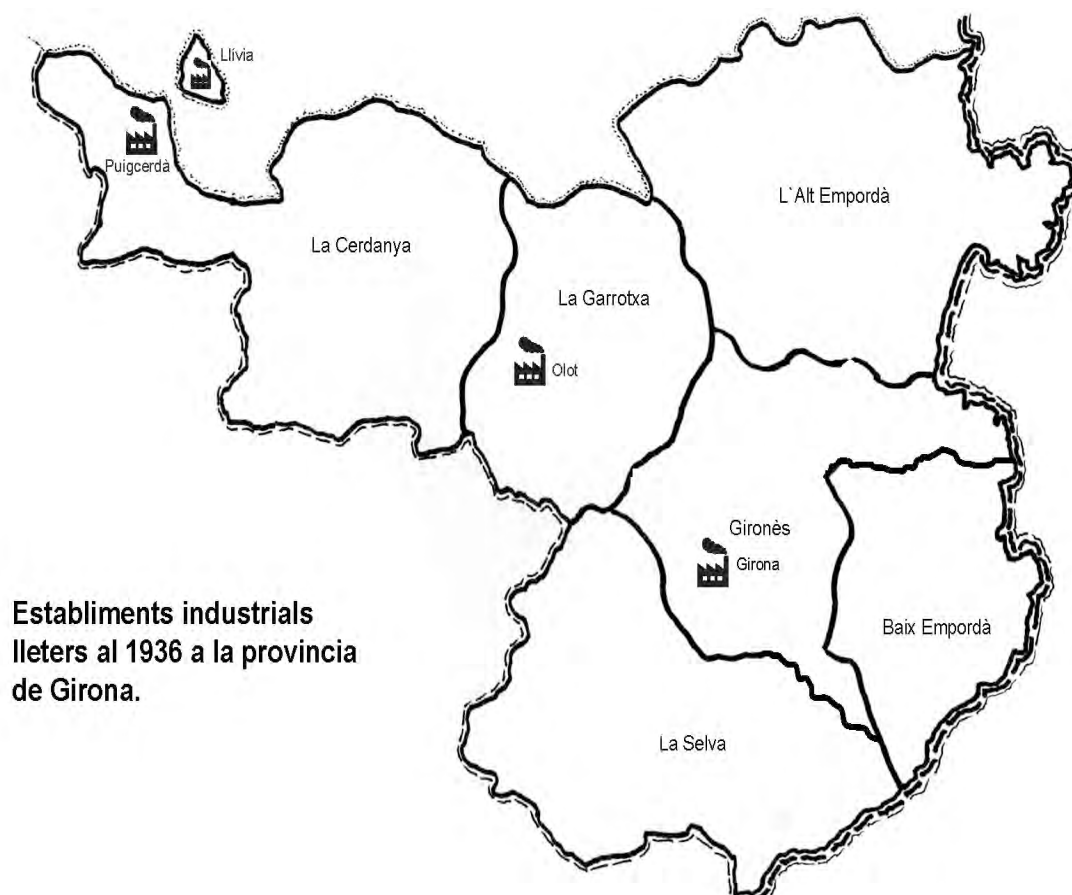
¹⁶⁴ Per conèixer més informació sobre quines són i a on recullen les indústries lleteres a Girona, podem adreçar-nos a diferents estudis. El treball citat de León Benelbas (1985), *Economia Agrària de Catalunya* fa una relació de la distribució del vaquí de llet a Catalunya. Igualment ens podem adreçar a les diferents publicacions de l'Obra Agrícola de la Caixa de Pensions, com poden ser els treballs de Joan Elias i Joaquim Vergés (1983), *El sector de producció de llet a Catalunya davant de la integració a la Comunitat Econòmica Europea*. I no podem oblidar els estudis del DARP, on podem trobar publicacions que només parlen de temes agroindustrials, on podem conèixer les diferents indústries que treballen, o que han treballat amb la llet a Catalunya.

evolució paral·lela amb la ramaderia lletera i l'empresa industrial. En posteriors apartats anirem coneixent de forma breu alguns detalls d'aquests exemples fabrils.

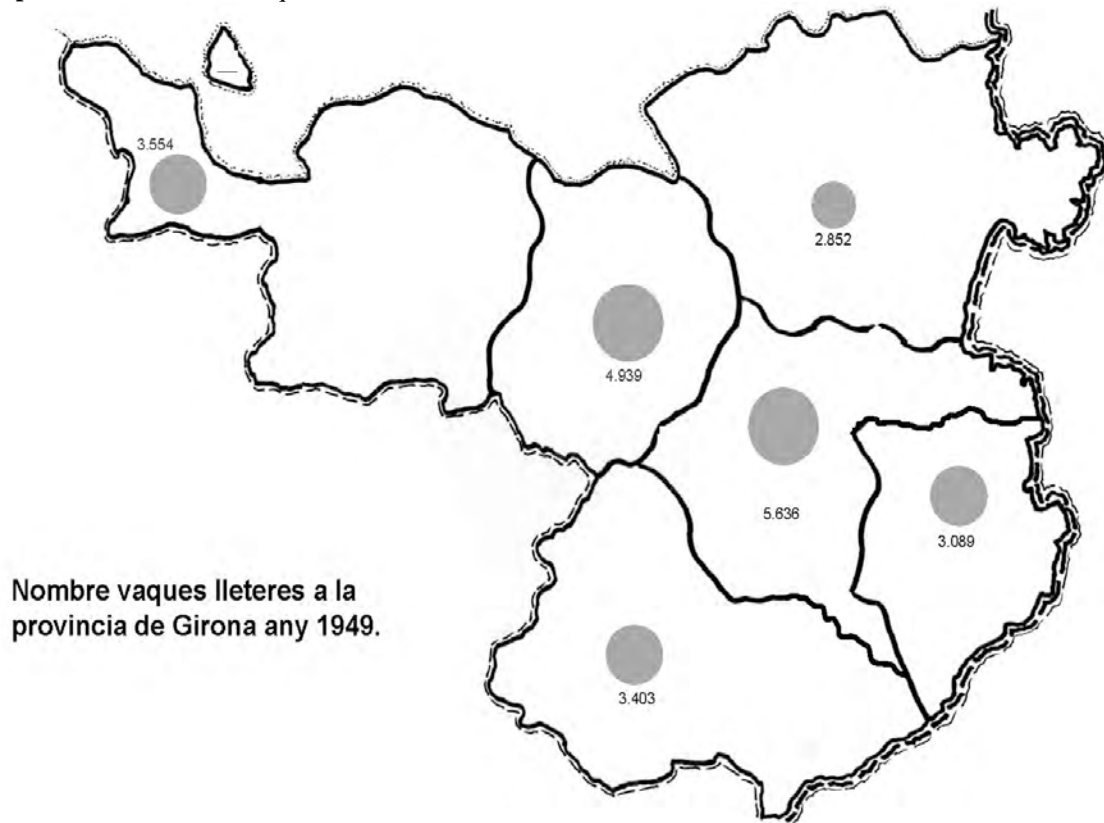
Com a conclusió, observant el resultat final dels exemples de Vidreres i Castelló d'Empúries, podem destacar que aquesta evolució paral·lela s'ha produït de manera conjunta, voluntària i predeterminada. Dit d'una altra manera, s'ha mantingut i propiciat afavorit per l'especialització lletera. El propòsit inicial citat de Josep Aragay, amb l'exemple vidrerenc, s'ha vist refermat al llarg dels anys. Cal tenir present, que el creixement ramader que hem exemplificat ha anat lligat i relacionat amb l'adquisició de llet que s'obtenia, per les indústries locals o per les que es van anar situant per la província gironina i voltants.

De manera representativa i il·lustrada es mostren un seguit de mapes de la Província de Girona on es localitzen, en diferents períodes de temps els establiments industrials per un costat i les concentracions ramaderes per una altre.

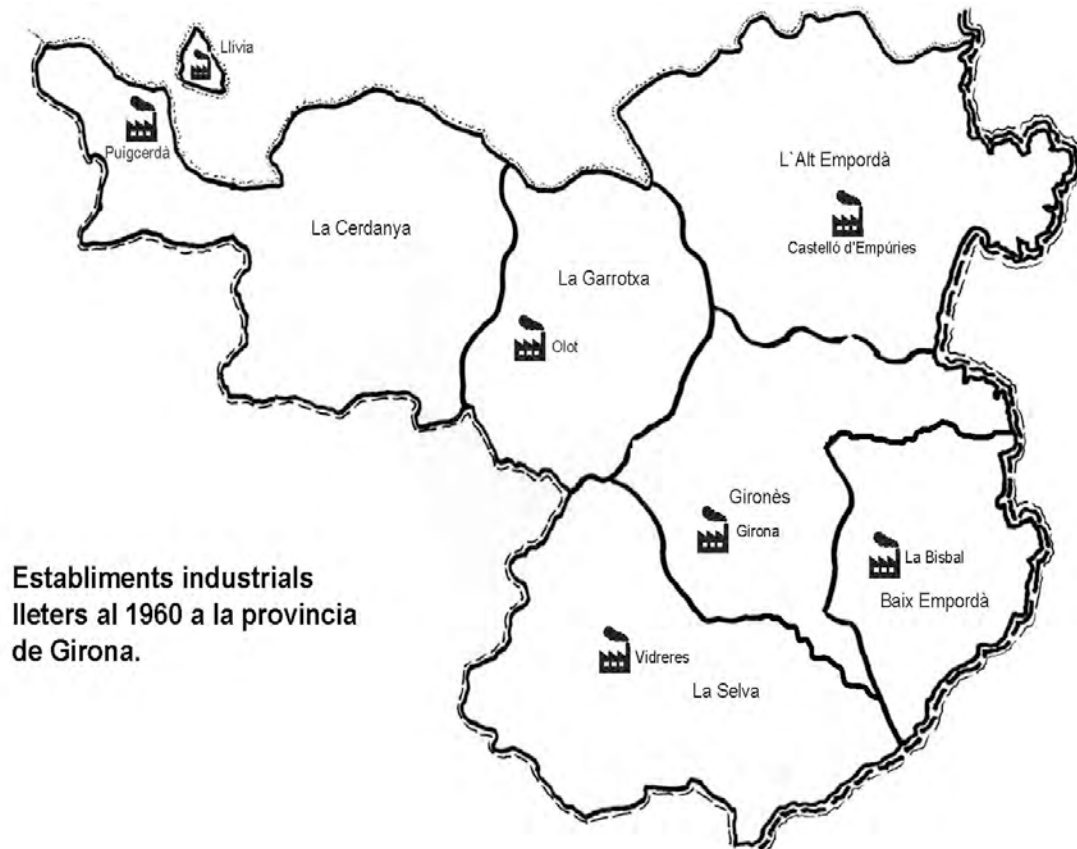
Mapa n° 16: Establiments industrials lleterers al 1936.

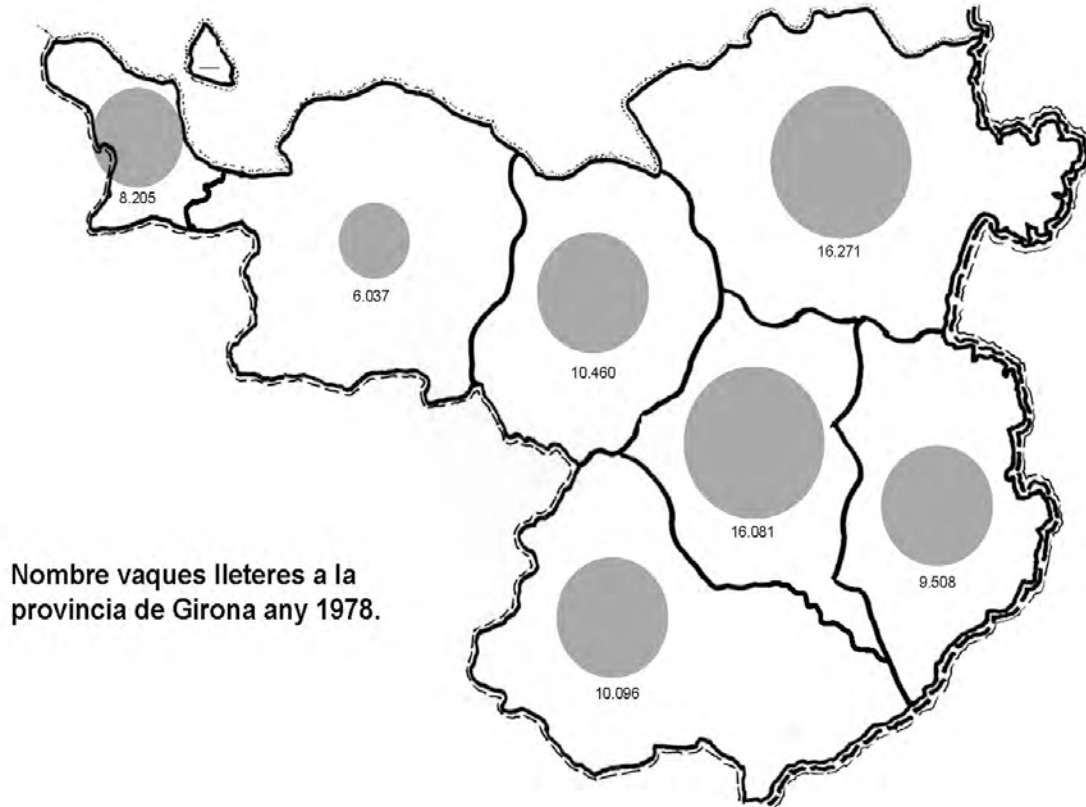
Mapa n° 17: Nombre de vaques lleteres a Girona, 1949.

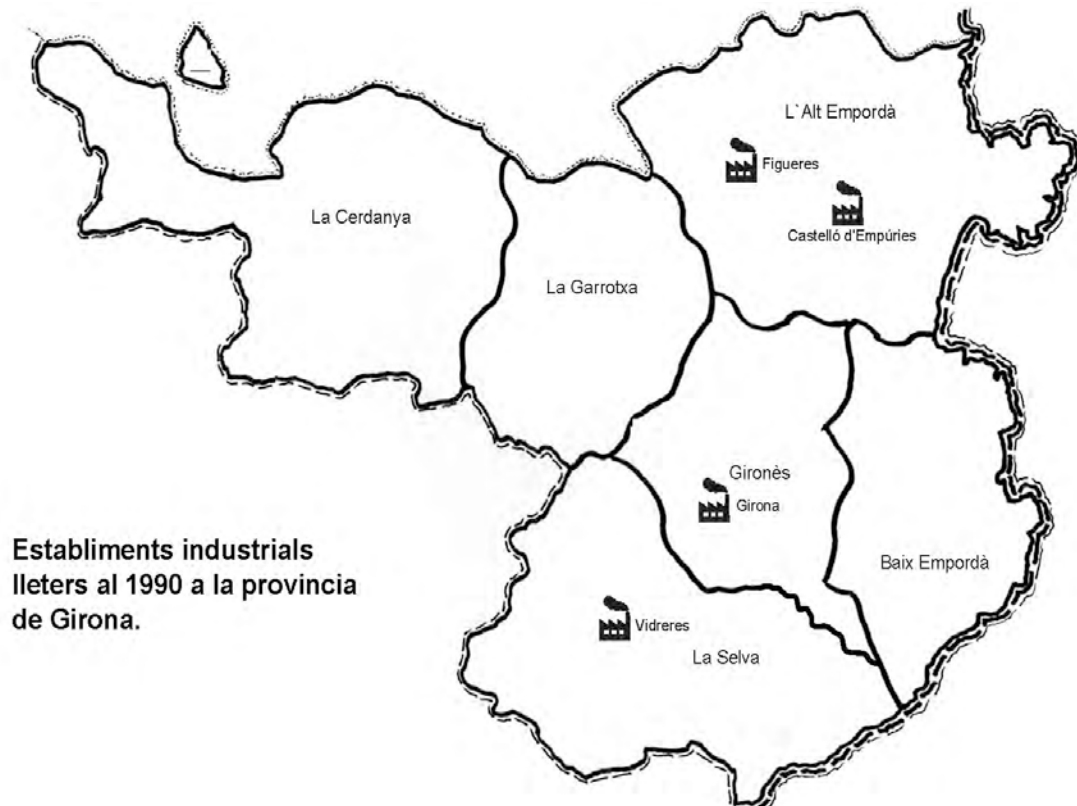
Mapa n° 18: Establiments industrials lleterers al 1960.

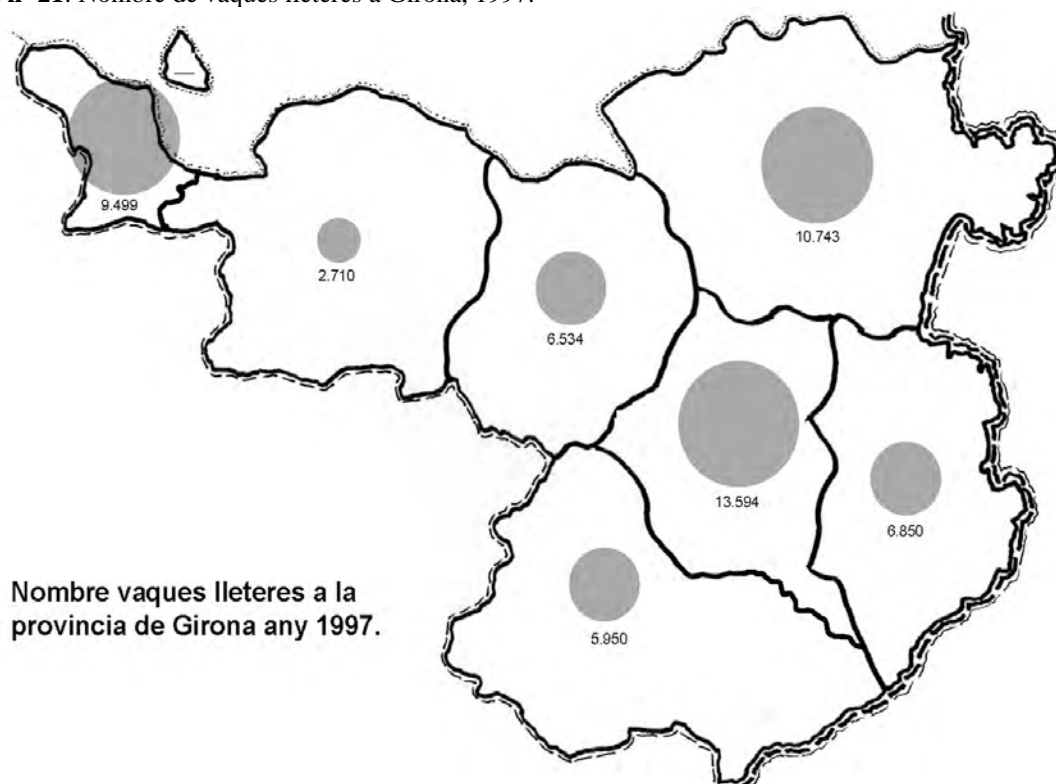
Mapa n° 19: Nombre de vaques lleteres a Girona, 1978.

Mapa n° 20: Establiments industrials lleTERS al 1990.

Mapa nº 21: Nombre de vaques lleteres a Girona, 1997.

1.7. Indústries Lleteres a les Comarques Gironines.

Introducció.

En aquest nou apartat ens fixarem en un seguit d'establiments industrials lleteres, en les propiament dites fàbriques de llet. En aquest mateix apartat no hi figuraran la Central Lletera de Girona i La Lactaria de Vidreres, exemples que coneixerem a capítols posteriors de manera independent. Instal·lacions, aquestes dues, amb una profusa investigació, que pretenen representar el gruix i el caràcter del treball.

L'agrupació d'aquests altres establiments fabrils ha estat executada de manera intencionada en un únic punt, per pròpia estructura interna del treball, sense desmereixer en cap moment la seva particular importància.

Les indústries lleteres que exposarem són les que es trobaven a les localitats de Puigcerdà, Llívia, Castelló d'Empúries, La Bisbal d'Empordà, Olot, Riells, Aiguaviva i Figueres, totes elles fora de servei actualment. Però també totes elles amb una important empremta a la memòria de molts dels seus veïns i a la pròpia dels municipis.

La presentació d'aquests exemples serà més breu, comparada amb els que coneixerem de Girona i Vidreres, d'una manera més superficial i amb menys detalls de la seva pròpia existència. Es tracta d'una exposició amb un component marcadament temporal, on veurem l'aparició i l'evolució dels establiments de manera individual, tot i que també ens fixarem amb les relacions que existiren entre aquests, fins i tot de manera definitiva.

També mencionarem de manera testimonial altres establiments com els de Santa Coloma de Farners, Ribes de Fresser, Sils i Sant Celoni, aquest últim de manera excepcional ja que pertany a les comarques de Barcelona. Una singularitat donada per la relació veïnal amb la província de Girona, ja que molts ramaders de diferents municipis de La Selva hi aportaven les seves muntanyes diàries, tal i com hem exposat en apartats anteriors.

La majoria d'aquests exemples industrials presenten una particularitat respecte als dos que exposarem a capítols posteriors, un element diferenciador que aglutina el propi apartat. Així com els centres de Girona i Vidreres industrialitzaven la llet crua i obtenien la mateixa llet, però higienitzada i esterilitzada, la resta d'establiments obtenien altres productes, igualment comestibles però diferents a la llet líquida. Totes les indústries exposades en aquest apartat, exeptuant Figueres i Santa Coloma de Farners, treballaven la llet crua per obtenir posteriorment derivats. Com veurem en les diferents exposicions el producte obtingut diferirà entre aquestes, així parlarem de llet condensada, mantegues, iogurts i formatges, entre d'altres derivats de la llet.

L'exposició d'aquests establiments no deixa de ser una representació oberta, on hi podríem afegir d'altres exemples gironins existents, alhora que podríem profunditzar en els que a continuació presentem. La configuració de la següent exposició ha seguit un criteri personal, dirigit alhora a continuar incidint en futurs treballs i estudis.

1.7.1. La SALLI (o SALI) de Puigcerdà.

L'establiment fabril de Puigcerdà ha estat definit per dues etapes temporals i productives al llarg de la seva existència. Una primera marcada per la seva titularitat anònima i de caràcter privat, i una segona sota propietat cooperativista. Però, com hem dit foren dues etapes que alhora també quedaren diferenciades pel producte que s'elaborava. Així al llarg del primer període s'obtenia bàsicament llet condensada,

formatge i mantega, deixant la llet líquida a un pla secundari, per passar a ser aquest últim producte el més representatiu de la segona etapa, deixant els derivats a segon terme.

Construcció de la SALLI. Inicis de l'activitat industrial. Repercussions de la Guerra Civil.

La construcció de l'establiment lleter s'inicià al 1935. La situació de la nova fàbrica de llet condensada havia de ser immillorable. Segons la instància pública per obtenir el permís de construcció, aquesta s'havia d'aixecar "...en els terrenys situats a la carretera de Lleida a Puigcerdà, en el kilòmetre 180, hectòmetre 9 de la mateixa propietat de la sosdita Societat Anònima Lletera Industrial." ¹⁶⁵ Una bona ubicació, situada a una de les entrades del municipi, en sentit Lleida de la mateixa carretera i davant de la cruïlla amb la carretera de Barcelona. Zona àmplia i planera, propera a l'estació de tren i a pocs metres de la línia fronterera amb França.

El terreny fou adquirit al Sr. Josep Bosomba, les dimensions del qual eren de quaranta metres de llargària per deu d'amplada, a tocar de veïns amb la coneguda Casa Paraire. ¹⁶⁶ Una primera adquisició de terreny que fou precedida d'altres amb poc temps de diferència. Segons el mateix Josep Bosomba, el preu del tros de terra es pagà a raó de 30 cèntims el pam, informació que publicà ell mateix en resposta a l'aparició d'una notícia on es sentí al.ludit i molestat, on s'exposava entre altres coses que s'havia aprofitat de l'ocasió, el retall deia el següent:

"... per fer l'adquisició del terreny s'ha topat amb cert propietari repatani que voldria fer el seu agost en ple hivern, fent-se pagar a pes d'or una insignificant,

¹⁶⁵ Fragment de la instància que el President del Consell d'Administració de la Salli, el Sr. Josep Monjonell Burgas, adreçà i tramità el 2 de març de 1935 a l'Ajuntament de Puigcerdà per obtenir el permís d'obres i poder iniciar així la construcció de la fàbrica lletera. En el moment de la consulta arxivística la documentació estava en fase inicial de classificació i podia no correspondre la classificació a l'actualitat. En el moment de la consulta i investigació a l'arxiu els documents eren classificats a la següent referència. Document oficial classificat a Declaracions jurades del moviment i fabricació. REG. 2 Lligalls. Foli B. 1942-1963, a l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya, (A.C.C.) Des d'aquest treball vull agrair i reconèixer expressament l'ajuda i professionalitat del que fou l'arxiver de l'Arxiu de la Cerdanya, el Sr. Sebastià Bussom. Encara recordo tota mena d'objectes que em mostrà de manera desinteressada i voluntària.

¹⁶⁶ Mesures de la primera adquisició de terra adquirida per la Salli. Extret de document classificat a Declaracions jurades del moviment i fabricació. REG. 2 Lligalls. Foli B. 1942-1963, a l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya, (A.C.C.)

i per a ell improductiva i inutilitzable gaia de terreny
d'un centenar escàs de metres quadrats, ...”¹⁶⁷

El fet d'aixecar una nova indústria a Puigcerdà no fou un esdeveniment casual. Aquest es produí després de que es consideressin favorables i adequats, per part del Consell d'Administració de la Societat Anònima Lletera Industrial, un seguit d'estudis i treballs sobre la viabilitat d'un establiment lleter a la zona, tenint en compte els corresponents compromisos favorables de les autoritats i de les persones directament implicades, o sigui els ramaders de la Comarca.

La SALLI o SALI, tal i com la citarem d'ara en endavant, era una societat empresarial i comercial amb seu social a Barcelona, fou fundada l'any 1934.¹⁶⁸ La primera direcció social on es registrà l'entitat fou a la Ronda San Pedro 74 principal de Barcelona.¹⁶⁹

No coneixem del cert si aquesta societat econòmica operava amb instal·lacions fabrils pròpies a la capital catalana, però si sabem de l'existència de productes làctics com la llet condensada amb la mateixa denominació comercial. Aquest producte era distribuït pels establiments dels mateixos associats, la majoria dels quals eren de la ciutat de Barcelona, que era on es trobava el principal consumidor.

Segons una publicació d'Oriol Mercadal a la revista Cadí Pedraforca, la Salli es va gestar empresarialment a Barcelona, i amb un propòsit clar; “El fundador va ser el gremi d'adroguers, per tal de subministrar-se ells mateixos la llet condensada, ja que fresca era impossible de conservar.”¹⁷⁰

La Salli tingué la necessitat de fixar-se amb un indret adequat que facilités l'abastiment creixent de llet a Barcelona. Com sabem d'altres estudis citats el consum

¹⁶⁷ Cal dir que la integritat de la cita pertany a la publicada pel diari El Pirineu el 23 de desembre de 1934 a la pàgina 6, però hem de tenir en compte que les paraules del Sr. Bosomba es refereixen a un article publicat el 16 de desembre del mateix any a l'últim número de la publicació *Ceretània*. Informació recopilada a l' Hemeroteca de l' A.C.C. de Puigcerdà, anteriorment conegut per Arxiu Històric Comarcal de la Cerdanya.

¹⁶⁸ Dada extreta de www.jviader.com/viader/historia/farmacia.pdf. Interessant publicació de J. Viader i J. Boatella amb el títol de “Llets Condensades Catalanes (1919-1936)” on ens donen a conèixer que significaren les llets condensades per la societat catalana i espanyola durant aquests anys. Així mateix quina finalitat tenia la seva elaboració i quina utilitat es donava o es pretenia donar. Igualment resulta molt interessant la relació de les empreses i persones que s'hi dedicaren a l'elaboració i comercialització de llets condensades en aquells moments.

¹⁶⁹ Direcció que apareix a les diferents comunicacions oficials de la societat en els medis escrits. Així per exemple és la que apareix al diari La Vanguardia el dia que va rebre l'autorització pel Ministeri d'Hisenda on concedia fer la fàbrica a Puigcerdà. Hemeroteca de La Vanguardia, 23 de Maig de 1935, pàgines 8 i 17. hemeroteca.lavanguardia.com

¹⁷⁰ Oriol Mercadal, (2009), “La Salli, la gran indústria cerdana”, Dossier Llet i formatge, pàgs. 56-59. *Cadí Pedraforca*, Tardor-hivern nº 7.

de llet i derivats làctics, on destacava per sobre de tots la llet condensada, estava en constant augment,¹⁷¹ no oblidem alhora que l'ubicació de vaqueries a l'interior de la ciutat es trobava en plena extinció. Raons que de manera més o menys indirecta van propiciar que els responsables de la Salli cerquessin un indret amb garanties d'abastiment fora de la ciutat de Barcelona. Si les intencions de la nova societat era obrir-se mercat amb les llets condensades requerien primer d'una zona amb destacada ramaderia lletera, que aportés la matèria primera i alhora amb bones comunicacions amb la capital. Com veurem, Puigcerdà fou el lloc on s'instal·là el centre industrial, lloc on es complien els dos requisits. Cal destacar però, de manera anecdòtica però interessant, que no fou la primera opció estudiada.

Inicialment l'interés de la Salli es centrà en formular una mena de conveni amb la Cooperativa de Lleteria de la Seu d'Urgell. Segons es desprèn d'un seguit de cartes escrites pel Sr. Lluís Domènech i Poch, un dels fundadors i màxim dirigent de la Salli, adreçades a diferents persones entre elles al Sr. Ferran Zulueta, representant de la Societat Cooperativa de Lleteria de la Seu, com també al Sr. Jorge Opprecht, tècnic i assessor d'equips industrials làctics, on es plantejaren la possibilitat inicial d'encetar una relació empresarial ferma entre les dues entitats lleteres.¹⁷² Opció que no va fructificar positivament però que va plantejar un seguit de dades a tenir presents; com ara per exemple que la Salli iniciés la producció industrial en el mateix establiment on treballava la Societat Cooperativa de la Seu, sense que aquesta es veiés afectada per l'acondicionament corresponent. Així mateix també va contemplar que un cop la producció i les vendes dels productes de la Salli tinguessin uns resultats adients i esperats, marxarien a un edifici propi. També es tenien en compte factors més interns i particulars, com ara que la matèria prima seria proporcionada pels associats de la Societat Cooperativa, com també que aquests mateixos components formarien part de l'accionariat de la societat barcelonina.

¹⁷¹ Coneixem diferents treballs i estudis publicats on es destaca el consum làctic, per exemple els citats d'Ismael Hernández Adell (2012), amb per exemple la seva Tesis Doctoral "La difusión de un nuevo alimento: producción y consumo de leche en España, 1865-1936." També podem tenir en compte entre d'altres el treball de Josep Pujol Andreu i Roser Nicolau Nos, amb la participació del propi Ismael Hernández (2007), "El consumo de leche fresca en Catalunya entre mediados del siglo XIX y 1936: la difusión de un nuevo alimento."

¹⁷² La correspondència consultada es troba sense classificar de forma específica. Es troba catalogada a REG. Caixa 1. Foli B. 1934-1971 a l'A.C.C. de Puigcerdà. Detallar que les diferents comunicacions es produeixen en els següents dies: el 28 i 31 de juliol de 1934 entre els Srs. Lluís Domènech i Jorge Opprecht, el 30 de juliol del mateix entre el Sr. Lluís Domènech i un Diputat per Lleida del Parlament de Catalunya i el 20 d'agost entre el mateix Sr. Lluís Domènech i el Sr. Ferran Zulueta.

Com demostrà el temps l'opció participativa amb la Societat Cooperativa de Lleteria de la Seu no anà endavant. Els motius del desenllaç no trascendiren en dita correspondència. Possiblement els propietaris de la Salli contemplaren que el primer intent podia ser el més ràpid i senzill, tan si el resultat era positiu com negatiu. L'elecció de la Societat Cooperativa resultava interessant ja que els seus components coneixien una doble qüestió, el producte i el seu tractament industrial, dos elements a tenir en compte.

La reacció de la Salli a la negativa de la Seu no es feu esperar. Fins i tot podem creure que existia una alternativa si l'entesa no era positiva, donat que poc temps després ja tenien sobre la taula una nova opció. La correspondència citada entre els dirigents de la Salli i els de la Cooperativa de la Seu d'Urgell es mantingué al llarg de l'estiu de 1934 i els nous contactes per una nova ubicació foren poc abans de concloure el mateix any.

Aquest nou interès es concentrà a Puigcerdà. Prova d'aquesta nova iniciativa fou la trobada que van mantenir el President i Delegat de la Salli amb els ramaders productors de llet cerdans, tal i com ho publicà el diari *El Pirineu* el dia 2 de desembre de 1934. Segons aquest medi la reunió fou convocada per la Càmera Agrícola de Cerdanya i tingué lloc al saló de l'Hotel Reus de Puigcerdà. En aquesta mateixa notícia s'afirmava que foren molts els productors que signaren i confirmaren, comproment-se que portarien la llet al nou establiment industrial un cop es posés en funcionament. Cal tenir en compte que entre tots aquells favorables s'assolia amb escreix la quantitat mínima diària necessària per que treballés amb garanties aquest tipus d'indústria. Segons els representants de la lletera eren necessaris uns 3.000 litres de llet diaris.¹⁷³

Tal i com sabem, els resultats dels compromisos no es van fer esperar i els esdeveniments no van trigar a succeir-se. Així, abans de concloure l'any ja es coneixia on es construiria la nova fàbrica,¹⁷⁴ tot seguit, al març següent es demanaven els permisos a l'Ajuntament per iniciar les obres. Seguidament el 27 d'abril del mateix 1935 fou otorgada la llicència del ministeri d'hisenda per poder implantar la fàbrica de

¹⁷³ Informació publicada pel diari *El Pirineu* el 2 de desembre de 1934 a les pàgines 9 i 10. Consultat a l'hemeroteca de l'A.C.C. de Puigcerdà.

¹⁷⁴ Tal com hem citat anteriorment, l'ubicació es va donar a conèixer el 23 de desembre de 1934. Informació publicada pel diari *El Pirineu* a la pàgina 10. Consultat a l'hemeroteca de l'A.C.C. de Puigcerdà.

llet condensada,¹⁷⁵ per ser un any després inaugurada oficialment a la localitat de Puigcerdà, concretament el diumenge 3 de maig de 1936.¹⁷⁶ Segons el treball del ja citat Oriol Mercadal assistiren més de dos mil accionistes a l'acte inaugural, que fou celebrat a les 12 del migdia.¹⁷⁷ Cal tenir present, segons ens cita aquesta mateixa font, que ja durant aquelles dades la fàbrica ja produïa mantega.

La predisposició de totes les parts implicades fou evident, però fins i tot els medis escrits ajudaren i col·laboraren afavorint aquesta bona sintonia. Una notícia del periòdic *Ceretania* publicada el dia 15 de gener de 1935, deia el següent: “Com s’ha dit, aquesta nova organització anomenada SALLI es proposa fabricar la llet condensada, té un caire cooperatiu i per això ha de merèixer simpatia, naturalment que amb reserves, perquè l’ideal seria que fos purament una cooperativa.”¹⁷⁸

La construcció de l'establiment fou dirigida pel reconegut arquitecte César Martinell i Brunet, (Valls, 1888 - Barcelona, 1973), deixeble d'Antoni Gaudí. També fou el mateix que projectà les obres d'ampliació al 1941.¹⁷⁹ Aquesta obra estava integrada per diferents naus per us industrial, també per una vivenda pel gerent o director i per una imponent xemeneia d'uns quaranta metres d'alçada. Segons Oriol Mercadal en aquesta xemeneia es podia llegir “Llet de la Cerdanya”. Avui dia aquesta antiga sortida de fums es ben visible i reconeguda oficialment per les autoritats públiques de Puigcerdà, tot i que com a patrimoni cultural propi.

L'activitat fabril i productiva d'aquest establiment tingué uns inicis espectaculars, possiblement superant les expectatives dels més optimistes en aquells moments. L'acceptació dels ramaders cerdans vers l'establiment industrial fou molt

¹⁷⁵ Aquesta notícia fou publicada per La Vanguardia el 23 de maig de 1935 a la pàgina 8. En aquesta mateixa s'animava i es convidava “a todos los señores detallistas del ramo de Comestibles de Cataluña, para que se apresuren a suscribirse Socios de la Sociedad, con el fin de que en el momento oportuno puedan ser vendedores de la leche condensada marca “NOSTRA” que tantos y positivos beneficios ha de reportarles moral y materialmente.” Aquella mateixa tirada feia públic el concurs obert per la construcció de l'establiment fabril a Puigcerdà, pàgina 17. Hemeroteca digital de La Vanguardia, a www.lavanguardia.com/hemeroteca/

¹⁷⁶ En motiu de la inauguració es va emetre per Radio Asociación un radioreportatge des de Puigcerdà, fent pública així dita notícia. L'aconteixament es publicà a diferents medis escrits, entre ells a La Vanguardia el mateix 3 de maig de 1936. Extret de www.lavanguardia.com/hemeroteca/.

¹⁷⁷ Oriol Mercadal, (2009), “La Salli, la gran indústria cerdana”, Dossier Llet i formatge, pàgs. 56-59. *Cadí Pedraforca*, Tardor-hivern nº 7.

¹⁷⁸ Informació publicada al periòdic *Ceretania* el 15 de gener de 1935. Hemeroteca de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya, (A.C.C.) de Puigcerdà.

¹⁷⁹ Informació classificada a Declaracions jurades del moviment i fabricació. REG. 2 Lligalls. Foli B 1942-1963. A.C.C. a Puigcerdà. Dins aquesta mateixa documentació figura el pressupost de l'obra, aquest fou de 301.132 pessetes amb 31 cèntims, però no queda prou clar si es tracta del valor de la construcció inicial o de l'ampliació. El que si quedà clar des d'un primer moment, segons consta, fou la necessitat real d'ampliar les instal·lacions, eren insuficients.

destacable. Mes rera mes anaren aportant les seves munyides, afegint-se nous productors de manera creixent i contínua. Un factor que jugà a favor, independentment de l'aprovació ramadera, fou el caire cooperativista que es donà a la societat, tot i que no es tractava d'una veritable cooperativa. Tal i com mostrem en el següent quadre, els litres de llet rebuts per la Salli tingueren una tendència a l'alça durant molts mesos, aquests només es van veure frenats pels efectes de la Guerra Civil.

Quadre nº 13: Litres de llet rebuts per S. A. Lechera Industrial. (Puigcerdà) (1936-1939)¹⁸⁰

	1936	1937	1938	1939
Gener		216.000	136.000	38.000
Febrer		224.000	124.000	18.000
Març		268.000	148.000	42.000
Abril		304.000	130.000	58.000
Maig	222.000	418.000	154.000	110.000
Juny	202.000	348.000	129.000	132.000
Juliol	196.000	316.000	122.000	134.000
Agost	174.000	294.000	112.000	132.000
Setembre	179.000	284.000	114.000	130.000
Octubre	176.000	236.000	98.000	134.000
Novembre	140.000	166.000	68.000	108.000
Desembre	202.000	136.000	56.000	92.000

Els anys de la Guerra i la Salli.

Com podem observar en el quadre nº 13 la Salli no va aturar mai la producció durant els anys que va transcorre el conflicte bèl·lic, si més no a efectes contables i mensuals, però com veurem seguidament no fou així; l'aturada productiva fou real i

¹⁸⁰ Quadre d'elaboració pròpia. Les dades exposades pertanyen a una il·lustració pictòrica que es troba a l'A.C.C. de Puigcerdà Aquesta il·lustració representada en forma d'obra per ser exposada indicava l'evolució del litres recepcionats per mesos. Aquesta comprén els anys entre 1936 i 1944, primer i últim incomplets. Pot resultar més que probable que fos feta per alguna persona molt propera a l'empresa, assalariat, administrador, etc. Obra que fou recuperada en el seu dia per l'Arxiver Sebastià Bosom junt amb altres objectes propis de la factoria lletera quan es procedia a la demolició de part de l'establiment lleter. Dins aquests objectes podem citar les típiques llaunes i caixes on envasaven la llet condensada o una important varietat de targetes personals.

per motius plenament fundats. En aquest quadre n° 13 es denoten uns mesos on la fabricació va caure considerablement, iniciant un descens a principis de 1938 i arribant a uns mínims de litres rebuts al 1939. La conclusió que podem extreure d'aquest és que els efectes de la Guerra tot i que van arribar tard es van fer notar igualment, així mateix també van trigar a desaparèixer, tal i com podem observar en el següent quadre, el n° 14. Com podem veure en aquest últim quadre, els litres rebuts igual que la corresponent producció no van arribar a assolir mai els valors que es registraren l'any 1937; com podem observar, quatre anys després d'haver finalitzat el conflicte es recepcionava una tercera part del volum d'aquell any.

Quadre n° 14: Litres de llet rebuts per S. A. Lechera Industrial. (Puigcerdà)
(1940-1943) ¹⁸¹

	1940	1941	1942	1943
Gener	100.000	78.000	66.000	56.000
Febrer	108.000	76.000	64.000	52.000
Març	126.000	94.000	80.000	76.000
Abril	136.000	108.000	104.000	96.000
Maig	228.000	172.000	158.000	144.000
Juny	232.000	158.000	132.000	118.000
Juliol	220.000	138.000	114.000	104.000
Agost	204.000	128.000	98.000	98.000
Setembre	198.000	126.000	96.000	104.000
Octubre	172.000	122.000	98.000	104.000
Novembre	108.000	96.000	72.000	76.000
Desembre	92.000	68.000	62.000	52.000

La Guerra Civil fou un esdeveniment que frenà el creixement econòmic de la Salli, així com també perjudicà a tots aquells que es vincularen de manera més o menys directa amb ella mateixa. La reducció en la recepció de litres fou un símptoma evident de les dificultats que va viure la ramaderia durant i després la Guerra. El conflicte armat propicià que l'ús o profit econòmic del bestiar canviés, així la llet passà a un segon pla donant més pes productiu a la carn, així com a animal de tir o

¹⁸¹ Ittem., n° 180.

treball. Observació que no només es relaciona amb els quadres nº 13 i 14, on per un costat s'aprecia una important devallada de litres recepcionats durant diferents mesos al llarg del conflicte armat, com també la posterior recuperació en els següents anys, amb creixements molt irregulars, marcats alhora per la pròpia estacionalitat de la producció animal. També es van fer ressó dels nous hàbits i usos dels animals a les notícies publicades a la premsa del moment, així com en els recomptes oficials posteriors a la Guerra.¹⁸²

Cal tenir en compte un element que els quadres de litres recepcionats no mostren i ens poden distorsionar el grau d'afectació que ens creiem va provocar el conflicte. Els quadres 13 i 14 ens donen a entendre que la Salli no aturà mai la producció durant el temps que es mantingueren les hostilitats. Un fet que s'ha de qüestionar i matisar donat que les dades representades en els quadres són registres mensuals. I fou en els mesos en que apareixen els valors més baixos, els corresponents a gener, febrer i març de 1939, amb resultats inferiors a la pròpia arrancada del negoci, en que si s'aturà realment la producció durant alguns dies. Els motius d'aquestes aturades foren bàsicament produïts pels danys ocasionats pels bombardejos que patí la ciutat de Puigcerdà el 17 de febrer del 1939, el qual afectà de ple l'edifici i les instal·lacions de la Salli. Cal dir, que coneixerem altres raons.

Tal i com recull un expedient signat per Lluís Domènech Poch com a Delegat del Consell de l'empresa, la Salli va patir danys causats pels efectes de la Guerra. Així ho exposava a la corresponent instància;

“Que por causa de robo, mal uso de la maquinaria, y por explosión de una bomba, todo ello en fechas distintas, la mencionada razón social sufrió daños en sus bienes de carácter industrial, consistentes en pérdidas por aquellos motivos arriba citados que ascienden a ciento diez y nueve mil novecientas noventa y cinco pesetas.”¹⁸³

¹⁸² També podem fer referència al Document 4 dels Annexes on exposem el recompte de bestiar vaquí en anys posteriors a la guerra. Tot i que es tracta d'un registre que requereix precaucions alhora d'examinar-ho, si ens mostra una tendència a favor de creure que es produí un descens en el nombre de caps durant el mateix conflicte.

¹⁸³ La documentació on es registren els desperfectes i danys de guerra ocasionats a la Salli es troben classificats a l'A.H.Gi., corresponents al fons del Govern Civil i dins 4.7.1. Expedients d'actuacions de la Comissió Provincial de Regions Devastades. Un primer expedient classificat com a Danys de guerra causats en la fàbrica de pots de llet condensada. Puigcerdà. 1939-1940. Sign. 2795/12, d'on extreiem la següent instància i la corresponent valoració pericial. I en aquesta mateixa font també apareix un segon expedient, Reparació de l'edifici destinat a la fabricació de pots de llet i vivenda del director. Puigcerdà. 1939-1940. Sign. 2795/705.

La valoració pericial fou portada a terme per l'enginyer industrial Antonio Martínez Moll. D'aquesta valoració podem extreure elements interessants, com ara per exemple que el laboratori i tots els útils propis quedaren totalment inservibles, així mateix també valorà que havien desaparegut totes les eines de treball existents a la fàbrica, igual que s'havia sostret nombrós material auxiliar junt amb producte ja elaborat i emmagatzemat. Així mateix, també es tingué constància de la col·lectivització que fou objecte la fàbrica durant part de la Guerra, moment al qual s'atribueixen importants desperfectes i saquejos.¹⁸⁴ En canvi, en aquesta valoració pericial no eren inclosos els danys que va patir el propi edifici, aquests es van fer constar en un segon expedient amb la corresponent instància, on es recollien particularment els danys a edificis i vivendes.¹⁸⁵

Resulta destacable d'aquesta segona instància, el fet de que fou tramitada a la Comisión de Regiones Devastadas després de considerar-se positiu un informe on es tenien en compte una sèrie de consideracions, entre elles una valoració personal del propietari de l'immoble afectat.¹⁸⁶ Havia estat necessària una investigació particular i personal del propietari o responsable de l'establiment per reconèixer i acceptar la tramitació burocràtica dels desperfectes ocasionats per la guerra.

Els millors anys de la Salli. La factoria més important de la ciutat cerdana.

Els millors anys de la societat barcelonina foren els compresos entre poc abans de 1950 i 1970 aproximadament. La prosperitat social i econòmica es va fer palesa a través de diferents factors, no només definits des d'un nivell particular de l'establiment ceretà si no també des d'una perspectiva més ampla, de tota la societat, que com sabem tenia fixada la seu a Barcelona.

¹⁸⁴ Els historiadors Joan Pous i Porta i Josep Maria Solé i Sabaté (1988), *Anarquia i república a la Cerdanya (1936-1939): el "cojo de Málaga" i els fets de Bellver*, recullen una important aportació sobre com fou la confiscació i col·lectivització de molts establiments i propietats de la zona cerdana per part de les forces anarquistes, entre aquestes la fàbrica de llet condensada.

¹⁸⁵ La certificació dels danys als edificis i vivenda fou peritada per l'arquitecte José Maria Martino Arroyo, els quals foren valorats en 87.838,70 pessetes. Documentació inclosa en el segon expedient Reparació de l'edifici destinat a la fabricació de pots de llet i vivenda del director. Puigcerdà. 1939-1940. Sign. 2795/705, classificada a l'A.H.Gi. i corresponent al fons citat del Govern Civil i dins 4.7.1. Expedients d'actuacions de la Comissió Provincial de Regions Devastades.

¹⁸⁶ Acompanyant a la documentació relativa a la valoració sobre la vivenda es trobava un informe adjunt on es definia la persona propietària. Informe. Expediente nº 705. Classificat a l'Arxiu Històric de Girona. Govern Civil. 4.7.1. Expedients d'actuacions de la Comissió Provincial de Regions Devastades. Reparació de l'edifici destinat a la fabricació de pots de llet i vivenda del director. Puigcerdà. 1939-1940. Sign. 2795/705. Dins Annexes es reproduït íntegrament, Document 17.

De la fàbrica situada a Puigcerdà podem destacar una sèrie de detalls que exemplifiquen minimament la pujança econòmica. Durant aquests anys la fàbrica fou dirigida per dues persones, el primer director fou el senyor Antonio Monteagudo Barbeito, que exercí entre 1937 i 1971, i el segon i últim el senyor Antonio Martínez Llanas, que exercí entre 1971 i 1974.¹⁸⁷ Al llarg d'aquests anys s'assoliren bons resultats, però com veurem no foren suficients per revertir una situació crítica sorgida en el sí de la societat. Com veurem, a l'any 1974 es produí un punt d'inflexió inesperat, es passà d'un estat plàcid de l'entitat, econòmicament parlant, a una situació insostenible i molt difícil de resoldre.

L'evolució positiva dels anys de bonança la podem exemplificar i definir en dos factors prou diferents, però molt relacionats entre ells. Per un costat l'evolució en el nombre de treballadors que formaren la plantilla, i per un altre i consegüentment la producció resultant. Segons els quadres dels horaris dels operaris i de les vacances d'aquests¹⁸⁸ l'evolució tot i que irregular resulta creixent. Segons aquests registres l'any 1949 la plantilla era formada per 26 treballadors, passant a ser de 30 operaris al 1958 i de 34 al 1963. Als propers i següents deu anys no podem quantificar amb exactitud el nombre de treballadors donat que els quadres eren incomplets, però si podem creure que l'evolució continuava essent creixent donat que si es relacionen nous llocs per treballar. Així la plantilla a les acaballes dels anys 60 i inicis dels 70 era formada per les següents seccions: Recepció, Condensació i Caldera, que podien ocupar de 7 a 9 persones, Envasat i Varis amb 16 ó 19 operaris, Llaunes, Garatge i Recollida amb 4 ó 6 treballadors, Laboratori amb 3 persones i un Sereno. En aquests quadres de personal no apareixia cap persona amb funcions de responsable, igual que tampoc aquelles persones que feien funcions logístiques, ja fos per recollir la llet com a matèria prima com a expenedors de producte acabat. Així doncs, tot i poder

¹⁸⁷ Segons diferents fonts, aquests foren els únics directors que tingué la factoria de la Salli a Puigcerdà, tot i que cal dir que hi ha discrepància documentada amb les dades que hi exerciren. Les relacionades a l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya fan finalitzar el primer mandat al 1967, registrat a tres inventaris, REG. Caixa 1. Foli B. 1937-1965. En canvi a la documentació oficial del Govern Civil, com els "Expedients i autoritzacions d'activitats d'associacions i entitats. Lechera Industrial S. A. Puigcerdà 1952-1968. Sign. 2483/13. A.H.Gi. el finalitzen al 1971. Com també apareixen amb la mateixa dada al treball d'Oriol Mercadal (2009), "La Salli, la gran indústria cerdana", Dossier Llet i formatge, pàgs. 56-59, *Revista Cadí-Pedraforca* Tardor-hivern nº 7. On alhora ens detalla que l'Antonio Martínez ja portava com a treballador més de 20 anys, havent passat per tots els escalafons laborals abans de ser Director.

¹⁸⁸ Documentació pròpia de l'empresa lletera classificada a l'A.C.C. Respecte als quadrants dels horaris dels operaris a REG. Caixa 6 i 7. 5 Lligalls. Foli B. 1957-1974, i els quadrants de vacances a REG. Caixa 7.7 f. Foli B. 1948-1974.

reconèixer la polivalència en algun dels treballadors podem creure que la plantilla podia haver assolit un nombre d'assalariats superior als 40.

L'altre factor a valorar és el relacionat amb la producció. Tal com hem citat anteriorment la Salli treballà la llet per obtenir mantega, llet concentrada, nata i llet condensada, essent aquest últim derivat el més preuat i conegut. Les marques comercials amb les quals envasava la producció eren pròpies, Sali fou la primera lògicament, seguiren altres marques com Nuestra, Cerdanya, La Molina o Nieve.¹⁸⁹

La fabricació de llet condensada tenia una particularitat senzilla en la seva elaboració; per obtenir un litre de llet condensada es necessitaven un mínim de tres litres de llet fresca.¹⁹⁰ Simplement s'havia d'extreure un dels components de la llet, l'aigua i s'havia d'addicionar un additiu, el sucre. Aquesta extracció es realitzava de manera física i era doncs una reducció lògica entre el volum introduït a la fàbrica com a matèria prima i el que s'obtenia com a producte acabat. Es tractava d'una activitat que requeria un abastiment interessant de llet fresca, una quantitat que assegurés i proporcionés uns rendiments mínims i òptims.

Com hem vist a l'apartat anterior, les conseqüències de la Guerra Civil van mermar plenament les quantitats de llet que es recollien. Les repercussions es perllongaren més enllà del que en el seu dia esperaren els propis afectats. La recuperació de la ramaderia lletera de la zona repercutí plenament a la indústria ceretana. Els valors volumètrics que es recolliren en els primers anys de producció de la Salli es varen fer esperar per tornar-los a veure.

El creixement productiu de la fàbrica de la Salli es relacionava plenament a un important volum de llet recepcionada, les elaboracions de condensada precisaven d'aquest condicionant. Per tant era necessari que aquestes aportacions estiguessin sempre per sobre d'uns mínims establerts, llavors no seria viable econòmicament. A continuació detallem l'evolució dels litres recepcionats en un dels mesos de l'any més òptims per la producció lletera.

¹⁸⁹ Noms comercials presents a documentació diversa: Anàlisi de llet condensada. REG. Foli B. 1955-1963 i diversa sobre mantega i llet. REG. Foli B. 1943-1957. Arxiu Comarcal de la Cerdanya a Puigcerdà. (A.C.C.). Citar també, que segons treballs de J. Viader les primeres marques que va registrar l'entitat cerdana foren Salli, Nostra i Vostra, posteriorment la marca La Molina i Nieve, també La Cerdaña. www.jviader.com/viader/historia/farmacia.pdf.

¹⁹⁰ Una segona definició simple de llet condensada, a més de la que hem exposat als primers apartats la podem trobar a qualsevol còdigo o manual d'aliments làctics. Així podem citar la que apareix a la xarxa a <https://es.wikipedia.org/wiki/Leche-condensada>, que ens diu: "La leche condensada es leche de vaca a la que se le ha extraído agua y agregado azúcar, lo que resulta en un producto espeso y de sabor dulce que puede conservarse durante varios años sin refrigeración mientras no se haya abierto."

Quadre n° 15: Litres de llet rebuts per S. A. Lechera Industrial. (Puigcerdà) ¹⁹¹

Maig	Litres
1951	193.482
1955	308.152
1960	363.114
1964	379.722
1965	520.152
1973	360.445

Cal tenir en compte un seguit d'elements per entendre millor els valors exposats, detalls vinculats plenament a la situació canviant en el si de la pròpia societat al llarg d'aquests anys. Així doncs, respecte a les quantitats indicades en el quadre i que es van rebre entre 1951 i 1960 cal dir que aquests volums foren proporcionats pels ramaders de la comarca, tal com havia anat succeint des de la seva inauguració l'any 1935. La creixent recepció va en consonància amb la recuperació de la ramaderia i amb la seva especialització lletera, recuperant el nivell assolit anterior a la Guerra,

Iniciada la nova dècada l'empresa experimentà una expansió econòmica i territorial. El creixement de la societat comportà l'adquisició de nous centres productius, amb la consegüent suma de noves rutes i poblacions on portar a terme nous punts de recollida. Les distribucions de matèria prima entre els diferents centres industrials definiren i limitaren les produccions d'aquests mateixos, obeint als interessos de la pròpia societat, però demostrant en els moments requerits el processament de majors volums. Així l'any 1964, concretament al maig, la Salli de Puigcerdà compta, tot i que de manera molt testimonial, amb 5.100 litres procedents de la zona de Manlleu, on feia poc havien adquirit un centre productiu. Un any després les dades no tenien res a veure amb les anteriors, al maig de 1965 s'havien recepcionat una xifra molt important, 520 mil litres, dels quals 184 mil litres pertanyien a la comarca i 335 mil foren proporcionats per un centre de recollida que s'havia instaurat

¹⁹¹ Quadre d'elaboració pròpia amb dades extretes de diferents fonts, totes elles classificades a l'A.C.C., amb les següents referències, així per exemple amb: Moviments d'existències mensuals. REG. 5 Lligalls. Foli B. 1951-1965, Fitxes de proveedors de llet. REG. ¼ Foli B. 1963-1973, Controls de recollida de llet. REG. Foli B. 1941-1974, Notes de la llet tramesa a Puigcerdà. REG. ¼ Foli B. 1948-1960, Recollida de llet. Llistats. REG. Foli B. 1970-1973 i Recollida de mostres. REG. Foli B. 1942-1971.

a Mieres, a la comarca de la Garrotxa.¹⁹² En canvi les entrades de 1973, uns 360 mil litres aproximadament foren recollits íntegrament de la comarca cerdana.¹⁹³

Els millors anys de la Salli es poden exemplificar de forma genèrica amb aquests dos elements, tot i que no podem afirmar que foren els únics. En el si de qualsevol empresa existeixen altres factors interns i externs, que poden aportar una major informació per conèixer la pròpia situació, elements que no considerem i no entrarem a valorar. En canvi, si complementarem l'evolució de la fàbrica cerdana amb el desenvolupament i la progressió de la societat propietària. Una entitat empresarial, com veurem seguidament, que orquestrada des de la capital catalana també resulta ser un element que ajudà a entendre la bonança viscuda al llarg d'aquests anys.

Una important expansió econòmica de la Societat amb un fatal desenllaç.

Tal com hem comentat, la Salli fou creada poc abans de l'esclat de la Guerra Civil per un gremi d'adroguers de la ciutat de Barcelona. El Sr. Lluís Domènech i Poch, màxim dirigent de la societat i un dels fundadors, fou junt amb els seus socis qui sentaren les bases del que havia de ser una societat econòmica anònima, però amb caràcter cooperativista. Una característica que amb el temps anà desapareixent, donant forma a una veritable societat anònima.

El creixement de la societat s'inicià als anys cinquanta tot i que no coneixem amb exactitud quan es realitzaren les diferents operacions mercantils. Al llarg d'aquests anys, les entrades i sortides de matèria prima de la fàbrica de Puigcerdà ens indiquen que existia una relació contractual amb altres empreses del ram. Contactes on prevalia l'intercanvi o venda de mercaderia. Amb poc temps alguna d'aquestes empreses acabaren formant part de la societat barcelonina. Així per exemple, succeí amb la factoria lletera situada a Casetas, província de Saragossa, propietat de Lactaria Ebro S.A. i que mantenia contactes ja a l'any 1952, constava als albarans de recepció del 1960 com a una planta propietat de la Salli.¹⁹⁴

¹⁹² Aquest descens en el volum aportat per la comarca respon únicament a necessitats de la mateixa empresa. Com veurem, per aquestes dades la societat ja disposava de dos centres més a l'Aragó i dos més a Catalunya, la distribució de la matèria prima era doncs segons necessitats productives.

¹⁹³ A modus il·lustratiu incorporem en els Annexes, Document 18, la relació de proveïdors amb les corresponents quantitats al maig d'aquell 1973, acompanyat d'un mapa il·lustratiu de la zona.

¹⁹⁴ Informació que apareix en documentació de l'empresa cerdana, classificada com: Recollida de mostres de llet. REG. Foli B. 1942-1971, també a Recollides de llet. Listats. REG. Foli B. 1970-1973. A.C.C.

Un fet similar succeí amb els centres catalans de Manlleu i Mieres. Es tractava de dos establiments fabrils amb diferents funcions, així el de Manlleu era un centre productiu de llet condensada i el de Mieres un centre de recollida de llet crua. La relació inicial on prevalia l'abastiment de llet, també als anys cinquanta, canvià i passaren a ser absorvides per la Salli.

I per últim l'adquisició d'una segona instal·lació a Saragossa, concretament al municipi d'Utebo. Segons podem descriure de diferents documents es tractà d'un establiment de nova creació o fruit d'inversions importants sobre una indústria de petites dimensions,¹⁹⁵ alhora afavorit per unes decisions empresarials on es desplaçava bona part de la producció que es podia fer a la factoria de Manlleu cap a la del municipi aragonès.

La Salli era doncs una empresa que a començaments dels anys 70 disposava de cinc establiments, quatre plantes envasadores de productes làctics, tot i que havia mermat productivament la de Manlleu, i un centre específic de recollida. Així mateix, també era propietària d'una planta on envasava conserves vegetals a Lleida. Una entitat que també experimentà un creixement en el nombre d'associats, així passà del centenar de socis o accionistes al 1946 a més de quatre mil al 1970, dirigida igualment per un consell d'administració però amb diferents persones al davant.¹⁹⁶

La situació de fallida es produí ben entrada la dècada dels 70. Després de que el Consell d'Administració presentés balances favorables dels exercicis de 1970 i 1971, amb beneficis d'11 i 15 milions de pessetes respectivament, aparegué a la primavera següent, la de 1972, amb una manca de tesoreria a la caixa pròpia.

Tal i com es demostrà, aquesta manca de liquiditat fou l'inici de la desaparició de l'entitat. Després de fer fora a tot el Consell, la societat formà un de nou i creà un comitè per esbrinar i aclarir com s'havia arribat a aquella situació i saber la realitat de la companyia. Amb quatre setmanes de treball per part del comitè n'hi hagué suficient per conèixer la conjuntura. L'empresa es trobava amb una delicada situació, no

¹⁹⁵ A Llibre del compte corrent de primeres matèries. REG. Caixa 8. 100 f. Foli B. 1955-1963, també a Moviments d'existències mensuals. REG. 5 Lligalls. Foli B. 1951-1965. Arxiu Comarcal de la Cerdanya (A.C.C.)

¹⁹⁶ Informació classificada a: Actes d'inspecció, pressupostos, ... REG. Caixa 1. Foli B. 1941-1950 i Declaracions jurades del moviment i fabricació REG. 2 Lligalls. Foli B. 1942-1963. A.C.C. Cal dir que les dades referents al 1970 són extretes de l'Hemeroteca de La Vanguardia a l'apartat del Sismógrafo Económico el 15 de desembre de 1974, on literalment ens deia: "... cuyos accionistas son en la actualidad más de 4.000 personas, en su mayoría comerciantes barceloneses de modesta condición, ..." www.lavanguardia.com/hemeroteca/ .La relació del Consell d'Administració i els socis corresponents de l'any 1946 els citem als Annexes, Document 19. Extret de Declaracions jurades del moviment i fabricació REG. 2 Lligalls. Foli B. 1942-1963.

solsament es trobaren amb un forat de 150 milions de pessetes, si no amb males relacions amb tota mena de proveedors. Les balances d'exercicis anteriors havien estat manipulades i falsejades, tot i així havien superat els problemes existents.

Les solucions adoptades no foren suficients, es reduí el capital social de l'empresa en un 90%, es posaren a la venta locals i establiments de l'empresa i es querellaren amb l'anterior Consell administratiu.¹⁹⁷

La sort que van corre els recintes industrials va ser diferent a tots ells. Tots van ser venuts amb més o menys marge de temps, però cadascú d'ells van continuar treballant amb data de tancament, solsament es salvà l'establiment d'Utebo, fins i tot la marca pròpia va ser venuda a l'empresa lletera CLESA. La Salli de Puigcerdà tancà les portes i deixà d'envasar tota mena de derivats làctics. El tancament però durà poc, ja que al 1982 l'establiment fou adquirit per la Cooperativa Agropecuària de la Cerdanya amb un projecte industrialitzador.¹⁹⁸ Aquesta Cooperativa pretenia envasar la llet que produïen els seus socis.

La Salli en mans de la Cooperativa Agropecuària de la Cerdanya.

La Cooperativa Agropecuària de la Cerdanya fou creada al 1960 amb unes intencions més lligades al camp i al cereal que no pas a la llet. Cal tenir en compte però, que molts dels membres associats inicialment tenien vaques lleteres. La llet que proporcionaven era venuda de manera independent a les diferents indústries que operaven per la zona. Fou a partir de 1965 quan la Cooperativa començà a recollir la llet per ella mateixa, venent-la al millor preu possible. Segons dades publicades per la revista *Rufaca* les quantitats diàries arribaren a ser prou importants, amb uns inicis propers als "... 6.000 litres diaris al principi evolucionant positivament després cap als 15.000 litres i arribant alguna vegada als 30.000 i escaig ..." ¹⁹⁹ Segons aquesta mateixa font, la majoria de la llet era venuda a La Lactaria Española S.A., tot i que també havia estat recollida per un Grup de Colonització de la Seu, la Cooperativa Cadí i per "Castillo" de Mollerusa.

¹⁹⁷ Informació i dades extretes de l'Hermetoteca digital de La Vanguardia www.lavanguardia.com/hermetoteca/, concretament dels dies 15/12/1974 i 24/3/1982.

¹⁹⁸ Dada que apareix al treball d'Oriol Mercadal (2009), "La Salli, la gran indústria cerdana", Dossier Llet i formatge", pàgs. 56-59, *Revista Cadí-Pedraforca*, Tardor-hivern nº 7.

¹⁹⁹ Dades de la revista *Rufaca* corresponent al número publicat a l'1 de gener de 1980, pàgina 9. Hermetoteca de l'A.C.C.

Al 1965 la Cooperativa ja comptava amb més de 300 afiliats, arribant al 1968 a ser formada per 385 socis. A finals de 1979 hi havia 281 socis amb dret als beneficis produïts per la venda de llet.²⁰⁰

Al 1980 aparegué en el sí de la Cooperativa la voluntat de crear una marca comercial pròpia de llet envasada. Inicialment es pensà en que fos La Lactaria Española la que embotellés per la Cooperativa, donada la relació existent en aquells moments i la despreocupació en una part desconeguda del procés. Diàriament l'empresa controlada llavors per l'I.N.I. recollia una mitjana de 20.000 litres. Fou una opció molt propera a quallar, però finalment la compra de les instal·lacions de l'antiga Salli tingué un pes superior. Ja a l'Assemblea General Extraordinària de socis del dia 14 de març de 1981 es trobava a l'ordre del dia la compra dels terrenys i instal·lacions de la Salli. A finals d'any en nova assemblea es decidí comprar. Segons publicà la revista *Rufaca* en referència a quins productes es fabricarien, cal dir que en un principi es pensava amb llet pasteuritzada, per canviar a esterilitzada i iogurts per motius tècnics; ja es veurien totes les possibilitats que ofereix aquest tipus d'indústria.²⁰¹

Anys més tard la no viabilitat del projecte portà a la Cooperativa a vendre l'establiment a una cadena de distribució. Avui dia es conserva part de la xemeneia, considerada patrimoni del municipi.

1.7.2. La Manteguera de Llívia. Un establiment industrial peculiar.

Parlar de la història de la indústria lletera de la Cerdanya vol dir tenir en compte la Salli de Puigcerdà, però també vol dir no oblidar els exemples del municipi de Llívia, els de la manteguera i la formatgeria. Per qüestions merament subjectives en aquest treball farem una breu referència a la Manteguera de Llívia, deixant per futurs estudis un aprofundiment del tema incloent el cas de la Formatgeria.

Manteguera de Llívia fou una iniciativa empresarial del Sr. Joan Boladeras. Indústria artesana de derivats làctics com la mantega i el formatge creada al primer terç del segle XX, concretament al 1928. Cal tenir en compte que els antecedents del negoci els hem de relacionar amb una extingida cooperativa de pagesos de la Vila, que el mateix Sr. Boladeras va ajudar per que no fes fallida. Segons una entrevista

²⁰⁰ Informació de la Cooperativa Agropecuària de la Cerdanya sense classificar (2008) a l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya. (A.C.C.)

²⁰¹ Dades de la revista *Rufaca* corresponent al número publicat a l'abril de 1982, pàgina 6. Hemeroteca de l'A.C.C.

realitzada a l'alcalde del municipi al 1979, al Sr. Valentí Surià, publicada a la revista *Rufaca*, ens deia que el mateix propietari de la manteguera de Llivia havia comprat la fàbrica a una cooperativa de pagesos que llavors existia.²⁰² Pau Vila en el seu treball sobre la Cerdanya ja ens citava l'existència d'una cooperativa ramadera a Llivia, la qual treballava uns 1000 litres de llet diaris. No ens especificava gaires més detalls, un d'aquests era el que obtenien d'aquest volum, segons Vila els enviava a vendre a Barcelona un cop transformats en derivats.²⁰³

Rosa Maria Garriga en el 14è. Quadern d'Informació Municipal de la Vila de Llivia porta terme un interessant resum del que fou la vida de la Manteguera. Segons ens descriu, tot i els lligams existents amb la cooperativa existent, la nova indústria ocupà físicament un edifici propietat del cònsul francès de Puigcerdà a Llivia, conegut com en "Ramonatxo". Substituïa l'emplaçament d'una antiga fàbrica de teixits.²⁰⁴

El negoci del Sr. Joan Boladeras tingué uns inicis difícils. El desconeixement del treball i manipulació del producte portà a fer mal bé alguna de les primeres partides, havent de llançar mantega o formatge per defectes en l'elaboració. Subsanades les primeres dificultats, amb poc temps la Manteguera de Llivia es convertí en una veritable indústria del sector.²⁰⁵

Segons el mateix quadern de Rosa Maria Garriga, la producció al llarg dels anys 50 i 60 arribà a valors d'elaboració prou importants, amb recepcions diàries properes als 20.000 litres de llet. Es produïen uns derivats làctics d'alta qualitat que tenien el mercat de Barcelona com a uns dels principals clients, "...els productes de Mantegueries de Llivia eren coneguts per prestigioses firmes barceloneses."²⁰⁶ Principalment anaven adreçats als establiments que es coneixien com "els italians".

El personal que hi treballà arribà a ser d'un nombre destacat. En els seus millors moments hi treballaren fins a 18 persones. Segons el Quadern citat la plantilla

²⁰² Entrevista publicada a la revista *Rufaca*, corresponent al número publicat a l'agost de 1979, pàgina 9. Hemeroteca de l'A.C.C. Cal tenir en compte que l'entrevista no tenia un caràcter exclusiu sobre la manteguera. Aquesta fou una entrevista on es tractaren tota mena de temes de caràcter general del municipi, on també hi era la lletera.

²⁰³ Pau Vila, (1984), *La Cerdanya*, Editorial Empúries S.A., Barcelona, pàg.132.

²⁰⁴ Rosa Maria Garriga i Llorente, (2000), "La Manteguera de Llivia. Cinquanta anys de servei", 14è. *Quadern d'Informació Municipal Vila de Llivia*, Desembre de 2000, Llivia, Publicació de l'hemeroteca de l'A.C.C.

²⁰⁵ Jaime Pagès Bassach (1951), Inspector Jefe de Sanidad Veterinaria Provincial de Gerona, argumentava en el seu article "La producción e industria lechera en Gerona", exposat en el II Congreso Internacional Veterinario de Zootécnia a Biscaia que: "... Llivia, que forma un islote español dentro de Francia, a 2 Km. de la frontera y donde se asienta una importantísima fábrica de industria de la leche."

²⁰⁶ Rosa Maria Garriga i Llorente, (2000), "La Manteguera de Llivia. Cinquanta anys de servei", 14è. *Quadern d'Informació Municipal Vila de Llivia*, Desembre de 2000, Llivia, Publicació de l'hemeroteca de l'A.C.C.

era normalment formada per 10 dones i 8 homes, veïns de Llúvia, amb una estructuració de tasques prou definida. Els homes portaven a terme les feines relacionades amb el transport, encaixat i administració i les dones es dedicaven a moldejar el producte, alhora que també tenien cura de l'embolcall i presentació del mateix.

La bona marxa que assolí el negoci tingué un mèrit excepcional. El treball de Rosa Maria Garriga l'atribueix en un percentatge molt elevat al seu iniciador, a la seva perseverància i implicació. Però hem de tenir en compte que la situació del municipi era un fet singular, que precisava aquesta dedicació i aquest tarannà. Un element que sumava a aquesta marxa era la bona relació que existia entre els diferents empresaris, que treballaven a les contrades veïnes amb la mateixa matèria prima. No oblidem que a la zona operaven a més dels exemples de Llúvia i Puigcerdà, els de la Seu. Segons diferents relats, no existí un aclaparament competencial entre ells, tot el contrari, es respectaven les zones on recollien i llurs ramaders, dins un àmbit veïnal. No existí documentació escrita que així ho acredités, però si existia un respecte per les “àrees productives”, tal i com destaquen testimonis de la zona.²⁰⁷ Fins i tot en moments difícils s'arribaren a ajudar mutuament, en alguns dels casos la solidaritat podia anar més enllà. Un exemple d'aquesta complicitat ens l'exposa Carles Dalmau en el Dossier Llet i Formatge de la Revista Cadí-Pedraforca amb la Guerra Civil com a element de rerafons. Mantegueries de Llúvia es convertí en els darrers dies del conflicte armat en refugi i amagatall per la maquinària de la Cooperativa Cadí i de la Lleteries de la Seu. De manera breu així ho exposà:

“A mig gener del 1939, el director i encarregat de Lleteries de la Seu, Valeri Ausàs, rep una informació: “Hi ha el temor que les forces republicanes, en la seva desesperada retirada, requisin i destrueixin els bens i instal·lacions de les dues empreses lleteres de la ciutat” ... Previament el Valeri havia parlat amb l'empresari Boladeras de Llúvia, amb qui tenia bona amistat i relació comercial. En Boladeras tenia una petita fàbrica de mantega i formatge. Li portarien les màquines de la Seu.”²⁰⁸

²⁰⁷ Diferents testimonis ho relaten al Dossier Llet i formatge, pàgs. 38-91, de la *Revista Cadí- Pedraforca*. Tardor-hivern nº 7. 2009.

²⁰⁸ Carles Dalmau i Robres, (2009), “Llúvia, refugi de les lleteres”, Dossier Llet i formatge, pàgs. 56-59. *Revista Cadí- Pedraforca*, Tardor-hivern nº 7. També trobem aquesta mateixa cita al treball del mateix Carles Dalmau, (2013), *Camins de llet i neu. Transport de la llet a l'Alt Urgell, la Cerdanya i Andorra del'any 1930 al 1980*, A4 Edicions, Març 2013, Andorra.

Un nova particularitat de l'establiment era la segona dedicació d'aquest. La fabricació de mantega i de formatges es complementava en segons quins moments i situacions amb l'elaboració de diversos productes alimenticis. Quan la venda o sortida de mantegues i formatges, comercialitzats sota el nom de "Guillermina", era limitada per saturació d'estoc o per temes restrictius de l'Estat es produïen productes com pasta per fer botons, també xocolates, o bé galetes sota la marca comercial de "Galletas Nanuk" o "Galetes Biscuits". En aquestes situacions la llet que es recollia del pagès era de difícil processar i elaborar a l'establiment d'en Joan Boladeras i en diverses ocasions havia estat traslladada a la Salli de Puigcerdà, tal i com es demostra en els albarans d'entrada de la factoria cerdana.²⁰⁹ La llet en estat cru no podia conservar-se i amb poques hores podia fer-se mal bé.

El tancament de la Manteguèria.

El tancament de la Manteguèria de Llivia es produí a l'estiu del 1979, concretament al juliol. El negoci havia anat perdent la seva rendibilitat fins al punt que els deutes iniciaren el seu curs.

Les causes que propiciaren aquest fet les hem de relacionar amb la situació canviant del mateix sector lleter. El descens en la recollida de matèria prima fou determinant, comportant produccions que feien insostenible l'empresa. Dels 18.000 o 20.000 litres diaris a finals dels anys 50 i principis dels 60 es passà als 2.000 litres de finals de la mateixa dècada i principis dels 70.²¹⁰

Podem dir que aquest descens fou producte de la confluència i conjunció de diferents factors. Per un costat el "pacte tàcit" que citàvem anteriorment entre les diferents indústries de la zona va anar desapareixent. La necessitat de majors volums d'aquestes va motivar un element competencial que fins llavors no havia existit. Tot i que la Salli va viure la seva crisi particular i acabar tancant les portes, no significà un alleugeriment de la situació comarcal. També aparegueren en aquests anys altres protagonistes amb necessitat de comprar llet crua, a banda de Lactaria Española amb els contactes ja citats sorgí "El Castillo", amb instal·lacions fabrils a Mollerusa.

²⁰⁹ Documentació classificada com: Controls de recollida de llet. REG. Foli B. 1941-1974, Notes de la llet tramesa a Puigcerdà. REG. ¼ Foli B. 1948-1960 i Recollida de mostres REG. Foli B. 1942-1971. A l'A.C.C. a Puigcerdà.

²¹⁰ Rosa Maria Garriga i Llorente, (2000), "La Manteguèria de Llivia. Cinquanta anys de servei", 14è. *Quadern d'Informació Municipal Vila de Llivia*, Desembre de 2000, Llivia, Publicació de l'hemeroteca de l'A.C.C.

També hem d'afegir a la necessitat industrial el descens de la ramaderia lletera de la zona. En els anys 60 s'inicià un progressiu descens en el nombre de caps lleters. Un descens motivat per l'abandó de les petites explotacions amb poques perspectives de supervivència, que en molts casos no veien factibles o necessàries possibles inversions.²¹¹

I un últim element que jugà en contra de la manteguera fou la poca inversió que es portà a terme a l'establiment al llarg de la seva existència. Un fet que possiblement hauria pogut ajudar a fer canviar la sort de l'establiment lleter, ja que en el seu intent de vendre o reflotar l'establiment, possiblement hagués estat un element que hagués ajudat a fer-la més atractiva.²¹² Coneixem que existiren contactes prou directes amb l'empresa lletera RILSA (Reunión de Industrias Lácticas S.A.), una entitat d'àmbit estatal però amb una fornida representació a Catalunya. Durant un cert temps la manteguera estigué absorvida per RILSA, fins i tot Joan Boladeras formà part de l'accionariat, però desconeixem amb certesa quina particularitat existí i el seu abast, donat que alhora de tancar portes l'entitat estatal no aparegué en cap moment ni situació.²¹³

El 3 de juliol de 1979 el diari El Periódico publicava la notícia del tancament definitiu de la Manteguera, informació que recollí Rosa Maria Garriga en el seu Quadern, en el qual lloà l'esperit emprenedor del seu fundador. Joan Boladeras va morir amb 80 anys l'any 1984.

“Los tan preciados quesos de Llivia,
especialidad y buena fuente de riqueza de la población,
han dejado de elaborarse. Joan Boladeras propietario de

²¹¹ Per conèixer i entendre millor la situació de la Cerdanya i comarques pirinenques veïnes ens hem de remetre a la investigació d'Antoni F. Tulla, (1981), “Procés de transformació agrària en àrees de muntanya. Les explotacions de producció lletera com a motor de canvi a les comarques de la Cerdanya, el Capcir, l'Alt Urgell i el Principat d'Andorra”, Tesi Doctoral, Facultat de Geografia i Història, Universitat Autònoma de Barcelona.

²¹² El fill de qui fou l'iniciador del negoci, també Joan Boladeras, ens exposa en una carta a la revista *Rufaca* que es mantingueren converses amb diverses persones de la Comarca i de fora per intentar solucionar el moment que travessava la Manteguera.

²¹³ Els contactes comercials entre RILSA i Mantegueries de Llivia existiren de feia molts anys, tot i que no hi ha una constància clara en els últims anys d'existència de la manteguera. Un exemple ens l'exposa Alicia Langreo Navarro (1995), que ens citava en un dels seus treballs una relació prou directa, a *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, publicat per M.A.P.A. al 1995, ens comenta el següent: “En febrero del mismo año (1940) está sociedad absorbió a Lecherías de la Seo de Urgel, del Valle de Arán y Mantequerías Llivia, con lo que aumentó el número de socios.” Tot i que no disposem d'una relació alternativa a la que ens cita Alicia Langreo, si podem creure que dita absorció fos transitòria o anés molt vinculada a un dels principals accionistes de RILSA, la firma Massanés y Grau S.A., propietària de coneguts centres comercials de Barcelona i client molt important dels productes de Mantegueries de Llivia.

Mantequerías Llivia cerró la fàbrica adeudando la producción de unos 2 meses a los ganaderos de leche y a quienes todos los días realizaba la recogida de la misma por las casas y pueblos de esta parte de la Cerdanya”.²¹⁴

1.7.3. I.L.D.A.S.A. – Industrial Lechera del Ampurdán Sociedad Anónima de Castelló d’Empúries.

Els inicis.

Molts veïns de Castelló d’Empúries relacionen el centre lleter que existí al municipi empordanès amb la firma empresarial i comercial de iogurts Danone, altres amb més anys la recorden amb l’empresa Massanés i Grau, coneguda també per les seves inicials MG., fabricant de formatges prou coneguts, i d’altres veïns amb més anys per formar part de la citada RILSA. Doncs cal tenir present que aquestes empreses lleteres foren posteriors a l’entitat inicial que s’instal·là a Castelló d’Empúries, aquesta fou ILDASA, també coneguda per Industrial Lechera del Ampurdán Sociedad Anónima.²¹⁵

Segons consta al registre de la Contribució Industrial del municipi empordanès l’entitat lletera es donà d’alta al juliol de 1942. L’establiment es fixà físicament al carrer de Santa Clara, al barri de Ca l’Anton,²¹⁶ pel qual contribuí liquidant les llicències corresponents per les professions d’elaborar mantegues, formatges i altres làctics. Els elements contributius exposats a l’alta contributiva foren tres: “una cuba para quesos de 500 litros y un amasador de 10 kilos”, “un recalentador pasterizador de 400 litros” i “una mantequera de 50 litros”.²¹⁷

²¹⁴ Rosa Maria Garriga i Llorente, (2000), “La Mantegueria de Llivia. Cinquanta anys de servei”, 14è. *Quadern d’Informació Municipal Vila de Llivia*, Desembre de 2000, Llivia, Publicació de l’hemeroteca de l’A.C.C.

²¹⁵ Segons diversos articles també es citada com Industrias Lácteas del Ampurdán S.A.

²¹⁶ L’establiment lleter tingué dues ubicacions físiques, la primera al barri de Ca l’Anton i la segona a les afores del poble, a l’altre costat de la Muga, a la carretera de Roses. Detall consultat al treball d’Albert Compte Freixanet, (1976), *Geografia Urbana de Castelló d’Empúries*, Figueres: Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos.

²¹⁷ Aquestes dades marquen els inicis industrials de manera contributiva, tot i que cal puntualitzar que la liquidació a pagar s’havia d’efectuar desde l’1 gener del mateix any. Aquesta dada dona pes a d’altres estudis, com la monografia local de Miquel Planes i Roig (1987), el qual situa els inicis de l’activitat industrial al 1941. “Monografia Local de Castelló d’Empúries.” *Quaderns de la Revista de Girona* nº 11. També situa els inicis l’any 1941 el treball fotogràfic expositiu de Constantí Turró Fontclara junt amb el Centre de Difusió de la Història Local de Castelló d’Empúries, com també el treball d’Albert Compte Freixanet, (1976), *Geografia Urbana de Castelló d’Empúries*, Figueres: Annals de l’Institut d’Estudis

Tal i com hem comentat a capítols anteriors la zona empordanesa estava situada físicament i climatològicament en un espai ideal per l'especialització en l'explotació de la ramaderia vaquina. Així ho argumentaven per exemple el citat Josep Llovet en un estudi sobre la mateixa comarca,²¹⁸ on l'Empordà havia d'aprofitar aquestes característiques i potenciar totes les variants possibles, entre elles, el de crear una indústria capaç d'absorbir aquesta producció animal. Com també ho exposà amb termes similars el màxim responsable del SALGER Joan Pla i Frigola, el qual situà el centre de recollides de la comarca al mateix municipi empordanès.²¹⁹ Fou doncs en aquest àmbit on poc després als treballs citats s'instaurà una indústria lletera.

ILDASA tingué uns inicis molt modestos, abastida bàsicament per petits productors de la zona havia de limitar-se en les seves produccions. Molts d'aquests proveedors eren veïns del mateix municipi, propietaris d'una o dues vaques que tenien situades en els baixos de les cases. L'ubicació de l'establiment industrial va suposar una ajuda per l'economia d'aquests veïns, un suplement en temps difícils com foren els de la postguerra.

Els primers components de la plantilla foren en nombre prou reduït, la formaren tres operaris i un xòfer,²²⁰ sense oblidar el responsable de l'establiment, Jaume Casadevall i Guixeras, el qual finalitzà mandat al 1978.²²¹

Un creixement industrial lligat a canvis empresarials.

El creixement industrial de l'establiment anà molt relacionat a l'augment de la cabana lletera empordanesa. Els auguris de Josep Llovet s'anaren complint, fins a ser a l'actualitat una comarca a destacar en el sector lleter català, tot i els ajustos comentats a capítols anteriors, referents a l'actualitat ramadera. (Quadre nº 16) Uns canvis a l'alça que alhora afectaren de manera directa l'estament organitzatiu i directiu de l'empresa. Poc després de ser posat en marxa l'establiment lleter empordanès passà a tenir

Empordanesos. Així mateix, les dades contributives citades són classificades al Fons d'Administració Municipal. Secció Gestió Econòmica. 1. Contribució territorial d'indústria. Clau: 2.3.1.4. Anys 1938-1967. Capsa 1. Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries. (A.M.C.E.)

²¹⁸ Citat a l'apartat 1.6.2. *L'exemple del municipi de Castelló d'Empúries*. Llovet, Josep. (1934). *La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà*. Publicacions de l'Obra Agrícola de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis. Barcelona.

²¹⁹ Citat a l'apartat 2.8.1. Organització i finalitats del S.A.L.Ger. Relació del Servei d'Abastiment amb els diferents sectors lleters; ramaders, proveïdors i industrials del moment. Pla i Frigola, Juan, (1940), *S. A. L. GER*. (2ª Memoria), Gobierno Civil de la Provincia de Gerona, Gerona, Octubre 1940.

²²⁰ Dada extreta del setmanari de l'Empordà *Hora Nova*, correspon al publicat el 30 de gener de 2009.

²²¹ *Vía Láctea*. Revista editada per l'empresa Danone S.A. Mayo 2005. nº 18.

relacions comercials amb el grup lleter RILSA, empresa en moments de creixement industrial. No coneixem amb exactitud quina maniobra econòmica es produí entre les dues empreses, si una absorció, una unió o una simple aliança. El que si sabem és que es produí a la segona meitat dels anys 40 donades les notícies publicades a la premsa del moment. Una d'aquestes corresponia al febrer de 1950, el ja citat advocat barceloní Buenaventura Plaja i Coll ²²² visitava el Governador Civil i Jefe provincial del Movimiento de Gerona, el llavors Luís Mazo Mendo com a responsable i gerent de de les empreses RILSA i ILDASA. ²²³

Quadre nº 16: Nombre de vaques lleteres a municipis veïns de Castelló d'E. ²²⁴

Municipis	1949	1978	1989	1999
Castelló d'E.	367	1.483	840	607
Figueres	180	418	451	544
Fortià	60	560	177	0
Pedret-Mar.	52	333	291	82
Peralada	130	2.952	2.059	1.343
Riumors	35	497	251	280
S. Pere Pes.	30	524	15	0
Torroella Fl.	89	318	386	202
Vilamacolum	98	403	376	207
Vila-Sacra	111	440	152	60
Alt Empordà	2.852	16.271	12.098	8.327

Tot i així, en relació a aquesta maniobra empresarial cal tenir en compte un element que pot donar peu a una segona interpretació, que ens pot fer creure que l'exemple de Castelló d'Empúries podia resultar ser similar al de Llívia. O sigui, que el gerent Buenaventura Plaja fos accionista de les dues empreses i representés a totes dues en conjunt, alhora que era una persona reconeguda en el sector. Una interpretació

²²² Per conèixer la persona de Buenaventura Plaja i Coll i l'empresa RILSA ens podem remetre a apartats anteriors on ja hem citat aquest personatge, concretament al 3.3.2.

²²³ Visita del 16 de febrer de 1950. La notícia correspon al diari Los Sitios digitalitzat a la Casa de la Cultura i a l'Hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

²²⁴ Quadre d'elaboració pròpia a partir de les dades extretes dels documents: Mapes municipals corresponents al partit judicial de Figueres. 1949. 71. A.H.Gi. Mapa ramader de les Comarques Gironines, del Servei d'Estudis i Documentació de la Diputació de Girona, amb les dades de 1978. I de www.idescat.cat/pub/?id=censag

on ILDASA i RILSA mantinguessin una independència pròpia. Versió hipotètica que es pot citar donada la titularitat exposada a la Contribució Industrial, que continuà essent la mateixa fins ben entrats els anys seixanta. Moment llavors on els canvis foren més ben definits.

Al llarg d'aquest període de temps cal que destaquem un seguit d'elements interessants. El més important pel que comportà posteriorment fou que al 1956 l'entitat fabril canvià la seva ubicació física. Segons apareixen a les contribucions industrials la direcció passà a ser nomenada "Despoblado", posteriorment com a Carretera de Roses s/n. Aquesta nova seu comportà una major amplitud física i per tant la possibilitat d'ampliar les instal·lacions, com realment succeí. Així mateix, poc després i amb data 1 de juliol de 1960 la lletera donà de baixa l'activitat i els elements associats pels quals tributava, per donar d'alta tot seguit nous equips que proporcionessin una major i variada producció. Amplià la tributació de les activitats de "Fabricación quesos 4 cubas" i "Fabricación mantequilla 1200 dms." i donà entrada a una nova activitat "Fàbrica de Lactosa".²²⁵ L'amplitud del nou emplaçament va permetre instal·lar noves instal·lacions i equips amb una major capacitat productiva.

L'exemple de creixement de l'establiment continuà en consonància amb el propi sector lleter. Així al 1962 hi treballaven al centre una cinquantena de treballadors i es recollien més de 25.000 litres diaris,²²⁶ amb vint anys els valors havien experimentat un creixement espectacular.

El següent canvi a ILDASA es produí l'any 1965, aquest cop afectà únicament a l'estructura organitzativa i directiva de l'empresa. Les modificacions en el si de l'empresa s'iniciaren tot just s'encetà l'any, així ja amb data 5 de gener de 1965 Industrial Lechera del Ampurdán S.A. causava baixa a la Llicència Fiscal del municipi.²²⁷ Pocs dies després es feia públic un anunci oficial, on la societat empresarial "Reunión de Industrias Lácticas S.A." més coneguda per RILSA absorbia plenament les empreses "Massanés y Grau S.A.", "Industrial Lechera del Ampurdán S.A.", "Queserías San Simón S.A.", "Quesera del Valle de Esgueva S.A." i "Queserías Castilla S.A." i alhora canviava la seva pròpia denominació econòmica i empresarial

²²⁵ Totes les dades són extretes del Fons d'Administració Municipal. Classificat a Secció Gestió Econòmica. 1. Contribució territorial d'indústria. Clau: 2.3.1.4. Anys 1938-1967. Capsa 1. 2. Contribució territorial d'indústria. Clau: 2.3.1.4. Anys 1958-1980. Capsa 2. . A.M.C.E.

²²⁶ Planes i Roig, Miquel, (1990), "Monografies Locals. Castelló d'Empúries", *Quaderns de la Revista de Girona* n° 11, Caixa d'Estalvis Provincial. Girona.

²²⁷ Ítem., n°. 218.

per la de “Massanés y Grau S.A.”²²⁸ Segons Langreo Navarro la concentració d’empreses aconseguí una major projecció nacional.²²⁹

Aquest canvi quedà ratificat a la Contribució industrial del següent any, on apareixien les mateixes tributacions però amb el nou nom comercial. Tot i que les alteracions eren a un nivell directiu, cal dir que la producció de l’establiment també es veié afectada de forma considerable. La coneguda marca comercial de l’empresa, “MG”, va propiciar un augment en les elaboracions i produccions de formatges. Si les entrades de llet crua al 1962 arribaren als 25.000 litres diaris, anys després es varen veure duplicades.

La titularitat del centre empordanés tornà a modificar-se poc temps després. El creixement de “MG” requeria noves necessitats i noves línees comercials. Al llarg de la segona meitat dels anys seixanta la multinacional suïssa URSINA passà a contolar la totalitat de les accions de l’empresa, després d’uns contactes inicials amb adquisicions de percentatges inferiors. Al 1972 les instal·lacions de Castelló d’Empúries es van vendre a una segona multinacional, aquest cop a la Danone.²³⁰

D’indústria transformadora a centre de recollides.

L’adquisició de les instal·lacions per part de l’empresa Danone significà un canvi substancial a curt termini. El centre industrial no fou adquirit per continuar amb

²²⁸ En compliment a la Llei dels Règims Jurídics de les Societats Anònimes es publicà anunci oficial a la premsa escrita. En aquest cas el 8 de gener de 1965, com l’aparegut al diari Los Sitios. Hemeroteca digital de l’Arxiu Municipal de Girona. (AMGi)

Segons Enric Canut i Francesc Navarro (1980), “Els formatges a Catalunya”, “Massanés i Grau” fou una distribuïdora de formatges fundada poc abans de la guerra pel senyor Domingo Massanés, adroguer d’ofici i peoner en la distribució de formatges a Catalunya, i el senyor Manuel Grau, gendre d’un dels fundadors de Lleteries de La Seu d’Urgell, del qual aconseguí l’exclusiva de distribució a Barcelona. Aquests dos junt als socis Pedro Montañés, Francisco Orfila i Patricio Piris, encara que aquest últim abandonà aviat la societat essent reemplaçat per Juan Mir, fundaren la Industria Formatgera Menorquina S.A. Fàbrica de formatge fos El Caserío que comercialitzà les porcions MG.

El creixement de “Massanés i Grau” es consolidà amb la fusió amb RILSA, passant a ser una empresa important dins el sector dels formatges. Unió que va permetre controlar la totalitat del procés d’elaboració i venda dels seus productes. Segons Alicia Langreo Navarro (1995), entre els anys 1965-66 el 50 % del capital de l’empresa fou adquirit per la multinacional suïssa URSINA, per acabar essent majoritària a l’accionariat temps després. Al 1978 i després d’una crisi de la multinacional suïssa fou adquirida per una segona multinacional, la Nestlé. “Massanés i Grau” passà a ser una empresa més dins Nestlé. Com succeeix en molts d’aquests casos, les absorcions entre empreses són seguides d’una reestructuració, i aquest cas no fou una excepció. Les instal·lacions de “MG” a Castelló d’Empúries van corre una vida diferent després de ser propietat d’URSINA, van deixar de ser una fàbrica de formatges per ser un centre de recollides adquirit per la casa Danone.

²²⁹ Langreo Navarro, Alicia, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, Ministerio de Agricultura, Serie Estudios, Madrid, pàg. 351.

²³⁰ Dada de la revista corporativa *Vía Láctea*. Revista editada per l’empresa Danone S.A. Mayo 2005, n° 18.

l'elaboració de formatges, mantegues o nates, ja que poc temps després es deixaren de produir. La compra s'emmarcava en una política d'expansió de la coneguda iogurtera, on interessava, per sobre de tot, la recollida de llet crua que podia resultar dels voltants de la plaça empordanesa. La que havia estat una indústria on s'elaboraven derivats làctics passaria a ser amb poc temps un centre de recollides, suministradora de materia prima a d'altres centres industrials de l'empresa.

L'adaptació fou gradual però ràpida. Cal tenir en compte que en uns primers moments el centre també es convertí en productor provisional de iogurts, tot i que de manera testimonial. Tot plegat responia a la reestructuració de la plaça i la zona adquirida. La producció que es realitzava a un centre situat a La Bisbal d'Empordà, establiment que anys enrera havia estat inicialment associat a la lletera Danone, per després ser completament absorbit per la mateixa, aquesta es traslladà a Castelló d'Empúries.²³¹

L'operació amb el centre de Castelló, per part de la multinacional del iogurt, tancà un seguit d'accions comercials que tenien com a finalitat ser presents en la recollida de llet crua a les comarques gironines. No només adquiriren amb anterioritat el ja citat centre elaborador de iogurts a La Bisbal, si no que també absorviren l'empresa "Compañía Comercial de Ganadería e Industrias Lácteas S.A." instal·lada amb seu a Figueres.²³²

Tot i que la compra a "Massanés i Grau S.A." es portà a terme el 1972, no s'escripturà l'adquisició fins ben entrat l'any següent. Amb posterioritat a aquesta documentació oficial es redactà una primera memòria, on es projectava l'ampliació del nou centre, amb el títol: "Proyecto de Ampliación del Centro de Recogida y Refrigeración de leche de Castelló d'Empúries".²³³ Aquesta memòria recollia la

²³¹ Dada extreta de la publicació de Judit Terradellas, (2006), *L'Abans. La Bisbal d'Empordà Recull Gràfic 1867-1965*, Efadós editorial, pàgs. 618-621. Hemeroteca de l'Arxiu Comarcal de La Bisbal d'Empordà, ara Arxiu Comarcal del Baix Empordà. (A.C.B.E.)

²³² Dada verificada amb Escripura d'otorgament. Documentació classificada al Fons Administració Municipal. Secció Gestió Econòmica. 1. Contribució territorial d'indústria. Clau: 2.3.1.4. Anys 1938-1967. Capsa 1. Impuesto Industrial, Matrícula y lista cobratoria de la Licencia Fiscal. Juny 1984. Ampliació del centre de recollida i refrigeració de llet que te a Castelló d'Empúries Danone. A.C.B.E.

"Compañía Comercial de Ganadería e Industrias Lácteas S.A." fou una societat empresarial creada al 1941, lligada a les activitats lleteres de la zona empordanesa i vincualda a la pròpia ILDASA. La seva principal activitat era comercial, actualment també la definirem com a logística. Es relacionava amb ramaders i industrials, intermediària entre totes dues en uns moments inicials de la industrialització del producte. Una de les primeres decisions de Danone, un cop absorvida la companyia empordanesa fou traslladar la seu a Girona i canviar el nom comercial pel seu propi, el de Danone S.A.

²³³ El projecte d'ampliació fou visat pel Colegio Oficial de Ingenieros Agrónomos de Madrid el 8 de febrer del 1973. Documentació classificada al Fons Administració Municipal. Secció Gestió Econòmica. 1. Contribució territorial d'indústria. Clau: 2.3.1.4. Anys 1938-1967. Capsa 1. Impuesto Industrial,

modificació de l'activitat del centre, així com els nous acondicionaments per facilitar la nova tasca. De manera resumida, l'establiment havia de fer un tractament previ a la llet recepcionada abans de ser traslladada a d'altres centres productius.

Amb l'ampliació es preveia passar de recollir 28.000 litres diaris, volum que es recepcionava en el moment de la compra, a 45.000 litres de llet. El projecte inicial no arribà a executar-se en tota la seva dimensió. L'aparició de noves directrius i pretensions per part de l'empresa portaren a l'execució, poc després,²³⁴ d'un nou projecte amb l'objectiu, considerablement superior, de recollir, tractar i refredar un promig de 150.000 litres diaris. Anualment el total de llet recepcionada superaria els 54 milions de litres, davant dels 16 inicialment valorats. Per tant l'ampliació projectada el 1973 quedava petita davant les noves perspectives. Es tractava doncs d'un important augment de la capacitat que comportaria reforçar de manera considerable les diverses seccions operatives de la fàbrica, en especial la recepció i l'emmagatzematge de la llet, els tractaments tèrmics, les neteges químiques i les depuracions corresponents, entre d'altres. Aquest últim projecte es pressupostà inicialment amb un total per sobre dels 24 milions de pessetes, el doble del que dotze anys abans es pagà per tot l'establiment.²³⁵ El projecte fou aprovat pel Ministeri d'Agricultura Pesca i Alimentació (MAPA) el 2 d'abril de 1984.²³⁶

El centre de Castelló d'Empúries es convertí en un veritable centre de recollida, on es portaren a terme tota mena de tractaments inicials de la llet, i des d'on s'abastiren els centres envasadors i productors més propers de Danone, com eren els de Barcelona i València. El 1990 es recolliren 140.000 litres diaris, els quals procedien d'uns 500 ramaders.²³⁷

Aquesta nova concepció laboral i productiva del centre empordanès afectà de manera considerable el nombre de treballadors que formaven la plantilla. Dels més de

Matrícula y lista cobratoria de la Licencia Fiscal. Juny 1984. Ampliació del centre de recollida i refrigeració de llet que te a Castelló d'Empúries Danone. Arxiu Històric Comarcal de Castelló d'Empúries. . (A.H.C.C.E.)

²³⁴ El primer projecte es presentà el 1973. No estava del tot finalitzat aquest primer quan es posà en marxa el segon, aprovat pel Ministeri d'Agricultura Pesca i Alimentació al 1984.

²³⁵ Informació extreta de documentació adjuntada a escriptures de compra-venta entre les societats Massanes y Grau S.A. i Danone S.A. a dia 11 d'abril de 1973. Documentació classificada al Fons Administració Municipal. Secció Gestió Econòmica. 1. Contribució territorial d'indústria. Clau: 2.3.1.4. Anys 1938-1967. Capsa 1. Impuesto Industrial, Matrícula y lista cobratoria de la Licencia Fiscal. Juny 1984. Ampliació del centre de recollida i refrigeració de llet que te a Castelló d'Empúries Danone. . A.H.C.C.E.

²³⁶ Ítem., nº 228.

²³⁷ Dada de la revista corporativa *Vía Láctea*. Revista editada per l'empresa Danone S.A, Mayo 2005. nº 18, pàg. 18.

50 empleats que comptava la fàbrica en el moment de ser adquirida per la Danone, es passà a les 29 persones amb fitxa a finals de 1985,²³⁸ i el 1990 ja només eren 26, incloent-hi el responsable del centre.²³⁹ Vuit anys després, al 1998, any en que es tancaren les instal·lacions de Castelló, el personal amb contracte laboral el formaven 16 persones.²⁴⁰

Un tancament anunciat. Anècdotes i records del passat que van deixar petjada.

A mitjans d'abril de 1998 l'empresa Danone feia públic que el juliol d'aquell any tancava les portes del centre de recollida de llet que tenia al municipi de Castelló d'Empúries.

La decisió obeïa a una centralització de les tasques lleteres a Catalunya entorn de la planta de Parets del Vallès. L'ampliació i creixement en capacitat de producció del centre barceloní, iniciats el 1988, implicà la determinació de traslladar la recollida directament del ramader a la fàbrica, sense haver de recepcionar-se als centres de recollida. L'adaptació de noves instal·lacions i l'aplicació de noves tecnologies permetia absorbir tota la llet que es recollia a Catalunya.

El tancament del centre empordanès fou fruit de la modernització del propi sector i de l'optimització dels recursos necessaris. Així, es reorganitzaren les rutes en funció del nou destí, es millorà el transport i les seves capacitats, igual que també es millorà la qualitat del producte en origen.

Així mateix, no podem descartar, tot i que de manera secundària, la situació existent a la ramaderia en aquells moments i com implicà al centre de Castelló

²³⁸ Dada extreta de documentació adjuntada a l'ampliació de l'establiment. Es tracta d'un document on es relaciona el nombre d'establiments de l'empresa Danone amb els corresponents treballadors per cada centre productiu, comercial o logístic. Pertany al "Impuesto sobre Sociedades" del 1985. Aquell any l'empresa a nivell estatal comptava amb 3.310 treballadors. Documentació classificada al Fons Administració Municipal. Secció Gestió Econòmica. 1. Contribució territorial d'indústria. Clau: 2.3.1.4. Anys 1938-1967. Capsa 1. Impuesto Industrial, Matrícula y lista cobratoria de la Licencia Fiscal. Juny 1984. Ampliació del centre de recollida i refrigeració de llet que te a Castelló d'Empúries Danone. A.H.C.C.E.

²³⁹ Els responsables del centre de Danone han estat tres, el ja citat senyor Jaume Casadevall fins 1978, seguit pels senyors Josep M. Jané i Torras fins 1990 i Josep Comas i Blanch fins al seu tancament. Dada de la revista corporativa *Vía Láctea*. Revista editada per l'empresa Danone S.A, Mayo 2005, nº 18

²⁴⁰ Informació recopilada del *Suplement Agropecuari del Diari de Girona* publicat el 4 de juliol de 1998. En aquesta publicació es detalla el següent: "De les setze persones de plantilla que Danone tenia a la planta de recollida de Castelló d'Empúries només quatre es quedaran a Girona -per mantenir les relacions amb els ramaders-, ha explicat el portaveu de l'empresa, mentre que la majoria es traslladaran a altres plantes de Danone: tres a la fàbrica de Parets del Vallès i dos a la d'Aldaya a València. Tres treballadors més s'han jubilat i uns altres tres s'han donat de baixa." Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

d'Empúries. Tal i com hem exposat a capítols anteriors, el sector lleter es dirigia a una nova organització i a una especialització motivades per les normes legislatives i econòmiques del moment. Per entendre-ho de manera senzilla, les directrius indicaven menys ramaders però amb una major producció, per tant amb major nombre d'animals especialitzats. Aquest canvi coincidí en el temps i de manera acusada. Tal com hem dit anteriorment, al 1990 s'arribaren a recepcionar 140.000 litres diaris procedents de 500 ramaders gironins; en el moment del tancament es recollien uns 100.000 litres de llet provinents d'uns 100 ramaders de la zona i el 2004, ja amb el centre tancat, arribaven a la fàbrica de Parets del Vallès 210.000 litres de llet diaris procedents de 140 ramaders catalans.²⁴¹

Quinze anys després del tancament del centre de recollides de Castelló d'Empúries, la que fou l'antiga ILDASA, la representació de la lletera Danone a terres gironines encara és present, tot i que de manera testimonial. A la ciutat de Figueres s'instal·laren unes oficines on es gestiona la tasca de contacte directa amb el ramader, més burocràtica i administrativa; una feina que en l'argot lleter és realitzada pels inspectors o gestors de camp.

Enrera queden anècdotes i curiositats que encara avui dia es recorden per la seva importància i transcendència local. Una d'elles fou la filmació d'una pel·lícula el 1948 relacionada amb la producció ramadera i indústries derivades, on apareixien imatges de les instal·lacions i tasques pròpies de la lletera empordanesa.²⁴² També quedà en la memòria una de menys agradable, la del vessament accidental d'amoniac al riu Muga causant la mort de molts peixos autòctons l'octubre de 1988.²⁴³ Tots aquests records, i d'altres es van rememorar el febrer de 2009 amb la citada exposició fotogràfica sobre la fàbrica lletera. Una reproducció que resulta ser una mostra i senyal de la seva petjada.²⁴⁴

²⁴¹ Dades extretes de la revista corporativa *Vía Láctea*. Revista editada per l'empresa Danone S.A, Mayo 2005, nº 18. També del *Suplement Agropecuari del Diari de Girona* publicat el 4 de juliol de 1998. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona. (AMGi.)

²⁴² Narcís Sans Prats, (1948), "Reportatge d'instal·lacions agrícoles i ramaderes i de la indústria agropecuària de la província de Girona per la Junta Provincial de Fomento Pecuário de Gerona", Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions, A.M.Gi.

²⁴³ Notícia que es publicà a tots els medis escrits del moment. L'accident es donà a conèixer el 12 d'octubre de 1988. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

²⁴⁴ Mostra fotogràfica del Sr. Constantí Turró Fontclara exposada al convent de Santa Clara a Castelló d'Empúries, dins el programa de la Festa de la Candelera del 2009. Exposició organitzada amb la col·laboració del Departament de Cultura i del Centre de Recerca i Difusió de la Història Local.

1.7.4. Iogurts Mabi a La Bisbal d'Empordà.

Els inicis.

A la Contribució Industrial de 1945 del municipi de La Bisbal d'Empordà apareix per primer cop la referència i activitat amb la denominació “Fàbrica de Yogourt 100 dm³”, concretament amb data d'alta a l'abril d'aquell any. L'activitat es trobava domiciliada al carrer Serra i Sans n° 24 i la titularitat era del veí Sr. Juan Riera Maruny.²⁴⁵ Es tractava d'una de les tributacions més antigues i més significatives de la província de Girona i l'activitat registrada era relativa a un dels derivats més atípic de la llet i amb més valor afegit, el iogurt.

“La fàbrica de iogurt” s'inicià en un context social particular i propici. Com veurem tot seguit, fou afavorida per un moment on els hàbits a l'alimentació ja havien consagrat els làctics, donant pas al consum de derivats més elaborats i exquisits, com era el cas del iogurt .

La Bisbal en aquells anys tenia censades més de 4.300 persones i dins les professions i ocupacions dels veïns hi destacaven amb un nombre important els venedors de llet. L'any 1940 hi havia registrades 15 persones amb aquesta activitat comercial, dos titulars més que els venedors de pa, que tenien 13 censats, i només era superada per la professió dels perruquers, amb 19 inscrits.²⁴⁶ Aquesta dada no només ens proporciona un valor quantitatiu, si no que ens permet extreure un seguit de conclusions sobre la quotidianitat alimentària dels bisbalencs igual que també sobre el propi sector vaquí. Com ara, que si existia un nombre important de venedors de llet, això obeïa al fet que el consum era existent i important entre els veïns. Cal tenir en compte alhora, que molts d'aquests venedors tenien l'activitat com a una segona ocupació, element que es relaciona amb que molts d'aquests tenien dos o tres animals

²⁴⁵ Informació classificada a: 2. Hisenda. 2.4.2. Impostos municipals i estatals. Contribució Industrial, 1940-1957 Sign. 75. i Llibre de registre d'altres i baixes de contribució industrial, 1924-1977 Sign. 78. Arxiu Comarcal del Baix Empordà. (A.C.B.E.)

²⁴⁶ Informació classificada a: 2. Hisenda. 2.4.2. Impostos municipals i estatals. Contribució Industrial, 1940-1957 Sign. 75. Segons dades de la font consultada podem exposar les següents professions i nombre d'ocupacions tributades respectivament a La Bisbal d'Empordà a l'any 1940: venta de cereals; 8 persones, venta de teixits; 4 pers., venta de tocino; 11 pers., venta de carn; 6 pers., abaceria; 13 pers., fàbrica de vasija; 8 pers., fàbrica azulejos; 3 pers., fàbrica losetas i teules fines; 2 pers., ferrer; 6 pers., fuster; 11 pers., confiteria; 6 pers., instal.lador de llum; 7 pers., fàbrica de farina lacteada; 1 pers., forns de pa; 13 pers., fàbrica de farines; 2 pers., fàbrica de gaseosas, venedor de llet; 15 pers. i perruquer; 19 persones.

als baixos de les cases, amb els que es treien un petit sobresou.²⁴⁷ Podem deduir-ho del fet que un bon nombre d'aquestes persones, que tributaven pel nombre d'animals censats, no fossin ramaders de professió.

Aquest fet també es reflecteix a “L’Abans de La Bisbal d’Empordà. Recull Gràfic 1867-1965.” Segons aquest treball, els llocs on es portaven a terme un veritable comerç de llet eren nombrosos. Ho reproduïm així:

“Al carrer de l’Aigüeta venien llet a can Casanyas, a can Figueras, a can Ponsatí i a Can Guasch. Al carrer del Pont, a can Gasull, anomenats popularment l’horta de can Moma, i a can Ribas. Al carrer de l’Amor Filial, a can Sayols, a can Coll i a la lleteria de can Ribas. Al carrer del Pedró, a can Ribas, popularment a can Contrabando, i a can Janoher de l’horta de can Grassot. A la carretera de Calonge, a can Bañeras, a can Celrà, a can Fontet i a ca l’Anguera. Al carrer del Convent, a can Seguí, popularment a can Pua i al carrer de Sant Josep, a ca l’Alsina, coneguts per can Merla. A més de les masies de la rodalia com ara a can Cassanyas, can Roca o can Bonjoan.

A la Torre Foixanta també criaven bestiar vacum i es dedicaven a repartir llet a la ciutat. Als masos, hi havia més bestiar; podien arribar a tenir unes dotze vaques. Alguns d’aquests masos es dedicaven a vendre llet casa per casa, com feia l’Adelaida de cal Sastre, de Castell d’Empordà, que cada dia amb una cantina de llet sostinguda a cada braç i unes mesures de diferents capacitats, repartia llet per tot el poble; o el mas Comas, que venien la llet a la lleteria de can Vilahur; uns baixos del carrer de Santa Maria del Puig.”²⁴⁸

Hi ha diferents fonts i també versions sobre quan es començaren a comercialitzar els iogurts sota la denominació comercial de Mabi. Una d’elles argumenta que no aparegueren fins que no s’associaren Juan Riera Maruny i Salvador Ricart Salvà. Segons apareix a les dades de la Contribució Industrial aquesta unió es produí fiscalment el 9 d’octubre de l’any 1951. La nova societat ubicà les seves instal·lacions en una nova adreça, al carrer Dr. Robert, tal i com es registra en el cens

²⁴⁷ En els diferents impostos municipals es corrobora l’existència d’aquesta situació que alhora exposen en els Annexes, Document 20 de manera exemplificada. Així mateix, ens remetim a capítols anteriors del treball, concretament al 1.6.1. “Organització i finalitats del S. A. L. Ger. Relació del Servei d’Abastiment amb els diferents sectors lleters; ramaders, proveïdors i industrials del moment.” i al Document 13 dels Annexes, per conèixer la importància de la ramaderia vaquina a La Bisbal i pobles veïns en aquells anys.

²⁴⁸ Text reproduït del treball de Judit Terradellas, (2006), *L’Abans de La Bisbal d’Empordà. Recull Gràfic 1867-1965*, Efadós editorial, pàg. 618. Hemeroteca de l’A.C.B.E.

industrial.²⁴⁹ Uns mesos abans havia causat baixa d'activitat el mateix Joan Riera Maruny, exactament amb data 16 de desembre de 1950. El cessament, provocat de manera intencionada, havia estat previ a la creació de la nova societat.

Cal tenir en compte, però, una segona versió sobre quan es començaren a produir els primers iogurts amb la denominació comercial de Mabi. Existiria la possibilitat que aquests comencessin a comercialitzar-se el 1947 i no es regularitzessin fiscalment i amb efecte fins al 1951. Segons es publica al mencionat "L'Abans de La Bisbal d'Empordà. Recull Gràfic 1867-1965", els dos socis Joan Riera i Salvador Ricart iniciaren l'elaboració de productes làctics, sota el nom de Mabi, ja a l'any 1947, quatre anys abans segons els registres fiscals. Cal dir però, que les direccions socials on foren situats els establiments no coincideixen amb cap de les ubicacions registrades oficialment.²⁵⁰

Encara disposem d'una tercera versió sobre l'aparició dels primers iogurts Mabi. La trobem en una entrevista al mateix Joan Riera Maruny publicada a la revista d'informació bisbalenca, "El Drac".²⁵¹ En aquesta entrevista el Sr. J. Riera Maruny ens explica que els seus inicis es produïren al 1940, al carrer Serra i Sans, on portaven a terme petites elaboracions de sis o set iogurts diaris, que llavors venien a casa seva, "al carrer Santa Maria del Puig, en l'horari de 8 a 13 del matí i de 3 a 7 de la tarda."²⁵² Igualment ens exposa que es traslladaren a un nou emplaçament, a la carretera de Calonge, ja que el primer els hi quedava petit. En aquesta entrevista no fa cap referència al seu soci Salvador Ricart, igual que ens diu que deixà el negoci cap a 1950, portat per diverses raons:

“ ... una d'elles va ser la presència d'una normativa oficial que reduïa el "cupó" de llet a utilitzar, perquè

²⁴⁹ Alta de Industrias Lácteas Mabi, al carrer Dr. Robert. Informació classificada a: 2. Hisenda. 2.4.2. Impostos municipals i estatals. Contribució Industrial, 1940-1957 Sign. 75. i Llibre de registre d'altres i baixes de contribució industrial, 1924-1977 Sign. 78. Arxiu Comarcal de La Bisbal d'Empordà.

²⁵⁰ Terradellas, Judit, (2006), *L'Abans de La Bisbal d'Empordà. Recull Gràfic 1867-1965*. Efadós editorial, 2006, Hemeroteca de l'A.C.B.E.

Tal com es diu, les direccions físiques on s'ubiquen els establiments no coincideixen amb els cadastres industrials, fet que fa creure, tot i que no es demostra, que les seues que es citen a L'Abans de La Bisbal d'Empordà podrien ser possiblement adreces pròpies del Sr. Salvador Ricart, errònies o d'un altre personatge amb negoci lleter o similar. L'Abans situa el negoci productor de Mabi, primer al carrer Santa Maria del Puig, per després ser traslladat al carrer Cavallers. En cap moment cita el carrer Dr. Robert, el lloc on definitivament es situaren les noves instal·lacions. Adreça que apareix en els registres oficials, premsa i altres notificacions.

²⁵¹ Rosa M. Masana fou qui realitzà l'entrevista al Sr. Joan Riera Maruny. La publicació de la mateixa fou publicada amb el títol: "La fàbrica de iogurts "MABI" de la Bisbal (1940-1950 aprox.) Entrevista amb Joan Riera Maruny, propietari de l'empresa." *Revista d'informació bisbalenca. "El Drac"*, Any 2003, núm. 48.

²⁵² Ítem., n.º. 244.

n'hi havia poca i s'havia de mantenir el subministrament suficient per al consum de tot Girona, una altra trava va ser que l'administració va començar a demanar-nos molta burocràcia.”²⁵³

De totes les curiositats que ens exposa a l'entrevista podem destacar una que resulta prou interessant. El nom comercial Mabi resultaven ser les inicials tretes de les dues primeres lletres del seu segon cognom (Maruny) i les dues primeres lletres del segon cognom del seu sogre (Billoch). La marca fa referència doncs al pare polític, l'iniciador del negoci de la llet, abans que Joan Riera es casés amb la seva filla.²⁵⁴

L'adquisició d'Industrias Lácteas Mabi per Industrias Lácteas Danone.

Per les dades que es desprenen de la Contribució Industrial del municipi bisbalenc, l'empresari Salvador Ricart no només era soci de l'empresa de iogurts Mabi. Salvador Ricart era el titular d'altres activitats professionals, totes elles relacionades amb el sector lleter. Encara que els negocis es podrien simplificar amb un de sol, ja que tributava amb tres ordres fiscals diferents, però tots ells relatius a la pasteurització de llet. Tant l'activitat laboral com la contributiva contribuïren a un lligam plenament professional amb el seu soci, el Sr. Joan Riera.

No coneixem amb certesa quan s'inicià professionalment Salvador Ricart en aquestes activitats, ja que no disposem dels registres d'altres que ho indiquin, però en canvi si podem demostrar que tributà per tres ordres en què la capacitat de pasteurització de llet era diferent, tal i com consten en els corresponents registres contributius de l'any 1953: “Fab. pasteuriza. leche 1800 l.”, “Fab. pasteuriza. leche 2000 lit.” i “Fab. Pasteuriza. leche 443 dm.3”²⁵⁵

Aquests tres registres ens mostren clarament que es tractava d'un establiment amb una important capacitat per recepcionar i tractar llet. De les tres línees de pasteurització, teòricament dues treballaven amb llet, que podria ser envasada com a tal, en estat líquid, o que es podria fer servir per a la preparació i elaboració d'altres

²⁵³ Rosa Maria Masana, (2003), “La fàbrica de iogurts “MABI” de la Bisbal (1940-1950 aprox.) Entrevista amb Joan Riera Maruny, propietari de l'empresa.” *Revista d'informació bisbalenca*. “*El Drac*”, núm. 48.

²⁵⁴ Ítem., n.º. 246.

²⁵⁵ Informació classificada a: 2. Hisenda. 2.4.2. Impostos municipals i estatals. Contribució Industrial, 1940-1957 Sign. 75. i Llibre de registre d'altres i baixes de contribució industrial, 1924-1977 Sign. 78. A.C.B.E.

derivats làctics. Així mateix disposava d'una tercera línia de pasteurització destinada al procés previ a l'envasat del iogurt. Segons la publicació "L'Abans de La Bisbal d'Empordà. Recull Gràfic 1867-1965", el iogurt natural era el producte estrella, elaborat de manera tradicional, però també portaven a terme produccions detallades d'altres derivats com la nata muntada, mantega, formatge fresc i fins i tot ampolletes de quefir.²⁵⁶

Industrias Lácteas Mabi i la resta d'instal·lacions industrials censades al carrer Dr. Robert estaven plenament capacitades per absorbir la llet que es produïa a La Bisbal i a les localitats veïnes. Prova d'aquesta afirmació fou la radical disminució de venedors de llet en els registres contributius. Així dels 15 o 16 "venedors de llet" censats als primers anys 40 es passaren als 5 del 1951 i als 4 del 1957, dels quals un era enregistrat com a "lleteria" i no com a propiament "venedor de llet".²⁵⁷

El creixement productiu de Industrias Lácteas Mabi no passà desapercebut en l'àmbit industrial lleter. Seguia la mateixa línia ascendent que la resta del sector lleter, tan industrial com ramader, tal i com la definia i incloïa el Veterinari Dr. Jaime Pagès Bassach a la seva intervenció en el II Congreso Internacional Veterinario de Zootècnia a Biscaia.²⁵⁸ Aquesta bonança va provocar que empreses amb major pes econòmic, com fou el cas de la Danone, coneixedores de la situació, mostressin interès en situar-se a la zona i iniciar contactes comercials amb les empreses locals.

Industrias Lácteas Danone S. L. instal·là un primer laboratori a La Bisbal el 1950, concretament en el mateix establiment on era situada Industrias Lácteas Mabi, o a on havia de situar-se.²⁵⁹ Així ho feia saber la mateixa Danone a través dels medis escrits.²⁶⁰ La lletera empordanesa es convertia així amb productora de iogurts no només sota la marca comercial Mabi, si no també amb Danone.

²⁵⁶ Terradellas, Judit, (2006), *L'Abans de La Bisbal d'Empordà. Recull Gràfic 1867-1965*, Efadós editorial, Hemeroteca de l'A.C.B.E.

²⁵⁷ Ittem., n.º. 248. Molts d'aquests petits productors de llet optaren per vendre directament la llet a l'establiment industrial, estalviant-se així els problemes que podia ocasionar el producte si aquest no es venia el dia de la muntada

²⁵⁸ Pagès Bassach, Jaime, (1954), "*La producción e industria lechera en Gerona*", II Congreso Internacional Veterinario de Zootècnia, Vizcaya.

²⁵⁹ Tot i que es mostra un seguit de dates no coincidents en el temps, resulten tenir la seva explicació pràctica. Cal tenir en compte que pertanyen a fonts diferents, i les que són oficials porten un retard que en algun dels casos fou propiciat pels mateixos interessats.

²⁶⁰ El 8 de juliol de 1950 es publicava en els medis escrits la comunicació de que Danone instal·lava un laboratori a La Bisbal, una setmana després també es publicava la "Solicitud de servicios de transportes mecánicos por carretera", gestió prèvia per rebre autorització per treballar per carretera a la zona de La Bisbal i pobles veïns. Los Sitios de Gerona. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

La relació entre les dues empreses anà més enllà poc temps després. Danone adquiria la totalitat de l'entitat bisbalenca a mitjans dels anys 50. Industrias Lácteas Mabi deixava d'aparèixer en els registres de contribució industrial bisbalencs, fet que no succeí en canvi amb els registres a nom de Salvador Ricart Salvá, el qual mantingué les tres autoritzacions industrials.²⁶¹

Enrera quedava l'elaboració de iogurt artesanal iniciada per Joan Riera, el qual d'un litre de llet en feia de sis a set unitats: "Era un bon negoci, doncs. Penso en les grans indústries actuals."²⁶²

Trasllat de l'activitat, tancament de l'establiment i recollida pròpia, una operació a tres bandes.

La compra de l'establiment lleter situat a Castelló d'Empúries per part de Danone al 1972 marcà el futur més immediat de la factoria de La Bisbal. Dos anys després de l'adquisició, al 1974, la direcció de Danone decidí traslladar l'activitat i tancar les instal·lacions de La Bisbal.

La propietat de dos centres productius en una mateixa província o zona limitaven molt l'existència d'un dels dos establiments. En aquest cas l'escollit per continuar treballant fou el de Castelló d'Empúries. L'operació es realitzà amb criteri industrial i econòmic d'empresa. El centre que havia estat adquirit a "Massanés i Grau S. A." podia assumir la producció de iogurts de La Bisbal.

La producció de iogurt es traslladà a Castelló d'Empúries, però com hem vist en l'apartat anterior, tingué una data de caducitat molt propera, i l'establiment es reconvertí en un centre de recollides deixant les tasques productives per altres fàbriques.

Amb poc temps, les directrius de Danone deixaren d'elaborar i produir productes làctics a les comarques gironines. La presència de l'empresa més important del iogurt a l'Estat i a molts altres indrets es limità a un centre de recollides a Castelló i a dues delegacions comercials, una de compres de camp a Figueres i una de vendes a

²⁶¹ A la Contribució industrial de 1957 ja apareix Danone com a titular en el registre anual al costat de Salvador Ricart amb els corresponents ordres. Informació classificada a: 2. Hisenda. 2.4.2. Impostos municipals i estatals. Contribució Industrial, 1940-1957 Sign. 75. i Llibre de registre d'altres i baixes de contribució industrial, 1924-1977 Sign. 78. A.C.B.E.

²⁶² Rosa Maria Masana, (2003), "La fàbrica de iogurts "MABI" de la Bisbal (1940-1950 aprox.)" Entrevista amb Joan Riera Maruny, propietari de l'empresa." *Revista d'informació bisbalenca*. "El Drac", núm. 48.

Girona. Però cal tenir en compte un detall que no podem obviar: en el seu accionariat hi restà un representant gironí, Salvador Ricart Salvà,²⁶³ tal i com consta a diferents documents públics de Danone.

1.7.5. Granja Soldevila S. A. a Olot.

Una societat econòmica peculiar. Els inicis a Olot.

Granja Soldevila fou un referent en el món làctic estatal. Tal i com hem comentat en apartats anteriors els seus orígens cal situar-los a Santa Perpètua de la Mogoda, a la província de Barcelona.

Segons la publicació *L'Abans Santa Perpètua de la Mogoda. Recull Gràfic 1898-1965*, tot s'inicià amb la compra del Mas Granollars per part de Pere Soldevila el 1874, que li donà el nom de Granja Soldevila. Es tracta d'un recinte rural que amb poc temps es convertí en una veritable explotació industrial.²⁶⁴ Els productes que n'obtenia, entre els quals destacaren la llet, mantega i els formatges, els situava als mercats de Barcelona i rodalies. A cavall entre els dos segles ja començà a comercialitzar-los sota la marca comercial "Granja Soldevila", per treure posteriorment dues marques més amb productes més especialitzats, "Bacilolàctico" i "Nutricia".²⁶⁵

El creixement econòmic de la societat comportà un moviment expansiu de l'empresa, iniciant així la construcció d'un nou centre productiu a Olot. Les contrades de la Garrotxa foren les escollides per fer créixer la societat i per paliar les necessitats del mercat. Aquestes requerien un indret amb capacitat d'abastir les creixents demandes

²⁶³ La presència del Sr. Salvador Ricart a l'accionariat de Danone la vinculem a l'operació portada a terme a La Bisbal, tot i que podria ser anterior. La pertinença al Consell d'Administració de Danone, al costat dels coneguts Luis Portabella Conte-Lacoste, Daniel Carasso Muzafia, Jaime Lévy Haseid, Mauricio Botton Carasso, Daniel-Juan Lévy Carasso, Martín Andreu Arbós, Eumèlia Ràfols Teixidó, Luis Portabella Ràfols i Mario Bottom Carasso fa pensar que es tractava d'una persona molt propera a la indústria lletera. Hem de tenir en compte que la direcció social i privada era la mateixa, carrer Dr. Robert de La Bisbal, on s'havia instal·lat primer la Mabi i després la Danone.

²⁶⁴ Carbó i Lladó, Montserrat, (2004), *L'Abans Santa Perpètua de la Mogoda. Recull Gràfic 1898-1965*, Efadós editorial i Ajuntament de Santa Perpètua de la Mogoda.

L'origen del mas resulta ser dels segles X-XI. També fou coneguda com a Mas Perera, Bruguera i Torre d'en Bru. La família Soldevila transformà el mas en una veritable indústria agroalimentària. Pot ser per aquesta raó foren els primers grans propietaris que marxaren a viure al municipi, deixant el manteniment i les tasques laborals en mans del personal que hi tenia treballant i visqué al mas.

²⁶⁵ Sobre els inicis i evolució de Granja Soldevila a les contrades barcelonines hem de destacar importants i contrastades referències en diversos treballs i estudis de diferents autors. Podem citar per exemple com a més interessants a: J. Pujol Andreu, R. Nicolau, J. Viader i A. Langreo Navarro, entre d'altres.

làcties que existien a Barcelona i que no podien servir completament desde les instal·lacions de Santa Perpètua.

El projecte i el permís corresponent per poder construir l'establiment es cursà a la casa comunal d'Olot el 4 de desembre de 1931. Uns dies després, concretament el 15 del mateix mes fou aprovat i segellat. Segons els permisos la construcció de l'establiment lleter s'havia de portar a terme en el termini de sis mesos. Inicialment les instal·lacions industrials havien de ser destinades a les tasques pròpies d'una "Central de recollida de llet", en canvi es convertiren en una veritable fàbrica envasadora de llet condensada.²⁶⁶

El nou centre fabril fou construït a l'any 1932, amb un imponent recinte situat al Passeig Sant Roc al costat de l'estació del ferrocarril i del riu Fluvià. Una bona ubicació i unes comunicacions òptimes havien de facilitar un correcte funcionament de la fàbrica. Escollir el nou emplaçament a Olot no fou casual. Es coneixia que l'abastiment de matèria prima no havia de suposar grans problemes. Olot igual que Girona, La Bisbal o Puigcerdà era una localitat creixent, amb una important vocació lletera. Ja als censos de les Matrícules Industrials dels anys 20 apareixien els citats "venedors de llet", cal detallar que en aquest cas eren transcrits com activitat "venta leche vaca". Entre 1920 i 1932 el nombre de llicències registrades amb aquesta professió es mantingué estable entre 6 i 8, tots a l'interior del nucli urbà.²⁶⁷ Cal tenir en compte, que entre aquests venedors no hi figura un dels primers en el negoci de la llet a Olot, segons el Doctor Joaquim Danés i Torras. Ens referim al Doctor Ramon Mir i Mas de Xexàs, del Passeig del Firal nº 14, bé que la major part de les instal·lacions i manipulacions les feia a la masia del terme anomenada "El Mas", fora del nucli urbà.²⁶⁸

Amb pocs anys Granja Soldevila a Olot es convertí en una empresa làctia important a nivell gironí. Tot i que la Guerra Civil significà un parèntesi en el seu creixement, la postguerra no fou tant positiva. Un cop passada la Guerra Civil, aparegueren problemes de funcionament interns a la societat, que tot i que eren focalitzats a l'establiment matriu no passaren desapercebuts a Olot, afectant-la de manera directa. Enrere quedà la col·lectivització de l'empresa, però ja no es recuperà més la situació anterior. Al mateix temps la competència va aflorir provocant baixades a

²⁶⁶ Informació registrada com a Llicències d'obra major. Arxiu Municipal d'Olot. (A.M.O.)

²⁶⁷ Dades registrades a la Contribució Industrial 1920/21-1932. Sign. 940. Arxiu Comarcal d'Olot. (A.C.O.) En el Document 24 dels Annexes hi trobem la relació de llicències.

²⁶⁸ Danés i Torras, Joaquim, (1999), *Història d'Olot*, Volum XX, Economia. Treball compost per Joan Lloret Blay, Edicions municipals d'Olot.

les vendes. La societat vallesana es va veure obligada a vendre la marca comercial i amb ella la planta d'Olot. El comprador fou la Nestlé, una empresa en expansió que ja començava a ser de grans dimensions.

La Granja Soldevila d'Olot dins la Nestlé.

Les instal·lacions làcties d'Olot foren adquirides per la Nestlé el 1940.²⁶⁹ Aquesta propietat, tanmateix, va mantenir una peculiaritat amb la titularitat de l'establiment al llarg de més de trenta anys. Segons consten a diferents llicències d'activitats al Consistori olotí, Nestlé conservà el nom originari de les instal·lacions, o sigui el de Granja Soldevila S. A., fins al 1973.²⁷⁰ Fins i tot, resulta curiós que totes les llicències i diligències al llarg d'aquests anys entre indústria i consistori anessin dirigides i signades per Granja Soldevila. El fet possiblement obeïa a estratègies d'empresa: Nestlé era propietària d'una segona empresa, que a la vegada era titular de l'edifici.

El tancament de les instal·lacions d'Olot es produí gradualment al llarg dels anys 80. El reagrupament industrial i productiu de l'empresa portà al tancament d'algunes de les dependències que tenia disseminades per la geografia estatal, una de les quals fou la d'Olot. Podia haver estat una decisió difícil d'entendre, ja que feia relativament poc temps que s'havia produït una inversió que millorava substancialment la productivitat de la planta. L'any 1977 la Societat Nestlé A. E. P. A. presentà un projecte, amb permís inclòs, al Consistori d'Olot per instal·lar una "Indústria Polivalent d'Aliments", o sigui, una indústria d'envasat polivalent de productes alimenticis en pols. Inicialment la nova activitat no tenia res a veure amb productes làctics, més aviat es referia a l'envasat de productes com el cafè o sucedanis, i alhora depenia productivament de les necessitats de la Planta que Nestlé tenia a Girona.²⁷¹ Tot i així l'acceptació del projecte per part de l'alcaldia fou favorable.

Tal com hem dit, el tancament de l'establiment de la Garrotxa fou gradual. Així, les tasques relatives als productes làctics foren desplaçades a d'altres plantes del

²⁶⁹ Història de Nestlé: Los años de la posguerra (1930-1949). Interessant informació que trobem a la web: www.empresa.nestle.es/historia

²⁷⁰ Documentació classificada a Expedientes de diversas obras, solicitados por Granjas Soldevila. A.M.O.

²⁷¹ Documentació classificada a Expediente nº 14 instruido a instancia de Sociedad Nestlé AEPA sobre solicitud de licencia para apertura Industria Polivalente de alimentos con arreglo al reglamento de 30.11.1961, que regula las actividades molestas, insalubres, nocivas y peligrosas. Año 1977. Arxiu Municipal d'Olot. (A.M.O.)

grup empresarial. Es tancava definitivament l'últim exemple de llet condensada a nivell industrial a terres gironines. Les antigues instal·lacions de Granja Soldevila deixaven de ser atractives econòmicament per al sector industrial lleter de Nestlé. Cal tenir en compte, que la majoria de la plantilla es reubicà laboralment. Un bon gruix ingressà a la planta que l'empresa tenia a Girona, on també es desplaçà la producció de cafè o sucedanis en pols que s'havien instal·lat anys enrere a Olot. Altres anaren a la planta de Sant Celoni. No mancaren els que s'acolliren a jubilacions anticipades.²⁷²

Posteriorment al tancament de Granja Soldevila també es produí la clausura d'una segona fàbrica que la multinacional Nestlé tenia instal·lada molt a prop de les terres gironines. Es tractava de “Derivados Lácteos y Alimenticios S. A.”, situada a Sant Celoni, també coneguda amb anterioritat per “Productos SILA”.²⁷³

²⁷² Diverses publicacions de premsa. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

²⁷³ Tot i que no es tracta d'una indústria gironina mereix el comentari igual que fou citada a capítols anteriors, donat que fou molt vinculada al comerç amb els ramaders veïns de la Selva, per tant molt propers a la lletera. També tenir en compte un detall curiós, l'últim responsable de l'establiment d'Olot també ho fou de les instal·lacions de Sant Celoni, el Sr. Santiago Altés Cardelús, veí de la mateixa capital de la Garrotxa. Nestlé es va fer amb la propietat de la factoria a la dècada dels anys 70, ja sota el nom de Derivados Lácteos y Alimenticios S. A., tot i que a la dècada anterior ja havia mantingut contactes comercials. Productos SILA ja havia envasat per l'empresa Nestlé. Una data relativament qüestionada, donat que amb motiu dels 100 anys de l'empresa Nestlé, al voltant de 1966, es projectà una pel·lícula commemorant dita fita; “Alimentación sin fronteras” la qual es va veure tant a Olot com a Sant Celoni per les mateixes dades. Projectió que requeria de permisos i autoritzacions, aquests són classificats a; Govern Civil. 7.1.2. Expedients i autoritzacions d'activitats d'associacions i entitats. “Granja Soldevila” Olot 1966. Sign. 2496/16. La casa Nestlé, igual que amb Granja Soldevila va mantenir el nom original de l'empresa adquirida, mantenint-lo fins l'any 1986, moment en que canvià les sis llicències d'activitats industrials que es portaven a terme a l'establiment sanceloní. El producte estrella produït fou el de la llet condensada fins que fou adquirida per la multinacional suïssa, que la reconvertí en productora de postres làctics amb el famós “Chambourcy” entre d'altres. Es tancaren les portes al 1994.

Les diferents dades exposades han estat consultades a diverses fonts, totes elles a L'Arxiu Municipal de Sant Celoni, la classificació de les quals resulta la següent:

- Comptabilitat Municipal. Contribució Industrial. Llicència Fiscal 1912-1949. I.3.3.1.9. C-3.
- Matrícula Industrial 1912-1960. 8 lligalls I.3.3.1.9 Sign. A-9.
- Contribució Industrial. Baixes 1908-1969 I.3.3.1.9. Sign. A-9.
- Contribució Industrial. Altes 1924-1942 I.3.3.1.9. Sign. A-9.
- Expediente para la calificación de “Productos SILA S.A.” de Industrias Lácteas. Any 1965, juliol. n° 102.
- Expediente de licencia de apertura de establecimiento y ejercicio de actividades instado por Don Santiago Altés Cardelús, en nombre de “DERIVADOS LÁCTEOS S.A.” para instalar una industria dedicada a refrigeración de leche, fabricación de leches ácidas, flanes y mantequillas. Carrer General Mola n° 71. Titular: Derivados Lácteos S.A. Any 1972, desembre. n° 244.
- Expediente de licencia de apertura de establecimiento y ejercicio de actividades instado por Don Santiago Altés Cardelús en nombre de “DERIVADOS LÁCTEOS S.A.” para la instalación de una industria dedicada a la refrigeración de leches, fabricación de leches ácidas (yogures), flanes y mantequillas. Carrer General Mola n° 71. Titular: Derivados Lácteos S.A. Any 1973, març. n° 269.
- Expediente de licencia de apertura de establecimiento y ejercicio de actividades instado por Don Santiago Altés Cardelús en nombre y representación de “DERIVADOS LÁCTEOS S.A.” para construir un edificio destinado a sala de calderas y otro destinado a almacén frigorífico y sala de fabricación, en su industria. Carrer General Mola n° 73. Titular: Derivados Lácteos S.A. Any 1977, juny. n° 382.

1.7.6. “Cooperativa de Productores de leche” Vilobí d’Onyar-Aiguaviva.

Introducció.

En un treball sobre indústries lleteres, com el que estem plantejant, les cooperatives poden resultar un element atípic. No podem dir que el cas d’aquesta cooperativa sigui una excepció, ja que en apartats anteriors ja hem citat el cas de la Cooperativa de la Cerdanya. Cal tenir en compte, tanmateix, que l’exemple de la Cooperativa de Productors de llet de Vilobí es presenta amb un element clarament diferenciat de la de Puigcerdà. Si a la Cerdanya existia un establiment industrial que reutilitzà la cooperativa, en aquest nou exemple no hi ha cap edifici amb aquesta funcionalitat. Com veurem, aquest seria construït amb tots els components necessaris en un breu futur per la pròpia cooperativa.

Cal tenir present, doncs, que el raonament per incloure aquest exemple en el treball respon a la futura construcció d’una fàbrica lletera. Així mateix, aprofitarem l’ocasió per donar a conèixer no només el què motivà al col·lectiu a donar aquest pas, si no a saber quelcom més sobre la pròpia Cooperativa. Ens trobem davant una iniciativa destacable i sorprenent, atès que difícilment es poden exemplificar gaires indústries gestionades per cooperatives productores, en mans de persones amb molta il·lusió però amb poques influències personals.

Constitució de la Cooperativa. Un objectiu molt interessant.

La Cooperativa de Productores de Leche es va iniciar a finals de 1952 a Vilobí d’Onyar. El 21 de març de 1953 s’aprovaren oficialment els Estatuts del col·lectiu per la Dirección General de Previsión Social i es registrà en el Servicio de Cooperación amb el nº 6.172.²⁷⁴

- Expediente de licencia de apertura de establecimiento y ejercicio de actividades instado por Don Gerardo Brualla Galmes, como director de “DERIVADOS LÁCTEOS Y ALIMENTACIONES S.A.” para ampliar y perfeccionar industria dedicada a refrigeración de leche, fabricación de leches ácidas (yogur), flanes, postres, mantequilla, preparados alimenticios y quesos. Carrer Dr. Trueta nº 73. Titular: Derivados Lácteos Alimenticios S.A. Any 1980, agost. nº484.

- Finances i Patrimoni. Contribució Industrial. Llicència Fiscal Anys 1931-1986. I.3.3.1.9. Sign. C-3. Arxiu Municipal de Sant Celoni. (A.M.S.C.)

²⁷⁴ Informació classificada a, Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l’administració perifèrica de l’Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d’Onyar 1952-1979. 44/1. A.H.Gi.

El 27 de juny de 1953 es celebrà l'Acte de Constitució de la Cooperativa a Vilobí amb l'assistència dels 44 socis fundadors. Segons l'acta de la corresponent assemblea, aquesta tingué lloc al Saló d'Actes de la "Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos de Viloví de Oñar" oficialitzant dita constitució i la de seva Junta Rectora, amb els següents components sorgits:

Jefe	D. Luí Camps Giró.
Tesorero	D. Pedro Bou Bosch.
Vocal	D. Isidro Domingo Taberner.
Id.	D. Dalmacio Busquets Viñolas.
Id.	D. Enrique Frigolé Pons.
Id.	D. Joaquín Mas Viñolas.
Secretario	D. Joaquín Vivas Solá. ²⁷⁵

Els Estatuts de la Cooperativa es redactaren el 29 de novembre de 1952 amb la voluntat de ser una agrupació inicialment local. Les futures perspectives productives i els canvis en el sector lleter aviat van fer pensar als components associats en configurar-se en una cooperativa comarcal, per acabar essent finalment de caràcter provincial. Aquests canvis comportaren les modificacions i adaptacions dels corresponents Estatuts. Es tractaren de simples disposicions legals on es regulava una nova situació. Una circumstància que havia estat suggerida i avalada plenament per la "Cámara Oficial Sindical Agraria" (C.O.S.A.). Aquesta última adaptació es produí subjecta a assemblea el dia 20 d'abril de 1963, i ja amb intenció de ser cooperativa provincial.²⁷⁶

Tot i els canvis ocasionats als Estatuts, aquests mantingueren la seva essència original. Segons es desprèn de l'articulat legal, la Cooperativa fou constituïda dins la "Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos de Viloví de Oñar" i es definia eminentment lletera. Així, l'Article 4rt. del Capítol Primer deia "que el objeto de la misma es:" (fent al·lusió directa a la mateixa Cooperativa.)

²⁷⁵ Informació classificada a, Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. A.H.Gi.

Es tracta de la primera Junta Rectora sorgida i plasmada a la 1ª acta assembleària de la Cooperativa. No hi hagueren canvis destacables a la Junta fins el 23 de març de 1958, que a través d'assemblea s'escolliren nous representants. Segons es desprèn del redactat de l'acta, era necessària una reorganització de la Junta, el President ja feia un any que havia demanat sortir i s'havia de repartir més equitativament la feina. En Annexes, Document 21 reproduïm la nova Junta Rectora sorgida, així com els 44 socis presents a dita assemblea.

²⁷⁶ Un dels canvis destacats fou per exemple que la Junta Rectora passava a ser composta per dotze persones. Així mateix havia de ser composta i representada per totes les comarques gironines. Informació sense classificació específica, consta dins documentació relativa a l'empresa Letona-Clesa. Ajuntament d'Aiguaviva. Arxiu Municipald'Aiguaviva. (A.M.A.)

- “a) Fomentar el desarrollo y explotación del ganado vacuno y mejorar sus cualidades.
- b) Previa recogida de la leche, ejercer su venta en común.
- c) Implantar los medios que sean menester, para acondicionar la leche producida y transportarla a los medios consumidores.
- d) Conseguir la máxima valoración de la leche, por los medios legales que sean.
- e) Industrializarla, si las circunstancias lo aconsejan.”²⁷⁷

Així doncs, l'objectiu de la Cooperativa no era una altre que controlar tot el cicle productiu del producte: producció ramadera, transport, higienització i envasat industrial. Aquestes intencions foren les que portaren a la Cooperativa a iniciar contactes i gestions amb tota mena d'autoritats competents per poder instal·lar en un futur breu una veritable indústria lletera. Un exemple és el comunicat adreçat a la “Obra Sindical de Cooperación”, que feia referència als primers inconvenients legals existents, tot fent referència als Ministeris de Governació i Agricultura.²⁷⁸

Una iniciativa plena de problemes, inconvenients i entrebancs.

Després de que la Cooperativa es configurés com a Provincial es concentrà plenament en el projecte industrial. Ja s'havien donat les primeres passes anteriorment, però aquestes havien tingut un caràcter merament informatiu. Fins i tot s'havien realitzat visites i mantingut contactes amb altres cooperatives lleteres de l'Estat on ja havien experimentat iniciatives similars, com les de Saragossa, Pamplona o Bilbao, i sens dubte amb la coneguda S.A.M. (Sindicatos Agrícolas Montañeses), de Renedo de Piélagos a Santander.

Inicialment, els càlculs que s'estudiaren s'apropaven a unes instal·lacions amb capacitat productiva de 50 mil litres diaris aproximadament. Es tractava d'un volum

²⁷⁷ Article 4rt. de los “Estatutos de la Cooperativa de Productores de Leche de la Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos de Vilobí de Oñar. (Gerona)” Informació classificada a, Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. Arxiu Històric de Girona.

²⁷⁸ Document signat pel President i el Secretari de la Cooperativa el 12 de juny de 1958. Aquesta comunicació exposava bàsicament que el nucli de Vilobí d'Onyar estava situat en l'anomenada Zona de reserva de la Central Lletera Mun. existent a Girona, essent fàcilment extret de dita Zona per la més que suficient recollida que tenia la pròpia Central als seus voltants. La producció que venia envasant la Central diàriament era d'uns set mil litres. Segons els representants de la Cooperativa, es tractava d'una quantitat assumible. Informació classificada a, Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. A.H.Gi.

important que comptava de manera indirecta amb aportacions provinents de la campanya de divulgació i propaganda que s'havia fet per més de setanta "Hermandades" de la província. L'acció s'havia encetat temps abans amb el propòsit d'exposar el per què era necessària una Cooperativa provincial. Es relacionaven els objectius del fet associatiu amb els del projecte industrial. La campanya va obtenir els seus fruits i va augmentar el nombre de socis. Com a exemple, podem citar que el dia que es celebrà l'assemblea per decidir si es transformava en Cooperativa Provincial, assistiren a la reunió 306 socis i es presentaren 526 sol.licituds per ser-ho en un futur, segons l'acta del 20 d'abril de 1963.²⁷⁹

Aquell mateix any s'adquirí el terreny on s'havia de construir l'establiment industrial, així com es lligava el tema dels serveis imprescindibles i necessaris, aigua i llum. S'encetava així el camí per construir la fàbrica, l'ubicació era un element important a tenir en compte. Es tractava d'un solar de 20.000 m² emplaçat en el terme municipal d'Aiguaviva, a tocar amb la carretera de Madrid a La Jonquera entre els Kms. 715 i 716, la que coneixem actualment com a N-II: "La situación respondía a la idea preconcebida de que fuese cerca de Gerona (7 Km. de la capital) y con preferencia en dirección sur, ya que de esta forma quedaba más cerca de los mercados consumidores (Barcelona capital y Provincia y Costa Brava)".²⁸⁰

Els problemes començaren a aparèixer en el moment en què la Cooperativa hagué d'inicià tota mena de gestions per tirar endavant la nova factoria. El 1964 fou un any en blanc. Quedà la sensació que no es coneixia prou el terreny de la burocràcia i les administracions. La primera sol.licitud de prestec oficial a Madrid no fou acceptada i l'aval bancari que es demanà no fou concedit.

El 1965 es presentà la sol.licitud per tal que fos considerada una indústria agrària d'interès preferent, obtenint la qualificació a mitjans de juliol. L'octubre d'aquell mateix any el Ministeri aprovà els plànols i la memòria del futur establiment industrial; el pressupost que s'adjuntà pujava a 45.160.470 pessetes.²⁸¹

²⁷⁹ La captació de nous socis era molt important, alhora que resultava necessària per tirar endavant el projecte industrial. El nombre d'afiliats augmentà considerablement amb representants de totes les comarques. Segons l'acta assembleària corresponent a l'assemblea celebrada a Banyoles el 12 de gener de 1975, moment clau de la corporació lletera com veurem, la Cooperativa estava composta per 611 socis.

²⁸⁰ Dades extretes de la Memòria dins la citada informació classificada a, Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. A.H.Gi.

²⁸¹ Informació referent a l'establiment industrial classificat a, Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. A.H.Gi.

El desembre de 1966 es comença la construcció de la fàbrica, després de tenir lligat el tema dels préstecs amb el Banco de Crédito i l'aval necessari amb el Banco Atlántico. L'obra fou concedida a l'Empresa Homs, després de concurs públic. Així mateix, la comanda de maquinària i accessoris industrials també tirà endavant.²⁸² Segons uns primers càlculs de la Cooperativa, a la tardor següent es podrien posar en marxa les instal·lacions.

L'aparició de noves tasques i gestions derivades de l'establiment industrial comportà que la corporació sindicada contractés una persona formada en aquest tipus d'operacions. Es tractava d'un càrrec de confiança, el que es coneixia com un gerent, un tècnic en direcció d'empreses. El càrrec fou confiat a Francisco Masó Bosch, al qual se li encomanaren en un primer moment les tasques de dirigir i organitzar la Cooperativa, sempre d'acord amb la Junta Rectora. El càrrec, que tenia plenes atribucions funcionals, tenia veu sense vot a les assemblees socials.

La contractació del tècnic en direcció d'empreses es va produir poc després de l'aparició de nous problemes i inconvenients. Eren qüestions de caràcter diferent, però plenament interrelacionades, que primerament aparegueren a nivell extern, per seguir a continuació dins la pròpia Cooperativa. Els fets s'iniciaren el novembre de 1967, moment en que estava planificada la posada en marxa de la fàbrica, quan es van repetir les denegacions en les llicències d'importació de màquines, el que significa que encara havien d'arribar els equips. Aquest fet es va veure agreujat per la devaluació de la moneda que feia encarir considerablement el producte importat, tot i el contracte signat. Aquest contratemps va coincidir i ajudar a l'aparició de divergències en el si de la Junta Rectora, fins al punt que dos Vocals dimitiren poc després del seu càrrec, ja dins el 1968.

Veiem doncs que les discrepàncies internes coincidiren amb la contractació d'un gerent. Una de les primeres actuacions que aquest va portar a terme va ser la d'intentar resoldre els problemes que existien amb els proveïdors danesos.

²⁸² La maquinària que es pretenia instal·lar a la fàbrica havia de ser importada, de procedència danesa. Els contactes per adquirir els elements higienitzadors i d'envasament ja s'havien produït amb anterioritat. Concretament eren de les cases D.D.M.M. Kolding i Sander Hansen, representada a Espanya per la Casa Hans T. Möller S.A. de Barcelona. El contracte amb el proveïdor ja estava tancat, fins i tot les formes i terminis de pagament. Així tenien signat com s'havia d'abonar la totalitat de la facturació: un primer terç del total en el moment de fer la comanda, un segon terç just abans d'embarcar la maquinària i la resta després d'estar tres mesos funcionant i treballant les màquines o sis mesos després del sumistre. Simplement, tot estava subjecte a les aprovacions bancàries. Dades totes elles a la Memòria d'obra. Item. n° 281.

Totes les qüestions que apareixien al voltant de la construcció i posada en marxa de la fàbrica es debatien en assemblees, per insignificants que arribessin a ser algunes d'elles. Aquesta valoració va aparèixer en una de les assemblees celebrades per la Cooperativa i recollida en acta. S'hi exposava una nova interpretació respecte als retards continus, tot fent aparèixer elements externs i distorsionadors com a primers responsables. Deia el següent: “Todo se planifica con la fecha de 1º de noviembre de 1967 para poner en marcha la fàbrica. Pero en este momento, creemos ahora pasados cuatro años, que estaba trazado ya un plan capitalista para hacer fracasar la espléndida realización social que con toda ilusión surgía arrolladoramente...”²⁸³

Els problemes no s'acabaren aquí. El 1969 s'inicià amb nous entrebancs. Els fronts es diversificaven i a poc a poc s'anà generant un desànim col·lectiu vers la posada en marxa de l'establiment industrial. Les qüestions que aparegueren foren diverses i de complicada solució: problemes amb els creditors i avaladors bancaris, agreujats amb les negatives dels socis a fer aportacions personals, alhora amb noves discrepàncies en el si de la Junta, amb noves dimissions i convocatòria d'eleccions amb posicions enfrontades. Cada pas o maniobra que es feia a la Junta Rectora o a la Cooperativa agreujava encara més la situació. Fins i tot s'hi afegí un possible xantatge en relació a alguns candidats a òrgans representatius sindicats, vinculat a la concessió dels crèdits i avals. La qüestió social es donà per tancada a mitjans de 1969 amb la mediació del Delegado Provincial de Sindicatos i de noves eleccions. Els problemes bancaris i de contractació d'equips encara continuaren i no es solucionaren fins ben entrat el 1971.

La solució menys traumàtica: la venda. Dissolució de la Cooperativa.

La construcció de l'establiment industrial fou l'objectiu principal de la Cooperativa. Finalment no es va concloure el projecte tal i com es va planificar en els

²⁸³ Les contínues denegacions en les llicències d'importació i la tranquil·litat amb la que es feien les gestions per part dels organismes implicats feia pensar que hi havia interessos contraris a la nova instal·lació. Finalment la situació de les llicències es desbloquejà a la primavera del 1968, després de la intervenció del Delegado Provincial de Sindicatos a petició de la Cooperativa, qui del·legà l'assumpte en el Vicesecretario Nacional de Ordenación Económica. Informació segons l'acta de l'Assemblea Plenària celebrada el 8 de juny de 1968. Acte que es celebrà per primer cop a les instal·lacions fabrils al municipi d'Aiguaviva. Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. A.H.Gi.

seus inicis ²⁸⁴ i va acabar provocant una greu crisi general en el si de la Cooperativa.

A finals de 1971, més de dos anys després de finalitzar la construcció de la fàbrica i més d'un any de tenir els equips industrials instal·lats, després d'esgotar tots els recursos a l'abast per poder arrancar l'activitat, la Cooperativa decidí vendre les instal·lacions industrials.

La solució de la corporació arribava després d'unes conclusions on la crítica interna i externa de tots els esdeveniments ja no tenien cap valor. Així, s'opinà que les dimensions de les instal·lacions eren excessives i que un 50% d'aquestes podien haver estat suficients per portar a terme la industrialització que es desitjava. Alhora, era totalment insostenible poder fer front als crèdits i avals concedits, i menys afegint les inversions pendents per poder iniciar l'activitat.

La Cooperativa de Productores de Leche en Asamblea General Extraordinària celebrada el 21 de novembre de 1971 decidí vendre les instal·lacions fabrils a la Compañía Mercantil S.A. LETONA. ²⁸⁵ Segons consta a la documentació adjunta a la compra-venta, l'empresa compradora es feia càrrec del pasiu de balanços i es comprometia amb contracte amb la corporació sindicada, a recollir i recepcionar la llet produïda pels socis de la Cooperativa a les instal·lacions adquirides a Aiguaviva. ²⁸⁶

Un cop venuda la factoria la funció i l'objectiu de la Cooperativa quedaren reduïts a la simple vigilància de tot allò relatiu a la producció i venda de llet dels associats, com també als preus dels farratges i pinsos, als litres venuts, els ingressos generats, les despeses, etc. L'activitat social va anà minvant de manera progressiva, fins a convertir-se en una eina merament informativa i de poca acció associativa. Les Juntes es succeïen amb les corresponents eleccions traslladant l'apatia i monotonia d'unes a d'altres i, el més greu, contagiand-ne la posició i actitud als propis associats, i

²⁸⁴ L'obra civil es va concloure tal i com es definí inicialment en els plànols, amb tres naus diferents destinades a utilitats independents. En canvi la maquinària no fou la contractada en el seu moment. No s'instal·laren tots els equips previstos i en alguns dels casos foren de procedència nacional. Segons es desprèn no arribaren a treballar efectivament. Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. A.H.Gi.

²⁸⁵ Dada corresponent a l'Acta de l'assemblea celebrada el dia indicat a les instal·lacions de la Cooperativa. Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. A.H.Gi.

²⁸⁶ Aquesta documentació adjuntada formava part de la venda realitzada. Anava adreçada a l'Obra Sindical de Cooperatives de Madrid i en ella s'exposaven les raons i condicions de venda amb un contracte empresarial de col·laboració inclòs entre comprador i venedor. Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

cada cop que es celebraven assemblees en baixava el nombre d'assistents. S'anava perdent il·lusió o interès.²⁸⁷

L'assemblea celebrada el 29 d'abril de 1979 fou diferent. Sota la Presidència de José M^a. Vidal Grau i amb el Secretari Joaquín Vivas Solá es proposà a l'Assemblea la dissolució de la pròpia Cooperativa. L'argument es vinculava a la nul·la activitat social i a l'article 77 del Reglamento de Cooperación de data 16 de novembre de 1978: "consistente en la imposibilidad sobrevenida para alcanzar el objeto social propuesto por la Entidad en el artículo 4º de sus Estatutos." O sigui, s'admetia que la finalitat i l'objectiu de la Cooperativa no es podien assolir.

Aquella assemblea, a la qual assistiren 109 socis, es celebrà a Vilobí d'Onyar. La votació de "sí" o "no" a la dissolució de la Cooperativa donà els següents resultats: 107 vots a favor de la dissolució, 2 en contra.²⁸⁸ La liquidació de l'agrupació de ramaders fou el següent pas, essent assignat un soci responsable per cada comarca per efectuar dita tasca.

La fàbrica en mans de la Letona S. A. Situació actual.

Tot i que l'establiment fou adquirit per l'empresa Letona S. A.²⁸⁹ el desembre de 1971, el nom empresarial del nou recinte passà a nomenar-se "Unión Industrias Lácteas S. A." (UNILSA) amb la seu social a la mateixa planta d'Aiguaviva.²⁹⁰ El

²⁸⁷ El nombre d'associats inicià una devallada constant atribuïnt-se a diferents causes, que no entrarem a valorar. Si coincidí en el moment en que no hi havia expectatives industrials. Així, segons dades que apareixien a les actes assembleàries, al 1971 composaven la Cooperativa 611 socis, al 20 d'abril de 1975 hi havia 335 socis i al 29 d'abril de 1979, 283 afiliats. Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. A.H.Gi.

²⁸⁸ Segons consta a l'última acta i després de destacar el resultat de la votació, l'Assemblea "ha comprendido la realidad en cuanto ha sido expuesto por la Presidencia de la Cooperativa se adopta al acuerdo de proceder a la disolución de la Cooperativa por imposibilidad de alcanzar los fines perseguidos por la Entidad" Fons del Govern Civil, 3: Treball. Fons de l'administració perifèrica de l'Estat. Cooperatives. 1.4. Cooperatives del camp. Cooperativa agrícola productors de llet vaquí. Vilobí d'Onyar 1952-1979. 44/1. A.H.Gi.

²⁸⁹ Per conèixer la Letona, com es creà, el que fou i el que significà podem adreçar-nos a diferents treballs i estudis publicats, però per sobre de tots destaquem la referència de Viader i Riera, J., (2007), "De la socialització al desagrupament: cinc anys d'Indústria Làctia a Barcelona 1936-1941." *Els Viader, industrials lleters durant la República 1931-1939*, Treball de tercer Cicle. També la publicació de LETONA S. A., (2004), *Letona, una empresa històrica del sector lacti*, Barcelona. Actualment forma part del grup d'empreses encapçalats per la cervesera Damm, després d'estar a un pas d'una possible desaparició.

²⁹⁰ La seu social de l'empresa UNILSA continuà a les instal·lacions d'Aiguaviva fins al maig de 1973. Posteriorment foren traslladades a Barcelona, a la seu on es trobava la direcció de Letona, al carrer Pujades n° 25, segons acordà la Junta General Extraordinària d'Accionistes de la mateixa UNILSA.

gener de 1982 la lletera Letona es fusionà amb UNILSA i amb altres petites indústries làcties. L'operació d'absorció simplificava l'entramat empresarial. L'anunci oficial deixava clar qui era realment el propietari: "Dado que S. A. Letona es titular de la totalidad del capital social de las sociedades absorbidas, no procede ampliación de capital."²⁹¹

Al llarg de més de trenta anys la lletera va desenvolupar tota mena d'activitats relacionades amb el sector. Primer, un centre d'envasament, seguit d'un punt de recollida, per acabar essent un magatzem i centre logístic dels diversos productes de l'empresa. Finalment, les instal·lacions deixaren de ser utilitzades i acabaren tancades. No van sobreviure als greus problemes pels que va passar la lletera propietària.

La compra de la fàbrica d'Aiguaviva per la lletera Letona suposà una plena introducció en el mercat làctic de la província de Girona. El contracte amb la Cooperativa proporcionà una entrada de llet crua que s'amplià amb posterioritat tot i la dissolució de l'agrupació ramadera. Així mateix, la posada en funcionament dels equips i la utilització de l'establiment com a petit centre logístic proporcionà una consolidació en la venda i subministre de llet líquida i derivats a la ciutat de Girona.

Tot i les reduïdes dimensions del centre es portaren inversions encaminades a la millora en el tractament i envasament de llet. Així el 1984, segons la llicència d'activitats, es portaren a terme acondicionaments a les instal·lacions.²⁹²

El 1996 es produí un nou canvi en les organitzacions i activitats del centre. L'establiment deixava de ser fàbrica, propiament dita, per passar a ser un "Centre de recollida de llet, Magatzem frigorífic i Distribució polivalent"²⁹³ de l'empresa propietària. Poc després deixà de ser centre de recollida i quedà únicament com a magatzem i distribuïdor.

El recinte d'Aiguaviva seguia passes similars a les d'altres centres lleterers que existien a la província de Girona, com per exemple el cas, ja examinat, de la Danone a Castelló d'Empúries. Les millores en el transport i la qualitat en origen de la llet, ajudades pel descens en el volum de la recollida de Letona a les comarques gironines, comportaren que es deixés d'operar a Aiguaviva i es centralitzés la recollida amb

Informació extreta del Diari Los Sitios de Girona publicada el 27 de maig de 1973. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

²⁹¹ Anunci oficial publicat a la premsa escrita. Correspon al Diari El Punt del dia 27 de gener de 1982. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

²⁹² Documentació referent a Letona S. A. a l'Ajuntament d'Aiguaviva. A.M.A. Llicència d'exercici d'activitat classificada a Expedient nº 11. Any 1984.

²⁹³ Documentació referent a Letona S. A. a l'Ajuntament d'Aiguaviva. Arxiu Municipal d'Aiguaviva. Sol·licitud de nova activitat classificada a Sol·licituds de Letona S. A. signada el 15 de juliol de 1996.

contracte amb la lletera existent a Vidreres, propietat de Corporación Alimentaria Peñasanta S.A., en un lligam amb data de caducitat.²⁹⁴ Aquesta relació responia a una reducció de despeses de la mateixa titular d'Aiguaviva.

Els anuncis de tancament de l'establiment sempre arribaren acompanyats de notícies sorgides de la matriu a Barcelona. L'any 2004, essent un simple magatzem distribuïdor, fou adquirit per la multinacional Parmalat. Els 15 treballadors que llavors fornien la plantilla es pensaren el pitjor. Quatre anys després, ja en mans del holding de Nueva Rumasa, es tancaren definitivament les portes.²⁹⁵

1.7.7. La Lactaria Española S. A. a Figueres.

Una planta polivalent, centre de recollides amb capacitat envasadora.

Com ja sabem de referències anteriors La Lactaria Española S. A. amb seu a Vidreres instal·là un centre de recollides amb capacitat envasadora a la comarca empordanesa. Segons el treball de R. Aragay es posà en marxa l'1 de maig de 1963 i ja des del primer moment realitzà tasques envasadores. De la llet que recollia de les contrades properes envasava uns 2.000 litres diaris de llet pasteuritzada i la resta era enviada a la planta de Vidreres.²⁹⁶

La data d'inici es pot qüestionar ja que no coincideix amb la sol·licitud de llicència d'activitat cursada per La Lactaria a l'Ajuntament figuerenc, i la consegüent aprovació de la corporació, que daten del 1965. Però també pot tenir una explicació raonada i alhora interessant, que també exposà en el seu treball Roser Aragay, relacionada amb el fet que la titularitat de la finca sempre fos de l'entitat empordanesa Granja Pirineos S. L., que ja es dedicava al treball industrial de la llet, i que alhora estava vinculada comercialment amb La Lactaria Española.²⁹⁷

L'ubicació d'un nou centre industrial per part de la Lactaria, a la mateixa província gironina i relativament proper al de Vidreres, va respondre a diferents

²⁹⁴ L'entrevista feta amb l'antic Director de la Planta de Vidreres, el Sr. Josep Tarrés, em comentà dita relació amb Letona.

²⁹⁵ Informació recopilada de la premsa escrita a diferents diaris. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

²⁹⁶ R. Aragay, (1974), "Fundación y expansión de la Lactaria Española". Vidreres. (Treball propi).

²⁹⁷ Informació recopilada de la memòria que presentà La Lactaria Española a l'Ajuntament de Figueres al gener de 1965, per tal d'obtenir la llicència municipal d'activitat industrial: Instal·lació industrial destinada a la fabricació de llet pasteuritzada. Classificada a Fons Ajuntament de Figueres. - Expedients d'Activitats Classificades. Capsa 543. Arxiu Municipal de Figueres.(A.M.F.)

objectius i motivacions. Un dels objectius de l'empresa i de l'establiment fou afavorir el creixement de la recollida de llet a la comarca. Es tractava d'una zona amb immillorables perspectives de futur i es considerava interessant ser-hi present. Una acció a destacar en aquest sentit fou la conferència divulgativa que es celebrà a Bàscara el juny de 1963, amb la col.laboració de la Diputació, sobre la inseminació artificial ramadera. La iniciativa responia a una sol.licitud de l'empresa, "en afán de la mejora y selección ganadera de la Provincia." La xerrada tècnica fou a càrrec del veterinari Raimundo Vidal Planells, cap del Centro Primario de Gerona depenent de la Diputació Provincial.²⁹⁸

Fins i tot es tingueren en compte futures obres civils que podrien beneficiar el creixement de la ramaderia lletera.²⁹⁹ Un segon objectiu havia de ser el d'abastir la zona empordanesa amb producte elaborat a les mateixes instal.lacions.³⁰⁰

I finalment, podem afirmar que la creació del centre de Figueres fou també motivat i relacionat, tot i que en un pla secundari, amb l'afer existent amb la Central Lletera Municipal de Girona. Com veurem en capítols següents La Lactaria tingué pugnes i litigis comercials amb l'Ajuntament de Girona, per l'exclusivitat en la venta de productes làctics per part de la concessionària de la Central a la capital gironina. La relació fins i tot empitjorà després que La Lactaria optés a la seva pròpia concessió. L'establiment de Figueres havia de demostrar i ser exemple del que es podia transformar la Central de Girona.

Les expectatives i el desenvolupament del nou centre aviat foren superades. De no recollir res a la comarca empordanesa, amb dos anys arribaven a Vidreres, procedents de Figueres, prop de 25.000 litres diaris el mes de setembre.³⁰¹ Segons el

²⁹⁸ Conferència a nom del Gerent de Lactaria Española S. A. Enrique Mercadal Pomar. Classificada a Govern Civil. 7.1.2. Expedients i autoritzacions d'activitats d'associacions i entitats. "Lactaria Española S. A." Vidreres-Bàscara 1963. Sign. 2490/3. Arxiu Històric de Girona.

²⁹⁹ Segons el treball de Roser Aragay es tenia en compte l'expansió de la zona de regadiu de l'embassament de la Boadella que ajudaria a proporcionar una major quantitat de forratges pels animals, i en conseqüència fer augmentar la cabana. Roser Aragay, (1974), "Fundación y expansión de la Lactaria Española", Vidreres.

Cal tenir present que aquesta argumentació també es descriu a la memòria presentada per La Lactaria a l'Ajuntament de Figueres per tal de que es concedeixi la llicència industrial. Es redacta dins les consideracions generals i justificació de la instal.lació amb les paraules: "...y a las actuales posibilidades hay que añadir el incremento ganadero que en un próximo futuro queda reservado a esta zona cuando se haya puesto en regadío el pantano de Boadella, proyectado para regar 15.000 hectáreas de terreno." Classificada a Fons Ajuntament de Figueres. - Expedients d'Activitats Classificades. Capsa 543. A.M.F.

³⁰⁰ R. Aragay, (1974), "Fundación y expansión de la Lactaria Española", Vidreres.

³⁰¹ Dada del setembre de 1965, relacionada amb documentació oficial sobre la compra de cisternes per recollir llet. La Lactaria presentà dades de recollida al Ministeri d'Agricultura on apareixien les indicades. Hem de tenir en compte que no podem entrar a valorar que la dada signada correspon al mes de setembre

treball de R. Aragay, deu anys després de la posada en funcionament del centre de Figueres, aquesta recepció ja superava la quantitat dels 60.000 litres, Aquest volum de llet avalà les milleres i noves instal·lacions que es van dur a terme al centre al llarg de la segona meitat dels anys seixanta, tot i que els equips existents eren relativament nous. Si ens fixem en les dades que ens aporta la memòria podem arribar a creure que poc després es portaren a terme innovacions tècniques relacionades amb l'envasat, així com d'altres vinculades al control de qualitat, segons les corresponents llicències i autoritzacions oficials, totes elles adjuntades a la memòria.

Així mateix, cal que destaquem per sobre de totes elles les que es podien considerar com inversions, per la seva major importància. Per exemple, quan es produí la instal·lació d'un tanc de fuel-oil amb capacitat de 15.000 litres. Aquest equip és adjuntat a la memòria original però amb una data especialment curiosa, ja que és anterior a l'autorització i llicència d'activitat. També resulta destacable la l'adaptació d'un nou tanc de salmorra per poder refredar amb millors garanties la llet, atesa la insuficiència del que hi havia. I per últim la construcció d'un nou magatzem, ja que l'existent havia quedat petit.³⁰²

L'establiment de Figueres fou un centre amb una important vàlua i projecció dins La Lactaria. Prova d'aquesta consideració fou que passà a nomenar-se com planta i no com a centre de recollides propiament dit, en aquest cas fou la Planta nº 4. Segons ens refereix Roser Aragay, fou en el centre de Figueres al llarg de la segona meitat dels anys seixanta on s'estrenaren dues cisternes de recollida amb capacitats de 5.000 litres cadascuna, equipades amb comptadors automàtics de litres, com les que ja funcionaven a França i Alemanya; “...y fueron destinadas a Figueras por ser la planta que en producción de leche aumentaba más rapidamente y la media de litros/año/ganadero, era la más elevada de España.”³⁰³

Informació classificada a: Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades. Vidreres, Vilamalla, Vilamaniscle i Vilanant. 1962-1978. Sign. 1871. A.H.Gi.

³⁰² Tot aquest seguit de canvis al centre de Figueres es troben classificats de la manera següent: El permís per la instal·lació del tanc de fuel-oil fou registrada al Consistori de Figueres amb data de 19 d'octubre de 1964. Informació classificada a: Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades. Figueres. H-LL. 1962-1978. Sign. 1723. A.H.Gi. També classificada a: Fons Ajuntament de Figueres. - Expedients d'Activitats Classificades. Capsa 543. Arxiu Municipal de Figueres, on també s'hi troba classificat el registre que fa referència al tanc de salmorra, aquest amb data del 26 març de 1966. I el permís per la construcció del nou magatzem registrat a l'Ajuntament l'1 de febrer de 1975, classificat a: Fons Ajuntament de Figueres. - Expedients Llicències d'Obres. 48/1975. Arxiu Municipal de Figueres. (A.M.F.) Tots aquests permisos i llicències eren igualment signats pel gerent o representant de Granjas Pirineos S.L., autoritzant-los com a propietari de la finca.

³⁰³ R. Aragay, (1974), “Fundación y expansión de la Lactaria Española”, Vidreres.

La crisi de la La Lactaria afectà de ple el centre de Figueres.

Tal i com comentarem aplem, la crisi de La Lactaria sortí a la llum després de la multa imposada pel Consell de Ministres al 1972, publicada posteriorment al B.O.E., i culminà el 1974 amb la intervenció de l'I.N.I., que es feia càrrec de l'empresa davant els greus problemes interns. L'actuació de l'entitat pública marcaria el futur de l'establiment empordanès.

Un cop estudiada la situació de l'empresa per part de la direcció de l'I.N.I. es decidí emprendre les primeres mesures per mirar de redreçar la situació. Tal com veurem, l'inici del sanejament del grup afectà de ple al contingent humà i als establiments amb menys pes industrial. La primera reestructuració important del grup afectà de ple els interessos de la Planta de Figueres.

Tot i la vàlua adquirida pel centre empordanès, el 1984 La Lactaria Española S.A. es despenia d'ell. Després de redistribuir la producció de llet pasteuritzada que envasava per altres plantes i de centralitzar la recollida de llet al centre de Vidreres, cedí l'explotació econòmica i comercial de l'establiment amb productes propis "Ram" a una segona empresa, la recent creada "Lácteos Ampurdán S. A." ³⁰⁴ Es tractava d'una societat que havia estat creada amb aquesta finalitat pel propi Director Comercial de Lesa, en aquells moments Guillermo Pintos.

Cal tenir en compte que, tot i la nova fórmula empresarial, existien elements contractuals entre les dues empreses que aparegueren amb la posterior crisi de la distribuïdora "Lácteos Empordà S. A.". Els litigis que seguiren al tancament de portes de la distribuïdora figuerenca al 1991 deixaren entreveure que els treballadors estaven relacionats laboralment a La Lactaria, si aquesta no prorrogava el contracte comercial existent. Segona la premsa, així és reclamà. ³⁰⁵

³⁰⁴ Cinc anys després de la seva creació, "Lácteos Ampurdán S.A." modificava el seu nom pel de "Lácteos Empordà S. A.". Informació oficial publicada a diferents medis escrits, com ara a *Diari de Girona* el 4 d'octubre de 1989. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

³⁰⁵ En el moment en que es creà "Lácteos Ampurdán S. A.", la plantilla existent es va veure afectada. L'empresa va passar a ser més petita, per tant hi havia un excés de personal. Part de la plantilla passà a fornir la de Vidreres, altres es prejubilaren i d'altres continuaren a l'Empordà. Cal tenir en compte segons informacions periodístiques, que existia una relació contractual entre les dues empreses. La distribuïdora tenia concedida la comercialització dels productes Ram de manera lligada. La desvinculació dels treballadors de la Planta de Lactaria de Figueres i que passaren a formar la plantilla de "Lácteos Ampurdán S.A." no era efectiva si no es prorrogava el contracte entre les dues empreses. Al 1991 any en que cessà l'activitat formaven la plantilla 14 persones, els quals eren 3 administratius, 6 venedors, 3 magatzemers i 2 viatjants. Informació del Diari *El Punt* del 26 d'octubre de 1991. Hemeroteca Digital. Arxiu Municipal de Girona. (A.M.Gi.) Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

Igual que tots els centres de recollides, el de Figueres també acabà tancant. Tot i l'aparició de problemes interns al Grup, que acceleraren els canvis a l'establiment empordanès, l'aplicació tecnològica en el sector lleter acabaria sentenciant els punts intermedis. No en falten exemples.

Anys després, el 18 d'agost de 1995, s'enderrocà finalment l'edifici on havia estat la Planta nº 4 i centre de recollides de La Lactaria.

1.7.8. La Lacpur a Riells del Montseny.

Indústries Lacpur fou una empresa làctia amb una trajectòria empresarial particular i curiosa. Per causes que anirem coneixent, la lletera tingué dos inicis productius, amb un període intermig de temps sense activitat. Com veurem tot seguit totes dues etapes acabaren fracassant per motius similars.

Indústries Lacpur inicià l'activitat industrial al 1953. L'empresa, propietat de Joan Campeny i Iglesias, estava ubicada a l'antiga masia de la Guingueta, al terme municipal de Riells del Montseny.

La producció en uns primers moments es concentrà en l'elaboració i l'envasat de llet pasteuritzada, per ampliar posteriorment la gama i passar a envasar també llet esterilitzada. Aquest creixement productiu comportà un seguit de canvis a l'empresa, que a la fi tingué les seves pròpies conseqüències.

De l'expansió productiva a les sancions i expedients reguladors.

El maig del 1966 el propietari de la lletera procedí a demanar els ajuts públics existents per ampliar i millorar l'establiment i les instal·lacions lleteres. En compliment de tots els requisits exigits es considerava una "Indústria de Interés Preferente" en el sector agroindustrial.³⁰⁶ L'any següent, les indústries Lacpur ampliaren les seves instal·lacions amb maquinària importada d'Holanda. Segons les publicacions oficials del BOE., el total del pressupost presentat superava els 35 milions de pessetes.

El 1970, Industrias Lacpur es constituïa com a Societat Anònima, conformada per tres socis: el ja citat Juan Campeny Iglesias i dos socis més, José Campeny Pons i

³⁰⁶ Segons es demanà i es publicà primerament al B.O.E. nº 107, el 5 de maig de 1966 i resol't favorablement en el nº 46, del 23 de febrer de 1972. <https://www.boe.es>

Narciso Codina Surós, els quals formaven alhora el Consell d'Administració de l'empresa, el primer com a President, el segon com a Vocal i el tercer com a Secretari, respectivament.

Segons dades del Registre Mercantil de Girona, des de que es constituí l'empresa com a societat anònima fins al 1982, els canvis en la direcció administrativa de l'empresa foren continus. L'entrada i sortida de consellers i gerents es convertí en quelcom habitual, fins al punt que hi arribaren a formar part alguns dels treballadors de la mateixa empresa, com succeí entre l'agost i l'octubre de 1973, i entre el setembre de 1978 i l'abril de 1982. Així mateix, en alguna de les operacions efectuades en el propi Consell s'havia produït la sortida, de manera no voluntària, del que n'havia estat el primer propietari, Joan Campeny.³⁰⁷

Tots aquets canvis podien respondre a problemes en la marxa de l'empresa. La gran inversió efectuada amb noves instal·lacions i nous productes no fou acompanyada dels objectius desitjats que encara serien més difícils d'assolir s'hi apareixien problemes paral·lels. Així per exemple, el 1971 es feia resó de la sanció imposada per la Delegación Provincial del Servicio de Inspección de la Disciplina del Mercado amb 300.000 pessetes per irregularitats amb la venda de llet. La sanció es publicà en el BOE. el 6 de juny de 1971. A aquesta se li sumaren un seguit de sancions entre les que destacà la de 400.000 pessetes al 1975, aquest cop imposada per la Jefatura Provincial de Comercio Interior de Girona per venda de llet amb dèficit de pes i falta de codificació a l'envàs. Altres foren menors, com dues de 20.000 pessetes per contaminació de la riera de la Comisaria de Aguas del Pirineo Oriental. Aquesta situació de manera progressiva anava minant la confiança del consumidor.³⁰⁸

Els problemes amb les sancions administratives no foren els únics contratemps; també se'n produïren d'altres de caràcter social, com foren els expedients de regulació de llocs de treball i els conseqüents acomiadaments. Prova d'aquesta situació fou la primera reunió convocada pel President de l'organització sindical "Unión de Trabajadores y Técnicos del Sindicato Provincial de Ganadería", Román Dalmau, per

³⁰⁷ Segons la Nota Simple Informativa del Registre Mercantil de Girona, amb dotze anys es van produir fins a catorze moviments dels quals dotze feien referència al Consell d'Administració i dos a ampliacions de capital.

³⁰⁸ Totes dues sancions foren publicades en el Butlletí Oficial de l'Estat i a la premsa escrita. La primera fins i tot aparegué a medis nacionals com l'ABC. Totes dues les podem llegir al diari "Los Sitios", corresponen als dies 6 de juny de 1971 i 15 de febrer de 1975. Les referents a la contaminació de la riera en el mateix diari el 9 de desembre de 1975 i el 28 de juliol de 1976. Els abocaments incontrolats a la riera de Breda i les conseqüents sancions administratives i econòmiques continuaren fins ben entrats els anys vuitanta. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

informar a la quarantena treballadors de la lletera Lacpur sobre l'expedient regulador. Després d'aquesta primera reunió celebrada l'abril de 1975 a Santa Coloma de Farners es realitzà una segona el juliol del mateix amb vint-i-tres treballadors convocats.³⁰⁹

La greu situació en què es trobava "Industrias Lacpur S. A." desembocà en una intervenció financera i en una reordenació de l'empresa. A mitjans de 1982 la lletera passà a mans bancàries, concretament al que es coneixia com a Banco Atlántico. Poc després es podien llegir a la premsa els Edictes publicats pel mateix banc, on es subhastaven les propietats de la finca on s'hi trobaven les instal·lacions làcties.³¹⁰

Un segon intent amb els mateixos ingredients.

L'any 1988 apareixia la nova llet Lacpur, presentada com una nova iniciativa làctia, amb noves games de productes. Tanmateix, rere la marca hi havia una empresa nomenada Bergersa, on Joan Campeny, fill de l'iniciador de la Lacpur de Riells, formava part del Consell d'Administració.

Bergersa fou una empresa creada el desembre de 1982, paral·lela a la intervenció del Banco Atlántico. Tot i l'ombra bancària, Bergersa es va fer amb l'explotació lletera on reinicià l'activitat. La publicació de la nova Lacpur fou una maniobra comercial per relançar el negoci; realment la marca no va desaparèixer mai del tot.³¹¹

Un nou episodi es va viure el novembre de 1992, quan la Direcció General de Salut Pública clausurava indefinidament l'empresa. L'expedient manifestava un seguit de causes molt greus que feien adoptar aquella resolució. Entre aquestes, la de que no existia cap garantia de salubritat amb l'aigua que s'estava utilitzant a l'establiment, així com que l'estat deficient i perillós de les instal·lacions. Alhora també indicava que el sistema de treball aplicat era incorrecte. Segons Sanitat la clausura seria

³⁰⁹ Informació sobre les reunions entre els treballadors de l'empresa i els representants sindicals. Classificat a: Govern Civil. 7.1.2. Expedients i autoritzacions d'activitats d'associacions i entitats. "Trabajadores del Sindicato de Ganadería de Riells". 1975. Sign. 2506/36. Govern Civil. 7.1.2. Expedients i autoritzacions d'activitats d'associacions i entitats. "Sindicato Provincial de Ganadería" Santa Coloma de Farners. 1975. Sign. 2506/54. . A.H.Gi.

³¹⁰ Dades extretes de la premsa gironina, com la del Diari El Punt del dia 29 de desembre de 1982, del 8 de juny de 1983 i del 20 d'abril de 1985. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

³¹¹ Dades extretes de la premsa gironina, com la del Diari El Punt del dia 11 de febrer de 1990, o del Diari de Girona el 14 del mateix febrer. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

definitiva fins que els propietaris no tornessin a demanar els permisos per tornar-la a obrir.³¹²

1.7.9. Altres establiments lleters.

Tot i que de manera testimonial, encara podem citar alguna altra empresa de la província de Girona. Com per exemple el cas de la que trobem al municipi silenc, l'empresa familiar Morell Ruset, especialitzada en l'envasat de derivats làctics com ara la mantega i els formatges ratllats. És una empresa amb tradició elaboradora i distribuïdora dels seus propis productes, que funciona des de 1964. El negoci és conegut comercialment amb el nom d'Anetos. El nom empresarial és Distributions Alimentícies Anetos S. L.³¹³

Hem de citar també un nou exemple, aquest cop a Banyoles, on l'Agrupació de Productors Lleters de Banyoles i Comarca va instal·lar una planta envasadora i pasteuritzadora de llet i nata entre els anys 1986 i 1987.³¹⁴ Aquesta empresa formada per ramaders de la comarca fou creada el mateix 1986, tot i que jurídicament ja formaven la Societat Agrària de Transformació nº 2765, organitzada amb anterioritat i registrada a l'any 1976. A través de la marca coneguda amb el nom de Purlet comercialitzen els seus propis productes, que són bàsicament llet i nata fresca, també anomenada pasteuritzada. Tots els seus productes són elaborats i envasats a l'establiment que instal·laren a Banyoles, dissenyat inicialment per treballar amb volums de 25.000 a 30.000 litres diaris.

Per últim, podem nomenar un seguit d'establiments lleters que no entrarem a comentar, bàsicament per que tenen un destacat caràcter familiar, o treballen alternant altres productes a més dels làctics. Aquests exemples també podrien ser definits més com a artesanals, potser més que no pas industrials. Així, podem citar l'existència de productors de quallada de llet o recuits, a municipis com Camós, Llagostera, Sils, Puigcerdà i Canet d'Adri. També hi ha exemples de localitats que han treballat per

³¹² Notícia publicada al Diari El Punt el 18 de novembre de 1992. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions.

³¹³ Dades extretes d'una ampliació i modernització de les instal·lacions. Informació classificada a: Fons Governació. Generalitat de Catalunya. Sèrie d'expedients d'activitats classificades, 1985-1988. Expedient 0000139/85. Morell Ruset. Fàbrica de Productes Làctics. Sils. Sign. 4338. A.H.Gi.

³¹⁴ Dades que corresponen a la memòria i projecte per portar a terme la construcció de l'establiment lleter. Classificat a: Fons Governació. Generalitat de Catalunya. Sèrie d'expedients d'activitats classificades, 1985-1988. Expedient 0000128/87. Agrupació de Productors Lleters de Banyoles. Planta envasadora i pasteuritzadora de llet i nata. Banyoles. Sign. 4461. A.H.Gi.

obtenir formatge, com han estat a Palamós i Rupià. I d'altres que han fet iogurts i productes variats, com a Vidreres, Blanes i Cabanes.³¹⁵ Podem concloure afegint que la llista d'exemples exposats en cap moment és tancada i definitiva. Dels citats, encara avui dia, alguns dels establiments continuen treballant amb làctics i derivats.

1.8. CENTRES DE RECOLLIDES A LES COMARQUES GIRONINES.

El sentit industrial que hem donat a aquest treball ha fet que només consideréssim els establiments on s'hagi envasat o elaborat llet o qualsevol derivat, els que podríem definir simplement com a fàbriques. Aquest nou capítol es vol fixar de manera molt breu, encara que sigui testimonial, amb aquells altres edificis o recintes, que també eren considerats establiments industrials, però que no realitzaven cap tasca d'envasament o d'elaboració de productes. Els que van ser definits com a centres de recollides pròpiament dits. Tot i l'aparença poc industrial que podien donar, no deixaren de formar i de manera molt important del propi procés industrial.

Els centres de recollides que exemplifiquem en aquest apartat resulten una veritable mostra de la capacitat lletera que ha existit a la província de Girona. Els centres van fer la seva funció en un moment determinat, en alguns casos al servei de centres industrials envasadors prou allunyats. Com sabem, l'existència d'aquests centres estigué relacionada plenament a l'expansió industrial i al creixent volum de llet. Així mateix, van contribuir de manera directa a l'especialització lletera d'algunes zones, o a l'ajuda econòmica d'aquestes. Igualment, s'ha de tenir present tal i com hem dit, que les millores globals que s'han anat introduint en el sector lleter i en especial les que foren relacionades al productor lleter en origen van fer perdre utilitat i servei dels mateixos centres. Han estat doncs uns elements industrials totalment transitoris.

Els centres que citarem a continuació els podríem definir com els més representatius i singulars de la zona on foren ubicats, essent en alguns dels casos simplement citats sense cap mena d'exposició. En aquest capítol no tindrem en compte aquells centres citats en els apartats anteriors, que per circumstàncies pròpies de l'establiment o de l'empresa a la qual pertanyien acabaren com a centres de recollides

³¹⁵ Les dades de tots els exemples citats es troben classificades a diferents fonts. Així per exemple són a Fons de Governació de la Generalitat de Catalunya. Sèrie d'expedients d'activitats classificades. 1979-1984. També al mateix Fons de la Generalitat a: Sèrie d'expedients d'activitats classificades. 1985-1988. Cada exemple amb el seu particular expedient.

o de primer tractament i refrigeració. Ens referim al de la Danone a Castelló d'Empúries i al de la Lactaria a Figueres.

Enric Canut i Francesc Navarro ens mostren en el seu treball “Els formatges a Catalunya”³¹⁶ una situació física de totes les indústries lleteres existents a Catalunya en el moment de la seva publicació, el 1980. Aquest treball s’ha tingut en compte i ha contribuït a la confecció d’aquest apartat, tot i que de manera orientativa.

De fet, la relació de centres de recollida que exposem ha estat elaborada a través de la denominació de “centres de recollides” o “refrigeració de llet” en els corresponents registres industrials. Podia donar-se el cas que aquests mateixos establiments tinguessin altres activitats, o que no estiguessin efectivament representats tots els existents.

A més dels centres de Santa Coloma de Farners i Ribes de Freser, que mereixeran la nostra atenció, també ens consta l’existència de centres de recollida a les localitats de Mieres, Riudellots de la Selva, Fornells de la Selva i Sils; amb excepció del de Sils, els altres tres van estar vinculats a diferents indústries lleteres. El de Mieres, que sempre va estar relacionat amb la família Vinyes, primer estigué associat amb un centre productor de llet condensada i derivats a Manlleu, per després ser un punt de recollida de la ceretana Societat Anònima Lletera Industrial, (SALLI), comentada amb anterioritat.³¹⁷ El centre de Riudellots de la Selva era un punt proveedor de l’empresa Granja Castelló S. A., més coneguda per la marca comercial dels seus productes “El Castillo”, amb seu a Mollerussa. Aquest centre va ser motivat, segons l’informe i expedient de l’establiment, per l’ampliació de les zones de recollida que van comportar alhora un augment en la captació d’uns 30.000 litres diaris.³¹⁸ La lletera Rània, també coneguda com a Productos Lácteos Freixas, amb seu industrial a Santa Perpètua de la Mogoda també operà recepcionant llet dels ramaders a les comarques gironines, concretament a Fornells de la Selva. Pel que fa a l’exemple de Sils el centre existent era de dimensions molt reduïdes, i es pot relacionar amb les tasques logístiques d’una sèrie de ramaders agrupats a una cooperativa de la zona, sense conèixer amb exactitud el seu destí final.

³¹⁶ Canut. E., Navarro. F., (1980), *Els formatges a Catalunya*, El Pedrís 6, Altafulla, Barcelona.

³¹⁷ Informació que apareix en documentació de l’empresa cerdana, classificada com: Recollida de mostres de llet. REG. Foli B. 1942-1971, també a Recollides de llet. Listats. REG. Foli B. 1970-1973. A.C.C.

³¹⁸ Fons Governació. Generalitat de Catalunya. Sèrie d’expedients d’activitats classificades, 1979-1984. - Granja Castelló. Riudellots. Central Lletera. Exp. 587. 1984. Sign. 4324. A.H.Gi.

1.8.1 Centre de recollida a Santa Coloma de Farners.

Segons consta en el registre d'activitats industrials del Fons de la Generalitat de Catalunya, Salvador Maynou Planas, veí de Santa Coloma de Farners, era propietari d'un centre on es refrigerava llet l'any 1944.³¹⁹

L'activitat industrial estava situada al carrer José Antonio, en els baixos de la finca nº 40, ubicada en plena zona urbanitzable del municipi. Paradoxalment, la denegació per instal·lar una "fàbrica de gel", tot i que en un indret diferent, però amb el raonament de millorar el refredament de la llet i vendre alhora gel al públic, ens situà sobre l'existència del negoci lleter a Santa Coloma de Farners. L'expedient on es denegava l'autorització per situar una "fàbrica de gel" considerava per un costat que hi havia problemes amb el sumistre elèctric, ja que aquest escassejava. Així mateix, per un altre també la denegava per que "en el pueblo de Sils distante nueve kilómetros existe una instalación capaz de cubrir las necesidades de hielo tanto de Sils como de Sta. Coloma de Farners". Aquesta instal·lació silenca no era una altre que "La Lactaria Española S. A.", "que se consideraba perjudicada por el establecimiento para el público de aquella industria."³²⁰

Finalment el març de 1953 s'autoritzava la venda de gel al públic, després de diverses peticions denegades. La Delegació d'Indústria otorgava el permís a l'industrial colomenc argumentant, entre altres raons, que el gel que es podia produir a Sils podia resultar ser fins i tot insuficient per la pròpia activitat lletera; en canvi, no contemplava que La Lactaria estava traslladant-se a la localitat veïna de Vidreres. El segon argument de la Delegació deia el següent:

La "Lactaria de Sils, S. A." se dedica a negocios de recogida y pasterización de leches para mandar a Barcelona. Estos negocios son más importantes que la venta de hielo y el envío diario del mismo a Santa Coloma de Farners, a través de los 9 Kms. de recorrido, quedando este último punto desatendido muchas veces con la consiguiente falta de hielo en dicha población y

³¹⁹ Informació classificada a, Fons 1: Indústria. Generalitat de Catalunya. Sèrie de Registre d'establiments industrials de Catalunya del fons Indústria. (1940-2001). - Industrias Maynou S. A. Santa Coloma de Farners. Nº Reg. 4057. Sign. 184. A.H.Gi.

³²⁰ Sabem del tot cert que la perjudicada era La Lactaria Española, però realment es sentia perjudicada per la venda de gel o per la de llet. Item. nota 319.

el consiguiente aumento de precio debido al transporte.”³²¹

Fou el pare de Salvador Maynou Planas qui inicià el negoci làctic amb la venda de llet de les seves pròpies vaques. Salvador Maynou Godó consta amb alta en els registres de contribució industrial des de 1915, amb l'ofici o activitat de “vendedor de leche de vaca.”³²² Anys abans, havia tributat segons els mateixos registres en relació al transport, però desconeixem si era de persones o de mercaderies: “2 carros transporte caballeria”.

L'activitat fou continuada i ampliada pel fill, que el 1944 refrigerava llet i era propietari de 5 vaques de llet.³²³ Segons la publicació “L'Abans de Santa Coloma de Farners. Recull gràfic 1879-1965.” fou al començament dels anys cinquanta quan començà a treballar amb volums de llet més importants, iniciant la recollida de llet dels pagesos, per llavors pasteuritzar-la i vendre-la a les fàbriques de llet.³²⁴ Les quantitats arribaren als 300.000 litres al mes el 1965, segons un Informe de la Jefatura Local de Sanidad.

Aquest informe fou fet a petició del mateix propietari, amb el qual es qualificava l'activitat industrial com a molesta segons la reglamentació vigent.³²⁵ La

³²¹ La cita correspon a un seguit d'arguments presentats per la pròpia Delegació autoritzant l'establiment, entre els quals figura que ja no havia problemes d'escassetat elèctrica i que a la petició de 1946 ja s'havia produït un informe favorable per a dita instal·lació. Informació classificada a, Fons 1: Indústria. Generalitat de Catalunya. Sèrie de Registre d'establiments industrials de Catalunya del fons Indústria. (1940-2001). - Industrias Maynou S. A. Santa Coloma de Farners. N° Reg. 4057. Sign. 184. A.H.Gi.

³²² L'adreça on s'hi trobava llavors era el Carrer Major n° 28, nomenat José Antonio en els anys de la Dictadura franquista. L'activitat per la qual tributà el pare Salvador Maynou no fou la de “Refrigeració de llet”, que inicià el fill posteriorment. Com a dada curiosa, citar que al 1916 només hi havia dos registrats a Santa Coloma de Farners com a venedors de llet, Salvador i Pedro Riera Costa a l'altra costat del municipi, al carrer Sant Sebastià. Dades classificades a: Fons: Ajuntament de Santa Coloma de Farners. 02 Hisenda. Contribució Industrial. 1901-1919 Sig-A 223 Top. 141., també en el mateix Fons 1913-1926. Contribució Industrial. Llibres registres altes. Sig.-A 440 Top. 268. Arxiu Comarcal de la Selva. (A.C.L.S.)

³²³ En els mateixos registres industrials de 1944 apareix la contribució a pagar de 18'5 pessetes per la pertinença de 5 vaques lleteres, corresponents a l'exercici fiscal de 1943. Informació classificada a, Fons 1: Indústria. Generalitat de Catalunya. Sèrie de Registre d'establiments industrials de Catalunya del fons Indústria. (1940-2001). - Industrias Maynou S. A. Santa Coloma de Farners. N° Reg. 4057. Sign. 184. A.H.Gi.

³²⁴ Buxeda, Gerard. (2008). “L'Abans de Santa Coloma de Farners. Recull gràfic 1879-1965.” Col·lecció Selva. Efadós i Ajuntament de Santa Coloma de Farners.

³²⁵ L'elaboració d'aquest informe tenia el propòsit de normalitzar l'activitat vers la legislació vigent. Aquesta quedava inclosa dins el nomenclàtor del Reglamento de Actividades Molestas, Insalubres, Nocivas y Peligrosas vigent des de 1961. El fet de ser un establiment anterior al Decret en qüestió tenia que regularitzar-se, com així fou considerada. Aquest informe forma part de la documentació classificada a: Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades. Santa Coloma de Farners. 1962-1978. Sign. 1827. I a: Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades. Santa Coloma de Farners. 1962-1978. Sign. 1831. A.H.Gi.

petició anava acompanyada d'una memòria on es detallaven particularitats pròpies de l'establiment. Aquesta memòria fou feta per l'Enginyer Industrial Municipal, el titulat Sr. Pedro Batet Baiges, el qual exposava en referència al temps que feia que hi treballaven a l'establiment: “esta actividad funciona con licencia municipal desde tiempo inmemorial”. La memòria també argumentava i aconsellava el trasllat de l'activitat industrial a un lloc més apropiat, ja que la considerava mal ubicada: “...ya que las operaciones de descarga y carga en la cuba deben realizarse en plena calle, por lo que las condiciones sanitarias son deficientes.”³²⁶

La qualificació de l'activitat com a molesta i dins el nucli habitable fou tema de debat en els plens municipals. Tres anys després d'aquest informe l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners traslladava les queixes i denúncies dels veïns vers l'activitat industrial de la lletera al Govern Civil, a la Jefatura Provincial de Sanidad i a la Jefatura de Industria. El Consistori en ple del 31 de juliol de 1968 observà que produïa contínues molèsties, sorolls intolerables i deficiències higièniques.³²⁷

Enric Canut i Francesc Navarro mostren en el seu treball “Els formatges a Catalunya”, l'existència d'un centre de recollida i refrigeració de llet a Santa Coloma de Farners. Poc després d'aquesta publicació el centre lleter de Salvador Maynou tancà les portes.³²⁸

No succeí el mateix amb l'activitat relacionada amb el gel. Un cop superats els problemes dels inicis, l'empresa es consolidà en una empresa important del sector. Actualment es troba molt propera als límits urbans, tot hi així amb una ubicació amb opcions de creixement.

1.8.2 Centre de recollida a Ribes de Freser.

El Sr. Antonio Font Gratacós va obtenir llicència de la Delegació d'Indústria de Girona el 18 d'octubre de 1950 amb el propòsit de posar en marxa una indústria lletera a la localitat de Ribes de Freser.³²⁹

³²⁶ Informe i memòria formaven part de la mateixa documentació. Ítem, nota n°. 325.

³²⁷ Informació classificada a: Fons 1: Indústria. Generalitat de Catalunya. Sèrie de Registre d'establiments industrials de Catalunya del fons Indústria. (1940-2001). - Industrias Maynou S. A. Santa Coloma de Farners. N° Reg. 4057. Sign. 184. A.H.Gi.

³²⁸ No coneixem amb exactitud quan es produí la baixa industrial. Si que fou al llarg dels anys vuitanta.

³²⁹ Informació que forma part de l'expedient de l'activitat registrada, per ser considerada si correspon molesta o no segons el Reglamento de Actividades molestas, insalubres, nocivas y peligrosas de 30 de noviembre de 1961. La classificació del document no es gaire coherent ja que no coincideix amb els

L'establiment era conegut amb el nom comercial de "Productos Lácteos del Puigmal" i estava ubicat al "Barrio de la Pedrera", una zona despoblada allunyada de les zones habitades. Segons consta als registres de la Contribució Industrial, l'activitat per la que tributava era la de "Pasteurización de leche y fabricación de quesos y mantequillas."³³⁰

No coneixem el volum que podia treballar; si sabem que era proveïdor de fàbriques lleteres, però no de manera fixa i assídua, depenia dels propis excedents. Però si coneixem que els seus productes abastien els mercats de la comarca. Prova d'això eren els controls sanitaris que havien passat els seus productes alguna que altra vegada a la ciutat de Ripoll.³³¹

Un element que podem citar com a anècdotic fou que el propietari de l'establiment, Antonio Font Gratacós, havia estat un personatge conegut al municipi i a la comarca, ja que fou Alcalde de Ribes de Freser entre 1940 i 1957 i Diputat Provincial entre 1949 i 1957.³³²

municipis classificats: Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades. Llers, Llívia i Llançà. 1962-1978. Sign. 1755. A.H.Gi.

³³⁰ Ítem., n.º 329. Dades de la Contribució Industrial de 1964.

³³¹ Segons publicà El Ripollès el 21 de desembre de 1957 els serveis municipals veterinaris havien efectuat un seguit d'anàlisis de llet que anaven destinades al consum. La relació dels propietaris controlats fou alhora publicada, entre ells Productos Lácteos Puigmal amb dates de 14 de maig i 5 de setembre amb els resultats de greix 5 i 4,9 % i extracte sec de 12,82 i 11,44 respectivament. Hemeroteca digital a xacpremsa.cultura.gencat.cat

³³² Informació classificada a: Informaciones Oficiales (Ribes de Freser). Septiembre-octubre de 1957 Año VI Número 53. Hemeroteca de l'Arxiu Comarcal del Ripollès.

SEGONA PART.

2. LA CENTRAL LLETERA MUNICIPAL DE GIRONA.

Introducció.

El cas de la Central Lletera de Girona resulta ser un exemple prou significatiu i diferent a la resta de centres industrials lleters. Es tracta d'un model fabril que mereix ésser donat a conèixer amb tot tipus de detalls i anècdotes. Ha estat citat i anomenat en molts estudis i treballs relacionats amb el món industrial lleter i amb la pròpia vida de la ciutat de Girona, en què s'ha atorgat un paper destacat a la seva creació i existència, però no ha estat objecte encara d'un treball que analitzi en detall el caràcter diferenciat i específic, en relació a altres empreses, de la seva existència i funcionalitat.¹

La Central Lletera fou resultat d'una iniciativa de l'Ajuntament de Girona i d'algunes de les institucions sanitàries de la ciutat: un primer pas propiciat per la preocupació de les autoritats civils, que temien un greu perill en el consum d'un aliment, com era la llet, en males condicions. Volien fer veure la necessitat de proporcionar un producte higiènic a la societat gironina i abastir la seva població d'un aliment saludable, sense adulteracions. Es tractava d'una inquietud institucional que alhora preveia una solució viable per no haver de reviuir situacions difícils, davant

¹ Existeixen nombroses publicacions i treballs on es fa referència a la seva creació i existència, però de forma superficial, i en moltes ocasions de manera testimonial, no com a tema bàsic o principal del treball. Tot i que en moltes ocasions el tema és prou relacionat, podríem citar interessants publicacions com són les de Roser Nicolau Nos, Josep Pujol Andreu, amb la col·laboració d'Ismael Hernández (2007), "El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1936: la difusión de un nuevo alimento", Alicia Langreo Navarro (1995), amb *Historia de la industria láctea española: Una aplicación a Asturias 1830-1995*, Antonio Lacasa Godina (1993), amb *El sector lácteo español*, Enric Canut i Francesc Navarro (1980), amb *Els formatges a Catalunya*, J. Llovet Mont-ros (1938), amb "Els preus de la llet a Catalunya durant els anys 1936-1937", Santiago Matallana Ventura (1958), amb "Centrales Lecheras", Jaume Pagès Bassach (1951), amb "La producción e industria lechera en Gerona", M. Ramos Amieva (1972), amb "La industria láctea catalana", Generalitat de Catalunya, Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural (2008), amb *Els formatges de Catalunya*, Comité Lechero Español (1980), amb *El sector lácteo español*, Joan Elias, Joaquim Vergés (1983), amb *El sector de producció de llet a Catalunya davant de la integració a la C. E. E.*, Lluís Costa (director) i Julià Maroto (coordinador) (2000), amb *Història de Girona*, i d'altres més.

determinades epidèmies i perillosos contagis vers la ciutadania, coneixent com eren provocades i com es podien prevenir.

Cal dir que es tractava d'una iniciativa pública que no només es traduiria amb la construcció de l'establiment lleter, sinó que comportaria una sèrie de reglamentacions i normatives municipals que regularien les diferents activitats vinculades. Així, també afectaria de ple els ramaders que volguessin proveir la ciutadania de llet, els comerciants que la volguessin vendre i l'activitat de la mateixa Central Lletera.

Tot i tractar-se d'un important pas endavant, per bona part de la ciutadania, el fet no fou exclòs de polèmica, crítiques i protestes. Hi va haver detractors de la iniciativa municipal, no només des de contraris amb ideologies polítiques diferents, com podia ser l'oposició política, sinó també des de sectors partidaris o col·laboradors de la mateixa alcaldia. Tampoc la van rebre amb bons ulls molts dels ramaders gironins i de localitats veïnes, que veien amb la instal·lació de la lletera un més que possible entrebanc a la venda de les seves llets, una operació econòmica que en molts casos els permetia uns guanys suplementaris. Igualment també fou criticada per altres sectors comercials, encara que no tinguessin res a veure amb el món rural, ja fos per que es vinculaven o solidaritzaven amb els ramaders, per ser contraris políticament a l'alcaldia, o per ser crítics amb tot tipus d'actuacions institucionals.

Com veurem, allò que podia alterar mínimament el conservadorisme d'uns i la manera de viure d'altres era suficient raó per poder protestar. Va haver-hi resistència davant tot tipus de mesures que podien comportar canvis. La iniciativa municipal i sanitària provocà importants reaccions contràries, que arribaren en alguns casos a ser violentes i vandàliques. Amb tot, la construcció de la Central Lletera es portà a terme i, tot i les oposicions i entrebancs, amb ella s'inicià una activitat que fou, segons el parer de molts, pionera i mirall per a diferents indrets de la resta de l'Estat.

Estructurarem el nostre estudi en diferents temes i apartats, on veurem, cronològicament, tots els esdeveniments a destacar del centre lleter municipal, no només els interns, propis de l'establiment, sinó a més, tots aquells externs que influenciaren en la seva creació, en el seu funcionament i en el seu particular desenvolupament. Des de la seva pròpia concepció inicial, dirigida com hem dit per una voluntat institucional, del consistori gironí, lligada a una necessitat pública i sanitària, que va convertir el proveïment de llets a la població de Girona en una tasca reglamentada, amb obligacions per qui volia abastir o vendre llet a la ciutat, sempre sota el control i inspecció de l'autoritat local, fins a convertir-se en una activitat privada, de

propietat i explotació particular o personal, com tantes altres institucions o indústries que coneixem. I així fins a la seva fi com a establiment productiu i el seu posterior tancament, produït pel mateix sistema i model econòmic en què vivim.

Hi mostrarem un recorregut en el temps on veurem aspectes prou rellevants i interessants com, per exemple, les conseqüències de la Guerra Civil, o com s'adaptà al posterior règim franquista, i més tenint en compte que havia estat un instrument creat per republicans, que fins i tot es podia haver considerat com a un important element propagandístic dels seus creadors inicials. Així igualment, valorarem les relacions i els lligams que mantingué la pròpia Central Lletera amb els diferents implicats dins el mateix sector lleter, al llarg de la seva existència. Així, per exemple, tindrem en compte els vincles, sempre interessants, amb la societat ramadera o amb els seus propis proveïdors, que en molts casos podien ser intermediaris. Igualment, no podem oblidar-nos dels nexes, o desavinences, que podien existir amb aquells empresaris o institucions que portaven a terme la mateixa activitat, o sigui, amb els industrials lleters existents a la província gironina. Es tractava d'unes relacions molt canviants amb el pas del temps, i on la seva particularitat municipal, institucional i pública tingué un pes prou important.

Igualment comentarem i valorarem les diferents relacions i implicacions viscudes entre el centre industrial lleter i les diverses institucions polítiques, econòmiques i fins i tot socials que han conviscut en cada moment al llarg de la seva existència: uns inicis en els darrers anys de la República, amb les convulsions i complicacions existents pròpies del moment, per continuar posteriorment amb la dictadura franquista, després de ser reparada dels danys ocasionats durant la Guerra Civil. Durant els prop de quaranta anys funcionant sota el règim militar, es succeïren i es portaren a terme tres models econòmics d'explotació molt diferents entre ells, com anirem coneixent posteriorment. En totes aquestes etapes la intervenció i la manipulació de les autoritats tingué un pes molt significatiu, tant a nivell individual del propi recinte lleter, com a nivell global del sector econòmic, amb normatives i legislacions que afectaren directament la seva funcionalitat i existència. Tot plegat per conviure finalment amb el període democràtic en que ens trobem, i en el què ha viscut el seu definitiu tancament.

En el final de l'activitat productiva de la Central, hi han tingut molt a veure els diferents canvis econòmics que s'han produït al llarg d'aquests últims anys i que han afectat de ple la seva pròpia activitat. Fets com l'entrada al Mercat Comú, més conegut actualment com la Comunitat Econòmica Europea (CEE), que repercutí sobre tota la

ciutadania, i especialment sobre totes les activitats i ocupacions relacionades amb el món rural, en el seu moment, o com la posterior globalització econòmica que va viure, i que encara pateix tota la societat. Foren canvis importants, entre d'altres, que portaren a la regressió i a la no viabilitat econòmica de la Central, i comportaren conseqüentment el seu propi tancament.

2.1. Una iniciativa pública.

El dia 7 de Maig de 1935, l'Ajuntament de Girona i el seu alcalde en cap, Francesc Tomàs Martin,² feien saber a la ciutat de Girona, a través de la publicació d'un Ban, la implantació del servei d'higienització de llets per al consum de la ciutadania, mitjançant el funcionament d'una Central Lletera Municipal, que s'inauguraria el dia primer de juny d'aquell mateix any.

Aquesta publicació fou fruit d'un llarg treball del mateix consistori i de les diferents institucions sanitàries de la Ciutat, no sense debats, problemes i polèmiques que ja s'havien iniciat al voltant dels anys vint. Ja a l'abril de 1927, tot i que l'esborrany està datat a l'agost de 1926, a través de la Junta Municipal de Sanitat i Assistència Social, es presentava un estudi, al Ple de l'Ajuntament, sobre la necessitat de municipalitzar l'abastiment de llet a la ciutat de Girona.

Jaume Pagès Bassach,³ Inspector cap de Sanitat Veterinària Provincial de Girona llavors anomenada "Subdelegación de Veterinaria del Partido de Gerona", i Inspector

² Francesc Tomàs Martin fou elegit democràticament, com alcalde de Girona, al març del 1934 i exercí com a tal fins a les properes eleccions, les celebrades al 1936. Industrial gironí encapçalà la llista de la Lliga Catalana. Grup que es presentà a les eleccions formant una coalició dretana amb els partits tradicionalistes i monàrquics, sota la denominació d'Unió i Defensa Ciutadana. La premsa de l'època titllà d'espectacle l'actuació del nou equip de govern alhora de decidir-se per un nou alcalde, en la sessió de constitució del nou Ajuntament. (L'Autonomista, 5 de març de 1934). Per conèixer amb més detall el fet a "L'elecció del nou batlle Francesc Tomàs" de Manuel Bonmatí, dins Presència, 352 (11 de gener de 1975, pàg. 9), on explica que un cop guanyades les eleccions, quatre regidors monàrquics (tres carlins, - Tarrés, Viñas i Deutaner, i Domènech- i el Sr. Busquets Norat) es negaren a complir un pacte establert per l'elecció d'alcalde si sortien guanyadors dels comicis.

Sobre aquest temps i aconeteixaments podem tenir molt presents els diferents treballs i estudis publicats per Josep Clara. Aquests ens donen a conèixer la societat civil i política de Girona amb aportacions d'importants dades. Les publicacions de Josep Clara tenen uns inicis al llarg del segle XIX, fet que ens dona a conèixer una amplitud amb millors detalls de la pròpia II República.

També cal citar les aportacions de Pere Cornellà i Roca, que dins l'especialització pròpia del primer terç del segle XX hi destaca amb interessants dades i detalls del període polític republicà. Dins el treball *Història de Girona*, dirigit per Lluís Costa i coordinat per Julià Maroto, ens podem adonar amb total claredat. Als Annexes hem reproduït la composició consistorial dels anys 1931 i 1934, concretament al Document 22.

³ Jaume Pagès Bassach. (1900-1980). Veterinari nascut a la localitat de Gualta, Baix Empordà. Ocupà el càrrec d'Inspector cap de Sanitat Veterinària Provincial de Girona entre 1925 i 1934, encara que entre

Veterinari municipal de Girona, junt amb la “Inspección Provincial de Sanidad”, foren els que portaren a terme la confecció d’un primer treball sobre la necessitat d’aquesta municipalització. Aquest estudi demanava a l’alcaldia de la Ciutat una solució urgent i dràstica: una ràpida actuació davant un important problema sanitari, que podia ser produït pel consum de llets en males condicions higièniques. S’hi exposava i s’hi denunciava una manca de rigor i consciència sobre el consum de llets. Així s’exposava que no existia un control higiènic adequat sobre les llets, que es venien amb total llibertat a qualsevol indret de la ciutat. Alhora, es donava a entendre que tampoc es portava a terme una tasca preventiva, un treball que era necessari i que podia evitar possibles complicacions sanitàries. Els autors demanaven mesures preventives dirigides als consumidors, als propis productors i venedors. També es denunciava la manca de controls sanitaris o veterinaris sobre els animals productors de llet.

El treball anava més enllà i mirava el futur, ja que considerava que el problema sanitari es podia agreujar amb el creixement de la població consumidora d’aquest producte. Aquest fet podia arribar a prendre unes dimensions negatives per a la ciutadania, que podien ser fins i tot catastròfiques.

Jaume Pagès Bassach i la “Inspección Provincial de Sanidad” portaren a terme conjuntament aquest primer estudi sobre la municipalització de la llet concretant-ho en una sèrie de pilars bàsics i fonamentals. Tot i que foren unes bases primerenques, aquestes tingueren un pes important en la definitiva publicació i actuació municipal. Cal concretar que tot i que la presentació inicial d’aquest estudi no es realitzà en la mateixa alcaldia, que llavors ho publicà en forma de Ban, aquest treball conservà i mantingué bona part del seu contingut. Segons un article de Manuel Bonmatí ⁴ publicat a la revista *Presència*, el projecte inicial vers la necessitat sanitària de la llet ja l’havia preparat l’anterior alcalde Dalmau i Casademont, d’Esquerra Catalana. ⁵

1925 i 1929 fou de forma interina. En anys posteriors fou President del Col·legi Oficial de Veterinaris de Catalunya i Inspector cap dels serveis pecuaris de la Generalitat a Girona. Personatge molt reconegut en l’àmbit higiènic i sanitari dels animals. A més de la seva iniciativa en la creació de la Central Lletera Municipal, hi destacà en el desenvolupament de la indústria càrnia gironina amb aspectes estructurals, tecnològics i sanitaris. Com veurem, participà com a Ponent General en el I Congreso Internacional Veterinario de Zootecnia a Madrid el 1951.

⁴ Manuel Bonmatí Romaguera tret de la vessant historiogràfica que mostrem fou un personatge contemporani al naixement de la Central Lletera. Formà part del Consistori gironí en el grup de la Lliga, al costat de l’Alcalde Francesc Tomàs. Manuel Bonmatí, banquer de professió, ocupà el càrrec l’Alcalde accidental en absències del titular i cal destacar que coincidí alhora en moments claus en la vida de la Lletera, com fou el dia de la inauguració juntament amb la “revolució dels lleters”.

⁵ Revista *Presència* del dia 1 de març de 1975. Consultat a l’hemeroteca digital de l’A.M.Gi. En aquest exemplar Manuel Bonmatí ens exposa que tot i les discrepàncies existents entre Lliga i Esquerra sempre

Un fet a destacar fou l'actuació de cada grup polític en aquells moments. Com veurem, part de l'oposició municipal donà suport al Consistori, mantenint sempre una predisposició positiva vers el nou sistema higiènic i la necessària solució davant el problema exposat. Aquest suport i aquesta unitat consistorial es mantingueren mentre es discutí i confeccionà l'estudi. Ara bé, part dels aliats a l'alcaldia en aquells primers moments, posteriorment formaren part dels contraris a l'establiment de la Central. Tots aquests fets, aparentment contradictoris, tenien una explicació i un raonament lògic, que anirem valorant i exposant al llarg dels corresponents apartats.⁶

Aquest és el document presentat per l'autoritat sanitària de la Ciutat al Ple de l'Ajuntament, amb les corresponents bases:

“Municipalización de la leche.

Lo que suscriben, Vocales natos de la Junta municipal de Sanidad tienen el honor de someter a la consideración del Pleno de la misma para que se discuta, apruebe y se recabe del Pleno del Ayuntamiento el mayor celo y atención para conseguir se implante en la ciudad de Gerona la municipalización del abasto de leches, como un problema sanitario y de profilaxis pública que puede concretarse en las siguientes bases:

Primera: Usando de la facultad que concede el Estatuto Municipal en su artículo 169,⁷ se municipaliza el servicio de la venta de la leche en este municipio,

mantingueren una mateixa visió vers la necessitat higiènica de la llet, “Però la Lliga i l'Esquerra es mantingueren unides i, amb temps i paciència, el projecte de la nova Central Lletera va ésser aprovat”.

⁶ Un article publicat a la Revista *Presència* l'1 d'octubre de 1966 titulat “*La antigua política*” ens escenifica a modus d'exemple les alternatives i avatars que es succeïren amb el tema de la Lletera. Reproduïm un fragment de l'article signat per les inicials M. B. R., ens deia així: “...Concretamente el tema de la Central Lechera. El día que pueda escribirse la verdadera historia de la construcción de la primera Central Lechera de España, se pondrán al descubierto las vicisitudes que hubieron de superarse, para llegar a implantar un régimen de higiene láctea, que hoy día priva en todo el mundo. Pues bien, ... en el asunto de la Central Lechera de Gerona, estaban en pro de su construcción, los elementos de la Esquerra de Cataluña, comandados por D. José Mª Dalmau Casademont – decidido partidario de tal construcción – y asimismo los concejales de la “Lliga” bajo la ejida del Alcalde D. Francisco Tomás y que enfrente estaba una amalgama de elementos políticos, que aun no se ha podido aclarar, que motivos les unían en tal oposición. Los carlistas, los monárquicos, los socialistas, los comunistas y los de la FAI, constituyeron la oposición al proyecto..”

⁷ Per poder conèixer amb més exactitud, a que es refereix aquest article de l'Estatut Municipal de 1924, existeixen diferents treballs i estudis que han tractat i estudiat aquest tema, amb entenedores explicacions i valoracions adients. Entre ells hem consultat un dels treballs d'Angel Ballesteros Fernández. Personatge adient i vinculat directament a l'Administració pública, amb càrrec laboral de Secretari i Interventor de l'Administració Local, “Manual de Administración Local”, publicat a Madrid. 5ª edició del 2006. Un treball on no només cita l'article en qüestió, sinó que dona una interpretació legal i jurídica del mateix que ens ajuda a situar-nos amb més rigor en el temps que tracta. Cal dir que he considerat oportú afegir l'article 170 donada la relació i complementarietat amb el citat art. 169. Ahora que veurem en el decurs del treball, que hi ha referències a la monopolització de serveis per part de l'Administració Local de Girona, fet que aquest article fa referència de manera explícita.

correspondiendo por tanto su exclusiva compra-venta al municipio por medio de la institución sanitaria respectiva.

Segunda: Las leches conservadas y productos derivados serán sometidas a una rigurosa inspección, autorizando en su caso la venta de los mismos. Están exentas de esta inspección y autorización las leches medicamentosas despachadas en las farmacias bajo receta, quedando supeditada, sin embargo, a la inspección regulada por el Estado.

Tercera: Se establecerá el catastro de la producción de la leche mediante inspección de los centros productores, (locales, animales, utensilios, alimentación etc. etc.)

Cuarta: La institución sanitaria municipal de la leche se regulará por su reglamento especial, en el que constará:

- a) Recepción de la leche. Análisis.
- b) Purificación (filtración, pasteurización, esterilización, embotellado).
- c) Expedición.
- d) Reparto. Depósitos, barrios extremos.

Quinta: Dicho Centro, dependiente del Municipio, estará regido por una Junta y una Dirección. La Junta constará de elementos técnicos y administrativos. La institución tendrá personal técnico, administrativo y subalterno. A la sección administrativa de la Junta compete regular el precio de la leche y la vigilancia del régimen administrativo de la institución.

Sexta: Dicha institución requiere su local especial adecuado y a cargo del Ayuntamiento.

Séptima: Económicamente, el proyecto es viable, por la diferencia entre la compra venta que puede establecer el Municipio sin perjudicar al productor, garantizando extraordinariamente al consumidor la pureza de la leche.

Se calcula 5.000 litros, suponiendo que solo 20.000 habitantes tomen leche a razón de 250 gramos diarios por habitante, a diario de ingreso de leche en la

Estatuto Municipal de 8 de Marzo de 1924. "Municipalización de Servicios"

Art. 169. Los Ayuntamientos podrán administrar y explotar directamente los servicios municipales obligatorios, y podrán también, con arreglo a lo preceptuado en esta Sección, municipalizar los que no tengan ese carácter.

Art. 170. Sólo podrán municipalizarse con carácter de monopolio los servicios de abastecimientos de aguas, electricidad, gas, alcantarillado, ... y todos los que se determinen por el Gobierno, a petición de cualquier Ayuntamiento, y previo informe del Consejo de Estado en pleno.

Se recoge así un doble carácter de la municipalización.

- Autorización para gestionar no sólo los servicios mínimos, sino además cualquier actividad de primera necesidad y que redunde en beneficio de los vecinos. La municipalización habilitaba para una gestión empresarial y técnica superadora de la hasta entonces exclusiva actividad jurídica.

- Habilitación para ampliar el ámbito de la actividad municipal a sectores no incluidos en la ley como de su competencia. Ahora bien, esta intervención en sectores hasta entonces entregados a la iniciativa privada, podía hacer en régimen de libre concurrencia o de monopolio. En el supuesto de la municipalización con monopolio el Ayuntamiento extrae del régimen de libertad de empresa un sector de actividad que hasta ese momento vivía en él y, en consecuencia, puede proceder a la expropiación.

capital. Al año 1.825.000; en números redondos digamos 2.000.000 de litros. Si la diferencia de compra venta se puede establecer en 0'20 Pesetas por litro, da un ingreso bruto al año de 400.000 Pesetas.

Gerona 26 de Abril de 1927.⁸

Amb la presentació d'aquest document al Ple de l'Ajuntament, el debat i les picabaralles dialèctiques quedaren servides. La citada unitat consistorial, respecte aquesta qüestió, quedà ràpidament diluïda, just en el moment que es passà de la teoria a la pràctica. La discussió plenària amb el tema de fons de la Central Lletera i el nou sistema higienitzador de llets estigué a l'ordre del dia fins a la fi del mateix règim republicà. Es tractà d'un tema que si no es trobava en l'ordre dels punts a debatre en un Ple qualsevol, aquest sorgia en l'apartat de precís o qüestions finals. El debat quedà enquistat en els Plens municipals i alhora, com veurem, podríem arribar a creure que es traslladà intencionadament al mateix carrer. En aquest es van produir reaccions de la mateixa societat gironina, no de manera generalitzada, però sí d'aquells sectors més implicats en la seva constitució, construcció i futur funcionament, o sigui, ramaders productors i venedors de llet.

Dins les sessions institucionals cal destacar que no es qüestionà mai la necessitat d'aportar un producte saludable a la ciutadania, que tingués les màximes garanties alhora de ser consumit, igual que tampoc es negà un control imprescindible i rigorós sobre els animals productors de la llet i de les respectives vaqueries on s'establien els animals. No es qüestionava de manera diferenciada i partidista aquests fets, que es podrien caracteritzar com a bàsics, i també es podrien definir com a teòrics, però tampoc s'aportaven unes iniciatives útils, eficients i pràctiques que pal·liessin les dificultats i els problemes existents. Igualment, cal dir que també es debatia sobre com es portaven a terme els diferents controls i actuacions preventives, on apareixien les importants mancances que tots coneixien i preocupaven. Així mateix podríem valorar i destacar que haurien d'haver resultat efectives qualsevol tipus de mesures, funcionant i vetllant pel bé dels ciutadans, però que a la pràctica no resultava ser realment així.

Existiren importants i diferents divergències. Sense deixar de banda la mateixa existència física de la Central, aquestes es centralitzaren bàsicament en aspectes

⁸ Document original. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36). Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'A.M.Gi.

fonamentals i organitzatius del propi establiment, tot i que resultava difícil de discutir si el propi centre ja no era acceptat. Així, no hi havia consens amb un seguit de qüestions, com amb qui i amb quines condicions s'havia de portar a terme l'activitat i l'explotació de la mateixa Central Lletera; tampoc sobre a qui s'havia d'atorgar per fer-se càrrec de la construcció i del manteniment de l'edifici i dels diferents components del mateix. El punt més conflictiu, i el que provocà més enrenou, va ser el de la relació que havia d'existir entre la nova instal·lació i aquells que havien d'aportar la llet, o sigui els vaquers, ramaders i venedors, tant els de la ciutat de Girona, com dels pobles veïns que també hi aportaven llet, i com els havia d'afectar. Igualment, una última discussió es centrava en la relació contractual que havia d'existir entre el mateix Consistori i l'establiment industrial.

Tots aquests punts s'aniran veient i valorant amb l'exposició dels diferents apartats, amb un lligam comú, el de la Central Lletera Municipal: una iniciativa pública amb una marcada discussió política.

2.2. La higiene de la llet. Una inspecció sanitària deficitària.

El problema de la inspecció sanitària de la llet destinada a l'abastiment públic era un dels més complicats de la higiene alimentària i al qual no s'havia dedicat tota l'atenció que es mereixia en importància. El producte es venia a la ciutat amb el sistema tradicional de venda ambulant, com molts altres productes agraris que provenien de les hortes i vaqueries existents dins la mateixa ciutat, o d'explotacions rurals de rodalies i localitats veïnes. Els ramaders productors de llet, o els també nomenats simplement venedors, portaven la mercaderia a diferents llocs de la ciutat, des d'on la venien directament al consumidor. El ja citat Manuel Bonmatí en un dels seus escrits ens situava aquests en llocs prou coneguts: "... sota els porxos de la Plaça del Vi, de la Independència o de la Plaça del Gra."⁹

Aquests venedors, un cop arribat als seus punts de venda, que normalment consistien en un indret fix, encara que no sempre, havien de rebre la visita del personal assalariat del municipi, els encarregats de realitzar un control sanitari sobre el producte que es pretenia vendre. Aquest, però, no era un fet totalment assegurat, i no resulta prou clar que es produís a tots els venedors existents. I encara amb menys probabilitat es

⁹ Fragment publicat a la Revista *Presència* el dia 1 de març de 1975. Consultat a l'hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

portava a terme en aquells que realitzaven una venda ambulat amb mobilitat, o sigui, aquells que es dedicaven a la venda de llet sense tenir un lloc fix.

La inspecció havia de ser realitzada per part del personal funcionariat que l'Ajuntament tenia contractat per fer aquesta feina. El problema existia en el moment en què no es produïa tal inspecció en tots els punts de venda existents. Igualment, cal que afegim que allà on es produïa aquest control higiènic i sanitari de la llet, el dubte i la incertesa per part de qui exercia aquest servei havia de ser un fet constant i normal, donat que no es coneixien amb la seva totalitat les característiques pròpies de la llet. Valoraven i analitzaven el producte seguint unes pautes marcades per l'administració competent, però que eren del tot insuficients. Els paràmetres que es tenien en compte presentaven mancances en la determinació de la salubritat del producte i podien aportar una seguretat precària, fins i tot arribar a ser totalment errònia. Així, seguint les pautes marcades en l'anàlisi, una llet aparentment normal, amb una densitat tolerada, amb una bromometria justa, amb una acidesa correcta, podia ser considerada com a bona pel consum humà, i podia resultar no ser així.

Cal valorar que no es tenien en compte altres factors que per la naturalesa del producte havien de merèixer una correcta atenció. Hi havia una sèrie d'aspectes fonamentals que no podien ser obviats o desconeguts. Així, a grans trets podem creure que la llet que es venia procedia de vaques que possiblement ningú havia reconegut i de les quals es desconeixia l'estat, animals que havien estat munyits en un recinte ignorat i que podia ser envoltat d'un ambient de brutícia. Igualment havia de ser molt important conèixer l'estat saludable de la persona que havia realitzat la munyida i amb quines condicions higièniques portava a terme l'acció; així mateix l'estat del recipient on es trobava la llet durant la munyida, igual que durant l'acció de la pròpia venda i els utensilis que s'utilitzaven per dispensar la quantitat que es venia. També s'havia de valorar com s'havia produït el seu transport, durant el qual probablement no s'havia tingut cap mena de mesura elemental higiènica. Tot un seguit d'elements i fets a tenir en compte i que durant l'anàlisi i control dels funcionaris no es consideraven o no es valoraven correctament, per diversos motius i raons.

Les inspeccions que es portaven a terme podien arribar a ser favorables, però el producte analitzat podia no tenir una total garantia sanitària. El medi legal per realitzar totes les inspeccions citades existia, però els instruments humans i manuals utilitzats resultaven ser insuficients i precaris. Cal afegir a més, aspectes primordials i transcendents, com la mateixa ignorància de factors tècnics propis del producte, que

eren insuficients per poder garantir correctament el que es pretenia: un control que assegurés un producte òptim i saludable per al consum.

En resum, existia una destacada mancança en tots els nivells reguladors i controladors: des de les normatives legals que pretenien regular l'activitat, no prou definides i difícils de portar a terme, fins al propi control físic que es devia realitzar i portar a terme sobre el propi producte.

D'aquesta realitat sanitària, deficitària i mancada de rigor higiènic i saludable vers la llet que abastia la ciutat de Girona, diverses publicacions, articles i notícies del moment se'n feren ressò. Molts d'aquests escrits ja havien aparegut amb anterioritat a l'estudi municipal citat, denunciant l'estat en que es comercialitzava la llet, les conseqüències que podia comportar i com s'havia fer front al problema existent. Però no fou fins a l'aparició del treball oficial citat que es deixaren veure i sentir amb més força en els diferents medis gironins escrits, ja que varen fer al·lusió a aquesta qüestió d'una manera clara i directa: abordant i recolzant, en alguns d'ells, els estudis portats a terme pels organismes oficials i, en d'altres, exigint i demanant la necessitat de prendre mesures per solucionar un problema que s'arrossegava feia anys.

Molts d'aquests escrits els trobem publicats en el diari *El Autonomista*. Podem fer referència a un treball que data de l'any 1925. En ell es tracta sobre l'abastiment de llet a la ciutat de Girona i el problema municipal que representava una inspecció deficitària de la llet. El veterinari militar Francisco Centrich exposà en diferents articles, publicats en diferents edicions del citat diari, la gravetat del problema existent. La reflexió i valoració d'un professional de la salut dels animals havia de ser un exemple prou seriós per entendre l'existència d'un problema i l'abast que podia tenir. Exposava que aquest assumpte no es podia deixar de banda i havia de ser solucionat amb celeritat per l'administració municipal. Igualment, anava més enllà advertint de possibles problemes, fent esment de les greus conseqüències que podia comportar sobre els consumidors. L'autor considerava que la responsabilitat sanitària de l'Ajuntament era de primer ordre i estava obligat a utilitzar tots els instruments i medis de què disposava a la seva ma, tot i que aquests comportessin poques adhesions socials, o fins i tot reaccions contràries. Hi exposem un breu exemple extret d'un dels seus articles on feia referència a aquest fet amb una important claredat:

“La inspección sanitaria de los artículos alimenticios es función exclusivamente municipal. En todas épocas, desde las más primitivas aglomeraciones

de vecinos, los elementos directores de las mismas se han preocupado de organizar la vigilancia de las alteraciones y adulteraciones de las sustancias de consumo público.

Nuestra legislación concede en este sentido facultades amplísimas, dotadas casi del carácter dictatorial que deben poseer todas las disposiciones sanitarias. Por este lado no encuentran cortapisas los Ayuntamientos, ya que jamás se ha dado el caso de verse derogada una disposición municipal, por dura que haya sido, encaminada a la mejora sanitaria de los alimentos.

... La leche, que tan meticulosa vigilancia requiere, apenas si paga nada en concepto de derechos sanitarios y administrativos, y este es el secreto de que la venta de este artículo haya estado a merced casi siempre de gentes ignorantes o de mala fe. ...”¹⁰

Existia doncs un problema real, que persones com el veterinari militar Francisco Centrich i d'altres ciutadans havien denunciat públicament i demanaven una intervenció de les autoritats. Era doncs una qüestió que la Inspecció municipal de Sanitat Veterinària coneixia i no tenia intenció d'obviar o deixar de banda.

Posteriorment, amb aquest sentit crític i amb la mateixa intenció d'afrontar i superar la situació, un nou estudi fou elaborat i presentat a la Corporació Municipal al novembre de 1930. El mateix Consistori gironí l'havia demanat a les institucions sanitàries de la Ciutat. L'estudi va ser portat a terme per la Junta Municipal de Sanitat i Assistència Social juntament amb la mateixa Inspecció Municipal de Sanitat Veterinària de la ciutat de Girona. Es tractava d'un nou treball amb el mateix propòsit que l'anterior, però que mostrava més maduresa en el tema plantejat. En l'estudi, explicatiu, rigorós, detallista i fins i tot exigent, es destacaven una sèrie d'arguments sanitaris,

¹⁰ Fragment d'un dels articles que Francisco Centrich, veterinari militar, publicà en el Diari *El Autonomista*, el 3 de Juliol de 1925, a la pàgina 1. Aquest article en qüestió, “La inspección de la leche, problema municipal”, es reafirma objectivament amb l'estudi que presentà posteriorment la Inspecció municipal de Sanitat Veterinària a l'Ajuntament al Novembre de 1930. Fet que el fa interessant, i que aborda un problema real. En aquesta publicació es valoren, no només aspectes relacionats entre la salubritat de la llet i l'administració municipal, si no que realitza una visió global de tot allò que es relacionat amb la llet. Des de que és munyida, en quin estat es troben els animals, les vaqueries, com es transporta, qui la ven, quines adulteracions es produeixen, ... On ahora analitza les possibles millores que es podrien portar a terme. Igualment interessants són altres articles escrits en el mateix diari, on destaquen els publicats els dies 27 de Juny i 1 de Juliol del mateix 1925, on s'exposen diferents qüestions, com el problema en la inspecció de la llet destinada al consum i abast públic, o com i quan es considera una llet higiènica o saludable pel consum, igual que descriu quins mals hàbits tenen aquells que muneixen els animals, o quins personatges i llurs estudis científics exposen temes i aspectes per millorar la salubritat del producte i de l'animal, ... Els articles publicats en qüestió són els titulats “Aspecto social de la inspección sanitaria de la leche de abasto. I Fundamentos i II Normas de producción.”

higièncics, humans, animals, tècnics i tecnològics relacionats amb la salubritat de la llet i de tots els productes que se'n derivaven. El treball, ben documentat, volia agilitzar de manera urgent la futura construcció o establiment d'un centre on poder higienitzar la llet que es consumia a la Ciutat, per tal de proporcionar, ajudar i exigir una mesurada i transcendent millora de la sanitat animal i el seu medi.

Tot i no ser el primer treball que es presentava a l'Ajuntament on s'abordava la municipalització de la llet, cal dir al seu favor que aprofundia en la qüestió i en el problema. El seu objectiu era donar a conèixer els problemes existents amb millor precisió i realisme, fins i tot, tenint en compte els mitjans de què disposava la Institució Municipal. Alhora, radicalitzava la seva demanda argumentant els efectes perillosos que podia patir la ciutadania i així mateix aportava solucions coherents i reals. El treball s'havia inspirat no només en estudis teòrics que havien estat publicats per professionals i organismes oficials amb una experiència contrastada, si no en exemples pràctics existents a diferents indrets, que treballaven la qüestió en la mateixa direcció i havien aconseguit importants avenços.

Per donar a conèixer i fer més entenedor aquest segon estudi el desglossarem en diferents apartats, tot i que originalment no presentà cap divisió interna. Un primer punt o apartat que podríem valorar és el que fa referència i es fixa en les inspeccions i controls que s'havien de portar a terme a les vaqueries i establiments on es produïa la llet. El coneixement de l'estat i la situació de les instal·lacions on es munyia no havia de ser ignorat, tot el contrari. Les vaqueries havien de ser conegudes físicament per la seva localització, igual que pels animals que les habitaven i composaven. Així es podien portar a terme amb millor facilitat les oportunes visites veterinàries, per conèixer l'ambient real i l'hàbitat dels animals in situ. Es tenia en compte igualment que la majoria d'elles podien ser emplaçades al medi rural, a les afores o voltants de la ciutat. Podien arribar a ser fins i tot establiments situats en municipis veïns a la ciutat de Girona, que tot i ser d'altres localitats portaven a vendre la llet a Girona, en moltes ocasions, ja que era un mercat que els hi proporcionava una major rendibilitat. Tot i això, s'havia de conèixer la situació i l'estat de tots els establiments d'on procedia la llet que llavors era consumida a la Ciutat.

L'estudi presentat feia referència de manera especial a la vida que es portava en aquestes masies o vaqueries. En ell s'argumenta que en la seva majoria aquests establiments eren habitats i regits per gent del camp, generalment amb arrelades costums i tradicions, però també mancades d'hàbits de netedat. Es tractava d'un fet que

havia de ser necessari canviar, conscienciant-los de forma raonada, sense haver d'afectar la seva manera de viure. Calia inculcar un canvi que podia ser difícil i que podia resultar un inconvenient per a molts d'ells, però havia de ser un fet imprescindible que havien d'assumir i entendre.

En aquesta tasca i vinculada a aquest apartat es requeria doncs un servei d'inspecció i assessorament municipal que estigués en contacte directe amb els productors: una organització laboral amb recursos tècnics i humans propis, que estiguessin capacitats per poder portar a terme aquesta acció, que poguessin arribar a realitzar un control preventiu i educatiu eficaç i continu. El que es reclamava era, en definitiva, un servei públic en millors condicions del que existia en aquells moments.

Dins aquest mateix apartat inclouríem un afegit molt vinculat a la situació i a l'estat de l'establiment i els animals. En l'estudi també s'hi contemplava la necessitat de que cada proveïdor de llet estigués obligat a presentar un certificat periòdic de l'estat de salut del bestiar i del personal encarregat de la munyida, així com del perfecte estat higiènic dels locals i l'alimentació a que estaven sotmeses les vaques lleteres. En definitiva, es pretenia una major i millor implicació de les parts interessades en aquesta qüestió, i una col·laboració entre ramaders i administració pública que capgirés la situació del moment.

En un segon punt, molt relacionat amb el primer, s'hi reflectia la necessitat de crear un cadastre d'animals vaquins, amb la conseqüent inspecció sanitària periòdica dels animals productors: una classificació documentada, un cens animal per arribar a conèixer, dins el possible, de quines vaques provenien les llets proporcionades, que aquestes no fossin anònimes. Es buscava un sistema per conèixer l'estat del producte per vaqueries i, arribat el cas, poder arribar a estendre el control de manera individualitzada a cada animal. Cal dir, però, que tot i ser el camí correcte a seguir i la bona pràctica que tenim a l'actualitat, aquesta individualització del bestiar no deixava de ser una utopia en aquells moments o una molt interessant i ambiciosa aposta de futur. No hi havia medis econòmics, tècnics i tecnològics, en aquell temps, per poder controlar totes les vaques lleteres una per una. Tot i així, aquest cadastre havia de facilitar un millor i major control sobre els animals i conseqüentment sobre el producte obtingut i havia de resultar una eina eficaç que facilités una actuació davant el primer símptoma dubtós o problema aparegut.

En aquest segon punt doncs, es plantejava la necessitat sanitària i alhora administrativa de controlar totes les vaqueries, i els seus animals; en especial aquells

establiments que per sistema estiguessin venent un producte en mal estat, sense tenir-ne coneixement en molts casos els mateixos proveïdors. D'una forma urgent i alarmista, es volia fer veure la necessitat de l'existència d'aquest cens o cadastre d'animals. Aquesta documentació havia d'ajudar a la realització d'uns controls i d'unes inspeccions imprescindibles, que es defensaven argumentant i valorant els problemes que podia ocasionar a la salut de la ciutadania un producte amb males condicions higièniques i sanitàries.

Un fragment d'aquest estudi ho reflecteix amb molta claredat. Tot fent referència a les malalties i infeccions que podien contraure les persones si consumien llet en males condicions, arribant en alguns casos fins i tot a posar en perill la vida dels consumidors, diu el següent:

“Més del quaranta per cent de les vaques dedicades a dita explotació són tuberculoses, i un trenta a quaranta per cent també, de les tuberculosi en les criatures, diuen els pediatres, són causades pel bacil de Koch d'origen boví i l'infecció, per tant, per la llet és produïda. Les mamitis streptocóciques són freqüentíssimes en les vaqueries i llur relació amb les angines infeccioses de les persones està netament comprovada. No cal ni parlar de la febre de Malta, endèmica en nostra província i qual origen per abort epizoòtic de les vaques, cabres i ovelles, epidemiològicament forçós és admetre.

Llets brutes són aquelles manejades per gent inculte i descuidada. Són les llets que al passar per un sedàs d'una prèvia filtració, lliuren a la visió els additaments més rars i fastigosos. I d'aquesta manera a la llet hi passen totes les contaminacions possibles, tant de les femelles productores com del medi que les rodeja. El microbi causant del còlera infantil o diarrea verda que tan gros percentatge de criatures porta tots els anys al cementiri durant l'època de l'estiu, no és altra que el del fems de les vaques i la contaminació és freqüentíssima, per les brutícies que cauen a la llet en l'acte de la munyida, per manca de neteja de les mamelles, correntment molt brutes, els caldejaments i la poca cura en omplir i tapar els recipients.”¹¹

¹¹ Fragment de document original presentat a l'Ajuntament de Girona, amb data 19 de Novembre de 1930. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall n° 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.).

En aquest fragment, entre d'altres temes, es feia referència de manera molt negativa el treball que portaven a terme els ramaders i l'estat en que es trobaven les seves instal·lacions. S'hi defineix una societat ramadera bàsicament conservadora, tancada en si mateixa, i rodejada de deixadesa i brutícia, difícil d'adaptar-se a qualsevol canvi en la seva manera de viure. Així mateix, cal dir que l'estudi en qüestió també exposava i valorava la importància de fer veure a la pagesia, mitjançant aquests controls, la necessitat de fer canvis en els seus propis hàbits higiènics i socials. Alhora, les inspeccions i visites periòdiques dels estables productors de llet havien d'anar acompanyades d'un ensenyament adequat i d'un acostament sensat al propi ramader, adreçat al consell, a l'orientació sobre com realitzar correctament i en millors condicions la seva tasca productiva. Aquest fet, portat a la bona pràctica, ajudaria i resoldria en gran part el problema de l'entrada de llet en males condicions higièniques a la ciutat de Girona i possiblement proporcionaria una major venda. Havien d'entendre que la llet en el seu estat natural havia de ser apta per ser consumida. Per arribar a aquest propòsit s'havia de tenir d'una especial cura en la manipulació del mateix aliment i s'havia de ser plenament conscient de que el que tenien a les seves mans no era una simple mercaderia.

En aquest mateix apartat on es destacava i valorava el canvi d'hàbits higiènics del ramader per un bé comú, també es deia que resultaria molt difícil la seva implantació i continuïtat. No tots es deixarien aconsellar, igual que tampoc s'adequarien a les noves exigències. Es pot dir que un canvi voluntari de la situació en aquells moments es podia veure com un fet impossible d'aconseguir. Era doncs en aquest context que la promulgació de lleis i normatives adequades tindrien molt a dir. Els autors donaven a entendre que s'havia de marcar un període d'adaptació per reconduir els nous hàbits, i que l'obligació i l'execució d'unes normes possiblement farien una feina més ràpida i efectiva.

Continuant amb el treball oficial i amb aquest mateix sentit evolutiu i educatiu, cal dir que els ramaders no eren els únics als que calia de fer veure la necessitat d'uns canvis i d'uns nous hàbits. Es pretenia anar més enllà. No només s'havia d'alliçonar i educar el productor o proveïdor de llet, aquell que es creia menys acostumat a les "bones formes", si no també a totes aquelles persones que havien de dur a terme aquestes mateixes accions. S'havia de preparar correctament als mateixos formadors, els quals havien de transmetre una informació seria i rigurosa. Així mateix també havien de rebre una bona formació tècnica aquells que havien de portar a terme les inspeccions als

estables, aquells que havien d'estar en contacte directe amb el productor i els animals. S'havia de crear una "xarxa" de veritables professionals, coneixedors del producte i de totes les seves particularitats. I, seguint el mateix fil argumental, també s'observà que el consumidor havia de conèixer els perills que podien comportar per la seva salut el beure una llet en males condicions higièniques. En definitiva, calia una tasca divulgativa, informativa i educativa a tota la cadena on era present el producte: a la producció, manipulació i al consum de l'aliment en qüestió.

Tots aquests alligonaments havien de ser vàlids i havien de tenir un significat i un resultat molt important per la societat en general. Havien de generar una futura pràctica totalment productiva i fructífera. Es tractava d'una iniciativa amb una perspectiva de futur, atès que aquests tipus de canvis podien resultar lents en el temps i costosos econòmicament. Així, la instal·lació d'un establiment on poder higienitzar i sanejar aquesta llet havia de ser la solució més adequada, eficaç i ràpida pel present existent i per al futur més immediat. Una Central Lletera havia de resultar ser la millor inversió i ser el millor instrument per anar solucionant i reconduint la qüestió. Així ho argumentava l'estudi exposat:

"Llets produïdes per bestiar sà, ben alimentat, cuidat per persones sanes també; llet recollida amb la màxima pulcritud i netejada per una acurada filtració seria de per sí una llet ideal inclús per a ésser consumida en estat cru. Més com això no és factible en el terreny pràctic per l'abasteixement en llet d'una població com la nostra, bo i no descuidant aquest ideal, precisa que per l'Ajuntament s'adopti la fórmula de centralitzar una vegada al dia, la inspecció completa de les condicions mínimes de la llet per a ésser admesa i tractada adequadament, després, per un procediment avantatjós per a llur conservació en sa primitiva bondat.

Això és factible muntant una central municipal lletera capaç per a controlar i tractar higiènicament la llet que necessita el municipi diàriament per al seu consum."¹²

Era doncs una Central Lletera on poder higienitzar la llet, el que havia de ser l'eina més apropiada amb la qual es resoldrien molts dels problemes sanitaris. Això es

¹² Fragment de document original presentat a l'Ajuntament de Girona pels organismes sanitaris gironins, amb data 19 de Novembre de 1930. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall n° 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'A.M.Gi.

tractava en el tercer i últim apartat. Cal dir que els primers apartats o punts ja exposats, amb les corresponents accions proposades i estudiades, tenien un caràcter més ampli, generalista, vinculant a tots els sectors i elements propis del proveïment de llets, ja que no mostraven un criteri exclusiu o individualitzat; tampoc negaven en cap moment una relació i un protagonisme directament vinculat a l'existència d'un edifici que gaudís de les condicions higièniques exigibles. És en el tercer punt on es concentra la importància en un espai físic i en unes eines reals.

En aquest nou apartat es pretenien definir aspectes propis i interns de l'establiment i de l'immoble: físicament, estructuralment i funcionalment. S'exposaven diferents qüestions; entre d'altres, com havia d'estar distribuïda la Central, quines dependències l'havien de compondre i amb quins propòsits laborals, i també quins instruments i aparells havien de ser necessàriament presents i aportats per a un correcte funcionament.

Però el que cal destacar, dins aquest últim apartat, fou la presentació i l'exposició dels diferents procediments que es podrien fer servir per sanejar i tractar la llet, i així proporcionar un producte saludable, amb una bona qualitat: una diversitat de procediments físics que havien d'anar acompanyats de les instal·lacions i aparells o màquines més apropiades. Calia tenir en compte, a més, que a cada un dels processos hi corresponien uns instruments concrets. Així mateix, en aquest punt també es valorava quina quantitat de llet seria l'apropiada per una ciutat com Girona i, igualment, quin preu seria el més correcte i just, per que no afectés negativament a cap de les tres parts implicades en el camí indicat, ramaders productors, explotadors de l'establiment lleter i consumidors, i on també hi hauríem de sumar els possibles intermediaris o venedors independents.

També s'aprofundia en els aspectes tècnics, amb una sèrie de definicions adequades i necessàries, dirigides a conèixer correctament els diferents tractaments higiènics que podia rebre la llet i que podien ser utilitzats per l'abastiment gironí. Amb aquestes explicacions s'exemplificava la rigorosa voluntat del propi estudi, que era més que una simple declaració d'intencions. Cal dir, sobre la pròpia exposició, que tot i que no es definia de forma clara per quin o quins havien de ser els procediments utilitzats per tractar la llet, sí que deixava veure el model més apropiat o interessant.

Aquest estudi exposava i diferenciava tres tipus de processos per higienitzar la llet, des del que podríem definir com a més senzill o clàssic, fins als exemples més complexos o moderns. Alhora, amb la presentació dels diferents models, ens mostrava

quin havia o podia ser l'escollit per ser instal·lat a la futura Central de Girona. Un model que, com no podia ser d'una altra manera, era presentat amb un un seguit de referències positives d'altres indrets on ja funcionava.

En un primer moment s'exposà el procés, que podríem definir com a més bàsic, més senzill: la utilització del procediment que s'anomenava "*higienització de la llet per simple refrigeració*". Tot i que es valorava molt positivament, no era suficientment convincent. Aquest procés, que havia estat considerat com incipient, pertanyia en certa forma a temps passats. Tot i no ser considerat com a desfasat, ja estava superat tecnològicament per altres models. Com veurem, aquest procés no fou l'emprat definitivament. Aquest tipus de tractament podia representar una inversió mínima per a la tresoreria del Consistori Municipal. O sigui, que es tractaria de la menor despesa pública en màquines i eines apropiades per higienitzar la llet. Cal dir doncs, que la menor inversió comportaria una instal·lació senzilla i bàsica. Igualment, caldria puntualitzar que es tractaria d'uns elements que formarien part fonamental per portar a terme la instal·lació de qualsevol altre sistema. Es tractava doncs, d'una línia productiva composta d'un equipament simple, podríem dir d'un sol cos o aparell, que seria igualment necessari per procediments més costosos. Es definia com una instal·lació essencial i bàsica per poder higienitzar i envasar la llet, amb poques unitats mecàniques relacionades. L'equip es configuraria a partir d'una sèrie d'elements imprescindibles i únics que també podrien ser més o menys complexes, igual que més o menys moderns. Es composaria dels següents aparells: uns dipòsits reguladors, on acumular o recollir la llet procedent dels ramaders i proveïdors, enllaçats o comunicats amb una centrifugadora depuradora, que realitzaria l'eliminació de les impureses que porta la llet mitjançant el mecanisme físic que realitza l'aparell, o sigui, a través d'una centrifugació i d'una filtració. Els instruments estarien connectats amb un refrigerador que treballaria amb aigua freda a quatre graus centígrads de temperatura, que alhora es comunicaria directament amb una màquina d'omplir ampolles, seguida d'una altra que faria la funció de tapadora, que les taparia i alhora les precintaria. Amb aquestes unitats mecàniques es donaria per acabada una línia de sanejament i envasat. Amb aquesta cadena, el procés que era anomenat "*higienització de la llet per simple refrigeració*", quedaria prou definit.

Era un sistema senzill, basat en una higienització de la llet a través d'un moviment físic de centrifugació, amb una ràpida refrigeració, produint un únic intercanvi de calor, i un posterior envasat amb ampolles netes i precintades. Un cop

finalitzat el procés, aquests envasos s'haurien d'anar emmagatzemant en una cambra de fred i posteriorment serien posats a la venda. Es tractava d'un procés gens complicat i poc costós, on la filtració, la centrifugació i la refrigeració eren els tres elements bàsics. El fet de refredar la llet a baixa temperatura, més o menys a uns 4° C., i mantenir-la així fins al seu consum, faria possible una bona conservació.

Un element bàsic, i que no podem obviar, era que la llet recepcionada havia d'estar en condicions òptimes i no podien presentar-se dubtes sobre aixó. Si no era així, aquest model de higienització podia servir de ben poc. Aquest sistema també l'anomenaven com a "*Gotes de llet*", i ja era utilitzat a diferents ciutats espanyoles com ara a Madrid o Sant Sebastià. Però la utilització d'aquesta modalitat podia presentar inconvenients; un cop el producte era adquirit pel consumidor aquest havia de conservar-ho en fred, igual que també s'havia de bullir abans de ser consumit. Aquesta pràctica no era cap novetat, fins i tot era plenament recomanada per les autoritats sanitàries. Com veurem, no deixava de ser una mesura de seguretat alimentària.

Així mateix cal dir, en contra d'aquest procés, que la higienització per simple refrigeració no eliminava tots els microorganismes i bacteris que podien trobar-se a la llet. Els que no eren expulsats per la filtració o la centrifugació quedaven en el producte, tot i que s'ha de dir que veien frenada la seva activitat per l'acció del refredament.

En relació a aquest fet, també s'havia de tenir en compte una conseqüència probable: en el moment que era adquirida la llet per consumir, aquesta no sempre continuava en el refrigerador, ja que no tothom tenia al seu abast un aparell de fred per conservar o refrigerar els aliments. D'aquí la pràctica habitual de bullir inicialment el producte per poder eliminar aquells microbis existents, abans de ser beguda. L'ebullició no deixava de ser un mètode de conservació.

La higienització per simple refrigeració era un sistema que podia ser considerat com a un primer pas i marcà una pràctica sanitària vers la llet. Es tractava d'un procés que permetia la menor alteració del propi producte, però que havia de tenir en compte una sèrie de precaucions. Es proporcionava una llet que era definida simplement com a "crua", freda, o senzillament natural, on la centrifugació i la mateixa refrigeració eren els únics mecanismes físics que li podien fer perdre particularitats pròpies.

Un altre factor que es devia considerar i que podia suposar un entrebanc per l'acceptació d'aquest mètode era el relacionat amb l'arribada del producte a la Central Lletera procedent de les vaqueries. La llet que es recepcionés havia de ser producte de la munyida del mateix dia. És a dir, calia munyir l'animal i tot seguit portar la llet a

higienitzar, fet que en moltes ocasions possiblement no era així. Aquesta qüestió no havia de suposar un problema greu, ja que segons es valorava la majoria de lleters es trobaven en un radi inferior a 5 Km. de distància respecte a la futura Central. Però el fet no es podia obviar i s'havia de tenir en molt en compte, ja que, en segons quins establiments i períodes estacionals, si la llet no es subministrava tot just feta la muniada, podia fer-se mal bé amb molta rapidesa. Una probabilitat aquesta, que havien de tenir molt present, no només els propis ramaders si no els mateixos tècnics municipals, sobretot en els períodes estivals.

Aquest primer procediment tenia aspectes positius, es defensava principalment per un baix cost econòmic en equips i aparells, alhora per un senzill manteniment dels mateixos. Fiscalment presentava els millors números, i tampoc castigava físicament al producte. Alhora, també es vaïa una més que possible preocupació ramadera perquè, en no existir un procés d'escalfament del producte, aquest no patiria cap pèrdua en vaporitzacions; per tant la quantitat aportada pel proveïdor seria la mateixa que s'envasaria i quedarien així anul·lats els possibles recels i males interpretacions dels lleters. Alhora, com hem citat, el producte mantindria totes les propietats i particularitats pròpies. En conclusió, *“la higienització de la llet per simple refrigeració”* no deixava de ser merament una llet centrifugada i refredada.

Un segon sistema exposat a l'estudi per higienitzar la llet, susceptible de poder ser utilitzat, era el que anomenava com a *“pasteurització a alta temperatura”*. Es tractava de produir un ràpid escalfament del producte que el situava a una temperatura superior als 80 °C., que els mantenia uns segons, amb una sobtada refrigeració a continuació que pretenia els 4 °C, òptims per completar el procés. En aquest procediment es veia l'escalfament de la llet com un mal necessari que garantia l'eliminació de molts d'aquells microorganismes que amb el sistema anterior continuaven essent presents a la llet.

Segons l'exposició i l'argumentació dels ponents, però, aquest procés tampoc s'ajustava a les necessitats del municipi. No era molt idoni perquè la llet que es proporcionava a la Ciutat tenia un origen molt proper. Per aquest motiu no calia fer un tractament tèrmic tant rigorós sobre un producte que era teòricament fresc. No feia falta un càstig d'aquests tipus sobre una llet que suposadament feia poc que s'havia produït de la muniada. La distància que hi havia entre les vaqueries i el centre higienitzador havia de ser doncs un factor determinant que s'havia de tenir molt en compte. Els dos models exposats fins ara així ho certificaven.

En l'exposició d'aquest segon procediment cal dir que s'exemplificava aquesta última circumstància portant a terme una comparació entre la procedència de les llets que abastien les ciutats de Girona i la de Barcelona. Amb aquesta equiparació es valorava la necessitat de fer uns tractaments higiènics diferents sobre la llet entre les dues ciutats, argumentant la diferent distància de la procedència de la matèria primera que abastia les mateixes, i que repercutia directament sobre el producte a tractar, ja que la "frescor" del mateix podia diferir considerablement. Era una justificació real que caracteritzava de forma necessària el consum de tot tipus d'aliments a una gran ciutat, com era Barcelona, però que difícilment era aplicable a Girona, de dimensions més reduïdes, i amb una menor urbanització perifèrica segons l'estudi, que diu així:

"Nostra ciutat que es caracteritza per tenir llet abundosa en un radi d'acció de cinc kilòmetres no te la mateixa necessitat que Barcelona, per exemple, i altres ciutats populosos o simplement fabrils que reben llet de centenars de kilòmetres lluny. Aleshores els procediments d'escalfament són doblement necessaris, tant per l'aspecte comercial dels abastèixedors com per les necessitats higièniques. Però si be la reducció de microbis és cosa certa, ho és també que les llets devenen tòxiques i menys nutritives." ¹³

Alhora, i continuant amb la valoració del tractament higiènic "*pasteurització per alta temperatura*", s'hi observaven argumentats diversos inconvenients. Un dels que podríem citar com a més contrari a dur al procés, feia referència a la modificació en la composició química de la llet. S'alterava un atractiu del producte, possiblement el més apreciat, el seu propi gust, o potser la textura ... Aquesta modificació era considerada una conseqüència pròpia del model, peculiar i particular, propiciada pels efectes amb els canvis sobtats de temperatura, és a dir, amb l'augment de temperatura proporcionat per un ràpid escalfament i amb el posterior refredament sofert. A aquesta variació o alteració en la constitució química del producte produïda per la pèrdua de components propis, se li atribueix igualment un canvi en el gust, per tant en l'organolèptica del mateix producte, propi dels aliments cuits.

Cal dir que la poca acceptació d'aquest tractament tèrmic era força evident, el que comportava exposar valoracions extremes, perilloses i arriscades. La cita

¹³ Fragment de document original presentat a l'Ajuntament de Girona, amb data 19 de Novembre de 1930. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall n° 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'A.M.Gi.

comparativa entre Girona i Barcelona així ho demostra. L'exposició del procés arriba a conclusions totalment errònies. Es valora la possibilitat de transformar la llet en un aliment tòxic, fet que no es pot arribar a produir mai si tots els elements implicats es troben dins paràmetres normals i òptims. Possiblement, l'afirmació exposada requeria detalls i arguments que no es tingueren en compte. La llet en bon estat no podia arribar a transformar-se en un aliment tòxic, després de rebre una bona pasteurització.

Un altre argument exposat, que es considerava com a negatiu o un inconvenient més, era la necessitat de refrigerar el producte un cop ja pasteuritzat. Aquesta consideració tampoc no era prou aclarida. Possiblement es podria atribuir a una major inversió per aconseguir un mateix propòsit, però no queda suficientment definida. Cal dir, que el sistema per "*simple refrigeració*" també requeria un ràpid refredament del producte, igual que aquest segon, amb la diferència que aquest hauria d'utilitzar un equip més gran i una instal·lació de fred més complexa, atès que l'intercanvi de calor o temperatura que patiria el producte havia de ser superior.

La conseqüent i posterior conservació del producte requeria cambres frigorífiques en tots dos tractaments. I anant més enllà, respecte aquesta última valoració, cal dir que tots els processos tèrmics que pot patir la llet, a excepció dels que produeixen l'esterilització d'envàs i producte a partir de certa temperatura, necessiten una refrigeració contínua un cop envasats. A més, no podem obviar que ja existien equips compactes, més o menys senzills, com es citen en el mateix estudi, que eren intercanviadors de calor i refrigeradors alhora, ja fossin de plaques o tubulars, que podien facilitar la feina i així estalviar energia i inversió en la posterior conservació. Considerar negativament la refrigeració posterior podia arribar a ser contradictori, atès que la necessitat d'una cambra frigorífica no s'havia qüestionat en cap argumentació, si no tot el contrari, ja que es considerava un element imprescindible i necessari.

Igualment, seguint amb les valoracions sobre la "*pasteurització per alta temperatura*", també era un punt en contra el fet que aquest procediment suposava una despesa major, on serien necessaris uns equipaments més complets i complexos, que l'anterior model, i per tant suposaria una inversió més important. Alhora, els utensilis que hem citat en el procés per "*simple refrigeració*" també serien necessaris, tenint en compte que caldria afegir-ne d'altres per poder realitzar correctament el tractament d'aquest segon model. Alguns aparells es podrien condicionar sobre l'anterior sistema, com podia ser el propi pasteuritzador, que alhora tenia l'opció de tenir les mateixes funcions de centrifugació i filtració, incorporat també a un intercanviador de calor de

majors dimensions que el procediment anterior, ja fos a través d'un sistema de plaques o tubular. Així mateix, també seria necessària una caldera o un aparell similar per proporcionar vapor o aigua calenta, essencials per al funcionament de la instal·lació i tota una sèrie d'elements més o menys petits, però imprescindibles per fer funcionar correctament aquest procediment.

Cal dir, respecte a la valoració d'aquest segon sistema, que en el mateix estudi es denotava una certa subjectivitat, una exposició negativa i intencionada, deixant una sensació d'observacions impròpies d'un estudi oficial i rigorós, igual que personalitzades, de voler fer veure i destacar els punts negatius per sobre dels favorables, fins i tot insistint i acostant-se a conseqüències extremes i insalubres. Alguns comentaris com el realitzat sobre el tractament per "*pasteurització per alta temperatura*", observant que podia resultar ser fins i tot perillós per la salut, requerien una millor explicació, amb una sèrie de matisacions, que havien de tenir en compte que es tractava d'un sistema vàlid que funcionava a molts llocs i no deixava de ser el model més utilitzat per higienitzar a escala europea, si més no, fins aquells moments. La "*pasteurització per alta temperatura*" no deixava de ser un model més per higienitzar la llet, fins i tot, podríem afirmar, amb més seguretat que l'exposat anteriorment. Algunes afirmacions contingudes en l'estudi, amb segones intencions, podrien arribar a crear una alarma social que no era necessària.

D'aquest estudi sanitari volem creure que només es pretenia un objectiu, el de presentar diferents models o sistemes que tractessin i poguessin higienitzar la llet, ubicats en una Central Lletera.

En l'exposició d'aquest segon procediment també s'inclou una variant de la pròpia pasteurització, la que es coneguda com "*pasteurització per baixa temperatura*", que treballa el producte a una temperatura inferior, exactament entre els 65 i 70 °C. El procés és esmentat molt superficialment, tot i que es tractava d'un sistema molt utilitzat en diversos indrets.

Aquest nou mètode constava d'una instal·lació molt similar o igual al de la "*pasteurització per alta temperatura*". Simplement es valorava com a un sistema amb els mateixos avantatges i inconvenients que l'anterior mètode, però amb menys impacte en la pèrdua de substàncies i per tant en el gust del producte, que en la pasteurització amb superior temperatura. El canvi físic i tèrmic resultava menys bruscat, inferior, per tant les propietats de la llet eren menys alterades. Igualment, per lògica també comportava una despesa energètica inferior.

Així mateix, aquest mètode podia ser considerat positiu i més apropiat per la distància que podia existir entre els proveïdors i el futur centre higiènic, atès que tractant-se de llets del dia o fresques, que feia poques hores que havien estat produïdes per les vaques, podien rebre tractaments més suaus tèrmicament i així castigar-les menys. Teòricament es tractava de llets amb càrregues bacterianes inferiors, que podien rebre tractaments relativament suaus, fet que no era aconsellable amb llets amb càrregues superiors, que principalment eren aquelles que procedien de llocs més llunyans i de munyides de dies anteriors. Aquesta circumstància però, que es podia donar en altres llocs, no es donava en la realitat gironina. Per això, aquestes qüestions no es consideraren en les valoracions i per tant no foren uns arguments a tenir en compte.

Per últim, aquest estudi exposà un darrer procés. Fou el que tingué una millor valoració i consideració. Com a prova d'aquest interès, mostrem un comentari que no deixava cap dubte, i que citem literalment: “el més idoni i adequat per la higienització de llets a Girona, el nomenat mètode o sistema Stassano o també conegut “stassanització”.¹⁴ Els seus autors o descobridors, havien estat els doctors Henri

¹⁴ “Stassanització” o sistema Stassano. Per definir aquest procés utilitzarem, en primer terme un comentari propi d'aquells anys, que es publicà en un dels articles del Diari *L'Autonomista* el dia 19 de Desembre del 1934. Així fou com la publicació rotativa gironina ho definí: “... El proceso de stassanización ha sido descubierto por el Doctor Enrique Stassano después de largos años de estudios y diferentes experiencias y de infatigables pruebas ejecutadas en los laboratorios de la Sobona y del Instituto Pasteur de París. El aparato de stassanización, propiamente dicho, es el resultado de una colaboración feliz de los conocimientos científicos del Doctor Stassano con la experiencia técnica de la Silkeborg Maskinfabrik, que los construye. El calentamiento de la leche se efectúa en el aparato Stassano según las normas que a continuación se indican: 1.- Calentamiento de la leche en capas delgadas de un milímetro de espesor. 2.- Tratamiento de la leche dentro de un sistema completamente cerrado y al abrigo del aire. 3.- Calentamiento de la capa delgada por sus dos caras. 4.- Tratamiento de la leche a presión. 5.- Calentamiento rápido y enfriamiento rápido e intenso. 6.- Calentamiento a 73/75 °C. en 15/16 segundos. 7.- Calentamiento mediante agua de temperatura sólo un grado más alta que la de stassanización...”

Aquest sistema el podríem definir també amb el següent comentari: L'Stassanització no deixa de ser un altre tipus de Pasteurització, amb la diferència de que aquesta tracta la llet a una temperatura més elevada, entre uns 73 i 75 °C., que la Pasteurització normal, considerant l'anteriorment anomenada Pasteurització a baixa temperatura, que alhora treballa entre els 65 i 70 °C.. Amb el sistema Stassano es fa circular el producte amb una capa de gruix de 1.5 a 5 mil·límetres, on rep aquesta temperatura entre 15 i 40 segons. Aquestes condicions s'obtenen fent passar la llet per un sistema tubular embotit, o per un grup de plaques compactes i conjuntades, el que s'anomena intercanviador de calor, de manera que el producte i l'aigua calenta flueixen en primes capes i en sentit contrari. Aquest intercanviador, gràcies al seu disseny, proporcionava diferents circulacions dels líquids utilitzats, així el que s'anomena aigua/llet, per un circuit, i llet/llet, per un altre. Circulacions on lògicament no existeix un contacte directe entre els diferents líquids, ja que si fos així existiria una anomalia a la pròpia instal·lació. Uns aparells, que com diu la seva pròpia denominació, intercanvien la temperatura entre els diferents líquids en circulacions oposades. Aquests, depenent de les necessitats o rendiments que es vulguin assolir, també són anomenats aparells recuperadors de calor. Així doncs, no deixen de ser aparells o instal·lacions que permeten un important estalvi d'energia i alhora una reducció d'espai físic ocupat pels mateixos. Així, de manera senzilla i gràfica, podem exposar que la llet resultant de l'Stassanització, o sigui ja escalfada, és la que prepara prèviament el producte entrant, escalfant-lo a uns 45 °C., i al contrari, el producte entrant refreda

Stassano, de l'Institut Pasteur de París, i els professors Bang i Friderica, de Dinamarca, que varen portar a la pràctica diferents treballs, dels quals emergí un nou sistema d'higienització de llet amb bons resultats. Es tractava d'un nou model, innovador en el tractament làctic, que no feia gaires anys que havien presentat. La seva curta existència ja presentava fites importants, ja que havia superat amb èxit la fase de prototip i ja era un sistema o model totalment comercial. Un requisit, aquest últim, indispensable per verificar correctament un nou tipus de mètode, i necessari per donar a conèixer a la societat interessada una nova instal·lació o maquinaria i el seu us.

Aquest nou procés funcionava amb satisfacció a diferents indrets d'Europa, com ara a la Lleteria Nacional d'assaigs de Dinamarca, o a la Lleteria Central Municipal d'Estrasburg. En aquesta última ciutat, el van posar en marxa tan punt van veure que higienitzava la llet correctament, després de portar a terme diferents proves. Un fet que calia comentar i valorar era que la tradició i l'experiència en el treball de productes làctics en aquests indrets europeus es trobava molt arrelada a la pròpia societat i que la valoració de la llet en el seu sistema alimentari tenia una consideració molt superior a la que es podria tenir a les nostres comarques, fins i tot podríem dir superior que a la resta d'Europa.¹⁵ Un exemple que mostrava aquesta consideració el trobem a la ciutat d'Estrasburg i en l'èxit produït en aquesta ciutat on, en un període de temps reduït, es va arribar a relacionar la reducció de la mortalitat infantil amb aquest nou sistema higienitzador, el que es donava a conèixer de manera grandiloqüent: "s'ha vist reduir enormement la mortalitat infantil".¹⁶ Existia doncs una important confiança vers aquesta

inicialment la ja pasteuritzada, ajudant la seva refrigeració, i que posteriorment encara es refreda més amb el pas per un intercanviador d'aigua gelada o freda. Un cop envasada en flascons o ampolles de vidre s'ubica en una cambra de frigorífica. Aquest sistema de primes capes te per objecte produir una adhesió capil·lar i de transmissió immediata d'escalfor als gèrmens, que són consegüentment destruïts. Una avantatge que ofereix aquest mètode és la conservació de l'aspecte, l'olor i el sabor particular de la llet, alhora que manté les propietats bàsiques per poder elaborar altres productes derivats de la pròpia llet, com ara formatges, mantegues o cremes. Aquest fet es beneficiat pel mateix disseny de l'aparell, ja que la instal·lació ha de ser tancada hermèticament i impedeix que no hi hagi evaporació d'aigua del mateix producte, fet que no permet la pèrdua de propietats ni dels components de la llet tractada.

¹⁵ Diferents treballs publicats exposen la tradició i l'experiència en el sector làctic d'aquests indrets europeus, que fa que siguin capdavanters i exportadors en tot allò relacionat amb el producte. Ho podem veure per exemple als següents treballs i articles entre d'altres: Moliné Nicola, D. (1952), *La Cooperación en el campo y una realidad cooperativa en el Urgellet*, també Matallana Ventura, S. (1953), "Problemas y dificultades actuales de las industrias lácteas", (1957), "La leche higienizada en el actual momento económico", o Ramos Amieva, M. (1959), "La industrialización de la leche", Lacasa Godina, A. (1993), *El sector lácteo español*, també Langreo Navarro, A. (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, i Pujol Andreu, J., Roser Nicolau, N. i Hernández Adell, I. (2007), "El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1935: la difusión de un nuevo alimento", entre d'altres.

¹⁶ Segons un article publicat al *Diari de Girona*, el 23 de Febrer de 1935. *L'abastiment de llet a Girona. VIII de com l'Stassanitació ha resolt satisfactòriament la higienització de la llet*. Escrit molt interessant

instal·lació. Segons l'estudi també estaven treballant amb aquest nou mètode altres ciutats europees, que podien donar a conèixer les seves experiències, com ara les holandeses d'Amsterdam, d'Enkhuizen o la de Rotselaar, entre d'altres, que adaptaren el sistema del Dr. Stassano en lloc de la tradicional pasteurització, arribant a substituir-la en molts indrets on hi funcionaven els models més clàssics.

Segons l'Inspector Municipal de Sanitat Veterinària, aquest sistema no alterava l'olor de la llet, i tampoc modificava el gust natural, alhora que no produïa pèrdua de substàncies pròpies del producte. Defensava aquest mètode com un procediment, que tot i que representava una inversió inicial superior a tots els altres models, resultava més rentable econòmicament, fins i tot a curt termini, ja que la reducció en el consum d'energia així ho permetria. També argumentava un important estalvi, ja fos en aigua per fer vapor, o per refrigerar, com també una reducció amb el consum d'electricitat o combustibles per fer anar els diferents i necessaris aparells. Es presentava doncs una instal·lació on tot havien de ser avantatges, i de tot tipus.

A la llarga, el nou sistema comportaria un consum inferior d'energia vers els altres processos, si s'aconseguien uns rendiments apropiats. L'optimització del sistema s'havia d'aconseguir gradualment. La posada a punt i el reglatge mecànic dels aparells requeria un temps inicial, on s'havien de contemplar uns possibles problemes i entrebancs. Posteriorment, es podria veure igualment afavorit per la reducció del temps en poder higienitzar una mateixa quantitat de producte. Teòricament, el sistema Stassano presentava aquest avantatge. La màquina permetia higienitzar a diferents capacitats, és a dir, variant el cabal de producte segons les necessitats productives. Aquest fet podia permetre allargar o escurçar els cicles productius, que podien ser superiors en hores de treball als clàssics pasteuritzadors, però assolirien uns millors rendiments amb el consegüent estalvi de temps, energia i fins i tot personal laboral emprat.

sobre els tractaments tèrmics aplicats a la llet, on entre altres coses hi responsabilitza aquesta reducció de la mortalitat infantil a aquest nou tractament sobre la llet. Cal dir que el consum de productes làctics era molt arrelat a la pròpia dieta diària. L'article ens exposa que amb quinze anys que fa que funciona a la ciutat d' Strasburg el sistema higiènic Stassano, la reducció en la morbiditat infantil ha passat del 25 al 8,9%.

A l'estudi de Pujol Andreu, J., Roser Nicolau, N. i Hernández Adell, I. (2007) "El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1935: la difusión de un nuevo alimento.", també es fa una referència, tot i que en forma de cita, al consum de llet en aquest mateix sentit saludable. Segons aquest treball, l'autor Beaver, M. W. (1973) a *Population, Infant Mortality and Milk* associa el consum de llet i la consegüent aportació de nutrients en els nens i joves amb la reducció de la seva mortalitat en les primeres fases de la transició demogràfica.

En definitiva l'estudi presentat defensava l'Stassanització com el més apropiat, i no en deixava cap dubte. Com veurem fou el model que s'escollí:

“En resum, de tots els procediments de tractament de la llet per l'escalfament ens quedaríem nosaltres amb la stassanització, ja que és l'únic que pot garantir d'una manera complerta la higiene de la llet, i prova d'això és que les nacions que tenen establerta la pasteurització obligatòria, adopten com a substitut aquest nou procediment.”¹⁷

Sense deixar encara el tema que tractem sobre la higiene de la llet i la deficitària inspecció de la mateixa, en l'abastiment de la ciutat de Girona, podem citar l'elaboració

¹⁷ Fragment de document original presentat a l'Ajuntament de Girona, amb data 19 de Novembre de 1930. Reg. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'A.M.Gi.

En una de les documentacions adjuntes a aquest estudi s'especificaven amb més detall on s'havien verificat els resultats d'aquest sistema higienitzador i els avantatges que s'obtenien del mateix. Així, respecte als llocs on s'havia controlat i verificat, destacava les següents institucions oficials: “Las propiedades de la stassanización han sido verificadas y controladas por las instituciones oficiales de investigación científica y por los sabios anotados a continuación: 1. La Estación de Investigaciones Lecheras del Estado, Hillerod (Dinamarca), con la colaboración de los Profesores Dr. L. S. Fridericia, del Instituto de Higiene de la Universidad de Copenhague y el Dr. Oluf Bang, de la Escuela Superior Veterinaria y Agrícola de Copenhague. 2. Los Doctores V. Poulsen y Tage Bjerling, Director y ayudante respectivamente, del Hospital para Niños “Fuglebakken”, de Copenhague. 3. La estación alemana de Investigaciones y Ensayos de la leche de Kiel. 4. El Profesor Dr. Stanislav Niemczycki, Lvov (Lemberg), Polonia. 5. Ministerio de Agricultura de Francia, Estación de Ingeniería Rural de Nancy. 6. Instituto Pasteur, Lille (Francia). 7. Profesor Louis Gaussade y Dr. Pierre Goepfert, de la Clínica Médica Infantil de Nancy y del Hospital J. B. Thiery, Maxéville (Francia). 8. Profesor Dr. Mohr del Instituto Prusiano de Investigaciones de Kiel (ensayos realizados en la Cooperativa Lechera de Colding en Dinamarca). 9. Dr. P. Dopter del Instituto Pasteur de Lille (Francia). 10. Dr. J. Jansen del Servicio de Inspección de Productos alimenticios de Róterdam (Holanda). 11. Profesor Cardan del Instituto Provincial de Higiene de Madrid. 12. La Municipalidad de Guayaquil (Ecuador).” Igualment fem referència a continuació a la totalitat d'avantatges que es destaquen: “Los resultados unánimes de las investigaciones realizadas por las Instituciones anotadas permiten afirmar que la stassanización reúne las siguientes ventajas: 1. Todas las bacterias de la tuberculosis, del aborto epizoótico y Coli-Aerógenas son destruidas con certeza por la stassanización a 72-73 °C. 2. Prácticamente hablando, puede afirmarse que toda la flora banal de la leche es destruida por la stassanización. 3. La stassanización no disminuye la cantidad de vitaminas A, B, y C, que contiene la leche. 4. El olor, el sabor y la apariencia natural de la leche cruda no son influidas por la stassanización. 5. La leche entera stassanizada presenta una capa de nata espesa, que sube a la superficie en condiciones normales. 6. La leche stassanizada se cuaja perfectamente con la adición de cuajo y las albúminas quedan en forma perfectamente digestivas. 7. La posibilidad del descremado, tanto si se efectúa a mano, como mediante centrífugas, no es influenciado por la stassanización. 8. La cantidad del ácido carbónico, de sales cálcicas y fosfatos que la leche cruda contiene, no disminuye por la stassanización. 9. Sólo un 8% de las albúminas solubles se coagulan por este tratamiento. 10. Después de stassanizada, la leche se conserva mejor y más tiempo que la tratada por otros sistemas. 11. Durante la stassanización no hay evaporaciones y por lo tanto pérdidas de leche. 12. La stassanización es extraordinariamente económica, en lo que se refiere a consumo de vapor, agua, salmuera y fuerza motriz. 13. La limpieza de los aparatos se verifica cómoda y sencillamente así como su desmontaje. La Stassanización ha sido introducida en estos últimos años en 25 países diferentes y los resultados prácticos obtenidos con éste método de higienización, han confirmado plenamente los resultados alcanzados por las experiencias científicas.”

i existència d'un altre informe tècnic que fa referència al tema en qüestió. Va ser redactat i presentat pel Centre Sanitari de Girona, també conegut com Institut d'higiene de les Comarques gironines, a l'Alcaldia de Girona. L'informe havia estat demanat pel mateix Consistori i tenia l'objectiu de conèixer l'opinió i la proporció que considerava el propi Institut, respecte a l'aplicació de les disposicions de l'article 69 del Reglament de 18 de desembre del 1933 ¹⁸ una reglamentació oficial sobre la higienització de llets que havia estat formulada i aprovada pel Parlament de Catalunya.

L'estudi encarregat fou presentat el 17 d'abril de 1934 pel mateix director del Centre Sanitari, el Doctor Emili Ibáñez, que valorava positivament aquest encàrrec, ja que mostrava un interès institucional continu pel problema higiènic i sanitari de les llets. El Doctor Ibáñez mostrava la seva satisfacció per que les preocupacions d'anys enrera no havien caigut en l'oblit i continuaven ben paleses, tot i l'existència d'altres qüestions importants. Aquesta nova demanda era una prova de la voluntat de solucionar el problema i alhora d'implicar aquells que millor podien conèixer les repercussions que es podien ocasionar, que no podien ser uns altres que els tècnics de la matèria.

El Doctor Ibáñez, en aquest informe,¹⁹ aprofità l'ocasió presentada per mostrar una anàlisi crítica del sector lleter, relacionant-lo directament amb la sanitat ciutadana. Es mostrà molt preocupat de com s'estava controlant la higiene en tot allò relatiu a l'àmbit lleter, des de la pròpia munyida fins al consum humà, de com s'efectuaven els respectius controls sobre el producte i de com estaven repercutint sobre la venda del mateix. Així mateix, denunciava que la venda podia fer-se en males condicions, i com això estava repercutint en la salut de la ciutadania. Calia adoptar doncs una solució i unes mesures ràpides i adequades.

Respecte a la consulta concreta formulada pel Consistori gironí, el Director de l'Institut d'higiene de les Comarques gironines considerava de primera necessitat el compliment de totes les disposicions relatives al reglament de les Inspeccions Sanitàries de manera urgent, ja que ajudarien notablement en la salubritat d'un producte alimentari de primer ordre. Anant més enllà, realitzava una ferma defensa de l'articulat amb un

¹⁸ Disposicions aprovades per Decret pel mateix Parlament de Catalunya Aquest feia referència al sanejament de les llets i formava part del reglament de les Inspeccions Sanitàries aprovades pel Parlament català. En el següent apartat s'exposa una informació més detallada.

¹⁹ Informe del Centre Sanitari de Girona. N° 782. El Dr. Ibáñez exemplifica amb tot tipus de detalls la necessitat de fer complir per part de les autoritats municipals les disposicions aprovades pel Parlament de Catalunya. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall n° 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP). A.M.Gi.

sentit de progrés i benestar per tota la societat catalana, ja que resultaria ser un instrument de medicina preventiva pròpia de països civilitzats.

Segons Emili Ibáñez era palesa una destacada irresponsabilitat en el tema, que podia ser involuntària per part de tots els implicats. A més, el Doctor alertava de la poca preocupació sanitària existent en tots els factors que havien d'intervenir en els controls de la llet. Així, denunciava una manca d'inquietud generalitzada, des de la primera manipulació que es podia efectuar per part del ramader, passant per un flux rigor de l'administració competent, fins l'adquisició i consum del propi consumidor. Alhora, tampoc es tenia una cura i una consideració higiènica dels elements que de manera directa o indirecta estaven en contacte amb el producte. Igualment, en un mateix sentit crític i d'alarma, exposà que la deixadesa en la producció, en el transport i en el subministre de llet van estar, amb estudis corroborats, la causa d'alguns dels brots epidèmics de febre tifoide que es succeïren a Girona durant els últims anys.

En aquest sentit, el facultatiu portà a terme l'exposició d'un seguit d'estudis i exemples viscuts a la ciutat de Girona, que valoraven la perillositat d'una manca de control sanitari sobre les llets. Un cúmul de circumstàncies i males pràctiques podien convertir un aliment nutritiu en un causant de problemes per la salut. Amb un recull de dades exemplificà les diferents denúncies.²⁰

Un dels treballs presentats exposava que el 0,37%o de mortalitat produïda a Girona entre 1923 i 1928 havia estat ocasionada per la citada febre tifoide. També esmentava l'existència d'un cas anecdòtic succeït a la mateixa Ciutat. Correspon al de tres malalts infectats amb aquesta febre, tots ells habitants del mateix edifici, del nº 6 del carrer de Montilivi, fet que succeí entre 1929 i 1930. Segons constava en aquella exposició de dades, s'havia produït "a conseqüència del consum de llet contaminada pel manosseig intempestiu d'un convallescent de l'anomenada malaltia en una vaqueria que els hi subministrava la llet".

Igualment, també destacà un seguit de rebrots ocasionats a finals de gener de 1933 a diferents indrets de la Ciutat, com ara a Pedret, també al carrer de Santa Eugènia, o al carrer de Lorenzana i un últim a la Plaça de Sant Francesc. Eren rebrots que tenien un mateix origen, ja que procedien del consum de productes làctics. La infecció

²⁰ Informe del Centre Sanitari de Girona. Nº 782. El Dr. Ibáñez exposà una recopilació de treballs i dades relacionades amb els casos de febre tifoide apareguts a Girona. Treball de camp i estadístic que portaren a terme amb tots els brots infecciosos i malalties greus. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

vehiculada per llet contaminada procedia de diferents vaqueries, que finalment aconseguiren localitzar. Aquestes en qüestió es trobaven a la cruïlla de Santa Coloma de Farners, que també era nomenada com la de Barcelona. Els controls que es portaren a terme en aquests establiments determinaren i afirmaren les condicions insalubres, no només del producte en qüestió, si no també de les vaqueries i dels seus animals, que presentaven unes condicions idònies per a la fatídica febre. Atès que la font de l'abastiment de llet dels diferents veïns coincidia, els oportuns controls sanitaris havien permès trobar-ne la causa.

En aquest mateix informe es portaren a terme una sèrie de valoracions, extretes de diferents treballs de camp. Així, per exemple, s'establí que un 90 % del volum de llet subministrada per les masies perifèriques a la ciutat no tenien les garanties higièniques mínimes que es podien exigir per ser llets aptes pel consum humà. Segons el mateix estudi, resultaven ser centres específics on es nodrien tot tipus d'epidèmies i malalties que llavors feien arribar a la ciutadania amb els seus productes. El Doctor Ibáñez observà a l'estudi que no s'hauria de permetre cap activitat agroalimentària sense un primer control sanitari i institucional, tant a les instal·lacions agràries o ramaderes, com als productes que n'extreien i produïen. Calien unes inspeccions i atencions bàsiques d'higiene, amb el conseqüent permís, ja que el resultat final era un producte alimentari adreçat al consum humà. L'autor ressaltava que s'hauria de ser especialment rigorós tractant-se de la llet, atès que un important percentatge de qui la consumia podia tenir una salut més dèbil, com eren els nens i les persones malaltes. Per això, exigia portar a terme un control preventiu, que en molts casos podria arribar a evitar greus problemes a la salut dels consumidors.

Cal tenir en compte que existien tot tipus de malalties i infeccions que afectaven a la ciutadania, causades en moltes ocasions per la ingestió d'aliments en males condicions. I no deixava de ser una qüestió quotidiana, que podia ser fins i tot normal. Però era la febre tifoide i les seves conseqüències les que tenien un major ressò social, no només en els diferents informes oficials i mèdics que es portaven a terme, i que posteriorment es presentaven a les autoritats locals, si no també en els diferents medis de comunicació, ja fossin escrits, com eren els diaris, com radiats per les ones d'alguna emissora gironina. Aquests medis d'informació directament donaven a conèixer esdeveniments i fets que havien succeït, i exposaven a què podien ser deguts. Els casos per contaminació de la llet eren molt comentats i valorats. Hi trobem articles amb una àmplia informació i tot tipus de detalls que, encara que indirectament, també

reivindicaven una solució per al cas lleter, ja que en molts casos es relacionaven amb la manca d'un centre on higienitzar i controlar la llet que es consumia.

De les diverses notícies i articles que es publicaren exposem un exemple prou significatiu del diari gironí *L'Autonomista*, on es valorava la perillositat a que estava exposada la ciutadania, tot mostrant una realitat preocupant i aconsellant alhora com es podia combatre o evitar la citada febre. Cal dir que no totes les informacions publicades feien un ús i unes recomanacions tan benèvols i pràctiques, ja que n'hi havia que utilitzaven un llenguatge molt més agressiu contra tot allò relacionat directa o indirectament amb la malaltia. Aquest exemple no era el cas:

“Tifus.- Continua el tifus fent estralls entre nosaltres; sortosament, però sembla que ha perdut virulència i els nous casos que es registren són benignes. Hem tingut el gust de parlar amb el digne i competent Inspector del Centre Sanitari Intercomarcal doctor Ibáñez, el qual ens ha agraït la nostra campanya i ens ha pregat una vegada més que no deixéssim de recomanar a tots els ciutadans que passin per aquest Centre (baixos de l'Hospital), per tal de vacunar-se, únic mitjà per a combatre de moment aquesta terrible infecció que s'emporta la flor de la nostra joventut.

Les vacunacions no produeixen cap trastorn orgànic i són completament gratuïtes.

També ens ha fet present el doctor Ibáñez que són molts ja els ciutadans vacunats la qual cosa, ultra els beneficis que els reporta, palesa d'una manera categòrica el grau de cultura sanitària dels gironins, que permet esperar per a futures actuacions d'aquest Centre Sanitari la col·laboració del poble gironí, que ha comprés perfectament les avantatges de les mesures sanitàries preses.”²¹

Eren doncs els medis de la comunicació, en aquest cas els escrits, uns bons informadors dels problemes quotidians. Possiblement es trobaven més propers a la ciutadania que els propis informes oficials, però no per això eren més importants. Les valoracions del personal tècnic, com eren les del Doctor Ibáñez tenien un pes institucional i de rigor professional que no podien assolir els medis. Es tractava d'una

²¹ Aquest article en qüestió fou publicat el 28 d'agost de 1934. Molts foren els articles que tingueren com a notícia la febre tifoide. Molts d'ells mostraven recomanacions davant la citada infecció. Un nou exemple del mateix Diari *L'Autonomista* publicava el 9 d'abril de 1935 la presència de casos de febre tifoide al carrer de la Barca de Girona. Les recomanacions hi eren presents, com el consum d'aigua d'absoluta garantia, bullir la llet abans de ser consumida, abstenir-se d'ingerir hortalisses crues i sotmetre's a la vacunació preventiva.

influència que els mateixos diaris respectaven i lloaven. De fet, els informes presentats el citat 17 d'abril pel Dr. Ibáñez no quedaren a l'oblit dels mitjans. En aquesta compareixença també foren exposades importants dades relacionades amb diferents treballs de camp que es realitzaren per part del Centre. El Dr. Ibáñez exposà que una valoració sobre els controls que es realitzaven a terme sobre les llets destinades al mercat, o sigui crues, i al posterior consum, el portaven a afirmar que en cap de les mostres analitzades s'estava per sota de la flora bacteriana ordinària. Un límit de flora orientatiu de 4.833.566 colònies per cm³ de llet, marcat i consignat per l'Institut Pasteur de Lille el 29 de juliol de 1932, era el barem utilitzat en els seus cultius. Es tractava d'un límit de flora totalment contrastat i ratificat per un Institut de primer nivell en aquests temes. Els controls bacteriològics que es practicaven a la ciutat de Girona, segons la valoració, s'extreien d'unes mostres que presentaven tot tipus de partícules sòlides de brutícies en suspensió, impròpies d'un aliment, que alteraven tota la composició química i bioquímica de la llet, portadores de tot tipus d'infeccions, que podien arribar a ser fins i tot mortals. Era doncs molt normal que els diferents mostreigs i anàlisis tinguessin un judici negatiu.

El Dr. Ibáñez, igual que en l'estudi comentat anteriorment, considerava una sèrie de mesures que s'havien de seguir i complir. L'objectiu era solucionar el problema de la higienització i la salubritat de la llet. Per entendre millor els seus arguments, intentarem exposar-los de manera resumida.

Les seves indicacions anaven dirigides a tots els implicats, sense excepcions; no només demanava el compliment obligatori de totes i cadascuna de les normatives sanitàries, si no que exigia a les autoritats competents un major control sobre els productors, els primers responsables de l'estat de la llet, que havien d'estar obligats a proporcionar el producte en condicions òptimes. Així mateix, demanava urgentment la posada en marxa d'una Central Lletera, de la que tant es parlava en aquells moments. Aquesta instal·lació es necessitava de forma immediata per higienitzar la llet, i més tenint en compte que aquesta era produïda lliurement pels vaquers gironins i limítrofes a la Ciutat. La Central s'havia de convertir en una important eina social, que havia de proporcionar la solució a un greu problema sanitari. Anant una mica més enllà, i fixat en aquesta necessitat, el Dr. Ibáñez valorà els diferents tractaments o sistemes tècnics i tèrmics que es podien utilitzar per higienitzar la llet. Igualment, opinà i exposà que el sistema del Dr. Stassano era el que proporcionava una millor seguretat sobre el producte. Segons els seus coneixements i judici, aquest tipus de tractament higiènic

realitzava un procés sanejador que no castigava les propietats de la llet i respectava les seves particularitats pròpies.

Igual que les demandes exposades pel Dr. Ibáñez, podríem comentar i citar d'altres exemples. Els diferents estudis i informes que s'anaren presentant i publicant anaren obtenint, a mida que es feien, el seu reconeixement i el seu propòsit. Uns tingueren un caràcter i un rerafons més oficial, d'altres més professional, i d'altres merament informatiu. Fins i tot es publicaren articles amb un contingut educatiu, adreçats a la societat en general, però no per això foren menys importants. Així mateix, els distingien el lloc on eren exposats o donats a conèixer, ja fossin a través de les autoritats polítiques, sanitàries, o també a través d'altres medis, com podia ser la premsa. El contingut de tots ells seguia un propòsit comú. Les preocupacions que exposaven i els esdeveniments que succeïren, ajudaren i aplanaren el camí vers l'objectiu que cercaven.

A finals de l'any 1934 el Consistori gironí obrí el concurs públic per aquelles empreses, entitats o individus que volguessin fer-se càrrec del muntatge i instal·lació del que havia de ser la futura Central Lletera. D'aquesta fita assolida, junt a una realitat en vies de consumir-se, sense desmerèixer la iniciativa i la voluntat política dels governants de la Ciutat, cal que destaquem el treball i la col·laboració que portaren a terme diferents persones i entitats de la societat gironina. I dins aquests, la tasca de dos personatges claus en el món sanitari i veterinari gironí, el Dr. Emili Ibáñez, director del Centre Sanitari de Girona, també conegut com Institut de Higiene de les Comarques gironines, del que ja hem parlat, i Jaume Pagès Bassach, veterinari que com hem comentat anteriorment arribà a ser President del Col·legi Oficial de Veterinaris de Catalunya i Inspector cap dels serveis pecuaris de la Generalitat a Girona.²² Aquestes

²² Aquests dos personatges del món sanitari gironí portaren a terme una important tasca informativa i reivindicativa sobre la necessitat d'aportar una alimentació saludable a la ciutadania. Mantingueren una especial col·laboració durant el treball de camp per aconseguir la instal·lació d'una Central Lletera a la ciutat de Girona, i continuaren amb la mateixa tasca sanitària un cop iniciada l'activitat del centre higiènic. Es tractava de dues persones conegudes i reconegudes per totes les entitats polítiques, socials i econòmiques de la Ciutat, així ho definien els diferents medis escrits. Diverses activitats i conferències portaren a terme conjuntament, alguna d'elles amb el tema principal de la higienització de les llets. Igualment, cal dir que les diferents visites oficials que es produïen a la ciutat de Girona feien parada obligatòria, en molts dels casos, a la mateixa Central Lletera Municipal, on rebien els diferents parlamentaris pertinents per part dels dos Doctors nomenats. Alhora s'agraïa públicament la feina feta per aquests. Les publicacions i la premsa escrita gironina del moment ens ho exemplifiquen. Així el Diari de Girona publicà dos articles referents a aquests fets, un primer del dia 31 d'octubre de 1935 amb uns futurs inspectors municipals sanitaris que portaren a terme unes activitats pràctiques a la mateixa instal·lació lletera, i un segon article publicat el dia 3 de febrer de 1936 amb la visita del Conseller de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat de Catalunya, el Sr. Felip Bertran Güell.

dues personalitats no es poden deixar de citar quan parlem de la Central Lletera de Girona.

2.3. Un projecte fet realitat. Recolzament institucional i social. Oferiments per explotar la futura Central Lletera.

Tot i el debat social, tot i les controvèrsies que s'anaren succeint entre els diferents grups polítics a l'Ajuntament, la idea de crear una Central Lletera va anar traçant un camí que arribà a un final satisfactori. Com veurem, entre els anys 1930 i 1935 els esdeveniments dins i fora del Consistori gironí s'anaren succeint. Dins la ciutadania gironina aparegueren partidaris i detractors de la iniciativa pública, i uns i altres marcaren decididament la marxa del procés. Uns s'acostaren i apostaren en favor de la causa, tant que fins i tot col·laboraren amb l'administració; altres en canvi, es desmarcaren fins al punt de radicalitzar-se, arribant fins i tot a portar a terme protestes públiques i actes vandàlics.

La diferenciació també existí portes endins del Consistori. Als plens de l'Ajuntament, continuaren les discussions polítiques de la minoria tradicionalista i Renovación Española, contraris des del primer moment a l'establiment de la Central Lletera. Tot i que van anar cedint paulatinament en els seus arguments d'una manera tènue i gradual, la seva posició contrària es mantingué. No deixaren en cap moment l'oposició, reiterant exposicions desfavorables i qüestions negatives, fins i tot arribant a extrems contradictoris, relatius a tot allò que es podia relacionar amb la creació de la Central. Fou una qüestió enquistada en els debats plenaris, on l'acord no podia arribar mai a ser total entre tots els grups municipals. El consens general no s'aconseguí en cap sessió.

Un exemple de la quotidianitat política el podem mostrar en un dels últims plens amb el tema de fons de la Central Lletera. Aquest es realitzà sota un entorn totalment desfavorable. La crispació que envoltava aquella sessió era elevada, tot i així, no fou suficient per condicionar el resultat de la mateixa. La majoria dels representants constituents ja eren coneixedors d'aquelles situacions i les convivia amb més o menys normalitat. Així, podríem arribar a dir sobre el tema en qüestió a debatre, que fins i tot abans d'exposar-se, ja havia estat rebutjat pel Ple del Consistori. El contingut de la proposta havia estat exposat i donat a conèixer en pamflets propagandístics i reivindicatius que havien estat repartits per la Ciutat. Era doncs un tema de conversa

que no podia presentar cap sorpresa. Els cercles de conversa on els tertulians tenien una postura més liberal i favorables a la Central ja l'havien valorat i rebutjat.

Ens referim a un Ple ordinari celebrat el 5 de desembre de 1934,²³ i amb un públic expectant i bàsicament ramader, que emplenava la sala plenària del Consistori gironí. En la sessió l'advocat Antoni Busquets Norat i Ramon Tarrés Feliu, de professió argenter, en representació dels monàrquics de Renovación Española i de la Minoria Tradicionalista respectivament, varen exposar diferents arguments per frenar la constitució i alhora la construcció de la futura Central Lletera.

El primer ho proposà demanant la derogació de totes aquelles lleis que es trobaven en vigor, i que alhora havien estat legislades i promogudes per la mateixa Generalitat de Catalunya. Les raons exposades per defensar aquesta derogació es centraven en que aquesta es trobava en una conjuntura precària i crítica, o sigui, en una situació de fallida. Es tractava d'uns arguments amb un doble sentit, ja que indirectament pretenien relacionar aquelles lleis on s'emparava el sistema higiènic de llets, en què es trobava treballant el Consistori gironí, i així deixar-les sense el suport i la validesa del propi Parlament. Aquelles normatives higièniques generals no deixaven de ser els pilars de moltes de les mesures adoptades pels mateixos Consistoris municipals. Alhora, Busquets Norat demanava poder realitzar un Ple extraordinari i exclusiu, on poder exposar els seus comentaris i pròpies valoracions al respecte. La trama de l'advocat Busquets Norat era totalment rupturista, desproporcionada i semblava fora de lloc.

El segon parlamentari citat fou Tarrés Feliu, com a representant de la Minoria Tradicionalista. La seva intervenció aportà fets més coherents, i podien ser simplement més racionals, si els comparem amb els exposats per l'advocat Busquets Norat. Es plantejava una qüestió que possiblement en un futur proper es podia arribar a agreujar, assumptes que podien derivar en perills i riscos per la mateixa ciutadania. Es tractava de les possibles disputes i els futurs problemes que arribarien a aparèixer entre els diferents lleters i proveïdors, tant els de dins de la Ciutat com els de les rodalies. De fet, els components de la Minoria Tradicionalista i ell mateix, havien contribuït a difondre una

²³ Intervencions dels diferents grups polítics en els Plens de l'Ajuntament de Girona publicats en el Diari *L'Autonomista*. Les actuacions plenàries dels senyors Busquets Norat i Tarrés foren publicades, respectivament, el 6 de desembre de 1934. Aquest diari recollia diàriament tot allò destacable de tots els Plens i de l'entorn institucional. La composició total de l'Ajuntament, sortit de les eleccions del gener de 1934, la podem consultar als annexes, document 1. Relació, que junt a la composició de l'anterior Ajuntament, ens facilitarà una millor comprensió, vers la reacció del propi Consistori davant les propostes de monàrquics i tradicionalistes, exposades respectivament. La publicació de la premsa escrita a Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

notícia falsa, que podia haver comportat greus conseqüències. Havien fet creure als productors de llet de fora de la Ciutat que no podrien vendre el seu producte a la Central, un cop aquesta estigués en ple funcionament. O sigui, que no podrien aportar la seva llet a Girona. Amb aquesta falsa afirmació, que molts lleters havien cregut, l'ambient que es respirava aquell dia a la Sala de Plens del Consistori gironí era d'autèntica crispació.

Cap de les dues intervencions va veure prosperar les seves intencions. L'enginy i la improvisació, o fins i tot podríem dir la inventiva dels dos representants polítics, no foren suficients per convèncer la resta de regidors municipals. La no aprovació del Ple estava assegurada, i així fou. Cal dir que ni tan sols la presència dels ramaders resultà ser una pressió intimidadora eficaç, com pretenien inicialment les dues formacions conservadores. L'engany fou posat al descobert sense haver de recórrer a la retòrica, i aquest fet, i la negació oficial, calmà part dels assistents. Tot i la serenor establerta, però, no canvià l'opinió que tenien vers la construcció de la Central. La votació dels diferents grups es realitzà sense incidències destacables. Els arguments exposats no van convèncer a la resta de regidors i per tant no foren acceptats. Tot i així, els actes i parlamentaris contraris i reaccionaris a l'establiment no finalitzaren aquí. Com a resultat d'aquesta sessió, cal tenir en compte un altre element: la publicació periodística on es parlava d'aquest assumpte va donar un cop important a tots aquells opositors a l'Alcaldia.

Foren els últims intents realitzats amb la intenció de desestabilitzar un projecte que estava a punt de fer-se realitat. L'advocat Busquets Norat, com hem citat, demanà la derogació de totes les lleis de la Generalitat amb la finalitat de dinamitar un dels pilars oficials, que donaven suport legal a la constitució de la Central Lletera. La línia que pretenia seguir l'advocat era la mateixa que havia estat marcada pel propi Consistori. Però Busquets pretenia que fos reutilitzada amb un propòsit totalment diferent: desacreditar la màxima autoritat catalana, que havia de ser alhora el millor aval municipal.

Quan l'Ajuntament de Girona inicià l'estudi sobre la municipalització i la higienització de la llet per abastir la ciutadania gironina, tenia com a primera premissa emparar-se amb totes les vies legals existents i vigents. No volia trobar-se amb cap mena d'impediments reglamentats o regulats. Inicialment es va fixar en els articles de l'Estatut Municipal de 1924, com hem vist anteriorment. Per donar un major pes institucional a la proposició de crear una Central Lletera, es va igualment recolzar i

aprofitar d'un decret que havia aprovat recentment la Generalitat de Catalunya, exactament del 18 de desembre de 1933. El Consistori gironí acordà posar-se al dia, el més aviat possible, en tot allò referent a l'aplicació d'aquest nou decret aprovat per la Generalitat. Aquesta nova publicació feia referència directa al sanejament de les llets per al consum humà, i formava part d'un reglament més ampli, tot ell inclòs a les Inspeccions Sanitàries aprovades pel Parlament català. Concretament l'article 69, entre d'altres, del citat reglament, era un dels que donava un pes institucional més evident a la iniciativa de proporcionar una llet higiènica a la ciutat de Girona. Un dels seus fragments deia així:

“En les poblacions de més de 10.000 habitants no serà consentida la venda ambulat de llets ni la distribució a domicili, a menys que el subministra sigui fet amb flascons precintats.”²⁴

Existia doncs un suport normatiu vigent, aprovat i recolzat per les diferents institucions governamentals existents, i les reglamentacions del Parlament i de la ciutat de Girona. Però cal que afegim que no només s'avançà en la línia institucional, tot i que no deixava de ser imprescindible. L'aprovació i suport vers la creació de la Central, també tingué un perfil menys polititzat, més de carrer, o sigui, de caràcter públic i social. Així, diverses persones, de manera privada, individual com també formant part d'associacions o col·lectius d'individus mostraren una acceptació positiva. Fet que destacaren i acceptaren les institucions municipals, que agrairen el recolzament, ja que els reafirmava amb un major convenciment en els seus propòsits.

Fou una aprovació social que mereix ser exposada per la seva peculiaritat. Així, abans de que l'Ajuntament fes públic quelcom referent i relatiu a la Central, ja tenia pretendents. No existí temps per exposar un sol argument, de cap mena, ja fossin aspectes interns o pròpiament tècnics de la pròpia Lletera com, per exemple: tot allò referent al seu funcionament, a la seva organització; on podria estar ubicada; i detalls més rellevants, com quin tipus de relació contractual podria arribar a existir entre el Consistori i aquell o aquells que es fessin càrrec de l'explotació, o els requisits que havien de complir els futurs candidats a realitzar l'activitat corresponent. Així doncs, ja

²⁴ Fragment del document original presentat a l'Ajuntament de Girona, amb data 17 d'Abril de 1934. Forma part del Reglament de les Inspeccions Sanitàries aprovades pel Parlament de Catalunya. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

abans de la publicació de tot tipus de condicions o articulats, havien sorgit i s'havien presentat diferents iniciatives privades, tant de persones amb caràcter individual i anònimes, com d'associacions corporatives regides col·lectivament. La intenció era una: fer-se càrrec de manera immediata de l'explotació econòmica i productiva del que havia de ser el futur establiment públic.

Alguns personatges i associacions corporatives que demostraven conèixer personalment el problema que s'havia plantejat sobre l'abastiment i la higienització de llets a Girona, i que alhora tenien una relació i una vinculació molt estreta amb el mateix producte, foren els que mostraren un major interès en l'establiment de la lletera. Es presentaren doncs diferents iniciatives, i en algunes d'elles s'arribaren a exposar aspectes i factors prou rellevants, que valoraven com solucionar la qüestió sanitària plantejada. Amb aquestes, s'adjuntaren fins i tot interessants propostes pràctiques, junt amb estudis personals, per aconseguir una millor optimització i una ràpida rendibilitat de la futura explotació. Amb aquestes proposicions es demostraven unes intencions que no deixaven de ser interessants, fins i tot constructives, tot i que la Central encara no existia físicament. Aquestes primeres iniciatives aparegudes, com coneixerem a continuació, no entraren en les primeres intencions del Consistori que, potser simplement les desconeixien.

El primer exemple que es presentà correspon a l'oferiment d'Antoni Blasco i Cirera,²⁵ veí de Barcelona, que es dirigí a la Presidència de l'Ajuntament mitjançant un escrit, amb memòria inclosa, que datava amb signatura del 23 d'Agost de 1933. Fixem-nos que es tracta d'una data anterior a la que marcà el mateix Consistori, finals d'aquell any, com a tret de sortida per la presentació de candidats per fer-se càrrec de l'explotació de la Central, com hem citat anteriorment. Blasco i Cirera demanava que li fos concedida l'explotació del futur centre higienitzador de llet gironí, i exposava amb quines condicions portaria a terme dita activitat. Es tractava d'una proposta aparentment sèria i responsable, amb un marcat caràcter personal i amb una ferma intenció econòmica, amb relació contractual inclosa, que pretenia vincular una estreta relació entre totes dues parts, l'Administració municipal i l'acció privada pròpia. Era un oferiment flexible i obert, que no es tancava en si mateix, que proposava, tot i les

²⁵ Documentació presentada per l'empresari barceloní, senyor Antoni Blasco i Cirera, que registrà el pertinent informe a l'Ajuntament el 28 d'Agost de 1933. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-1936. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

condicions citades, una negociació entre les diferents parts implicades per arribar a un bon acord, si aquest era necessari.

Antoni Blasco donava a entendre en la seva memòria que es tractava d'una persona dedicada al món empresarial i dels negocis, relacionada possiblement amb el propi sector lleter, i que coneixia les dificultats en que es podia trobar l'Administració pública davant una iniciativa sanitària vinculada als aliments, com era en aquest cas la llet.

En la seva exposició deixava veure no només quina era la situació en que es trobava l'abastiment de llet i quins tipus de problemes podia ocasionar a la població, fets que ja coneixem i que anirem aprofundint, sinó que alhora anava més enllà, aportant idees sobre les solucions que es podien adoptar per millorar i solucionar la situació.

La proposta d'aquest individu tenia la mateixa voluntat sanitària que la pròpia Administració pública, la de proporcionar a la societat un aliment saludable i en bones condicions, però anava més enllà en la forma per aconseguir-ho, com veurem tot seguit. La municipalització del servei havia de continuar essent present, però destacava una important reducció del seu protagonisme, donant pas a la introducció, col·laboració i suport a una activitat econòmica majoritàriament privada, que dirigiria l'activitat higienitzadora del producte. No es tancava en canvi a rebre qualsevol tipus de protecció per part de l'entitat corporativa.

De la seva memòria es desprenen una sèrie de condicions i arguments bàsics per arribar a una bona relació entre les dues parts, i a un correcte funcionament del servei. Alhora, l'exposició presentada mostrava quins havien de ser els drets i deures de totes les entitats implicades. Aquestes, però, no eren solament l'autoritat consistorial, com a propietària de l'establiment, els diferents proveïdors de llet, com a productors de la matèria prima, i ell mateix, com a possible titular de la concessió i empresari; també s'hi incloïa el govern de la Generalitat.

Entre les diferents condicions exposades remarcarem aquí les que resultaven més representatives, aquelles que donaven un valor afegit a la mateixa proposició. Una d'elles era la que exposava clarament a qui corresponia la seguretat alimentària del producte. La supervisió i el control tècnic del producte correria a càrrec dels facultatius sanitaris públics de la Ciutat, tant pel que fa a la llet proporcionada pels ramaders i proveïdors a la mateixa Central, com pels aspectes de la llet subministrada i elaborada per la pròpia lletera i ja encaminada a la ciutadania, o sigui, un cop envasada. En canvi, s'argumentava que era necessària una conducció administrativa i regulada sobre els

indrets on s'exercien els treballs de camp, o sigui la munyida pròpiament dita i tot allò relatiu a l'acció del ramader. Així valorava que el control sobre les condicions dels estables i animals que proporcionaven la llet, havia de ser una tasca exclusiva de les instàncies administratives superiors, o sigui de la mateixa Generalitat, ja que aquests podien trobar-se en localitats diverses i disperses. Es tractaria d'un òrgan que podríem definir-ho com a policial, però que alhora havia de tenir una vessant educativa, ensinistradora, és a dir, que havia d'assessorar i al mateix temps controlar tots aquells que produïssin llet per al consum humà. Era una acció amb molta responsabilitat, que havia de ser executada per una institució de major pes institucional i alhora, amb superiors recursos, atès que el proveïment de llet a pobles i ciutats aniria creixent geogràficament i físicament amb el pas del temps. Generalitat i Consistori havien de tenir cura de tot allò relatiu al producte fora de la Central Lletera.

Un altre apartat destacat per Antoni Blasco en la seva memòria tenia un caràcter pròpiament econòmic i privatiu. S'hi argumentà que es pagaria un cànon establert i obert a la negociació a l'Administració municipal, per cada litre higienitzat, tant si havia de ser consumit per la població gironina, com per les localitats veïnes. Aquest punt mostrava com es correspondria econòmicament la relació contractual entre les dues parts i, alhora, donava peu a conèixer quines eren les seves intencions empresarials. L'activitat econòmica no pretenia abastir únicament la població gironina, si no que volia proporcionar llet a d'altres poblacions. Es presentava una proposició econòmica i comercial sense impediments i ambiciosa, que requeria una llibertat d'acció econòmica on no fos restringit el comerç amb cap possible mercat. La liberalització encara havia d'anar més enllà: no només s'havia de permetre vendre producte saludable i envasat a qualsevol localitat, si no que s'havia de facilitar l'entrada i adquisició de llet procedent de qualsevol vaqueria, sempre que complís els requisits sanitaris prèviament establerts, per ser sanejada per la Central.

El següent argument o condició que valorà l'empresari barceloní podia resultar prou interessant per a les intencions consistorials, i fins i tot es podria definir com una proposició atractiva. És clar que vist des d'una perspectiva més amplia, podia ser interpretat amb intencions no gaire transparents, més aviat fosques. Feia referència a la infraestructura interna del centre de treball, a la relació de la maquinària que havia de facilitar les tasques productives al futur establiment lleter. El senyor Antoni Blasco es comprometia a pagar la compra de tot l'equipament necessari. Així, tota la instal·lació de la central higienitzadora correria a càrrec de l'adjudicatari, passant a mans de

l'Ajuntament al cap d'un nombre d'anys estipulats en contracte, sense cap despesa. L'adjudicatari de la concessió seria a títol personal, això sí, amb una relació contractual limitada a un nombre d'anys, estimat com a suficient per poder amortitzar el capital invertit en el mateix establiment i en el servei prestat. Aquesta adquisició anava vinculada a les condicions de la concessió. Així, i conseqüentment, no es privaria a l'adjudicatari el poder mantenir cap mena de relacions comercials amb altres localitats properes, amb entitats o persones particulars, no només per poder vendre llet produïda a la Central, com hem exposat anteriorment, sinó per poder adquirir-ne d'altres productors si fos necessari. Dit d'una altra manera, la compra dels aparells i instal·lacions necessàries comportava la llibertat d'acció en la compra venda de llet per part de l'adjudicatari. Segons la memòria, aquesta autonomia tenia un únic objectiu, i era el de poder assolir una millor optimització de l'explotació lletera. Un mercat més ampli facilitaria l'amortització del capital invertit, això sí, sempre abastint en primer moment la ciutat de Girona.

La iniciativa d'Antoni Blasco i Cirera no deixava de ser una forma de cooperar amb el Consistori gironí, però hi destacava un marcat sentit privatiu. Tot i que podríem dir que es pretenia portar a terme un negoci pur i dur, es tractava d'una proposta que no podia ser rebutjada inicialment, i havia de ser estudiada i valorada per l'Ajuntament. Era una oferta on l'estament públic només hauria d'assumir una part de la despesa econòmica, únicament la del personal municipal que es dedicués a controlar les entrades i sortides del producte de la Central. Cal dir que aquesta activitat i la corresponent aportació ja s'estava portant a terme en aquells mateixos moments, per tant ja es coneixien les aportacions i despeses necessàries. També podríem dir que les obligacions municipals anaven més enllà, ja que els funcionaris municipals es farien càrrec de les inspeccions dels estables i de les lleteries gironines. Si aquestes tasques en un futur eren assumides per la Generalitat, l'estalvi ocasionat es podria reutilitzar per portar a terme altres serveis socials.

Així mateix, Blasco aportaria el capital necessari per fer possible la construcció de l'establiment i totes les dependències físiques necessàries, igual que adquiriria les eines i les màquines imprescindibles i necessàries. Igualment, deixaria en mans públiques l'elecció del sistema o model que s'havia d'utilitzar per higienitzar la llet, alhora que també cedia el control del producte abans i després de ser envasat, com hem comentat anteriorment. El fet de cedir l'elecció del sistema higienitzant també era un

factor a valorar i tenir molt en compte, ja que l'entitat municipal coneixeria de primera ma el procediment que seria utilitzat.

Un altre punt que es despenia de la memòria era la desvinculació expressa amb factors externs a la pròpia concessió. Blasco no volia tenir cap relació contractual, ni cap obligació legal, amb els ramaders que havien d'aportar la matèria primera. Tampoc volia haver de controlar la salubritat i les condicions de llurs estables i bestiar. Sí podia mantenir contactes comercials, per poder rebre la llet d'aquests, o per aconseguir una millor i major rendibilitat de l'explotació, o per facilitar el contacte amb la funció pública, però no de manera que estigués lligat a una sèrie de condicions o obligacions amb el propi proveïdor.

En conclusió, l'explotació de la Central i la vinculació amb el Consistori eren bàsicament els dos aspectes que realment interessaven al Sr. Blasco, deixant de banda tot allò relatiu als factors externs, com podien ser la relació sanitària i contractual amb els ramaders, i com també, els controls sobre el producte proporcionat a la Central i a la ciutadania per aquesta mateixa, com hem citat anteriorment. Es tractava però d'una exposició de condicions i premisses, que tot i la cooperació mostrada, deixava aspectes prou importants sense considerar, però que tampoc havien de suposar un impediment significat i definitiu per no iniciar unes negociacions.

Tot i que podem arribar a creure que la memòria fou un primer contacte entre el senyor Antoni Blasco i Cirera i l'Administració, no podem obviar el baix interès del Consistori, tot i l'oferiment del particular a negociar el contracte. Per tant l'acostament potser no va arribar a iniciar-se mai, per la baixa convicció institucional o per la duresa i fermesa en les proposicions inicials, segons es pot arribar a entendre del que es desprèn de la mateixa redacció: “acord basat en les següents premisses”.²⁶

De fet, no coneixem quina fou la reacció o resposta del Consistori davant aquest interès particular. La poca maduresa física del projecte públic ens pot portar a reflexionar hipotèticament sobre les raons consistorials per no respondre amb claredat a l'oferiment exposat. Així, podem arribar a creure, que simplement no era el moment adequat per la proposició, o que senzillament no interessà institucionalment en cap

²⁶ Fragment de la documentació presentada pel senyor Antoni Blasco i Cirera, que fou registrada a l'Ajuntament el 28 d'Agost de 1933. En l'exposició de la memòria cal destacar que per sobre de tot tipus d'interès econòmic prevalia l'aspecte sanitari de l'abastiment de llet, però igualment remarcava que seria l'adjudicatari de la concessió fins que es rescabalés l'aportació econòmica inicial. Per una plena informació: XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

moment. Cal dir, però, que per poder tirar endavant una iniciativa d'aquesta naturalesa i característiques, era convenient i necessària una solució contractual i pactada entre els diferents interessats.

Tot i això, sense deixar la proposició, observem que a la memòria hi mancaven una sèrie d'aspectes que podien ser més o menys rellevants, com per exemple, la valoració sobre quin preu tindria el producte de sortida al mercat, o sobre quina seria la quantitat que cobraria el ramader per litre aportat. Tampoc aporta cap dada sobre quina quantitat de llet necessitaria la ciutat de Girona per ser abastida correctament, o sobre el lloc on es podia adquirir la llet envasada, o la modalitat del mateix servei... També és cert que aquesta manca de dades contractuals podien ser solucionades amb simples negociacions, fruit dels contactes entre les dues parts implicades.

Aquesta sol·licitud de concessió, tot i que mostrava un particular interès econòmic i personal, podia haver estat valorada positivament, ja que era un exemple d'acceptació externa, que podia representar un important sector de la mateixa societat, en aquest cas l'empresariat o industrial. Alhora, mostrava un coneixement real de la situació, i fins i tot s'atrevia a exposar solucions davant les dificultats existents. Tot plegat s'havia de relacionar amb una coneguda necessitat pública, la de poder aconseguir un producte saludable per al consum ciutadà.

Un altre exemple d'acceptació social de la Central Lletera el trobem amb una segona sol·licitud de concessió. Es tracta de l'exposada per Joan Costa,²⁷ veí de Girona, com a representant i President del Gremi de Lleters de la mateixa ciutat. Aquesta sol·licitud la podem relacionar amb diferents fets i arguments. Una primera argumentació, si podem definir-ho així, la podem vincular directament amb la proposició presentada per Antoni Blasco i Cirera. És a dir, es tractaria d'una reacció davant l'ofertament de l'empresari barceloní. Amb això volem donar a entendre i exposar, com es desprèn de la mateixa proposta, que el Gremi gironí de Lleters, assabentat de l'altra sol·licitud, decideix presentar-ne una de pròpia.

En la seva sol·licitud, el Gremi de Lleters no exposava la realitat o l'existència de cap problema destacable. De l'escrit no podríem arribar a conèixer o deduir si ens trobàvem davant cap mena de qüestió, ja que no es relacionava amb l'abastiment de llet, ni amb la salubritat del producte que aportaven a la ciutat, ni amb el control del bestiar i

²⁷ Documentació presentada pel senyor Joan Costa i registrada a l'Ajuntament el 7 de Setembre de 1933. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall n° 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

dels seus estables o de les vaqueries, ni amb qualsevol altre fet social o sanitari, dret o deure que es pogués relacionar amb les preocupacions pròpies del Gremi de Lleters o del seu President. No es mostrava una inquietud davant una situació particular. Simplement, es sol·licitava la concessió de l'explotació de la Central, demanant i argumentant que es valorés el fet de ser una iniciativa col·lectiva, la d'un gremi gironí. S'al·legava que es tractava d'una petició d'una institució local, legalment registrada i conforme amb totes les disposicions vigents del moment. Alhora, denunciava en la mateixa exposició, i en contra de la primera sol·licitud presentada, que l'ofertament de Blasco corresponia a una iniciativa privada i que alhora procedia de les comarques de Barcelona, i no gironines.²⁸

Un segon argument el podríem relacionar amb la mateixa situació institucional que es vivia, respecte a la construcció del centre higienitzador de llet. Aquesta segona sol·licitud la podríem analitzar amb clau proteccionista dels propis ramaders, com a una reacció davant certs esdeveniments que envoltaren el procés de creació de la mateixa Central Lletera.

Com es desprèn de les notícies publicades, el projecte corporatiu seguia una línia positiva, amb bon peu. Aparentment no semblava que s'hagués de trobar amb cap obstacle destacable que dificultés la seva execució, segons la premsa, excepte la continua posició negativa dels partits polítics que hem citat anteriorment. La minoria tradicionalista i Renovación Española estaven en contra de la construcció d'aquest establiment públic des d'un bon inici. Un dels arguments polítics que defensaven, com hem citat, eren els futurs problemes que podien sorgir entre els lleters residents a Girona i els que es trobaven a les rodalies, entenent que eren aquests segons els que donaven un major suport a la iniciativa sanitària en els Plens municipals, com es desprèn dels articles ja citats del Diari *L'Autonomista*.²⁹ Seria aquest fet el que podríem relacionar directament amb el mateix Gremi de Lleters, ja que estava compostat per molts

²⁸ Joan Costa, com a President del Gremi de Lleters va registrar al Consitori el següent: "Prega: 1º.- Que tenint en compte a que el Gremi que té l'honra en Presidir el composem la major part d'industrials lleters de la Capital i pobles de la rodalia, per aqueixa Excma. Corporació sia tinguda en compte la demanda feta en el seu dia per aquest mateix Gremi, en sol·licitud de la municipalització del servei de la llet a favor seu. 2º.- Que estant constituït el Gremi de referència de conformitat a les disposicions vigents, i com ja queda dit, afectant dita concessió a la majoria d'industrials lleters d'aquesta Ciutat i pobles veïns, sia tingut en consideració el nostre Gremi per aquest Ajuntament, abans de prendre acord sobre l'esmentat projecte de municipalització del servei de llet." Classificat a: XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

²⁹ Informació publicada els dies 27 de Novembre de 1934 i el 6 de Desembre de 1934. Hemeroteca digital. SGDAP. A.M.Gi.

productors de llet de les rodalies de Girona. Tot i que podria ser una hipòtesi, aquesta es veu refermada per la mateixa sol·licitud, ja que no descriu un pla d'actuació a seguir, ni tampoc presenta de manera adjunta cap memòria o estudi que faci seriosa o raonable tal demanda.

És lícit pensar que la posició política més crítica amb el centre lleter, en no haver obtingut els objectius desitjats en el terreny polític, actués en una altra esfera. L'acostament del Gremi semblava contradir l'opció mantinguda en nom seu en el debat dels Plens. Però és possible que el resultat desfavorable obtingut en aquest debat comportés una acció paral·lela que vetllés pels seus propis interessos.

Un nou recolzament social, que no hem d'oblidar, el trobem amb els mateixos medis de comunicació, principalment amb la premsa escrita, ja fos de manera directa o indirectament. Els diferents diaris gironins no només donaven a conèixer els diferents esdeveniments que succeïen institucionalment o socialment, en relació a la futura Central Lletera, si no que publicaven articles denunciant la necessitat sanitària, la mancança de respecte i cura a la salut dels ciutadans i a l'abastiment d'un producte com era la llet.

Aquest suport encara va ser més evident després de la publicació en el Butlletí Oficial de la Generalitat el 10 de Novembre de 1934,³⁰ per part de l'Ajuntament de

³⁰ La publicació en el B. O. de la Generalitat deia així:

“ALCALDIA CONSTITUCIONAL DE LA IMORTAL GIRONA.

Conforme a acord d'aquest Ajuntament, s'obre a públic concurs per a subministra i instal·lació d'aparells corresponents a organització i funcionament d'una Central Lletera, de la capacitat i elements que es detallen en el Plec de Condicions que es trobarà de manifest en la Secretaria Municipal.

El terme del concurs serà de quinze dies hàbils que començaran a comptar-ne des de l'immediat següent al de la publicació d'aquest anunci en el Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya inclusiu. Les proposicions exteses en paper de classe sisena i reintegrades amb segell municipal de 1'00 pesseta, deuran presentar-se en plec tancat, durant l'esmentat terme, en la Secretaria Municipal o qualsevol dels altres llocs que assenyala l'art. 179 de la Llei Municipal Catalana de 5 de gener de 1934, durant l'esmentat terme de quinze dies hàbils, de 10 a 13 hores feta excepció del darrer en què s'admetran únicament de 9 a 10, o sigui fins dues hores abans de l'acte d'obertura. En l'anvers dels plecs es consignarà i subscriurà pel licitador: “Proposició optant al concurs per al subministrament i instal·lació d'aparells corresponents a organització i funcionament d'una Central Lletera” i en el revers diligència signada pel presentador i funcionari que rebí el plec, d'entregar-se aquest intacte, o les circumstàncies que per a la seva garantia considerin convenients cada un d'ambdós. Junt amb el plec, fora del mateix, deurà presentar-se en cada proposició el resguard acreditatiu de dipòsit provisional de 5.000 pessetes. L'obertura dels plecs tindrà lloc a les dotze hores del darrer dia del terme esmentat, davant la taula constituïda per l'alcalde i dos regidors designats per la Comissió de Govern i amb assistència del Secretari de la Corporació que donarà fe; i les proposicions passaran a la Comissió de Sanitat i Assistència Social que formularà el corresponent dictamen, previ assessorament de la Comissió delegada del Col·legi de Veterinaris de Catalunya. L'adjudicatari deurà constituir, en garantia de compliment de les seves obligacions de tal, la fiança definitiva de 10.000 pessetes que li serà retornada després de la recepció del subministra.

L'adjudicatari vindrà obligat al subministra i instal·lació d'aparells de que es tracta, conforme al que es prevé en les condicions facultatives del plec corresponent i percebrà el preu d'adjudicació en el terme màxim de tres anys, a comptar des de primer de gener de 1935, a raó d'un 25 per cent durant el

Girona, de les bases i requisits oficials on es donava per obert al públic el concurs per el subministrament i instal·lació d'aparells corresponents a l'organització i funcionament d'una Central Lletera. Fou com un tret de sortida per la premsa escrita gironina, on es tractà com una primícia, com una mina que havia de ser explotada. S'inicià una bona dinàmica, més positiva i favorable que mai, on les notícies de cada dia s'alternaven amb publicacions d'interès ciutadà, on la higienització de la llet era l'argument principal, en ocasions presentades en forma de diferents capítols, i on es relacionava la necessitat de donar a conèixer als lectors la importància de la construcció d'aquest centre de sanejament de llet amb el mateix producte. Així, diaris com *L'Autonomista* o el *Diari de Girona* exemplificaven aquest fet amb publicacions extenses a primera pàgina, articles de caire divulgatiu però que també contenien nocions tècniques.³¹

Un últim suport social el donà la Cooperativa de Productors del Gironès i La Selva, fillola del Sindicat de Vaquers rurals de Catalunya. Aquest suport es traduïa en un oferiment per dur a terme l'explotació de la mateixa Central. Aquesta iniciativa privada es va fer prou evident amb la presentació d'una interessant documentació,

primer any, un 35 per cent durant el segon i el 40 per cent restant dintre del tercer. L'Ajuntament, es reserva el dret d'avançar aquest pagament, ja sigui abreuçant els termes ja augmentant el tant per cent corresponent a cada un. En les proposicions deuran indicar els concursants el descompte que es comprometin a abonar per raó d'aquest avançament.

Podran bastantjar els poders dels licitadors que concorrin en representació, qualsevol dels senyors lletrats del Col·legi d'aquesta ciutat.

L'acord i condicions del present concurs han estat anunciats en forma reglamentària sense ésser objecte de difamació de cap mena.

Girona, 7 de novembre de 1934. - F. Tomàs.”

³¹ Informació dels respectius diaris extreta del Servei de Gestió Documental. Arxius i Publicacions de l'Ajuntament de Girona. (SGDAP) a l'Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.) No cal dir, que el *Diari de Girona* i *L'Autonomista* eren els rotatius més importants i destacats de la ciutat de Girona. Altres periòdics com *El Norte*, que podria ser el tercer en importància, quedava lluny de ser valorat i considerat positivament per molts sectors de la societat gironina. Els dos diaris exemplificats eren alhora els màxims representants socials de les ideologies polítiques, econòmiques i socials dominants. Per un millor coneixement d'aquests periòdics hi ha publicats diferents treballs i estudis, hi descriuen amb tot detall la creació i vida dels mateixos, publicacions i tendències, personatges afins i diferents anècdotes, com són de Lluís Costa o Josep Maymí, entre d'altres.

Així, podem exemplificar *L'Autonomista* amb uns articles, entre altres, que esposaven que era “*l'Stassanització*” el 19 de Desembre de 1934, o la defensa de la necessitat de les Centrals Lleteres amb “*L'abastiment de llet higienitzada a Girona*”, del 7 de Febrer de 1935. El *Diari de Girona* fou més divulgatiu i generós en aquest aspecte, podríem destacar una sèrie d'articles publicats en forma de capítols amb el títol de “*Interessos ciutadans. L'abastiment de llet a Girona.*” amb uns apartats on es recull tot allò que envolta la producció i consum de la llet, són els següents: *I. Condicions higièniques de les vaqueries*, publicat el 12 de Febrer de 1935, *II. Recollida, transport i repartiment domiciliari de la llet*, el 13 de Febrer de 1935, *III. El subministra lleter en els locals-despatxos*, el 14 de Febrer de 1935, *IV. El control sanitari de la llet a Girona*, el 15 de Febrer de 1935, *V. L'experiència d'aquests darrers anys relacionada amb la llet com a vehicle de contagi humà*, el 16 de Febrer de 1935, *VI. Tractament, pel calor, de la llet per a purificar-la bacteriològicament*, el 19 de Febrer de 1935, *VII. La llet crua i la llet higienitzada racionalment*, el 22 de Febrer de 1935 i per últim *VIII. De com l'Stassanització resol satisfactòriament la higienització de la llet*, el 23 de Febrer de 1935.

registrada per l'Ajuntament a finals de l'any 1934; Es tracta d'un estudi rigorós, que sota el títol de "Projecte d'organització del servei municipalitzat de subministra de llet a Girona" mostrava un interès amb sentit, rigor i responsabilitat alimentària, en la mateixa línia que pretenia el propi Consistori gironí.

En aquesta documentació es valorava positivament i alhora amb una marcada definició "d'imprescindible" la instal·lació de la Central Lletera, tenint en compte que era necessària per la mateixa societat gironina, ja que calia solucionar el problema higiènic i sanitari de la llet. Així mateix, aquesta documentació considerava que aquest establiment havia de ser construït el més breument possible, i havia de ser preferentment de propietat municipal, però cedint l'explotació sota contracte a una entitat privada que conegués el producte amb el que es treballaria, com podia ser la pròpia Cooperativa. Els coneixements i l'experiència de l'organització havien de ser avulsos suficients per rebre la titularitat de l'explotació. Es tractava d'un oferiment associatiu que aglutinava un gran nombre de ramaders, on es trobaven no només productors de llet de la ciutat de Girona, si no d'altres localitats catalanes importants, més o menys llunyanes, com eren les ciutats de Sant Feliu de Guíxols, Banyoles, Palamós i Salt, entre d'altres, on també trobaríem indrets corresponents a la província de Barcelona.

Aquesta Cooperativa coneixia els diferents tractaments higièncs que podia rebre la llet i considerava que la línia que pretenia adoptar el Consistori era la més adequada. El sistema del Doctor Stassano era el millor valorat, ja que era el que castigava menys les propietats de la llet. Aconseguint el mateix objectiu que la resta de sistemes higièncs, la stassanització alterava en menor grau la composició i el propi gust del producte.

Aquest projecte d'organització del servei municipalitzat d'abastiment de llet higiènica a Girona no s'allunyava gaire del que mesos després es posà en marxa des de les institucions municipals. La Cooperativa de Productors del Gironès i La Selva,³²

³² El projecte presentat per la Cooperativa de Productors del Gironès i La Selva obtingué una negativa en el seu propòsit de fer-se càrrec de la concessió de la nova Central Lletera. Les raons per poder defensar o argumentar aquesta negativa no devien ser fàcils d'exposar. Igual que veiem la proposició del Sr. Antoni Blasco i Cirera com una iniciativa particular amb inversió econòmica inicial inclosa, que podria arribar a hipotecar al mateix Consistori en un futur, o que inclús podria arribar a perdre la titularitat de l'establiment com hem argumentat anteriorment. Igualment amb la segona proposició presentada, en aquest cas la del Gremi de Lleters podia tenir connotacions polítiques, o que fos una simple reacció davant la proposta del primer, sense un projecte previ. L'ofertament de la Cooperativa de Productors del Gironès i La Selva possiblement no fou acceptada per la poca veracitat o realitat del pressupost presentat, ja que com veurem posteriorment els preus de la maquinària que escollí el Consistori per la Central diferien força dels exposats. Als Annexes, en el Document 23 s'exposen les diferents consideracions d'aquest projecte. Totes les dades i documentació són extretes de: XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº

fillola del Sindicat de Vaquers rurals de Catalunya, no va rebre la concessió per explotar la Central, tot i la serietat de l'estudi presentat. Com veurem, una altra cooperativa, aquesta de nova creació, fou la que s'encarregà definitivament d'iniciar el sanejament i higienització de llet a la nova Central Lletera Municipal de Girona.

Cal dir que tot i la negativa a aquesta iniciativa, podem remarcar una sèrie de punts o elements que en aquest projecte es consideren i que s'han de tenir en compte. Es tracta de valoracions interessants que demostren un coneixement del producte i de tot allò que l'envolta, fruit de l'experiència professional dels mateixos; una conscienciació sobre el mateix producte, sobre la composició i les propietats de la llet, sobre els perills que pot ocasionar a la salut si no es troba en bones condicions, sobre el tractament que ha de rebre per evitar malalties al consumidor ... i també un coneixement de les necessitats higièniques, sanitàries, socials, i fins i tot podem dir burocràtiques i institucionals, que es requerien.

De manera exemplificada, es tractava doncs d'un oferiment que presentava una relació directa amb la legislació vigent i existent d'aquesta activitat. La documentació presentada atorgava una destacada consideració vers la legislació sanitària dels aliments, i així mateix incloïa una especificació sobre una àmplia gama de possibles derivats làctics. També demostra un bon coneixement de la normativa higiènica existent sobre el producte, principalment respecte a la producció i venda de la llet, com és per exemple la cita literal de l'article 69 del Reglament de les Inspeccions Sanitàries aprovat per la Generalitat per Decret a finals de l'any 1933, comentat anteriorment. Aquest últim element es vinculava plenament amb el veritable coneixement sobre els diferents tràmits burocràtics i amb els impostos oficials existents, amb l'exposició de les dades reals sobre els ingressos municipals, com ara dels impostos relacionats amb la recaptació d'arbitris per serveis d'inspecció a la llet que es venia a la ciutat de Girona. Sabem, per exemple, que en l'exercici de recaptació corresponent a l'any 1933, la quantitat dels arbitris que gravaven la llet de consum a la Ciutat arribà a les 11.338 pessetes.

Era doncs una opció que presentava una bona base i un més que acceptable currículum. Al mateix temps, els autors evidenciaven un interès palès per la concessió municipal.

Igualment, hem de considerar i valorar un condicionant, que tot i ser positiu per la seva pròpia experiència i coneixement, també podia ser utilitzat en contra seu mateix. Si el Consistori hagués assentit favorablement vers la Cooperativa, i aquesta hagués aconseguit l'atorgament i concessió de la Central, ens haguéssim trobat amb una situació interessant, si més no curiosa. Aquesta entitat corporativa hagués passat a controlar el mercat làctic de la ciutat de Girona, sumat a la part que ja tenia a Barcelona. Si s'hagués produït, podia haver tingut una segona lectura, ja que aquesta Cooperativa tindria la possibilitat oberta de proporcionar llet sobrant de Girona a Barcelona. D'aquesta manera, podien guanyar mercat en dos fronts; es tracta d'un fet hipotètic però certament possible en un futur.

Un altre element del projecte a tenir en compte és la presentació i exposició d'una sèrie de dades econòmiques que podríem considerar com una mena de pressupost, tot i que era incomplet, d'una possible instal·lació de la mateixa Central. S'especificaven les inversions que serien necessàries, i qui les havia de realitzar, i es descrivien una sèrie de despeses que correrien a càrrec del Consistori gironí, com podia ser l'adquisició de la maquinària i els aparells necessaris per fer funcionar el centre on higienitzar la llet. De fet, aquests instruments no s'allunyaren gaire dels que realment s'adquiriren posteriorment. Igualment, en aquest mateix punt, hi ha una relació de preus que es podrien aplicar en la venda del producte, uns preus diferenciats pels diferents llocs on es podria vendre la llet i desglossats en diferents quantitats proporcionals: unes correspondrien a la recaptació municipal i altres a la Cooperativa en cas de ser la titular de l'explotació de la Central.

I un últim punt interessant i destacable del projecte fou la disposició oberta que presentava a qualsevol nou associat, que aportés millores en el sanejament de la llet i en el rendiment de la Central, sempre de mutu acord amb el Consistori. Es presentava doncs la Cooperativa com una entitat que no es tancava en si mateixa, que pensava amb clau de futur i que no veia la ciutadania de Girona com a exclusius beneficiaris de la salubritat d'un aliment bàsic.

En conclusió, els diferents interessos i oferiments exposats des de diferents persones individuals a nivells més associatius o cooperatius, així com els recolzaments institucionals existents, deixen entreveure una necessitat real, que la Central Lletera era valorada fins i tot abans de la seva pròpia existència, fets que ajudaren al Consistori en la seva pròpia tasca.

2.4. Nova reglamentació sanitària per al proveïment de llet a Girona. Un pas necessari per la futura Central; repercussions en els proveïdors de llet.

Aquests citats interessos i suports vers la construcció de la Central Lletera no foren, ni molt menys, unànimes a tota la societat gironina. Un avenç social i sanitari per a Girona, com era el projecte de la Central, havia d'anar acompanyat d'un nou règim normatiu, d'uns reglaments oficials que donessin tot el protagonisme que es mereixien a les noves instal·lacions, i aquest fet aixecaria veus crítiques, opositors i contraris a la nova situació.

La nova organització regulada afectaria de ple a tots aquells que es dedicaven al subministre de llet a Girona, que s'haurien d'adaptar a la nova situació. Els reglaments afectarien principalment als ramaders productors de llet i venedors, igual que també influïrien sobre les seves pràctiques quotidianes i tot allò relacionat amb el producte, com els seus estables, els seus animals, la llet que n'obtenien i volien vendre, el transport del producte...

Igualment, el lloc on l'havien de vendre, o sigui la futura Central, i com s'havia de produir, també es trobarien afectats per unes noves disposicions institucionals. La normativa havia de regular tots i cadascun dels sectors implicats, no només el productiu, si no també el que tindria a veure amb el tractament industrial i amb el comercial: com havia de ser l'envasat del producte, com s'havia de produir, igualment, com i on havia de ser venut i a quin preu. En definitiva, calien una sèrie d'articles regulats que organitzessin tot allò vinculat amb la vida de la llet, dirigits simplement vers la seva salubritat, i que garantissin al consumidor un producte en condicions òptimes.

Aquest important articulats normatiu, com veurem més endavant, no aixecà gaire simpaties entre molts ramaders gironins. Ens referim al "Reglament de policia sanitària per al proveïment de la llet higiènica en la ciutat de Girona" i al posterior "Reglament del règim interior de la Central Lletera Municipal i control sanitari de l'abastiment làctic a Girona".

Ambdues normatives estaven molt lligades entre elles i sorgiren tenint en compte la futura construcció de la Central. Els dos reglaments en cap moment mostraven posicions enfrontades, més aviat es complementaven, i tots els articles que els composaven tenien un mateix propòsit: la salubritat en l'alimentació ciutadana. Cal dir que molts dels seus articles semblaven duplicats pel contingut normatiu dels mateixos, però cadascun d'ells tenia un àmbit d'aplicació concret: un feia referència al

sector ramader, i l'altre es fixava en l'àmbit industrial de la mateixa Central. En definitiva podríem dir que es complementaven.

Així mateix, cal citar i incloure una sèrie de condicions administratives, tràmits i aspectes burocràtics paral·lels a aquestes normatives, que també havien de ser d'obligat compliment pels productors i proveïdors de llet, si volien destinar el seu producte a la població de Girona. Les bases dictades per l'Alcaldia estaven relacionades de ple amb el primer dels dos articulats anomenats.

La primera reglamentació normativa a tenir en compte fou el citat "Reglament de Policia Sanitària per al proveïment de la llet higiènica en la ciutat de Girona". Amb un total de vint articles i dues disposicions transitòries la Corporació municipal procedí a portar a terme una acció imprescindible, la de controlar sanitàriament la llet que es subministrava a Girona. La reglamentació va ser confeccionada conjuntament amb les autoritats veterinàries i sanitàries de la ciutat, i sortí a la llum mesos abans de ser inaugurada la Central Lletera, concretament el 5 de juliol de 1934. Cal dir que entre aquest període de temps, el de la publicació de la normativa i la posada en marxa de la Central, la llet es continuà venent de forma tradicional, és a dir, amb el sistema ambulant, tot i que ja es posà en marxa, dins el possible, l'aplicació de la nova legislació per part de la Corporació Municipal.

Després d'un llarg treball, i de diferents normes provisionals, el definitiu reglament es donà a conèixer el juliol de 1934, com hem dit anteriorment. Cal dir que en ell s'hi recollien i s'hi aglutinaven la vigència d'altres reglaments ja existents, dels quals es defensava el respecte i el compliment total, com ara el Reglament de Vaqueries i cabrerries aprovat el 10 d'octubre de 1927, un annex del Reglament municipal de Sanitat de Girona i el Reglament de les inspeccions sanitàries aprovat el 18 de desembre de 1933. Els articles de la nova reglamentació tenien la particularitat d'insistir en un major control sobre el ramader i la seva activitat, amb una nova legislació de fàcil comprensió per aquells sectors implicats, que seguia una línia articulada coherent i que no presentava espais legals buits on emparar-se aquells que la volguessin obviar. Es podria definir com un articulat més personalitzat, individual.

Es tractava d'una normativa on no hi podien faltar els aspectes més administratius, legalistes i burocràtics, tots ells d'obligatori compliment per aquells que es dedicaven a vendre llet en aquells moments, o que volguessin fer-ho en un proper futur. Els aspectes i requisits legals imprescindibles s'anunciaven en els primers articles. Així deia per exemple el primer article redactat: Art. 1er.: "Tota persona que es dediqui

o desitgi dedicar-se a la llet pel subministra a Girona, tindrà de sol·licitar-ho així a l'Alcaldia, acompanyant una certificació veterinària sobre la sanitat del bestiar productor i ressenyament del mateix als efectes de possible canvi per altre.”³³

Així mateix i de manera simplificada, en els següents articles es remarcava la importància que tenia aquest primer, ja que es destacava la comprovació i veracitat de les dades aportades pels interessats en la documentació registrada. Aquest fet afectava directament la feina que havien de cometre els tècnics sanitaris públics, que bàsicament portaven a terme un treball de camp pràctic i als que s'encomanava la nova tasca, aquest cop administrativa, de verificar l'autenticitat de les dades aportades pel ramader. D'aquesta manera s'incrementava la relació d'accions i tasques obligades, tals com les visites que practicaven als estables on s'inspeccionaven els animals, els utensilis i el propi estat de l'establiment ramader.

Un altre article es refereix a l'obligatorietat de fer un pagament en concepte de drets d'activitat, renovables anualment, diferenciant els de caràcter cooperatiu, amb un cànon establert de vint-i-cinc pessetes anuals, dels personals, amb una quota per determinar.

Un últim article, que podríem classificar com a previ a l'activitat o condicionant, junt amb els ja citats, presenta un tret força curiós i anecdòtic. Es tracta, tanmateix, d'un article que no el podríem definir o classificar com a burocràtic, i per això mereix èsser citat. Fa referència als diversos tipus de recipient, igual com als diferents aparells que s'havien d'utilitzar per realitzar la muniada o per transportar el producte, en aquest cas la llet. S'hi descrivia la forma dels diferents utensilis, així com el tipus de material amb el que havia d'estar fet, i també la manera en que havia d'ésser identificat.

Es relacionaven a continuació un seguit d'articles que feien referència als controls sanitaris oficials, al propi criteri a seguir en els mateixos, i a les pautes que havien de respectar i fer complir els Inspectors i tècnics sanitaris oficials de la Ciutat. La inspecció tenia una normativa pròpia, que estipulava, per exemple, que el primer contacte amb la llet, que es pretenia valorar, havia de realitzar-se per funcionaris de la Brigada d'Arbitris i seguidament per personal veterinari públic. Es determinava igualment el lloc on es realitzaria aquest primer reconeixement i examen del producte,

³³ Article primer del Reglament de Policia Sanitària per al Proveïment de la llet higiènica en la Ciutat de Girona. Dins els Annexes, Document 24 trobem íntegrament tots els articles, igual que les dues disposicions que conformen el citat Reglament. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

en què l'anàlisi que portessin a terme determinaria si el producte reunia unes condicions mínimes i òptimes pel consum humà. O, simplement, si aquesta podia ser acceptada per la Central Lletera, quan aquesta funcionés. També es regulaven els propis controls. Tota mena d'actuació que fos realitzada per funcionaris i veterinaris, havia de quedar registrada documentalment, i l'Alcaldia havia de rebre aquesta informació periòdicament per poder conèixer de primera ma com anaven els controls i els serveis corresponents. Qualsevol incidència podia ser coneguda per les màximes autoritats, alhora que podia ésser consultada, posteriorment, per tal de conèixer l'evolució dels fets, ja que tot havia de ser arxivat.

Aquest reglament també recollia, en una sèrie d'articles, aspectes més operacionals, més pràctics, sobre el mateix producte, com ara el tractament que havia de rebre la llet un cop acceptada per la Central. O quines pautes havia de seguir el producte, quins processos, tant els que s'havien de portar a terme amb anterioritat a l'establiment lleter, com podia ser el relatiu al transport que efectuaven els ramaders, en quines condicions higièniques, estat i formes dels recipients ... o a l'interior del mateix centre, on s'havia de tenir en compte quines comprovacions s'havien de realitzar abans de ser processada, o quina conservació s'havia d'aplicar a la llet un cop envasada.

Així mateix, també existia la referència a les funcions del personal operari, que havia de realitzar qualsevol tipus de tasca productiva relacionada amb el producte, ja fos per part dels obrers del centre on s'higienitzava la llet, aspecte que també trobarem en el Reglament de règim interior, o per part del personal vinculat a les tasques dins les vaqueries. No deixaven de ser unes disposicions i obligacions de caràcter sanitari que pretenien, dins el possible, evitar probables contagis derivats del producte manipulat.

En aquest reglament també s'especificaven les conseqüències legals i les possibles sancions que podien patir els proveïdors quan incomplien la normativa establerta. S'hi establí una mena de llista de faltes i sancions. Aquestes multes, productes d'un seguit de faltes lleus o d'un greu incompliment, podien arribar fins i tot a la suspensió de la mateixa llicència per exercir tal ocupació.

Per últim, també cal fer esment de les disposicions transitòries, on es feia referència a la necessitat del Consistori i de la mateixa ciutat, de ser proveïda de llet saludable i higiènica, i per poder-ho garantir, la urgent instal·lació d'una Central Lletera on poder realitzar un eficient tractament higiènic.

En definitiva doncs, es tractava d'un articulat que pretenia ordenar el proveïment de llets a la ciutat de Girona, centralitzant el seu control en l'autoritat local, d'un

reglament sanitari amb màximes atribucions, que permetien reconduir l'abastiment de llet amb una acció amb plenes garanties.

La segona normativa aprovada pel Consistori gironí, paral·lela en el temps i en l'elaboració al Reglament de Policia Sanitària que acabem d'analitzar, fou el "Reglament del règim interior de la Central Lletera Municipal de Girona". Va ésser donat a conèixer provisionalment el 26 de Juliol de 1930 i aprovat definitivament en Ple el 9 d'Octubre de 1935, tot i que la seva redacció data del primer dia del mateix mes.

Aquest segon reglament, com molt bé diu el seu propi títol i el seu primer article, estava fet per fer-lo complir a l'interior de la mateixa Central, i era aplicable a tots els àmbits del centre. Així mateix resultava ser un instrument totalment complementari del Reglament de Policia Sanitària. El seu Article 1 er. diu així: "El present Reglament de Règim interior de la Central Lletera Municipal, complementari del de la Policia Sanitària de Llets de 5 de Juliol de 1934 i dels acords de l'Ajuntament que hi concorden, te per objecte dictar les normes a que hauran de subjectar-se les operacions d'higienització de llets pel consum de la Ciutat, a efectuar en l'esmentada Institució Sanitària del Municipi".³⁴

Amb aquest primer article podem arribar a entendre bona part, sinó la totalitat, del reglament en el seu conjunt. El seu articulat regulava el funcionament de tot l'establiment municipal, de tots els seus components, des de la gestió i relació amb la futura persona o entitat que es fes càrrec de l'explotació, fent igualment esment a l'organització i composició del personal laboral necessari per fer-la funcionar, fins a les atribucions particulars que podien correspondre a cada lloc de treball. Alhora es disposaven i regulaven les diferents actuacions a realitzar, en totes les situacions productives per part dels diferents operaris, ja fossin les pròpies de categories més tècniques o qualificades, o les pròpies de personal amb nivells professionals de menys especialització. D'aquesta manera es vinculava i alhora es complementava amb el Reglament de Policia Sanitària, ja que es tenia en compte l'activitat de control que s'havia de realitzar sobre el producte abans de ser introduït a la Central.

Tenint en compte la provisionalitat d'aquest reglament, exposat al 1930 en un primer moment, veiem que podia tenir dues lectures interpretatives. Una primera

³⁴ Article primer del Reglament del Règim Interior de la Central Lletera Municipal de Girona. Dins els Annexes, Document 25 trobem íntegrament tots els articles, igual que l'article addicional que conformen el citat Reglament. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

valoració mostrava una provisionalitat real condicionada per la mateixa inexistència de la Central Lletera, en el moment de la seva primera aprovació. Aquest fet comportava que el seu compliment, com a reglament, no es pogués dur a terme en la seva totalitat. Però sí que es podia complir parcialment, com per exemple amb tot allò relatiu al control sanitari i higiènic de la llet que es subministrava a la ciutat, tasca preventiva i de control que corresponia a l'equip tècnic dels veterinaris, i que ja era valorada en el primer reglament.

Com hem dit, les funcions atribuïbles al personal del laboratori i als encarregats dels arbitris municipals s'havien de realitzar com s'estaven realitzant, ja que eren les mateixes que hi havia establertes abans de l'esmentat reglament, tot i les deficiències tècniques i econòmiques que hem valorat anteriorment.

Una segona lectura sobre la provisionalitat del reglament, simplement demostra i valora les intencions que feia temps que tenia el Consistori. Amb això volem dir que aquesta provisionalitat referma el seu sentit i la seva preocupació sanitària, i ens ajuda a conèixer l'existència d'un interès i un treball constant i demostrat en el temps.

La primera redacció, tot i que conté tots els punts bàsics suficientment clars i establerts, que lògicament posteriorment es presentaren més ben explicats, no podia contenir tota la informació que es presentà amb la posterior composició. La maduresa del projecte polític i sanitari que es mostra amb el Reglament ja acabat no s'aprecia en el treball provisional.

Així, un fet a destacar que trobem en la publicació definitiva d'aquesta normativa fou l'aparició interessada de part del nom de l'entitat a qui s'havia concedit la llicència corresponent per explotar l'establiment lleter: "la Cooperativa".³⁵ Es tractava d'una parcialitat totalment voluntària. El Reglament, un cop tancat, el podríem definir com a personalitzat vers la Cooperativa, com s'anomenava en el propi text, on es valoraven i regulaven les seves obligacions com a entitat concessionària. No existia una redacció de l'articulació amb caràcter generalitzant i anònim, obert, vinculant a futures concessions. Sempre existia una referència directa vers l'organització ramadera. Cal tenir present que quan es redactà el definitiu reglament, l'establiment lleter ja funcionava amb la Cooperativa com a responsable concessionària.

³⁵ "Cooperativa Foment de la Ramaderia i els seus derivats" és el nom complet de la primera concessionària de la Central. Coneixerem amb més detall, en apartats posteriors, qui formava part de dita entitat i quina relació contractual existia entre aquesta i el mateix Ajuntament.

La regularització en normatives i reglaments institucionals que vetllessin per un proveïment de llets saludables i higièniques aptes pel consum de la ciutadania de Girona seguí el seu curs. Així, continuant amb les millores socials, els articulats higiènics i sanitaris es completaren amb una sèrie de condicions o bases adreçades als productors de llet crua, o sigui als ramaders. Cal dir que no coneixem realment quan foren aprovades o publicades. Foren les que s'anomenaren "*Condicions mitjançant les quals els productors de llets podran efectuar el proveïment de llet crua a Girona*".³⁶ No eren res més que una sèrie de bases d'obligat compliment per aquells que proveïen Girona amb llet crua. Tot i que en desconeixem la data precisa, es recolzaven i es complementaven amb el citat Reglament de Policia Sanitària. D'una forma més senzilla i entenedora, s'hi exposava el procediment i les pautes que havien de seguir els productors de llet per abastir el consum gironí. Podríem dir que s'hi resumia allò més bàsic i elemental que havien de saber els proveïdors del producte cru. En elles es pretenia igualment fer partícips als que no eren productors, però sí proveïdors. Les dues tasques sovint no corresponien a la mateixa persona i en ocasions no quedaven prou definides legalment.

Alhora, en aquestes mateixes condicions sobre proveïments de llet, es donaven a conèixer les taxes pels diferents serveis que proporcionaven els funcionaris públics, s'exposaven quins controls portaven a terme i quines valoracions tenien en compte. Així mateix, també feien referència a les condicions del producte i aspectes de bons usos, també dits de bones pràctiques, com per exemple les recomanacions sobre els tipus de recipients que s'havien d'utilitzar. Igualment, s'exposava una divulgació preventiva i alhora sancionadora, que proporcionava i buscava intencionadament una doble informació. Es pretenia reafirmar la importància de les dues funcions, amb un mateix protagonisme. Per un costat, una bàsica sobre les conseqüències que podia ocasionar el no compliment de les diferents normes i obligacions, responsabilitat sobre el producte i sobre el consumidor; per un altre, les sancions que es podrien aplicar en el cas d'incompliment de les condicions citades.

D'aquestes condicions i normes, que es publicaren simultàniament amb el Reglament de Policia Sanitària, cal puntualitzar un detall que s'aprecia en la seva lectura, i, que ens porta a realitzar un nou comentari. Tot i que es portà a terme una

³⁶ En els Annexes, Document 26 trobem íntegrament totes les condicions i bases mitjançant els productors de llet podien abastir a la ciutadania gironina de llet crua. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

publicació paral·lela al Reglament citat, com així es desprèn de les mateixes condicions, no es fa esment en cap moment del Reglament de règim intern de la Central, citat anteriorment, ni de l'existència del mateix establiment. Per tant, aquest detall no ens permet confirmar del cert que aquesta llet destinada al proveïment de Girona anés adreçada inicialment a la Central Lletera. Dit d'una altra manera, podria ser que aquesta no hagués entrat en funcionament. A més, el desconeixement de la data de la publicació d'aquestes condicions fa difícil saber realment on es produïa la venda de llet per part del productor, és a dir, el lloc on s'efectuava el proveïment. Ara bé, malgrat aquesta possibilitat hipotètica de la inexistència de la Central, també s'hi exposen elements i detalls que ens poden fer pensar el contrari. Així, en una de les condicions exposades, exactament en la quarta, trobem una dada que ens podria fer suposar l'existència de l'establiment lleter. Es tracta de la referència a la neteja i l'esterilització de flascons de vidre, que eren els recipients i materials propis de la Central. Aquesta dada sembla donar a entendre que el proveïment de llet es realitzava d'una forma diferent a la tradicional, la del sistema de venda ambulant, i que era a la Central Lletera on es produïa la recepció del producte. Cal dir que també podríem relacionar els flascons de vidre amb els productors, ja que els podien haver estat cedits pels mateixos funcionaris, encarregats de vetllar per la salubritat del producte. Sigui d'una manera o d'una altra les diferents condicions publicades pel Consistori es podrien relacionar a la pràctica amb qualsevol tipus de proveïment, ja fos a través de la venda ambulant o amb l'existència de la Central.

Aquestes reglamentacions i condicions afectaren significativament en la manera de treballar dels ramaders. Així mateix, el primer de Juny de 1935 es posava en marxa l'activitat de la Central Lletera, i tots aquells productors de llet que volien vendre el seu producte ho havien de fer segons manaven les noves disposicions municipals. Tot i ser un avenç en la higienització i salubritat d'un producte alimentari i un benefici social per la ciutadania gironina, la posada en marxa d'una nova obligatorietat no fou gaire ben acceptada pels lleters.

Les obligacions institucionals provocaren reaccions contràries entre molts ramaders, vaquers, venedors i intermediaris. Aquests deures suposaven canvis que trencaven el dia a dia del proveïdor, que alteraven els hàbits i la quotidianitat, com podia ser per exemple la simple acció o moment d'anar a vendre la llet al lloc de sempre. Però no es tractava només d'abandonar el lloc de venda habitual per anar a un nou indret, ja que a la llarga novament serien controlats. Es tractava de l'alteració d'allò

que es considerava propi i rutinari. Eren qüestions que podien ser factors fins i tot poc significants o amb poca importància, però que, insistim-hi, trencaven el costum. A més, cal afegir que el control oficial i institucional sobre la mercaderia i sobre el mateix productor havia de patir un augment considerable, fets que no aixecarien gaires simpaties. Aquestes disposicions exigien una nova adaptació a la sorgida burocratització de l'activitat, unes noves despeses econòmiques, fins i tot uns nous horaris per realitzar la feina. Però, sobretot, aquestes noves obligacions incidien directament en la mateixa llibertat del lleter. El control sobre el ramader, i tot allò relacionat amb la seva activitat, suposava un canvi important sobre la seva pròpia vida.

Amb un clar sentit de protesta l' "*Asociación de vaqueros y vendedores de leche de la provincia de Gerona*" portà a terme una reunió el dia 11 de Juny de 1935 en el local de la "Federación Gremial de las Comarcas de Gerona", on foren convidats i assistiren diferents representants de les entitats econòmiques, polítiques, socials i recreatives de la ciutat de Girona. El tema de la reunió tenia un sentit de rèplica i alhora reivindicatiu i s'hi exposaren i es debateren els diferents problemes ocasionats pel nou sistema d'abastiment de llet a la Ciutat.

Un aspecte prou significatiu sorgit d'aquesta reunió, segons comentaris i articles de la premsa escrita del moment, fou el de qualificar el nou servei públic de monopoli, dirigit pel propi Ajuntament. Aquesta qualificació no resultava ser cap novetat. Moltes havien estat les veus contràries a la Central que havien definit la situació amb aquest argument. Alguns articles del moment també contemplaven aquesta possibilitat de control, que també era contestat. Així mateix, sabem que a finals del mes de maig d'aquell 1935, aquesta definició s'havia contestat amb diversos comentaris, un dels quals deia així: "S'ha explotat entorn aquest problema la inconcebible ignorància existent entorn el que és i serà el nou servei de subministre de llets."³⁷ La mateixa Associació de vaquers va anar més lluny, en presentar davant el Tribunal Provincial Contenciós Administratiu de Girona un recurs contra l'Ajuntament de Girona, i contra la relació contractual que mantenia amb la Cooperativa Foment de la Ramaderia i Derivats, que era l'entitat que s'havia de fer càrrec de la Central. Cal dir però, que l'oficialitat del contracte entre tots dos òrgans públics encara no s'havia produït formalment, però l'any anterior ja s'havia evidenciat la vinculació amb l'aparició dels

³⁷ Resposta que forma part d'un article amb el títol "Interessos Ciutadans", publicat el 22 de maig de 1935 al diari L'Autonomista. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

nous Reglaments de Règims i Sanitaris. En aquells moments era un comentari que es donava per fet. En aquest recurs l'acusació de promoure un monopoli també hi era present. L'acció judicial provocà una resposta dura per part de la Corporació Municipal, que va definir els membres de l'Associació de vaquers com a poc responsables i els va acusar d'actuar en benefici propi i no vers la societat en general.

Entre les dues organitzacions existí una tensa relació i una disconformitat mútua palesa. Cal valorar fets i detalls que fins i tot arribaren a ser contradictoris, o simplement poc definits. De fet, el publicat per la premsa gironina respecte a la reunió celebrada l'onze de Juny, on es denunciava aquesta acusació intervencionista per part del Consistori, no sembla coincidir amb el contingut de la pròpia acta de la reunió. En el decurs de la citada sessió, segons descriu l'acta, no es va fer cap referència a la qüestió monopolística sobre la futura concessió. Una copia del text fou entregada a les autoritats municipals, una altra a la premsa de la ciutat.

Si bé en el document que va rebre l'Alcaldia on s'exposaven les conclusions de la reunió, no existia cap al·lusió al monopoli públic, sí que es fa evident la poca acceptació dels canvis proposats i ocasionats, amb valoracions i crítiques negatives. El contingut demostrava una sèrie de reivindicacions que anaven en contra de les disposicions dictades per l'Administració Pública. Una primera valoració d'aquestes conclusions denunciava una clara prohibició sobre els drets personals i propis, on no només es protestava per la manca de llibertat del lleter, que demanava poder vendre com sempre ho havia fet, si no que alhora hi implicava directament el propi consumidor, amb l'intent de demostrar que aquell que volgués comprar llet havia de ser lliure per triar el lloc on la vulgués adquirir, o sigui, que aquesta provingués del lleter de confiança del mateix consumidor, encara que la Central Lletera funcionés. Aquesta manera d'emmarcar la qüestió en els interessos particulars pretenia que havia de ser d'un interès general, per a tota la ciutadania. El segon i el tercer punt del document entregat, tenien un contingut plenament reivindicatiu, ja que exposaven una crítica vers els impostos que pagarien els lleters. En aquests punts feien referència a les necessitats econòmiques que podia patir el Consistori. En aquest punt, no es negaven a pagar, però sí defensaven que les quantitats que havien de satisfer, pel concepte de vendre llet crua al carrer, fossin les mateixes tant si la llet era portada a la Central o com venuda tradicionalment com demanaven; això sí, passant pels controls sanitaris que s'havien fet com fins aleshores. El darrer i quart punt demanava a l'Ajuntament una consulta ciutadana en cas de no voler retirar els nous règims referents a l'abastiment de llet.

En definitiva, la reivindicació i denúncia de l' "Associació de Vaquers i Venedors de Llet de la Província de Girona", recolzada per diferents entitats gironines, va deixar veure i destacar els seus importants interessos particulars. Com hem dit, no només van fer saber les seves opinions al Consistori, mitjançant l'acta entregada, si no que també van donar-ho a conèixer a la ciutadania a través dels medis escrits. Així, el *Diari de Girona*³⁸ publicava un dia després de la reunió la còpia de les conclusions resultants. Les demandes, com podien esperar, no foren acceptades pel Consistori, que les definí com a inadmissibles, en tant que anaven en contra d'un projecte que era considerat prioritari i amb un fort component de futur: un model capdavanter per higienitzar un producte de primera necessitat i que alhora necessitava urgentment la societat gironina. El Consistori no estava disposat a alterar un model que havia de ser exemplar, i que havia de seguir el seu curs. El propi pas del temps reforçava aquesta intenció, i amb un major propi i particular interès, ja que fins i tot era una iniciativa observada amb bons ulls des d'altres indrets. Així, es valorava molt positivament que es rebessin elogis des de diferents ciutats de l'Estat espanyol, algunes d'elles de primer nivell com foren Madrid i Barcelona, que arribaren a interessar-se per aquest nou sistema d'abastiment de llet, que tot just es començava a portar a la pràctica.³⁹

El Consistori gironí no tingué la intenció de discutir cap de les diferents conclusions exposades per l'Associació de vaquers, ni tans sols de forma individual, ja que considerava que cap d'elles aportaria benefici al conjunt de la societat. Cal incidir que el Consistori ja d'entrada no va compartir ni entendre l'argument inicial que havia estat utilitzat, en un primer moment, per portar a terme la reunió, encara que aquest

³⁸ El *Diari de Girona*, com altres medis escrits de la Ciutat, publicava assíduament articles o notícies relacionades amb aspectes que tenien a veure amb la Central Lletera i tot allò que l'envoltava. L'afer de la llet fou un dels títols més repetitius i representatius que encapçalaven aquests tipus d'articles. Hi podíem trobar en ell des de notícies del moment relacionades amb el producte, ja fossin locals o més llunyanes, fins a exposicions divulgatives de fets i coneixements relacionats amb el món de la llet, igual que els seus diferents processos per fer-la saludable. Així mateix, també es publicaven assíduament columnes, on bàsicament es donaven a conèixer consells i opinions favorables a la higienització de les llets, a través de la Central Lletera. Però on també podíem trobar comentaris o notícies contràries a aquesta solució industrial, com fou el cas de la divulgació de les conclusions que es presentaren, dos dies després, al Consistori per part de l'anomenada Associació de vaquers i venedors de llet. Sortiren publicades el 12 de Juny, i la mateixa redacció del diari ho presentava així: "Els representants de les entitats reunides al local de la Federació Gremial de les Comarques Gironines, despullats de tot interès polític i mirant solament el sentir unànim de la Ciutat, dintre de la més estricta legalitat acorden elevar a les Autoritats les conclusions següents: ..." Hemeroteca de l'Arxiu Municipal de Girona (AMGi).

³⁹ Tot i que no podem citar cap document oficial que així ho acrediti en aquells moments, si podem citar que aparegué un article il·lustratiu en el *Diari de Girona*. Sí existeix en canvi una important correspondència oficial d'anys posteriors, exposada en el Document 27 dels Annexes. Respecte a l'article publicat al *Diari de Girona*, aquest aparegué el 4 de Març de 1935. Hemeroteca de l'A.M.Gi.

mateix no aparegué en les conclusions finals, com demostrà posteriorment l'acta. Així es presentà el raonament per realitzar la citada reunió:

“... para tratar sobre los problemas creados por el vigente régimen monopolizante del servicio de leche en esta Ciudad. ... haciendo hincapié en los trastornos que de todo orden había creado la implantación en ésta, de la Central Lechera, y puesta de manifiesto en distintas ocasiones la voluntad del pueblo sobre el régimen actual de la leche, ...”⁴⁰

Com hem dit anteriorment, en aquesta reunió s'acusà al Consistori de portar a terme una acció monopolitzant en relació a l'abastiment de llet. L'afirmació no fou mai acceptada per l'entitat pública, que considerava intencionada i falsa. La monopolització que era negada i justificada per la mateixa relació contractual que existí entre l'autoritat Municipal i la Cooperativa concessionària de la Central Lletera. Aquesta relació quedà plasmada en contracte escrit, on es convidava a tots els productors de llet de Girona i rodalies a formar part de la mateixa Cooperativa, i així, no només ser proveïdors, si no ser alhora socis de la mateixa. Però aquest contracte donava a conèixer i valorava alhora que aquesta societat cooperativista havia estat creada per diferents lleters gironins, amb una finalitat expressa, la de fer-se càrrec de l'explotació de la mateixa Central. No es tractava doncs d'una cooperativa existent amb anterioritat a la Central, cosa que tampoc es va pretendre amagar. Aquest fet podia haver estat el detonant de les reaccions contràries, i amb més o menys intencionalitat va poder ser utilitzat per aquells contraris a la Central, entre ells els opositors polítics ja citats amb anterioritat, que utilitzaven qualsevol element de discòrdia per anar contra el govern del propi Consistori i alhora per incitar i afavorir a d'altres contraris a l'acció.

⁴⁰ L'Associació de Vaquers y Venedors de Llet de la Província de Girona presentà l'acta de la reunió a l'Alcaldia el 14 de Juny de 1935. Com hem dit en aquesta reunió assistiren diferents entitats de la Ciutat, entre elles es poden destacar un important nombre d'associacions oficials i gremials. Segons aquesta foren: “Acción Popular Catalana, Colegio Oficial de Agentes Comerciales, Federación Industrial de Panaderos, Gerona Club, Renovación Española, Gremio de Carniceros, Gremio de Vendedores del Mercado, Gremio de Zapateros, Económica de Amigos del País, Cámara Oficial Agrícola, Cámara Oficial de la Propiedad, Gremio de Confiteros, Gremio de Sastres, Gremio Contratistas de Obras, Gremio de Comestibles, Unión Comercial de Detallistas, Sindicato de Camareros y Cocineros, Asociación de Licoreros, Asociación de Drogueros, Sindicato Patronal de Cafés y Bares, Comunidad Tradicionalista, Minoría Tradicionalista del Ayuntamiento de Gerona, Consejero Regidor de Gobernación del Ayuntamiento de Gerona, Gremio de Hoteleros y Hosteleros, Gremio de Peluqueros y Barberos i Centro Moral del Partido Republicano Radical.” Per conèixer la totalitat de l'acta: XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36). Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

Una creació tan oportuna i amb unes intencions tan clares justificava i provocava una reacció contrària. Alhora, reforçava la denúncia i la sospita de monopoli argumentant que no es tractava d'un fet aïllat i casual. Uns lleters associats havien creat una nova entitat quan ja existien d'altres associacions. Aquest fet els donava peu a una interpretació fàcil: no havia existit un interès o una confiança mútua, suficientment treballada, entre els dos sectors implicats, el productiu, que havia de proporcionar la llet, i el legislatiu, que havia de fer les lleis amb el major consens. Tal com havien anat les coses l'acció legislativa podia estar considerada com a partidista i subjectiva.

L'existència del contenciós interposat per l'Associació de vaquers en el Tribunal Provincial, tot i que no va ser esmentada a la citada reunió, igual que tampoc aparegué a les conclusions entregades, tingué una reacció enèrgica per part del Consistori gironí, com hem citat anteriorment. L'Ajuntament no només es defensà amb l'existència i la legalitat del contracte com a tal, sino que alhora argumentà que aquest havia estat aprovat i consentit pel mateix Excm. Sr. Governador General de Catalunya en funcions de President de la Generalitat. Es tractava d'un recurs que anava més enllà de les pròpies autoritats locals.

Era doncs qüestionada la màxima autoritat catalana. Alhora, es posaven en perill, si era acceptada la demanda, tots els projectes que tenia en marxa l'Ajuntament de Girona. Els pressupostos d'aquell mateix any contemplaven uns ingressos provinents de la Generalitat, en concepte d'una subvenció per fer front a les despeses i a la instal·lació de la mateixa Central. Igualment es valorava la quantitat de diners que possiblement generaria l'explotació de la Lletera. L'acceptació de la demanda suposaria un important problema econòmic per les institucions municipals, al que també s'hauria de sumar la pèrdua d'una important quantitat de diners, en aquest cas subjectes a un altre contracte, els ja pagats a l'empresa David Ferrer i Cia., de Barcelona, que era la que havia de portar a terme la instal·lació de maquinària i utensilis de l'establiment industrial lleter.

El Consistori gironí utilitzà en la seva defensa tots els arguments que podien ser disponibles: legislatius, socials, polítics, econòmics, morals i fins i tot sanitaris. Pretenien fer veure a l'autoritat judicial la legalitat de la Central Lletera. La construcció i posada en marxa d'aquest establiment s'emparava en la legalitat, en concret en un dels articles del Reglament sobre Indústries Làcties i Inspeccions Sanitàries del 18 de Desembre de 1934, citat anteriorment, que argumentava que la venda de llet ambulanta

poblacions de més de 10.000 habitants no seria consentida, de la mateixa manera que tampoc ho seria la distribució a domicili, com no fos en flascons precintats.

El Consistori gironí també valorava en la seva defensa la creació de llocs de treball, propiciats per la mateixa Central de manera directa i indirecta, així com la xarxa econòmica que es generaria al seu voltant, al contrari del que es deia a la demanda, on es temia una pèrdua d'ocupació en el sector ramader per l'abandó de l'activitat lletera. També es pretenia demostrar la necessitat higiènica i sanitària d'un producte alimentari, tan desitjada des de les mateixes institucions públiques, que de no ser així continuaria provocant problemes en la salut del consumidor. Aquest tema, per ell mateix ja era suficient argument per justificar l'establiment higienitzador. Amb aquest mateix argument s'exposà la comparació amb l'establiment dels escorxadors a finals del segle passat. La necessitat higiènica i sanitària de les carns comestibles obligà a les autoritats locals a prendre mesures amb l'establiment dels escorxadors públics, com a centres on sacrificar els animals, que llavors havien de ser consumits per la ciutadania. Els problemes i les reticències que sorgiren llavors eren comparables amb els que existien en aquells moments, on l'establiment d'un altre centre on higienitzar un aliment era motiu d'oposició i de reacció. I, és clar, també s'argumentava i es presentava la gravetat econòmica que comportaria, amb tot el que s'havia exposat i relacionat, la no realització del projecte, i s'hi afegien tots els diners invertits en tot allò que podia envoltar-lo. El treball previ invertit, per fer viable una iniciativa, també era una suma a tenir molt en compte pels Ajuntaments.

El Tribunal Provincial Contenciós Administratiu de Girona no donà la raó a l'Associació de vaquers i venedors de llet de la Província de Girona. No considerà els arguments de l'Associació suficientment vàlids com per desfer la iniciativa pública.⁴¹ El Consistori gironí continuà amb el seu propòsit i posà en marxa la Central. Tot i que com veurem no fou l'últim entrebanc que hagué de superar.

⁴¹ No coneixem amb exactitud quins arguments s'exposaven a la sentència, però si la notícia on es feia resó a dita resolució. Deia així: "Per la seva banda, el Tribunal Provincial contenciós Administratiu que tan dignament presideix el senyor Apolinar de Càceres, acaba de dictar un aute, en un recurs plantejat per l'Associació de Vaquers, contra els elogis projectes del nostre Ajuntament, en mèrits del qual es desestima la petició que l'esmentada associació havia formulat per tal que se suspengués l'execució del darrer acord que ha prés el Consistori gironí per a la realització d'un projecte que tants de beneficis ha de produir entre la població gironina. El Tribunal esmentat, escoltant els arguments del nostre Ajuntament exposats en un dels darrers plens i fent-se seus els que pel seu compte adduí el Fiscal del mateix Tribunal representat per l'Advocat de la Generalitat a Girona, ha tirat a terra la darrera maniobra ideada contra el funcionament d'una central que ha de posar terme a un sens fi de vergonyes i de danys a la salut pública." Publicació del 28 de maig de 1935. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP)

Les diferents reglamentacions i obligatorietats publicades per l'Ajuntament, ja de per si aprovades sota la legalitat d'una institució pública, tingueren alhora un recolzament judicial, que tot i ser inesperat va servir per reforçar els arguments exposats i alhora la pròpia instal·lació de la Central.

Cal dir que, amb la sentència a favor, en aquells moments, l'activitat que s'havia de realitzar a la Central va deixar de ser considerada com un monopoli públic o encobert, o si més no tingué uns inicis o posada en marxa més tranquils en aquest sentit. La qüestió quedà apartada per moments. Però, amb el pas del temps, i l'aparició d'altres establiments que treballaren en el mateix producte, en aquest cas d'iniciatives privades, tornaren a sorgir novament les veus crítiques contra la propietat de la Central. Llavors s'argumentaren problemes interns, que repercutiren en el desenvolupament normal de l'activitat. Els entrebancs podien resultar sospitosos i podien ser produïts, segons les empreses privades, per la monopolització del sector per part de la mateixa Central. Però no avancem fets; en apartats posteriors veurem amb més detall quins inconvenients varen patir tots aquells emprenedors de la indústria làctia, i quina relació podia existir amb la Central Lletera de Girona.

2.5. La Central Lletera per dins. Una instal·lació moderna que mirava més enllà de les fronteres gironines.

A principis de l'any 1935, concretament el 24 de gener, el Consistori gironí, en sessió extraordinària, decidí atorgar la concessió a l'empresa barcelonina David Ferrer i Cia. Societat en Comandita, per portar a terme el muntatge i instal·lació d'equips industrials de la Central Lletera.

Aquesta decisió fou presa després de l'estudi dels diferents pressupostos presentats al Consistori, mitjançant un procés de concurs obert. Els designats per l'alcaldia per portar a terme la comissió interna, l'obertura de plecs i l'estudi en el concurs foren Joan Busom Domènech i Estanislau Aragó Turón, tots dos representants de la Lliga i d'oficis reconeguts, representant i procurador respectivament, juntament amb l'assessorament de la Direcció Intercomarcal Gironina del Col·legi Oficial de Veterinària de Catalunya. Concorregueren al concurs dues empreses amb experiència contrastada en instal·lacions de maquinària i aparells destinats al tractament higiènic de la llet, la citada casa David Ferrer i Cia., de Barcelona, i la casa Metzger S. A., també de Barcelona i de Madrid.

Es tractava de les dues empreses que tenien una coneguda reputació i que havien portat a terme diferents projectes de conegudes empreses lleteres del moment,⁴² com ara Productos “S.I.L.A. S. A.” de Sant Celoni, Granja Soldevila S. A. de Santa Perpètua de la Mogoda (Barcelona), Granja La Catalana de Barcelona, Comercial Docal S. A. de Madrid, Indústries Làcties del Pirineu S. A. de Sort, i la Societat Cooperativa de Lleteria de la Seu d’Urgell, entre d’altres.

Entre aquestes dues empreses presentaren cinc propostes diferents, amb els seus respectius pressupostos,⁴³ tres de la primera casa i dos de la segona, tots ells ordenats pel valor del pressupost. La proposició escollida fou la tercera opció de la casa David Ferrer, l’anomenada proposició “C”, que tingué una valoració d’excel·lent, seguida de la proposició “B” de la mateixa casa i en la tercera millor valoració quedà l’oferta, o proposta “B” de la casa Metzger.

Examinades les característiques de les diferents ofertes presentades, es va considerar avantatjosa la de la casa David Ferrer, tot i l’experiència contrastada que avalava la casa Metzger, on es destacava un criteri molt encertat, relatiu al muntatge de material i utensilis de la Central Lletera. L’opció escollida seguia en tot moment el sistema higiènic del doctor Stassano i es valorava amb un rendiment òptim aproximat de 3.000 litres per hora. Aquesta proposta era composta per un material i utensilis adequats pel contacte d’aliments líquids, amb les particularitats i peculiaritats de la llet. La relació dels diferents utensilis ordenats seguint l’ordre de treball en l’activitat, i tenint en compte accessoris i aparells imprescindibles, fou la següent: en primer lloc, un escorredor de pots, seguit d’una bàscula automàtica, situats aquests elements en el lloc on es rebria la llet provinent de les vaqueries, el que també s’anomena recepció; a continuació, tres dipòsits de diferents cabudes, un primer de 300, un segon de 2.000 i un tercer de 4.000 litres respectivament, cada un d’ells amb diferents utilitats pràctiques; una bomba rotativa, una instal·lació completa d’stassanitzat, amb tres cilindres

⁴² Dins la presentació i estudi de les diferents propostes i pressupostos presentats, eren acompanyats per una relació de referències de centres industrials on havien portat a terme instal·lacions i treballs. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l’Arxiu Municipal de Girona (AMGi).

⁴³ Els diferents pressupostos foren anomenats proposicions amb el seu valor corresponent. Així la casa David Ferrer i Cia. en presentà tres; Proposició A, amb un total de 113.845 pts., proposició B: 183.751 pts. i proposició C: 198.680 pts. La casa Metzger S. A. presentà dos pressupostos; Proposició A amb un valor de 251.035 pts. i la proposició B: 371.040 pts. Aquestes dades i totes les relatives al concurs pel muntatge i instal·lació de la Central Lletera són extretes de la següent documentació: XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

d'estassanització, un aparell de plaques, un aparell productor d'aigua calenta, bombes per a fer circular l'aigua i la salmorra i un termògraf registrador, aparells aquests últims on realment s'higienitzaria la llet.

A més, la instal·lació escollida era composta per diferents aparells, necessaris tots ells per poder tractar la llet correctament. Un primer grup el constituïen els que podien anomenar-se com a "serveis i fluids", del propi procés, que no deixaven de ser elements de la pròpia instal·lació o, simplement, eines imprescindibles en el tractament higiènic, però amb una funció que moltes vegades podia passar com a desapercebuda, tot i ser imprescindibles. No eren res més que aquells elements destinats a prestar un servei bàsic al tractament, els que treballaven amb l'aigua amb dos estats diferents, líquid i vapor. No podia mancar doncs l'existència d'aparells de pressió, en aquest cas composts per una caldera tubular, que resultava ser del model vertical, concretament del conegut tipus Field, de 20 metres de superfície de calefacció, que incorporava un injectador de vapor, junt a un cavallet d'alimentació, diferents tuberes per aigua i vapor, calorífugs necessaris, contramarxes, etc.

Ja que hem fet referència a la utilització d'aigua en dos estats diferents, cal fer un comentari i dir que en una línia higiènica de llet es poden arribar a utilitzar els tres estats d'aigua que coneixem, cadascun d'ells amb una funció diferent i destacada. Després de la llet, el segon element més important en aquests processos resulta ser l'aigua. Així, en estat vapor, per assolir la pasteurització o stassanització del producte, en estat líquid per netejar i produir vapor i en estat sòlid per refredar l'aigua que posteriorment farà lo mateix amb la llet ja higienitzada.

Seguint amb la proposta escollida pel Consistori, calia una sèrie de màquines automàtiques, destinades a realitzar diferents tasques, que completaven el que s'anomena la línia d'envasar, com eren una màquina per rentar ampolles, o una altra màquina per rentar i esterilitzar pots, aquestes dues anteriors al procés higiènic, com a tal, i una tercera per omplir i tapar les ampolles o flascons ja amb producte higienitzat, totes elles essencials.

Igualment, es tenia present la resta d'elements imprescindibles, com eren els diferents motors elèctrics necessaris, les tuberes de coure estanyat per a la conducció de la llet i el material frigorífic necessari amb una potència de 15.000 frigories per hora. Tota la instal·lació era pressupostada amb la suma de 198.680 pessetes. A aquesta quantitat s'afegiren posteriorment 8.350 pessetes, degut a una modificació feta a la màquina de tapar les ampolles o flascons, un afegit demanat per la mateixa comissió.

Aquest mecanisme havia de disposar d'un sistema automàtic que fabricués les càpsules d'alumini *in situ*. És a dir, la mateixa màquina havia de fer els taps, o tapes, utilitzant una cinta prima d'aquest mateix metall disposada en forma de rotllo. Es tractava d'un sistema de tancament de recipients molt modern que garantia una millor conservació del producte. També cal esmentar l'obligació que s'imposà a la casa David Ferrer per instal·lar-ho tot en el temps més curt possible. Així el total del muntatge i instal·lació de la Central Lletera Municipal de Girona, amb la modificació corresponent, pujava a les 207.030 pessetes. En aquest pressupost s'havia de tenir en compte un probable segon afegit, el d'un sistema de pasteurització i refrigeració continu a la instal·lació, però que no constava en el pressupost.

Respecte a les propostes presentades de la casa Metzger S. A. hem de dir que no fou l'opció escollida, tot i ser una empresa avalada per clients coneguts i importants. Resultaren ser excessivament cares. Els oferiments, tot i presentar una maquinària i uns utensilis pressupostats del millor que hi havia en el mercat, no obeïen del tot les necessitats que demanaven i senyalaven les institucions municipals. Encara que la raó principal fou el preu, cal dir que existiren altres arguments que varen fer decantar l'elecció vers la casa barcelonina David Ferrer i Cia.. A les propostes de Metzger hi mancaven dos aparells que demanava i requeria el Consistori gironí en la memòria d'instal·lació i bases del concurs, com ara un dipòsit de 300 litres de cabuda i una bomba per impulsar la llet al dipòsit barrejador, dos utensilis necessaris en la recepció del producte. Alhora, el tractament presentat per higienitzar la llet a les dues propostes no anava més enllà del conegut sistema de pasteurització amb aparells de plaques. Es tractava d'un tractament higiènic clàssic, possiblement més segur en aquells moments, pel seu tradicionalisme, amb maquinària més senzilla, que garantia un millor coneixement del procés en aquells moments, però que no era el que preferia i requeria la Comissió encarregada del concurs. Com hem vist, aquest procés era el que s'havia d'instal·lar, per decisió majoritària. Tot i que l'estassanització no era res més que una pasteurització amb petites diferències, es presentava com un sistema innovador que estava desplaçant a Europa la clàssica pasteurització. L'existència i aparició de diferents arguments negatius varen situar les propostes de la casa Metzger lluny de ser acceptades per la Comissió inicialment, i conseqüentment pel propi Consistori.

Com hem dit, l'opció escollida tenint en compte els aparells afegits ascendia a 207.030 pessetes. Una quantitat prou important, suficientment destacable, que segons estimacions i càlculs portats a terme, s'esperava amortitzar en poc més d'un any. Un fet

a considerar i valorar fou que aquest mateix treball de càlcul havia estat fet amb anterioritat al propi concurs públic, el citat per el muntatge de la Central, i igualment previ a la mateixa concessió de la Lletera. Així mateix i paral·lelament, una exposició interpretativa de la Comissió intentava demostrar els càlculs i els valors a rentabilitzar, aproximant els còmputos de la forma següent: l'amortització teòrica tenia una base molt pràctica, i a la vegada molt senzilla. Així, en aquest estudi es valorava un nombre de possibles consumidors de llet a Girona, uns 25.000 habitants aproximadament, que podien arribar a consumir entre els 5.000 i 6.000 litres de llet anualment. Com veurem tot seguit a través d'una comparativa amb altres indrets, es tractava d'un volum prou significatiu. Cal tenir present, que aquesta quantitat no valorava el volum que es podia destinar al consum de les rodalies o veinats, provinent de la mateixa ciutat. Fent càlculs aproximatius sobre aquest consum, on també es relacionava les diferents despeses internes de l'establiment, el rendiment net de l'explotació de la Central, per part del Consistori, havia de resultar favorable amb 228.000 pessetes ingressades en un sol any.

Cal valorar que la presentació d'aquest estudi no deixava de ser una exposició teòrica, calculada i possible, que es recolzava amb qüestions pràctiques i factibles, amb arguments que no deixaven de ser totalment reals i alhora quotidians. En aquests càlculs es tenia principalment en compte una sèrie de variables, on destacava per sobre de tots el preu del producte un cop portat al mercat; fins i tot es valorava a quin es referia en cada cas, ja que no a tots els mercats, o simplement llocs on es venia llet, hi prevalia el mateix preu. Aquesta venda es diferenciava en tres moviments o accions simultànies, això si, amb els seus respectius preus, i tenint en compte la despesa ocasionada, que podia dependre del desplaçament o de la diferent elaboració. Així doncs, es diferenciaven tres registres d'entrades: una primer aportació que seria aconseguida pel producte venut a la mateixa ciutat de Girona, un segon ingrés que es podia obtenir per la venda del producte a les localitats veïnes i properes, i una tercera línia d'acció que també es pretenia realitzar i que era la resultant de la comercialització de la producció de lacticinis i derivats de la mateixa llet.⁴⁴ Aquest últim ingrés no deixava de ser una

⁴⁴ Aquest estudi no fou res més que un informe elaborat per la comissió encarregada dels afers relacionats amb la Central, adreçat al Sr. Conseller i President de la Comissió de Finances de l'Ajuntament de Girona, presentat l'onze de Juny de 1934. Tot i ser un document prematur, on es valoraven uns arguments mancats d'informació, resulta ser molt interessant i molt útil per conèixer quina quantitat de llet es podia consumir a Girona i quina comparació es podia fer amb altres indrets. Aquest informe ens mostrava un coeficient de consum diari de llet per habitant de 0,25 litres, i es comparava amb altres ciutats europees i una americana. Ens mostra un coeficient a Girona que no s'allunya del reflectit en llocs on la tradició lletera era molt més arrelada, així llocs com ara Lió amb un coeficient de litres per habitant de 0,20, París

opció productiva i econòmica de futur, un ingrés hipotètic però que en un primer moment es contemplava. El fet de que es pogués repercutir positivament amb la tercera opció, en cap moment fou l'element determinant. La higiene de la llet estava per sobre de tot.

Com hem comentat l'estudi incloïa uns càlculs possibles i provisionals, tancats en el moment actual de la seva elaboració, i en ell no es valoraren fets hipotètics que podien esdevenir en un futur pròxim. Lògicament, no es podia tenir en compte segons quines qüestions imprevisibles, com ara que la mateixa Central Lletera acabés formant part d'una concessió a una tercera entitat, fet que modificaria substancialment els càlculs exposats, repercutint en uns ingressos menors.

En aquest apartat cal recordar una qüestió exposada anteriorment i que ens pot ajudar a entendre i raonar millor aquests càlculs i valors, incloent l'amortització plantejada de la pròpia Central. Així mateix, ens permet reflexionar i valorar sobre la situació del propi Consistori vers la futura explotació municipal. Ens referim directament a l'ofertament formal que existí per part de la Cooperativa de Productors del Gironès i La Selva, fillola del Sindicat de Vaquers rurals de Catalunya, per fer-se càrrec de la concessió de la Central. En apartats anteriors hem parlat d'aquesta iniciativa, molt propera en el temps, que fou rebutjada en el seu moment pel Consistori gironí. Dins la mateixa demanda existiren uns càlculs econòmics particulars, aproximats, relatius a l'explotació de la Central. La diferència resultant del total de l'activitat econòmica entre el projecte de la Cooperativa i l'estudi presentat al Conseller i President de la Comissió de Finances resultava positiu, per aquesta segona valoració, amb 14.150 pessetes. Cal dir però, que la possible quantitat de llet higienitzada no resultava ser la mateixa, igual que el percentatge destinat a establiments públics i l'elaboració de lacticinis.⁴⁵ De fet, la diferència encara hagués estat inferior si els valors haguessin estat més semblants.

amb 0,25, Estrasburg amb 0,44, Munich amb 0,30, Praga amb 0,37, Oslo amb 0,54, Zurich amb 0,63, o Chicago amb 0,44.

En aquest mateix informe exposat al Conseller President de la Comissió de Finances i per tant al mateix Consistori hem de destacar que contenia dades que feien referència al consum de llet a la ciutat de Sant Feliu de Guíxols, que amb motiu d'una infecció de febre de Malta va provocar que les institucions municipals tinguessin la necessitat de saber quina quantitat de llet es consumia diàriament. Un estudi rigorós i seriós, segons el mateix Consistori guixolenc, que amb una població propera a les 12.000 persones consumia diàriament uns 3.000 litres de llet, comportant aquests valors un coeficient igual al de la ciutat de Girona, uns 0,25 litres diaris per habitant.

El tema sobre el consum de llet resulta prou interessant per analitzar-ho de forma independent. Amb més detall l'hem tractat de manera generalitzada en apartats anteriors.

⁴⁵ Les quantitats i valors que ens mostra la Cooperativa de Productors en el seu projecte, comentat anteriorment, les trobem exposades en els Annexes, Document 23 concretament. Observarem que no

La comparació d'aquests dos estudis, públic i privat, també ens permet observar, amb un sentit crític, que hi existia un excés de provisionalitat, fet que comportava indirectament una manca o una certa distorsió de la informació real. Era però la mateixa comparació de càlculs la que negava un falsejament de dades i valors. També s'havia de tenir en compte la situació general que es vivia. La conjuntura política i social s'anava complicant i dificultava en tot moment el que havia de ser un treball normal de les institucions, i convertien la provisionalitat d'arguments i dades en un fet habitual.

Així doncs, com es desprén de l'estudi oficial i de la sol·licitud de la pròpia Cooperativa, les quantitats de llet teòricament consumibles a Girona les hem de valorar positivament i alhora amb cautela. No deixaven de ser uns volums molt vàlids i útils, però es tractava de valors hipotètics, ja que en moltes ocasions no es coneixia o no es tenia constància de la procedència real de segons quines partides de producte. Per tant, no només ens hauríem de fixar amb les quantitats introduïdes a Girona, si no que hauríem d'incloure les destinades a pobles veïns. No es coneixia quin volum més o menys exacte podia ser introduït a la ciutat de Girona procedent de vaqueries forànies. Es tractava bàsicament d'un producte que en moltes ocasions es venia sense cap control ni inspecció sanitària a qualsevol punt de la Ciutat, fent palesa una coneguda manca de rigor i control sanitari públic. També succeïa el fenomen contrari: llet produïda a la ciutat de Girona que es venia a localitats veïnes, amb les mateixes o superiors mancances de controls higiènics.

difereixen gaire de l'estudi presentat al Conseller, els detallem a continuació comparant-los entre ells. Així mateix, el temps en que es produïren queden molt propers un de l'altre.

El tipus de benefici per l'Ajuntament segons l'estudi municipal es presentà amb tres bases, la primera base taxava amb la quantitat de 0,10 pessetes per cada litre de llet tractada a la Central amb destí directe pel consum de la Ciutat, en concepte d'impost que suposaven 183.000 pessetes anualment de recaptació. El projecte de la Cooperativa valorava amb la mateixa quantitat de 0,10 pessetes per cada litre higienitzat, especificant amb el concepte relatiu com a impostos a pagar a l'Ajuntament, que suposaven 164.250 pessetes anuals. Una segona base es referia al tractament de la llet que seria consumida a d'altres poblacions. Així els primers mil litres que es destinessin a localitats veïnes es taxarien amb 0,05 pessetes per cada litre, amb 0,04 pessetes per litre correspondrien als segons mils litres, 0,03 pessetes per litre als tercers mil litres, i així successivament, sempre gravant llets destinades a mercats exteriors. En aquesta base la recaptació anual pujaria a les 35.000 pessetes. Per la Cooperativa es gravarien tots els litres amb la mateixa quantitat, amb 0,03 pessetes per litre de llet consumida fora de la Ciutat, resultant els mateixos ingressos, 35.000 pessetes anuals. I una tercera base correspondria a la recaptació per la fabricació de lacticinis de tota mena, que es gravarien amb 0,01 pessetes per cada litre utilitzat en la seva elaboració. Tasca que suposaria uns ingressos aproximats de 10.000 pessetes anuals. Aquest concepte, en canvi, no era valorat en el projecte de la Cooperativa, però si tenia en conte la quantitat de 14.600 pessetes recaptades per l'aportació de làctics a les cases de Beneficència que es calculava que consumissin uns 29.200 litres de llet l'any.

No resulten doncs grans diferències entre els dos càlculs. Cal dir però que a l'estudi del Conseller no es valora quin preu rebrà el productor per litre, igual que tampoc quin preu final tindria el producte en el mercat. Podem creure doncs que la diferència bàsica es troba amb la quantitat dels litres processats.

Així, la ciutat de Girona es trobà el primer de Juny de 1935 amb unes noves instal·lacions per higienitzar la llet, amb tot un equipament per estrenar, que seria instal·lat a l'Avinguda de Ramon Folch, en confluència amb l'actual Avinguda Jaume I, exactament a la parcel·la on es troben en aquests moments els Jutjats nous de Girona, al costat de la seu central de Correus. L'establiment lleter es trobava adjacent a l'escorxador municipal, i anys abans havia format part d'aquest mateix escorxador, com a dependència auxiliar.

La seva primera ubicació la trobàvem doncs molt a prop del centre de la ciutat, i diguem primera per que poc després canvià d'emplaçament. El fet de trobar-se en el cor de Girona no podia suposar un clar avantatge ja que, amb el pas del temps, més aviat suposà un important problema, provocant posteriorment el seu trasllat a les afores de la ciutat. La primera situació doncs, es trobava en un dels llocs més urbanitzats i concorreguts de la ciutat, amb la façana mirant de cara a la citada Avinguda, que pel Nord, i lateralment es situava al carrer de Real de Fontclara, que corresponia a Migjorn. Els altres dos costats quedaven tocant a construccions veïnes, per un costat amb l'escorxador municipal i per l'altre amb una propietat privada.

L'edifici tenia unes dimensions molt ajustades, més aviat reduïdes: 18.5 metres de llargada per 8.5 metres d'amplada. Alhora, disposava d'un local annex on es trobaven els elements de serveis bàsics, com eren la caldera per produir vapor, amb el magatzem de combustible necessari i una cambra frigorífica de 19 m². per 3.75 metres d'alçada. Igualment també disposava de serveis de neteja personal, vestuaris ... La situació del laboratori era un tant peculiar, ja que no es trobava dins els límits de l'establiment lleter, sinó dins les dependències de l'escorxador.⁴⁶

La Central Lletera a Girona, com veurem, podia presumir com a centre higiènic, tot i ser una iniciativa pública i institucional. Cal dir que arribà a viure uns primers moments de glòria; després, això sí, de néixer en uns moments difícils i agitats. La iniciativa, tot i l'entrebanc de la Guerra Civil, va continuar causant admiració i curiositat a moltes ciutats contemporànies, petites i grans, tant de Catalunya com de la resta de l'Estat. Les autoritats de ciutats com Tarragona, Montblanc, Palma de Mallorca, Santander, Palencia, Saragossa, Burgos i també Madrid, entre d'altres, mantingueren correspondència oficial amb el Consistori de la ciutat gironina demanant tot tipus de

⁴⁶ Dins els Annexes es poden observar una sèrie d'il·lustracions que mostren i exemplifiquen com era la Central Lletera físicament i internament. Tot i que la majoria de fotografies corresponen a dates posteriors a la Guerra Civil no deixen de ser prou orientatives i representatives.

referències, informació i consells sobre la posada en marxa i el funcionament de la Central Lletera.

Per exemplificar aquests contactes mostrem dos casos representatius, un anterior a la Guerra Civil i un de posterior. El primer correspon a la correspondència mantinguda amb el Consistori de Tarragona, diu així:

Ajuntament de Tarragona. 8 d'abril del 1936.
Sr. Alcalde de Girona.

Distingit senyor:

La Junta local de Sanitat, en sessió celebrada el dia d'ahir, acordà adreçar-se a V. en súplica de que faci la mercè de remetre a la mateixa, una munió de fascicles, memòries, llibres, etc., tots quants antecedents V. pugui tenir al seu abast, a l'objecte de que aquesta Junta, pugui il·lustrar-se abastament i confeccionar un Reglament per a la constitució d'una Cooperativa Lletera a nostra Ciutat.

Agraït a la seva finesa, em plau repetir-me de V. afm. amic i S. S.

q. e. l. s. m.
EL SECRETARI INSPECTOR

Dr. Francesc de P. Folch

Complimentat amb data 15 d'abril

El segon cas que exposem pertany a Santander, una ciutat plenament lletera que demanava igualment informació. Tot i que no fa referència directa a la Central, exposem la ciutat càntabra de manera intencionada, ja que mostren interès per un tema que haurien de conèixer molt bé, diu així:

El Alcalde de Santander
Santander, 17 de Mayo de 1945.

Sr. Alcalde-Presidente del Excmo. Ayuntamiento de Gerona.

Mi distinguido amigo y compañero:

Teniendo en estudio la instalación en esta ciudad de un Mercado central de leche y habiendo llegado a mi conocimiento que en esa capital viene funcionando ya hace tiempo algo similar con el más lisonjero resultado, le agradecería muchísimo me facilitase datos referentes a la forma en que Vds. Lo tienen establecido, tanto por lo que se refiere al sistema de recepción, pasteurización y distribución de la leche

como a la fórmula de prestación del servicio, si es por explotación directa del Ayuntamiento, por concesión etc. etc.

Si tuviera ocasión yo pasaría por ahí y aunque de momento no pueda hacerlo, tengo la esperanza de realizarlo más adelante para sobre el terreno confrontar ya las dudas que a la vista de los datos que Vd. tenga la amabilidad de suministrarme puedan surgirme.

Muy agradecido se ofrece incondicionalmente suyo affmo.

Firmado: Jesús D. de la Espina.⁴⁷

2.6. La primera concessió de la Central Lletera Municipal. Uns primers passos de la indústria lletera gironina marcada per diferents entrebancs. Un inici productiu difícil per la mateixa Administració.

La Central Lletera de Girona, essent de propietat municipal, va viure quatre concessions diferents abans de ser privatitzada. Com veurem, els adjudicatariis dels corresponents contractes diferiren molt els uns dels altres. Fins i tot, els diferents atorgaments variaven molt entre ells mateixos. Mostrarem i veurem com es vinculaven i relacionaven aquestes diferències directament amb els temps en què es produïen. Així mateix, les diferents circumstàncies socials i polítiques, que convisqueren amb les diverses operacions de concessió, es van veure reflectides en les diferents titularitats de les concessions.

Com ja hem citat anteriorment, la primera concessió fou a favor de l'anomenada "Cooperativa Foment de la Ramaderia i els seus derivats", formada bàsicament per ramaders i proveïdors de llet gironins. Aquesta primera llicència va viure i va patir la

⁴⁷ De tota aquesta correspondència hem de constatar que coneixem dues comunicacions anteriors a la Guerra Civil, les que es mantenen amb Tarragona i Palma de Mallorca. La resta de correspondència, la majoria corresponen un cop ja finalitzat el conflicte bèl·lic, lògicament donat al major període de temps que correspon al després, que no pas a l'abans de la mateixa. Com hem citat, als Annexes, Document 27 adjuntem una relació de comunicacions on s'exemplifica quin interès podia existir vers la Central Lletera de Girona, per part d'aquestes ciutats. Uns interessos amb diferents arguments que anaven des de com s'organitzà i posà en marxa la Central fins a quin preu per litre es venia la llet. A la relació exposada Al Document 27 també podem trobar tres respostes, dues amb la tradicional carta, una a la ciutat de Santander i una segona a la ciutat de Burgos, i una tercera a Madrid utilitzant el telegrama. El fet de tornar a exposar l'exemple de Santander no és un error, més aviat per poder relacionar-ho amb la resposta. Com hem citat, de totes les exposades crida l'atenció l'exemple de Santander, donat que es tracta d'una ciutat del nord de la Península amb una ramaderia vaquina molt més important que la gironina, i una producció lletera superior. Alhora consta amb un mercat exclusiu de llets i exporta la majoria de la seva producció làctia a ciutats com ara Madrid. Un interès d'una zona àmpliament ramadera vers la Central Lletera de Girona suposava un major reconeixement davant la resta de ciutats i municipis.

Guerra Civil i les seves conseqüències. Cal destacar que fou la que va sofrir l'arrencada i l'estrena productiva de l'establiment. La titularitat cooperativista de la Central fou curta en el temps, com veurem, i acabada la Guerra presentaren la renúncia de la concessió, tot i que ja des dels inicis del conflicte l'activitat del centre lleter estava totalment aturada per les destrosses existents.

La segona concessió, si es pot definir així, fou fruit de la solució del mateix conflicte bèl·lic. El nou règim instaurat creà un organisme anomenat S.A.L.Ger. (Servicio de Abastecimiento de Leche a Gerona), depenent oficialment del Govern Civil, el qual es va fer càrrec de la Central. Aquesta nova titularitat s'inicià l'any 1941 i va concloure oficialment l'any 1951, encara que extraoficialment continuà la vinculació uns anys més.

Posteriorment es realitzà un tercer atorgament, aquesta vegada a favor d'un grup d'empreses làcties gironines, que van portar a terme l'explotació de la Central, sota el nom de "Lecherías Gerundenses S. A.". Com veurem, es tractava d'una simple associació d'empresaris del sector industrial lleter de la mateixa província de Girona. Aquest grup mantingué la concessió entre el 1951 i 1967, tot i que podríem dir que els primers anys d'aquest període no serien reals i estarien molt vinculats a lligams amb el S.A.L.Ger., titular del servei de recollida i abastiment, com veurem posteriorment.

Finalment, l'explotació de la Central Lletera es concedí a mans particulars, concretament a favor de "Lecherías de la Selva-Lactasana", propietat de Magín Clarió Salillas. Dins aquesta última concessió coincidiren tres fets claus en l'existència de la mateixa Central: la privatització de les instal·lacions, el canvi físic de l'establiment, traslladant-lo a un nou indret i finalment l'aturada de la producció definitivament, fins al punt de tancar el negoci. Aquesta concessió s'inicià legalment el 3 de Març de 1967, després d'una interessant pugna amb La Lactaria Española per la concessió de la titularitat de la Central.

Contextualitzant la contemporaneïtat i entenent la situació particular del moment, veurem com Magín Clarió comprà la Central a l'Ajuntament. Era una acció totalment diferent i nova, que es podria arribar a entendre com una mena de maniobra obligada, propiciada per les mateixes lleis naixents i existents alhora, i pel camí social econòmic i polític que s'estava traçant. Així, ens situarem amb un context social i polític nou i canviant amb rapidesa. Clarió, com a titular de la Central, va haver d'adaptar-se als nous temps. Un cop superada la dictadura de Franco es situà a l'estat

democràtic que coneixem, per donar pas poc després a una nova adaptació, la de formar part del Mercat Comú Europeu, que alhora ha viscut canvis propis i molt particulars.

I fou en aquest ambient, o discurs, on ja com a establiment privat i particular arribà a tancar les portes i conseqüentment cesà la seva activitat. Concretament es va produir en el nostre segle, l'any 2006, i fou com a conseqüència de la crisi i de la mateixa globalització que pateix el sector.

Tot i les evidents diferències que podien existir entre els diferents titulars de les concessions, podríem dir que cada una d'elles representava fidelment la situació social, política i econòmica de cada moment. Podem afegir, com veurem més endavant, que dos fets han estat claus en la vida i en la funcionalitat de la Central, les conseqüències i les repercussions que propicià la Guerra Civil i les que suposà l'entrada de l'Estat espanyol al Mercat Comú Europeu. Dos canvis importants a la societat, a l'economia i a tot l'Estat en general, i fou amb el segon quan es frenà definitivament la seva activitat, i per tant la seva existència.

Com hem dit, la primera concessió fou a favor de La "Cooperativa Foment de la Ramaderia i els seus derivats", que es va fer càrrec oficialment de la Central Lletera Municipal de Girona el mateix dia de la seva inauguració productiva. Així fou l'1 de Juny de 1935, com havia estat senyalat per les autoritats municipals per portar a terme la posada en marxa del servei d'higienització de llets a Girona.

Cal dir però, que la concessió de la Central Lletera vers la Cooperativa es començà a negociar mesos abans. El primer contacte oficial entre el Consistori i la corporació ramadera fou anterior a la data del 24 de gener de 1935. Escrivim literalment que fou anterior a aquesta data, perquè justament aquest mateix dia l'Ajuntament en Ple aprovà una sèrie de bases i requisits amb la voluntat de contractar la nomenada Cooperativa.⁴⁸ Tot va ser reglamentat oficialment per tal que aquesta associació ramadera es fes càrrec de l'explotació del servei d'higienització de llets, o sigui de la Central. Aquesta documentació institucional reflectia que amb tota probabilitat havia existit un primer contacte entre les dues corporacions, anterior a l'aprovació de l'edict municipal. D'aquest probable acostament però, només coneixem les condicions sortides del Ple del Consistori i alguna que altra notícia publicada per la premsa gironina, on es

⁴⁸ Algunes d'aquestes bases aprovades en Ple pel Consistori gironí les podem consultar als Annexes, Document 28, on es reproduïx part de l'Edicte que publicà l'Ajuntament. Informació classificada amb més detall a: XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall n° 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) A.M.Gi.

feia referència a les reunions entre les dues parts, però on les conclusions i continguts de les mateixes no transcendien. En diversos casos es portaren a terme trobades entre ramaders i institucions, en què els interessos i arguments de les mateixes no tenien per què anar relacionades amb la futura concessió.

Aquesta documentació institucional remarcava que s'obriria una negociació entre les dues parts, on pesarien molt les citades condicions, anomenades oficialment bases. En aquestes hi destacaven una sèrie de condicions que pretenien regular de manera ferma el proveïment i el comerç de llets a Girona. Una d'elles fou l'exclusivitat per la Central Lletera en el sumistre de llet a la ciutat de Girona. El mateix Ajuntament vetllaria per tal que tota la llet que es comercialitzés al municipi fos anteriorment higienitzada a la Central. Tanmateix, la llet no necessàriament havia de ser exclusivament dels associats de la Cooperativa, si no de tots aquells productors veïns o de les foranies que volguessin proveir de llet la ciutat.

Les bases també pretenien regular altres aspectes relacionats amb la Central i el seu producte, com per exemple el preu i el volum de cada unitat de producte posat al mercat, igual que el valor del producte en origen, així com, on i a quines hores es podia adquirir si era venut per la mateixa Central, ja que aquesta disposaria de cinc punts de venda repartits per la ciutat, entre d'altres. Es tractava igualment d'una relació de drets i obligacions de les dues institucions que havien signat la concessió, o sigui, tant del Consistori com de la Cooperativa. Ja hem vist que en alguns medis i sectors de la societat gironina del moment, les condicions aprovades foren catalogades com a dràstiques i poc liberals, i el control sobre tots els esglaons del producte com a excessiu. Com veurem, les situacions i els esdeveniments que es succeïren a la Central i a la mateixa societat comportaren modificacions de les citades bases.

Tot i que la concessió de la Central semblava que estava predeterminada a un acord entre les dues parts, ja des del primer moment en que es presentaren les bases, Consistori i Cooperativa mantingueren reunions fins pocs dies abans del mateix 1 de juny. Cal dir que l'acord entre les dues parts s'aconseguí definitivament després de l'abandó d'un petit grup de ramaders que no van poder fer valer les seves posicions. Aquests defensaven i eren partidaris de seguir una doble línia en la forma de vendre la llet produïda, on la continuista havia de continuar essent present, i aquells productors de llet que volguessin podrien vendre el producte per ells mateixos. No es pretenia fugir del control de la mateixa administració pública, però demanaven que s'oferís al consumidor l'alternativa d'adquirir una llet crua o una altre higienitzada. Igualment no

pretenien ser diferents a la resta de productors en el tema fiscal, ja que es comprometien a pagar els mateixos impostos i taxes corresponents. El Consistori no volia mantenir el sistema existent, ja que considerava que la millora en la salubritat del producte passava per una higienització de totes les llets, sense excepcions.⁴⁹

Podem afirmar que l'acord entre Consistori i Cooperativa havia d'arribar a una bona conclusió, i semblava estar predeterminat a ser real, per una sèrie de fets i esdeveniments prou significatius que s'anaren succeint en el procés de constitució d'un recinte o establiment on higienitzar la llet; un d'ells per exemple fou la formació i naixement de la mateixa Cooperativa. La creació de la Cooperativa no deixà de ser una reacció davant les noves reglamentacions sanitàries vers el consum i el comerç de la llet, que anaren apareixent al llarg del 1934, com hem vist anteriorment. Aquestes reglamentacions anaven encaminades a l'establiment d'un centre on higienitzar les llets que s'havien de consumir a la ciutat de Girona, fet que es contemplava a la mateixa constitució de la Cooperativa. Aquesta associació corporativa, formada per productors i venedors de llet de Girona i rodalies, coneixia quin era el propòsit del Consistori, igual que quin havia de ser el desenllaç, així com la intenció i finalitat de les diferents reglamentacions. Molts dels ramaders productors de llet de la ciutat i rodalies valoraren l'opció d'associar-se com la més apropiada per superar uns entrebancs normatius, derivats d'unes reglamentacions que exigien uns canvis en la vida social i laboral del mateix ramader. També cal dir que molts altres productors de llet no hi van voler formar mai part. La constitució de la Cooperativa no era res més que un requisit o una formalitat per fer-se càrrec de l'explotació de la mateixa Central en un proper futur.

Cal detallar, per exemple, que algun dels seus associats ja intentà fer-se càrrec de l'explotació del servei de la Central anys abans, quan aquesta encara no estava suficientment definida. Fou el cas de Joan Costa, llavors President del Gremi de Lleters de Girona,⁵⁰ exposat i comentat anteriorment.

⁴⁹ El divendres 31 de maig de 1935 *L'Autonomista* publicava una nota de la mateixa Alcaldia on es donava a conèixer la solució transitòria que tancava un primer acord amb la Cooperativa. La sortida d'aquests ramaders de la mateixa Cooperativa no havia de suposar una exclusió definitiva i productiva dels mateixos, ja que el mateix Consistori acceptaria l'entrada a la Central de llurs munyides. Publicació del mateix 31 de Maig de 1935, recopilat a l'hemeroteca del mateix Arxiu Municipal de Girona.

⁵⁰ Dins els primers ramaders que fornien la Cooperativa es trobava Joan Costa, com veurem més endavant aquest personatge tingué un paper de responsabilitat dins la mateixa corporació. En aquells inicis la Cooperativa era formada pels següents ramaders: Jaume Roman, Narcís Regincós, Ramon Soler, Joan Abella, Ambrós Planas, Joan Vila, Felip Pelach, Joaquim Ballori, Manuel Llenas, Francesc Cotrina, Tomàs Bellsolà, Josep Quintana, Joaquim Jordà, Miquel Carreras, Lluís Caballé, Josep Ramió, Joan Casacuberta, Joan Canals, Daniel Llinàs, Pere Andreu, Vicenç Estanyol, Josep Franch, Pau Noguer i

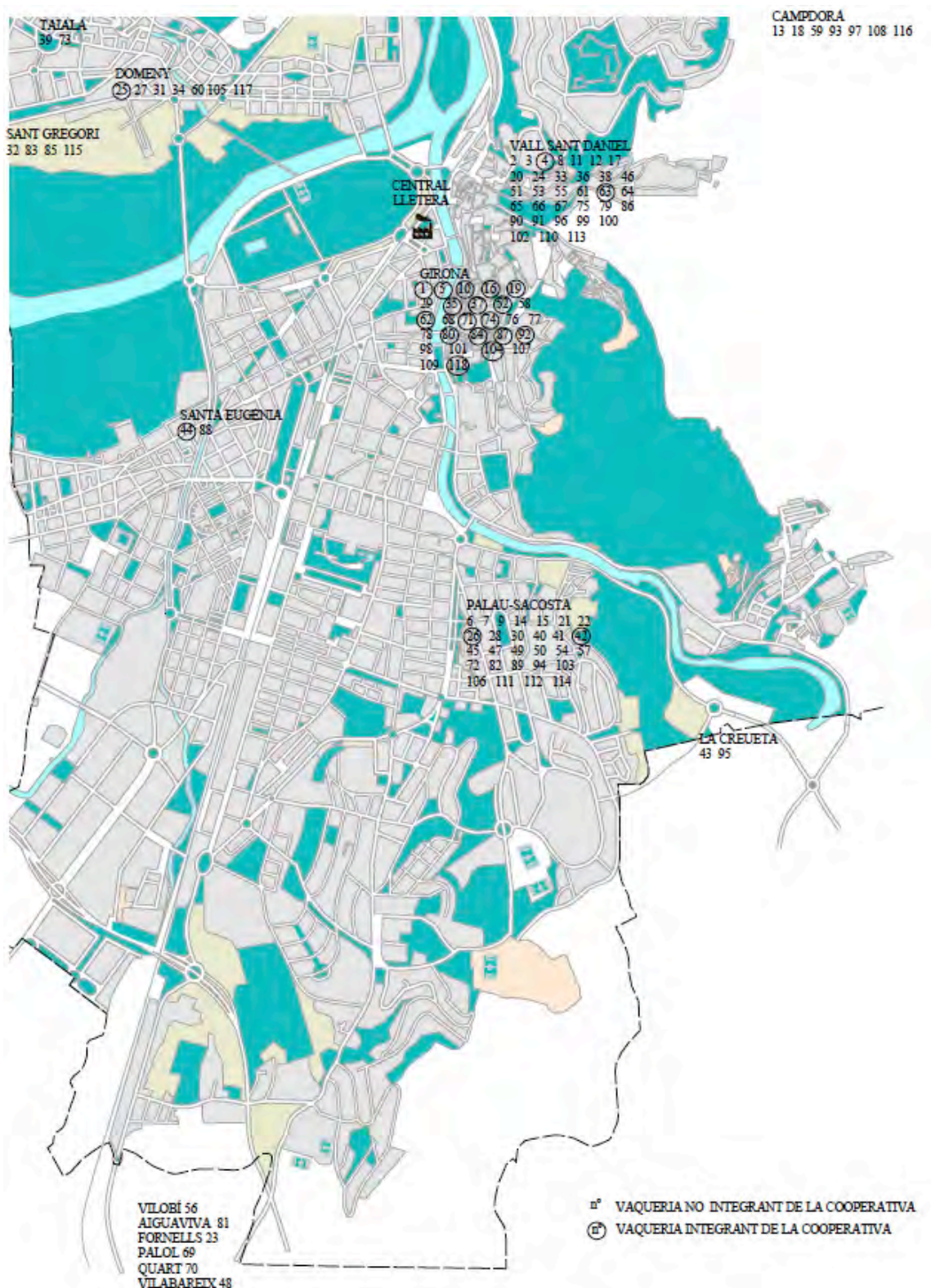
Un segon fet que podia donar a entendre aquesta predeterminació fou la bona relació i acceptació del mateix Alcalde de la Ciutat amb la Cooperativa gironina, “Foment de la Ramaderia i els seus derivats”.⁵¹

L’1 de Juny de 1935 l’Alcaldia feia pública una nota on es mostrava satisfeta i molt orgullosa per l’iniciï de l’activitat a la Central Lletera Municipal.⁵² D’una part, assenyalava la satisfacció per haver fet la feina correctament i mostrava la seva gratitud vers a la ciutadania, pel seu respecte i per la seva lloada paciència amb les institucions, tenint en compte les diferents sessions crispades viscudes en els Plens municipals. De l’altra, donava consells pràctics sobre una nova manera de consumir llet. En aquesta nota també agraiïa la tasca responsable de tots els tècnics que havien treballat en l’estudi i seguiment de l’obra municipal. Igualment, valorava satisfactòriament la col·laboració de tots els productors lleters tant cooperatius com els que no ho eren, incloent-hi els de les rodalies, adreçant-los a les oficines municipals per formular la petició de formar part de la Cooperativa. Es tracta d’una nota entusiasta on es donava a conèixer l’anàlisi de la primera partida de llet higienitzada i envasada a la Central, “ La llet subministrada en excel·lents condicions reunia les següents característiques que per sí soles són la demostració més palpable del satisfactori resultat sanitari assolit amb el nou sistema. Densitat a 15 graus, 1’0316 grams per litre; grassa 3’40 grams per cent; acidesa 17 graus Dornic; extracte sec, 12’23 graus per cent.”

Josep Prim. Ramaders amb vaqueries pròpies on havien venut llet a granel, no només a consumidors directament si no també a intermediaris.

⁵¹ Aquestes afirmacions responen a la relació de diferents informacions. La formació de la Cooperativa es produï just quan les diferents reglamentacions i ordenances sanitàries sobre la llet obtingueren el reconeixement necessari, deixant doncs la construcció d’un establiment on higienitzar la llet en mans del Consistori. Igualment una reflexió del mateix Alcalde de Girona, el Sr. Francesc Tomàs Martin, defensava i donava suport la formació de dita Cooperativa, “Inmediatamente todos los productores y vendedores de esta Ciudad y algunos de términos limítrofes, anticipándose a la intención del Ayuntamiento sobre la venta de leche e interpretando lo dispuesto en la repetida Orden, se apresuraron a constituir una Cooperativa de productores denominada “Fomento de Ramaderia i sus derivados”, de acuerdo con las disposiciones de la Generalidad y aprobado por el Consejo Superior de Cooperativas”, ahora, el mateix Alcalde, en aquesta mateixa font valorava la bona predisposició de la mateixa Cooperativa en termes productius i sanitaris de la llet. Alcaldia i Cooperativa mantenien contactes i reunions amb la intenció de millorar la salubritat de la llet, unes trobades d’allò més normals on es cercaven solucions a un problema públic. Podem arribar doncs a creure que quan s’aprovaren les diferents bases per part del Ple, i tot i que les negociacions es perllongaren fins a pocs dies abans de l’1 de juny, la concessió de la Central Lletera era prou evident.

⁵² Nota publicada en diferents medis escrits gironins com ara *L’Autonomista* o el *Diari de Girona*. A aquest últim pertany el fragment que donem a conèixer amb les característiques analítiques de la primera partida higienitzada a la Central Lletera. Cal dir, que cada dia es publicarien els anàlisis de la llet higienitzada a la Central i es donarien a conèixer als diferents medis de comunicació. També es va fer ressò a uns dels diaris més importants de Catalunya; *La Vanguardia*. Publicacions del mateix 1 de Juny de 1935. Hemeroteca Arxiu Municipal de Girona (AMGi).

Plànol n° 1: Situació de les diferents vaquerias abastadores de llet a la ciutat de Girona entre 1930 i 1935. Elaboració pròpia. Dades extretes de la Font: XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall n° 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'Arxiu Municipal de Girona (AMGi). Suport amb "Catàleg de plànols de la ciutat de Girona des del segle XVII al XX" de Ramon Castells, Bernat Catllar i Josep Riera. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya Demarcació de Girona. Ajuntament de Girona. I amb la pàgina www per elaborar el mapa municipal de Girona. Ampliació informació als Annexes. Docum. 29.

Relació de vaqueries: Titularitat i situació.

1- Abella, Joan.	Anselm Clavé.	60- Motjé Boada, Pere.	Domeny.
2- Agullana, Marga.	Sant Daniel.	61- Mulà, Enriqueta.	Sant Daniel.
3- Andreu, Maria.	Sant Daniel.	62- Noguer, Pau.	Ctra. de Barcelona.
4- Andreu, Pere.	Sant Daniel.	63- Llinàs, Daniel.	Sant Daniel.
5- Ballori, Joaquim.	Girona.	64- Oliveras Carreras, N.	Sant Daniel.
6- Barbí, Miquel.	Palau Sacosta.	65- Palahí, Mercè.	Sant Daniel.
7- Bartomeu, Encarn.	Palau Sacosta.	66- Palahí, Narcís.	Sant Daniel.
8- Bartomeu Roura, F.	Sant Daniel.	67- Palahí Postà, Joan.	Sant Daniel.
9- Bataller, Dolors.	Palau Sacosta.	68- Palmada Pujol, T.	La Barca.
10- Bellsolà Gironès, T.	Girona.	69- Parés, Joan.	Palol.
11- Bertran, Maria.	Sant Daniel.	70- Parés Serradell, Joan.	Quart.
12- Blanquera, A.	Sant Daniel.	71- Pelach, Felip.	Girona.
13- Boada, Domingo.	Campdorà.	72- Pérez, Concepció.	Palau Sacosta.
14- Bonmatí Pagès, J.	Palau Sacosta.	73- Pla Font, Josep.	Taialà.
15- Busó Pons, Fr.	Palau Sacosta.	74- Planas, Ambrós.	Pujada del Rei M.
16- Caballé, Lluís.	Santa Clara.	75- Poaté Blanquera, D.	Sant Daniel.
17- Cabarr. Palou, P.	Sant Daniel.	76- Pons, Joan.	Torre Alfons XII.
18- Canals, Dolors.	Campdorà.	77- Pons Quintana, Joan.	C. Caputxins.
19- Canals, Joan.	Girona.	78- Ponsatí, Joan.	Girona.
20- Canals, Narcís.	Sant Daniel.	79- Pòrtulas Collet, N.	Sant Daniel.
21- Cant. Buhigues, J.	Palau Sacosta.	80- Prim, Josep.	Girona.
22- Carabús Soler, N.	Palau Sacosta.	81- Puigvert, Lluís.	Aiguaviva.
23- Carreras, Joan.	Fornells.	82- Puig Brugué, Joaq.	Palau Sacosta.
24- Carreras Solé, A.	Sant Daniel.	83- Quintana, Elisa.	Sant Gregori.
25- Carreras, Miquel.	Domeny.	84- Quintana, Josep.	C. Julià de Chia.
26- Casacuberta, J.	Palau Sacosta.	85- Ramió, Josep.	Sant Gregori.
27- Casas Carré, Fra.	Domeny.	86- Regencós Palahí, J.	Sant Daniel.
28- Casas, Francisco.	Palau Sacosta.	87- Regencós, Narcís.	C. Pujada del Rei D. M.
29- Casas, Joan.	C. de la Rutlla.	88- Ribas Terradell, Lluís.	Santa Eugènia.
30- Casas, Narcís.	Palau Sacosta.	89- Ribas Ros, Pere.	Palau Sacosta.
31- Casellas Barris, J.	Domeny.	90- Riera Turon, Joan.	Sant Daniel.
32- Casellas, Joaq.	Sant Gregori.	91- Roca, Dolors.	Sant Daniel.
33- Casellas, Joaqa.	Sant Daniel.	92- Roman, Jaume.	Girona.
34- Catañé, Antoni.	Domeny.	93- Ros, Francisco.	Campdorà.
35- Costa Cendra, Joan.	Girona.	94- Roura Ginesta, Joan.	Palau Sacosta.
36- Costa, Josep.	Sant Daniel.	95- Sàbat, Maria.	La Creueta.
37- Cotrina, Fra.	C. de l'Obra.	96- Salesians, Granja.	Sant Daniel.
38- Danés, Anna.	Sant Daniel.	97- Salvatella, Narcís.	Campdorà.
39- Dara. Serinyà, M.	Taialà.	98- Sereno del Pont M.	Girona.
40- Esparch Vidal, G.	Palau Sacosta.	99- Serra, Esteve.	Sant Daniel.
41- Estan. Portas, N.	Palau Sacosta.	100- Serra Roca, Pere.	Sant Daniel.
42- Estanyol, Vicenç.	Palau Sacosta.	101- Serrats, Joan.	C. Margarit.
43- Feliu Moré, Rai.	La Creueta.	102- Serrats Vila, Pere.	Sant Daniel.
44- Franch Turín, J.	Santa Eugènia.	103- Sitjà Castells, Joaq.	Palau Sacosta.
45- Gelada, Trinitat.	Palau Sacosta.	104- Soler, Ramon.	Cort Reial.
46- Guill. Prujà, P.	Sant Daniel.	105- Tries Bruns, Miquel.	Domeny.
47- Joanh. Bosch, M.	Palau Sacosta.	106- Triola Ramió, Josep.	Palau Sacosta.
48- Jordà, Joaquim.	Vilablareix.	107- Trull, Josep.	Montilivi.
49- Juher Carreras, F.	Palau Sacosta.	108- Turró, Maria.	Campdorà.
50- Juher, Llorenç.	Palau Sacosta.	109- Valentí Dalmau, Vi.	Torre Gironella.
51- Llach, Daniel.	Sant Daniel.	110- Valls, Dolors.	Sant Daniel.
52- Llenas Culubert, M.	P. de la República.	111- Valls, Josep.	Palau Sacosta.
53- Llinàs, Daniel.	Sant Daniel.	112- Vellvehí, Joan.	Palau Sacosta.
54- Llinàs Llobet, Joaq.	Palau Sacosta.	113- Vidal, Felip.	Sant Daniel.
55- Llinàs Planas, Mi.	Sant Daniel.	114- Vidal, Joan.	Palau Sacosta.
56- Mas, Joaquim.	Vilobí.	115- Vidal, Josep.	Sant Gregori.
57- Mascort Puig, Agustí.	Palau Sacosta.	116- Vidal Llech, Miquel.	Campdorà.
58- Mateu, Antònia.	Girona.	117- Vidal Serra, Miquel.	Domeny.
59- Mir, Maria.	Campdorà.	118- Vila, Joan.	Girona.

Cal dir que l'inici productiu a la Central es portà a terme amb una instal·lació provisional. L'aparell stassanitzador no havia arribat a temps a la data proposada. La Casa David Ferrer i Companyia S. en C., amb l'autorització i decisió dels organismes tècnics institucionals, instal·là una maquinària alternativa igualment vàlida per higienitzar la llet. L'1 de juny havia de ser el dia en que entraven en vigor les diferents reglamentacions sobre el servei de proveïment de llets a la Central i el Consistori no va voler modificar aquesta data; per tant, l'activitat havia d'iniciar-se aquell dia. La màquina stassanitzadora no arribà fins quasi dos mesos després. L'inici es produí, doncs, amb un tractament clàssic, conegut i utilitzat a d'altres indrets, amb un aparell pasteuritzador convencional.

Cal dir però que no tot el succeït aquell primer de juny foren bones notícies. El sector ramader contrari a la Central havia portat a terme protestes, trencadissa de flascons i alguna que altra empenta, ja que havia corregut la notícia de que la primera producció de llet havia sortit en mal estat. L'actuació dels Guàrdies d'Assalt va restablir l'ordre i evità mals majors.⁵³

De fet, molt aviat començaren a sorgir complicacions i problemes greus a la Central. L'orgull i l'entusiasme del Consistori demostrat a la nota publicada el dia inaugural, no trigaren en canviar per la preocupació i la recerca de solucions urgents, davant una situació que possiblement no s'esperaven tant aviat.

Dos dies després de la posada en marxa de la Central aparegué a la premsa escrita el primer problema. Un cop bullida la llet subministrada per la Lletera, aquesta canviava el seu aspecte, presentava un estat gens agradable, es feien grumolls. Un producte comestible que teòricament havia estat tractat per millorar la seva salubritat no podia presentar aquest aspecte. Segons diferents publicacions a la premsa, els grumolls que es produïen a la llet podien haver estat causats per diferents motius, entre els que destacaven els que podien estar relacionats a un deficient tractament tèrmic del producte abans de ser envasat, per una banda, o, amb el fet que el mateix líquid no estés en bones condicions abans de rebre el corresponent tractament. Així mateix, la primera explicació publicada i presentada per la Central Lletera fou que es tractava d'una petita partida. Aquesta en qüestió s'havia fet mal bé a conseqüència d'haver barrejat una llet provinent d'Olot, que podia no haver estat pasteuritzada, com afirmaven els informes de transport, amb llet pròpia de la Cooperativa, que sí ho estava. I hem dit primera explicació per que

⁵³ Comentari extret de la ja citada Revista *Presència* del dia 1 de març de 1975, article de Manuel Bonmatí. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona (AMGi).

posteriorment n'hi hagué una segona, més aviat podríem dir que es tractà d'una simple rectificació de l'argument inicial. Aquesta segona explicació intentà calmar uns ànims que ja s'havien encès, assumint errors propis a l'interior de la Central. La barreja de llet no podia ser la causa única de l'aparició dels grumolls; havia d'existir quelcom més, probablement dins la Central, que ho facilités.

Aquest incident provocà respostes contràries des de diferents sectors socials. La crispació del consumidor fou notable. La ciutadania necessitava una explicació davant un fet que els feia sentir estafats. Aquest primer afer comportà una sèrie de reaccions en cadena de tots els àmbits implicats, i s'hi afegiren de forma enèrgica aquelles persones i sectors contraris al funcionament de la mateixa Central des dels seus inicis. El rebombori social fou aprofitat pels més crítics, com no podia ser d'una altra manera. Es recordaven antigues discussions.

Així, tot seguit, el personal encarregat d'abastir els locals expenedors hagué de portar a terme la retirada immediata de tot el producte que es tenia localitzat pels diferents despatxos de llet. Igualment, i preventivament, s'inspeccionà i controlà que tots els flascons que es trobessin a la venda estiguessin ubicats en el lloc corresponent, o sigui, a les neveres, càmeres de fred o recipients adequats amb gel, i fossin de la producció del dia. Aquest últim fet havia generat més d'una confusió entre els mateixos venedors. Els flascons s'envasaven diàriament, el lot es diferenciava pel color de l'etiqueta i la data de producció o codificació gravada. Llavors no era indicada una data de caducitat. Un cop s'abastia el despatx amb un color diferent en els flascons, amb un lot nou, s'havia de deixar de vendre el lot anterior.

Aquesta inspecció d'urgència deixà en evidència una sèrie de mancances, bàsicament organitzatives i formatives. Empleats de la Central i venedors de despatxos i d'altres establiments no estaven realitzant correctament la seva tasca. Aparentment semblava un problema relacionat amb la formació o informació del personal implicat. Per exemple, els venedors de llet dels despatxos no estaven prou informats de com s'havia de procedir davant el problema aparegut. No havien de mantenir a la venda un producte d'un lot diferent al que pertanyia el propi dia. Igualment, aquest producte havia de ser retirat pels mateixos operaris que l'abastien, ja que aquests eren els encarregats que havien de fer-ho. Aquests en canvi desconeixien aquesta acció, igual que l'obligatorietat de tenir els flascons en una cambra o espai de fred.

El Consistori gironí va haver de reaccionar i sortir a l'escena pública. Primer redactà un escrit disculpant-se dels efectes ocasionats, compromentent-se a continuació a

esbrinar i reparar el que havia succeït. Tot i així, argumentava a l'escrit que el producte en qüestió no suposava un perill per la salut de les persones, ja que es podia consumir com si fos un derivat làctic fermentat, com el recuit, formatge o iogurt. Exposava que era un producte que podia anar bé per aquelles persones que tinguessin infeccions intestinals. Aquesta afirmació es recolzava en unes primeres anàlisis efectuades per personal competent.

Igualment, aquest fet comportà una queixa escrita del propi proveïdor d'Olot. Inicialment, una partida de llet provinent d'Olot havia estat considerada la responsable d'aquell accident; per tant el proveïdor es defensà de les acusacions. El provisor olotí argumentava en el seu escrit la condició saludable del producte aportat, ja que aquest havia sofert un correcte tractament tèrmic, previ al posterior transport. La pasteurització del producte era reflectida en la documentació aportada en el transport de la mercaderia. Aquest últim fet que també es contradeia amb les primeres explicacions del Consistori, citades anteriorment, ja que aquest afirmava que era una llet crua, sense haver sofert cap tractament higiènic.

La queixa del proveïdor fou enviada en forma de nota a la mateixa Alcaldia gironina. La Granja Soldevila S. A., que era el nom de l'empresa proveïdora, la va fer extensible a les diferents redaccions del Diari de Girona i de L'Autonomista, que reproduïren la comunicació:

Olot a 5 de Juny del 1935.
Sr. Director del "DIARI DE GIRONA".
Girona.

Distingit Senyor:

Ens ha sorprès veure que algun diari d'aquesta ciutat deia que la causa de que dies passats es malmetés la llet de la nova Central Lletera Municipal fou una que en rebien d'Olot.

Com sigui que la llet a que es referien era segurament la per nosaltres tramesa, molt li agraiem Sr. Director, que des de les columnes del seu important Diari, desmenteixi en absolut dita notícia, que és inexacte, ja que tota la llet que vàrem enviar a Girona reunia immillorables condicions i així ho reconeix en un certificat que en data d'avui ens ha lliurat el senyor Director Tècnic de la dita Central Lletera Municipal.

No estranyi senyor Director, la nostra insistència en demanar aqueixa rectificació tota vegada que de no desmentir-ho podria perjudicar-nos en el nostre bon crèdit.

Sens més i amb gràcies anticipades quedem de
Vd. atents s. s. Granja Soldevila S. A.
Luis Soldevila Camós.⁵⁴

La citada llet no provenia doncs de cap vaqueria, sinó que havia estat proporcionada per Granja Soldevila S. A., una indústria làctia amb arrels barcelonines, citada anteriorment, que elaborava i envasava, entre d'altres productes, llet condensada a la factoria d'Olot. A més, l'establiment de la Garrotxa també era un punt de recollida de llet, que posteriorment era destinada per abastir la ciutadania de Barcelona. La disculpa per part de la Cooperativa i del mateix Ajuntament vers Granja Soldevila S. A. es produí tot seguit, un cop s'esbrinà que el problema havia estat ocasionat per una manipulació incorrecta de la maquinària i per una manca de fred en el seu tractament.

Aquest primer fet també incidí directament en els mateixos socis corporatius, bàsicament sobre els que realment explotaven i dirigien la Central Lletera. Així mateix, el President de la Cooperativa concessionària, Ambrós Planas,⁵⁵ presentà la dimissió, que fou acceptada pel Consistori i per la mateixa Cooperativa.

⁵⁴ El 6 de juny de 1935 el *Diari de Girona* publicà la nota enviada per Granja Soldevila S. A.. Aquesta indústria ja havia rebut les disculpes de la Central i del Consistori gironí. També es va fer ressò al diari olotí Esquerra el 15 del mateix mes, on es parlava d'un desmentiment per la falsa denúncia de la llet aportada des d'Olot. Informació recopilada a l'hemeroteca del mateix Arxiu Municipal de Girona.

Granja Soldevila era una coneguda indústria lletera barcelonina, situada a la localitat de Santa Perpètua de la Mogoda. Explotació industrial que alhora era ramadera, proporcionava llet a la ciutat de Barcelona ja des de principis de segle XX. En un procés econòmic expansiu inicià la construcció d'un nou centre fabril a Olot, al Passeig Sant Roc, l'any 1931, on recollien llet de les contrades i elaboraven llet condensada. La Central Lletera Municipal de Girona podia rebre llet amb garanties sanitàries d'altres establiments industrials, com era el cas de Granja Soldevila d'Olot. Informació relativa a Granja Soldevila recopilada a l'Arxiu Municipal d'Olot a Llicències d'obra major, aquesta en qüestió del 4 de desembre de 1931 i Padró d'activitats classificades, Class. 423.91.

Sobre els inicis i evolució de Granja Soldevila a les contrades barcelonines hem de destacar importants i contrastades referències en diversos treballs i estudis de diferents autors, com ara J. Pujol Andreu, R. Nicolau, J. Viader i A. Langreo entre d'altres.

⁵⁵ Durant més d'una setmana el *Diari de Girona* i *L'Autonomista* publicaren dia rere dia notícies, comentaris i tot tipus de reaccions vers el primer problema sorgit de la Central. Anomenat com "*Afer de la llet*", i que no dubtaren en aprofitar els contraris a la instal·lació de la Central per sembrar crítiques i incerteses entre alguns dels consumidors. Segons el Diari de Girona existien uns contraris més polititzats, diferenciats dels que veien la Central com una competència imposada, eren els que anomenaven "fuerzas vivas". Aquests crítics eren els personatges que havien estat sempre contraris a la instauració d'un servei per higienitzar la llet, els més anticatalanistes junt a tradicionalistes i carlins, que no desaprofitaren l'ocasió per reunir-se i protestar pel nou règim de llets. I també es deixà sentir l'Associació de vaquers i venedors de llet de la mateixa ciutat de Girona, que tot i haver de relacionar-se personalment amb l'establiment públic, no desaprofità l'ocasió per exposar una sèrie de conclusions que no dissimulaven l'esperit de protesta vers la pròpia Central Lletera. Uns dies amb diverses notícies i comentaris, on predominaven els consells a la calma i les protestes vers el nou sistema d'abastiment de llet. Uns dies que es tancaren amb dos fets prou significatius, un d'ells amb la baixada del preu de la llet, venuda per la mateixa Central en flascons de quart de litre, de 0'20 a 0'15 pessetes, una bona notícia que responia a les crítiques vers el preu de la llet. Pot ser era el millor moment per portar a terme dita rebaxa. I una altre notícia no tan bona fou la citada dimissió del President de la Cooperativa. El successor del Sr. Ambrós Planas al cap de la Cooperativa i de la feina que es portava a terme a la Central, passà a ser el Sr.

Aquest primer incident va anar prenent unes repercussions considerables. Com hem vist, influencià a la pròpia direcció de la Cooperativa concessionària, amb la conseqüent dimissió del seu President. També deixà dubtes a les mateixes institucions municipals, que veien com es qüestionava un servei públic amb l'aparició d'un primer problema. Els dubtes es traslladaren sobre les accions preses pels responsables públics, incidint així sobre les mateixes reglamentacions institucionals, vigents feia pocs dies, com veurem a continuació.

Segons la premsa gironina, possiblement els problemes derivats d'aquest primer entrebanc s'haguessin pogut evitat si la posada en marxa de la Central s'hagués produït uns mesos més tard. Segons els articulistes, existí una certa precipitació en el muntatge de tota la instal·lació, i una manca de professionalitat en el treball dels operaris, necessària quan el producte a treballar havia de ser alimentari i resultava sumament particular com la llet. Igualment, es denunciava una falta de planificació i organització per part del Consistori. Aquest havia deixat de costat l'aprenentatge i pràctica dels operadors, que havien d'habituar-se amb una maquinària i unes feines desconegudes, i havien de conèixer unes mínimes característiques de la llet i els diferents sistemes i tractaments que s'havien d'utilitzar. Així mateix criticaren la manca d'experiència de tot l'equip directiu, la precipitació per part de tècnics i alhora també afegiren un excés de confiança per part de la mateixa Alcaldia. En definitiva, no mancaren les crítiques vers tot allò que envoltava la Central.

Però no tot es quedà així. Cal dir que amb la primera setmana de funcionament de la Central no hi hagué només un problema. Exceptuant el dia inaugural, cada lot de producció, cada dia que envasaven o tenien producció planificada, presentava un o altre contratemps. En un primer balanç es podien calcular aproximadament més de dos mil litres llançats, els que es van fer mal bé, això només durant els tres primers dies de funcionament de la Central.⁵⁶

Joan Costa, el mateix que havia presidit el Gremi de Lleters i que havia formulat dirigir l'explotació de la Central quan aquesta encara havia de ser ubicada.

⁵⁶ Càlcul extret de les diferents notícies publicades en els medis gironins durant la primera setmana de funcionament de la Central. Si tenim en conte el volum que necessitava la Ciutat per ser abastida, segons els estudis de l'alcaldia, en tres dies es van fer mal bé un terç del necessari en un dia. Cal dir, que en aquesta quantitat no es contempla el volum de litres decomissats als productors per mal estat o adulteració del producte.

Els medis escrits venien publicant la quantitat i el motiu de la llet decomissada, igual que informaven del lloc on es produïa el control, ja fos de forma fraudulenta a qualsevol indret de la Ciutat, o en els controls pertinents, així com en la recepció de la pròpia Central. Igualment donaven a conèixer el nom de la persona implicada. El Consistori gironí facilitava aquesta informació amb una doble intenció, per un costat afavorir el consum de llet higienitzada de la Central i per l'altra fer veure aquells proveïdors

Aquest mal inici comportà canvis en el mateix sistema de proveïment de llets higienitzades. La reglamentació que havia entrat en vigor feia pocs dies, tan defensada i reclamada pel propi Consistori, va haver de patir modificacions importants. Algunes disposicions que havien estat abanderades i reclamades per a ser respectades, per tots aquells proveïdors de llet, veien ara alterades o retallades les seves atribucions. Aquestes modificacions sempre foren considerades, des de l'entitat corporativa pública, com a petites intervencions o rectificacions en detalls molt insignificants o particulars. Però com veurem, aquests canvis anaren més enllà d'unes simples rectificacions.

Una d'elles, prou significativa, fou l'autorització al Sindicat de Vaquers Rurals S. A., entitat legalment registrada i constituïda a Barcelona, per poder vendre llet higienitzada a la ciutat de Girona. Aquesta coneguda empresa barcelonina ja feia uns anys que abastia la capital catalana. A Girona començà a vendre llet pasteuritzada en flascons de vidre, sota la seva marca comercial, nomenada "Frigo", pocs dies després de la inauguració de la Central.

Segons una nota del mateix Ajuntament de Girona, l'exclusivitat en el control de proveïment de llets i la seva higienització per part de la Central continuava existent, i no s'havia produït cap canvi, ja que es mantenia l'obligatorietat a tots els productors de llet locals i veïns de les rodalies del municipi a portar la llet crua a l'establiment municipal, si tenien la intenció de que fos consumida per la ciutadania. Cal remarcar que la llet procedent del sindicat barceloní no havia de passar aquests controls oficials, no era analitzada per tècnics de la Central, perquè teòricament ja els passava allà on era envasada. En canvi, sí que havia estat controlada per personal sanitari o veterinari de la ciutat. Així mateix, la venda de la llet dita "Frigo" no fou generalitzada a tot Girona, inicialment es limità a uns determinats establiments comercials establerts i autoritzats. Els comerços regentats per Josep Batallé Xaudiera i Enric Ferrer Falgueres situats a la Plaça del Molí, núm. 3 i al carrer Ballesteries, núm. 38, respectivament, foren els primers i els únics establiments autoritzats per poder vendre llet higienitzada ⁵⁷ que

de llet fraudulenta, que l'administració no només els hi decomissaria el producte, amb una possible sanció, si no que alhora veuriem com es publicava el seu nom a la premsa escrita.

⁵⁷ Els establiments comercials particulars, també nomenats despatxos, que venien tot tipus de productes comestibles i drogueries, segons els casos, havien de demanar una autorització a l'Ajuntament per poder vendre llet. Aquesta havia de ser higienitzada i provinent de la Central. L'establiment per poder rebre l'autorització havia de disposar d'un espai refrigerat amb gel o d'una cambra frigorífica per situar el producte. La llet havia de mantenir-se freda tot el temps que romangués en els despatxos. Alhora aquests rebien inspeccions de funcionaris públics que verificaven la correcta ubicació i conservació del producte. Aquestes dues autoritzacions per vendre llet "Frigo" seguiren el mateix procediment establert que la resta d'establiments, havien de reunir i complir els mateixos requisits. Cal dir que la quantitat de despatxos que podien vendre llet de la Central Lletera anà en augment tan punt es començaren a donar autoritzacions,

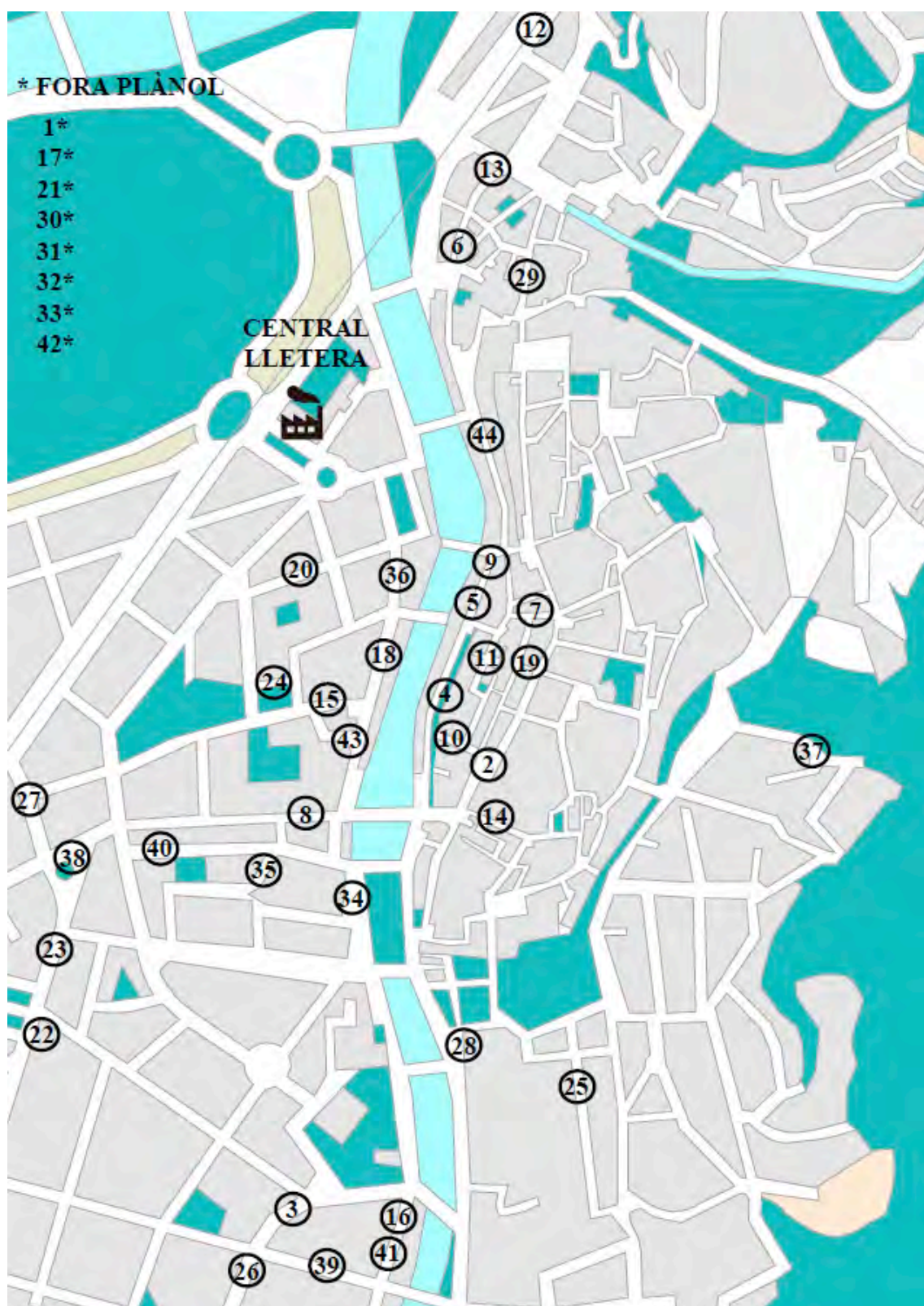
procedia de l'entitat barcelonina. Eren establiments situats en una immillorable ubicació, al centre de la Ciutat, on podia haver-hi un destacat consum.

La introducció de llet que no procedia de la Central requeria una explicació per part de l'Alcaldia, segons diverses opinions públiques, i una justificació coherent que no desprestigiés les normes i reglaments que estaven en vigor i que tantes crítiques havien sofert. La nota que va fer pública el Consistori gironí es recolzava en una petició formulada oficialment per la mateixa entitat barcelonina, el Sindicat de Vaquers Rurals S. A. L'Ajuntament de Girona s'acollia a l'article segon de l'Ordre del Conseller de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat de Catalunya, d'1 de setembre de 1934, publicada en el Butlletí Oficial del dia 20 del mateix mes de setembre, que feia referència al servei de proveïment de llets higièniques a la ciutadania i així ho permetia. En segons quins casos, sempre interpretats per l'autoritat municipal, es podia permetre la venda o el sumistre de llet higiènica, provinent de qualsevol entitat legalment regulada i autoritzada.

Els problemes de la Central possiblement condicionaren un ràpid acostament contractual entre el Sindicat de Vaquers Rurals S. A. i l'Ajuntament de Girona. Encara que també podia tractar-se d'una simple actuació econòmica. Cal puntualitzar que el resultat final dels contactes, amb l'autorització per abastir la Ciutat en dos despatxos, diferiren molt de les pretensions inicials de l'entitat barcelonina.

Juan Rimblas Rimblas, com a director i gerent del Sindicat de Vaquers Rurals S. A. de Barcelona, es disposà a negociar inicialment amb el Consistori gironí l'explotació de la Central Lletera. La seva intenció era substituir de manera consensuada però també immediata a la Cooperativa com a concessionària de la Central, acceptant el que aquesta tingués signat amb l'Ajuntament. Amb un seguit de punts documentats, en forma de conveni, es presentaren a l'Alcaldia amb la intenció de que fossin estudiats i valorats.

això succeí dies abans de la posta en marxa de la Central Lletera. Aquestes llicències eren publicades pel Consistori en el moment en que es produïa l'autorització, igualment es donaven a conèixer a través de la premsa escrita. Dins els Annexes, concretament en el Document 30 es relacionen el total d'autoritzacions que s'atorgaren els primers dies. En aquesta relació fem constar quin sistema de refrigeració disposaven els diferents locals. Alhora, en el mateix Document s'afegeix el resultat d'una de les inspeccions que es portaren a terme als despatxos, pocs dies després del problema ocorregut. Les observacions demostren el rigor del control per una banda, i per l'altre les mancances pròpies de tots els inicis, on és necessària l'aportació econòmica per condicionar els despatxos. Hem de tenir en conte que la Cooperativa concessionària disposava d'una autorització per despatxar llet a cinc locals repartits per la Ciutat. Alhora, al mateix centre on s'higienitzava la llet també es podia vendre. Aquest cas era dins unes hores convingudes. Font: Per aproximar-nos a un millor coneixement de la situació física de les mateixes llicències ens podem remetre al PLÀNOL nº 2 dins text.

Plànol n° 2: Situació dels diferents despatxos autoritzats per poder vendre llet higienitzada de la Central Lletera Municipal de Girona entre el 22 de maig i 8 de juny de 1935. Elaboració pròpia. Dades extretes de la Font: XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall n° 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'Arxiu Municipal de Girona (AMGi). Suport amb "Catàleg de plànols de la ciutat de Girona des del segle XVII al XX" de Ramon Castells, Bernat Catllar i Josep Riera. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya Demarcació de Girona. Ajuntament de Girona.

Plànol nº 2: Relació dels diferents despatxos autoritzats per poder vendre llet higienitzada de la Central Lletera Municipal de Girona entre el 22 de maig i 8 de juny de 1935. El número corresponent indica situació sobre plànol. Així mateix indiquem amb els números 43 i 44 els despatxos que venien llet de Productos Frigo S. A. i amb * els despatxos fora del plànol.

- 1- Lluís Cots, Pont Major núm. 88.
- 2- Manuel Llenas, Plaça de la República núm. 2.
- 3- Manuel Llenas, Carrer Ultònia núm. 6.
- 4- Pere Carreras, Rambla de la Llibertat núm. 33.
- 5- Mercè Estanyol, Carrer de l'Argenteria núm. 13.
- 6- Francesc Regincós, Carrer de la Barca núm. 25.
- 7- Ramon Soler, Cort Reial núm. 1.
- 8- Ferran Vicenç, Carrer del Progrés núm. 1.
- 9- Marcel·lí Rovira, Carrer de l'Argenteria núm. 23.
- 10-Joan Arnai, Carrer Abeuradors núm. 3.
- 11-Vídua Turón, Plaça de les Castanyes núm. 3.
- 12-Joan Pujol, Carrer de Pedret núm. 29.
- 13-Pepita Guinart, Carrer de la Barca núm. 1.
- 14-Magdalena Montaña, Carrer Nou del Teatre núm. 3.
- 15-Francesc Cotrina, Carrer de l'Obra núm. 4.
- 16-Joaquima Regincós, Carrer de la Rutlla núm. 86.
- 17-Josep Quintana, Carrer Julià de Chia.
- 18-Josep Quintana, Carrer Bernades núm. 6.
- 19-Josep Ventura, Carrer Minali núm. 8.
- 20-Joan Abella, Carrer Anselm Clavé núm. 20.
- 21-Joaquim Cufí, C. Heroïnes Santa Bàrbara núm. 3.
- 22-Pere Nogué, Carretera de Barcelona núm. 69.
- 23-Ramon Varderi, Carretera de Barcelona núm. 9.
- 24-Carme Boix, Carrer de la Premsa núm. 2.
- 25-Joan Fàbregas, Carrer de la Muntanya núm. 17.
- 26-Joaquim Canals, Carrer Migdia núm. 20.
- 27-Enric Abellí, Ronda Ferran Puig núm. 47.
- 28-Maria Andreu, Carrer del Carme núm. 4.
- 29-Ambròs Planas, Pujada del Rei Martí.
- 30-Lluís Caballé, Carrer Domeny (Sant Gregori)
- 31-Miquel Carreras, Carrer Domeny (Sant Gregori)
- 32-Ramon Soler, (Vilablareix)
- 33-Joaquim Jordà (Vilablareix)
- 34-Joan Poch, Rambla Pi i Margall núm. 9.
- 35-Elisa Condom, Carrer Fontanilles núm. 13.
- 36-Lluís Caballé, Carrer Santa Clara núm. 8.
- 37-Joan Vilanova, Carrer Gen. Esperalta núm. 13.
- 38-Mariana Dacruz, (bar), Pl. M. de Camps núm. 19.
- 39-Joaquima Costa Torrent, C. de Lorenzana núm. 13.
- 40-Joaquim Bosch Xargai, C. de Sant Francesc núm. 4.
- 41-Lluís Torres, Carrer de la Rutlla núm. 136.
- 42-Agustí Camps, Pont Major núm. 18.
- 43-Josep Batallé Xaudiera, Pl. del Molí núm. 3. (Frigo)
- 44-Enric Ferrer Falgueres, C. Ballesteries n. 8. (Frigo)

Les condicions que s'exposaven en alguns casos no representaven cap canvi respecte els actuals, com els relacionats amb aspectes bàsics de la concessió de la Central, com per exemple, que es comprometia a acceptar les mateixes condicions que tenia la Cooperativa amb els seus propis socis, respecte al volum de llet que proporcionessin, acceptant tota la que produïssin. En canvi, també incorporava punts on era necessària una negociació, com la compra dels utilitatges, propis de la Cooperativa, que posseís a la Central a un preu acordat. Alhora, altres suposaven importants canvis sobre aspectes interns de l'explotació, com l'acomiadament del personal laboral de que disposava la Central en aquells moments, ja que havia estat una de les causes més importants de tots els problemes ocasionats.⁵⁸

El Consistori no valorà la proposta del senyor Juan Rimblas i no modificà la relació que mantenia fins aleshores amb la concessionària de la Central. D'aquells contactes simplement s'acordà la possibilitat de poder vendre llet en els dos despatxos citats anteriorment.

Una segona conseqüència que sorgí després dels problemes inicials de la Central, i que també repercutí en les reglamentacions institucionals, fou el pas fet per part del Consistori, de permetre la venda de llet crua al consumidor. Aquest fet, però, calia que fos ben exposat, perquè s'havien de puntualitzar una sèrie de detalls, ja que només s'autoritzaria la venda de llet crua a les mateixes dependències de la Central. Es tractava de llet sense un tractament tèrmic però que havia de ser analitzada abans de ser venuda, el que la convertia en un producte controlat i seleccionat.

Les pressions de segons quins productors tingueren el seu efecte, però ni de bon tros amb les pretensions i amb la celeritat que haguessin desitjat. En un primer moment l'Alcaldia va permetre la venda de llet crua a aquelles persones malaltes, avis i nens, sempre sota directrius i prescripcions de les institucions sanitàries. Alhora aquesta llet no podia ser una llet qualsevol, igual que tampoc podia haver estat produïda per un o altre animal. La llet que es despatxava havia de passar els controls dels tècnics veterinaris de la Central i havia de ser provinent de vaqueries i animals en bones

⁵⁸ Síntesi del document original presentat al Consistori per J. Rimblas al Juny del 1935. XIV.5 Mesures Sanitàries. Lligall nº 8 (1927-36. Control Sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'Arxiu Municipal de Girona (AMGi). Dins els Annexes, Document 31 s'exposa la relació de totes les condicions proposades per Juan Rimblas Rimblas per fer-se càrrec de la Central Lletera Municipal.

L'empresa làctia Sindicat de Vaquers Rurals S. A., coneguda després de la Guerra Civil com Productos Frigo S. A., fou una important indústria lletera barcelonina dedicada a la higienització de llets. Per una millor informació relativa a aquesta empresa consultar diferents treballs de Josep Pujol Andreu i Jordi Viader Riera.

condicions. Eren pocs els proveïdors que tenien aquest privilegi, que garantien i produïen una llet mínimament saludable. Es tractava d'una venda selectiva i totalment restringida a un determinat consumidor.

Posteriorment, observant la creixent demanda de llet crua amb prescripció sanitària, el Consistori va fer públic quins productors podien aportar la llet a la Central, per tal que aquesta fos despatxada amb tota la seva naturalitat. Aquells vaquers que tenien animals i vaqueries en bones condicions sanitàries, escollits i seleccionats a través dels controls de les autoritats competents, tingueren l'opció d'aportar la producció a la Central, on seria comercialitzada en la seva presència. Aquesta mesura, en uns primers moments, es va prendre de manera provisional. Fou però un proveïment no gaire atractiu, i més aviat el que provocà foren crítiques dels productors, que veien novament com les seves demandes no eren suficientment satisfetes.

Aquesta última acció del Consistori no tingué l'acceptació que esperaven les institucions. Pocs dies després el servei es normalitzà, a excepció de la venda de llet crua amb finalitats sanitàries o terapèutiques.⁵⁹

Cal dir que aquest gest de l'Alcaldia no va quedar a l'oblit, ja que aquesta es va comprometre a treballar en la confecció d'un reglament que legalitzés i facilités la venda de llet en estat cru. Aquesta regulació institucional va veure la llum quasi un any després. L'Ajuntament en Ple va aprovar el 16 de març de 1936 una sèrie de Bases que regulaven el proveïment de llet crua a la ciutat de Girona sense haver de passar per les dependències municipals de la Central Lletera.⁶⁰ Encara que el fet de no haver de passar per la Central, podia tenir un significat triomfant pels ramaders, la realitat s'allunyava molt de qualsevol triomf, com veurem tot seguit.

Fent un curt parèntesis en el temps, aquesta nova reglamentació aprovada poc abans de l'esclat de la Guerra Civil, semblava impossible que s'hagués portat a terme, quan no feia ni un any que funcionava la Central Lletera. L'exclusivitat del servei municipal donà pas a una convivència de proveïments, que entrà en vigor el primer de

⁵⁹ Sobre la venda de llet crua a la Central cal fer referència a les notes publicades en els medis escrits de Girona. Corresponen als dies 6 i 8 de juny de 1935 i apareixen publicades a *L'Autonomista* i el *Diari de Girona*. Informació recopilada a l'hemeroteca del mateix Arxiu Municipal de Girona.

⁶⁰ El 26 de març de 1936 el *Diari de Girona* publicava la reglamentació aprovada pel Consistori gironí en Ple. El proveïment de llet crua a la ciutadania fou regulat a través d'unes Bases, on s'exposaven tots els requisits i condicions, que havien de complir obligatòriament tots aquells productors que volguessin aportar llet a la ciutadania de Girona, per tant havien d'adaptar-se a l'acció regulada. Aquesta nova reglamentació no entrà en vigor fins l'1 de Juny de 1935. Per un millor coneixement consultar als Annexes, Document 32 on s'exposen la totalitat de les bases i els detalls de les mateixes. Informació recopilada a l'hemeroteca de l'Arxiu Municipal de Girona.

juny d'aquell mateix any. Això si, continuava sense una reglamentació severa i estricta, i amb unes condicions que no foren gaire atractives pels productors. Amb aquest mateix sentit, podem afirmar que les obligacions no diferiren gaire del conegut Reglament de Policia Sanitària, aprovat l'any 1934.

Cal dir que oficialment l'1 de juny de 1935 fou el dia en que entraren en vigor les noves Bases, la data real havia estat modificada, ja que el mateix Consistori va pretendre donar temps a molts ramaders per poder condicionar millor les seves vaqueries. Possiblement es tractava del requisit més factible per al ramader o proveïdor. Aquesta millora de l'estat dels establiments havia de comportar o facilitar el poder rebre la corresponent llicència per poder vendre llet en estat cru.

Així mateix, el Consistori portà a terme una campanya informativa, amb la intenció i voluntat de donar a conèixer a tota la ciutadania les precaucions que havien d'adoptar si consumien llet crua. Havia d'existir un consum amb responsabilitat i els advertiments i recomanacions preventives així ho desitjaven. A través dels medis escrits, de programes de ràdio i de conferències obertes al públic es trameteren els consells per conscienciar la ciutadania. Les autoritats públiques, entre elles les sanitàries, no volien tornar a viure els problemes ocasionats pel consum de llet crua de temps enrere.

Les dependències de la Central i el laboratori municipal, situat en el pati de l'escorxador municipal, adjacent a la Lletera, continuaren essent els punts claus en l'envasament i control sanitari de les llets crues, igual que les higienitzades. Igualment, era el mateix personal el que s'encarregava de les tasques productives; no en canvi de distribuir i vendre el producte, ja que aquestes tasques havien de ser fetes pel mateix productor o introductor de llet crua, o treballadors seus. La venda i distribució havia de córrer a càrrec del ramader. En aquestes mateixes dependències es controlaria el tribut o pagament de les taxes per l'envasament i control de la llet crua, com estipulava la mateixa reglamentació.

L'objectiu d'aquestes Bases no era un altre que controlar tota la llet crua que pogués arribar al ciutadà i alhora assegurar un millor control sobre els ramaders i les seves instal·lacions. No es podia permetre que l'adulteració i les males condicions higièniques de la llet tornessin a ser presents a l'alimentació diària dels consumidors. La línia d'actuació de les autoritats públiques no podia deixar espais buits on la clandestinitat pogués actuar. Igualment, no podem oblidar que el proveïment de llet crua havia de continuar essent una font d'ingressos; per tant no es podia deixar de controlar.

Continuant amb el fil conductor de la Central i els problemes que succeïren durant els primers dies, cal dir que les produccions de partides higienitzades anaren millorant. Amb el decurs dels dies va anar canviant la situació, i es va anar donant pas a una normalització del servei i a un correcte proveïment de llet. L'aprenentatge i la pràctica dels operaris començaren a donar els seus fruits, tot i la provisionalitat de la maquinària instal·lada. Aquesta millora en la producció seria molt positiva de cara al futur. La tasca desenvolupada milloraria molt amb els nous equipaments. Aquests no trigarien en ser instal·lats, ja que el proper 22 de juny el Consistori feia públic que l'stassanitzador havia arribat al port de Barcelona, segons una comunicació de la Casa David Ferrer i Cia. S. en C. Ara caldria muntar-la a la Central. En qüestió de dies s'iniciaria la producció amb l'aparell dissenyat pel doctor Stassano.

Un punt que cal tenir en compte en la posada en marxa de la Central i que hem de valorar, fou el seguiment que existí des de les instàncies governatives de la Generalitat. L'administració central catalana estigué al corrent, en tot moment, de tots els problemes, entrebancs i dificultats que anaren sorgint en relació a la feina desenvolupada a la Central gironina. Existia un important interès per saber com funcionava diàriament. Cal remarcar l'actitud del Conseller de Sanitat de la Generalitat de Catalunya, el doctor Pere Huguet, que es mostrà inalterable i inflexible vers la tasca del Consistori gironí, donant ple suport a les seves actuacions.

Les visites a Girona durant la construcció i muntatge de l'establiment, els comentaris lloant la iniciativa municipal, etc., no quedaren en actes protocol·laris. Fins i tot el Conseller arribà a passar a l'acció defensant públicament l'actuació institucional gironina, quan aquesta ho necessità. Es tracta d'una defensa ferma, fins al punt d'advertir que no es podia permetre cap discussió en matèria sanitària, i aquells que no s'avinguessin a les reglamentacions municipals rebrien les sancions oportunes.

Una de les accions de la Conselleria de Sanitat fou la publicació d'una nota, a conseqüència i com a resposta a la protesta que formulà l'Associació de Vaquers i Venedors de Llet de Girona sobre l'activitat dels primers dies a la Central Lletera. Aquell esdeveniment i protesta podia derivar en un conflicte jurídic, en el cas que l'Associació gironina optés per una acció davant els tribunals competents. La Conselleria, avançant-se a una possible solució paritària o judicial, davant un assumpte on podia ser més que probable que tingués més pes sanitari, i per tant major influència davant la solució adoptada, envià el text íntegre als medis escrits gironins per que així ho publicuessin. La resposta on exposava quina era la seva posició davant la qüestió,

havia d'arribar indirectament als interessats. Així, la Conselleria volia estalviar-se la possible via jurídica de l'Associació i la corresponent demora en resoldre el problema plantejat.

Atesa l'extensió de la nota de la Conselleria en reproduïm només la part que revela i exemplifica la seva importància. Alhora, veurem que en ella es presentà una iniciativa que pretenia reforçar el control sobre els estables i animals: una inspecció a peu de camp amb serveis sanitaris i veterinaris propis de la Generalitat, que vetllaria en aquells municipis més aïllats i amb menys recursos. Diu així:

“... La protesta, que es pretén desviar, és principalment motivada per la baixa qualitat que presentà la llet el dia de la inauguració de la Central de referència i això es necessari aclarir-ho. Els aparells d'higienització no fan altre cosa que detenir la destrucció de la llet manipulada incorrectament. Per tant, si les Centrals treballen bona llet, aquesta sortirà perfecta. L'incident motiu de tanta fressa demostra que, en sentit general la llet de les comarques gironines arribà a la ciutat en condicions sanitàries mediocres i justifica una política sanitària rigorosa, que finalitza en els dispositius d'higienització. És evident que aquestes centrals hauran de tenir una cura extraordinària per a foragitar tota la llet que arribi amb un grau d'acidesa que pugui comprometre el seu crèdit i les qualitats de les altres llets discretament bones.

És també indispensable multiplicar les mesures d'higiene que, començant per l'estable i les vaques i cabres segueixen sense solució la continuïtat fins les Centrals i fins el consumidor. Aquesta tasca, que no pot realitzar-la un municipi aïllat, la realitzaran en breu plaç els Serveis sanitaris de la Generalitat, puix que aquesta Conselleria te el propòsit ferm de promulgar unes ordenacions i organitzar uns serveis de veterinària que garantissin una producció, transport i manipulació de llets en condicions de sanitat escrupolosa.

Per totes aquestes raons, la Conselleria de Sanitat donarà tot el suport indispensable al Municipi de Girona, a fi de què no fracassi en el seu lloable intent de proporcionar als veïns una llet higiènica.

I aquells industrials que volen vendre llet crua, ho podran fer-ho quan existeixi la legislació a la qual acabem de referir-nos, en la que no mancarà aquesta categoria, i desitjant que siguin molts els que arribin a poder obtenir una llet de tal puresa biològica que permeti una venda sense cap modificació industrial. Mentrestant, si un Municipi, en el seu perfecte dret, vol

prohibir la venda de llet que no sigui prèviament higienitzada, els industrials no tindran altre remei que ajustar la seva actuació a les normes que estableixi l'Ajuntament, passant la llet crua, no categoritzada, per la central higienitzadora, i si aquesta és correctament higienitzada subjectar-se a les mesures de control que estimin més convenients per garantir llurs condicions sanitàries. ...”⁶¹

La defensa del Conseller de Sanitat vers la funció de la Central Lletera i l'actuació del Consistori gironí, quedà novament demostrada durant la visita que protagonitzà a la ciutat de Girona el 2 de juliol de 1935. En aquesta ocasió la seva presència fou en companyia de dos altres Consellers de la Generalitat, el de Governació i el de Treball, Jové i Torrents respectivament. Tots tres mostraren gran interès per conèixer l'evolució d'aquella iniciativa.

En la visita, els parlamentaris no només tingueren elogis vers la feina de la Central. En aquesta ocasió el Conseller Huguet va portar a terme una comparació en matèria sanitària i veterinària, relacionant alhora el proveïment i consum de llets, que tal com es donaven a les ciutats de Girona i Barcelona. Tot i les limitacions de la mateixa comparació, el seu objectiu era lloar les accions portades a terme per la ciutat gironina. Així, també argumentava que tot i les importants indústries lleteres i entitats ramaderes que proveïen la ciutat de Barcelona de llet higienitzada i saludable, no eren suficients per abastir el creixent consum que existia a la ciutat en els últims anys.⁶² Igualment, segons el Conseller resultava molt difícil controlar tot el volum de litres que provenien de fora de la ciutat, uns 100.000 litres diaris, que es venien sense cap control sanitari i “amb un dosatge bacterià d'alguns milions de microbis per centímetre cúbic”. El producte arribava al consumidor en deplorables condicions, passant en ocasions per intermediaris d'arreu de Catalunya. L'experiència havia demostrat que aquells fets eren perillosos per la ciutadania, i havien de trobar una solució adequada. El mirall podia ser l'actuació que s'havia portat a terme a Girona. En aquesta ciutat, les actuacions de les

⁶¹ Reproducció original de part del text de la nota que publicà el Conseller de Sanitat, que va arribar a tota la ciutadania a través de la premsa escrita. Aquesta reproducció correspon a la publicada el 17 de juny de 1935 al Diari de Girona. Informació recopilada a l'hemeroteca de l'Arxiu Municipal de Girona.

⁶² Per un millor coneixement, sobre el creixent consum de llet a ciutats com Barcelona durant les dècades dels 20 i 30, ho podem consultar a diferents treballs publicats, com els de Roser Nicolau Nos, Josep Pujol Andreu i Ismael Hernández, (2012), “El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1936: la difusión de un nuevo alimento”, J. Llovet Mont-ros, (1934), *La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà*, també en els treballs de Francisco Muñoz Pradas amb un nivell estatal, (2009), *Población y consumo una reconstrucción de las poblaciones consumidoras de leche 1925-1981*, igual que el d'Alicia Langreo Navarro, (1995), *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias, 1830-1995*.

autoritats governatives havien aconseguit un triomf davant aquests propòsits, i era el moment per iniciar a Barcelona un propòsit que no havia de resultar impossible, com s'havia demostrat a Girona.⁶³

L'administració governativa de la ciutat de Barcelona i el mateix Govern de la Generalitat havien de trobar una solució semblant a la que s'havia produït a Girona. És a dir, havien d'adoptar una línia d'acció lo més consensuada possible amb tots els implicats, o sigui, productors, intermediaris, industrials i autoritats, i amb una respectiva participació i contribució totalment responsable. Però havien d'anar més enllà d'un simple compromís i eren les autoritats competents les que havien de participar activament, amb una reglamentació sanitària rigorosa, amb unes mesures preventives i repressives i uns instruments humans adequats que havien d'aconseguir i permetre els propòsits establerts.

Inicialment i per començar, s'havia de dificultar l'entrada de llet clandestina i desconeixuda. A Barcelona es desconeixia totalment en quines condicions reals podien arribar al consumidor aquestes llets, ja que resultava fins i tot difícil poder determinar com es trobava la que es subministrava des de les pròpies vaqueries de la ciutat. Sí coneixien en canvi el rastre que deixaven, és a dir, l'abast de les repercussions i els efectes negatius que produïa, ja que la tuberculosi, la melitocòccia i la diarrea infantil sovintejaven a la ciutadania, segons parlaments del mateix Conseller.

Els contactes entre les administracions de Barcelona i Girona afegiren un nou argument en les seves agendes. Les autoritats barcelonines mostraren interès pel servei

⁶³ La visita i els parlaments dels Consellers es portaren a terme durant la visita a la Central Lletera el mateix dia 2 de juliol, tal com publicà el *Diari de Girona* al dia següent. Hemeroteca de l'AMGi.

La Central continuava treballant amb el sistema de pasteurització provisional. S'estava adequant l'establiment a la maquinària nouvinguda, que no s'estrenà fins el 15 del mateix mes de juliol, segons la mateixa font. Hemeroteca de l'AMGi.

En relació a les intervencions dels estaments públics cal fer ressò d'una notícia que es publicà al diari madrileny *El Debate* i que es reproduí en el *Diari de Girona* el 2 de juliol. Feia referència a la situació d'abastiment i proveïment de llets a Barcelona. En aquesta informació es valorava quines havien de ser les actuacions governatives davant un problema sanitari greu, que podia arribar a convertir-se en una situació molt perillosa. Donava a conèixer l'exemple d'una gran ciutat com Barcelona, on el consum de llet representava un volum considerable. Argumentava que a la ciutat barcelonina les diferents administracions i representants estaven en el camí de solucionar els problemes existents. Així es portaven a terme reunions i assemblees entre alguns dels diferents sectors implicats, per consensuar línies d'actuació. Com fou la que es celebrà a finals de juny en el saló de sessions de la Generalitat, on assistiren els venedors de llet, els productors de la ciutat i els de fora de Barcelona, presidida pel Conseller Huguet. Així mateix, no estaven representats els industrials ja que es considerava que actuaven correctament, complint amb les obligacions sanitàries vigents. De tota manera, aquests si serien convidats a properes trobades, ja que la conscienciació que es pretenia es considerava difícil d'aconseguir amb una sola trobada. L'objectiu primordial d'aquesta assemblea fou el de fer veure i entendre a productors i venedors la necessitat d'higienitzar la llet. L'exemple de Girona havia de ser un referent, tot i les diferències existents entre les dues ciutats. Informació recopilada a l'Hemeroteca de la Casa de la Cultura de Girona.

gironí en el proveïment de llet i la seva gestió. Un any després, el 28 de maig de 1936, el Conseller i Regidor de Sanitat de l'Ajuntament de Barcelona, el Dr. Cristià Cortés visità, acompanyat de l'Alcalde de Girona Francesc Tomàs, la Central Lletera de Girona.⁶⁴

La Guerra Civil i la Central Lletera de Girona. La fi de la primera concessió.

L'esclat de la Guerra Civil i la seva durada incidiren negativament en tots els aspectes que podríem relacionar amb la Central Lletera, des dels que podríem definir com a propis o fonamentals, com podien ser per exemple els relacionats amb el mateix establiment o el servei de proveïment propi, fins aquells que tenien una relació menys directa, però que també eren bàsics i imprescindibles per al seu funcionament, com podien ser la ramaderia productora de llet, o la mateixa ciutadania que en consumia.

Els saquejos i la destrucció que generà la van viure tots els estaments públics, totes les entitats econòmiques, culturals i socials del país i tota la societat en general. La devastació no fou excloent amb la Central, on afectà de ple l'organització, l'activitat i les instal·lacions, fins al punt que s'aturà totalment la seva productivitat.

En aquest apartat analitzarem el conflicte bèl·lic de manera particular i individualitzat, valorant-lo només des d'una òptica interna i intencionada, en què l'afectació objecte d'estudi serà únicament la de l'establiment lleter i aquells sectors vinculants i molt propers. Sense cap intenció d'infravalorar la Guerra Civil, aquí, d'una forma deliberada ens fixarem només en els perjudicis que provocà el conflicte vers la Central, sense tenir gaire en compte la rellevància cronològica de la mateixa Guerra i els diferents esdeveniments destacables que es produïren durant la mateixa. Igualment, no incidirem en les causes i conseqüències del conflicte.

Una sèrie de fets i particularitats ens porten a reflexionar i afirmar cruament que es tractà del pitjor moment per que es produís l'inici d'un enfrontament militar i civil. Podem valorar i asseverar que la joventut de l'establiment lleter i la novetat de la seva activitat industrial foren uns condicionants a valorar i tenir en compte, que com veurem incidiren en ell mateix negativament, agreujant de forma significant les destrosses produïdes durant el conflicte.

⁶⁴ Fins poc abans de l'esclat del conflicte armat s'anaren produint visites institucionals a la mateixa Central. Aquestes apareixien en forma de notícia en els medis escrits, com resulta la que trobem publicada en el *Diari de Girona* el 29 de maig de 1936. Hemeroteca digital de l'AMGi.

La Central feia pocs mesos que havia començat a treballar amb normalitat, cometent una funció sanitària en benefici de la societat gironina. Alhora es tractava d'un establiment que s'havia condicionat recentment, amb unes instal·lacions que feia poc que treballaven, amb una maquinària i uns utensilis relativament nous i amb una important inversió i despesa econòmica per part de l'administració pública gironina. Igualment, es tractava d'una nova activitat econòmica, lligada amb una important feina institucional, i que alhora tenia molt camí per recórrer. Era doncs una comesa pública totalment inacabada, i on alhora li restava complir amb la tasca més important, que era la de guanyar-se la total confiança dels venedors i productors de llet, igual que la dels consumidors. Tot i que la concessió i l'explotació de l'establiment es trobava en mans de ramaders, els que conformaven la Cooperativa, hi havia encara d'altres vaquers que criticaven durament la funció i el que representava la Central.

La coincidència de la joventut de l'establiment i la poca simpatia i acceptació de molts ramaders, donava una combinació perillosa. El resultat de la mateixa podia derivar negativament, igual que ens hem trobat amb tantes altres ocasions i exemples semblants, com han estat diferents revoltes i reaccions violentes, aprofitant moments socials inestables. Cal dir que, durant el transcurs de la Guerra, s'aprofità, per part d'aquells que no eren partidaris de les determinacions que havia pres el Consistori gironí, per fer tot tipus d'aldarulls i protestes. Més d'una d'aquestes accions hostils foren dirigides contra la decisió d'haver establert un centre per higienitzar la llet, i conseqüentment contra les instal·lacions. Dins aquests contraris a l'activitat de la Central no només hi destacaren els mateixos productors de llet, tant de Girona com de localitats veïnes, si no que es sumaren tot tipus d'opositors a la tasca consistorial.

Aquesta última afirmació es sustenta en una interpretació de dades i fonts tant anteriors com posteriors al mateix conflicte bèl·lic. En un primer moment valorarem les fonts anteriors a la Guerra, ja que el fet de veure el que es palpava i respirava abans del 18 de juliol de 1936, ens pot ajudar a entendre els fets que succeïren amb posterioritat. Les dades que anirem comentant a continuació, s'han de valorar i entendre, tanmateix tenint en compte el context en que apareixen, i amb precaució i amb cautela, davant la memòria i les vivències de testimonis contemporanis a nosaltres, amb el que això suposa.

La destrucció i saqueig de la Central Lletera durant la Guerra Civil tingué un caire selectiu. Més que patir efectes destructius i bèl·lics sobre l'establiment o l'edifici, propis de bombardejos terrestres o aeris, aquests es produïren vers les instal·lacions i de

manera manual. Aquests danys es produïren sense la utilització d'armes explosives o similars, que devastarien tot allò existent. O sigui, fou una destrossa al detall, calculada. Es tractà d'una mesurada selecció destructiva sobre els aparells que composaven l'establiment. L'acció produïda tenia una única intenció, la d'inutilitzar la maquinària, i aturar així la funcionalitat i la finalitat de la Central. L'estropell podia haver estat provocat de manera intencionada i expressa, i fins i tot es podria relacionar directament amb un col·lectiu o un sector de la ciutadania. Podia ser la resposta d'aquells que havien vist com eren obligats a portar la llet a l'establiment lleter, si volien comercialitzar i proveir la ciutadania gironina amb el seu producte, una reacció contra les imposicions i reglamentacions institucionals, que alhora provocaven uns canvis en els hàbits i en els costums. També podia ser considerat com un avís, una advertència que pretenia mostrar de què eren capaços. En altres moments es podria haver considerat com una important bretolada; en canvi, en els que es trobaven, podia suposar la fi del centre higienitzador.

La Central Lletera entrà doncs en un període crític i incert. A les portes de la Guerra Civil el seu futur no era gaire clar. L'establiment lleter, sense cap intencionalitat oficial, però amb el rebuig d'alguns sectors ramaders, s'havia convertit o havia passat a representar una sèrie de símbols negatius, que havien propiciat la seva destrossa. La Lletera tenia un significat lligat a l'obligatorietat, a l'opressió, als canvis d'hàbits i costums, però també cal dir que simbolitzava aspectes que des de molts punts de vista podien ser positius, com els vinculats a la modernitat i al progrés, millores socials en definitiva. Tot i això, es tractava d'arguments, aquests últims, que eren tant criticats i comentats com els primers. Els sectors ramaders més tradicionalistes i conservadors els definien com a impositius i negatius. No acceptaven cap canvi; es tractava de sectors de la societat gironina molt tancats en els seus costums i en si mateixos. Volien continuar amb el seu tipus de vida. Es mostrà i representà doncs una simbologia molt poc apropiada i perillosa, que incidí negativament en les instal·lacions de l'establiment. La destrossa ocasionada propicià que quedessin en no-res, inutilitzades i fora de servei.

Algunes de les dades i fonts que ens porten a fer aquesta interpretació sobre la destrucció de la Central, són extretes de les notícies i articles apareguts a la premsa escrita gironina durant els mesos de juny i juliol de 1936.

També, cal citar un succés que es produí pocs dies abans de l'esclat de la Guerra Civil, que es podria relacionar, si no vincular directament amb la destrucció i inutilització de la Central i que cal valorar. El Consistori gironí va fer pública una nota

on alertava a la ciutadania de la malaltia que tenien els animals de diferents lleteries.⁶⁵ Majoritàriament aquestes vaqueries eren localitzades en establiments situats dins el mateix terme de la Ciutat; també se'n relacionaven altres de la perifèria com algunes de la Vall de Sant Daniel. Segons els controls sanitaris aquestes vaques estaven malaltes de tuberculosi; per tant la seva llet en estat cru no podia ser apta per al consum i menys per a la salut de les persones. L'avís institucional demanava precaució i prevenció a la ciutadania, i recordava els problemes que s'havien viscut en temps passats, però encara resultaven ser recents.

El problema resultà més greu, després que les autoritats municipals enxampessin diferents ramaders d'aquestes mateixes vaqueries infectades, venent fraudulentament llet a diferents indrets de la Ciutat. La mercaderia fou requisada i conseqüentment s'aplicaren les corresponents denúncies, tal com exigia la llei. Els funcionaris municipals constataren en les corresponents diligències que alguns dels denunciats es mostraren resistents a l'autoritat pública, fins i tot amb una actitud que definiren com a violenta. Coincidiren dos fets detonants: la publicació sanitària on es denunciava aquells que tenien animals malalts, sumada a la requisita de producte, van encendre els ànims dels ramaders. Cal dir, que calia analitzar el gènere decomissat però, no hi havia cap dubte que provenia de les vaqueries infectades; per tant, no podia ser comercialitzat.

Seguint en aquesta mateixa línia de fets, el 13 de juliol d'aquell any, la Comissió de veïns de Girona i lleters del terme de Sant Daniel presentaren una demanda a l'Alcaldia. En aquesta exposaven i defensaven de manera argumentada els seus interessos. Fent un petit resum de les seves exigències i objectius, pretenien i demanaven el canvi de la reglamentació establerta sobre el proveïment de llets a la Ciutat, i així poder portar novament a terme la venda lliure de llet. Amb una sèrie de bases presentades per la Comissió de veïns i lleters, sota el nom "Pro venda de llet lliure", valoraven i exigien tornar a la situació anterior a les reglamentacions. Igualment, argumentaven que no tenien cap intenció de portar la llet a la Central i continuarien fent el que consideraven més adequat, el que sempre havien fet, sense necessitat de seguir cap sistema regulador.

⁶⁵ Les publicacions dels dies 19 i 20 de juny de 1936 del Diari de Girona exposen el problema aparegut amb les vaqueries de la Vall de Sant Daniel i d'altres de la ciutat. La Comissió de Sanitat i Assistència Social de la Ciutat feia públic la perillositat del consum de llet provinent de vaques infectades amb la tuberculosi. Alhora exposava i denunciava que aquests vaquers havien estat proveïnt llet a la ciutadania de forma fraudulenta, sense complir la normativa vigent. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

Fou el 18 de juliol, quan el Consistori gironí donà a conèixer a la ciutadania la seva posició davant d'aquest problema sorgit, a través d'una publicació a la premsa escrita. En aquesta nota es deixava clara quina era la resposta que havia de rebre la Comissió de veïns de Girona i lleters del terme de Sant Daniel, tenint en compte el nivell d'exigència de la demanda i la repulsa mostrada vers les pròpies ordenances i òrgans oficials, igual que sobre el propi establiment públic, com era la Central Lletera.⁶⁶ Recolzant-se en la legislació pròpia del municipi i en les normatives i decrets de la mateixa Generalitat, l'Alcaldia, amb el seu màxim responsable al davant, argumentava i rebutjava totalment la demanda de la Comissió. No deixava cap alternativa possible, s'havia de complir la legalitat existent.

Cal dir, que la resposta presentada pel Consistori fou confeccionada per l'àrea competent en la matèria, o sigui, per la Comissió de Sanitat i Assistència Social de la Ciutat. Es tractava de l'àrea més apropiada, que fou també l'encarregada d'estudiar i valorar la demanda, amb tot el suport de l'Alcaldia. Fou aquesta Comissió de Sanitat i Assistència Social la que observà i comentà una sèrie de bases i punts dins la demanda presentada, que exposaven uns arguments que no diferiren gaire de les reglamentacions vigents, que podien arribar a ser fins i tot interessants i dignes de ser estudiades i negociades. La seva acceptació, en un proper futur, comportaria una més que probable modificació o condicionament de la reglamentació existent i vigent, fet que el Consistori no estava gaire disposat a contemplar i menys després de totes les protestes i problemes ocasionats. Així mateix, també cità aquelles que s'allunyaven de la legalitat existent, que infringien, vulneraven i trencaven amb la normativa imperant.

La crispació i el malestar de molts d'aquests ramaders tingué una continuïtat i una reacció automàtica, que es transmeté diàriament a través de la premsa. Era palesa una situació de crisi i una actuació contrària a la legalitat, ja que aquests, els ramaders, continuaren amb la negativa de portar la llet a la Central, tot i que n'hi havia alguns que tenien la possibilitat de poder-la portar. Tot i això la venda i el subministre de llet no s'aturà, però es feien de manera fraudulenta.

⁶⁶ L'Alcaldia de Girona, assessorada per la Comissió de Sanitat, publicà un dictamen contestant les Bases presentades per la Comissió de veïns. Una demanda que podríem dir qüestionava la mateixa autoritat municipal, que demostrava alhora, que continuava existint una resistència a acceptar la funció de la Central. Els proveïdors de llet es consideraven oprimits amb els nous reglaments. La nota institucional aparegué cedida pel Consistori en els medis escrits gironins com el *Diari de Girona* i *L'Autonomista* per una millor difusió, aparegué el 18 de juliol de 1936. Dins els Annexes, concretament al Document 33 exposem la publicació que fa referència al diari de *L'Autonomista*. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

Però, per si no hi havia suficient enrenou, durant aquells mateixos dies de juliol s'havia de sumar un fet curiós. El corresponal del diari *El Diluvio* destacat a Girona publicava un article on qüestionava el règim de proveïment de llets establert per l'Ajuntament gironí. Criticava la reglamentació vigent, argumentant que es tractava d'una sèrie de dures i impròpies imposicions, que privaven de llibertat els productors de llet. Segons aquest article, els ramaders eren obligats a fer quelcom que ells no farien lliurement, ja que no creien en el bé comú de les reglamentacions i de la mateixa Central.

Durant uns dies semblà que s'havia iniciat una campanya, o un complot, contra el servei de proveïment de llet higiènica existent. Es produí però, dies després, una rectificació del mateix corresponal gràfic, el qual va transcriure als diferents diaris gironins l'error interpretatiu del que havia informat.⁶⁷ Es tractà d'una equivocació provocada per una font gens imparcial, segons havia transcrit en els mateixos articles, que coincidí, a més, amb un moment no massa oportú. El coneixement real de les reglamentacions el portà a una ràpida esmena i rectificació del publicat.

Aquell inoportú escrit va fer costat durant uns dies a aquells que no eren partidaris de la reglamentació vigent i de l'existència de la Central. I com no podia ser d'una altra manera s'aprofitaren de l'ocasió, donant més insistència i més pes als seus arguments i a les seves reivindicacions. Però, el que preocupà en aquells moments a l'Administració municipal no fou aquest transitori suport, tot i que resultà inesperat, igual que tampoc amoïnà la pressió vitalitzada dels ramaders. El que realment podia inquietar al Consistori era l'abast que podia assolir la qüestió. Intranquil·litzava un possible creixement desmesurat i espontani de malestar social, on el tema de la Lletera simplement podia ser un element insignificant. Una protesta externa, com era la del corresponal del diari *El Diluvio*, podia haver provocat una línia creixent i ascendent de veus crítiques diferents a les de sempre, o sigui procedents de sectors socials que no havien estat mai implicats en la qüestió de la Central Lletera. Podia haver resultat una reacció social en tota regla que, prenent un focus inicial partidista, podia haver provocat contagis en cadena vers diferents sectors socials que, tot i estar d'acord amb la política sanitària institucional, podien no estar suficientment d'acord i contents amb altres tasques oficials.

⁶⁷ El *Diari de Girona* publicà la rectificació del corresponal del diari *El Diluvio* el 14 de juliol de 1936, quatre dies abans de l'esclat de la Guerra. Informació recopilada a través de l'hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

Una notícia externa podia resultar ser molt més perillosa que qualsevol problema intern. Tot i ser una comparació molt desfavorable, la situació provocada i esdevinguda a Girona amb l'aixecament militar del 18 de juliol, exemplificà una reacció social partidista i contrària als interessos públics.

Existeixen diferents fonts documentals que ens poden ajudar a interpretar què succeí amb la Central Lletera durant la Guerra Civil. Així mateix, ens permeten poder conèixer què fou d'aquella primera iniciativa pública, o quines raons podien existir per aquesta reacció vers la Central. Totes elles ens permeten una lectura individual i particular, i ens mostren diverses versions dels fets. Igualment ens presenten diferents visions de la situació que visqué l'establiment lleter, tenint en compte que cada una d'elles es va redactar en moments molt diferents. Així doncs intentarem prendre les precaucions corresponents per a cada moment.

La primera referència documentada fou escrita en plena Guerra; les altres, en canvi, amb el conflicte ja acabat, però amb la important particularitat i diferenciació que una és datada el 1940, tot just acabada la lluita, i l'altra està redactada quasi cinquanta anys després, ja en temps de democràcia.

La primera font que citarem pertany a diferents publicacions oficials del municipi. Es tracta dels continguts dels Plens consistorials, que podem conèixer a través de les corresponents Actes redactades i de la premsa escrita, on es feia referència a les finances municipals de la Ciutat.⁶⁸ Aquesta font ens permet interpretar que durant els primers mesos de la Guerra Civil, l'activitat de la Central Lletera la podíem considerar com a normal. Segons les balances econòmiques del Consistori l'activitat era normal, i no es pot percebre una possible dificultat o pertorbació causada pel conflicte existent, que possiblement no es percebia proper. Així mateix, si es comparaven aquestes dades, quan feien referència a dades econòmiques, amb les resultants d'exercicis anteriors, aquestes no mostraven gaires diferències.

Cal puntualitzar que aquestes quantitats havien de ser valorades amb tot tipus de precaucions i reserves, ja que eren considerades simples dades econòmiques. Aquestes aportaven informació sobre ingressos, despeses i amortitzacions del Consistori, però no exposaven coneixements addicionals i específics sobre l'activitat de la Central. Podien

⁶⁸ El contingut dels Plens d'aquests anys es troba recopilat en el Llibre d'Actes 1934-1940, classificat a R 5184 UI 11792, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.). Així mateix, el diari *L'Autonomista* donava a conèixer un resum del que succeïa en els Plens municipals. Aquesta informació correspon als mesos de setembre i octubre del 1936. Informació recopilada a través de l'hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

acostar-nos a saber la quantitat de litres que s'havien venut aproximadament, ja que el preu del producte estava gravat amb una quantitat fixa destinada al Consistori. Però no eren prou representatives en el sentit de conèixer la productivitat real de l'establiment, és a dir, els litres que teòricament proveïen la Central, els que serien processats i també els que hi podien ser rebutjats. Amb la suma d'ells podríem conèixer el volum total exceptuant els que es venien de forma fraudulenta, que com sabem encara es portava a la pràctica.

D'aquesta informació municipal podem extreure que les instal·lacions de la lletera funcionaren amb normalitat aparent durant els primers mesos de la lluita. Però com veurem a continuació, tot i ser una informació institucional, no podem donar-li una veracitat total i real.

Cal tenir en compte i present que la Guerra alterà molts aspectes comuns del dia a dia, i la premsa escrita no fou una excepció. Amb aquest sentit, cal que fem una observació sobre l'evolució d'aquest medi comunicatiu, ja que era molt útil per conèixer l'evolució i la mateixa existència de la Lletera. Així, durant aquest període, la més representativa de Girona no aportà una informació constant sobre la Central, alhora que canvià la qüestió comunicativa, deixant de costat la quotidianitat que havia existit sobre l'establiment lleter. De manera lògica, el focus informatiu del moment es concentrà fora de les contrades gironines, i aquest anà en augment. Les notícies locals passaren a un segon pla, tant en importància com en quantitat. La divulgació de temes socials, pràctics i anecdòtics, molt útils en la vida diària de la societat, anaren quedant en un segon terme, o acabaren desapareixent. Així mateix, una primera repercussió del mateix conflicte la van viure els mateixos diaris, que amb poc temps van veure que augmentaren les dificultats per poder publicar amb normalitat i diàriament. La Guerra incidí directament en les publicacions. Cal dir, que els dos rotatius més importants de Girona tingueren una sort diferent, així el *Diari de Girona* tan punt esclatà el conflicte deixà de treure el seu número de manera regular, passant a tenir una assiduitat alternada. No es pot dir exactament el mateix de l'altra publicació, la coneguda *L'Autonomista*, que tot i continuar treballant amb una major regularitat, no considerà donar la transcendència que es podia merèixer la sort de la Central Lletera.

Fixant-nos en aquest retrocés o manca d'informació sobre les dependències municipals, les diferents fonts documentals no ens permeten conèixer amb exactitud quan es portà a terme exactament la destrucció de les instal·lacions de la Central. Com s'ha vist, hem interpretat a través de la documentació on s'informa del contingut dels

Plens, que pot donar a entendre que aquest fet bàrbar i saquejador es va produir entre el segon i el tercer terç de la Guerra. Es tracta d'una interpretació arriscada i poc esclaridora que sembla despendre's de les informacions de les pròpies autoritats municipals, però sempre de manera indirecta i cautelosa. Cal dir però, que es tracta d'una valoració, ja que, obre un debat i un tema totalment lligat al decurs de la seva pròpia existència.

Altres fonts institucionals, no governamentals, en aquest cas posteriors a la lluita, recolzaren parcialment aquesta primera interpretació. Però, hem de ressaltar que també hi ha d'altres documents que situen la destrucció a principis del mateix conflicte, amb una devastació cruel, i molt més directa. Es tractava d'una destrucció molt a prop dels inicis, que ja s'havia produït el segon dia de conflicte oficial. Segons aquesta informació, el dia 20 de juliol de 1936 ja s'havia produït la destrucció de les dependències lleteres.

Si ens centrem en la primera de les fonts posteriors a la Guerra, haurem de tenir la precaució que requereix el fet que correspongui a l'any següent de la finalització del conflicte. Perquè, com exposarem a continuació, els que hagueren de comunicar com es trobaven les instal·lacions lleteres no podien responsabilitzar, en cap moment, els que resultaren victoriosos del conflicte armat. L'entitat concessionària ramadera, creada en època republicana, va haver de responsabilitzar de l'estat de la Lletera, a aquells mateixos que interessaven culpar des del propi règim.

Una de les primeres comunicacions oficials que coneixem la presentà la Cooperativa "Foment de la Ramaderia i els seus derivats", llavors reanomenada obligatòriament pel nou règim "Fomento de la Ganadería y sus derivados de Gerona", com a entitat concessionària de l'explotació municipal. A través d'una de les últimes assemblees de l'entitat corporativa, Joan Costa Cendra, com a President de la mateixa Cooperativa, informava als seus associats de l'estat en que es trobava l'establiment lleter després de la Guerra i dels propòsits interns i propis de la Cooperativa. Joan Costa no només exposà la situació existent; també assenyalava els responsables de les destrosses i plantejava la dissolució imminent de la Cooperativa, amb el que això podia suposar. El Secretari de la Cooperativa, el Sr. Emili Triadú Benet ho redactà així:

“El Sr. Costa manifiesta a todos los reunidos, que después de la bárbara destrucción de todo lo perteneciente a la Cooperativa, por los marxistas en los primeros momentos de su dominación, y habida cuenta

de que en los presentes momentos, no existe finalidad alguna para la continuación de las actividades por las cuales había sido constituida esta Cooperativa, procede sea acordada por todos los reunidos la liquidación de la misma.”⁶⁹

L'etapa que visqué la Central Lletera amb la Guerra Civil no podia acabar d'una altra manera. La destrucció de maquinària i utensilis entrava dins les conseqüències normals que es podien ocasionar. Joan Costa Cendra en la seva intervenció no podia acusar altres que no fossin els marxistes, definits com bàrbars i saquejadors. Alhora, no podia culpar als seus companys de professió, igual que encara menys els dits nacionals, que foren els victoriosos del conflicte armat. Feia poc que havia finalitzat la guerra i només existia un enemic a qui poder carregar amb tots els mals. Però, el que realment s'ha de valorar i extreure de l'experiència, si ho podem dir així, fou que la Central va veure com la seva funcionalitat quedava en un punt mort. La normalització del servei higiènic de llet no tornà a produir-se a les instal·lacions municipals fins ben entrat l'any 1941. Tot i que els últims mesos de l'any anterior aquesta ja havia produït, no fou de manera regular i amb tractaments suficientment saludables, a conseqüència dels problemes derivats del seu estat.

El 23 d'abril de 1940 la Cooperativa concessionària, representada pel seu President i dos membres més, encarregats de la liquidació de l'entitat, presentaven la documentació corresponent al Consistori per desfer el lligam contractual que els unia i vinculava. En aquesta exposaven la dissolució de l'agrupació ramadera resultant de l'última assemblea dels seus components, amb la corresponent acta. Alhora, adjuntaren la conseqüent instància on demanaven tirar endavant la liquidació del contracte que els relacionava. Igualment feien constar el retorn del dipòsit monetari existent, que en el seu dia entregaren en concepte de drets d'explotació de la Central Lletera. Existia l'opció de demanar la devolució del dipòsit monetari si es produïa una simple renúncia de l'acord, de qualsevol de les dues parts, sempre que aquesta tingués una argumentació raonada i sòlida. Aquest era un cas de força major: les instal·lacions presentaven un estat que no permetien treballar, havien estat destruïdes.

⁶⁹ Aquesta assemblea es portà a terme el 3 de març de 1940 a la mateixa ciutat de Girona, davant quasi la totalitat dels associats de la Cooperativa. Fragment que correspon a l'acta de dissolució de la Cooperativa La totalitat de la mateixa a: - XIV.5. Mesures Sanitàries. Control sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. 1934-1972. Lligall nº 9. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'A.M.Gi. Els acords finals de l'assemblea els hem recollit en els Annexes dins el Document 34.

L'agrupació de ramaders no podia continuar amb l'explotació de la concessió, i una de les raons adduïdes, possiblement la més important, fou la manca de fons econòmics dels mateixos components cooperativistes. Els problemes individuals, derivats en molts casos dels efectes de la Guerra, provocaren deixar de costat les necessitats i l'atenció que requeria la pròpia Cooperativa i, és clar, la pròpia Central. Alhora, la mateixa joventut de l'associació ramadera no havia permès tenir a disposició propi un fons econòmic comú, que pal·liés els possibles problemes de líquid monetari que poguessin sorgir. De totes maneres, davant la magnitud del desastre, es fa difícil imaginar quines mesures preventives haurien pogut ser eficaces.

El Consistori gironí, encapçalat pel Tinent d'Alcalde i delegat d'hisenda, Narciso Figueras, acceptà la petició de disoldre el contracte vinculant el 4 de juny del mateix 1940. La rescissió era acceptada però havia de ser estudiada i acordada per la delegació de justícia, com així fou posteriorment. Alhora es contemplava el conseqüent retorn del dipòsit existent, tal com especificava l'acord signat anys abans. Cal afegir un detall vinculat a aquesta acció, que no modificava el resultat final, però que podia obrir o tancar dubtes respecte de la mateixa relació contractual: la devolució dinerària anava relacionada, més que al contracte com a tal, a un document oficial signat per les dues parts. Es tractava d'una escriptura pública i notarial, on s'havia enregistrat el contracte entre les dues parts, en data 31 de març de 1936 davant el notari Jaime Lasala. L'oficialitat de la rescissió, amb el conseqüent retorn del dipòsit, es va fer pública al diari *El Pirineo* el 14 de juny de 1940, amb el següent redactat:

“Acuerdos municipales.

La Comisión Permanente en sesión celebrada últimamente, adoptó entre otros los siguientes acuerdos:

Devolver a la representación de la Comisión liquidadora de la entidad cooperativa “Fomento de la Ganadería i sus derivados” el depósito, en valores del Estado constituido en la Caja municipal por la expresada entidad como garantía a los efectos de cumplimiento del contrato de concesión de la Central Lechera municipal, el cual ha sido objeto de rescisión.”

70

⁷⁰ Fragment original de la comunicació d'un acord municipal, extret del diari *El Pirineo*. En ell es publicà la rescissió del contracte que existia entre la Cooperativa de ramaders i la Central Lletera municipal, així mateix amb el propi Consistori, igual que feia esment del retorn del dipòsit dinerari existent. Article que es publicà el 14 de juny de 1940. Recopilat de l'hemeroteca digital de l'A.M.Gi. Referent a aquesta notícia cal detallar una qüestió, públicament la notícia va aparèixer el dia citat, però el tema en qüestió ja estigué a l'ordre del dia en Plens Consistorials de dies anteriors. Exactament, fou en el Ple que correspon al 25 d'abril d'aquell any, on s'aprovava la liquiditat de la primera concessió i s'iniciava l'estudi de les

Igualment, el ja citat Tinent d'Alcalde i delegat d'hisenda de la Corporació gironina, Narciso Figueras, fou qui autoritzà als membres i representants de la ja extingida Cooperativa a poder retirar tots aquells utensilis o objectes que es trobessin a qualsevol de les dependències municipals i que fossin de la seva propietat. Cal dir que moltes d'aquestes eines tenien una utilitat vinculada a les tasques pròpies de la Central, però que podien ser plenament adaptades a tasques pròpies de les vaqueries. Tot i això, l'autoritat pública competent autoritzava aquesta recollida. Una altra qüestió era l'estat en que es trobaven les mateixes, ja que moltes d'elles difícilment tindrien un ús o un servei profitós.⁷¹

Com veurem amb més detall a l'apartat següent, aquell mateix dia es donava el tret de sortida per que es poguessin presentar nous candidats per una nova concessió de la Central Lletera. Fou un fet més aviat simbòlic, ja que l'establiment i la maquinària no estaven en condicions per poder ser utilitzats. Les autoritats municipals, en certa manera, van sorprendre amb aquest acte, ja que mostraven que no tenien cap intenció de deixar en l'oblit el servei i l'establiment, tot i les antipaties existents. Així, es posava en marxa una nova subhasta per concedir l'autorització i l'explotació del servei municipal, concebut com a un instrument sanitari, propi de la Ciutat, que pretenia recuperar la higienització de llet per al consum de la societat.

Eren però uns moments difícils per trobar interessats en un establiment i en unes instal·lacions que havien patit danys i saquejos importants durant la Guerra. I tot just un any després d'haver acabat el conflicte, s'estava portant a terme la reparació de les instal·lacions, de manera molt lenta i intermitent. Alhora, no podem obviar que també eren temps complicats i difícils per aquells que havien de portar a terme la posada a punt i reparació de la cadena productiva. L'empresa instal·ladora donava a conèixer els inconvenients per trobar recanvis adequats. Els treballs havien d'anar acompanyats de liquiditat i solvència econòmica, requisits que eren impossibles de complir per les diferents parts implicades.⁷²

noves bases per un futur concurs. A Llibre d'Actes 1934-1940, classificat a R 5184 UI 11792, dins Documentació Singular. A.M.Gi.

⁷¹ El nou Ajuntament de Girona respectà el contracte que existia amb la Cooperativa, tot i que aquest havia estat signat per autoritats republicanes. Cal dir, que aquest tenia un pes diferenciador que li proporcionava un valor afegit, per que havia estat declarat com a escriptura pública.

⁷² Els problemes que presenta l'empresa que ha de reparar la Central es poden interpretar a través de la correspondència existent entre les dues entitats, Consistori gironí i l'empresa barcelonina Casa David Ferrer y Compañía S. en C. Forma part de la documentació relativa a la Central, a: - XIV.5. Mesures Sanitàries. Control sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. 1934-1972. Lligall nº 9. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP). A.M.Gi.

Era un moment complicat per adreçar la situació. Com hem deixat entreveure, cal afegir l'estat en que es trobaven les finances del Consistori. Aquestes no eren suficientment solvents per fer-se càrrec individualment de totes les despeses que es podien generar en la reparació i reconstrucció d'allò imprescindible del centre, i encara molt menys si hi afegíem tots els elements del servei higiènic que existien abans del conflicte. Calia mantenir tota la infraestructura humana necessària i apropiada, per poder portar correctament un ordre i un criteri sanitari i saludable adequat de la llet, tant en les vaqueries com a les expenedories. Igualment, s'havien de portar a terme canvis interns, tant legals com pràctics, en el que havia de tornar a ser el servei de proveïment de llet. Així mateix, encara que el propòsit final no havia de diferir gaire del que fou en el seu primer moment, convenia introduir canvis per tal de no donar peu a una repetició de situacions conflictives, com les que es visqueren.

Totes aquestes actuacions, per petites que fossin, requerien d'una mínima inversió, és a dir, d'una liquiditat i solvència, cosa que no tenia la Casa Consistorial.

Continuant fent referència a les fonts on es feia ressò de la destrucció de la Central Lletera, cal que comentem un segon exemple documentat, si bé força posterior a la Guerra Civil, uns trenta anys després de la seva fi. Aquesta valoració tornava a argumentar que la destrucció de les instal·lacions higièniques s'havia portat a terme tot just iniciat el conflicte; és a dir, durant els primers dies de les hostilitats, tot i que aquestes es trobaven lluny de les contrades gironines. Aquesta destrucció no va permetre envasar un sol litre durant tot el temps que durà l'enfrontament.

Però en aquesta argumentació existia una acusació totalment diferent, tot i trobar-nos dins el mateix període dictatorial. La font en qüestió deixava de costat la línia política, o antimarxista i culpava directament els que nomenava com a venedors de llet, els productors, a qui responsabilitzava plenament de la devastació ocasionada a les instal·lacions. Cal dir que en aquesta documentació no s'utilitzà en cap moment la terminologia literal de "ramaders" o "vaquers" per citar qui o quins podien ser autors. El fet d'anomenar només els "venedors de llet" donava pas a creure que foren exclusivament aquests els responsables. Realment, aquest col·lectiu era format principalment pels que també foren anomenats com a intermediaris, que ja abans de l'esclat de la Guerra havien protagonitzat protestes vers l'activitat i funcionalitat de la Central. Cal dir que també podien ser ramaders o pagesos que feien feines suplementàries, tot i que no això no és especificat. Existeix una intenció clara de diferenciar les diferents persones que portaren a terme les diferents activitats. Segons la

mateixa cita els “venedors de llet” valoraven l’existència de la Central Lletera com una competència deslleial, que amb el suport institucional volia monopolitzar tota l’activitat comercial que podia proporcionar la llet i els seus derivats. No oblidem però que dins els venedors de llet els podríem incloure a tots, donat que els mateixos productors també exercien l’activitat comercial amb el consumidor directament, sense passar per intermediaris o segones mans.

L’exemple en qüestió pertany a la redacció d’una acta o document oficial del Govern Civil, per ser més exactes d’una de les seves segmentacions organitzatives, la “Comisión Delegada de Asuntos Económicos”, que a través d’una reunió amb els màxims exponents de la política gironina, encapçalats pel mateix Governador Civil, Alcaldes de Girona i localitats veïnes, representants de ramaderia, agricultura, indústria i governació entre d’altres personatges, plantejaren la problemàtica de la inflexibilitat en els preus de la llet. Es tracta d’un document molt interessant, lluny de possibles interferències que podia causar la proximitat de la pròpia lluita civil. El contingut de fons d’aquest presenta el problema, que com veurem posteriorment anà guanyant importància amb el pas del temps, del preu de la llet, o sigui, de la compensació econòmica de la mercaderia en sí. Era un tema preocupant l’any en què fou redactat el document en qüestió.

Tot i que el tema en qüestió d’aquesta reunió no te res a veure amb l’apartat que tractem en aquests moments, en la seva exposició introductòria hi trobem exemplificat i citat el comentari on s’al·ludeix de manera directa qui fou el responsable de la destrucció de la Central durant la Guerra. Aquest diu així:

“La Central Lechera Municipal de Gerona fue creada en el año 1934, con fines sanitarios. Fue la primera de España. Ya desde un principio, los vendedores de leche arremetieron contra ella y, a base de una campaña publicitaria que pretendía demostrar que la Central provocaría un aumento en los precios de venta, cuando en realidad los controlaba, resultaron los principales causantes de la destrucción de la misma por las turbas el 18 de Julio de 1936.”⁷³

⁷³ Fragment original de la documentació redactada a dita reunió. Aquesta es celebrà el 14 de maig de 1968 a les dependències del Govern Civil. Tot i que no ens interessa en aquests moments el contingut principal de la mateixa, si resulta prou interessant la valoració global del resultat i el tema en qüestió resultant. Els preus de la llet tingueren sempre la seva importància, però fou en els anys 60 quan més donaren que parlar. En aquells moments l’augment dels preus era una simple hipòtesi, que tenia una intenció única, provocar conflicte contra la Central. El tema real dels preus l’anirem tractant i citant a mida que ens reclamem el tema en qüestió. Sí és important en canvi citar que aquesta comunicació amb el contingut de dita reunió fou enviada al Ministre d’Agricultura a Madrid, per que estigués assabentat de la

Per últim, valorarem un tercer punt de vista sobre la sort que va corre la Central en aquells anys de conflicte. Una valoració posterior a la Guerra i al mateix règim franquista, i que hem de tenir present. Es tracta d'exposar el que en el seu dia redactà i publicà Enric Mirambell i Belloc, cronista oficial de la ciutat de Girona. Com hem comentat anteriorment es tracta d'una font documental propera a nosaltres en el temps, on les manipulacions i coaccions del règim dictatorial ja no eren presents, i on l'objectivitat d'una informació no era perseguida, manipulada o censurada. Eren uns articles que simplement volien recordar una situació i uns fets d'anys enrere a la ciutat de Girona.⁷⁴

Enric Mirambell en un doble article que publicà al *Diari de Girona* sota el títol "Els lleters" ens descriu, entre altres fets, la relació que existí entre els proveïdors de llet i tot el que envoltava l'existència de la Central. Concentrat en els primers anys de funcionament de l'establiment, exposa la poca confiança que transmetia als ramaders, fins i tot deia vers molts dels simples consumidors, en les dependències lleteres municipals, que preferien comprar la llet al carrer, als propis ramaders o venedors ambulants, sense cap garantia de salubritat, ignorant tot tipus de precaucions i advertiments de la mateixa administració municipal. Enric Mirambell mostra una situació de conflicte, de malestar, de discussions i baralles entre lleters i autoritats, que arribaven a límits extrems, que trencaven la tranquil·litat social de la Ciutat, i arriba a destacar que l'existència d'aquests fets o esdeveniments es produïen diàriament, el que permet definir la conjuntura com a "guerra de la llet".

Les valoracions i argumentacions que porta a terme en els seus comentaris mostren una exemplificació molt rica i valuosa per conèixer la realitat que succeí. La "guerra de la llet" és alhora una definició que pot tenir una doble lectura o comprensió. Com valora ell mateix, el malestar contra la Central s'anà preparant fins que esclatà, i va viure la seva fi tan punt va esclatar la Guerra Civil.

Llegint qualsevol dels seus articles dona la sensació que els ha experimentat el propi Mirambell. Poden ser també llegits com unes reflexions, o uns interrogants, fins i tot romàntics, sobre uns successos que creu haver viscut, i que conclou imaginant una de les situacions que comenta pels carrers actuals de Girona.

problemàtica existent a Girona. El contingut de la mateixa tenia doncs la seva importància. Fons Govern Civil. Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

⁷⁴ L'article o monogràfic d'Enric Mirambell i Belloc està extret d'un dels apartats interns del *Diari de Girona*. Concretament es troba en la secció anomenada "Opinió". Publicació del 18 de setembre de 1988, pàg. 6. Recopilat de l'hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona. (A.M.Gi.)

“Ens podem imaginar ara, en els nostres carrers curulls d’un trànsit esperitat, la presència del cabrer, amb el seu ramat, tot munyint les cabres i venent la llet?”⁷⁵

Enric Mirambell argumentà que dos dies després de l’esclat de la Guerra Civil les instal·lacions de la Central foren destruïdes i saquejades. Així s’acabà el conflicte de la llet. Amb aquesta acció típica de revolta social es va posar punt final a un malestar social. Però no a la fi de l’establiment, com sabem. Mirambell mostra una seguretat en l’afirmació i en l’exactitud de la dada, que fa que sembli l’opció única i real, que s’ajusta més al temps del succés. Exposa un criteri amb un forta seguretat, que no propicia els dubtes que podien generar fonts més properes a la mateixa destrucció, com foren les relatives a les finances municipals o l’acta de dissolució de la Cooperativa, concessionària de la Central, o com les vinculades a la Guerra. També es cert que es tracta d’una afirmació sense cap element que pugui distorsionar o deformar la mateixa situació i realitat.

Igualment, també podem creure que es necessari en molts fets que transcorri el temps, per una millor visió. Mirambell ho redactà així:

“Quan el sistema ja s’anava imposant, arribà la guerra. A la matinada del 20 de juliol, al mateix temps que eren saquejats els temples i alguns locals polítics i comercials, s’assaltaven i es destrossaven les instal·lacions de la Central Lletera.”⁷⁶

Tals afirmacions no presenten dubtes, segons el seu criteri. Malgrat la seva afirmació sobre la destrucció de l’empresa dos dies després d’iniciar-se la Guerra, presentada com a indiscutible, Mirambell deixa oberta la discussió, la suposició, el debat o la interpretació per conèixer qui foren els autors reals de dita destrucció. Tot i que insinua i destaca tenir suficients arguments per poder responsabilitzar a aquells que ocasionaren les destrosses a la Central, no els cita en cap moment. Deixa clar quan es produí dita destrucció i argumenta, de manera genèrica, que fou una reacció lliure de la societat, que feia mal bé tot allò que creia perjudicial per a ella mateixa, en un moment

⁷⁵ Fragment original de l’article o monogràfic d’Enric Mirambell Belloc. Publicat al *Diari de Girona* Publicació del 18 de setembre de 1988, pàg. 6. Extret de l’hemeroteca digital de l’A.M.Gi.

⁷⁶ En aquest fragment, Enric Mirambell ens mostra una ràpida visió del que foren els primers dies de la Guerra Civil. Dins els saquejos i la destrucció la Central fou present. Fragment original de l’article o monogràfic d’Enric Mirambell Belloc. Publicat al *Diari de Girona* Publicació del 18 de setembre de 1988, pàg. 6. Extret de l’hemeroteca digital de l’A.M.Gi.

sense ordre ni control. No podem obviar però, que tot el que exposa no ens ajuda gaire en el coneixement real dels fets.

2.7. La segona concessió de la Central Lletera Municipal. Politització del servei de proveïment de llets a Girona i província. El paper del S.A.L.Ger. en les indústries lleteres.

Com hem exposat en l'apartat anterior el Consistori gironí ho podia tenir complicat per trobar alguna persona o entitat interessada en la concessió de la Central. Igualment, necessitava un suport econòmic per continuar i finalitzar la reparació, i per crear i mantenir una infraestructura pròpia. Així mateix havia de recuperar, formar, i mantenir una xarxa de funcionaris o operaris que desenvolupessin les diferents tasques lligades al servei. Totes aquestes eren activitats imprescindibles i d'obligat compliment si es volia portar a terme un correcte control sanitari de la llet.

No es coneix si en algun moment va sorgir la idea d'abandonar a la seva sort el servei de proveïments de llet per Girona, o millor dit l'establiment lleter, ja que el cop sofert per la Guerra fou prou dur. Però en qualsevol cas prevalgué la idea d'iniciar novament l'activitat. Aquesta havia de ser la missió; qui, quan i com, eren els interrogants i les qüestions que s'havien de solucionar.

L'Ajuntament necessitava un soci emprenedor o una entitat amb prou capacitat econòmica que es responsabilitzés del funcionament del servei municipal.

Per un altre costat, la Casa David Ferrer y Compañía, Sociedad en Comandita, que fou l'empresa que instal·là la Central originàriament, i que havia de portar a terme de nou la posada en marxa, no tenia la mateixa logística productiva per poder reaccionar urgentment davant la situació existent. Com a punt a favor, aquesta entitat sí tenia una bona predisposició per continuar amb la relació contractual establerta el seu dia, i reparar, com així constava en dita relació la instal·lació industrial.

En aquest sentit, l'empresa barcelonina de maquinària, que havia de reparar la Central, en compliment del seu contracte, es posà en contacte amb el Consistori gironí tan punt li fou possible. Després de diferents comunicacions durant els mesos de juliol i agost de 1940, una carta signada el 20 de setembre d'aquell mateix any, exposava que la Casa David Ferrer esperava que el mateix Ajuntament posés tot l'interès que estigués a les seves mans per agilitzar el compliment del conveni que tenien establert. La resposta

a la correspondència per part del Consistori, quatre dies després, deixava clar que existien una sèrie d'entrebancs.

El mateix 20 d'aquell mes de setembre es va celebrar la subhasta per atorgar la nova concessió de la Central. El beneficiari provisional fou una entitat que havia estat creada pel propi Govern Civil, l'anomenada S.A.L.Ger. (Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona), comentada al capítol anterior. Com recordem, es tractava d'un nou organisme oficial creat sota directrius i estructures governamentals del règim sortit de la Guerra. Els problemes en la celeritat que reclamava la Casa David Ferrer tenien a veure amb aquesta concessió, ja que existien dificultats en quan a la constitució legal d'aquesta nova entitat.⁷⁷ Així mateix, s'havien de concretar elements referents a la concessió i al servei de proveïment i abastiment, fet que anava en contra d'una ràpida concreció. En relació a aquesta última concessió cal que esmentem dos detalls, que revelen dos temes que la fan més real i, sobretot, entenedora, tenint en compte la situació pròpia de cada òrgan públic i polític: una primera qüestió fa referència a les relacions entre les dues administracions, la del Govern Civil i la de l'Ajuntament. Com no podien ser d'una altra manera, aquestes eren correctes, però cal puntualitzar que no existia una submissió, sí més no en aquest tema, per part de l'Ajuntament. Aquesta puntualització lliga i referma el segon detall o qüestió: la correcció en la relació entre administracions es definia i es fonamentava en un principi d'acord que tenien les dues entitats, respecte l'atorgament.

El resultat i l'èxit final de les negociacions no es podia qüestionar, però sí podia ser més o menys favorable per una o altra administració. Però tot i les circumstàncies i comentaris que podien envoltar els tractes, les negociacions finals quedaren resumides i definides en l'atribució de les diferents competències i responsabilitats vinculades directament i proporcionalment a les aportacions econòmiques de cadascuna. I eren les competències i les responsabilitats els fets principals que restaven per decidir, lligats o no, a la mateixa constitució del S.A.L.Ger. Eren aquests arguments els que propiciaven

⁷⁷ Correspondència entre el Consistori gironí i l'empresa barcelonina de maquinària industrial làctia, Casa David Ferrer y Compañía S. en C. Forma part de la documentació relativa a la Central, a: - XIV.5. Mesures Sanitàries. Control sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. 1934-1972. Lligall nº 9. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'A.M.Gi.

En aquesta última comunicació es deixa veure doncs qui havia de ser el concessionari de l'explotació de la Central, tot i la provisionalitat que indicava la correspondència arribaria a ser definitiu mesos més tard, gràcies a la implicació d'una tercera administració, com veurem posteriorment. Un establiment de propietat municipal, amb orígens republicans, seria dirigit per una entitat, o per un organisme depenent del Governador Civil, resultant d'un règim dictatorial, contrari a qui la inaugurarà. La Central Lletera passà a ser part de l'estructura política del moment. Com veurem, el temps de concessió de la Central fou de deu anys, la vinculació es mantingué uns anys més.

els problemes de celeritat que trobava la Casa David Ferrer. Es tractava bàsicament de dificultats en les comunicacions i contratemps, definits aquests com a elements burocràtics; s'havien de lligar les corresponents responsabilitats i atribucions de la Central, tancar els contactes establerts entre les dues administracions i saber a qui havien de dirigir-se per realitzar les gestions corresponents.

Cal destacar que la subhasta on es decidí a qui atorgar la concessió no va ser la primera, ja que anteriorment se n'havien celebrat d'altres sense el resultat desitjat. Tot just liquidada la relació amb la Cooperativa es portà a terme una primera subhasta, el 15 de juny de 1940, sense que es presentés cap candidat que optés a la llicència.⁷⁸ Però encara podíem retrocedir més en el temps. Tot just celebrada l'assemblea dels ramaders concessionaris amb la resolució coneguda, els primers dies de març d'aquell mateix any, el Consistori gironí va publicar una sèrie de condicions per aquells interessats que volguessin llogar la Central Lletera. Tot i que el Consistori encara no havia acceptat la dissolució de l'agrupació ramadera, ja donava per fet que havia de buscar un nou llogater per les instal·lacions lleteres; els esdeveniments patits pels ramaders en aquells últims anys així ho feien presagiar.

Aquesta última opció d'arrendament donava la sensació que era una oferta que es presentava de manera desesperada i precipitada, tenint en compte que encara s'estava reparant la maquinària, i pel que resultà finalment com veurem, el que realment necessitava la Casa de la Vila eren diners. L'anunci municipal que es va fer públic el seu dia, deia així:

“AYUNTAMIENTO

Concurso y subasta.

En virtud de acuerdos del Pleno municipal, se anuncia, por el Excmo. Ayuntamiento, ... arrendamiento, a título de explotación particular, de la Central Lechera de propiedad municipal, por el término de cuarenta años y bajo el tipo de diez y ocho mil pesetas anuales.

En los respectivos anuncios, publicados en el último número del Boletín Oficial de la Provincia, se

⁷⁸ El 7 de juny de 1940 el diari *El Pirineo* publicava en el seu rotatiu que el proper dia 15 de juny es portaria a terme la primera subhasta de la Central Lletera, després de la dissolució de la Cooperativa i el contracte en qüestió. Una data que tot i que no aparegué el mateix dia que el Consistori gironí signava la fi de la primera concessió, el 4 de juny d'aquell mateix any, si que donava el tret de sortida per que es produís un nou contracte, i quan més aviat millor. Cal dir, que abans de decidir-se per l'opció del Govern Civil, s'havien portat a terme altres concursos per subhastar o llogar les instal·lacions municipals. En cap d'ells s'havia aconseguit el propòsit desitjat. Publicació recopilada de l'hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona. (A.M.Gi.)

conceden diez días de plazo para la presentación de reclamaciones y examen de los pliegos de condiciones que habrán de regir los expresados concurso y subasta.”⁷⁹

L'opció que relacionava definitivament l'Ajuntament i el Govern Civil quedà totalment segellada el 21 de març de 1941, però no tancada exclusivament per aquestes dues institucions. Les dues principals entitats polítiques de la Ciutat arribaren a un concert definitiu gràcies a l'entrada en l'acord final d'una tercera institució administrativa, la Diputació Provincial. Valorant el resultat últim i el seu redactat, l'acord definitiu, amb les corresponents signatures, fou possible gràcies a l'entrada d'aquesta última entitat en la negociació.⁸⁰

Les responsabilitats i les aportacions de cada institució quedaren prou definides. El compromís adquirit per la Diputació Provincial en fer-se càrrec d'algunes de les obligacions que tenia el S.A.L.Ger., amb el Consistori, fou el punt clau per tancar el contracte i desencallar una situació que semblava trobar-se en un punt mort. Aquesta administració assumiria el major pes econòmic del contracte, tant del cost de la restauració com de la posada en funcionament, així com una part en el manteniment ordinari durant un temps no determinat. Interessava normalitzar la marxa de les instal·lacions municipals. El S.A.L.Ger., sempre integrat sota l'òrbita dirigent i política del Govern Civil, patiria un canvi en el seu organigrama particular. Dins la configuració i estructura del Govern Civil passaria de dependre de la Delegación Provincial de Abastecimientos y Transportes, a integrar-se en el Sindicato Provincial de Ganadería.

Tot i el canvi formal, continuaria dins del mateix sistema, alhora, portant a terme part de les mateixes tasques logístiques que venia realitzant fins llavors; és a dir, havia de continuar recollint i transportant la llet dels punts productors o expenedors, de manera exclusiva, fins a les poblacions deficitàries, o fins a les indústries que en necessitessin per elaborar i envasar el producte. En canvi, la nova vinculació al Sindicato Provincial de Ganadería comportava que es deixessin de costat els transports de grans i d'altres productes relacionats amb productes agraris. Els làctics passaven a ser la mercaderia més comuna a transportar, per no dir única. Podem destacar una activitat particular del S.A.L.Ger.: transportar el sobrant de llet de la província de

⁷⁹ El 6 de maig de 1940 el diari el Pirineo publicava el concurs d'arrendament de la Central. Publicació recopilada de l'hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

⁸⁰ El contracte definitiu de la Central Lletera Municipal fou signat a les dependències del Govern Civil amb la presència de representants de totes les administracions i entitats implicades. Per conèixer la totalitat del compromís es pot consultar al Document 35 que es troba en els Annexes.

Girona cap a la ciutat de Barcelona. Aquesta peculiaritat pretenia pal·liar el dèficit de proveïment lleter en que es trobava la capital catalana, tasca que no deixava de ser una de les raons de la creació de la mateixa entitat.

Amb aquesta nova situació contractual la posició del Consistori gironí quedà en un segon pla. Tot i ser el titular i propietari de la Central Lletera, els seus elements i les seves dependències, la seva responsabilitat quedava limitada als controls sanitaris que es podien fer sobre el producte i alhora no era una tasca exclusiva, ja que era compartida amb les demés institucions. Així mateix, cal dir que existeix documentació, bàsicament correspondència, que atorga a la nova concessió plens poders sobre la Central i la seva activitat, essent l'Ajuntament únicament propietari de l'edifici.⁸¹

La politització del servei de proveïment de llet a Girona i a tota la província fou creixent i molt evident. La concessió de la Central es veié abocada a un únic camí, lògic tenint en compte els fets ocasionats. En certa manera, estava obligada a un control de les autoritats victorioses, sortints de la Guerra. La destrucció de les instal·lacions lleteres, la manca de logística, tan recollidora com expenedora de llet, la necessitat econòmica del Consistori i de tota la societat, sense exceptuar la penúria general, i, és clar, la falta de llibertat, comportaren un control i una subordinació política de la Central. La màxima autoritat civil, en aquells moments, decidí qui i com s'havia d'organitzar tot allò relatiu a les tasques de la Central. El S.A.L.Ger. fou l'eina utilitzada per portar a la pràctica el nou sistema de control i organització del servei de proveïments. El Consistori gironí havia d'acceptar la millor opció que existia per tal que les seves dependències tornessin a funcionar. Aquesta fou la millor, ja que no hi havia cap altra alternativa.

El servei de proveïment de llet es va veure abocat a una monopolització, també citada com a intervenció, igual que succeí en molts altres sectors socials i econòmics del moment. El servei, dins el període del mateix règim, s'anomenava "monopoli públic de la llet" sense cap tipus de problemes. Cal dir que es tractava d'una definició que no fou pròpia dels mateixos concessionaris, igual que tampoc ho fou de les

⁸¹ Es tracta d'una correspondència oficial entre el Consistori gironí i diferents persones públiques i anònimes. Totes elles s'han adreçat a l'entitat pública per solucionar problemes o qüestions personals, totes relacionades amb l'activitat de la Central Lletera. El Secretari de l'Ajuntament en aquells primers anys de la dècada dels 40, el Sr. Josep Torrent Carré, responia i signava la correspondència que plantejava aquests dubtes. En els Annexes reproduïrem un exemple, concretament en el Document 36, que fou adreçat a un personatge de Madrid el 15 de desembre de 1941, qui des d'un estament públic demanava informació referent a l'establiment de la Central. Cal afegir amb aquest exemple que els contactes per correspondència continuaren, existint exemples de l'any 1944. Altres comunicacions més properes foren les mantingudes amb un particular de Ribes de Fresser, també a la mateixa dècada dels 40, qui presentava un problema personal i familiar i com poder solucionar-lo.

autoritats governamentals del moment, però que s’afirmava sense cap mena de censura en els medis escrits de la Ciutat. Aquesta definició exposava la situació existent amb total certesa.

Aquesta mateixa definició del servei també la trobem en diferents valoracions particulars. Tot tipus d’activitat o indústria gironina, relacionada amb la llet, havia de tenir relacions directes amb aquest organisme, o amb les institucions provincials governatives. Un primer exemple el trobem durant la dècada dels 40. En Josep Madí Rusiñol, un dels cofundadors de “Compañía Moragas y Madí S. en C.”, (Sociedad en Comandita),⁸² a Sils, la que posteriorment fou la Lactaria Espanyola S. en C. opinava el següent sobre la tasca del SalGer.:

... Tanmateix, el Govern Civil propiciava als anys 40 una pràctica monopolística en la producció lletera, a través d’un organisme anomenat –SalGer–, que posava dificultats en la recollida de llet...⁸³

Una segona definició particular del servei, aquest cop posterior en el temps, exposada en plena dècada dels 50, també presentava i valorava diferents problemes que existien i que estava atravesant el sector lleter gironí. Es tracta d’una exposició feta per la “Cooperativa de Productores de Leche de Vilobí de Oñar”, corporació presentada al capítol anterior, l’any 1958. Aquesta entitat situava l’organisme del S.A.L.Ger. al capdavant del monopoli. Com veurem, tot i les diferents administracions que es comprometeren en el contracte de la concessió, l’òrgan creat per la primera autoritat s’encarregà de dirigir i portar a la pràctica totes les tasques relacionades amb el servei de proveïment. Tot i que segons quines atribucions no corresponguessin originàriament al S.A.L.Ger., aquest ho executava. Un fragment de la valoració feta per la “Cooperativa de Productores de Leche de Vilobí de Oñar” deia així:

“3º.- Destino de la producción lechera en esta provincia.- Conforme ya dejamos apuntado en el apartado anterior, la leche que se produce en esta provincia se destina a:

⁸² Una simple definició de “societat en comandita” ens diu així: una societat comandita és aquella societat en la qual un o més associats són responsables i solidaris i els altres aporten simplement fons, que poden ser econòmics o d’altres, com també estructurals. L’empresa lletera nascuda a Sils va adoptar aquest tipus de societat, com veurem posteriorment la mateixa definició s’ajustava a la particularitat de la pròpia empresa.

⁸³ *Quadern de Sils. Revista Municipal d’Informació i Cultura*. Núm. 14, Any V/Abril-1993. “Parlem amb ... Josep Madí i Rusiñol”. Sils. Pàg. 11.

A.- Al consumo provincial, respecto al cual hemos de hacer constar que referente a Gerona ciudad, se halla monopolizado el detalle de la misma por una Empresa denominada S.A.L.Ger., la cual la adquiere al productor ...”⁸⁴

Aquest control únic, tot i la diversitat d'organismes possibles, va fer palesa la seva autoritat en tot allò que envoltava i, que allora es relacionava amb el funcionament de la Lletera. Tot i que la Central estigués inutilitzada fins l'any 1941, i que el nou contracte que els vinculés no pogués ser efectiu, per les qüestions físiques ja exposades, el sistema autoritari inicià el seu treball i el servei existent ja es posà en marxa a finals de l'any 1939.

La seva funció quedà clara. Des de les institucions públiques la llet es començava a considerar com un aliment necessari per a la població; i més situats en un moment en que escassejaven molts aliments, sobretot a les ciutats. L'organisme creat intentava allora fer una tasca policial, controlava les produccions ramaderes, el seu estat, les possibles adulteracions. El control polític dels vencedors de la Guerra fou automàtic, imperatiu. Tot just finalitzada la lluita les noves autoritats es posaren davant de tot tipus d'organismes i serveis públics. De fet, es partia de la idea que la situació general de tota la ciutadania requeria la col·laboració de tots els òrgans i estaments governamentals. Com tots els serveis bàsics i imprescindibles, el proveïment de llet i de tot tipus d'aliments s'havia de posar en marxa el més aviat possible.

Un altre factor a tenir en compte, prou important i relacionat amb la mateixa existència de la Central Lletera, fou la posició del sector de la ramaderia i els seus components, davant la nova situació. El descontrol i descontentament dels proveïdors de llet, existent abans de la Guerra, no es transformà en situacions alegres i positives. Els ramaders i productors de llet es trobaren obligats a subministrar el producte sota unes

⁸⁴ La Cooperativa de Productors de llet de Vilobí d'Onyar, que hem citat en apartats anteriors, portà a terme una memòria l'any 1958, on valorà la crisi que travessava el sector lleter gironí i conseqüentment la seva pròpia activitat. Aquesta memòria anà dirigida a les institucions del Govern Civil, en ella exposava unes dificultats que no responsabilitzava als actuals dirigents de la Central, però sí que valorava que políticament es podia solucionar o avançar cap a unes millores. La memòria criticava una sèrie de particularitats que agreujaven la supervivència pròpia i del sector de la província, com ara, la rigidesa dels preus de venda, la manipulació de les diferents indústries lleteres, la divisió de zones lleteres, l'obligació de vendre a un o altre industrial, ... o sigui la rigidesa d'una activitat. Tot i la perillositat de criticar el sistema en qüestió, ja que s'estava posant en dubte l'eficàcia del model imperant, no s'allunyava de les discussions internes que es portaven a terme en el mateix Govern Civil. Documentació oficial relativa a aquest problema abordava arguments similars, on ja es demanaven canvis que facilitessin unes millores en el propi sector ramader i industrial. Fons Govern Civil. Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.).

directrius úniques. No va existir una possible discussió. La venda de llet crua tenia una única sortida reglamentada, la que orquestraven les noves autoritats. Qualsevol altra iniciativa es situaria fora de la llei, i per tant seria perseguida i castigada.

Tot i les conseqüències derivades de la Guerra, el sector ramader no es va veure alleugerit dels controls que havien viscut abans del conflicte. Tot el contrari, la manca d'aliments de primera necessitat comportà una major pressió de les autoritats, en aquest cas sota el comandament del Govern Civil i tota la xarxa subordinada existent. Cal dir però, que fins i tot durant el decurs de la Guerra s'havien produït controls sobre la producció lletera.⁸⁵ Tot i que podem arribar a creure que foren inferiors en assiduitat i en nombre, donada la situació existent, no per això deixaren de realitzar-se en alguna que altra localitat. Es cert que no deixava de ser part de les obligacions públiques en segons quins municipis o ciutats, com era el cas de Girona.

Amb la fi del conflicte el sector ramader es va haver d'adaptar a un nou règim instaurat. Com veurem a continuació els lleters de la ciutat de Girona i de localitats veïnes es van veure obligats a col·laborar amb el nou sistema, si volien vendre el seu producte.

2.8. La tercera concessió de la Central Lletera Municipal. Adjudicació a “Lecherías Gerundenses S. A.”, una opció sòlida i a la vegada amb incerteses.

La nova llicència s'inicià l'any 1951, concretament el 7 de setembre d'aquell mateix any. Aquest dia el Ple del Consistori gironí acordà l'adjudicació a favor de “Lecherías Gerundenses S.A.”⁸⁶ Enrere quedava una concessió polititzada, proposada o

⁸⁵ Un exemple prou representatiu fou el que succeí a dos lleters de la localitat de Salt i a uns venedors de productes de primera necessitat, un any després de l'esclat de la Guerra Civil. El Diari *GERONA C. N. T.* publicà en el seu rotatiu la corresponent notícia, exactament el 22 de juliol de 1937, on es donava a conèixer que les autoritats locals, suposadament de Girona, portaren a terme la següent denúncia: “Un ejemplo a imitar. Han sido multados dos lecheros de Salt por adulteración de la leche, así como también unos tenderos desaprensivos y sin escrúpulos que vendían las subsistencias de primera necesidad a unos precios elevadísimos sin la debida autorización y control de la Consejería de Abastos del Consejo Municipal. Aplaudimos este ejemplo, pues sí todas las autoridades municipales siguieran este camino, llegaría a su fin la serie de abusos continuos que a este efecto se van llevando a cabo en perjuicio de la verdadera clase productora.” Aquesta publicació ha estat recopilada de l'hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

⁸⁶ Contingut del Ple a Llibre d'Actes 1949-1954, classificat a R 5186 UI 11794, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (AMGi.). Sota l'apartat únic “Contratación municipal. Adjudicación definitiva del Concurso sobre la explotación de los servicios de la Central Lechera Municipal”, del citat Ple, s'exposaren les raons i arguments que propiciaren dita adjudicació. Així mateix, es valora i es dona a conèixer una segona proposta, la del senyor Ramón Vilaró Sandiumenge, persona vinculada directament a l'activitat econòmica gironina, relacionada a diverses iniciatives empresarials. Relacionat al sector industrial lleter per ser propietari de “Industrias Lácteas Vilaró”, on treballava la llet per elaborar-ne principalment derivats làctics.

imposada pels victoriosos de la Guerra Civil, que havia estat l'encarregada de posar en marxa novament les instal·lacions industrials malmeses pel conflicte. Com acabem de veure, l'organisme visible titular de dita concessió havia estat el S.A.L.Ger., un element més dins l'estructura política del Govern Civil a Girona. En fou l'adjudicatari durant deu anys, tot i que inicialment havien de ser molts més, s'havien arribat a parlar de trenta anys. La fi de la vinculació al S.A.L.Ger. va respondre a necessitats econòmiques i polítiques del mateix règim, l'interès industrial va quedar en un segon terme. El control del producte en estat cru per vies diferents a l'industrial havia de resultar més fàcil i menys problemàtic, i alhora havia de resultar igual o més eficaç.

Amb tot, cal tenir en compte, que tot i l'arribada d'un nou inquilí l'any 1951 a l'explotació lletera, com es desprèn de la pròpia adjudicació, cal dir que aquesta no es va fer efectiva productivament fins l'any següent. Com veurem, no era possible eliminar i obviar tot un servei realitzat fins llavors amb una simple signatura; era necessari una revisió de tot allò que s'adjudicava físicament i burocràticament. No era qüestió d'un simple canvi en la titularitat de l'establiment. Per exemple, la xarxa estructural i funcional al voltant de la Central, com era la recollida del producte, o els controls per evitar el comerç clandestí continuaren vinculats a l'organisme públic, igual que els centres destinats a la recepció ubicats a cada comarca lletera ... En cada un d'aquests elements, calia veure quins canvis s'havien d'introduir.

La nova entitat concessionària anà substituint paulatinament totes les funcions desenvolupades pel S.A.L.Ger. fins aleshores, deixant en exclusivitat serveis de caràcter oficial o sanitaris, com podien ser aquells vinculats amb les necessitats urgents de la població en cas de "crisi social o alimentària", els controls analítics sobre la llet que s'envasava a la Central, o aquells amb una vessant més policial o controladora, que requerien una posició d'autoritat o administrativa. Un any després de la nova posada en funcionament, l'entitat social de "Lecherías Gerundenses S. A." ja controlava les diferents rutes lleteres existents, aprofitant l'estructura física dels establiments i la infraestructura existent al voltant dels mateixos. La nova titular de la Central Lletera Municipal tenia prou capacitat logística i organitzativa com per poder substituir amb plenes garanties el que s'havia portat a terme fins llavors, sempre valent-se dels instruments particulars. Això sí, "Lecherías Gerundenses S. A." havia de demostrar que podia ser eficient i alhora sensata amb una proposició econòmica diferent a la que habitualment realitzava. O sigui, la nova concessionària, per la seva pròpia definició i composició, que veurem a continuació, podia resultar ser la seva pròpia competència, de

manera individualitzada, amb la direcció de la mateixa Central. Com veurem, resultarà interessant poder encaixar la funció municipal i pública de la pròpia Central amb unes atribucions polítiques i socials establertes i pactades, amb la configuració i organització privada de la pròpia concessionària. Aquesta confluència, que podia generar més d'una contradicció, resulta especialment interessant d'analitzar.

El S.A.L.Ger. va deixar de ser el titular de la concessió, però això no significa que es dissolgués o desaparegués dins el sistema governamental establert, encara que és cert que hi ha documentació que així ho cità.⁸⁷ L'entitat làctia continuà operant al servei del propi Govern Civil, ubicada alhora dins l'òrbita del Servei d'Abastaments, i concretament dirigida per la Comissió Reguladora de la Llet, el president de la qual era José García Solís. El S.A.L.Ger. continuà amb antigues atribucions; entre d'altres, seguí com a regulador de les necessitats de llet existents a les diferents ciutats i localitats, principalment a Barcelona. Així mateix, mantingué la intervenció interessada en el preu de la llet, proporcionant, consegüentment, problemes en les indústries transformadores existents i en els ramaders productors. El S.A.L.Ger. continuà portant a la pràctica la política intervencionista en el sector làctic, tan ramader com industrial. Com hem dit anteriorment, simplement va deixar la direcció de la Central quan ho consideraren les mateixes autoritats polítiques. Encara que, en segons quins àmbits, es continuava considerant la Central sota l'organisme públic. Podia resultar ser un simple element de control, una maniobra de "distracció" particular.⁸⁸ També podia resultar una acció predeterminada, atès que la marxa es produí en el moment que les instal·lacions requerien quelcom més que una simple reutilització. Aquest fet no és anecdòtic, i coincident al canvi de llogaters, així hi provocà algun que altre comentari que es reflectia amb tota la seva plenitud; el S.A.L.Ger. deixava la Central en un estat semblant a quan la va trobar després de la Guerra, podia definir-se com a deteriorat o lamentable.

⁸⁷ Afirmació exposada en una memòria oficial sobre la Central Lletera. Documentació demanada pel propi Govern Civil per conèixer qui havia estat beneficiari de la concessió fins llavors, fent referència a l'any de l'última concessió municipal, la que correspon al 1968. L'estudi en si, tenia un marcat rerefons econòmic i corporativista gironí, es demanava un augment de preus en la venda de llet provinent de la Central. Fons Govern Civil. - Central Lechera de Gerona. GC. 684/2.

⁸⁸ En diferents notícies publicades pels medis escrits encara es vinculava la titularitat de la Central a l'òrgan del S.A.L.Ger. Error o intenció, ja que les dates de les mateixes no eren gaire properes en el temps, com per exemple la publicació apareguda el 4 de març de 1955 al diari Los Sitios, on diu així el fragment: "... Al finalizar la visita fueron obsequiados con un vaso de la excelente leche elaborada por la S.A.L.G.E.R. ...", o la del 12 de novembre del mateix 1955: "... acompañados de la señorita Emilia Fustagueras Juan, catedrática de Ciencias Naturales de dicho centro, visitaron las modernas instalaciones de la S.A.L.G.E.R., donde fueron amablemente atendidos y obsequiados por los señores Pla y Fábregas y demás personal técnico." Cal dir, que totes dues notícies feien referència a visites concertades a la Central Lletera. Hemeroteca Casa de la Cultura. Girona.

La situació de les instal·lacions quedà reflectit en el nou contracte i, com veurem més endavant, marcà l'inici de l'activitat dels nous concessionaris, ja que condicionà la pròpia titularitat.

La tercera concessió tingué un començament similar a les dues primeres. A la primavera del 1951 s'obrí el concurs a les persones i empreses interessades, després de l'aprovació, concretament el 4 de maig, pel Ple de l'Ajuntament, del plec de condicions per a la contractació de la concessió.⁸⁹ El 16 de juliol es tancà el període per registrar les propostes interessades. Es presentaren dues candidatures prou diferents, essent escollida l'esmentada "Lecherías Gerundenses S. A."⁹⁰

L'opció escollida era una aposta sòlida però a la vegada presentava incerteses i temors. L'atorgament a ulls de les autoritats i del major nombre de regidors semblava ser la millor alternativa:

“ ... por considerarla más ventajosa para los intereses de la Ciudad, aun cuando reconoce los muchos méritos y solvencia que acredita la proposición presentada por Don Ramón Vilaró Sandiumenge; ... ”⁹¹

Només votaren en contra dos membres del Consistori, Garriga i Coll Noguer. Aquest últim exposà en la seva intervenció plenària que defensava els interessos corporatius amb una raó totalment recaptatòria, fet que no havia de ser obviat i s'havia de tenir molt en compte. El paper sanitari de la concessió i de l'administració eren

⁸⁹ El Ple de l'Ajuntament de Girona en aquells moments el formaven quinze persones, encapçalades per l'Alcalde de la ciutat Sr. Antoni Franquet i seguida pels següents regidors, escollits llavors pel sistema de terços vigent, del terç familiar, J. M. de Toca Estrader, N. Figueras Rexach, J. Escatllar Bonet i E. Gussinyé Ribas, del terç sindical, V. Simón González, J. Pagans Grau, J. Medinyà Budó, J. Bachs Esparraguera i J. M. Ginés Pous, i del terç corporatiu, P. Ordís Llach, C. Casas Camps, S. Bou Ferrer, P. Coll Noguer i E. Camps Casellas. Informació recopilada del treball de Josep Clara i Resplandís a "Història de Girona", de Lluís Costa (director) i Julià Maroto (coordinador), CCG Edicions, 2^a ed. 2006, Girona i de la publicació del Diario de Gerona del 5 de maig de 1951, Hemeroteca Casa de la Cultura de Girona. Així mateix també es desprèn de les Actes dels Plens corresponents a aquests anys, Llibre d'Actes 1949-1954, classificat a R 5186 UI 11794, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (AMGi), on alhora es donen a conèixer el Secretari i l'Interventor, Sr. Torrent i Sr. Salvador, respectivament. I un últim regidor amb el cognom Garriga, - podem creure que es tracta del regidor que apareix a l'alcaldia de 1957, del treball dirigit per Costa i coordinat per Maroto, (1991-2000), *Història de Girona*, amb el nom "E. Garriga Alum", corresponent al Terç sindical- .

⁹⁰ El 17 de juliol sortia publicat en els medis escrits la presentació de dues candidatures al concurs de la concessió, sense donar a conèixer el nom titular de cap de les dues. *Diario de Gerona*, 18 de juliol p 3. Hemeroteca Casa de la Cultura de Girona. No seria fins al setembre que coneixeríem la resolució adoptada pel Consistori i el nom dels dos concursants.

⁹¹ Paraules que va dir el Tinent d'Alcalde d'Assistència Social, Sr. Valeriano Simón durant el Ple celebrat el 7 de setembre de 1951. Fou amb aquesta intervenció quan es van conèixer oficialment el nom dels dos concursants a la Central. Llibre d'Actes 1949-1954, classificat a R 5186 UI 11794, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.). Resultat del Ple a Diario de Gerona, 8 de setembre p 3. Hemeroteca Casa de la Cultura de Girona

prioritaris, però la recaptació era un element que no es podia oblidar. Així quedà reflectida a la corresponent acta del Ple la seva intervenció:

“El Concejal señor Coll, contesta al señor Teniente de Alcalde de Asistencia Social, don Valeriano Simón, y se opone a su punto de vista. Dice que no conoce a ninguno de los licitadores y que la propuesta soslaya abiertamente las ventajas económicas que ofrece la proposición de don Ramón Vilaró Sandiumenge que supera en una tercera parte más el tipo de proposición que formula don Enrique Mercadal Pomar, a nombre de la entidad “Lecherías Gerundenses S. A.”, ventaja que –expresa- no ha de ser desaprovechada por el Erario municipal al importar una suma cuantiosa. Examina la solvencia técnica y moral de ambas propuestas y las estima al mismo nivel. Estudia jurídicamente la solvencia económica de ambos licitadores y considera muy superior la que ofrece el señor Vilaró por no estar ésta limitada como resulta ser la de una sociedad de la índole de “Lecherías Gerundenses S.A.”, que sólo responde del capital escriturado. Con tales razonamientos fundamenta su punto de vista y dice que votará en contra de la propuesta.”⁹²

D'aquestes paraules i d'altres podríem concloure o deduir que el nou llogater de la Central no desprenia una total confiança a la societat política gironina. S'ha de dir però, que es tractava d'una oposició amb una representació mínima, però existent. I com veurem més endavant podia tenir un rerefons de titularitat vers la mateixa Central. Amb això, cal dir també que el suport majoritari de regidors, encapçalat pel propi Alcalde, presentaven l'opció com la més segura i apropiada i que, per sobre de la qüestió jurídica, sobre la major o menor solvència econòmica dels concursants, existia la necessitat real sobre l'abastiment de llet higienitzada a la ciutadania. Segons les intervencions favorables a la concessió, que es desprenen de l'acta del citat Ple, l'argument vers aquesta seguretat no havia de ser avalada només per les autoritats consistorials, si no per la pròpia capacitat d'acció, reacció i experiència de l'entitat concessionària, ja que qui la conformava coneixia millor que ningú el tractament higiènic i industrial de la llet a la província de Girona.

⁹² Intervenció del regidor P. Coll Noguer donant a conèixer la seva opinió vers la concessió a favor de Lecherías Gerundenses S. A. Correspon a la interposició del Ple del 7 de Setembre de 1951. Llibre d'Actes 1949-1954, classificat a R 5186 UI 11794, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.).

“Lecherías Gerundenses S. A.” fou una empresa creada i composta inicialment per diferents industrials lleters gironins del moment. No hi eren tots presents, però sí aquells que tenien o treballaven un volum industrial important. A aquests grup s’hi afegiren un de la província de Barcelona i un altre de terres de Lleida. L’agrupació industrial era conformada doncs per moltes empreses, algunes d’elles representades per personatges coneguts en el sector lleter gironí i per altres activitats, que han estat comentades en apartats anteriors. Eren les següents: “Industrial Lechera del Ampurdán S. A.” també dita I.L.D.A.S.A., de Castelló d’Empúries, representada pel seu gerent Buenaventura Plaja, que alhora era conegut com advocat de professió, de la ciutat de Barcelona; “DANONE S. A.”, de La Bisbal, amb en Salvador Ricart al capdavant; “Mantequerías de Llivia”, de la mateixa localitat pirinenca, amb el conegut Juan Boladeras; “Sociedad Anónima Lechera Industrial” coneguda també per S.A.L.I. o S.A.L.L.I. de Puigcerdà, amb els germans Domènech; “Lactaria Española”, de Sils, amb Enrique Mercadal, conegut també en altres àmbits de la capital catalana; “Granja Soldevila” d’Olot, amb el directiu Pedro Cortada com a representant. Finalment tancaven aquest grup empresarial dues empreses que no eren gironines, però que tenien una relació molt estreta sobre el terreny: “Productos SILA” de Sant Celoni i “Lecherías de Seo de Urgel” de la pròpia Seu d’Urgell.

Com hem dit, aquesta fou la composició inicial de la nova concessionària. Com veurem posteriorment i particularment es produïren canvis destacats en el grup, en els quals Lactaria Española fou la major protagonista. No avançarem qüestions o detalls que es veuran més endavant. Així mateix, tampoc formularem valoracions sobre la concessió, tot i la importància dels fets que es produïren, que probablement ens portarien a definir el cercle empresarial titular com a poc consistent i consolidat.

Com hem dit, “Lecherías Gerundenses S. A.” era inicialment una entitat industrial formada i configurada per diferents empreses lleteres; tenien en comú el producte que treballaven, però no coincidien necessàriament amb el que obtenien per comercialitzar. Es podien exemplificar tots els derivats possibles de la llet, sense deixar l’obtenció del producte en el seu mateix estat líquid. La seva constitució empresarial tingué la finalitat i la particularitat de fer-se amb l’adjudicació de la llicència per poder explotar econòmicament la Central Lletera. Totes les empreses que conformaven l’entitat tenien representació real, física i particular dins la mateixa organització, però els representants amb més intervencions i aparicions en nom de “Lecherías Gerundenses S. A.” foren essencialment dos individus: en un primer moment, l’empresari Enric

Mercadal Pomar, de Lactaria Española de Sils, que ostentava el càrrec de Gerent i secretari dins la societat, i posteriorment l'advocat barceloní Buenaventura Plaja, de "Industrial Lechera del Ampurdán S. A." també nomenada I.L.D.A.S.A., de Castelló d'Empúries, que substituï a Mercadal com a Gerent. Les representacions i assistències als Plens consistorials igual que les visites a les autoritats avalen llurs protagonismes. Com veurem en posteriors apartats i capítols d'aquest estudi, aquests personatges tingueren un important reconeixement dins el món industrial lleter, amb fets i accions que anirem coneixent.

Les raons i les causes que motivaren aquesta unió empresarial o simplement unió d'empresaris i la consegüent adjudicació de la concessió, tingueren un marcat accent polític i corporatiu. Les característiques pròpies i particulars o personals dels que formaren dita societat, també podien haver resultat influents en el resultat definitiu de la concessió. A continuació intentarem desvetllar tots aquests elements.

Sense deixar l'argument principal, tot el contrari, aquestes mateixes raons i causes foren les que també pogueren propiciar els recels vers la mateixa concessió a "Lecherías Gerundenses S. A.", per part dels regidors nomenats anteriorment. Tot i que no fou citat directament, les intervencions i llurs raonaments apuntaven a que aquesta llicència, vers la Central, era una continuació de l'anterior. La recaptació econòmica seguiria la mateixa línia, no augmentaria, com podia ser amb l'opció alternativa. No deixa de ser una hipòtesi, però es sustenta amb proves reals i amb unes bases que el mateix règim donava fe de la seva veracitat. El canvi del S.A.L.Ger. per "Lecherías Gerundenses S. A." podia ser simplement un canvi físic en la direcció de l'establiment, o un alliberament de despeses per part de l'organisme oficial, o també un canvi per millorar l'organització de les tasques que havia de desenvolupar el servei. No cal dir que tots els components de la nova concessionària de la Central eren membres del propi organisme governamental. Per tant, si tots els components de "Lecherías Gerundenses S. A." tenien una vinculació directa amb el Govern Civil i la seva estructura, havia de ser molt més fàcil continuar amb el control que havia existit fins llavors.

No hi havia una situació personal encoberta per part de cap dels components de la nova societat. En el mateix Ple celebrat el 7 de setembre de 1951 s'afirmava amb tota naturalitat que tots els components de "Lecherías Gerundenses S. A." pertanyien al S.A.L.Ger., a pregunta del regidor Gusinyer. Inclús es coneixien els contactes i visites més o menys assídues d'aquests personatges al propi Governador Civil, fet comú i

normal.⁹³ El citat Ple consistorial reconeixia i considerava la xarxa industrial dels diferents components i valorava positivament la infraestructura que sustentaven sobre la província, ja que havia de facilitar molt més l'activitat a totes dues bandes, ja fos la corresponent a la pròpia Central o a la personal de cadascú, tot i que aquesta última no devia tenir un pes remarcable. Cal dir alhora que, com a l'anterior concessió, no es posà mai en dubte la titularitat de l'establiment lleter; el lligam contractual així ho especificava. Però el Consistori continuà decidint poc en les actuacions importants, si més no en els primers anys.

Com hem dit, es tractava d'una opció segura que a la vegada generava incerteses. Si portem a terme una valoració conjunta de la concessió, i tenim en compte tota mena d'elements relacionats amb el producte, amb la logística, amb l'organització, ... de la Central, segurament arribarem a la mateixa conclusió que la majoria dels regidors del Consistori gironí: es tractaria d'una opció segura. I encara podia tenir més credibilitat si hi sumàvem el suport del sistema institucional existent. Però, hem d'afegir un últim element prou important: l'èxit de l'operació podia dependre d'un factor intern, propi de la mateixa entitat concessionària. Després de la relació amb el propi S.A.L.Ger., calia tenir en compte un element ja esmentat, de caràcter vinculant: la pròpia naturalesa dels diferents titulars de la nova beneficiària. Certament podia resultar un nou element a tenir en compte, que alhora generava certs dubtes. Tots els components de "Lecherías Gerundenses S. A." eren industrials amb negocis particulars i independents; eren doncs competidors entre ells i en un mateix mercat. Tot i la diversitat de producte acabat amb diferents derivats, tots utilitzaven la mateixa matèria prima. I només un obtenia el mateix producte final que la Central: la Lactaria de Sils.

Era en aquest sentit on podia anar dirigit un segon recel; els diferents components de la concessió podien aprofitar-se d'aquesta llet crua, que havia de ser per la Central i utilitzar-la segons les necessitats particulars i personals de cadascú. O podien utilitzar els canals comercials establerts pel producte acabat de la Lletera Municipal, afavorint la circulació de les pròpies mercaderies. Aquests fets no havien d'arribar a produir-se; l'acord entre Consistori i llogater així ho donava a entendre i per

⁹³ Igual que tots els empresaris es vinculaven directament al S.A.L.Ger., fet totalment comprensible i entenedor, cal tenir en compte que tots ells, uns més assíduament que d'altres, portaven a terme visites oficials al Governador Civil de la Província. No deixava de ser un exercici propi de moltes personalitats del moment, però afavoria el creure una relació i un tracte més personal. Així doncs, totes les visites oficials eren publicades en els medis escrits. Dins els Annexos, Document 37 s'exemplifiquen una sèrie de visites al Governador. Intencionadament es mostra un inici als anys 40 per ampliar el mateix repertori en conseqüents anys. En algun dels exemples es delata un més que possible contacte entre el Governador Civil i els futurs concessionaris de la Central, com fou el del 17 de febrer de 1950.

tant havia de complir-se. Alhora, era el mateix S.A.L.Ger. i l'entitat municipal els que havien de vetllar per una correcta realització de la concessió.

La realitat existent a la Central Lletera Municipal. Un servei públic amb moments difícils i alhora il·lusiónants.

El contracte oficial escrit i signat on es verificava la concessió a favor de “Lecherías Gerundenses S. A.” fou executat el 25 d'agost de 1954, tres anys després de produir-se el consentiment del Ple a favor de dita adjudicació. Es tracta d'un simple formalisme, o un pur tràmit, ja que l'adjudicació de la Central havia estat anunciada en el Butlletí Oficial de l'Estat el 21 de juny del mateix 1951, número 172, data fins i tot anterior al Ple del setembre del mateix any. L'acord va ser signat únicament entre el Consistori gironí i “Lecherías Gerundenses S. A.” i s'hi relacionaven una sèrie de condicions, citades originalment com “económico-facultativas”⁹⁴ i recollides en un plec, que ja havien estat elaborades parcialment el 4 de maig del mateix 1951. D'aquestes destacaren, per exemple, que la quota a pagar per l'explotació administrativa de l'establiment havia de ser de 30.500 pessetes anuals, amb una durada del contracte de deu anys. El temps no fou realment aquest, ja que la llicència municipal es prorrogà posteriorment, arribant la titularitat de concessió de “Lecherías Gerundenses S. A.” als quinze anys. Així mateix, també es fa referència expressa a la condició de monopoli, tot remarcant el servei exclusiu de pasteurització i higienització de llet destinada al consum públic. Aquest article reforçava la condició monopolista del servei a Girona, tan debatut anys enrere. I, com veurem en un futur, aquest privilegi continuarà provocant reaccions i controvèrsies.

Cal incloure i destacar que, entre el maig del 1951 i la data de la signatura última i definitiva al 1954, s'introduïren una sèrie de condicions prou importants. Moltes vegades, quan es portava a terme un Ple a l'Ajuntament, i a l'ordre del dia apareixia qualsevol qüestió sobre la Central, s'acabava proposant o aprovant algun detall o terme vers aquesta concessió. Aquest fet ens fa recordar moments no gaire llunyans. En aquest sentit, el factor temps jugà a favor del concessionari, qui formulà alguna que altre

⁹⁴ Les condicions que apareixen a l'acta corresponen al Ple del 4 de maig de 1951. Es tracta bàsicament d'articles i paràgrafs rectificats i afegits en alguns casos de l'antic plec de condicions. Cal destacar que el contingut total del plec de condicions difereix poc del que en el seu dia aprovà el mateix règim republicà. Aquesta qüestió o fet no es recull amb cap comentari o observació a l'acta, igual que tampoc apareix a les mateixes condicions.

condició o articulada prou important o interessant, que com veurem beneficià directament el futur de la mateixa Central. Aquests acords i afegits escrits, de forma resumida, recollien la necessitat de portar a terme una sèrie de millores a les instal·lacions lleteres. Així per exemple, en un dels Plens que es celebraren, concretament el corresponent al 25 de gener de 1952 el gerent de “Lecherías Gerundenses S. A.” Enric Mercadal, exposà: “... Que la Empresa Concesionaria está dispuesta a iniciar el funcionamiento, el día 18 de los actuales, a las 11, de la Central lechera municipal a los efectos de comenzar la explotación del servicio, previa formalización del inventario previsto ... ”⁹⁵ Es tractava d'un primer contacte formal, consistent en inventariar i inspeccionar les instal·lacions per continuar llavors amb la substitució o reparació d'aquelles màquines o equips que ho necessitessin. Era com un requisit que s'havia de portar a terme per proporcionar seguretat i un correcte funcionament de les instal·lacions, algunes de manera urgent, com així s'establí en el definitiu redactat.⁹⁶ Aquesta observació resultava ser molt important, ja que l'activitat de “Lecherías Gerundenses S. A.” a la Central s'iniciaria quan els tècnics del Consistori reconeguessin l'estat en que es trobaven els equips i la necessitat d'un canvi o reparació dels mateixos. Cal tenir present que l'última intervenció a les instal·lacions s'havia produït just acabada la Guerra Civil, i des de llavors el desgast era evident. L'empresa concessionària fou autoritzada a portar a terme les corresponents millores a la maquinària amb càrrec a un fons d'amortització establert a les mateixes condicions del contracte.

Cal dir, però, que igual que es trigà en signar l'acord escrit, també es retardà l'execució dels canvis establerts a l'establiment. Les màquines en qüestió relacionades i especificades en el contracte, igual que d'altres adequacions necessàries a l'establiment, foren reclamades amb certificat oficial per l'Arquitecte municipal del Consistori, Juan Gordillo Nieto, el qual ratificava el 25 d'agost de 1954 la necessitat urgent d'aquestes

⁹⁵ Fragment de l'acta del Ple celebrat el dia 25 de gener de 1952. L'ordre del dia referent a la Central era: “ Contratación Municipal. Central Lechera. Precio de venta al público de la leche higienizada” Llibre d'Actes 1949-1954, classificat a R 5186 UI 11794, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.).

⁹⁶ Com diem, en el mateix contracte es recollia quines màquines havien de ser substituïdes per unes de noves, un paràgraf del mateix acord ens deia així: “ ... la substitución de diversas máquinas, entre las cuales figura: “Un grupo productor de frío, compuesto de: Un compresor, amoniaco, un separador de aceite, un condensador, un colector de amoniaco, serpentines de expansión, etc., suministrados por la casa Frima S.A. de Barcelona.” Cal observar i tenir en compte que totes aquestes màquines i aparells pertanyen a una instal·lació per crear fred, o sigui, per refredar l'aigua que posteriorment ha de ser utilitzada per refredar la llet. Detall que posteriorment tornarem a citar. Eren doncs, necessaris per un correcte tractament tèrmic i per facilitar la conservació del producte. Uns elements imprescindibles i indispensables dins el funcionament d'una Central Lletera. Classificat a: XIV.5. Mesures Sanitàries. Control sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. 1934-1972. Lligall nº 9. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.).

intervencions; “... es una obra de verdadero interés y urgencia para el suministro de leche higienizada ...”⁹⁷

Així mateix, en aquest apartat es recollia que “Lecherías Gerundenses S. A.”, sota direcció i supervisió municipal, podia portar a terme tot tipus d’obres, reposició o substitució d’eines necessàries pel correcte funcionament, sufragant particularment les despeses. Es tractava d’una inversió que, teòricament, havia de ser de menor envergadura econòmica que la reposició de màquines i que podia resultar més temporal o prescindible. Aquesta despesa havia d’anar a compte d’un fons de garantia, també contemplat en les mateixes condicions de la concessió, i un cop exhaurit el contracte passaria a ser recuperable per l’empresa concessionària, passant a ser doncs de titularitat i propietat municipal, el que potser podia limitar la despesa a realitzar.

La necessitat de reparar, posar a punt i condicionar correctament la Central Lletera Municipal no fou una exigència única i exclusiva dels nous concessionaris. Francisco Frigola Palol, enginyer industrial, ja havia contemplat aquesta necessitat després de conèixer l’estat en que es trobaven les instal·lacions. Fou a l’any 1945 i a petició del Consistori gironí quan portà a terme un informe detallat i minuciós, on valorà com es trobaven operativament i estructuralment tots els equips, màquines i utensilis que composaven la Central Lletera.⁹⁸ La conclusió de l’informe presentat no fou gens satisfactori: les instal·lacions no es trobaven en un estat operatiu òptim, fins i tot algunes màquines les valorava com a perilloses pels mateixos operaris que les havien de fer treballar. Segons aquests, la falta de manteniment era un fet evident i havia estat determinant. Les reparacions dels equips eren molt limitades i el treball productiu diari cada cop era més difícil de portar-se a terme correctament. El relat i l’informació facilitada per l’enginyer Francisco Frigola fou dur, sense oblidar-se de res, arribant a definir un estat de deixadesa força important de l’establiment, fins i tot argumentant un mal ús de les instal·lacions per part d’alguns operaris i una manca de cura i

⁹⁷ Fragment del certificat de l’Arquitecte municipal Juan Gordillo Nieto, amb data 25 d’agost de 1954. Document original classificat a: XIV.5. Mesures Sanitàries. Control sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. 1934-1972. Lligall nº 9. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.).

⁹⁸ L’informe de l’estat de les instal·lacions fou presentat l’11 de desembre de 1945, com hem dit no oblidà cap element existent, i tots ells presentaven problemes, que fins eren definits com a greus. La següent relació d’aparells i equips només és una mostra; cal dir que sense el funcionament correcte d’aquests elements, una planta higienitzadora de llet pot no ser segura amb el producte i amb les persones: com la caldera de vapor, els compressors frigorífics, l’equip d’estassanització, la màquina de rentar ampolles, la màquina d’emplenar i tapar, l’aparell descalcificador, els dipòsits de llet, els agitadors de llet, la cambra frigorífica i els acumuladors de fred, entre d’altres coses. En els Annexes es mostra un fragment de les conclusions, concretament en el Document 38. Informe original classificat a: XIV.5. Mesures Sanitàries. Control sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. 1934-1972. Lligall nº 9. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.).

professionalitat en les activitats a realitzar. Així mateix, el treball de Frigola constata una manca de reparacions ben executades, i ben acabades, no hi apreciava l'existència de recanvis, i els que hi havia no estaven en condicions òptimes. Igualment, evidenciava un desgast dels propis aparells, fet que propiciava una manca de racionalització productiva, i per tant havia de produir una despesa econòmica desproporcionada pel rendiment que obtenia. En definitiva, la Central Lletera, en paraules de l'enginyer Francisco Frigola, requeria, entre d'altres coses, una inversió econòmica que facilités una substitució d'equips, o una intervenció física rigorosa en aquells que necessitessin un manteniment mecànic important.

El contracte signat entre el Consistori gironí i “Lecherías Gerundenses S. A.” no feia cap referència a l'informe presentat l'any 1945. Però si podem arribar a deduir que entre el període de temps comprés entre la presentació de l'informe i la signatura de la concessió possiblement s'havia produït alguna inversió o reparació més o menys destacada a la Central. És cert que per un costat, l'exigent certificació oficial presentada per l'Arquitecte municipal del Consistori, Juan Gordillo Nieto, demanant substitucions de màquines, i per l'altre la relació de condicions del mateix contracte escrit entre les dues parts interessades en la concessió, evidenciaven una necessitat en infraestructura interna, però totes dues feien referència directa als equips relacionats amb la creació de fred, molt necessaris, com ja hem dit. Tot i que també valoraven la necessitat de reparar altres eines i elements, entre aquests no citaven cap altre equip important, ni tan sols aquells que no es podien obviar, que no podien passar desapercibuts, com eren per exemple la caldera de vapor o la màquina stassanitzadora, com també la màquina d'emplenar botelles. Equips que eren imprescindibles i que havien d'estar en òptim estat. Eren aparells que Francisco Frigola havia definit en el seu informe com mancats de manteniment, arribant a ser perillosos per la integritat personal, com podia ser el cas de la caldera de vapor. Aquesta manca d'exigència vers aquests elements i equips per part de l'Arquitecte municipal i pel propi contracte de la Central, fa creure que entre els anys de l'informe tècnic i l'acord, o sigui entre 1945 i 1954 respectivament, s'havien solucionat alguns problemes tècnics.

Sense deixar de fer referència a la concessió de “Lecherías Gerundenses S. A.”, cal observar i tenir en compte que, com hem escrit en el propi enunciat de l'apartat o paràgraf, també existiren moments i esdeveniments il·lusionants, amb fets i accions positives durant el període que durà aquesta llicència. Resultaven ser moltes d'elles bones intencions, que pretenien, en definitiva, superar una difícil realitat.

Pot resultar interessant i alhora necessari iniciar l'exposició d'aquestes accions, esmentant-ne una que podria ser més propera als nostres temps. Un cop va entrar en vigor la nova titularitat de la Central, i durant els primers anys, els nous llogaters van iniciar una campanya divulgativa, fins i tot es podria dir propagandística, per afavorir i incrementar el consum de llet. Aquesta promoció de la llet envasada a la Central esvaïa inicialment aquells pensaments que podien haver fet dubtar de l'honestetat dels nous concessionaris. Per les ones, però bàsicament pels medis escrits, aparegueren entrevistes, petits comentaris, diàlegs, il·lustracions, etc., on es presentaven de forma breu i propera a l'oient o lector, amb arguments i continguts pràctics i divulgatius per afavorir aquest increment en el consum. Els temes eren diversos, però sempre amb un mateix criteri i objectiu clar: donar a conèixer els components bàsics de la llet, els beneficis del consum per la salut, alhora que també s'exposava i definia com era tractada a la Central. Així mateix no faltaren les recomanacions pràctiques, fins i tot els típics acudits.⁹⁹ Era alhora una acció amb ple suport institucional, que valorava la vessant educativa i sanitària vers la societat.

Els nous concessionaris, amb la voluntat d'estimular, ajudar i aconseguir aquest increment en el consum de llet i làctics, portaren a terme algunes iniciatives interessants. Bàsicament es poden resumir en tres noves accions paral·leles, tot i que com veurem encara hi afegirem un quart fet. Totes tenien continguts molt diferents, però, com hem dit, buscaven millorar el coneixement, o si més no, la percepció pública de la mateixa Central Lletera.

Aquestes tres accions paral·leles tenien un sentit únic i comú, que podríem definir i emmarcar com a plenament comercial. Així, una primera fou la de reforçar i ampliar l'horari dels establiments públics on es despatxava llet. I diem públics quan ens referim a les dependències pròpies del servei de la Central, on no existien intermediaris i on el preu que es cobrava era el que marcava la municipal "Tabla Reguladora", o també dita "Mesa Reguladora". Aquest horari fou ampliat una hora pel matí i una hora

⁹⁹ Els exemples que podríem citar serien nombrosos i tots amb interessants comentaris, per exemple, un que es publicà el 15 d'agost de 1952 en el diari Los Sitios ens deia: "No deje que sus hijos tomen cualquier leche, déles rica, sana y pasteurizada bajo la garantía de LECHERÍAS GERUNDENSES S.A. (Concesionaria de la Central Lechera Municipal)", un segon aparegut el 7 de setembre del mateix 1952 també ens deia: "Las estadísticas norteamericanas han señalado en el período anterior al saneamiento de la leche (actualmente obligatorio) hasta 612 epidemias de origen lácteo por estreptococos; prevéngase contra ellas bebiendo leche pasteurizada por LECHERÍAS GERUNDENSES S.A. (Concesionaria de la Central Lechera Municipal)". Un últim exemple prou significatiu fou la publicació al mateix diari Los Sitios, on en tota una pàgina es reproduí un diàleg on es donava a conèixer les accions que es portaven a terme a la Central Lletera i amb quin raonament. La intenció d'aquella publicació era plenament propagandística. Los Sitios, 25 d'abril de 1954, pàg. 9. Hemeroteca Casa de la Cultura. Girona.

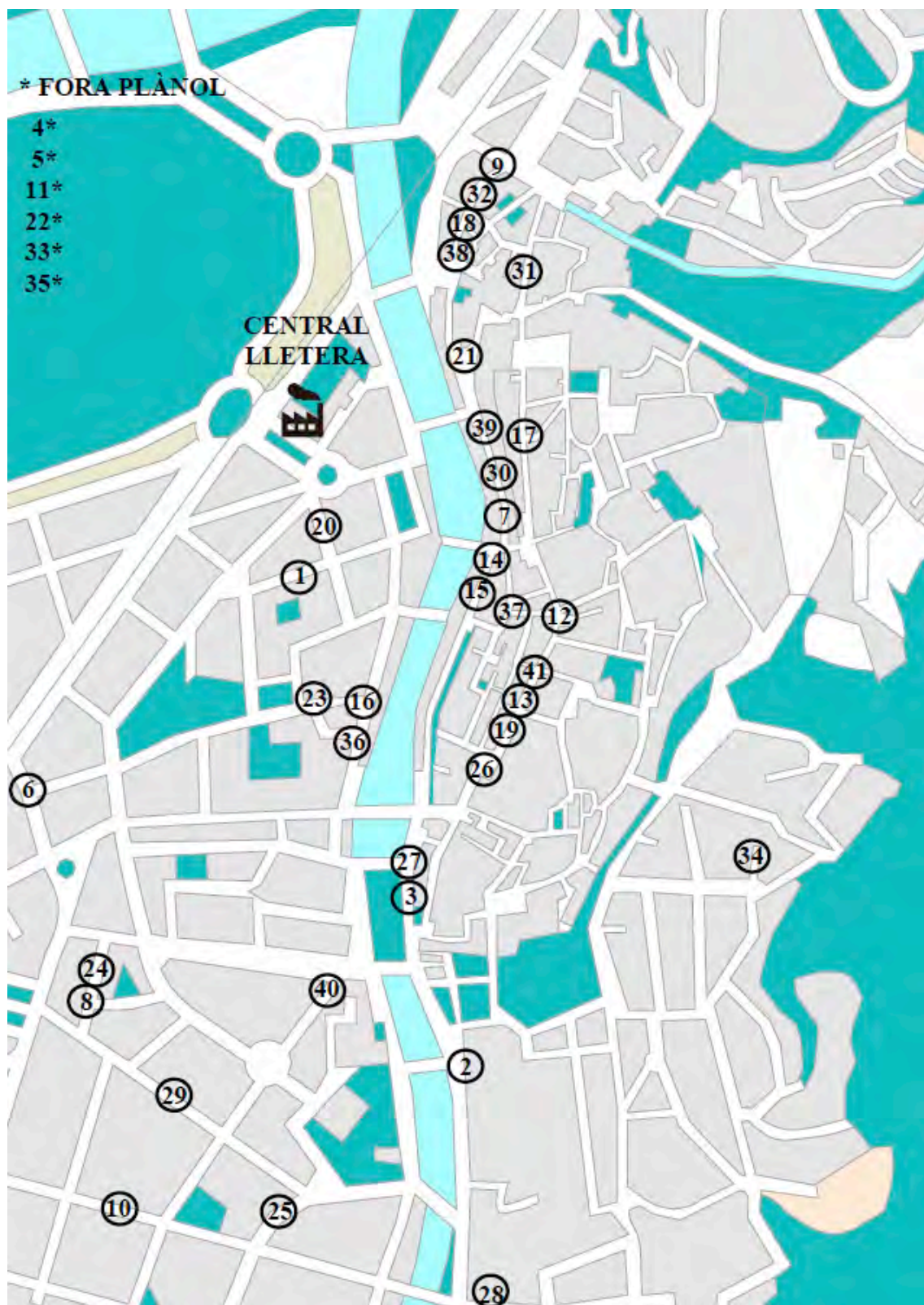
per la tarda, passant a ser de 7 a 9 del matí i de 5 a 7 per la tarda.¹⁰⁰ L'ampliació podia semblar molt limitada, però s'havia de valorar que tampoc podia anar gaire més enllà, ja que llavors els expenedors particulars podien notar o trobar-se amb una competència deslleial: el preu que es feia pagar en aquests establiments també venia regulat per les institucions competents, i aquest era uns cèntims per litre més car que el fixat a la Central. El nou horari fou debatut i decidit pel Consistori, després de la sol·licitud portada a terme per Enric Mercadal en nom de l'entitat concessionària. L'aprovació del nou horari no fou problemàtica.

Una segona acció a destacar fou l'augment de llicències i permisos consistorials a locals i establiments privats que tenien intenció de vendre llet envasada i precintada a la Central. Aquest fet es podia relacionar amb l'esmentat augment del consum i amb la condició monopolista existent en el contracte de la Central. Com sabem, la venda de llet higienitzada i envasada a la ciutat de Girona era una exclusiva de la Central Lletera. Estava prohibit vendre llet que provingués d'altres indústries, igual que també ho estava vendre-la en estat cru, de manera particular o ambulant. La publicació d'un avís públic amb la corresponent nota, recordava i donava a conèixer la condició monopolística de la Central Lletera, aquest cop recolzada per una Ordre Ministerial i una Ordre Circular provinents d'instàncies governatives estatals. Cal recordar, però, que aquesta naturalesa privilegiada no fou pròpia d'aquesta concessió ja que, com sabem, existia des d'uns anys abans. Això sí, ara tenia un caràcter i una posada en escena diferent. Com veurem, aquestes ordres institucionals i els seus posteriors canvis aixecaren més d'una controvèrsia interpretativa, ja que per si soles no deixaven prou clar una sèrie de fets, com ara, per exemple, qui dirigia institucionalment la Central o qui podia vendre legalment llet a la Ciutat.

De fet, en la publicació d'aquest avís oficial, es relacionava tot un seguit de noves expenedories autoritzades per vendre llet higienitzada, arribant a un total de més de 40 les llicències atorgades.¹⁰¹ Les visualitzem físicament en el Plànol 3.

¹⁰⁰ Amb data 6 de febrer de 1952 el regidor Ernesto Gusinyer Ribas registrava dita ampliació d'horari, que a la vegada havia estat aprovada en Ple el 4 de gener del mateix any. Registre classificat a: XIV.5. Mesures Sanitàries. Control sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. 1934-1972. Lligall nº 9. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.) I el Ple a: Llibre d'Actes 1949-1954, classificat a R 5186 UI 11794, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

¹⁰¹ Aquest avís fou publicat en els diferents medis escrits de la ciutat de Girona. Així mateix aparegué en diferents dades per fer més extensiu i entenedor el missatge. Una d'aquestes publicacions sortí en el rotatiu del 14 de març de 1954, sota el títol "Abastecimiento de leche higienizada a la Capital". Fou per exemple al diari *Los Sitios*, pàg. 2, que reproduïm en els Annexos, Document 39. Hemeroteca Casa de la Cultura. Girona.

Plànol n° 3: Situació dels diferents despatsos autoritzats per la mateixa Central, per poder vendre llet higienitzada provinent de la Central Municipal de Girona a dia 14 de març de 1954, a la pròpia ciutat de Girona. Elaboració pròpia. Dades extretes del diari *Los Sitios*, de l'article "Abastecimiento de leche higienizada a la Capital". Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.). Suport per conèixer millor la ubicació amb "Catàleg de plànols de la ciutat de Girona des del segle XVII al XX" de Ramon Castells, Bernat Catllar i Josep Riera. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya Demarcació de Girona. Ajuntament de Girona.

Plànol n° 3: Relació dels diferents despatxos autoritzats per la mateixa Central, per poder vendre llet higienitzada provinent de la Central Municipal de Girona a dia 14 de març de 1954, a la pròpia ciutat de Girona. Dades extretes del diari *Los Sitios*, de l'article "Abastecimiento de leche higienizada a la Capital". Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.). El número corresponent indica situació sobre plànol. Així mateix l'* senyala els despatxos fora del plànol.

- 1- J. Abella – Anselmo Clavé.
- 2- M. Bardera – Carmen, 45.
- 3- L. Bellsolà – Rambla Verdaguer.
- 4- E. Batista – Dr. Antich Roca, 21.
- 5- J. Batllori – Emilio Grahit, 43.
- 6- N. Carabús – Rda. F. Puig, 16.
- 7- E. Carbonell – Ballesterías, 7.
- 8- F. Celis – Fernando Agulló, 7.
- 9- M. Coloma – Barca, 5.
- 10- M. Costal – Lorenzana, 36.
- 11- J. Cuffi – Carmen, 125.
- 12- E. Domenech – Plaza Aceite, 1.
- 13- A. Duarte – Ciudadanos, 16.
- 14- M. Estañol – Ciudadanos, 16.
- 15- N. Estañol – Platería, 13.
- 16- J. Feliu – Plaza Bernardas, 6.
- 17- F. Ferrer – Forsa, 25.
- 18- R. Fontclara – Barca, 20.
- 19- J. Fornells – Ciudadanos, 16.
- 20- M. Freixas – Norte, 5.
- 21- S. Gardela – Plaza San Pedro, 13.
- 22- L. Guanter – Canónigo Dorca, 10.
- 23- M. Jofra – Obra, 4.
- 24- E. Luis – Fernando Agulló, 7.
- 25- J. Llenas – Ultònia, 6.
- 26- M. Llenas – Plaza España.
- 27- Marielca – Rambla Verdaguer, 15.
- 28- J. Masachs – Pascual y Prats, 11.
- 29- M. Mestres – Rda. P. Claret, 6.
- 30- J. Mir – Ballesterías, 19.
- 31- J. Planas – Sub. Rey Martín, 6.
- 32- R. Planas – Barca, 18.
- 33- F. Pelach – Claudio Girbal, 15.
- 34- C. Quintana – Capuchinos, 3.
- 35- M. Riera – Univ. Montpellier, 17.
- 36- P. Valls – Plaza San Francisco, 7.
- 37- A. Vila – Corte Real, 22.
- 38- R. Vila – Barca, 27.
- 39- M. Trias – Ballesterías, 49.
- 40- M. Triola – Juan Maragall, 1.
- 41- F. Zapata – Ciudadanos, 16.

CENTRAL LECHERA DE GERONA.

Cal dir, que l'autorització dels nous expenedors es produïa quan aquests complien uns requisits establerts, on per la naturalesa del producte eren necessaris i d'obligat bon estat de funcionament.

Aquest augment d'expendedoreries podia respondre a diferents factors, tots ells vinculats estretament entre sí. En un primer moment hem de fer esment a la tasca emprenedora dels nous concessionaris. Com hem dit, aquests van portar a terme una campanya divulgativa de les propietats de la llet i dels seus beneficis en ser consumida. Així mateix realitzaren un treball de camp personalitzat, acostant-se i visitant les diferents expendedoreries, on donaven a conèixer el producte a vendre. Cal dir que aquestes accions partien amb un avantatge teòric. No hi havia lloc per a la competència comercial. Com hem dit, la legislació en aquesta matèria tenia una línia dita monopolística i només permetia la venda de llet provinent de la Central. Però com veurem posteriorment, haurem de posar en dubte aquesta virtut teòrica, ja que altres indústries s'atreïren a la venda a la ciutat gironina.

Un altre element lligat a aquesta campanya i que contribuï positivament en el coneixement de la llet com a producte saludable a la dieta diària foren les contínues visites públiques programades a la Central, com queden reflectides en els medis escrits. Sense oblidar les oficials i amb un vessant institucional o polític, també cal destacar que anaren proliferant amb més assiduitat les de caràcter cultural i educatiu, així com les de diferents rams o grups professionals, com foren les visites de veterinaris, metges o periodistes, ... entre d'altres.

Per últim, citarem una tercera acció lligada directament a les dues anteriors, amb un objectiu molt concret, el de créixer econòmicament. “Lecherías Gerundenses S. A.” publicava a la premsa escrita una sèrie d'anuncis econòmics, on es donava a conèixer i disposada a proveir detallistes que estiguessin disposats a vendre llet a les localitats costaneres. Existia doncs una voluntat i un interès per ampliar el mercat fora de les contrades de la ciutat de Girona.¹⁰²

Com hem destacat anteriorment, cal fer referència a un altre tema, o fet, que resulta ser totalment diferent a les diverses accions ja exposades, però que manté uns lligams molt estrets amb totes elles. Com veurem, es tractava d'una qüestió vital en molts sentits, ja que relacionava a tots els sectors implicats en el propi producte sense

¹⁰² En el diari *Los Sitios* aparegué diverses ocasions el següent anunci: “Anuncios Económicos. INTERESAN: ofertas detallistas de leche pasteurizada en poblaciones de la Costa. Peticiones a: Lecherías Gerundenses, S.A. Apartado, 25. Tel. 1232 – Gerona.” Per exemple el dia 3 de maig de 1952. Hemeroteca Casa de la Cultura Girona.

oblidar-ne cap d'ells, ens referim a ramaders, industrials i consumidors. El tema que aixecà un protagonisme oblidat i que es relacionà directament amb totes les dades exposades durant aquesta concessió, com es desprèn de la documentació consistorial i de la premsa escrita existent, fou el preu del litre de llet. El cost del producte adquirí una creixent importància política i social, que comportà una incidència major a mida que també augmentava el propi consum. Es tractava d'un producte alimentari, regulat per normes de les institucions públiques de la Ciutat en tots els seus processos, tant naturals, com d'elaboració manual o industrial. Així doncs, seguint aquesta mateixa línia havia de ser el Consistori en Ple qui havia de decidir l'aspecte monetari, quina quantitat s'havia de fer efectiva per adquirir un litre de llet envasat per la Central. Es tractava d'una decisió que en moltes ocasions podia tenir connotacions particulars, ja que el preu podia anar motivat per una petició del mateix concessionari.

Durant els primers anys d'aquesta tercera concessió, les actes consistorials demostren que existí una destacada activitat plenària en aquest sentit. El debat intern dels Plens mostrava acords i desacords referents a tot tipus d'arguments lligats a la Central, des dels relatius a l'edifici, a les instal·lacions i màquines, com també a les persones que hi treballaven i fins i tot al producte que en resultava. Així doncs, els preus no podien ser una excepció. Enric Mercadal, com a Gerent i representant de "Lecherías Gerundenses S. A." era present en moltes de les sessions plenàries on la Central formava part de l'ordre del dia. En primera persona podia saber quines decisions es preniën respecte a temes relacionats a la Lletera, com eren per exemple els relatius a les revisions del preu, força comuns. Les peticions sobre l'augment del cost del producte podien tenir o no una argumentació raonada, però no havia de ser necessàriament així, ja que les mateixes condicions contractuals de la concessió ¹⁰³ recollien que el preu del litre de llet envasada havia de ser revisat trimestralment. Així mateix, també s'establia contractualment que cada sis mesos el preu per litre augmentaria, independentment de la revisió trimestral, fins aconseguir un benefici industrial per litre. El marge havia de ser d'un deu per cent per unitat a favor de la concessionària. Aquest propòsit no era limitat en el temps, però era l'objectiu per poder assolir una real viabilitat al projecte. Cal dir

¹⁰³ De l'acta del Ple celebrat el 4 de gener de 1952 es desprèn el següent: "... se aconseja aprobar el escandallo presentado por la entidad "Lecherías Gerundenses S.A.", a partir de la fecha en que la misma se haga cargo del servicio de explotación de la Central Lechera, con revisiones trimestrales ..." Llibre d'Actes 1949-1954, classificat a R 5186 UI 11794, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

que aquesta última decisió fou aprovada en Ple amb regidors en contra, ja que consideraven exagerat el marge que es plantejava aprovar.¹⁰⁴

S'ha de dir, però, que aquest debat consistorial sobre els preus pel litre de llet tingué una breu existència, pel que fa a la implicació de l'institució municipal. L'Alcalde de Girona, Antonio Franquet Alemany, exposava en Ple celebrat a l'abril de 1954 que el Consistori gironí havia deixat de ser competent en matèria de preus de segons quins productes alimentaris, els anomenats bàsics o de primera necessitat, i un d'aquests era la llet, tot i que era un producte on intervenia directament, ja que era produïda per la Central, que era de propietat municipal. La realitat era molt simple, la situació no s'allunyava gaire de quan la concessió estava en mans del S.A.L.Ger.: únicament els preus del producte acabat eren decisió i podien ser ordenats pel Consistori. Però amb poc temps també hi hagué canvis. Fou amb l'ordre ministerial de principis de 1954, citada anteriorment, lligada amb la convalidació de la Central, quan s'atorgà a la Comissió Provincial Reguladora de la Llet, sota directrius dels Ministeris de Governació i d'Agricultura, en un primer moment, i del Govern Civil, poc temps després, la potestat i l'autoritat per decidir quin preu de venda al públic havia de tenir un litre de llet.¹⁰⁵

¹⁰⁴ De la mateixa acta del Ple celebrat el 4 de gener de 1952 es desprèn que el consens en les decisions no fou total. Així en les votacions finals, on s'havien d'aprovar les diferents atribucions econòmiques del contracte, els regidors Simón i Ordís votaren en contra. Diu així: "Puesta a votación la proposición presentada, es acordado, con el voto en contra de los señores Simón y Ordís." Llibre d'Actes 1949-1954, classificat a R 5186 UI 11794, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

¹⁰⁵ El 13 de gener de 1954 una ordre conjunta dels Ministeris de la Governació i d'Agricultura, citada anteriorment, resolien conjuntament la convalidació de la Central Lletera Municipal de Girona i alhora aprovaven les Bases i Reglaments de la mateixa pel seu funcionament. Aquesta ordre fou específica per la Central Lletera de Girona, ja que es tractà d'una convalidació legal individual. La Central passava a ser considerada com la resta de centrals lleteres existents a l'Estat. Una oficialitat estatal després de simples adaptacions burocràtiques, tècniques i petites intervencions a les pròpies instal·lacions i dependències. Canvis alhora, que permetien aplicar els reglaments i normatives existents en dita matèria. Un element d'aquestes noves ordenances com hem dit fou el referent al preu de la llet. Els Decrets promulgats als anys 1944 i 1945 no s'aplicaren a Girona, si en canvi el que imperava en el mateix moment de la convalidació, com era el "Plan de Centrales Lecheras de 1952". Tot i que podem fer referències puntuals a aquest Pla quan ho considerem oportú, com ja hem fet en algun moment, i posteriors, ens podem adreçar per un millor coneixement i comprensió als treballs d'Alicia Langreo Navarro, (1995), *Historia de la industria láctea española: Una aplicación a Asturias 1830-1995*, i d'Antonio Lacasa Godina, (1993) *El sector lácteo español*, on definiren el mateix com un fet a destacar a la història del sector lleter. El "Plan de Centrales Lecheras de 1952" s'executà mitjançant un Reglament on destacà en paraules de Lacasa Godina "...dos conceptos nuevos: el pago atendiendo a la calidad y la diferenciación de precios por zonas y períodos de tiempo ..." No deixaven però de ser normatives, i on el preu del litre de llet passà a ser una decisió ministerial. Cal dir però, que novament el canvi sobre qui decidia el preu del litre de llet fou ràpid, així doncs, el 18 de març de 1955, una disposició del Ministeri d'Agricultura deia: " Autorizar el Gobernador Civil de Girona como Presidente de la Comisión Consultiva de Centrales Lecheras, y previo informe de la misma, para establecer periódicamente el precio de venta al público, de leche higienizada y embotellada, ...", traspasant així la decisió a instàncies del Govern Civil, qui ja controlava altres aspectes relatius al mateix producte. Fons Govern Civil. Classificat a: Aumento del precio de la

Així doncs, el debat consistorial i el de la mateixa societat sobre el preu de la llet passà a d'altres instàncies.¹⁰⁶ El valor de la llet continuà com fins llavors, amb uns canvis continus, excusats amb diferents raonaments i argumentacions que en molts casos esdevenien repetitives, com podien ser per exemple el de les males collites amb el consegüent encariment dels farratges, o el de les necessitats d'abastiments de segons quina ciutat, fets que certament podien fer fluctuar els preus.

Les oscil·lacions dels preus en els aliments bàsics, i la llet formava part d'aquests, es succeïren cada cert temps, amb una tendència més o menys alcista, tot i que també s'ha de dir que es produïren baixades del preu en alguna ocasió.

A continuació il·lustrem un quadre on es presenta l'evolució dels preus durant aquests primers anys. Valorem només tres referències, que resultaren ser les originals en els inicis: el preu de la llet a les botigues o expenedories, a la finestra de la Central i el preu que rebia el ramader. Alhora en aquest exemple diferenciem els dos models de venda, en dos moments diferents. Primerament farem referència a la decisió municipal sobre el preu del litre, que correspon als mesos de 1952, i seguidament valorarem un segon moment on les autoritats ministerials eren qui decidiren els preus. Certament, no es presenten canvis significatius.

Quadre n° 17: Evolució de preus per litre de llet.

	Gener-1952	Maig-1952	Agost-1952	Sept-1954	Maig-1956
L. llet expenedoria.	3,55	3,20	3,45	4	4,25
L. llet Central.	3,15	2,80	3,05	3,65*	4
L. llet ramader.	2,50	2,10	2,35	2,90	3,2

* El preu per la compra de bidons de 30 litres sortia a 3,25 pessetes/litre.

(Elaboració pròpia a partir de dades extretes als Plens Municipals i de les disposicions fetes pels diferents Ministeris en matèria de preus d'aliments.)

Amb la nova modalitat en la fixació de preus orquestrada des de les institucions públiques estatals, no cessaren les conegudes demandes, les dels propis industrials, els

leche solicitado por "Lecherías Gerundenses S. A." GC. 684/1. i Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

¹⁰⁶ Podríem citar diferents articles on poder exemplificar aquesta preocupació ciutadana sobre els preus dels aliments, i com no amb la llet com a protagonista. Un d'aquests fou el signat per Maria Alonso, publicat el 13 de juliol de 1952 al diari *Los Sitios*, ens diu així: "... Y la noticia a que he hecho referencia es harto significativa. Nuestro Ayuntamiento ha considerado digno de su atención el problema planteado con la reciente subida del precio de la leche. A nuestros representantes no les habrán parecido bien los beneficios de los expendedores y se ha decidido la baja del precio de la Central Lechera. Ello ha repercutido en las transacciones de los demás distribuidores y más de una ama de casa respirará satisfecha al ver de nuevo volver las aguas a su antiguo cauce..." Hemeroteca Casa de la Cultura Girona.

quals formulaven peticions per fer canviar els preus a l'alça. En aquest mateix sentit els industrials lleters de Girona no foren una excepció. Els gerents de "Lecherías Gerundenses S. A.", concessionaris de la Central Lletera Municipal de Girona, s'adreçaren periòdicament al Govern Civil demanant augments de preus en la venda de llet envasada a la Central, igual que en el seu moment es dirigiren al Consistori gironí. Les raons exposades foren molt variades, exemplificant totes les argumentacions per que fossin més favorables. Així mateix, aquestes sempre s'emparaven sota la nova normativa. Tal i com veurem, els resultats obtinguts no foren sempre els desitjats pels industrials gironins; en ocasions foren negatius tot i les proves i arguments que els acompanyaven. Així per exemple es presentaren fins i tot comparacions de preus amb altres ciutats, això sí, de la mateixa zona; també es demanaren modificacions o explicacions en matèria normativa, una millor valoració i interpretació, i es denunciaven fets i pràctiques d'altres indústries, que portaven a terme una competència deslleial amb pràctiques abusives, element que valorarem amb detall a continuació. En definitiva, la relació i els contactes entre l'administració i els concessionaris fou constant i fluida. Entre les diferents trobades que hi va haver podem destacar la que tingué lloc el 1958, en què es va valorar la possibilitat d'haver de tancar portes si no es solucionava el problema dels preus.

El 1958 fou un any econòmicament complicat per a la Central Lletera. La qüestió que ho propicià fou precisament l'augment en el preu de la llet en origen. Es produí una revalorització sobre el preu del litre de llet que proporcionava el ramader. Cal tenir en compte que aquest canvi en el preu fou autoritzat per part de la mateixa administració. L'augment del valor s'havia recolzat en la mateixa legislació existent, i havia estat motivat per la puja del litre en origen, que repercutí sobre les indústries lleteres existents. Aquesta puja però, no es feia efectiva de manera automàtica per part de la concessionària de la Central, la qual havia de rebre autorització per traslladar la puja al producte que elaborava. És a dir, la puja es pagava al ramader, però inicialment no repercutia directament sobre el preu de venda al consumidor, ja que havia de ser novament el mateix Govern Civil qui ho autoritzés. Aquesta pràctica durant mesos portà a "Lecherías Gerundenses S. A." a una situació insostenible i límit. La concessionària demanava un augment de preus urgent, arribant a exposar la mala conjuntura a l'administració consistorial; argumentava a partir del preu de la llet venuda per la competència no només a Girona (fet que podia incorre en un fet irregular, segons la llei), si no també a Barcelona: les diferències s'acostaven a percentatges propers al 25%.

Les continues demandes i exigències finalment tingueren el seu efecte i s'aconseguien els següents preus, dins els quals ja constava les 0,15 pessetes per litre que havia de rebre el Consistori en els diferents conceptes:

- Preu de compra al ramader en origen.	4	Pessetes/litre.
- Preu de compra al ramader al moll de la Central.	4,05	“
- Preu de venda de llet envasada al moll de la Central.	5,47	“
- Preu de venda de llet envasada al despatx.	5,58	“
- Preu de venda de llet envasada al públic al despatx.	5,85	“
- Preu de venda de llet en bidons al moll de la Central.	5,27	“
- Preu de venda de llet en bidons a domicili.	5,38	“
- Preu de venda d'altres indústries lleteres a Girona.	6,50 *	“
- Preu de venda d'altres indústries lleteres a Barcelona.	7,40 *	“

* (Mitja de preus que corresponen a les firmes industrials de Letona, Lactaria i Lactasana) ¹⁰⁷

Tot i que la situació no es solucionà del tot, sí s'alleugerí momentàniament. S'evidencià una manca de criteri i realisme per part de les autoritats. El teòric monopoli de la Central resultava ser molt localitzat i era perjudicat per les mateixes lleis i normatives generals; d'aquí les demandes de mediació de les autoritats. Les pròpies atribucions legals resultaven ser un llast.

La relació entre la Central Lletera Municipal i La Lactaria Española. Una proximitat difícil d'encaixar. Primeres discrepàncies. El col·lapse i fallida de “Lecherías Gerundenses S. A.”.

Aquest nou apartat podria ser perfectament una continuació o una ampliació de l'anterior, atesa la relació directa amb la qüestió de fons. Hem pensat, però, que mereixia una valoració independent, ja que la convivència entre les dues entitats va arribar a afectar al propi sector. Iniciarem doncs un tema, emmarcat primerament en el període d'aquesta tercera concessió, però que tingué continuïtat en el temps, més enllà d'aquesta etapa i que anirem exposant al llarg del treball.

¹⁰⁷ Preus que foren aprovats per instàncies governatives i ministerials al novembre de 1958. Es tracta de la relació de preus aplicables a les diferents dependències que tenia o podia tindre la mateixa Central Lletera a Girona. Dades recopilades de Fons Govern Civil. Classificat a: Aumento del precio de la leche solicitado por “Lecherías Gerundenses S. A.” GC. 684/1. Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

Ens hem de situar a la dècada dels 60 del segle passat. El Govern Civil i l'empresa titular de la concessió de la Central iniciaren contactes verbals i escrits al 1962 per mirar de solucionar una qüestió, que no era nova, i per tant podem considerar heretada de la dècada anterior, si bé aquest cop adquiria un caràcter personal. L'entitat "Lecherías Gerundenses S. A." demanava una intervenció a les autoritats, que podríem definir com una mediació, essent una de les parts implicades un dels propis components inicials del grup concessionari. Es tractava de la Lactaria Española de Vidreres, qui tenia com a Gerent el ja conegut Enric Mercadal Pomar. Cal dir que, en aquesta ocasió, el representant de la Central que exposà les demandes al Governador no fou lògicament el mateix Mercadal, que aquesta vegada representava a la Lactaria, a la qual pertanyia. Les demandes foren exposades pels senyors Luís Portabella i Buenaventura Playa Coll, President del Consell d'Administració i Conseller Delegat de "Lecherías Gerundenses S. A.", respectivament, que passaren a substituir de ple les funcions desenvolupades per l'anterior Gerent.

La Lactaria Española, com coneixerem amb més detall posteriorment, fou una indústria creada a Sils a la dècada dels 40, i traslladada poc temps després al poble veí de Vidreres. Tot i formà part de la titularitat inicial de la concessió de la Central i jugar un paper actiu i dinàmic dins "Lecherías Gerundenses S. A.", la Lactaria i els seus responsables s'anaren distanciant del grup, fins acabar sortint-se'n de la societat lletera.

La desvinculació entre les dues entitats es produí a finals dels anys 50. No he trobat documentació oficial que així ho acrediti, però he arribat a aquesta conclusió a partir de dues fonts prou diferents. Una d'elles te a veure amb la memòria i el record, i la portem a terme gràcies a les entrevistes realitzades a una persona que treballà a l'empresa lletera selvatana, a Sils i Vidreres, Miquel Cantó Mir.¹⁰⁸ La seva vivència personal i professional, tot i les precaucions que s'han de prendre, resulta molt enriquidora, plena de detalls que s'escapen de la documentació escrita. Miquel Cantó ens confirma aquesta ruptura i conseqüentment l'escissió definitiva; també ho fa la segona font, aquest cop documentada, on es descriuen els esdeveniments que succeïren en aquells anys. Els fets per si sols donen peu a creure que realment es produí dita desvinculació, tot i no tenir-ne evidències directes, perquè la competència i rivalitat

¹⁰⁸ Amb el Sr. Miquel Cantó Mir varem realitzar dues entrevistes, es portaren a terme al seu domicili particular, el 20 de Juny del 2006 i el 12 de Juny del 2013. Veí de Vidreres, però nascut a Sils. Als quinze anys inicià la seva vinculació laboral amb el sector lleter a Lactaria Española. Fou l'any 1950 i a Sils; per tant es tracta d'una persona que va viure de ple aquells temps i els seus esdeveniments. El seu exemple resulta prou vàlid i enriquidor, tot i les precaucions que s'han de prendre en aquests casos. Cal dir, que utilitzarem novament els seus records quan fem referència directa a l'exemple de la Lactaria.

comercial que es desprèn de la documentació existent no encaixa amb la teòrica existència d'una societat on podien conviure dues empreses "rivals".

Lactaria Española inicià durant aquells anys un creixement industrial particular i propi. La necessitat de matèria primera per portar a terme aquest desenvolupament era un element indispensable i bàsic, lògicament, i aquest fet degué propiciar que topés directament amb els interessos de la Central de Girona. Cal dir que tant en el cas de la Central com en el de la Lactaria el producte que necessitaven en origen i el que oferien al mercat era el mateix: per tant competien entre ells. El problema que es generà fou el primer d'un seguit de trompades que s'anaren succeint.

Realment creiem que la confluència d'interessos entre entitats portaren a les desavinences entre els socis i la conseqüent escissió dels concessionaris. No deixa de ser una hipòtesi, ja que no tenim fonaments demostrables, però hi ha una sèrie d'exemples que així ho permeten fer creure. No sabem el per què ni com es produí la sortida de La Lactaria de la concessió de la Central, la qual fou membre originari de la mateixa "Lecherías Gerundenses S. A.", però si tots els conflictes que succeïren. Cal dir que alguns d'aquests requeriren de la via judicial per ser resolts, com veurem posteriorment. La lloada normativa que es generà amb l'aplicació del "Plan de Centrales Lecheras del 1952" presentava llacunes de tot tipus i aquestes propiciaren que s'ocasionessin interpretacions oposades amb conseqüents conflictes i contratemps.

La qüestió fou generada pel fet següent; la Lactaria Española de Vidreres era una indústria lletera que actuava sota la legalitat del Reglament del "Plan de Centrales Lecheras del 1952". Tot i no definir-se tècnicament com a Central lletera, realment ho era, ja que feia les mateixes funcions. Es tractava d'un centre industrial de propietat privada on s'higienitzava i s'envasava llet que llavors proporcionava al mercat. Així mateix, portava a terme les seves actuacions comercials a la mateixa província on existia una Central Lletera Municipal, o sigui la de Girona. L'assumpte que propicià el problema fou molt senzill, i actualment ho definiríem com a competència real, sense entrar en detalls: la firma Lactaria Española pagava més cara la llet en origen al ramader que la pròpia Central.¹⁰⁹ Aquest preu més favorable fou ofertat a ramaders que

¹⁰⁹ Les diferents indústries lleteres existents a Girona, junt amb les que començaven a operar pagaven preus diferents al ramader, existien uns mínims regulats, però no uns màxims. Una nota extreta de la documentació presentada per Buenaventura Plaja al Govern Civil ens deia el següent: "Los empleados de la Industria que ha motivado el aumento del precio de la leche (Lactaria Española, de Vidreres), han manifestado a los ganaderos que abastecen a la Central, que su Industria abonará siempre, veinte céntimos por encima del precio que cotice la mentada Central de Gerona." Fons Govern Civil. Classificat a:

tradicionalment havien abastit la Central, ja que no existia cap norma que ho prohibís. La qüestió que es plantejà al Govern Civil tenia una doble lectura i només la mediació podia tenir la solució. Si l'entitat concessionària igualava l'oferta o pretenia superar-la es podia trobar amb el seu propi ofegament econòmic, ja que posteriorment no podria incrementar el preu de venda al consumidor quan ho considerés. Totes les accions que volgués efectuar la Central i tinguessin un component econòmic relacionat amb el preu del litre de llet, tant en origen com de venda al mercat, havia de ser aprovat per les instàncies públiques corresponents.

Es tractava d'una situació que no s'hauria d'haver produït mai, i menys quan la Lactaria havia format part de la pròpia concessió, i per tant coneixia les dificultats existents. La mediació o intervenció que demanaven Plaja i Portabella al Govern Civil podia tenir difícil solució, ja que s'havia de frenar una activitat necessària o modificar unes normes pròpies. Resultava que el mateix Reglament vigent donava raó d'acció a la Lactaria. En aquest, no es contemplava una situació com aquesta; tot el contrari, l'activitat industrial privada legalment establerta a la zona no pagava menys al propi ramader que la Central, com sí s'estipulava en algun dels articles del Reglament referent a uns mínims, que en canvi sí havia de complir la Lletera municipal. El problema podia ser un altre.¹¹⁰

El conflicte creat obria molts interrogants i dubtes, ahora que requeria ser analitzat amb cautela: era el creixement de l'establiment de Vidreres el responsable de la situació de la Central?; existien mancances legals que donaven peu a accions paral·leles i situacions confuses?; tothom actuava dins la normativa legal? En la realitat es conjugaven diferents factors, i possiblement si no hagués estat la Lactaria, segurament una altre indústria propera a la zona hagués fet el mateix. A aquesta competència es sumaven unes lleis que permetien actuacions monopolistes. Així doncs, ningú podia vendre llet a Girona que no fos de la Central; però resultava que un mínim de tres firmes privades confluien en els comerços gironins, i en alguns exercicis aquest

Aumento del precio de la leche solicitado por "Lecherías Gerundenses S. A." GC. 684/1. Arxiu Històric de Girona. (AHGi).

¹¹⁰ Les diferents indústries lleteres existents a Girona, junt amb les que començaven a operar pagaven preus diferents al ramader. La legislació competent remarcava que existien uns mínims en el preu que cobrava el productor, que en moltes ocasions venia marcat per les pròpies indústries privades, però no uns màxims, per tant existia una llibertat tolerada. Els contactes entre els concessionaris i el Govern Civil es mantingueren durant tot el temps en que el preu del litre de la lletera municipal fou controlat per instàncies polítiques. En els Annexes, Document 40 exposem un seguit de taules amb tota una relació i evolució dels preus per litre de llet, presentats interessadament per la Central Lletera i aprovats pel Govern Civil, en alguns dels casos pels propis Ministeris.

nombre d'empreses lleteres era fins i tot superat. Davant d'aquesta situació s'obrien una sèrie de qüestions, i havien de ser les mateixes autoritats les que havien de respondre davant dels fets, ja fos denunciant la permissivitat que podia haver hagut darrera certes irregularitats o reinterpretant les normes.

La Central Lletera de Girona es trobà lligada legalment per les mateixes normes que li havien atorgat un caràcter teòricament privilegiat, i alhora tancada o perjudicada indirectament per la proximitat geogràfica amb Barcelona. Així, de manera resumida, podem descriure uns problemes que foren més palesos en el moment de competir comercialment amb la Lactaria. Per un costat, la reglamentació dels preus, amb una llibertat d'acció per uns i amb estricta compliment per uns altres, que oficialment es nomenaven: “productos alimenticios sometidos a régimen de libertad de precio y distribución”, una llibertat acotada per la Central. Així mateix, s'havia d'afegir el tema de la diferenciació de les zones geogràfiques, fet que tampoc resultava positiu. La zona lletera de la Central de Girona es trobava situada molt prop d'un mercat potent i creixent molt proper, com era la ciutat de Barcelona que, lògicament, pertanyia a una regió productiva diferent a la gironina, i on els preus eren diferents, més elevats.

Es pot arribar a entendre que qualsevol entitat capacitada per fer-ho volgués fer negoci amb un mercat ampli i en vies de creixement. No oblidem que la concessió estava a nom de diferents industrials particulars, i així es comprometeren inicialment.

Com hem anat dient, no coneixem quines foren les raons reals de la separació, però sí els esdeveniments posteriors. Èticament, La Lactaria Española, com antic membre de “Lecherías Gerundenses S. A.”, no hauria d'haver tractat amb els ramaders que abastien la Central, però el creixement propi així ho exigí. Aquesta situació i la conseqüent batalla pels preus es prolongà durant uns anys i el resultat fou fatídic per a l'economia de la concessionària de la Central. Les autoritats es comprometeren a compensar l'acció, però el mal ja estava fet. Les solucions adoptades pel Govern Civil arribaren tard. No fou suficient incrementar el preu de venda de la llet al públic i alhora permetre pagar més per la llet en origen. Molts ramaders ja venien la llet a l'entitat privada. De totes les centrals lleteres públiques existents i homologades a l'Estat espanyol, als anys seixanta, la menys productiva quantitativament en litres resultava ser la gironina, quan pocs anys abans havia estat la pionera.¹¹¹

¹¹¹ Dues referències fan al·lusió a aquest fet. Una primera correspon al balanç de l'any 1957, presentat l'any següent. Resulta interessant conèixer la comparació amb les demés Centrals públiques: “Los actuales costos de tratamiento higiénico de la leche y márgenes industriales y comerciales, fueron

L'any 1961 el Consistori gironí prorrogava la concessió a favor dels actuals llogaters durant un any més, i així es va anar prorrogant any rere any fins la renúncia de "Lecherías Gerundenses S. A.", que es produí l'agost de 1966, cessant definitivament la producció a la Central a l'octubre del mateix any. La precària situació líquida de la concessionària, no dels seus gerents, precipità la renúncia a l'explotació després d'una demora temporal, però sense cap més pròrroga anual, o revocació.¹¹²

La relació entre la Lactaria Española i la Central Lletera continuà per camins molt propers fins al punt de solapar-se o oposar-se. Paral·lelament a l'afer del preu del litre de llet, a la venda de llet a la ciutat de Girona, i a l'absorció de ramaders lleters per part de la Lactaria extrets de la Central, es produí un fet insòlit. L'afany per créixer industrialment i controlar la màxima llet possible per part de l'empresa vidrerenca, la va portar a realitzar accions fins i tot inesperades, que tenien una difícil explicació, o en tot cas confusa i atípica. Segons reflecteix l'Acta consistorial de l'Ajuntament de Girona

debidamente señalados por aquellos Ministerios, y aprobados por Orden de la Presidencia del Gobierno de fecha 28 de diciembre de 1957 (B. O. del 6-1-1958), y su cuantía resulta inferior a las demás Centrales Lecheras en marcha (como la de Badajoz, Las Palmas, Zaragoza y Bilbao), a pesar de que el volumen de producción de la de Gerona, es notoriamente inferior al de aquellas." Una segona cita correspon a dades del 1964, que tot i no fer referència expressa diu així: "El margen bruto diferencial resultante a 2,17 pesetas litro, es aproximadamente igual al de las 16 Centrales Lecheras que vienen funcionando en España, a pesar del reducido consumo de la población gerundense, en relación con las principales capitales de la Nación, donde funcionan tales Centros" Fons Govern Civil. Classificat a: Aumento del precio de la leche solicitado por "Lecherías Gerundenses S. A." GC. 684/1. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.).

¹¹² Dues fonts fan referència clara a la renúncia administrativa i a la situació particular de l'entitat "Lecherías Gerundenses S.A." Una d'elles correspon a l'estament consistorial de Girona. Acta del Ple celebrat el 3 de desembre de 1965, el Secretari de l'Alcaldia de Girona fa constar el següent: "Instancia del señor Presidente del Consejo de Administración de Lecherías Gerundenses S.A., don Luís Portabella Conte-Lacoste, fecha 22 de Noviembre próximo pasado, y presentada en el Registro de Entrada de este Ayuntamiento el día 26 del propio mes, por lo que comunica a esta Excma. Corporación municipal, que la Sociedad de su representación con fecha 19 del propio mes de Noviembre, tomó el acuerdo de no solicitar ni aceptar ninguna otra prórroga anual de la concesión de la explotación de la Central Lechera Municipal de esta capital, dando por terminada dicha concesión el día 17 de Enero de 1966." Com veurem posteriorment aquesta data s'amplià temporalment. Llibre d'Actes 1964-1967, classificat a R 5057 UI 11798, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (AMGi).

L'altre font pertany a documentació del Govern Civil. Aquest document en qüestió tenia un cert caràcter de memòria, d'evolució històrica del propi establiment, tot i que el seu contingut real i finalitat era purament econòmic. En aquest doncs, el propi Govern Civil amb caràcter urgent reunia la "Comisión Delegada de Asuntos Económicos" per tractar un tema ja conegut, el dels preus de la llet, ja que requeria novament una intervenció per evitar un mal econòmic a la ja quarta concessionària de la Central, 1968. Aquest cop tenia un caràcter urgent. És en aquesta documentació oficial on se'ns dona a conèixer en quines condicions finalitzà "Lecherías Gerundenses S.A." el seu lligam amb la Central, ens diu així: "La necesidad de evitar toda posible interrupción de un servicio de tal vital importancia para la Ciudad, como es el suministro diario de leche higienizada, y la falta de aspirantes a hacerse cargo del mismo, obligó al Ayuntamiento a prorrogar la concesión a favor de "Lecherías Gerundenses S. A." durante 4 años más, hasta que por pérdidas del capital social en porcentaje muy elevado se disolvió y liquidó dicha Compañía Mercantil. El mecanismo de precios, y el bloqueo del precio de venta de la leche al público, por debajo del coste de explotación, obligó a dicha empresa concesionaria a soportar gravísimas pérdidas, ..." Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (AHGi)

amb data 9 de desembre de 1960, la Lactaria Española sol·licità al Consistori gironí instal·lar una segona Central Lletera a la capital provincial. Aquesta petició ja tenia l'aprovació de la "Comisión Consultiva Provincial de Centrales Lecheras", òrgan depenent d'estructures governatives estatals, o sigui del Govern Civil,¹¹³ però requeria indispensablement la de l'Ajuntament.

La resposta consistorial fou negativa, impugnant alhora tots els acords adoptats, en aquest sentit i tema, entre la Lactaria Española i la "Comisión Consultiva Provincial de Centrales Lecheras". Fou una resolució ràpida i unànime, ja que els acords citats només feia tres dies que s'havien produït i tot el Ple gironí es mostrà contrari a la sol·licitud. Tot i això, la negativa institucional no fou solament informativa, sinó que anà acompanyada d'una sèrie d'arguments i raonaments que valoraven la no viabilitat i necessitat d'una segona Central Lletera.

Així mateix, l'Alcaldia de Girona es dirigia a la Comisión Consultiva Provincial de Centrales Lecheras, presidida pel Governador Civil, a qui feia extensible l'exposició dels estudis previs que avalaven la seva decisió.¹¹⁴

La posició consistorial la podríem definir com a lògica i coherent, però ens queden una sèrie de dubtes sobre les actuacions realitzades pel propi Govern Civil i per la Lactaria Española S.A., com per exemple, entre d'altres, aquestes dues: quin interès o quines intencions podia amagar aquesta proposició per part de l'entitat privada? a què es podia deure aquest suport governamental si coneixien la poca viabilitat? Per poder donar una resposta coherent hem de fixar-nos en el decurs dels esdeveniments succeïts entre tots els implicats. No coneixem una raó o una explicació totalment contemporània que comportés aquesta acció. Sí sabem però, que al llarg de diferents anys, Lactaria Española S.A. utilitzà tot tipus de medis per fer-se càrrec de tot el mercat gironí, tant el

¹¹³ Llibre d'Actes 1958-1961, classificat a R 5188 UI 11796, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

¹¹⁴ El Consistori gironí recollí en Acta les següents valoracions, que alhora defensaven dita negativa. Aquestes quatre consideracions deixaven clar a qui corresponia la decisió sobre la instauració o no d'un establiment com el que es requeria, són els següents: "a) Que la Central Lechera municipal, debidamente autorizada y reconocida y en funcionamiento, no tiene caducada la concesión de que fue objeto por mientras no se modifique la legislación vigente en esta materia. b) Que dado el consumo actual y futuro previsible de la ciudad de Gerona (no sobrepasa los 6.000 litros día), hacen que sea antieconómico e impracticable el funcionamiento simultáneo de dos Centrales Lecheras y si examinamos los censos de las principales poblaciones que en España disponen de Central Lechera, queda muy claro la improcedencia de establecer una segunda Central en Gerona. c) Que se trata de un servicio eminentemente municipal y así lo reconoce el artículo 21 de Centrales Lecheras. d) Que el precio de venta al público de la leche procedente de la Central es regulado por la Comisión Consultiva o por la Autoridad Superior en la materia y deja en libertad a los demás industriales del ramo. f) Que la interpretación de los preceptos que regulan el servicio de centrales, ha de darse preferencia a los de rango superior." Llibre d'Actes 1958-1961, classificat a R 5188 UI 11796, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

de ciutat com el de tota la província, tant el de la llet de recollida, dita crua, com el de les llets ja situades a l'abast del consumidor, o sigui les elaborades industrialment. Cal dir que a les mateixes Actes consistorials o als documents oficials que es registraven al Govern Civil i a la mateixa premsa, quan es feia al·lusió directa a la Lactaria i a la seva activitat, les paraules afany, ambició i creixement no hi mancaven.

La vinculació i suport del Govern Civil podia deure's a un simple tracte de favor o un compliment legal, o quelcom més. Com coneixerem posteriorment amb millors detalls, podem avançar que no havia de ser necessàriament una qüestió derivada de les visites i els obsequis que es podien oferir a les autoritats; podia ser degut a fets o raons més particulars, fins i tot més simples o personals. L'ajuda governamental podia tenir uns orígens o unes arrels anteriors, si tenim en compte que les persones visibles i responsables de la Lactaria Espanyola havien estat membres de l'aparell social i militar del regim franquista. Cal dir però, que aquest suport de les institucions fou l'últim. No es produí cap més afinitat i aliatge sempre que el tema d'interès, o a discutir, es vinculava amb la Central Lletera de Girona. En canvi, si es reproduí amb d'altres objectius o proposicions.

Aquesta maniobra o petició podia tenir una lectura diferent, però molt forçada, com veurem. L'opció de fer una nova Central es podia relacionar a una sol·licitud que es presentà en el sí del Consistori, exactament en els mateixos Plens, on es plantejà traslladar l'establiment lleter a unes noves dependències. S'ha de puntualitzar però, que aquesta opció es presentà l'any 1954, molt lluny temporalment de les intencions de la lletera selvatana.¹¹⁵ La formulació com sabem no prosperà, tot i ser una possibilitat amb opcions de futur.

Segons avancem cronològicament en l'exposició del treball anirem coneixent altres trobades interessades entre l'entitat vidrerenca i l'establiment gironí. Totes elles ens ajudaran a entendre millor a què es podia deure aquest continu interès de la Lactaria per la Central. Era només afany i ambició, o quelcom més? Podem formular diferents hipòtesis respecte als vincles existents entre les dues existents. La majoria de maniobres empresarials que portà a terme la Lactaria Espanyola a la província de Girona, per no dir totes, tenien vinculació amb els interessos de la Central de manera directa o indirecta. Aquesta relació, com veurem s'anà enterbolint, entrant en una dinàmica que podríem

¹¹⁵ La data exacta de la celebració del Ple consistorial fou el 9 de juliol del 1954, a: Llibre d'Actes 1954-1958. classificat a R 5187 UI 11795, dins Documentació Singular. A.M.Gi.

definir com d'obstinació o entestament, acabant fins i tot en els tribunals, que com veurem tampoc foren la solució.

Finalitzat el contracte vinculant amb “Lecherías Gerundenses S. A.” s'obrí novament a concurs la concessió de la Central Lletera. Els motius principals d'aquesta desvinculació es podien resumir bàsicament en els problemes econòmics que hem anat exposant, encara que també es podria incloure algun altre factor o raonament, com ara per exemple el cansament o esgotament dels diferents socis davant la lentitud en la solució dels problemes existents. Així, a les últimes accions i sol·licituds portades a terme pels diferents membres de “Lecherías Gerundenses S. A.” es denotava una menor intensitat davant les qüestions existents. Un exemple el tenim amb les últimes revisions i renovacions del contracte de la concessió, on s'evidencia la pèrdua d'interès d'aquests empresaris, que no volien repetir la relació. Així mateix, la dedicació i preocupació pels seus negocis particulars també era un element més a tenir en compte, igual o més important que la lletera pública, alhora que també requerien i ocupaven un temps igual de necessari que el dedicat a la Central.

La publicació del nou concurs per part del Consistori gironí per optar a la concessió pública de la Central municipal obrí el camí a la desvinculació de “Lecherías Gerundenses S. A.”, així com a la seva posterior desaparició com a empresa i com a grup lleter. L'aparició de nous aspirants a la convocatòria va fer possible la total desvinculació. La sorpresa fou que entre aquests hi havia un dels iniciadors de la mateixa “Lecherías Gerundenses S. A.”, La Lactaria Española S.A., qui pocs anys abans s'havia emancipat del mateix grup d'empreses.

2.9. La quarta concessió de la Central Lletera Municipal. Privatització de l'establiment: de Central Lletera Municipal a Làctics Clarió dins un moment de canvis polítics i econòmics que marcaren el futur.

Aquesta nova etapa de l'establiment lleter requereix una exposició prèvia introductòria. Cal dir que sota el mateix enunciat inclourem dues situacions de la Lletera, legals i diferents. La raó principal per estudiar-les dins un mateix apartat, malgrat les diferències que s'aniran veient, es poden resumir en aquest fet: el titular de la darrera concessió municipal i el nou propietari de l'establiment, un cop executada la privatització, fou la mateixa persona.

Una última concessió institucional, on destaquen tota mena de detalls i peculiaritats interessants.

La quarta concessió municipal i última de la Central seguí el mateix procediment administratiu que les anteriors, tot i que com veurem es presentaren una sèrie de circumstàncies en el decurs del procés, que van fer que fos particular. També va ser la que es va perllongar més en el temps. Alguns d'aquests fets i detalls tingueren una certa influència en l'elecció del nou titular, com veurem en el seu moment oportú.

La titularitat de l'explotació es concedí després del corresponent concurs previ, amb la presentació i participació de tots els pretendents a la concessió. Però, ja amb anterioritat al concurs i consegüent atorgament, es produí un fet inèdit i insòlit que fou plenament determinant.

Com hem exposat anteriorment, la decisió presa a finals del 1965 per "Lecherías Gerundenses S. A.", "de no solicitar ni aceptar ninguna otra prórroga anual de la concesión", ¹¹⁶ donant per finalitzada la relació contractual el 17 de gener de 1966, va fer que l'abastiment públic de llet a Girona quedés aturat. Per evitar aquesta situació, l'Ajuntament i l'entitat concessionària arribaren a un acord mutu, i prorrogaren temporalment la concessió fins solucionar el problema, que no era un altre que trobar nous llogaters per a la Central. Aquesta temporalitat tingué una primera periodicitat de tres mesos, ¹¹⁷ que es perllongà amb una nova renovació, concloent finalment la relació el 15 d'octubre del mateix 1966.

Durant aquests mesos extres es produïren dues noves comunicacions dels responsables de "Lecherías Gerundenses S. A." adreçades a l'Ajuntament, segons es recollí a les corresponents Actes consistorials. Un primer document exposat fou signat el 8 de juliol pel ja citat Luís Portabella Conte-Lacoste, President del Consell d'Administració de l'entitat concessionària, ja dins el segon trimestre prorrogat. En ell repetia novament donar a conèixer la voluntat de no acceptar cap més renovació o pròrroga del contracte que els vinculava. A la mateixa Acta, el Consistori exposava que

¹¹⁶ La data exacta de la celebració del Ple consistorial fou el 3 de desembre del 1965, a: Llibre d'Actes 1964-1967. classificat a R 5057 UI 11798, dins Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

¹¹⁷ Aquesta pròrroga quedà recollida a l'Acta del Ple celebrat el 4 de febrer de 1966, a: Llibre d'Actes 1964-1967. Classificat a R 5057 UI 11798. Documentació Singular. A.M.Gi.

convocava un nou concurs per a l'explotació de la Central sense definir-lo amb claredat: remetia al Plec de condicions però no concretava dates o terminis.¹¹⁸

La segona comunicació de l'entitat concessionària es presentà el 2 de setembre d'aquell mateix any. Aquest cop fou transcrita pel Conseller Delegat de "Lecherías Gerundenses S. A.", Buenaventura Playa Coll, tal com recull l'Acta del Ple celebrat el 7 d'octubre. En aquesta notificació es comunica que el 15 del mateix octubre l'entitat concessionària cessaria definitivament el servei d'explotació de la Central Lletera. Així mateix, el contingut de l'Acta revela que la comunicació desvinculant fou un fet que no agafà per sorpresa al Consistori, ja que aquest ja havia estat preparant-se per a la citada comunicació. Alhora, a la mateixa Acta s'aprova de manera urgent la contractació d'un concessionari provisional, que es faria càrrec de l'explotació de l'establiment i del subministre de llet, fins que resultés definitivament adjudicada la llicència a través del pertinent concurs públic. Igualment, a la mateixa comunicació era s'adjudicava aquesta provisionalitat a la persona de Magín Clarió Salillas.¹¹⁹ Aquesta solució, com hem citat anteriorment, i com veurem, no sols marcà el present de la Central, si no també el futur, ja que marcà el camí de la privatització.

Aquesta celeritat en la solució generà interrogants i tota mena de dubtes en alguns membres del propi Consistori. També la premsa escrita es va fer sentir amb opinions i articles. La ràpida reacció que adoptà el Consistori fou el que va sorprendre, més que l'elecció personal i la pròpia resolució adoptada. En la defensa i argumentació de l'Alcaldia les necessitats socials i sanitàries semblaren prevaler per sobre de qualsevol debat polític. Des de les autoritats competents es reclamava una solució urgent i pràctica; ja hi hauria temps per altres detalls o qüestions. L'Ajuntament gironí exposà a continuació el perquè es concedí la provisionalitat a Clarió Salillas. Es tractava d'una persona que coneixia el sector industrial lleter gironí. Provenia de Massanet de la Selva, on regentava un negoci que ja treballava amb la llet, "Lecherías de la Selva". A escala local recollia i higienitzava llet que llavors venia a particulars, petits comerços o d'altres intermediaris. Alhora, havia estat una persona que havia estat vinculada laboralment i econòmicament als antics concessionaris, "Lecherías Gerundenses S. A.", i també era conegut per diferents membres del Consistori gironí. La seva provisionalitat

¹¹⁸ Ítem. nº. 117.

¹¹⁹ Acta consistorial que correspon al Ple celebrat el 7 d'octubre de 1966, a: Llibre d'Actes 1964-1967. Classificat a R 5057 UI 11798. Documentació Singular. A.M.Gi.

no fou fruit de la casualitat o de l'atzar; en canvi sí semblava que es podien obrir noves expectatives.¹²⁰

Cal dir però, que si analitzem la situació des d'un altre angle, podríem qüestionar la manera de fer de l'Ajuntament. Les anteriors renovacions anuals de la concessió, dels últims inquilins, tal com descriuen les diferents actes dels Plens, deixaven veure que es treballava en una línia reformadora per part del Consistori, amb noves orientacions per millorar el propi contracte de la Central.¹²¹ Podem arribar a creure, doncs, que aquest treball havia iniciat el seu camí, i s'estava preparant per donar els seus fruits, tot i que va arribar abans la no acceptació d'una nova pròrroga per part dels concessionaris establerts, sense conèixer les noves línies de treball, que no un nou model o quelcom diferent vinculat a la pròpia Lletera.¹²²

Com a fet aparentment anecdòtic, però que pot tenir el seu interès, podem citar que la presentació oficial de la concessió provisional a Magín Clarió es produís en el mateix dia i Ple que la renúncia definitiva de l'anterior llogater de la Central, "Lecherías Gerundenses S. A.". Es tractà d'una casualitat premeditada i amb una renúncia acordada per part dels concessionaris, els quals no deixaren la Central fins que no fou novament cedida, en aquest cas a Magín Clarió. Les dades clau foren el 15 d'octubre, on uns marxaren, i el dia següent, el 16, en què els altres arribaven. Així mateix, el mes de diferència entre l'escrit número 1050 presentat per Buenaventura Plaja el 2 de setembre

¹²⁰ Dins una memòria presentada al Govern Civil el 14 de maig de 1968, on es feia al·lusió als problemes que travessava la Central Lletera, derivats de la llibertat de preus per comprar llet crua per part de les diferents indústries, es desprenia una encertada elecció: "Providencialmente, un modesto industrial lechero de Massanet de la Selva, después de numerosas gestiones realizadas por miembros del Consistorio, se hizo cargo eventualmente de los servicios de la Central Lechera Municipal." Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

Així mateix, de l'Acta oficial, citada anteriorment, la del 7 d'octubre de 1966, extraiem l'atorgament corresponent: "3º.- Adjudicar directamente a don Magín Clarió Salillas, la prestación del servicio de explotación de la Central Lechera Municipal, por el período de tiempo antes referido y con estricta sujeción a las disposiciones del Reglamento de Contratación de las Corporaciones locales y al Pliego de Condiciones probado en sesión plenaria de 4 de Mayo de 1951, y que rigió en concesión finalizada." Llibre d'Actes 1964-1967. Classificat a R 5057 UI 11798. Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

¹²¹ Les corresponents renovacions de la concessió amb "Lecherías Gerundenses S.A." es troben classificades a les següents referències: la primera renovació el 3 de novembre de 1961 a: Llibre d'Actes 1958-1961. Classificat a R 5188 UI 11796, la segona renovació de la concessió es produí el 9 de novembre de 1962, la tercera correspon al dia 6 de desembre de 1963 a: Llibre d'Actes 1961-1964. Classificat a R 5056 UI 11797 i per últim, la quarta renovació fou aprovada el 5 de febrer de 1965 a: Llibre d'Actes 1964-1967. Classificat a R 5057 UI 11798, totes elles dins el conjunt de Documentació Singular. A.M.Gi.

¹²² A l'Acta de l'última renovació, al febrer de 1965, es deia el següent: "Prorrogar, por mientras no se llegue a adoptar resolución definitiva sobre los proyectos y propósitos que abriga la Corporación municipal con respecto al futuro de la Central Lechera de su propiedad, ...", així mateix a l'anterior renovació, la del desembre del 1963, es referia un comentari sobre les noves orientacions que s'estaven portant a terme a d'altres centrals lleteres.

i la celebració del Ple el 7 d'octubre, on es donaren a conèixer tots els esdeveniments, fou el període de temps en què acabar de lligar-se la provisionalitat. Tots aquests elements condueixen a pensar que no existí celeritat en la solució adoptada.

Encara podríem afegir un altre detall més que va en aquesta mateixa línia. Es tracta de l'anunci oficial comunicat pel Consistori gironí a través del B.O.E, exactament a la publicació nº 234 i amb data del 30 de setembre de 1966. Tot i que la signatura de l'Alcalde fou registrada el 5 d'octubre del mateix any, en aquest s'anunciava el corresponent concurs per la concessió de la Central per una duració de deu anys.¹²³ Resultava també interessant que el mateix anunci exposés el següent: "El Tipo de esta Licitación es de ciento cincuenta y seis mil quinientas pesetas como mínimo, ..." . Tant com la quantitat destacava aquest "*com a mínim*". Finalment el valor de la licitació arribà a les 180.000 pts. En aquesta mateixa cita es podia conèixer quina era la data final de presentació de candidatures al concurs de concessió, el 25 de setembre a les 13 hores. Com veurem tot plegat finalment fou modificat.

Aquesta elecció transitòria havia de donar peu a un concurs públic, obert a tots aquells individus i empreses interessades a l'adjudicació de la concessió, com així fou. Però, també hi hagué una nova peculiaritat. El concurs en sí fou declarat desert i anul·lat inicialment. La raó fou la tramitació d'un Decret el mateix octubre, el 2478/66, que establia un nou règim regulador de les Centrals Lleteres i d'altres indústries làcties. Per tant, s'havien d'adaptar les disposicions del Decret i normalitzar la situació de la Central. El 9 de desembre de 1966 el Consistori gironí en Ple havia de confirmar quina era la data exacta per celebrar el nou concurs, que recordem inicialment havia estat obert el 5 d'agost passat, i declarat alhora desert amb efectes des d'aquell dia.¹²⁴ Una dada prou interessant que cal destacar fou el nombre de licitadors que es presentaren al frustrat concurs: un total de sis proposicions de les que destaquem les de Magín Clarió i "La Lactaria Española S.A."¹²⁵

El 30 de desembre següent es convocava novament el concurs per adjudicar la concessió. Si el 9 de desembre anterior, el Tinent Alcalde Ponent de la Comissió informativa d'Assistència Social, Julián Arenas Cárdenas, informava que el concurs havia de ser declarat desert, per haver estat promulgat el Decret 2478/66 del 6 d'octubre

¹²³ Anunci publicat al Diari *Los Sitios* el 8 d'octubre de 1966. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona.

¹²⁴ Llibre d'Actes 1964-1967. Classificat a R 5057 UI 11798, dins Documentació. Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

¹²⁵ Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

durant la tramitació del concurs, ara, el 30 de desembre, el mateix Julián Arenas exposava una proposta de la Comissió on adaptava la situació de la Central a les noves directrius del Decret aprovat.¹²⁶ Debatuda i acceptada la proposta presentada, quedava novament obert el concurs, celebrant l'obertura de proposicions el dia 20 de febrer del 1967 i adjudicant la concessió definitiva el següent 3 de març. Enrere quedava un ball de dades, tot per portar a terme correctament el procés.

Es presentaren quatre candidatures, essent escollida la proposició de Magín Clarió Salillas. Dels restants concursants no podem obviar que també participà "Lactaria Española S.A." No coneixem en canvi qui foren els dos restants opositors, descartats en una primera selecció. Cal destacar que davant l'elecció resultant no es va interposar cap recurs, ja fos públic o particular.

Segons la premsa escrita del moment, la proposta de Magín Clarió fou més atractiva econòmicament i fou aquesta, en un primer moment, una de les qüestions que va fer decantar l'elecció. El dia després de l'adjudicació de la Central Lletera, el diari "*Los Sitios*" publicà el següent:

“... se proponía le fuera otorgada su oferta de 220.000 pesetas anuales durante 10 años, más un fondo de amortización de 0,05 pesetas por litro que representaban 45.000 pesetas anuales”.¹²⁷

Dies després, l'argumentació que apareixia a la mateixa premsa tenia ja un contingut diferent i es succeïren articles i columnes amb nous arguments. Aquests tenien un caràcter més social, fins i tot es podien definir com sentimentals, i desprenien una certa animadversió o repulsa vers les altres opcions. Sense citar-la, es referien a la candidatura representada per La Lactaria Española, amb instal·lacions lleteres a les localitats gironines de Vidreres i Figueres, aquestes últimes recentment inaugurades. Podien haver estat l'existència d'aquestes mateixes, i la seva proximitat, les que podien

¹²⁶ Igual que amb el "Plan de Centrales Lecheras de 1952", per un correcte coneixement del Decret 2478/66 ens adreçarem a treballs i estudis amb una base més experimentada i pràctica. Així per exemple podem citar els treballs d'Antonio Lacasa Godina (1993), *El sector lácteo español*, o el d'Alicia Langreo Navarro (1995). *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, com també el de Rafael Domínguez Martín (2001), "Las transformaciones del sector ganadero de España (1940-1985)." Simplement ens referirem a aquestes reglamentacions de manera específica quan sigui obligadament necessari. La Central Lletera de Girona igual que fou convalidada a la reglamentació sorgida del 1952, també ho fou amb el Decret del 1966, legislació aquesta última que podem considerar com una continuació de la primera. Si transcriurem en canvi el nou plec de condicions pel concurs de la Central amb la corresponent adaptació del nou Decret, Annexes al Document 41.

¹²⁷ Diari *Los Sitios*, publicacions del 4 de març de 1967. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

fer perillar el futur de la Central gironina. Transcrivim per exemple un article de dos dies després de l'adjudicació:

“... se había otorgado a la empresa que presentó mejores condiciones económicas y que además respeta la plantilla de dichas instalaciones, con lo cual, Gerona continuará teniendo estas instalaciones en su mismo término municipal, cosa que hubiera podido desaparecer y no hubiera sido ni justo ni económico para todos, ...”
128

També cal dir, però, que molts comentaris i articles sobre aquest tema no deixaven de ser interpretacions i opinions, fins i tot especulacions. Però, certament, les relacions i conflictes succeïts amb el rerefons de la Central, entre els seus anteriors concessionaris i la candidatura de La Lactaria, encara tenien un record fresc i present. Així, cal dir que el nom o titularitat de les altres candidatures a la concessió no tingueren el ressò mediàtic que aquesta va merèixer.

L'oferta que exposà La Lactaria Española no hauria tingut més rellevància si no hagués tingut una relació anterior enterbolida i mediatitzada. Un dels punts que presentà a la seva proposició fou interpretat negativament, fins al punt de relacionar-ho amb un teòric tancament de la pròpia Central municipal. El punt deia així: “...que en el caso de interrupción o paralización de la Central Lechera de Gerona suministraría leche pasteurizada a través de su planta de Figueras, la cual puede servir en un futuro como instalación de reserva para garantizar el abastecimiento de la Ciudad ante cualquier emergencia.”. ¹²⁹ Examinada detalladament i amb calma, cal dir que el contingut real d'aquesta afirmació resultava ser idoni per als interessos sanitaris i de sumistre per al conjunt de la ciutadania, ja que, en cas de dificultats, no mancava el producte i aquest seria plenament higiènic i saludable. Però això no generava la suficient confiança, i encara menys si es relacionava amb l'anterior intenció de fer una segona Central Lletera a la mateixa ciutat de Girona, pocs anys abans. La lletera vidrerenca no tenia un bon aparador en el Consistori de Girona; hi havia massa elements que influïen negativament. Les diferents discrepàncies del passat resultaven ser molt recents i pesaven alhora de decidir el futur de la Central. La Lactaria no generava confiança.

¹²⁸ Diari *Los Sitios*, publicacions del 5 de març de 1967. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

¹²⁹ Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

Antics problemes i, noves solucions? Un enèsim entrebanc amb La Lactaria Española.

Aquesta quarta i última concessió de la Central municipal continuà amb les mateixes dificultats econòmiques que deixaren els anteriors inquilins; fins i tot podríem dir que es van aguditzar. Els preus de la llet continuaren essent la principal causa dels problemes i constituïren un veritable mal son. Alhora, s'ha d'afegir que la legislació vigent en la matèria no aportava unes solucions convincents.

El Consistori gironí, coneixedor dels problemes pels quals van haver de passar els propietaris de “Lecherías Gerundenses S. A.”, que van ser alhora els que provocà la marxa dels mateixos, decidí prendre part activament en trobar una solució que ajudés a fer viable i rendible la Central. L'Ajuntament de Girona realitzà diferents actuacions en aquest sentit, totes elles dins el marc teòric en que podia actuar i exercitar, tot i que com veurem toparen o solaparen amb altres regles o normes oficials existents. Tot i que no ens limítarem únicament a aquestes accions oficials, cal tenir-les present i destacar-les. Ens referim a les publicacions de dos nous Bans: un primer el juny del 1967 i un segon el novembre del mateix any.

El Ban que publicà al juny, concretament el dia 20, tenia un caràcter recordatori, com es defineix en el mateix escrit.¹³⁰ Recolzant-se aquesta vegada en el ja citat Decret 2478 del 6 d'octubre de 1966, l'Alcalde de Girona, José Bonet Cuffi prohibia la venda de llet a granel a tota la Ciutat i al conjunt del terme municipal. Aquesta prohibició no era nova; es tractava d'una comunicació que feia molts anys que estava en vigor. No es podia vendre llet de manera lliure, ambulat o similar; així tota la llet havia de ser higienitzada per la Central, i llavors havia de ser venuda pels establiments autoritzats. Però aquest recordatori es va fer amb tota la intencionalitat, ja que existien motius reals per insistir en aquesta norma i evitar així episodis ja viscuts. De fet, l'enrenou mediàtic aixecat per la nova concessió va fer aflorar articles sobre fets i costums que semblaven estar oblidats, quan la realitat resultava ser ben diferent. La venda de llet a granel existia, tot i que ja no tenia les dimensions que havia tingut trenta anys abans.¹³¹

¹³⁰ Dins els Annexes, Document 42 hem reproduït la totalitat del nomenat Ban recordatori del 20 de juny de 1967.

¹³¹ Diferents articles i columnes del Diari *Los Sitios* relataven l'existència d'aquests actes il·lícits. Fins i tot titulaven els escrits igual que s'havien fet anys enrere, “Guerra láctea” o “La Central Lechera”, molts d'ells signats amb el nom de Cierzo.

Aquest reducte ambulant, per definir-ho d'una manera clara, entenedora i més contemporània, era el que pretenia eliminar l'erari públic. La Central Lletera havia de rebre totes les llets crues del terme de Girona, a excepció de les recollides per altres indústries lleteres que tenien una altra empara legal. Una circumstància que podia ampliar-se a llets de les rodalies, si abastien el consum de la Ciutat. Aquest últim fet podia haver aixecat polèmica, ja que podia produir interferències en la recollida de llets d'altres indústries, però quedà en no-res pel caràcter sanitari de l'edecte i, a més, quedà ràpidament eclipsat pel següent Ban.

El segon Ban no creiem que tingui una altra lectura que no sigui la de prohibir la venda de llet a granel. Una pràctica que semblava no tenir mai una solució definitiva. Al final del primer, es feia al·lusió a un tema que tornaria a tractar-se el mes de novembre, “... de la obligatoriedad de la higienización de la leche destinada al consumo público a través de la Central Lechera Municipal, única que de dicha clase podrá ser expedida por el comercio gerundense.”¹³² Es tractava d'una imposició i una exclusivitat que, de fet, es repetien i es recordaven cada cop que es presentava l'ocasió per part de les autoritats. Però no s'obtenia el resultat esperat, i el productor o venedor no abandonava la pràctica. Aquesta obligatorietat resultà ser més polèmica amb l'aprovació del següent Ban, com veurem seguidament.

Tot i que les diferents accions preses per l'Ajuntament pretenien afavorir els interessos de la Central, encara que fos a través de les imposicions, cal dir que la mateixa Lletera portà a terme la mateixa línia en paral·lel, si bé d'una manera menys agressiva. Com es pot veure en un comunicat informatiu, adreçat a la ciutadania de manera planera i propera, i obert a la col·laboració i als suggeriments dels ciutadans a través de telèfon, que es donà a conèixer el mes de setembre, entre la publicació dels dos Bans, i que deia així:

Central Lechera Municipal...

“Su central lechera”

Gerona

Se comunica al público que la CENTRAL LECHERA MUNICIPAL suministra leche pasteurizada, bajo control oficial sanitario de higiene y calidad. Es leche viva (natural)... Solicítela en todos los establecimientos del ramo. Para mayor comodidad del público cualquier sugerencia será cordialmente atendida

¹³² Retall del Ban del 20 de juny. Diari *Los Sitios*, publicació del 23 de juny de 1967. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

llamando al teléfono 20 29 87, de las seis de la mañana
a las diez de la noche.

Avda. Ramón Folch, n.º 4 – Gerona.¹³³

El 10 del novembre fou publicat el nou Ban.¹³⁴ L'Alcaldia recordà la prohibició de vendre en tot el terme municipal llet fresca que no fos procedent de la Central Lletera. El motiu exposat per l'ordre públic tornava a tenir un ple caràcter social i humà, atès que s'havia de controlar la puresa del producte i evitar alhora l'alça monetària descontrolada del preu del mateix, i més tractant-se d'un aliment molt important per les classes treballadores. Però, el que no es podia amagar d'aquesta acció, fou que el Consistori gironí apostà políticament i decididament per afavorir els interessos de la Central municipal. Cal dir que, coneixent els problemes que va viure "Lecherías Gerundenses S. A.", la intervenció municipal fou determinant. Fins i tot es podia definir com a clau. Probablement, si no s'hagués produït aquest posicionament, la Central hauria estat abocada a un tancament definitiu. Es pretenia no haver de repetir les mateixes experiències que anys enrere.

Aquesta decisió pública repercutí directament en la resta d'indústries lleteres que proveïen el mercat gironí de llet pasteuritzada, prohibint així la seva venda a totes elles, sense cap excepció. La Lactaria Española no acceptà la solució proposada. Segons es transcriu a les actes consistorials, la societat vidrerenca fou la única empresa lletera que es posicionà plenament en contra,¹³⁵ denunciant tot seguit el tema a les autoritats civils competents.

La lletera vidrerenca, després de rebre la desestimació del recurs de reposició contra el Ban del 10 de novembre pel mateix Consistori, com cita l'Acta del 19 de gener de 1968, no es quedà indiferent amb els braços creuats, i inicià una doble línia d'acció per amortir la prohibició. Per un costat encetà una campanya informativa i publicitària alhora, on donava a conèixer el per què deixaven de vendre llet pasteuritzada a la ciutat de Girona, així com les mesures que havien adoptat davant la imposició comercial i

¹³³ Nota informativa que aparegué publicada diferents dies en els medis escrits. Aquesta en qüestió correspon al Diari *Los Sitios*, del 30 de setembre de 1967. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.).

¹³⁴ Dins els Annexes, Document 43, hem reproduït literalment la totalitat del Ban publicat el 10 de novembre de 1967.

¹³⁵ A l'Acta del 19 de gener de 1968 es desestimà el recurs de reposició presentat per La Lactaria Española. Llibre d'Actes 1967-1970. Classificat a R 5058 UI 11799, dins Documentació. Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.) El fragment de l'acta on es presenta el tema en qüestió l'exposem dins Annexes, Document 44.

també exposaven quina alternativa de consum podien prendre els clients i consumidors que es veien afectats. Un anunci informatiu que deia el següent a la premsa escrita:

AVISO
LA LACTARIA ESPAÑOLA, S.A.
PRODUCTOS RAM
VIDRERAS – FIGUERAS

Por haber sido dispuesto por la Superioridad, la prohibición de seguir concurriendo esta Empresa al abastecimiento de leche pasteurizada embotellada, que desde hace años viene efectuando a la ciudad de Gerona, sin exclusivas y con la solvencia y garantía de su firma, comunicamos a nuestros clientes que, independientemente de los recursos legales que en derecho le correspondan, La Lactaria Española S.A. continuará con el suministro de la leche RAM esterilizada y sus demás productos lácteos.

La Lactaria Española S.A. ¹³⁶

Aquesta primera línia d'acció anava dirigida a la ciutadania. Es tractava d'una informació senzilla i clara, que s'entengués fàcilment. En altres ocasions també es publicaven imatges publicitàries dels productes amb diferents eslògans i comentaris adients, com: "*Ram merece su confianza. ¡Siempre presentes en el diario suministro de productos lácteos de la ciudad!*" ¹³⁷

La segona línia d'acció seguí un camí molt diferent i el seu destí foren els jutjats civils i estaments competents. La Lactaria Española, representada pel lletrat Joaquim Genover Vilà, portà a terme dues denúncies contra la Central Lletera de Girona i el seu propietari, que no era un altre que la institució Consistorial. Tot i citar les dues entitats en les diferents causes hem de creure que les diferents denúncies es dirigiren principalment contra la responsabilitat del propietari, per tant l'Ajuntament, essent i entenent l'acció de la Central com un servei propi de la Corporació pública. La primera denuncia va ser presentada a la Sala de Contenciosos a l'Audiència Territorial de Barcelona i l'altra davant el Servei d'Inspecció de la Disciplina del Mercat i la Delegació Regional de Comerç, que tot i que inicià el seu periple judicial a Girona

¹³⁶ Diari *Los Sitios*, redactat que es publicà l'11 de febrer de 1968. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

¹³⁷ Diari *Los Sitios*, propaganda que aparegué publicada en diversos números dels anys 1968 i 1969. A tota pàgina per exemple el 7 de desembre de 1968. Algun exemple ho reproduïm a les il·lustracions finals. Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

finalitzà a Madrid. La que fou formulada primerament a la capital catalana feia referència a la prohibició derivada del Ban del 10 de novembre, i la segona acusació es referia a una suposada infracció en el preu de venda de llet higienitzada procedent de la Central Lletera, en relació al preu màxim de venda al públic, que havia estat fixat per Ordre de la Presidència del Govern.

Anteriorment hem exposat que la Corporació municipal s'implicà políticament en la defensa dels interessos de la Central. Les raons argumentades podien ser socials, humanes, econòmiques, fins i tot emocionals, però no resultaren suficientment legals. Els motius que portaren al Consistori a salvaguardar políticament els interessos de la Central, no foren prou vàlids davant els jutjats, tot i l'emparament teòric del conegut Decret del 6 d'octubre de 1966.¹³⁸ La demanda presentada a la Sala de Contenciosos a l'Audiència Territorial de Barcelona fou favorable als interessos de La Lactaria Española. La sentència dictada el 19 d'octubre de 1968 i signada l'11 de novembre següent fou un cop dur contra les intencions i les actuacions consistorials. Així, quedaven anul·lades jurídicament i sense efecte el Ban del 10 de novembre de 1967, el Decret d'Alcaldia del 16 de gener de 1968 i l'acord del Ple municipal del 19 de gener del mateix any.¹³⁹

Llegint la totalitat de la sentència i fent especial atenció a les consideracions exposades, veiem possible que aquesta hagués tingut una altre solució si la implicació consistorial hagués estat efectiva uns anys abans. Tot i ser una hipòtesi, o fins i tot una interpretació, podríem arribar a aquesta conclusió: si s'hagués negat o prohibit la comercialització de llets pasteuritzades o higienitzades a la resta d'empreses lleteres en el primer moment de la seva presència en els comerços gironins, les coses haurien pogut anar diferent. Però allò no succeí, tot i que existia una base legal on recolzar-se. Les normatives derivades del Pla de Centrals del 1952 i les lleis municipals existents i conseqüents podien haver estat un impediment legal real. Aquell consentiment oficial donà peu a un doble costum, un per part dels venedors, com era per exemple la mateixa Lactaria, i l'altre per part dels consumidors, en aquest cas els mateixos veïns de Girona

¹³⁸ El Ple que tingué lloc el 3 de maig de 1968 al Consistori de Girona feia referència directa a dita denúncia. Concretament en el punt 5 de la sessió plenària i de l'ordre del dia s'exposava que l'Alcaldia-Presidència designaria la representació municipal adient, que defensaria la posició municipal davant el recurs presentat per La Lactaria Española contra el Ban del 30 de novembre. Recollit al Llibre d'Actes de 1967-1970. Classificat a R 5058 UI 11799, dins el conjunt de Documentació Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.)

¹³⁹ Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.) Dins Annexes, Document 45 exposem la part final de la sentència, únicament la corresponent a la resolució final.

que adquirien el producte, que seria difícil de canviar. En qualsevol cas, els arguments d'exclusivitat i monopoli exposats per la defensa del Consistori no tingueren prou pes legítim, ja que foren considerats elements de conveniència i amb poca validesa legal. Igualment, la sentència no considerava l'aplicació d'un Decret, com era l'aprovat el 1966, un element legislatiu que restringís l'activitat comercial d'empreses o entitats ben regulades.

La sentència dictada el 19 d'octubre del 1968 no fou l'últim capítol d'enfrontaments protagonitzats entre la lletera de Vidreres i les autoritats gironines. L'auto judicial no s'aplicà inicialment a la Ciutat i es presentà un recurs contra el mateix. L'Ajuntament de Girona i el Governador Civil signaren conjuntament un document on defensaven la legítima exclusivitat per part de la Central,¹⁴⁰ com a un dels elements condicionador de la supervivència física i econòmica del propi establiment. En aquest recurs exposaren els diferents arguments per arribar a creure el contrari que dictà la sentència, fent us, fins i tot, de les normatives i reglamentacions que havien nascut amb la pròpia Central, tot i que no tenien cap validesa legal per ser anteriors al règim franquista. Les interpretacions sobre la normativa relacionada i competent podien diferir molt entre unes i altres, i donaven opció a defensar posicions totalment oposades.

Així mateix, dies després de la signatura de la sentència, el mateix novembre, els inspectors de la Delegación Provincial de Abastecimientos y Transportes aixecaren actes a diferents establiments de la ciutat de Girona, "*por expender leche pasterizada e higienizada, suministrada por La Lactaria Española, e incumpléndose el Decreto de la Presidencia del Gobierno nº 2.478/66 del 6 de octubre de 1966*",¹⁴¹ fent així omissió de la sentència dictada dies abans per la Sala Primera de lo Contencioso a l'Audiència

¹⁴⁰ Ajuntament i Governador Civil argumentaren conjunta posició al respecte, on afegiren la defensa sobre la segona denúncia, la referent a l'aplicació d'un preu diferent sobre el litre de llet. La sintonia respecte a la defensa dels interessos de la Central va anar consolidant-se amb el temps entre les dues administracions. Les diferents trobades entre les dues entitats amb un repetitiu tema de fons, com era el preu de la llet en origen i al mercat, amb les contínues reclamacions del consistori i concessionari per reformar o admetre elements propis i particulars vers la Central i la mateixa Ciutat, van consolidar dita defensa conjunta i comuna. Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

¹⁴¹ Comunicació de La Lactaria Española S.A. al Sub-Delegado de Abastecimientos y Transportes de Girona, on exposava i denunciava una sèrie de fets i esdeveniments irregulars, que segons els mateixos estaven incomplint una sentència judicial en ferm. Resulta curiós o merament anecdòtic que aquesta notificació anés dirigida a qui en teoria estava al corrent de les actuacions dels inspectors. Signada el 22 de novembre del 1968. Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

Territorial de Barcelona. L'acció havia estat portada a terme per una entitat prou representativa de la política del règim.

Cal dir que els aixecaments d'actes contra els comerços que venien llet pasteuritzada provinent de la lletera vidrerenca continuaren, tot i que l'entitat privada adjuntava còpies de la sentència per informar a tots els interessats. La causa d'aquestes actes, coneguda la decisió judicial, passà a ser una altre, "*... por el hecho de que reiteradamente se levantan actas de infracción a sus clientes, por vender leche pasterizada a precio abusivo, ...*"¹⁴² Segons les observacions dels inspectors, es respectava la sentència pronunciada a Barcelona, però s'infringia el Reglament de Centrals Lleteres, Decret 2478/66, en matèria de preus.

Respecte a la segona denúncia presentada, cal dir que el procediment i la resposta seguiren la mateixa línia argumental i d'acció que l'anterior. El preu de la llet no era un tema nou, però aquest cop podia resultar ser una qüestió difícil de defensar. El cert era que existia un incompliment en els preus de venda de llet higienitzada procedent de la Central, de manera consentida per les mateixes autoritats, ja que aquestes coneixien el preu, i eren alhora les que fixaven el mateix de manera reglamentària. La venda de llet per part de la Central es realitzava a un import superior al concertat, incomplint el preu que era fixat per ordre governativa. Cal tenir en compte que, pel fet de ser una Central lletera municipal i ser emparada per autoritats i normatives públiques, les obligacions en matèria de preus eren més estrictes, fins i tot podríem dir restrictives. Les reglamentacions existents delimitaven clarament els marges econòmics o compensatoris que corresponien a totes i cadascuna de les parts implicades, sense cap diferenciació privilegiada o discriminatòria. Cal destacar que, en aquest sentit, les instal·lacions o indústries privades tenien més llibertat d'acció i, per tant, una major autonomia de mercat.

La defensa de la irregularitat de La Central fou protagonitzada per la Corporació municipal amb el suport del Governador Civil. Es tractava d'una vindicació que podia resultar difícil d'entendre i d'encaixar, amb múltiples incongruències en els arguments utilitzats. La qüestió era que es requeria un canvi important dins l'àmbit lleter, com veurem seguidament, però amb un objectiu clar i simple: fer viable la continuïtat de la Central de la Ciutat.

¹⁴² Fons 3: Comerç. Administració perifèrica de l'Estat. Govern Civil. Fons de la Delegación Provincial de la Comisaría general de Abastecimientos y Transportes. (1940-1984). Classificat a: Expedients sobre distribució d'aliments, recollida de preus i autorització de comerços. (1969) 34. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

Com hem citat anteriorment, l'advocat representant de La Lactaria Española, Joaquim Genover Vilà, fou qui inicià també el camí jurídic contra les irregularitats que practicava la Central. Cal dir, que aquesta denúncia es presentà a diferents autoritats competents, començant el seu periple administratiu a Girona, seguint per Barcelona i arribant fins i tot a Madrid. Segons consta en documentació pròpia del lletrat de La Lactaria i adreçada al "Ministro Subsecretario de la Presidencia del Gobierno" a Madrid, amb data 14 d'octubre de 1968, la primera denúncia formal al respecte, es realitzà el 23 d'abril de 1968. Aquesta es practicà mitjançant un informe escrit al propi Governador Civil de Girona, en aquest cas en qualitat de Delegado Provincial del Servicio de Inspección de la Disciplina del Mercado, "*poniéndole de manifiesto unos hechos que -a su juicio- integraban una clara infracción administrativa en materia de disciplina del mercado.*" ¹⁴³

La resposta es produí el 17 de maig del mateix any. Cal dir que aquesta es va formular gràcies a la mediació del "Delegado Regional del Servicio de Inspección de la Disciplina del Mercado" de Barcelona, a qui s'havia informat de la demora en la resposta. El contingut de la mateixa estava desprovista de valor i es limitava a demanar una millor informació que havia de ser fruit d'una reunió entre responsables directes. Aquesta trobada es produí el 3 de maig passat, i hi havien de participar elements de la "Comisión Provincial Delegada de Asuntos Económicos" i de la "Comisión Provincial Delegada de Precios". Les conclusions de la reunió serien traslladades al "Excmo. Sr. Vicepresidente del Gobierno y a los Excmos. Sres. Ministros de Comercio y de Agricultura", i així mateix al propi interessat.

L'advocat de La Lactaria lamentà que aquella reunió no tingués cap efecte. Amb el temps, es produïren dues denúncies o comunicacions més per part de l'advocat gironí, Joaquim Genover, exposant i recordant les irregularitats que estava produint la Central. En aquestes, es deia no entendre la no actuació de les autoritats competents davant un delictes que sabien s'estava produint. Així mateix, l'advocat recalcava en aquests escrits que durant el temps que havia transcorregut entre el primer comunicat, el 23 d'abril, i l'últim, el 7 de setembre del mateix 1968, el preu de venda de llet de la Central havia estat novament incrementat. Així doncs, si el preu de venda regulat de l'establiment municipal per l'exercici lleter de 1968-69 havia de ser de 9 pessetes el

¹⁴³ La comunicació amb el "Ministro Subsecretario de la Presidencia del Gobierno" es produí després de diferents comunicats no contestats pel propi Governador Civil de Girona. Fons Govern Civil. Classificat: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.) Dins Annexes Document 46.

litre, amb ampolla de vidre, el 23 d'abril es venia a 9,50 pessetes i el 13 d'agost ja es despatxava a 10 pessetes el litre amb ampolla de vidre, igual que el 7 de setembre.¹⁴⁴

La comunicació escrita entre el lletrat de La Lactaria i el Ministre Subsecretari de la Presidència del Govern resultà ser una font interessant, perquè s'hi aglutinaren i es resumiren totes les intervencions efectuades per l'advocat gironí contra la venda irregular de llet de la Central. Possiblement, la relació argumentada pel lletrat Joaquim Genover, exposada amb un cert retard, fou fruit de la manca d'actuació de les institucions gironines, o simplement es va fer per donar a conèixer la versió de l'empresa privada davant l'afer. I diem possiblement perquè, com veurem tot seguit, les autoritats centrals de l'Estat ja coneixien el que estava succeint en relació als preus de venda de llet a Girona. Com hem citat anteriorment, el Governador Civil de Girona no va respondre a cap de les denúncies redactades per l'advocat de La Lactaria, però sí que va remetre les conclusions de la reunió celebrada el 3 de maig de 1968 a les màximes institucions governatives de l'Estat, com indicà que faria.¹⁴⁵ En canvi, no les va donar a conèixer al defensor de La Lactaria, com va dir que també donaria. Així doncs, l'afer entre la lletera vidrerenca i la Central es trobava en un punt on havia de ser resolt, si més no s'havia de prendre una decisió.

En aquella reunió es decidiren les bases de la defensa de la Central: el Govern Civil, la "Comisión Delegada de Asuntos Económicos" i la "Comisión Provincial Delegada de Precios" decidiren donar ple suport a les actuacions que estava prenent la Central en matèria de preus, amb coneixement de causa i de costat amb les autoritats municipals. La denúncia presentada pel representant de La Lactaria era del tot reconeguda per la Defensa de la Central. De fet, havia estat la pròpia acusació la que precipità de manera urgent la reunió i les conseqüents conclusions. Es reconeixia que era cert que es venia la llet a un preu per sobre del que havia fixat la Presidència del Govern, i alhora es demanava autorització per continuar fent-ho. Si no es continuava fent així, la Central no podia subsistir i estaria abocada al tancament. Així mateix, les conseqüències en l'abastiment de llet a Girona també serien prou significatives.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.) Dins Annexes, Document 47, es transcriuen les comunicacions corresponents al 13 d'agost i al 7 de setembre.

¹⁴⁵ Conclusions de la reunió remeses al Vicepresident del Govern a Madrid i als Ministeris d'Agricultura i Comerç. Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

¹⁴⁶ Les diferents conseqüències argumentades les exposem dins els Annexes, Document 48. Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

Igual que amb altres incidents succeïts anys enrere, amb els mateixos implicats i amb arguments similars, les solucions estudiades i que es creien ser les apropiades continuaven essent les mateixes. Si llavors es comunicaren a la “Comisión Consultiva Nacional Lechera”,¹⁴⁷ seguint la línia ascendent i burocràtica del règim, sense resultats òptims, en aquesta ocasió es traslladà l’afet a instàncies superiors.

Els preus de la llet a la província de Girona sempre presentarien aquesta mena de contratemps, i més tenint en compte una sèrie d’elements bàsics difícils de modificar. Un d’ells era la situació física i geogràfica de la província i l’altre la creixent producció lletera de la mateixa. Aquests dos factors propiciaven que diferents indústries lleteres, entre elles La Lactaria, recollissin llet de les contrades properes a la Central. La compra de llet crua d’aquestes altres indústries no tenia una regulació estricta en matèria de preus, a causa del que era conegut com a “llibertat de preus”, amb uns mínims regulats i establerts. Així mateix, el benefici que podien obtenir sempre era superior al de la mateixa Central, atès que podien adquirir la llet crua a les contrades gironines a un preu i la podien vendre a Barcelona amb un major marge de benefici que si fos venuda a Girona. Aquest fet es podia produir gràcies a una base legal totalment vigent, perquè els mínims establerts entre les províncies de Girona i Barcelona eren diferents, i favorables a la capital catalana. La Central en canvi, per ser un establiment corporatiu, havia de cenyir-se als preus establerts per Ordres presidencials o ministerials, que eren alhora els mínims de venda. Existia doncs una certa competència deslleial, plenament legal i reconeguda per les autoritats.

La conjunció d’aquests elements van propiciar que la Central hagués de vendre la llet a un preu superior al regulat. El fet d’haver d’adquirir llet al mercat lliure, o sigui, al mateix preu que la resta d’indústries, per poder servir el seu mercat, va fer que fos comprada a un preu superior al mínim establert. Per tant, per poder garantir un marge de benefici i subsistència va haver de vendre a un valor més elevat del que corresponia, d’aquí la denúncia de La Lactaria.

Les conclusions i les possibles solucions que sorgiren de la reunió del 3 de maig de l’any 1968 al Govern Civil de Girona, presentades al Vicepresident del Govern, tenien un destacat caràcter polític, social i econòmic, i només eren factibles gràcies a l’aprovació de les altes institucions governamentals del moment. Tot i que del text

¹⁴⁷ Existien comunicacions de primers de 1967, també del 13 d’octubre de 1967 i del 15 de Març de 1968. Fons Govern Civil. Classificat i registrat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

presentat es podrien extreure diferents i diverses resolucions, només dues foren considerades necessàries. La primera tenia a veure amb el veïnatge amb Barcelona. Es demanava un canvi de zona lletera. La província de Girona formava part de la zona IV i sol·licitava una integració a la subzona de Barcelona, o sigui, formar part de les rodalies administratives del sector lleter. Amb aquesta adaptació deixarien d'existir diferències de preus entre veïns i la llet crua gironina seria igual d'atractiva econòmicament que la barcelonina. Per tant, passaria a tenir un preu superior de compra i de venda. La segona fou més pràctica i lògica: mentre no es solucionés l'afer judicial presentat per l'entitat vidrerenca, es demanava continuar amb la pràctica que s'estava portant a terme, consistent, com hem vist, en vendre a uns preus fora de la legalitat vigent.¹⁴⁸

No podem obviar un altre detall present en aquelles conclusions. Es tracta de la referència directa a la denúncia presentada pel lletrat Joaquim Genover Vilà; en aquesta, no hi ha cap dubte de la posició en que es troben les autoritats gironines i quina opinió tenien referent a la denúncia i a l'acció adoptada per La Lactaria. Cal dir, segons les conclusions, que quedaven molt lluny les visites, els donatius i tota mena d'accions lúdiques i solidàries que s'havien produït anys enrere. La degradació de les relacions entre les dues institucions estava en un punt àlgid i amb poca llum per solucionar-se. La referència directa era exposada així:

“La denuncia contra ella formulada por el Letrado don Joaquín Genover Vilá, no aparece sino como un episodio más en la lucha por intereses comerciales a efectos de conseguir en la práctica un verdadero Monopolio del abastecimiento lácteo de la Provincia. La Lactaria Española S.A. ya ha solicitado la instalación de una Central Lechera en Figueras; si obtiene ésta y logra desplazar a la Central Lechera de Gerona, quedará sola en el mercado sin concurrencia apreciable y como quiera que abastece también a Barcelona, impondrá, de hecho los precios vigentes en esta última, en la Provincia de Gerona.”¹⁴⁹

Tot plegat quedà a l'espera d'una solució o un arbitratge superior que calmés els ànims. Podem avançar que no fou així. Cal afegir que poc abans de la resposta de la Presidència del Govern, l'Ajuntament de Girona i el Govern Civil adjuntaren una nova

¹⁴⁸ Les conclusions finals de la reunió remeses al Vicepresident del Govern a Madrid i als Ministeris d'Agricultura i Comerç les podem llegir íntegrament als Annexes, Document 49. Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

¹⁴⁹ Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

prova contra les actuacions comercials que portava a terme La Lactaria, aquest cop, les practicades a la ciutat de Figueres. No abandonant en cap moment la defensa dels seus objectius i propòsits, es presentà un treball de camp dirigit per la Delegación Provincial de Abastecimientos y Transportes que, mitjançant una acta i un treball notarial, pretenia ratificar sistemàticament els preus abusius en la llet legalment nomenada com a higienitzada, produïda per la lletera vidrerenca i venuda a diferents establiments comercials de la capital de l'Alt Empordà. Els preus foren exposats i verificats per notari, per donar fe oficial del treball i les dades presentades, que alhora mostraren que no respectaven les fluctuacions estacionals establertes per al producte.¹⁵⁰

La Presidència del Govern contestà amb una simple nota informativa, remesa directament des de la “Comisaría General de Abastecimientos y Transportes”, amb data del 17 de juny de 1968. En aquesta, a més d'opinar que el problema resultava ser de difícil solució en aquells moments, es feien dues observacions i es proposava una possible solució. Per un costat, fins que no finalitzés el curs lleter, o sigui el 31 de març de 1969, no es podien modificar les zones lleteres establertes. Així mateix, per un altre costat, no es podien augmentar els preus mínims establerts donat que s'estaria infringint les mesures restringides en matèria econòmica. La possible solució passava per un estudi de la Comisión Consultiva Nacional Lechera; “Se apunta también la posibilidad de paliar el problema importando leche fresca con destino a Gerona y provincia, solución ésta que pasa a estudio del Grupo de Trabajo nº 3 de la Comisión Consultiva Nacional Lechera.”¹⁵¹

D'aquesta manera, es deixava sense arguments la defensa de la Central. La solució resultava difícil d'entendre. S'havia d'acceptar la situació existent i esperar un nou curs lleter, o buscar vies alternatives amb pes legal que donessin una solució vigent i vàlida per aquella conjuntura. I així s'intentà novament, aquest cop amb la figura de l'anomenat “Abogado del Estado-Jefe”. Aquesta autoritat de l'advocacia estatal fou qui es pronuncià al respecte, després de rebre tota mena de documentació i informació oficial, des de les comunicacions efectuades a la “Comisión Consultiva Nacional Lechera”, o les actes aixecades contra la venda de productes de La Lactaria, o també les

¹⁵⁰ L'Acta Notarial fou aixecada pel Notari D. Manuel María Regot García, amb nº 82/68 del seu Protocol. Utilització de la còpia del plec 14^a, C.1.147.457 de 17 de maig de 1968. Fons Govern Civil. Class: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona (A.H.Gi.)

¹⁵¹ Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

denúncies per les irregularitats en preus de la Central, fins la Sentència nº 186 de la Sala 1ª de lo Contencioso Administrativo de la Audiencia Territorial de Barcelona.

El 25 de novembre de 1968 l'advocacia de l'Estat presentava i exposava un estudi sense valor oficial, amb una sèrie de solucions on prevalia la posició i el criteri del Governador Civil de Girona.¹⁵² Segons aquest document, corresponia a la màxima autoritat provincial una sèrie d'atribucions, entre les que figuraven per exemple l'autorització o legalització d'una sèrie de tarifes de preus, entre les que no podien faltar la d'aliments bàsics com era el cas de la llet. Igualment, segons el mateix text, se li atribuïa l'autoritat de poder mantenir l'exclusivitat de la Central Lletera a Girona, ja que la convalidació i ordre conjunta dels Ministeris de Governació i Agricultura, que datava del 13 de gener de 1954, conservava plena validesa. Aquest últim punt, però, tenia una relació directa amb el tercer element que destacava l'advocacia de l'Estat. Probablement es tractava del menys favorable, ja que s'havia de sol·licitar a la Presidència del Govern que "... se reconozca los derechos de la Central Lechera de Gerona a un suministro en exclusiva de la leche destinada al consumo local."¹⁵³ Segons aquest punt, calia completar jurídicament el sistema i adaptar-lo plenament al règim del Decret del 6 d'octubre de 1966. Aquest reconeixement no arribà a produir-se i per tant quedava anul·lat efectivament i definitivament pel Ban municipal del 10 de novembre de 1967, associat al règim d'exclusivitat.

Mentre tot aquest enrenou succeïa entre despatxos i oficines de caràcter més o menys jurídic, la ciutadania gironina n'era informada a través dels medis de premsa escrita. L'afer en qüestió es convertí en una notícia enquistada als diaris, sense final. Fins i tot, arribà a existir una sensació de cansament i avorriment provocat per la repetició de la mateixa notícia. Així mateix, aquesta informació traspassà els límits físics de la província de Girona, arribant a tenir ressò en els medis barcelonins. Ho veiem, per exemple, en la publicació al Diari barceloní *Hoja del lunes* d'un interessant article: "El insólito caso de los precios de la Central Lechera de Gerona".¹⁵⁴

¹⁵² El resum complet de l'advocacia de l'Estat l'hem transcrit als Annexes, al Document 50. Fons 3: Comerç. Administració perifèrica de l'Estat. Govern Civil. Fons de la Delegación Provincial de la Comisaría general de Abastecimientos y Transportes. (1940-1984). Classificat a: Expedients sobre distribució d'aliments, recollida de preus i autorització de comerços. (1969) 34. Arxiu Històric de Girona.

¹⁵³ Fons 3: Comerç. Administració perifèrica de l'Estat. Govern Civil. Fons de la Delegación Provincial de la Comisaría general de Abastecimientos y Transportes. (1940-1984). Classificat a: Expedients sobre distribució d'aliments, recollida de preus i autorització de comerços. (1969) 34. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

¹⁵⁴ Diari *Hoja del lunes* de Barcelona publicat el 29 d'abril de 1968. Article dins el tema "El Campo y sus problemas" p. 23. Hemeroteca. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

La conclusió que n'extreia la premsa era clara i senzilla. La Central no podia aconseguir tot allò que es proposava judicialment, ja que per un costat o per un altre presentava incongruències o incorria en infraccions. Era necessària una solució que fos consensuada entre totes les parts implicades.

***La Central Lletera entre la modernització de les instal·lacions i el canvi d'ubicació.
Un primer pas cap a la privatització.***

Durant els primers anys de la dècada dels 70 s'inicià un nou tema de conversa i de debat en el cercle d'influència de la Central. La modernització de les instal·lacions fou un assumpte més tranquil i menys convuls que l'anterior, més consensuat, com es demostrà en el temps que es trigà per definir-ho. Van transcórrer més de deu anys entre les primeres anàlisis de la situació i la conclusió final. Podem avançar que el desenllaç final de la qüestió fou un canvi d'ubicació de l'establiment per a una nova Central. Però, què ho va motivar? I què generà aquest canvi?.

En un primer moment va sorgir la necessitat de reformar les instal·lacions, i un primer argument era la necessitat de renovar màquines i eines que ja començaven a tenir els seus anys. Molts dels equips existents a la Central eren els originals, els que es van muntar pel dia de la seva inauguració; tenien doncs prop de quaranta anys i un desgast lògic. Cal dir també que havien estat reparats de les destrosses produïdes durant la Guerra Civil, comentat en capítols anteriors; podem esmentar, per exemple, la renovació dels equips destinats a les tasques més properes a l'omplenat. Junt a aquest propòsit de canvi de màquines també hi havia la voluntat d'ampliar l'espai físic i propi on es desenvolupaven les tasques productives; és a dir, calia una renovació interna de l'establiment. Tot per tal de poder treballar amb la seguretat alimentària requerida i amb les millors condicions sanitàries. L'envelliment de les instal·lacions havia comportat una pèrdua progressiva en els rendiments productius i uns errors tècnics en el sistema d'higienització del mateix producte, que calia esmenar.

Un dels primers Plens municipals on s'argumentà la qüestió fou el celebrat el 6 de novembre de 1970. En aquest, Romans Juandó, regidor del Consistori gironí com a part del terç familiar,¹⁵⁵ informà sobre la conveniència de la modernització dels equips,

¹⁵⁵ Dada extreta del treball de Josep Clara i Resplandis, "La llarga postguerra", on trobem una relació de tots els regidors a Girona durant el franquisme. Estudi dins *Història de Girona*, dirigit per Lluís Costa i coordinat per Julià Maroto. CCG Edicions. Girona, 2006.

i adoptant un sentit de futur, digué: “... para agilizar el servicio y mantenerlo en línea competitiva conviene mucho esta modernización, que además revertirá, al término del contrato de concesión, en los bienes municipales.”¹⁵⁶ El Ple municipal ho aprovà per unanimitat i acordà alhora sol·licitar el corresponent permís a instàncies superiors.

Així, el 8 de febrer de 1971 els Ministres de Governació i Agricultura comunicaven al Governador Civil de Girona, i aquest a la vegada al Consistori gironí, l'autorització per portar a terme la reforma i ampliació de la Central. El permís incorporava un detall que podia resultar interessant. No només s'autoritzava l'ampliació de les instal·lacions amb la intenció clara de reforçar la secció d'envasar i higienització, això si, sempre amb control i supervisió de la Dirección General de Sanidad i Subdirección General de Industrias Agrarias, si no que també és permetia “... el envasado de la leche higienizada en bolsas de plástico flexible de un sólo uso, ...”,¹⁵⁷ un nou sistema d'envasar, amb un format modern i més higiènic. Sobre aquesta autorització cal puntualitzar, tanmateix, que quan arribà la llicència per envasar en bosses de plàstic ja s'estava fent així. La qüestió sobre la modernització de la Central ja tenia un camí fet, però fins aquell moment només hi havia hagut petites intervencions. La reforma que es plantejava el Consistori presentava un sentit més ampli i profund. Els canvis efectuats fins llavors en la línia d'envasar havien permès condicionar la màquina d'envasar al nou format, sense que suposés una inversió a destacar. Així el mateix novembre del 1970 sortiren les primeres bosses de plàstic amb llet pasteuritzada. La visió emprenedora dels responsables de la Central municipal s'avançà doncs a l'autorització oficial.

La llicència ministerial fou un nou pas en el debat sobre la modernització de la Central, la qual ja quedà com a segura. Aquest sentit de canvi o de progrés que es respirava al voltant de la Central no era una característica única o particular de la mateixa Lletera. Existia una voluntat consistorial de canviar aspectes físics i funcionals de la resta de la Ciutat. L'Ajuntament estudiava com obrir espais, com descongestionar segons quins carrers i places, que havien quedat atrapats per establiments fabrils o edificis amb funcions públiques, amb un important creixement de trànsit de vehicles amb les conseqüents dificultats de mobilitat. En definitiva es volia reorganitzar la Ciutat i el seu creixement. Aquesta contínua visió de canvis i idees atrapà novament a la

¹⁵⁶ Informació publicada al Diari *Los Sitios* el 7 de Novembre de 1970, pàg. 2. Hemeroteca digital. Arxiu Municipal de Girona. (A.M.Gi.)

¹⁵⁷ Fons Govern Civil. Classificat: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

Central. El Consistori gironí emprengué una segona opció vers la Lletera: treure l'establiment municipal a les afores de la Ciutat i modernitzar-lo en una nova ubicació, més àmplia i lliure dels límits urbans.

L'adquisició d'uns terrenys a la carretera de Santa Coloma de Farners per part de l'Ajuntament va possibilitar-ho. Les parcel·les adquirides havien de ser destinades a diferents equipaments, que podien ser tan d'usos públics com per a futures activitats privades. En un primer moment, les coses semblaren anar en una direcció diferent del que acabà succeint. El que es proposava inicialment era treure els establiments localitzats al costat de la Central, els veïns més propers, com eren l'escorxador i els bombers. D'aquesta manera, es pensava, que es faria més espai per poder ampliar les velles instal·lacions lleteres, ocupant alguna de les dependències de l'escorxador i destinar-les a finalitats pròpies de la Lletera.

Amb un nou criteri, es decidí que en aquell nou emplaçament hi serien destinats tots els establiments municipals, inclosa la Central Lletera.¹⁵⁸ Tots aquests estudis i proposicions de canvis en matèria urbanística, de reorganització física de la Ciutat i dels seus espais estaven plantejats i dirigits des de l'Alcaldia. Es tractava del nomenat "Pla General de la Ciutat", que abraçava i englobava tots els "Plans Parcial", com eren per exemple el "Plan Parcial de Santa Eugenia", el "de Mercadal", el "de Perpiñá", o el "de Mercados". Era aquest últim el que implicava l'emplaçament de tots els equipaments municipals, entre ells la Central.¹⁵⁹

Abans d'arribar a decidir definitivament la futura ubicació de la Central es van alternar altres espais candidats. Una primera zona que es va citar fins i tot en una roda de premsa del propi Ajuntament fou la de Palau Sacosta, deia així: "La Central Lechera se instalará en los alrededores de Gerona, posiblemente en Palau Sacosta ..."¹⁶⁰ També fou situada en altres indrets, com a la carretera de Barcelona; "... sin olvidar las construcciones que en su día podrán elevarse en el cuadrilátero formado por el Matadero -que irá a Salt-, el Parque de Bomberos -trasladado a Pedret-, la Central Lechera, ubicada en los modernos edificios que se están levantando en la carretera de

¹⁵⁸ A finals de 1973 ja es parlava d'una nova Central situada en els terrenys municipals adquirits a la Carretera de Santa Coloma de Farners. Informació publicada al Diari *Los Sitios* el 13 de desembre de 1973, pàg. 7. Hemeroteca digital. Arxiu Municipal de Girona.

¹⁵⁹ Diferenciació dels Plans Parcial extrets d'una entrevista a l'Alcalde de Girona en motiu de les Fires del 1974. Informació publicada al Diari *Los Sitios* el 27 d'octubre de 1974, pàg. 7. Hemeroteca digital. Arxiu Municipal de Girona.

¹⁶⁰ Informació publicada a la Revista *Presencia* el 15 d'abril de 1967, pàg. 11. L'article en qüestió està signat per les inicials M.B.R. Hemeroteca digital. Arxiu Municipal de Girona. (A.M.Gi.)

Barcelona.”¹⁶¹ Però cap d’aquestes alternatives va quallar, el Pla General amb el conseqüent Pla parcial va fixar l’opció definitiva.

Un cop decidit que l’espai adquirit a tocar la carretera de Santa Coloma havia de ser una zona destinada a la concentració de serveis d’abastaments de la Ciutat, aquests serveis, com ara l’escorxador, magatzems de fruita i verdures, transports, bombers, Lletera, havien de sortir del centre i situar-se allà. Aquests terrenys eren alhora ben valorats per la seva situació física i comunicativa, ja que estaven a tocar amb l’estació de mercaderies del ferrocarril i molt propers a les dues vies de comunicació viària més importants de la zona: l’autopista i la llavors nomenada General. Segons la premsa del moment, la superfície adquirida per part del Consistori superà els 43.000 m². La compra s’efectuà fraccionadament, en lots i en diferents moments. Així s’adquiriren diferents solars durant els anys 1973, 1979 i 1982, on el Consistori exposava que podia situar la Central. La despesa o inversió efectuada durant aquests anys fou superior als cinquanta milions de pessetes.¹⁶²

Calia decidir quan es podrien dur a terme aquests canvis, quan marxaria la Central de l’Avinguda Ramon Folch. Es tractà d’una pregunta recurrent, i la resposta sempre estigué vinculada a la qüestió econòmica. Per tant s’havien d’esperar temps millors per poder efectuar la corresponent despesa. Així per exemple, en el Ple municipal celebrat el 26 de març de 1976, a l’ordre del dia es trobava un punt relatiu a l’establiment lleter. Concretament, feia referència a la pròrroga de la concessió i en un primer moment així es va iniciar el debat. La renovació del contracte no va presentar cap sorpresa atès que el Consistori gironí confiava plenament en el titular del lloguer. La resolució final d’aquest punt en canvi sí que va sorprendre, no pels vint anys en que es va ampliar el contracte, si no per dues qüestions que inicialment no apareixien a l’ordre del dia. La primera exposava que dins el termini d’aquells anys s’havia de poder realitzar i materialitzar la nova Central. I la segona destacava que el mateix concessionari era qui s’havia de fer càrrec del trasllat, de la modernització i de la construcció del nou establiment. Es tractà doncs d’una sessió on s’acordaren detalls importants sobre la despesa o inversió necessària que s’havia de portar a terme en aquella renovació i sobre qui havia de ser el que la portés a terme, sense cap més detall

¹⁶¹ Informació publicada a la Revista *Presència* el 16 de març de 1968, pàg. 4. L’article està signat pel ja citat Manuel Bonmatí. Hemeroteca digital. A.M.Gi.

¹⁶² Cal dir que podria haver existit la possibilitat que s’haguessin produït altres adquisicions després de les dates indicades. Segons aquestes fonts la situació de la Central havia de ser situada en aquests solars, però no indicaren el punt exacte. Informació publicada al diari *Los Sitios* el 13 de desembre de 1973, pàg. 7, 18 d’abril de 1979, pàg. 9 i 3 de juny de 1982, pàg. 3. Hemeroteca digital. A.M.Gi.

o especificació. Cal dir també que en cap moment es presentà la decisió presa com a tancada i ferma; més aviat quedava clar que encara hi havia molta feina per fer. La mateixa Acta, tot i ser aprovada per unanimitat, generava dubtes i exposava elements que podien fer caure a la confusió.¹⁶³

La Central i el nou Ajuntament democràtic.

La construcció del nou establiment coincidí amb el 50è aniversari de la posada en marxa de la vella Central. L'any 1985 es van iniciar les obres de la nova lletera i van concloure un any després. Havien passat deu anys des de la pròrroga de la concessió i la decisió de construir la Central en un nou emplaçament. En aquest període de temps s'havien produït diferents esdeveniments, tant a la societat gironina com en el si de la Central. El 1979 s'havia elegit el nou ajuntament democràtic; aquest hagué de continuar debatent els diferents temes oberts. Mentre es discutia la possibilitat de tancar-la o canviar-la de lloc, durant aquells anys es continuaren realitzant reformes al vell edifici. Diferents exemples corroboren que les intervencions realitzades foren necessàries però no resultaren ser suficients, ja que topaven amb l'estructura del mateix edifici i les limitacions de la zona on es trobava. Les velles instal·lacions havien quedat obsoletes malgrat els esforços del concessionari; i les mancances estructurals existents podien fer caure inevitablement en incompliments de normatives sanitàries.

Dues entrevistes prou diferents exemplifiquen aquesta qüestió. La primera es realitzà a la regidora Maria Gràcia Bosch al maig del 1979. Es tractava d'una de les dues dones que conformaven el nou Consistori democràtic, la qual exposà, després de visitar les instal·lacions lleteres, una clara i simple diagnosi: "... las instalaciones habría que reformarlas."¹⁶⁴ La segona correspon al mateix titular de la concessió, a Magín Clarió, que deia l'11 d'octubre de 1985, just el dia després de començar la construcció del nou centre industrial, la següent observació: "A causa de les noves normes sanitàries, l'any 1975 s'havia vist la necessitat d'actualitzar la central lletera, atès que

¹⁶³ Llibre d'Actes 1974-1976. Classificat a R 5061 UI 11802, dins Documentació. Singular. Arxiu Municipal de Girona (A.M.Gi.) Els futurs esdeveniments ocasionats a la Central faran que podem dubtar dels continguts de dita sessió plenària, o que els reinterpretem. Podem exemplificar-ho amb fets: així la pròrroga de la concessió fou de deu anys, ampliada automàticament amb deu anys més. Igualment, la construcció del nou establiment s'havia de produir dins els primers deu anys i no en la suma total d'anys.

¹⁶⁴ Informació publicada al diari *Los Sitios* el 19 de maig de 1979. Hemeroteca digital. Arxiu Municipal de Girona.

per les obres de renovació que s'havien de fer es va creure la conveniència de fer una central nova.”¹⁶⁵

Com hem dit, en aquest període de temps es portaren a terme diverses intervencions en el si de la Central. Així mateix, també es realitzaren diferents obres de conservació de l'establiment. Una de les millores en el condicionament s'executaren al llarg del 1982, poc abans de conèixer del cert la nova ubicació. Resultaren ser una de les reformes més importants i més costoses econòmicament que es realitzaren a l'edifici; es considerà que no podien aplaçar-se perquè podien revertir en la seguretat de les persones. El pressupost previst per realitzar les obres va haver de ser presentat al Ple Municipal, el qual ho acceptà com a despesa de serveis i manteniment, però fent partícip al titular de la concessió del 50% de l'import total del pressupost. Segons l'Acta corresponent del dia 19 de febrer de 1982 es tractaren d'unes millores pressupostades en 2.182.162 pessetes adjudicades a l'empresa de construcció “J. Servosa S.A.”, amb un termini d'execució de tres mesos.¹⁶⁶

La situació de la Central Lletera es tornà a debatre abans d'acabar l'any. Les conclusions extretes en l'últim Ple de l'any foren prou interessants pel futur de la Lletera. Tot i que no fou una data decisiva, s'ha de destacar que el 23 de desembre marcà la línia a seguir en el trasllat de la Central, camí que fou aprovat finalment en el Ple celebrat el 19 de gener de 1983.¹⁶⁷ Els acords que quedaren signats en aquest últim ple de manera unànime estaven iniciant, sense cap voluntarietat intencionada, la privatització de l'establiment lleter. S'ha de dir que no es qüestionà en cap moment la titularitat pública de la Central o del servei, però sí aparegueren elements en el debat que suggeriren la necessitat d'un canvi en la propietat vers un model on es compartís la titularitat de l'establiment. Les raons eren bàsicament econòmiques.

Després del debat, la sessió plenària decidí per unanimitat tres acords que incidiren directament sobre la Central. El primer resolva vendre al concessionari, Magí Clarió, la peça de terreny on s'havia de construir el nou establiment fabril. Una parcel·la “de forma sensiblement rectangular, de cinc mil metres quadrats de superfície plana, amb els següents límits: Nord i Est, amb vials d'accés i Sud i Oest, amb finca a segregar

¹⁶⁵ Informació publicada al diari *Los Sitios* l'11 d'octubre de 1985. Hemeroteca digital. Arxiu Municipal de Girona. (A.M.Gi.)

¹⁶⁶ Acta consistorial del 19 de febrer de 1982 dins: Llibre d'Actes 1981-1983. Classificat a R 5068 UI 11809, dins Documentació. Singular. A.M.Gi.

¹⁶⁷ Actes consistorials del 23 de desembre de 1982 i del 19 de gener de 1982 dins: Llibre d'Actes 1981-1983. Classificat a R 5068 UI 11809, dins Documentació. Singular. A.M.Gi.

propietat de l'Ajuntament de Girona".¹⁶⁸ En aquest mateix acord també s'especificava que el preu de la venda ascendia a la quantitat de 7.105.150 pessetes i que la forma de pagament seria fraccionada: un 20% del total abans d'acabar el mes, i la resta abans del 31 de gener de 1984. És a dir, en un any es pagaria el total de la parcel·la.

Així mateix, aquest primer acord aprovat incloïa dues condicions resolutòries; una primera comprometia al concessionari a construir i deixar en condicions òptimes per treballar el nou establiment lleter en dos anys. Aquest condicionant podia resultar arriscat, depenent de com d'avançat estava el projecte del nou establiment. La segona condició tenia a veure amb la funció exclusiva del servei, una qüestió legal relacionada amb les característiques i punts del propi contracte oficial. Aquesta exigia que s'havien de determinar les obres i instal·lacions a revertir al mateix Ajuntament en funció d'elements adscrits al servei municipal de sanejament de llets. En altres paraules, s'havia de determinar quina part del servei, dels equips i de les dependències del nou edifici, sempre que fossin emprats per dur a terme la tasca higienitzadora, havien de retornar al Consistori en cas de ruptura de finalització de concessió. També calia exposar i argumentar un coeficient amb més o menys precisió de participació respecte a tots els elements comuns i no divisibles possibles.

La segona resolució aprovada feia referència a la pròrroga de la concessió. Per ser més exactes, la renovació es prolongava fins al 3 de desembre de 2001. Aquesta decisió estava vinculada als acords municipals del 26 de març de 1976, on s'havia relacionat una ampliació automàtica de la pròrroga amb el projecte d'una nova Central, tot i que aquest encara no havia estat presentat, o en tot cas en desconeixem l'existència. Així mateix, aquest segon apartat exigia canvis i modificacions a les clàusules del contracte, al mateix temps que obria la porta a una possible nova relació envers la propietat de la lletera: existia una futura "possibilitat de gestió mixta del servei o en règim d'arrendament en el supòsit d'extinció de la concessió".¹⁶⁹

El tercer acord era simplement formal però d'obligada constància, i atorgava a l'Alcalde la facultat de delegar en el Tinent d'Alcalde o en qui considerés oportú les seves funcions, per l'atorgament de l'escriptura pública i per les actuacions necessàries per l'execució de l'anterior resolució.

¹⁶⁸ Ítem., n ° 167.

¹⁶⁹ Acta consistorial corresponent al dia 19 de gener de 1983 dins: Llibre d'Actes 1981-1983. Classificat a R 5068 UI 11809, dins Documentació. Singular. A.M.Gi.

Com hem citat anteriorment la construcció de la Central no s'inicià fins l'any 1985, i més concretament fins l'octubre d'aquell any. Així doncs, fora del termini de dos anys que recollien els acords signats al gener de 1983. Aquesta demora comportà una nova resolució consistorial al respecte, que prorrogava un any més el contracte amb el concessionari en concepte d'efectuar el definitiu trasllat i la posada en funcionament de la nova planta. Així mateix es portà a terme una modificació del Plec de condicions de la concessió, on es va incloure una modificació important dels últims acords. Tots aquests canvis es relacionaven directament amb el nou concert econòmic al qual es dirigia l'Estat espanyol, aquest no era un altre que l'entrada al Mercat Comú europeu. En un nou redactat, l'Ajuntament de Girona renunciava a un fragment de les seves propietats, i a una part de la reversió de la Central, avançant-se així a les futures normatives i exigències europees.

Tal com recull l'Acta Consistorial del 20 de gener de 1985 es podia donar el cas que fossin les darreres decisions municipals sobre la Lletera Municipal. Com veurem, no fou ben bé així. La privatització del servei i de l'establiment no només es palpava per la qüestió comunitària, també es trobava en les pròpies resolucions consistorials. El fet de cedir els drets de reversió fou un element evident i clar, tot i que també s'ha de dir no fou a qualsevol preu. Com a contrapartida, el citat Magí Clarió efectuaria el pagament d'un milió de pessetes anual mentre durés la vigència de la concessió, amb la possibilitat de fraccionar la quantitat en pagaments semestrals. Aquesta decisió podia ser considerada com una verdadera declaració d'intencions, perquè l'entitat municipal estava preparant la desvinculació total amb l'establiment lleter. Cal dir que aquestes determinacions sempre foren preses amb l'acord de l'altra part implicada, o sigui, el titular de la concessió.

Igualment, el Consistori aprovà per unanimitat que un cop exhaurit el període de la concessió es permetria, per part de les autoritats al nou propietari, "la utilització de la denominació "Antiga Central Lletera Municipal" a continuació del nom comercial que la nova empresa adopti, ..." ¹⁷⁰

Molt relacionat a aquestes resolucions fou una nova modificació, també vinculada a l'entrada al Mercat Comú. Desapareixia el règim d'exclusivitat que tenien les Centrals Lleteres municipals, i la de Girona no era una excepció. Tots els avantatges que es poguessin derivar d'aquesta condició quedarien automàticament sense

¹⁷⁰ Acta consistorial del 20 de gener de 1985 dins: Llibre d'Actes 1985. Classificat a R 5070 UI 11811, dins Documentació. Singular. A.M.Gi.

compliment, per tant sense privilegi. El mercat on poder vendre el producte exigiria per igual a totes les empreses abastadores, per tant la competència passaria a ser real i sense favors o avantatges de cap mena.

També cal tenir en compte un últim acord en aquest mateix Ple, que afectà directament la pròpia construcció de l'establiment. Si al Ple de gener de 1983 s'acordà vendre el solar on s'havia d'edificar la nova Central, en aquesta ocasió, dos anys més tard, es va resoldre l'obligatorietat de fer abonar al concessionari el cost de la urbanització dels mateixos terrenys. El total de l'obra condicionadora ascendia a la quantitat de 6.718.100 pessetes, i podien ser satisfetes amb dos pagaments iguals, un primer fins el 30 de juliol de 1985 i la resta fins el 30 de juliol de 1986.

Com és lògic, la premsa del moment es va fer ressò dels acords municipals. Les conclusions que es publicaren no donaren peu a la confusió. Deien, per exemple, això: “Y, lógicamente, se va a una privatización y por consiguiente a una renuncia de la relación de concesión por parte del Ayuntamiento.”¹⁷¹

2.10. La nova Central Lletera. Fi de la concessió municipal i privatització de la Central Lletera Municipal.

El 10 d'octubre de 1985 començaren les obres del nou establiment i a mitjans del 1986 ja estava operatiu. La seva titularitat ja requeia sobre el que havia estat el seu últim concessionari. Els corresponents permisos, llicències i certificats permetien portar a terme l'activitat com una entitat privada.

Segons es desprèn de la memòria del projecte de la nova Central Lletera presentada per Magí Clarió Salillas al Consistori, aquest establiment havia d'allotjar unes instal·lacions modernes i aptes sanitàriament per higienitzar i envasar llet pel consum humà, així com possibles derivats. Aquest projecte era una reforma d'un primer estudi que s'havia formulat anys enrere, concretament el 1975. El mateix enginyer agrònom que el dissenyà inicialment, el conegut Santiago Matallana Ventura,¹⁷² fou qui

¹⁷¹ Informació publicada al Diari *Los Sitios* el 23 de gener de 1985. Hemeroteca digital. A.M.Gi.

¹⁷² Santiago Matallana Ventura. Enginyer Agrònom de primer nivell. Fou Secretari i membre del Comitè Nacional Lechero durant més de quaranta anys. Fou col·laborador en la redacció legislativa de les disposicions finals del “Plan de Centrales Lecheras” formant part del Ministeri d'Agricultura. Alhora, fou un personatge molt vinculat a la *Revista Española de Lechería*, publicació que pertanyia originàriament a l'Òrgan del Comitè Nacional Lleter. Va escriure tota mena d'estudis i treballs, des de vinculats directament al propi món professional com relacionats a la llet i derivats com aliments bàsics, així per exemple podem destacar: *La leche como producto natural*, (1947), *Conservación racional de la leche*, (1947), *La salazón de los quesos*, (1952), *Problemas y dificultades actuales de las industrias lácteas*,

el modificà, no només adaptant-lo a les noves normes i reglaments, si no també a nous propòsits. Així es formularen també un seguit de canvis necessaris, que es coneixien quan es tenien en mans els plànols reals del nou establiment. Es tractava d'unes modificacions teòriques sobre el paper, que podien ser fetes realitat o no, més o menys encertades, però que semblaven tenir una visió productiva de futur. Entre altres coses, la memòria exposava que les instal·lacions havien de ser composades necessàriament per uns equips adequats i òptims, capaços de proporcionar el volum que podia exigir el mercat en aquells moments i en un proper futur, en què es preveia un creixement propi important. Les eines i les instal·lacions havien d'estar en consonància amb els nous reptes que es pretenien assolir.¹⁷³

Del mateix projecte es despenia la possibilitat de portar a terme noves activitats relacionades amb la llet, amb la intenció de treballar el producte en un sentit més ampli i complet, aprofitant totes les possibilitats productives i derivades existents i que podia proporcionar. Així, per exemple, es contemplava l'opció de fabricació a petita escala de mantega, aprofitant els possibles retorns o devolucions de llet en bon estat, així com també l'elaboració de formatges artesanals a petita escala, del tipus "fresc". Així mateix també es tingué en compte un nou model d'esterilització i envasament de llet, més modern i cada cop més introduït al mercat làctic, que coneixem com a sistema UHT (Ultra High Temperature), capaç de proporcionar una vida més llarga al producte.

No podia faltar l'envasament de llet pasteuritzada o fresca, la que s'havia produït sempre. Es tractava, però, d'una producció que es contemplava amb uns valors volumètrics distants de la realitat diària de la pròpia Central. Segons la memòria presentada a instàncies consistorials, deixava de ser l'activitat predominant a favor del sistema UHT, tot i que les diferències en litres no eren excessives. En definitiva, es tractava d'un projecte que estimava unes produccions anuals superiors als 10 milions de litres de llet entre tots els productes envasats, el que es traduïa amb el treball de 35.000 litres aproximadament per cada dia laborable.

La nova Central Lletera, sempre segons la memòria, havia d'estar composta i dividida en diferents seccions. Així, havia de tenir-ne una on inicialment havia de situar-se una línia de recepció, amb la corresponent refrigeració i higienització de la

(1953), *La leche higienizada en el actual momento económico*, (1957), *Centrales Lecheras*. (1958), entre d'altres.

¹⁷³ Fons Governació. Generalitat de Catalunya. Sèrie d'expedients d'activitats classificades, 1985-1988.- Expedient 0000087/85. Clarió Salillas. Central Lletera. Girona. Sign. 4335. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

llet, seguida d'una altra secció on pasteuritzar i normalitzar el producte. Un cop tractada i elaborada la llet d'entrada es podia enviar a una tercera secció, la d'envasar. Aquesta havia d'estar composta de dues línees independents d'emplenar, que funcionarien segons les necessitats productives o comercials. Una d'elles continuava amb el mercat tradicional de les llets pasteuritzades, a través de dues màquines d'omplir amb bosses de film polietilè, i una altra línea d'envasat s'apropava al nou tipus d'esterilització de llets, el model que actualment es coneix com el sistema UHT, on la llet seria envasada asèpticament amb altres màquines. El nou establiment també comptaria amb una o dues noves seccions, les dedicades als derivats, amb un espai per la manteguera i per la formatgeria, tot i que de petites dimensions. Inicialment no es podien contemplar grans produccions, així la manteguera podria treballar dos o tres cops per setmana amb petites quantitats, que dependrien de la quantitat de devolucions o de les acidificacions de llet que es produïssin. La formatgera encara processaria menys quantitat. Es faria formatge "fresc" de manera eventual i totalment artesanal.

El projecte del tècnic Santiago Matallana tingué en compte tots els elements necessaris per fer funcionar la Central. Així, no oblidà incloure els bàsics, els que són anomenats com a serveis auxiliars, tan necessaris com ho és la pròpia matèria primera. Es tracta d'aquells elements que resulten ser imprescindibles per fer funcionar un establiment d'aquestes característiques, com eren per exemple els que havien de generar vapor, fred o aire comprimit.

El mateix estudi definia quina funció i quina tasca s'havia de desenvolupar a cada secció i quins aparells l'havien de compondre. Així, per exemple, a la zona on es recepciona, refrigera i higienitza la llet d'entrada es mostren uns detalls interessants. L'estudi plasmat a la memòria tenia en compte tota mena d'elements. S'hi explica, per exemple, que la descàrrega de llet procedent del camp es podria realitzar de dues maneres, depenent de quin medi s'utilitzés en el seu transport; així per exemple, la recepció i descarrega s'adequava tant a les cisternes com als càntirs o gerros de llet. Aquesta diferenciació en el sistema de recepció responia a dos fets: no tots els ramaders productors tenien el mateix sistema per munyir i emmagatzemar la llet, i no totes les rutes de recollida de l'indústria estaven prou modernitzades i per tant s'havia de donar cabuda a mètodes tradicionals. També incloïa la necessitat de dos dipòsits isoterms per la mateixa secció d'entrada, amb el corresponent equip auxiliar, filtres, bombes sanitàries i centrífugues.

La secció d'envasar també era prou caracteritzada a la memòria. Per un costat es diferenciava amb dos tipus de producte final, llet pasteuritzada i llet esterilitzada. Per la primera, s'havien d'instal·lar dues màquines que emplenaven en bosses de plàstic flexible, com hem citat anteriorment. No deixava de ser la llet de sempre. Era per obtenir el segon tipus de llet quan eren necessaris elements que no s'havien conegut per la Central gironina. El sistema UHT (Ultra High Temperature) havia de comptar amb nous elements. Es requeria que fos instal·lat un equip esterilitzador modern, controlat automàticament a través d'un comandament centralitzat. El tipus d'esterilització o sistema de tractament que s'utilitzaria es el que es coneix com a "esterilitzador per intercanvi indirecte", ¹⁷⁴ i és alimentat a la vegada per un tanc isoterm vertical i un equip homogeneïtzador. Aquest joc subministrava llet esterilitzada a una màquina que confeccionava i emplenava bosses de film. Es tracta d'un sistema molt utilitzat a tot Europa, si bé predomina la presentació final amb envasos de cartró o "brik".

Un nou element introduït amb alguns d'aquests equips havia de ser el sistema de neteja, considerat en molts aspectes un avanç molt important a la indústria alimentària. A través d'un circuit tancat i automatitzat es realitzava l'anomenada neteja química o interna d'alguns d'aquests aparells. No es defineix amb claredat si elements com el pasteuritzador, com també les màquines envasadores tenien incorporada aquesta neteja automàtica, però sí que la podien rebre tots els equips que formaven part de la secció de recepció, igual que els tancs isoterms existents. Així mateix, no defineix amb prou claredat si aquest sistema de neteja automàtic és el que avui dia es coneix com a C.I.P. (Clean in Place), amb tota la seva especificació. En tot cas, l'especificat a la memòria no s'allunyava gaire del que es fan servir actualment.

Tot i que la memòria fes una menció testimonial a la secció de pasteurització, centrifugació i normalització, cal dir que totes dues línees d'omplir requerien del treball previ d'aquesta secció. Tota la llet rebuda a la Central havia de ser pasteuritzada,

¹⁷⁴ A qualsevol manual d'indústries làcties podem trobar i conèixer una explicació simple i entenedora dels diferents tipus d'esterilització o sistemes de tractament UHT. De manera breu i sintetitzada exposen una diferenciació extreta del treball d'Antonio Lacasa Godina, citat en diverses ocasions al llarg del treball, *El sector lácteo español*. (1993). ASLYB. Comunicación. D.L. Madrid, ens diu així: "Existen dos tipos principales de tratamiento UHT. Los sistemas conocidos con la especificación de directos y los indirectos. En los sistemas directos el producto entra en contacto directo con el medio de calentamiento, y después sufre un enfriamiento flash en un depósito al vacío. Los sistemas directos se pueden dividir en dos tipos, uno en sistemas de inyección de vapor (el vapor es inyectado en el producto) y el otro sistemas de infusión de vapor (el producto se introduce en un envase lleno de vapor). En los sistemas indirectos el calor es transferido desde el medio de calentamiento hasta el producto a través de una pared de separación. Los sistemas indirectos pueden ser: intercambiadores de calor de placas, tubulares i de superficie rascada, pudiéndose combinar. Asimismo también pueden combinarse los dos sistemas en un mismo equipo esterilizador".

centrifugada i posteriorment normalitzada abans de ser envasada: era precís que fos sanejada tèrmicament i físicament, i a continuació elaborada o estandaritzada segons les corresponents normes de qualitat.

Les noves seccions de mantegueria i de formatgeria havien de ser les que precisessin menys adquisició d'equips i aparells. Es tractava d'una aposta econòmica de futur i amb resultats incerts. Podien arribar a ser les seccions on el rendiment resultés més productiu i econòmic, ja que del mateix producte originari, la llet, es podia aprofitar amb dos productes, un amb llet desnatada i alhora extreure un derivat. Per fer mantega es necessitava el que pròpiament s'anomena com a manteguera, on poder amassar la nata de la llet i adquirir el citat derivat. L'atuell estaria fet amb fusta de teca i tindria una capacitat de 600 litres. Un segon element necessari seria una taula d'acer inoxidable on manipular els blocs del producte.

Igual que la secció de mantegueria, la formatgeria utilitzaria un recipient tipus "cuba" de 1000 litres, on quallar i formatjar la llet. Igualment també precisaria d'una taula on fer les tasques de premsat.¹⁷⁵

Com hem citat anteriorment, la construcció del nou establiment es realitzà valorant unes necessitats productives i comercials canviants i tenint en compte unes obligades adaptacions legals. El projecte de Santiago Matallana fou molt ben valorat, però no tingué una execució total fins deu anys després de la seva presentació. La despesa i les inversions necessàries no podien ser assumides en aquell precís moment pel titular de la Central Lletera. Recordem que s'havia produït la plena desvinculació consistorial i tot tipus d'inversió anava a compte del nou propietari.

La producció de llet pasteuritzada continuà essent l'activitat de la nova Lletera. La línia operativa que s'instal·là per tal propòsit l'any 1986 seguí l'estudi projectat. Es composà majoritàriament de nous equips i maquinària moderna, tot i que també s'aprofitaren elements productius procedents de la vella Central, sempre amb la premisa de ser components plenament adaptats a les normatives legals i vigents. Així seguiren fins l'any 1996, que fou quan definitivament es portaren a terme les inversions necessàries per posar en marxa les noves instal·lacions. S'adequà l'establiment per poder produir llet de llarga durada i formatge fresc, tal com es pretenia inicialment amb el projecte de Matallana, tot i que no es valorà en canvi la mantega. Magí Clarió

¹⁷⁵ Totes les dades exposades per seccions són extretes de la memòria feta pel Dr. enginyer agrònom Santiago Matallana Ventura, es troba a: Fons Governació. Generalitat de Catalunya. Sèrie d'expedients d'activitats classificades, 1985-1988.- Expedient 0000087/85. Clarió Salillas. Central Lletera. Girona. Sign. 4335. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

Orench, administrador de l'empresa i fill del que fou últim concessionari Magí Clarió Salillas així ho afirmà a la premsa:

“... esperem fer formatge fresc, tipus Burgos, a mitjan 1996, i produir al voltant de 6.000 litres de llet asèptica i de llarga durada.”¹⁷⁶

Segons la mateixa font havien estat necessaris prop de 100 milions de pessetes per portar a terme l'execució fabril. Es tractà d'una inversió enmarcada en un període de temps aproximat als cinc anys. Per tant, la despesa total no es produí de cop; s'anà produint amb cinc anys vista, i sempre havia d'anar lligada a l'evolució de cada nou element instal·lat. Es tractava per tant d'una inversió mesurada, observant com responia el sector i el mercat. El projecte iniciat es presentà amb data d'inici al 1986. Deu anys més tard encara no havia finalitzat del tot.

De Central Lletera Municipal a Làctics Clarió. Tancament definitiu del servei i de l'empresa.

La privatització de l'activitat i del servei comportà a continuació un canvi de nom a l'establiment. Tot i que el Consistori gironí acordà en Ple que podia utilitzar el nom comercial de “Antiga Central Lletera Municipal”,¹⁷⁷ junt amb el nou nom que s'adoptés, el titular no considerà aquesta possibilitat. Un cop privatitzat, el nou establiment lleter passà a anomenar-se “Làctics Clarió”. Així es tancava una etapa de titularitat pública i municipalista i amb ella el nom de l'edifici que representava el propi servei. Es deixava enrera una activitat i un element públic que havia estat considerat molt proper a la ciutadania, en segons quines condicions i particularitats.¹⁷⁸ Amb la privatització s'establí una nova relació, i es donava pas a un model econòmic més privat i més d'acord amb el moment; més industrial, també podríem dir.

El nou nom feia una clara referència al propietari, a la família i a la seva dedicació. Magí Clarió Salillas fou l'últim concessionari de la Central i ho era des de

¹⁷⁶ Comentari del *Diari de Girona*, notícia que es publicà el 21 de setembre de 1995. Hemeroteca digital de l'A.M.Gi.

¹⁷⁷ Acta consistorial del 20 de gener de 1985 dins: Llibre d'Actes 1985. Classificat a R 5070 UI 11811, dins Documentació. Singular. A.M.Gi.

¹⁷⁸ La preocupació per la salubritat de la llet i pel bon funcionament de la Central no deixà de ser un element quotidià fins a convertir-se propi dels gironins. Al llarg de molts anys el problema sanitari de les llets es parlava i es discutia a molts àmbits de la ciutadania. Amb la privatització i la nova construcció de la Central el tema anà quedant en un segon pla, es convertí en una indústria més, com qualsevol altra.

l'any 1966, iniciant la seva titularitat de forma interina o provisional. Tal com hem citat amb anterioritat, la seva relació amb el sector lleter venia de lluny. Provenia de Massanet de la Selva, on ja des de mitjans dels anys 40 regentava un negoci que tractava amb la llet: “Lecherías de la Selva Lactasana”.

Fou el mateix Magí Clarió Salillas qui fundà Làctics Clarió i qui inicià així una nova etapa i darrera del que havia estat la Central Lletera. Es donà pas a una empresa familiar, amb una base professional sòlida i on seguidament els descendents prengueren protagonisme. Així el fill, Magí Clarió Orench, passà a ser l'administrador de l'empresa ja als anys 90.

“Lactasana” fou el nom comercial dels productes que elaboraren a l'empresa. Aquesta denominació no fou una exclusiva de l'etapa privada, igual que tampoc fou creada durant l'etapa de la concessió pública. Es tractava d'un logotip amb molts anys d'existència, que provenia de la primera entitat privada que creà i regentà el mateix Magí Clarió, “Lecherías de la Selva Lactasana”.¹⁷⁹ Era, per tant, una marca amb un fort component personal, que havia estat un element representatiu i distintiu d'una activitat i d'un servei públic. I continuà essent un factor diferenciador i distingit un cop privatitzada la Central. “Lactasana” era coneguda per ser una marca comercial de llet pasteuritzada d'abast regional, identificada amb les típiques bosses de plàstic. Segons el propi Magí Clarió Orench la fragilitat i la transparència de l'envàs anava plenament identificada amb el propi producte i nom: es mostrava un producte làctic, com era la llet, totalment sana i neta, alhora plena de naturalitat en un ambient fràgil i delicat, com eren les pròpies bosses.¹⁸⁰

El tancament de l'establiment i del servei es produí l'any 2008. Tot i que coincideix amb la jubilació del propietari, és fàcil veure en la crisi del sector de la llet fresca la principal causa. De la mateixa entrevista podem extreure un seguit de valoracions o reflexions que ens acosten a les raons que motivaren el tancament de l'establiment lleter. La jubilació del Sr. Magí Clarió coincidí en el moment d'aturar la producció, però si la rendibilitat del negoci hagués estat interessant la seva sort hagués pogut canviar. La crisi en el sector de la llet fresca va colpejar de manera significativament els petits empresaris que treballaven exclusivament en aquest producte.

¹⁷⁹ Respecte al nom propi de l'empresa cal tenir en compte un detall o anècdota. Hi ha documentació oficial on el nom de l'empresa originària es coneguda simplement com a “Lecherías de la Selva”, sense la paraula “Lactasana”, que fou afegida amb posterioritat, fent referència a la marca comercial particular.

¹⁸⁰ Afirmació extreta de l'entrevista efectuada al Sr. Magí Clarió Orench a Girona el dia 29 de març de 2014.

Una sèrie de factors socials i econòmics han confluït i han ajudat a que la societat hagi infravalorat la llet fresca o pasteuritzada. El consumidor d'aquest tipus de llet ha anat substituint la seva adquisició per altres tipus de llet més funcionals o bàsiques, principalment les nomenades de llarga durada. Es tracta d'un canvi motivat per diferents elements, molts d'ells associats a l'evolució del propi sistema econòmic que ens envolta. Alhora, la crisi d'aquest mateix model econòmic ha agreujat encara més la situació de l'empresariat que pretén viure del negoci de la llet fresca. No entrarem a valorar els elements propis d'aquesta situació econòmica global, tot i que com veurem aglutinen la majoria de factors i arguments que han motivat o causat la caiguda en el consum de llet pasteuritzada i d'altres aliments o productes. Simplement exposarem les reflexions i conclusions extretes de l'entrevista amb Magí Clarió i relacionades plenament amb el tancament de la Lletera.

Resulta especialment interessant destacar la cita d'un seguit de consideracions de caràcter social, però amb una vinculació directa amb l'economia, concretament amb la que tenim més a prop, la familiar. Entre els elements que, en una o altra mesura, han contribuït amb el desenllaç final de la Central, hi hauria la creació o sorgiment de nous hàbits per part de la societat. Un d'ells ha estat el d'anar a comprar els productes elementals o bàsics amb una periodicitat diferent. Els nous costums haurien accelerat la crisi d'algunes empreses. L'adquisició diària de productes de consum ha baixat en importància, substituint-ne la temporalitat diària per d'altres més distants en el temps. Aquest fet ha motivat i propiciat la compra de productes amb caducitats de llarga durada; o sigui, si parlem de llets, estem substituint les pasteuritzades amb dates curtes de caducitat per les que han sofert tractaments higiènics més agressius físicament, les esterilitzades amb les corresponents caducitats, per tant molt més llargues.

Aquest canvi social i econòmic ha anat creixent i es pot relacionar plenament amb l'existència de les grans superfícies comercials i del continu creixement en nombre d'aquestes. Aquesta relació entre una menor freqüència temporal entre compres i l'afluència cada vegada major a les grans superfícies per part del consumidor ha reportat doncs un resultat negatiu vers productes com la llet fresca; i aquest efecte s'ha vist agreujat en gran mesura per l'aparició de la crisi econòmica. Si en un primer moment es deixava d'adquirir llet fresca per llet bàsica de llarga durada, amb la crisi es continua deixant de costat la fresca i es pren la bàsica, però la que distribueix la pròpia superfície comercial, les nomenades marques blanques, molt més econòmiques i en detriment de les marques particulars.

Un element a citar i relacionat de manera directa amb la qüestió que tractem, és la modalitat de la venda de llet fresca a granel amb volums petits, apareguda i resorgida en aquests últims anys a través de la venda directa dels mateixos ramaders o a través de màquines expenedores situades en algunes localitats dels nostres voltants. No deixa de ser una modalitat de venda original, que retorna als orígens, als primers venedors ambulants, tot i que ara en unes condicions higièniques òptimes. Es tracta de llet pasteuritzada o també nomenada fresca. Aquest tipus de venda també resulta valorada com un element de resistència davant les grans empreses, tant lleteres com comercials, però que en termes globals econòmics, com també lleteres, tenen una repercussió mínima. “Làctics Clarió” no deixava de ser un empresa similar a aquestes, però sense la matèria primera com a pròpia i originària; per tant amb un marge de benefici teòricament inferior.¹⁸¹ Així mateix, Clarió ens feia una observació respecte aquests model que no podem obviar: “... es tracta d’un producte amb un alt valor afegit; per tant més car; o sigui, destinat a un consumidor minoritari que disposi del temps necessari per poder-lo adquirir amb assiduitat.”¹⁸²

Un nou raonament vers el tancament de l’empresa, extret de la conversació amb Magí Clarió Orench, tenia un component més polític. Les polítiques econòmiques portades a terme pels diferents governs d’ençà l’entrada en Mercat Comú Europeu han anat afavorint cada vegada més a les grans empreses, deixant de costat les familiars o les de petites dimensions. Fins i tot en matèria ramadera, les decisions polítiques preses han dificultat el treball de les petites explotacions i la seva viabilitat i moltes han optat per tancar. Tot i que pot resultar una qüestió amb una base feble, no deixa de ser un argument que el temps ha anat donant la raó.¹⁸³

El sector industrial lleter ha patit i continua patint una reestructuració interna, no només a nivell regional o estatal si no a grau mundial. La competència interna, les noves tecnologies i la globalització econòmica han comportat una important reorganització del sector industrial lleter. Els centres industrials dedicats al treball de la llet s’han reduït en nombre, i les raons d’aquest descens han estat de diversa naturalesa, però es troben plenament relacionades als arguments citats. Les empreses petites han estat les més perjudicades: o han estat absorbides per les grosses, en els millors dels casos, o han hagut de tancar les portes. Han estat les que ho tenien més complicat per poder

¹⁸¹ Afirmació extreta de l’entrevista efectuada a Magí Clarió Orench a Girona el dia 29 de març de 2014.

¹⁸² Ítem., nº 181.

¹⁸³ Ítem., nº 181.

sobreviure a la competència del mercat, les més perjudicades per les aplicacions de les noves tecnologies i les que no comptaven en un món econòmic globalitzat.

La lletera “Làctics Clarió” va tancar les portes en un moment molt convuls econòmicament. Cal dir que, tot i les incerteses que es poden generar sempre amb tota mena d’iniciatives i canvis empresarials, no podem traslladar-les a les paraules de Clarió. La seva diagnosi semblava ser clara: el plantejament d’un nou pla d’acció per la Lletera i la nova reestructuració interna no hauria estat garantia d’èxit.

TERCERA PART.

3. LA LACTARIA ESPAÑOLA DE VIDRERES.

Després de l'estudi de la Central Lletera de Girona, el cas de La Lactaria Española de Vidreres resulta ser l'altre exemple imprescindible per conèixer l'evolució històrica de les indústries lleteres a les comarques gironines. Com veurem, es tracta d'un model fabril diferent al de la ciutat de Girona. Aquí la iniciativa privada ha estat l'element impulsor; tot i que, per circumstàncies que coneixerem al llarg del treball, també ha existit una vinculació directa amb el control públic.

Estudiarem els orígens d'aquesta indústria, el seu camí fins arribar als nostres dies, els personatges que van fer possible el seu desenvolupament al llarg de les seves etapes, el desenvolupament de noves tecnologies i produccions, i les repercussions que van tenir en les localitats de Sils i Vidreres, i en el conjunt dels seus habitants. Com en el cas de La Central, cal ubicar aquest treball en la història general del sistema làctic. Veurem una empresa, condicionada, i alhora condicionant, en totes les fases de la indústria lletera. El seu desenvolupament va anar lligat a la dinàmica del conjunt de l'economia i la política de cada moment, però també, i de manera molt especial i influent, a la vida contemporània dels pobles de Sils i Vidreres.

A mesura que s'ha anat fent aquest treball s'ha considerat protagonista el desenvolupament d'aquesta indústria com a tal, per sobre de l'interès d'altres aspectes, també incloses a la investigació, que es puguin aportar. És a dir, dins la indústria lletera s'ha escollit com a element fonamental d'anàlisi el desenvolupament empresarial, la seva adequació a les situacions econòmiques concretes, la seva resposta a les actuacions públiques socials i polítiques, la seva relació amb altres sectors, etc., i, en definitiva, tots els factors que han influït o han estat influïts pel desenvolupament empresarial de la indústria lletera.

La investigació realitzada m'ha permès reconstruir la història global de l'empresa làctia, que actualment es troba a Vidreres, i conèixer la història concreta

d'algunes altres indústries o activitats relacionades amb la lletera vidrerenca, no només de les comarques de Girona, sinó d'altres indrets més llunyans. Igualment he pogut conèixer el desenvolupament de diferents pobles, sobretot el de Vidreres, tant a nivell econòmic com polític i social. Tots ells tenien, com a vincle comú, la indústria lletera.

En gran part, aquest estudi és una continuació i una ampliació del treball de recerca realitzat anys enrere.¹ En aquesta ocasió, hem volgut aprofundir en les vicissituds de la seva existència tot donant a conèixer tot tipus de detalls i anècdotes. L'elecció de l'establiment de Vidreres per exemplificar i representar el model privat dels centres lleters ens ha semblat la més encertada, tant per la pròpia trajectòria passada, d'indubtable interès per la història de la indústria lletera espanyola, com pel seu present, ja que és l'únic centre industrial operatiu actualment, amb més de setanta anys funcionant, a les comarques gironines.

La presentació de La Lactaria Española seguirà l'ordre cronològic en l'exposició. Coneixerem els elements propis de l'establiment en cada moment, i aquesta temporalitat permetrà definir algunes etapes prou destacades. Com hem citat, des de la seva constitució a Sils i posterior trasllat a Vidreres, fins a l'actualitat, on la factoria pertany a un altre grup empresarial, Vidreres Llet, totalment desvinculat del que foren els inicis amb La Lactaria. Dels més de 70 anys d'activitat valorarem aspectes interns de la pròpia empresa, com foren per exemple la motivació que portà a la seva creació, o els canvis viscuts a l'estructura directiva, com també els elements socials sorgits o els problemes econòmics i judicials viscuts. També incidirem en diversos factors externs però especialment rellevants per a reconstruir el context social de l'empresa com, per exemple, quina relació o vinculació hi havia amb la localitat de Vidreres, què representava pel municipi, i quina relació existia amb els diferents òrgans polítics, locals o a un nivell més superior, entre d'altres.

La història d'aquest establiment fabril, d'aquesta empresa lletera, ha format part de la història de Sils, però molt més de la de Vidreres, on continua formant part de la vida del poble. Es tracta d'una indústria que, com veurem, revitalitzà el creixement social i econòmic de la vila, tot fent sentir la seva presència a pobles veïns, que condicionà el sector ramader gironí, arribant a modificar la seva pròpia activitat, i que fou l'inici d'una societat industrial i econòmica que arribà a ser la més important del sector lleter a nivell estatal.

¹ García Moreno, Antonio. (2006) "Treball de recerca: Història de la indústria làctia, un exemple a Sils i Vidreres". Universitat de Girona. (U.d.G.) Girona.

Es tractarà doncs de donar a conèixer un exemple industrial amb nom propi en el sector lleter i com ha conviscut amb el seu entorn. Per portar a terme aquesta tasca, hem hagut d'utilitzar tota mena de fonts. Volem destacar-ne especialment les orals. Sense les diferents entrevistes realitzades no hauria conegut detalls que la documentació escrita en moltes ocasions no revela. Les hem utilitzat amb precaució, però amb molta atenció, aquestes han constituït una font que ha complementat la recerca documental, enriquint en tot moment el contingut i el propi treball.

3.1. La indústria lletera a Sils.

El desenvolupament de La Lactaria com a indústria lletera es produí a Vidreres, però el lloc de procedència i on s'inicià l'activitat l'hem de situar al poble veí de Sils. Tot i que sempre s'ha conegut i relacionat aquesta empresa al municipi vidrerenc, cal tenir en compte que l'elecció de Sils en els seus inicis no fou casual, per tant és interessant estudiar el pas de la lletera per aquest municipi. Tot i que l'estada fou reduïda en el temps tingué una destacada incidència en la vida d'alguns dels seus habitants. Encara avui dia, cinquanta anys després, molts veïns encara recorden la seva marxa, com veurem.

Components inicials de la primera societat a Sils. Primers moviments de llet.

Segons una entrevista feta a Josep Madí i Rusiñol,² ell, juntament amb tres socis més, va ser un dels fundadors de La Lactaria Española. Els socis eren els germans Fernando i Luís Moragas Elías, provinents de la província de Barcelona, Antoni de Trinxeria, del municipi de Massanet de la Selva i ell mateix, Josep Madí Rusiñol, veí de Sils. Tots junts formaren una societat econòmica on el producte a negociar fou la llet. A l'entrevista, el mateix Josep Madí situa els inicis de l'activitat de La Lactaria al 1941. Segons dades extretes de l'Arxiu Municipal de Sils (A.M.S.),³ aquesta societat apareix per primer cop a la contribució industrial del municipi de Sils

² *Quadern de Sils. Revista Municipal d'Informació i Cultura.* Núm. 14, Any V/Abril-1993. Sils. Parlem amb ... Josep Madí i Rusiñol, pàgs. 10 i 11. Pertany a la Secció d'Hemeroteca de l'Arxiu Municipal de Sils (A.M.S.)

³ La documentació relativa a la Contribució Industrial de Sils, es troba a l'A.M.S. Localitzada a la secció d'Ordenances Fiscals g. 661. Registrat a: Hisenda Altes i Baixes de la Matricula Industrial. Lligall v.62 p.36. On fa referència concreta de l'alta de l'activitat contributiva, segellat el 7 de Desembre de 1943. El nom de l'empresa hi figura, no en canvi el nom dels propietaris.

el 7 de desembre de 1943, com a data d'alta. Cal assenyalar que el nom registrat de l'entitat no fou el de Lactaria Española, que fou posterior; inicialment figurà com a "Compañía Moragas y Madí Sociedad en Comandita",⁴ amb la professió de "Repa. Leche Estéril". L'esment a aquesta professió o activitat no és gaire aclaridora, ja que només apareixen les paraules llet estèril. Podia significar "reparto de leche estéril", o "recogida y pasterización". En els registres contributius d'anys posteriors es va entenen millor l'activitat, deixant clar que l'establiment es dedica al tracte, comerç i fabricació de productes làctics i derivats.

Aquesta empresa era domiciliada al carrer Generalísimo núm. 15 de Sils, en una ubicació que podem considerar immillorable: estava situada al centre de la vila, coincidia alhora amb la carretera que comunicava, com encara passa en l'actualitat, Vidreres i Santa Coloma de Farners, i tenia el ferrocarril a molt pocs metres, fet determinant en aquells moments, ja que proporcionava un medi de transport regular amb Girona i Barcelona, els mercats més importants i alhora més consumidors de llet, com és fàcil endevinar.

Per un poble de l'interior gironí, com era Sils, el ferrocarril era un avantatge clar respecte altres municipis. La via del tren era una alternativa de transport, tot i les mancances que podien continuar existint. Les vies de comunicació, com eren les carreteres, no estaven gaire condicionades i molts indrets es comunicaven amb vies de carros. Els vehicles de transport tampoc eren molt nombrosos. Fou doncs el ferrocarril una alternativa al transport per carretera molt vàlida. No deixà de ser un dels motius per situar a Sils aquest establiment.

L'edifici on s'instal·là la nova activitat era propietat de la família Madí. Es tractava d'un espai amb diferents dependències i locals que es destinaven a diferents usos i activitats. En una de les naus de l'edifici, com diríem actualment, es portava a terme un negoci relacionat amb el tèxtil, que sempre havia estat vinculat a la família Madí. La confecció tèxtil ja havia estat iniciada pel pare de Josep Madí, i els seus fills continuaren aquesta activitat. En aquest mateix establiment, però en una segona dependència, tenien un altre negoci molt diferent al primer. L'espai es feia servir com a magatzem de grans. Com veurem, el canvi de lloc del magatzem de grans, donà pas a que es situés en aquell mateix espai la indústria lletera.

⁴ Una simple definició de societat comandita ens diu: una societat comandita és aquella societat en la que un o més associats són responsables i solidaris i els altres o resta de socis aporten simplement fons, que poden ser econòmics.

Cal dir que cap membre de la família Madí, i en aquest cas el citat Josep Madí i Rusiñol, no havia tingut mai cap relació amb el món de la llet. A l'entrevista publicada a la revista *Silenc*, va definir aquella experiència com a “molt gratificant”.⁵ La família Madí era propietària rural, i alhora tenia diferents activitats econòmiques: no només propietaris d'una indústria tèxtil, de mitjons concretament, també negociants de granes, tractants de fusta ... Totes eren activitats que abastien més enllà del mercat local. En el sector tèxtil arribaren a proporcionar gènere fora de Catalunya i pel que fa a les mercaderies més agrícoles o rurals, com la fusta i les granes, tenien taula pròpia a la Llotja de Barcelona, fet que ens ratificà el també soci Antoni Trinxeria amb l'entrevista que citarem a continuació.⁶

Una de les dependències de l'edifici situat a Sils va ser utilitzada pel Servei Nacional de Blat. Es tractava d'un espai que feia anys que funcionava com a magatzem de grans, i que durant la Guerra Civil es va fer servir com allotjament de refugiats. Finalitzat el conflicte l'espai fou cedit al citat Servei blader, òrgan depenent del sindicat d'abastaments, i poc temps després el tornaren als seus propietaris. Doncs bé, com hem dit, va ser aquest indret, una vegada lliure i condicionat, el que ocupà l'activitat lletera.

Antoni de Trinxeria, veí de Massanet de la Selva, formà inicialment la societat comandita “Compañía Moragas y Madí sociedad comandita”. Es tractava també d'un propietari de finques que es dedicava bàsicament a l'explotació forestal, tant al tracte de fusta com a la seva transformació manufacturera. El seu net, també anomenat Antoni Trinxeria,⁷ que en aquells moments era l'Alcalde del municipi de Massanet de la Selva, ens comentà en una entrevista tota mena de vivències i anècdotes de la vida del seu avi i de la seva família. Així ens caracteritzà el seu avi com a membre dels propietaris forestals:

⁵ *Quadern de Sils. Revista Municipal d'Informació i Cultura*. Núm. 14, Any V/Abril-1993. “Parlem amb ... Josep Madí i Rusiñol”. Sils. Pàg. 11.

⁶ Tot i que ho exposem seguidament, cal matissar que aquesta entrevista feta al Sr. Antoni Trinxeria resulta ser el net del nostre protagonista, casualment tenen el mateix nom.

⁷ Entrevista realitzada al Sr. Antoni Trinxeria, com hem dit en aquells moments ocupava el càrrec d'Alcalde del municipi de Massanet de la Selva. La investigació d'aquest treball ens ha portat a fer-li una entrevista degut a la relació familiar amb un dels socis iniciadors d'aquesta empresa, fou net d'Antoni de Trinxeria. La intenció era conèixer dades i elements que permetessin aprofundir en el tema en qüestió. L'entrevista va tenir lloc al seu propi despatx a l'Ajuntament de Massanet de la Selva, el dia 23 de Febrer de 2006. En aquesta no només proporcionà detalls de la vida del seu avi, sinó també del Sr. Josep Madí, donat que tenien un vincle familiar, es tractava del cunyat del seu avi. Els comentaris de l'entrevista s'aniran exposant i utilitzant a mida que ho requereixi la redacció del treball. Un element que cal tenir en compte és que l'entrevista tingué un caràcter molt distés i enriquidor, donant a conèixer detalls molt anecdòtics i particulars per part del nostre entrevistat.

"- Era una família que tenia finques i normalment aquestes propietats les donaven a parceria. El treball de la terra es donava a parceria i el bosc era explotat pel propietari, fet habitual a finques grans. Llavors tenia una sèrie de finques, la més gran tenia 380 Ha., d'altres més petites. Feien servir el sistema de terços, on l'amo rebia un terç i el masover dos terços, i on el masover havia d'incorporar tots els elements productius, tant el bestiar per treballar, com la seva feina. I l'amo a canvi posava la casa i la terra. Aquella època que parlem, abans dels anys 40, la producció de fusta a Espanya era molt reduïda, a més no arribava d'importació, ni de les que foren colònies americanes. Els propietaris doncs explotaven el bosc que els permetia una acumulació de riquesa o de rendiments superiors als del treball a l'agricultura, per que el tallar una arbreda o una pineda acumulava el rendiment de molts anys. I això era a que es dedicava, a l'explotació forestal. -"

Antoni de Trinxeria, igual que el seu soci i alhora cunyat de Sils, no havia estat mai vinculat al sector làctic. Si el citat Josep Madí va posar l'espai físic per instal·lar l'activitat, Antoni de Trinxeria possiblement fou el soci que proporcionava els recipients per poder manipular millor la llet. Ho podem creure així donat que Antoni de Trinxeria es dedicava a la manufactura de la fusta. Els productes que més comportava aquesta activitat era la fabricació d'esclops, alhora que feia altres utensilis de fusta, com foren caixes i bidons de fusta.

El seu nét coneixia i tenia constància de la participació del seu avi en aquesta iniciativa industrial a Sils, però no recordava si hi proporcionava algun producte, tot i que a partir de la seva exposició podríem trobar alguna relació:

"-A casa, feien caixes de fusta. Llavors no hi havia caixes de plàstic, ni de ferro. L'envàs que utilitzaven les caixes era per ampolles de vidre retornable. I la indústria de casa estava molt vinculada a les indústries envasadores. Jo recordo que serraven fusta, que proveïen de fustes a les envasadores que abastien a la indústria turística, com la Coca Cola i el Vichy Catalán. Però no recordo si també varen fer caixes per La Lactaria, podria ser. També venien fusta a les indústries de València que es dedicaven a la recol·lecció de taronges i llimones.-"

Eren doncs, tant Josep Madí com Antoni de Trinxeria, dos propietaris de finques amb negocis que no tenien res a veure amb el món de la llet. Segons el net

d'Antoni de Trinxeria, foren els Madí els que tingueren el primer contacte amb gent de sectors més diversos. El fet de vendre grans a la Llotja de Barcelona, els permetia moure's amb personatges del món comercial i de negocis, molt vinculats amb l'abastiment de tot tipus de productes per la capital, i alhora d'altres indrets de Catalunya. El negoci dels grans fou anterior al del tèxtil, i era prou important com per arribar a vendre a Barcelona.

De forma directa o indirecta fou en aquest ambient on varen conèixer els germans Moragas. Foren aquests germans els que, junt amb els citats Josep Madí i Antoni de Trinxeria decidiren constituir la societat silenca, en els seus primers moments. Ho diguem així perquè els canvis en la societat, alguns d'ells molt importants, com veurem, no trigarien gaire temps en produir-se. El cas és que el 1941 Josep Madí no deixà passar de llarg l'oportunitat que representava el fet que un dels seus locals deixés de ser magatzem de grans, per passar a ser utilitzat per una nova activitat. I els germans Moragas, que volien instal·lar-se fora de Barcelona, van trobar l'edifici convenient, en una zona, la gironina, on les explotacions agrícoles i ramaderes tenien una certa importància. S'obria pas, doncs, una iniciativa empresarial en una zona amb perspectives econòmiques reals.

Fernando Moragas Elías ⁸ i el seu germà Luís eren fills d'una família benestant barcelonina que es dedicava, entre altres activitats, a l'explotació lletera. Els primers passos en el món lleter els donaren a una granja de vaques que tenien els seus pares a la localitat de Prat del Llobregat. Però fou realment a Mollet del Vallès on portaren a la pràctica les seves idees, exactament en una granja de vaques, o millor dit en una vaqueria que s'anomenava "La Catalana". ⁹ La tasca que desenvolupaven era la de produir llet per l'abastiment de Barcelona. Fou a la dècada de 1920 quan els germans Moragas junt amb altres socis establiren un primer centre de pasteurització de llet prop

⁸ Fernando Moragas Elías, fou conegut com a fundador de La Lactaria Española S.A. La seva família i ell mateix ja iniciaren l'aventura làctia amb anterioritat, fou a la dècada dels vint quan amb Granjas La Catalana s'endinsaren en una primera societat econòmica de pes, molt coneguda a la ciutat de Barcelona. Destacar igualment el seu paper en el món empresarial, on també constituí La Lactaria Andaluza S.A., i fora del sector lleter també fou el màxim responsable de les indústries Fermo, Dauro i Megara Ibérica S.A. entre d'altres, tot i que aquestes tenien altres funcions productives diferents a la llet. Fou format amb estudis de pèrit industrial E.S.T., molt relacionat al treball agrícola i ramader. La seva tasca professional la podem conèixer parcialment amb la lectura de diferents articles publicats a la *R.E.L.* (Revista Española de Lechería). Fou un personatge vinculat a d'altres cercles i institucions, com fou per exemple la seva relació amb el món militar, formà part de l'exèrcit espanyol com a Capità d'Artilleria, i mantingué relacions amb components de les estructures del Movimiento.

⁹ Dades de publicacions pròpies de La Lactaria Española *El Informativo. Noticias y comentarios de La Lactaria Española, S.A. -RAM-*. Barcelona, el nº 0 al juny del 1983. I el *Boletín Ram*, nº 1 gener 1979.

del Mercat Lleter de Barcelona. Allà envasaven la llet que rebien de les vaqueries dels voltants, fins i tot de fora de la ciutat. Era el cas de la produïda a la vaqueria de propietat dels Moragas, “La Catalana”.

Amb poc temps la xarxa que els abastia la matèria primera resultà insuficient per la demanda que hi havia al mercat. Als problemes d’una demanda creixent s’hi afegien les dificultats que tenien les vaqueries urbanes. Com ja hem comentat, les successives limitacions que s’anaven imposant des de les institucions municipals feia que les rodalies barcelonines anessin agafant, cada vegada més, un major pes i protagonisme, necessari per abastir Barcelona. Aquestes rodalies experimentaren una certa especialització, ajudades pel creixent comerç de làctics.

El 1927, Fernando Moragas com a soci majoritari i President del Consell d’Administració, i altres socis fundaren la societat “Granjas La Catalana”.¹⁰ Es creava així un nou centre per higienitzar i envasar llet, situat al centre de Barcelona. Deixant l’espai anterior per insuficient, el que es trobava prop del Mercat Lleter de Barcelona, la nova societat s’instal·là al carrer Aribau, on alhora assumiren noves tasques, com la de distribució i venda de llet higienitzada. Amb poc temps anaren obrint petits establiments comercials, que requerien un contacte directe amb el consumidor. Es podrien definir com a botigues, i la llet era el producte estrella que comercialitzaven. Es tractava d’un inici, però estava prenent forma de xarxa amb petits locals comercials esparsos per tota la ciutat. L’esclat de la Guerra Civil suposà una aturada en l’activitat, per ser reiniciada, una vegada finalitzat el conflicte, al 1939.

En aquells anys, a Barcelona el tractament més comú i conegut que feien a la llet era el de la pasteurització, amb uns primers envasos força precaris. El producte i l’envàs no rebien un tractament que li proporcionés una llarga vida. Es tractava de la llet coneguda com a fresca, o simplement pasteuritzada. Quan es traslladaren al carrer Aribau de Barcelona, els germans Moragas instal·laren la primera màquina amb sistema esterilitzador “d’autoclau”. El canvi en el producte fou evident i les conseqüències aviat es notaren en el mercat, com recorda Luís Sans: “encara que el

¹⁰ Les dades d’aquests primers anys de “Granjas La Catalana” són extretes de diferents revistes i publicacions que foren propietat de La Lactaria Española. En aquestes publicacions, diferents treballadors de La Lactaria, però que també havien estat empleats de “Granjas La Catalana” amb anterioritat, havien redactat una sèrie d’articles on exposaven els seus inicis i les seves vivències a l’empresa. El motiu principal, que els portava a escriure, era que aquests empleats celebraven el 25è. aniversari com a treballadors, o que aquell any es jubilaven. Els autors que col·laboraren foren Lluís Parés Macià i Luís Sans Castells. Aquestes primeres impressions es recolliren a la publicació *El Informativo. Noticias y comentarios de La Lactaria Española, S.A. -RAM-*, editat a Barcelona, el nº 0 al juny del 1983. També trobem dades a el *Boletín Ram*, nº 1 gener 1979 fins nº 14 desembre 1982.

consumidor preferia la llet pasteuritzada o crua tot i els inconvenients” i, tot continuant amb l’explicació: “el producte higienitzat encara no era massa conegut, la gent no coneixia els avantatges, hi havia molta incredulitat, es pensaven que els anaves a vendre gat per llebre”.¹¹

La capital catalana era abastida per molts industrials, encara que també els podríem anomenar comercials, atès que s’iniciaren en la tasca comercial per llavors acabar constituint petites indústries elaboradores, algunes d’elles de manera familiar, però també de caràcter individual o en societat. Foren exemples la ja citada “Granjas La Catalana” (1927), junt amb altres organitzacions econòmiques, com ara “Productos Nuria S. A.” (1927), “Lechera Barcelonesa S. L.” (1928), “Granjas Soldevila”, “Industrial Lechera S.A.” (1921), “Productos Lácteos S. A.” (1919), “Sociedad Lechera Montañesa” (1926), “Productos Sila S. A.” (1930), “Lechera Industrial” (1934), “Granja Castelló” (1935) o “Letona S. A.”, (aquesta última amb inicis a Cardedeu al 1925, de mans del comerciant Marc Viader).¹² Aquestes empreses o establiments es convertiren en els més importants abastadors de llet a la ciutat de Barcelona. Segons Josep Pujol Andreu aquestes empreses concentraven el 80% aproximadament de tota la llet que entrava a Barcelona.¹³ Així mateix, durant els primers anys del segle XX, també foren aquestes mateixes les primeres en iniciar-se en el tractament industrial de la llet. És de la mateixa opinió l’enginyer agrònom citat anteriorment Manuel Ramos Amieva,¹⁴ en el seu treball específic sobre la indústria lletera a Catalunya.

¹¹ Comentari de Luís Sans Castells dins la publicació: *El Informativo. Noticias y comentarios de La Lactaria Española, S.A. –RAM–*, editat a Barcelona, el nº 0 al juny del 1983.

¹² Pujol Andreu, Josep. (2002-2003). “Cap a una nova interpretació del capitalisme agrari a Catalunya fins a la guerra civil. Agricultures mediterrànies contemporànies.” *Estudis d’Història Agrària*. Nº15. Publicacions de la Universitat de Barcelona. Barcelona. Pàg. 50.

Es tracta d’un treball on s’exposa l’inici de l’agroindústria a Catalunya, on trobem, entre altres temes, les primeres indústries que tractaren tot tipus de productes agraris. On destaca el paper dels “comerciants làctics”, molt importants per l’arrencada industrial de la llet a Barcelona i a la resta de Catalunya.

També podem trobar-ho en un segon treball de Josep Pujol Andreu, (2003). “Sobre los orígenes de la industrialización en el sector alimentario: Cataluña, 1880 – 1935.” dins, Carlos Barciela y Antonio Di Vittorio (eds.), *Las industrias agroalimentarias en Italia y España durante los siglos XIX y XX*, Alicante Publicaciones Universidad de Alicante, pàgs. 245-278. Dades totes elles extretes de l’Arxiu Nacional de Catalunya, Generalitat de Catalunya (1937). Informe sobre el proveïment de llet a Barcelona. Fons Generalitat de Catalunya 2ª República, 7589.

¹³ Pujol Andreu, Josep. (2003). “Sobre los orígenes de la industrialización en el sector alimentario: Cataluña, 1880 – 1935.” dins, Carlos Barciela y Antonio Di Vittorio (eds.), *Las industrias agroalimentarias en Italia y España durante los siglos XIX y XX*, Alicante Publicaciones Universidad de Alicante, pàgs. 245-278.

¹⁴ Ramos Amieva, Manuel. (1972) “La industria láctea catalana”. *Revista Agricultura y Agropecuaria*. Madrid. Pàgs. 658-661.

Així doncs, coneixent els personatges que formaren inicialment la societat comandita a Sils, a què es dedicaven, quins eren els camps empresarials en què es movien, ens podem adonar de qui podia tenir més iniciativa professional en la nova empresa. Els quatre socis estaven interessats en què funcionés. Per uns es tractava d'una nova experiència econòmica; per als altres una nova via d'expansió d'allò a que s'havien dedicat sempre. Però els temps que es vivien després d'una guerra no eren fàcils per cap empresari, ni per ningú.

Un fet a tenir en compte fou que en cap moment es deixaren estar les activitats empresarials i econòmiques que tenia cadascun abans de formar la lletera silenciosa. Podia ser un element o un factor a valorar, donat que amb poc temps es succeïren ràpids esdeveniments, que van fer que la societat donés entrada a d'altres socis, però també sortida a alguns fundadors. Un primer moviment entre els propietaris comportà la marxa de dos dels quatre iniciadors, Josep Madí i Antoni de Trinxeria. Seguirem el cas amb la major precisió possible.

Però no avancem tan ràpid en els esdeveniments. Sempre segons dades oficials, en aquest cas contributives, a Sils l'activitat industrial s'inicià el 7 de desembre del 1943. Aquesta data es podria qüestionar, perquè també apareix la data del 1941 al *Boletín RAM*¹⁵ com a moment inicial. De fet, tal i com hem vist anteriorment, la referència del 1941 com a any de la posada en funcionament de l'establiment de Sils

En aquest article fa una ràpida valoració i una positiva evolució de la indústria lletera a Catalunya, tot i que no aprofundeix gaire en el moment, més present, en que redacta l'article. Si valora l'empenta catalana en tots els aspectes empresarials; "Siguiendo la clara vocación industrial de la región, desde muy pronto se desarrollaron en ella centros industriales lácteos, y también, de acuerdo con el espíritu empresarial catalán, su creación tuvo lugar dentro del ámbito familiar o de pequeños grupos, o incluso por una sola persona." En el seu interior es poden destacar diferents temes, com: "Cataluña, pionera de las nuevas industrias lácteas", "Abastecimiento de leche más barata de otras regiones" i "Concentración y modernización de empresas", entre d'altres. Alhora, fa imitadors els processos seguits per la "primera cooperativa lechera de España", fent referència a la Cooperativa Lletera del Cadí, i a la importància a nivell europeu que fa de la Central Lletera de Girona; "También surgió en esta región la primera Central Lechera, porque como consecuencia del Congreso Internacional de Lechería en Roma, en el año 1932, la delegación española asumió el compromiso de establecer una Central, y así nació la Central Lechera de Gerona". Alhora que es troba a faltar alguna que altre iniciativa empresarial catalana amb nom propi.

¹⁵ La publicació anual de La Lactaria Española, *Boletín RAM*, en el seu primer número al Gener de 1979, ens diu: "En Julio de 1941 nació LA LACTARIA ESPAÑOLA, S.A.". Aquesta data no correspon amb la data d'alta d'activitat econòmica a la documentació, de la població de Sils. Tenint en compte que la documentació, en aquests tipus d'activitat, hagués de passar abans per diferents filtres burocràtics, ja fos per mans governatives provincials, per llavors amb posterioritat per les municipals, podria donar-se el cas que fos una data real, donat el temps que podia transcorrer. Aquesta conformitat d'institucions provincials podia anar relacionada, amb el fet de que un producte com la llet, en aquells moments a Girona estava monopolitzat pel S.A.L.Ger., un organisme sota directrius governatives, com hem vist anteriorment. Referent a la data de naixement de La Lactaria, especificar que hi ha altres tipus de documentació, que en canvi donen l'origen el 1942. Tampoc resulta correcte citar-la com a Societat Anònima, donat que era Societat Comandita.

també era la que donava Madí a la seva entrevista. I fins i tot podem citar una quarta font que també s'ajusta a la dada donada pel soci Josep Madí i per la revista *Boletín RAM*. És la que consta en el Registre Mercantil de la Província, exactament a "... hoja 1175, Tomo 29, Sección Sociedades, folio 58, inscripción 1ª ..." on s'autoritza l'activitat industrial amb dia 21 de juliol de 1941.¹⁶

La primera professió o activitat contributiva registrada fou la ja nomenada "Repa. Leche Estéril", detall fiscal que any darrer any anava canviant, fins el seu tancament definitiu amb data de baixa del 2 de desembre de 1953. Els canvis podien ser motivats per les noves tasques que desenvolupaven.

Els inicis que coneixem de les instal·lacions de Sils resulten ser pobres documentalment, però rics en claredat. Les dades ens revelen i ens donen a entendre que es tractava d'un lloc on es recollia llet per posteriorment enviar-la a Barcelona, en estat cru, o després d'aplicar-li una simple pasteurització. Era doncs en uns primers moments un centre de recollida de llet dels voltants de Sils. Aquesta llet era enviada posteriorment a les instal·lacions de "Granjas La Catalana" a Barcelona en bidons de 100 litres de fusta mitjançant el ferrocarril i allà havia de ser tractada i envasada. Les dades fiscals de l'any 1944 referents a l'establiment de Sils ajuden a entendre aquesta acció, atès que a l'empresa selvatana s'instal·laren equipaments per refrigerar la llet i per poder fer mantega. Aquest canvi o ampliació d'activitats constà registrat a la contribució que s'abonà el 1945, on es tributà per "fábrica de hielo y mantequera".¹⁷

La professió o activitat impositiva definida com a "fábrica de gel" no deixa de ser curiosa, i si més no mereix ser valorada. Observant altres registres documentals, de diferents localitats, on han existit centres lleters o derivats, ens hem adonat que també apareix aquesta activitat o condició tributària. No eren res més que instal·lacions o accessoris imprescindibles adaptats a les indústries per produir fred, ja fos amb un circuit de refrigeració amb aigua gelada o una cambra de fred. Per exemple, la Cooperativa de Vilobí d'Onyar, traslladada posteriorment a la localitat veïna d'Aiguaviva, construï, en aquest últim municipi, una fàbrica per tractar industrialment la llet. Aquesta societat es va iniciar a Vilobí amb el nom "Cooperativa de Productores

¹⁶ Dades extretes de la documentació Escripura Constitució Transports de Sils. 1949. Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades. Vidreres, Vilamalla, Vilamaniscla i Vilanant. 1962-1978. Sign. 1871. Arxiu Històric de Girona (A.H.Gi.)

¹⁷ La documentació relativa a la Contribució Industrial de Sils, es troba a l'A.M.S. Registrada a Ordenances Fiscals 1951/1966 g. 661, i Hisenda Altes i Baixes de la Matricula Industrial. 1906/1971. Lligall v.62 p.36. On fa referència concreta de l'alta de l'activitat contributiva, segellat el 7 de Desembre de 1943.

de Leche de Vilobí de Oñar” l’any 1952. A la documentació municipal d’Aiguaviva, concretament en els registres industrials figura la mateixa activitat contributiva, que trobàvem a Sils, ”fàbrica de hielo”, que revela l’existència de sistemes refrigerants per refredar la llet.¹⁸

Altres exemples els trobem amb altres indrets com ara a Vidreres, un cop fou traslladada la fàbrica de llet, o el cas de Santa Coloma de Farners, que tingué un centre de pasteurització de llet. Cal dir que en aquest cas la contribució per “fàbrica de gel” fou anterior a la de pasteurització de llet, atès que es tractava de la professió inicial i original.¹⁹

A Sils, hi ha constància de la fabricació d’una cambra frigorífica per situar la llet que no havia pogut ser enviada a Barcelona el mateix dia de recollida. També existia un circuit intercanviador de temperatura. Igualment, Roser Aragay, quan ens descriu l’edifici i les instal·lacions, ens explica com funcionava el sistema o circuit refrigerant d’aquesta manera: “Asimismo para la mejor conservación de la leche había un refrigerante de cortina que con agua helada la enfriaba dejándola a 4 ó 5 grados centígrados debido a que es primordial enfriar ...”²⁰ Era per tant una refrigeració visible, que es podia veure “in situ”. Gràcies a aquest mateix treball sabem que durant aquest primer període de la societat, treballaren en plantilla tres persones: Josep Cervera, com encarregat i tècnic, i Joaquim Montràs i Josep Furriol com a peons.

La indústria envasadora arriba a Sils. Primers canvis a la societat lletera.

En els registres silencs, concretament a la contribució industrial de 1946, apareix per primer cop, a continuació de les activitats de “manteguera i fàbrica de gel”,

¹⁸ Documentació referent a les Contribucions Industrials del municipi d’Aiguaviva. Es troba a les mateixes dependències consistorials, en la secció de Contribucions Industrials 03.05, dels anys 1948-1979. Cal dir, que en els Estatuts d’aquesta Cooperativa, també es fa esment de les instal·lacions necessàries on no hi falta un sistema refrigerant d’aigua gelada. Estatuts que es troben igualment a l’Ajuntament d’Aiguaviva, en la documentació relativa a les empreses al municipi, 1950-1990.

¹⁹ El cas de Vidreres es localitzà en el seu moment a l’Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners (A.H.C.S.C.F.), actualment Arxiu Comarcal de La Selva (A.C.L.S.) a l’Inventari de l’Arxiu Municipal de Vidreres. Secció Hisenda. Sèrie Fiscalitat: Impostos Municipals i Estatals. 02.04.02. Contribució industrial. 1936, 1939-1970. g 64 i l’exemple de Santa Coloma de Farners és registrat a l’Arxiu Històric de Girona (A.H.Gi.) a Fons 1: Generalitat de Catalunya. Indústria Generalitat: Registre d’establiments industrials. 184.

²⁰ Aragay, R. (1974) *Fundación y expansión de la Lactaria Española*. Vidreres. Pàg. 5. (Treball propi). Cal tenir en compte que la citació d’aquest treball s’anirà repetint al llarg de l’exposició donada la seva importància documental. Es tracta d’una font directa i propera al tema que exposem. El pare de la Roser Aragay fou dels primers treballadors de La Lactaria, ja al municipi silenci. Per tant coneixia de primera ma l’establiment.

les paraules de “leche pasteurizada”, com a nova acció del centre lleter. Aquest canvi suposava que les instal·lacions de Sils foren adaptades per envasar llet per primer cop. Fins ara havia estat simplement un centre receptor, de recollida de llet. Tot i que es portava a terme un primer tractament pasteuritzador, no constava en els registres contributius amb aquestes paraules. L’activitat inicial, que trobem a la documentació, fou, com hem vist anteriorment, la definida com a “fàbrica de gel”. L’arribada de maquinària envasadora, procedent de Barcelona, significaria un canvi important en l’activitat interna de les instal·lacions. Començava a ser una fàbrica de llet. Es començà a envasar amb les marques pròpies de “Granjas La Catalana”, que eren “Cremel” i una de més coneguda, la pròpia “Granjas La Catalana”, nom de la mateixa societat barcelonina. Aquest fet pot veure’s com una prova real de la demanda de llet que existia al mercat barceloní. Posteriorment es patentà una marca pròpia per Sils, que fou nomenada “Lar”. Amb aquests tres noms comercials començaren a sortir produccions elaborades directes cap al mercat.

El ferrocarril i el transport per carretera s’utilitzaren per igual. Barcelona i Girona eren els punts més habituals dels destins del producte, “ ... però destacaren altres llocs com la ciutat de Figueres i la zona més fronterera, aprofitant la línia ferroviària on les comandes de producte anaven creixent dia a dia... “²¹. Fou una observació de Miquel Cantó²², un veí de Vidreres que havia estat treballador de la

²¹ Comentari extret d’una de les entrevistes que exposem a continuació a la següent cita. Aquesta es formulà al senyor Miquel Cantó que fou empleat de la lletera selvatana. Cal dir, que el Sr. Cantó coneixia perfectament on es dirigien els transports i les mercaderies que sortien del recinte industrial, donat a que la seva feina d’escrivent ho permetia saber. Ens comentà que igual que el mercat de Barcelona era segur i competent, sense sorpreses alhora de vendre més o menys, donat que es coneixia, el de la zona de Figueres resultà sorprenent, no s’esperava que fos inicialment tan positiu, que la llet envasada higiènicament tingués tanta acceptació.

²² Amb el Sr. Miquel Cantó es portaren a terme dues entrevistes. Totes dues al seu domicili particular, una primera el 20 de Juny del 2006 i la segona el 14 d’Octubre de 2013. Veí de Vidreres, però nascut a Sils. Als quinze anys inicià la seva vinculació laboral amb el sector lleter, fou l’any 1950. Encara que la seva contractació fos quan l’empresa ja portava un cert temps funcionant, coneixia molts detalls dels inicis, ja que resultaven ser veïns de carrer amb pocs metres distants entre els portals, el de la seva família i la lletera. Tot i que ell distingeix que a Sils fou contractat com a escriptor per l’empresa “Transportes de Sils”, sempre es considerarà formar part de totes dues. Cal dir que aquesta empresa de transports inicià la seva existència poc temps després de que la indústria lletera canviés de nom, o sigui, que deixés el nom de “Compañía Moragas Madí S. en C.”, per “Lactaria Española S. en C.”. Alhora, és significatiu el fet de que tots els treballadors que composaven aquesta empresa de mercaderies foren absorbits, junts amb l’empresa en qüestió, per La Lactaria Española una vegada aquesta última ja residia a Vidreres, amb la mateixa antiguitat que en l’inici de la primera. Alhora hi ha documents dels anys 50 on el senyor Enric Mercadal, gerent de La Lactaria, també ho és de l’empresa de transports. Posteriorment farem una referència expressa a aquesta empresa de transports, on com veurem els records del Sr. Cantó no diferien gaire de la realitat.

“Transportes de Sils” s’encarregava oficialment de tot tipus de transports de mercaderia que podia entrar o sortir de la fàbrica de llet de Sils, inclús si aquest moviment es realitzava amb ferrocarril.

indústria lletera a Vidreres, però també a Sils, que, en l'entrevista que li vam fer, ens va donar a conèixer detalls i anècdotes que envoltaren l'empresa lletera. A Sils ell pertanyia a la plantilla de "Transportes de Sils", empresa de transport de mercaderies i recaderies, que tenia el mateix domicili fiscal que la indústria lletera.²³ Miquel Cantó em comentava que, tot i ser diferents empreses, els lligams eren molt estrets, fins al punt de dir que eren una mateixa, si bé es distingien per l'activitat que realitzaven.

Alhora, el mateix Miquel Cantó fent referència a l'activitat dins la fàbrica, comentava que a les instal·lacions de Sils s'envasava llet amb envàs de vidre. Els taps eren de llauna amb fons de suro i les caixes de fusta. Encara no coneixien les caixes metàl·liques, i menys les de plàstic. Aquestes primeres ja eren conegudes amb altres productes, però no les feien servir amb la llet. La majoria d'aquest material arribava procedent de les instal·lacions industrials que hi havia a Barcelona; també venien d'allà els papers adhesius que s'enganxaven a les ampolles de vidre.

Aquesta nova activitat, la referent a "Pasteurització de llet", reflectida a la documentació municipal de 1946, es continuà registrant fins al dia de la baixa de contribució industrial definitiva, el 2 de desembre de 1953. La liquidació data del primer dia de l'any 1954.

Però la última novetat no fou el fet d'envasar exclusivament llet, ja que a l'any 1949 apareix una nova tributació, aquest cop la de "Fabricación de dulces y helados". Hem pogut corroborar aquesta dada en la mateixa entrevista a Cantó, el qual ens comentà que també s'envasava llet amb cacau i altres derivats líquids. Es podia considerar doncs com una nova activitat. Així mateix, consultant els mateixos tipus de documents, ara ja referents a la fàbrica ja traslladada al municipi de Vidreres, resulta que es tributava per les mateixes activitats i es produïen els mateixos productes que al

Cal dir, que les mercaderies que traguina aquesta entitat també podien ser d'altres empreses silenques, com eren les d'embotits, no era doncs una empresa amb servei exclusiu per la lletera, però havia de ser aquesta la que li prestés sempre servei. El testimoni del Sr. Miquel Cantó és molt vàlid per verificar les professions o activitats que podia tributar la mateixa empresa, inclús algunes altres que podien haver-hi al municipi de Sils. El seu lloc de treball, dins l'edifici, el permetia observar quines tasques es feien al seu interior. Així mateix, quines màquines i quines eines s'utilitzaven, com estava organitzat l'establiment. Tot i el temps transcorregut recorda quines persones treballaven a l'empresa, fet destacable per conèixer el nom dels treballadors, el nombre que eren, la seva procedència i, alhora, les tasques que feien. Dades que fàcilment poden resultar errònies, però que en moltes ocasions han estat verificades pels mateixos documents consultats. De la primera entrevista realitzada cal destacar una anècdota prou curiosa i interessant; "... tot i que no arribà a funcionar en el mercat, es portaren a terme les primeres elaboracions de llet amb cava, que llavors en deien xampany, sota la marca comercial "Trebiny" o "Trebill ...".

²³ Aquesta empresa de transports, "Transportes de Sils", es troba a la documentació de l'A.M.S. en la mateixa Secció i Lligall que la indústria lletera, amb la mateixa direcció fiscal, carrer Generalísimo nº 13 i 15. Però no es troba inclosa dins l'empresa lletera, aquesta es situada amb una activitat contributiva diferent, encasellada a la Tarifa 5ª, Secció 1ª i Grup 3r., en canvi La Lactaria es troba a la Tarifa 1ª.

municipi de Sils. Els registres fiscals industrials figuraven amb les mateixes professions contributives.

A diferència de la producció i envasament de llet produïda amb màquines i aparells traslladats des de Barcelona, la “Fabricación de dulces y helados” es portà a terme amb eines i maquinària diferents, així mateix foren provinents de la ciutat de Burgos. El 12 de desembre de 1947 el Ministerio de Industria y Comercio autoritzava el trasllat de màquines i utensilis industrials de Burgos a Sils, amb un marge de temps de tres mesos per realitzar-ho totalment. El 13 de febrer de 1948 es formalitzava l’Acta de Comprobación y Autorización de puesta en marcha a Sils per la Delegación de Industria de Gerona.²⁴ Aquell mateix estiu es portaren a terme les primeres elaboracions de batuts i gelats en aquesta mateixa instal·lació.²⁵ Aquesta novetat, com es pot veure en altres treballs publicats,²⁶ tingué un sentit econòmic compensador en relació a la producció total de llet. Els derivats d’aquests tipus, com poden ser els batuts, gelats, iogurts o similars, anaven dirigits a superar els problemes derivats de l’estacionalitat tant de la venda de llet al consumidor, com de la producció ramadera. Com sabem per altres estudis publicats,²⁷ les èpoques d’estiu resulten ser de menys quantitat productiva de les vaques i de menor qualitat físico-química de la llet, però ahora, també són moments en que el consum comercial també descendeix. Els batuts i altres derivats tenen més demanda en èpoques estivals. Són doncs productes que ajuden a superar aquest període estacional. Ja a Sils, les produccions de batut de cacau

²⁴ Notificacions i Actes oficials del Ministeri i Delegació d’Indústria registrats a Fons 1: Generalitat de Catalunya. Indústria Generalitat: Registre d’establiments industrials. 449. A.H.Gi. Dins Annexes, en el Document 51 reproduïm la notificació del Ministerio de Industria y Comercio a la Delegació de Girona on autoritza el trasllat de les instal·lacions. Ahora s’afegeix quin tipus d’eines i màquines ho componen.

²⁵ Segons les especificacions tècniques dels equips instal·lats a Sils per fer postres i gelats en condicions normals, poden produir anualment una quantitat aproximada de 150.000 Kg., on es farien servir uns 100.000 litres de llet, 35.000 Kg. de sucre i essències i fruites vàries. Fons 1: Generalitat de Catalunya. Indústria. Registre d’establiments industrials. 449. A.H.Gi.

²⁶ Pujol Andreu, Josep. (2002-2003). “Cap a una nova interpretació del capitalisme agrari a Catalunya fins a la guerra civil”. *Estudis d’Història Agrària. Agricultures mediterrànies contemporànies*. N°15. Publicacions de la Universitat de Barcelona. Barcelona. Pàg. 50.

²⁷ Podem fer diverses referències on es fa esment de les corbes productives i de consum que es produeixen durant els mesos estivals, el que també podem anomenar o definir com estacionalitat de la llet, però ens quedarem amb els següents estudis; Pujol Andreu, Josep. (2002-2003). “Cap a una nova interpretació del capitalisme agrari a Catalunya fins a la guerra civil”. *Estudis d’Història Agrària. Agricultures mediterrànies contemporànies*. Langreo Navarro, Alicia. (1995). *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, també el de Lacasa Godina, Antonio. (1993) *El sector lácteo en España* i per últim el de Llovet Mont-ros, Josep. (1934). *La producció de llet i de vaques lleteres a l’Empordà*. En tots ells es fa una al·lusió correcta i contrastada de l’estacionalitat de la llet i com ha revertit o condicionat en les produccions industrials en major o menor mesura. Però de tots els citats resulta interessant destacar el de Josep Llovet. Dins els Annexes, en el Document 52 sintetitzem la conclusió sobre el tema centrats en els anys 30 del segle passat.

que anomenaven llet amb cacau tenien el seu moment de màxima producció als estius, com ens deia el mateix Miquel Cantó.

Igual que amb el decurs del temps anaren apareixent canvis en l'activitat productiva, també s'anaren succeint canvis directius en l'empresa silenca. No podem dir que tinguessin relació directa, però veiem una clara coincidència en el temps. Així per exemple, fou el 1949 quan es reflecteix un canvi de nom en l'empresa, en la Contribució Industrial. Aquell any hi apareix per primer cop "La Lactaria Española Sociedad en Comandita",²⁸ tot i que aquest nom es constata en l'apartat de professió o activitat, i no com a propietaris, que continua tenint el nom original, "Compañía Moragas-Madí Sociedad en Comandita". Tot i aquest detall en els noms de la societat podem verificar aquest canvi, ja que és aquest el moment en què es produeixen moviments en la composició directiva i constitutiva de la societat, amb l'entrada i sortida de diversos socis, i alhora fou en aquest mateix any quan es produí la constitució de l'esmentada empresa de mercaderies "Transportes de Sils".²⁹

²⁸ La documentació relativa a la Contribució Industrial de Sils, es troba a l'A.M.S. Registrada a Ordenances Fiscals 1951/1966 g. 661, i Hisenda Altes i Baixes de la Matrícula Industrial. 1906/1971. Lligall v.62 p.36.

Cal tenir en compte un detall amb els canvis de nom que succeïren. En altres documents oficials apareix un tercer nom, es tracta de "Moragas Sociedad Comandita", diu així: "... ante el Notario de Gerona D. Rafael López de Haro, inscrita en el Registro Mercantil de dicha provincia, hoja 1175, Tomo 29, Sección Sociedades, folio 58, inscripción 1ª, fue constituida la sociedad en Comandita "Moragas y Madí" modificada por otras posteriores, inscritas igualmente en dicho Registro, resultando actualmente ser únicos socios de la propia Compañía Mercantil comanditaria, cuya razón social, es hoy la de "Moragas Sociedad en Comandita" que usa también la denominación de "Lactaria Española S. en C." Dades extretes de la documentació Escritura Constitució Transports de Sils. 1949. Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades. Vidreres, Vilamalla, Vilamaniscle i Vilanant. 1962-1978. Sign. 1871. A.H.Gi.

²⁹ "Transportes de Sils" i La Lactaria Española segons el Sr. Miquel Cantó eren la mateixa empresa i no anava gaire errat. Segons la Constitució de Sociedad de l'empresa "Transportes de Sils S. L.", aquesta es creà oficialment el 14 de setembre de 1949 i fou constituïda i composta, segons escriptures pels següents socis; "Que constituyen por la presente Escritura una Sociedad Mercantil de Responsabilidad Limitada que girará con la denominación de "Transportes de Sils, S. L." y de la cual son únicos socios "La Lactaria Española S. en C." y D. Manuel Sanmartí Bellés, ..." Dos elements més podem destacar de dita constitució, un primer en qui recau la gerència de l'empresa i un segon quin capital social la compon. Respecte al primer punt ens diu: "La Gerencia, o sea la dirección, administración y representación de la sociedad, corresponderá siempre a una persona que también sea Gerente de "La Lactaria Española S. en C." y que ésta designe, recayendo este cargo en D. Enrique Mercadal Pomar." Referent al capital social de dita empresa dir que era de 200.000 pts., aportat a parts iguals. "La Lactaria Española" aporta un camión automóvil marca "Chevrolet" matrícula Z-3860 motor 224.223 y chasis 327.379, valorado de común acuerdo en treinta mil pesetas y además setenta mil pesetas en numerario metálico, que desembolsa e ingresa en la Caja social, sumando así esta aportación cien mil pesetas. D. Manuel Sanmartí Bellés, aporta tres camiones automóviles de las siguientes características: uno marca "Opel-Blitz" matrícula B-72.526, motor 5248, chasis B-9869. Otro marca "Reo" matrícula L-4218, motor S.B.-2022 y chasis 4660. Y otro marca también "Reo" matrícula GE-6531, motor 3030 y chasis 160. Estos vehículos se valoran en pesetas cien mil, por acuerdo de ambos socios" Queda clar doncs qui conformà i com es creà socialment i econòmicament dita empresa de transports. I d'aquest mateix document podem conèixer qui conformava realment, en aquells moments, la societat lletera de La Lactaria. Diu així: "... resultando ser únicos socios de la propia Compañía Mercantil comanditaria, cuya

Tot i que l'entrada important de socis l'hem de situar en els primers anys de la dècada dels 50 del segle passat, just quan es produeix el trasllat de l'establiment a Vidreres, hem de constatar canvis accionaris relacionats amb el nou nom social. L'adopció del nom Lactaria Espanola S. en C. es produí entre l'any 1947 o 1948, conformant dita societat inicialment els germans Fernando i Luís Moragas Elías i una altra parella de germans: Enrique i José Mercadal Pomar.

Pocs mesos després de l'arribada d'Enrique Mercadal, el primer dels dos germans en formar part de l'empresa, es produïa la sortida dels dos socis selvatans, el de Sils i el de Massanet de la Selva. Josep Madí i Antoni de Trinxeria deixaven la societat, tot i que l'activitat encara continuava al mateix edifici de Sils, propietat del primer. Aquest nou element, traduït en la contribució industrial quedà reflectit en la documentació del curs posterior, o sigui el 1949.

A mida que l'activitat del centre anava diversificant-se, amb noves tasques i funcions, i amb canvis productius, també s'anaven produint noves incorporacions a la plantilla de fàbrica i en l'equip directiu. L'entrada dels nous membres directius comportà una ampliació de capital. Així per exemple, el propi Miquel Cantó també ens exposava que foren bàsicament aquestes incorporacions amb capital propi, les que facilitaven el creixement productiu silenciós. Aquest augment en la producció es traduïa lògicament en una major capacitat envasadora. Per tant, s'havia de contractar personal.

Enrique Mercadal fou un dels nous entrants en la societat, empadronat a Sils l'any 1945.³⁰ Aquesta dada fa pensar en que fou un soci que arribà a coincidir, tot i que poc temps, amb els socis gironins, és a dir, amb en Josep Madí i l'Antoni de Trinxeria. Segons ens cita Roser Aragay, fou Enrique Mercadal qui comprà les accions als citats empresaris gironins, un cop empadronat a Sils. (Ara endavant com Enric Mercadal).

El citat Enric Mercadal era procedent o nascut a Mataró, (segons dades del Padró, tot i que en una de les entrevistes que vaig portar a terme em comentaren que

razón social, es hoy la de "Moragas Sociedad Comandita" que usa también la denominación de "Lactaria Española S. en C." D. Fernando Moragas Elías, D. Enrique Mercadal Pomar, D. José Mercadal Pomar, como socios colectivos y D. Luís Moragas Elías, como socio comanditario." .” Dades extretes de la documentació Escritura Constitució Transports de Sils. 1949. Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades. Vidreres, Vilamalla, Vilamaniscle i Vilanant. 1962-1978. Sign. 1871. Arxiu Històric de Girona (A.H.Gi.)

³⁰ Dades relatives al Padró Municipal de Sils, A.M.S. Sèrie VIII Demografia, Recòmptes de població. 1 Llibre padró municipal Lligall nº1 1945. On hi figuren les dades personals d'Enric Mercadal i de la seva família. S'empadronà a Sils l'any 1945, i el lloc on instal·là la seva primera residència fou al carrer Caldes de Malavella, nº 12.

era procedent de la ciutat de Mallorca). En uns primers moments es tractava d'un personatge poc conegut, però poc temps d'estada fou suficient per conèixer les seves pretensions i ambicions. Va desenvolupar la tasca de Gerent a La Lactaria durant els anys inicials, continuant amb el moment de creixement i consolidació de l'empresa, passant de l'àmbit local o regional fins endinsar-se en el mercat estatal. També fou Gerent de la Central Lletera de Girona, compaginant les dues activitats al llarg dels anys 50 del segle passat, tal i com hem vist a l'exposició anterior sobre la lletera gironina. Podem creure doncs que no es tractava d'un desconegedor del sector làctic, i menys dels espais on es prenen les decisions sobre aquesta qüestió.

Tal com es generalitza a les diferents entrevistes efectuades, pels comentaris de molta gent de Sils i Vidreres que el van conèixer, per la relació amb treballadors de l'empresa lletera, o simplement coneguts del citat Enric Mercadal, es tractava d'un personatge que es definia com a "home d'empresa", amb una gran iniciativa industrial i amb moltes influències institucionals. Tots els comentaris indiquen que es tractava de la mà dreta de Fernando Moragas, que era el màxim accionista de la societat.

Amb la seva arribada es dinamitzà la producció envasadora, tot i que les quantitats inicials foren modestes, com veurem més endavant. Coincidint en aquells moments també entraren a formar part de l'empresa una sèrie d'operaris, tal com hem citat, com foren els Srs. Francesc Güibes, de Vidreres, contractat per fer tasques administratives i Joan Aymerich, de Sils, per fer tasques de peó.³¹

Així mateix, cal destacar que en aquests primers moments envasadors a Sils, l'any 1947 concretament, un nou soci o col·laborador entrà a formar part de l'empresa. Fou Magí Clarió Salillas, de Massanet de la Selva, tot i que tingué una estada breu a la societat, segons es desprèn de l'entrevista feta al seu fill Magí Clarió Orench.³² Segons aquest, i coincidint amb Miquel Cantó, la incorporació de Clarió es produí després de la sortida dels socis Madí i Trinxeria. L'aportació de Clarió fou bàsicament en el que es coneix com a treball de camp, ja que s'encarregava d'efectuar noves aportacions de llet directament dels ramaders. Es tractava d'una persona coneixedora del sector làctic, tant des del punt de vista ramader com industrial, i exercia com a col·laborador amb tasques pròpies d'intermediari entre indústria i pagesia. La seva

³¹ La relació dels primers treballadors en aquests anys són recollits de la revista interna de La Lactaria, *El Informativo. Noticias y comentarios de La Lactaria Española, S.A. -RAM-*, dels comentaris de Luís Pares. N° 0, juny 1983. I de les entrevistes amb el Sr. Miquel Cantó.

³² L'entrevista amb el Sr. Magí Clarió Orench es produí el 29 de març de 2014 a Girona, al recinte de la seva empresa "Làctics Clarió". En aquesta em comentà que realment el seu pare va ser soci de La Lactaria però que ho fou poc temps, coincidint poc temps amb l'Enric Mercadal.

activitat tingué una curta durada, ja que poc temps després marxà per instal·lar-se de forma particular amb la constitució de l'empresa "Lecherías de la Selva Lactasana"³³ situada a Massanet de la Selva. Tot i deixar de formar part de La Lactaria, durant alguns anys continuà mantenint relacions comercials amb ella, aportant llet crua del camp. "Però l'assiduitat cada vegada anà a menys, fins a desvincular-se totalment...", segons el mateix Clarió.

Com hem exposat en el tema anterior, la persona de Magí Clarió va estar sempre dedicada al treball amb la llet. Anys després de sortir de la Lactaria, concretament l'any 1967 aconseguí que les institucions municipals de Girona l'hi atorguessin la concessió de la Central Lletera de Girona, gràcies a superar en concurs públic a la mateixa Lactaria.³⁴

Les produccions envasades inicialment a la factoria silenca foren de pocs litres. Les primeres dades de què disposem corresponen a l'any 1946, amb una mitjana diària que no arribava als 600 litres, amb un mínim de 235 litres i un màxim de 1.245 litres, però sempre amb una tendència alcista mes rere mes.³⁵ Aquest fou el primer any registrat. A partir dels exercicis següents les quantitats continuaren mantenint un augment regular, fet destacable. L'any 1947 la mitjana diària es doblà respecte l'any anterior. Cinc anys després, el 1952, aquesta mitja diària ja es situava al voltant dels 5.500 litres. Amb sis anys de diferència, s'havia produït un creixement anual proper a haver multiplicat per set les primeres dades. Segons el mateix treball d'Aragay, calia especificar i entendre que tots els inicis eren difícils i problemàtics. Així mateix afegia que el transport de llet cap a les instal·lacions de Barcelona encara es produïa durant aquests primers moments. També hi argumentava que difícilment s'hagués pogut sobreviure amb mitjanes de producció tan curtes i menys sense fer derivats.

Al mateix temps, del continu creixement de litres envasats també es pot deduir que la recollida del camp també anava en augment. Per tant, tot i les precaucions que es poden prendre, atesa la situació política i econòmica del moment, en què el

³³ Segons la mateixa entrevista al Sr. Magí Clarió Orench, el seu pare es va poder instal·lar com a industrial lleter legalment a Massanet de la Selva, després de comprar una llicència a un industrial d'Arbúcies que deixava l'activitat i venia la llicència. Cal tenir en compte, que l'activitat en qüestió ja la venia portant a terme.

³⁴ La documentació referent a les concessions de la Central Lletera de Girona es troba integrada en els diferents Estatuts de la mateixa Central. Documentació del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP) a l'Arxiu Municipal de Girona. (A.M.Gi.) Sèrie 17. Lligall 4.9.

Al llarg d'aquesta exposició ens remetrem a les dades aportades amb la Central Lletera de Girona cada cop que correspongui, donada la coincidència dels implicats.

³⁵ Les dades relatives a les produccions envasades durant els primers anys pertanyen a documentació de R. Aragay. (1974) *Fundación y expansión de la Lactaria Española*. Vidreres. Pàg. 5. (Treball propi).

S.A.L.Ger. regulava l'abastiment industrial, podem arribar a creure que la ramaderia dels voltants de Sils i de tota la província gironina anava, a poc a poc, especialitzant-se i creixent en la producció lletera. Si més no l'explotació de les vaques es destinava més a produir llet per a la indústria que temps enrere.³⁶

Aquesta tendència es veu amb claredat en els quadres 18, 19 i 20, confeccionats amb dades extretes del treball de R. Aragay on s'exemplifiquen les produccions de tres anys diferents. Un correspon al primer any que s'envasà llet a Sils, el 1946; el segon quadre correspon a l'any següent, 1947 i el tercer a dos anys abans de la marxa de la indústria lletera al municipi de Vidreres, l'any 1951. Els dos primers corresponen als inicis pròpiament dits, amb poca capacitat productiva. El tercer l'empresa ja funciona a ple rendiment.

Quadre nº 18: Mitjana de litres envasats durant els mesos de 1946.

Gener	235 lts.	Juliol	569 lts.
Febrer	254 lts.	Agost	570 lts.
Març	283 lts.	Setembre	560 lts.
Abril	362 lts.	Octubre	783 lts.
Maig	580 lts.	Novembre	1.050 lts.
Juny	674 lts.	Desembre	1.245 lts.

Quadre nº 19: Mitjana de litres envasats durant els mesos de 1947.

Gener	1.290 lts.	Juliol	1.130 lts.
Febrer	1.266 lts.	Agost	900 lts.
Març	1.291 lts.	Setembre	800 lts.
Abril	1.428 lts.	Octubre	912 lts.
Maig	1.603 lts.	Novembre	1.038 lts.
Juny	1.333 lts.	Desembre	1.183 lts.

³⁶ Per fer una aproximació a l'evolució de la ramaderia vacuna lletera, a Catalunya i a les comarques gironines, podem fixar-nos en les estadístiques oficials del Departament d'Agricultura Ramaderia i Pesca. També hi ha dades concises al treball de León Benelbas, (1981) *Economia Agrària de Catalunya*, publicat per Ketres Editora, ens mostra entre altres temes, quines comarques catalanes han tingut una especialització lletera i quines motivacions ho han pogut condicionar, entre altres temes agraris i ramaders.

Quadre nº 20: Mitjana de litres envasats durant els mesos de 1951.

Gener	2.454 lts.	Juliol	3.890 lts.
Febrer	2.440 lts.	Agost	3.637 lts.
Març	2.546 lts.	Setembre	4.028 lts.
Abril	2.925 lts.	Octubre	3.933 lts.
Maig	3.538 lts.	Novembre	4.213 lts.
Juny	4.065 lts.	Desembre	4.724 lts.

Igual que es portaren canvis a nivells de direcció a la societat, també es produïren variacions ocupacionals a nivells d'operaris. Inicialment, la mà d'obra necessària per portar endavant la feina no era massa nombrosa, però a mida en que s'augmentava la llet tractada també anava creixent en nombre d'operaris. Amb l'ajuda de diferents fonts hem anat coneixent i valorant el volum de persones que anaren fornint la plantilla de treballadors en els seus dos centres productius. Així per exemple ha estat gràcies a les diverses entrevistes, també a través dels Padrons Municipals de Sils i Vidreres, així com amb el treball de la citada Roser Aragay i com no a través de la documentació oficial i pública de la factoria lletera, on figurava entre altres aspectes interns, una bona part de les altes i baixes dels operaris contractats per la factoria lletera.³⁷ Alhora, aquesta última font ens ajuda a conèixer el nombre de treballadors que existiren en els primers anys de funcionament fabril, donat que presenten un nombre d'ordre en la contractació. En el quadre nº 21 exemplifiquem els operaris que formaren la plantilla de la lletera a Sils. Cal tenir en compte, que amb tota possibilitat faltin noms de treballadors, donat que falten parts d'altres i baixes. Aquesta manca es dedueix en la no correlació en el nombre d'ordre dels corresponents documents. Un ordre numèric que desapareix i exemplifica la pèrdua de dades.

La Roser Aragay en el treball ens cita i ens parla de tres operaris en els primers moments de la societat. Dos d'ells apareixen en el Padró de Sils i un tercer en el Padró de Vidreres. Tots tres figuren com "obreros industriales" en l'apartat professional. Es tractava dels citats Josep Cervera, Joaquim Montràs i Josep Furriol. Mesos més tard s'hi incorporà el Sr. Josep Aragay, resident de Sils. Cal afegir que de l'entrevista

³⁷ Aquesta documentació interna i pública va permetre conèixer el nom d'alguns dels primers treballadors de la fàbrica en els seus inicis a Sils. Informació interessant que permetia una millor comprensió dels Padrons del municipi de Sils. Documentació que es troba a les dependències de la lletera de Vidreres, Vidreres Llet S. L.

portada a terme a Miquel Cantó, vam extreure la mateixa relació de persones, que foren alhora els seus propis companys a Sils. D'aquesta relació de persones ens comentà que tots ells estaven treballant a la fàbrica abans de l'arribada del mateix Enric Mercadal.

Com hem destacat anteriorment, a les dependències de la lletera de Vidreres, Vidreres Llet S. L. vam poder consultar certa documentació interna. En aquesta es descriuen les altes i baixes dels treballadors que van passar per la fàbrica en els seus inicis al municipi de Sils. Operaris que el mateix Miquel Cantó també ens recordava i ens els citava vinculant-los, en alguns dels casos, amb la casa, masia o família a la qual pertanyien. Tal com hem comentat doncs, es tracta d'una relació documentada de persones, que exposem seguidament en el quadre nº 21, que possiblement presenta alguna mancança, i que convé llegir amb un seguit de precaucions. Un primer problema rau en el número d'ordre, que te a veure amb la data i ordre de contractació en el temps. Tot i que falten molts números, el que ens fa pensar que es tracta d'un llistat incomplet, veiem que segueixen un criteri respecte la data d'alta i contractació. També hem de ser curosos amb les dates d'altes i baixes, ja que en diverses ocasions les altes han resultat ser renovacions d'ingrés, citats a la documentació corresponent com a "reingresos". Respecte a l'ocupació i municipi, cal dir que es tracta de la feina o categoria professional que s'indica en el mateix document d'alta o baixa, respectada literalment tal i com hi consta. El municipi correspon a la procedència o localitat on resideix l'operari en qüestió una vegada ha estat localitzat en alguns dels padrons municipals. Un element que resulta interessant a destacar d'aquesta documentació és l'aparició d'un nom comercial de l'empresa diferent als que fins ara coneixem. Es tracta del nom "Moragas y Mercadal S. en C.", una denominació comercial posterior a la de "Moragas Madí S. en C." i anterior a la de "Lactaria Española S. en C."

De fet, les persones que anaven formant part de l'empresa de Sils no sempre havien aparegut en els Padrons com a obrers industrials. Tanmateix, es tractava sempre de professions lligades a activitats econòmiques i a oficis del moment com eren els de constructors de carros, paletes o comerciants varis. Més endavant, molts d'ells apareixeran en els padrons de Vidreres.³⁸

³⁸ S'han consultat els Padrons de Sils i Vidreres de 1946 fins 1954. Els corresponents a Sils es troben a l'A.M.S. VIII Demografia, Recòmptes de població.1 Llibre padró municipal nº1, i els que pertanyen a Vidreres es troben a l'Arxiu Comarcal de la Selva, (A.C.L.S.) nomenat anteriorment com A.H.C.S.C.F. VI Població, Padró Municipal. Altes i Baixes del padró d'habitants g.643 p. 73, g.644 i g.645 p. 73. On es localitzen les series d'anys que consten entre 1928-1966.

Quadre nº 21: Relació de persones que treballaren a la fàbrica de llet a Sils.³⁹

Nom	Nº ordre	Data d'alta	Data de baixa	Ocupació	Municipi (segons padrons)
Adroguer Masgrau, J.	29	03-03-1947	25-11-1947	Peón	
Aragay Riera, J.					Sils.
Aymerich Gruart, J.	36	01-12-1947		Peón	
Bagó Ferrer, J.	40	03-01-1949		Pinche	
Barnada Lladó, E.		04-02-1952		Transport de Sils	Sils
Belmonte García, F.		19-06-1950			Sils
Brossa Masferrer, J.					
Brugué Ventura, S.		18-09-1949	10-03-1951	Pinche	Sils
Camps Domenech, J.	39	03-01-1949		Lavar botellas	
Cantó Mir, M.				Transport de Sils	Sils
Carós Julià, J.	32	11-08-1947		Lavar botellas	
Clapés Salellas, E.	30	30-11-1947			
Cervera Puig, J.	1			Contraestrella	
Coyo Subirà, A.	35	01-12-1947		Lavar botellas	
Dalmau Vila, R.		19-10-1949			Sils
Darnés Regincós N.	31	11-08-1947		Lavar botellas	
Diego Ros, J.		18-09-1949		Lavar botellas	Sils
Fernández Calahorro, C.			12-06-1950	Lavar botellas	Sils
Fernández Calahorro, R.		18-09-1949		Lavar botellas	Sils
Fontané Ballell, E.	37	10-12-1947		Lavar botellas	
Frigole Serrats, H.			22-08-1948		
Furriol Puig, L.					
Gallart Vilar, N.		19-10-1949			Sils
García Hernández, F.					Sils
Genové Clos, M.		19-06-1950	21-10-1950	Peón	Sils
Genové Clos, R.	27	13-01-1947	22-10-1955	Lavar botellas	Sils
Isern Ribas, C.		30-05-1944		Peón	Sils

³⁹ Documentació que es troba a les dependències de la lletera de Vidreres, Vidreres Llet S. L.

Hospital Sardà, P.	28	03-03-1947	09-06-1947	Lavar botellas	Vidreres
Marín Santos, A.		02-05-1949	03-10-1953	Lavar botellas	Sils
Montrás Gener, J.		10-09-1942		Encargado	Riudarenes
Muñoz García, R.	34	01-12-1947		Peón	
Poch Perxés, J.		04-02-1952		Tr. de Sils	Sils
Raurich Taulé, M.	22				
Riera Deulofeu, P.		19-10-1949			Vidreres
Rovira Busó, J.		01-10-1949		Tr. de Sils	Sils
Sánchez Urrea, J.		01-10-1949		Tr. de Sils	Malgrat de Mar
Sarmiento Hernández, V.					
Serrano Valdivia, M.		19-06-1950			Sils
Silva Pérez, J.					
Silva Pérez, L.	24		15-06-1947		
Soms Gispert, M.		01-10-1949		Tr. de Sils	Mass. de la Selva
Vallés Vallmajó, R.		16-05-1949		Lavar botellas	
Verdú Benavent, S.	21	31-07-1947		Lavar botellas	
Vilà Oliveres, C.	33	11-08-1947		Lavar botellas	

Anteriorment, hem donat constància de l'existència de diferents societats empresarials i fabrils al municipi silenc, no només eren presents la indústria lletera, amb la citada empresa de transports i la veïna fàbrica tèxtil, sinó que hem d'afegir altres instal·lacions, com ara una més de gènere tèxtil, també una fàbrica de paper i una d'embotits.⁴⁰ Es tractava d'un conjunt de noves dependències industrials que podien donar cabuda a una quantitat prou destacada en nombre d'obers, igual que succeí amb la lletera.

Aquesta imbricació de la població de Sils en l'activitat industrial resulta important i alhora remarcable tenint en compte que parlem d'uns anys molt propers a la fi de la Guerra Civil, i el municipi en qüestió no comptava amb una població molt

⁴⁰ Dades referents a les diferents indústries i propietats que es trobaven en el Municipi de Sils. A.M.S. Sèrie VIII.3. Lligall n° 1. Afegir que d'aquestes dades s'ha fet algun que altre estudi local, com el realitzat pel mateix Consistori de Sils, on s'ha conclòs que entre les dues empreses tèxtils l'any 1941 hi treballaven 50 persones i a la paperera un nombre semblant. Document editat per l'Ajuntament de Sils. Coordinat per l'Arxiu Municipal de Sils. Textos de Lluís Costa (Universitat de Girona) i Glòria Torremilans. GI-388-08.

nombrosa.⁴¹ Però cal tenir en compte l'existència del ferrocarril i el fet de trobar-se situat relativament a prop de la capital de la comarca selvatana.

Fent una relació de les persones sorgides de les entrevistes (bàsicament les que apareixen amb la de Miquel Cantó) i relacionant-les amb la documentació que aporten els Padrons i amb el nombre d'establiments industrials que hi havia a Sils, podem arribar a extreure una conclusió interessant: o bé la relació d'obriers industrials que exposava el Padró quedava curta o que molts dels treballadors no estaven empadronats al municipi de Sils. També existia la possibilitat que molts operaris industrials fossin censats amb una professió que no corresponia realment.

Aquesta relació d'operaris i d'activitats industrials fa pensar que les repercussions de la Guerra Civil no havien estat tan nefastes com en d'altres punts i per tant la recuperació fou sensiblement més ràpida. Els anys 40 es definiren amb una línia positiva per la indústria local, però no trigaria gaire temps en veure's afectada. La "Compañía Moragas y Madí S. en C." o millor dit "La Lactaria Española S. en C." al 1950 ja portava a terme gestions per ampliar les instal·lacions, produccions i mercats. Però com veurem la conclusió final no resultà satisfactòria pel municipi de Sils tot i la destacada ocupació de silencs al llarg d'aquells anys. La consulta de documentació on figuraven dades relatives a les altes i baixes de molts dels treballadors i que forniren la plantilla de la lletera, així ho testificaren

Després de realitzar un increment de personal i un treball a peu de camp per recollir més producte dels ramaders, el següent pas era una ampliació de les instal·lacions. Les intencions d'ampliar el negoci portaren al Gerent de La Lactaria, Enric Mercadal, a contactar amb empresaris que també es dedicaven al món de la indústria lletera. Les trobades amb la família Castelló tingueren els seus fruits amb la creació d'una nova societat lletera, "Suministros de Leche". Aquesta entitat sorgí just després d'un primer contacte al Passeig de Triomf de Barcelona, on els Castelló ja tenien una sucursal comercial. La nova societat entre Enric Mercadal, la família Castelló i Fernando Moragas fou destinada a la pasteurització i distribució de llet per a la capital catalana. A més, el contacte significà l'obertura d'unes relacions que acabaren amb l'entrada dels Castelló a la societat de La Lactaria Española. Aquesta ampliació de capital afavorí el futur trasllat de la fàbrica de Sils, i la construcció d'un nou centre a Vidreres.

⁴¹ Iglésias i Fort, J. (1961). *El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años*. INE, censos de població. Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya.

La família Castelló ⁴² era prou coneguda en els àmbits lleterers. Eren els propietaris i fundadors de “Granja Castelló S.A.”, empresa creada el 1932.

Procedents de Tordera, ja eren prou coneixedors del sistema làctic a Catalunya. Tot i entrar a formar part de la societat de La Lactaria, no deixaren de banda els seus propis negocis, i continuaren amb ells, un d’ells, com hem dit, també empresa lletera, la citada “Granja Castelló”. Amb aquesta hi comercialitzaven amb marques pròpies, les conegudes “*El Castillo*” i “*L’Urgellenca*”. Els inicis dels Castelló en aquest sector els trobem al poble barceloní de Tordera, de la comarca del Maresme. Des de la localitat de Tordera comercialitzaven amb llet fresca pròpia i d’altres ramaders propers, que dirigien bàsicament als mercats de Barcelona. El pas per instal·lar-se primer a Barcelona i després per crear una instal·lació industrial a Mollerusa, província de Lleida, anà acompanyat de l’especialització en produccions de llet condensada, però sense deixar el negoci de la llet líquida. Primer es volia crear i consolidar un mercat propi. Seguidament, la nova estratègia residia en una nova ubicació obeint els mateixos criteris econòmics, cercant una situació propera a la matèria primera i alhora no gaire lluny dels mercats consumidors.

Un element a destacar i tenir en compte és que l’estructura que havien anat creant els Castelló, sortint d’un poble petit per llavors situar-se a la ciutat, fou un exemple valorat pel propi gerent de la Lactaria. Aquest model fou seguit per aquest, reportant alhora nous contactes socials i econòmics per potenciar la venda dels productes produïts a Sils a la capital catalana.

Una qüestió que havia d’anar paral·lela a l’expansió comercial era la industrial; era doncs necessària una ampliació fabril per cobrir les noves pretensions. El tema de fer créixer les instal·lacions de Sils resultava ser un tema problemàtic, atès que la nau que es trobava al costat de la lletera, també propietat de Josep Madí i Rusiñol, ja tenia

⁴² Les dades relatives a la família Castelló provenen de diverses línies de recerca, una d’elles de la revista *El Informativo. Noticias y comentarios de La Lactaria Española, S.A.* RAM en la col·laboració que realitza el ja esmentat Lluís Pares.

Una segona línia és la referent a una publicació especial de la *Revista I.L.E.*, on es fa referència a l’existència de més de 60 anys de l’empresa “Granges El Castillo”. La publicació va a càrrec de Publicaciones Técnicas Alimentarias, S.A., d’Ediciones Ayala, S.L., amb el títol *Historia de la industria láctea española (I)*, pàgs. 91-97. Aquesta revista porta a terme publicacions periòdiques actuals, realitza reportatges sobre les principals indústries lleteres actuals, no només espanyoles sinó europees i multinacionals. Alhora, és una eina per conèixer els avenços tecnològics actuals del sector lleter, tan a nivell industrial, com ramader. És igualment una eina de tot tipus d’informació relacionada amb la llet i els seus derivats.

Una última línia d’informació em fou donada per l’arxivera de l’Arxiu Municipal de Tordera. Persona que coneixia personalment la família Castelló, i que encara es trobaven vinculats al poble del Maresme, ja que es troba la seva residència de descans, la que havia estat anys enrere el seu domicili particular.

un ús empresarial i alhora es tractava d'un negoci que es trobava en auge. La indústria de mitjons, que es trobava al costat, funcionava bé i també es feia petita. Alhora, a la qüestió de fer créixer les instal·lacions lleteres s'afegia un segon problema, que podia resultar prou determinant, la falta d'aigua potable.⁴³ I l'aigua resultava ser un element de servei i treball imprescindible en el funcionament normal de tota indústria lletera.

Segons la documentació veterinària provincial Sils en aquells moments tenia més de 140 pous d'aigua censats, però molts d'ells estaven infectats. Queda clar que sempre poden haver pous sense coneixement institucional, sobretot per que no s'han donat a conèixer a les autoritats a l'hora de fer-los, però aquests es podien limitar a zones més rurals que no pas al centre del poble. Aquest informe veterinari donava a conèixer a l'Ajuntament de Sils quins eren els pous nomenats "malalts" i els d'aigua potable.

Dins els que estaven en bones condicions, que eren dos, sempre segons l'informe veterinari, es trobava el situat a la propietat de Josep Madí i Rusiñol, al carrer Generalísimo nº 13 i 15, on es trobava la fàbrica de mitjons i La Lactaria. Si es produïa una possible ampliació de l'establiment lleter, potser no proporcionava suficient aigua per a les dues instal·lacions.

L'entrevista publicada d'en Josep Madí per la revista local de Sils ens mostra una reflexió personal del mateix entrevistat. Aquesta es concentra bàsicament en els inconvenients i problemes que tenia la indústria lletera en el municipi silenci en aquells moments. Entre aquests, destaca la manca d'aigua. Diu així:

"Sils era un poble amb grans deficiències d'abastament d'aigua. Això pot explicar el perquè del retraïment de la indústria. Fins els anys 60-70 no es comença a solucionar la portada d'aigües al poble. Tanmateix, el Govern Civil propiciava als anys 40 una pràctica monopolística en la producció lletera, a través d'un organisme anomenat -SalGer-, que posava dificultats en la recollida de llet. Tot plegat, juntament amb que jo necessitava els locals per la fàbrica de mitjons, féu que sortís de la societat i que la Lactària es traslladés a Vidreres."⁴⁴

⁴³ Informe de pous d'aigua potable. Aquest informe es troba en la correspondència rebuda per l'Ajuntament de Sils. Es tracta de documentació on es proporciona l'estat en que es troba l'aigua dels pous públics i privats del poble a petició del Consistori. Informe confeccionat pel veterinari provincial de Girona. A.M.S. Sèrie VIII.3. Lligall nº 1.

⁴⁴ *Quadern de Sils. Revista Municipal d'Informació i Cultura*. Núm. 14, Any V/Abril-1993. "Parlem amb ... Josep Madí i Rusiñol". Sils. Pàg. 11.

L'any 1952 s'iniciaven les obres de la nova fàbrica de llet a Vidreres. Les institucions vidrerenques no posaren cap impediment. Al contrari. Es necessitava revitalitzar la vida del municipi, i la construcció d'una fàbrica de llet nova havia de ser un pas positiu. A Sils, en canvi, el trasllat suposaria un desplaçament per aquells que ja tenien la vida feta allà i no volien deixar de treballar a la lletera. La mobilitat, tot i que mínima en distància, es presentava en el dia a dia laboral pels silencs.

Un canvi gens traumàtic, Sils-Vidreres.

La sortida, anunciada, de la indústria lletera de Sils, no semblà, en un principi, motiu de preocupació per part del Consistori silencienc. Fou al cap d'un temps que s'adonaren d'una gran pèrdua, una vegada fou instal·lada a Vidreres, com s'ha vist en diversos articles i comentaris silenciencs. Queda prou representat per exemple en el llibret publicat pel mateix Ajuntament de Sils, en motiu de la Festa Major de 2008, on llegim: "La industrialització a Sils va ser lenta, i amb davallades puntuals però severes, com la crisi que va provocar l'anada de la indústria làctia RAM a Vidreres. Gradualment, aquest daltabaix es superà amb la instal·lació d'alguna altra indústria." ⁴⁵

Tot i les possibles causes que donaren peu a aquest allunyament, com podia ser la falta d'aigua o la necessitat d'un nou local més ampli, junt amb altres detalls menys destacats, podien resultar ser insuficients per argumentar la marxa de la lletera. Dins aquests arguments no podem obviar la situació industrial, en fase incipient, i la física del propi establiment dins el municipi de Sils, en aquells moments, i sense oblidar la relació que podia existir, que existia, entre interessos privats i les institucions municipals.

La situació política dels pobles durant el règim franquista, com succeí a Sils, Vidreres i molts d'altres municipis, era encapçalada per la figura de l'alcalde. Els batlles eren majoritàriament persones amb un cert pes específic dins l'economia local, amb més o menys relació amb el règim franquista, però que havien de ser acceptats pel sistema. Aquests personatges podien ajudar o no la continuïtat d'una activitat dins el poble. Segons els records de Miquel Cantó, la marxa de La Lactaria tingué una reacció nul·la per part de l'alcaldia, que es mostrà indiferent. En aquells moments hi havia

⁴⁵ Editat per l'Ajuntament de Sils. Coordinat per l'Arxiu Municipal de Sils. Textos de Lluís Costa (Universitat de Girona) i Glòria Torremilans. GI-388-08.

altres interessos i preferències. Un cop ubicada a Vidreres van valorar la pèrdua com a destacada i important.

Les tasques laborals que es podien realitzar, amb les diferents activitats que existien, i que es tributaven en municipis com Sils o Vidreres, encara es trobaven sota uns sistemes pre-industrials. La mecanització i la tecnologia encara tenien un camí per fer. Era doncs necessària la mà d'obra per a qualsevol de les activitats, que avui potser les veiem més mecanitzades o robotitzades. Les feines que ocupaven els oficis de sempre no patiren variacions. Sempre que no es volgués produir amb grans quantitats, com podia ser el cas del tèxtil. Segons diverses opinions, aquesta circumstància fou un element més per no haver de retenir l'activitat alimentària.

Miquel Cantó i Romà Dalmau ⁴⁶ començaren a treballar a La Lactaria de Sils amb quinze anys, i molts dels seus companys eren tan joves com ells. Tot i que fou a Vidreres on augmentà considerablement la plantilla d'operaris, cal dir que també a Sils s'incrementà el grup de treballadors, on molts d'ells provenien de la migració. Es tractà sobretot de provinents del sud, com andalusos, murcians o extremenys que trobaren amb aquesta indústria un lloc de treball. Ells recorden que a Sils hi havia feina, però que tampoc es tractava d'un element fora del normal.

El canvi de la lletera de Sils a Vidreres fou definit llavors com a gens traumàtic atesa la poca importància que tenia o que es donava en aquells moments a la fàbrica lletera. En canvi, resulta sorprenent si tenim en compte que l'aspecte lleter havia estat plantejat pel propi Ajuntament de Sils pocs anys abans de la formació de la societat Moragas-Madí, i que fins i tot tornés a aparèixer el mateix interès després de la marxa de l'establiment lleter cap a Vidreres. Existí una ferma intenció, per part del Consistori, en portà a terme la creació d'una central lletera de tipus cooperativista, que treballés la higienització de llet per abastir el poble i rodalies. Les quantitats inicials

⁴⁶ El senyor Romà Dalmau fou entrevistat en el mateix Arxiu Municipal de Sils, el 31 de juliol de 2006. Fill de Cassà de la Selva, resident a Sils. En aquells moments jubilat, fou treballador de la Lactaria Española en dos fases de la seva vida laboral. A Sils inicià el primer contacte amb quinze anys. Anys després s'incorporà a la plantilla de Vidreres, després d'estar relacionat a d'altres empreses. A la fàbrica vidrerenca estigué vinculat més de 25 anys. Els seus comentaris sobre l'activitat industrial a Sils continuaren la línia d'altres entrevistats, personal vinculat que treballava, on feia referència als companys procedents d'Andalusia i altres llocs fora de Catalunya. Però, on destaquen els seus comentaris són quan fan referència a Vidreres, ja que formà part dels inicis sindicals, els que llavors eren nomenats "Jurado de Empresa" al 1963. Aquest fet permetia viure en un ambient, on la relació amb la direcció de l'empresa era present. Inclús, arribà a tenir conversacions amb ministres del govern central. El motiu d'aquestes trobades estava relacionat amb les sancions a la indústria, ja als anys setanta, publicades en el B.O.E., degut a les adulteracions de la llet. El seu testimoni exemplifica el sistema de relacions que existia entre empresa i treballadors, amb anècdotes i valoracions que farem igualment esment.

voltaven uns volums aproximats als 500 litres diaris. Aquest fet, tot i que pot resultar sorprenent, permet ratificar el poc interès que existia per la continuïtat de La Lactaria des d'àmbits consistorials i municipals. Interessà el tema làctic, però amb caràcter més aviat cooperativista, on el control estigués regit per l'entitat pública. En cap moment es plantejaren els problemes que podia comportar una instal·lació d'aquest tipus, on també era necessària l'aigua i un local apropiat. La iniciativa, però, no es duria a terme mai, no prosperaria.⁴⁷

La societat industrial lletera de La Lactaria, una vegada decidida la construcció d'unes noves instal·lacions a Vidreres, inicià la sortida de Sils. Aquesta però, no fou sobtada, perquè encara s'havia de construir el nou edifici industrial. Vidreres, situat molt a prop de Sils, no tingué cap problema alhora de rebre i deixar instal·lar les noves dependències fabrils.

Cal dir que, si a la localitat vidrerenca no existí cap inconvenient, potser fou perquè no hi havia cap indústria que donés uns indicis reals de creixement en aquells moments. A Vidreres la situació industrial,⁴⁸ com comentarem posteriorment, estava seguint un camí estancat o descendent amb les mateixes dades que hi havia abans de la guerra, amb canvis poc destacables, amb una total davallada del suro i amb uns oficis tradicionals, on el creixement econòmic era a títol particular. Comparativament amb la situació de Sils, es podia afirmar que Vidreres no havia prosperat en els anys posteriors a la guerra, com si semblava haver-ho fet el municipi silenci.

A Vidreres només podríem destacar el funcionament d'alguns tallers, com els tèxtils, que tot i ser considerades com a fàbriques de gènere de punt en el registre de la contribució industrial del municipi, difícilment es podien comparar a d'altres que, amb la mateixa activitat a d'altres pobles donaven feina a molta més gent, com era el cas per exemple dels establiments nomenats a Sils. Es podien citar instal·lacions o tallers que tot just començaven a tenir personal contractat, i on destacava la que era propietat dels "Germans Tolrà".

⁴⁷ La creació d'una central lletera per part del Consistori silenci es troba registrada en documentació referent a la indústria del municipi. Arxiu Municipal de Sils, Sèrie VIII. 3. Lligall nº 1. També apareix al llibret publicat pel propi Ajuntament en motiu de la festa major de 2008. Editat per l'Ajuntament de Sils. Coordinat per l'Arxiu Municipal de Sils. (AMS). Textos de Lluís Costa (Universitat de Girona) i Glòria Torremilans. GI-388-08.

⁴⁸ Les dades referents a les diferents activitats i instal·lacions industrials i comercials a Vidreres, durant els anys anteriors i posteriors a la instal·lació de La Lactaria Espanyola es troben registrats a l'Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners; g.64 Contribució Industrial 1936, 1939-1970. p.37. On alhora es troben les altes i baixes de les diferents activitats durant aquests mateixos anys.

Igualment s'encetava una activitat relacionada amb productes de plàstic i material elèctric, que es defineix per primer cop a l'exercici de 1946 com a "Fábrica objetos de baquelita"⁴⁹. Aquesta activitat tingué un important creixement a la segona meitat de la dècada de 1950, arribant a donar feina fins a 38 persones segons el Cens Industrial de 1958.⁵⁰ Cal destacar que en aquest any, només hi havia dues empreses o particulars censats que donaven feina a més de cinc persones, una era la citada de material elèctric i plàstic registrada a nom de José M^a. Bassets Cabruja i l'altra La Lactaria Española.

Aquestes dades demostren que la vila de Vidreres, a la dècada dels cinquanta, i en el moment en que va arribar la indústria làctia tenia una baixa activitat fabril, fet que condicionà positivament la seva instal·lació el 1952. Les institucions municipals vidrerenques van veure amb bons ulls la seva arribada. Com si es tractés d'una oportunitat que no podien perdre.

Durant els últims moments a Sils, la recollida de llet es continuava practicant com s'havia fet fins aleshores. Durant quasi tot el 1951 la llet encara era tractada i envasada a la fàbrica lletera silenca. L'any següent la situació canvià. La majoria de llet que es recollia per les contrades de Sils s'anava transportant a les instal·lacions que tenien els diferents socis a Barcelona. Així doncs aquesta llet es repartia entre la que anava al carrer Aribau, on es trobava l'establiment de "Granjas La Catalana", i la que anava al local del Passeig de Triomf, el que corresponia a l'empresa "Suministros de Leche". Hi ha una dada prou interessant a destacar, que en l'entrevista amb en Miquel Cantó sorgí fent referència al període de temps en que es construïa la nova fàbrica, i encara treballaven a Sils. "Resultava ser en aquells moments, en que havien de portar la llet a Barcelona per que fos envasada, quan l'empresa va adquirir per primer cop una cisterna pel transport de llet líquida."⁵¹ No quedà molt clar, tanmateix, si es tractava d'una cisterna isotèrmica o convencional.

⁴⁹ L'activitat o professió "Fábrica objetos de baquelita" es porta a terme mitjançant indica la mateixa paraula. La baquelita és un producte que s'assoleix com a variant química del plàstic. No deixa de ser una resina sintètica plàstica. Es tractava, llavors, d'un producte relativament modern i amb molt de futur, que podia tenir moltes utilitats industrials.

⁵⁰ El Cens Industrial de 1958 fou un estudi portat a terme per l'Institut Nacional d'Estadística, en ell es donen dades del tipus d'activitat, el lloc on es troba, el nom del propietari, la potència elèctrica fiscal amb la que treballa i el nombre de persones que hi treballen. En total hi havia 58 registres, però no hi constaven tots els relacionats que es trobaven a la Contribució Industrial de l'any anterior i posterior. El factor repetitiu en l'activitat era excloent, donat que no apareixen. L'any 1959 el nombre de contribuents era de 104 persones o empreses, l'any 1957 el nombre fou de 87. Igual que el registre industrial es troba a l'AHSCF, i a la mateixa secció i lligall.

⁵¹ Fragment de l'entrevista del Sr. Miquel Cantó.

Aquesta innovació o aportació tecnològica, tan propera i comuna a nosaltres, ha estat sempre molt relacionada a Catalunya per part dels teòrics i estudiosos de la indústria lletera. Així per exemple, Manuel Ramos Amieva, en l'estudi ja citat i en molts altres treballs relacionats amb el sector làctic, junt amb altres autors, sempre han defensat la primícia catalana en l'aparició i utilització de les cisternes isotèrmiques per carretera a nivell estatal. I diguem en carretera, ja que les que es trobaven en els vagons de mercaderies dels ferrocarrils, hi ha la tendència a relacionar-les amb el nord d'Espanya, vinculats al transport que més aviat es dirigia a punts centrals, com podia ser Madrid. Així, treballs com els del també citat Antonio Lacasa argumentaven que els vagons amb cisterna utilitzats per portar llet a la capital de l'Estat, procedent de Santander, foren dels primers a Espanya. Hem de pensar que, tan les cisternes per carretera, com les situades als vagons de ferrocarril, han de ser d'anys molt propers als nostres. De Ramos Amieva citem: ⁵²

“...fue también en Cataluña donde apareció por primera vez el transporte de leche en cisternas isotérmicas, hecho que ocurrió durante la guerra civil cuando fueron colectivizados los servicios de recogida, transporte y distribución de leche. La primera sociedad anónima que llevaba leche refrigerada, principalmente de la zona de Vich a Barcelona, era denominada Comercial Vigatana.” ⁵³

Coincidint amb el transport de llet cap a Barcelona, procedent de les contrades de Sils, les màquines, eines i utensilis que hi havia a l'establiment selvatà s'anaren desmuntant i embalant. Aquests majoritàriament tornaren al seu lloc de procedència, als diferents establiments que l'entitat tenia a la ciutat de Barcelona, per després, alguns d'ells, es tornaren a instal·lar a Vidreres, un cop estigué llest el nou establiment, tornant novament a les contrades de La Selva.

⁵² Ramos Amieva, Manuel. (1972) “La industria láctea catalana”, dins la, *Revista Agricultura y Agropecuaria*, Madrid. Pàg. 658.

⁵³ Una nova entrevista no citada fins ara fou la realitzada al Sr. Josep Casellas, fill d'un dels fundadors de “La Comercial Vigatana” en Josep Casellas Palomera, més conegut pel motiu del “Colomer” o “Colomer de la llet”. Entrevista que tingué lloc a les dependències de l'establiment industrial que té a la ciutat de Vic el 27 de març de 2008. En aquesta entrevista el Sr. Casellas ens explicava que el seu pare junt amb dos socis més van crear la coneguda “La Comercial Vigatana” un dels socis era del Vallès, en Rabassa, i l'altre de Vic, l'Arimany. Respecte a la utilització de cisternes isotèrmiques no recorda si foren pioners, en canvi sí ens afirmava que tot just creada la societat adquiriren cisternes de les bones de 3.000 i 6.000 litres de capacitat per portar llet a Barcelona. D'aquelles contrades foren dels primers a transportar llet a Barcelona amb aquelles cisternes.

3.2. Vidreres; poble d'oficis tradicionals i tapers.

El 1952 fou quan començà a funcionar la indústria làctia a Vidreres, La Lactaria Espanola. Vidreres és un poble de la comarca de la Selva, a poca distància de la costa, amb una població, segons el padró d'aquest mateix any de 1761 habitants; 888 dones i 873 homes. En aquell temps, podríem dir que només hi destacava la pagesia com activitat principal, i un percentatge alt de persones es dedicaven a les feines del camp.

També, com a la majoria de pobles d'aquestes característiques, trobem tots els oficis i activitats més quotidians, amb més o menys nombre, ja foren ferrers, fusters, sabaters, barbers, sastres, traginers, flequers, carreters, jornalers, paletes, moliners... Pocs anys abans havia estat un poble més, com molts altres del seu voltant, amb una tradició surotapera important. Una activitat tradicional que va anar minvant de manera progressiva fins que acabà pràcticament desapareixent.

Els Padrons d'habitants ⁵⁴ permeten fer un seguiment de la importància de l'activitat surera i tapera a Vidreres. A l'any 1842 hi havia nou "fàbriques" de suro i el 1884 aquesta manufactura ja donava feina a 225 persones, 200 homes i 25 dones amb 4 grans productors manufacturadors; el 1929 encara hi havia 14 fabricants de taps, però aquesta activitat ja patia la regressió general del sector i de la mateixa vila, constatar que només ocupava 60 persones. ⁵⁵

Aquesta activitat industrial tingué el seu propi pes dins la població del municipi. La davallada poblacional, (sempre parlant de població de fet), coincidí o fou ajudada per la crisi surotapera. Anteriorment l'augment demogràfic del segle XIX fou remarcable, a remolc de la puixant indústria surera. A finals del segle XVIII ⁵⁶ la població no arribava als 1.000 habitants. El 1860 el municipi de Vidreres tenia 2.068 habitants, el 1870 en tenia 2.055 i l'any 1900, 2.123 persones. D'aquestes més de dos mil persones en el canvi de segle, moltes es dedicaven al treball relacionat amb el suro, ja fos amb les tasques pròpies del camp, és a dir, amb la recol·lecció, ja fos a l'interior

⁵⁴ Les dades extretes del Padró Municipal de Vidreres del segle XX, es troben a l' Arxiu Comarcal de La Selva (A.C.L.S.) a Santa Coloma de Farners, a la Sèrie 09.02 Padró Municipal d'Habitants, amb diferents registres segons els anys, que són els següents; els anys 1925, 1930, 1940, 1945 i 1950 es localitzen registrats en el G. 644. A la mateixa sèrie del Padró Municipal d'Habitants l'any 1955 es troba registrat al Lligall V. 771, i l'any 1960 és registrat a V. 772.

⁵⁵ Formiga i Bosch, Josep. (2011). *Història de Vidreres*. Ajuntament de Vidreres. Vidreres. Pàg. 255.

⁵⁶ Les dades demogràfiques del poble de Vidreres anteriors al segle XX són recollides de diferents estudis, un primer és la *Gran geografia comarcal de Catalunya* i un segon estudi d'Antonio Vives Coll, dos estudis sense cap més referència localitzats a la Biblioteca Pública de Vidreres, a la Secció Local.

dels establiments industrials, amb el treball manufacturer del tap. Aquesta dada la podem ampliar, i així entendre més bé la situació veïnal del poble. Vidreres estava compostat per diferents focus veïnals, un al nucli central de la vila, on hi havia 1.297 habitants, que ocupaven 335 edificis, Les Bòries de San Miquel amb 43 habitants i 22 edificis, l'Estany de la Folguera, també amb 43 habitants amb 11 edificis, el Mas Albanell, amb 54 habitants i 16 cases, Torre Gallina, amb 78 habitants i 23 edificis, i la resta es localitzaven entre Caulès i les diferents masies, més dispersades. Cal dir que aquests nuclis avui dia són totalment desconeguts per molts vidrerencs.

Aquesta diferenciació de les zones del poble feia encara més evident una dedicació més proporcional de la gent del nucli del poble cap a l'activitat surera. Així, la població que es trobava a les zones veïnals i més allunyades del nucli urbà es dedicaven exclusivament a tasques agrícoles, especialment al conreu de cereals i patates, i també es dedicaven a tasques pròpies del bosc.

La crisi surera iniciada amb l'entrada del segle XX incidí en la demografia de la vila, com hem comentat anteriorment, i a mida que es reduïa l'activitat surera la població anava perdent volum. Segons l'estudi fet per en Josep Formiga, "en esclatar la I Guerra Mundial, la indústria surotapera va entrar en crisi ja que la major part de producció de taps s'exporta, principalment, a França."⁵⁷

Així l'any 1930 hi havia empadronats a Vidreres 1.855 habitants. Podem comparar aquestes dades amb les d'altres pobles de la comarca. En un estudi realitzat per J. Iglésies i Fort,⁵⁸ observem que Vidreres a l'any 1900 ocupava el setè lloc en volum poblacional a la comarca de La Selva, i era superat per Arbúcies, Blanes, Lloret de Mar, Santa Coloma de Farners, Amer i Sant Hilari Sacalm, aquesta última de manera molt justeta.

Trenta anys més tard, al 1930, havia passat a ocupar el novè lloc, superada per localitats que sempre havien tingut un nombre molt inferior al de Vidreres, com Anglès i Caldes de Malavella. Sense crisis aparents a Vidreres, fora de la comentada, observem un cert declivi en relació a la situació viscuda en la resta de pobles veïns. Amb trenta anys s'observa una davallada real de la demografia a Vidreres, que no succeeix en canvi a pobles veïns com Caldes, Sils o Massanet. Tot sembla apuntar la crisi de l'activitat surotapera com a principal causa de la davallada demogràfica.

⁵⁷ Formiga i Bosch, Josep. (2011). *Història de Vidreres*. Ajuntament de Vidreres. Vidreres. Pàg. 122.

⁵⁸ Iglésies i Fort, J. (1961) *El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años*. Barcelona. Ampliat amb dades de l'INE, censos de població. Consorci d'informació i Documentació de Catalunya.

Per valorar el que acabem de dir, també són significatives les dades obtingudes sobre la Contribució Industrial.⁵⁹ Si ens fixem amb les dades corresponents a l'any 1936 ens adonem que hi figuraven cinc contribuents amb aquesta activitat o professió relacionada amb el suro. A l'exercici de 1946 només hi figura un contribuent, el mateix que també trobem l'any 1960. Deu anys després n'hi apareixen dos.

Enrere quedaren aquells anys de finals del segle XIX on el municipi creixia demogràficament i urbanísticament, anys definits a diferents publicacions locals com a l'època d'or.⁶⁰ Quan es construïren edificis públics i lúdics, afavorits i lligats plenament per la riquesa proporcionada pel treball del suro; "... així el 1894 es van construir l'edifici de la Casa de la Vila i del Casino La Unió, que exhibeix a la seva façana un acabament format pels símbols, entre d'altres, del món dels taps de suro."⁶¹ L'activitat surotapera ja no tornà a ser el motor social i econòmic del poble, tot i aquesta petita recuperació als anys seixanta i setanta, que tingué un caràcter testimonial en relació al que havia estat anys enrere, segons dades municipals ocupaven laboralment menys d'una vintena de persones.⁶² Fou un establiment industrial més.

Cal dir però, que la recuperació i la transformació de la vila de Vidreres, en el període de temps transcorregut, havia estat prou evident en tots els sentits. Demogràficament, s'havia produït una recuperació important en el nombre de veïns, amb el consegüent increment d'oficis i negocis. Econòmicament, s'estava produint una tornada a la "normalitat", perduda durant el primer terç de segle, i agreujada per la Guerra Civil i les seves conseqüències. Aquesta tornada a la citada "normalitat" econòmica havia estat motivada per l'establiment de diferents activitats econòmiques, on destacà la indústria lletera, com veurem.

La societat vidrerenca inicià una línia econòmica ascendent durant la dècada de 1950, sobretot més acusada a partir de la segona meitat de dit decenni. Com a dada significativa, podem aportar que el nombre de contribuents a l'impost industrial i d'activitats l'any 1959 fou de 104 contribuents, mentre l'any 1970 constaven 195 els

⁵⁹ Les dades referents a la Contribució Industrial de Vidreres es localitzen a l'A.C.L.S., a la Secció d'Hisenda, a la Sèrie Fiscalitat: Impostos Municipals i Estatals, 02.04.02 Contribució Industrial dels anys 1936, 1939-1970 al registre G. 64.

⁶⁰ Formiga i Bosch, Josep. (2011). *Història de Vidreres*. Ajuntament de Vidreres. Vidreres. Pàg. 261.

⁶¹ Ítem., n.º. 60. Pàg. 264.

⁶² Dades extretes de documentació adjuntada a la Contribució Industrial de Vidreres que es localitzen a l'A.C.L.S., a la Secció d'Hisenda, a la Sèrie Fiscalitat: Impostos Municipals i Estatals, 02.04.02 Contribució Industrial dels anys 1936, 1939-1970 al registre G. 64.

registrats a la documentació municipal. Un percentatge més que destacat, que havia de ser relacionat de manera directa a elements socials o humans que es produïen en el si del municipi, el nombre d'habitants.

Un segon element que exemplifica el canvi de tendència a la societat vidrerenca el trobem a les dades que mostra el Padró Municipal. Així per exemple, si ens fixem en el corresponent a l'any 1945,⁶³ veiem que hi constaven registrats 1.703 habitants de fet, essent l'any amb menys persones censades de tot el segle XX. Catorze anys després, el 1959⁶⁴ hi havia empadronats 1.794 habitants, però onze anys després, o sigui el 1970, ja hi havia censades 2.677 persones, un nombre amb un creixement destacable. Podem avançar que per aquestes mateixes dades el nombre de treballadors a l'empresa lletera superava la quantitat de 200 persones.

En pocs anys la demografia havia experimentat un important creixement, motivat per diferents factors, com havia estat, per exemple, el de la immigració, atreta per la instal·lació d'activitats industrials que l'afavoriren. Aquestes instal·lacions no només es trobaven dins el terme municipal, sinó també a pobles veïns, atès que el creixement de teixit industrial va ésser també important a pobles propers i veïns de Vidreres. El creixement demogràfic va ser causat per l'arribada de persones que vivien i treballaven al mateix poble, i per altres habitants que només el tenien com a residència, anant a treballar a d'altres pobles.

Així doncs, podem resumir que a Vidreres el que havia estat la indústria capdavantera, la suro-tapera, havia anant perdent força amb el temps, no en canvi a pobles veïns que van adaptar-se als canvis viscuts en aquest sector, o bé es fixaren amb altres activitats contemporànies al suro, com el tèxtil. A Vidreres en canvi no es produí cap de les dues coses, atès que el tèxtil també fou testimonial i de poca incidència. A Vidreres no existí una recuperació industrial verídica fins a l'arribada i la posterior instal·lació de la indústria lletera, que alhora revitalitzà la pròpia vida dels seus habitants.⁶⁵

⁶³ Dades referents al Padró Municipal de Vidreres de l'any 1945. Sèrie Padró Municipal 09.02 de 1925 i 1930 fins 1945. g. 644. Arxiu Comarcal de La Selva. (A.C.L.S.)

⁶⁴ Dades referents al Padró Municipal de Vidreres dels anys 1959 i 1969. Sèrie Padró Municipal d'Habitants. 09.02 de 1957 fins 1970. v.772. A.C.L.S. Santa Coloma de Farners.

⁶⁵ Cal dir que a principis del nostre segle continuava funcionant una instal·lació manufacturera del suro, una coneguda indústria familiar, que llavors donava feina a una dotzena de treballadors. A dia d'avui podem verificar que no opera amb dita activitat.

3.3. Instal·lació de “La Lactaria Española” a Vidreres. Construcció de l'establiment fabril i primers contactes institucionals. Primers litres de llet.

En aquest apartat seguirem detalladament el procés d'instal·lació i consolidació de la indústria làctia procedent de Sils, en el poble veí de Vidreres, situat a quatre quilòmetres, que es trobava en la situació que hem exposat. Hem dit procedent de Sils, però com hem vist, l'origen s'hauria de situar o compartir amb altres indrets de fora de les comarques gironines, com podia ser la mateixa ciutat de Barcelona. Per una sèrie de raons i causalitats la fàbrica de llet acabà situant-se a Vidreres.

L'any 1953 La Lactaria Española començava a treballar en la nova ubicació. La seva principal tasca i objectiu era el d' higienitzar i envasar llet. Recordem que, un any abans, al 1952, el règim franquista havia aprovat el conegut “Plan de Centrales Lecheras”. La nova legislació trencava amb el passat, i amb tot tipus de normatives que regulaven aquesta activitat lletera. El “Plan” alterà de manera significativa la indústria làctia existent.

La nova fàbrica de llet de Vidreres s'estrenava així amb una jove normativa, tot i que aquesta presentava alguns elements contradictoris. El terreny on s'edificà la nova central havia estat comprat a una veïna de Vidreres, concretament a Francisca Madrenchs Batet. El terreny es trobava a tocar la carretera que comunica Vidreres amb Santa Coloma de Farners, llavors era a les afores del municipi i proper al cementiri municipal, actualment totes dues ubicacions es troben absorbides pel nucli urbanitzat. Els detalls i anècdotes de la compra ens els explicà la filla de Francisca Madrenys, la Pepita Balmanya.⁶⁶ Ella ens comentà el següent:

“...les negociacions per la compra les pactaren entre l'Enric Mercadal i un dels Castelló amb el meu pare, -el senyor Josep Balmanya Boadas-. Tot i que la propietat era a nom de la meva mare, fou el meu pare qui va atendre la compra venda. El terreny es trobava a les afores del poble, no hi havia cap edificació propera, i la que ho era més, estava a uns dos cents metres. La superfície de terra era de més de 17.000 metres

⁶⁶ La xerrada amb la senyora Pepita Balmanya Madrenchs es portà a terme el primer diumenge del mes de Març, del 2006, en un local privat. Em comentà que encara conservava la documentació d'aquella operació, però, que amb el temps que feia que els havia vist per últim cop, no sabia on la podria trobar. Recorda que els seus pares junt amb els propietaris de la fàbrica van haver de moure molts papers referents a aquella venda, donat que es tractava d'una zona que en aquells moments era agrícola i no estava classificada com a industrial.

quadrats, dels quals s'edificaren inicialment una petita part. Sí recordo els detalls en la forma de pagament, aquesta es realitzà de forma fraccionada, no van tenir en cap moment un contacte bancari, tot de paraula, però amb l'alcaldia davant, i fou vendre el terreny i començar les obres immediatament, a tocar a la carretera”.

Tot hi haver-hi venut una peça important de terra, la família Balmanya Madrenchs continuà essent veïna amb la nova instal·lació fabril, ja que encara tenien propietats que tocaven de costat. Prova d'aquest veïnatge fou, que a través d'unes obres de condicionament del recinte industrial i millora en la canalització de la riera, conegut com el “Torrent del Gat”, que es trobava entre les dues propietats, en aquest cas entre la fàbrica lletera i la família Madrenchs, hagueren de fer alguna que altra reunió. Una d'aquestes fou la trobada que varen haver de fer a dependències de la mateixa fàbrica, amb la presència de diferents personalitats del moment, com fou la del representant de l'Ajuntament, el Secretari municipal, Francesc Blanch Marull, junt amb l'autoritat competent sobre rieres i rierols de la província, el “Delegado Comisario Jefe” Antonio Conde Mestre, que actuava com a representant de l'organisme anomenat “Comisaría de Aguas del Pirineo Oriental”. D'aquesta reunió quedà constància que l'obra a realitzar llavors no modificava en cap moment el traçat del torrent, així com l'amplada, ni cap element que podia pertànyer de manera particular al citat rierol. Es tractava més aviat d'un tema administratiu, de caràcter burocràtic o institucional, on s'havien d'actualitzar, entre altres temes, les dades personals dels nous veïns relatius a aquelles obres.⁶⁷

La documentació del Registre de la Propietat corrobora que la construcció de l'establiment lleter es produí sobre sòl adquirit a la citada Francisca Madrenchs. Cal tenir en compte però, que entre la particular i la lletera es produïren un total de tres

⁶⁷ Aquesta informació pertany a una Acta, Ref. E.-6778, del Ministerio de Obras Públicas. Dirección General de Obras Hidráulicas. Comisaría de Aguas del Pirineo Oriental. Datada el 7 de Febrer 1962. Reunió celebrada a les instal·lacions de La Lactaria Española on assistiren representants públics, tan de l'Administració Local, com provincial o regional, i els propietaris de les propietats del voltant del rierol, únicament els afectats, o sigui, representants de l'empresa lletera i Josep Balmanya com a particular. Documentació extreta de l'Arxiu Comarcal Històric de Santa Coloma de Farners. (A.C.H.S.C.F.), ara Arxiu Comarcal de la Selva (A.C.L.S.), a la Secció i Lligall. Obres i Urbanisme 06.07 Expedients d'obres a particulars amb correspondència. 1958-1961 g.1061. I al Lligall g.658; autoritzacions i sol·licituds a obres públiques per a les obres properes a la carretera 1953/1979 p.62.

En aquesta mateixa línia i coincidint en el registre podem trobar una altre modificació al voltant del rierol, aquest cop fa referència a les aigües que s'abocaven al torrent, per situar i habilitar millors accessos a les aigües recollides, fluvials o dipositades per l'empresa. La referència de l'acta en aquesta ocasió és la D-14.397, de l'onze de Març de 1972.

moviments de compravenda diferenciats en el temps, vinculats i relacionats amb el creixement i evolució de l'empresa làctia. Les tres adquisicions físiques eren de fet segregacions d'una sola finca original.⁶⁸

Sobre la primera finca comprada s'inicià la construcció de la factoria, segons notes marginals d'escriptures en possessió de l'actual Vidreres Llet es tractava "... de un solar de 4.968'88 m2 que vendido a la Sociedad Comandita de La Lactaria Española S. en C."⁶⁹

Durant la construcció de la fàbrica cal tenir en compte un element prou important i destacable, tot i que en segons quines fonts consultades no es considerava una qüestió amb prou pes específic. En aquest període de temps i espera, referint-nos a la de la construcció de l'establiment, es produí una nova incorporació de socis a la societat lletera. Es tractava de la resta de socis que pertanyien a l'entitat de "Granjas La Catalana", els quals decidiren entrar a formar part de la societat empresarial de La Lactaria Española. Concretament ens referim a Joan Juvé, Ignasi Nadal i Joaquim Vicenç Costa. Tots ells eren personatges que ja tenien lligams amb els aleshores propietaris de La Lactaria Española, atès que el mateix Fernando Moragas era alhora President de l'empresa barcelonina "Granjas La Catalana", tal com hem citat anteriorment. Existeix el dubte sobre saber quan s'incorporaren realment i en quin precís moment, si abans de la edificació o durant la mateixa. Aquesta qüestió temporal anava plenament relacionada amb l'entrada de capital, necessari per la nova construcció que s'estava portant a terme o s'havia de produir. Segons Miquel Cantó: "... l'entrada dels nous socis es produí en el moment en que es va decidir que l'empresa havia de créixer, en que s'havia de fer més gran i havia de ser alhora en un nou indret."⁷⁰

⁶⁸ Les tres ventes foren registrades documentalment en les corresponents referències del Registre de la Propietat, totes elles resulten ser segregacions o divisions d'una finca única i original, la nº 191, que aquesta a la vegada forma part d'una anterior segregació, llavors de la finca nº 37, que es registrava en el "folio 195, del libro 5 de Vidreres, tomo 60, ..., en Santa Coloma de Farners a día 11 de Enero de 1952"; D'aquesta nº 191 es produeix una primera segregació i venda que data del 12 d'abril de 1952, dita "finca nº 861 al folio 158 del libro 48 de Vidreres, tomo 939", la segona es registrà el 19 de febrer de 1960, dita "finca nº 1.030, al folio 202, del libro 50 de Vidreres, tomo 996", i la tercera es produí el 18 d'agost de 1970 passant a formar part de l'agrupació de les dues anteriors dita "finca nº 1030, al folio 80, del libro 145 de Vidreres, tomo 2699". Dades extretes a través de Nota Simple Informativa A 1199039, del Registro de la Propiedad de Santa Coloma de Farners i documentació pròpia de Vidreres Llet.

⁶⁹ Dades de documentació notarial propietat de Vidreres Llet S. L. Dins Annexes, Document 54 detallen quines dependències es portaren a terme amb aquesta construcció. Extret de la Nota Simple Informativa del Registre de la Propietat de Santa Coloma de Farners. A 1199039

⁷⁰ Segons es desprèn de l'entrevista al Sr. Cantó, era necessària l'entrada de capital per poder efectuar les noves instal·lacions. Tot i que la decisió de construir l'establiment a Vidreres fou aprovada per tots els

Aquest últim grup de socis no fou el definitiu, però sí foren els que portaren endavant i finalitzaren les obres i la construcció industrial a Vidreres. Es tractava d'un grup de persones que ja es coneixien personalment. No es tractava d'una vinculació novedosa, i alhora eren coneixedores del mateix sector econòmic, tot i que amb empreses independents inicialment. Tot i això Fernando Moragas Elías era el soci majoritari, tan de La Lactaria Española com de "Granjas La Catalana", el que li atorgava un pes determinant.

Cal detallar però un altre element relacionat amb aquesta ampliació social. Fou en aquest moment preciós quan es creà la Lactaria Española com a Societat Anònima. L'entrada dels nous socis comportà dos moviments empresarials paral·lels. No només es produí l'ampliació de La Lactaria com a societat, si no també la unió de les dues empreses lleteres on conflüen els mateixos socis: "Granjas La Catalana" i La Lactaria Española S. en C. passaren a formar la que seria la Lactaria Española S. A.

Pel que fa a la construcció del nou establiment el procés no fou senzill. No es compra un terreny i es construeix una Planta higienitzadora i envasadora de llet de la nit al dia. Per fer aquestes passes s'havien de respectar els requisits oportuns, igual que succeí a Sils. Les llicències per poder construir una empresa higienitzadora de llet havien de ser proporcionades per dos estaments públics i polítics. Un era l'Ajuntament de Vidreres, possiblement més interessat per crear riquesa municipal que el de Sils i l'altre, una institució amb més poder institucional i amb interessos propis, el Govern Civil de Girona.

L'alcaldia a Vidreres estava ocupada per Ramon Ruhí Martinell, batlle de Vidreres entre 1939 i 1957.⁷¹ Els llibres d'actes corresponents a aquells anys ens han permès conèixer tota mena d'actuacions del propi Consistori,⁷² i alhora saber quina era la seva composició. Malauradament, el llibre d'actes corresponent als anys 1951 i 1952, clau en l'arribada de La Lactaria a Vidreres, es troba extraviat. Tot i així, en els volums d'anys posteriors als extraviats es pot veure la disponibilitat i les facilitats de l'Ajuntament vidrerenc vers l'establiment, el creixement i el condicionament de l'empresa lletera durant els seus primers anys.

components de la societat, cal comentar que existí una opció diferent alhora d'efectuar la sortida de Sils. Segons el treball de Josep Formiga: "Abans s'havia trobat un local a Riudarenes, però el propietari no el va voler vendre". Formiga i Bosch, Josep. (2011). *Història de Vidreres*. Ajuntament de Vidreres. Vidreres. p. 264.

⁷¹ Dades del *Butlletí d'informació municipal de Vidreres*, núm. 9. Any 1983.

⁷² Els Llibres d'Actes de l'Ajuntament de Vidreres són dels pocs documents públics que no es troben arxivats l'A.C.L.S., ja que foren retornats a l'any 1981, a les institucions públiques de Vidreres. Es localitzen al Consistori vidrerenc registrats en el fons municipal com a Documentació I. Actes nº d'any.

Les facilitats municipals sembla doncs que es donaren des d'un primer moment. Mostra d'aquestes fou una entrevista publicada pel diari *Los Sitios* de Girona al juny de 1955. En aquest article, l'alcalde de Vidreres, Ramon Ruhí, feia una valoració de la situació en que es trobava el poble, preguntat per la indústria que hi havia a la vila, va comentar:

“...Y a la entrada misma de la villa está situada su industria moderna y más importante. Se trata de La Lactaria Española, dedicada al embotellamiento de leche, que ha encontrado en Vidreras un buen punto de emplazamiento por la rica comarca que le rodea y por el excelente personal que acude a prestar servicios en dicha industria.”⁷³

Però una instal·lació d'aquestes característiques, on el producte treballat era considerat imprescindible per l'alimentació de les persones, i que alhora presentava un doble interès polític tan en matèria legislativa com econòmica, en aquells mateixos moments, feia necessaris altres permisos i consentiments.

El “Reglamento de Sanidad Municipal”,⁷⁴ promulgat per l'Estat al 1925 donava competències als ajuntaments de les grans ciutats, en diverses matèries relacionades amb el sector làctic, però també donava algunes atribucions competents a les petites localitats, en aspectes bàsics, com la municipalització dels serveis d'aigües potables i residuals, o com l'abastiment de llocs amb serveis públics, dins la mateixa localitat; escoles, hospitals, ... Tot i que estava desplaçat en el temps, el propi “Plan de Centrales Lecheras” recollia el citat reglament de 1925, i mantenia aquests tipus de llicències per als municipis amb menys població. Es tracta d'unes autoritzacions que en part encara es recullen actualment, convenientment adaptades.

Els tràmits amb el Govern Civil podien resultar més conflictius i alhora molt més burocratitzats, però eren imprescindibles per poder treballar en la llet i expandir-se pels diferents mercats. La Lactaria partia amb un avantatge inicial: es tractava d'un

⁷³ El diari gironí “*Los Sitios*” publicà el 19 de juny de 1955 una entrevista a l'alcalde de Vidreres. Les publicacions d'aquest diari es troben a l'hemeroteca digital de la Casa de la Cultura de Girona, entre d'altres indrets.

⁷⁴ Lacasa Godina, Antonio. (1993) *El sector lácteo en España*. ASLYB. Comunicación. D.L. Madrid. Pàg. 378. En el treball d'Antonio Lacasa es fa un seguiment de tota la legislació referent al sector lleter, iniciant-se en el segle XIX i conclouent amb l'entrada al Mercat Comú. A capítols anteriors destaquem la importància dels Plans de les Centrals. En el treball de Lacasa podem veure una exposició literal dels citats Plans del 1952 i 1966. Hi destaca les legislacions anteriors, que tenen un caire més municipalitzat i, amb molta incertesa, la referent a la sorgida després de la penetració en el Mercat Comú.

trasllat d'emplaçament de l'activitat i això jugava al seu favor. La llicència que tenien per poder treballar era vigent, per tant les traves havien de ser les mateixes que existiren a Sils en el seu primer dia. El que importava realment a tota empresa vinculada al món lleter era poder recollir llet en un primer moment i seguidament poder vendre-la als llocs apropiats, allà on existia una demanda real i coneguda, però per això eren necessàries les aprovacions legals pertinents.

Aquesta llicència no havia de resultar una simple autorització; per aconseguir-la, requeria no topat, o millor dit a tenir unes bones relacions amb el conegut Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona (S.A.L.Ger.), l'organisme oficial amb atribucions reguladores i abastadores de llet tant a la ciutadania com a les mateixes indústries, tal com hem vist en l'exposició de la Central Lletera de Girona. Es tractava doncs d'un òrgan del mateix sistema polític, per tant molt relacionat a les institucions governamentals. Era necessari doncs tenir unes bones relacions institucionals i portar a terme el que podia anomenar-se com a competència pactada, o sigui, pràcticament inexistent. Fins i tot en alguns moments convenia el repartiment de ramaders de manera acordada, de forma que no es dificultessin els interessos de ningú.

Així mateix, unes bones relacions amb el Govern Civil també podien permetre segons quines autoritzacions o d'altres tipus de consentiments, com podia ser per exemple la permissivitat en la venda de segons quins productes a llocs vetats o amb privilegis d'altres. Fou per exemple el conegut cas de venda de llet pasteuritzada, la que coneixem també com a llet fresca, a ciutats com Girona on existia la Central Lletera Municipal amb drets propis de venda exclusiva. Com sabem, aquesta qüestió acabà als tribunals.

El pes polític dels governadors no només facilitava aquesta penetració en els mercats, sinó que proporcionava altres autoritzacions, i també obligacions, com eren per exemple les relacionades amb el transport, que obligava a les indústries a recollir en segons quines rutes de llet, o segons quins ramaders. També es podien trobar amb retallades o assignacions de litres segons les necessitats del servei institucional. Aquesta mateixa relació amb el governador també podia condicionar el vincle amb els ramaders, i determinar fins i tot quins podien ser els que aportessin la llet a una indústria o a una altre, i per descomptat a quin preu s'havia de pagar el producte. El pes polític de les autoritats provincials fins i tot podia condicionar les relacions laborals que tenien les indústries amb els propis treballadors.

El Governador Civil era doncs una figura bàsica en el dia a dia del règim franquista. El trobem dirigint tots els sectors de la societat civil i allà on l'economia ocupava un espai molt important. Es tractava d'una institució amb la que en moltes ocasions s'havien de mantenir relacions i en segons quins moments de manera més o menys regular. En els llibres de correspondència municipal de Vidreres,⁷⁵ bàsicament els corresponents als anys cinquanta i seixanta, existeix una important quantitat d'entrades i sortides de correspondència municipal que anaven adreçades a la indústria lletera, comunicacions moltes d'elles donades o rebudes pel governador civil de Girona. Les institucions municipals rebien durant aquells anys la correspondència oficial abans que arribés al destinatari. En el cas de Vidreres, el Consistori municipal rebia tota mena de correspondència oficial adreçada a La Lactaria, igual que la d'altres empreses o persones del municipi. En aquests llibres municipals s'anotaven detalls propis i simples de les notificacions, com qui enviava el document, a qui anava adreçat, així com el tipus del mateix, ja fos simplement correu, certificacions, citacions, ... Cal dir que els anys que van transcórrer durant la construcció de la factoria i els primers que va estar en funcionament el centre foren els més comunicatius.

Cal destacar també que, amb anterioritat a la instal·lació de la fàbrica a Vidreres, tant l'empresa privada com les institucions provincials ja havien mantingut una estreta relació. La comunicació entre representants de La Lactaria Española i el Governador Civil ja s'havia produït essent el centre productiu al municipi de Sils, i no esporàdicament. Els contactes, aparentment, tenien un caràcter més personal, més directe. Les visites al governador eren actes que estaven molt al dia; es tractava de fets molt relacionats amb el mateix sistema polític del moment, que formaven part del vincle institucional. Queda clar, doncs, que els contactes amb el governador civil de Girona s'iniciaren ja amb el funcionament de la factoria silenca.

El sis d'agost de 1946 es produí una primera visita a les institucions gironines, del gerent de La Lactaria Española, l'Enric Mercadal.⁷⁶ Cal dir que intuïm que fou la

⁷⁵ Els llibres de correspondència de Vidreres, on es descriuen les citades entrades i sortides es troben a l'Arxiu Comarcal de La Selva a Santa Coloma de Farners, on es localitzen fins al 1979. Secció IX. Correspondència, lligall nº1 g. 1594. Els anys posteriors a 1979 es troben a l'Ajuntament de Vidreres, el tipus de document que fa referència es força diferent, dominen comunicacions personals, com sancions, crides, ...

⁷⁶ Les visites al Governador Civil i Jefe provincial del Movimiento de Girona, que en aquells moments era el militar Luís Mazo Mendo, es produïen de manera regular. La primera que tenim constància fou la que pertany al 1946, tot i que en aquesta fou publicat com a representant de "Industrias Lácteas" i no

primera visita on es representava a la indústria lletera de Sils, donada la coincidència en el temps. Si recordem l'empadronament del Sr. Enric Mercadal a la vila selvatana, aquest es produí el 1945, i el situàvem com a Gerent de la lletera ja el 1947. La data en que s'efectuà aquesta visita no deixa de ser significativa, ja que es pot relacionar plenament amb els inicis a Sils, o sigui amb els començaments de portar a terme l'activitat envasadora a l'establiment silenci. Enric Mercadal, a més de ser el gerent de l'empresa, també havia estat considerat com a director del centre ja que era l'encarregat i representant de les corresponents activitats institucionals o oficials. Es tractava d'un directiu que feia poc temps que es trobava a Sils i que, possiblement, ja tenia experiència amb aquest tipus de visites o actes similars.

En aquella primera ocasió anà acompanyat d'un personatge molt conegut en el món de les indústries làcties, el ja citat Buenaventura Plaja Coll.⁷⁷ Cal dir, però, que

com a Gerent de la lletera de Sils. Dins Annexes reproduïm la notícia al Document 55. Van haver d'altres com la del 8 d'Octubre de 1947, o el 16 de Febrer de 1950, o el 10 de Març de 1951, entre d'altres. En moltes ocasions en aquestes visites, anava acompanyat d'altres personatges vinculats amb el sector lleter, com foren per exemple amb la visita del febrer de 1950 amb el ja citat Sr. Plaja, Gerent de R.I.L.S.A. i de I.L.D.A.S.A. entre d'altres càrrecs, junt amb el gerent de Mantegueres de Llúvia, que formava part de la mateixa R.I.L.S.A., Sr. Joan Boladeras. També havia estat acompanyat pel màxim responsable del S.A.L.Ger., que llavors havia estat el Sr. José García Solís, com també pel Sr. Pedro Cortada, de la Granja Soldevila, o per representants de l'empresa S.A.L.I. de Puigcerdà, amb el Srs. Luís Doménech i Santiago Benedí. En aquesta mateixa visita del febre de 1950 assistiren personatges, tots ells, representants de totes les empreses o associacions lleteres que es trobaven a les comarques gironines. Totes les indústries lleteres junt amb representants de l'alcaldia gironina i persones relacionades amb els serveis d'abastiment, els del blat i els de transports i policia sanitària. La trobada fou demanada pel mateix Governador Civil, les obligacions en la col·laboració per l'abastiment de la ciutat de Girona era el tema de la mateixa, junt amb la col·laboració per potenciar les produccions lleteres, motivant els ramaders a aquest fet i controlant les adulteracions. No deixava de ser un acte del mateix sistema. Cal tenir en compte que el Gerent de La Lactaria també ho fou de "Lecherías Gerundenses", com sabem concessionària de la Central, i en alguna d'aquestes reunions o visites ho havia fet representant dita concessionària. Dins Annexes, Document 55 hi ha exemplificades una sèrie de visites.

Altres visites també coincidien amb personatges vinculats a la F.E.T i les J.O.N.S. Agrupacions a les quals hi havia estat relacionat ja amb anterioritat, participant activament en moments claus, com foren els anys posteriors a la Guerra Civil. En una d'aquestes visites el mateix Sr. Enric Mercadal fou nomenat President de la Comissió Provincial Permanent Montepio de les Indústries Làcties. Aquestes visites eren publicades en els diaris del moment, amb l'anunciant "Visitas a S. E. el Gobernador Civil", sense donar en moltes ocasions la raó de les mateixes. Com era corrent també apareixien els donatius a una causa humanitària, fet que apareixia com a un dels pocs motius que anunciava la notícia. Aquestes cites són extrems de diferents medis escrits del moment tal com es reflexa als Annexes.

⁷⁷ Tot i que hem citat en més d'una ocasió la persona de Buenaventura Plaja, no hem detallat en elements prou importants. El Sr. Buenaventura Plaja Coll era un conegut advocat de la ciutat de Barcelona. Però també era força relacionat amb el sistema industrial làctic estatal i català, al qual es vincula ja acabada la Guerra Civil. Mereix un comentari especial, en aquest apartat, per l'estreta relació que va mantenir amb La Lactaria Española, però sobretot amb el seu màxim accionista i iniciador Fernando Moragas. Com hem comentat Buenaventura Plaja havia estat gerent de Reunión de Industrias Lácticas SA, (R.I.L.S.A.) a les diferents factories que tenia a Catalunya. La relació que tenia amb el sector lleter, de la resta de l'Estat, era coneguda sobretot al nord d'Espanya, on mitjançant fusions empresarials s'arribà a la constitució de la nomenada empresa. Cal dir, que en els seus inicis, cap a l'any 1939, el nom de la societat era el de I.L.S.A. (Industrias Lecheras S. A.), però l'existència d'una altre empresa amb aquestes mateixes inicials a Madrid, va fer que les canviessin. L'expansió per Catalunya

no fou la única visita que va rebre el governador civil aquell mateix dia. A la mateixa font es poden comptabilitzar més de quaranta persones, entre diferents tandes, des de personatges relacionats amb interessos particulars o d'empreses, com era el cas de l'Enric Mercadal, com també de personatges relacionats amb la producció d'oli, així mateix també desfilaren diferents representants d'institucions públiques; aquell dia hi acudiren més de vint alcaldes, alguns d'ells relacionats amb les localitats productores d'oli, acompanyats amb els seus respectius secretaris; també hi anaren caps de policies, caps militars, dirigents eclesiàstics, ...

El 1953 la fàbrica de Vidreres inicià la recollida i la recepció de llet. Fou en aquest any quan es posà en marxa la producció en el nou centre, amb la corresponent higienització i elaboració de la llet per llavors ser envasada. Així mateix, “Transportes de Sils” havia centralitzat les seves operacions logístiques i de transport en el mateix establiment vidrerenc. Tot allò relatiu al transport, com eren els vehicles, el taller de reparacions o manteniment, com també, els mateixos empleats havien canviat de seu. Cal dir però, que fou un canvi físic, ja que al nom de l'empresa continuava fent referència expressa al municipi de Sils. La nova seu o garatge, com es diu a l'argot professional, era nova, però sobretot més àmplia que les instal·lacions anteriors. I aquest és un element molt important quan l'eina de treball necessita espai per una millor maniobrabilitat.

Les instal·lacions de Sils ja havien passat a formar part del passat, tot i que encara constava com a domicili fiscal de La Lactaria i de “Transportes de Sils” en alguna que altre font, com per exemple veiem que succeí a l'any 1957. L'exemple el

es produí a la dècada dels quaranta, tot i que a Barcelona ciutat ja tenien instal·lacions, amb absorcions de petites factories que es dedicaven a l'elaboració del formatge i mantegues, com foren les que existien als Pirineus català, les conegudes Mantegueres de Llivia, Lleteries de la Seu i la de la Vall d'Aran. Sobre la de Llivia hi ha un detall citat per l'Alicia Langreo en el seu treball; *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*, p. 349, comentà que tot i que Mantegueres de Llivia, propietat de Joan Boladeras, tot i ser absorbida per R.I.L.S.A., va fer que aquest industrial català continués al capdavant de la instal·lació, alhora que formava part del consell d'accionistes.

El paper vinculant entre Buenaventura Plaja i Fernando Moragas, no només el podem relacionar en l'aspecte industrial, en els lligams que podien tenir per ser dos industrials. Com queda exemplificat en la publicació d'un article conjuntament a la *Revista Española de Lechería*, amb el títol; “Estudio de zonas de producción lechera y su regulación para el abastecimiento industrial y de poblaciones”, publicat a l'any 1955. On destaquen el futur que es pot assolir a Catalunya en la producció lletera, si aquesta es potenciés correctament, destacant la província gironina. Si no que els seus lligams foren alhora institucionals, donat que Buenaventura Plaja Coll inicià una ascensió política, ocupant alts càrrecs al Sindicat Vertical i a la Comissió Nacional Lletera. Aquesta posició institucional, junt als lligams anteriors podien haver estat un element que afavorís la ràpida instal·lació de la Lactaria Española a Vidreres, si tenim en compte que no complia els requisits de la normativa de 1952. A títol individual i relacionat amb el món lleter, cal citar que Plaja publicà un segon article a la mateixa *Revista Española de Lechería*, aquest cop al 1965; “Estudio sobre la industrialización de la leche en España.” Una publicació on es denota la continua preocupació pel sector lleter.

trobem en motiu de la campanya de Nadal d'aquest mateix any, La Lactaria Española de Sils realitzà un donatiu amb la quantitat de cinc-centes pessetes a la secretaria particular del Governador Civil de Girona. La direcció que es publicà posteriorment fent referència al donatiu en qüestió no era la correcta. L'error podia tenir diverses lectures; possiblement faltava una simple actualització de les dades, o la confusió podia derivar del fet que l'Enric Mercadal encara tenia domicili particular al municipi de Sils.⁷⁸ El cas era prou senzill, la direcció física i personal o la de l'antic establiment lleter era la que constava a les oficines del Governador, atès que la mateixa Lactaria Española ja havia fet públic el canvi de domicili social. El 8 de novembre de 1953 La Lactaria havia publicat el següent anunci:

ANUNCIO

“La Lactaria Española S.A. en su junta general celebrada el 4 de Septiembre de 1953, con asistencia unánime de los interesados acordó cambiar el domicilio o sede social a la villa de Vidreras carretera de Santa Coloma de Farners a Lloret de Mar, sin número.

Y en cumplimiento del artículo 86 de la Ley de Sociedades Anónimas de 17 de Julio de 1951, se hace constar en la Prensa tal decisión en conocimiento del público.

Vidreras, a cinco de Noviembre de mil novecientos cincuenta y tres.

LA LACTARIA ESPAÑOLA S.A.⁷⁹

Les primeres quantitats de llet envasades a Vidreras es superaven d'un any per l'altre. Com a exemple, representem els quadres 22, 23 i 24, on hem exposat la mitjana de litres diaris durant alguns dels primers anys. Fou l'any 1954 el primer exercici que es considera íntegre i sencer a la nova ubicació, tenint en compte que el 1953 fou l'any de la posada en marxa de màquines i equips amb els conseqüents ajustos i calibratges. Tot i la més o menys experiència adquirida de l'empresa i dels treballadors, cal tenir

⁷⁸ Aquesta cita pertany al diari *Los Sitios* de Girona, que es troba a la Casa de la Cultura de Girona, a l'hemeroteca digital. Correspon al dia 22 de desembre de 1957. Amb la mateixa font, aquesta direcció de l'empresa, al 19 de setembre de 1958 ja apareix amb domicili a Vidreras. La informació referent a l'Enric Mercadal ha estat contrastada amb els Padrans Municipals de Sils. Encara mantenia el mateix domicili a la seva arribada a Sils. VIII Demografia, Recòmptes de població.1 Llibre padró municipal nº1 1950 i d'altres. AMS.

⁷⁹ Anunci informatiu publicat a *La Vanguardia Española* de Barcelona i al diari *Los Sitios* de Girona. Tal i com informa el mateix anunci, aparegué publicat dos mesos després de la data de la seva formalització. Consultat a l'hemeroteca digital de la Casa de la Cultura de Girona..

en compte els problemes que sempre apareixen en els inicis productius de totes les instal·lacions.

Les dades del primer quadre exposat seguidament corresponen doncs al 1954, en aquest es reflecteixen que s'envasaren uns vuit mil cinc-cents litres de llet diaris de mitjana. L'any anterior, corresponent al 1953, tot i ser un any incomplet per ser els inicis d'activitat, el volum havia estat al voltant dels sis mil litres diaris. El següent quadre (nº 23) correspon a l'any 1955, on observem l'evolució creixent molt moderada en la mitjana de litres envasats diaris. Un creixement on més aviat es podria definir com a continuista amb l'any anterior.

Quadre nº 22: Mitjana de litres diaris envasats durant els mesos de 1954.⁸⁰

Gener	9.269 lts.	Juliol	7.768 lts.
Febrer	8.629 lts.	Agost	7.412 lts.
Març	8.395 lts.	Setembre	7.630 lts.
Abril	8.576 lts.	Octubre	8.169 lts.
Maig	9.423 lts.	Novembre	8.157 lts.
Juny	8.795 lts.	Desembre	9.324 lts.

Quadre nº 23: Mitjana de litres diaris envasats durant els mesos de 1955.

Gener	9.901 lts.	Juliol	9.521 lts.
Febrer	9.481 lts.	Agost	9.223 lts.
Març	9.547 lts.	Setembre	8.687 lts.
Abril	9.996 lts.	Octubre	8.644 lts.
Maig	10.942 lts.	Novembre	9.071 lts.
Juny	10.081 lts.	Desembre	9.670 lts.

Cinc anys després aquesta quantitat s'havia multiplicat per tres, tal i com representem en el següent quadre (nº 24). Deu anys després, al 1965, la mitjana es multiplicà per cinc respecte al 1955. Uns valors que començaven a ser considerats prou rellevants.

⁸⁰ Les dades relatives a les produccions envasades durant els primers anys, representades en els quadres 22, 23 i 24 pertanyen a documentació exposada en el treball de Roser Aragay, dades que en el seu dia foren facilitades per La Lactaria Española.

Quadre n° 24: Mitjana de litres diaris envasats durant els mesos de 1960.

Gener	22.872 lts.	Juliol	25.143 lts.
Febrer	24.851 lts.	Agost	25.348 lts.
Març	25.843 lts.	Setembre	26.641 lts.
Abril	26.498 lts.	Octubre	27.639 lts.
Maig	27.221 lts.	Novembre	28.677 lts.
Juny	25.835 lts.	Desembre	31.219 lts.

La RAM de Vidreres. Orígens i repercussions d'un nom propi.

Com hem anat dient, a l'any 1953 s'inicià l'activitat a les instal·lacions vidrerenques. El diari *Los Sitios* de Girona, del dimarts set de juliol de 1953, anunciava la notícia que es donava per inaugurada una nova fàbrica a Vidreres i explicava que l'acte d'inauguració havia comptat amb la presència de diverses personalitats, entre elles les autoritats civils i religioses del poble de Vidreres. Igualment assistí algun que altre personatge de les autoritats provincials, com fou el citat Juan Pla, Veterinari-Director del S.A.L.Ger.

“El pasado viernes tuvo lugar en Vidreras la inauguración de una fábrica láctea, allí construida por - La Lactaria Española S.A.-

Bendijo los locales el Rvdo. Cura párroco de la localidad, y asistieron al acto don Miguel Cuesta, Ingeniero-Jefe de la Sección Agronómica de la provincia, señor Mollera, en representación de la Delegación Provincial de Sindicatos; don Juan Pla, Jefe de los Servicios de Veterinaria del Ayuntamiento de Gerona; Autoridades Locales y el Director de la Empresa, señor Mercadal, con varios consejeros de la misma, quienes fueron obsequiados con un vino de honor.

Se celebró una audición de sardanas y los productores fueron agasajados con una comida de hermandad, siéndoles concedida, además, una paga extraordinaria.⁸¹

⁸¹ Publicat en el diari “*Los Sitios*” de Girona el 7 de juliol de 1953. Consultat a l'hemeroteca digital de la Casa de la Cultura de Girona.

Aquell mateix any la societat econòmica es transformà en Societat Anònima. Amb les incorporacions societàries comentades anteriorment, la dels germans Castelló de Tordera, i els esmentats de Granjas La Catalana semblava que la societat es tancava definitivament, però no fou així. Cal tenir present que l'entrada dels germans Castelló ja s'havia produït de manera efectiva, dins la societat, uns anys abans del propi funcionament de les instal·lacions de Vidreres ⁸² ja que els seus noms ja apareixien en diferents documents adreçats a l'empresa, abans de l'inici de l'activitat a la nova seu a Vidreres. Ho veiem a través d'alguna correspondència oficial que rebien, com era per exemple la remesa per l'Ajuntament o d'altres estaments públics, la qual es remetia no només a nom de Moragas i Mercadal, sinó que també era adreçada a nom dels dos Castelló.⁸³ En el treball consultat de Roser Aragay no apareix cap cita referent a l'entrada o ingrés dels germans Castelló a la lletera, però en canvi sí diu que deixen de formar part de la societat l'any 1962.⁸⁴

Els moviments a l'organització social continuaren doncs produint-se. Les entrades i les sortides de socis foren constants durant els següents anys, unes més destacades o importants que d'altres, amb tota mena d'anècdotes i detalls curiosos. Així per exemple, podem destacar les que es produïren a l'any 1955, entorn d'un ingrés que marcà el futur del nom de l'empresa. Fins i tot podríem dir, des d'una perspectiva actual, que es tractà d'una operació de "marketing" amb un resultat molt

⁸² La relació amb els germans Castelló s'inicià amb la creació de la societat limitada "Suministros de Leche", a Barcelona on hi participava el gerent Enric Mercadal, citada anteriorment. Aquesta relació social continuà amb l'establiment de Vidreres, però cal tenir present un element sobre la societat ja existent: segons un article de Lluís Parés Macià publicat a la revista pròpia de La Lactaria, "El Informativo. Noticias y comentarios de La Lactaria Española, S.A. "RAM", en el nº 0 corresponent al juny de 1983, exposava que la inauguració de l'establiment de Vidreres i la seva expansió comportà alhora l'extinció de "Suministros de Leche S.L."

⁸³ Correspondència rebuda per l'Ajuntament de Vidreres, figura com a entrades i sortides de documents i comunicacions. En diferents d'aquestes apareixen, per exemple: "Recibido oficio y anuncio de información pública, de "Moragas, Mercadal y Castelló y Cª", "La Lactaria Española S.A." sobre legalización de los pozos". Documentació que es troba a l'A.C.L.S., on es localitzen fins al 1979. Secció IX. Correspondència, lligall nº1 g. 1594.

⁸⁴ La relació dels Germans Castelló amb l'empresa de La Lactaria Española sempre ha tingut aspectes desconeguts que no hem desxifrat amb certesa. Queda clara la vinculació d'aquests des de el primer moment en que van iniciar els contactes a Barcelona, amb la creació de "Suministros de Leche", com a Societat Limitada. Igualment els suports que donaren en la construcció de la nova planta a Vidreres. Però ells no deixaren mai de tenir la seva pròpia empresa "Granja Castelló S.A." creada als anys 20 per la família, en concret pel pare, el Sr. Joan Castelló Llunes. Segons les diferents entrevistes portades a terme, els Germans Castelló deixaren la relació directa amb La Lactaria en el precís moment en que ells mateixos decidiren envasar llet líquida estèril a les seves instal·lacions. La nova fàbrica a Mollerussa i l'expansió de la pròpia empresa a la dècada dels 60 fou l'element més representatiu i conseqüent de dita sortida. Fins llavors treballaven bàsicament amb produccions de llets pasteuritzades i condensades i de manera testimonial amb les estèrils. Cal dir que aquestes afirmacions no deixen de ser opinions o records dels diferents entrevistats.

exitós. Inicialment es tractava d'un ingrés més, l'operació econòmica no presentava cap element que la definís com a extraordinària, més aviat el contrari, ja que es produí en un moment en què l'empresa vidrerenca treballava a bon ritme, com mostren les diferents produccions anuals exposades.⁸⁵ L'objectiu que es volia assolir cada any era superar a l'anterior, com així resultava ser.

Aquell 1955 La Lactaria Española S.A. absorbí una empresa de derivats làctics i embotits de Balaguer, propietat de Ricardo Admetlla Montaña. Aquesta indústria, segons les Matrícules Industrials de Balaguer, s'anomenava R.A.M. S.A.,⁸⁶ inicials que corresponien a les del nom del propietari de l'establiment. Es trobava situada al carrer Urgell, amb un local comercial de reduïdes dimensions, molt a prop del centre de la ciutat. L'empresa es dedicava bàsicament a l'elaboració de formatges, mantegues i embotits derivats del porc. La capacitat productiva d'aquesta anava destinada al proveïment dels diferents comerços que hi havia a Balaguer. I la matèria primera que s'abastia era pròpia i d'algun ramader de la mateixa localitat. Aparentment, es tractava doncs d'un negoci de reduïdes dimensions.

Respecte a la ramaderia que podia suministrar la llet al negoci de Ricard Admetlla, cal dir que aquesta zona de Lleida no destacava especialment per la ramaderia lletera. No es tractava de la mateixa ramaderia que podíem trobar a la Lleida més propera als Pirineus. Els animals predominants d'aquestes terres eren els que proporcionaven carn i embotits i, per tant, destacaven els porcs i l'aviram. En canvi, les vaques lleteres hi tenien un nombre reduït, essent més nombroses a zones situades més al nord, més properes als Pirineus.⁸⁷

Per les activitats que sabem que tributà, en un primer moment podem afirmar que només es dedicava a la fabricació de mantegues. Amb poc temps anà realitzant

⁸⁵ Els diferents quadres extrets i exposats del treball de R. Aragay resulten prou representatius, ens demostren el creixent volum d'aquells anys

⁸⁶ La primera aparició de l'empresa R.A.M. S.A. als registres de Matrícula i Contribució Industrial a la ciutat de Balaguer es produeix a l'any 1938. No apareix en aquesta primera matrícula el nom del propietari, només el nom de l'empresa i la seu social. Registrat a la Secció Fiscalitat. Contribució Industrial. Matrícula, 1938. Lligall VI: 316 REG. 744 a l'Arxiu Històric Comarcal de Balaguer. (AHCB). Aquesta primera data registrada no coincideix amb la que s'aportà en un documental televisiu sobre els orígens de l'empresa RAM a la ciutat de Balaguer. Es podia haver donat el cas que durant uns primers moments no estigués registrada a la ciutat lleidatana, si no a Barcelona, procedència de la família que llavors es censà a Balaguer. Segons aquest programa televisiu l'activitat econòmica s'inicià l'any 1934 i l'empresa ja es deia tal com la coneixem, cal dir però que no fa cap referència al treball d'embotits. El programa en qüestió fou el de "Valor Afegit" emès el 30 d'abril de 2014 per la Televisió pública de Catalunya. TV3.

⁸⁷ Per un millor coneixement de l'agricultura i ramaderia de les terres de ponent ens podem adreçar al treball de "*Jornades Agràries de les comarques de ponent*", celebrades a Lleida l'any 1979. On es recull la diversitat ramadera, entre altres temes, per comarques. Igualment podem citar el treball ja comentat de León Benelbas, (1981), *Economia Agrària de Catalunya*.

altres tipus de produccions. Així a la Matrícula Industrial de 1943, arribà a pagar taxes per la fabricació de mantegues, com anteriorment, també per la pasteurització de llet, com també per la fabricació de formatges amb “cuba” de 300 litres de volum, alhora relacionat per fer servir una desnatadora de 350 litres de capacitat i per fabricar embotits derivats del porc.⁸⁸

Aquestes tributacions permeten deduir que l'empresari Ricardo Admetlla Montaña es dedicava bàsicament a l'elaboració de derivats làctics i embotits. Es podria haver dedicat a vendre llet, però aquesta hauria estat amb una quantitat molt petita, més aviat testimonial. Aquesta afirmació es fonamenta en les dades relatives a la mateixa tributació, atès que per fer formatges i mantegues eren necessàries les eines per les quals tributava, la desnatadora i el pasteuritzador, i també coincidien les capacitats de la “cuba” amb la pròpia desnatadora. Per vendre llet era necessària una tributació diferent, on s'especificués la venda de llet amb un tractament higiènic específic.

Així mateix, no hi ha constància que aquesta empresa de Balaguer utilitzés un nom comercial per vendre els seus productes, però per l'acció empresarial de La Lactaria hem de creure que la marca existia. En canvi, sí coneixem, per altres treballs, alguns detalls i particularitats relatius a l'establiment del carrer Urgell. Així per exemple un comentari extret d'un estudi del DARP a Balaguer ens diu, fent referència a l'activitat industrial del sector de les càrnies, que: “Ricard Admetlla, accionista majoritari de Ram, S.A., havia adquirit la indústria, creada abans de la guerra civil, a la família Pijoan.”⁸⁹

La indústria doncs fou adquirida a una família que sempre havia estat vinculada al treball amb la carn, i els seus derivats. I a aquest negoci Admetlla hi havia incorporat l'elaboració i explotació de productes làctics. L'activitat d'elaboració de productes làctics desapareix al 1943 de les contribucions industrials, però l'any següent torna a tributar, aquest cop amb un altre propietari. Llavors es tractà de

⁸⁸ Últim any que apareix registrada a la Contribució Industrial de Balaguer, la baixa d'activitat industrial data del mes de març de 1943. Aquesta es troba registrada a la documentació de la Secció de Fiscalitat Municipal de Balaguer. Altes i Baixes de la Contribució Industrial de 1943. Lligall VI: 1053 REG. 3 488. A.H.C.B.

⁸⁹ Estudi comarcal del DARP a les terres de Lleida, “*Passat i Futur. Agroindústria a les comarques de Lleida*” cita aquesta empresa en la secció que treballa amb la carn del porc. Destacar que la família Pijoan havia tributat anteriorment, abans de la guerra civil, 1930-34, a la mateixa ciutat de Balaguer, amb l'activitat de fabricació d'embotits.

l'empresa "Ferran y Tena",⁹⁰ que pagà impostos per les mateixes activitats que ho havia fet Ram S.A., però sense la fabricació d'embotits.

Amb una entrevista realitzada a un veí de Balaguer, concretament a una persona que havia estat regidor a l'Ajuntament de Balaguer, Emili Monge,⁹¹ em comentà que la indústria de derivats làctics, que ell havia conegut, havia estat la que s'anomenava "Productos Lácteos Ferran, Tena y Cía.", que s'havia dedicat a l'elaboració i venda de formatges i a petites elaboracions d'oli de pinyol, però que tenia una relació, de parentiu familiar, amb la Ram S.A.

Podem dir doncs, que les experiències lleteres de la capital de la Noguera no arribaren a consolidar-se. Si retrocedim en el temps podem citar la primera instal·lació que existí a Balaguer, relacionada amb els derivats làctics. Amb molt poca diferència en el temps a la Cooperativa del Cadí creada el 1915, considerada pionera, es fundà a Balaguer, al 1917, una indústria lletera dedicada a la producció de llet condensada. L'empresa en qüestió s'anomenava "Condensaria del Segre S.A." que alhora comercialitzava amb una marca comercial, dita "vaquera".⁹²

El passat de Balaguer ens mostra, doncs, diferents intents per fer possible una indústria relacionada amb la sector làctic que no arribà a consolidar-se mai. Possiblement, el fet de veure comarques veïnes del nord de Lleida, on funcionaven iniciatives lleteres, com foren per exemple a la ciutat de la Seu d'Urgell al 1915, amb la Cooperativa del Cadí, o a la localitat de Mollerusa anys després, amb Granja

⁹⁰ Secció de Fiscalitat Municipal de Balaguer. Altes i Baixes de la Contribució Industrial, data d'alta el 31 d'octubre de 1944. Lligall VI: 1053. REG. 3 488. A.H.C.B.

⁹¹ L'entrevista amb el senyor Emili Monge, personatge que havia estat regidor de Balaguer, jubilat i nascut a Balaguer, es produí el 6 de març de 2006, al mateix Arxiu Històric Comarcal de Balaguer. Trobada gràcies a l'arxivera titular, ja que el senyor Monge és col·laborador actiu del mateix Arxiu. Fent referència a la indústria Ram S.A. em comentà que recordava quatre detalls. En canvi si em va saber explicar anècdotes de l'empresa de formatges de Ferran y Tena. Em comentà que fou una petita societat emparentada amb la família Admetlla, (RAM), que varen continuar la tasca amb el nom d'una altra empresa. Comentà que Ram S.A. fou iniciada per una família provinent de Barcelona, un matrimoni i tres fills. Un d'aquests fills amb un altra parent, cunyat, van continuar l'activitat de formatges i mantegues. Es trobaven al carrer situat darrera on es trobava la Ram, al carrer Ensanche. Pocs anys va durar aquest centre, - segons les matricules industrials de Balaguer l'any 1953 es presentava la baixa d'activitat, Altes i Baixes de la Contribució Industrial. Lligall VI: 1053. REG. 3 488. A.H.C.B.- Poc temps abans d'aquest tancament la família havia marxat de Balaguer, el matrimoni, ja gran, i algun dels fills. Em comentà que encara hi havia algun familiar que residia a la ciutat, però que no tenia cap vinculació amb l'activitat lletera.

⁹² En el mateix treball del DARP sobre les comarques de Lleida. *Passat i Futur. Agroindústria a les comarques de Lleida*, i fent referència a la ciutat de Balaguer, fa referència a una publicació de la revista *La Falç* que feia ressò d'un esdeveniment que havia de marcar el futur industrial de la zona i de la ciutat, diu: "Tenim ja en marxa la condensadora de llet que ha establert en nostra ciutat el senyor de Segarra...la data d'inauguració d'aquesta indústria podria ser una data memorable per ser el començament d'una nova i pròspera etapa en l'agricultura d'aquestes comarques." Malgrat els bons propòsits, va durar pocs anys i no fou l'inici de cap procés industrialitzador.

Castelló, feia que no s'abandonés del tot l'empeny. Existia però una realitat física que la limitava i alhora la condicionava: Balaguer i els seus voltants no tenien les característiques agrícoles i ramaderes que podien tenir els seus veïns del nord.⁹³

Així l'any 1955, La Lactaria absorbia una empresa que feia anys que no constava en els registres fiscals del municipi de Balaguer.⁹⁴ Els fills de l'empresari Ricardo Admetlla Montaña passaren a ser socis de La Lactaria Española i el nom de l'empresa RAM passà a ser una marca comercial de la lletera vidrerenca.

Tot i la simplicitat de l'operació empresarial entre les dues entitats, existeixen alguns dubtes, encara avui dia, sobre el per què de la mateixa. Es poden exposar diferents arguments i conclusions, totes elles vàlides i interrelacionades. En certa manera, el moviment empresarial no sembla que anés dirigit a augmentar els litres recollits, o a fer-se amb les rutes existents, i això bàsicament per la distància existent entre els dos centres productius i les dues zones afectades, i encara hi hauríem de sumar els problemes que es podrien produir amb el transport de la llet. Però també podem afegir que tot i que aquesta hagués estat la intenció, el negoci tampoc hauria estat rendible per les quantitats que s'haguessin pogut recepcionar. Com hem dit, el volum que s'hagués aportat de terres de la Segarra no hauria estat gaire important. Més aviat, aquesta acció d'absorció semblava respondre a una voluntat totalment diferent. Per algunes fonts consultades, fou executada amb la única intenció d'apropiar-se d'un nom comercial. Actualment parlariem d'una intervenció econòmica amb un fort component de "marketing", o d'una aposta de mercat. Però aquesta també podria ser una lectura motivada pel pas del temps. També s'ha relacionat l'absorció empresarial amb tractes de favor o negocis personals.⁹⁵

⁹³ El treball del DARP citat anteriorment és un bon exemple per conèixer les terres, cultius i ramaderia de les comarques de Lleida. Igual que el citat "Jornades Agràries a les comarques de ponent." Un estudi institucional, fet per l'Ajuntament de Balaguer, contemporani a l'època de la Ram S.A. exposava fent al·lusió a l'agricultura, que: "El trigo y el maíz, constituyen uno de los principales rendimientos de la agricultura; pero existen otros, como el olivo, almendro, cáñamo y lino, que, además de los frutales y hortalizas, no tienen menor importancia", no hi havia indicis de farratges. I respecte a la ramaderia exposava: "La ganadería carece de desarrollo. La avicultura se limita al abastecimiento de la población y en pequeñas cantidades se atiende al mercado de la plaza." Tampoc hi havia una importància destacable. Aquesta cita pertany a un "Qüestionari de l'Ajuntament de Balaguer de l'any 1938. A la Secció Local. Lligall VI 601 REG. 2063. A.H.C.B.

⁹⁴ Segons el documental "Valor afegit", citat anteriorment, l'entitat lletera de Balaguer havia mantingut l'activitat des de 1934, "... fins ser integrada a La Lactaria vint anys després ..."

⁹⁵ De l'entrevista efectuada al Sr. Clarió Orench varem deduir que dita absorció fou una maniobra merament econòmica, tot i que sobtava el fet de que es tractava d'una assimilació empresarial quan l'empresa havia deixat de funcionar feia anys, segons constava a les dades contributives. Així mateix, aportava la possibilitat de que aquesta maniobra empresarial es podia haver donat fruit de la coneixença personal entre els diferents propietaris i accionistes respectius. Es podia deure a una relació personal

A Vidreres, fins llavors, s'havia continuat envasant amb tres marques comercials, dues que eren considerades com a primeres marques, com eren LAR i Granjas La Catalana, i una tercera, que ja anomenaven com a marca secundària o blanca, coneguda amb el nom de Cremel. Amb l'arribada d'una nova marca comercial, s'inicià un canvi de prioritats i una alteració que com veurem marcà el protagonisme comercial de les mateixes marques.

Granjas La Catalana continuà amb un espai capdavanter, reconeixent la història i els antecedents del nom, i semblava destinar-se més aviat al consumidor que volia la llet de tota la vida. Es tractava d'una marca relacionada principalment als mercats de la ciutat de Barcelona, on tenia fortes vinculacions. Així mateix s'identificava plenament amb el màxim responsable de la societat, Fernando Moragas, iniciador com sabem de Granjas La Catalana de Barcelona i la resta de socis. Es tractava d'una posició que es podria definir com a privilegiada i intocable. L'alteració es produí respecte del nom comercial de LAR, que fou desplaçat per l'entrada de RAM.

Segons la publicació pròpia de La Lactaria, "Boletín RAM", el canvi en l'ordre de prioritzar una marca comercial davant l'altra, o sigui la "Ram" vers la "Lar", es produí després de realitzar una enquesta a peu de carrer, a la ciutadania. La marca "Ram" fou l'escollida per la seva sonoritat i per ser un nom més atractiu, davant la resta de marques pròpies: "Lar", "Cremel" i "Evel".⁹⁶

El canvi i la nova identificació es pot observar en els rètols publicitaris. La propaganda que feia l'empresa vidrerenca per promocionar els seus productes es va veure modificada. Si fins ara s'explotava comercialment un nom, com era LAR, a partir de 1956 es pot dir que va quasi desaparèixer del mercat propagandístic donant pas al nou logotip, el de RAM.

El fet de la propaganda semblava anar relacionat proporcionalment amb la producció del propi establiment. Així, a mida que s'hi anava incrementant el volum de litres treballats, els anuncis publicitaris anaven emplenant més paper dels diferents

lligada a l'afició vers el mon de la boxa o d'altres esdeveniments esportius més socials, com el tenis, la vela, que es practicaven bàsicament a la ciutat de Barcelona, d'on tots procedien o havien viscut.

⁹⁶ Informació extreta del primer número de la revista *Boletín Ram* publicada al Gener de 1979. Cal destacar, que la revista estava estructurada en diferents capítols o apartats. El primer d'aquests era titulat "El mundo Ram" on s'exposaven tota mena d'anecdotes relacionades amb l'empresa i el producte. El contingut de la revista era molt divers, de divulgació i entreteniment. Així per exemple es donaven a conèixer les característiques dels diferents productes, la història de les marques, les peculiaritats de cada centre productiu, la vida professional dels personatges amb major responsabilitat, els tipus de cabanya existent per zones, les fires del sector, les malalties possibles dels animals, la legislació existent de la matèria i d'altres continguts relacionats.

medis escrits del moment, primer a nivell local i provincial, després a nivell de tot Catalunya, per acabar anys més tard amb una posició a nivell estatal. Arribant finalment a aparèixer en medis televisius. Així el 5 de juny de 1954 al diari *Los Sitios*, de Girona, apareixia la primera il·lustració publicitària de La Lactaria Española, amb la marca LAR.⁹⁷ Amb poc temps la publicació d'anuncis es convertí en una pràctica habitual. L'any 1955, any de l'absorció o de l'assimilació empresarial, compartiren publicitat les dues marques comercials. Posteriorment, el logo de RAM fou l'elegit, passant d'anuncis de mitja pàgina de diari a pàgina sencera, com succeí en moltes ocasions en diferents publicacions periodístiques dels anys 60 i 70.⁹⁸ La marca comercial LAR, que havia estat pròpia de la indústria silenca primer, i després de la vidrerenca, i que havia representat com a marca principal a l'empresa, passà a un pla secundari, al mateix nivell que es trobava l'altra marca comercial, Cremel; un nivell que avui dia seria considerat com una marca blanca.

La continua propaganda, paral·lela al creixement productiu, van fer que la fàbrica, tot i anomenar-se i ser propietat de La Lactaria Española, anés essent cada vegada més associada a la nova marca comercial. Així l'edifici, la fàbrica com a element físic passà a ser anomenada "la RAM", que és com tothom la coneix al poble de Vidreres, deixant de costat el nom del titular de l'empresa, "La Lactaria". Fins i tot els mateixos medis de comunicació provincial, en moltes ocasions, en lloc de citar la "Lactaria Española de Vidreres" han dit o escrit "la Ram de Vidreres".

Així mateix, cal tenir en compte una nova línia referent als orígens de la marca comercial Ram, que relaciona i vincula bona part dels detalls i elements exposats fins ara. El nom de Ram tenia unes arrels que anaven més enllà de l'empresa familiar de Balaguer. Aquest tenia els seus orígens a Barcelona, i com veurem es tractava d'una marca empresarial i comercial de productes làctics. El fet de vincular-se a les inicials de Ricardo Admetlla Montaña no era un fet merament casual, també responia a una realitat, amb alguns elements que probablement desconeixem.

⁹⁷ Les primeres aparicions publicitàries es troben en els diferents programes de festes locals dels pobles de Sils i Vidreres, ja als primers anys de funcionament de la factoria. Fora de l'àmbit local fou al diari *Los Sitios* de Girona, com hem comentat es produí l'any 1954. En aquesta il·lustració obsequiava als seus consumidors amb el patrocini de la novel·la radiofònica "EL MURO". Novel·la que era escoltada per Radio España de Gerona, tots els dies de 7,30 a 8 de la tarda. Aquest anunci publicitari ens fa pensar que la mateixa publicitat havia de ser escoltada en l'anomenada Radio. Documentació del mateix diari *Los Sitios* que es troba a l'hemeroteca digital de la Casa de la Cultura de Girona. En els Annexes destinats a il·lustracions hi trobem exemples.

⁹⁸ Podríem nomenar incontables anuncis publicitaris a nivell local, també a nivell provincial i de tot Catalunya, com fou per exemple un publireportatge del *Diari de Barcelona* del 12 de febrer de 1972.

Les entrevistes realitzades a diferents persones, com ara la del ja citat Emili Monge de Balaguer, primerament, i posteriorment a Josep Casellas de Vic, a les que ens referirem en el seu moment, em van aportar dades que motivaren una línia d'investigació centrada a la capital catalana. Tot i que estem fent referència a una font poc fiable com resulta ser la memòria personal, amb molts anys de diferència, ambdós entrevistats aportaren alguns elements coincidents que mereixien ser tinguts en compte. Així, tots dos relacionaven la marca Ram amb la ciutat de Barcelona, descartant l'origen de Balaguer i encara menys el de Vidreres.

Com hem citat anteriorment, la primera inscripció econòmica d'Admetlla a Balaguer fou el 1938, i es produí després d'adquirir l'establiment i el negoci d'embotits a la família Pijoan, com ens diu l'estudi comarcal del DARP a les terres de Lleida, "Passat i Futur. Agroindústria a les comarques de Lleida". El mateix Emili Monge situava la procedència de la família Admetlla a Barcelona i en Josep Casellas recordava que la marca havia estat adquirida a dos socis després que el negoci d'aquests no funcionés. Aquests dos podien haver estat Jaume Serra Noy i Francesc Casanovas Garrigues, que segons la pàgina web actual de la marca www.ram.es/, foren els fundadors de Ram Societat Anònima, "entidad dedicada a la elaboración, industrialización y comercio de sustancias alimenticias y sus derivados."⁹⁹ La mateixa font ens indica que la societat Ram S.A. es fundà el 1934 i que havia estat adquirida per Ricard Admetlla Montaña després de la seva liquidació, sense concretar-ne el moment precís. Ara bé, segons la mateixa font, el registre de la marca data del 18 de març de 1946, amb una clara especialització de productes làctics. En aquesta data, tanmateix, segons les nostres investigacions, l'empresa Ram S.A. ja era propietat d'Admetlla i es trobava establerta a Balaguer. Cal dir, que totes dues realitats podien confluïr i tenir el nexa en comú en la propietat del Sr. Admetlla. Fet però que no hem pogut corroborar documentalment.

Un creixement que tingué un desenllaç inesperat.

El desenvolupament industrial i econòmic que portà a terme La Lactaria Española fou espectacular, tant a nivell català, on surten els seus inicis, com a nivell estatal. El seu naixement industrial es produí a Sils, però el seu creixement econòmic

⁹⁹ Dades extretes de www.ram.es/ on es fa referència directa a la història de la marca i els seus propietaris.

es produí a Vidreres. No podem obviar les opinions que situen la posterior factoria feta a Barcelona com a unes instal·lacions a tenir en compte, on hi observaren una expansió molt important de l'empresa, i fou així tal com citarem posteriorment. Però el germen primari del creixement productiu, la primera fàbrica com a tal que inicià el camí de la industrialització làctia amb volums importants de producció, l'hem de situar a les instal·lacions de Vidreres.

Hem comentat en diverses ocasions el progressiu increment en les produccions industrials. L'any 1954 trobem una mitjana de 8.500 litres diaris envasats; cinc anys després la producció es situava al voltant dels 18.000 litres diaris, i l'any 1965 s'acostaven als 85.000 litres diaris de mitjana. Però aquestes quantitats no quedaren aturades i continuaren creixent, fins arribar a quantitats que difícilment podien ser creïbles o imaginables en els primers dies d'existència de les instal·lacions lleteres. Amb pocs anys els litres que es feien per mesos passaren a fer-se per dies. No cal dir que actualment aquells volums que es feien al llarg d'un mes, es poden fer amb poques hores.¹⁰⁰

Aquella explosió productiva va anar sempre relacionada a diversos factors, un dels quals fou la continuada especialització ramadera de la comarca, fet que hem comentat breument amb anterioritat. Un altre element, aquest cop més propi de l'empresa, fou que va anar acompanyada d'un creixement del nombre de personal obrer. Aquest augment en la contractació va fer possible que les produccions no paressin de créixer. Cal tenir en compte que moltes tasques laborals es feien manualment i que, per tant, un creixement moderat de la producció podia suposar un nombre destacat de persones necessàries. En aquest sentit social, fou a la dècada de 1960 quan es produir una major incorporació treballadora, arribant al 1969 a 217 treballadors.¹⁰¹

El continu creixement obrer es traduí en la creació i constitució dels òrgans socials i representatius que permetia la llei en aquells anys. L'empresa, amb unes

¹⁰⁰ Dades que La Lactaria Española proporcionà a Roser Aragay per fer el seu treball, citada en diverses ocasions. Cal tenir en compte que les quantitats volumètriques posteriors a l'any 1963, que puguin aparèixer al llarg del treball, pertanyen a d'altres fonts, com poden ser per exemple les proporcionades per la revista interna de la societat, *Boletín RAM*, com també a càlculs propis a partir de produccions anuals, facilitades per diferents persones internes a l'empresa en l'actualitat. Cal donar com a dada orientativa que en l'actualitat es poden arribar a envasar més de cent milions de litres amb un any, treballant a un rendiment òptim, sense haver de saturar plenament les instal·lacions. Valors difícils de ser creïbles als primers anys d'existència.

¹⁰¹ Recompte propi de tot el personal adscrit a la fàbrica de Vidreres, que figura en el "Cuadro de Honor", que va rebre La Lactaria Española el 18 de juliol de 1968 amb motiu del títol de "Empresa Ejemplar", atorgat per les autoritats estatals. Títol que comentarem posteriorment.

relacions institucionals d'acord amb la legalitat, comportava uns drets, però també uns deures. Així, dins el sistema polític del moment es constituïa el primer Jurat d'Empresa a les instal·lacions de Vidreres, segons establí el règim franquista amb les actuacions sindicals permeses i dins el que es conegué com a Reglament de Jurats d'Empreses. La primera acta registrada amb la corresponent configuració del primer Jurat d'Empresa es produí el 18 de gener de 1963. Aquesta formació fou un pas previ, un requisit del propi Reglament per introduir el sindicalisme a l'empresa. Es tractà d'un pas dirigit a donar a conèixer el que havien de ser els Jurats d'Empresa i els enllaços sindicals. Quasi sis mesos més tard, el 12 de juny de 1963, es celebraren les primeres eleccions sindicals on s'escolliren els citats enllaços sindicals, "... con absoluta normalidad y con una nutrida votación de la totalidad del Censo votante de la Empresa." ¹⁰² Segons establí la primera reglamentació, tot i la seva provisionalitat, cada mes s'havia de produir una reunió de la institució, tot i que podia ser anul·lada prèviament pel President de la mateixa. La majoria de les trobades eren ordinàries i en elles es parlava dels diversos que implicaven aspectes del dia a dia, del mes, o també anuals: es tractaven bàsicament elements quotidians que havien d'ajudar a millorar el funcionament i la vida en el centre. La primera constitució quedà reflectida en la primera acta. Tot i el caràcter de ser interina, molts dels seus components forniren el futur Jurat. Els primers representants foren els següents:

Presidente Titular.	D. Enrique Mercadal.
Presidente Suplente.	D. Vicente Costa.
Vocal Secretario.	D. Luís Stoka.
Vocal Titular.	D. Enrique Gual.
Vocal Titular.	D. José Aymerich.
Vocal Suplente.	D. Miguel Cantó.
Vocal Suplente.	D. Francisco García.
Vocal Suplente.	D. Miguel Soler.
Asesor Permanente.	D. Ladislao Ros. ¹⁰³

Tot i les limitacions del règim franquista, el Jurat d'Empresa es convertí en una eina dels treballadors, amb més o menys importància. Aquest òrgan havia de permetre

¹⁰² Acta nº 6 del Llibre nº1 del Jurat d'Empresa a 12 de juny de 1963. Per poder votar s'havia de complir el requisit de ser productor de l'empresa amb un contracte fix, amb una certa edat i amb una antiguitat determinada. Documentació consultada a les instal·lacions de l'actual fàbrica lletera de Vidreres, nomenada en aquests moments "Vidreres Llet".

¹⁰³ Composició del primer Jurat d'Empresa. Tot i el caràcter interí o provisional del mateix, mai fou considerat o definit com a tal. El llibre d'actes es troba segellat per la "Delegación Sindical Provincial", de la "Central Nacional Sindicalista de Gerona", entregat el seu dia al que fou Jurat d'Empresa el dia 4 de gener de 1963, pel Secretari Sindical Provincial de Girona, Joaquín Gironella Gasañana.

als treballadors poder mantenir contactes amb aquells que dirigien l'empresa, a través dels enllaços escollits. No deixava de ser una relació que tot i que en moltes ocasions era merament comunicativa i limitada, possibilitava en qualsevol cas que fossin escoltades les seves queixes i peticions. S'ha de comentar que la seva composició estava estipulada per la Llei de l'època, i que els representants eren escollits amb les mateixes normes que manava el Reglament.

Així mateix es podia afirmar que els representants amb major pes específic dins l'òrgan sindical eren els que ostentaven la posició o càrrec de President, tan titular com suplent, que normalment eren alhora les persones amb superior autoritat dins l'empresa, així com el gerent, o director. Els vocals titulars o suplents eren els que es vinculaven més amb la massa social i treballadora. Tot i això, tots els que composaven el Jurat d'Empresa, tan titulars com suplents, assistien majoritàriament a les diferents sessions del mateix. Hi havia poques absències segons es reflecteix a les actes. Cal tenir en compte que les reunions es celebraven en horari laboral, i en aquells anys les jornades superaven assíduament les 8 hores actuals. Cal dir però, que normalment era present un sol President a les reunions, el titular o el suplent; l'altre normalment sempre s'excusava. I com quedà redactat en aquesta primera acta, el gerent de l'empresa i President Titular del Jurat d'Empresa convidava a tots els components a la participació en el mateix:

“ El Presidente Titular. Insiste el señor Mercadal en que los jurados formulen cuantas sugerencias estimen pertinentes con absoluta libertad, ya que no ha de haber a priori reserva ni animosidad que pueda coartar la libertad de expresión, siempre que la misma se desarrolle dentro de los cauces de la corrección y respeto mutuo.”¹⁰⁴

Com hem citat, l'elecció d'aquest primer Jurat d'Empresa fou un pas previ al que s'escollí el 12 de juny. Foren aquests moments quan podem dir que s'inicià la vida sindical a La Lactaria, tot i les limitacions del moment, desembocant amb el temps en la configuració dels actuals Convenis Col·lectius d'àmbit empresarial. El Jurat d'Empresa fou substituït per l'actual Comitè d'Empresa el 24 de febrer de 1978, com

¹⁰⁴ Comentari del President del Jurat d'Empresa en el moment de tancar la primera acta del mateix. Acta nº 1 del Llibre nº1 del Jurat d'Empresa. 18 de gener de 1963. Dins Annexes, Document 56 il·lustrem la totalitat de dita Acta.

ens mostra l'Acta nº 180, en plena construcció democràtica de l'Estat Espanyol.¹⁰⁵ Ahora, hem de citar en aquest mateix context l'aparició del Comitè de Seguretat i Higiene Laboral, concretament el juny de 1971.¹⁰⁶ Es tractà d'un instrument legal al servei dels treballadors amb una finalitat similar a la que te actualment, tot i que el nom pugui haver canviat sensiblement. La salut i la prevenció de riscos vers els treballadors havien de ser les principals preocupacions i actuacions del citat Comitè.

La composició del Jurat d'Empresa sorgit de les eleccions del 12 de juny es donà a conèixer al setembre següent, i fou aquest:

Presidente Titular.	D. Enrique Mercadal.
Presidente Suplente.	D. Vicente Costa.
Vocal Titular.	D. Federico Bruget.
Vocal Titular.	D. Román Dalmau.
Vocal Titular.	D. Lorenzo Quellos.
Vocal Titular.	D. Salvador Clupés.
Vocal Suplente.	D. Luís Torrent.
Vocal Suplente.	D. Heriberto Anzano.
Vocal Suplente.	D. Manuel Muñoz.
Vocal Suplente.	D. Jaime Gascons.
Vocales Salientes.	D. Luís Stoka.
Vocales Salientes.	D. Enrique Gual.
Vocales Salientes.	D. José Aymerich.
Vocales Salientes.	D. Miguel Cantó.
Vocales Salientes.	D. Francisco García.
Vocales Salientes.	D. Miguel Soler. ¹⁰⁷

Socialment, l'empresa, en els anys posteriors a la creació del Jurat d'Empresa, tingué un creixement i una realització pròpia i particular, sempre dins les possibilitats que permetia el règim polític. Hem d'afegir en aquest mateix sentit un altre element:

¹⁰⁵ A l'Acta nº 180 del Llibre nº4 el Jurat d'Empresa donava pas al Comitè d'Empresa, òrgan democràtic representatiu del canvi de règim, amb aquesta cita: "Al finalizar su mandato los miembros del Jurado de Empresa saliente, aprueban con lectura el acta anterior, y se les expresa el agradecimiento por la eficaz labor desarrollada como representantes del personal...Se da la bienvenida a los miembros del nuevo Comité de Empresa y se acuerda que mensualmente y con carácter ordinario tendrá lugar reuniones con representantes de la Dirección..."

¹⁰⁶ La primera convocatòria del "Comité de Seguridad e Higiene" a la Planta de Vidreres tingué lloc el 22 de juny de 1971. Acta nº1. Llibre nº1. On segons l'articulat de "la Ordenanza General de Seguridad e Higiene en el Trabajo" es constitueix el recent nomenat Comitè. La primera composició fou, segons les ordenances, amb els següents personatges i càrrec que representaven en aquell moment: President: D. Ladislao Ros; Director de Personal. Vocals: D. Luís Stoka; Director de la Planta, D. José Mª Llobet; Cap del S. Metge de la Planta, D. Joaquín Rey; A.T.S. del S. Metge d'Empresa, D. Enrique Saballs; Encarregat de l'Equip de M., D. Joaquim Montrás; Encarregat de Fàbrica, D. Luis Torrent; Encarregat de F., D. Juan Rovira; Encarregat Secció Trans. Secretari: D. Román Dalmau; Oficial Administratiu. Documentació consultada a les instal·lacions de l'actual fàbrica lletera de Vidreres, "Vidreres Llet".

¹⁰⁷ Relació del Jurat d'Empresa sorgit de les eleccions del 12 de juny. Primer cop que es porten a terme l'elecció dels enllaços sindicals a Vidreres. Acta nº 8 del Llibre nº 1 del Jurat d'Empresa a 16 de setembre de 1963.

l'empresa afavoria les trobades i les relacions entre treballadors fora de l'àmbit laboral. Aquestes tenien un caràcter plenament cívic i social. Així de l'any 1963 data la creació de la primera i única organització de treballadors no sindicalista, la "Agrupación Cultural y Recreativa", anomenada inicialment "Comisión de Actividades Recreativas"¹⁰⁸ o també coneguda com "Agrupación de Actividades Recreativas y Culturales", que com diuen les mateixes paraules tenia una voluntat lúdica i cultural. Aquesta agrupació tenia ple suport de la pròpia empresa, la qual animava a tots els treballadors i familiars d'aquests a participar de les diferents programacions. La simpatia i benvolença vers aquesta es podia veure amb les donacions que aportava de forma voluntària. Amb poc temps les aportacions es fixaren de forma regulada. Totes les actuacions que programava l'Agrupació eren exposades a les sessions del Jurat d'Empresa. No coneixem si havien de rebre el vist-i-plau del President o Gerent; però totes, per més o menys importants que fossin, eren comentades i explicades, des de la rifa de qualsevol electrodomèstic o panera de Nadal, per recaptar fons amb causes diverses, fins a la programació de les diferents excursions.¹⁰⁹

En aquest mateix sentit social hem de citar alhora la concessió per part de l'empresa d'una sèrie de premis dineraris. En total atorgava 8 premis de 5000 pessetes cadascun: 4 per treballadors de Vidreres i 4 més pels de Barcelona. Aquests últims treballaven a les velles instal·lacions, les situades al Carrer Aribau. Es donaven en motiu de la "Fiesta de Exaltación del Trabajo", "... destinados a distinguir hechos o

¹⁰⁸ La primera activitat de l'Agrupació fou una excursió amb 90 persones entre treballadors i familiars. Es realitzà el 31 de març de 1963 però no coneixem amb exactitud el lloc on s'hi va anar, en canvi sí el de la segona sortida, que fou a Montserrat el 28 d'abril del mateix any, on hi assistiren 191 persones entre treballadors i familiars. Aquestes dades han estat extretes de les Actes nº 4 i 5 del citat Llibre nº 1 del Jurat d'Empresa. Així mateix, cal destacar que una nova activitat fou la projecció de pel·lícules cinematogràfiques o documentals, la primera fou la filmació de "Bambi", projectada al local social de la localitat de Vidreres.

¹⁰⁹ A les Actes del Jurat d'Empresa s'exemplifiquen nombroses actuacions, les més concorregudes i destacades foren les excursions o sortides. Els llocs que es visitaren foren molts i variats, com ara per exemple anaren a diferents indrets de la Costa Brava, la ciutat de Barcelona, a Montserrat, a Núria, a Banyoles, a Figueres, també arribaren a Andorra, fins i tot a Perpinyà a resultes de la qual van rebre una denúncia i multa de 100 pessetes de la Delegación Provincial de Información y Turismo. Finalment quedà amb res ja que l'Agrupació havia d'estar afiliada a la Delegación de Educación y Descanso i demanar els permisos adequats i corresponents segons les sortides. Es portaren a terme altres activitats, les quals tenien una finalitat més recaptatòria donat que es tractava de rifes i sortejos de tot tipus de productes, recaptació per llavors utilitzar a les despeses de les mateixes sortides. També organitzaren partits de futbol entre els treballadors de les diferents fàbriques o amb altres participants i també portaren a terme la projecció d'alguna pel·lícula. Cal destacar que també es realitzaren activitats amb la finalitat de recaptar fons per ajudar a companys amb problemes de salut, que requerien tractaments mèdics fora de lo corrent. Fou el cas per exemple del partit de futbol entre els empleats de Vidreres i Barcelona, junt amb altres actes, dels quals es recaptaren 5.625 pessetes. Dades aquestes últimes que corresponen a l'Acta nº 16 del Llibre 1º. Maig del 1964.

situaciones muy meritorias y excepcionales de sus productores, ...” Per rebre efectivament el premi era necessari que els candidats passessin per una sèrie de requisits i haver estat nominats segons unes condicions establertes. Finalment, la concessió havia de ser aprovada per la Direcció de l’empresa. O sigui, que per rebre el premi s’havia d’estar ben format o ben apadrinat. Si no hi havia candidats presentats que hi optessin, la quantitat del premi passava al fons de l’Agrupació Cultural i Recreativa de l’Empresa.¹¹⁰

Com hem dit, el nombre de treballadors tingué un creixement continuat durant tota la dècada dels 60. Fou després, amb l’entrada de la nova tecnologia, primer, i pels problemes econòmics interns de l’empresa, després, quan la ma d’obra començà a veure’s amenaçada. Però aquests punts els anirem aclarint a mida que exposem aspectes més empresarials.

Un element que no podem obviar i que es vincula plenament a les millores i avanços socials fou l’adopció d’un Conveni Col·lectiu laboral propi. Aquest, en certa manera, podia ser considerat un entramat de normes i obligacions, més si ho relacionem amb els temps en que va néixer; però el pas del temps i les renovacions corresponents el van anar consagrant i potenciant, fins al punt de ser considerat un element particular i propi. Aquest instrument legal i regulador dels drets i deures dels treballadors agafà un pes específic important un cop s’adoptà el mateix Conveni tant pels treballadors de Vidreres com de Barcelona. Segons l’Acta nº 18 del Llibre nº 1 del Jurat d’Empresa, en sessió extraordinària celebrada a Vidreres el 12 de Juny de 1964, ens deia en el segon punt el següent: “Es aceptada de común acuerdo la propuesta formulada por la Presidencia de constituirse en Comisión peticionaria de la adhesión del Convenio Colectivo de ámbito empresarial de “La Lactaria Española S. A.” de Barcelona recientemente aprobado por la Delegación de Trabajo de dicha provincia.”¹¹¹

¹¹⁰ Iniciativa de la direcció recollida a l’Acta nº 8 del Llibre nº 1 al Setembre de 1963. Fent un seguiment i consulta de totes les actes existents podem assegurar que no s’atorgà mai dit premi o distinció, si més no a la fàbrica de Vidreres. Un premi que s’havia de concedir al juliol de cada any, en honor al 18 de Juliol. Si apareix en canvi la donació del premi a l’Agrupació Cultural i Recreativa, com consta per exemple a l’Acta nº 20 del Llibre nº 1, al Setembre de 1964, com també a l’Acta nº 30 del Llibre nº 1 del Juliol de 1965.

¹¹¹ L’adhesió dels primers Convenis Col·lectius de Vidreres a Barcelona tingué un element peculiar. Els treballadors del centre de Vidreres no es podien adherir al Conveni de Barcelona si abans no havia estat aprovat el propi text per la Delegación Provincial de Trabajo de Barcelona i alhora estava en coneixement del Delegado Provincial del Sindicato de Gerona.

Un element a tenir en compte i obert a possibles interpretacions fou que la concreció definitiva es segellà poc abans que fos inaugurada la nova fàbrica de Barcelona, ja entrat el 1965.¹¹²

Dins aquest apartat, on el creixement social i econòmic de l'empresa resulta ser protagonista, hem de donar cabuda a d'altres aspectes participatius d'aquest moment. Igual que la massa social i treballadora va veure com al llarg dels anys 60 s'aconseguien i es consolidaven petits avanços socials dins l'empresa, també es prosperà, és clar, en el costat dels empresaris o propietaris.

Com hem vist, l'aventura econòmica dels socis de Lactaria Española, encapçalada per Fernando Moragas, tingué un naixement discret, com permetien aquells primers anys, seguit d'un creixement espectacular, aprofitant les facilitats que podia trobar en el camí. Després de consolidar la fàbrica de Vidreres, als mateixos anys 60, inicià una expansió per penetrar en altres mercats. Amb la creació de la fàbrica de Vidreres, les aspiracions econòmiques es concentraren en abastir plenament la ciutat de Barcelona i la província de Girona. No hem d'oblidar que les instal·lacions de Granjas La Catalana encara funcionaven, al carrer Aribau de Barcelona. Una primera remodelació de la fàbrica de Vidreres es produí el 1958, amb l'ampliació de la zona de treball. La segona fou el 1962, tal i com consta en el registre d'escriptures.¹¹³ Així, pocs anys després de la seva inauguració, havien quedat petites les diferents seccions de producció. L'ascendent demanda de llet higienitzada i envasada exigia un creixement de les instal·lacions per poder ser servida. L'any 1963 es posava en funcionament un Centre de recollida de llet a Figueres, que de no recollir absolutament res a la zona alt empordanesa i de la propera Garrotxa, en un any va passar a incorporar 60.000 litres de recepció diaris de llet.¹¹⁴ Aquest augment junt a la impossibilitat de servir totes les comandes des de Vidreres comportà que a les instal·lacions empordaneses s'arribés a envasar llet per abastir la comarca. L'excedent de llet que no envasava era enviat a Vidreres. El 18 de juliol de 1968 aquest centre comptava amb 30 treballadors.¹¹⁵

¹¹² Tot i que la inauguració oficial de la Planta de Barcelona es produí el 30 d'abril de 1966 segons consta a l'Acta nº 40 del Llibre nº1, cal dir que la posta en marxa fou mesos abans, al març de 1965, tal i com consta a l'Acta nº 26 del mateix Llibre nº 1 del Jurat d'Empresa de Vidreres.

¹¹³ Dades registrades a les inscripcions notariales consultades a les instal·lacions de Vidreres Llet.

¹¹⁴ Dades que pertanyen al treball de R. Aragay.

¹¹⁵ Recompte propi dels treballadors de Figueres que consten en el "Cuadro de Honor", quadre on constaven tots els treballadors de totes les empreses que formaven La Lactaria Española, en el moment de rebre el premi estatal de "Empresa Ejemplar del 1968".

El mateix any 1963 fou quan es presentà a les instal·lacions vidrerenques la maqueta d'una nova fàbrica higienitzadora, envasadora i productora de derivats làctics, que ja s'estava construint a Barcelona.¹¹⁶ En el termini de dos anys havia d'estar treballant a ple rendiment, segons els directius. Aquestes noves instal·lacions acolliren el centre i la plantilla que tenia Granjas La Catalana, desapareixent així els vells equipaments del carrer Aribau.

La Lactaria es consagrava de ple en el mercat de la capital catalana. La fàbrica nova, a Barcelona, adquiriria unes dimensions considerables, ja que aviat ocuparia, segons dades del "Cuadro de Honor" a més de 600 treballadors.¹¹⁷ Segons recullen les diferents Actes del Llibre del Jurat d'Empresa de Vidreres, existia un desig i una necessitat important de que es possessin en marxa les instal·lacions de Barcelona, perquè a Vidreres el ritme de treball era molt alt i no es donava l'abast per servir tots els mercats i clients. En aquells anys seixanta a Vidreres faltaven mans, màquines, hores i espai. La nova Planta de Barcelona havia de pal·liar tots els problemes de subministres existents. Ja amb anterioritat havien establert una petita sucursal que havia de donar suport comercial.

La construcció de la nova fàbrica a Barcelona va representar per l'empresa un element diferenciador respecte a la que ja tenia a Vidreres. Situava una gran planta productiva a tocar, per no dir dins, del mercat més important de Catalunya, la ciutat de Barcelona. S'allunyava de les zones ramaderes productores emergents, com eren el nord, nord-est i centre de Catalunya, tornant a un model d'ubicació de centres industrials que es creia superat, molt a prop dels centres de consum. Aquesta llunyania passà a ser un factor relatiu i secundari, no suficientment important. Tots aquests elements havien de ser contrarestats amb una correcta utilització dels centres de recollida, avenços en el tractament higiènic i millores en el transport de llets en estat

¹¹⁶ El 31 de març de 1963 el diari *Los Sitios*, de Girona, publicava la notícia que a Vidreres s'havia portat a terme la III^a Convenció de La Lactaria Española, allà es presentà la maqueta de la futura fàbrica barcelonina, situada a Poble Nou. Font de l'Hemeroteca digital de la Casa de la Cultura de Girona. L'11 de març de 1965 iniciava la posada en marxa, que no fou total fins mesos més tard. Acta n° 26, Llibre n°1.

¹¹⁷ Aquesta distinció fou entregada amb el següent escrit: "La Lactaria Española, S.A. En el día de la Fiesta del Trabajo se hizo entrega personalmente por S. E. el Jefe de Estado, del título de EMPRESA EJEMPLAR 1968. Con CUADRO DE HONOR de todos sus colaboradores en activo, el 18 de Julio de 1968, en sus Centros de Trabajo de VIDRERAS, BARCELONA, FIGUERAS, GRAÑEN y SORT." Aquest encapçalament deixava clar que es tractava d'un reconeixement important, a tenir en compte. Era una Empresa Model en matèria de Seguretat Social. Alhora, es publicava el nom de tots els treballadors, de tots els llocs de treball que en aquell moment tenia l'empresa. Cal especificar que en el llistat de treballadors no hi figuraven els que pertanyien a "Transports de Sils", absorbida oficialment l'any 1969. En els Annexes reproduïm el nom de tots els treballadors en aquell moment, Document 57.

líquid o crués. A Catalunya, La Lactaria treballà bàsicament amb quatre centres de recollides, el ja citat a Figueres i els posteriors a Sort, Berga i Vic, aquest últim propietat de la família Casellas de Vic.¹¹⁸ Aquests centres recepcionaven la llet de les zones on estaven situats, fins i tot arribaven a fer un primer tractament higiènic a la llet, per així afavorir un posterior transport més segur als centres productius, com podien ser el de Vidreres o Barcelona. Aquest trasllat de mercaderia es realitzava per carretera i amb grans cisternes.

La Lactaria treballà amb aquest tipus de sistema operacional durant uns anys, el qual també fou utilitzat per altres empreses lleteres. En un primer moment, amb dos grans centres productius alimentats per diferents punts recollidors, que alhora es ramificaven en diferents rutes de recollida. Cal dir que aquest sistema anà a la baixa tan bon punt els pagesos i ramaders adaptaren millores tecnològiques i sanitàries a les seves explotacions, però això succeí anys més tard. D'aquestes dades i en part a conseqüència d'aquesta estructura de treball foren la compra de tres cisternes

¹¹⁸ Fer referència a la família Casellas de Vic vol dir parlar de llet, o més ben dit tractants o negociants de llet, Lleters. El 27 de març de 2008 vaig tenir l'ocasió d'entrevistar el Sr. Josep Casellas. La trobada fou al seu propi despatx, situat a les instal·lacions fabrils que té la família a Vic. El Sr. Casellas, amb 84 anys d'edat, ens comentà que el seu pare en Josep Casellas Palomera, també dit com "el Colomer" o "Colomer de la llet", inicià negoci amb la llet als anys 20. Recollia la llet dels pagesos de la zona de Sant Hipòlit que li volien vendre i amb l'ajuda d'un carro la portava a l'estació on li compraven, llavors aquests la portaven cap a Barcelona. Com que el negoci anava bé i creixia, veié que podia tenir possibilitats de futur, així va comprar un camionet i la llet que podia recollir era major. El tracte de llets es va aturar durant la Guerra Civil, per tornar a posar-se en marxa un cop acabada. Segons el Sr. Casellas fou després del conflicte quan el seu pare es convertí en un verdader intermediari en el tracte de llets. S'encarregà del funcionament d'un centre de recollides de llet, que havia estat instal·lat per la Nestlé anys enrere, llavors anomenaven centraleta de llet, en el centre de Vic, on es troba l'actual estació de trens. La Guerra aturà l'activitat de la centraleta, que caigué en mans de les incautacions, estava en desús. Fou allà on pagesos o altres comerciants li anaven a vendre llet i d'altres comerciants o negociants li anaven a comprar, per portar-la a diferents indrets, a Barcelona, a centres industrials, o a d'altres negociants. Tots els que tractaven amb llet eren nomenats Lleters.

Segons l'entrevista, amb posterioritat el seu pare i dos socis més, en Rabassa de la zona del Vallès, i l'Arimany, de Vic, muntaren la coneguda empresa "La Comercial Vigatana", que es dedicava a la compraventa i transport de llets. Durant molts anys hi portaren molta cap a Barcelona. Així mateix, de forma independent i més discreta també s'instal·là paral·lelament a la citada "Comercial Vigatana", amb una nova empresa que també tractava amb llets. Amb aquesta empresa tingueren contactes comercials amb moltes indústries làcties, on destacà per sobre de totes La Lactaria, i amb anterioritat també Granjas La Catalana. La relació amb la lletera fou molt estreta, fins al punt que no només es convertiren en centre de recollides, si no que li envasaven produccions de llets pasteuritzades i fresques enriquides. Fins i tot el Sr. Josep Casellas tingué una vinculació social amb La Lactaria encarregant-se de la tasca de recollir la llet dels pagesos i quedant-se en plantilla alguns treballadors de la làctia. Les relacions amb la lletera vidrerenca venien doncs d'anys enrere i encara continuen. El pare Casellas morí als 83 anys d'edat, encara als 78 anys continuava al capdavant de l'empresa. Deixà en herència a altres dos fills la part que tenia de la Comercial Vigatana, que després aquests van vendre. Anys més tard aquesta empresa va desaparèixer per problemes econòmics. Tot i així, encara es recorda i relaciona amb la família. I al nostre protagonista deixà en herència el negoci que havia muntat paral·lelament i que encara funciona tot i els canvis que s'han anat succeint, "Industrias Casellas" o "Vigatana 2005". Negoci que actualment regenta el seu fill, el Sr. Xavier Casellas.

isotèrmiques semiremolt amb capacitat de 21 mil litres cadascuna,¹¹⁹ junt amb dos tractores per part de la lletera. Aquestes cinc adquisicions havien de permetre i afavorir un millor abastament dels centres productius, com havia de ser el de Barcelona.

A les noves instal·lacions barcelonines es desplegà una important varietat de productes derivats de la llet, fet que es recolzà amb una ampliació de la xarxa distribuïdora que ja existia. Així mateix fou on s'ubicaren les oficines centrals de l'empresa i la nova seu social. Aquest emplaçament anà en detriment de les instal·lacions de Vidreres, que tot i ser la primera fàbrica passà a un pla secundari. En total, la construcció i condicionament de la nova Planta superà els 44 milions de pessetes, segons actes i inscripcions notarials.¹²⁰ Aquesta inversió va haver de ser coberta parcialment amb un crèdit bancari de 30 milions, entregat en diferents terminis.¹²¹ Volem destacar dos elements més a tenir en compte, vinculats al nou centre de Barcelona. El primer, l'ampliació de capital de la societat. No fou una ampliació única al llarg de l'existència de l'empresa; van haver-n'hi d'altres, però sí fou destacable. El segon tema, molt relacionat, es refereix a la modificació dels estatuts propis de la societat.¹²²

¹¹⁹ La compra d'aquestes tres cisternes i dos tractores estava valorada en 3.794.855 pessetes. La Lactaria pretenia que aquesta compra pogués acollir-se a unes concessions públiques que es donaven per adquisicions de camions frigorífics. Decreto de la Presidencia nº 4215 de 24 de Diciembre de 1964, en lo que concierne al cuadro 8º, Transportes por Carretera, Camiones Frigoríficos. Segons document, el seu us havia de ser: "... que se destinarán al transporte de leche desde las zonas productoras en el campo hasta las diferentes plantas industriales en donde La Lactaria desarrolla su proceso industrial." Informació que consta a la referència de Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades, Vidreres, Vilamalla, Vilamaniscle i Vilanant, 1962-1978. Sign. 1871. Rutes i compra de cisternes per recollida de llet. 1966. Arxiu Històric de Girona. (A.H.Gi.)

¹²⁰ Segons consten a inscripcions notarials consultades a documentació pròpia de Vidreres Llet, el muntant econòmic a invertir a la construcció de la Planta de Barcelona es desglossava de la següent manera: "Adquisición de terreno en Pueblo Nuevo, Barcelona 8.500.000 pesetas. Construcción de edificios sobre la finca a adquirir 6.200.000 pesetas. Maquinaria e instalaciones de la nueva planta industrial 24.662.000 pesetas. Adquisición de medios de transportes, vehículos 5.400.000 pesetas. Total 44.162.000 pesetas."

¹²¹ El crèdit el concedí l'entitat bancària "Banco de Crédito Industrial" i es fraccionà segons condicions de l'escriptura del crèdit. Una primera entrega de 15 milions signada el 27 de Novembre de 1962, una segona de 7 milions el 16 de Gener d 1964 i una última de 8 milions el 30 de juny de 1965. Totes les dades es registraren sobre la propietat de Vidreres al Registre de la Propietat de Santa Coloma de Farners.

¹²² El 5 d'Octubre de 1964 es signà a Barcelona una ampliació de capital social i una modificació dels estatuts propis de l'entitat empresarial. Si amb anterioritat s'havia ampliat el capital social de l'empresa de 28 a 30 milions de pessetes en aquesta ocasió aquest s'amplià als 60 milions amb la corresponent emissió d'accions. Segons compareixença notarial nº 5.165 davant el notari Jorge Roura Rosich consten com a accionistes les següents persones: Srs. Fernando Moragas Elías, Rosendo i Josep Castelló Girbal, Enrique Mercadal Pomar, José Daurella del Romero, Juan Juvé Isart, Herederos de Alfonso de Nadal y Ubarri, Ignacio de Nadal y Ubarri, Vicente Costa Ugeda, els germans Ricardo, Eduardo i Enrique Admetlla Lázaro. Documentació dins Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades, Vidreres, Vilamalla, Vilamaniscle i Vilanant. 1962-1978. Sign. 1871. (A.H.Gi.)

El creixement empresarial no s'aturà amb la construcció de la fàbrica de Barcelona. També es donà fora de les contrades catalanes. Així, el 1965, després d'haver creat un Centre de recollides i refrigeració a Granyén (Osca), es posava en marxa poc temps després una nova fàbrica higienitzadora i envasadora al mateix recinte. Aquesta instal·lació en els Pirineus més ramaders es reforçava amb l'adquisició d'un establiment lleter a Sort, reconvertit en un centre de recollides a la zona.¹²³ Amb aquest dos punts s'assegurava una presència al nord de Catalunya i Aragó. L'expansió també va comportar la introducció de ple en la resta de l'estat espanyol, amb l'adquisició de diferents centres lleters, tant de producció com de recollida. El 1968 i dins del "Plan de Desarrollo de Andalucía" es fundà la Lactaria Andaluza S.A. a la localitat sevillana d'Alcalá de Guadaira.¹²⁴ Un any després, per garantir el subministre de llet, s'adquireix una fàbrica a Cobreces, la coneguda i citada "SAM", amb estructura cooperativista, de la província de Santander. L'any 1970 absorbeix les empreses del grup lleter C.L.V.S.A. (Central Lechera Vizcaína S.A.), amb fàbriques a Bilbao, Madrid i Logroño, que treballaven amb la marca comercial "ONA" des de 1949. També es va adquirir la Central Lletera Ramadera de Madrid, l'anomenada C.A.L.E.M.¹²⁵

Resumint doncs, La Lactaria Española, una empresa amb arrels catalanes, estava agafant una importància rellevant dins el sector lleter espanyol. L'any 1970 i després de les últimes adquisicions donava feina a prop de dos mil treballadors repartits entre diferents establiments fabrils, com ara a Vidreres, Barcelona, Figueres, Granyén, Sort, Bilbao, Logroño, Cobreces, Alcalá de Guadaira, Madrid, i d'altres sucursals menors a diferents localitats d'arreu l'Estat. Així mateix recollia la llet de més de 20.000 ramaders, entre Catalunya i la resta de l'Estat.

¹²³ La Lactaria Española adquirí Industrias Lácteas del Pirineo després de que aquesta tanqués al 1965. Aquest establiment ubicat a Sort s'havia dedicat a l'elaboració de formatges i mantega des de 1934, tot i que l'alta a la Matrícula Industrial corresponia al 1940. La Lactaria Española el reconvertí en un centre de recollides de la zona tan punt fou adquirit. Dades extretes del treball de Manuel Gimeno Llardén i Llàtzer Sibís Goset, (2006), *Un segle i mig de botigues i indústries de Sort..* Ajuntament de Sort.

¹²⁴ Segons consta a l'Acta nº 79 del Llibre nº2 del Jurat d'Empresa de Vidreres, es tractava d'una Planta filial: "... la Presidencia comunica que el próximo día 20, tendrá lugar la inauguración oficial de la Planta filial "La Lactaria Andaluza S.A." en el Polo de Desarrollo de Sevilla."

¹²⁵ Totes les dades corresponents a moviments empresarials, de compres i absorcions d'altres indústries han estat extretes de la revista *Boletín RAM*, a més de les fonts citades amb anterioritat. La primera publicació de *Boletín RAM*, que és d'on extraiem les dades esmentades, fou del gener de 1979. Treball dirigit per Antonio Lacasa. Barcelona. També es poden trobar a la posterior publicació *El Informativo. Noticias y comentarios de la Lactaria Española, S.A. RAM*. Nº 0 juny de 1983.

En aquesta situació expansiva i de creixement el grup de La Lactaria Española es trobà amb l'intervenció estatal. Es tractà d'un desenllaç inesperat que marcà el futur més immediat de l'empresa i de les instal·lacions de Vidreres.

3.4. Per què La Lactaria Española passà a ser controlada per estaments públics? Inici d'una segona etapa per la fàbrica de Vidreres.

El 1974 l'Institut Nacional d'Indústria va prendre la majoria del capital social i econòmic de La Lactaria Española. El seu fundador originari, Fernando Moragas Elías, continuà al capdavant de l'entitat però de manera testimonial i honorífica.¹²⁶ El control i la direcció de l'empresa passava a mans de l'Estat.¹²⁷

Un cop La Lactaria fou dirigida per l'INI, que passà a nomenar-la com Grupo LESA (Lactaria Española S.A.), les concentracions i absorcions d'altres empreses lleteres continuaren. Aquest cop sota la tutela pública, l'empresa va convertir-se en el grup o conglomerat empresarial lleter més important de tot l'Estat, tant en nombre de treballadors, de factories, de litres processats i de ramaders a qui recollien la matèria prima.

De fet, el mateix 1974 el citat INI s'introdueix participant en la direcció de les empreses de llet que posseïa la coneguda Complexa, amb seu a la localitat de Nadela a la província de Lugo, com també amb l'aragonesa Ifasa de la província de Saragossa, una indústria aquesta última que no només tocava derivats làctics sinó que també treballava amb postres i gelats. Aquell mateix 1974 també s'absorbeix l'empresa Lácteas Reunidas de Madrid, que junt amb la Central Lletera Ramadera de Madrid formen La Lactaria Castellana S.A. al 1977.¹²⁸

¹²⁶ Cal tenir en compte que el Sr. Fernando Moragas tot i que era el màxim accionista de la societat havia deixat de ser el màxim responsable de la mateixa pocs anys abans. Així constava a l'Acta nº 96 del mes de gener de 1971, en el corresponent Libro del Jurado de Empresa, en una sessió celebrada Barcelona; "... con motivo que al haber cesado a petición propia el Sr. Moragas como Presidente de la Sociedad y habérsele nombrado Presidente Fundador,..." La intervenció estatal el relegà com a màxim accionista però li mantingué la Presidència honorífica.

¹²⁷ Per conèixer la institució pública industrial no podem deixar d'adreçar-nos al treball d'Elena San Román, on ens mostra i exposa el naixement, constitució i organització del citat Institut Nacional de Industria; San Roman. Elena, (1999), *Ejército e industria: el nacimiento del INI*. Crítica.

¹²⁸ Igual que amb les absorcions com a empresa privada, totes les dades corresponents a moviments empresarials efectuats sota tutela de l'INI són extretes de la revista *Boletín RAM*. La primera publicació, que és d'on surten les dades esmentades, fou del gener de 1979. Treball dirigit per Antonio Lacasa. Barcelona. També es poden trobar a *El Informativo. Noticias y comentarios de la Lactaria Española, S.A. RAM*. N° 0 juny de 1983. Així mateix també existeixen referències bibliogràfiques prou interessants com els de Carlos Barciela, M^a. Inmaculada López i Joaquín. Melgarejo amb l'article "La intervención del estado en la industria alimentaria durante el franquismo (1939-1975)", dins la *Revista de Història*

L'organisme públic entrà en una dinàmica que per moments semblava que es tractava d'una competició, com si l'objectiu principal fos créixer. Sempre sota el nom de progrés i desenvolupament i amb les garanties del propi Estat, situava la pròpia Lactaria com l'exemple d'element aglutinador d'anys enrere a seguir. L'Institut inicià doncs un procés d'integració d'importants empreses lleteres, totes amb més o menys símptomes de crisi, i algunes de les quals portaven pocs anys treballant. Es configurà doncs, un important grup lleter, la capçalera del qual fou La Lactaria Española.¹²⁹ Seguidament i en la mateixa línia organitzativa el holding públic es reestructurà l'any 1976 creant una divisió alimentària encapçalada per una sèrie d'empreses, entre elles la lletera LESA. La filial pública alimentària passà a anomenar-se E.N.D.I.A.S.A. (Empresa Nacional para el Desarrollo de la Industria Alimentaria S.A.) dins la qual englobà a més de la làctia, la càrnia CARCESA (Carnes y Conservas Españolas, S.A.), que ja era fruit d'una antiga reestructuració entre d'altres empreses del sector de la carn, o d'altres com COISA o FRIDARAGO que treballaven amb tota mena d'aliments congelats. També va incloure en el grup una sèrie d'empreses relacionades amb la pesca, així mateix amb l'elaboració de cereals i llevats, fins convertir-se finalment en un gran grup d'empreses d'alimentació.¹³⁰

Elena San Román, (1999), amb *Ejército e industria: el nacimiento del INI* ens acostava a conèixer les raons de per que es creà l'òrgan públic industrial i les finalitats del mateix. Tot i que no coincideixen les dades temporals a les que es refereix el treball i les de l'operació intervencionista sobre la lletera, amb una diferència d'uns vint anys, cal dir que segueixen les línees generals d'actuació d'aquell precís moment.

Industrial, on fan una clara referència a la direcció i evolució que pren La Lactaria sota l'òrbita de l'entramat públic. També trobarem informació sobre el tema de LESA dins l'INI a la tesi doctoral de X. Paunero, "Indústria Endògena i Transnacionalització. El cas de la indústria alimentària a les comarques gironines."

¹²⁹ Carlos Barciela López, María Inmaculada López Ortiz i Joaquín Melgarejo Moreno, (2004), "La intervención del estado en la industria alimentaria durante el franquismo (1939-1975)", dins la *Revista de Historia Industrial*. N° 25. Universidad de Alicante.

¹³⁰ El grup d'empreses dedicades a la indústria alimentària sota control públic fou d'importants dimensions. Podem consultar el citat treball de C. Barciela, M^a. I. López i J. Melgarejo amb l'article "La intervención del estado en la industria alimentaria durante el franquismo (1939-1975)", o diferents publicacions del propi INI o SEPI on a mida de memòries donaven a conèixer els resultats econòmics de cada sector o indústria. Tal i com podem extreure d'aquests treballs citats, l'INI concentrà i fusionà diferents empreses amb un mateix o similar producte, i totes englobades sota la divisió alimentària d'ENDIASA. L'exemple de la lletera LESA resulta prou il·lustratiu, però també ho fou per exemple CARCESA, una conservera càrnia procedent de diferents fusions. Aquesta es creà de la següent manera, l'INI al 1951 es fa amb FRIGSA, al 1955 amb IFESA i al 1961 amb INVECOSA, les dues primeres càrnies i la tercera elaboradora de conserves vegetals respectivament. L'any 1972 inicià les fusions entre aquestes empreses, les primeres foren INVECOSA i IFESA i al 1975 entre FRIGSA i IFESA donant lloc finalment a CARCESA, capdavantera del sector alimentari d'ENDIASA igual que LESA.

Com veurem seguidament, l'entitat pública actuà en un teòric paper d'auxili o subsidiari de l'entitat privada, amb un marcat element polític, fet que no es definia així en els seus primers anys d'existència.¹³¹ I diem teòric amb tota mena de matisos i precaucions, ja que també veurem altres opinions o valoracions respecte a aquelles mateixes operacions.

No podem doncs obviar els inicis i els elements vinculats directament a l'INI, però el que realment ens interessa es conèixer què provocà la citada intervenció pública a la lletera catalana de La Lactaria, quina o quines raons motivaren aquesta operació i quins efectes o quines reaccions es produïren a les instal·lacions de Vidreres davant aquest assumpte.

Els arguments i les conseqüents exposicions que coneixem són diverses, tot i que tenen un contingut de fons força similar. Aquesta confluència es reflecteix plenament amb l'evolució de l'institut, i exactament a cavall entre la segona i la tercera etapa d'actuació del mateix. Un moment ampli de temps en que es produeix l'inici de la liberalització econòmica de l'Estat, es reorganitza internament l'entitat i és quan s'incorporen empreses amb dificultats.¹³² Per poder conèixer i entendre millor el que realment succeí hem utilitzat tota mena de fonts, amb una clara intenció de

¹³¹ L'actuació de l'INI i la seva política industrial i econòmica ha generat un tema d'ampli debat entre tots aquells que s'han interessat per estudiar-ho. Elena San Román (1999), amb *Ejercito e Industria: el nacimiento del INI* sostenia que la creació i actuació de l'institut responia a uns principis de militarització i d'autosuficiència econòmica semblants a l'Alemanya i Itàlia dels anys 30, completament diferents a aquells que guiaren l'empresa pública a l'Europa Occidental després de la II Guerra Mundial. Per Jesús Mª de Valdaliso, (2006) a "El factor empresarial y el desarrollo económico de España en los siglos XIX y XX", dins *La historia económica en España y Francia*, coordinada per Carlos Barciela López, valorava uns primers anys de la següent manera: "... el comportamiento del INI ante la empresa privada en una amplia variedad de sectores no vino marcada por la subsidiaridad, ... , sino por la competencia, el enfrentamiento y la hostilidad, mayor aun si se trataba de multinacionales extranjeras.", en canvi si definia com a òrgan subsidiari i d'auxili en els anys 70 que fou quan intervingueren La Lactaria. Un altre punt de vista és el plantejat per A. Carreras, X. Tafunell i E. Torres (1998), a "La historia empresarial y la gran empresa en España. El paradigma chandeliano a contraste", que dins el mateix treball coordinat per Barciela diuen que, "la actuación del INI y la política económica en general lastraron el crecimiento de la economía española y de las grandes empresas." En canvi, una valoració diferent és la que defensen F. Comín i P. Martín Aceña, (1991) a *Historia de la empresa pública en España*, on argumenten: "... que la actuación de la empresa pública en España fue similar a la de otros países europeos y que, salvo excepciones, las empresas del INI no obstaculizaron el nacimiento y desarrollo de la empresa privada." Dades extretes i consultades dins l'enllaç <http://cursos.itam.mx/sastre/empresas/coimbra.pdf>

¹³² Molts dels treballs que han estudiat l'existència i conseqüències de l'Institut Nacional d'Indústria vers la societat econòmica de l'Estat han destacat bàsicament tres o quatre etapes en la seva activitat desenvolupada. Ens fixem per exemple en el presentat per P. Martín Aceña i F. Comín (1991), *INI: 50 años de industrialización en España*, on diferencia tres etapes prou diferents i delimitades. Una primera entre la seva creació i constitució l'any 1941 i el 1963 definida per la mateixa política autàrquica del moment i seva creació i constitució l'any 1941 i el 1963 definida per la mateixa política autàrquica del moment i per la presidència de J. A. Suanzes. Una segona etapa entre el 1963 i 1976 marcada per la liberalització econòmica i una tercera entre 1976 i 1995 on es produïren moltes incorporacions d'empreses amb dificultats i es reorganitzà el propi Institut.

saber que succeí i com es va viure a Vidreres dita situació. Així mateix, exposarem totes aquelles aportacions que ens permetin i ajudin a entendre com es passà d'una bona part dels anys cinquanta, la totalitat dels seixanta i part dels setanta, amb un important creixement industrial i econòmic, amb una bonança empresarial contrastada, a una situació complicada i difícil, que per molts treballadors resultà incomprendible. Es tractà d'un canvi important. Segons diferents testimonis i fonts es passà a una etapa que la definiren com a fosca, amb moments molt complicats, on no es tenia seguretat de res. Fins i tot els termes de les converses referents a la lletera canviaren radicalment. Si pocs anys abans es relacionaven amb paraules com el benefici, els guanys o el creixement, els mots habituals passaren a ser totalment diferents i contràries, com ara el deute, bancarrota o tancament.

Alicia Langreo Navarro en el treball que publicà el 1995, "Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995.", ens exposà el següent fent al·lusió a l'actuació estatal:

"Su origen fue la empresa de origen catalán Lactaria Española, en torno a la cual se había realizado parte de la concentración industrial hasta la fecha. En 1974, tras una grave crisis que casi la llevó al cierre, fue adquirida por el INI, continuando desde entonces su expansión absorbiendo a muchas centrales lecheras con serias crisis, la mayoría cooperativas."¹³³

Alicia Langreo Navarro feia referència a la paraula "crisis", però no exposa una explicació detallada o particular del per què s'havia produït aquella situació, i tampoc aporta dades sobre l'estat en que es trobava en aquell moment La Lactaria. Realment, fou del tot cert que existí a la indústria catalana una situació molt greu que es podia definir com a crisi. Però, fins al punt de motivar aquella intervenció pública?. Un argument similar a l'exposició d'Alicia Langreo el trobem en l'article "La intervención del estado en la industria alimentaria durante el franquismo" realitzat conjuntament per Carlos Barciela, María Inmaculada López i Joaquín Melgarejo. Aquests exposen que l'intervenció pública es va deure a una petició d'auxili econòmic de la lletera, una falta de caixa, de liquiditat, amb aquestes paraules: "La participación del INI se produjo a raíz de una petición de ayuda de la sociedad motivada por

¹³³ Langreo Navarro, Alicia. (1995). *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*. Ministerio de Agricultura. Serie Estudios. Madrid. Pàg. 219.

dificultades de liquidez.”¹³⁴ De la mateixa manera que en el treball d’Alicia Langreo, tampoc no es fa cap referència a com La Lactaria Española va arribar a aquella situació de crisi. En canvi sí s’argumenta que la participació, tot i la causa exposada que ho propicià, era la millor opció per introduir-se en un sector alimentari on encara no tenia presència; “... el Instituto buscó introducirse en nuevos subsectores e impulsar nuevas ramas de actividad. Ello le llevó, en 1974, a participar en LESA ...”¹³⁵ Es tractava d’una opció que podia donar peu a noves interpretacions, però el que realment interessava era la pròpia intervenció a La Lactaria.

El detonador de la crisi es produí al 1972, quan en un Consell de Ministres a Madrid s’acordà imposar una sanció de 40 milions de pessetes a La Lactaria Española i al seu grup d’empreses filials. El motiu tenia un component plenament sanitari i econòmic, ja que es feia referència a una estafa al consumidor en tots els sentits. Es tractava de l’adulteració de la llet estèril amb l’afegit d’aigua i amb l’addició de sacarosa, un primer element que feia guanyar volum i un segon que contrarestava el gust que modificava l’afegit del primer. Aquesta multa es publicà en el “BOE” (Butlletí Oficial de l’Estat)¹³⁶ i a tots els medis de comunicació, fet que comportà una

¹³⁴ Carlos Barciela López, María Inmaculada López Ortiz i Joaquín Melgarejo Moreno. “La intervención del estado en la industria alimentaria durante el franquismo”, dins Revista de Historia Industrial. Nº 25. Universidad de Alicante. 2004. Segons aquest treball l’adquisició o intervenció de l’INI en aquella primera operació fou del 57,5 % del capital social de La Lactaria Española, valorat en 322 milions de pessetes, el 13 % quedava en mans del President Honorífic i fundador de l’empresa el Sr. Fernando Moragas, l’1,96 % en mans de la Banca Mas Sardá, l’1,34 de la Caja de Ahorros de Ávila i el 26,2 % en altres accionistes. El total del capital social de l’empresa en aquells moments estava fixat en 560 milions de pessetes.

¹³⁵ Ítem. nº 134. Destacar que a l’article en qüestió es fa una referència interessant sobre totes les intervencions de l’INI a empreses amb productes alimenticis o conservants o envasadors d’aquests.

¹³⁶ El dia 25, primer, i 28 de juny, després, de 1972 apareixia la notícia al diari *Los Sitios*, de Girona. El contingut de la primera notícia, extreta del BOE, tot i que no era definitiva, deia així: “Cuatro empresas lecheras han adulterado sus productos. Multas por 40 millones de pesetas. Multas por importe de varios millones de pesetas han sido impuestas a cuatro empresas lecheras por adulteración de sus productos. Las sancionadas han sido: Lactaria Española, 25 millones de pesetas; Central Lechera Vizcaína, 7,5 millones; Lechera Vizcaína cinco millones, y Lactaria Andaluza 2,5 millones de pesetas. Realizados análisis previos de los productos que vendían estas entidades, con muestras tomadas de las leches “Ram” y “Ona”, se ha podido determinar la existencia de graves fraudes al encontrarse dichos productos adulterados con agua, a los que se añadía sacarosa para encubrir la impureza del producto. Los análisis se efectuaron en la Escuela de Bromatología y han sido confirmados por el Instituto de Productos Lácteos y Derivados” El dia 28 de juny es tornava a publicar la notícia íntegra, amb un títol diferent: “Las multas a las Centrales Lecheras: Una señal de alerta que se enciende”. Diari *Los Sitios*, Hemeroteca digital de la Casa de la Cultura de Girona.

També va aparèixer la notícia a medis comunicatius d’abast més important, com fou per exemple a *La Vanguardia Española*. Igual que va publicar la notícia a finals de juny de 1972 de manera provisional, al mes de setembre, concretament el dia 10 va confirmar-la oficialment, de forma breu deia el següent: “El “Indime” (Inspección de la Disciplina del Mercado del Ministerio de Comercio) ha sancionado con multas por valor de 43.650.000 pesetas a siete empresas lecheras por diversos conceptos, entre los que figuran adición de sacarosa y agua, falta de volumen, defraudación de leche esterilizada en su calidad y otras irregularidades. Con un total de 40 millones de pesetas han sido

reacció molt negativa en el mercat. La publicació del nom de les marques comercials adulterades suposà un cop molt dur a l'empresa, fent que la fallida de ventes arrossegues conseqüentment a la pròpia empresa.

En aquesta situació cal tenir en compte que es tractava d'una crisi amb diferents elements a valorar, ja que tenia una explicació i una implicació ampla on convergien aspectes variats i dispars. Es tractava d'una crisi econòmica, però era també social o institucional i sanitària, i també podia ser definida o relacionada amb qüestions subjectives referents a la pròpia intervenció. Així, anant més enllà podríem arribar a creure que existia la possibilitat real de que es tractés d'una operació amb una clara caracterització política i econòmica, amb una plena intenció intervencionista, per controlar un creixement empresarial que podia resultar ser més o menys perillós en matèria social, teòricament descontrolat, com així semblava indicar la sanció imposada, alhora que es tractava d'una empresa regional que ja arribava molt més enllà dels que havien de ser els seus propis límits, la pròpia regió catalana.

La intervenció pública es podia entendre doncs com una salvació, com un auxili, però també va donar peu a moltes incerteses i a molts interrogants, dins i fora de l'empresa. La crisi oficial de la lletera es tancà amb la seva venda o intervenció. Cal dir, però, que si reflexionem sobre aquesta acció es generen dubtes i qüestions. Per exemple: per què des de la direcció de La Lactaria, ja situada a Barcelona, amb els contactes institucionals que tenien, que arribaven fins a Madrid, no van poder aturar la publicació d'aquesta infracció. Un fet repetit per moltes persones és la constatació que dins el mateix govern de Madrid hi havia personatges que formaven part de la societat lletera C.L.E.S.A. (Centrales Lecheras Españolas S. A.), grup làctic que competia amb La Lactaria per la concentració i adquisició de centres lleterers, com també cita Alicia Langreo en el seu treball. No podem obviar que dins les institucions governatives també hi havia personatges vinculats a La Lactaria, si bé probablement tenien un pes polític menys important. Cal esmentar per exemple que els mateixos dirigents de la cúpula de CLESA eren els que prenién les decisions a Madrid sobre les importacions de llet francesa, que es considerava llavors com a comerç d'Estat. Segons Eduard

multadas -como se adelantó en su día- centrales lecheras "La Lactaria Española S.A.", "Central Lechera Vizcaína S.A.", "Central Lechera Ganadera S.A." y "La Lactaria Andaluza S.A." Todas ellas por adulteración de leche comercializada con las marcas "Ram" y "Ona"... La notícia continuava amb altre empreses denunciades. Retall extret de *La Vanguardia Española*. Hemeroteca digital de la Casa de la Cultura de Girona.

Admetlla, antic soci de La Lactaria Española,¹³⁷ la mediatització i la contundència de la sanció es relacionava plenament amb la lletera del centre de la Península. La mateixa opinió han manifestat moltes persones anònimes properes a La Lactaria de Vidreres, vinculant la sanció a la pròpia competència empresarial.¹³⁸

Seguint amb l'intervenció pública vers La Lactaria, el treball de Cristina Mazón Calpena, “El papel de la empresa pública en el sector lácteo” ens mostra una visió diferent respecte l'afer. Mazón exposa tres hipòtesis sobre la intervenció de l'INI en el sector lleter i concretament amb LESA. De les tres, la que agafa més realisme i resulta més interessant és la que també ens cita en el seu treball l'Alicia Langreo Navarro, tot i que aquesta última ho contextualitza en una etapa posterior. Per Cristina Mazón Calpena, La Lactaria es posà en venta tot just entrà en crisi, si bé aquest fet no transcendí en aquells moments. S'ha de dir que tampoc aquest treball ens dona cap detall de per què es produí la crisi, i si aquesta era plenament financera, perquè simplement no es van remetre a l'adquisició.

Com veiem les diferents valoracions exposades no ens permeten arribar a conèixer quin element o causes van provocar la fallida de la lletera, però Mazón hi afegeix un altre punt d'interès. El que succeí és que amb l'opció de vendre només van aparèixer ofertes d'entitats multinacionals i empreses amb capitals i seus a l'estranger.

¹³⁷ No totes les opinions han considerat la mateixa valoració. No ens deia exactament el mateix el Sr. Eduard Atmetlla, antic soci de Lactaria Española. Entrevistat en el programa televisiu de Televisió de Catalunya (TV3) “Valor Afegit”, emès el 30 d'abril del 2014. El Sr. Admetlla fent referència a la multa, la definia com a una denúncia molt important: “una multa per enfonsar l'empresa”, però sense exposar el per què de la sanció. Així mateix, no considerà la multa com la responsable de la intervenció pública, segons ell mateix les ventes es ressentiren negativament un 7% tot just es donà la notícia, però amb poc temps ja tornaven a vendre lo mateix o més que abans de la multa. Segons el seu comentari la sanció no va perjudicar tant com s'ha arribat a comentar.

¹³⁸ A totes les entrevistes realitzades, vinculades directament o no a la lletera de Vidreres, els hi vaig exposar sempre una mateixa observació, la relacionada amb l'afer de la sanció. Vaig voler saber que van llegir o escoltar durant aquells moments de crisi, que creia o pensava la gent que treballava a la fàbrica, igual que els directius, que podien conèixer altres fonts, també les opinions dels propis veïns de Vidreres. Volia saber quina opinió tenien tots ells vers el tema i per què ho creien així. La resposta fou força comuna; per la majoria dels entrevistats es tractava d'una maniobra política, igual que opinaven que hi havia interferències de la pròpia competència, que es transmeteren a través de pressions a les autoritats. Així mateix, de les diferents valoracions podem destacar temes prou interessants, un fou la qüestió que podia haver fet detonar aquesta trama, aquest podia ser l'adquisició d'alguna de les indústries que hi havia a Madrid per part de La Lactaria, terreny que teòricament havia de pertànyer a la competència. Totes les persones entrevistades reconeixien el frau, però no pensaren mai que comportés aquelles conseqüències. Hi havia hagut altres denúncies, a d'altres empreses, però aquesta havia estat la més important, la més escoltada i llegida. Existí intranquil·litat i fins i tot por a perdre la feina. La preocupació que existí fou important, fins al punt que s'arribaren a utilitzar els contactes polítics que es tenien a Madrid. Però, la decisió ja estava presa. Escoltant aquests comentaris hem donava la sensació que entre els dos grans grups lleters del moment hi havia un pacte i aquest es trencà per alguna circumstància.

No existiren ofertes d'empreses autòctones. I fou en aquesta situació en que l'INI decidí intervenir amb l'operació de Lesa.

Es tractà doncs d'una actuació proteccionista o defensiva. L'organisme públic no va permetre que el sector lleter estranger es fes més fort i important del que ja era, a costa de l'adquisició de La Lactaria. Segons Cristina Mazón la institució pública va pretendre portar a terme una acció de control sobre un sector de primera necessitat i que havia entrat en una greu crisi recentment "... la importancia de la participación de la empresa pública en el sector lácteo proviene del papel contrarrestador que puede jugar frente a la implantación de grupos extranjeros. Estos, en 1971, participaban del 37% de las ventas de productos lácteos"¹³⁹

La tercera font que podem citar correspon a una entrevista periodística. El setmanari d'articles d'alimentació i begudes "ARAL" publicà al març del 1976 una entrevista al que llavors havia estat nomenat President de La Lactaria Española ja dins l'entitat i organisme públic, Fernando Abril Martorell.¹⁴⁰ Es tracta d'una de les parts implicades directament en l'afer intervencionista, tot i que ja havien passat dos anys del mateix. D'aquesta publicació podem extreure alguna conclusió interessant referent a l'empresa i al sector làctic, però tampoc no aclareix la qüestió particular que investiguem. A les preguntes claus on es fa referència expressa a la intervenció, com: "¿Cuales fueron las causas que impulsaron al INI para hacerse cargo de La Lactaria Española S.A.?", o també: "¿es un hecho aislado provocado a raíz de unas determinadas circunstancias, o por el contrario se prevé que tenga una continuidad?", hi va respondre el següent: "... la participación del INI en La Lactaria no puede considerarse sino como el aprovechamiento de una oportunidad existente de participación en una empresa líder del mercado, dentro de una política previamente

¹³⁹ Mazón Calpena, Cristina. (1986). "El papel de la empresa pública en el sector lácteo." Diciembre. Documento 86-15. Madrid. Pàg. 2.

¹⁴⁰ Segons l'enciclopèdia lliure de Viquipèdia, Fernando Abril Martorell (València 1936 – Madrid 1998) fou un polític valencià, que fou diverses vegades ministre després de la transició democràtica. Inicià la seva activitat política al 1967 essent elegit procurador en cortes, sent reescollit el novembre de 1971. Va ser president de la Diputació Provincial de Segòvia, sent governador de la província Adolfo Suárez. Va esdevenir director general de Producció Agrària entre 1972 i 1974. Després de ser President de La Lactaria Española fou nomenat Ministre d'Agricultura al 1976 i senador al 1977. Al 1979 fou nomenat Vicepresident Segon i Ministre d'Economia. Després de no renovar el seu escó a les eleccions generals espanyoles de 1982 va deixar la política de manera definitiva i es va dedicar al món empresarial privat.

Fernando Abril Martorell fou el primer President del Consell d'Administració de la Lactaria nomenat des de les instàncies públiques. Segons consta en l'Acta nº 139 del Llibre 2º del Jurat d'Empresa la seva elecció fou el 21 de juny de 1974. Així mateix la primera visita a les instal·lacions de Vidreres es produí a l'agost del mateix any, tal com es recull a la corresponent acta, Acta nº 141, del Llibre 2º del Jurat d'Empresa de la Planta de Vidreres.

establecida de mayor presencia en el campo de la alimentación.”¹⁴¹ Eren paraules que, igual que la majoria de l’entrevista, plenes de contingut polític que seguien una línia que podria ser considerada oficialista. Podem, tanmateix, destacar el títol de l’article, que sembla voler definir el camí a seguir per la làctia i que en certa manera també podria ser interpretat com la justificació de l’operació intervencionista. Aquest títol era el següent: “La Lactaria Española: Hacia una política de calidad para el consumidor.”

Per últim, no hem volgut obviar una quarta font on també es fa referència a la intervenció estatal. Possiblement es tracta de la font més important en contingut i quantitat informativa, però la que hem de prendre amb més precaucions donat que pertany a la segona de les parts implicades. Es tracta de les actes del Jurat d’Empresa de la lletera de Vidreres, ja citades anteriorment. En aquestes actes queda reflectit tot el camí i procés que ha viscut l’empresa, des de la sanció econòmica fins a l’actuació de l’INI. En aquests documents es transcriu la crisi que va viure l’empresa en primera persona, redactada en lletra per aquells que la van viure i patir. Així mateix, aquesta contemporaneïtat ens mostra tota mena de detalls, de reaccions i d’esdeveniments. Primerament davant la sanció econòmica imposada i seguidament amb les actuacions que prenen l’empresa i els mateixos treballadors per defensar-se de dita denúncia.

Així, a l’Acta nº 116 del Llibre nº 2 del Jurat d’Empresa de Vidreres, que correspon al dia 27 de juny de 1972, amb una sessió amb caràcter d’extraordinària es donava a conèixer la notícia. La Presidència del Jurat, en aquest cas Enrique Mercadal i Vicente Costa informaven a la resta del Jurat d’Empresa de la sanció rebuda, i deien això:

“...resultas de un expediente administrativo incoado por el INDIME a principios del año 1971, se ha impuesto a la Lactaria Española una grave sanción de la que se ha dado por algunos periódicos una desvirtuada difusión, con comentarios y deducciones que no se ajustan a la realidad de los hechos, implicando esa parcialitica e intencionada información, una delicada situación a la Empresa, cuyas consecuencias son difíciles de prever.”¹⁴²

¹⁴¹ Revista ARAL. *Semanario de Artículos Alimenticios y Bebidas*. “La Lactaria Española: hacia una política de calidad para el consumidor.” Març 1976. Pàg. 23.

¹⁴² Acta nº 116. Llibre nº 2 del Jurat d’Empresa de Vidreres. 1968-1973. La Lactaria Española. Planta de Vidreres. Actual Vidreres Llet. S.L.

En aquesta mateixa acta, la resta de Jurat donà ple suport a l'empresa en tot allò que estigués al seu abast. La notícia arribà a ser coneguda a Vidreres a través dels medis de comunicació i amb contactes previs amb el Jurat d'Empresa de Barcelona. La primera reacció que coneixem fou a càrrec dels treballadors, amb la conformitat de l'empresa. Aquesta fou subscriure l'escrit que havien redactat els companys de Barcelona, dirigint-se al President del Sindicat Nacional de Ramaderia, on demanaven una trobada amb el Ministre de Relacions Sindicals, per aclarir aquella nova situació i per exposar entre altres temes “las supuestas y tergiversadas manifestaciones que se han dado a través de la prensa y radio.”¹⁴³ que tant de mal podien ocasionar a l'empresa i amb ells mateixos.

A les següents actes s'exposaren els continguts de les diferents reunions mantingudes pel Jurat d'Empresa amb diferents personalitats de Madrid. Així van exposar la preocupació dels treballadors de totes les Plantes de l'empresa, primerament a càrrecs propis del sector làctic, com el President de la Secció Social del Sindicat Nacional de Ramaderia, Mariano Lázaro Franco, al President del Sindicat Nacional de Ramaderia, José Maria Fernández de la Vega i al Director Central d'Assumptes Socials Sindicals, Pita de la Veiga.¹⁴⁴ I seguidament i acompanyats pel President del Sindicat Nacional de Ramaderia, el ja citat José Mª Fernández de la Vega mantingueren una reunió amb el Ministre de Relacions Sindicals, Enrique García Ramal.¹⁴⁵

Referent a aquesta última trobada mantinguda amb el Ministre de Relacions Sindicals a Madrid, cal destacar l'exposició efectuada pels diferents components del Jurat d'Empresa, que demanaven entre altres peticions al Ministre, que: “pusiese fin a la violenta campaña desarrollada contra nuestra Empresa y concretamente por el diario *Pueblo*, prometiéndolo D. Enrique García Ramal interesar al Director General de Prensa D. Alejandro Fernández Sordo”¹⁴⁶

¹⁴³ Acta nº 117. Llibre nº 2 del Jurat d'Empresa de Vidreres. 1968-1973. Segons l'acta no podem saber exactament quan es portaria a terme dita reunió, però per les següents dades exposades deduíem que es podia produir dins la primera quinzena del mes de Juliol de 1972.

¹⁴⁴ Acta nº 118. Llibre nº 2 del Jurat d'Empresa de Vidreres. 1968-1973. La reunió amb el Ministre de Relacions Sindicals es produí el 19 de Juliol de 1972.

¹⁴⁵ Ítem. nº 144.

¹⁴⁶ Comentari extret de l'Acta nº 118. Llibre nº 2 del Jurat d'Empresa de Vidreres. 1968-1973. Cal dir que el contingut de la reunió mantinguda amb el Ministre de Relacions Sindicals fou més ampli, tot i que la trobada en si no fou molt extensa. Segons transcriu l'acta en qüestió, la durada de l'entrevista fou d'uns 35 minuts. En aquesta s'exposaren diferents temes; un d'ells fou la denúncia d'una campanya bruta portada a terme per algunes empreses de la competència contra l'empresa de La Lactaria Española, les quals exhibien i repartien fotocòpies de la sanció imposada pel Consell de Ministres, quan aquesta encara

L'empresa en la seva totalitat es va moure, però el mal ja no tenia solució. Que s'havia fet malament per arribar a aquesta situació? S'havia produït una adulteració de la llet conscientment?, o es tractava d'un error en les diferents processos d'elaboració de les produccions?, o es tractava d'un muntatge conspirador?. La documentació que coneixem anterior a la sanció i que exposen més detalls sobre el desenvolupament diari de la fàbrica són les actes del Jurat d'Empresa, com ja hem fet referència. En aquestes no apareix cap element que per ell mateix faci creure en aquests tipus d'accions irregulars. Existeixen comentaris i referències pròpies d'aquestes reunions, fins i tot algun que altre suggeriment. Així per exemple resulta interessant la valoració de l'Acta nº 110 del Llibre nº 2, on es porta a terme l'exposició del balanç anual de l'exercici 1970/71, i on es denota una destacada preocupació per la falta de matèria primera, o sigui de llet crua. Aquesta manca coincidí amb problemes d'abastament de la majoria de lleteres. També cal tenir en compte la redactada mig any abans a l'Acta nº 101, que correspon a la reunió del Jurat d'Empresa al juny de 1971, on la Presidència demanà el següent als treballadors: "Que pongan el máximo celo y cuidado en que todos los productos elaborados salgan en óptimas condiciones al mercado, ya que la competencia es cada vez más dura y sólo la calidad y presentación harán factible que los productos Ram sigan mereciendo el favor y la confianza que le dispensa el público consumidor."¹⁴⁷ Potser hi havia coneixement o es sospitava que s'estaven investigant els productes existents al mercat, però aquest tipus de control que allora no havien de ser cap fet fora de lo normal.

El 9 de setembre de 1972 es tornaren a publicar el nom de les marques comercials de La Lactaria, Ram i Ona. Aquest cop aparegueren en el B.O.E. La sanció havia estat confirmada oficialment; la raó fou la mateixa que s'exposà el mes de juny: per adulteració de la llet amb addició de sacarosa i aigua. El total de la multa era de 40

havia de ser publicada al B.O.E. Així mateix, en aquesta reunió es presentaren i mostraren dades sobre la pròpia Lactaria, com l'organització de la mateixa empresa i el nombre de productors ocupats de que disposava, allora exposaren la creixent preocupació d'aquests treballadors, donada que l'edat de molts d'ells es trobava per sobre dels 45 anys, amb el que això podria suposar si perdien la feina. Així mateix, s'argumentaren les possibles conseqüències que podia comportar una crisi en el si de l'empresa. En aquesta reunió, els representants de l'empresa també demanaren una futura entrevista amb el Vicepresident del Govern. Existia la voluntat d'arribar a parlar amb els representants polítics de major responsabilitat, argumentant el propi Ministre, que ell mateix li exposaria les qüestions en nom dels Jurats. Allora, el Ministre indicà el següent als diferents membres representants: "... si dentro de un mes La Lactaria y sus filiales observaban una disminución del volumen de ventas, que pudiese implicar un descenso de las distintas primas e incentivos que la Empresa tiene establecidas, le visitasen nuevamente."

¹⁴⁷ La cita d'aquestes dues actes representen un moment clau en la veracitat o no d'adulteració de la llet. La primera Acta correspon al 13 de gener de 1972, sis mesos abans de la sanció. En aquesta es fa balanç de tot l'any anterior, en el qual correspon la data de la segona Acta citada, la nº 101 del 22 de juny de 1971.

milions de pessetes, repartits entre les diferents instal·lacions fabrils i les diverses filials de l'empresa. Es tractava de la mateixa quantitat que havien publicat els medis de comunicació dos mesos abans.¹⁴⁸ A les actes del Jurat d'Empresa també es va fer al·lusió a dita confirmació, retraient a la mateixa el següent: “... la singularización en la que se publicó la aludida sanción, en la que se hace expresa mención a las marcas RAM y ONA, circunstancia que no se especifica en las otras industrias lácteas sancionadas, en las que ninguna mención se hace a sus respectivas marcas, ...”¹⁴⁹

La defensa de La Lactaria es diversificà en diversos aspectes per intentar minimitzar els futurs efectes, però en especial es concentrà sobre dos fronts que considerà més importants. Un fou recórrer la sanció de l'Indime i del Consell de Ministres, aconseguint temps després que la multa fos rebaixada a la meitat, o sigui a 20 milions de pessetes. El segon front es situà als tribunals de justícia. La Lactaria Española i el seu Director General, Enric Mercadal, es querellaren primer contra el denunciador inicial, un funcionari de la Direcció General de Sanitat, segons la “Revista Alimentaria” i després contra el Director de la mateixa publicació, Carlos Barras Santos, pel contingut d'un article publicat en aquesta.¹⁵⁰

Segons aquest article publicat per la citada revista en el seu número de juliol -agost d'aquell 1972, que més aviat podríem definir com a monogràfic, titulat “Precisiones sobre el tema de actualidad: el fraude dirigido y el engaño al consumidor-contribuyente.”¹⁵¹, el frau i l'adulteració eren plenament demostrables. L'article detallava la sanció imposada pel Consell de Ministres a La Lactaria Española incidint amb tota mena d'elements que es podien relacionar, fins i tot qüestionava la pròpia actuació de l'administració pública. En aquest escrit s'arribava a dubtar de la

¹⁴⁸ Sanció que aparegué en el B.O.E. el 9 de setembre de 1972. Així mateix a la premsa escrita aparegué novament a l'endemà, per exemple a l'edició de La Vanguardia Española o a Los Sitios. Hemeroteca digital Casa de la Cultura de Girona

¹⁴⁹ Segons consta a l'Acta nº 119 del Llibre nº 2 del Jurat d'Empresa de Vidreres. Cal dir que a la mateixa publicació del B.O.E. on es confirmava la sanció, també eren multades altres empreses lleteres per altres motius irregulars. Apareixia el nom de les empreses sancionades però no especificava clarament el nom de les marques comercials de les mateixes. En canvi no succeïa el mateix en els medis de comunicació, on mostraven la marca però sense una referència expressa, com si havien fet amb les marques Ram i Ona. Publicat el 10 de setembre de 1972 a *La Vanguardia Española*, que deia: “Otras empresas lecheras sancionadas son: “Centrales Lecheras Reunidas de Guipúzcoa S.A”. (Gurelesa) con tres millones de pesetas; Cooperativa de Productores de Leche de Vizcaya (Bayena) con 150.000 pesetas y Don Ricardo Fuster Fuster (Granja Fuster), de Valencia, con 500.000 pesetas.”

¹⁵⁰ A l'Acta nº 119 del Llibre nº 2 del Jurat d'Empresa de Vidreres també es fa esment de les mesures judicials adoptades per l'Empresa, ja que diu literalment: “... al haberse podido localizar el origen de la campaña difamatoria promovida contra La Lactaria Española S. A. y sus filiales, se han tomado las medidas judiciales para interponer las querellas ...”

¹⁵¹ *Revista Alimentaria*. “Precisiones sobre el tema de actualidad. El fraude dirigido y el engaño al consumidor-contribuyente.” Pp. 17-23. Nº Julio-Agosto. 1972.

professionalitat de la làctia, fins i tot qüestionava el títol d'empresa exemplar que havia rebut anys enrere. Així mateix afegia que la sanció encara quedava curta, tenint en compte que aquesta acció fraudulenta es practicava amb instruccions directes de la pròpia empresa des de feia molts mesos.

La querella formulada per La Lactaria i el seu gerent argumentava i presentava diferents elements, els quals fem una síntesi:

“Solicitaba la papeleta de demanda que reconociera el demandado ser autor responsable de dicho artículo y que en el mismo no existía ánimo informativo, sino el de desprestigiar y crear un clima deplorable para la empresa demandante y para el director de la misma ... que debería avenirse a publicar un texto, en lugar por lo menos en lugar tan destacado como el del artículo injurioso, en el que reconociera que carecía de elementos de juicio, ... que se aviniera a no publicar en lo sucesivo referencia alguna a “La Lactaria Española” o a su director, ... y que se aviniera a indemnizar con cinco millones de pesetas a “La Lactaria Española” y con otros cinco millones al señor Mercadal Pomar.”¹⁵²

Els recursos i les demandes continuaren el seu curs i es resolgueren o tancaren temps després. Les posteriors resolucions no podien canviar el nou destí de la Lactaria. Aquesta havia deixat de ser una empresa privada i ja formava part de l'Institut Nacional de Industria, (I.N.I.) Cal destacar i tenir present que, quan la rebaixa de la sanció imposada pel Consell de Ministres fou dictada pel Tribunal Suprem, concretament al juliol de 1976,¹⁵³ la marca Ram i l'establiment de Vidreres ja havien iniciat una nova etapa.

¹⁵² La demanda de la làctia no fou acceptada pel Director de la revista, qui es querellà contra La Lactaria i el seu Gerent per injúries, al·legant alhora que tenia proves de tot el que s'havia publicat. Defensava que les publicacions i llurs acusacions tenien una base plenament contrastada i verídica. Notícia publicada a l'apartat de “Tribunales” a *La Vanguardia Española* el 10 de Novembre de 1972. Hemeroteca digital de *La Vanguardia*.

¹⁵³ El Tribunal Suprem argumentava el següent: “el aguado de la leche que se imputa no puede ser estimado en la cuantía e importancia que se señala, sino que debe reducirse en un cincuenta por ciento para adecuarlo a la realidad que exige una apreciación racional y conjunta de los diferentes medios probatorios ... en cuanto a la imputación de falta de volumen la conclusión aceptada por la Administración merece también grandes reservas, dado que no tiene en cuenta la tolerancia que señala el criterio mantenido por el Ministerio de Agricultura (30 cm³ de para un litro) con base en los errores que se producen en el llenado mecánico empleado por las empresas, en cuyo caso la mayoría de las faltas imputadas con apoyo en las muestras contrastadas estarían amparadas por los márgenes reglamentarios permitidos.” Sentència extreta de *La Vanguardia*, publicat el 9 de juliol de 1976. Hemeroteca digital de *La Vanguardia*.

Tot i que hi ha veus que han minimitzat les conseqüències de la sanció, com fou per exemple Eduard Admetlla en una entrevista al citat programa televisiu “Valor Afegit”, el 2014, cal dir que aquesta jugà un paper més o menys decisiu en la posterior actuació de l’organisme públic. El mateix Eduard Admetlla justificava dita intervenció relacionant-la amb una lluita interna dins l’accionariat de la mateixa empresa, actuant així l’entitat pública per evitar mals irreparables.¹⁵⁴

L’empresa privada havia iniciat una caiguda lliure coincidint amb la multa. L’abril del 1974 el Consell d’Administració de l’Institut Nacional d’Indústria proposava al Govern de l’Estat adquirir una participació majoritària de la lletera. El juny del 1974 s’executà la proposta: l’I.N.I. adquiria el 57.5% de La Lactaria. Anys més tard arribà al 80%, per acabar amb la totalitat.¹⁵⁵ En el grup lleter més gran de l’Estat, Vidreres era una fàbrica més. La vida a l’indústria vidrerenca continuà, i els nous propietaris donaren pas a nous esdeveniments.

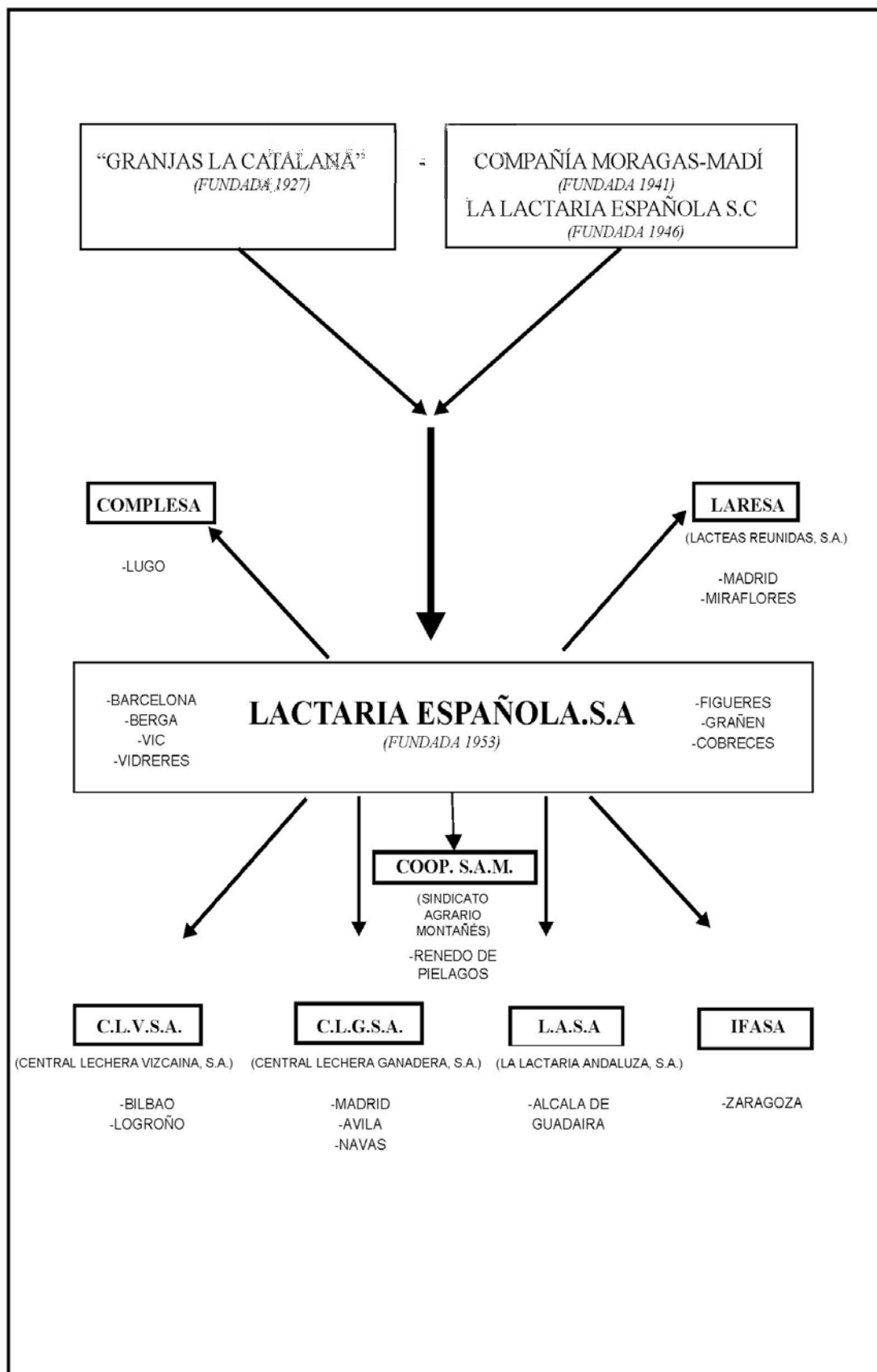
La Lactaria Española dins l’empresa pública. Vidreres la Planta nº 1. Grupo LESA.

La Lactaria Española va pertànyer a l’empresa pública més de 20 anys, però no tot aquest temps va ser vinculada a una sola entitat empresarial o econòmica. Grupo LESA., com passà a anomenar-se i a ser coneguda en el món empresarial, estigué sota l’òrbita de l’INI entre el 1974 i el 1988, passant posteriorment a dependre del monopoli Tabacalera entre 1988 i 1995. La Planta de Vidreres no deixà de ser una més dins la nova escena. Això sí, conservava l’estatus honorífic de ser la nº 1 dins el grup lleter. Com veurem, passat aquest temps dins l’empresa pública, es tornà al món privat. Tot i la pertinença a dues empreses públiques diferents, no farem cap distinció particular dins aquestes. La Ram de Vidreres i la resta d’establiments que formaven

¹⁵⁴ El Sr. Eduard Admetlla fou antic soci de Lactaria Española. Com hem comentat fou entrevistat en el programa televisiu de Televisió de Catalunya (TV3) “Valor Afegit”, emès el 30 d’abril del 2014. El Sr. Admetlla definí la sanció com a una denúncia molt important, però no fou la responsable de l’actuació pública. Cal tenir present que a dita entrevista no exposà el per què de la sanció ministerial. Així mateix, no considerà la multa com la responsable de la intervenció pública, segons ell l’actuació fou una resposta a l’acaparament pretès d’un dels mateixos accionistes, evitant un conseqüent mal per l’empresa i tots els relacionats.

¹⁵⁵ Diversa informació extreta de la premsa: primerament fou publicat el 28 d’abril de 1974 per *La Vanguardia*, així mateix també el 5 de juny executant la primera adquisició. *Los Sitios* ho publicà el 8 de juny. El següent percentatge aparegué el 5 de gener de 1982, aquest cop ho exemplifica el *Noticiero Universal*. També apareix aquesta última participació en la revista *Boletín Ram* nº14. Desembre de 1982.

Organigrama: Orígen i fundació del Grup “La Lactaria Española S.A.”

LESA, tot i viure sorts diferents en algun moment, no van experimentar cap canvi substancial amb el canvi de direcció de l'empresa.

D'aquesta etapa, es poden destacar esdeveniments importants, tant a nivell general del Grup LESA, com a individual de l'establiment vidrerenc. I serà referent a aquest primer on ens fixarem principalment, donada la generalització de tota la informació obtinguda, sense oblidar-nos del segon, protagonista principal del treball.

Abans de centrar-nos plenament en aquest període de temps cal tenir en compte un fet que s'inicià sota mans privades i que es finalitzà ja en temps públics. Es tracta d'un fet prou important, situat a cavall entre els dos períodes, que, analitzat a posteriori, es pot veure que va jugar un paper destacat. En aquests anys protagonistes, a la fàbrica de Vidreres s'estaven portant a terme canvis, uns interessants projectes d'ampliació i modernització de les instal·lacions. Es tractava de la col·locació de noves línees d'envasament, amb unitats de producció d'un sol us i sense retorn, els coneguts "tetra brik"¹⁵⁶. La Planta de Vidreres passava a ser especialitzada amb l'envasament de llet, més del que ja era. Aquestes noves instal·lacions foren inaugurades al Juliol de 1975 pel President del Consell d'Administració Fernando Abril Martorell, ja sota l'òrbita pública de l'Institut Nacional d'Indústria.¹⁵⁷ Els actes casualment coincidiren amb el 25é. aniversari de l'establiment vidrerenc.

La relació entre el Grup lleter de La Lactaria i les dues empreses públiques seguí un camí força semblant. En tots dos casos els inicis tingueren un marcat caràcter optimista. Hi havia expectatives de futur, es respirava una situació i un ambient favorable, propici pels canvis; així, per exemple, segons l'entrevista publicada a la revista Aral al primer President de Lactaria a l'INI,¹⁵⁸ el ja citat Fernando Abril definia la compra i la situació com a una oportunitat única per millorar i transformar el sector lleter. Els canvis havien de significar la modernització del sector tan industrial com ramader del moment, i anirien dirigits principalment vers una millora en la qualitat del producte.

¹⁵⁶ Apareix per primer cop a l'Acta nº 123 del Llibre nº 2 del Jurat d'Empresa de Vidreres, en sessió Ordinària del 22 de gener de 1973.

¹⁵⁷ A dita fita assistiren no solsament la resta de components del Consell directiu com el President Honorari el Sr. Fernando Moragas Elías, o el Vicepresident Sr. Enrique Mercadal Pomar, sinó també les màximes autoritats polítiques de la província de Girona, així es presentaren el Governador Civil i el Jefe Provincial del Movimiento de Gerona. Així mateix també assistiren a l'acte les diferents autoritats públiques de Vidreres i de municipis veïns, com també diferents representants sindicals. La notícia fou publicada a tots els medis escrits, com ara per exemple a *La Vanguardia Española* el 17 de Juliol de 1975. Hemeroteca digital de *La Vanguardia*.

¹⁵⁸ *Revista ARAL. Semanario de Artículos Alimenticios y Bebidas*. "La Lactaria Española: hacia una política de calidad para el consumidor." Pàgs. 23 - 26. Març 1976.

Igualment, les primeres paraules dels dirigents de Tabacalera un cop van efectuar la compra del *holding* alimentari de l'INI van ser plenes de valoracions positives, així com d'interessants plans de futur. Però també cal tenir en compte que algun dels raonaments que justificaven aquella operació, deixen entreveure una altra mena d'opinions., menys optimistes, més realistes i plenament intervencionistes: “Nos vimos obligados a ello, porque el interés de las multinacionales por entrar en el campo de la distribución y de la alimentación en España estaba haciendo subir los precios de las empresas a pasos agigantados.”¹⁵⁹ L'operació es produí al 1988 i tingué un cost de 15.000 milions de pessetes.

El pas dels anys i els resultats econòmics de l'empresa van fer que aquelles primeres intencions positives anessin canviant, tant a l'INI com a Tabacalera. Al llarg d'aquests anys, LESA anà presentant uns resultats on predominaren els números vermells, més negatius que no pas positius. Continuà una tendència iniciada pocs anys abans de ser intervinguda, tot i que semblava que el canvi de titularitat havia fet tornar els números verds. Així per exemple els resultats entre 1975 i 1979, últim any del citat Fernando Abril com a President de la societat foren esperançadors.¹⁶⁰ Una situació que no s'acabà de revertir.

Les contínues injeccions dineràries comportaren estudis i plans d'acció de tota mena per intentar solucionar el problema. Les reestructuracions de l'empresa per part dels propietaris formaren part d'aquest mateix propòsit. El sanejament de les balances era el principal objectiu, com proposà per exemple l'INI el 1984 quan, després de 700 milions de pessetes de pèrdues consolidades durant l'exercici de 1983 exposà un pla d'acció per revertir la situació. Segons el President de llavors, José María Isla, el procediment d'acció s'havia de concretar en tres etapes; “Una primera, que es de saneamiento, y que es en la que nos encontramos actualmente. Una segunda etapa que será de consolidación y tendrá lugar en el último trimestre de 1984. Y la tercera se

¹⁵⁹ Comentari extret d'una entrevista al President de Tabacalera, Miguel A. Valle-Inclán. Pertany a la *Revista Actualidad Económica*. “Tabacalera vuelve a fumar.” Pàgs. 24 – 30. Madrid. 1989. Cal tenir present que les entrevistes als diferents Presidents de Tabacalera eren freqüents. El que ens interessa a nosaltres és que a totes elles la referència a La Lactaria sempre era present.

¹⁶⁰ El 13 de Juliol de 1980 el diari *La Vanguardia* en el seu apartat “Sismograma Económico” publicava la dada de 550 milions de pessetes positius de cash-flow a l'exercici de 1979. Aquest fou l'últim exercici sota la direcció del Sr. Fernando Abril, un dels consellers successor fou el Sr. Vicente Costa, ja vinculat a la direcció de l'empresa però dins els serveis jurídics, també hi formà part el Sr. Joaquín I. Moragas, fill del president-fundador de La Lactaria Fernando Moragas. També el diari *El País* publicava el 8 d'agost de 1980 els diferents resultats econòmics dels primers anys de La Lactaria sota ordres de l'INI. Tots ells positius: 74,6 milions de pessetes el 1975, 2 milions el 1976, 58,5 milions el 1977, 64,9 milions el 1978 i 119 milions el 1979.

desarrollará a lo largo de 1985 y siguientes, que podemos calificar como etapa de desarrollo.”¹⁶¹

Aquest pla d'acció afectava de ple la fàbrica de Vidreres que, junt a la de Lugo i Santander, havien de concentrar la producció de llets de llarga durada. Es proposava la centralització productiva allà on es trobaven les zones de major producció ramadera, i aquest element definia la filosofia de sanejament de l'empresa. Aquestes tres plantes envasadores havien de ser els pilars industrials del Grup. La resta de plantes van corre sorts diferents, si bé totes elles es van veure afectades, amb diferents graus, dins el mateix pla: havien de dedicar-se bàsicament a l'elaboració de derivats i productes frescos, i serien centres logístics de distribució dels diferents productes elaborats per l'empresa. Dins aquest grup també s'englobaven les que treballaven amb envàs de plàstic, les conegudes com a torres de plàstic, les quals van patir la seva particular reestructuració. Dels quatre centres existents va tancar portes el situat a Alcorcón, província de Madrid, deixant en funcionament un altre que es trobava a la mateixa capital, un segon a Granyén (Osca) i un tercer situat al centre de Santander citat anteriorment. Així mateix, calia tenir en compte, entre les productors amb plàstic, un altre element que avalava la seva pròpia existència: la distància amb el mercat, tant de consum com productiu. El centre de Madrid es dedicava bàsicament a envasar llets fresques i pasteuritzades i els de Granyén i Santander amb productes esterilitzats. El primer amb un producte fresc, proper al mercat, amb caducitats curtes i les dues segones amb caducitats de llarga durada i més proper a zones ramaderes.

L'objectiu d'aquestes primeres mesures impulsades per l'INI fou, en primer lloc, trobar un equilibri en els resultats econòmics al llarg del 1984, per passar seguidament a aconseguir uns resultats rentables i determinants per l'exercici de 1985. Però la realitat no fou aquesta, les pèrdues i els balanços negatius de l'empresa continuaren, i fins i tot s'incrementaren.

Tot i els canvis i retocs adaptats per l'INI, l'estructura dels costos de La Lactaria encara era molt deficitària, i continuava a la mateixa línia que anys enrera, quan fou adquirida per l'entramat públic. Tot i la desena d'anys que havien transcorregut, no diferia gaire de l'exposició que argumentaren llavors Barciela, López i Melgarejo en l'article conjunt comentat anteriorment, on llegim el següent: “Aunque la empresa tenía unos gastos en materias primas y servicios menores que los del

¹⁶¹ Informació de *Fomento de la Producción*. “El cash flow de La Lactaria Española alcanzará los mil millones de pesetas en el ejercicio de 1984”. Barcelona. 15 de abril de 1984.

subsector, lo que le permitía generar mayor valor añadido, tenía una productividad menor debido sobre todo al exceso de plantilla, lo que derivaba en considerables costes de personal y disminuía el excedente potencial y, por lo tanto la rentabilidad de la sociedad.”¹⁶²

La veritable realitat es donava a conèixer a principi de cada any. Els diferents plans que s’adoptaren no funcionaren; les pèrdues i els balanços negatius de l’empresa no van desaparèixer.¹⁶³

Quadre n° 25: Resultats econòmics de LESA entre 1986-1995.

Any	Valor ventes fi d’any	Resultat
1986	30.090	- 1.453
1987	32.200	- 684
1988	31.890	- 3.175
1989	31.560	- 2.769
1990	30.880	-5.307
1991	33.620	-1.340
1992	35.490	+ 100
1993	35.470	- 420
1994	35.160	- 410
1995 (*)	35.000	- 1.500

(*) Estimació.

Les solucions que adoptà l’INI per adreçar la situació no funcionaren i amb poc temps revertiren en noves mesures. L’entitat pública posava en venda la lletera.

Feliciano Baratech, analista econòmic de La Vanguardia, va escriure en un dels seus articles: “... La Lactaria perdió dinero a capazos, hasta que el INI se hartó de sufragar los quebrantos y adoptó el sabio acuerdo de desprenderse de la compañía.” Cal dir però que l’anàlisi del mateix Baratech anava més enllà, definint la situació com

¹⁶² Carlos Barciela López, María Inmaculada López Ortiz i Joaquín Melgarejo Moreno. (2004). “La intervención del estado en la industria alimentaria durante el franquismo”, *Revista de Historia Industrial*. N° 25. Universidad de Alicante.

¹⁶³ Elaboració pròpia del quadre amb dades representatives de les dues empreses públiques, INI i Tabacalera. Dades extretes de diferents fonts, destacar les publicades a *La Vanguardia* el 17 de Desembre de 1995, pàg. 83 dins l’article de Feliciano Baratech. “Sismógrafo Económico”. “Ram y el estado lechero”. També pertanyen a diferents números de les revistes *Alimarket* i *Actualidad Económica*, així com d’altres publicacions informatives.

un problema enquistat i denunciant que la responsabilitat de l'empresa estés a mans de persones inexpertes: "... Fernando Abril Martorell duró poco. Le sucedieron otros personajes fugaces que tampoco tenían la menor idea del negocio lácteo. Llegó a nombrarse un presidente nuevo cada año o año y medio, extraño récord sin precedentes en los anales mercantiles del país."¹⁶⁴

La venda o privatització de La Lactaria no fou un tema que sorgí de sobte, resultat dels creixents registres negatius. La possibilitat de vendre o privatitzar LESA aparegué al poc temps de ser adquirida pel propi INI. No hi hagué cap cercle social, econòmic o polític important on no es debatés què s'havia de fer amb la lletera i les possibles repercussions que podien derivar. Un exemple interessant el trobem en l'àmbit polític i sindical, on es van valorar les probabilitats i les repercussions globals de la possible venda. També els medis de comunicació informaren amb detall. També els cercles més propers a la mateixa indústria es manifestaren i fins i tot la pròpia competència es posicionava davant un fet que arribaren a considerar positiu.

Tot i les intencions de futur argumentades pels diferents presidents i caps de la pròpia empresa, de les inversions i reestructuracions o plans d'acció vers La Lactaria, sempre es tingué present una possible venda o privatització. Cal valorar i tenir en compte que a les instal·lacions fabrils com Vidreres, aquesta situació arribà a convertir-se en un murmurí crònic, en segons quins moments fins i tot angoixant. Aquesta incertesa que no va desaparèixer ni amb la compra per part de Tabacalera. Tampoc existí un cop d'efecte amb el canvi de propietaris ja que, com veurem, al poc temps de ser adquirida pels tabaquers, ja tenia el rètol de "es ven".¹⁶⁵

¹⁶⁴ *La Vanguardia* publicà aquest article el 30 de novembre de 1996. En aquest, el mateix Feliciano Baratech feia referència expressa a un article seu escrit amb anterioritat, publicat al mateix diari el 22 de juliol de 1990. En aquell ens citava i relacionava els que foren els màxims responsables de l'empresa sota l'òrbita de l'INI. Algun d'ells no estigueren ni el temps suficient per conèixer la Planta de Vidreres. Feliciano Baratech relacinà els següents personatges després del mandat de Fernando Abril; "... tomaron el relevo Evaristo Marcos, Esteban Artacho, Vicente Albert, José M^a. Isla, Sergio Pinole, Francisco Moreno, José Martínez de Genique y otras figuras fugaces." Informació de l'hemeroteca digital de la Casa de la Cultura de Girona.

¹⁶⁵ La compra per part de Tabacalera no va ser vista com un fet dinamitzador en el si de la plantilla de l'empresa, més aviat va ser considerada com un pas enrere. Des de diferents sectors socials de l'empresa es valorava com una operació on es preparava la definitiva liquidació. Les diferents notícies publicades a la premsa, acompanyades de declaracions per part d'alts dirigents ajudaven a no creure amb solucions positives. L'anunci de posar La Lactaria en venda, pocs mesos després d'haver-la adquirit era un element de desconfiança, fins i tot amb un possible comprador. En aquesta mateixa notícia s'afirmava que Tabacalera s'havia vist obligada a comprar La Lactaria: "Tabacalera ya está en busca de un comprador para Lactaria Española, la compañía láctea que se vio obligada a adquirir con el resto de Endiasa, al INI." Notícia que aparegué el 5 d'Octubre de 1989 a la publicació *Diario 16*

Si la qüestió de la lletera va tenir un seguiment destacat en el món de la política fou en part per la pertinença de LESA al conglomerat públic de l'INI, i posteriorment a Tabacalera. Fou a l'estiu de 1980, cinc anys després de ser intervinguda, quan arribà el debat sobre la situació de La Lactaria al Congrés dels Diputats. El sis d'agost el diputat del PSUC Antoni Montserrat Solé exposava el desacord del seu partit i grup en la pretensió de vendre La Lactaria: “Estamos en desacuerdo con la pretendida venta de La Lactaria no solamente porque no creemos que la función estatal deba ser de apaga fuegos y refluotación de empresas privadas que retornan al sector público después, sino que fundamentalmente ha de cumplir una función propia, no subsidiaria ni subordinada.”¹⁶⁶ També afegí en la seva intervenció que aquella operació podia fer-se efectiva properament; “... durante este mes de agosto, aprovechando las vacaciones políticas parlamentarias la disminución de la atención pública y las propias vacaciones de los trabajadores.”¹⁶⁷

Un segon exemple on es reflectí aquesta inquietud en l'àmbit de la política fou protagonitzat pel Grup Parlamentari Comunista, llavors compost pel PCE. i pel propi PSUC. Els representants comunistes Marcelino Camacho Abad i Jordi Solé Tura sol·licitaren a la Mesa del Congrés dels Diputats la tramitació d'unes preguntes escrites on es feia referència directa a la possible privatització de La Lactaria, esperant una resposta oral de la Comissió del Congrés que correspongués.¹⁶⁸

Les dues preguntes que es formularen, després d'un redactat on s'exposava la situació actual de la lletera, foren les següents: “ ¿Cuál es la política que va a adoptar el Ministerio de Industria de cara a la Empresa LA LACTARIA ESPAÑOLA S.A.? ¿Se va a mantener o no el actual nivel de participación del I.N.I. en la misma? ”¹⁶⁹

Aquests dos exemples poden servir per valorar o interpretar fins a quin punt podia interessar La Lactaria al mateix Institut públic. Uns exercicis econòmics positius donaren peu a especulacions reals de venda. Cal tenir en compte un detall sobre les intervencions al Congrés dels Diputats: la majoria d'aquestes foren protagonitzades pel Grup Parlamentari Comunista. Així mateix, segons es pot desprendre a les seves

¹⁶⁶ Notícia publicada el 7 d'agost de 1980 a *La Vanguardia*. Extreta de la premsa digitalitzada a “hemeroteca.lavanguardia.com”.

¹⁶⁷ Notícia publicada el 8 d'agost de 1980 al diari *El País*. Extreta de la premsa digitalitzada a “elpais.com”.

¹⁶⁸ La tramitació de preguntes escrites amb respostes orals es trobava regulat en el Reglament Provisional del Congrés dels Diputats del 26 d'Octubre de 1977.

¹⁶⁹ Preguntes tramitades al Congrés dels Diputats pel Grup Parlamentari Comunista. Registrada el 5 de Setembre de 1980 amb l'entrada 5237.

manifestacions, el principal argument d'actuació era la defensa dels 2.750 llocs de treball repartits en els 18 centres existents per tot l'Estat.

Tampoc no podem obviar i relacionar el costat sindical a dita defensa política. Els representants sindicals dels treballadors de LESA eren majoritàriament afiliats a la secció alimentària de Comissions Obreres, braç sindical lligat al Grup Comunista.¹⁷⁰ No fou doncs anecdòtic o casual que el mateix Marcelino Camacho visités les instal·lacions de la fàbrica de Vidreres al març de 1985, llavors com a secretari general de CC.OO.¹⁷¹

Les reaccions i observacions del món de la política no es van concentrar exclusivament al parlament de l'Estat. És cert que en aquest escenari foren nombroses les intervencions i al·lusions referents a la lletera, però sempre en un sentit estatal i de conjunt empresarial. El debat polític es perllongà en el temps fins que s'executà la definitiva venda el 1995, retornant novament al món privat. També cal citar altres àmbits polítics on s'exemplificà aquesta preocupació. Ens situarem en un nivell més local i individualitzat. Davant el que succeïa i es comentava a la fàbrica de Vidreres, l'Ajuntament del municipi reaccionà i mostrà inquietud en diverses ocasions. Podem dir que aquestes coincidiren a mida que es produïen les diferents reestructuracions a la fàbrica situada al municipi. Cal tenir en compte que La Lactaria era l'empresa més gran del poble i en ella hi treballava un nombre important de veïns. La continua pèrdua de llocs de treball i la creixent intranquil·litat de molts treballadors i residents comportà un marcat interès institucional pel que succeïa.

Tal com hem citat anteriorment, les direccions de l'INI i Tabacalera portaren a terme alguns canvis en la societat lletera. Algunes d'aquestes modificacions afectaren tots els sectors interns de la mateixa, tant a nivell estructural, organitzatiu, com

¹⁷⁰ Resulten representatives les eleccions sindicals celebrades a la Planta de Barcelona al Novembre de 1982. Del total de 17 representants possibles a escollir, 12 foren de CC.OO., 3 Independents i 2 d'UGT. Acta global d'escrutini per a membres del Comitè d'empresa de més de 250 treballadors. Generalitat de Catalunya. Departament de Treball. Cal tenir en compte que algunes de les persones escollides en aquestes eleccions sindicals, ja formaven part dels comitès d'empresa existents amb anterioritat a aquesta data, tal i com es pot observar a la primera acta de la primera reunió del "Comité Intercentros" celebrada a Barcelona el 9 de Desembre de 1981. Dels onze representants socials assistents a dita reunió, quatre pertanyien a la Planta de Barcelona, desl quals tres pertanyien al sindicat de CC.OO. i un era Independent. Acta n°1 dins el Llibre 4 del Jurat d'Empresa i Comitè d'Empresa de l'actual Vidreres Llet. S.L.

Novament a les eleccions sindicals de 1986 portades a terme a tot el grup d'establiments a Catalunya, CC.OO. fou el grup sindical que va rebre més vots. *El Periódico* ho destacava així: "Lactaria Española fue la primera empresa importante en celebrar elecciones. De los 35 representantes que se eligieron 31 son de CCOO, 3 de UGT y 1 no está afiliado." Publicació del 2 d'Octubre de 1986.

¹⁷¹ Informació que apareix a tots els medis escrits del moment. Així mateix, també apareix publicat a la revista de Vidreres, amb una il·lustració inclosa. "El Rec Clar". Núm. 10, Juliol 2000.

productiu, entre d'altres. Els seus efectes a la fàbrica de Vidreres tingueren un component marcadament humà, tot i que també es materialitzaren altres tipus de canvis. L'inici de la reestructuració a la Planta de Vidreres començà poc abans del primer pla de l'INI, datat l'any 1984. La pèrdua continuada de llocs de treball, tot i que la majoria eren baixes voluntàries incentivades i prejubilacions, propicià una alarma creixent en el sí de la plantilla. La inquietud la propicià el mateix Comitè d'Empresa de la lletera adreçant-se al Consistori demanant una reunió, on s'exposaria la situació existent al centre vidrerenc. Així mateix, en aquesta trobada els representants dels treballadors demanaren una implicació oficial al Consistori, que permetés si més no una ajuda interlocutòria per esvaïr incerteses.¹⁷²

L'Ajuntament de Vidreres a través d'una sessió de la Comissió Municipal Permanent certificà la seva preocupació. Es decidí portar a terme les accions que estiguessin al seu abast. En la reunió s'adoptà el següent acord, adreçat a la Presidència de La Lactaria:

“ Manifestar a D. José María Isla, Presidente del Consejo de Administración de La Lactaria Española S.A., la preocupación por la pérdida de 30 puestos de trabajo en la Factoría de Vidreres y al mismo tiempo poner en su conocimiento que el Ayuntamiento está dispuesto a colaborar dentro de sus posibilidades en cualquier medida encaminada a una posible solución de este problema que afecta a los puestos de trabajo del municipio.”¹⁷³

Un segon exemple d'implicació municipal es produí tres anys després, al 1987. Novament el Comitè d'Empresa es posà en contacte amb els representants de la Vila per exposar la situació d'incertesa en que es trobaven tots els components de la plantilla. Aquest cop fins la comunicació anava acompanyada d'un redactat on s'exposava quina era la situació, en un text que fou signat per la majoria dels treballadors de l'empresa. La Corporació Municipal, atès l'escrit formulat i debatuda la qüestió en sessió extraordinària en Ple, acordà portar a terme les gestions oportunes

¹⁷² Els representants dels treballadors de l'establiment vidrerenc i els del Consistori municipal es trobaren en diverses ocasions. Una de les primeres reunions es troba registrada amb data 20 de Febrer de 1984 al Registre General amb el nº 316. Així mateix fou signada pel President de la Comissió Municipal de Participació Ciutadana, el Sr. Ramon Garriga. Dins la signatura Entrades i sortides de Correspondència de l'Ajuntament de Vidreres anteriors a l'any 1990. Arxiu de l'Ajuntament de Vidreres. Llibre C. S. 2.

¹⁷³ Acord signat per l'Alcalde de la Vila el 24 de Febrer de 1984. Dins la signatura Entrades i sortides de Correspondència de l'Ajuntament de Vidreres anteriors a l'any 1990, Registre General, nº 357. Arxiu de l'Ajuntament de Vidreres. Llibre C. S. 2.

per aconseguir una entrevista amb el Director General de l'organisme propietari, o sigui l'INI.¹⁷⁴ Aquesta trobada no fou possible realitzar-la finalment, però si s'aconseguí amb el President de LESA, un representant que havia de ser prou vàlid per aclarir tota mena de dubtes sobre el tema en qüestió.

El Consistori vidrerenc un cop tingué lligada la trobada s'adreçà per correspondència al President del Comitè d'Empresa i al Director de la Planta de La Lactaria de Vidreres al Novembre de 1987. Al mateix temps que informava a tots dos de la futura reunió també els entregava una còpia dels escrits que anaven adreçats al President de LESA, llavors Francisco Moreno. Així mateix, l'alcaldia els donava a conèixer les novetats que havia obtingut verbalment referent al present i futur de la fàbrica de Vidreres. Les gestions realitzades per portar a terme aquesta entrevista desvetllaren de manera no oficial cap a on s'encaminava el futur de la Planta de Vidreres: "... la Planta gironina es dedicaria únicament a la fabricació, deixant de banda el transport i la comercialització. Les raons abduïdes són únicament de rendibilitat de la mateixa Empresa."¹⁷⁵ Tot i la no oficialitat de dit comentari, el futur l'omplí d'encert i veracitat: l'establiment vidrerenc s'especialitzà únicament en tasques productives.

Les reestructuracions portades a terme per l'INI primer i per Tabacalera després es portaren a terme a tots els establiments de la lletera. Totes les propietats de La Lactaria van patir canvis importants, tant si eren plantes productives, comercials o administratives. Amb menys de vint anys La Lactaria va viure contínues modificacions, sempre amb continguts austers i relacionats a les retallades socials i laborals. Els resultats desitjats no foren els esperats. Com hem vist anteriorment, els exercicis quasi sempre es tancaven amb valors més aviat negatius. Es tractaren de canvis que van comportar bàsicament una disminució i una reducció del seu potencial industrial i econòmic existent inicialment; així mateix també es va veure molt afectat el seu contingent humà i laboral. Tot plegat per haver d'arribar a una solució que podia

¹⁷⁴ El Ple en sessió extraordinària es celebrà el 8 de Maig de 1987. L'opció que es presentà en l'ordre del dia sobre la realització d'una reunió amb els màxims responsables de la lletera fou acceptada de forma unànime, aprovada pels onze representants municipals. En canvi, la proposta de que fos en companyia d'un representant dels treballadors no fou acceptada. Dins Annexes, Document 58 reproduïm l'escrit formulat pel Comitè d'Empresa de Vidreres. Dins la signatura Entrades i sortides de Correspondència de l'Ajuntament de Vidreres anteriors a l'any 1990, Registre General, nº 1134, amb data de 2 de Juny de 1987. Arxiu de l'Ajuntament de Vidreres. Llibre C. S. 2.

¹⁷⁵ Totes les comunicacions referides dins la signatura Entrades i sortides de Correspondència de l'Ajuntament de Vidreres anteriors a l'any 1990, Registre General, nº 2103, 2104 i 2102 amb l'ordre respectiu, amb data de 17 de Novembre de 1987. Arxiu de l'Ajuntament de Vidreres. Llibre C. S. 2.

resultar la pitjor de totes: dividir el grup per així facilitar la seva venda. Aquesta solució podia resultar còmode i pràctica per als dirigents, però era la més dolorosa per aquells que fornien les instal·lacions fabrils.

Els canvis més coneguts i amb major ressò social foren els que es produïren en els grans centres productius, els situats a les grans ciutats de l'Estat, com foren per exemple els casos dels tancaments de les Plantes de Barcelona i Alcorcón (Madrid) entre 1989 i 1990.¹⁷⁶ També resultà destacable que després que es centralitzessin les oficines i la seu social a Madrid, provinents de Barcelona des de l'any 1982, aquestes últimes es venguessin a la coneguda entitat francesa Bouygues, amb intencions de construir espais comercials.¹⁷⁷ Així mateix també es va despendre de la fàbrica també definida i galardonada com “exemplar” en el seu moment, que es construï a la localitat de Grañén (Osca), i que es va vendre el maig del 1988 a Industrias Lecheras Pirenáicas S.A., empresa vinculada a l'empresari local J. Monforte.¹⁷⁸ Cal citar igualment que anys abans ja s'havia fet el mateix amb el centre de recollides que havia d'abastir-la, el situat al Pirineu lleidetà, el del municipi de Sort. La Planta del Pallars va ser de les primeres en ser liquidades. Aquest primer exemple es produí en un període molt incipient i podia estar relacionat amb altres factors, ja fossin organitzatius o econòmics, de l'empresa que no entrarem a valorar. El cert fou que el petit establiment del Pallars, on hi havia instal·lat un centre de recollides, es va vendre el 1975 a Lleteries de la Seu d'Urgell.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Dada extreta de diferents fonts, entre aquestes la del Diari Expansión que ho publicà l'11 de Novembre de 1990. El cas de la Planta de Barcelona va resultar el més important de tots donat que es tractava d'un emplaçament immillorable i amb unes instal·lacions on s'elaboraven tot tipus de productes i derivats. No podem oblidar com es definí quan fou inaugurada, es tractava d'una gran fàbrica. El que fos més o menys rentable econòmicament tindria molt a veure per prendre la decisió, però cal tenir en compte un element que molts antics treballadors han argumentat en dita mesura, la celebració dels Jocs Olímpics de Barcelona l'any 1992. Aquest esdeveniment va propiciar que només quedés la xemeneia en el solar on es trobava l'antiga fàbrica, la resta es convertí amb edificacions d'habitatges i serveis al voltant de la vila olímpica.

¹⁷⁷ Operació publicada a *El País* el 2 de Març de 1990. Aquesta informació xifrava la venda amb 2.000 milions de pessetes, així mateix incloïa les instal·lacions industrials existents. Segons la mateixa informació els ingressos per la venda havien de “tapar part del forat econòmic de l'empresa”.

¹⁷⁸ Una de les primeres publicacions que va fer ressò de la notícia fou el Diari del Altoaragón el 28 d'Abril de 1988.

¹⁷⁹ Dada extreta dels treballs de Manel Gimeno Llardén i Llätzer Sibís Goset, (2006), *Un segle i mig de botigues i indústries de Sort*, publicat per l'Ajuntament de Sort, així com del de Laia Prat Urbà, (2010) *La “Comprativa” (La Cooperativa Lletera de Pallars)*, dirigit per Rosa Colom i Eduard Griñó. Sort. Com a element curiós citar que aquest establiment inicialment havia estat adquirit a la citada Industrias Lecheras Pirenáicas, anys abans.

Com a element curiós citar que aquest establiment inicialment havia estat adquirit a la citada Industrias Lecheras Pirenáicas, anys abans.

Tampoc podem deixar de citar els canvis ocasionats a d'altres centres, com foren els tancaments o ventes d'establiments al llarg dels anys 80, com els de Sabadell, Berga o Figueres. Aquest darrer tancà al 1991 després de cedir l'explotació econòmica i comercial a una segona empresa, Lácteas Ampurdán S.A. el 1984.¹⁸⁰

Tots aquests tancaments o canvis a les diferents plantes o sucursals de l'empresa es portaren a terme sota l'esmentada necessitat de sanejar l'entitat i fer-la solvent. Unes operacions que també es feien per fer atractiva l'empresa de cara a la seva venda, com veurem seguidament. Un fet inevitable i molt important d'aquestes reestructuracions fou la destrucció i reducció de molts llocs de treball. Cal recordar, que C. Barciela, M^a. I. López i J. Melgarejo ja argumentaren que l'alt nombre d'operaris i tècnics en plantilla dificultaven plenament la solvència econòmica. El cert és que des dels anys de l'adquisició fins al 1980 el nombre de treballadors encara havia augmentat més, fruit de les diferents assimilacions i absorcions d'altres empreses lleteres amb dificultats.¹⁸¹ Llavors es cercaven unes solucions més creatives, tot i el possible fracàs.

L'estratègia empresarial canvià coincidint amb el canvi de dècada. L'empresa tabaquera decidí que necessitava desprendre's de la lletera. Dels 2.956 treballadors que figuraven a la plantilla de tot el Grup Lesa durant l'exercici econòmic de 1980 es passà a 773 empleats a 31 de desembre de 1993.¹⁸² Amb tretze anys es restaren 2.183 llocs de treball de la plantilla. Una referència intermèdia la trobem a finals de 1988. La plantilla llavors, ja només era formada per 1.361 persones.¹⁸³

¹⁸⁰ Lácteas Ampurdán S.A. fou una empresa de distribució de productes làctics creada al 1984 pel mateix director comercial de LESA, en aquells moments ostentava el càrrec el Sr. Guillermo Pintos. Aquesta nova empresa operava comercialment amb els productes de la marca Ram, i alhora tenia com a seu logística l'edifici que havia estat construït per la mateixa Lactaria a la ciutat de Figueres. Edifici que originàriament havia estat un centre de recollides i que alhora va arribat a funcionar com a centre d'envasament. Així mateix, aquesta empresa comptava amb els mateixos empleats que llavors havien format la plantilla de La Lactaria figuerenca. Al 1991 ja amb denominació canviada a Lácteas Empordà S.A. deixà l'activitat econòmica, no sense problemes, donat que els empleats acomiadats van demandar l'empresa.

¹⁸¹ Carlos Barciela López, María Inmaculada López Ortiz i Joaquín Melgarejo Moreno. (2004). "La intervención del estado en la industria alimentaria durante el franquismo", dins *Revista de Historia Industrial*. N° 25. Universidad de Alicante.

¹⁸² Totes dues dades són extreptes de fonts completament diferents. La primera correspon a la inclòs, que correspon a la "Memoria correspondiente a los ejercicios anuales terminados el 31 de diciembre de 1993 y 1992" de La Lactaria Española S.A. Documentació consultada a les dependències de l'actual Vidreres Llet S.L.

¹⁸³ Amb aquesta plantilla es portaren a terme diferents intents de venda, així com a plans de prejubilacions i acomiadaments incentivats. Recordem que en els cursos següents es tancaren les fàbriques de Barcelona i Madrid, significat una reducció d'empleats molt important. En els Annexes, Document 59 reproduïm unes piràmides d'edat on es mostren les edats de tota la plantilla en aquells moments, concretament corresponen a la data de 31 de desembre de 1988.

Quadre nº 26: Distribució del personal anys 1992 i 1993.

	1992	1993
Directius	6	6
Tècnics	133	133
Administratius	108	108
Comercials	37	38
Operaris	368	381
Subalterns	17	14
Eventuals	111	93
Totals	780	773

Com hem dit, un element que acompanyà tots els canvis viscuts fou la intenció de vendre el Grup. A molts indrets de l'empresa sempre es pensà que la reestructuració de la companyia havia de facilitar i culminar amb la venda. Poc després de ser adquirida tan per l'INI. com per Tabacalera van intentar en moltes ocasions vendre la lletera. Els intents de passar-ho novament a mans privades no hi faltaren, fins i tot existí un cas amb retorn quan ja estava tot fet i pactat.¹⁸⁴ Tal i com es pot veure a continuació en el quadre nº 27, els pretendents o interessats al llarg d'aquests anys no hi faltaren.

El 1995 s'aconseguí finalment signar la venda de La Lactaria. Tabacalera, després de rebre el consentiment del Ministeri d'Agricultura, va haver d'esquarterar el que quedava del Grup LESA per poder-ho vendre. Aquesta divisió, oficialment

En aquestes piràmides d'edat es mostren el nombre de treballadors i l'edat corresponent d'aquests. Un primer gràfic exemplifica la Planta de Vidreres i el segon representa el conjunt de tots els establiments de La Lactaria. Tots dos s'enmarquen en un sentit informatiu, dins els plans i estudis de sanejament de l'empresa. Aquestes representacions gràfiques no foren les úniques. Així, a totes les Plantes i centres propis s'elaboraren gràfics similars que acompanyaven informes documentals sobre l'evolució econòmica de l'empresa, dins l'exercici en qüestió. Cal tenir present que aquests gràfics són reproduccions. Documentació i gràfics adjuntats als Llibres d'Actes de la Planta de Vidreres, sense classificació específica.

¹⁸⁴ La venda del 51% de La Lactaria a l'empresa francesa ULN (Union Latière Normande) i Copagro es donava per fet a finals del 1991, passant a ser el 100 % tres anys després. Cal detallar que en aquells moments aquesta entitat francesa era propietària total o parcial d'altres lleteres espanyoles, com eren Celbasa-Ato, Larsa i Unión Quesera Manchega i que amb la compra de LESA passaria a ser el líder del sector làctic espanyol. L'empresa ULN es veure obligada a trencar un preacord amb Tabacalera als primers mesos del 1992. Es tirava enrere en les intencions d'adquirir LESA donades les pèrdues presentades de l'exercici del 1991. Els bancs francesos, creditors de l'empresa gal·la, van precipitar la marxa enrere en la compra de Lactaria, els números no ho permetien. En aquest preacord també es tenia en compte que fins i tot el Ministre d'Agricultura havia donat l'autorització per l'operació. L'adquisició de La Lactaria era ben vista per les autoritats estatals, fins i tot es confiava en que fos dita entitat l'encarregada en la reorganització del sector lleter espanyol.

atribuïda a l'entitat compradora, generava moltes incerteses.¹⁸⁵ L'acord en la transacció en qüestió no es podia contemplar amb un sol comprador i menys amb les condicions econòmiques dels interessats.

Quadre nº 27: Relació d'intents de venda de LESA.¹⁸⁶

Grup empresarial o entitat interessada.	Any	Grup o planta que interessa.	Propietari	Medi on es publicà la notícia (entre d'altres).
1. Clesa-Letona	1980	Grup Lesa	INI	La Vanguardia (13-7-1980)
2. J. Monforte	1988	Grañén (Osca)	INI	Heraldo de Aragón (27-4-1988)
3. Uniasa	1989	Grup Lesa	Tabacalera	Diario 16 (5-10-1989)
4. Union Laitière Normande (ULN)	1990	Grup Lesa	Tabacalera	Cinco Días (26-5-1990)
5. CLAS - ILAS	1990	Grup Lesa	Tabacalera	La Gaceta de los Negocios (27-5-1990)
6. Cooperativa Lechera SAM	1990	Renedo de Piélagos (Santander)	Tabacalera	Cinco Días (6-6-1990)

¹⁸⁵ Dos fonts prou representatives exposen com es produí la venda. Una d'elles correspon a la publicació del diari *El País* del dia 30 de Novembre de 1995, que sota el títol "Leyma comprará La Lactaria a Tabacalera por 4.000 millones." ens exposa en un apartat com es produí l'operació: "... La adquisición de La Lactaria se realizará al 100% por parte de Leyma. Para ello va a contar con los 8.000 millones de pesetas mediante un crédito del ICO. a un tipo de interés mibor, más un punto. Leyma cubrirá el aval que tiene Tabacalera sobre la láctea y utilizará el resto para reordenar la empresa. Este crédito se ha logrado mediante los avales de las respectivas Administraciones, Xunta de Galicia, Gobierno Vasco y Ministerio de Agricultura. ... Esta oferta de compra va a suponer sumar a la actividad de Leyma los centros de Lugo, Girona y Sevilla. Leyma cederá a Iparlat los centros de producción de La Rioja, Cantabria y Vizcaya." Es tractava d'una operació mercantil que topava plenament amb una segona interpretació La segona versió correspon a una nota informativa del Sindicat CC.OO, concretament de la "federación sindical de las industrias de alimentación, bebidas y tabacos". Sota el títol "Tabacalera regala la Empresa" argumenta com s'ha produït la transacció, en quines condicions i amb quines garanties pels treballadors. Podem destacar els següents comentaris: "... El Presidente de Tabacalera, tampoco ha mantenido su compromiso de no dividir La Lactaria, por el contrario se ha optado por vender, en lugar de fusionar...", "... Tabacalera vende al Grupo Lacteo Gallego, e Iparlat, La Lactaria por 4.000 millones, a los cuales hay que descontar 1.500 millones de pérdidas, del ejercicio de este año, los 2.500 millones restantes, se empiezan a pagar a Tabacalera a partir del año 2000, sin intereses y cuando el Grupo Lacteo Gallego e Iparlat obtengan beneficios. Los 8000 miloones que Lactaria debe a la Banca se resolverán con un crédito del ICO, que estará avalado por la Xunta de Galicia, el Gobierno Vasco, el Ministerio de Agricultura y Tabacalera, que avala 1600 millones de los 8000, crédito a 12 años, y durante los cuatro primeros sin pago de deuda ni de los intereses. El Grupo Lacteo Gallego compra la Marca, y el grupo y en el mismo acto vende a Iparlat las fábricas de Bilbao, Santander y Logroño por 1500 millones de pesetas. ... unas ventajosas condiciones económicas donde no hay Garantía de Empleo ni de permanencia de los Centros.

¹⁸⁶ Els pretendents o interessats en la compra de La Lactaria de forma conjunta o en alguna de les seves Plantes en particular foren nombrosos. En el quadre nº 11 s'exposa la relació de pretendents o interessats que aparegueren en els medis al llarg dels anys en que La Lactaria estigué sota propietat pública. Quadre elaborat personalment seguint un ordre i criteri temporal. Així mateix en aquest quadre indiquem l'entitat interessada en qüestió, l'any i quina part o totalitat de l'empresa interessa realment. Informació recopilada de diversos medis escrits.

7. Uniasa	1990	Grup Lesa	Tabacalera	La Gaceta de los Negocios (4-7-1990)
8. ULN – Copagro (Sogescop)	1991	Grup Lesa	Tabacalera	Cinco Días (5-8-1991)
9. ILAS	1992	Grup Lesa	Tabacalera	La Gaceta de los Negocios (12-6-1992)
10. Besnier	1992	Grup Lesa	Tabacalera	Cinco Días (10-08-1992)
11. G. Asturià-Gallec.	1992	Grup Lesa	Tabacalera	El Diario Montañés (26-9-1992)
12. Sogescop (Copagro Catalunya)	1992	Vidreres	Tabacalera	El Periódico (17-10-1992)
13. Lagasa	1995	Renedo de Piélagos (Santander)	Tabacalera	El Diario Montañés (6-12-1995)
14. Leyma - GLG	1995	Vidreres, Nabela (Lugo) i Alcalà de Guadaira (Sevilla)	Tabacalera	La Voz de Galicia (1-12-1995)
15. Iparlat	1995	Bilbao, Logroño i Renedo de Piélagos (Santander)	Tabacalera	Egin (7-12-1995)

Les etapes que van viure La Lactaria i Tabacalera abans de viure aquesta situació foren diverses. Per un costat es buscaren socis i s'intentà crear aliances amb altres empreses del ram; també s'intentà recuperar-la, per acabar essent venuda d'aquesta forma. Tabacalera va dividir l'empresa en dos paquets de plantes per satisfer els interessats en l'operació. Un comprador es va quedar amb la marca comercial RAM i la denominació pròpia de La Lactaria, composta llavors per les plantes de Vidreres, Lugo i Alcalà de Guadaira (Sevilla). L'adquisició d'aquest paquet fou a càrrec d'un grup lleter gallec liderat per LEYMA.

La resta de centres que havien format el Grup, les situades a Bilbao i a les províncies de Santander i La Rioja es van vendre a una segona lletera amb arrels cooperativistes, a la coneguda IPARLAT que tenia les seves seus a les comunitats de Navarra i País Basc. Aquests tres últims centres deixaren definitivament de costat el seu lligam amb La Lactaria, tot i que podrien tenir-hi alguns vincles comercials.

Vidreres dins l'empresa pública.

La Planta de Vidreres, com la resta d'establiments que formaren el Grup, va viure els plans de sanejament citats d'una manera peculiar. De tots els centres

industrials o de recollides propis de l'empresa fou l'únic que quedà operatiu a Catalunya. Les raons foren diverses i el preu car, tot i que no podem oblidar que també es podria valorar com una mena de rescat d'una més que possible bancarrota l'operació feta per l'INI. l'any 1974.

Els vint anys viscuts per la fàbrica de Vidreres sota l'òrbita de l'empresa pública van consolidar el fet, tot i que pot semblar anecdòtic, de ser la Planta nº 1 del Grup. Es tractava d'un element honorífic que simplement definia i verificava el pas inevitable del temps, i l'antiguitat pròpia de l'establiment. En aquells anys Vidreres es convertí en una planta eminentment envasadora de llet i derivats, consolidant així una línia ja encetada. Cal dir que també envasava en menor grau altres líquids alimenticis, com havia estat per exemple l'orxata de xufra, així com alguns líquids similars a la beguda de soja o algun suc de fruita.

Les noves instal·lacions d'envasat inaugurades pel repetidament citat Fernando Abril Martorell, coincidint amb el 25è. aniversari de l'establiment,¹⁸⁷ jugaren un paper molt important i a tenir en compte en un proper futur. Les noves instal·lacions no només contribuïren a un augment productiu i envasador, si no que encetaren el camí vers canvis interns en l'establiment vidrerenc. La nova maquinària amb tecnologia de Tetra Pak fou l'inici d'una reestructuració interna a la plantilla de Vidreres, tot i que de manera més imperceptible i moderada que anys posteriors, com veurem seguidament. Però sobretot, no podem obviar que aquesta especialització envasadora només comportà fets positius per la pròpia fàbrica dins el Grup. Aquest element contribuí en que no corrés amb la mateixa sort que d'altres Plantes, com la de Barcelona per exemple, on el predomini en la diversitat de derivats per sobre de qualsevol especialització no va ser suficient per evitar el seu tancament, sense tenir en compte altres aspectes particulars, com la seva ubicació urbana o el seu volum ocupacional; ambdós aspectes ja han estat comentats.

Un segon element que donà un valor afegit a l'establiment de Vidreres i que ahora jugà a favor de la continuïtat de la Planta fou la situació geogràfica d'aquesta. El municipi gironí on s'ubicava es trobava molt a prop dels mercats més importants de

¹⁸⁷ Segons consta a l'Acta nº 151 del Llibre del Jurat d'Empresa de Vidreres, el 12 de juliol de 1975 es produí dita inauguració i celebració amb l'assistència del President de la Societat, Sr. Fernando Abril, acompanyat del President Fundador, Sr. Fernando Moragas i del Gerent, Sr. Enrique Mercadal. També assistiren les autoritats municipals i els òrgans sindicals de la província. Segons la mateixa Acta, en el mateix acte s'entregaren els obsequis establerts a tots aquells treballadors que havien assolit els 25 anys d'antiguitat a l'empresa. Fets tots ells que quedaren reflectits en diverses imatges il·lustrades.

Catalunya en aquells moments: la zona urbana de la ciutat i rodalies de Barcelona i la Costa Brava, amb un turisme hotelier en creixement. Així mateix també es trobava en una situació molt favorable respecte als proveïdors dematèria prima bàsica, ja que es trobava dins i a tocar a les zones més ramaderes i productores de llet; o sigui les comarques gironines i la Plana de Vic.¹⁸⁸ També resultava interessant la proximitat a la frontera amb França.

Relacionat amb aquests elements destacats, cal tenir en compte que sempre fou una fàbrica que aparegué dins els plans de futur de les empreses públiques que la dirigiren, tant de l'INI com de Tabacalera. Aquestes bones intencions havien aparegut en els medis escrits, fins i tot s'havien sentit en boca dels mateixos dirigents, que en alguns parlaments havien elogiat la tasca de la Planta.¹⁸⁹ Tot i així no fou exclosa dels ajustaments de la companyia.

Els canvis més importants viscuts per l'establiment vidrerenc durant aquests vint anys van comportar bàsicament l'eliminació de llocs de treball. Les modificacions més rellevants i que comportaren aquesta reducció foren les següents: instal·lació de noves línees d'envasat, eliminació del servei propi de recollida de llet crua, eliminació del servei de transport de producte acabat propi a majoristes, disminució del servei a clients minoristes i eliminació de tasques administratives. Resumint, la modernització d'equips i la supresió del transport propi.

La posada en marxa de noves línees d'envasar suposà una modernització en molts aspectes necessària i positiva, enfocada a un mercat canviant. Els estudis interns de l'empresa mostraven que la venda en vidre estava en una línea regressiva.¹⁹⁰ Cal tenir en compte que el canvi d'envasar amb vidre a brick no fou total des del primer moment, sinó gradual en el temps. La simultaneïtat dels dos sistemes existí fins ben

¹⁸⁸ En els Annexes, Document 60 reproduïm un plànol de la província de Girona amb les rutes de recollida de llet existents als anys 70 i 80. Cal tenir present que el traçat de les rutes i pertant l'elaboració del plànol s'anà actualitzant a mida que anaven variant les mateixes rutes, així mateix es marcaren amb línies discontinües aquelles rutes més allunyades, ja fora dels límits provincials. Aquest plànol o mapa de Girona estava classificat junt amb altra documentació relativa a La Lactaria a l'Arxiu Històric de Girona, (AHG.), concretament a Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades. Vidreres, Vilamalla, Vilamaniscle i Vilanant. 1962-1978. Sign. 1871.

¹⁸⁹ Tot i les afirmacions i publicacions positives vers la Planta vidrerenca, no existí una confiança per part dels treballadors que temien que podien corre la mateixa sort que d'altres Plantes. Només cal recordar els comentaris dels diferents Presidents de la companyia quan presentaven els plans d'ajustos, com també per exemple dins els parlaments del President Fernando Abril el mateix 12 de juliol de 1975, el qual digué: “ ... que la Planta de Vidreres contaba con un personal muy adicto a la Empresa ... y que por su rentabilidad merecerá una atención especial a futuras ampliaciones.” dins l'Acta nº 151 del Llibre del Jurat d'Empresa de Vidreres.

¹⁹⁰ Els diferents resultats econòmics de l'empresa es donaven a conèixer a les diferents reunions que celebrava l'empresa amb els representants socials. Aquests quedaren registrats a les diferents actes i Llibres del Jurat d'Empresa.

entrats els anys 80. Una nova instal·lació d'envasos de brick, aquest cop de la casa PKL,¹⁹¹ rel·legà encara més les produccions amb vidre, desapareixent definitivament el 1983. Si relacionem aquest fet amb el nombre de persones necessàries, és evident que la relació resultava negativa vers la mà d'obra. El treball amb envasos de vidre requeria una mà d'obra certament més nombrosa, al igual que també menys qualificada. La realització de les diferents tasques i processos a tota la línia d'envasat amb "botelles" de vidre es portava a terme de forma manual. No es tractava doncs d'una instal·lació plenament automatitzada, com si resultaven ser en canvi les de la línia d'envasat amb brick, més modernes i amb equips i maquinària en totes les fases i processos de producció. Segons la direcció de l'empresa, aquest fet modernitzador resultava ser una justificació real per poder portar a terme una reducció de llocs de treball, com així es produí.

La supressió dels serveis de transport fou diferent. L'eliminació fou més dràstica tot i que cal matisar-la. El servei de recollida de llet crua passà a mans d'una empresa externa, la citada Industrias Casellas, propietària de l'empresari vigatà Josep Casellas, citat anteriorment. Els treballadors afectats van poder escollir entre tres opcions plantejades, una primera fou la de no deixar l'empresa i furnir la plantilla pròpia de la fàbrica, passar a treballar dins l'espai físic de l'establiment, la segona opció fou passar a ser nous empleats de l'entitat vigatana o per última, marxar amb els diferents plans de liquidació proposats. En canvi, els treballadors de l'empresa que formaven part del servei de transport de producte acabat només tingueren dues opcions possibles per escollir; o entraven a formar part de la plantilla de fàbrica, igual que havien proposat als transportistes de llet crua, o marxaven. En aquest cas les tasques de transport de producte envasat no foren a mans d'una única empresa externa com fou el de la recollida de llet crua, aquesta tasca fou realitzada per diferents empreses, més grans o més petites, autònoms o societats que eren contractades per la lletera o per un intermediari del sector del transport per carretera.

També es van veure afectades les oficines de l'empresa. La modernització i la nova tecnologia també arribà a les àrees administratives, tot i que amb menor impacte. La centralització de tasques d'anys anteriors van fer que el nombre d'empleats ja fos força ajustat.

¹⁹¹ Dada de l'Acta nº 197 que correspon a la reunió celebrada el 21 de desembre de 1981 entre els diferents representants de l'empresa, dirigents i Comité d'Empresa.

Quadre nº 28: Evolució del personal a la Planta de Vidreres, (1972-1995).¹⁹²

Any.	Nº de treballadors.
Des. 1972	237
Des. 1973	211
Mar. 1977	210
Mar. 1980	215
Jun. 1981	206
Sep. 1981	203
Feb. 1984	183
Des. 1987	102
Des. 1989	89
Gen. 1995	74
Nov. 1995	67

El gener de 1996 es va fer plenament oficial la venda i la plena desvinculació de l'empresa pública. La Ram de Vidreres i dues Plantes més de La Lactaria passaven a formar part de l'empresa gallega Leyma-Alimentos de Galicia, amb seu a la localitat d'Arteixo de la província de La Corunya. L'operació empresarial va comptar amb l'aprovació i suport del Ministeri d'Agricultura.

3.5. Vidreres i la Ram.

El poble de Vidreres i la indústria lletera, des que aquesta es va situar en aquest poble, han estat sempre molt relacionats entre si, tan en l'aspecte social, com en l'econòmic. Fins i tot podem dir que també ha tingut vincles polítics o personalitzats, com veurem seguidament. Així, molts dels habitants de Vidreres han estat vinculats d'una manera o altre a la factoria lletera. Molts vidrerencs treballaven directament, ja dins les instal·lacions de la fàbrica, o indirectament, ja que podien ser els pagesos que

¹⁹² Quadre d'elaboració pròpia amb dades extretes de diferents fonts, com han estat dels Llibres d'Actes del Jurat d'Empresa primer i Comitè d'Empresa després, com ara de les actes següents: Acta nº 123 (Gener 1973), Acta nº 134 (Gener 1974), Acta nº 176 (Juliol 1977), Acta nº 192 (Agost 1980), Acta nº 196 (Octubre 1981), Acta nº 197 (Desembre 1981), també extretes de les comunicacions entre el Consitori vidrerenc i el Comitè d'Empresa entre els anys 1984 i 1987, així com també dels cotractes de treball (1989) i de notícies publicades a la premsa escrita corresponents a l'any de la venda, 1995.

proporcionaven llet a la fàbrica, o per alguna altra empresa que proporcionés un servei o altre a la lletera.

En els anys de màxima ocupació obrera a la indústria lletera, el poble també experimentà un notable canvi en les seves activitats econòmiques. Tot i continuar dominant els petits establiments, el creixement fou prou considerable. Així, observant el nombre de contribuents, durant un seguit d'anys, ens adonem que te una relació directa no només amb el creixement poblacional dels padrons, sino també amb l'augment de la plantilla a la fàbrica de llet.

Així l'any 1945, el poble estava habitat per 1.773 persones, segons el Padró Municipal d'habitants a 31 de Desembre de 1944.¹⁹³ Pagaren contribució industrial 80 establiments, pagaments efectuats durant l'exercici de 1946,¹⁹⁴ però que corresponien a dades de l'any anterior. Entre les activitats dominants, trobem dos sastres, dos sabaters, sis contribuents entre bodeguers i taberners, un fuster, dos constructors, un elèctric, cinc contribuents entre venedors i forners de pa, un constructor de carros, un venedor d'ultramarins, tres venedors de carn i comestibles... Aquestes xifres de Vidreres no deixen de ser orientatives i representatives d'un municipi com molts altres d'aquell moment. Cal recordar que en aquest Padró La Lactaria Española encara es trobava al municipi de Sils, i possiblement encara no s'havia pensat en un possible canvi, ja que feia relativament poc que hi funcionava.

Les dades corresponents a l'any 1951 no pateixen gaires canvis, amb altes i baixes a la Matrícula Industrial. Continuaven havent-hi 80 contribuents. El padró d'habitants del municipi havia variat molt poc. Hi havia 1.749 censats; per tant, havien disminuït més de 20 persones en cinc anys.¹⁹⁵

El primer any que es registra La Lactaria Española a la Matrícula Industrial del municipi de Vidreres correspon a l'any 1954. Aquest any el cens industrial ja comptava amb 87 contribuents. Es tractava d'una variació mínima si del total citat restem les quatre entrades que pertanyien a la mateixa inscripció de la Lactaria. Igual que a Sils, l'empresa lletera tributava per quatre activitats diferents vinculades totes

¹⁹³ Dades referents al Padró Municipal de Vidreres dels anys 1945 i 1950. Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 de 1945 fins 1950. g. 644. Arxiu Comarcal de La Selva, (ACLS.) a Santa Coloma de Farners.

¹⁹⁴ Totes les dades corresponents a qualsevol moviment a la Matrícula Industrial, altes i baixes, recomptes anexes de la Contribució Industrial, entre els anys 1936 i 1970 es troben inventariades en la mateixa Secció, Série i Llgall. Secció, Hisenda. Série, Fiscalitat: Impuestos Municipals i Estatals 02.04.02 Contribucions Industrials 1936, 1939-1970 g. 64. ACLS.

¹⁹⁵ Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 Padró Municipal d'Habitants, junt amb Altes i Baixes del Padró 1950-1956 g. 643. p. 73. ACLS.

elles al treball làctic. Cal tenir present que, d'aquests anys que estem relacionant, es tractava del primer cas d'un contribuent amb més de dues taxes per activitat. En aquest mateix any la població de Vidreres era de 1.788 empadronats.¹⁹⁶

Entre 1959 i 1966 les altes a la Matrícula Industrial no pararen de succeir-se. El 1958 el municipi comptava amb 95 llicències fiscals, el 1959 amb 123 i el 1966 amb 153.¹⁹⁷ Bàsicament el creixement d'activitats anava molt relacionat amb l'obertura d'establiments al servei del públic. Activitats com ara la venda de comestibles, forns de pa, sabaters, venda de llenya i carbó, electricistes, barberies, tabernes i cafès, sastres, i d'altres, van conèixer un creixement continuat en aquests anys. Aquest increment anava relacionat a l'augment poblacional, és clar, al creixent nombre de treballadors de la principal fàbrica del poble.

Així mateix, tal com hem vist en el nombre d'altes industrials, en els padrons municipals també s'observa un moviment ascendent. En aquest creixement demogràfic de la població vidrerenca jugà un paper molt important la migració de persones procedents de la resta de l'Estat espanyol, com també d'altres municipis catalans. Així, el cens poblacional de Vidreres al 1966 era de 2.217 persones.¹⁹⁸ En aquests anys famílies senceres procedents d'altres punts de la península havien anat arribant al municipi selvatà. Resulta prou destacat l'exemple de la família García Hernández, que tot i fer una primera arribada a Sils, anaren empadronant-se a Vidreres entre 1955 i 1963. Un total de cinc germans dels vuit que formava la família, tots ells mascles, establiren residència al municipi vidrerenç. L'arribada escalonada d'aquests fou la prova del que cercaven, guanyar-se una nova vida amb un lloc de treball. El primer en arribà fou el germà gran amb la seva pròpia família, el qual un cop amb feina va animar a la resta de germans a fer el trasllat. En el lloc d'origen hi quedaren dos, que tenien persones de la seva família al seu càrrec o ja exercien activitats estables. Així mateix, un sisè germà que havia d'arribar a Vidreres s'establí al Delta de l'Ebre, on es dedicà a les tasques pròpies de les arrosseres.

Altres exemples similars foren protagonitzats per les famílies García Galán, també els Gabilán i els Fernández, totes elles procedents del mateix municipi de

¹⁹⁶ Dades referents al Padró Municipal de Vidreres de l'any 1955. Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 de 1955. v.771. ACLS.

¹⁹⁷ Totes les dades corresponents a qualsevol moviment a la Matrícula Industrial, altes i baixes, recomptes anexes de la Contribució Industrial, entre els anys 1936 i 1970 es troben inventariades en la mateixa Secció, Série i Llgall. Secció, Hisenda. Série, Fiscalitat: Impuestos Municipals i Estatals 02.04.02 Contribucions Industrials 1936, 1939-1970 g. 64. ACLS.

¹⁹⁸ Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 Padró Municipal d'Habitants, junt amb Altes i Baixes del Padró 1954-1966 g. 645. p. 73. ACLS.

l'Andalusia interior, Higuera de Arjona, de la província de Jaen, el lloc d'origen dels García Hernández. Totes aquestes famílies arribaren a Vidreres i treballaren a la lletera després que un dels membres familiars hi arribés inicialment. Normalment es tractava del fill gran de la unitat familiar, i aquest aconseguia arrossegar després als demés membres de la família, pares i germans.¹⁹⁹ Aquestes dades es poden veure en els informes d'altres i baixes entre 1954-1966 del Padró Municipal del Municipi de Vidreres.

El 1960 la Lactaria Espanola tenia una plantilla superior als 100 empleats. Un any més tard superava els 130 treballadors. Recordem que en el "Cuadro de Honor" del 18 de juliol de 1968 treballaven a la lletera de Vidreres 217 persones, sense tenir en compte tots els empleats que pertanyien en nòmina a "Transports de Sils", que s'hi sumarien amb posterioritat. Com a dada comparativa entre el municipi i la lletera, hem de destacar que la població de Vidreres a l'any 1970 era de 2.677 persones, essent més de 250 els treballadors de la indústria.²⁰⁰

Cal tenir en compte, a més, que no tots els treballadors de La Lactaria tenien residència a Vidreres. La majoria dels treballadors vivien al mateix poble de Vidreres, tan al nucli municipal com a les rodalies, també cal tenir en compte que hi havia personal que residia als pobles propers, com eren els de Sils, Caldes de Malavella o Massanet de la Selva. Així mateix, també podem destacar que molts dels primers treballadors que posaren en marxa la indústria al municipi de Sils, posteriorment es van empadronar a Vidreres, com foren per exemple M. Cantó, J. Aymerich, J. Aragay i F. García, entre d'altres, com mostren els diferents documents on consten les altes i baixes dels padrons, o documents oficials a títol personal on es mostra el trasllat a Vidreres, des del seu lloc d'origen.²⁰¹

En el quadre nº 29, representat a continuació, ens mostra que existeix doncs una relació directa, sobretot a la dècada dels 60, entre la creixent activitat econòmica

¹⁹⁹ En els Annexes, Document 61 exemplifiquem amb un quadre l'arribada d'aquestes famílies i d'altres nous residents de similar procedència a Vidreres. Els diferents anys que es mostren intenten alhora mostrar la influència que representà La Lactaria sobre els nou vinguts i el canvi amb el lloc de procedència un cop ubicats en el municipi. Alhora, en aquest quadre es detallaran diferents dades personals extretes dels Padrons, que ens permetran conèixer tots aquells que alhora treballaren a l'empresa lletera.

²⁰⁰ Dades referents al Padró Municipal de Vidreres de l'any 1970.. Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 de 1970. v.772. ACLS.

²⁰¹ Correspondència entre els Ajuntaments de Sils i Vidreres relativa a baixes de racionament per traslladar-se a Vidreres. Una de les cartes on apareixen treballadors de La Lactaria data del 18 de novembre de 1953. Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 Padró Municipal d'Habitants, junt amb Altes i Baixes del Padró 1950-1956 g. 643. p. 73. A.C.L.S.

del municipi i l'augment de plantilla de La Lactaria Española. Igualment la variació positiva dels censos d'empadronament fou més notable en aquests mateixos anys de creixement de personal de la factoria.

Quadre nº 29: Evolució comparativa entre dades de Vidreres i de La Lactaria.²⁰²

Any	Població (1)	Contribuents Industrials (2)	Nº Empleats a La Lactaria (Vidreres) (3)	Nouvinguts totals - (Pobl. Activa) (4)	% pobl. acti. que treballà a la Lactaria (5)
1945	1743	75			
1950	1767	79		6 – (3)	-
1953	1770	87	*40	8 – (4)	100 %
1955	1801	81	*60	20 – (6)	100 %
1957	1777		*90	5 – (2)	100 %
1960	1868	123	*105	35 – (20)	85 %
1963	1884	130	153	81 – (24)	37 %
1965	2164	146	171	114 – (44)	30 %
1968			219	82 – (25)	0 %
1970	2697	195	219	49 – (20)	5 %

* valor aproximat

Un altre factor que es veié alterat aquests mateixos anys i que també mereix atenció fou el parc automovilístic del municipi, fet evident si tenim en compte que el període en què ens trobem el creixement poblacional comportà aquests canvis. El transport privat i el seu parc automovilístic també van viure un creixement important, en consonància amb el conjunt de la localitat. Però destacarem que el que crida més l'atenció no resultà ser el transport privat, individual de cada persona o família, sinó el transport privat amb caràcter industrial o comercial, és a dir, els vehicles destinats a les diferents activitats econòmiques i empresarials que podien haver-hi al municipi. Ens

²⁰² Quadre d'elaboració pròpia a través de diferents dades indicades; 1) Dades de la Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 de 1945 fins 1950. g. 644., Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 Padró Municipal d'Habitants, 1950-1956 g. 643. p. 73, Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 Padró Municipal d'Habitants, junt amb les Altes i les Baixes del Padró 1954-1966 g. 645. p. 73 i Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 de 1970. v.772. 2) Dades extretes de: Série i Lligall. Secció, Hisenda. Série, Fiscalitat: Impostos Municipals i Estatals 02.04.02 Contribucions Industrials 1936, 1939-1970 g. 64., 3) Quantitats de persones extretes de les diferents actes del Jurat d'Empresa, algunes d'elles tinguent en compte referències a contractacions. 4) Dades extretes de les mateixes fonts que l'apartat 1) i 5) Observació de les persones actives nouvingudes i que alhora apareixen en el Quadre d'Honor de l'empresa del 1968. Quadre que es complementa amb el Document 61 dels Annexes.

fixarem en dues contribucions de transport industrial, la que correspon al 1966 i la de 1970.²⁰³

Les primeres dades contributives de vehicles industrials corresponen a l'any 1966. El parc automovilistic d'aquest tipus de vehicles era de 74 unitats. D'aquestes, 22 corresponien a la Lactaria Espanola i a Transports de Sils conjuntament i 11 unitats pertanyien a l'empresa de transport públic de "Hijos de Rafael Mas", única empresa d'autobussos privada situada a Vidreres. Veiem doncs que prop de la meitat del parc pertanyia a dues empreses; la resta eren propietat de petites societats, en cap de les quals hi tributava més d'un vehicle. Les dades que corresponen a l'any 1970 segueixen la línia de creixement econòmic del municipi, i alhora de la indústria lletera. El total d'aquest parc contributiu ha ascendit a 123 vehicles. Transports de Sils, ja absorbida per La Lactaria, compta amb 43 unitats, tots ells camions amb més o menys capacitat. L'empresa familiar "Hijos de Rafael Mas" continua amb 11 vehicles de transport públic. Cal tenir en compte que tot i que el municipi aconseguiria la concessió de transports de l'empresa Sarfa l'any 1968, aquesta no tributaria amb cap tipus de vehicle a Vidreres. Tot i garantir el transport entre Barcelona i Torroella, fent parada a Vidreres, aquesta empresa no faria tributar cap dels seus vehicles a Vidreres, ja que la seva seu no es trobava en aquest municipi.²⁰⁴ Veiem, doncs, que, tot i que entre les empreses lletera i la de transport públic aquest cop assolien un percentatge inferior, La Lactaria havia doblat el nombre, mentre la familiar de Rafel Mas continua amb el mateix parc. La resta de vehicles industrials, propietat d'altres establiments privats continuava creixent, però pràcticament a unitat per negoci. No hem considerat en aquest recompte els tractors i similars.

Però no només podem relacionar Vidreres i la Ram amb els elements socials i econòmics. També hem de tenir en compte un factor més particular, en aquest cas el podem definir com a polític, també més personal. Aquest element o factor te a veure directament amb la persona que dirigia l'alcaldia i la lletera. En dues ocasions es tractà de la mateixa persona.

²⁰³ Les Contribucions de Transports Industrials es troben incloses en les Contribucions Industrials dels seus corresponents anys. Secció, Hisenda. Sèrie, Fiscalitat: Impuestos Municipals i Estatals 02.04.02 Contribucions Industrials 1936, 1939-1970 g. 64. ACLS.

²⁰⁴ Es tracta de correspondència oficial entre l'Ajuntament de Vidreres i la "7ª Jefatura Regional de Transportes Terrestres" del Ministeri d'Obres Públiques. Entrada el 12 de novembre de 1968 i sortida el 28 del mateix mes i any. Es troba junt a la documentació relativa als impostos de circulació. Sèrie Fiscalitat. Impost de Circulació de vehicles g. 65 p.38.

La màxima autoritat del poble i la direcció de la lletera a les mateixes mans.

Dels diferents alcaldes que ha tingut el municipi de Vidreres hem de citar dos casos en què van coincidir la direcció política del poble i la gerència de la Lactaria a Vidreres: Ramón Gorbs Massana i Lluís Stoka Gràcia van ser alcaldes del consistori vidrerenc durant vint i cinc anys, i alhora els màxims responsables de la lletera. El primer fou alcalde entre el febrer de 1957 i el gener de 1974, i el segon entre el mateix gener del 1974 fins l'abril del 1979.²⁰⁵ Seguiren en el mandat a Ramón Ruhí Martinell, que fou el primer alcalde de Vidreres un cop finalitzada la Guerra Civil.²⁰⁶

Ramón Gorbs era originari d'Alcañiz, província de Terol. La seva arribada a Vidreres fou per causes familiars. Originàriament era un empresari de materials per a la construcció, bàsicament amb rajoles i ceràmiques. Un cop establert a Vidreres es va interessar per la indústria local, introduint-se primer a l'accionariat de l'empresa de transports, "Transports de Sils", per després formar part de La Lactaria.

L'alcaldia de Ramón Gorbs coincidí amb els anys més prosperos de la lletera, així com amb els del municipi. Queda com a detall l'elecció de millor alcalde de la província l'any 1963, fet que el portà a representar a Girona en el concurs de Millor Alcalde a nivell estatal.²⁰⁷

Lluís Stoka succeí a Ramón Gorbs com alcalde i com a directiu de la Ram el 1974. Fou l'últim representant del consistori dins el règim franquista. L'alcalde que el succeí ja fou escollit pel poble a les urnes.

La coincidència de càrrecs públics i privats en les mateixes persones ha fet que sempre existissin sospites de tractes de favor vers la lletera. El mateix havia succeït a Sils anys enrere, amb la marxa de La Lactaria; per a molts, també havien estat els interessos privats els que havien motivat les autoritats públiques a privar l'entrada de noves indústries o activitats, sobretot en aquells anys en què la ma d'obra era necessària en nombre per a tota mena d'establiments industrials. En cap dels casos, però, no podem demostrar de manera rigorosa la veracitat de les sospites.

²⁰⁵ Llibres d'Actes. Ajuntament de Vidreres. Foren els dos primers directors de la factoria vidrerenca.

²⁰⁶ Formiga i Bosch, Josep. (2011). *Història de Vidreres*. Ajuntament de Vidreres. Vidreres. La classificació dels diferents Batlles de Vidreres l'hem confeccionada utilitzant el treball de Josep Formiga, així com del Butlletí d'informació municipal de Vidreres, núm. 9. Hi relacionem en els Annexes, Document 62 els diferents batlles de Vidreres des de la fi de la Guerra Civil.

²⁰⁷ Un concurs del diari El Pueblo a Millor Alcalde estatal, autoritzat per la Diputació, va presentar el candidat de Vidreres com a millor alcalde de la província. En els Annexes, Document 63 relacionem les obres a destacar durant el seu mandat.

Després dels alcaldes, el següent director de la Planta lletera fou Josep Tarrés, citat anteriorment.²⁰⁸ Els seus inicis a la fàbrica foren diferents als seus antecessors.²⁰⁹ Les seves primeres passes es donaren dins la fàbrica, concretament a la secció de recepció i elaboració de llet. Era el lloc on s'havia de rebre la llet provinent del camp i on s'havien de realitzar els corresponents tractaments inicials, la higienització del producte amb la filtració, la termització o pasteurització i la corresponent refrigeració. També corresponia a aquesta secció la tasca d'elaborar el producte per llavors ser envasat.²¹⁰ El seu progrés professional el va portar a formar part de l'equip de direcció de la fàbrica, per llavors passar a ser el màxim responsable de la factoria vidrerena. En el seu càrrec com a Director ha viscut quasi tots els canvis esdevinguts en la direcció de l'empresa, des de formar part d'una societat privada inicialment, quan encara no era dirigent, a ser part del grup públic sorgit del règim anterior l'INI., passant per ENDIASA, branca alimentària del grup públic d'empreses de Tabacalera, per tornar a ser novament privada. Tal com veurem, en un primer moment en mans d'un grup gallec encapçalat per Leyma i Alimentos de Galicia, per ser després fugaçment de l'empresa andalusa Puleva i al cap de poc temps novament venuda, a una altra empresa privada que és l'actual propietària.

Així doncs, Tarrés va ser responsable sota l'òrbita de tots els propietaris, a excepció dels primers, el qual treballava com operari. Amb més de quaranta anys d'antiguitat a la fàbrica ha viscut tota mena de fets i anècdotes, com la gran inversió que va viure l'empresa, ja sota la direcció de l'asturiana Corporación Alimentaria Peñasanta S.A., que comportà una important modernització tecnològica de les instal·lacions. També ha viscut la marxa de la marca comercial RAM, que havia marcat els inicis lleters de l'establiment i la pròpia existència. Cal indicar, que encara avui dia hi ha veïns que anomenen la fàbrica amb aquest nom. També va viure moments crítics, com foren les greus inundacions del 1987. Algunes d'aquestes anècdotes les coneixerem detalladament a l'apartat següent.

²⁰⁸ L'entrevista amb el Sr. Josep Tarrés es produí el 20 de febrer del 2006 a les dependències de la lletera vidrerena.

²⁰⁹ Els antecessors al Sr. Josep Tarrés foren els citats anteriorment, Srs. Ramón Gorbs i Lluís Stoka, i un últim que portà a terme diverses responsabilitats, entre elles la de gerent de la fàbrica als primers anys de ser a Vidreres, ens referim a l'Enric Mercadal. Tots tres assoliren el càrrec provinents del món empresarial i dels negocis, ja fos de manera emprenedora o invertint en la societat làctia.

²¹⁰ Per entendre de manera senzilla el camí que segueix el producte un cop arriba a la fàbrica. Aquest segueix els següents passos abans de ser a la taula: recepció, higienització, elaboració, esterilització, envasat, encaixat, emmagatzemat i distribuït al client. Ho reproduïm de forma il·lustrada als Annexes amb el Document nº 64, una il·lustració que formava part d'un informe comunicatiu i propagandístic de l'empresa en el seu 30è. aniversari.

Es tracta doncs d'un exemple, el de la gestió de Tarrés, molt vàlid per il·lustrar una activitat industrial que ha ocupat una part molt important de la seva vida. Mar Fajardo fou la successora d'en Josep Tarres i és actualment la màxima responsable de l'establiment vidrerenc.²¹¹ Amb estudis superiors d'Enginyeria Industrial, ha viscut els últims esdeveniments i canvis a la fàbrica i a la societat. Com veurem, actualment l'empresa que representa s'anomena Vidreres Llet S. L., conformada per dues majories socials: la primera és la mateixa corporació asturiana Peñasanta i la segona es troba composta per un grup de ramaders catalans.

Altres fets i anècdotes a destacar de la lletera de Vidreres.

Al llarg de tots aquests anys d'existència i convivència de La Lactaria al municipi de Vidreres s'han succeït tota mena de fets i anècdotes. Algunes són prou destacables per ser citades. En aquest sentit, aquest apartat té poc a veure amb la resta, però els fets als quals farem referència tampoc no els podem considerar com a simples anècdotes. Tots els vidrerencs que els van viure o veure sempre els recorden i els comenten; d'aquí l'obligatorietat de citar-los. L'exposició dels mateixos es concentra bàsicament en dos exemples, un primer de caràcter negatiu, però molt important a la trajectòria de l'empresa i un segon més optimista i social, que alhora dividim en diferents fets i curiositats. La relació que exposem no ha seguit un criteri temporal.

El primer fet que exposarem a continuació tingué una importància econòmica i una rellevància social prou destacada. Tot i les reserves que hem de prendre a l'hora d'explicar-lo, és evident que hauria pogut tenir greus conseqüències; per això, i per l'alt nivell de preocupació amb què el van viure molts treballadors vidrerencs, hem considerat oportú exposar-lo.

El 3 d'octubre de 1987 succeí un important fenomen meteorològic: uns forts aiguats al municipi de Vidreres i a les zones properes provocaren unes importants inundacions, afectant de ple a l'establiment lleter i a molts altres llocs del municipi. La Planta de Vidreres quedà completament inundada; l'aigua i el llot cobriren totes les dependències de l'establiment, excepte les oficines dels pisos superiors. Tots els equips industrials i de serveis, així com totes les màquines d'higienitzar, tractar i envasar llet quedaren afectades de ple i en unes condicions lamentables. Part de la producció que s'havia envasat dies enrera, que es trobava en els magatzems llesta per

²¹¹ L'entrevista amb la responsable de Vidreres Llet S.L., la Sra. Mar Fajardo, tingué lloc el 5 de Maig de 2015 en el seu propi despatx, a les instal·lacions de la Planta industrial.

ser comercialitzada, havia marxat arrossegada per l'aigua. Així mateix, el material auxiliar necessari per envasar quedà brut i moll, inservible i per llençar. En definitiva, l'establiment presentava un estat deplorable.

La fàbrica estigué tot el mes d'octubre i part del novembre totalment aturada. La llet recollida dels ramaders era dirigida a altres centres industrials. Les tasques dels operaris es concentraren en la neteja i reparació dels equips i màquines. Les instal·lacions no recuperaren la seva normalitat productiva fins ben entrat el mes de desembre i amb nombrosos problemes.

L'Ajuntament, en un ple extraordinari celebrat dos dies després dels aiguats, va sol·licitar la declaració de zona catastròfica pel municipi de Vidreres. Segons informava la premsa, els danys ocasionats pels aiguats a Vidreres podrien assolir la quantitat de 300 milions de pessetes, sent La Lactaria la més afectada, amb perdues de 140 milions de pessetes.²¹²

Aquest succés ocasionà uns danys molt importants, qualificats de "gravíssims" per la direcció de l'entitat.²¹³ Segons aquesta mateixa font, els litres de llet que havien marxat amb la riuada es podien valorar en els dies següents, però resultaria molt més difícil saber l'abast que tot plegat tindria sobre les màquines i els equips, ja que resultava ser més complicat saber quan estarien plenament operatives i amb quin resultat. El fang havia fet molt de mal.

Tal com podem veure, aquest succés es produí sota la direcció de l'Institut Nacional d'Indústria. Es tractava d'un moment clau de l'etapa pública, en què les retallades en el si de l'empresa havien iniciat el seu curs i es començaven a conèixer les primeres actuacions. L'estat en que quedà la fàbrica després de les inundacions, sumat a la situació que es vivia en el conjunt de l'empresa, va fer que molts treballadors arribessin a pensar en un desenllaç negatiu; molts patiren per perdre el lloc de treball. Però la realitat fou una de ben diferent. Passades unes setmanes la Planta de Vidreres tornà a la normalitat productiva.

Podem destacar com a segona anècdota les diferents participacions de l'empresa a tota mena d'actes culturals i socials, així com a patrocinador de diversos equips esportius. Fou una empresa molt vinculada a la pràctica de l'esport, no només a

²¹² Informació que publicava el diari *El Punt* deu dies després d'haver-se produït les inundacions, el 14 d'octubre de 1987. Tot hi així es tractaven de valors econòmics que no eren del tot definitius. Notícia recopilada a l'hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Girona. AMGi.

²¹³ Informació que publicava el diari *El Punt* el 7 d'octubre de 1987. Notícia recopilada a l'hemeroteca digital de l'AMGi.

nivell corporatiu si no també de forma individual. Tot i que no deixen de ser fets propagandístics no podem deixar de citar algun d'aquests.

Ha estat vinculada a molts actes i esdeveniments populars al municipi de Vidreres. Possiblement el més destacat seria la col.laboració en l'adquisició d'un tractor antic situat a una de les entrades del municipi, aportant així un element prou representatiu al municipi, i alhora ornamental i de prestigi, a la Fira de Tractoristes que es celebra al municipi cada primavera.²¹⁴ També resulten destacables els diferents patrocinis i aportacions a equips de ciclisme, arribant a ser fins i tot de categories amateurs en els anys noranta.²¹⁵

Altres exemples que coneixem a nivell corporatiu han tingut un resó més mediàtic i publicista. Així, per exemple, de forma corporativa i amb la marca Ram com a element principal, l'empresa va col.laborar en nombrosos esdeveniments. Destaquem un seguit d'exemples com a més anecdòtics i peculiars; un d'ells fou la participació activa com a punt d'avituallament a més d'una caravana de "coches vetustos" al llarg dels anys setanta; en alguna ocasió d'atorgava el "Trofeo Ram".²¹⁶ Com a patrocinador oficial a diferents curses i voltes de ciclistes, podem destacar que en alguna ocasió atorgà el "premi de la montanya". Potser és més coneguda la relació contractual que va mantenir amb l'equip de bàsquet català de l'ACB., el Joventut de Badalona, el qual s'anomenà durant els anys 1987-1990 "Ram Joventut".

Però per sobre de tots aquests fets i curiositats, destaca la col.laboració entre La Lactaria i Unicef. Amb la campanya "Ningún Niño sin Leche", iniciada conjuntament al 1998 per la lletera i per aquest organisme d'ajudes als nens, es portava a terme una donació de llet per cada litre de llet Ram que es venia a l'Estat espanyol. Segons es publicà a principis del 1999 a la premsa escrita, al llarg de l'any 1998 s'havien entregat un milió de litres destinats als nens de Mauritània.²¹⁷ També és cert que

²¹⁴ Informació publicada a la *Revista de Vidreres, El Rec Clar*. Fins i tot a la base on està subjectat el tractor així ho certifica.

²¹⁵ La lletera vidrerenca ha contribuït en diverses ocasions a la compra de l'equipació dels diferents grups de ciclistes que hi ha hagut entre els treballadors, com actualment existeix. Per tant, aquestes equipacions no només han lluit la marca Ram, també l'actual Ato, entre d'altres esponsors. Cal destacar, que al llarg dels anys noranta es creà un equip que fins i tot participà a curses provincials, el composaren no només treballadors aficionats, si no també veïns del municipi amants del ciclisme.

²¹⁶ La premsa escrita de Girona feia resó d'aquests esdeveniments lúdics i esportius alhora, com fou per exemple el 26 de setembre de 1978 al *Diari de Girona*. Hemeroteca digital de l'AMGi.

²¹⁷ La notícia tenia un important grau de solidaritat, però també destacava amb un important sentit propagandístic i una nova campanya de marketing. Diferents estudis van definir la campanya de Ram com a pionera del "marketing social", amb opinions favorables i detractores. Es tractava d'una campanya que volia anar més enllà, pretenia fer propaganda amb un sentit solidari. Per exemple l'article de Pilar Alfonso Escuder amb "Contra Product Red. Una revisió crítica del marketing amb causa." El contracte

actualment, ja com a Vidreres Llet i amb la marca comercial Ato, també s'han realitzat donacions i ajudes als Bancs dels Aliments ²¹⁸ i a les diferents campanyes promogudes per entitats socials, com ara “Cap nen sense bigoti.” ²¹⁹

3.6. Epíleg. Una nova etapa amb renovades perspectives.

Com ja hem explicat, fou durant l'any 1995 quan, després de diferents opcions de compra sense èxit per part de lleteres multinacionals i espanyoles, com ara Besnier, U.L.N., Industrias Lácteas Asturianas, entre d'altres, s'arribà a una nova privatització de l'empresa. L'empresa fou adquirida per un grup gallec, encapçalat per la lletera Leyma.

Aquesta compra suposà un nou retall de La Lactaria. L'empresa gallega comprava la marca Ram i les factories de Vidreres, Lugo i Sevilla. Les altres dues fàbriques eren venudes al grup vasc-navarrès Iparlat. Definitivament, Tabacalera s'havia després de La Lactaria.

Però no foren els últims canvis per a l'establiment de Vidreres que, després d'uns quatre anys a mans de Leyma passà novament a mans d'uns nous propietaris, en aquest cas a un grup lleter andalús, el conegut Puleva. Però els canvis de titulars no quedaren aquí. Amb poc menys d'un any es tornava a vendre l'establiment vidrerenc, aquest cop a l'empresa asturiana Corporación Alimentaria Peñasanta S. A. (CAPSA), entitat amb base cooperativista. Es tractava d'una empresa més coneguda per les marques comercials amb les que treballava, com eren Central Lechera Asturiana (Clas), Larsa y Ato, que no pas pel nom propi de la mateixa. ²²⁰

Aquest cop la Planta de Vidreres fou venuda individualment, deixant la marca comercial que l'havia anat acompanyant fins llavors, des dels seus inicis en els anys cinquanta. La lletera Puleva, nou propietari de Leyma es quedava amb la marca Ram així com amb la resta de marques comercials, com per exemple la coneguda Granjas

entre Ram i Unicef s'inicià a mitjans del 1998, així segons publicà el diari *ABC* el 24 de gener de 1999 la quantitat entregada ja arribava al milió de litres. hemeroteca.abc.es/cgi-bin/pagina

²¹⁸ La lletera vidrerenc és una de les entitats col.laboradores i donants amb el Banc dels aliments. Així ho certifiquen les diferents donacions que s'han realitzat al llarg d'aquests últims anys, tal i com es publica a la premsa gironina.

²¹⁹ A les il.lustracions annexades que apareixen amb posterioritat, s'exemplifiquen algú d'aquests casos promocionals.

²²⁰ El 26 de desembre de 1999 el diari gallec *La Voz de Galicia* publicava en titular el següent: “Puleva vende a Clas la fàbrica del grupo Leyma-Ram en Girona.”

La Catalana. També es quedava amb la resta de La Lactaria Española, les altres dues plantes, una a Nadela, de Lugo i l'altre a Alcalà de Guadaira, de Sevilla.²²¹

Coneguda la situació de crisi que arrossegava Leyma i la mínima o nul·la inversió feta per aquests a l'establiment de Vidreres,²²² es va pensar que la compra per part de CAPSA havia de ser decisiva, ja fos per una sortida positiva o negativa. Poc temps després es va poder creure que CAPSA aparegué en el millor moment, com si fos un nou rescat. Es tancava definitivament una nova etapa delicada pels treballadors de Vidreres. La rumorologia i les notícies pessimistes havien tornat a sentir-se i creaven incertesa. Semblava no haver marxat mai dels dies de l'INI o Tabacalera.

A l'abril de l'any 2000 es feia efectiva la compra i pertinença al grup asturià i a l'estiu del mateix any s'iniciava una important remodelació de les instal·lacions. La modernització de la Planta ha estat contínua desde llavors, esglaonada amb diferents fases i amb curts períodes de temps. Amb pocs anys s'ha anat modernitzant tota la fàbrica. Es començà amb una important remodelació de tot l'espai físic, seguit de la instal·lació de nous equips de tractaments i de noves màquines d'envasar, així com de les corresponents línees de producte acabat. Es montà nova maquinària, equips que substituïent màquines amb molts anys de treball. Certament aquesta primera operació va fer arribar optimisme a la plantilla de llavors; feia molts anys que no es veien canvis amb futur. L'operació econòmica havia suposat una inversió propera als 23 milions d'euros. Les noves instal·lacions van comportar fins i tot un creixement en el nombre d'operaris respecte a l'etapa anterior. Si quan fou adquirida la fàbrica pels nous propietaris la plantilla estava formada per menys de 70 persones, amb les inversions va arribar a estar molt a prop dels 100 treballadors, situant-se d'una manera més estable per sobre de les 80 en els últims anys. Tot i que el nombre augmentat no ha estat molt elevat, el cert és que ha proporcionat una certa estabilitat laboral.

²²¹ Cal detallar que aquesta venda es produí després d'operacions entre les lleteres espanyoles existents. Leyma havia estat adquirida per Puleva al desembre de 1999, quatre mesos abans de la venda de Vidreres. Amb aquesta nova situació la matriu andalusa es trobava en propietat de dos establiments productius a Catalunya, Vidreres i Mollerusa (El Castillo). Puleva, propietària llavors de Leyma i també de Ram fou la que ordenà la venda de Vidreres, quedant-se amb la Planta de les terres de Lleida com a únic representant català.

²²² La compra de Lesa per part de Leyma, segons la premsa econòmica del moment, va ser la causant d'una greu crisi en el si de l'entitat gallega. Leyma no podia fer front als pagaments dels crèdits que havia contractat per fer-se amb el control de La Lactaria. El retorn del crèdit s'havia de fer a l'ICO i a la mateixa Tabacalera. L'acord entre les tres parts arribava amb la condonació de part del crèdit i la conversió en crèdits participatius (només es cobrarien en cas de beneficis), però amb la condició de l'entrada d'un soci privat o una participació pública.

Aquesta primera ampliació i renovació fou inaugurada oficialment al 2002 pel llavors President de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol.²²³

Resulta destacable comentar que els canvis a la fàbrica de Vidreres continuaren, facilitats amb noves inversions destinades a d'altres seccions. Així, aquestes revertiren amb un nou recinte per recepcionar i estandaritzar la llet crua provinent del ramader. Amb altres paraules, és allà on s'higienitza la llet. Es tractà d'una nova secció amb control operacional automatitzat i amb una major capacitat volumètrica. Així mateix, també es portà a terme la instal·lació d'un magatzem de producte acabat automatitzat, que va permetre alhora guanyar espai i capacitat d'emmagatzematge. En definitiva, les inversions efectuades han posat al dia la fàbrica, han modernitzat les instal·lacions i l'han condicionat per tenir una capacitat productiva superior a la d'anys enrere. Aquesta última fase va ser inaugurada oficialment al 2012 pel llavors President de la Generalitat, Artur Mas.²²⁴

Uns fets associats a aquesta modernització i condicionament de la Planta han estat el seguit de certificats de qualitat assolits: una sèrie de certificats auditats que han donat un valor afegit i un reconeixement a la fàbrica i a tots els seus components. Així mateix també han contribuït a que fos reconeguda des d'estaments oficials com la Generalitat de Catalunya o la Cambra de Comerç de Girona, així com també des d'altres entitats públiques i privades.²²⁵

La situació actual de la lletera ha canviat respecte del moment en què fou adquirida pel grup asturià. Actualment la fàbrica és la representació física de l'entitat econòmica limitada anomenada Vidreres Llet S.L. Es tracta d'una societat participada per altres dues, composta majoritàriament per CAPSA amb un 87% del capital social,

²²³ La premsa escrita va fer ressò de les inauguracions. Així per exemple el *Diari de Girona*, entre d'altres, va fer esment de la primera inauguració el 15 de setembre de 2002, amb la visita de l'expresident de la Generalitat Jordi Pujol. I *El Periódico* per exemple, publicava el 9 d'octubre de 2012 fent al·lusió a la segona inauguració i visita.

²²⁴ Ítem. Nota 223.

²²⁵ Obté entre altres el certificat de qualitat ISO 9002, en matèria medi ambiental ISO 14000, també l'Empresa Familiarment Responsable (efr) i per últim el primer certificat de Welfare Quality, desenvolupat al costat de l'IRTA (Institut de Recerca i Tecnologia Agroalimentàries) del Departament d'Agricultura de la Generalitat de Catalunya. En aquesta certificació es va evaluar el benestar animal de les sis granjes catalanes que suministren llet per ser envasada com a Ato i la pertinent traçabilitat dels seus productes, reconeixement únic a la indústria lletera estatal. Certificats que han estat publicats i donats a conèixer als medis, però sobretot a la Revista de la Normalitzación y la Certificación, d'Aenor. Així mateix també ha rebut la Placa al Treball President Macià en la categoria de Responsabilitat Social Corporativa, otorgada per la Generalitat de Catalunya, el Premi a la Calitat en la Formació de la Cambra de Comerç i el Premi a la trajectòria a la Prevenció de Riscos Laborals otorgat pel Col·legi d'Ingenyers tècnics Industrials de Girona.

i amb una menor proporció per Natura Llet S.L., un 13%. Aquesta darrera entitat està formada per un grup de ramaders catalans, cinc de les comarques gironines i un de les terres de Lleida, pioners de la coneguda Ato Natura, i reconeguts amb el citat certificat de Benestar Animal.²²⁶

La configuració empresarial i econòmica del centre industrial de Vidreres presenta una base prou consolidada i contrastada, però resulta del tot cert que en el món empresarial en que ens trobem no existeix una entitat, o una fàbrica que sigui intocable, tot i les inversions portades a terme i les acreditacions que s'hagin pogut aconseguir. Així mateix, ens trobem en un món cada cop més globalitzat econòmicament i immersos en una crisi que sembla no tenir fi. Amb aquesta situació resulta difícil saber o intuir quin futur es presenta per la indústria lletera.

Actualment, a la planta envasadora de Vidreres es presenten nous reptes productius, tot i que de manera molt incipient, lligats a l'exportació dels seus productes. Es tracta d'un nou mercat, amb interessants perspectives, que podria consolidar novament la capacitat productiva del centre, mermada per la citada crisi. Aquesta opció que es viu a Vidreres amb il·lusió, però amb reserves. La situació política de l'Estat espanyol i la poca seguretat que existeix en referència a tots els sectors implicats amb la indústria lletera fa que sigui una iniciativa poc consolidada i per tant poc fiable. Aquesta conjunció d'elements, tant particulars com més genèrics o globals, fan que ens podem arribar a formular qüestions i reflexions que afecten o afectarien de ple el centre vidrerenc. Com ara: podria produir-se una nova conjunció d'empreses lleteres a nivell estatal?, o potser aquesta es produirà en un nivell més regional?, o més aviat seria una europeïtzació? O encara més global: no oblidem els continus intents d'empreses nordamericanes per fer-se amb el control d'empreses europees, com han fet amb alguna empresa gallega. En aquesta hipotètica situació: es produiria un nou canvi de propietaris?

Així mateix, no podem obviar altres problemàtiques i temes d'actualitat, com la nova política ramadera amb la supressió de les quotes lleteres.²²⁷ Com reaccionaran

²²⁶ Informació de Vidreres Llet S.L. Organització de l'empresa que es troba adjuntada al Conveni Col·lectiu a 30 de gener de 2014. Vidreres. Sobre el certificat de benestar animal ens remetim a la nota anterior.

²²⁷ Les quotes de produccions lleteres finalitzaren l'u d'abril del 2015. Així ho notificà el Parlament Europeu en una nota de premsa a la seva pàgina web oficial. El títol explicatiu de la notícia ens deia el següent: "La era de las cuotas europeas de producción de leche termina este 1 de abril. Se introdujeron en 1984, cuando la producción superaba con mucho la demanda. El objetivo era acabar con las montañas de leche y mantequilla en Europa. Tras tres décadas, el mercado determinará cuanta leche se produce en la UE. Y se espera que la abolición de las cuotas permita que los productores europeos abastezcan la

els diferents implicats davant aquesta nova realitat?, quin tipus de relació sorgirà d'aquesta nova aplicació?, com afectarà tot plegat a la fàbrica vidrerenca? .

El futur més immediat ens desvetllarà aquests dubtes i interrogants. Veurem si la realitat continuarà essent blanca.

CONCLUSIONS.

Aquest treball integra i exposa de manera oberta l'evolució d'una activitat propera a nosaltres, en una àrea concreta, les comarques gironines, amb la intenció de donar a conèixer l'evolució d'alguns centres lleterers representatius d'aquestes comarques però també, en certa manera, de tot Espanya. Es tracta d'una evolució que continua als nostres dies, fet que aportarà alhora noves iniciatives i perspectives per continuar investigant.

Al llarg del treball s'han constatat algunes evidències que venien de lluny. L'evolució de la indústria lletera gironina havia d'anar acompanyada d'una especialització lletera en el camp que no podia sorgir del no-res. El 1905, Rivas Moreno veia així de clares les possibilitats de la regió:

“Reúne esta comarca los elementos principales para levantar las mejores lecherías del mundo, pues la gran cantidad de aguas procedentes de los Pirineos y sus estribaciones, la abundancia de ríos, fuentes...El agua abundante es requisito indispensable de toda lechería y quesería bien organizada. Hay en toda la provincia sanos y abundantes pastos. ¡Qué mal aprovechamos la riqueza que con mano pródiga nos dio la Providencia!”¹

Aquesta reflexió ens sembla avui molt llunyana, però encara ho és més la realitat dels pensaments que amaga. Rivas Moreno podia entreveure les possibilitats de les comarques gironines per la producció de la llet però difícilment podia imaginar els canvis que es produirien en els futurs cent anys en l'elaboració industrial de la llet; ni tampoc els canvis produïts en la concepció social de la llet.

Cadascuna de les tres parts d'aquest treball, clarament diferenciades entre sí, permetria extreure un seguit de conclusions de manera independent, però totes elles haurien de tenir en compte els dos elements que acabem d'esmentar. Per això, en aquestes conclusions, de manera aglutinadora, volem destacar-ne, com a element comú,

¹ Rivas Moreno, F. (1905). *Lecherías y Queserías Cooperativas. Seguro del Ganado*. Biblioteca de “La Cooperación”. Valencia. Pàg. 105.

que permet tractar de forma global el conjunt del treball i que, de fet, constitueix el seu punt de partida, aquest: la necessitat d'industrialitzar la llet. És aquesta circumstància la que permet seguir l'evolució de la indústria lletera a Espanya, Catalunya i la província de Girona, en la primera part, i transcendir els casos particulars, detallats en la segona i tercera part del treball.

La necessitat d'industrialitzar la llet afecta diversos factors; un d'ells és que es tracta d'un producte de consum que, ateses les seves característiques particulars, requereix un tractament sanitari o d'higienització per evitar que es deteriori, i deixi llavors de no ser apte pel consum. Així, doncs, aquest producte, que al llarg del temps s'ha anat introduint amb força a la quotidianitat alimentària de la societat, ha vist augmentar considerablement el seu consum; per tant, ha anat guanyant pes la necessitat de ser consumit amb plena seguretat alimentària. És aquest argument el que ha fet històricament necessari el tractament industrial de la llet i el que ha condicionat, per tant, l'existència de la pròpia indústria lletera.

Com sabem, avui existeixen opinions que consideren que no és necessari industrialitzar la llet, tal i com la coneixem actualment. Però, tanmateix, fins i tot aquelles veus que consideren que el tractament industrial no és un pas imprescindible i previ al consum de llet i derivats, admeten que el producte, per a poder ser consumit, ha de reunir unes determinades condicions higièniques i sanes. Per això, aquesta posició presenta els seus propis arguments en defensa d'un tractament artesanal, igualment vàlid per realitzar el propòsit higiènic. Es tracta d'un procés higiènic que fàcilment podem relacionar amb els antics centres pasteuritzadors de principis de segle XX, o amb les actuals parades de venda de llet fresca que trobem a segons quins municipis. Probablement es tracta d'un sistema viable a petites localitats rurals, i en llocs propers a les vaqueries on poder adquirir el producte de manera directa. Però cal tenir present un altre factor que s'ha produït al llarg de tots aquests anys i que porta a preguntar-nos si seria possible proporcionar la quantitat global que actualment demana el mercat amb aquests procediments artesanals, i si estaríem disposats a canviar els hàbits que suposaria apostar pel consum, en lloc de per un producte tractat industrialment, per un producte que nosaltres mateixos haguéssim d'higienitzar.

Però un canvi de mentalitat del tipus que estem descrivint no ens eximiria, en un estudi com el que acabem de fer, d'analitzar la manera com en els darrers cent anys es va portar a terme la industrialització de la llet i la importància que en aquest procés va tenir la posició legislativa i política sobre tot allò relatiu a la llet. Com hem vist al llarg

del treball, i com havien remarcat altres estudis, les diferents normatives aparegudes i els reglaments aplicats en matèria làctia al llarg dels últims cent anys marquen clarament una línia de caràcter industrial per higienitzar la llet. Amb la intenció de prevenir els greus problemes de salut ocasionats a les persones per la ingesta i consum de llet en mal estat, les autoritats han instat a ramaders productors, industrials i comerciants, entre d'altres, a seguir unes normes de caràcter sanitari i higiènic, en tot allò relatiu al producte, per així evitar problemes de salut pública. Dins aquestes exigències hi ha l'obligat sanejament de la llet en els llocs adequats; aquests han de ser centres autoritzats amb instal·lacions i processos adequats. També hem d'incloure, en aquesta posició administrativa, l'interès per que sigui un producte no només saludable si no íntegre i natural, on no hi hagi espai per les adulteracions i els enganys.

Aquesta posició legislativa i política ha prioritzat doncs una defensa lògica de la higienització i elaboració de la llet destinada al consum de la ciutadania que, en alguns punts, ha assolit un grau d'intervencionisme molt elevat. Des de les autoritats no només s'estableixen normes per vetllar per la salubritat de la llet; també s'actua directament sobre el mateix producte. Ho hem vist en el cas de la construcció de la Central Lletera Municipal de Girona, portada a terme per l'Ajuntament de Girona al 1935.

La posició de les autoritats públiques no només ha estat determinant davant l'evolució de la pròpia indústria lletera, com veiem amb l'exemple gironí, si no que, alhora, les mateixes autoritats han anat canviant la manera de considerar la llet davant la societat. Si a finals del segle XIX la llet encara no passava de ser considerat un producte alimentari per a nens i avis, especialment apte per persones malaltes, cent anys després es considera un producte de primera necessitat, apte per ser consumit per totes les edats i situacions sanitàries de les persones, amb poques excepcions. Al llarg del temps, els problemes sanitaris han exigit millores higièniques i sanitàries del producte i dels animals productors, així com avanços científics en les propietats físiques i químiques de la llet, minerals i vitamines que, avalats i recolzats per les institucions sanitàries, metges i nutricionistes, han beneficiat la demanda en el consum i la pròpia industrialització.

El seguiment de la posició dels estaments governamentals respecte de la llet ha comportat una legislació molt directa al respecte, i com hem vist força intervencionista. Així mateix, el treball ens ha permès veure que la legislació referent al sector làctic s'ha produït des de diferents àmbits o nivells institucionals, i en tots els contextos polítics.

Així, hem fet referència a les reglamentacions municipals dels anys 20 i 30 del segle passat. Després de la guerra, la creació del S.A.L.Ger. per part del règim sortit de la Guerra Civil a Girona, reflectia una clara voluntat de control sobre tot allò relatiu a la llet, que tot i la difícil situació en que es trobava tota la societat, condicionava l'activitat d'aquells que intentaven viure dels làctics. A nivell estatal hem vist la importància del Pla de Centrals Lleteres del 1952, que donà llum a la construcció de diferents centrals lleteres municipals, no precisament la de Girona, que ja havia estat construïda anteriorment. Amb el Decret de 1966, hem constatat que la intervenció sobre el sector lleter va anar molt més enllà.

Les maniobres de control sobre el sector lleter, no només demostraven una actuació intervencionista sobre un producte alimentari que es podia considerar bàsic, i més en anys amb problemes d'abastament social, sino que també constata els canvis en la consideració respecte del mateix producte. La llet evolucionà en estatus i, amb el temps la seva posició en una taula de productes alimentaris va arribar a estar al nivell del pa. Enrere quedaren doncs, aquelles sospites de ser un producte mal vist pel consumidor.

Aquest treball d'investigació ha intentat relacionar i situar els centres industrials lleterers que han existit i treballat a la província de Girona en tot aquest procés. La quantitat notable d'establiments, així com la presència destacada i representativa de tots els derivats possibles de la llet, situa la província en una notable posició, que ja havien remarcat alguns treballs, però que no havia estat analitzada de forma sistemàtica. A la vegada, aquesta posició ens mostra indirectament que la ramaderia lletera a Girona té un pes important dins el sector agrari. Així mateix, cal tenir present que a nivell d'indústria agroalimentària ha ocupat laboralment a un nombre molt important de persones. Aquesta importància la traduïm en aquest estudi destacant, per sobre de tots els exemples coneguts, dos casos excepcionals: la Central Lletera Municipal de Girona i La Lactaria Española de Vidreres, actual Vidreres Llet.

Molts estudis citen la Central Lletera Municipal de Girona com a la primera instal·lació industrial plenament lletera, de tot l'Estat espanyol. Així per exemple, diversos autors citats al llarg de tota la investigació, com ara Langreo Navarro, Ramos Amieva o Lacasa Godina, entre d'altres, la defineixen amb termes com a "pionera en su género".² Hem volgut aprofundir en el coneixement d'aquesta experiència pionera,

² Lacasa Godina, Antonio. (1993). *El sector lácteo en España*. ASLYB. Comunicación. D.L. Madrid. Pàg. 437.

conscients que ens trobem davant d'una explotació industrial que, com totes, estava marcada per la situació política, econòmica i social que li va tocar viure en el moment de posar-se en marxa i en la seva evolució. En observar i intentar entendre cada esdeveniment viscut o succeït a l'interior de la Central, com van ser per exemple les dificultats per portar a terme les adjudicacions de les diferents concessions, així com les característiques dels mateixos beneficiaris, hem reafirmat en aquest element determinant. No podem oblidar que fou un model fabril que va tenir durant molts anys avals públics, o sigui, polítics. Així doncs, les conclusions que es poden extreure de l'existència i de l'activitat de la Central Lletera de Girona tenen molt a veure amb la seva condició pública. Aquesta característica, que podria portar-nos a un relat excessivament simple, també ens pot ajudar a reflexionar sobre la necessitat d'estudiar les relacions entre política i econòmica en totes les circumstàncies. Ja en els seus primers anys d'activitat, la Central generà interessants debats en els medis escrits i en els cercles de discussió consistorial. Cal dir que la causa higiènica i sanitària de la llet resulta força inqüestionable, tot i els petits entrebancs inicials; però en canvi, ens podem preguntar sobre les intencions més o menys partidistes que es podrien amagar darrera algunes decisions. La Central Lletera, fins a quin punt constituí un monopoli, amb privilegis i proteccionismes legals davant la competència existent?. Aquesta realitat canvià amb l'entrada de l'Estat espanyol a la C.E.E., amb la consegüent privatització. Aquesta obligació, observada des de la distància i amb els resultats actuals esdevinguts, ens referim al tancament de la Central al 2008, ens porta a reflexionar sobre diferents aspectes de la seva existència.

La Central Lletera va tenir caràcter públic en el moment de la seva creació. Si no hagués tingut la condició municipalista, probablement hagués tancat les seves portes quaranta anys abans, absorbida per una empresa lletera de majors dimensions, o obligada per l'asfíxia de la pròpia competència. Recordem que els conflictes amb La Lactaria Española es van solucionar, d'una banda, gràcies als condicionants particulars de la Lletera gironina, adoptats pel Consistori i, per l'altra, gràcies a unes resolucions judicials davant afers comercials. Aquests dos fets ens fan preguntar si el que havia en confrontació entre La Lactaria i la Central Lletera eren simplement qüestions empresarials.

No és casualitat doncs que dediquem la tercera part d'aquest estudi a La Lactaria, la lletera que es consolidà a Vidreres. La fàbrica de llet es construï en aquest

municipi de Vidreres, procedent de la localitat veïna de Sils. La seva trajectòria i existència, ben palesa a l'actualitat amb la denominació de Vidreres Llet, ens permet conèixer i diferenciar un model diferent al de la Central, tot i les possibles similituds que podríem trobar. Tot i que treballà en la mateixa línia productiva que la Central, o sigui, amb llets de curta vida, pasteuritzades o fresques, no s'especialitzà amb aquestes de manera exclusiva, i sempre considerà aquest segment de manera secundària. Fou un producte minoritari, de caràcter més aviat local; d'aquí la competència amb la llet de la Central. Dins la gama de productes de La Lactaria, les llets de curta durada o pasteuritzades es trobaven en el mateix nivell en que podien ser els típics derivats precisos de fred i que tots coneixem.

Resulta molt interessant reflexionar conjuntament sobre l'evolució viscuda per ambdós establiments en relació al règim de propietat: d'una concessió municipal a una entitat privada, en el cas de la Central Lletera; d'una empresa privada a una empresa estatal, per tornar a privatitzar-se, en el cas de La Lactaria. En les dues situacions, han viscut les dificultats pròpies de tots els negocis, que en ocasions han superat i en altres no. En aquest sentit no podem deduir dels exemples estudiats que un model resultés millor que l'altre. Sí que hem pogut observar que, amb el model públic, la Central, tot i ser pionera en el seu àmbit, quedà estancada molt ràpidament en termes productius, si bé cal dir que ja ens trobàvem en el període franquista. Les innovacions en matèria industrial no arribaren fins que es privatitzà l'establiment, ja en època democràtica, essent minoritàries en el període públic. Cal tenir present també, que tot i que inicialment les inversions semblaven ambiciosos i de creixement, en el moment de construir-se el nou establiment, aquestes foren limitades i dirigides a unes produccions petites, a l'espera de veure com responia el mercat. Així mateix, algunes de les iniciatives que apareixien a la memòria de la nova Central quedaren sense veure la llum; les expectatives no degueren ser suficientment atractives i reals com per plasmar-les físicament.

Essent ja una empresa privada, l'antiga Central Lletera de Girona, actuant ja com a Làctics Clarió, fou víctima del propi mercat. A més de les possibles raons personals del seu tancament, cal tenir en compte altres elements que han jugat un paper negatiu vers la marxa empresarial de la lletera. Tot i ser fidel a les clàssiques produccions de llet envasada en bosses, molt reconegudes entre els consumidors gironins, aquest va ser un model d'envàs amb un nombre descendent de consumidors any rere any. Es tractava doncs d'una empresa amb un mercat molt seleccionat, que va

anar allunyant-se paulatinament dels corrents i costums de compra de la societat, tot i aquells clients fidels. Les nomenades llets de llarga vida, així com les noves games enriquides i alternatives aparegudes, tot i ser d'una qualitat diferent, van contribuir a l'estancament de les produccions en bossa, caracteritzades per la compra més assídua i diària.

A diferència de la Central, el naixement de la lletera de Vidreres fou fruit d'una iniciativa privada, així com embrió o part fonamental del que fou posteriorment una gran empresa lletera a nivell de Catalunya i de tot l'Estat, La Lactaria Española S.A. El 1974 passà a ser dirigida per organismes semipúblics com foren els holdings de l'INI i Tabacalera. Però això no semblà afectar la seva activitat. Però, igual que experimentà la grandesa, també tocà fons quan va haver-se d'esquarterar el grup creat, LESA, per així facilitar la seva venda. Amb poc temps les instal·lacions de Vidreres passaren per tres propietaris diferents, un dels quals només va ser-ho durant quatre mesos. Tot i nomenar-se actualment Vidreres Llet, cal dir que forma part d'un dels més importants grups lleters a nivell estatal, l'entitat asturiana Corporación Alimentaria Peñasanta.

L'exemple de la lletera de Vidreres ha estat i continua essent el més representatiu del sector lleter a la província de Girona, tant per capacitat i volum de litres treballats, com per nombre de persones relacionades laboralment a l'establiment tant de manera directa com indirecta, com per la seva perdurabilitat. Com podem veure, el model industrial i productiu que ha existit i continua existint a Vidreres difereix molt del cas de la Central de Girona. Ha experimentat molts més canvis que l'exemple de la capital gironina, especialitzant-se totalment amb les llets clàssiques i definides com de llarga duració, amb produccions que han anat creixent al llarg del temps, amb la conseqüent necessitat d'abastir-se d'un volum de llet cada vegada més important. També hem volgut remarcar un altre aspecte: independentment de la seva titularitat privada o pública, ha estat una indústria que ha crescut amb i dins el municipi de Vidreres. Des de la seva creació ha mantingut una relació molt estreta amb la vila i amb els seus vilatans. No podem obviar que el creixement econòmic del poble es veié afavorit per la instal·lació de la empresa lletera, igual que aquesta es beneficià de la poca o nul·la indústria existent en aquells anys. De fet, aquesta indústria no només fou un element que dinamitzà la vida social, econòmica i fins i tot política de la vila vidrerenca, també va marcar la vida social i econòmica del municipi de Sils en el moment de la marxa del centre, probablement per motius polítics. També ha repercutit

en la vida de la pagesia productora de llet, a la ramaderia gironina, ajudant i motivant aquells que van creure en l'especialització lletera.

Com dèiem en la introducció, el que hem intentat en aquest treball ha estat la reconstrucció del context social en què es desenvolupà la indústria lletera a les comarques gironines. Per a fer-ho, després d'una breu exploració de la importància de la ramaderia i la indústria lletera a les comarques gironines, ens ha calgut examinar el naixement i l'evolució de dos establiments industrials lleters, que no són només els dos centres lleters productors més importants de la província de Girona, sinó que també els podem considerar pioners representatius del conjunt de l'Estat Espanyol, una en el sector públic, l'altre en el sector privat, que no només evolucionen en el temps, sinó que intercanvien els seus papers.

Així, a més de comprovar que la representació industrial lletera a la demarcació de Girona ha estat prou destacada en els darrers cent anys, omplint així un buit evident en la historiografia de la indústria lletera, relatiu a unes comarques on fins ara el tema no havia estat estudiat, malgrat la seva importància, i a unes empreses concretes que a partir d'ara poden ocupar un lloc important en aquesta historiografia, els dos casos exposats també ens posen en alerta sobre la necessitat de no caure en simplificacions fàcils i tenir sempre en compte, tant en els casos d'empreses de titularitat privada com en els de titularitat pública, les complicades relacions entre les iniciatives privades i el sector públic, així com la importància de la implicació dels diferents sectors relacionats, com ara els ramaders, els veterinaris, les autoritats; i, sempre, com a rerafons, els canvis, en la societat i per tant en la majoria de consumidors, en la percepció de la importància de la llet. També aquesta constatació, que obra més interrogants que no els tanca, forma part de les conclusions d'aquest treball.

ANNEXES.

Document 1: Reproducció de la instància on s'exposaven els danys de la Guerra ocasionats a la factoria lletera Sociedad Anónima Lechera Industrial (SALI) de Puigcerdà.

ILMO. SEÑOR:

DON LUÍS DOMENECH POCH, mayor de edad, casado, vecino de esta Ciudad, con domicilio en la Rda. de San Pedro, nº 74, principal, provisto de cédula personal de clase 8ª, tarifa 3ª, número 35.744, expedida en Barcelona el 4 de abril de este año, obrando en nombre de la "S. A. LECHERA INDUSTRIAL", en su calidad de Delegado del Consejo de la misma, a V. I. respetuosamente,

E X P O N E: Que dicha Sociedad es dueña de la industria denominada "S. A. LECHERA INDUSTRIAL" situada en PUIGCERDÁ, de la provincia de Gerona, en la carretera de Puigcerdá a Seo de Urgel y cuyas características son las siguientes:

"FABRICACIÓN DE BOTES DE LECHE CONDENSADA".

Que por causas de robo, mal uso de la maquinaria, su abandono y por explosión de una bomba, todo ello en fechas distintas, la mencionada razón social sufrió daños en sus bienes de carácter industrial, consistentes en pérdidas por aquellos motivos arriba citados, que ascienden a

"CIENTO DIEZ Y NUEVE MIL NOVECIENTAS NOVENTA Y CINCO PESETAS", valorados por el perito Ingeniero Industrial DON ANTONIO MARTÍNEZ MOLL; teniendo en cuenta el período de vida del material siniestrado, según certificación que por duplicado se acompaña.

Y que deseando acogerse a los beneficios que por el Gobierno se conceden a los damnificados por la guerra, manifiesta que para poner en marcha dicha industria no necesita un préstamo del Instituto de Crédito para la Reconstrucción Nacional, y

S U P L I C A: Que, teniendo por presentada esta instancia se sirva ordenar se incoe el expediente de daños a los efectos oportunos que procedan.

Dios guarde a V. I. muchos años.
Barcelona, 9 de Diciembre de 1939.
Año de la Victoria.
"S.A.L.I."
El Delegado del Consejo:
Firmado: Luís Doménech Poch.

Document 2: Relació de litres de llet rebuts durant els anys de la Guerra i postguerra a la factoria de Puigcerdà. (SALI).

Mesos.	Any 1936.	Any 1937.	Any 1938.
Gener.		216.000 lts.	136.000 lts.
Febrer.		224.000 lts.	124.000 lts.
Març.		268.000 lts.	148.000 lts.
Abril.		304.000 lts.	130.000 lts.
Maig.	222.000 lts.	418.000 lts.	154.000 lts.
Juny.	202.000 lts.	348.000 lts.	129.000 lts.
Juliol.	196.000 lts.	316.000 lts.	122.000 lts.
Agost.	174.000 lts.	294.000 lts.	112.000 lts.
Setembre.	179.000 lts.	284.000 lts.	114.000 lts.

Octubre.	176.000 lts.	236.000 lts.	98.000 lts.
Novembre.	140.000 lts.	166.000 lts.	68.000 lts.
Desembre.	202.000 lts.	136.000 lts.	56.000 lts.
Mesos	Any 1939.	Any 1940.	Any 1941.
Gener.	38.000 lts.	100.000 lts.	78.000 lts.
Febrer.	18.000 lts.	108.000 lts.	76.000 lts.
Març.	42.000 lts.	126.000 lts.	94.000 lts.
Abril.	58.000 lts.	136.000 lts.	108.000 lts.
Maig.	110.000 lts.	228.000 lts.	172.000 lts.
Juny.	132.000 lts.	232.000 lts.	158.000 lts.
Juliol.	134.000 lts.	220.000 lts.	138.000 lts.
Agost.	132.000 lts.	204.000 lts.	128.000 lts.
Setembre.	130.000 lts.	198.000 lts.	126.000 lts.
Octubre.	134.000 lts.	172.000 lts.	122.000 lts.
Novembre.	108.000 lts.	112.000 lts.	96.000 lts.
Desembre.	92.000 lts.	86.000 lts.	68.000 lts.
Mesos	Any 1942.	Any 1943.	Any 1944.
Gener.	66.000 lts.	56.000 lts.	52.000 lts.
Febrer.	64.000 lts.	52.000 lts.	58.000 lts.
Març.	80.000 lts.	76.000 lts.	72.000 lts.
Abril.	104.000 lts.	96.000 lts.	92.000 lts.
Maig.	158.000 lts.	144.000 lts.	158.000 lts.
Juny.	132.000 lts.	118.000 lts.	152.000 lts.
Juliol.	114.000 lts.	104.000 lts.	146.000 lts.
Agost.	98.000 lts.	98.000 lts.	138.000 lts.
Setembre.	96.000 lts.	104.000 lts.	140.000 lts.
Octubre.	98.000 lts.	104.000 lts.	
Novembre.	72.000 lts.	76.000 lts.	
Desembre.	62.000 lts.	52.000 lts.	

Document 3: Relació de dades sobre el sector lleter a la província de Girona. Totes elles pertanyen als anys en que el S.A.L.Ger. era l'entitat concessionària de la Central Lletera:

1943. Govern Civil. "Mapa nacional de proveïments i transports de la província de Girona. 1943. 78." Arxiu Històric de Girona.

1943: Les dades que corresponen a aquest any foren les primeres dades oficials que es presentaren després de la Guerra Civil i que alhora volem fer esment. Com hem citat anteriorment formen part d'un estudi força generalitzant del Govern Civil sobre Girona, fet però que no resta interès. Simplement, hem considerat reproduir les dades que tenen a veure directament amb l'estudi que tractem, sense tenir gaire en compte la relació amb la resta de dades existents en el treball d'origen, on hi destaquen tots els aspectes socials i econòmics existents a la província gironina. La intenció és concentrar-nos en unes dades que ens permetin, tot i la prudència, conèixer la situació del sector lleter gironí, i com no el que es troba el propi S. A. L. Ger. Entitat que realitza el servei d'abastiment de llet a la província i que te concedida la concessió per explotar la Central Lletera de Girona.

Ens concentrem en les dades corresponents a la ramaderia i en especial a les referents al sector vacum de llet.

El nombre de vaques lleteres que trobem en aquesta font no resulta gaire clar de desxifrar, com veurem el nombre d'aquestes no deixarà de ser una hipòtesi. No resulta gaire verídica el nombre total d'animals vacums, donat que els anys posteriors mostren un nombre molt inferior, 109.389 l'any 1943 per 77.108 l'any 1944. Igualment, exemplificarem amb dades d'altres exercicis per acostar-nos a conèixer amb millor certesa la realitat. Com veurem les diferències entre els últims anys no foren tan importants.

1943. Nombre de les diferents espècies ramaderes, amb la següent divisió:

de treball.....6.931 u.

de recia.....	12.657 u.
de producció.....	57.533 u.
d'abast.....	32.268 u.
Sumen un total de.....	109.389 u.

Així mateix la raça respectiva de totes elles eren les següents:

raça del país.....	72%.....	78.760 u.
raça suïssa	3%.....	920 u.
raça holandesa.....	25%.....	29.700 u.

La producció lletera de vacum, cabrum i oví estimada a la província de Girona era de 38.000.000 de litres de llet, però no es diferencia quina pertany a vaca, ovella i cabra. Igual succeeix amb les produccions conjuntes de Girona, Barcelona i Lleida, que fou de 75.943.560 litres, destinats bàsicament al consum personal o local i industrial de les respectives províncies. Així mateix, també es tracta d'un volum que engloba totes tres espècies.

Les indústries lleteres que apareixen al treball són les següents:

2 indústries llet condensada:	Granja Soldevila, Olot. S.A.L.I., Puigcerdà.....	Producció total 5.650 Qms.
10 Indústries formatge:	Arbúcies i familiars.....	Producció total 916 Qms.

Com veiem, no consta cap fàbrica envasadora o esterilitzadora de llet líquida. La Central Lletera Municipal en aquesta font no apareix, tot i que coneixem que funcionava, millor dit, el S. A. L. Ger., que no deixava de ser el propi Govern Civil qui l'explotava econòmicament. Tampoc apareix Lactaria Espanyola que ja operava a Sils. En fonts posteriors anirem coneixen les diferents indústries que tracten amb la llet, ja siguin les formatgeres i les mantegueres, igual que aquelles localitats on trobem fàbriques de gel o gelats, que acostumen a relacionar-se amb els treballs de la llet, ja sigui per conservació i elaboració. Igual que on trobem fàbriques de xocolata, tot i que aquestes últimes no tenen a veure res amb els establiments lleteres, poden arribar a coincidir, de manera sospitosa, en les mateixes localitats.

1944. Govern Civil. "Mapa nacional de proveïments i transports de la província de Girona. 1944. 79" Arxiu Històric de Girona.

1944: Nombre de les diferents espècies ramaderes:

Vacum: 77.108 u.	de treball.....27.567 u.	Cabrum: 36.871 u.	de recia.....773 u.
	de recia.....1.777 u.		de producció.....19.024 u.
	de producció...23.993 u.		d'abast.....17.074 u.
	d'abast.....23.771 u.		
Oví: 156.258 u.	de recia.....12.224 u.	Porcí: 61.916 u.	de recia.....7.056 u.
	de producció.....82.080 u.		d'abast.....54.860 u.
	d'abast.....71.924 u.		
Cavallí: 16.012 u.	de treball.....13.075 u.	Mular: 8.003 u.	de treball.....8.003 u.
	de recia.....2.909 u.		
	d'abast.....28 u.		

Producció lletera per espècie:

Vaca: 37.776 animals.....	Rendiment: 1.573'022.....	Producció: 59.422.479 lts.
Ovella: 82.080 animals.....	Rendiment: 23'694.....	Producció: 1.944.804 lts.
Cabra: 19.024 animals.....	Rendiment: 143'108.....	Producció: 2.722.487 lts.

Així mateix la raça respectiva de totes elles eren les següents:

raça del país.....	72%.....	55.518 u.
raça suïssa	3%.....	2.314 u.

raça holandesa.....25%19.277 u.

Una dada a tenir en conte fou la reducció d'animals de vaquí entre els dos anys, amb la conseqüent baixada productiva de llet. El consum de la llet de vaca anava destinat bàsicament al consum local i per abastir indústries de Girona i Barcelona. Cal citar una de les dades no comptabilitzades en el total de litres produïts, "Parte del ganado vacuno destinado a labor produce leche, aunque en menor cuantía."

Indústria lletera:

2 indústries llet condensada: Granja Soldevila, Olot.
S.A.L.I., Puigcerdà..... Producció total 9.241 Qms.
10 Indústries formatge: Arbúcies i altres..... Producció total 870 Qms.
1 Indústria de mantega: La Bisbal. Producció total 112'8 Qms.

Continuen sense apareixen cap de les dues indústries làcties que coneixem.

1946. Govern Civil. "Mapa nacional de proveïments i transports de la província de Girona. 1946. 81"
Arxiu Històric de Girona.

1946: Nombre de les diferents espècies ramaderes:

Vacum: 76.230 u.	de treball.....27.783 u.	Cabrum: 36.522 u.	de recria.....1.533 u.
	de recria.....1.173 u.		de producció.....18.616 u.
	de producció.....24.180 u.		d'abast.....16.373 u.
	d'abast.....23.094 u.		
Oví: 155.223 u.	de recria.....2.266 u.	Porcí: 53.470 u.	de recria.....5.948 u.
	de producció.....81.373 u.		d'abast.....47.522 u.
	d'abast.....71.584 u.		
Cavallí: 16.124 u.	de treball.....13.195 u.	Mular: 8.024 u.	de treball.....8.024 u.
	de recria.....2.929 u.		

Producció lletera per espècie:

Vaca: 33.794 animals.....Rendiment: 1.456..... Producció: 49.204.064 lts.
Ovella: 81.373 animals.....Rendiment: 23'694.....Producció: 1.944.804 lts.
Cabra: 18.616 animals.....Rendiment: 138..... Producció: 2.569.008 lts.

Així mateix la raça respectiva de totes elles eren les següents:

raça del país.....72%54.885 u.
raça suïssa3%2.286 u.
raça holandesa.....25%19.057 u.

El consum de la llet de vaca anava destinat bàsicament al consum local i per abastir indústries de Girona i Barcelona.

Indústria lletera:

2 indústries llet condensada: Granja Soldevila, Olot.
S.A.L.I., Puigcerdà.
10 Indústries formatge: Arbúcies i d'altres.
1 Indústria de mantega: La Bisbal.

Com veiem, no consta cap fàbrica envasadora o esterilitzadora de llet líquida. La Central Lletera Municipal en aquesta font no apareix, tot i que coneixem que funcionava des de 1936. Igual que ja treballava La Lactaria de Sils. En fonts posteriors anirem coneixen les diferents indústries que tracten amb la llet, com foren les formatgeres i les mantegueres, igual que aquelles localitats on trobem fàbriques

de gel o gelats, que acostumen a relacionar-se amb els treballs de la llet, ja sigui per conservació i elaboració. Igual que on trobem fàbriques de xocolata, tot i que aquestes últimes no tenen a veure res amb els establiments lleters, poden arribar a coincidir, de manera sospitosa, en les mateixes localitats.

1950-51. Govern Civil. "Mapa nacional de proveïments i transports de la província de Girona. 1950-51. 83." Arxiu Històric de Girona.

1950: Nombre dels animals de l'espècie vaquina:

Vacum: 88.435 u.

Producció lletera per espècie:

Vaca: 49.062 animals.....Rendiment: 1.543..... Producció: 75.702.666 lts.

Així mateix la raça respectiva de totes elles eren les següents:

raça del país.....72%.....63.673 u.
raça suïssa3%.....2.653 u.
raça holandesa.....25%.....22.109 u.

El consum de la llet de vaca anava destinat bàsicament al consum local i per abastir indústries de Girona i Barcelona.

Indústria lletera:

2 Indústries llet condensada:	Granja Soldevila, Olot. S.A.L.I., Puigcerdà.....Producció total 7.481 Qms.
10 Indústries formatge:	Arbúcies i d'altres.....Producció total 541 Qms.
1 Indústria de mantega.	La Bisbal.....Producció total 61 Qms.
1 Indústria de gelats	Sils.....Producció total 104 Qms.
15 Indústries de gel.....	Producció total 32.416 Qms.

1951: Nombre dels animals de l'espècie vaquina:

Vacum: 86.948 u.

Producció lletera per espècie:

Vaca: 50.427 animals.....Rendiment: 1.538..... Producció: 77.556.726 lts.
Ovella: 75.982 animals.....Rendiment: 21'8.....Producció: 1.656.408 lts.
Cabra: 24.228 animals.....Rendiment: 139..... Producció: 3.367.692 lts.

Així mateix la raça respectiva de totes elles eren les següents:

raça del país o indefinida...72%.....62.602 u.
raça suïssa3%.....2.608 u.
raça holandesa.....25%.....21.737 u.

El consum de la llet de vaca anava destinat bàsicament al consum local i per abastir indústries de Girona i Barcelona.

Indústria lletera:

2 indústries llet condensada:	Granja Soldevila, Olot. S.A.L.I., Puigcerdà.....Producció total 7.312 Qms.
10 Indústries formatge:	Arbúcies i d'altres.....Producció total 555 Qms.
1 Indústria de mantega.	La Bisbal.....Producció total 64 Qms.
1 Indústria de gelats	Sils.....Producció total 126 Qms.
15 Indústries de gel.....	Producció total 33.519 Qms.

En aquest últim exercici continua sense aparèixer cap referència a la Central Lletera. Si apareix una indústria de gelats a Sils, com veurem posteriorment aquesta indústria coincideix amb La Lactaria, envasadora de llet. Observant tots aquests anys i veient que no consta cap indústria lletera de llet líquida, podria ser possible que només es relacionessin els centres que treballessin i elaboressin derivats de la llet.

Document 4: Relació de municipis corresponents al partit judicial de Puigcerdà (ho vinculem a la Comarca lletera de la Cerdanya). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial de Puigcerdà. 1946-1947. 74. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleteres.	Producció.	Consum.
Alp	205	83	124.100 lts.	Local i Fàbriques Comarca.
Baget	329	85	127.500 lts.	Local.
Bolvir	430	174	295.000 lts.	Local, Ger i Fàbr. Puigcerdà.
Caixans	160	60	90.000 lts.	Local i Puigcerdà.
Campdevàdol	288	180	270.000 lts.	Local.
Campelles	205	94	141.000 lts.	“.
Camprodon	6	6	12.000 lts.	“.
Das	480	112	168.000 lts.	Local i Fàbrica Puigcerdà.
Freixenet	709	257	305.500 lts.	Local, Olot i Camprodon.
Ger	466	195	351.000 lts.	Local, i Fàbrica Puigcerdà.
Gombreny	206	40	60.000 lts.	Local i Campdevàdol.
Guils Cerd.	420	157	266.900 lts.	Local i Lletera Ind. Puig.
Isòvol	302	65	97.500 lts.	Local i Fàbriques Comarca.
Les Lloses	616	225	375.000 lts.	Local, Ripoll i Olot.
Llanes	336	110	165.000 lts.	Local, Camprodon i Olot.
Llívia	506	150	225.000 lts.	Local i Manteguera.*1
Meranges	203	64	115.200 lts.	Local i Lletera Ind. Puig.
Molló	430	223	334.500 lts.	Local, Camprodon i Olot.
Ogassa	103	3	4.500 lts.	Local.
Palmerola	167	50	75.000 lts.	“.
Pardines	312	154	231.000 lts.	Local, Llívia, Ripoll i Puig.
Parròquia Rip.	700	32	93.120 lts.	Local, Ripoll i Campdevàdol.
Planoles	150	52	78.000 lts.	Local i Fàbrica Puigcerdà.
Puigcerdà	606	270	405.000 lts.	Local. *2
Queralbs	436	275	412.500 lts.	“.
Ribes Freser	467	104	156.000 lts.	“.
Ripoll	316	113	164.980 lts.	“.*3
St. Crist. Tos.	335	66	75.000 lts.	“.
St. Joan Abad.	716	225	337.500 lts.	Local, Olot i Ripoll.
St. Palol Segu.	140	44	66.000 lts.	Local.
Setcases	280	134	201.000 lts.	Local i Olot.
Urús	122	20	30.000 lts.	Local i Fàbrica Olot.
Urtx	280	40	135.000 lts.	Local, Lletera Puig. i Lliv.
Vallfogona	335	180	270.000 lts.	Local i Ripoll.
Vidrà	610	351	526.500 lts.	Local i St. Quirico.
Viladonja	108	5	5.500 lts.	Local. *4
Vilallonga Ter	430	96	144.000 lts.	“.
Vilallovent	210	80	64.000 lts.	Local, Manteg. Llívia i Puig.
Total:	13.120	4.574	6.997.800 lts.	

Tot i que l'estudi comarcal correspon al 1946, ens pot ser útil per tenir una visió aproximada del que foren els anys 40. Així mateix es pretén donar a conèixer la globalitat del sector lleter, o sigui amb la

capacitat productiva tant animal, com industrial. Alhora es mostra a que, o a on anava destinat el consum de llet, dada on el servei d'abastiment (S. A. L. Ger.) tenia molt a dir.

Hem inclòs detalls on existien centres industrials lleters destacats o notes interessants a tenir en compte:

*1- Llívia. Fàbrica de Mantega. Producció 10.344 Kg. En les mateixes instal·lacions hi ha una Fàbrica de Formatge. Producció 36.900 Kg.

*2- Puigcerdà. Fàbrica de Llet Condensada (Sociedad Anónima Lechera Industrial). Producció 4.081'42 Qms. També hi ha producció de mantega tot i que en el document consta com formatge. Producció de mantega 102'02 Qms.

*3- Ripoll. Dues Fàbriques de xocolata.

*4- Viladonja. Aquest municipi te la peculiaritat de destinar la llet de vaca a malalts, nens i gent gran. Diu així: "Se ordeña únicamente para niños lactantes, ancianos y enfermos de la propia población."

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial de Puigcerdà. 1949. 75. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleters.	Producció.	Consum.
Alp	293	154	154.000 lts.	Local.
Baget	402	7	10.500 lts.	".
Bolvir	582	143	243.100 lts.	Local i Comarca.
Campdevàno	255	25	36.500 lts.	Local.
Campelles	266	170	238.000 lts.	Local, Ripoll i Puigcerdà.
Caixans	275	120	180.000 lts.	Local i Fàbriques Comarca.
Camprodon	3	3	10.000 lts.	Local.
Das	393	177	177.000 lts.	Local i Fàbrica Puigcerdà.
Freixenet	1.027	4	5.840 lts.	Local, Camprodon i Olot.
Ger	546	200	200.000 lts.	Local i Fàbriques Comarca.
Gombreny	296	40	60.000 lts.	Local i Ripoll.
Guils Cerdanya	519	134	227.800 lts.	Local. i Llet. Ind. Puig.
Isòvol	658	190	190.000 lts.	Local i Fàbriques Comarca.
Les Lloses	527	35	52.500 lts.	Local, Ripoll i Vic.
Llanars	449	250	125.000 lts.	Local, Camprodon i Olot.
Llívia	721	263	368.200 lts.	Local. *1
Meranges	265	70	127.750 lts.	Local, Llet. Ind. Puig. *2
Molló	439	78	28.080 lts.	Local i Olot.
Ogassa	461	40	32.000 lts.	Local.
Palmerola	150	0		
Pardines	268	40	73.000 lts.	Local, Ripoll i Ribes.
Parròquia Rip.	569	32	93.120 lts.	Local i Ripoll.
Planols	201	100	100.000 lts.	Local i Puigcerdà.
Puigcerdà	780	300	600.000 lts.	Local. *3
Queralbs	308	0		
Ribes de Fresser	552	348	184.197 lts.	Local.
Ripoll	283	??	??	*4
Setcases	295	8	1.440 lts.	Local.
St. Joan Abad.	830	121	121.000 lts.	Local, Ripoll i Olot.
St. Pau de Se.	193	8	28.000 lts.	Local.
Toses	480	140	262.900 lts.	Local i Lletera de Llívia.
Urtx	200	100	80.000 lts.	Local i Fàbrica Puigcerdà.
Urús	110	50	50.000 lts.	" i "
Vallfogona	222	40	130.000 lts.	Local i Ripoll.
Vidrà	369	5	6.800 lts.	Local.
Viladonja	141	1	1.000 lts.	".
Vilallonga Ter	810	18	45.990 lts.	".
Vilallovent	266	140	140.000 lts.	Local i Fàbriques Comarca.
Total:	15.404	3.554	4.383.717 lts.	

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

*1- Llívia. Fàbrica de mantega i fàbrica de formatge.

*2- Meranges. És un cas atípic per la localització del municipi, ja que diu que exporta llet a la indústria lletera de Puigcerdà i a Barcelona, i és aquest últim destí el que sobta. Sí és cert però que no ens diu com, ja que també podria ser elaborada amb quelcom producte de tipus artesanal.

*3- Puigcerdà. Fàbrica de llet condensada. Producció 50 Qms. I una fàbrica de formatge. Producció 4 Qms.

*4- Ripoll. Una Fàbrica de formatge. Producció 100 Qms. Una Fàbrica de gel. Producció 80.000 Kg. Dues fàbriques de xocolata. No coneix les dades de nombre de vaques lleteres, ni la producció de les mateixes.

Document 5: Relació d'exemples de diferents reconeixements i actuacions del Govern Civil de Girona o del S.A.L.Ger. contra l'adulteració de llet.

Tots els exemples són extrets del diari "El Pirineo", proper al nou règim i corresponents als primers anys de dictadura. En aquelles publicacions on apareixien sancions es podia donar el cas que no aparegués el nom propi de l'organisme, i simplement fos una nota provinent de l'Ajuntament. Així mateix, finalitzem l'exposició d'exemples amb una acció consistorial contra l'adulteració de llet, observant que aquestes no disminueixen:

Publicació del 09 de juny de 1939 al diari "El Pirineo"

"Escarmiento a comerciantes desaprensivos:

Por vender la leche a precio superior a la tasa. – A don Francisco Carbó, de Vilatenim, 500; a don Francisco Duch, de Vilatenim, 500.

Por dedicarse al comercio ilegal de ganado. – A don Jaime Casas Frigola, de Gerona. Decomiso total; a don Ricardo Casademont Villena, de Sarriá de Ter. Decomiso total; a don Pedro Canals Brugué, de San Julián de Ramis. Decomiso total."

Publicació del 06 d'octubre de 1939 al diari "El Pirineo"

"AYUNTAMIENTO.

Multa a unos lecheros.

Prosiguiendo la activa labor emprendida por la Alcaldía en persecución de los comerciantes lecheros que venden adulterados sus productos, han sido aplicadas nuevas sanciones; llegando en conocimiento de que cierto vendedor entraba en la capital con su garrafón de agua preparado al lado de las vasijas de leche.

Han sido aplicadas multas de 200 pesetas a las siguientes personas: Angela Gibert, de Quart; Luís Ribas, de Gerona, calle de Llano; Vicente Fornells, de Campdurá; José Bruset, de Massanet; Miguel Angelats, de Domeny; Gregorio Peracaula y Manuel Vidal de Campdurá"

Publicació del 22 de novembre de 1939 al diari "El Pirineo"

"AYUNTAMIENTO.

Multa a dos lecheros.

Han sido multados con 200 pesetas cada uno de los lecheros Pedro Brugués, de Aiguaviva, y Dolores Dorca, calle Auriga, 5, de esta ciudad, por venta de leche en malas condiciones."

Publicació del 13 de febrer de 1940 al diari “El Pirineo”

“GOBIERNO CIVIL.

Multas por infracción en materia de abastos.

Por circulación clandestina de leche fresca. A señores Ribot Font y Artigas, de Palafrugell, con 300 pesetas.

Por ocultación de ganado de abasto. A don José Salis Coll, de la Bisbal, con 2000 pesetas. D. José M. Masferrer, de Arbucias, 50 id. Por circulación clandestina interprovincial de ganado. A don José Fageda de San Privat de Bas, con 2500 pesetas. D. Juan Casellas Font, de San Privat de Bas, 2500 id. D. Bartolomé Casadellá Font, de La Sellera, 2500 id.

Publicació del 28 de març de 1940 al diari “El Pirineo”

“AYUNTAMIENTO.

Lecheros Multados.

Por adulteración de los productos que vendían han sido sancionados con 200 pesetas cada uno los lecheros Javier de Ros, de Pals, y Agustín Pagés, de Peratallada.”

Publicació del 28 de març de 1940 al diari “El Pirineo”

“AYUNTAMIENTO.

Nuevas Multas a Lecheros.

Por expender leche aguada y no reunir condiciones sanitarias han sido sancionados los siguientes lecheros:

José Gifré, de Riudellots de la Selva, y Daniel Llinás, de San Daniel, con 200 pesetas cada uno y Juan Portulás de San Julián de Ramis y Vicente Valentí de Gerona con 50 pesetas cada uno.”

Publicació del 05 d’abril de 1940 al diari “El Pirineo”

“Mas lecheros multados.

Nuevamente han sido multados con 200 pesetas cada uno, por venta de leche adulterada los siguientes señores: José Carreras y Manuel Pagés, de San Julián de Ramis; Martín Daranas de Tayalá; Ramón Palahí y Jaime Campmany, de Riudellots de la Selva y José Pla e Isidro Viñolas, de Viloví de Oñar.

Publicació del 23 d’abril de 1940 al diari “El Pirineo”

“Rasgo digno de mención.

El Ayuntamiento Nacional de Besalú nos ruega la publicación de la siguiente nota, que inserimos con satisfacción:

“Procedente de descuentos por adulteración en la leche, la S.A.L.Ger. ha hecho donativo a este Ayuntamiento para fines benéficos la cantidad de 492,30 pesetas.

Lo que se hace público para satisfacción de la S.A.L.Ger. y conocimiento general significando el agradecimiento de esta Corporación. – El Alcalde. Gil Adam.”

Publicació del 08 de juny de 1940 al diari “El Pirineo”

“Santa Pau.

Donativo a “Auxilio Social”. El día de la festividad de “Corpus Cristi” se repartieron entre las familias necesitadas de la

población, el donativo de 445,25 pesetas, efectuado por el Servicio Sindical de Abastecimientos de Leche de Gerona, "SALGER", producto de las sanciones impuestas a los adulteradores de leche de este término municipal"

Publicació del 17 de juny de 1940 al diari "El Pirineo"

"La Administración del Hospital de San Jaime, de Olot, nos ruega hagamos público que el Sindicato de Abastecimientos de Leche (S.A.L.G.E.R.) de esta capital ha hecho un donativo de 107,75 pesetas a favor de dicho benéfico Establecimiento.

Con mucho gusto accedemos a la atenta petición."

Publicació del 17 de juliol de 1940 al diari "El Pirineo"

"GOBIERNO CIVIL.

Secretaria General. Imposición de multas.

Por vender leche adulterada le ha sido impuesta una multa de 75 pesetas a Lorenzo Noguera Freixa."

Publicació del 09 d'octubre de 1940 al diari "El Pirineo"

"Donativos de "SALGER"

El servicio de Abastecimientos de leche de la Provincia "SALGER" Delegación de Olot, ha efectuado los siguientes donativos, producto de los descuentos impuestos a los adulteradores de leche de aquella comarca.

A "Auxilio Social" de Olot: 220 pesetas. Al Hospital de San Jaime: 175 ptas. Familias necesitadas S. Esteban de Bas: 200 ptas. Familias necesitadas de Besalú: 520 ptas. Total 1.115 ptas."

Publicació del 4 d'octubre de 1940 al diari "El Pirineo"

Por expender leche adulterada han sido multados los siguientes expendedores:

Ana Corona, de Serriñá.
Joaquín Darnés, de Serriñá.
José Corominas, de Serriñá.
Pedro Bahí, de Serriñá.
Esteban Parera, de Serriñá,
Jaime Bosch, de Riudellots de la Selva.
Emilio Frigola, de Viloví de Oñar.
Narciso Románs, de Sarria de Ter.
Lorenzo Boadas, de Riudellots de la Selva
Silvestre Quintana, de Viloví de Oñar.
Alfonso Giró, de Viloví de Oñar.
Luís Vila, de Viloví de Oñar.
Juan Quer, de Riudellots de la Selva.
José Pruneda, de Sarria de Ter.
Pedro Cañáis de San Julián de Ramis.
Francisco Besalú, de San Julián de Ramis.
Miguel Xifre, de Sarria de Dalt.
Juan Parella, de Serriñá.
Mercedes Masmitjá, de Serriñá.
Esteban Bosch, de Serriñá.
Miguel Manción, de Serriñá.

Consuelo Pons, de Serriñá.
Jaime Masmitjá, de Serriñá.

Publicació del 24 i 25 d'octubre de 1940 al diari "El Pirineo"

"Donativo a la Secretaria General del Gobierno Civil,
Suscripción de socorro.

S.A.L.G.E.R. de Gerona	2.000 pesetas
Director y Personal de S.A.L.G.E.R.	500 pesetas."

"La actuación de S.A.L.G.E.R.

El Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona (SALGER), que tan buenos servicios viene prestando en orden al abastecimiento de este indispensable alimento, vio dificultada su labor por el temporal de aguas que al mismo tiempo que hacía difícil la recogida de leche de los diferentes pueblos, imposibilitaba su transporte a los centros de consumo. No obstante, atenta al interés público y al de la comarca productora, y venciendo todas las dificultades, realizó la recogida de leche para distribuirla gratuitamente entre los establecimientos benéficos y personas necesitadas de Bañolas.

Este rasgo del SALGER ha sido muy elogiado."

Publicació del 14 de juliol de 1941 al diari "El Pirineo"

"GOBIERNO CIVIL.

Secretaria Delegada de Orden Público. Imposición de multas.

Por ser reincidente en la venta de leche adulterada, ha sido sancionado con multa de 2000 pesetas, la vecina de Borgoña, doña Dolores Llaó."

Publicació del 15 de juny de 1942 al diari "El Pirineo"

"Resumen estadístico de la labor de la Fiscalía Provincial de Tasas durante el mes de mayo último.

José Castelló Alsina, por venta de leche a precios abusivos, sancionado con multa de nueve mil pesetas.

Juan Gruart Soler, por venta de leche a precios abusivos, sancionado con multa de ocho mil pesetas."

Publicació del 23 de maig de 1942 al diari "El Pirineo". A partir d'aquest dia la premsa gironina donava a conèixer els anàlisis pertinents de la llet:

"Para evitar la adulteración de la leche.

Acertadas disposiciones de la Alcaldía.

Por el Excmo. Sr. Alcalde se ha hecho pública la siguiente nota: Habiendo observado por esta Alcaldía que por algunos comerciantes desaprensivos se adultera la leche procedente de la Central Lechera, aprovechando que por la escasez de aluminio los precintos de garantía de que van provistos los envases a la salida de dicha Central son fácilmente vulnerables, sin que el consumidor se pueda dar cuenta de ello y no estando en modo alguno dispuesta a que pueda ser sorprendida la buena fe del público, ha dispuesto que ha partir de hoy se haga público por medio de la Prensa y de la Radio, diariamente, el grado de densidad que debe alcanzar la leche salida en su pureza de la Central Lechera, a fin de que en todo momento pueda ser exigida en tales condiciones por el

comprador, que habrá de negarse a adquirir la que no lo conserve y denunciar al comerciante adulterador.

Paralelamente un servicio de inspección organizado al efecto comprobará, también diariamente, por medio de rondas volantes el estado de la leche en los diversos establecimientos expendedores y se impondrán las más severas sanciones a los dueños de aquellos en que se compruebe adulteración.”

Document 6: Relació de municipis corresponents al partit judicial de Santa Coloma de Farners (ho vinculem a la comarca lletera de La Selva). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial de Santa Coloma de Farners. 1946-1947. 76. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleteres.	Producció.	Consum.
Anglès	242	67	134.000 lts.	Local.
Arbúcies	1.220	898	1.347.000 lts.	“. *1
Blanes	539	368	1.140.800 lts.	“.
Breda	277	73	106.580 lts.	“.
Brunyola	506	15	27.000 lts.	“.
Caldes de Ma.	1.126	368	552.000 lts.	“.
La Cellerà	279	89	267.000 lts.	Local i Hosp. Girona.
Espinelves	132	20	40.000 lts.	Local i Arbúcies.
Hostalric	178	60	96.000 lts.	Local.
Lloret de Mar	182	122	244.000 lts.	Local deficitari.
Massanes	252	70	176.400 lts.	Local, Mataró,...*2
Massanet	864	293	441.800 lts.	Local, S. Celoni i Sils.
Osor	202	68	102.000 lts.	Local.
Riells i Viabr.	284	100	160.000 lts.	Loc., S. Celoni i Granollers.
Riudarenes	689	202	303.000 lts.	Local, Sils i Santa Coloma.
Riudellots	580	90	162.000 lts.	Local i Girona.
S. Andreu Sa.	229	70	147.000 lts.	Local.
Sta. Col. Far.	567	100	150.000 lts.	“.
S. Feliu Buix.	1.305	434	650.000 lts.	Lo., S. Celoni i Comarca.*3
S. Hilari Sac.	631	130	280.000 lts.	Local.
S. Miquel Cla.	241	80	120.000 lts.	“.
Sils	559	162	405.000 lts.	Loc., Sta. Coloma i Girona.
Susqueda	252	86	129.000 lts.	Local i Girona.
Tossa	56	20	30.000 lts.	Local.
Vidreres	1.111	361	541.500 lts.	Local, S. Celoni i Lloret.
Viladrau	257	88	176.000 lts.	Local i Girona.
Vilobí d'Ony.	1.488	407	651.200 lts.	Local, Girona i Sils.*4
Total:	14.248	4.841	8.579.280 lts.	

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

*1- Arbúcies. A Arbúcies s'ha de tenir present l'existència d'una formatgera.

*2- Massanes. A Massanes la producció de llet abastia via ferrocarril diferents indrets, amb un consum local ben abastit hi proporcionava llet a Mataró, Calella i Sant Celoni.

*3- Sant Feliu de Buixalleu. A Sant Celoni funcionava ja feia anys una fàbrica de llet condensada (S.I.L.A.), que s'abastia de llet dels pobles veïns, entre ells els gironins, (Massanes, Massanet, Riells i Viabrea, Sant Feliu de Buixalleu i Vidreres).

*4- Vilobí d'Onyar. Ens fixem que diferents municipis abastien llet a la localitat de Sils, (Massanet, Riudarenes i Vilobí d'Onyar). Sense que la font ho citi sabem que ja funcionava La Lactaria on s'envasava llet esterilitzada. Igual que veiem que abastien la ciutat de Girona, possiblement anava dirigida a la Central Lletera.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial de Santa Coloma de Farners. 1949. 77. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleteres.	Producció.	Consum.
Anglès	248	38	39.300 lts.	Local.
Arbúcies	895	406	466.900 lts.	“.*1
Blanes	539	236	737.800 lts.	“.*2
Breda	302	42	54.600 lts.	“.
Brunyola	602	30	51.000 lts.	Local i Santa Coloma de F.
Caldes de Ma.	1.386	10	21.600 lts.	Local.
Cellera de T.	395	40	140.000 lts.	Local i Hospital de Girona.
Espinelves	120	20	40.000 lts.	Local i Barcelona.
Hostalric	110	45	18.000 lts.	Local.
Lloret de Mar	279	100	360.000 lts.	Local. (Deficitària).
Massanes	490	100	250.000 lts.	Local i St. Celoni.*3
Massanet	724	360	540.000 lts.	Local, Sils i Barcelona.*4
Osor	533	20	30.000 lts.	Local.
Riells i Viabrea	348	64	140.160 lts.	Local, Granollers i St. Celoni.
Riudarenes	770	214	390.550 lts.	Local i Comarca.
Riudellots	719	48	86.400 lts.	Local i Girona.
S. Andreu Salou	316	3	6.300 lts.	Local.
Sta. Coloma F.	759	79	224.360 lts.	Local. *5
St. Feliu Buix.	1.277	300	465.000 lts.	Local, SILA i Comarca.
St. Miquel Cl.	160	8	8.000 lts.	Local.
St. Hilari Sac.	746	375	547.500 lts.	Local i Girona.
Sils	857	175	393.750 lts.	Local i Girona. *6
Susqueda	60	0		
Tossa	92	64	72.960 lts.	Local.
Vidreres	743	410	616.200 lts.	Local, Sils i Lloret.
Viladrau	244	66	132.000 lts.	Local.
Vilobí d'Onyar	1.189	150	327.500 lts.	Local, SALGER. i Lactaria.*7
Total:	14.903	3.403	6.159.880 lts.	

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

*1- Arbúcies. Fàbrica de formatge i Fàbrica de gel. No es coneixen produccions.

*2- Blanes. Fàbrica de gel.

*3- Massanes. Es continua proporcionant llet de la província de Girona a la fàbrica de llet condensada. S.I.L.A. de Sant Celoni.

*4- Massanet de la Selva. Localitats gironines proporcionen llet a Sils, on s'envasa llet esterilitzada.

*5- Santa Coloma de Farners. Fàbrica de gel. Instal·lació on es pasteuritza llet.

*6- Sils. Fàbrica de llet esterilitzada, fàbrica de gelats i de gel. Producció mitjana 1949: 5.475 lts.

*7- Vilobí d'Onyar. Per primera vegada apareix el nom de la fàbrica de Sils, La Lactaria.

Document 7: Adquisició de llet per part de l'exèrcit durant la Guerra a la “SILA” de Sant Celoni.

DISPOSICIÓN DE LA JEFATURA ADMINISTRATIVA COMARCAL DE BARCELONA. INTENDENCIA MILITAR.

Tengo la distinción de manifestarle que por necesidades de guerra y con el fin de proceder al abastecimiento de leche fresca a la fábrica “SILA” de Sant Celoni con destino a la elaboración de condensada para un posterior suministro a las Fuerzas del Ejército, quedan adquiridos por esta Intendencia Militar la cantidad de 1.402 litros, que se obtendrán de las posibilidades de los productores de ese término municipal, significándole que por tratarse de un ineludible servicio de guerra, deberá darse el

más exacto y fiel cumplimiento a la presente disposición sujetándose en caso contrario a las responsabilidades que hubiese lugar. Acuse recibo.

Barcelona, 22 de Agosto de 1938.
EL JEFE ADMINISTRATIVO COMARCAL.

Relació de ramaders i venedors de llet censats pocs anys abans de la disposició militar a la població de Sant Celoni:
(Cens ramader de Sant Celoni de diferents anys, fet a partir de les Matrícules Industrials corresponents, relacionat amb l'aparició de l'activitat lletera industrial de SILA)

* Elaboració pròpia a partir de dades de diferents documents i censos: Comptabilitat Municipal. Contribució Industrial. Llicència Fiscal 1912-1949. I.3.3.1.9. C-3, Matrícula Industrial 1912-1960. 8 lligalls. I.3.3.1.9 Sign. A-9, Contribució Industrial. Baixes 1908-1969 I.3.3.1.9. Sign. A-9, Contribució Industrial. Altes 1924-1942. I.3.3.1.9. Sign. A-9. Arxiu Municipal de Sant Celoni. I del treball de Josep M. Abril López, *“Teixidores i tapers. Industrialització a Sant Celoni 1860-1936”*, Publicacions de la Rectoria Vella, Ajuntament de Sant Celoni, octubre de 1998.

Any 1925:

Cens població Sant Celoni: 3.386 persones.

L'any 1918 a Sant Pere de Vilamajor la família Segarra posà en funcionament una fàbrica per produir derivats de la llet, com lactosa, mantega, llet condensada, nata, llet esterilitzada, ... L'any següent es traslladà a Sant Celoni, alta de Matrícula Industrial que data del 1920: “Sociedad Industria Lechera S.A.” Fabricación de manteca extraída de la leche condensada y demás derivados. Situada al Carrer Campo nº 42.

A l'any 1922 presenta la baixa com a fabricant de “mantega”, però continua amb altres derivats com la llet condensada, amb la marca pròpia “El Pagès”

A l'any 1924 s'aprovà el reglament intern de la “Fábrica de leche condensada en Sant Celoni propiedad de S. A. Industria Lechera.”

Apareix al 1922 una primera associació però queda inscrita l'any 1925 com “Associació de Vaquers de Sant Celoni”. Valoraven l'associació com una eina per defensar els seus interessos davant la indústria lletera. El preu de la llet era més alt, quan més a prop de Barcelona es venia.

Nom:	Nombre de vaques:	Censat com a:
Josep Vives Artigues	4	Subministra llet.
Andrés Tusell Comas	3	Subministra llet.
Josep Valentí Gros	2	Subministra llet.
Jaime Vilà Vilà	1 i 10 cabres.	Subministra llet.
Josep Cuminal Soler	2	Subministra llet.
Josep Planas Llavina	2	Subministra llet.
Joaquim Pou Pascual	3	Subministra llet.
Andrés Puig Juvany	1	Subministra llet.
Salvador Riera Horta	3	Subministra llet.
Pedro Santamaría Ginesta	2	Subministra llet.
Josep Santamaría Pont	2	Subministra llet.
Josep Blanché Barrau	1	Subministra llet.
Martí Cortina Farré	3	Subministra llet.
Marcos Cortada Casanovas	2	Subministra llet.
Josep Barnils Recasens	2	Subministra llet.
Jacinto Rosés Calls	2	Subministra llet.
Martí Domenech Bach	2	Subministra llet.
Esteve Cot Cantallops	2	Subministra llet.
Joan Terradas Ribas	2	Subministra llet.
Josep Polls Mustarós	2	Subministra llet.

Any 1926.

Cens població Sant Celoni 3.386 persones.

Nom:	Nombre de vaques:	Censat com a:
Andrés Tusell Comas	3	Subministra llet.
Josep Valentí Gros	2	Subministra llet.
Jaime Vilà Vilà	1 i 10 cabres.	Subministra llet.
Josep Cuminal Soler	2	Subministra llet.
Josep Planas Llavina	2	Subministra llet.
Joaquim Pou Pascual	3	Subministra llet.
Andrés Puig Juvany	1	Subministra llet.
Salvador Riera Horta	3	Subministra llet.
Pedro Santamaría Ginesta	2	Subministra llet.
Josep Santamaría Pont	2	Subministra llet.
Josep Blanché Barrau	1	Subministra llet.
Martí Cortina Farré	3	Subministra llet.
Marcos Cortada Casanovas	2	Subministra llet.
Josep Barnils Recasens	2	Subministra llet.
Jacinto Rosés Calls	2	Subministra llet.
Martí Domenech Bach	2	Subministra llet.
Esteve Cot Cantallops	2	Subministra llet.
Joan Terradas Ribas	2	Subministra llet.
Josep Polls Mustarós	2	Subministra llet.

Any 1929.

Cens població Sant Celoni 4.276 persones.

Nom:	Nombre de vaques:	Censat com a:
Josep Illa Rabella	5	Subministra llet.
Maria Ribas Bes	16	Subministra i ven llet amb estable.
Esteve Arenas Collell	9	Subministra i ven llet amb estable.
Joan Pujades Caballé	3	Subministra i ven llet amb estable.
Joan Maynou Lleonart	2	Subministra i ven llet amb estable.
Joan Prat Argemí	10	Subministra i ven llet amb estable.
Joan Grau Campás	5	Subministra i ven llet amb estable.
Narcís Ripoll Pignatelli	2	Subministra i ven llet amb estable.
Martí Borrell Calls	-	Venta de llet amb estable.
Ramón Puig Illa	-	Venedor de llet parada fixa.
Andrés Tusell Comas	3	Subministra llet.
Josep Valentí Gros	2	Subministra i ven llet amb estable.
Josep Cuminal Soler	2	Subministra llet.
Josep Planas Llavina	2	Subministra llet.
Joaquim Pou Pascual	3	Subministra llet.
Andrés Puig Juvany	1	Subministra llet.
Salvador Riera Hosta	3	Subministra i ven llet amb estable.
Pedro Santamaría Ginesta	2	Subministra i ven llet amb estable.
Josep Santamaría Pont	2	Subministra i ven llet amb estable.
Martí Cortina Farré	3	Subministra llet.
Marcos Cortada Casanovas	2	Subministra i ven llet amb estable.
Josep Barnils Recasens	5	Subministra i ven llet amb estable.
Jacinto Rosés Calls	20	Subministra i ven llet amb estable.
Martí Domenech Bach	2	Subministra llet.
Esteve Cot Cantallops	2	Subministra llet.
Joan Terrades Ribas	2	Subministra llet.
Josep Polls Mustarós	2	Subministra i ven llet amb estable.

Any 1935.

Cens població Sant Celoni 4.200 persones.

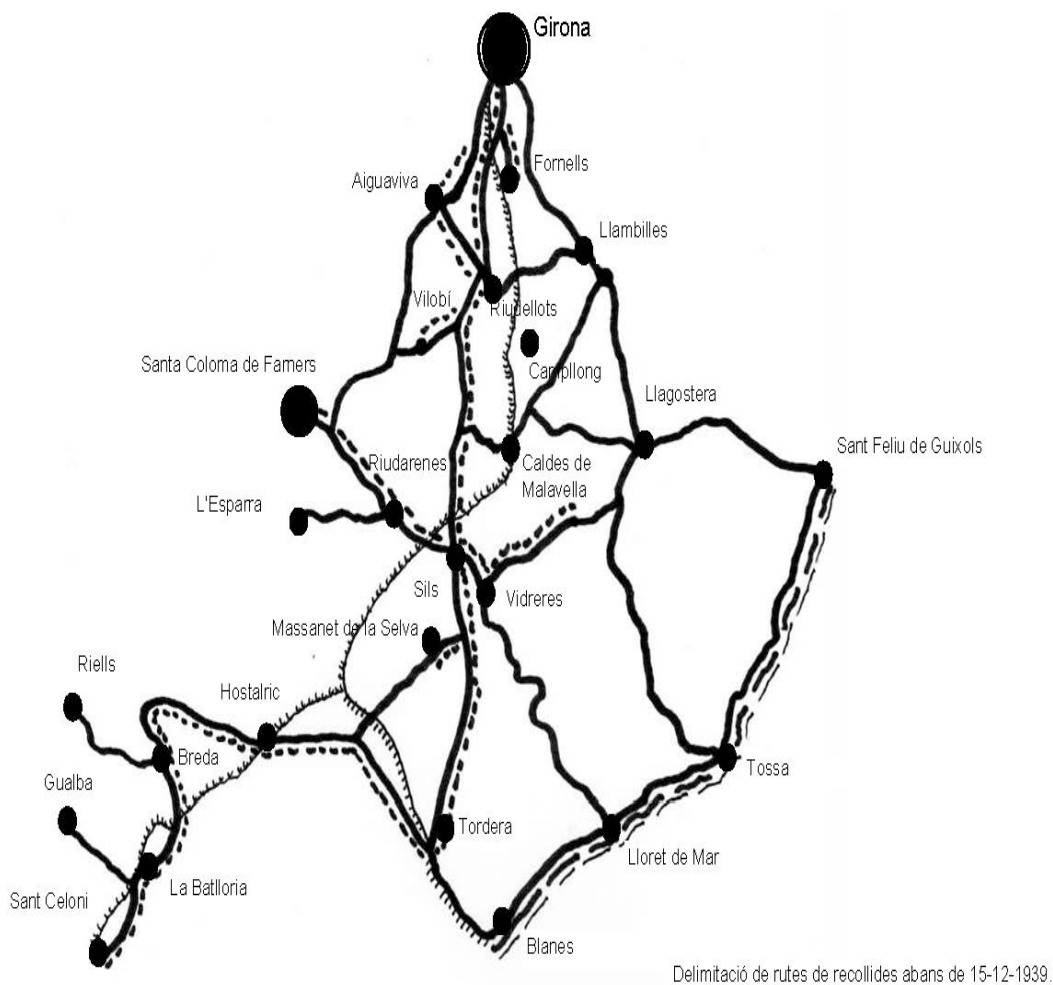
Productos SILA S. A. l'any 1933 preparava 3.000 litres de llet fresca pasteuritzada o amb cacau i 6.000 litres de llet per condensar diaris. Una suma de 9.000 litres diaris que majoritàriament havien de ser aportats per ramaders de poblacions veïnes. Desconeixem si els ramaders locals hi aportaven llet pròpia o

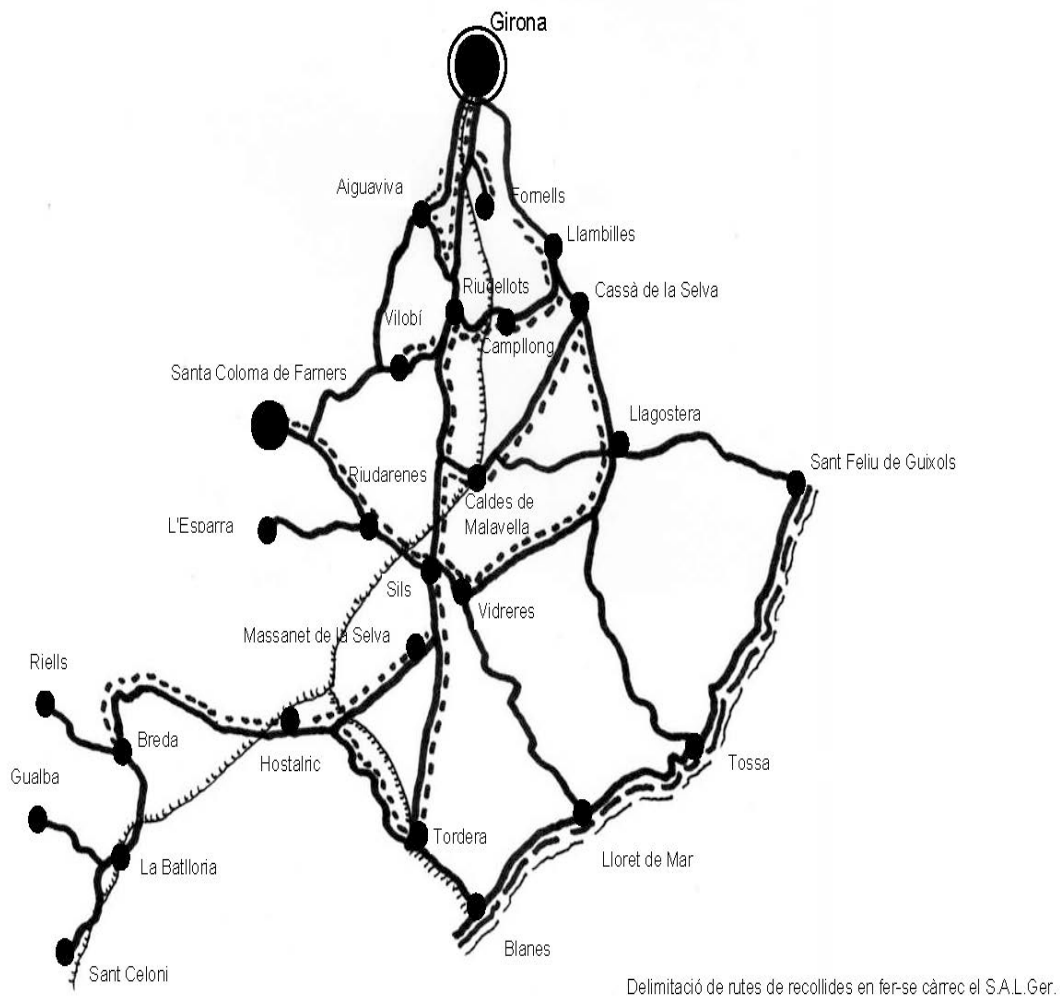
intentaven vendre-la més a prop de Barcelona. Segons censos l'any 1936 hi treballaven 56 persones a les instal·lacions lleteres.

Nom:	Nombre de vaques:	Censat com a:
Josep Santamaría Collell	3	Subministra i ven llet amb estable.
Andrés Tusell Comas	3	Subministra i ven llet amb estable.
Joan Prat Argemí	6	Subministra i ven llet amb estable.
Martí Domenech Bach	6	Subministra llet.
Jacinto Rosés Calls	10	Subministra i ven llet amb estable.
Joan Pujades Regás	2	Subministra i ven llet amb estable.
Joaquim Tarragó Bulens	3	Subministra i ven llet amb estable.
Jaime Nualart Corney	2	Subministra i ven llet amb estable.

Document 8: (Mapes 22 i 23) Mapes de la Comarca de La Selva on es mostra els canvis i l'ampliació en les rutes de recollida de llet. Primer mapa anterior a la direcció del S.A.L.Ger i segon sota la direcció del S.A.L.Ger.

Font: Pla i Frigola J. (1940). S.A.L.GER. (2ª Memòria).

Document 9. Relació de venedors de llet censats en diferents Matricules Industrials de la ciutat d'Olot.

* Elaboració pròpia a partir de la recopilació de les persones censades amb aquesta activitat a: Contribució Industrial 1920/21-1932. Sign. 940 Arxiu Comarcal d'Olot.

Any 1920-21.

Nom:

Perramon Joaquina Vda. Arau

Joan Figueras

Luís Espigul Blanch

Lucia Monturiol

Carmen C. Masqué

Martí Busquets

Censat com a:

Venta de llet de vaca.

Venta de llet de vaca.

Venta de llet de vaca.

Venta de llet de vaca.

Venta de llet de vaca.

Venta de llet de vaca.

Any 1921-22.

Nom:

Perramon Joaquina Vda. Arau

Juan Figueras

Luís Espigul Blanch

Lucia Monturiol

Carmen C. Masqué

Teresa Tresserres Jofre

Censat com a:

Venta de llet de vaca.

Venta de llet de vaca.

Venta de llet de vaca.

Venta de llet de vaca.

Venta de llet de vaca.

Venta de llet de vaca.

Any 1922-23.

Nom:	Censat com a:
Perramon Joaquina Vda. Arau	Venta de llet de vaca.
Juan Figueras	Venta de llet de vaca.
Luís Espigul Blanch	Venta de llet de vaca.
Lucia Monturiol	Venta de llet de vaca.
Teresa Tresserras Jofre	Venta de llet de vaca.
Honorat Just Caillén	Venta de llet de vaca.

Any 1923-24.

Nom:	Censat com a:
Perramon Joaquina Vda. Arau	Venta de llet de vaca.
Luís Espigul Blanch	Venta de llet de vaca.
Lucia Monturiol	Venta de llet de vaca.
Teresa Tresserras Jofre	Venta de llet de vaca.
Honorat Just Caillén	Venta de llet de vaca.

Any 1926.

Nom:	Censat com a:
Perramon Joaquina Vda. Arau	Venta de llet de vaca.
Luís Espigul Blanch	Venta de llet de vaca.
Lucia Monturiol	Venta de llet de vaca.
Teresa Tresserras Jofre	Venta de llet de vaca.
Esteve Coromina Plana	Venta de llet de vaca.
Francisca Sunyer Batlle	Venta de llet de vaca.
Ismael Guix Soriano	Venta de llet de vaca.

Any 1928.

Perramon Joaquina Vda. Arau	Venta de llet de vaca.
Luís Espigul Blanch	Venta de llet de vaca.
Lucia Monturiol	Venta de llet de vaca.
Francisca Sunyer Batlle	Venta de llet de vaca.
Ismael Guix Soriano	Venta de llet de vaca.
Antonio Sala Casademont	Venta de llet de vaca.
Carmen Serrat Pujol	Venta de llet de vaca.
Josep Corsellas Vilarrasa	Venta de llet de vaca.

Any 1929-30.

Perramon Joaquina Vda. Arau	Venta de llet de vaca.
Luís Espigul Blanch	Venta de llet de vaca.
Lucia Monturiol	Venta de llet de vaca.
Francisca Sunyer Batlle	Venta de llet de vaca.
Antonio Sala Casademont	Venta de llet de vaca.
Carmen Serrat Pujol	Venta de llet de vaca.
Josep Corsellas Vilarrasa	Venta de llet de vaca.

Any 1932.

Perramon Joaquina Vda. Arau	Venta de llet de vaca.
Luís Espigul Blanch	Venta de llet de vaca.
Francisca Sunyer Batlle	Venta de llet de vaca.
Carmen Serrat Pujol	Venta de llet de vaca.
Josep Corsellas Vilarrasa	Venta de llet de vaca.
Dolors Dosmiquels Pujol	Venta de llet de vaca.

Document 10: Relació de municipis corresponents al partit judicial d'Olot (ho vinculem a la comarca lletera de la Garrotxa). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial d'Olot. 1946-1947. 72. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleteres.	Producció.	Consum.
Argelaguer	190	130	189.800 lts.	Local i Olot.
Bassagoda	332	700	1.101.000 lts.	Local.
Batet	390	160	251.680 lts.	Local, Olot i SALGER.
Besalú	113	55	74.250 lts.	Local.
Beuda	312	90	141.570 lts.	“.
Castellfollit	17	0		
Joanetes	369	150	300.000 lts.	Local i Fàbr. Olot.
Maià Montcal	129	30	60.000 lts.	Local.
Mieres	538	200	320.000 lts.	Local i Olot.
Montagut	675	15	21.000 lts.	Local i SALGER.
Oix	378	190	292.870 lts.	Local i Comarca.
Olot	532	255	372.300 lts.	Local.*1
La Pinya	426	291	157.743 lts.	Local i Olot.
Les Planes	801	241	770.093 lts.	Local, Olot i Girona.
Les Preses	325	103	129.780 lts.	Local i SALGER.
Riudaura	424	220	401.500 lts.	Local i Olot.
Sales de Llier.	327	150	219.000 lts.	Local i Fàbr. Olot.
St. Aniol Fin.	614	129	202.917 lts.	Local, St. Esteve B. i Girona.
St. Esteve Bas	460	153	220.320 lts.	Local, Olot i SALGER.
St. Feliu Palle.	494	166	334.785 lts.	Local i Fàbr. Olot.*2
St. Ferriol	325	80	120.000 lts.	Local, Besalú i Fàbr. Olot.
St. Jaume Lli.	149	50	78.650 lts.	Local i Olot.
St. Joan I Fon.	593	105	176.400 lts.	Local, Castellfollit i Olot. *3
St. Miquel Ca.	477	125	250.000 lts.	Local i Comarca.
St. Privat Bas	793	400	629.000 lts.	Local i Olot.
St. Salv. Vian.	204	78	122.690 lts.	“ i “.
Sta. Pau	1.195	525	1.050.000 lts.	Local, Olot i cries.
Tortellà	130	29	45.617 lts.	Local i Fàbr. Olot.
Vall de Vian.	954	518	756.280 lts.	Local i Olot.
Total:	12.666	5.358	8.789.245 lts.	

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

*1- Olot. A Olot es troba la fàbrica de llet condensada “Granja Soldevila”, rep llet de molts municipis de la comarca. Producció de 40.000 Kg. Cal contar a més amb dues fàbriques de formatge.

*2- Sant Feliu de Pallerols. Fàbrica de xocolata.

*3- Sant Joan les Fonts. El municipi de Sant Joan les Fonts aporta llet a Castellfollit de la Roca, a Olot i cita textualment a la fàbrica Granja Soldevila. Es de destacar que molts municipis aporten llet a Olot, i amb menys nombre a Girona.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial d'Olot. 1949. 73. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleteres.	Producció.	Consum.
Argelaguer	211	110	88.000 lts.	Local i Fàbr. Olot.
Bassagoda	477	0		
Batet	420	158	205.400 lts.	Local, Fàbr. Olot i SALGER.
Besalú	153	59	47.200 lts.	Local i Fàbr. Olot.

Beuda	376	300	400.000 lts.	Local.
Castellfollit	17	8	14.480 lts.	“.*1
Joanetes	??	124	34.725 lts.	“.
Maià Montcal	252	107	165.101 lts.	“.
Mieres	552	179	326.675 lts.	Local i Olot.*2
Montagut	466	50	60.000 lts.	Local, Olot, Girona i Banyoles.
Oix	478	100	180.000 lts.	Local i Comarca.
Olot	810	350	472.500 lts.	Local. *3
La Pinya	404	75	76.875 lts.	Local i Olot.
Les Planes	712	205	353.010 lts.	Local, Olot i Girona.
Les Preses	693	477	651.015 lts.	Local i SALGER.
Riudaura	427	132	87.570 lts.	Local i Olot.
Sales de Llierca	246	170	102.000 lts.	Local i Fàbr. Olot.
St. Esteve Bas	523	443	1.293.560 lts.	Local i Olot.
St. Feliu Paller.	704	165	333.000 lts.	Local i Fàbr. Olot.*4
St. Ferriol	491	207	319.401 lts.	Local i Olot.
St. Jaume Llier.	183	0		
St. Joan Fonts	262	105	176.400 lts.	Local i Olot.
St. Miquel Ca.	512	150	300.000 lts.	Local i Mieres.
St. Privat Bas	759	150	153.750 lts.	Local i Olot.
St. Salva. Via.	364	78	101.400 lts.	Local i SALGER.
Santa Pau	942	445	129.940 lts.	Local.
Tortellà	228	17	74.460 lts.	Local i Olot.*5
Vall de Viany.	1.284	500	919.600 lts.	Local i SALGER.
Total:	12.946	4.939	7.066.062 lts.	

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

*1- Castellfollit de la Roca. Fàbrica de xocolata.

*2- Mieres. Fàbrica de formatge. Producció 73 Qms. i Fàbrica de mantega. Producció 18'25 Qms.

*3- Olot. Fàbrica de llet condensada, Granja Soldevila. Important centre receptor de llet de tota la comarca. Producció 40.000 Qms. No apareixen les dues fàbriques de formatge que sortien a la font anterior, però si hem de pensar que una havia de funcionar. També existeixen tres fàbriques de xocolata i una fàbrica de gel que funcionava a l'estiu.

*4- Sant Feliu de Pallerols. Fàbrica de xocolata.

*5- Tortellà. Fàbrica de xocolata.

Document 11. Relació de venedors de llet amb establiment propi a la ciutat d'Olot entre 1931 i 1937.

* Dades d'elaboració pròpia, extret d'Obertura d'establiments. Class. 423.91. Arxiu Municipal d'Olot.

Sota el nom d'”Expediente para la apertura de un establecimiento”:

Nom llicència:	Data d'alta:	Situació:
Santiago Capdevila Puignou	10 novembre 1931	C. Clivillers, nº 12.
Granja Soldevila	21 maig 1935	P. República, nº 5.
Isidre Espigulè i Costa	18 juliol 1936	C. Baix del Tura, nº 9.
Vídua de Lluís Espígol. (Trasllat)	12 març 1937	C. Pati nº 1.

Document 12: Relació de municipis corresponents al partit judicial de Girona (ho vinculem a la comarca lletera del Gironès i de Banyoles). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial de Girona. 1946-1947. 66. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleteres.	Producció.	Consum.
Aiguaviva	667	321	642.000 lts.	Local i Girona.
Albons	150	75	112.500 lts.	Local i cries.
Amer	672	338	507.000 lts.	Local.*1
Armentera	93	40	60.000 lts.	“.
Banyoles	314	164	478.000 lts.	“.
Bàscara	332	130	474.500 lts.	“.
Bellcaire	274	150	225.000 lts.	“.
Bescanó	656	175	402.300 lts.	“.
Bordils	181	34	51.000 lts.	“.
Camós	76	50	73.000 lts.	“.
Campllong	420	88	132.000 lts.	“.
Canet d'Adri	494	38	57.000 lts.	“.
Cassà de la S.	1.138	389	622.000 lts.	Local i Girona.
Celrà	390	186	279.000 lts.	“ i “.
Cervià de Ter	258	137	205.000 lts.	Local i SALGER.*2
Colomes	139	70	105.900 lts.	Local.
Cornellà de T.	435	128	210.500 lts.	Local i Girona.
L'Escala	171	40	120.000 lts.	Local.
Esponellà	357	100	150.000 lts.	Local i Girona.
Flaçà	143	30	48.000 lts.	Local.
Fontcoberta	281	60	90.000 lts.	Local, Girona. i Banyoles.
Fornells de S.	280	50	95.000 lts.	Local i Girona.
Garrigoles	137	60	90.000 lts.	Local.
Girona	108	86	145.082 lts.	“.
Girona (1960)	158	110	330.000 lts.	“.**
Jafre	211	105	157.500 lts.	“.
Juià	168	16	28.800 lts.	“.
Llagostera	867	235	369.655 lts.	“, Sant Feliu Guí. i SALGER.
Llambilles	185	24	39.000 lts.	Local i Girona.
Madremanya	127	7	10.500 lts.	Local.
Medinyà	223	33	51.909 lts.	“.
Palau Sacosta	284	60	351.000 lts.	Local i Girona.
Palol Revardit	204	60	90.000 lts.	Local.
Porqueres	157	70	102.000 lts.	“.
Quart	405	140	210.000 lts.	Local i Girona.
Salt.	246	84	126.000 lts.	Local.
San Andreu T.	238	52	78.000 lts.	Local i SALGER.
Sant Daniel	214	78	109.500 lts.	“, Girona i SALGER.
Sant Gregori	741	253	379.500 lts.	“, “ i “.
Sant Jordi	204	70	105.000 lts.	“, “ i “.
Sant Joan	233	80	120.000 lts.	Local.
Sant Julià R.	190	65	97.500 lts.	“.
Sant Martí	593	202	303.000 lts.	“.
Sant Martí V.	149	52	78.000 lts.	“.
Sant Mori	1	0	0	“.
Santa Eugènia	40	29	40.500 lts.	“.
Saus	250	85	127.500 lts.	Local, Girona i Figueres.
Sarrià de Ter	100	27	40.500 lts.	Local.
Serinyà	225	77	115.500 lts.	Local, Girona i Banyoles.
Ventalló	405	40	146.000 lts.	Local, Girona i Castellfollit.
Verges	130	88	132.000 lts.	Local.
Vilablareix	185	80	32.000 lts.	SALGER.
Viladamat	74	25	37.000 lts.	Local.
Vilademuls	1.161	396	594.000 lts.	Local i SALGER.
Viladeseus	236	62	92.000 lts.	Local i SALGER.
Vilahur	67	23	34.500 lts.	Local, SALGER i Figueres.
Vilopriu	167	66	99.900 lts.	Local i Comarca.

Total: 16.846 5.623 9.673.046 lts.

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

** A Girona l'any 1960 hi havia 63 despatxos de llet, per 52 de fruites o verdures o els 55 de carn. Eren els locals comercials més nombrosos. En canvi no diu de l'existència de la Central Lletera.

*1- Amer. Destacar localitats com Amer que; del total de bestiar vacum s'ha de tenir en compte el nombre de raça holandesa: 25%, pirenaica 25% i país 50%.

*2- No apareix la Central Lletera de Girona, tot i que sabem que funciona. Destaquem la quantitat de localitats on el SALGER recull llet, ja sigui per portar a Girona o a d'altres llocs.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial de Girona. 1949. 67. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleteres.	Producció.	Consum.
Aiguaviva	725	127	203.200 lts.	Local.
Albons	165	80	62.400 lts.	Local i Cries.
Amer	937	20	72.800 lts.	Local.
Armentera	55	5	7.500 lts.	".
Banyoles	279	179	522.680 lts.	".*1
Bàscara	386	111	405.150 lts.	Local i d'altres.
Bellcaire	304	130	300.000 lts.	Local i Cries.
Bescanó	945	111	333.000 lts.	Local.
Bordils	421	225	657.000 lts.	".
Camós	316	115	230.000 lts.	Local i Banyoles.
Campllong	368	6	13.200 lts.	Local.
Canet d'Adri	703	??		
Cassà de la S.	1.520	160	300.000 lts.	Local, Girona i S. Feliu de G.
Celrà	597	60	108.000 lts.	Local.
Cervià de Ter	239	150	225.000 lts.	Local i SALGER.
Colomers	84	0		
Cornellà Terri	807	435	500.250 lts.	Local, Girona i Banyoles.
L'Escala	88	10	22.000 lts.	Local.*2
Esponellà	329	88	357.320 lts.	Local, Girona, Banyoles i Olot.
Flaçà	212	86	132.698 lts.	Local.
Fontcoberta	395	200	500.000 lts.	Local, Girona, Banyoles i Prov.
Fornells de S.	534	33		
Garrigoles	117	0		
Girona	132	87	189.790 lts.	Local.*3
Jafre	190	0		
Juià	278	5	18.000 lts.	Local.
Llagostera	1.619	230	345.000 lts.	Local, S. Fel. de G. i SALGER.
Llambilles	261	0		
Madremanya	201	0		
Medinyà	239	92	257.600 lts.	Local i Girona.
Palau Sacosta	212	125	350.000 lts.	Local.
Palol Revardit	292	25	30.000 lts.	Local, Girona i Banyoles.
Porqueres	467	161	322.000 lts.	Local i Banyoles.
Quart	302	0		
Salt	275	106	212.000 lts.	Local.
San Andreu T.	341	92	276.000 lts.	Local i Girona.
Sant Aniol Fi.	659	100	180.000 lts.	Local i Olot.
Sant Daniel	275	110	44.000 lts.	Local i Girona.
Sant Gregori	1.495	196	312.000 lts.	" "
Sant Jordi De.	358	5	7.000 lts.	Local.
Sant Joan Mo.	207	111	171.273 lts.	".
Sant Julià R.	297	56	143.080 lts.	".
Sant Martí Ll.	605	53	58.300 lts.	Local i Girona.
Sant Martí V.	177	102	157.386 lts.	Local.

Sant Mori				
Santa Eugènia	61	39	117.000 lts.	Local.
Saus	171	150	150.000 lts.	Local, Girona. i Figueres.
Sarrià de Ter	185	120	276.000 lts.	Local i Girona.
Serinyà	281	118	424.800 lts.	Local, Girona, Banyoles i Olot.
Ventalló	312	172	240.000 lts.	Local.
Verges	299	131	170.000 lts.	“.
Vilablareix	363	125	60.000 lts.	Local i Girona.
Viladamat	165	4	4.000 lts.	Local.
Vilademuls	1.210	700	1.050.000 lts.	Local, Peralada i Girona.
Viladeseus	349	40	20.000 lts.	Local.
Vilahur	76	50	20.000 lts.	Local i Figueres.
Vilopriu	298	0		
Total:	24.453	5.636	10.557.427 lts.	

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

*1- Banyoles. Fàbrica de gel (no indica producció). 3 Fàbriques de xocolata.

*2- L'Escala. Fàbrica de gel. Producció 500 Qms.

*3- Girona. 3 Fàbriques de gel. Producció de 17.562 Qms. 4 Fàbriques de xocolata. 2 Fàbriques de torrons. 42 Forns de pa. No conté informació directa sobre la Central Lletera.

Document 13: Relació de municipis corresponents al partit judicial de La Bisbal (ho vinculem a la comarca lletera del Baix Empordà). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial de La Bisbal. 1946-1947. 68. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleteres.	Producció.	Consum.
Begur	100	55	110.000 lts.	Local.
La Bisbal	168	102	160.446 lts.	“.
Calonge	315	161	322.000 lts.	Local, Palamós i S. Feliu G.
Casavells	209	71	142.000 lts.	Local i Torroella Montgrí.
Castell d'Em.	118	40	62.920 lts.	Local i La Bisbal.
Castell d'Aro	487	200	314.500 lts.	Local i St. Feliu Guíxols.
Corsà	358	150	300.000 lts.	Local i Girona.
Cruïlles	385	132	207.636 lts.	Local.
Foixà	277	143	286.000 lts.	Local i cries.
Fontanilles	330	225	562.000 lts.	Local i SALGER.*1
Fonteta	175	0		
Gualta	282	192	480.000 lts.	Local i SALGER.
Monells	148	0		
Mont-ras	198	38	76.000 lts.	Local i Palafrugell.
Palafrugell	695	475	950.000 lts.	Local.
Palamós	333	222	349.206 lts.	“.
Palau Sator	401	181	284.713 lts.	Local i La Bisbal.
Pals	955	480	765.040 lts.	Local.
Parlavà	227	125	250.000 lts.	Local i SALGER.
La Pera	410	203	406.000 lts.	Local.
Peratallada	330	120	175.200 lts.	Local i SALGER.
Regencós	91	59	92.807 lts.	Local.
Rupià	141	65	130.000 lts.	“.
St. Feliu Guix.	71	41	54.600 lts.	Local (deficitària). *2
San Sadurní	266	90	141.570 lts.	Local.
S. Cristina d'Aro	528	280	560.000 lts.	Local i St. Feliu Guíxols.
Serra d'Aro	95	22	34.606 lts.	Local i Comarca.

Annexes

La Tallada.	434	296	592.000 lts.	“ “.
Torrent	106	47	73.931 lts.	Local.
Torroella Mo.	961	665	1.330.000 lts.	Local. *3
Ultramort	188	120	240.000 lts.	Local i Comarca.
Ullà.	246	167	400.800 lts.	Local i SALGER.
Ullastret	184	60	94.380 lts.	Local i Comarca.
Vall-llobrega	42	18	28.314 lts.	Local i Palamós.
Vulpellac	155	80	125.840 lts.	Local i La Bisbal.
Total:	10.409	5.325	10.102.509 lts.	

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

*1- Fontanilles. Al partit de La Bisbal també hi havia diferents localitats on el SALGER hi recollia llet, ja per abastir indústries gironines o barcelonines, com, també podia abastir la ciutat de Girona.

*2- Sant Feliu de Guíxols. Sant Feliu de Guíxols fou una localitat deficitària en llet, abastida per municipis veïns.

*3- Torroella de Montgrí. Fàbrica de formatge. Producció 37 Qms. + 450 Qms. de sèrum.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial de La Bisbal. 1949. 69. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleteres.	Producció.	Consum.
Begur	155	60	164.220 lts.	Local.
La Bisbal	447	264	264.000 lts.	Local i Girona. *1
Calonge	486	294	453.642 lts.	Local.
Casavells	197	32	96.000 lts.	Local i La Bisbal.
Castell d'Em.	98	10	15.000 lts.	“ “.
Castell d'Aro	454	79	197.500 lts.	Local i St. Feliu Guíxols.
Corsà	395	169	532.500 lts.	Local i Girona.
Cruïlles	458	0		
Foixà	253	43	129.000 lts.	Local.
Fontanilles	157	47	118.811 lts.	“.
Fonteta	234	0		
Gualta	176	96	126.240 lts.	“.*2
Monells	210	30	60.000 lts.	Local i La Bisbal.
Mont-ras	256	152	234.536 lts.	Local.
Palafrugell	729	148	432.160 lts.	“.
Palamós	353	193	416.880 lts.	“.*3
Palau Sator	343	0		
Pals	605	80	288.000 lts.	Local.
Parlavà	385	42	75.600 lts.	Local i SALGER.
La Pera	368	6	17.400 lts.	Local.
Peratallada	429	50	73.000 lts.	Local i Girona.
Regencós	99	0		
Rupià	130	65	189.800 lts.	Local i Girona.
St. Feliu Guíxols	156	21	54.600 lts.	Local. *4
Sta. Crist. Aro	566	356	712.000 lts.	Local i St. Feliu Guíxols.
St. Sadurní	202	62	93.000 lts.	Local i C. ILDASA.*5
Serra d'Aro	295	29	43.000 lts.	Local.
La Tallada	506	355	710.000 lts.	“.
Torrent	143	0		
Torroella Mo.	754	120	219.000 lts.	Local. *6
Ultramort	121	72	72.000 lts.	“.
Ullà	166	74	99.974 lts.	“.
Ullastret	287	30	90.120 lts.	“.
Vall-llobrega	42	42	60.000 lts.	Local i Palamós.
Vulpellac	181	68	100.200 lts.	Local i Co. ILDASA.

Total: 10.836 3.089 6.138.183 lts.

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

*1- La Bisbal d'Empordà. Fàbrica de Mantega. Possiblement sigui la Companyia ILDASA, que s'abasteix de municipis veïns. Cal dir que es continua aportant llet a Girona i al S.A.L.Ger. Producció 4 Qms. + 0'75 Qms. desnatada. I una fàbrica de purés que ja existia l'any 1946.

*2- Gualta. Fàbrica de gel.

*3- Palamós. Dues fàbriques de gel. Producció 33'3 Qms. i 36 Qms.

*4- Sant Feliu de Guíxols. Fàbrica de gel. Producció 2'40 Qms.

*5- Sant Sadurní. Companyia ILDASA, no diu la seva situació, però per l'abastiment d'anys enrere es troba a La Bisbal, (fàbrica de mantega).

*6- Torroella de Montgrí. Fàbrica de formatge, tot i que no ho cita en aquest any.

Document 14: Relació de municipis corresponents al partit judicial de Figueres (ho vinculem a la comarca lletera de l'Alt Empordà). Dades corresponents als anys 1946-47 i 1949.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial de Figueres. 1946-1947. 70. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleteres.	Producció.	Consum.
Agullana	208	45	67.500 lts.	Local.
Albanyà	104	33	66.000 lts.	".
Alfar	130	100	219.000 lts.	Local i Figueres.
Avinyonet de	21	21	42.000 lts.	" i ".*1
La Bajol	31	10	15.000 lts.	Local.
Boadella	8	0		
Borrassà	186	100	157.300 lts.	Local i Figueres.
Cabanes	114	39	61.347 lts.	Local.
Cabanelles	259	33	50.325 lts.	Local i Figueres.
Cadaqués	64	20	30.000 lts.	Local.
Cantallops	59	50	75.000 lts.	Local i Figueres.
Capmany	94	78	127.000 lts.	Local.
Castelló d'E.	775	350	700.000 lts.	".*2
Cistellà	160	14	21.000 lts.	".
Ciurana	44	0		
Colera	40	0		
Crespià	205	84	126.000 lts.	Local.
Darnius	205	100	200.000 lts.	".
Dosquers	62	20	40.000 lts.	".
Espolla	243	86	172.000 lts.	".
Figueres	166	114	179.222 lts.	".*3
Fortià	57	50	91.250 lts.	Loc. i Castelló d'Empúries.*4
Garrigàs	412	200	314.600 lts.	Local i Figueres.
Garriguella	40	20	36.500 lts.	Local.
La Jonquera	35	35	52.500 lts.	".
Lladó	115	14	30.660 lts.	".
Llançà	46	21	42.000 lts.	".
Llers	63	30	36.000 lts.	".
Masarac	104	60	104.380 lts.	Local i Figueres.
Massanet Cab.	373	100	200.000 lts.	Local.
Mollet de Per.	51	6	9.000 lts.	".
Navata	165	33	66.000 lts.	".
Ordis	200	14	28.000 lts.	".
Palau de S. E.	60	36	61.200 lts.	Local i cries.
Palau Sabard.	69	26	39.000 lts.	Local i Castelló d'Empúries.
Pau	67	38	57.000 lts.	" i ".

Annexes

Pedret i Mar.	95	33	52.800 lts.	Local.
Peralada	363	245	396.800 lts.	Local, Port Bou i Peralada. *5
Pont de Moli.	23	15	24.000 lts.	Local.
Pontós	282	130	390.000 lts.	Local i municipis propers.
Port Bou	0	0		
Port de la Selva	61	10	16.000 lts.	Local.
Rabós	125	79	134.300 lts.	“.
Riumors	145	98	156.500 lts.	“.
Roses	319	170	272.000 lts.	Local i Cadaqués.
St. Climent S.	79	46	73.600 lts.	Local i Figueres.
St. Llorenç M.	85	16	25.600 lts.	Local.
St. Miquel Fl.	118	20	32.000 lts.	“.
St. Pere Pesc.	420	286	457.000 lts.	Local i Fàbr. Comarca.
Sta. Leocàdia	39	7	12.600 lts.	Local i Figueres.*6
Selva de Mar	9	5	17.500 lts.	Local i Port de la Selva.
Tarabaus	12	5	10.950 lts.	Local i Figueres.
Terrades	24	7	11.200 lts.	“ i “.
Torroella d Fl.	148	70	105.000 lts.	“ i “.
Vilabertran	155	105	153.300 lts.	Local.
Vilafant	81	54	97.200 lts.	Local i Figueres.
Vilajuïga	8	2	3.000 lts.	Local.
Vilamacolum	214	99	148.500 lts.	Local i Figueres.
Vilamalla	94	46	73.600 lts.	Local, Figue., Llançà i Port B.
Vilamaniscla	0	0		
Vilanant	95	14	21.000 lts.	Local.
Vilanova Muga.	967	642	963.000 lts.	Local i Figueres.
Vila-sacra	130	88	192.700 lts.	“ i “.
Vilatenim	168	111	166.500 lts.	“ i “.
Viure	15	9	14.400 lts.	Local.
Total:	9.309	4.392	7.537.834 lts.	

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

*1- Avinyonet de Puig Ventós.

*2- Castelló d'Empúries. Fàbrica de formatge. Producció 298'60 Qms. Llet fresca 136.992 lts. Enviades a Girona i Figueres.

*3- Figueres. Fàbrica de xocolata. 28 fàbriques de pa.

*4- Fortià. Envia llet a Castelló d'Empúries, a la indústria ILDASA.

*5- Peralada. Fàbrica de formatge, producció 108'50 Qms. i 174.000 de sèrum. I una fàbrica de mantega amb una producció de 18'50 Qms. i 61.000 de desnatada. Proporciona llet a Port Bou, Figueres, Llançà, Colera, i d'altres municipis de la comarca.

*6- Santa Leocàdia d'Algama.

Elaboració a partir de les dades extretes del document: Mapes municipals corresponents al partit judicial de Figueres. 1949. 71. Arxiu Històric de Girona. Exposem el total d'animals vacums, el nombre que produïen llet, la quantitat de litres aproximats i a que es destina el consum.

Municipi.	Nº de vacums.	Nº de v. lleters.	Producció.	Consum.
Agullana	204	38	57.000 lts.	Local.
Albanyà	117	5	10.000 lts.	“.
Alfar	157	90	197.100 lts.	Local i Figueres.
Avinyonet P. V.	68	15	15.000 lts.	“ i “.
La Bajol	63	36	54.000 lts.	Local i recria.
Boadella	25	6	8.760 lts.	“ i “.
Borrassà	130	28	127.480 lts.	Local i Figueres.
Cabanes	227	0		
Cabanelles	329	35	52.500 lts.	Local.
Cadaqués	59	0		
Cantallops	90	0		

Capmany	132	10	21.900 lts.	Local.
Castelló d'E.	699	367	1.071.640 lts.	"*1
Cistella	137	26	52.000 lts.	".
Ciurana	263	160	160.000 lts.	Local i Figueres.
Colera	62	0		
Crespià	331	12	21.900 lts.	Local i Olot.
Darnius	218	13	20.800 lts.	Local.
Dosquers	141	63	97.209 lts.	".
Espolla	346	14	35.000 lts.	".
Figueres	215	180	542.500 lts.	"*2
Fortià	166	60	102.000 lts.	Local i ILDASA.*3
Garrigàs	273	0		
Garriguella	101	11	20.075 lts.	Local.
La Jonquera	172	80	160.000 lts.	Local i Figueres.
Lladó	177	10	21.900 lts.	Local.
Llançà	90	29	93.960 lts.	"*4
Llers	77	23	27.600 lts.	Local i Figueres.
Masarac	95	0		
Massanet Cab.	399	25	63.000 lts.	Local.
Mollet de Per.	112	6	17.140 lts.	".
Navata	227	30	60.000 lts.	".
Ordis	94	0		
Palau de S. E.	74	40	68.000 lts.	Local.
Palau Sabard.	117	30	45.000 lts.	Local i Castelló d'E.
Pau	119	20	30.000 lts.	" i "
Pedret i Mar.	97	52	52.000 lts.	Local.
Peralada	188	130	379.600 lts.	Local, Llançà i Port Bou.*5
Pont de Molins	44	25	37.500 lts.	Local, Figueres i La Jonquera.
Pontós	152	5	15.000 lts.	Local.
Port Bou	0	0		
Port de la Selva	67	5	13.800 lts.	Local.
Rabós	207	0		
Riumors	248	35	52.500 lts.	Local i Fàbr. Castelló d'Emp.
Roses	222	180	657.000 lts.	Local i Cadaqués.*6
St. Climent S.	63	0		
St. Llorenç M.	108	26	13.000 lts.	Local.
St. Miquel Fluvià	64	10	15.000 lts.	".
Sant Mori	98	0		
St. Pere Pesc.	440	30	127.750 lts.	Local i ILDASA.
Sta. Leocàdia	46	11	48.180 lts.	Local i Figueres.
Selva de Mar	6	2	4.000 lts.	Local.
Tarabaus	79	10	18.600 lts.	Local i Figueres.
Terrades	69	18	65.800 lts.	Local.
Torroella d Fl.	207	89	186.900 lts.	Local i ILDASA.
Vilabertran	166	110	44.000 lts.	Local i Figueres.
Vilafant	116	50	85.000 lts.	" i "
Vilajuïga	10	6	15.000 lts.	Local.
Vilamacolum	229	98	214.814 lts.	".
Vilamalla	148	40	116.800 lts.	Local, Figue., Llançà i Port B.
Vilamaniscle	0	0		
Vilanant	99	20	40.000 lts.	Local i Figueres.
Vilanova Muga	640	220	440.000 lts.	Local i Comarca.
Vila-sacra	166	111	243.090 lts.	Local i Figueres.
Vilatenim	212	100	135.000 lts.	" i "
Viure	20	7	12.775 lts.	Local.
Total:	10.517	2.852	6.286.573 lts.	

Notes i consideracions pròpies a tenir en compte:

*1- Castelló d'Empúries. Fàbrica de formatge. Producció 70 Qms.

*2- Figueres. Dos fàbriques de gel. Producció 3000 Qm. Fàbrica d'envasos de vidre. Fàbrica de xocolata, bombons i galetes. 27 de pa.

*3- Fortià. Aquest municipi aporta llet a ILDASA (fàbrica de formatge) situada a Castelló d'Empúries. També subministra a Figueres.

*4- Llançà. Fàbrica de gel. Producció 200.000 Qms.

*5- Peralada. Fàbrica de formatge. Producció 126 Qms. Fàbrica de mantega. Producció 18'5 Qms. de mantega i 660 Qms. de desnatat.

*6- Roses. Fàbrica de gel. Producció 1.825 Qms.

Document 15: Relació de municipis veïns a Vidreres amb les corresponents cabanes de vaques lleteres. Les dades seleccionades i comparades han estat les de 1949 i 1978.

Elaboració pròpia a partir de les dades extretes dels següents documents: Mapes municipals corresponents al partit judicial de Santa Coloma de Farners. 1949. 77, Mapes municipals corresponents al partit judicial de Girona. 1949. 67, tots dos amb el consegüent registre de l'Arxiu Històric de Girona, i per últim del Mapa ramader de les Comarques Gironines, del Servei d'Estudis i Documentació de la Diputació de Girona amb les dades de 1978.

<u>Població.</u>	<u>1949.</u>	<u>1978.</u>
Vidreres.	410	812
Sils.	175	784
Maçanet de la Selva.	360	752
Massanes.	100	119
Riudarenes.	214	270
Santa Coloma de Farners.	79	250
Llagostera.	230	1.721
Sant Feliu de Buixalleu.	300	494
Lloret de Mar.*	100	13
Blanes.*	236	130
Tossa de Mar.*	64	40
Vilobí d'Onyar.	150	1.674
Caldes de Malavella.	10	1.314
Riudellots de la Selva.	48	1.287

*Exemples de localitats amb resultat negatiu, resultat d'altres influències i especialitzacions com podien ser el turisme o altres activitats industrials.

Document 16: Relació de municipis veïns a Castelló d'Empúries amb les corresponents cabanes de vaques lleteres. Les dades seleccionades i comparades han estat les de 1949 i 1978.

Elaboració pròpia a partir de les dades extretes dels següents documents: Mapes municipals corresponents al partit judicial de La Bisbal. 1949. 69, Mapes municipals corresponents al partit judicial de Figueres. 1949. 71. Arxiu Històric de Girona, tots dos amb el consegüent registre de l'Arxiu Històric de Girona, i per últim del Mapa ramader de les Comarques Gironines, del Servei d'Estudis i Documentació de la Diputació de Girona, amb les dades de 1978.

<u>Població.</u>	<u>1949.</u>	<u>1978.</u>
Castelló d'Empúries.	367	1.483
Sant Pere Pescador.	30	524
Vilamacolum.	98	403
Riumors.	35	497
Fortià.	60	560
Vila-sacra.	111	440
Peralada.	130	2.952
Pedret i Marzà.	52	333
Pau.	20	284

Palau-saverdera.	30	420
Roses.*	180	107
Torroella de Fluvià.	89	318
Figueres.*	180	114
Vilajuïga.	6	26

*Exemples de localitats amb resultat negatiu, resultat d'altres influències i especialitzacions com podien ser el turisme o altres activitats industrials.

Document 17: Informe de la “Delegación de Orden Público” referent al propietari Luis Domenech Poch, adjunt a la tramitació sobre els danys ocasionats a l'edifici de la Salli.

Sr. Comisario Jefe.

En cumplimiento a lo ordenado en el presente oficio, tengo el honor de poner en su conocimiento que practicadas las debidas gestiones para averiguar antecedentes políticos-sociales de LUIS DOMENECH POCH, Delegado de S. A. Lechera Industrial de 54 años de edad, estado casado, profesión comercio, natural de Vilanueva y Geltrú, y vecino de esta ciudad con domicilio en la Ronda de S. Pedro nº 74, pral, han dado el siguiente resultado.

Según informes adquiridos el citado informado, hace muchos años que tiene el cargo de Delegado de la citada Sociedad, no se le conoce filiación político-social, aunque su ideología es derechista, y de sentimientos muy religiosos, ha hecho muchas obras benéficas a instituciones de carácter religioso y asilos de ancianos y huérfanos, está considerado como persona de orden y de una intachable conducta moral en todos sus aspectos. A raíz del Alzamiento Nacional intentó defender los intereses de la Citada Sociedad fué expulsado inmediatamente de su cargo, por el comité de control que se formó en la casa y amenazado de muerte por los elementos de la misma, no dedicándose a ninguna actividad, en su domicilio le hicieron varios registros llevándoseles alhajas y dinero, fue detenido tres veces en su domicilio y la última vez fué juzgado en el Palacio de Justicia y condenado a un año de prisión, o al pago de 10.000 pesetas de multa, si quería su libertad, pagando dicho dinero, más tarde se escondió, pues seguía perseguido por ser considerado fascista, hasta la liberación de esta ciudad, en la actualidad muestra su adhesión al Glorioso Movimiento Nacional. En los registros Centrales carece de antecedentes.

Dios salve a España y guarde a Vd. muchos años.

Barcelona 5 de Abril de 1940.

El agente.

Antonio García.

Document 18: Relació de rutes, proveedors i litres de llet de vaca al maig de 1973, recollits i recepcionats per la Salli de Puigcerdà.

PRIMER ITINERARIO.

1-ALL	Proveedor núm.	1	3.992,5 litros.
	“ “	2	4.877,6 “
	Total		8.870,1 “
2-BOLVIR	Proveedor núm.	1	1.358,6 “
	“ “	2	2.533 “
	“ “	3	2.737,2 “
	“ “	4	4.222 “
	“ “	5	2.067,8 “
	“ “	6	603,8 “
	“ “	7	201,9 “
	“ “	8	3.252,5 “
	“ “	9	10.656 “
Total		27.632,8 “	
3-GER	Proveedor núm.	1	1.611,7 “
	“ “	2	970 “
	“ “	3	2.532,5 “

Annexes

	“	“	4	2.992,9	“
	“	“	5	2.739,8	“
	“	“	6	736,7	“
	“	“	7	2.310,1	“
	“	“	8	355,1	“
	“	“	9	3.659,7	“
	“	“	10	1.332,6	“
	“	“	11	339	“
			Total	19.580,1	“
4-MERANGES	Proveedor núm.		1	962,9	“
	“	“	2	3.858,4	“
	“	“	3	4.393,7	“
	“	“	4	703,2	“
	“	“	5	892,3	“
	“	“	6	1.216,1	“
			Total	12.026,6	“
5-GREIXA	Proveedor núm.		1	7.914,2	“
	“	“	2	4.662,2	“
	“	“	3	2.064,3	“
	“	“	4	1.691,6	“
			Total	16.332,3	“
6-SAGA-REMEI	Proveedor núm.		1	4.256	“
	“	“	2	7.846	“
	“	“	3	6.522	“
REMEI	Proveedor núm.		1	2.439	“
			Total	21.063	“
7-OLOPTE	Proveedor núm.		1	955,1	“
	“	“	2	4.014,9	“
			Total	4.970	“
<u>SEGUNDO ITINERARIO.</u>					
1-SANABASTRE-M.	Proveedor núm.		1	3.310,9	“
	“	“	2	4.479,3	“
	“	“	3	4.447,7	“
MOSOLL	Proveedor núm.		1	3.508,4	“
	“	“	2	4.398	“
			Total	20.144,3	“
2-ALP	Proveedor núm.		1	369,7	“
	“	“	2	491,8	“
	“	“	3	425,2	“
	“	“	4	1.069	“
	“	“	5	1.493,4	“
			Total	3.849,1	“
3-DAS-URUS	Proveedor núm.		1	3.392,3	“
	“	“	2	4.580,6	“
	“	“	3	900,1	“
	“	“	4	1.857,1	“
URUS	Proveedor núm.		1	1.077,8	“
	“	“	2	2.801,4	“
	“	“	3	2.652,1	“
	“	“	4	847,9	“
			Total	18.109,3	“

4-ESCADARCS	Proveedor núm.	1	8.552,2	“	
	“	“	2	3.713,2	“
	“	“	3	1.214,4	“
	“	“	4	1.717,4	“
	“	“	5	887	“
	“	“	6	1.590,4	“
	“	“	7	3.120,9	“
		Total	20.795,5	“	

5-TARTERA	Proveedor núm.	1	1.667,2	“	
	“	“	2	2.754,4	“
		Total	4.421,6	“	

6-TALLTORTA	Proveedor núm.	1	1.061,3	“	
	“	“	2	3.467	“
	“	“	3	735,8	“
	“	“	4	2.325,9	“
	“	“	5	5.511,7	“
	“	“	6	4.024,5	“
		Total	17.126,2	“	

7-TORRE DE RIU	Proveedor núm.	1	2.827,5	“
----------------	----------------	---	---------	---

TERCER ITINERARIO.

1-CAIXANS	Proveedor núm.	1	3.415,3	“	
	“	“	2	1.053,3	“
	“	“	3	781,4	“
	“	“	4	2.113,9	“
	“	“	5	857,3	“
		Total	8.221,2	“	

2-VILALLOVENT	Proveedor núm.	1	2.352,4	“	
	“	“	2	926,2	“
		Total	3.278,6	“	

CUARTO ITINERARIO.

1-GUILS	Proveedor núm.	1	2.470,9	“	
	“	“	2	5.681,2	“
	“	“	3	5.773,8	“
	“	“	4	1.880,8	“
		Total	15.806,7	“	

QUINTO ITINERARIO.

1-PLANOLAS	Proveedor núm.	1	3.601,3	“	
	“	“	2	4.310,3	“
	“	“	3	1.008,6	“
	“	“	4	423,3	“
	“	“	5	3.602,4	“
	“	“	6	1.414,2	“
	“	“	7	2.387,6	“
	“	“	8	1.173	“
	“	“	9	3.910	“
	“	“	10	2.301,7	“
	“	“	11	1.604,2	“
	“	“	12	3.293	“
	“	“	13	445,9	“
	“	“	14	162,7	“

	Total	29.638,2	“
2-LA MOLINA	Proveedor núm. 1	911	“
3-DORRIA	Proveedor núm. 1	1.344,9	“
	“ “ 2	561,4	“
	Total	1.906,3	“
4-FONTANALS	Proveedor núm. 1	3.538	“
	“ “ 2	4.815,8	“
	Total	8.353,8	“
5-BELLVER	Proveedor núm. 1	4.762,5	“
6-SALLENS	Proveedor núm. 1	34.098	“
7-PUIGCERDÀ	Proveedor núm. 1	139,4	“
	“ “ 2	2.232,7	“
	“ “ 3	5.188,5	“
	“ “ 4	1.066,7	“
	“ “ 5	81,7	“
	“ “ 6	3.454,7	“
	“ “ 7	2.387	“
	“ “ 8	8.209,9	“
	Total	22.760,6	“
8-NAVÀ	Proveedor núm. 1	3.726,6	“
	“ “ 2	1.711,5	“
	“ “ 3	2.412,5	“
	“ “ 4	1.066,7	“
	“ “ 5	608,3	“
	“ “ 6	22,9	“
	Total	9.814,7	“
<u>PROVINCIA DE LLEIDA.</u>			
1-PRATS	Proveedor núm. 1	4.209,8	“
	“ “ 2	5.491,8	“
	“ “ 3	1.454,2	“
	Total	11.155,8	“
2-CORTÀS	Proveedor núm. 1	1.477	“
	“ “ 2	477,1	“
	“ “ 3	1.224,7	“
	“ “ 4	1.097,9	“
	Total	4.276,7	“
3-ELLAR	Proveedor núm. 1	3.761,3	“
	“ “ 2	2.151,6	“
	“ “ 3	1.800,3	“
	Total	7.713,2	“
	Totales Itinerarios	360.445,7	litros.

Document 19: Relació dels components del Consell d'Administració de la Salli al 1946 i dels socis on detallem localitat.

President: Dn. José Costa Pardina.
 Vice-Presidente: Dn. Juan Rovira Ferrando.
 Secretario: Dn. Luis Codina Marcé.

Contador: Dn. Delfín Font Verges.
 Vocales: Dn. Valentín Mias Aymerich.
 Dn. Pedro Gispert.
 Dn. Jaime Barbens Oliva.
 Dn. Francisco Noguera Clarió.
 Dn. Pedro Trias Feliu.
 Dn. Antonio Forcadell Sanz.
 Dn. Andrés Costa.
 Dn. Miguel de Moxó Pous.
 Dn. José Solé Barri.
 Dn. Jaime Artigas Rosell.

Socis:

1 Sr. Amich Prohias. Arturo.	Barcelona.	2 Sr. Antolí Segura. Felipe.	Barcelona.
3 Sr. Ayete. Benigno.	Barcelona.	4 Sr. Arnaus Casals. Rafael.	Barcelona.
5 Sr. Albas Verdager. Eduardo.	Barcelona.	6 Sr. Aumedes Más. Juan.	Barcelona.
7 Sr. Arnaus Casals. Ignacio.	Vic.	8 Sr. Abelló Mata. Arturo.	Tiana.
9 Sr. Armengol Campmany. Ricar.	Tarrasa.	10 Sr. Barat Figueras. Emilio.	Barcelona.
11 Sr. Biosca Arseguí. Antonio.	Barcelona.	12 Sr. Bundo Casas. Jaime.	Barcelona.
13 Sr. Barta Sans. Martín.	Gerona.	14 Sr. Badia Ballús. Jaime.	Manresa.
15 Sr. Bosch Pujadas. Juan.	Mataró.	16 Sr. Bertrán Gispert. Francisco.	Puigcerdà.
17 Sr. Benedé Canudo. Santiago.	Barcelona.	18 Sr. Cuatrecasas. Jerónimo.	Barcelona.
19 Sr. Casals Larrotcha. Amador.	Barcelona.	20 Sr. Canals Rius. José.	Barcelona.
21 Sr. Cateura Simó. Julio.	Barcelona.	22 Sr. Cera Antijoan. Domingo.	Barcelona.
23 Sr. Clemente. José.	Barcelona.	24 Sr. Corominas Mateu. José.	Barcelona.
25 Sr. Cortacans. Camilo.	Barcelona.	26 Sr. Cabal. Ramón.	Tarragona.
27 Sr. Civil Cunill. Lorenzo.	Granollers.	28 Sr. Cot. Juan.	Alp.
29 Sr. Casarramona Puigneró. José.	Manresa.	30 Sr. Delcor Serres. Juan.	Barcelona.
31 Sr. Drogas Sam S.A.	Barcelona.	32 Sr. Elías Picoy. Jaime.	Barcelona.
33 Sr. Espuña. Francisco.	Barcelona.	34 Sr. Felipe Bruno. Miguel.	Barcelona.
35 Sr. Figols Boix. José.	Barcelona.	36 Sr. Fores Borràs. Amadeo.	Barcelona.
37 Sr. Foix. José.	Barcelona.	38 Sr. Farré. Juan.	Barcelona.
39 Sr. Faiges. Juan.	Tortosa.	40 Sr. Fort Llevat. José.	Reus.
41 Sr. Garcés. Antonio.	Barcelona.	42 Sr. Gil Pallejà. Miguel.	Barcelona.
43 Sr. Guillera. Alfredo.	Barcelona.	44 Sr. Gumilla Prades. Cristóbal.	Barcelona.
45 Sr. Jeremías Compañé. Miguel.	Barcelona.	46 Sr. Jorba. José.	Barcelona.
47 Sr. López Clavero. Dionisio.	Barcelona.	48 Sr. Llatse Puig. Pedro.	Barcelona.
49 Sr. Malagarriga Miró. Juan.	Barcelona.	50 Sr. March Miró. Juan.	Barcelona.
51 Sr. Martí Torcal. Tomás.	Barcelona.	52 Sr. Mellado Champel. Domin.	Barcelona.
53 Sr. Mengot Herrero. Emilio.	Barcelona.	54 Sr. Monjonell Burgás. José.	Barcelona.
55 Sr. Muñoz Balat. Rosendo.	Barcelona.	56 Sr. Miguel. Melchor.	Sabadell.
57 Sr. Oller. Pedro.	Valls.	58 Sr. Orpinell Vilà. Juan.	Molins de Rey.
59 Sr. Paradells Camós. José.	Barcelona.	60 Sr. Petanas. Miguel.	Barcelona.
61 Sr. Pedro Simó. Francisco.	Barcelona.	62 Sr. Puig Quintana. José.	Barcelona.
63 Sr. Planas Gironella. José.	Barcelona.	64 Sr. Pijoan Font. Ramón.	Barcelona.
65 Sr. Pujol. Rafael.	Lérida.	66 Sr. Pla March. José.	Manresa.
67 Sr. Quingles Augé. Angel.	Sitges.	68 Sr. Ripollés. Faustino.	Barcelona.
69 Sr. Roig. Andrés	Barcelona.	70 Sr. Rusiñol. David.	Barcelona.
71 Sr. Rosas. Miguel.	Barcelona.	72 Sr. Rebull Greix. Juan.	Hosp. Llobregat.
73 Sr. Ramón Bassas. Juan.	Berga.	74 Sr. Ramón Ferrer. Pedro.	Tàrraga.
75 Sr. Roig Morera. Miguel.	Lérida.	76 Sr. Recasens Llansá. Tomás.	Tarragona.
77 Sr. Salanova. Félix.	Barcelona.	78 Sr. Sanz Perarire. Joaquín.	Barcelona.
79 Sr. Serra. Ramón.	Barcelona.	80 Sr. Suñé. Teresa.	Barcelona.
81 Sr. Sanllehí Gambús. José.	Barcelona.	82 Sr. Sugrañés. Joaquín.	Reus.
83 Sr. Tubau Tubau. Andrés.	Puigcerdà.	84 Sr. Viadiu Forell. José.	Barcelona.
85 Sr. Vilaseva. Bienvenido.	Barcelona.	86 Sr. Ventura Ventura. José.	Barcelona.
87 Sr. Villaró Roca. José.	Barcelona.	88 Sr. Villa. Celestino.	Barcelona.
89 Sr. Viñas Jonch. José.	Badalona.	90 Sr. Viñas Calabrús. Pedro.	Figueras.

Barcelona 16 Octubre de 1946.

Document 20: Llistat d'elaboració pròpia on es relacionen els venedors de llet en els anys 1940, 1943, 1945 i 1950 registrats a la corresponent Contribució Industrial de La Bisbal d'Empordà. (En alguns dels casos també es declaraven el nombre d'animals i les dates d'alta o baixa de l'activitat si correspon).

Contribució Industrial 1940:

Nom:	Activitat:	Nº vaques:	Data alta/baixa
Juan Alsina Bruguera	Venedor de llet	5 vaques de llet	/1949
Ramon Batalla Sadurní	“ “	5 “ “	1938/
Luís Comalada Mulà	“ “	3 “ “	1927/1947
Joaquim Figueres Puigbó	“ “	2 “ “	1931/
Miquel Grassiot Font	“ “	4 “ “	/1950
José Plaja Cassanyas	“ “	1 “ “	1925/1940
Narciso Ponsati Vilosa	“ “	3 “ “	1927/1947
Pedro Ribas Bassa	“ “	6 “ “	/1947
Juan Seguí Bremont	“ “	3 “ “	/1947
Juan Gasull Ferrer	“ “	5 “ “	
Francisco Pagès Motas	“ “		1938/1955
Ricardo Mer Mestres	“ “	3 “ “	/1949
Alberto Batlleu Surroca	“ “	4 “ “	/1940
Jaime Clavaguera Berenguer	“ “	3 “ “	
Emilio Pagès Motas	“ “		1930/
Salvador Xampró Jofre	“ “	3 “ “	/1947

Contribució Industrial 1943:

Nom:	Activitat:	Nº vaques:
Juan Alsina Bruguera	Venedor de llet	5 vaques de llet
Luís Comalada Mulà	“ “	3 “ “
Joaquim Figueres Puigbó	“ “	2 “ “
Miquel Grassiot Font	“ “	4 “ “
Narciso Ponsati Vilosa	“ “	3 “ “
Pedro Ribas Bassa	“ “	6 “ “
Juan Seguí Bremont	“ “	3 “ “
Juan Gasull Ferrer	“ “	5 “ “
Francisco Pagès Motas	“ “	
Ricardo Mer Mestres	“ “	3 “ “
Alberto Batlleu Surroca	“ “	3 “ “
Salvador Xampró Jofre	“ “	3 “ “
Ramon Barceló Font	“ “	4 “ “
Miquel Lloveras Nadal	“ “	2 “ “
José Massa Bitlloch	“ “	
José Conchs Madrenas		6 “ “

Contribució Industrial 1945:

Nom:	Activitat:	Nº vaques:
Juan Alsina Bruguera	Venedor de llet	5 vaques de llet
Luís Comalada Mulà	“ “	3 “ “
Joaquim Figueres Puigbó	“ “	2 “ “
Miquel Grassiot Font	“ “	4 “ “
Narciso Ponsati Vilosa	“ “	3 “ “
Pedro Ribas Bassa	“ “	6 “ “
Juan Seguí Bremont	“ “	3 “ “
Francisco Pagès Motas	“ “	
Ricardo Mer Mestres	“ “	3 “ “
Salvador Xampró Jofre	“ “	3 “ “
Ramon Barceló Font	“ “	4 “ “
José Conchs Madrenas		6 “ “

Contribució Industrial 1950:

Nom:	Activitat:	Nº vaques:
Juan Alsina Bruguera	Venedor de llet	5 vaques de llet
Joaquim Figueres Puigbó	“ “	2 “ “
Miquel Grassiot Font	“ “	4 “ “
Francisco Pagès Motas	“ “	
Ricardo Mer Mestres	“ “	
Santiago Martinell Puig		

Llistat d'altres persones que havien estat venedors de llet. Informació extreta dels diferents anys de la Contribució Industrial del Municipi de La Bisbal d'Empordà. No relacionem els casos en que només es donaven de baixa animals.

Nom:	Activitat:	Nº vaques:	Data alta/baixa
José Perich Monferrer	Venedor de llet		1927/
Antonio Salleras Serra	“ “	2 vaques de llet	1928/1931
José Matas Bitlloch	“ “		1941/
Pedro Ribas Bassa	“ “	4 “ “	1941/
José Canals Jordi	“ “		/1924
Juan Cals Lloveras	“ “		/1925
Sebastian Puignau Guich	“ “		/1927
Dolores Barris Puigmiquel	“ “		/1929
Ramon Pagès Tort	“ “		/1929
Vicente Solés Valls	“ “		/1930
Narciso Cassanyas Cassagran	“ “		/1939
Ramon Barceló Font	“ “		/1947
José Conchs Madrenas	“ “		/1947
Joaquim Figueres Anglès	“ “		/1949

Document 21: Junta sorgida de l'Assemblea de la “Cooperativa de Productores de Leche” de Vilobí d'Onyar cel.lebrada el 23 de març de 1958. Relació de socis.

Presidente:	D. Miguel Lleopart Prat.
Tesorero:	D. Mariano Masmartí Torrent.
Vocal:	D. Juan Bagué Subiranas.
Vocal:	D. Dalmacio Busquets Viñolas.
Vocal:	D. Angel Comas Casals.
Vocal:	D. Emilio Salvi Esteva.
Secretario:	D. Joaquín Vivás Solá.

Relación de socios.

1.- Salvio Bagudanch.	23.- Jaime Marqués.
2.- Juan Bagué.	24.- Juan Marqués.
3.- Luis Boada.	25.- Benito Masmartí.
4.- Dalmacio Busquets.	26.- Mariano Masmartí.
5.- Juan Busquets.	27.- José Masós.
6.- Luis Camps.	28.- José Morell.
7.- Juan Ciurana.	29.- José Oliveras.
8.- José Codina.	30.- Pedro Oliveras.
9.- Angel Comas.	31.- Rosendo Pagés.
10.- Pedro Comas.	32.- José Pibernat.
11.- Luis Cornellà.	33.- Silvestre Quintana.
12.- Isidro Domingo.	34.- Joaquín Rovira.
13.- Jaime Durán.	35.- Miguel Salavedra.
14.- Delfín Falgueras.	36.- Emilio Salvi.

15.- Emilio Frigolé.	37.- José Sargatal y Fran. Sargatal.
16.- Enrique Frigolé.	38.- José Saus.
17.- Juan Font.	39.- Juan Sureda.
18.- José Forroy.	40.- José M ^a . Vidal.
19.- Alfonso Giró.	41.- Narciso Vidal.
20.- Juan Jou.	42.- Enrique Viñolas.
21.- Agustín Lleopart.	43.- Joaquín Viñolas.
22.- Miguel Lleopart.	44.- Joaquín Vivas.

Document 22: Composició del Consistori gironí als anys 1931 i 1934.

Composició de l'Ajuntament de Girona el 1931.

Cognoms i nom	Professió	Partit
Bassols Costa, Frederic	Procurador	Monàrquic
Bonmatí i Romeguera, Manuel	Banquer	Lliga
Busquets Norat, Antoni	Advocat	Monàrquic
Busquets Ventura, Llorenç	Oficinista	ERC
Cerezo Hernández, Pere	Perit mercantil	ERC
Colomer Clarà, Joaquim	Industrial	ACR
Dalmau Casademont, Josep M.	Editor	ERC
Escatllar Bonet, Josep	Comerciant	ERC
Güell Maimí, Valentí	Comerciant	Tradicionalista
Julià Nualart, Marià	Industrial	ERC
Palol Felip, Miquel de	Empleat	ACR
Pascual Carbó, Pompeu	Metge	ERC
Rahola Llorens, Darius	Impressor	ERC
Regàs Catà, Martí	Industrial	Lliga
Ribas Crehuet, Francesc	Comerciant	ACR
Santaló Parvorell, Miquel	Professor	ERC
Tomàs Martín, Francesc	Industrial	Lliga
Tordera Girbau, Joaquim	Industrial	ERC
Valls Ferrer, Jaume	Corredor comerç	Lliga
Varderi Solà, Ramon	Industrial	ERC
Vidal Mainegre, Josep	Industrial	ERC
Vila Sabater, Josep M.	Metge	Lliga
Villardell Blanch, Hermenegild	Agent comercial	ACR

ERC: 11 representants.

Lliga: 5 “ “

ACR: 4 “ “

Monàrquic: 2 “ “

Tradicionalistes: 1 “ “

Composició de l'Ajuntament de Girona el 1934.

Cognoms i nom	Professió	Partit
Aragó Turón, Estanislau	Procurador	Lliga
Bonmatí i Romaguera, Manuel	Banquer	Lliga
Busom Domènech, Joan	Representant	Lliga
Busquets Norat, Antoni	Advocat	Monàrquic
Busquets Ventura, Llorenç	Oficinista	ERC
Camps i Arboix, Joaquim de	Advocat	ERC
Cervera Cané, Joan	Advocat	Monàrquic
Cornellà Ametller, Narcís	Comerciant	ERC
Dalmau Casademont, Josep M.	Editor	ERC
Domènech Pujol, Josep M.	Propietari	Tradicionalista

Gifre Serra, Lluís	Farmacèutic	Lliga
Gispert Bordàs, Jaume	Oficial Notaria	Lliga
Juvé Abella, Josep	Comerciant	ERC
Malagelada Figa, Joaquim	Farmacèutic	Lliga
Meléndez Tarrés, Tomàs	Viatjant	Lliga
Rahola Llorens, Darius	Impressor	ERC
Riera Monegal, Pere	Comerciant	Lliga
Sala Salís, Miquel	Obrer	ERC
Serra Freixas, Rafael	Oficial Notaria	Lliga
Tarrés Feliu, Ramon	Argenter	Tradicionalista
Tomàs Martín, Francesc	Industrial	Lliga
Vila Xifra, Pere	Empleat	ERC
Vinyals de Font, Joaquim de	Metge	Lliga
Vinyas Deutaner, Josep M.	Industrial	Tradicionalista

Lliga:	11	representants.
ERC:	8	“ “
Tradicionalista:	3	“ “
Monàrquic:	2	“ “

Composicions extretes del treball de Pere Cornellà i Roca a Història de Girona, de Lluís Costa (director) i Julià Maroto (coordinador). Mostra una configuració de persones i els seus respectius partits, on podem valorar, sense gaire marge d'error, quin futur podien assolir les propostes opositores de Monàrquics i Tradicionalistes.

Document 23: Projecte d'organització del servei municipalitzat de subministre higiènic de llet a Girona presentat per La Cooperativa de Productors del Gironès i La Selva, fillola del Sindicat de Vaquers rurals de Catalunya.

Consideracions del projecte que ens mouen a presentar les següents proposicions:

1ª.- L'Ajuntament compraria la instal·lació d'stassanització i refrigeració. Valor màxim, 120.000 pessetes i faria diària i obligatòria el sotmetre a aquest procés d'higienització tota la llet que volgués donar-se al consum.

2ª.- L'Ajuntament cediria l'explotació de la mateixa a la Cooperativa esmentada, baix les següents bases:

- Aquesta Cooperativa es comprometria a abastir el mercat de Girona de llet sanitària i pura, en la quantitat necessària pel consum del poble, al preu de 0,38 pessetes el litre, posada a Girona sense que això signifiqui monopoli de cap classe.
- L'Ajuntament cobraria la quantitat fixa de 0,10 pessetes per litre sobre tota la llet tractada a la Central i venuda en el termini municipal de Girona, en concepte d'impostos de tota classe. Calculem que la recaptació fora de 164.250 pessetes, com a mínim cada any.
- La Cooperativa explotadora cobraria la quantitat de 0,10 pessetes litre per tota la llet a dojo, venuda en el termini municipal, en concepte de despeses d'explotació, transport, conservació, repartiment i amortització o interessos del capital esmerçat per ella, en elements de repartiment i guany industrial.
- La Cooperativa concessionària podria utilitzar la Central per a stassanitzar llets destinades al consum fora del termini de Girona, en quin cas cobraria l'Ajuntament 0,03 pessetes per litre, en lloc de 0,10 indicat a la base b). Per aquest concepte calculem la recaptació en unes 35.000 pessetes anyals.
- L'arrendament de l'explotació fora per cinc anys, prorrogables de comú acord.
- Cas de convenir a l'Ajuntament i atesa la peremptorietat del problema sanitari, i social, la Cooperativa de Productors podria instal·lar una Central provisional de pasteurització en termini de quinze dies.

3ª.- L'Ajuntament podria fixar el preu de venda al públic, a les lleteries, de la llet a dojo, en 0,60 pessetes el litre, destinant la diferència de 0,02 entre el cost per al detallista i dit preu de venda, a benefici de detall.

4ª.- Per a evitar la lesió dels interessos creats en lo possible, l'Ajuntament podria cedir la revenda de llet al detall, als actuals proveïdors de llet.

5ª.- Cas de que es consideri insuficient aquesta compensació per als actuals proveïdors de llet amb vaqueries, dintre el terme municipal de Girona, l'Ajuntament podria destinar a aquesta finalitat complementària, en tot o part, la quantitat de 35.000 pessetes a que es fa referència la base d).

Les dades referents als ingressos que es calculen amb el projecte consignat tenen aquesta expressió:

Litres aproximats a tractar anyalment 1.600.000 litres de llet (consum calculat exclouïdes les cases de Beneficència.)

Preu del cost de la llet que la Cooperativa regula als seus productors.....0,38 pessetes litre.

Cost de la recollida, control d'higienització, transport a despatxos, etc.....0,10 pessetes litre.

Impostos per l'Ajuntament (amortització del capital, serveis d'inspecció, etc.).....0,10 pessetes litre.

Total.....0,58 pessetes litre.

Guany pel detallista.....0,02 pessetes litre.

Preu de venda de la llet a dojo en els despatxos mitjançant aparells automàtics.....0,60 pessetes litre.

Recaptació anual per l'Ajuntament.....164.250 pessetes.

Recaptació anual supletòria (base d).....35.000 pessetes.

Recaptació per 29.200 litres de llet, consum anual de les cases de Beneficència,

no inclosos en el consum de la Ciutat a raó de 0,05 pessetes litre en concepte de

serveis.....14.600 pessetes.

Total.....213.850 pessetes.

Pot doncs, amortitzar-ne l'instal·lació en menys d'un any, i l'Ajuntament encara obtindria pel pròxim pressupost un ingrés de 93.850 pessetes, garantint per l'organització Cooperativa "Sindicats de Vaquers de Catalunya" concessionària del Servei d'Higienització de la llet en la Central del municipi de Girona.

Document 24: Reglament de Policia Sanitària per al Proveïment de la llet higiènica en la Ciutat de Girona.

Art. 1er.- Tota persona que es dediqui o desitgi dedicar-se a la llet pel subministra a Girona, tindrà de sol·licitar-ho així a l'Alcaldia, acompanyant una certificació veterinària sobre la sanitat del bestiar productor i ressenyament del mateix als efectes de possible canvi per altre.

Art. 2on.- Comprovada per l'Ajuntament l'exactitud de la declaració, a quin fi es reserva poder fer visitar pels seus tècnics les explotacions lleteres, s'entregarà al sol·licitant un document, en els que es farà constar l'hi ha estat concedida la llicència amb el número a ella corresponent.

Art. 3er.- En el moment d'ésser-li lliurada la llicència a que es refereix l'article anterior, el productor interessat, en concepte de drets, farà efectiva en la Oficina recaptatòria del Municipi, la quantitat de 25 pessetes, quins drets seran renovats cada any en la època que l'Ajuntament fixi. Els que pertanyin a una entitat de caire cooperatiu, en quines essencials finalitats hi estigui compresa la producció higiènica lletera dedicant a la consecució d'aquest objectiu, tot o part dels excessos de percepció, no necessitaran satisfer els esmentats drets.

Art. 4rt.- Tota la documentació referent a vaqueries autoritzades, serà arxivada pel Servei Veterinari, el qual organitzarà el corresponent fitxer, en el que seran recollides totes les incidències del subministra lleter, efectuat per cada productor durant el temps que estigui en vigor la llicència.

Art. 5è.- Les condicions que han de reunir els estables i corrals, seran les declarades en vigència pel Reglament de Vaqueries i cabrerries aprovat el 10 d'Octubre de 1927, com annexa del Reglament municipal de Sanitat de Girona i en general les que es consignen en el Reglament de les inspeccions sanitàries aprovat per Decret de 18 de Desembre de 1933.

Art. 6è.- Els envasos que s'emprin per a la muniada, conservació i transport de la llet, seran d'alumini o ferro estanyat, amb el bany d'estany interior, amb perfecte estat, de forma cilíndrica, de boca molt gran, a fi de que permeti donar pas a l'interior dels mateixos a la ma d'un adult, no consentint-se els taps hermètics, quina substància constitutiva pugui absorbir llet, ni incorporar-se a ella, com tampoc alterar en res la seva composició i propietats. En lloc visible i en diferent color, cada gerro portarà fixada una xapa amb el nom de l'introducció, lloc de residència, número d'ordre i data d'expedició de la corresponent llicència.

Art. 7è.- En els punts d'entrada a Girona, i pels funcionaris de la Brigada d'Arbitris, seran anotades les introduccions de llet que es facin, amb expressió dels noms dels posseïdors, dades, que es comunicaran diàriament a la Central receptora per a les conseqüents comprovacions.

Art. 8è.- La inspecció Veterinària realitzarà a hores fixes en la Central Lletera Municipal, el control de les llets. Sols serà acceptada per la higienització la que reuneixi el mínim de condicions sanitàries, desnaturalitzant-ne totes aquelles partides que no les presentin, les quals però podran ésser destinades a lacticinis. Les operacions d'inspecció de llet, recauran especialment: a).- Sobre la seva acidesa apreciada amb la solució d'alicarol o pel mètode Dòrnic, fixant-se com a llets fresques i normals quan el grau d'acidesa estigui comprès entre els 16° i 20° Dòrnic. b).- Sobre l'estat sanitari d'aquest aliment (flora microbiana, elements figurats estranys a la llet, com sang, leucocits, impureses etc.) c).- Sobre la seva tinença en grassa que es fixa com a mínim en un 3% (mètode Geberts); extracte sec mínim de 10% i densitat mínima de 1,028 grams per litre. Aquests resultats, podran ésser ampliat pel Laboratori amb la investigació analítica d'adulteracions, existència de productes conservadors o antisèptics, altres elements normals o qualsevulla altra dada pràctica en la forma i detall, que l'avenç de la ciència aconselli, quan així ho estimi oportú el servei Veterinari.

Art. 9è.- Quan per l'estudi realitzat en una o varies mostres de llet, el Veterinari Inspector tingui la sospita de que el producte ha estat subministrat per algun animal malalt, o n'adquirís la certesa, prèvia ordre de l'Alcaldia, estarà facultat per a exigir de l'interessat una certificació facultativa, que acrediti l'estat sanitari dels animals que subministren la llet objecte del dubte. El Veterinari Inspector que practiqui el reconeixement, ordenarà la separació de l'animal o animals malalts dels bons, prohibint-ne a l'aprofitament de les llets d'aquella procedència.

Art. 10è.- Periòdicament, el servei Veterinari, comunicarà a l'Alcaldia el resultat del treball realitzat, tant pel que respecti a l'estat de les mostres inspeccionades com al del reconeixement que hagi pogut fer als estables productors. En aquesta comunicació, hi farà constar les determinacions que al seu juí deuran adoptar-ne en casos d'animals malalts, les multes o correctius a que segons Reglament s'hagin fet acreeadors els proveïdors de llet i quantes dades s'estimin oportunes per a millor il·lustrar l'Alcaldia. Setmanalment redactarà una relació de les mostres reconegudes, indicant el nom de l'introductor a que perteneixin, número de la matrícula, qualificació que hagi merescut la llet i senyalar aquesta amb la denominació de SUPERIOR, BONA, REGULAR o DOLENTA. Aquesta relació s'exposarà en el tauló d'anuncis de la Central Lletera Municipal.

Art. 11è.- La llet acceptada pel Servei Veterinari Municipal serà sotmesa a depuració per mitjà de la màquina centrífuga hermètica i seguidament tractada pel calor o temperatura de 75° centígrades, màxim per sistema instantani i capa prima, seguit d'un refredament bruscat a 3° centígrades.

Art. 12è.- Únicament podrà ésser lliurada al consum, la llet higienitzada en la Central Lletera Municipal i tindrà d'expedir-se tota ella en flascons tapats i precintats, operacions que es faran també sota el control municipal.

Art. 13è.- Els flascons omplerts i tapats romandran en la Cambra frigorífica de la Central Lletera Municipal a una temperatura de 3° a 5° centígrades, disposats en els corresponents cistells de fil de ferro galvanitzats fins l'hora de ser distribuïts pels despatxos.

Art. 14è.- Els gerros amb que els productors transportin la llet fins a la Central, immediatament d'ésser buidats, seran netejats, esterilitzats i eixugats en la màquina automàtica, lliurant-los als propietaris respectius amb les tanques precintades.

Art. 15è.- Els locals-despatxos per la distribució de la llet enflasconada reuniran les condicions d'higiene determinades en les corresponents ordenances dictades per aquest Municipi i les que es deriven de l'article 62 del Reglament de les Inspeccions Sanitàries ja esmentat.

Art. 16è.- Quantes persones estiguin ocupades en la producció i tràfec de la llet de consum a Girona, hauran d'acreditar anualment per certificació mèdica que estan exempts de malalties de la pell, tuberculosi i que no són portadors de gèrmens de malaltia infecciosa i contagiosa.

Art. 17è.- Els mancaments comesos pels productors, seran penyorats de la següent manera: 1er.- Amb el decomís de tota la llet que es presenti a la Central Lletera Municipal envasada en gerros que no estiguin senyalats amb el número corresponent a la llicència, de la que correspongui a productors no matriculats. De la que no reuneixi les condicions de normalitat fixades pel servei d'Inspecció i es comprovi la responsabilitat de l'introductor, en quin cas li serà imposada per l'Alcaldia una penyora que oscil·larà entre 5 i 25 pessetes la primera vegada i entre 50 i 100 les reincidències. En cas de tercera reincidència suspensió temporal de la llicència d'1 a 8 dies i en cas de nova reincidència suspensió definitiva de la llicència.

Art. 18è.- Qualsevol dels productors que es neguin a facilitar la comprovació de que es tracta en l'article segon i el que no doni compliment al disposat en l'article 3er. perdrà el seu dret de poder portar llet pel consum de la Ciutat, retirant-se-li a l'efecte la llicència que li hagués estat concedida i negant-se-li si tan sols l'hagués sol·licitada.

Art. 19è.- Els mancaments comesos pels encarregats del detall de la llet enflasconada en els despatxos o en la distribució als pisos, seran castigats amb l'importació de penyores de 5 a 25 pessetes essent subsidiaris de la mateixa en cas d'insolvència les persones al compte dels quals realitzen el treball.

La repetició dels mancaments, tres durant un trimestre, es castigarà amb l'anul·lació del permís per exercir tal ocupació.

Art. 20è.- A més a més de les obligacions assenyalades en el present Reglament, tots els distribuïdors de llet a Girona, queden subjectes a quantes prescripcions estableixi sobre el particular la vigent legislació sanitària i les de les Ordenances Municipals de la Ciutat i Bàndols existents o que es dictin per l'Alcaldia.

–DISPOSICIONS TRANSITÒRIES–

PRIMERA.- La Corporació Municipal procedirà a l'estudi i instal·lació d'una "Central Lletera Municipal" per la ràpida i eficaç inspecció sanitària de les llets, recepció, tractament higiènic de les reconegudes aptes per a destinar-les al consum públic a Girona, únic mitjà d'evitar els estralls que ocasiona la llet d'una manera especialíssima entre els infants.

SEGONA.- La Corporació Municipal, de conformitat amb l'article 183 de la Llei Municipal, procedirà urgentment a l'estudi de la Municipalització total i preventiva del servei de proveïment de llets a Girona per a garantir millor la salubritat d'aquest aliment, en defensa de la salut pública dels seus administrats.

Girona 5 de Juliol de 1934.

Document 25: Reglament del Règim Interior de la Central Lletera Municipal de Girona.

Art. 1r.- El present Reglament de règim interior de la Central Lletera Municipal, complementari del de la Policia Sanitària de Llets de 5 de Juliol de 1934 i dels Acords de l'Ajuntament que hi concorden, te per objecte dictar les normes a que hauran de subjectar-se les operacions d'higienització de llets pel consum de la Ciutat, a efectuar en l'esmentada Institució Sanitària del Municipi.

Art. 2n.- La gestió tècnica de la Central Lletera, estarà confiada a un Veterinari de l'entitat explotadora de la mateixa, el qual assumirà la seva comanda, que tindrà l'abast següent:

a).- Execució en la Central dels anàlisis previs d'admissió de les llets adquirides per l'entitat que representa.

b).- Regir totes les operacions d'higienització de les llets recepcionades fins al seu condicionament en la Cambra Frigorífica.

c).- Presenciar la neteja i esterilització dels envasos metàl·lics i de vidre, cuidant de llur eficàcia sanitària.

d).- Vetllar per a que no resti en els dipòsits barrejadors i isotèrmics de la Central una volta finida la higienització, cap quantitat de llet.

e).- Cuidar que es realitzi el desmuntatge i neteja dels òrgans diversos de la instal·lació Stassano o tuberries immediatament després de finir el tractament, com també procedir a la seva esterilització pel vapor, donant compte diàriament i per escrit als seus superiors d'haver-ne efectuat la neteja i esterilització de tota la instal·lació amb arreglo a les instruccions que estan fixades en cada màquina.

f).- Establir l'horari de treball que ha de regir en la Central.

g).- Designar el personal subaltern ocupat en la Central, acomodant-lo a la missió escaient segons aptituds.

h).- Aplicar les sancions a que fa referència l'art. 3r.

Art. 3r.- El Gestor tècnic té el deure de sancionar els mancaments comesos pel personal a les seves ordres, encarregat de la manipulació de la Central i del funcionament de les demés dependències tècniques, segons llur gravetat i d'acord amb les següents normes:

Els mancaments podran ésser greus i lleus.

Els lleus podran penyorar-se amb l'import d'un dia a una setmana d'haver.

Els greus seran sancionats amb l'acomiadament total.

Es consideraran com a mancaments greus, la manca de puntualitat en el treball, la presa en complir els treballs encomanats i la desobediència a les primeres indicacions del Gestor tècnic.

Seràn mancaments greus: les reincidències en les faltes lleus, l'intent, acomplert o no, d'alterar la composició normal de la llet i la destrucció intencionada de material.

La Cooperativa té el deure d'acatar i fer complir les sancions imposades pel Gestor tècnic i que ja hagin assolit el caràcter de definitives. Les sancions imposades pel Gestor tècnic en els mancaments lleus, seràn definitives i, per tant, inapel·lables.

Contra les sancions imposades per mancaments greus, els sancionats podran recórrer a l'Alcaldia dins les 24 hores següents a llur imposició. Finit aquest temps sense haver-se entaulat recurs, les sancions seràn definitives. Si s'entaula el recurs l'Alcaldia disposarà per a resoldre de les 48 hores que segueixin a

les anteriors 24 i abans de la seva resolució, haurà d'escoltar informe del Veterinari Municipal assignat als serveis de la Central Lletera.

Si transcorregudes aquestes darreres 48 hores l'Alcaldia no ha comunicat al Gestor tècnic la resolució del recurs, aquest s'entendrà denegat, i per tant es consideraran com a definitives les sancions imposades.

L'import de les multes imposades serà entregat al servei de les Cantines Escolars.

Art. 4rt.- El personal ocupat en la Central, no podrà ésser distret en altres feines que les que tinguin assignades en la Central pel seu cap tècnic, no podent sense autorització d'aquest, ni motiu que ho justifiqui, suspendre el treball que tingui assignat ni prendre part en discussions durant les hores del mateix.

Art. 5è.- El Gestor de la Central, tindrà facultats per a ordenar, efectuar les reparacions i adquisicions menors que siguin necessàries fer en el material fix i mòbil de la Central, cuidarà de la reposició d'instrumental i reactius dels anàlisis de les llets.

Art. 6è.- Mentre duri el tractament de la llet recepcionada, no serà permesa l'entrada en la Sala d'higienització de la Central a persona alguna aliena al servei de la mateixa.

Art. 7è.- L'Administració de la Central Lletera, constituirà una funció independitzada de la gestió tècnica. Una i altre, però, mantindran les degudes relacions per a la bona marxa dels serveis i dins l'esfera de llurs peculiars atribucions representaran a l'entitat explotadora d'aital dependència.

Art. 8è.- Mensualment, l'Enginyer Industrial Municipal girarà una visita d'inspecció a la maquinària instal·lada en la Central, assegurant-se que el subministra de fluid i aigua, no sofreix interrupció de cap mena, informant per escrit de tot a l'Alcaldia, i restant responsable aquell funcionari, per davant d'aquesta, de la perfecta conservació i bon ús de la instal·lació.

Art. 9è.- El Veterinari Municipal encarregat de la fiscalització del servei en nom de l'Ajuntament fiscalitzarà la recepció de llets per la Central, decretarà inapel·lablement les decomisos pertinents i lliurarà diàriament a l'Alcaldia una relació on constataran tots els productors, partides amb expressió de les dades analítiques assolides i corresponents a les llets aportades i nota dels decomisos i causes llurs i destí. L'esmentat Veterinari Municipal ve també obligat a comunicar a l'Alcaldia qualsevulla anormalitat en l'actuació del Gestor tècnic o de l'Administració de La Cooperativa immediatament que sigui observada, i en cas de negligència en el compliment d'aquest deure incorrerà en responsabilitat directa davant de l'Alcaldia.

Art. 10è.- El Químic Municipal executarà les determinacions analítiques de les llets de sortida de la Central, lliurant diàriament l'oportú informe a l'Alcaldia. Setmanalment, donarà també un dictamen de la condició de potabilitat de l'aigua del subministra de la Central.

Art. 11è.- Posats d'acord el Gestor tècnic de la Central i l'Enginyer Industrial Municipal, faran designació d'un operari quin comés serà:

a).- Encendre el foc i posar en marxa el generador de vapor a l'hora assenyalada, i mantenir-lo a pressió convenient durant les hores que sigui precís.

b).- Cuidar de la instal·lació frigorífica.

c).- Posar en marxa, observar i reglar el funcionament de la instal·lació Stassano i les màquines de rentar i enflasconar automàtic, realitzant el conjunt diàriament i meticulosament el muntatge i desmuntatge per a la neteja i esterilització.

Art. 12è.- Tot el personal ocupat en la tasca d'higienització de llets, haurà d'acreditar que gaudeix de salut perfecta, comprovada mensualment i mentre duri el treball, vestirà roba blanca. Les noies portaran a més a més, davantals, maneguins i còfies, també blancs de tela impermeabilitzada.

Art. 13è.- L'horari per a la recepció i sortida de les llets a la Central serà assenyalat pel Gestor tècnic, per l'Administració i pel Veterinari Municipal, posats d'acord i variarà segons les estacions i circumstàncies. En cas de no poder arribar a un acord, l'Alcaldia resoldrà en última instància després d'haver escoltat les tres parts abans indicades.

L'horari serà fet públic per mitjà d'una tableta fixada en un lloc visible de la Central.

Art. 14è.- Per cada partida de llet presentada a la Central pertanyent a un productor, una volta determinada que sigui d'acidesa i la densitat, en serà extreta una mostra de 250 grams, pel corresponent anàlisis de detall en el Laboratori.

Art. 15è.- Les llets crues dels cooperadors que presentin condicions reglamentàries per la higienització consegüent, seran acceptades per l'Administració la qual expendrà l'oportú albarà de recepció al productor, a l'ensens que una còpia al control municipal.

Art. 16è.- Una volta acceptada per la Central cau del tant bàscula al primer dipòsit barrejador, el tècnic de l'entitat explotadora, passa a ésser responsable. L'Administració, novament passarà a fer-se'n càrrec, quan una volta totalment higienitzada, sots el control dels serveis veterinaris municipals, ingressi envasada i precintada dins la Cambra Frigorífica.

Art. 17è.- Les llets endarrerides, les calostres i en general les que tinguin una acidesa normals s'aparten dels límits establerts reglamentàriament, podran ésser acceptades per a l'aprofitament industrial que determini el tècnic de la Central i sots la seva intervenció, les tals manipulacions es faran en un local distint de la Sala d'higienització.

Art. 18è.- Quan les determinacions analítiques efectuades sobre les mostres de llet, preses en l'acte de la recepció, acusin motiu per a dubtar de llur normalitat i puresa disposarà la pràctica de comprovacions de munyida, servint en el successiu de pauta de qualificació de la llet obtinguda en cada vaqueria, els resultats obtinguts en els tals contra anàlisis, i refusant-se per tant com a adulterada, les llets presentades que s'aportin de les tals característiques tipus.

Art. 19è.- El tècnic de la Central, cuidarà que els pots metàl·lics en que els productors fan l'aportació de llet a la Central, siguin una volta buidats i escorreguts, convenientment esterilitzats i precintades les tapes.

Art. 20è.- Finida que sigui l'higienització de les llets i condicionada tota ella, hom procedirà a les pràctiques Sanitàries de la Central i una volta aquestes estiguin efectuades, la sala d'higienització restarà tancada i impedida tota comunicació directa amb la Cambra Frigorífica. D'aquesta i per la porta distinta de la que ha de servir d'entrada de la llet, en sortirà aital producte, cuidant l'administració de lliurar al control municipal, nota del volum d'extracció i destí de la mateixa per a la venda en la Ciutat o en altres poblacions.

Art. 21è.- La llet envasada retornada a la Central, des dels despatxos en passar de data, seran convenientment intervinguda pel control municipal a l'objecte, que no tingui altre destí que l'immediat per a l'elaboració de lacticinis.

Art. 22è.- Els amos dels despatxos expenedories de llet i els distribuïdors que per llur compte i risc lliurin als domicilis dels clients el producte, necessitaran l'oportuna llicència de l'Alcaldia que obtindran previs els tràmits sanitaris i constitució a la Caixa Municipal d'un dipòsit per respondre pecuniàriament dels mancaments que per a elles o llurs empleats es cometin. A aital dipòsit, haurà de significar al menys el doble del valor de la llet que lliurin durant un dia i que sigui promig de venda calculada durant el mes.

Art. 23è.- Tots els dubtes que es suscitin sobre l'aplicació d'aquest Reglament, en relació als dictats per l'Estat, Generalitat i acords municipals, seran resolts per l'Alcaldia.

ARTICLE ADICIONAL.- L'Ajuntament per motius evidenciats de deficiències d'índole tècnic i sanitària a la Central, podrà acordar el fer-se càrrec circumstancialment o definitiva de la gestió tècnica d'aital dependència municipal.

Girona 1r. d'Octubre de 1935.

Document 26: Condicions mitjançant les quals els productors de llets podran efectuar el proveïment de llet crua a la Central Lletera de Girona.

Base 1ª.- D'acord amb el que es disposa en l'article primer del Reglament de Policia Sanitària de Llets aprovat per aquest Ajuntament, tots els productors que estiguin en possessió de la llicència que en el mateix article s'esmenta, i quals vaques, per les proves relatives que escaiguin, no ofereixin perill de transmetre per la llet malures infeccioses, podran ésser autoritzats, si així ho sol·liciten de l'Alcaldia, per a expedir llet crua als seus clients, a domicili, sempre que tal subministra s'ajusti al compliment de les normes següents:

a).- A la presentació de la instància a l'Alcaldia acompanyaran els productors l'oportuna llicència que en el seu dia els fou expedida.

b).- Obtingut pels interessats el permís corresponent de proveïdor de llet crua, aportaran el producte, com en l'actualitat, a una dependència municipal on serà practicat el corresponent anàlisi fisicoquímic, acceptant-ne la llet que reuneixi les condicions reglamentàries, i es procedirà al seu enflasconament.

Base 2ª.- L'Alcaldia lliurarà als productors que s'ajustin a aquest Conveni, un passi, el qual serà exhibit a l'entrada a la ciutat al personal de la brigada d'arbitris, per tal de que pel mateix els pugui ésser expedit el taló de trànsit del producte per a la seva conducció a la dependència municipal senyalada a l'efecte, havent d'ésser els envasos amb els quals es faci el transport de la llet els que estan previstos en l'article sisè del Reglament al·ludit.

Base 3ª.- L'Alcaldia, d'acord amb el Veterinari Municipal i els productors, fixarà l'horari per a la recepció de llets i el seu enflasconament d'acord amb l'article 69 del Reglament d'Inspeccions Sanitàries, fent-se l'acceptació seguint l'ordre numerat de les llicències concedides.

Base 4ª.- L'Ajuntament de Girona en virtut de la Base vuitena del Conveni, percebrà, pel concepte dels serveis que en la mateixa s'assenyalés, la quantitat de set cèntims i mig per litre de llet

Si tuviera ocasión yo pasaría por ahí y aunque de momento no pueda hacerlo, tengo la esperanza de realizarlo más adelante para sobre el terreno confrontar ya las dudas que a la vista de los datos que Vd. tenga la amabilidad de suministrarme puedan surgirme.

Muy agradecido se ofrece incondicionalmente suyo affmo.

Firmado: Jesús D. de la Espina.

Resposta a l'Alcalde de Santander.

Gerona, 9 de Junio de 1945.

Sr. Alcalde-Presidente del Excmo. Ayuntamiento de SANTANDER.

Mi distinguido amigo y compañero: Corresponde con mucho gusto a su att. del día 17 de Mayo, y en la imposibilidad de enviarle literatura, relativa a la Central Lechera Municipal de Gerona, le facilito los datos que en la suya interesa.

La Central Lechera de Gerona, es, desde luego propiedad del Ayuntamiento, y consta de dos secciones: Una de pasteurización, por el procedimiento "stassano", con rendimiento horario de 3.000 litros; y otra, de lavado, envasado y precinto de las botellas, cuyas operaciones sincronizadas, son llevadas a cabo sin contagio posible de la leche saneada, pues las citadas máquinas funcionan automáticamente, dando esta segunda sección un rendimiento de 2.000 litros hora.

Es una Central que funciona perfectamente, resolviendo perfectamente el problema sanitario de la leche, al par que vela por el mantenimiento de la buena composición y propiedades nutritivas de la misma, y como complemento, asegura la percepción del impuesto municipal correspondiente.

La recogida de la leche, llevada a cabo en buena parte en otros términos municipales, corre a cargo del Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona (S. A. L. Ger.). Organismo dependiente del Gobierno Civil, el cual como encargado de la recogida y distribución de la leche, evita el déficit que sentirían poblaciones de la Provincia poco productoras, destinando el resto de las recogidas provinciales, a las industrias lácteas de transformación. El citado Servicio sana en la Central Lechera Municipal la leche que para el consumo directo precisan las poblaciones deficitarias, y como concesionaria del Servicio municipalizado (Central Lechera), abona un canon mensual por arrendamiento del local e instalaciones, además de recaudar el tanto por litro que la leche devenga en concepto de arbitrio municipal.

La distribución de la leche se efectúa en despachos-lecherías, propiedad de particulares, sometidos a las Ordenanzas Municipales y a la correspondiente vigilancia sanitaria.

Si antes de proceder al montaje de la instalación de Santander y organizar el Servicio, tiene Vd. ocasión de visitar nuestra organización, podrá sobre el terreno resolver cuantas dudas se le ofrezcan, siendo para mi un motivo de satisfacción facilitarle los datos que precise.

Muy atentamente le saluda y ofrece suyo affmo. S. S.

Firmado: Alberto de Quintana Vergés.

4^a.- El Alcalde de Málaga

10 de Mayo de 1947.

Excmo. Sr. Alcalde de
Gerona

Mi distinguido amigo y compañero:

Me es muy grato acusar recibo a su atenta del 6 del actual, con la que me remite pliego de condiciones por el que se rige la Central Lechera de esa ciudad, por cuya atención le quedo muy agradecido.

Reciba el testimonio de mi consideración personal más distinguido.

Firmado: José Luís Estrada.

Enterado. Archívese
EL ALCALDE.

5ª.- El Secretario del Excelentísimo Ayuntamiento de Castellón de la Plana 6 Julio de 1948.

Sr. D. José Torrent Carré.
Secretario del Excmo. Ayuntamiento de Gerona.

Mi querido amigo y compañero: Como tenemos noticias de que en ese Ayuntamiento tenéis establecido el Servicio de pasteurización de la leche, mucho te agradeceré te dignes a remitirme una copia de la Memoria y Proyecto de Régimen Local que en su día hubisteis de formar, de acuerdo con el Decreto de 28 de Marzo de 1944, para la implantación del servicio de referencia.

Gracias anticipadas de tu buen amigo y compañero

q.e.t.m.

Firmado: Miguel Ruiz

6ª.- Alcalde de Cáceres. 29 de Noviembre de 1949.

Excmo. Sr. Don Antonio Franquet Alemany
Alcalde Presidente de Gerona.

Muy Sr. mío y distinguido compañero:

Tenemos noticias de que la Central reguladora de leche que tiene montada ese Excmo. Ayuntamiento, es modelo entre las de su género; y teniendo proyectado el Ayuntamiento de mi Presidencia regular adecuadamente este interesante problema para el abastecimiento de la Ciudad, le agradecería diese las oportunas órdenes para que se me facilitasen informes detallados sobre su establecimiento y funcionamiento, e incluso el envío de algún ejemplar del Reglamento de ella, si lo tienen editado.

Agradeciéndole su atención, se ofrece de Vd. affo s. s. y compañero q. e. s. m.

Firmado: F. Elviro Meseguer.

7ª.- El Alcalde Nacional de Montblanch (Tarragona) Montblanch a 17 de Julio de 1950.

Excmo. Sr. Alcalde Nacional de Gerona.

Excmo. Señor y compañero:

Habiendo llegado a mi conocimiento que en esa Inmortal Ciudad, que V. E. tan dignamente rige, ese Excmo. Ayuntamiento, tiene acordada la municipalización en lo que concierne al saneamiento y distribución de la leche.

Al objeto de estudiar su posible implantación en esta Villa, le suplico tenga a bien informarme de los pormenores de ambos cometidos y en particular de la instalación, Casa que la ha efectuado y costo, para la pasteurización de la leche, así como cantidad que podría efectuar la referida instalación.

Rogándole sepa disculpar las molestias que con mi solicitud pueda causarle, ya que ellas son producto de las miras en bien de la higiene de nuestra población, miras que V. E. supo apreciar preteridamente en toda su justeza, aprovecho la ocasión para saludarle y reiterarme suyo affmo. atte. s. s. y amigo que le saluda brazo en alto.

Firmado: José Mª. Abelló y Barrios.

8ª.- Resposta a l'Alcalde de Burgos. 28 de Julio de 1951.

Iltmo. Sr. don Florentino R. Díaz Reig
Alcalde del Excmo. Ayuntamiento de
Burgos.

Mi querido amigo y compañero: En contestación a su atenta carta de fecha 11 del actual, me es muy grato participarle que, en efecto, Gerona cuenta con una magnífica Central Lechera integrada, fundamentalmente por dos secciones: Una de pasteurización de la leche, y otra de embotellado del producto saneado.

La primera sección está compuesta de un aparato Stassano, de tres cuerpos o cilindros principales, con un rendimiento posible de 3.000 litros hora; acoplado al mismo funciona otro aparato, destinado a refrigerar la leche, previa recuperación de temperatura. La segunda sección, complementaria de la anterior, permite conservar o mantener las buenas condiciones de la leche saneada, merced al funcionamiento de tres máquinas combinadas, para el lavado de las botellas, el envasado de la leche y el cierre precintado de los envases.

La explotación de esa Central Lechera se ajusta al pliego de condiciones de cuya copia le adjunto.

Tanto esa Alcaldía, como los servicios técnicos del Ayuntamiento de Burgos pueden visitar nuestra Central Lechera, en la seguridad de que se les dispensará una favorable acogida.

Firmado: Antonio Franquet.

9ª.- Resposta telegrama a Delegat Municipal de Madrid.

Alcalde de Gerona a Delegado Especial Coordinación Municipal de Madrid. 14 de Noviembre de 1951.

Contestando telegrama 13 actual, precio venta público Central Lechera municipal es de 2'85 pesetas litro y en mercado libre oscila entre 3 a 3'50 pesetas.

Salúdele. Antonio Franquet – Alcalde.

10ª.- Ayuntamiento de Zaragoza.

Zaragoza 15 de Abril de 1953.

Ilmo. Sr. Presidente de la Comisión de Abastos

Del Excmo. Ayuntamiento de

GERONA.-

Muy señor mío y distinguido compañero:

Le agradeceré me informe sobre el precio de venta de la leche en sus distintas modalidades de a granel, embotellada, etc., así como de las características de la misma en grasa, densidad, etc.

Agradecido de antemano quedando a la recíproca, le saluda atentamente suyo afcmo. y s. s.

Firmado: Ángel Guiu.

Document 28: Bases per a contractació amb Cooperativa “FOMENT DE RAMADERIA I ELS SEUS DERIVATS” el servei d’higienització de llets establert per l’Ajuntament, per mitjà de la CENTRAL LLETERA MUNICIPAL.

Bases de conveni per a l’execució del Servei d’Higienització de Llets en la “Central Lletera Municipal” que estableix l’Ajuntament de Girona d’acord amb l’organització Cooperativa “Foment de Ramaderia i els seus derivats”, constituïda per a productors de les comarques i aprovada pel Consell superior de la Cooperativa en data 4 del corrent mes.

Primera.- L’Ajuntament de Girona, en compliment del que disposa en l’art. 69 del Reglament aprovat per Decret de 18 de desembre del 1933, organitza el servei públic de control sanitària i higienització a baixa temperatura de tota la llet destinada al proveïment de la Ciutat, a base de la “Central Lletera Municipal” instal·lada a l’efecte a l’Avinguda de Ramon Folch.

Segona.- L’Ajuntament concedirà a la “Cooperativa Foment de la Ramaderia i els seus derivats”, domiciliada a Girona, integrada exclusivament per productors de llet, la utilització de la “Central Lletera” per al tractament d’higienització establert en la mateixa, de les llets produïdes pels seus associats en els establiments de propietat d’aquesta, reconeguts i autoritzats per la mateixa Corporació Municipal mitjançant la deguda llicència. Així mateix, i amb única destinació a les operacions que el tractament

al·ludit requereix, l'Ajuntament facilitarà a la Cooperativa "Foment de la Ramaderia i els seus derivats" local, aigua, llum i força motriu.

Tercera.- A partir de la vigència del contracte que a tenor de l'antecedent base pugui estipular-ne amb la "Cooperativa Foment de la Ramaderia i els seus derivats", l'Ajuntament no permetrà en tot el seu terme municipal el subministra per a consum alimentós, d'altre classe de llets que les higienitzades a la Central Lletera, i les entrades dintre el propi terme en les condicions que requereix l'art. 2n. De l'ordre de l'1 de setembre proppassat, publicada en el Butlletí Oficial de la Generalitat.

Sisena.- La Cooperativa concessionària, per assegurar-se que tota la llet higienitzada en la Central Lletera Municipal arribi a mans dels consumidors amb les màximes garanties sanitàries, farà la distribució i venda de tota la llet, ja en els locals despatxos, ja lliurant-la als domicilis dels consumidors en flascons tapats i precintats. La Cooperativa, d'acord amb l'Ajuntament fixarà el benefici pel detall a domicili que no podrà excedir de 0,10 pessetes per litre.

Vuitena.- L'Ajuntament, en concepte d'instal·lació de la Central Lletera, amortització de capital i serveis sanitaris, percebrà de la Cooperativa en concepte de la llet destinada al consum de la ciutat, la quantitat de set cèntims i mig per litre durant els tres primers anys del contracte i quatre cèntims per litre durant els set anys restants: si l'Ajuntament ho considera oportú podrà concentrar aquestes quantitats. Dites quantitats la Tresoreria de la Cooperativa les liquidarà a l'Ajuntament setmanalment.

Novena.- L'Ajuntament, ultra el servei de inspecció de llets en la recepció que executarà amb personal propi, exigirà a la Cooperativa que tingui un tècnic veterinari especialitzat en la Direcció de la Central Lletera, que sigui garantia de l'eficàcia de la higienització. L'Ajuntament podrà intervenir sanitàriament la Central Lletera i àdhuc imposar sancions a la Cooperativa, compreses entre 100 i 500 pessetes, podent recórrer aquesta en l'ordre sanitària al Centre d'Investigacions Sanitàries de Catalunya.

Desena.- La Cooperativa "Foment de la Ramaderia i els seus derivats" podrà tractar en la Central Lletera Municipal tota la llet que necessiti per atendre a les demandes que li siguin fetes tan del producte del directe consum com de tota mena de lactínis. En aquest cas l'Ajuntament cobrarà de la Cooperativa les quantitats de 5,00 pessetes per 1.000 litres de la llet destinada als lactínis i la de 0,02 pessetes per litre de la llet venuda fora del terme municipal.

Onzena.- La Cooperativa "Foment de la Ramaderia i els seus derivats" tindrà a disposició del públic un mínim de cinc despatxos distribuïdors situats estratègicament en la Ciutat, previ acord amb l'Ajuntament, llet higienitzada, als preus de 0,35 pessetes el flascó de 500 grams i 0,60 pessetes els d'un i dos litres. Els encarregats d'aquests despatxos tindran cura amb preferència de la distribució a domicili, percebent en aquest cas el recàrrec de 0,10 pessetes per litre qualsevol que sigui el nombre i classe de flascons distribuïts. Solament els hotels, cafès, confiteries i en general totes les cases que facin un consum diari superior a 15 litres, els hi seran lliurat el producte a domicili al tipus de 0,60 pessetes litre, essent aleshores els envasos, pots metàl·lics que seran tancats i precintats en la mateixa Central.

Dotzena.- Aquest contracte sols podrà ésser rescindit per incompliment de les presents Bases, tant per part de l'Ajuntament com de la Cooperativa.

Tretzena.- L'Ajuntament vindrà obligat a comunicar a la Cooperativa amb trenta dies d'anticipació, el començ de funcionament de la Central Lletera, a l'objecte de que disposi aquella del temps suficient per a l'organització i proveïment de tot el necessari per al repartiment i distribució de les llets.

Catorzena.- El preu de venda de la llet higienitzada, enflascada i precintada serà el de 0,60 pessetes per litre, 0,35 pessetes per mig litre i 0,20 pessetes per quart de litre, despatxada a les botigues, augmentant amb 0,10 pessetes el litre el subministra a domicili, podent aquests preus ésser revisats d'acord amb les oscil·lacions que aquest producte sofreixi en el mercat.

Quinzena.- Els agents de l'autoritat que depenguin de l'Alcaldia i els empleats municipals especialment afectes al servei, seran encarregats de que no sigui venuda altra llet que la prèviament esterilitzada per la Cooperativa o entrada de fora amb les condicions i reconeixement previnguts. La Cooperativa podrà, però, per a major vigilància i compliment d'aquestes prevencions, nomenar inspectors facultats per la mateixa vigilància, els quals podran reclamar en el servei d'aquesta, l'ajut dels Agents municipals i formular pel seu mitjà, o bé directament, les corresponents denúncies a l'Alcaldia.

Setzena.- Sempre sota la direcció del tècnic municipal podrà la Cooperativa elaborar tota classe de llets medicinals o de fàcil venda, com són: maternitzades, pasteuritzades i demés.

Dissetena.- Per a garantia de les seves obligacions en aquest compliment, i especialment per a respondre de les que seguidament es consignen, la Cooperativa constituirà en Caixa Municipal un dipòsit de 8.000 pessetes. En cas de manca d'ingrés de les quantitats que la Cooperativa tindrà d'abonar a tenor de les bases 8ª i 10ª, podrà l'Ajuntament fer-les efectives sobre el dipòsit, en qual cas, la Cooperativa deurà fer-lo seguidament. En cas de rescissió del contracte per causa imputable a la Cooperativa, perdrà aquesta el dipòsit a favor de l'Ajuntament.

Divuitena.- Si el Conveni es tingués de rescindir per incompliment de Bases per part de l'Ajuntament, la Cooperativa tindrà dret, a més a la devolució del dipòsit, després de liquidades les seves obligacions, al reintegra de despeses d'instal·lació fetes al seu compte i càrrec, justificades per valoració de pèrits designats un per cada part, dirimint-ne, en el seu cas, la discrepància per un tercer designat en la forma que prevé l'art. 616 de la Llei d'enjudiciament civil.

Dinovena.- Si en el successiu s'establís a la Ciutat un industrial, la producció exclusiva del qual fos superior a 500 litres de llet diaris, podrà aquest optar entre ésser o no soci de la Cooperativa, però tindrà dret a usar de la prestació dels serveis de la Central Lletera mitjançant l'abonament de 0,15 pessetes per litre a l'Ajuntament i aquest per la seva part satisfarà a la Cooperativa l'import de dita prestació.

Vintena.-Ferm que sigui l'acord de concessió, el present conveni serà elevat a escriptura pública.

Document 29: Relació de vaqueries i ramaders que aportaren llet a la ciutat de Girona entre els anys 1930 i 1935.

Diverses fonts m'han permès fer una relació d'elaboració pròpia on s'intenta donar una aproximació real dels litres que podien abastir diàriament Girona, just en el mateix moment en que es posà en marxa la Central Lletera. He tingut en compte documents oficials del Consistori on apareixien titulars de vaqueries amb nombre d'animals propis, on es distingia alhora, qui formava part de la Cooperativa. Igualment, he contrastat aquesta informació amb informes de recaptacions municipals, on apareixien aquelles persones que pagaven per poder vendre llet a la ciutat. També hi ha dades que pertanyen a notícies que es publicaren en els medis escrits. Articles on es donaven a conèixer accions i sancions contra ramaders o proveïdors, que intentaven vendre llet adulterada o de manera fraudulenta.

En aquest annexa es mostra una relació on es donen a conèixer una sèrie de dades; direcció de l'establiment o de la persona, nombre de vaques en propietat, nombre de litres aproximats que s'extraïen i aquells que eren cooperativistes en els seus inicis. Així mateix, la relació de ramaders que s'exposen quedaran il·lustrats en un plànol de carrers de Girona i rodalies per una millor valoració.

Cal puntualitzar una sèrie d'observacions:

a).- Una d'elles fa referència a la quantitat de litres aportats per cada particular. He tingut en conte el nombre de vaques i ho he multiplicat per 10. Un valor que no deixa de ser aproximat i orientatiu, ja que molts animals possiblement proporcionaven més litres. Però hem de valorar també un volum que podia ser destinat a l'elaboració de derivats làctics.

b).- Molts dels que apareixen en aquesta relació també es poden trobar com a titulars de despatxos o establiments autoritzats per vendre llet, igualment com a venedors ambulants.

c).- En el resum final valorem una relació del lloc on es trobaven censats els diferents proveïdors, igualment els primers associats a la Cooperativa concessionària de la Central tenen un major nombre d'animals proporcionalment, respecte a aquells proveïdors que no formen part de la Cooperativa. Cal dir, que el nombre d'associats anà creixent amb el funcionament de la Central.

<u>Nom:</u>	<u>Direcció:</u>	<u>Nº vaques:</u>	<u>Litres:</u>	<u>Coop.</u>
Abella, Joan.	Anselm Clavé, nº 20.	6	60	Si.
Agullana, Margarida.	Sant Daniel.	3	30	No.
Andreu, Maria.	Sant Daniel.	4	40	No.
Andreu, Pere.	Sant Daniel.	9	90	Si.
Ballori, Joaquim.	Girona.	8	80	Si.
Barbí, Miquel.	Palau Sacosta.	4	40	No.
Bartomeu, Encarnació.	Palau Sacosta.	3	30	No.
Bartomeu Roura, Farriol.	Sant Daniel.	3	30	No.
Bataller, Dolors.	Palau Sacosta.	2	20	No.
Bellsolà Gironès, Tomàs.	Girona.	20	200	Si.
Bertran, Maria.	Sant Daniel.	3	30	No.
Blanquera, Antoni.	Sant Daniel.	5	50	No.
Boada, Domingo.	Campdurà.	5	50	No.
Bonmatí Pagès, Joan.	Palau Sacosta.	8	80	No.
Busó Pons, Francesc.	Palau Sacosta.	14	140	No.
Caballé, Lluís.	Santa Clara, nº 8.	3	30	Si.
Cabarrocas Palou, Pere.	Sant Daniel.	5	50	No.
Canals, Dolors.	Campdurà.	6	60	No.
Canals, Joan.	Girona.	5	50	Si.

Canals, Narcís.	Sant Daniel.	6	60	No.
Cantalosella Buhigues, J.	Palau Sacosta.	2	20	No.
Carabús Soler, Narcís.	Palau Sacosta.	10	100	No.
Carreras, Joan.	Fornells.	4	40	No.
Carreras Solé, Antoni.	Sant Daniel.	4	40	No.
Carreras, Miquel.	C. Domeny.	14	140	Si.
Casacuberta, Joan.	Palau Sacosta.	9	90	Si.
Casas Carré, Feliu.	C. Domeny.	4	40	No.
Casas, Francisco.	Palau Sacosta.	3	30	No.
Casas, Joan. *	C. de la Rutlla.	4	40	No.
Casas, Narcís.	Palau Sacosta.	3	30	No.
Casellas Barris, Joaquim.	C. Domeny.	4	40	No.
Casellas, Joaquim.	Sant Gregori.	4	40	No.
Casellas, Joaquina.	Sant Daniel.	3	30	No.
Catañé, Antoni.	C. Domeny.	3	30	No.
Costa Cendra, Joan.	Girona.	5	50	Si.
Costa, Josep.	Sant Daniel.	5	50	No.
Cotrina, Francesc.	C. de l'Obra, nº 4.	15	150	Si.
Danés, Anna.	Sant Daniel.	4	40	No.
Daranas Serinyà, Martí.	Taialà.	4	40	No.
Esparch Vidal, Geroni.	Palau Sacosta.	10	100	No.
Estanyol Portas, Narcís.	Palau Sacosta.	3	30	No.
Estanyol, Vicenç.	Palau Sacosta.	7	70	Si.
Feliu Moré, Raimond.	La Creueta.	4	40	No.
Franch Turín, Josep.	Santa Eugènia.	17	170	Si.
Gelada, Trinitat.	Palau Sacosta.	6	60	No.
Guillamet Prujà, Pere.	Sant Daniel.	4	40	No.
Joanhui Bosch, Martí.	Palau Sacosta.	2	20	No.
Jordà, Joaquim.	Vilablareix.	10	100	Si.
Juher Carreras, Ferran.	Palau Sacosta.	21	210	No.
Juher, Llorenç. *	Palau Sacosta.	?	?	No.
Llach, Daniel.	Sant Daniel.	5	50	No.
Llenas Culubert, Manuel.	P. de la República, nº 2.	7	70	Si.
Llinàs, Daniel.	Sant Daniel.	4	40	No.
Llinàs Llobet, Joaquim.	Palau Sacosta.	4	40	No.
Llinàs Planas, Miquel.	Sant Daniel.	4	40	No.
Mas, Joaquim.	Vilobí.	7	70	No.
Mascort Puig, Agustí.	Palau Sacosta.	9	90	No.
Mateu, Antònia.	Girona.	1	10	No.
Mir, Maria.	Campdurà.	5	50	No.
Motjé Boada, Pere.	C. Domeny.	8	80	No.
Mulà, Enriqueta.	Sant Daniel.	4	40	No.
Noguer, Pau.	Ctra. de Barcelona nº 69.	14	140	Si.
Llinàs, Daniel.	Sant Daniel.	10	100	Si.
Oliveras Carreras, Narcís.	Sant Daniel.	3	30	No.
Palahí, Mercè.	Sant Daniel.	2	20	No.
Palahí, Narcís.	Sant Daniel.	3	30	No.
Palahí Postà, Joan.	Sant Daniel.	2	20	No.
Palmada Pujol, Tomàs.	La Barca.	2	20	No.
Parés, Joan.	Palol.	6	60	No.
Parés Serradell, Joan.	Quart.	2	20	No.
Pelach, Felip.	Girona.	9	90	Si.
Pérez, Concepció.	Palau Sacosta.	5	50	No.
Pla Font, Josep.	Taialà.	3	30	No.
Planas, Ambrós.	Pujada del Rei M.	9	90	Si.
Poaté Blanquera, Daniel.	Sant Daniel.	4	40	No.
Pons, Joan.	Torre Alfons XII	6	60	No.
Pons Quintana, Joan. *	C. Caputxins.	3	30	No.
Ponsatí, Joan.	Girona.	1	10	No.
Pòrtulas Collet, Narcís.	Sant Daniel.	6	60	No.

Annexes

Prim, Josep.	Girona.	7	70	Si.
Puigvert, Lluís.	Aiguaviva.	5	50	No.
Puig Brugué, Joaquim.	Palau Sacosta.	7	70	No.
Quintana, Elisa.	Sant Gregori.	4	40	No.
Quintana, Josep.	C. Julià de Chia.	4	40	Si.
Ramió, Josep.	Sant Gregori.	9	90	Si.
Regencós Palahí, Josep.	Sant Daniel.	3	30	No.
Regencós, Narcís. *	C. Pujada del Rei D. M.	3	30	Si.
Ribas Terradell, Lluís.	Santa Eugènia.	6	60	No.
Ribas Ros, Pere.	Palau Sacosta.	7	70	No.
Riera Turon, Joan.	Sant Daniel.	6	60	No.
Roca, Dolors.	Sant Daniel.	4	40	No.
Roman, Jaume.	Girona.	5	50	Si.
Ros, Francisco.	Campdurà.	4	40	No.
Roura Ginesta, Joan.	Palau Sacosta.	8	80	No.
Sàbat, Maria.	La Creueta.	5	50	No.
Salesians, Granja.	Sant Daniel.	6	60	No.
Salvatella, Narcís.	Campdurà.	4	40	No.
Sereno del Pont Major.	Girona.	1	10	No.
Serra, Esteve.	Sant Daniel.	4	40	No.
Serra Roca, Pere.	Sant Daniel.	5	50	No.
Serrats, Joan.	C. Margarit.	2	20	No.
Serrats Vila, Pere.	Sant Daniel.	5	50	No.
Sitjà Castells, Joaquim.	Palau Sacosta.	2	20	No.
Soler, Ramon.	Cort Reial, nº 1.	8	80	Si.
Tries Bruns, Miquel.	C. Domeny.	5	50	No.
Triola Ramió, Josep.	Palau Sacosta.	8	80	No.
Trull, Josep.	Montilivi.	7	70	No.
Turró, Maria.	Campdurà.	4	40	No.
Valentí Dalmau, Vicenç.	Torre Gironella.	7	70	No.
Valls, Dolors.	Sant Daniel.	4	40	No.
Valls, Josep.	Palau Sacosta.	5	50	No.
Vellvehí, Joan.	Palau Sacosta.	4	40	No.
Vidal, Felip.	Sant Daniel.	3	30	No.
Vidal, Joan.	Palau Sacosta.	5	50	No.
Vidal, Josep.	Sant Gregori.	6	60	No.
Vidal Llech, Miquel.	Campdurà.	7	70	No.
Vidal Serra, Miquel.	C. Domeny.	6	60	No.
Vila, Joan.	Girona.	13	130	Si.

Resum:

118 proveïdors de llet 666 vaques 6.660 litres aprox.

34 proveïdors censats a Girona.

33	“	“	a Sant Daniel.
28	“	“	a Palau Sacosta.
7	“	“	a Campdorà.
4	“	“	a Sant Gregori.
2	“	“	a La Creueta.
2	“	“	a Santa Eugènia.
2	“	“	a Taialà.
1	“	“	a Aiguaviva.
1	“	“	a Fornells.
1	“	“	a Palol.
1	“	“	a Quart.
1	“	“	a Vilablareix.
1	“	“	a Vilobí.

25 cooperativistes amb 226 vaques.

93 no cooperativistes amb 440 vaques.

* Relació de productors sancionats per una o altre qüestió il·lícita:

* Sr. Joan Casas: vaqueria clausurada. Establiment ramader amb condicions no acceptables. Alhora dels quatre animals que disposava dos estaven malalts, els quals s'havien de sacrificar. De les dues restants vaques una era sana, l'altre havia parit feia poc, per tant no podia ser utilitzada la seva llet per la venda, donada la quantitat en calostres de la mateixa.

* Sr. Llorenç Juher: adulteració de llet. Els precintes dels flascons de llet higienitzada havien estat manipulats. L'anàlisi corresponent trobava aigua bruta barrejada amb llet. La sanció imposada fou la d'una penyora de 100 pessetes i retirada del permís per poder vendre llet. D'aquest productor de llet només s'han trobat dades relacionades amb aquesta irregularitat. No coneixem el nombre d'animals, tot i que podria ser relacionat amb el senyor Ferran Juher, també productor de Palau Sacosta.

* Sr. Joan Pons Quintana: adulteració de llet. Llet decomissada a les mateixes dependències de la Central per ser aigualida. No coneixem la sanció.

* Sr. Narcís Regencós: vaqueria clausurada: Establiment ramader amb condicions no acceptables. Recinte sense ventilació i comunicat directament, a tots els efectes, amb les dependències de la mateixa família. Condicions de salubritat inexistentes.

Document 30: Relació de despatxos particulars amb autoritzacions per vendre llet higienitzada de la Central Lletera Municipal de Girona, ordenats per dia de publicació.

El requisit indispensable per atorgar la llicència era el de disposar d'un espai o un aparell on es mantingués la llet refrigerada. A la mateixa relació exposem un exemple d'inspecció. En ell s'annotaven les pertinents qüestions que mereixien observacions.

Dia autorització.	Nom i Direcció despatx autoritzat.	Nevera	Gel	Observ.
22 de maig de 1935:	Lluís Cots, Pont Major núm. 88.	Si		
	Manuel Llenas, Plaça de la República núm. 2.	Si		
	Manuel Llenas, Carrer Ultònia núm. 6.	Si		6 *
	Pere Carreras, Rambla de la Llibertat núm. 33.	Si		
	Mercè Estanyol, Carrer de l'Argenteria núm. 13.	Si		
	Francesc Regincós, Carrer de la Barca núm. 25.	No	No	1 *
	Ramon Soler, Cort Reial núm. 1.	No	No	1 *
	Ferran Vicenç, Carrer del Progrés núm. 1.	Si		
	Marcel·lí Rovira, Carrer de l'Argenteria núm. 23.	No	No	2 *
	Joan Arnai, Carrer Abeuradors núm. 3.	No	No	2 *
	Vídua Turón, Plaça de les Castanyes núm. 3.	No	No	3 *
	Joan Pujol, Carrer de Pedret núm. 29.	Si		
	Pepita Guinart, Carrer de la Barca núm. 1.	Si		
	Magdalena Montaña, Carrer Nou del Teatre núm. 3.	Si		
25 de maig de 1935:	Francesc Cotrina, Carrer de l'Obra núm. 4.	Si		
	Joaquima Regincós, Carrer de la Rutlla núm. 86.	No	No	4 *
	Josep Quintana, Carrer Julià de Chia.	Si		
	Josep Quintana, Carrer Bernades núm. 6.	Si		
	Josep Ventura, Carrer Minali núm. 8.	No	No	2 *
	Joan Abella, Carrer Anselm Clavé núm. 20.	No	No	1 *
	Joaquim Cufí, C. Heroïnes Santa Bàrbara núm. 3.	Si		
	Pere Nogué, Carretera de Barcelona núm. 69.	Si		
	Ramon Varderi, Carretera de Barcelona núm. 9.	Si		
	Carme Boix, Carrer de la Premsa núm. 2.	Si		
	Joan Fàbregas, Carrer de la Muntanya núm. 17.	Si		
	Joaquim Canals, Carrer Migdia núm. 20.	Si		6 *
	Enric Abellí, Ronda Ferran Puig núm. 47.	Si		
	Maria Andreu, Carrer del Carme núm. 4.	Si		
	Ambròs Planas, Pujada del Rei Martí.	No	No	5 *
	Lluís Caballé, Carrer Domeny (Sant Gregori)	Si		
Miquel Carreras, Carrer Domeny (Sant Gregori)	Si			
Ramon Soler, (Vilablareix)	Si			
Joaquim Jordà (Vilablareix)	Si			
31 de maig de 1935:	Joan Poch, Rambla Pi i Margall núm. 9.	Si		6 *
	Elisa Condom, Carrer Fontanilles núm. 13.	Si		6 *

	Lluís Caballé, Carrer Santa Clara núm. 8.	Si		
	Joan Vilanova, Carrer Gen. Esperalta núm. 13.	Si		
	Mariana Dacruz, (bar), Pl. M. de Camps núm. 19.	Si		
	Joaquima Costa Torrent, C. de Lorenzana núm. 13.	Si		
	Joaquim Bosch Xargai, C. de Sant Francesc núm. 4.	Si		
	Lluís Torres, Carrer de la Rutlla núm. 136.	No	No	4 *
	Agustí Camps, Pont Major núm. 18.	Si		
8 de juny de 1935:	Josep Batallé Xaudiera, Pl. del Molí núm. 3. (Frigo)	Si		
	Enric Ferrer Falgueres, C. Ballesteries n. 8. (Frigo)	Si		

Observacions d'aquells despatxos que no disposaven de nevera o sistemes de refrigeració, en aquests casos s'anotava quina quantitat de llet disposaven i quina mesura s'adoptava. Igualment es tenien en compte observacions relatives a la disposició del mateix producte. Cal afegir, que per una millor valoració es situaran sobre el corresponent plànol.

1 * El dia 4 de juny es realitzà un control per part de les autoritats sanitàries competents, on es verificava la disponibilitat d'aparells o espais de refrigeració en els diferents despatxos. Aquests titulars no disposaven de la condició primordial per vendre llet, però esperaven llur instal·lació. En aquella ocasió només Ramon Soler disposava de llet, 48 botelles de litre i 36 de mig litre a la vista.

2 * Les tres autoritzacions de despatxos no disposaven de cap medi de refrigeració a dia 4 de juny de 1935, que fou el dia que s'inspeccionà llurs despatxos. Cal dir que la llet que venien es trobava ubicada a la nevera de l'Hotel Italians, esperant poder adquirir o instal·lar una nevera o un espai apropiat per gel. Marcel·lí Rovira disposava de 24 botelles de litre i 12 de mig litre de llet, Joan Arnai de 36 botelles de litre i 18 de mig litre de llet i Josep Ventura de 36 botelles de litre i 12 de mig litre de llet.

3 * El despatx de llet titular de la Vídua Turón no disposava d'instal·lació, però no havia venut llet fins ara per manca de producte.

4 * Els despatxos de Joaquina Regincós i Lluís Torres no disposen d'aparell ni sistema refrigerador, alhora exposen a l'inspecció, del 4 de juny, que deixen de vendre llet per voluntat pròpia.

5 * El dia 6 de juny se li retira l'autorització al despatx d'Ambròs Planas. La nota de l'Alcaldia informa al particular que li retira la llicència per no disposar de cap aparell de refrigeració. Si ens fixem en el titular resulta ser el President de la Cooperativa que dimití en favor de Joan Costa durant l'afer de la llet a la Central.

6 * Els despatxos relacionats no diferenciaven els lots de producció. El consumidor que volia comprar llet es trobava amb producte que hauria d'haver estat retirat pel venedor i pel propi proveïdor.

Document 31: Resum del document adreçat al Consistori gironí on s'exposaven les condicions que proposava el Sindicat de Vaquers Rurals S. A. per fer-se càrrec de l'explotació de la Central:

Juan Rimblas Rimblas, com a Director-Gerent del "Sindicat de Vaquers Rurals S. A." entitat legalment constituïda i registrada, domiciliada a Barcelona, carrer de Casanova 88 a V. E. amb el major respecte exposa:

Que atenent que la Cooperativa concessionària de l'explotació de la Central Lletera Municipal ... ha tingut d'inutilitzar una gran quantitat de llet i considerant que la causa d'aquesta irregularitat és la manca d'experiència industrial per part de la Cooperativa, ja mai atribuïble a la condició actual de la instal·lació de la Central, ... és pel que en interès de la Ciutat el "Sindicat de Vaquers Rurals S. A." vol aportar el seu esforç a la bona marxa d'un servei públic que socialment i sanitària interessa arreu implantar.

En prova de solvència cal remarcar que nostra organització s'estén actualment a totes les comarques gironines i a Barcelona compta amb un mercat diari de set mil litres de llet, la qual en la seva major part es subministra en flascons.

Per tot això i després d'un acurat estudi dels mitjans a posar immediatament en pràctica per tal d'assegurar amb la màxima solvència i responsabilitat el subministra de llet higiènica a la Ciutat de Girona, tal i com l'Ajuntament te reglamentat, el subscrit en la representació que compareix es dirigeix a V. E. per a que, com intermediari entre el subscrit i la Cooperativa "Foment de la Ramaderia i els seus derivats" proposi l'acceptació per part d'aquesta, del traspàs de l'explotació en les condicions següents:

1ª.- La Cooperativa "Foment de la Ramaderia i els seus derivats" cedeix a l'entitat que el subscrit representa el conveni que te establert amb l'Ajuntament de Girona per a l'explotació de la Central Lletera Municipal amb tots els deures, drets i condicions en que va ésser-li concedida.

2ª.- El signat, en acceptar el traspàs del conveni, s'obliga a admetre la producció actual dels socis de la Cooperativa en aquest moment, així com la dels altres productors que no figuren com a socis de dita Cooperativa i faciliten a aquesta la seva producció de llet, segons llista que te en poder l'Alcaldia, tant si entren a formar part de la Cooperativa, com si continuen en la forma actual.

3ª.- D'igual manera el sotassignat es compromet a acceptar la producció dels elements esmentats, encara que en l'actualitat i en l'avenir la llet per ells obtinguda depassés la quantitat necessària per al consum de la Ciutat. Això és, garanteix la col·locació de la seva totalitat al preu de 0,38 pessetes el litre a la Central Lletera. Així mateix es compromet el subscrit a lliurar a la Cooperativa "Foment de la Ramaderia i els seus derivats" el 10 per cent dels beneficis anuals que puguin obtenir-se en l'explotació de la Central Lletera, per tal d'ésser destinat als fins estatutaris.

4ª.- Els socis cooperadors, d'una manera col·lectiva i individual es comprometen amb el present conveni, a aportar tota la llet de la seva producció a la Central Lletera Municipal, entenent, però, que no s'obliga al subscrit a admetre la llet qualificada d'anormal pels tècnics veterinaris en l'acte de la recepció.

5ª.- El subscrit, en possessionar-se de la Central Lletera, en virtut d'aquest conveni, queda en completa llibertat de contractar el personal necessari, a qual fi no reconeixerà els contractes de treball que la Cooperativa hagi pogut establir, de quals contractes declara que no li atenyerà la menor responsabilitat.

6ª.- Per a que no quedi desatesa ni un sol moment l'obra sanitària de l'Ajuntament, es compromet el subscrit a fer-se càrrec en el termini de vint i quatre hores de la Central Lletera Municipal, per quant reconeix des d'ara que reuneix les necessàries condicions per al correcte funcionament i fidel compliment del fi a que està destinada.

7ª.- Igualment es compromet el subscrit a adquirir de la Cooperativa, mitjançant valoració efectuada de comú acord, el material i utilatge de la seva propietat, efectuant-se el pagament en la forma que harmònicament es convingui.

8ª.- Del present conveni, que serà aixecat a escriptura pública, en cas d'ésser acceptat per ambdues parts, se'n donarà coneixement a la Corporació Municipal.

Girona 3 de juny del 1935.

Signat: Juan Rimblas.

Document 32: El proveïment de llet crua a la Ciutat de Girona. Bases aprovades per l'Ajuntament en sessió de Ple celebrada el dia 16 de març de 1936.

BASE 1ª.- S'autoritza la venda de llet crua en el terme municipal de Girona amb les següents condicions:

a).- D'acord amb el que disposa l'article primer del Reglament de Policia Sanitària de llets aprovats per aquest Ajuntament, els productors que desitgin proveir de llet crua els seus clients a domicili o en tendes hauran d'estar en possessió de la llicència que en l'esmentat article s'esmenta, referent a la qualitat del bestiar productor i ressenyament del mateix als efectes de possible canvi per altre.

b).- Obtinguda la llicència sol·licitaran de l'Ajuntament l'oportú permís de venda que els hi serà atorgat segons tingui acordat o pugui acordar l'Ajuntament en aquest respecte.

c).- La llet serà introduïda en la Ciutat en envasos que responguin a les condicions assenyalsades en l'art. 6.è de l'anterior esmentat Reglament.

d).- La introducció de llet a Girona s'efectuarà per les casetes d'arbitris on els funcionaris corresponents precintaran els envasos i entregaran a l'introducció els corresponents "Passi" de trànsit.

e).- L'introducció portarà directament la llet a la dependència municipal que se senyali on serà practicat l'oportú anàlisi fisicoquímico.

f).- La llet que no reuneixi les condicions que assenyala l'art. 8.è de l'anteriorment esmentat Reglament serà rebutjada i sofrirà la desnaturalització que prevé l'esmentat article. D'acord amb aquest article podran ésser ampliades les investigacions analítiques d'adulteracions, d'existències de productes conservadors o antisèptics o de qualsevulla altre substància anormal en la composició de la llet.

g).- Pel que fa a referència a altres investigacions són també vigents els articles 9.è i 10.è del tantes vegades esmentat Reglament.

h).- La llet declarada apta pel consum serà immediatament enflascada davant del propi introductor, el qual per tal de poder servir degudament la seva clientela indicarà les quantitats que han de contenir els flascons.

i).- Abans de retirar la llet per a la seva distribució, l'introducció abonarà la quantitat de set cèntims i mig per litre de llet enflascada, més dos cèntims i mig als efectes de cobrir les despeses de personal, esterilització de tots els aparells, utilatges, pràctiques sanitàries, etc. Aquesta quantitat total de

10 cèntims regirà durant tres mesos a comptar del començament de la prestació d'aquest servei, passats els quals serà revisat l'arbitri per litre destinat a despeses.

Efectuat l'abonament de les citades quantitats, la llet declarada bona per al consum serà precintada novament amb precinte que digui en forma ben visible LLET CRUA i que porti la data del seu examen, després de qual cosa serà entregada a l'introduïdor perquè pugui ésser venuda personalment o pels seus agents en tendes o a domicili de llurs clients.

j).- L'Ajuntament proporcionarà als proveïdors la maquinària necessària per l'enflascament, els flascons per a la distribució de la llet i el personal necessari per aquesta operació. Setmanalment els introduïdors de llet hauran de liquidar a l'oficina corresponent els envasos utilitzats i en cas de mancar-ne abonaran llur import.

k).- La llet repartida en aquests flascons haurà de conservar íntegre el precinte del flascó.

l).- Les hores d'examen de llet al laboratori municipal seran fixades d'acord entre els introduïdors i venedors de llet i els tècnics municipals que han d'efectuar l'examen. En cas de no arribar a un acord serà l'Alcaldia qui les fixarà i el seu termini serà inapel·lable.

ll).- Als efectes del bon i ràpid servei d'embotellament l'Ajuntament hi aportarà el personal necessari, i entre tècnics i productors es fixarà un ordre dintre dels darrers que serà el que seguirà escrupolosament.

m).- El preu de venda de la llet crua, exceptuant els casos especials que l'Ajuntament acordarà en cada un d'ells, no podrà mai ésser superior al fixat per la llet stassanitzada.

n).- La llet sobrant de la venda seguirà els mateixos tràmits i destí que la llet sobrant de la manipulada en la Central Lletera.

BASE 2ª.- Els productors i introduïdors que infringeixin qualsevol dels apartats de la Base primera, o el que es disposa en els Reglaments i acords de l'Ajuntament relatius al proveïment higiènic de llet, comprovats els mancaments, seran sancionats acord disposa el Reglament tantes vegades mencionat, amb l'anul·lació de les llicències i les sancions seran fetes públiques per la premsa.

BASE 3ª.- Els introduïdors de llet crua per a la venda en la Ciutat, pel sol fet de sol·licitar l'oportú permís de venda, es consideren que accepten tot el que disposa tantes vegades esmentat Reglament de policia sanitària per al proveïment de llet higiènica, en el que refereix a les garanties que pot reclamar l'Ajuntament respecte a la sanitat de les vaques productores de llet.

BASE 4ª.- Per l'Alcaldia s'efectuarà una intensa i persistent campanya de divulgació dels perills que comporta per a la salut el consumir llet que no tingui la garantia del control sanitari municipal, a qual efecte s'encarregarà als tècnics municipals la redacció d'uns follets o notes explicatives en llengua ben concisa i entenedora àdhuc pels menys preparats científicament. La Comissió de Sanitat i Assistència Social fixarà el pla d'aquesta campanya.

BASE COMPLEMENTÀRIA.- S'autoritza a la Comissió de Finances per habilitar els crèdits concessionaris per a la implantació d'aquest servei.

Document 33: Dictamen del Consistori gironí publicat al diari L'Autonomista el 18 de juliol de 1936.

NOTA DE L'ALCALDIA.

El Sr. Alcalde de la Ciutat Sr. Francesc Tomàs, ens envia per a la seva publicació el següent dictamen en contestació a Bases presentades per la Comissió "Pro venda de llet lliure".

Reunida la Comissió de Sanitat i Assistència Social per a estudiar i contestar el Projecte de Reglament que la Comissió de veïns de Girona i lleters de Sant Daniel com així ve encapçalat el document presentat a l'Alcaldia presentat el passat dia 13, la comissió ha emès el següent informe que l'Alcaldia trameta a aquella Comissió de veïns:

No hi ha diferència essencial entre el sol·licitant en la citada demanda i el règim de proveïment de llets que actualment te establert l'Ajuntament d'aquesta ciutat. Consta aquella demanda de vuit bases de les quals sis, les assenyalades amb les lletres a), b), d), e), f) i g) són ja en vigor.

En la base c) es demana que la llet pugui ésser distribuïda en gerros de 5, 10 i 15 litres de cabuda amb broc curvilini i amb una vàlvula per la qual no podés ésser introduïda matèria o cap classe de líquid. Aquesta base no pot ésser admesa per l'Ajuntament per quan contradia l'article 69 del Reglament d'Inspeccions Sanitàries publicat en el Butlletí Oficial de la Generalitat el dia 9 de gener de 1934 que diu textualment: "En les poblacions de més de 10.000 habitants no serà consentida la venda ambulante de llet ni la distribució a domicili a menys que el subministra sigui amb flascons precintats".

Respectuós l'Ajuntament amb les disposicions emanades dels poders legítims del nostre poble, no pot fer altra cosa que mantenir la distribució de llet amb flascons. En tot cas pertocaria al Govern de la Generalitat la concessió del permís sol·licitat.

Pel que fa referència a la base f), la Comissió ha de manifestar que l'Ajuntament percep set cèntims i mig per litre i no intenta percebre cap quantitat superior, puix que aquests set cèntims i mig han de ser nets.

En quant a la base h), l'Alcaldia es veuria molt complaguda de poder aixecar les multes imposades, però per a això poder fer cal abans que els que sense justificació de cap mena han emprès una oposició al règim de llets establert per l'Ajuntament, que no té altra finalitat que la defensa de la salut del poble de Girona i els legítims interessos econòmics de la Corporació municipal, se sotmetin a les normes establertes i sol·licitin la distribució de llet en la forma que actualment es fa, que, repetim, coincideix amb la sol·licitada per aquella Comissió de veïns.

Document 34: Acords finals de l'assemblea celebrada per la Cooperativa Foment de la Ramaderia i els seus derivats el dia 3 de març de 1940.

- 1º.- Acordar la liquidación definitiva de la Entidad.
- 2º.- Se designan para formar parte de la Comisión Liquidadora los compañeros Juan Costa Cendra, Tomás Bellsolá Gironés, y José Llenas Culubert, todos ellos vecinos de Gerona.
- 3º.- Autorizar a dicha Comisión Liquidadora para que proceda a recoger todo el utillaje perteneciente a la citada Cooperativa y efectuar su venta, retirando así mismo los valores del Estado depositados en el Ayuntamiento de Gerona.
- 4º.- Que una vez haya cumplimentado tal misión la referida Comisión Liquidadora, que sea convocada nueva Junta para acordar el destino de los fondos resultantes del activo de esta Cooperativa.
- 5º.- Que sean trasladados estos acuerdos, al Camarada Delegado Sindical Provincial, para su aprobación y designación de persona de su confianza que intervenga en la liquidación acordada.

Document 35: Acord final de la concessió de la Central Lletera Municipal ja vinculada al S.A.L.Ger. (Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona).

En la Ciudad de Gerona, a 21 de marzo de 1941, reunidos bajo la Presidencia del Excmo. Sr. Gobernador Civil de la Provincia, los Srs. Presidente de la Excma. Diputación Provincial, Secretario del Excmo. Ayuntamiento en representación de la Corporación, Delegado Sindical Provincial y Director del S. A. L. Ger. acuerdan la futura organización del S.A.L.Ger. de la manera siguiente.-

- 1º.- El Servicio de Abastecimiento de Leche de Gerona que viene funcionando como dependiente de la Delegación Provincial de Abastecimientos y Transportes, según Circular nº 2228 de 12 de Diciembre de 1939, pasa a integrar el Sindicato Provincial de Ganadería de la C. N. S. conservando las atribuciones que la primera Autoridad Civil de la Provincia le tiene concedidas.-
- 2º.- El S.A.L.Ger. Sindical con su sistema de recogida y transporte de leche cuidará del suministro a las industrias y a las poblaciones deficitarias de la Provincia, particularmente a la Capital, pudiendo establecer contacto con las Autoridades de Barcelona, proporcionándoles el sobrante sí lo hay.-
- 3º.- Del compromiso que el S.A.L.Ger. tiene contraído con el Excmo. Ayuntamiento de Gerona, acerca de la concesión en arriendo de la Central Lechera Municipal, se hace cargo la Excma. Diputación Provincial, íntegramente, con su restauración, puesta en marcha, funcionamiento y explotación, debiendo tratar bajo las condiciones que se estipulen, toda la leche que el S.A.L.Ger. destine al abastecimiento en fresco.-
- 4º.- El presente acuerdo comenzará a regir desde el día primero de mayo del año en curso.-

El Gobernador Civil.- Firmado: Paulino Coll.- El Presidente de la Excma. Diputación.- Firmado: F. López.- El Delegado Sindical Provincial.- Firmado: L. León.

Document 36: Copia d'un exemple de correspondència entre el Consistori gironí, titulada pel seu secretari oficial, i el Sr. E. Ibáñez Papell de Madrid.

Fem referència únicament aquest exemple per que resulta ser el més clar en la relació entre la Central i l'Ajuntament i el menys personalitzat. Cal dir, que existeixen altres exemples de correspondència, però presenten continguts més particulars i menys oficials.

Fora del tema en que es concentra l'exposició d'aquest Document, cal citar que amb els posteriors contactes existents entre aquests dos personatges ens adonem que el citat Sr. Ibáñez ja havia visitat amb anterioritat la Central gironina, exactament al 1934, fet que ens fa pensar que es tracta de correspondència entre dues entitats públiques. La carta diu així:

Gerona, 15 de diciembre de 1941.

Sr. Don E. Ibáñez.
Madrid.

Muy distinguido amigo y compañero: Consecuente con su atenta, fecha 8 de los actuales, y por la que interesa datos sobre abastecimiento de leche a esta capital, me es muy grato participarle que el Ayuntamiento de Gerona, no tiene intervención en este acuerdo, pues la Central Lechera que organizó el Ayuntamiento en 1934, ha sido concedida a una entidad particular llamada S.A.L.G.E.R. que funciona sin intervención municipal.

Los únicos antecedentes que obran en estas dependencias municipales están redactados en catalán, puede dirigirse al Sr. Inspector Municipal Veterinario, Don Jaime Pagés Bassach, del Instituto Provincial de Higiene, que podrá informarle amplia y cumplidamente de lo que le interesa.

Lamentando no poder atender su petición en lo que a mi respecta, le saluda afectuosamente y queda a su disposición.

Firmado: José Torrent Carré.

Document 37: Relació de visites rebudes pel Governador Civil de Girona. Totes elles relacionades amb la Central Lletera de Girona o amb altres indústries del sector, sense especificar el motiu:

Extretes del diari "El Pirineo":
16 de maig de 1939.

"Gobierno Civil.- Visitas a su Excelencia.- Esta mañana, el Excmo. Señor Gobernador ha recibido en su despacho oficial las siguientes visitas: ... Representante de la Lechera Industrial de Puigcerdá,..."

02 de juliol de 1941.

"Gobierno Civil.- Secretaría Particular.- Visitas S. E. Durante el día de ayer el Excmo. Sr. Gobernador Civil recibió en sus despacho las siguientes visitas: ... Inspector Provincial de Veterinaria y Director de SALGER,..."

Extretes del diari "Los Sitios de Gerona", diferents exemples entre 1943 i 1956:
03 d'octubre de 1943.

"Gobierno Civil.- Visitas.- El Excmo. Sr. Gobernador Civil, don Francisco Diez Ticio ha recibido las siguientes visitas: ... D. Juan Pla Frigola, - Director de SALGER - ... y el Presidente de la Central Regulador de ganado de abasto."

07 d'agost de 1946.

"Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer S. E. el Gobernador civil y Jefe provincial del Movimiento recibió las siguientes visitas: ... don Enrique Mercadal, don Ramón Vilaró, don José Puig y don Buenaventura Plaja de Industrias Lácteas;..."

09 d'octubre de 1947.

"En el segundo aniversario de su toma de posesión, S. E. recibió numerosas visitas.- Con objeto de felicitar a S. E. el Excmo. señor Gobernador Civil y Jefe provincial del Movimiento, don Luís Mazo Mendo, en el segundo aniversario de la toma de posesión para el mando de la provincia, acudieron a su despacho oficial ... don Enrique Mercadal; don Francisco Bartomeu, Jefe del Sindicato de Ganadería; ..."

19 de desembre de 1947.

"Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer el Excmo. señor Gobernador civil y Jefe provincial del Movimiento recibió las siguientes visitas: ... Don Luís Doménech y Don Santiago Doménech de la Sociedad Anónima "Lechera Industrial", de Puigcerdá. "

17 de febrer de 1950.

“Visitas a S. E. El Gobernador Civil.- El Excmo. Sr. Gobernador Civil y Jefe Provincial del Movimiento recibió ayer las siguientes visitas: ... don José García Solís, Director de SALGER, acompañado de los Srs. don Buenaventura Plaja, Gerente de Rilsa y de Ildasa, don Luís Doménech, don Santiago Benedi, Gerente y Presidente del Consejo de Administración de Sali, don Juan Boladeras de las Mantequerías de Llivia, Don Enrique Mercadal, Gerente Lactaria Española de Sils y don Pedro Cortada, de la Granja Soldevila de Olot y Representante de Sils S. A.”

28 de juny de 1950.

“Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer el Excmo. Sr. Gobernador Civil y Jefe provincial del Movimiento, don Luís Mazo Mendo recibió las siguientes visitas: ... don Enrique Mercadal, Gerente de Lactaria Española de Sils...”

11 de març de 1951.

“Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer, el Excmo. señor Gobernador Civil y Jefe provincial del Movimiento, don Luís Mazo Mendo recibió las siguientes visitas: ... don Enrique Mercadal, de la “Lactaria Española” de Sils, ... don Juan Pla Frigola, veterinario municipal, ...”

23 de maig de 1951.

“Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer, el Excmo. Señor Gobernador Civil y Jefe provincial del Movimiento, don Luís Mazo Mendo recibió las siguientes visitas: ... don Enrique Mercadal, de la “Lactaria Española de Sils”,...”

22 de juny de 1951.

“Ayer celebró su fiesta onomástica el Excmo. Sr. Gobernador Civil. Recibió numerosas felicitaciones y visitas. ... don Pedro Solá, Jefe provincial de Veterinaria y don Juan Pla Frigola, veterinario municipal, ... don José García Solís, capitán veterinario y Jefe de SALGER,...”

15 de juliol de 1951.

“Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer, el Excmo. Señor Gobernador Civil y Jefe provincial del Movimiento, don Luís Mazo Mendo recibió los siguientes señores: ... don José García Solís, director de SALGER, ... don Enrique Mercadal, Gerente de Lechera Gerundense de Sils,...”

17 de febrer de 1952.

“Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer, el Excmo. Señor Gobernador Civil y Jefe provincial del Movimiento, don Luís Mazo Mendo recibió las siguientes visitas: ... don José García Solís, Presidente de la Comisión Reguladora de la leche,...”

17 de desembre de 1952.

“Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer, el Excmo. Señor Gobernador Civil y Jefe provincial del Movimiento, don Luís Mazo Mendo recibió las siguientes visitas: ... don José García Solís, Presidente de la Comisión Reguladora de la leche, don Enrique Mercadal, Gerente de la “Lactaria de Sils”...”

22 de febrer de 1953.

“Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer, el Excmo. Señor Gobernador Civil y Jefe provincial del Movimiento, don Luís Mazo Mendo recibió las siguientes: ... don Enrique Mercadal, Gerente de la “Lactaria Española” de Sils...”

30 d’agost de 1953.

“Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer, el Excmo. Señor Gobernador Civil y Jefe provincial del Movimiento, don Luís Mazo Mendo recibió las siguientes: ... don Enrique Mercadal, Gerente de la “Lactaria Española” de Sils...”

4 de maig de 1956.

“Gobierno Civil.- Visitas.- En el día de ayer, el Excmo. Señor Gobernador Civil y Jefe Provincial del Movimiento, don José Pagés Costart recibió las siguientes visitas: ... Señores Portabella, Plaja y Mercadal, de Lecherías Gerundenses S.A....”

Document 38: Fragment de les conclusions presentades per l'enginyer industrial Francisco Frigola on exposa l'estat de les instal·lacions lleteres i les mancances dels seus operaris al desembre de 1945.

“ ... Si durante el breve espacio de tiempo que V. E. me ha honrado con la dirección técnica industrial de la mencionada Central Lechera Municipal, hubiera encontrado la colaboración sincera y efectiva entre el personal adscrito a la misma, en estos momentos, estaría en plena marcha el resurgimiento y normalización del proceso industrial indicado, pero, el que suscribe se ha encontrado con la más cerrada hostilidad, que aunque pasiva no es menos perjudicial a la buena marcha de la mentada regularización.

Presta sus servicios como encargado-mecánico un obrero que precisamente ha podido comprobar, que por su falta de interés profesional, ha sido uno de los factores importantes en el acentuado abandono en que se encuentran los mecanismos de la instalación. Esto, unido a la poca vigilancia y desconocimiento en la materia del antiguo director, imbuido de personalismos y favoritismo entre el personal, ha culminado en la desastrosa situación actual, creando a V. E. el problema que tratamos de resolver.

El resto de personal y peonaje precisamente, amparado por dicho favoritismo, tampoco pone en su labor, el celo e interés que necesita un servicio de la importancia del que se debate, existiendo si bien alguna excepción.

La explotación de este servicio en estos momentos no es racional, puesto que esta instalación, que por su capacidad puede stassanizar dos mil litros horarios, se pasan por la misma menos de tres mil diarios, lo, que supone el mismo gasto de calentamiento de las masas de agua del stassano, de la máquina lavadora y de la caldera, sin contar el jornal de los empleados, que es el mismo que si trabajaran las horas reglamentarias, es decir, que origina un gasto más elevado la puesta en marcha, que la misma stassanización, que implica por consiguiente un muy elevado coste de higienización. ...”

Document 39: Avís referent a l'abastiment de llet higienitzada a Girona on fa clara al·lusió a la monopolització del servei i relació de noves expenedories amb llicència per vendre llet provinent de la Central Lletera. Publicat al diari Los Sitios, 14 de març 1954.

Abastecimiento de leche higienizada a la Capital.

Aviso importante para el público.

En virtud de lo dispuesto en la Orden Ministerial Conjunta de Agricultura y Gobernación, publicada en el B. O. del Estado de fecha 13 de Enero último, y Orden Circular número 1019, del Gobierno Civil de la Provincia, a partir del próximo día 15 (inclusive) del corriente mes de Marzo, sólo podrá expendirse en esta Capital, leche embotellada y precintada procedente de la Central Lechera de Gerona.

Las expendedorías nuevas inscritas son:

J. ABELLA – Anselmo Clavé.	L. GUANTER – Canónigo Dorca, 10
M. BARDERA – Carmen, 45.	M. JOFRA – Obra, 4.
L. BELL SOLÀ – Rambla Verdaguier.	E. LUIS – Fernando Agulló, 7.
E. BATISTA – Dr. Antich Roca, 21.	J. LLENAS – Ultónia, 6.
J. BATLLORI – Emilio Grahit, 43.	M. LLENAS – Plaza España.
N. CARABÚS – Rda. F. Puig, 16.	MARIELCA – Rambla Verdaguier, 15.
E. CARBONELL – Ballesterías, 7.	J. MASACHS – Pascual y Prats, 11.
F. CELIS – Fernando Agulló, 7.	M. MESTRES – Rda. P. Claret, 6.
M. COLOMA – Barca, 5.	J. MIR – Ballesterías, 19.
M. COSTAL – Lorenzana, 36.	J. PLANAS – Sub. Rey Martín, 6.
J. CUFFI – Carmen, 125.	R. PLANAS – Barca, 18.
E. DOMENECH – Plaza Aceite, 1.	F. PELACH – Claudio Girbal, 15.
A. DUARTE – Ciudadanos, 16.	C. QUINTANA – Capuchinos, 3.
M. ESTAÑOL – Ciudadanos, 16.	M. RIERA – Univ. Montpellier, 17.
N. ESTAÑOL – Platería, 13.	P. VALLS – Plaza San Francisco, 7.
J. FELIU – Plaza Bernardas, 6.	A. VILA – Corte Real, 22.
F. FERRER – Forsa, 25.	R. VILA – Barca, 27.
R. FONTCLARA – Barca, 20.	M. TRIAS – Ballesterías, 49.

J. FORNELLS – Ciudadanos, 16.
M. FREIXAS – Norte, 5.
S. GARDELA – Plaza San Pedro, 13.

M. TRIOLA – Juan Maragall, 1.
F. ZAPATA – Ciudadanos, 16.

CENTRAL LECHERA DE GERONA.

Document 40: Relació de diferents llistats de preus que es pagaven per un litre de llet a diferents indrets i situacions. Presentats per la concessionària de la Central al Govern Civil en alguns casos, com resulta ser el primer, i tots ells verificats pel propi Ministeri d'Agricultura i la Direcció General de Ramaderia.

Tota aquesta informació és recopilada de la documentació que treballaven Govern Civil i "Lecherías Gerundenses S. A." conjuntament, a: Fons Govern Civil. Classificat a: Aumento del precio de la leche solicitado por "Lecherías Gerundenses S. A." GC. 684/1. i Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (AHGi)

Novembre 1956.

"PRECIO DE LA LECHE EN DISTINTAS LOCALIDADES.

En Lérida al productor a pié de establo o punto de recogida a 1,35 pesetas por grados o sea a 4,05 pesetas por litro.

En Seo de Urgel a 1,25 pesetas por grado o sea a 3,96 pesetas por litro.

En Lérida a granel al consumidor a 5,00 ptas. litro.

En Tordera al ganadero a 4,00 ptas. litro.

En Breda y La Batlloria a 3,80 ptas. por litro, al ganadero.

En Gerona actualmente al ganadero a 3,60 ptas. litro.

Sobre muelle Central a 3,85 ptas. litro.

Al consumidor higienizada y envasada por la Central de Gerona a 5,45 ptas. litro.

Al consumidor higienizada y envasada en Lérida a 7,50 ptas. litro.

Amb aquesta relació de preus el concessionari demanava una puja de 0,20 pessetes per litre al ramader, "repercutiendo al consumidor sin variación en márgenes comerciales de suerte que quedaría al consumidor a 5,65 ptas. litro".

Abril 1957. Preus aprovats per Governació i Ministeris.

Precio actual al ganadero en ruta..... 3,80 ptas. litro.

Precio actual al ganadero sobre muelle..... 4,05 ptas. litro.

Precio actual al expendedor incluido reparto..... 5,38 ptas. litro.

Precio actual al público..... 5,65 ptas. litro.

Precio de venta de otros industrias en Gerona.... 6,50 ptas. litro. (*)

Precio de venta mismas industrias en Barcelona. 7,40 ptas. litro. (*)

(*) Precios no regulados por instancias gubernativas.

Febrer 1962. Preus aprovats per Governació i Ministeris.

Precio de compra al ganadero en origen..... 4,10 ptas. litro.

Precio de venta de la leche higienizada-embotellada:

Sobre muelle Central..... 5,57 ptas. litro.

Sobre despacho..... 5,68 ptas. litro.

Al público en despacho..... 5,95 ptas. litro.

Precio de venta de la leche higienizada en bidones precintados:

Sobre muelle Central..... 5,37 ptas. litro.

En domicilio..... 5,48 ptas. litro.

Setembre 1964. Preus aprovats per Governació i Ministeris.

Precio de compra al ganadero en origen..... 5,60 ptas. litro.

Precio de venta de la leche higienizada-embotellada:

Sobre muelle Central.....	7,775 ptas. litro.
Sobre despacho.....	7,908 ptas. litro.
Al público en despacho.....	8,308 ptas. litro.
Precio de venta de la leche higienizada en bidones precintados:	
Sobre muelle Central.....	7,575 ptas. litro.
En domicilio.....	7,708 ptas. litro.
Precio de venta de otros industrias en Gerona....	9,000 ptas. litro. (*)

(*) Precios no regulados por instancias gubernativas. En Gerona, Capital, las demás firmas que concurren al abasto "RAM – LACTASANA – ALTAFLOR – NIEVES- LETONA" a precios superiores a las 9,00 ptas. litro.

Document 41: Plec de condicions pel concurs de la Central Lletera amb aprovació municipal el 30 de desembre de 1966.

Document classificat a: -XIV.5. Mesures Sanitàries. Control sanitari de la llet i Central Lletera Municipal. 1934-1972. Lligall nº 9. Arxiu Municipal de Girona (AMGi).

PLIEGO DE CONDICIONES QUE REGIRÁ EN EL CONCURSO PARA LA CONCESIÓN ADMINISTRATIVA DEL SERVICIO DE GESTIÓN Y EXPLOTACION DE LA CENTRAL LECHERA MUNICIPAL.

SERVICIO OBJETO DE LA CONCESIÓN.

PRIMERA.- Es objeto de concesión administrativa la prestación del servicio de gestión y explotación de la Central Lechera perteneciente al Excmo. Ayuntamiento.

El concesionario deberá desarrollar y desempeñar el servicio público en que consiste la Central Lechera, con arreglo a las funciones establecidas por el artículo 43 del Decreto 2478/1966, de 6 de Octubre pasado, y de conformidad con sus disposiciones concordantes, las normas del presente Pliego y, también del Reglamento de Servicios de la Corporaciones Locales (artículos 114 a 137) sobre régimen de las concesiones administrativas.

CARACTERÍSTICAS DEL SERVICIO.

El servicio de gestión y explotación de la Central Lechera Municipal tendrá carácter de monopolio, solamente con respecto a la higienización de las leches destinadas al inmediato consumo público en esta capital, y dentro de la normativa establecida por el citado Decreto de 6 de Octubre último.

El concesionario podrá proceder en la misma Central Lechera al aprovechamiento industrial de la leche sobrante y de la considerada impropia para el consumo directo. También podrá proceder a ello en coordinación con otras industrias lácteas pertenecientes al concesionario o ajenas al mismo. En cada supuesto corresponderá al concesionario recabar y obtener las autorizaciones ministeriales que procedan a tenor del artículo 65, i), del repetido Decreto.

SEGUNDA.- Obras e instalaciones a cargo del concesionario y sujetas a reversión.

Será a cargo del concesionario la adquisición e instalación de todos los elementos, aparatos, máquinas y accesorios necesarios para que la Central Lechera disponga de los servicios mínimos relacionados en el artículo 65 del Decreto de 6 de Octubre pasado.

Igualmente serán a cargo del concesionario las obras necesarias para que los locales de la Central Lechera se ajusten a las condiciones mínimas del artículo 66 del propio Decreto.

Durante el transcurso de la concesión, el adjudicatario deberá reponer o sustituir cualquier instalación, en su totalidad o en la parte afectada, si por cualquier causa resulta inservible o inapropiada para el uso a que se destina. La adquisición de los nuevos elementos o instalaciones será asimismo a cargo del concesionario.

Todas las instalaciones en estado de perfecto servicio a excepción de los elementos de transporte a que se refiere el artículo 65, apartado c), del Decreto de 6 de Octubre, y las obras que haya realizado el concesionario, revertirán al Excmo. Ayuntamiento al finalizar la concesión administrativa, sin pago de cantidad alguna ni indemnización al concesionario.

Obras e instalaciones a cargo del concesionario y no sujetas a reversión.

Serán las necesarias para el aprovechamiento industrial de leches sobrantes o inapropiadas para consumo inmediato; y los medios de transportes aludidos por el artículo 65, apartado e), del Decreto de 6 de Octubre último.

TERCERA.- Obras e instalaciones de la Corporación cuyo goce se entrega al concesionario.

Además de los locales en que se halla instalada la Central Lechera, sitos en Avda. Ramón Folch, número 4, el concesionario entrará en posesión de todas las instalaciones actualmente adscritas y destinadas al servicio de la explotación.

Antes de que el adjudicatario inicie la prestación del servicio, deberá suscribir con los Técnicos municipales un inventario valorado de las actuales instalaciones y de todos los elementos cuya posesión se le entregue.

CUARTA.- Plazo de la concesión.

La concesión administrativa tendrá una duración de diez años, tácitamente prorrogables de año en año hasta un máximo de otros diez, de no mediar aviso escrito de una de las partes, a la otra, con mínimo de nueve meses de anticipación al final del plazo contractual o de alguna de sus prórrogas.

Si por motivos de índole ajena a las funciones del servicio, conviniera al Excmo. Ayuntamiento rescatar la concesión antes del plazo de diez años, podrá hacerlo a partir del segundo ejercicio de la explotación. En este supuesto, y en concepto de total pago de las indemnizaciones que procedieran por causa del rescate el concesionario percibirá la cantidad de novecientas mil pesetas (900.000.- Ptas.) si se produce en el tercer ejercicio; setecientas mil pesetas (700.000.- Ptas.) si tiene lugar en el cuarto ejercicio; y quinientas mil pesetas (500.000.- Ptas.) si es en el quinto ejercicio. A partir de la sexta anualidad hasta la décima, ambas inclusive, el importe del rescate disminuirá en cien mil pesetas (100.000.- Ptas.) cada año. Las indicadas cifras, en su calidad de pacto contractual, constituyen valoración anticipada de todos los perjuicios y daños a cuya indemnización pudiera tener derecho el concesionario por la finalización anticipada de la concesión administrativa del rescate.

QUINTA.- Situación respectiva de la Excmo. Corporación y del concesionario durante la vigencia de la concesión.

Se regulará por las disposiciones del Título III, Capítulo V, lección segunda, del Reglamento de Servicios de las Corporaciones Locales, de 17 de Junio de 1955, y por las normas generales del régimen local, en cuanto no se hallen modificadas por el Decreto 2478/1966, de 6 de Octubre último, y por el presente Pliego de Condiciones.

En particular, el adjudicatario de la gestión y explotación del servicio, será concesionario del mismo frente a la Excmo. Corporación municipal, a la que exclusivamente seguirá perteneciendo la titularidad de la Central Lechera en sus relaciones con la Administración Central del Estado. En este aspecto la Central Lechera Municipal de Gerona fue autorizada por Orden de fecha 13-1-1954 (B.O.E. de 21-1-1954, núm. 21).

SEXTA.- Precios de leche higienizada.

Serán establecidos a tenor de lo dispuesto por el artículo 78 y normas concordantes del Decreto de 6 de Octubre pasado.

SÉPTIMA.- Subvención al concesionario.

No será entregada subvención alguna al concesionario del servicio. Por el contrario, serán a cargo del mismo todos los desembolsos derivados de la acomodación de las instalaciones a los preceptos del 6 de Octubre último, su mantenimiento y sustitución de elementos de la instalación en cuanto resulten inservibles o inapropiados, y en general todos los gastos propios del desarrollo y gestión del servicio.

OCTAVA.- Canon o participación que ha de satisfacer el concesionario a la Excmo. Corporación.

Como mínimo, es decir, pudiendo ser objeto de alza en la licitación, el concesionario satisfará al Excmo. Ayuntamiento la cantidad de ciento cincuenta y seis mil quinientas pesetas (156.500.- Ptas.) anuales, pagaderas por mensualidades vencidas y sin descuento por concepto alguno.

El tipo de adjudicación que resulta del concurso, se entenderá referido al precio actualmente vigente para la venta al público de la leche higienizada en la Central es de nueve pesetas con treinta céntimos (9,30 pesetas) y sufrirá aumentos proporcionales si se incrementase dicho precio oficial. Esta Cláusula de estabilización producirá sus efectos, en cada ocasión, a partir del día número del mes siguiente al de ser incrementado por cualquier causa el precio oficial de la leche.

NOVENA.- Deber del concesionario de mantener en buen estado las obras e instalaciones.

El concesionario del servicio de gestión y explotación de la Central Lechera Municipal, se obliga a conservar y mantener todos los locales e instalaciones, aparatos y elementos de la Central Lechera, en perfecto estado de funcionamiento y servicio para el uso y fin propios.

Serán a cargo del concesionario todos los gastos de dicho mantenimiento y conservación, hasta el día en que la concesión finalice.

Al terminar cada ejercicio, se formará por los técnicos municipales un inventario de todos los aparatos, máquinas y utillaje de la Central Lechera, con expresión de su estado de conservación. Dicho inventario habrá de ser suscrito de conformidad por la Alcaldía-Presidencia, o Concejal-delegado, y por el concesionario.

DECIMA.- Otras obligaciones y derechos recíprocos de la Excma. Corporación y del concesionario.

En cuanto serán aplicables por la naturaleza del servicio objeto de la concesión, esta se regulará por las normas de los artículos 127 y 128 del Reglamento de Servicios de las Corporaciones Locales. En particular, el concesionario deberá suministrar al público leche higienizada en la Central, con la más escrupulosa observancia de todas las normas y disposiciones sanitarias propias de un establecimiento de esta naturaleza, garantizando en todo momento la calidad y condiciones necesarias del producto.

El concesionario queda obligado a cubrir todas las necesidades de leche higienizada para la población del Municipio, en todo momento, incluidos los aumentos por incremento natural o agregación de términos municipales colindantes.

El adjudicatario precisará de previa autorización de la Excma. Corporación para traspasar, subarrendar o ceder por cualquier título sus derechos derivados de la concesión.

Para la realización de cualquier obra en los locales de la Central Lechera, en cuanto afecten a la configuración de los mismos, precisará previa autorización municipal de que deberá solicitar el concesionario con presentación del oportuno proyecto.

El adjudicatario de la Central Lechera estará obligado al cumplimiento de todas las disposiciones vigentes de naturaleza laboral y social, con relación a las personas que tenga empleadas. El concesionario contratará al personal necesario, frente al que tendrá la condición de patrono o empresario, o sea, sin que exista dependencia alguna entre el personal adscrito o la explotación y el Excmo. Ayuntamiento.

DÉCIMO PRIMERA.- Relaciones con los usuarios.

Serán también las propias de la concesión administrativa de servicios.

DÉCIMO SEGUNDA.- Sanciones por incumplimiento de la concesión.

Previo expediente sumario, el concesionario podrá ser sancionado por la Alcaldía-Presidencia con multas, en la cuantía prevista por las disposiciones de régimen local, por cada acto de incumplimiento de las condiciones de la concesión o infracción de los deberes derivados de la misma.

DÉCIMO TERCERA.- Régimen de transición.

Se ajustará a las disposiciones del artículo 131 del Reglamento de Servicios, a partir del aviso previo para la finalización de la concesión, a que se refiere la condición cuarta.

DÉCIMO CUARTA.- Casos de resolución y caducidad.

Además de los casos señalados por las normas legales y reglamentarias aplicables, será declarada la caducidad de la concesión en cualquier supuesto de infracción de las cláusulas del presente pliego de condiciones.

DÉCIMO QUINTA.- Riesgo y ventura.

La concesión se hace a riesgo y ventura para el concesionario, sin que en ningún caso pueda pedir alteración del precio o rescisión.

DÉCIMO SEXTA.- Concurso para adjudicar la concesión.

a) El pliego de condiciones, documentos complementarios y cuantos antecedentes se relacionan con el objeto del concurso, estarán de manifiesto al público en la Secretaría Municipal (Negociado de Asistencia Social), durante los días y horas hábiles de Oficina hasta la víspera de la apertura de plicas.

b) Garantía provisional: veinticinco mil pesetas (25.000.- ptas.).

c) Garantía definitiva que deberá prestar el adjudicatario: cincuenta mil pesetas (50.000.- ptas.).

d) Modelo de proposición:

Don..... , mayor de edad, con domicilio en..... , calle..... , nº..... , obrando en (nombre propio o como legal representante de , con domicilio en , calle , nº), enterado de las condiciones

establecidas para concesión administrativa del servicio de gestión y explotación de la Central Lechera Municipal, anunciada en el B.O.E. nº de , se obliga a tomarla a su cargo con estricta sujeción a dichas condiciones, durante el plazo de..... (en letras) pesetas. Lugar, fecha y firma del proponente.

e) Las proposiciones debidamente reintegradas podrán presentarse en la Secretaría Municipal, durante las horas de Oficina, en el plazo de treinta días hábiles a partir del siguiente al de la publicación del anuncio de concurso en el Boletín Oficial del Estado, y hasta las trece horas del día en que finalice el indicado plazo.

Deberán ser contenidas en un sobre cerrado, con la inscripción siguiente: “Proposición para optar a la concesión administrativa del servicio de gestión y explotación de la Central Lechera del Excmo. Ayuntamiento de Gerona”.

f) La apertura de pliegos tendrá lugar en el Despacho Oficial de la Alcaldía a las doce horas del día hábil siguiente al de finalizar el plazo de presentación.

g) En el mismo sobre cerrado que contenga la proposición, los licitadores presentarán los siguientes documentos:

1.- Antecedentes o justificantes demostrativos de las referencias económicas y técnicas del licitador, en orden a su solvencia y capacidad para desarrollar adecuadamente la concesión.

2.- Memoria explicativa de las instalaciones a efectuar y de la maquinaria y elementos que se emplearán.

3.- Informe sobre la forma y detalles en que será efectuada la gestión y explotación del servicio.

4.- Poder notarial a favor del firmante de la proposición, bastanteadado por el Secretario del Excmo. Ayuntamiento, caso de no ser el mismo licitador quien suscriba el pliego.

5.- Escritura de constitución, inscrita en el Registro Mercantil, en el supuesto de que el licitador sea una entidad de esta naturaleza.

6.- Documento Nacional de Identidad, o fotocopia autenticada, del firmante de la proposición.

h) Los licitadores estarán facultados para sugerir en sus proposiciones otras condiciones que, sin modificar ni alterar las establecidas en el presente pliego, pudieran concurrir a la mejor realización del servicio.

i) Serán de cuenta del adjudicatario todos los gastos que origine el concurso, incluso los de inserción de anuncios, pago de impuestos de cualquier clase, escrituras, derechos de Secretaría o municipales, y en general todos los ocasionados por el concurso y formalización del contrato de concesión.

j) El Excmo. Ayuntamiento se reserva en todo caso la facultad de declarar desierto el concurso.

Document 42: Ban extret de la publicació del Diari “*Los Sitios*” del 23 de juny de 1967. Hemeroteca digital de l’Arxiu Municipal de Girona (AMGi). Deia així:

Bando recordatorio de la Alcaldía

La Alcaldía de Gerona hace público el siguiente:

BANDO

DON JOSÉ BONET CUFFI, Alcalde-Presidente de este Excmo. Ayuntamiento de la Inmortal Ciudad de Gerona, por el presente.

HAGO SABER: Que por la Comisión Consultiva Nacional Lechera creada por el Reglamento de Centrales Lecheras y otras Industrias lácteas, aprobado por Decreto 2478 de 6 de octubre de 1966, se ha acordado que por las Comisiones Provinciales Delegadas de Asuntos Económicos en aquellas poblaciones donde se halle establecido el régimen de obligatoriedad de higienización de la leche destinada al abasto público adopten aquellas disposiciones oportunas para una mayor vigilancia de la prohibición del comercio de la leche fresca a granel, a fin de que los ganaderos que entreguen leche a Centrales Lecheras se encuentren protegidos y libres de competencias ilícitas. La Comisión Delegada de Asuntos Económicos de esta Provincia, se ha dirigido a este Excmo. Ayuntamiento para que adopte las medidas interesadas, habida cuenta de que en esta Ciudad se halla establecido el régimen de obligatoriedad de higienización de la leche a través de la Central Lechera Municipal.

En su virtud, y en cumplimiento de lo al respecto otorgado por la Comisión Permanente de este Excmo. Ayuntamiento en sesión celebrada el día 16 de los corrientes esta Alcaldía ha dispuesto lo siguiente:

REITERAR, dando a la medida la mayor difusión entre el vecindario, la más absoluta prohibición en este término municipal de la venta de leche fresca a granel, reiterando, asimismo, la vigencia ya establecida, de la obligatoriedad de la higienización de la leche destinada al consumo público

a través de la Central Lechera Municipal, única que de dicha clase podrá ser expedida por el comercio gerundense.

Lo que se hace público para general conocimiento y cumplimiento, bajo los apercibimientos de rigor.

Gerona, 20 de junio de 1967.
EL ALCALDE.

Document 43: Nota extreta de la publicació del Diari “*Los Sitios*” del 13 de novembre de 1967. Ban municipal. Hemeroteca digital de l’Arxiu Municipal de Girona (AMGi). Deia així:

Prohibición de venta de leche fresca no procedente de la Central Lechera Municipal.

Nota de la Alcaldía.

Para conocimiento del vecindario en general y en particular de los titulares de los establecimientos del ramo, por la presente esta Alcaldía recuerda la reiterada prohibición de vender en todo el término municipal leches frescas que no sean procedentes de la Central Lechera Municipal, de conformidad con los preceptos del Reglamento de Centrales Lecheras y otras Industrias Lácteas, aprobado por Decreto 2478, de 6 de octubre de 1966, por lo que se previene a los expendedores de dicha clase de leche, tanto al mayor como al detalle que serán sancionados con toda severidad si infringen tal prohibición, con decomiso de los artículos que sean hallados en su poder, del expresado género.

Esta medida, cuyo cumplimiento será celosamente vigilado, se adopta para asegurar la pureza de un alimento tan vital como es la leche, que debe ser vigilado aunque sea suministrada o distribuida por empresas de rango comercial, y también al objeto de evitar la creciente alza en el precio de dicho artículo alimenticio de tanta importancia para la alimentación humana y especialmente para la clase trabajadora.

Gerona, 10 de noviembre de 1967.
EL ALCALDE.

Document 44: Fragment de l’Acta del Ple municipal celebrat a l’Ajuntament de Girona el 19 de gener de 1968. En relació a la Central Lletera i del recurs de reposició de Lactaria Española. Es va redactar el següent:

“3.- Servicios municipales. Resolución de recurso de reposición.”

Visto el recurso de reposición promovido por “Lactaria Española S.A.” contra Bando dictado por la Alcaldía-Presidencia con fecha 30 de Noviembre último, así como los informes emitidos, respectivamente por el Jefe de los Servicios municipales veterinarios y por la Secretaría municipal y el Decreto de la Alcaldía de 16 de los actuales, a propuesta conjunta de las Comisiones informativas de Gobernación y Asistencia Social y de Servicios, previo debate, por unanimidad, es acordado:

Desestimar el recurso de reposición interpuesto por don Joaquín Genover Vilá, en representación de “La Lactaria Española, S.A.”, contra Bando de la Alcaldía-Presidencia del Excmo. Ayuntamiento, de fecha 10 de Noviembre último, recordando la prohibición de venta de leche fresca no procedente de la Central Lechera Municipal. Se fundamenta la presente resolución desestimatoria en la idoneidad de las actuales instalaciones de la Central, y en el régimen de exclusividad en el suministro consecuente a la municipalización del servicio y a lo dispuesto por los artículos 57 y siguientes del Reglamento de 6 de Octubre de 1966.

Y no habiendo otros asuntos de que tratar, se levanta la sesión, siendo las veintiuna horas y diez y seis minutos.”

Document 45: Fragment de la Sentència N° 186 de la Sala de Contenciosos de l’Audiència Territorial de Barcelona. Classificat dins Fons Govern Civil: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (AHGi).

“FALLAMOS

Que estimamos el recurso interpuesto por “LA LACTARIA ESPAÑOLA S.A.” contra la Administración Municipal de Gerona, por no estar ajustadas a derecho, anulamos (1) el Bando de la

Alcaldía del 10 de noviembre de 1967 en cuanto prohíbe la concurrencia de las industrias lácteas autorizadas y otros “centros” al abastecimiento público con leche higienizada, en el término municipal; (2) el decreto del Alcalde del 16 de enero de 1968 resolutorio del recurso de reposición interpuesto por la sociedad recurrente contra el acto anterior; y (3) el acuerdo del pleno municipal del 19 de enero de 1968, resolutorio del mismo recurso de reposición; actos que dejamos, en los términos dichos, sin efecto, por lo que la sociedad recurrente – si fuera titular de una industria láctea debidamente autorizada – podrá concurrir al abastecimiento público de Gerona y su término municipal con leche higienizada; y no da lugar a la condena en costas. Y firme que sea esta Sentencia, con testimonio de la misma, devuélvase el expediente al Centro de procedencia;

ASÍ, por esta nuestra Sentencia, lo pronunciamos, mandamos y firmamos.

= Isidro Liesa. = Justo Martín. = Jerónimo Arozamena. = Rubricados. = Publicación. – La anterior Sentencia ha sido leída y publicada por el Ilmo. Sr. Magistrado Ponente, DON JERÓNIMO AROZAMENA SIERRA, en el mismo día de su fecha, celebrando audiencia pública la Sala Primera de lo Contencioso Administrativo de Barcelona, de que, como Secretario certifico. = Manuel de Navasqués. = Rubricado.

Y para que conste y remitir al Centro de procedencia, expido y firmo la presente, con el visto bueno del Ilmo. Sr. Presidente, en Barcelona, a once de noviembre de mil novecientos sesenta y ocho.”

Document 46: Transcripció de la denúncia formulada per l’advocat Joaquim Genover Vilà, representant de Lactaria Española S.A., al Governador Civil de Girona, en qualitat de “Delegado Provincial del Servicio de Inspección de la Disciplina del Mercado”, respecte a la irregularitat de la Central en matèria de preus. Diu així:

“Que el artículo 1º de la Orden dictada por la Presidencia del Gobierno de 28 de Marzo de 1968, (publicada en el B. O. del E. nº 80 del día 2 de los corrientes), dispone que el precio máximo de venta de leche higienizada, en las poblaciones donde se haya establecido el régimen de obligatoriedad de higienización de la leche destinada al abasto público, será, para el año lechero 1968-69 y para las zonas establecidas en la Orden del Ministerio de Agricultura de 22 de Marzo de 1968, el que se fija en la Orden de la Presidencia del Gobierno de 31 de Marzo de 1967, para las zonas de numeración correspondiente.

Que con arreglo a lo dispuesto en la citada Orden del Ministerio de Agricultura de 22 de Marzo de 1968, la provincia de Gerona queda comprendida en la Zona IV; y el año lechero 1968-69 queda dividido en los mismos períodos que en la Orden de 26 de Enero de 1967.

Que a tenor de lo preceptuado por la expresada Orden de la Presidencia del Gobierno de 31 de Marzo de 1967, (publicada en el B. O. del E. nº 78, de 1º de Abril de 1967), en las poblaciones donde se haya establecido el régimen de obligatoriedad de higienización de la leche destinada al abasto público, al precio máximo de venta al público en despacho de leche higienizada, en botella de vidrio, SERÁ A RAZÓN DE NUEVE PESETAS EL LITRO, desde el 1º de Abril al 30 de Septiembre.

Que a pesar del texto claro y terminante de las Disposiciones legales citadas, la leche procedente de la Central Lechera Municipal de Gerona, se está vendiendo al público en todos los establecimientos de esta ciudad, a razón de 9,50 pesetas el litro, (en botellas de vidrio de dicha medida).”

Document 47: Transcripció de les comunicacions formulades per l’advocat Joaquim Genover Vilà, representant de Lactaria Española S.A., al Governador Civil de Girona, en qualitat de “Delegado Provincial del Servicio de Inspección de la Disciplina del Mercado”, respecte a les contínues irregularitats de la Central en matèria de preus i a la no resposta per part d’aquest a les mateixes.

Corresponen al 13 d’agost i al 7 de setembre del 1968, respectivament. Diuen així:

“Que con fecha 23 de Abril del corriente año, el infrascrito se dirigió por escrito a V.E. poniéndole de manifiesto unos hechos que -a su juicio-, integraban una clara infracción administrativa en materia de disciplina del mercado”.

“Este escrito fue contestado por V.E. con fecha 17 de Mayo, manifestando -en síntesis- que en reunión conjunta celebrada el día 3 de dicho mes por la Comisión Provincial Delegada de Asuntos Económicos y por la Comisión Provincial Delegada de Precios, se había acordado elevar una detallada

exposición al Excmo. Sr. Vicepresidente del Gobierno y a los Excmos. Ministros de Comercio y Agricultura.”

“El infrascrito se abstuvo en aquella ocasión de manifestar (y mucho le pesa esta omisión) el mayúsculo asombro que le produjo -como jurista y como ciudadano-, la contestación de V.E.. El caso es que han transcurrido más de tres meses, y la infracción administrativa advertida a V.E. en 23 de Abril; ha seguido cometándose, a pesar de afectar a materia tan importante como es el abastecimiento de leche a esta capital.”

“Pero, -por si todo lo que hasta aquí expuesto se estimara carece de trascendencia-, el caso es que a partir del día 1º de este mes, la leche procedente de la Central Lechera Municipal de Gerona ha experimentado un nuevo aumento (totalmente injustificado) de 0,50 pesetas el litro, o sea, que actualmente la leche procedente de la expresada Central Lechera, se está vendiendo al público en todos los establecimientos de esta Ciudad, A RAZÓN DE DIEZ PESETAS EL LITRO.”

“1º.- Con arreglo a lo dispuesto por la O. de la Presidencia del Gobierno de 28-3-68, en relación con la de 22-3-67 y con la del Ministerio de Agricultura de 22-3-68, el PRECIO MÁXIMO de venta al público de la leche higienizada, será a razón de NUEVE PESETAS EL LITRO, desde el 1º de Abril al 30 de Septiembre.

Esto no obstante, la leche procedente de la Central Lechera Municipal de Gerona, se está vendiendo al público a razón DE DIEZ PESETAS EL LITRO.

La cuestión queda perfectamente clara: La Central Lechera Municipal de Gerona percibe UNA PESETA MÁS POR LITRO de lo que autorizan las disposiciones legales en vigor. La infracción administrativa en materia de disciplina del mercado que se viene cometiendo, es manifiesta. Por lo tanto, el infrascrito entiende que resulta superfluo elevar exposiciones y consultas al Gobierno; puesto que las disposiciones legales que regula la materia se hallan redactadas con claridad meridiana y no precisan, por tanto, interpretación alguna; y en cuanto al hecho que integra la infracción, resulta indiscutible e indiscutido.

2º.- El Decreto Ley nº 15/1967 de 27 de noviembre, publicado en el B.O.E. nº 284, del 28-11-67, en su art. 7º dispone textualmente lo que sigue: “Se fijan con carácter general, por el período de un año, como precio mínimo definido en el art. 11 de la O. del Ministerio de Comercio de 24-10-66, los que aplicaban cada una de las empresas dedicadas a la producción, la distribución y los servicios el día 18 de noviembre de 1967.”

La Central Lechera Municipal de Gerona, en 18 de noviembre de 1967 vendía la leche higienizada a razón de 9,80 pesetas el litro; y si actualmente la vende a 10 pesetas es notorio que existe una diferencia en más de 0,20 pesetas el litro. Entiende asimismo el suscrito que la cuestión es clarísima, que la trascrita disposición legal no precisa interpretación y que por lo tanto, tampoco resulta necesario alabar la menor consulta ni a la Vicepresidencia del Gobierno, ni a los Ministros de Comercio y Agricultura”.

Document 48: Transcripció de les conseqüències en l'abastiment de llet a Girona si desapareixes la Central.

Document classificat al Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (AHGi).

“a) Desaparición del abasto local de los casi 5.000 l. de leche pasteurizada, elaborados actualmente por la Central Lechera, que constituyen la leche más barata que se expende al consumidor (9,45 ptas. l.), entre todas las demás que concurren al abasto público (la esterilizada se vende a 10,80 ptas. l.).

b) Desaparición, por ende, del freno que frente a tendencias alcistas supone, pues, este producto en su actual baratura relativa.

c) Pérdida del control directo de precios sobre este tipo de leche, al desaparecer el mismo, ya que dicho precio se determina legalmente a base de aplicación de fórmulas matemáticas, a tenor de las variantes del mercado, a aplicar por la Comisión Delegada de Asuntos Económicos. Además, el abastecimiento local quedaría a merced de empresas industriales que venden su producto en régimen de mercado libre. El ejemplo más conspicuo lo tenemos en Figueras, donde la Lactaria Española S.A. vende la leche pasteurizada al precio de 10,20 ptas. l.

d) Desaparición del único tipo de leche embotellada que en su venta al público ha hecho repercutir la baja de 0,30 ptas. l., producida en esta provincia, en el mercado de la leche en origen, entre las dos estaciones del año lechero (7 ptas. l. hasta el día 30 de Marzo pasado frente a las 6,70 ptas. l. que se pagan al productor ganadero gerundense a partir del 1º de Abril en toda la Provincia). La Central

Lechera, que al comprar al productor a 7,00 vendía a 9,80 ptas. l., al bajar el precio en origen, ha rebajado a 9,45 ptas. l., mientras que la Lactaria Española S.A., por ejemplo, sigue vendiendo a 10,20 ptas. l. en Figueras.”

Document 49: Transcripció de les conclusions finals de la reunió remeses al Vicepresident del Govern a Madrid i als Ministeris d’Agricultura i Comerç.

Document classificat al Fons Govern Civil. Classificat a: Central Lechera de Gerona. GC. 684/2. Arxiu Històric de Girona. (AHGi).

“A criterio de este Gobierno Civil, los antecedentes y hechos expuestos avalan sobradamente los acuerdos adoptados por la Comisión Delegada de Asuntos Económicos y por la C. D. de Precios aludidos al principio y en su virtud este Centro ruega encarecidamente a V.E. vea la posibilidad de acceder a las dos peticiones en que se concreta el citado acuerdo:

1º.- Cambio de zona de la provincia de Gerona; pasando a integrarse en la subzona de Barcelona, para lo cual ya se cuenta con el precedente sentado por el cambio de todas las provincias andaluzas de la zona tercera a la zona cuarta (O.M. de 22 de Marzo de 1968, B.O.E. del 26.)

2º.- En tanto se resuelve lo anterior, que se autorice a la Central Lechera de Gerona, por las razones de orden político-social y económico expuestas, para acogerse al régimen económico que resulta de la aplicación de la fórmula matemática por la que se fija el precio de venta de leches higienizadas procedentes de Centrales Lecheras establecida en el Decreto 2478/66 de 6 de Octubre, B.O.E. 240 de 7 de Octubre, conforme se venía haciendo con anterioridad a la Orden Ministerial de la Presidencia del Gobierno de 31 de Marzo de 1967. (B.O.E. de 1º de Abril.)”

Document 50: Expedients sobre distribució d’aliments, recollida de preus i autorització de comerços. (1969) Resum final de l’advocacia.

Document classificat al Fons 3: Comerç. Administració perifèrica de l’Estat. Govern Civil. Fons de la Delegación Provincial de la Comisaría general de Abastecimientos y Transportes. (1940-1984). Expedients sobre distribució d’aliments, recollida de preus i autorització de comerços. (1969) 34. Arxiu Històric de Girona. (AHGi).

“En resumen, a juicio de esta Abogacía, los problemas planteados pueden resolverse así:

a) Correspondiendo al Excmo. Sr. Gobernador Civil de la Provincia fijar las tarifas de los Servicios Públicos municipalizados es indudable la legalidad de las tarifas de suministros actualmente en vigor.

b) Debe mantenerse por el Gobierno Civil de la Provincia el régimen de exclusividad de que disfruta la Central Lechera del Ayuntamiento en relación al suministro legal de leche, por conservar todo su vigor tanto la orden conjunta de Gobernación y Agricultura de 13 de enero de 1954 como la orden del Gobernador Civil de esta provincia de 10 de febrero del mismo año.

c) Resulta conveniente a los efectos de encuadrar en la normativa vigente los derechos de la central municipal solicitar de la Presidencia del Gobierno el reconocimiento de la vigencia en la zona de la obligatoriedad de higienización de la leche, conforme ala art. 87 del Decreto de 6 de octubre de 1966.”

Document 51: Notificació del transport de maquinària per La Lactaria de Vidreres.

Document classificat al Fons 1: Indústria. Generalitat. Registre d’establiments industrials. 449 Arxiu Històric de Girona. (AHGi). Així ens diu la notificació:

“Con esta fecha se notifica a la Delegación de Industria de Burgos la autorización concedida por el Ilmo. Sr. Director General de Industria a La Lactaria Española S.A. para que traslade en un plazo de tres meses, su industria de fabricación de helados de Burgos a Sils (Gerona).

Por orden del Sr. Director remito a V. S. relación de utillaje que ha de ser trasladado, con el objeto de que por esa Delegación se compruebe no implica el mismo, una vez efectuado, variación alguna

en dicha industria, según está preceptuado en la Orden de este Ministerio de 12 de septiembre de 1939, exigiendo V. S. el cumplimiento de la Circular nº 53.

Dios guarde a V. S. muchos años.

Madrid, 9 de diciembre de 1947.

EL INGENIERO JEFE DE LA SECCIÓN.

José Castiñeira.

Relación de Utillaje:

Una máquina Paila de heladería completa, de 54 litros con motor eléctrico de 1 HP.

Una cámara para helar bloques.

Material vario.

A más del utillaje relacionado, las actas de puesta en marcha de fecha doce de noviembre de 1941, y dieciocho de septiembre de 1943.”

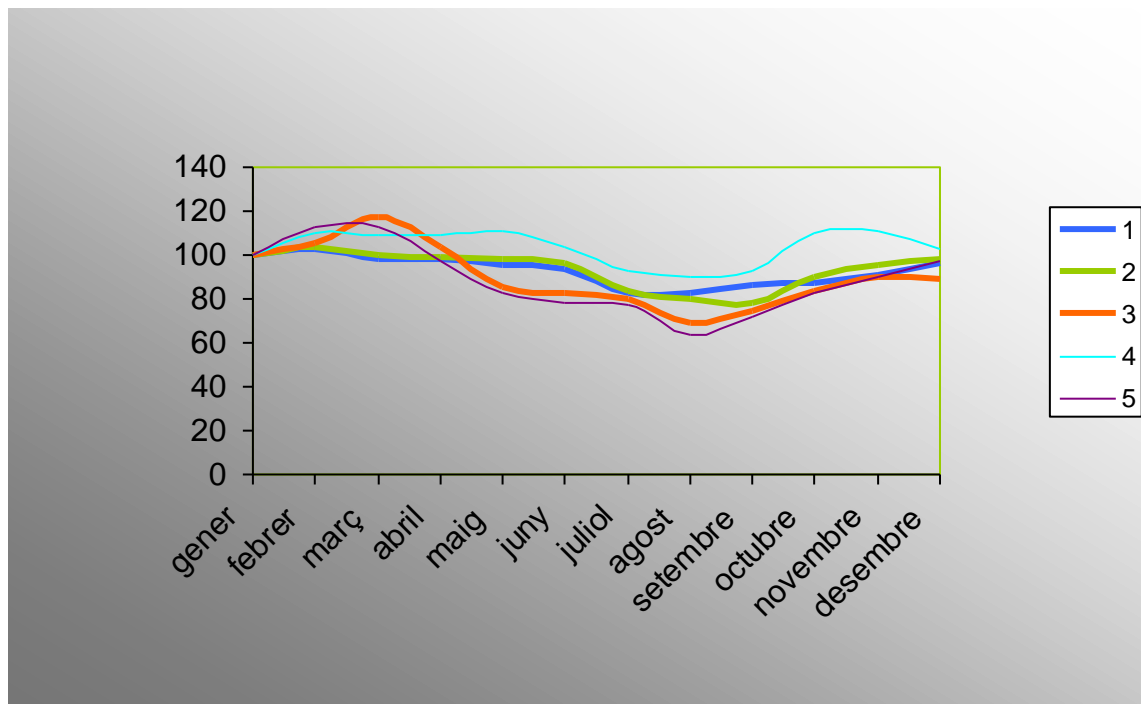
Document 52: Estacionalitat en el consum i producció de llet segons el treball de J. Llovet. (1934). *La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà*. Publicacions de l'Obra Agrícola de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis. Barcelona.

Analitzant el treball que portà a terme Josep Llovet, ens adonem que estudià totes aquelles línees socials i econòmiques relacionades amb el sector lleter català, alhora amb un punt de vista des de l'Empordà. Sempre a temps real però amb una visió futura de millora possible, estudiant teories i solucions. Un dels temes exposats es concentrà amb el principal consumidor de llet de Catalunya, la ciutat de Barcelona, i de com condicionava la ramaderia pròpia i la dels seus voltants, fins i tot la de l'Empordà. Valorant aquesta qüestió es fixà en un tema del tot quotidià per les lleteries i vaqueries del moment, l'estacionalitat del consum. Crida l'atenció, que es fixà en un tema prou interessant, com eren les oscil·lacions de preus de venda de llet a l'engròs al mercat barceloní, per acabar relacionant el tema amb el futur de la ramaderia lletera de l'Empordà. Com a exemple i detall il·lustrem un gràfic extret del seu propi treball, on es mostren les oscil·lacions en les vendes de cinc lleteries en la venda de llet al llarg de l'any.

Aquest gràfic representa molt bé el consum de llet, donat que és coincident amb molts altres estudis sobre el consum a qualsevol indret de la Península, exceptuant el nord d'Espanya. Actualment el consum de llet líquida té aquesta mateixa corba, descens a l'estiu i més alt en els mesos més freds. La raó per fer aquest gràfic i relacionar-ho amb l'Empordà era simplement la de saber on es col·locaria la llet durant els mesos que menys es consumeix, donat que a la zona pròpia de l'Empordà pot ser aquesta no tindria sortida a cap mercat. Les solucions podien ser dues, la primera era buscar un altre mercat, i la segona dedicar-la per produir derivats.

Josep Llovet, quatre anys abans de publicar el seu treball, *La producció de llet i de vaques lleteres a l'Empordà*, ja havia proposat aquestes mateixes solucions en un article a la revista *Agricultura i Ramaderia*. (*) En ell es fixava en les lleteries franceses amb gran tradició, com eren “La Société Laitière Moderne” situada a Lió, i la parisina “Fermiers Réunis”, i també esmentava les situades al Cantàbric, que abastien Madrid. La visió cooperativista, tot i que ell no l'esmenta, és la que es desprèn dels seus comentaris. La solució per l'Empordà estaria en la creació d'una lleteria comarcal que recollís la llet de tots els productors, en un radi de quinze quilòmetres. Després es pasteuritzaria i s'enviaria a Barcelona, o també s'utilitzaria per allò més convenient en determinades èpoques de l'any, els derivats.

Gràfic nº5. Oscil·lació mensual (gener = 100) de venda de llet en cinc lleteries situades en diferents indrets de Barcelona.
(Promig 1930-31-32)

(*) *Revista Agricultura i Ramaderia*, publicada a Barcelona. Comentari extret del número aparegut al Setembre de 1930, a la pàgina 220. Aquesta revista fou la continuació i adaptació de l'anomenada *Agricultura. Revista Agrícola Catalana*, apareguda al 1918 a la mateixa ciutat. Totes dues, que diguem foren una de sola, mostraren una línia informativa i de consell vers la gent que treballava el camp. Alhora realitzaven i publicaven articles on es relacionava de manera molt directa l'agricultura i la ramaderia amb la indústria, que d'elles es podia derivar. Cal dir, que en molts dels articles estudiats, existia una preocupació molt important vers la situació de les vaqueries que es trobaven dins les ciutats, no només les de Barcelona, si no a tot Catalunya, com són els exemples de localitats com Tordera, Girona, Olot i d'altres. Els comentaris, on tracten el producte de la llet com a protagonista, es presenten en camps d'aplicació molt amplis i diversos, tipus de races, produccions de granges, consums, ...

Document 53: Relació d'habitants de Sils amb la professió d'obrers industrials o propietaris industrials censats l'any 1950. Registrat a: VIII Demografia, Recòmptes de població.1 Llibre padró municipal nº1 Arxiu Municipal de Sils.

Vicente Sarmiento Hernández M.	María Iglesias Coll M.	Joaquina Oller Mateu M.
Ramón Gallart Vilar M.	Dolores Ribas Aliberas M.	Pilar Adroguer Masgrau M.
Pedro Valls Albertí M.	Asunción Marín Santos M.	Carmen Sureda Camps M.
José Planas Puig M.	Montserrat Pons Gay M.	Mariana Serrano Valdivia M.
Pedro Artau Iglesias M.	Carmen Carreras Ciurana M.	María Genové Clos M.
Miguel José Abradó M.	Enriqueta Valls Prunell M.	Rosa Genové Clos M.
Concepción Vilar Fina M.	Antonio Gómez Naya	José Brossa Masferrer
Martín Isern Ribas	Jaime Cors Massó (*)	José Dilmé Cebrià (*)
Enrique Mercadal Pomar (*)	Pedro Capdevila Madí (*)	Enrique Reixach Mas (*)
Pedro Pinyà Valleng (*)	Joaquín Bosch Sallo	Emilio Bret Sabater
José Aymerich Gruart	Serafín Brugué Ventura	José Mas Madrenys
José Madí Rusiñol (*)	Juan Sureda Anargant	Acisclo Balliu Gironés
José Puig Massó	José Silva Pérez	Andrés Prat Masjuan
Juan Aymerich Gruart	José Tresserres Clos	Amparo Roquet Costabella

Rosa Vallés Vallmajó	Nuria Mir Comas	María Massó Comulat (*)
Antonia Coyó Subirá	Paula Mas Llinàs	Elvira Ripoll Pedres
Enrica Reixach Bardalet	Teresa Clemente Puntí	Montserrat Roura Rabert
Rosa Niell Llamola V.	Enrica Niell Mir V.	Rosario Carreras Huix V.
Angela Pujol Bosch	Manuela Bueno Mena	Joaquina Camps Doménech
Salvador Ribas Gelado	José M ^a . González Reixach	Estanislao Sarmiento Mateo
Julio Mauri Bosch	José Mauri Vila	Pedro Pons Serra
Jaime Riera Monpió	Alfonso Martí Ballada	Juan Bosch Vallosera
José Bosch Estanyol (*)	Enrique Barnada Lladó V.	Pedro Riera Deulofeu V.
José Riera Noguer B.	Vicente Riera Noguer B.	Enrique Riera Noguer B.
José Sala Llinás B.	Narciso Sureda Amargant B.	Miguel Amargant Gascons B.
Luís Fàbregas de Taralt (*) B.	José M ^a . Vendrell Pujol	Francisco Belmonte García
Ramón Viñolas Iglesias	Joaquín Vilar Verdaguer	Manuel Gavilán Pérez

M.: Mallorquines (barri o zona de Sils)

(*): Propietari o Gerent Industrial.

V.: Vallcanera (barri o zona de Sils)

B.: Barceloneta (barri o zona de Sils)

Document 54: Descripció de l'obra i dependències de l'edifici que formaren la nova Lactaria Española a Vidreres. Ampliació i agrupació de finques, 19 de Febrer de 1960.

Exposició literal de detall d'escriptures en el moment precís que s'adquirí una segona parcel.la per ampliar les instal.lacions.

“... la instalación industrial de La Lactaria Española S. A. compuesta de un edificio central y dos cuerpos unidos formando un todo, y otro edificio destinado a garaje independiente de aquel, cuyos edificios son de cemento armado y ladrillo. El cuerpo central anterior del edificio central se compone de cuatro plantas con una superficie cubierta total de cuatrocientos noventa y ocho metros cuadrados, la planta baja mide ciento dieciocho metros cuadrados en una nave sustentada por pilastras. El primer piso mide ciento ochenta metros cuadrados, en dos naves, el segundo piso mide cien metros cuadrados y consta de cinco habitaciones destinadas a despachos, el tercer piso mide cien metros cuadrados y consta de cinco habitaciones destinadas a vivienda; el cuerpo posterior del edificio central adosado al que acaba de describir, está compuesto de dos plantas con una superficie cubierta de seiscientos sesenta y cuatro metros cuadrados; su planta baja de cuatrocientos dieciocho metros cuadrados, todo en una nave. El edificio independiente del central destinado a pasaje, de una planta y ciento ochenta metros cuadrados. Además de tales edificios existen unas dependencias secundarias como báscula para pesaje de camiones, transformador de potencial eléctrico y carreteras de acceso a tales edificaciones...”

Document 55: Publicació al Diari Los Sitios de Gerona de la primera visita d'Enric Mercadal al Governador Civil de Girona.

“GOBIERNO CIVIL

En el día de ayer S. E. el Gobernador civil y Jefe provincial del Movimiento recibió las siguientes visitas:

Don Joaquín de Viñals, Alcalde accidental; don José Jou Carreras y don José Sanz de Figueras; señor cónsul de España en Francia, acompañado de la delegada de la Cruz Roja Internacional; don Joaquín Beltrán; don Enrique Mercadal, don Ramón Vilaró y don Buenaventura Plaja, de Industrias Lácteas; don Adolfo Rodríguez Vicente, capitán jefe de la Policía Armada y don Ángel Barragán, teniente de la Policía Armada; don Sixto Poncet, acompañado de don Florencio Vilar y de don Antonio Darnaculleta; señor Olivé, director de la Banca Arnús.”

Document 56: Reproducció Acta nº 1 del Jurat d'Empresa de La Lactaria Española.

ACTA Nº 1.

ASISTENTES.

D. Enrique Mercadal.

D. Vicente Costa.
 D. Luís Stoka.
 D. Enrique Gual.
 D. José Aymerich.
 D. Miguel Cantó.
 D. Francisco García.
 D. Miguel Soler.
 D. Ladislao Ros.

En Vidreras a 18 de Enero de 1963 y siendo las 19,30 se reúne el Jurado de Empresa de La Lactaria Española S.A., Centro de Trabajo de Vidreras, con asistencia de los señores anotados al margen y bajo la presidencia de D. Enrique Mercadal.

Abierta la sesión el Presidente y previas unas palabras de salutación y explicación del objeto, propósitos y actividades del Jurado de Empresa se pasa a tratar el siguiente Orden del Día.

1º Constitución y toma de posesión del Jurado.

2º Lectura de los artículos 14 y 16 del Reglamento de Jurados de Empresa, sobre facultades del Presidente y derechos y deberes de los Vocales.

3º Designación de la ponencia para la aplicación del subsidio de ayuda familiar.

4º Toma de acuerdo y designación de Vocales suplentes.

5º Sugerencia del Presidente para que en las reuniones mensuales ordinarias planteen los Vocales, todas aquellas cuestiones que puedan redundar en una mejora de la producción, y de las cotidianas relaciones del personal con la Empresa.

6º Ruegos y preguntas.

Punto 1º y 4º. Queda constituido el Jurado de Empresa en la siguiente forma:

Presidente Titular:	D. Enrique Mercadal.
Presidente Suplente:	D. Vicente Costa.
Vocal Secretario:	D. Luís Stoka.
Vocal Titular:	D. Enrique Gual.
Vocal Titular:	D. José Aymerich.
Vocal Suplente:	D. Miguel Cantó.
Vocal Suplente:	D. Francisco García.
Vocal Suplente:	D. Miguel Soler.
Asesor permanente:	D. Ladislao Ros.

tomando en el mismo instante posesión de sus cargos.

Punto 2º. Se procede a la lectura de los artículos 14 y 16 del Reglamento de Jurados de Empresa.

Punto 3º. Quedando suprimida la Comisión de Distribución de Fondo de Plus Familiar, con arreglo a lo dispuesto en el artículo 52 del Reglamento, los 3 Vocales Titulares y en su defecto sus suplentes, entenderán en todo lo relacionado con la distribución del Fondo del Plus Familiar.

Punto 5º. El Presidente invita a los asistentes a desarrollar una labor constructiva y reitera su confianza de que la labor del Jurado constituido sea muy fructífera convirtiéndose en un elemento operante dentro de la vida de la Empresa, y sugiriéndose que para lograr una mayor eficacia en el desarrollo de las actividades culturales y deportivas, se gestione la colaboración de alguna de las diferentes salas de espectáculos que radican en Vidreras para poder celebrar reuniones culturales, certámenes deportivos y sesiones de cine y teatro, así como organizar la sección de Educación y Descanso con vistas a la puesta en práctica de excursiones colectivas.

Insiste el señor Mercadal en que los Jurados formulen cuantas sugerencias estimen pertinentes con absoluta libertad, ya que no ha de haber a priori reserva ni animosidad que pueda coartar la libertad de expresión, siempre que la misma se desarrolle dentro de los cauces de la corrección y respeto mutuo.

Y sin más asuntos que tratar se levanta la sesión.

Document 57: Relació de tots els empleats en el moment en que l'empresa va rebre el títol d'EMPRESA EJEMPLAR l'any 1968.

Deia així: CUADRO DE HONOR de todos sus colaboradores en activo, el 18 de Julio de 1968, en sus Centros de Trabajo de VIDRERAS, BARCELONA, FIGUERAS, GRAÑEN y SORT.

Abad Sacristán, Hilario.

Barcelona.

Abad Sacristán, Jesús.	Barcelona.	Abad Sacristán, Tomás.	Barcelona.
Abadia Viñuales, Miguel.	Grañén.	Abelló Cervera, José.	Barcelona.
Abolafia Linares, Miguel.	Barcelona.	Abolafia Linares, Úrsula.	Barcelona.
Admetlla Lázaro, Eduardo.	Barcelona.	Admetlla Lázaro, Ricardo.	Barcelona.
Aghostino, José.	Barcelona.	Aguera Pérez, Manuel.	Barcelona.
Aguilar Trigo, Antonio.	Barcelona.	Aguilera Mas, José.	Barcelona.
Ainoza Pirla, Pedro.	Barcelona.	Albacar Egea, Jesús.	Barcelona.
Alberich Aldea, Alicia.	Barcelona.	Albreda Corominas, Joaquín.	Figueras.
Albreda Corominas, Ricardo.	Figueras.	Alcaide Sánchez, Juan.	Barcelona.
Alcaraz Sanz, Andrés.	Barcelona.	Alegrí Vilar, Francisco.	Figueras.
Alfonsea Moreno, José.	Barcelona.	Alforcea Robles, José.	Figueras.
Algue González, Juan.	Barcelona.	Aligué Palomar, José.	Barcelona.
Alonso Lacal, Juan.	Barcelona.	Alonso Castellar, Ana M ^a .	Barcelona.
Alonso Doto, José.	Grañén.	Alonso Doto, Tomás.	Grañén.
Alonso Gómez, Martín.	Barcelona.	Alos Puy, Juan.	Barcelona.
Altisent Torrubiano, José.	Barcelona.	Álvarez Pons, Juan.	Barcelona.
Álvarez Castañeda, Francisco.	Barcelona.	Amargant Gascons, Feliciano.	Vidreras.
Amargant Tarrés, Juan.	Vidreras.	Amor Reimondo, Jesús.	Barcelona.
Andino Villasante, Daniel.	Barcelona.	Andrés Sanmartín, Mercedes.	Barcelona.
Andrés Salvatierra, José.	Barcelona.	Andrés Salvatierra, Jesús.	Barcelona.
Andreu Peralta, José.	Barcelona.	Anguita Gómez, José.	Vidreras.
Antón Chiharro, Gregorio.	Barcelona.	Anzano Llorca, Heriberto.	Vidreras.
Aparicio Gallego, María.	Barcelona.	Aragay Gironés, Luís.	Vidreras.
Aragay Riera, José.	Vidreras.	Arcos Ruiz, José.	Barcelona.
Arcos Robles, Juan.	Barcelona.	Arenales Valderate, Pedro.	Barcelona.
Arévalo Cerezo, Eleuterio.	Barcelona.	Argelés Carreras, José.	Vidreras.
Argelés Carreras, Miguel.	Vidreras.	Ariete Vela, Ángeles.	Barcelona.
Ariete Vela, M ^a . Carmen.	Barcelona.	Armengol Cárdeñas, Ramón.	Barcelona.
Armesto Lago, Samuel.	Barcelona.	Arnau Pérez, Eduardo.	Barcelona.
Aroca Gutiérrez, Antonio.	Barcelona.	Arquillo López, Pedro.	Barcelona.
Arroyo Mellado, Manuel.	Barcelona.	Arroyo Santos, Manuel.	Barcelona.
Arroyo Santos, Juan.	Barcelona.	Artés Jiménez, Antonio.	Barcelona.
Ascaso Beloqui, Aurelio.	Barcelona.	Asensio Ros, José.	Barcelona.
Asensio Gaspar, José.	Grañén.	Asín Julve, José.	Grañén.
Ávalo Ordóñez, Agustín.	Vidreras.	Ávila Pérez, Antonio.	Vidreras.
Avilés García, Manuel.	Barcelona.	Ayala Prieto, Miguel.	Barcelona.
Aymerich Bota, Esteban.	Barcelona.	Aymerich Gruart, José.	Vidreras.
Aymerich Gruart, Juan.	Vidreras.	Bajador Aguilar, Daniel.	Grañén.
Balagué Formiguera, Federico.	Barcelona.	Ballester Cerdà, M ^a . Teresa.	Barcelona.
Ball-llosera Costas, Joaquín.	Vidreras.	Bancells Hospital, Ángel.	Vidreras.
Bardavio Gascón, Rafael.	Barcelona.	Bardés Moret, Juan.	Figueras.
Barduzal Allue, Pedro.	Grañén.	Barea Aguilera, Dionisio.	Barcelona.
Barnada Lladó, Enrique.	Vidreras.	Barnés Viadé, Joaquín.	Vidreras.
Barnés Viadé, Pedro.	Vidreras.	Barragán Campanario, Miguel.	Barcelona.
Barral Antón, Valentín.	Barcelona.	Barranco Fernández, Francisco.	Vidreras.
Barrau Abadías, Luís.	Grañén.	Barrero Rodríguez, Manuel.	Barcelona.
Barrera Montero, José.	Barcelona.	Bas Gispert, Jaime.	Vidreras.
Bas Riera, Juan.	Vidreras.	Lasanta Villalba, José Antonio.	Barcelona.
Batlle Cuyás, Engracia.	Barcelona.	Batlle Tarrés, Juan.	Vidreras.
Batllosera Gascons, Jaime.	Vidreras.	Batllosera Rabassa, José.	Vidreras.
Batllosera Pons, José.	Vidreras.	Bayón Colorado, Antonio.	Barcelona.
Becana Nerín, Jaime.	Grañén.	Becerra Viñas, José.	Vidreras.
Becerra Viñas, Rafael.	Vidreras.	Bech Salleras, Pedro.	Figueras.
Berenguer Sanz, Benito.	Grañén.	Bello Merayo, Leopoldo.	Barcelona.
Belmonte García, Francisco.	Grañén.	Belmonte Anglada, Ángel.	Grañén.
Belmonte Anglada, María.	Grañén.	Beltrán Segura, Francisco.	Barcelona.
Berenguer Fuertes, Francisco.	Barcelona.	Bermudes Borrego, José.	Barcelona.
Bermúdez Moreno, Juan.	Vidreras.	Bernadó Andreu, Ramón.	Vidreras.
Bernié Guitart, Nuria.	Barcelona.	Biarge Añoto, José.	Grañén.
Biciana Laureana, Ángela.	Barcelona.	Blanch Torrent, Concepción.	Vidreras.

Blanco Núñez, Joaquín.	Barcelona.	Boadas Gibert, Joaquín.	Vidreras.
Bolea Cremallé, José.	Grañén.	Bota Sabri, Carmen.	Vidreras.
Briongos Torre, Estanislao.	Barcelona.	Brioso Ortega, Manuel.	Barcelona.
Brosed Maza, Manuel.	Grañén.	Brosed Lacruz, José.	Grañén.
Bruget Juan, Federico.	Vidreras.	Budallé Jubero, Román.	Vidreras.
Buendía Lorente, Benito.	Barcelona.	Buendía Lorente, Cándido.	Barcelona.
Bueno Bueno, Antonio.	Vidreras.	Caballé Massa, Joaquín.	Vidreras.
Cabrera Rabelo, Manuel.	Grañén.	Cachinero Bueno, Manuel.	Vidreras.
Cachinero Capitán, Antonio.	Vidreras.	Cachinero Capitán, Bernardo.	Vidreras.
Caimel Ribas, Sebastián.	Vidreras.	Calero García, Antonio.	Vidreras.
Calmo Blanch, Jaime.	Barcelona.	Calvo Lahera, José Antonio.	Barcelona.
Calvo Sanjuán, José.	Barcelona.	Camacho Rio-valle, Ildefonso.	Barcelona.
Cambra Peralta, Ángel.	Grañén.	Campón Padilla, Manuel.	Barcelona.
Camps José, Rafael.	Grañén.	Camps Costa, Lorenzo.	Vidreras.
Cano Franco, Santiago.	Barcelona.	Cano Galobardes, Manuel.	Figueras.
Cano Leva, Antonio.	Barcelona.	Canónigo Arcos, Antonio.	Barcelona.
Cantó Mir, Miquel.	Vidreras.	Canut Cotonat, Jaime.	Barcelona.
Caparrós Morata, Manuel.	Barcelona.	Capistros Lecina, José Antonio.	Grañén.
Capistros Solanas, Ángel.	Grañén.	Cardiel Gaspar, Pedro Daniel.	Grañén.
Cardoso González, Juan.	Barcelona.	Carmona Herrera, Juan Manuel.	Barcelona.
Carmona Martín, Miguel.	Barcelona.	Carrato Sabirón, Carlos.	Barcelona.
Carreras Mas, Esteban.	Vidreras.	Carreño Caparrós, Diego.	Barcelona.
Carril Sales, Jaime.	Barcelona.	Cartie Forcada, Antonio.	Grañén.
Cañas Morales, Juan.	Barcelona.	Cañet Gelrà, José.	Vidreras.
Cañet Juvé, Narciso.	Vidreras.	Casnovas Viadé, Clara.	Vidreras.
Casas Ezquioga, Pedro.	Vidreras.	Casassayas Figueras, Jaime.	Vidreras.
Casassayas Figueras, Narciso.	Vidreras.	Casellas Sitja, José.	Barcelona.
Castañeda López, Juan M ^a .	Barcelona.	Castelló Bueno, Raimundo.	Barcelona.
Castelló Bueno, Pedro.	Barcelona.	Castelló Girbal, José.	Barcelona.
Castelló Girbal, Rosendo.	Barcelona.	Castiella Beired, Vicente.	Grañén.
Castillo Gracia, Eleuterio.	Barcelona.	Castillo Trallero, Domingo.	Grañén.
Castosa Fernández, José.	Barcelona.	Castro Gamiz, Mariano.	Barcelona.
Cebrián Huerva, Bienvenido.	Grañén.	Celma Milla, Antonio.	Barcelona.
Cercadillo de la Fuente, Carmen.	Barcelona.	Cervera Puig, José.	Barcelona.
Chaler Vinaja, Juan.	Barcelona.	Chaves Caballero, Manuel.	Barcelona.
Cid Arias, Manuel.	Barcelona.	Cidre López, José.	Barcelona.
Ciurana Vilajeliu, José.	Vidreras.	Clapés Salellas, Pedro.	Vidreras.
Clavero Madero, Francisco.	Barcelona.	Clupés Barnés, Pedro.	Vidreras.
Clupés Canaleta, Salvador.	Vidreras.	Codina Cardona, Luís.	Barcelona.
Codina Cortés, Jorge.	Barcelona.	Codina Cortés, Luís.	Barcelona.
Coll Bochaca, María José.	Sort.	Collado Piña, Diego.	Barcelona.
Collado Galindo, Silverio.	Barcelona.	Colldecarrera Pijoan, Enrique.	Barcelona.
Colomer Gay, José.	Barcelona.	Colorado Gordillo, Luís.	Barcelona.
Coma Corominola, Miquel.	Vidreras.	Comes Solé, Antonio.	Sort.
Comet Andreu, Javier.	Figueras.	Cordero Romero, Francisco.	Barcelona.
Coromina Vila, Antonia.	Barcelona.	Correas Martín, Godofredo.	Barcelona.
Correro Rengel, José M ^a .	Barcelona.	Correro Rengel, Juan.	Barcelona.
Cors Brugué, José.	Vidreras.	Cortés Brocal, Julio.	Barcelona.
Cost Gómez, Antonio.	Vidreras.	Costa Ugeda, Vicente.	Barcelona.
Costa Bernal, Gregorio.	Grañén.	Cremalle López, Vicente.	Grañén.
Cucalón Gimeno, Tomás.	Barcelona.	Cucalón Tejero, Tomás.	Barcelona.
Cucalón Tejero, Pascual.	Barcelona.	Cuesta Sánchez, Antonio.	Barcelona.
Cuquerella Climent, Joaquín.	Barcelona.	Dalmau Vila, Román.	Vidreras.
Daurella Del Romero, José.	Barcelona.	De la Rubia Moral, José M ^a .	Barcelona.
De Olmedo Romero, Rafael.	Barcelona.	Descamps Figueras, Pedro.	Figueras.
Deseura Clavería, Narcisa.	Vidreras.	Deulofeu Farrés, Juan.	Vidreras.
Deulofonder Boada, José.	Barcelona.	Diago Gil, Eugenio.	Barcelona.
Díaz Domínguez, Ignacio.	Barcelona.	Díaz Domínguez, Sebastián.	Barcelona.
Díaz Fernández, Ricardo.	Barcelona.	Díaz Molina, Francisco.	Barcelona.
Diego Cardeñas, Jorge.	Barcelona.	Diez Marín, Félix.	Barcelona.

Doltra Pascual, Ángel.	Vidreras.	Domingo Lorente, Ángel.	Barcelona.
Domingo Lorente, Juan Fco.	Barcelona.	Domingo Lacasa, Lorenzo.	Barcelona.
Domínguez Macías, Eleuterio.	Barcelona.	Domínguez Marquina, José.	Barcelona.
Domínguez Medina, Luís.	Barcelona.	Domínguez Pérez, Andrés.	Barcelona.
Durango Pérez, Jesús.	Grañén.	Durango Pérez, Mariano.	Grañén.
Diumé Gelmà, Luís.	Vidreras.	Egea Zafra, José.	Barcelona.
Escarre Ferré, Montserrat.	Barcelona.	Escudero Martínez, Jesús.	Barcelona.
Escuin Villarroya, Roque.	Barcelona.	Esparza Espallargas, Jesús.	Barcelona.
Espín Miras, Alfonso.	Barcelona.	Espinola Sandarrubia, Manuel.	Barcelona.
Esteban Sanz, Eleuterio.	Barcelona.	Esteve Reverter, Agustín.	Barcelona.
Expósito García, Luís.	Barcelona.	Expósito Masferrer, José.	Vidreras.
Fabregat Moreno, Rafael.	Barcelona.	Fábrega Coll, Miguel.	Figueras.
Falgueras Sagué, Alberto.	Vidreras.	Falgueras Masferrer, Ángel.	Vidreras.
Fanlo Becana, José Antonio.	Grañén.	Faramín Martínez, Francisco.	Barcelona.
Fernández Fernández, Sergio.	Barcelona.	Fernández García, Jesús.	Barcelona.
Fernández González, Manuel.	Barcelona.	Fernández Vargas, Antonio.	Barcelona.
Fernández Torre, Manuel.	Barcelona.	Fernández Arias, Alejandro.	Figueras.
Fernández Montero, Miguel.	Figueras.	Fernández Lasuén, Francisco.	Sort.
Fernández Soria, Luís.	Barcelona.	Fernández Arias, Andrés.	Figueras.
Fernández Gavilán, Esteban.	Vidreras.	Fernández Gavilán, Juan.	Vidreras.
Fernández González, Jesús.	Barcelona.	Fernández Tamayo, Elvira.	Barcelona.
Ferrándiz Guimerá, Eugenio.	Barcelona.	Ferrándiz Guimerá, Jesús.	Barcelona.
Ferrer Sánchez, Virgilio.	Barcelona.	Ferrés Caritg, M ^a Dolores.	Figueras.
Figueiras Pallarés, José M ^a .	Barcelona.	Flores Flores, Manuel.	Barcelona.
Font Ballester, Antonio M ^a .	Barcelona.	Font Casas, Pedro.	Vidreras.
Formiga Oliveras, Enrique.	Vidreras.	Franch Grau, Ángel.	Barcelona.
Franco Silva, José.	Vidreras.	Fuentes García, José.	Barcelona.
Fuentes Enríquez, Ángel.	Grañén.	Fuertes Gambaro, Marcos.	Barcelona.
Fullà Massa, Vicente.	Vidreras.	Galán Tirado, Antonio.	Vidreras.
Galán Tirado, Francisco.	Vidreras.	Galceran Huix, José.	Vidreras.
Gallego Morcillo, Esteban.	Barcelona.	Gallego Díaz, José.	Barcelona.
Gamero Moreno, Salvador.	Barcelona.	García Fernández, José.	Barcelona.
García Blasco, José.	Barcelona.	García Romo, Encarnación.	Barcelona.
García García, Antonio.	Barcelona.	García Martín, Victoriano.	Barcelona.
García Aguilera, Máximo.	Barcelona.	García Ortiz, Segundo.	Barcelona.
García Herrero, Justo.	Barcelona.	García Herrera, Juan Pedro.	Barcelona.
García Betanzo, José Antonio.	Barcelona.	García Padillo, Ricardo.	Barcelona.
García Martín, Manuel.	Barcelona.	García Villena, Eledino.	Barcelona.
García Galán, Francisco.	Vidreras.	García Galán, Juan M ^a .	Vidreras.
García Hernández, Antonio.	Vidreras.	García Hernández, Francisco.	Vidreras.
García Hernández, José.	Vidreras.	García Hernández, Juan.	Vidreras.
García Hernández, Manuel.	Vidreras.	García Pulido, Rafael.	Vidreras.
García Cubillas, Francisco.	Vidreras.	García Subirá, José.	Sort.
García Rivera, Manuel.	Barcelona.	García Gutiérrez, Eleuterio.	Barcelona.
García Asín, Agustín.	Grañén.	García Fernández, Ángel.	Barcelona.
García Piñar, Antonio.	Grañén.	García Recio, Antonio.	Grañén.
Gardo Cabañes, Ramón.	Barcelona.	Garduño Ruiz, Nicolás.	Barcelona.
Garrido Carpintero, Emiliano.	Barcelona.	Garrido López, Fundador.	Barcelona.
Garrido Cazalla, Luís.	Vidreras.	Garrido Santín, Germán.	Barcelona.
Garrido Aguilar, Cesareo.	Grañén.	Garzón González, Francisco.	Grañén.
Gasalla Saavedra, César.	Barcelona.	Gascons Fullà, Fortunato.	Vidreras.
Gascons Parés, Jaime.	Vidreras.	Gascons Parés, José.	Vidreras.
Gascons Llinàs, Rosa M ^a .	Vidreras.	Gavilán Cubillas, Juan.	Vidreras.
Gavilán Pérez, Manuel.	Vidreras.	Gayán Sivera, Jesús.	Grañén.
Ganoso Río, Jesús.	Barcelona.	Gaza Juvé, José.	Barcelona.
Gázquez Martínez, Cristóbal.	Barcelona.	Gázquez Teruel, Diego.	Vidreras.
Gelabert Ferrer, Juan.	Barcelona.	Gelmà Barceló, Catalina.	Vidreras.
Gelmà Surós, Juan.	Vidreras.	Gelmà Viñolas, Rafael.	Vidreras.
Gelmà Gener, Joaquín.	Vidreras.	Gelmà Gener, José.	Vidreras.
Gené Subirana, Martín.	Vidreras.	Geronès Termes, Emilio.	Barcelona.

Gil Quinta, Avelino.	Barcelona.	Giménez Escobedo, Manuel.	Barcelona.
Giménez Moreno, José.	Barcelona.	Giménez Berna, Luís.	Barcelona.
Gispert Tarrés, Enriqueta.	Vidreras.	Godes Navarro, Marcial.	Barcelona.
Gomes Muñoz, Juan.	Barcelona.	Gómez Ros, Juan.	Barcelona.
Gómez Caballero, Antonio.	Vidreras.	Gómez López, Juan.	Barcelona.
Gómez Ruiz, Juan.	Barcelona.	González Inga, Hipólito.	Barcelona.
González Rivas, Amaro.	Barcelona.	González Hijano, Manuel.	Barcelona.
González Jaén, Pedro.	Barcelona.	González Leza, Carolina.	Barcelona.
González Ramón, Luís.	Barcelona.	González Murcia, José.	Barcelona.
González Muñoz, Miguel.	Barcelona.	González Rufiandis, Jorge.	Barcelona.
Gorbs Massana, Ramón.	Barcelona.	Gordillo Luque, Blas.	Vidreras.
Gordo Peña, José.	Barcelona.	Gotanegra Turró, Pedro.	Barcelona.
Gracia Navarro, M ^a . Victoria.	Grañén.	Gracia Navarro, José.	Grañén.
Granados Sánchez, Rafael.	Vidreras.	Grau Roca, Pedro.	Vidreras.
Gruart Madrenchs, Rosa M ^a .	Vidreras.	Gual Aragay, Enrique.	Vidreras.
Guamis García, José.	Barcelona.	Güell Masmiquel, José.	Vidreras.
Guerra Montero, Ángel.	Vidreras.	Guerrero Pulido, Tomás.	Barcelona.
Guerrero García, Juan.	Barcelona.	Guerrero Gordo, Emilio.	Barcelona.
Guillén Perebosch, Emilio.	Barcelona.	Gutiérrez Muñoz, Agustín.	Barcelona.
Gutiérrez Fernández, Manuel.	Barcelona.	Gutiérrez Cámara, Baudilio.	Barcelona.
Gutiérrez Cámara, Dionisio.	Barcelona.	Gutiérrez Fernández, Juan.	Barcelona.
Gutiérrez Bueno, Basilio.	Barcelona.	Gutiérrez Chiara, José L.	Barcelona.
Gutiérrez Tomás, Evaristo.	Barcelona.	Gutiérrez Fernández, Vicente.	Barcelona.
Guzmán Rios, Pedro.	Barcelona.	Heras Ortega, M ^a . Lourdes.	Grañén.
Heredia Gracia, Manuel.	Barcelona.	Hermoso Calahorro, Andrés.	Vidreras.
Hermoso Calahorro, Francisco.	Vidreras.	Hermoso Calahorro, Juan.	Vidreras.
Hernández Moreno, Juan.	Barcelona.	Hernández Ojeda, Francisco.	Barcelona.
Hernández Ramírez, Juan.	Vidreras.	Hernández Garcés Benito Pablo.	Grañén.
Hernández Durango, Fernando.	Grañén.	Hernández Martín, Ramón.	Barcelona.
Herrera Navarro, Manuel.	Barcelona.	Herrera Muñoz, Francisco G.	Barcelona.
Hidalgo Villar, Francisco.	Vidreras.	Hinojo Momblán, José.	Barcelona.
Holguera Macía, Manuel.	Barcelona.	Huerva Vicente, Santiago.	Grañén.
Hurtado Rodríguez, Sabiniano.	Barcelona.	Hurtado Silva, José Antonio.	Barcelona.
Harinero Rey, Máximo.	Figueras.	Ibáñez García, Francisco.	Barcelona.
Ibáñez Periz, Vicente.	Barcelona.	Ibor Corvinos, Alfredo.	Grañén.
Icart Gamarra, Jaime.	Barcelona.	Iglesias Sexto, Alfonso.	Barcelona.
Iglesias González, José.	Barcelona.	Iníguez Criado, Rafael.	Barcelona.
Insa Pesquera, Teodoro.	Barcelona.	Irisarri Mediavilla, José A.	Barcelona.
Izquierdo Flores, Saturnino.	Barcelona.	Izquierdo Reglero, Ángel.	Vidreras.
Izquierdo Rovira, Andrés.	Vidreras.	Jane Bou, José.	Barcelona.
Jené Bou, José.	Vidreras.	Jiménez Cervera, Antonio.	Barcelona.
Jiménez Rebenaque, Juan.	Barcelona.	Jiménez Pérez, José.	Figueras.
Jiménez Álvarez, Nicolás.	Barcelona.	Jordi Juliench, Pedro.	Barcelona.
Juan Navarro, Ángela.	Barcelona.	Juanola Doménech, Fernando.	Vidreras.
Juncosa Díaz, Jorge.	Barcelona.	Junquera Mejías, José.	Vidreras.
Jurado Álvarez, Santiago.	Barcelona.	Juvé Isart, Juan.	Barcelona.
Juventeny Macià, Francisco.	Barcelona.	Lachos Lafarga, Alfredo.	Grañén.
Lago Lago, Julio.	Barcelona.	Lama Benítez, Florencio.	Barcelona.
Lanau Pociello, Luís.	Barcelona.	Lardies Grasa, Gerardo.	Grañén.
Las Heras Martínez, Félix.	Barcelona.	Launa Gavín, Pascual.	Grañén.
Lecina Moreu, Domingo.	Grañén.	Lendínez Martínez, Juan.	Vidreras.
Lest Garrido, Antonio.	Barcelona.	Liceras Sanz, Pablo.	Barcelona.
Linares Santín, Emilio.	Barcelona.	Lobato Domínguez, Manuel.	Barcelona.
López Hervas, Fermín.	Barcelona.	López Cabello, Francisco.	Barcelona.
López Izquierdo, Eugenio.	Barcelona.	López Pérez, Julio.	Barcelona.
López Pérez, Clemente.	Barcelona.	López Pérez, Francisco.	Barcelona.
López Gámez, José.	Barcelona.	López Ruiz, Pedro.	Barcelona.
López Martínez, José.	Barcelona.	López Hervás, Ginés.	Barcelona.
López Roldán, Ildefonso.	Barcelona.	López Martínez, Francisco.	Barcelona.
López Callen, Ángel.	Grañén.	López Alglada, José.	Grañén.

López Alcaraz, Rafael.	Barcelona.	López Alcaraz, Isidro.	Barcelona.
López García, Constantino.	Barcelona.	Lozano Del Hoyo, Francisco.	Figueras.
Lucuix Ramírez, Enrique.	Barcelona.	Luna Ramírez, Joaquín.	Barcelona.
Luna Rey, Francisco.	Barcelona.	Luque Gordillo, Mateo.	Vidreras.
Llacha Soro, Salvador.	Barcelona.	Llamas Frías, Antonio.	Barcelona.
Llauró Pairó, José.	Figueras.	Llebaría Regalado, Ramón.	Barcelona.
Lledó Boadas, María.	Barcelona.	Llenas Benet, José M ^a .	Barcelona.
Llesté Martínez, Francisca.	Barcelona.	Llobet Llavari, José M ^a .	Vidreras.
Llorca López, Luís.	Barcelona.	Llorens Falgueras, José.	Vidreras.
Llorens Falgueras, Juan.	Vidreras.	Lluís Tomás, Enrique.	Vidreras.
Madrenys Roger, José.	Vidreras.	Malaguila Gascón, Encarnación.	Barcelona.
Mangas Carmona, Manuel.	Barcelona.	Manlleu Miralles, Agustín.	Barcelona.
Mantero Cano, Elías.	Barcelona.	Manzano Rodríguez, José.	Vidreras.
Marín Ruiz, Domingo.	Barcelona.	Marín Almansa, Leandro.	Barcelona.
Marín Almansa, Ramón.	Barcelona.	Marín Avellanas, Eusebio.	Barcelona.
Martí Serrat, José.	Barcelona.	Martínez Muñoz, Florentino.	Barcelona.
Martínez Hernández, Alfonso.	Barcelona.	Martínez Sánchez, Nicolás.	Barcelona.
Martín Pardos, Augusto.	Barcelona.	Martínez Buejo, Heriberto.	Barcelona.
Martínez González, José A.	Barcelona.	Martínez Latorre, Ascensión.	Barcelona.
Martínez Molina, José.	Barcelona.	Martín Campos, Antonio.	Vidreras.
Martínez Buyo, Felipe.	Barcelona.	Martín Granados, Juan.	Figueras.
Martínez Lillo, Vicente.	Barcelona.	Martínez Quílez, José.	Barcelona.
Martínez Palma, Francisco.	Barcelona.	Martín Perellón, Pascual.	Barcelona.
Mas Ribas, Miguel.	Barcelona.	Masana Argelich, Ramón.	Barcelona.
Massa Blanch, Valeriano.	Vidreras.	Massó Restudis, Silverio.	Vidreras.
Mata Catalán, Antonio.	Grañén.	Mata Llamas, José.	Barcelona.
Mateo Codes, Nicolás.	Barcelona.	Mato Mendoza, Luís.	Barcelona.
Maynegra Dalmau, José.	Vidreras.	Maza Callen, Gregorio.	Grañén.
Megino Rillo, Emiliano.	Barcelona.	Melero Talaverón, Manuel.	Barcelona.
Meliz Catalán, Eduardo.	Barcelona.	Membrado Monforte, Antonio.	Barcelona.
Mercader Fernández, Adolfo.	Barcelona.	Mercadal Pomar, Enrique.	Barcelona.
Mercader Mercader, Pedro.	Vidreras.	Merino López, Juan.	Barcelona.
Merino Muñoz, Juan Alfonso.	Barcelona.	Mesa Arroyo, Antonio.	Barcelona.
Mesa Arroyo, Manuel.	Barcelona.	Mezquita Mengíbar, Emilio.	Barcelona.
Miguel Ortega, Pablo.	Barcelona.	Milán Martínez, Fermín.	Barcelona.
Milán Díaz, Carlos.	Barcelona.	Mingueza Ayuso, Alejandro.	Barcelona.
Mir Matas, José.	Vidreras.	Miró Carcasona, Ángeles.	Barcelona.
Mirón Yubero, Desiderio.	Barcelona.	Molas Carós, Ramón.	Vidreras.
Molina Leyva, Antonio.	Barcelona.	Mollón Ferrer, María.	Barcelona.
Montaña Artigues, Justo.	Barcelona.	Montero Hurtado, Luciano.	Barcelona.
Montes Dana, Francisco.	Barcelona.	Montes Asensio, Josefa.	Grañén.
Montferrer Gil, Juan.	Barcelona.	Montiel López, Francisco.	Barcelona.
Montoya Honrubia, Julián.	Barcelona.	Montrás Gener, Joaquín.	Vidreras.
Montserrat Gil, Saturnino.	Barcelona.	Monzó Manresa, Emilia.	Barcelona.
Moragas Elías, Fernando.	Barcelona.	Morales Canónigo, Gregorio.	Barcelona.
Morán Capilla, Rufino.	Barcelona.	Moreno Navajas, Alberto.	Barcelona.
Moreno Leiva, Antonio.	Barcelona.	Moreno González, Carmelo.	Barcelona.
Moreno Giménez, Rafael.	Barcelona.	Morillas Requena, Gregorio.	Barcelona.
Morillo Núñez, Manuel.	Barcelona.	Morón Santiago, Antonio M.	Barcelona.
Morral Foquet, Ramón.	Grañén.	Mota Rebollo, José.	Barcelona.
Mudarra López, José.	Barcelona.	Muriel Cabello, Matías.	Barcelona.
Murlà Casadevall, Jorge.	Vidreras.	Muruzabal Aldunate, Ramón.	Barcelona.
Muñiz Minué, Antonio.	Barcelona.	Muñoz González, Alejandro.	Barcelona.
Muñoz Ruiz, Lorenzo.	Barcelona.	Muñoz Pérez, Manuel.	Vidreras.
Muñoz Sellas, M ^a . Soledad.	Figueras.	Muñoz Martínez, Antonio.	Barcelona.
Muñoz Cruz, Medardo.	Barcelona.	Nadal Rodríguez, Alfonso C.	Barcelona.
Nadal y de Ubarri, Ignacio de.	Barcelona.	Nasarre Deletosa, Ramón.	Barcelona.
Navarro Navarro, Francisco.	Barcelona.	Navarro García, Gregorio.	Barcelona.
Navarro Serrano, Eloy.	Barcelona.	Navarro Serrano, José.	Barcelona.
Navarro Serrano, Juan.	Barcelona.	Navarro Zarza, Lorenzo.	Vidreras.

Navarro Martínez, Sebastián.	Barcelona.	Naya Ortiz, Juan José.	Grañén.
Nieto Arco, Custodio.	Barcelona.	Nogués Tornés, Agustín.	Grañén.
Nova Alarcón, Domingo.	Grañén.	Núñez Muñoz, Jacinto.	Barcelona.
Núñez Tena, Miguel.	Barcelona.	Núñez Durán, José.	Barcelona.
Ocaña López, Antonio.	Barcelona.	Oliva Palero, Emilio.	Barcelona.
Oliva López, Félix Fernando.	Grañén.	Oliveras Colomer, Joaquín.	Vidreras.
Oliveras Masferrer, Martín.	Vidreras.	Oliveras Vendrell, Esteban.	Vidreras.
Oliver Bisbe, Alfredo.	Vidreras.	Olmedillas Ranz, Pedro.	Barcelona.
Oltra Caseras, Juan.	Barcelona.	Oncins Abadía, Jesús.	Grañén.
Oncins Abadía, Antonio.	Grañén.	Oribe Fernández, Juana.	Barcelona.
Ortega Ortega, Antonio.	Barcelona.	Ortega Padilla, Manuel.	Grañén.
Ortiz López, José.	Barcelona.	Ortiz Llamas, Joaquín.	Barcelona.
Osorio Sola, Trinidad.	Barcelona.	Pallás Espuña, Juan Antonio.	Barcelona.
Palomino Navas, José.	Vidreras.	Palomino Castillo, Ramón.	Barcelona.
Pamos Trigo, Manuel.	Barcelona.	Pararol Gironés, José.	Vidreras.
Pardo Berenguer, M ^a . Elena.	Barcelona.	Parés Macià, Luís.	Barcelona.
Parés Fiat, Pablo.	Barcelona.	Parra Rafael, Martín.	Barcelona.
Paulés Zapater, Antonio.	Grañén.	Peinado Serrano, Ángel.	Vidreras.
Peinado Garrido, Juan.	Vidreras.	Pereto Cerqueda, Francisco.	Barcelona.
Pérez Sanllehy, Rosa.	Barcelona.	Pérez del Olmo, José M ^a .	Barcelona.
Pérez Felpete, José.	Barcelona.	Pérez Ballester, Rosendo.	Barcelona.
Pérez Pérez, Antonio.	Barcelona.	Pérez Díaz, José.	Barcelona.
Pérez Adell, José Ángel.	Barcelona.	Pérez Blázquez, Manuel.	Barcelona.
Pérez Osuna, Antonio.	Barcelona.	Pérez Alayeto, Mariano.	Grañén.
Pérez Pardina, Alejandro.	Grañén.	Pérez Rodríguez, Jesús.	Barcelona.
Pérez Fernández, Pedro J.	Barcelona.	Periz Benedicto, Enrique.	Barcelona.
Perxachs Badia, Luís.	Vidreras.	Petit Arnandis, José.	Barcelona.
Pi Bonal, José.	Figueras.	Pina Martín, Manuel.	Barcelona.
Pinero Mordillo, Nicasio.	Vidreras.	Pintos Pintos, Guillermo.	Vidreras.
Piñol Bort, Juan.	Barcelona.	Planella Codina, Pedro.	Barcelona.
Poch Perxes, José.	Vidreras.	Ponce Ibáñez, José.	Barcelona.
Ponz Anzano, Severino.	Grañén.	Ponz Anzano, Carlos.	Grañén.
Portillo Cañas, Juan.	Barcelona.	Prat Recasens, José.	Figueras.
Prieto Moral, José.	Barcelona.	Prieto González, Emilio.	Barcelona.
Pruna Puig, Antonio.	Vidreras.	Prunell Mallorquí, Casimiro.	Vidreras.
Puerto Herrero, Domingo.	Barcelona.	Puga Almendros, José.	Figueras.
Puigercus Seas, Prudencio.	Grañén.	Puigercus Marzuelo, José A.	Grañén.
Puig Massó, Marcelo.	Vidreras.	Pujol Mercader, Juan.	Vidreras.
Pujol Serra, Miquel.	Vidreras.	Pulido Cáceres, Rafael.	Barcelona.
Pla Restudis, Juan.	Vidreras.	Quellos Tomás, Lorenzo.	Vidreras.
Querol Gerona, Silvestre.	Barcelona.	Quesada Ruiz, Antonio.	Vidreras.
Quintero Moreno, Pedro.	Barcelona.	Rabert Llach, Enrique.	Vidreras.
Racionero Victoria, Fortunato.	Barcelona.	Ramírez González, José.	Vidreras.
Ramo Calvo, Juan.	Barcelona.	Ramo Gracia, Juan.	Barcelona.
Ramos Vega, Ángel.	Barcelona.	Ramos Príncipe, Benjamín.	Barcelona.
Raset Romaguera, Rosa.	Vidreras.	Redolar Escriche, José.	Barcelona.
Redondo Lama, José.	Barcelona.	Redondo Lama, Eulalio.	Barcelona.
Reguant Molins, Vicente.	Barcelona.	Rengel Mancheño, Francisco.	Barcelona.
Requejo Arnanz, Paulino.	Barcelona.	Restudis Bas, Juan.	Vidreras.
Retamero Fernández, Javier.	Barcelona.	Rey Serra, Joaquín.	Vidreras.
Ribas Marqués, María.	Vidreras.	Riera Deulofeu, Pedro.	Vidreras.
Rieradevall Costa, Jorge.	Vidreras.	Rieradevall Costa, José.	Vidreras.
Risquez Ramírez, Salvador.	Vidreras.	Riva Cubero, José.	Barcelona.
Rivases Rufas, Manuel.	Grañén.	Rivero Méndez, José Pedro.	Figueras.
Robert Gros, Félix Pablo.	Grañén.	Robles Martínez, Luís.	Barcelona.
Roca Iglesias, José.	Vidreras.	Roca Maruny, Pedro.	Vidreras.
Roca Viola, José.	Barcelona.	Roca Viola, Juan.	Barcelona.
Roche Morellón, Félix.	Barcelona.	Rodrigo López, Francisco.	Barcelona.
Rodríguez García, Mariano.	Barcelona.	Rodríguez Ruiz, Juan.	Barcelona.
Rodríguez Soler, Pedro.	Barcelona.	Rodríguez García, Antonio.	Barcelona.

Rodríguez Valenzuela, José.	Barcelona.	Rodríguez De Deus, Carlos.	Vidreras.
Rojas Zamora, José.	Barcelona.	Roldán Rodríguez, Zoilo.	Barcelona.
Roldán Sánchez, Juan.	Barcelona.	Romaguera Gascons, Juan.	Vidreras.
Román Rodríguez, Tomás.	Barcelona.	Romea López, Emilio.	Grañén.
Romero Benítez, Pedro.	Barcelona.	Romero Del Barco, Andrés.	Barcelona.
Romero Monterde, Ramón.	Barcelona.	Romero Miquijón, José.	Barcelona.
Romero Franco, Jesús.	Barcelona.	Romero Molina, José.	Vidreras.
Romero Bonilla, José.	Figueras.	Romero Pozo, Francisco.	Barcelona.
Ros Clapés, José.	Vidreras.	Ros De Orus, Ladislao.	Barcelona.
Rosa Chavero, Diego.	Barcelona.	Rovira Fullà, José.	Vidreras.
Rovira Galcerán, Narciso.	Barcelona.	Rovira Galcerán, Juan.	Vidreras.
Royo Gracia, Salvador.	Barcelona.	Rubio García, Juan.	Barcelona.
Rubio Bernat, Ursicino.	Barcelona.	Rubio Bernad, Àngel.	Barcelona.
Ruiz Marcos, Evencio.	Barcelona.	Ruiz Muriel, Alfonso.	Barcelona.
Ruiz Morales, María.	Barcelona.	Ruiz Salido, Plácido.	Barcelona.
Rumeu Castellà, Brígida.	Barcelona.	Rutllan Viñolas, José.	Vidreras.
Rutllan Viñolas, María.	Vidreras.	Saavedra Moyas, Simón.	Barcelona.
Saballs Porrat, Enrique.	Vidreras.	Saez Vázquez, Manuel.	Barcelona.
Salinas Fernández, Francisco.	Barcelona.	Salvador Delgado, Eulogio.	Barcelona.
Salvador Delgado, Antonio.	Barcelona.	Sánchez Núñez, Julián.	Barcelona.
Sánchez Hernández, Rafael.	Barcelona.	Sánchez Martínez, Ramón.	Barcelona.
Sánchez Jiménez, Antonio.	Barcelona.	Sánchez Fernández, José.	Barcelona.
Sánchez Benito, José.	Barcelona.	Sánchez Sánchez, Alejandro.	Barcelona.
Sánchez Núñez, Fabriciano.	Figueras.	Sánchez Núñez, Andrés.	Figueras.
Sánchez Rodríguez, Juan.	Barcelona.	Sánchez Cortel, Pedro.	Barcelona.
Sánchez Martínez, Antonio.	Vidreras.	Sánchez Enrique, Avelino Luís.	Barcelona.
Sánchez Vera, Manuel.	Barcelona.	Sánchez Sánchez, Eusebio.	Barcelona.
Sancho Ferrer, Fernando.	Barcelona.	Sancho Marín, Teofilo.	Grañén.
Sancho Cisneros, Pascual.	Grañén.	Sanmartí Belles, Manuel.	Barcelona.
Sans Castells, Luís.	Barcelona.	Santisteban Sánchez, Àngel.	Barcelona.
Santos Rodríguez, Juan.	Barcelona.	Sanz Anaya, José M ^a .	Barcelona.
Sanz Delgado, Justo.	Barcelona.	Sanz Luengo, Antonio.	Barcelona.
Sauleda Buch, José.	Vidreras.	Segura Segura, Pedro.	Barcelona.
Sentís Ferrer, Esteban.	Barcelona.	Serer Romero, Joaquín.	Barcelona.
Serisier Galvany, Francisco.	Barcelona.	Serra Francesca, Rosa.	Vidreras.
Serrano Molina, Antonio.	Barcelona.	Serrano Molina, Francisco.	Barcelona.
Serrano Lebeña, Pilar.	Barcelona.	Serrano Cazalla, Juan.	Vidreras.
Serrano Lacambra, Jerónimo.	Grañén.	Serrat Deulofeu, José.	Vidreras.
Serret Esclusa, Manuel.	Barcelona.	Sese Vara, Gregorio.	Grañén.
Silva Lora, Cristóbal.	Barcelona.	Simón Hernández, Saturnino.	Barcelona.
Simón Buet, Pedro.	Vidreras.	Siñol Fàbrega, Luís.	Barcelona.
Sobrevia Sobrevia, Germán.	Grañén.	Solanes Salles, Rosendo.	Barcelona.
Soldevila Abad, Francisco.	Barcelona.	Solé Bota, Juan.	Barcelona.
Solé Gargallo, Isabel.	Barcelona.	Solé Gay, Miquel.	Vidreras.
Soler Adroguer, José.	Vidreras.	Soler Ballesteros, José.	Vidreras.
Soler Massa, José.	Vidreras.	Soler Rabionet, Àngel.	Vidreras.
Soler Valentí, José.	Barcelona.	Solís Costa, Sergio.	Grañén.
Somolinos Checa, Julián.	Vidreras.	Stoka Gracia, Luís.	Vidreras.
Tapias Canaleta, Pedro.	Vidreras.	Tapias Xumetra, Marcos.	Vidreras.
Tarrés Alucó, Adrián.	Vidreras.	Tarrés Alucó, José.	Vidreras.
Taulé Pla, Juan.	Vidreras.	Teixidor Valent, Joaquín.	Figueras.
Tejada Torres, Joaquín.	Barcelona.	Tejero Pedrera, Antonio.	Vidreras.
Tena Morillo, Fernando.	Vidreras.	Tena Morillo, Manuel.	Vidreras.
Terré Vila, Ignacio.	Barcelona.	Tomás Sentellas, José.	Barcelona.
Tomás Rovira, Juan.	Vidreras.	Tomás Gelabert, Antonio.	Vidreras.
Torrecillas Medina, Antonio.	Barcelona.	Torrent Camps, Joaquín.	Vidreras.
Torrent Camps, Luís.	Vidreras.	Torrens Plaja, Francisco.	Barcelona.
Torres López, José Luís.	Barcelona.	Torres Vicario, Santiago.	Barcelona.
Torres González, Santiago.	Vidreras.	Torres López, Juan.	Barcelona.
Tort Barenys, Enrique.	Barcelona.	Tramunt Serra, José.	Barcelona.

Tresserras Rutllan, José.	Vidreres.	Trias Augué, José.	Vidreres.
Trilla Martí, Alberto.	Barcelona.	Tubau Parada, Francisco.	Figueras.
Tubien Solanas, Daniel.	Barcelona.	Ubach Gasset, Navidad.	Sort.
Ucles Galindo, Manuel.	Barcelona.	Urba Sabarich, Jaime.	Sort.
Ullod Lombarte, Manuel.	Grañén.	Vacas Moreno, Pedro.	Vidreres.
Vadillo Gómez, Antonio.	Vidreres.	Vadillo Jiménez, Justo.	Vidreres.
Valentí Bonadona, Agustín.	Vidreres.	Vallejo Hueso, Rafael.	Barcelona.
Valles Marimón, Eduardo.	Barcelona.	Vall-Ilosera Oliveras, Amadeo.	Vidreres.
Vall-Ilosera Palomeras, Melchor.	Vidreres.	Vall-Ilosera Gasquet, Pedro.	Vidreres.
Vall-Ilosera Gasquet, José.	Vidreres.	Valls Madrenys, Enrique.	Vidreres.
Valls Laval, Jaime.	Barcelona.	Varas Tenaguillo, Mariano.	Barcelona.
Varas Varas, Segundo.	Barcelona.	Vareilles Thiery, Anny.	Barcelona.
Vázquez Campos, Rafael.	Barcelona.	Velasco Ojosnegros, Pedro.	Barcelona.
Ventura Arenas, José.	Barcelona.	Vera Acebedo, José.	Barcelona.
Vera Aguayo, Antonio.	Barcelona.	Vergés Cazcarra, Heriberto.	Vidreres.
Vidal Sansa, Juan.	Barcelona.	Vidal Miquel, Ángel.	Vidreres.
Vierje Albert, Felipe.	Barcelona.	Viguin Pardo, José.	Barcelona.
Vila Calvet, Narciso.	Vidreres.	Vila González, José.	Barcelona.
Vila Llobet, José.	Vidreres.	Vilanova Nofre, Tomás.	Sort.
Villalobos Díaz, Vicente.	Barcelona.	Villar Llanseros, Antonio.	Barcelona.
Viñolas Gispert, Martín.	Vidreres.	Viñolas Bardalet, José.	Vidreres.
Xicola Úbeda, Luís.	Vidreres.	Yebenes Pérez, Francisco.	Barcelona.
Yeste Romero, Juan.	Barcelona.	Zapata Cardiel, Lorenzo.	Grañén.
Zoilo Sobrón, Florentino.	Barcelona.	Zúñiga Sastre, Francisco.	Figueras.

En aquest llistat figuren el total de membres que composaven l'empresa en aquell moment, tan personal empleat com directius o accionistes, un total de 889 persones. Cal dir que en aquest llistat no figuren els treballadors de "Transports de Sils."

Nombre de persones per Plantes:

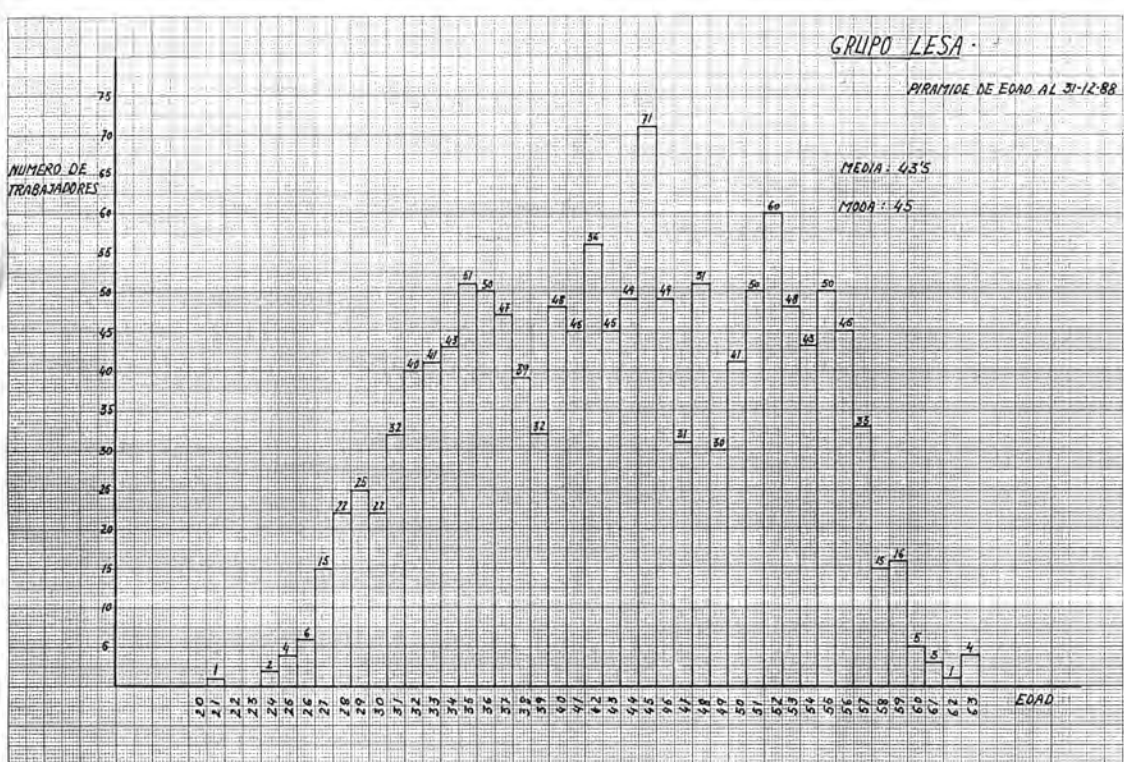
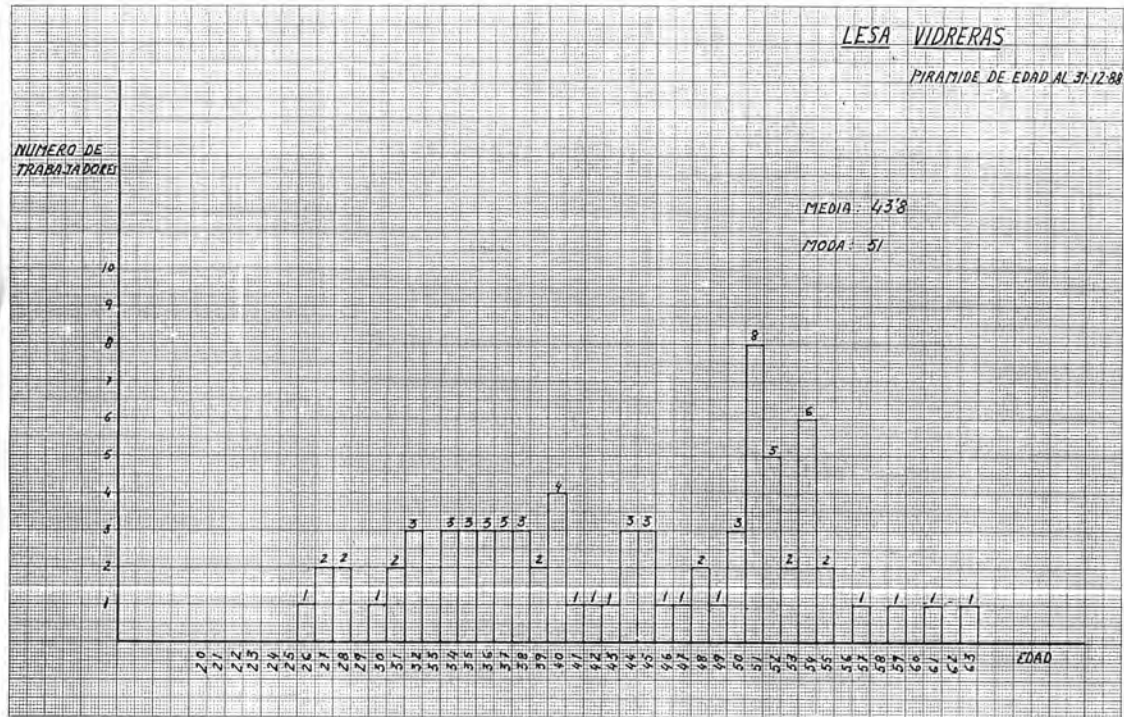
Vidreres: 219	Figueres: 30
Barcelona: 552	Sort: 7
Grañén: 81	

Document 58: Escrit del Comitè d'Empresa de la Planta de La Lactaria de Vidreres adreçat a l'Ajuntament de Vidreres i signat per 80 treballadors. Diu així:

" ILM. SR. Alcalde President d'aquesta Corporació Municipal: El Comitè d'Empresa i treballadors signants d'aquest escrit de l'Empresa RAM del sector Alimentació de l'INI. emplaçada en aquesta vila EXPOSEM: Que el mes de febrer de 1984 el Comitè d'Empresa demanava a aquesta Corporació Municipal i al seu batlle que intervinguessin demanant informació sobre la problemàtica d'aquesta Planta a la Direcció de l'esmentat organisme públic, per el que feia referència a la seva continuïtat i al manteniment dels llocs de treball. Passats ja tres anys les promeses donades per els Directius d'aquesta empresa no s'han complert i així ens trobem que s'han perdut ja uns 80 llocs de treball, el que suposa una mitjana d'atur per a Vidreres del 15% cosa molt greu ja que és la única empresa important d'aquesta vila. Tenim molt clar que calia fer una reestructuració en aquest sector i més després de l'entrada a la C.E.E., però en aquests moments estem molt preocupats per la continuïtat dels ja pocs llocs de treball que resten, tenint en compte que s'està desmantant tota l'estructura d'aquesta Planta que ha costat molts esforços als treballadors i lo qual és quelcom que també afecta a tots els vidrerenes ja que és la única fàbrica de la província de Girona integrada totalment a l'INI. DEMANEM: Que sigui motiu de consideració d'aquest Ajuntament la conveniència de reclamar amb tota fermesa el manteniment d'aquesta Planta envasadora i dels seus llocs de treball demanant informació clara sobre el futur de la mateixa als Organismes de Govern i de la Direcció de l'Empresa.

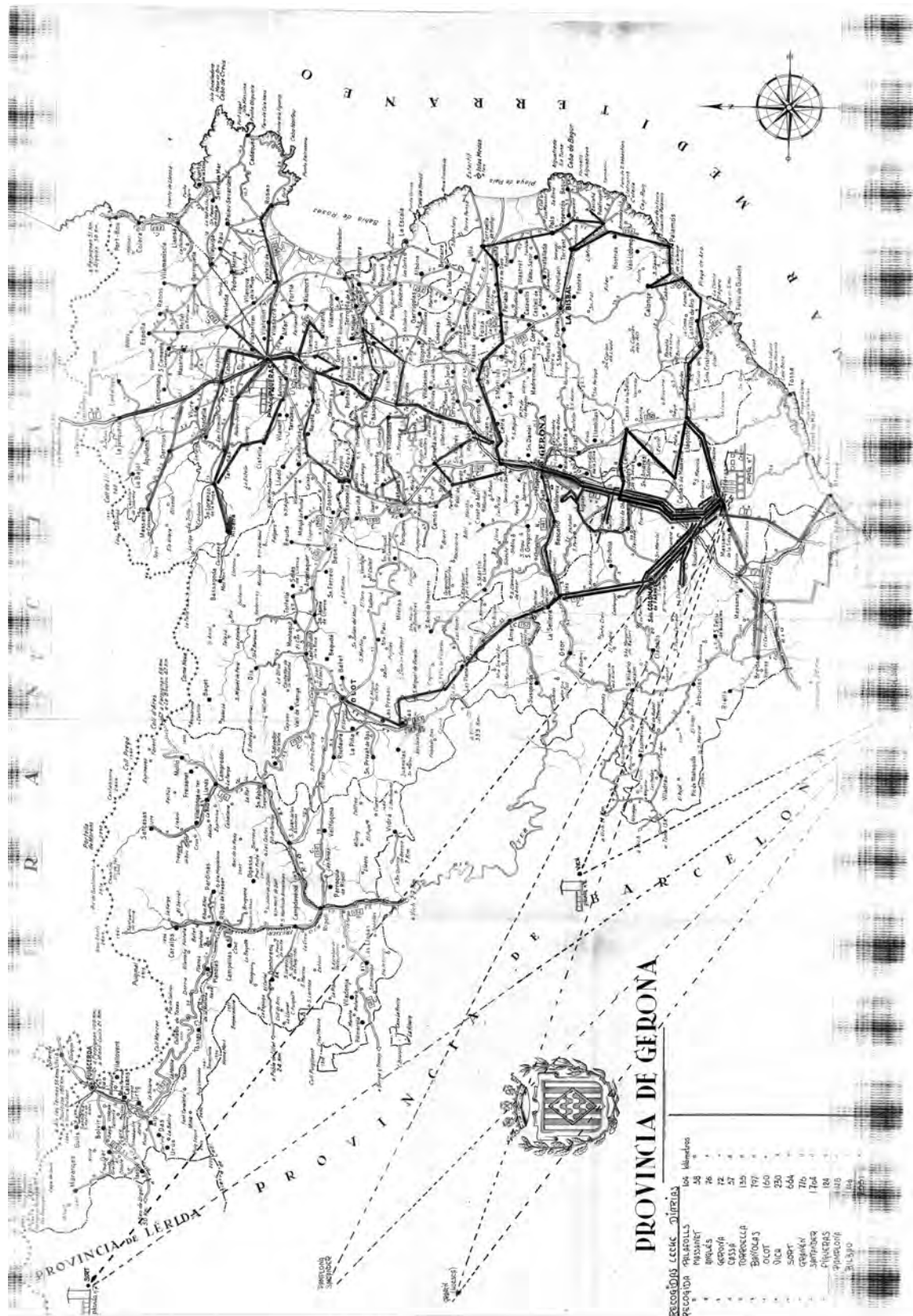
Esperant que siguin acollits amb el màxim interès per aquest Ajuntament que vos presidiu. Visqueu molts anys. Vidreres, 13 d'Abril de 1987. "

Document 59: Piràmides nº 1 i 2: Piràmides amb edat i nombre de treballadors a Vidreres i al Grup LESA a data de 31-12-1988.

Document 60: Mapa 24. Mapa de la província de Girona amb les rutes de recollida de llet existents als anys 70 i 80.

Mapa que es troba classificat a l'Arxiu Històric de Girona a: Govern Civil. 4.5.1. Expedients d'activitats classificades. Vidreres, Vilamalla, Vilamaniscle i Vilanant. 1962-1978. Sign. 1871.

Document 61: Quadre nº 30: Relació de persones de 20 anys o més que van adquirir la categoria de residents dins l'any referenciat i van treballar a La Lactaria.

Algun d'ells ja havia treballat a les instal·lacions de Sils. També són inclosos els transeünts que van adquirir residència a l'any indicat:

Any	Nom	Procedència	Professió	Tr. Lactaria Vidre/Sils
1949	Sebastià Caimel Ribas	Tordera	Llaurador	Si
1953	Pere Riera Deulofeu Joaquim Montràs Gener Francisco Belmonte García Manuel Gavilán Pérez	Sils Riudarenes Albacete H. Arjona (J.)	Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind.	Si Si/Si Si Si
1954	Manuel Fernández Gavilán Enric Valls Madrenys	H. Arjona (J.) Sils	Obr. Ind. Llaurador	Si Si
1955	Josep Mir Matas Francisco García Hernández Josep Vinyoles Verdalet Ramón Gorbs Masana Josep Roca Iglesias	Tordera H. Arjona (J.) Sils Alcañiz (Te.) Massanes	Obr. Ind.	Si Si/Si Si Si Si
1957	Manuel Muñoz Pérez Diego Gázquez Teruel	H. Arjona (J.) P. Lumbr. (Mur.)	Obr. Ind. Empleat	Si Si
1958	Luis Stoka Gracia	Barcelona	Empleat	Si
1960	Joan Frederic Bruget Miquel Argelés Carreres José Soler Ballesteros Enriqueta Gispert Tarrés Angel Belmonte Anglada José López Anglada Joan Aymerich Gruart Felipe Fernández Gavilán Esteban Fernández Gavilán Esteve Carreres Mas Agustín Ávalos Ordóñez Pedro Vacas Moreno Miquel Coma Corominola Bernardo Cachinero Capitán Heribert Anzano Llorca Enric Formiga Oliveres	Tordera Maçanet de la S. Valenzuela (Co.) Hostalric Alarcón (Gu.) Priego (Co.) Sils H. Arjona (J.) H. Arjona (J.) Sils Fuentetójar (Co.) Villanueva (Co.) Sta. Colama Far. Villanueva (Co.) Barcelona Sta. Coloma Far.	Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind.	Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si
1963	Juan Fernández Gavilán Manuel Cachinero Bueno Fernando Tena Morillo Francisco Garzón González Nicasio Pinero Mordillo Casimiro Prunell Mallorquí Luis Garrido Cazalla Joaquim Barnés Viader José García Hernández Antonio García Hernández Juan García Hernández Florentino Zoilo Sobrón Josep Aragay Riera	H. Arjona (J.) Villanueva (Co.) Badajoz Granadilla (Cc.) Granadilla (Cc.) Caldes de Mal. H. Arjona (J.) H. Arjona (J.) H. Arjona (J.) H. Arjona (J.) Burgos Sils	Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind.	Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si/Si

	Enric Barnada Lladó Pere Tapias Canaleta Miquel Cantó Mir Ramon Molas Carós	Sils Riudarenes Sils St. Hilari Sac.	Obr.Ind. Obr.ind. Obr. Ind. Obr. Ind.	Si Si Si/Si Si
1964	Antonio Ávila Pérez Juan Peinado Garrido Mateo Luque Gordillo Marcelo Puig Masó Francisco Hidalgo Villar Juan Bermúdez Moreno Francisco Barranco Fernández Francisco Torres González Juan Manuel García Galán Rafael Granados Sánchez Enric Rabert Llach Joaquim Gelma Gener Josep Gelma Gener	França Jamilena (J.) Valenzuela (Co.) Bescanó Puebla Rei. (Ba.) Illora (Gr.) H. Arjona (J.) H. Arjona (J.) Tabernas (Al.) Girona	Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind.	Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si
1965	Antonio Quesada Ruiz Manuel Sánchez Vera Angel Peinado Serrano Juan Serrano Cazalla Antonio Calero García José Gómez Josep Argelés Carreres Enrique Gual Aragay Justo Vadillo Jiménez J. Antonio Lending Martínez Angel Guerra Montero Andrés Hermoso Calahorro	Baza (Gr.) Carrile (Gr.) Jamilena (J.) Sils H. Arjona (J.) Badajoz Tordera Sils Esparragalejo (Ba.) Valdepeñas (J.) Maçanet Torredonjimeno (J.)	Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind.	Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si Si
1966	Antonio Galán Tirado José Ramírez González Francisco García Galán	Espinavesa Navas (Se.) H. Arjona (J.)	Obr. Ind. Obr. Ind. Obr. Ind.	Si Si Si

Quadre d'elaboració pròpia a partir de diferents fonts, dades de diferents sèries dels Padrons Municipals d'Habitants. El 09.02 de 1945 fins 1950. g. 644., el 09.02 Padró Municipal d'Habitants, 1950-1956 g. 643. p. 73, també el 09.02 Padró Municipal d'Habitants, junt amb Altes i Baixes del Padró 1954-1966 g. 645. p. 73 i la Série Padró Municipal d'Habitants. 09.02 de 1970. v.772. Contrastades amb les persones actives nouvingudes i que alhora apareixen i conflueixen en el Quadre d'Honor de l'empresa del 1968.

Document 62: Quadre nº 31: Batlles de Vidreres des de la fi de la Guerra Civil.

Batlle	Període	Règim
Francesc Bou i Guitart	1937-1939	II República
Ramon Ruhí Martinell	1939-1957	Dictadura
Ramon Gorbs i Massana	1957-1969	Dictadura
Joaquim Font i Gascons	1969-1970	Dictadura
Ramon Gorbs i Massana	1970-1971	Dictadura
Lluís Stoka Gràcia	1971-1979	Dictadura
Josep Sala i Puig	1979-1987	Democràcia
Salvador Salvadó i Dellunde	1987-1995	Democràcia

Josep Sala i Puig	1995-1999	Democràcia
Jaume Figueras i Miquel	1999-2003	Democràcia
Àngel Teixidor i Joher	2003-2005	Democràcia
Jordi Daranas i Pla	2005-2007	Democràcia
Ruth Rosique i Labarta	2007-2011	Democràcia
Jordi Camps i Vicente	2011-	Democràcia

Document 63: Relació de fets i infraestructures portades a terme a Vidreres durant l'alcaldia d'en Ramón Gorbs.

Dades extretes dels diferents Llibres d'Actes de l'Ajuntament de Vidreres.

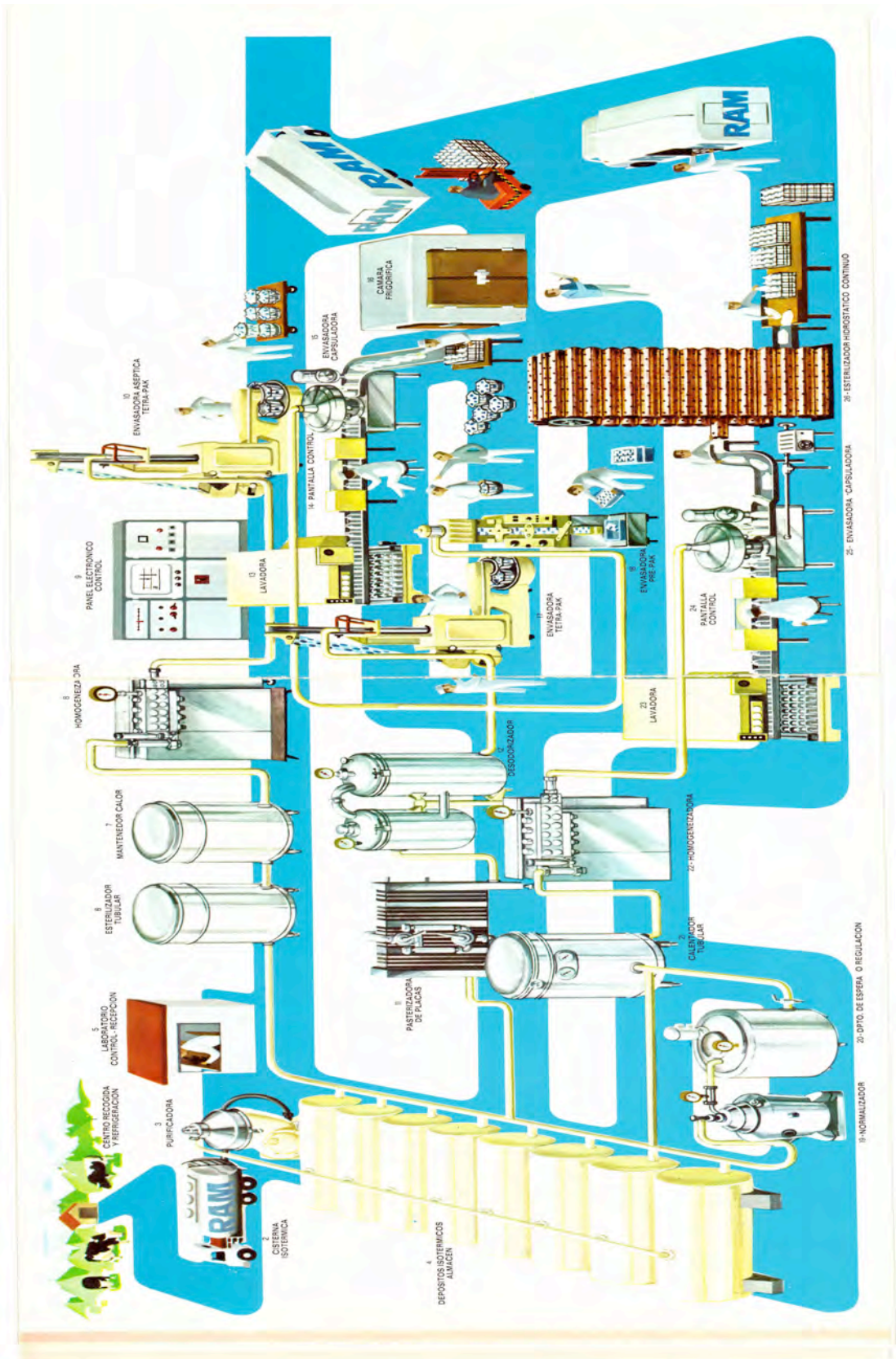
- Rentador públic i arrenjament del cementiri. (1957)
- Aprovisionament d'aigües a determinats carrers del poble (1958-1961).
- Inauguració del Camp d'esports. (1959).
- Construcció i inauguració de les escoles públiques nacionals. (1960)
- Pavimentació de carrers. (1961).
- Inauguració de la Biblioteca pública. (1961).
- Acord i construcció de la Casa Cuartel de la Guardia Civil. (1964).
- Acord i construcció del Barri de la Pau. Es va fer un grup de 60 vivendes, inaugurat al 1965.

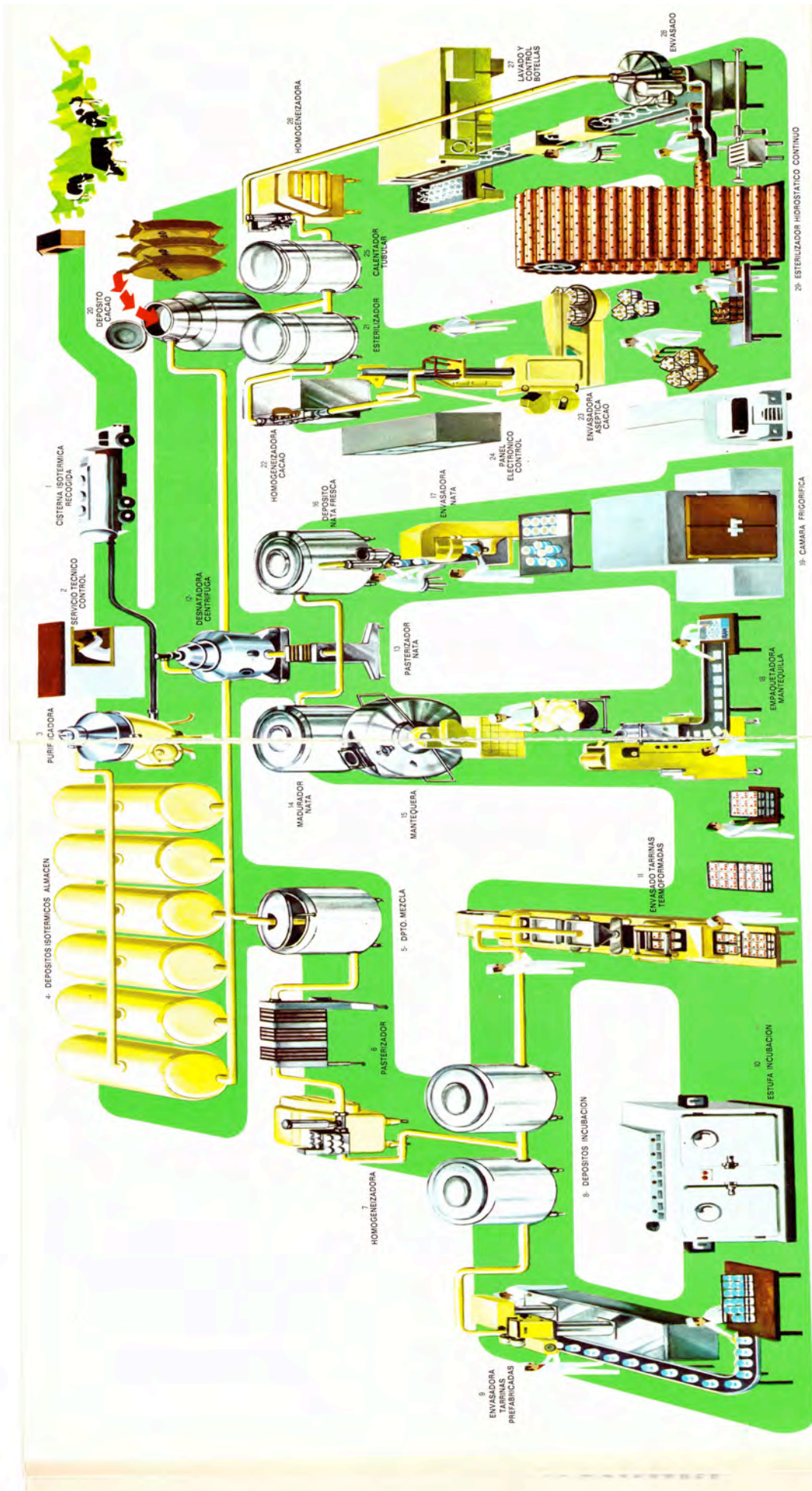
Document 64: Il·lustracions que formaven part d'un informe comunicatiu i propagandístic de l'empresa lletera en motiu del 30è. aniversari de La Lactaria Española, ja dins l'estructura empresarial pública. Es tracta de dos diagrames de fluxe il·lustrats, on s'especifica de forma clara i senzilla el recorregut que fa la llet un cop arriba a l'indústria. Així mateix, en aquest camí es veuen especificats els diferents processos i tractaments que pot rebre la llet, ja sigui per ser com a producte final llet en estat líquid o qualsevol derivat.

El primer diagrama ens mostra diferents tractaments que es pot fer a la llet amb l'objectiu d'aconseguir un producte final amb el mateix estat que l'originari, o sigui líquid. Segons el diagrama s'obté llet esterilitzada en botelles de vidre i pasteuritzada o fresca en envasos plàstics, com podien ser les bosses, com també envasada amb ampolles de vidre o plàstic.

El segon diagrama, en canvi, ens mostra l'elaboració dels diferents derivats amb els corresponents tractaments per obtenir-los. Així per exemple queda il·lustrada l'obtenció de la nata, com també l'elaboració de la mantega, producte aquest últim molt relacionat amb el primer, ja que per obtenir mantega és necessari treballar i conèixer amb anterioritat la nata. Igual podia succeir amb l'obtenció de gelats, molt proper al treball de la nata. També hi ha el fluxe que segueixen l'elaboració dels iogurts o similars, així com també es representa l'obtenció d'un últim derivat com és el de la llet amb cacao, o similars.

En aquest diagrama no apareixen tots els derivats làctics existents, així per exemple, no es representa l'elaboració del formatge. Possiblement no es representava per una raó lògica, l'empresa no produïa formatges. Tot i que va comercialitzar aquest producte, a l'informe no apareixia cap referència sobre la seva fabricació o facturació. En aquest document s'especificava la localització de cada centre industrial i tots els productes que elaboraven i envasaven, on el formatge no era present. Si apareixien altres tipus de productes que no eren làctics, com podien ser per exemple les orxates o sucs i altres productes líquids similars.

29- ESTERILIZADOR HIDROSTATICO CONTINUO

19- CAMARA FRIGORIFICA

ANNEXES IL·LUSTRATS I FOTOGRÀFICS.

1

2

1-2. La Sall de Puigcerdà.

3

4

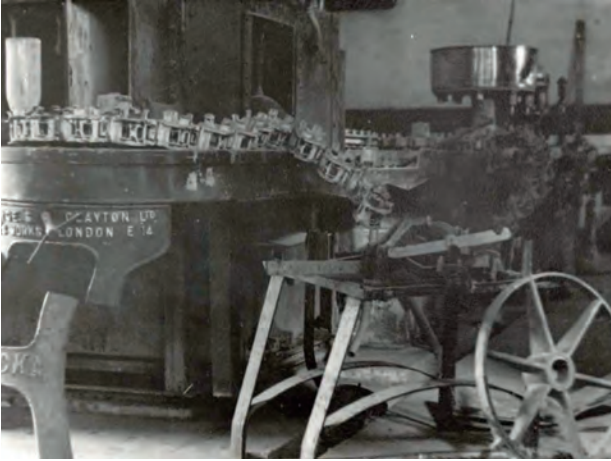
3-4. Iogurts Mabi de la Bisbal d'Empordà.

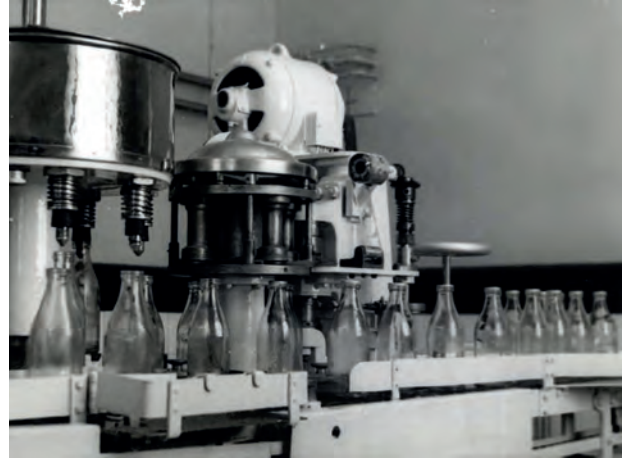
5. Antiga ILDASA i M.G. de Castelló d'Empúries.

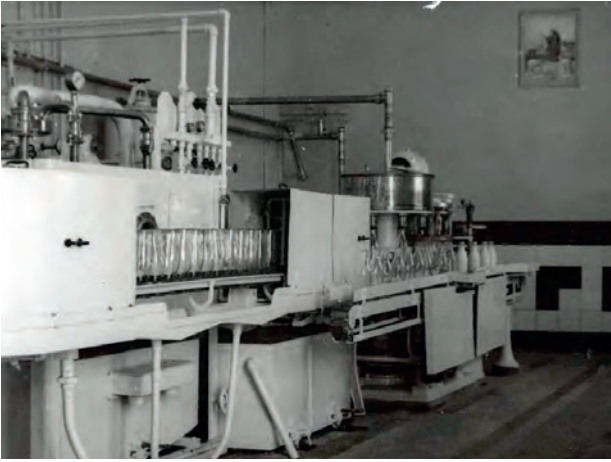
1. Primer emplaçament de la Central Lletera Municipal de Girona. Avinguda Ramon Folch. Girona.

2

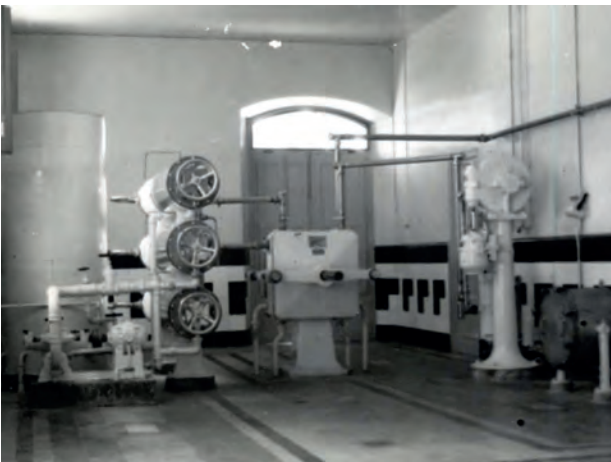
3

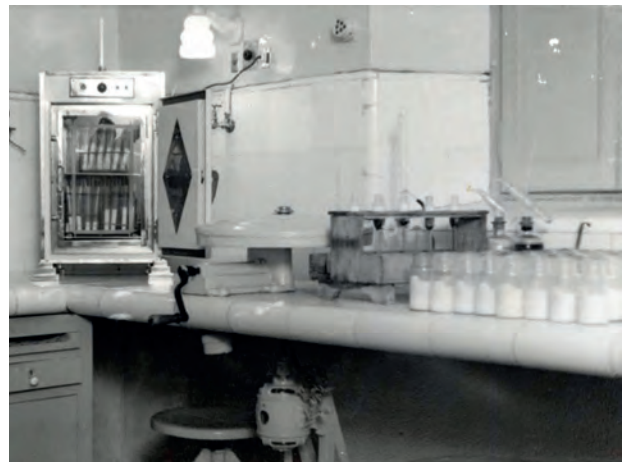
4

5

6

7

2-7. Equipaments de la Central Lletera en el primer emplaçament.

8

9

8-9. Obres del nou emplaçament de la Central Lletera. Polígon carretera de Santa Coloma de Farners.

10. Bosses de llet fresca de Làctics Clarió.

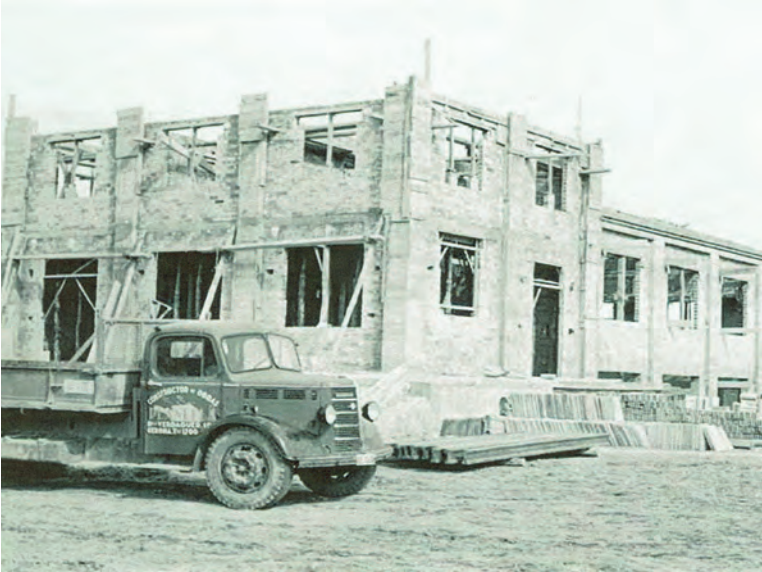
11. Façana de làctics Clarió, antiga Central Lletera.

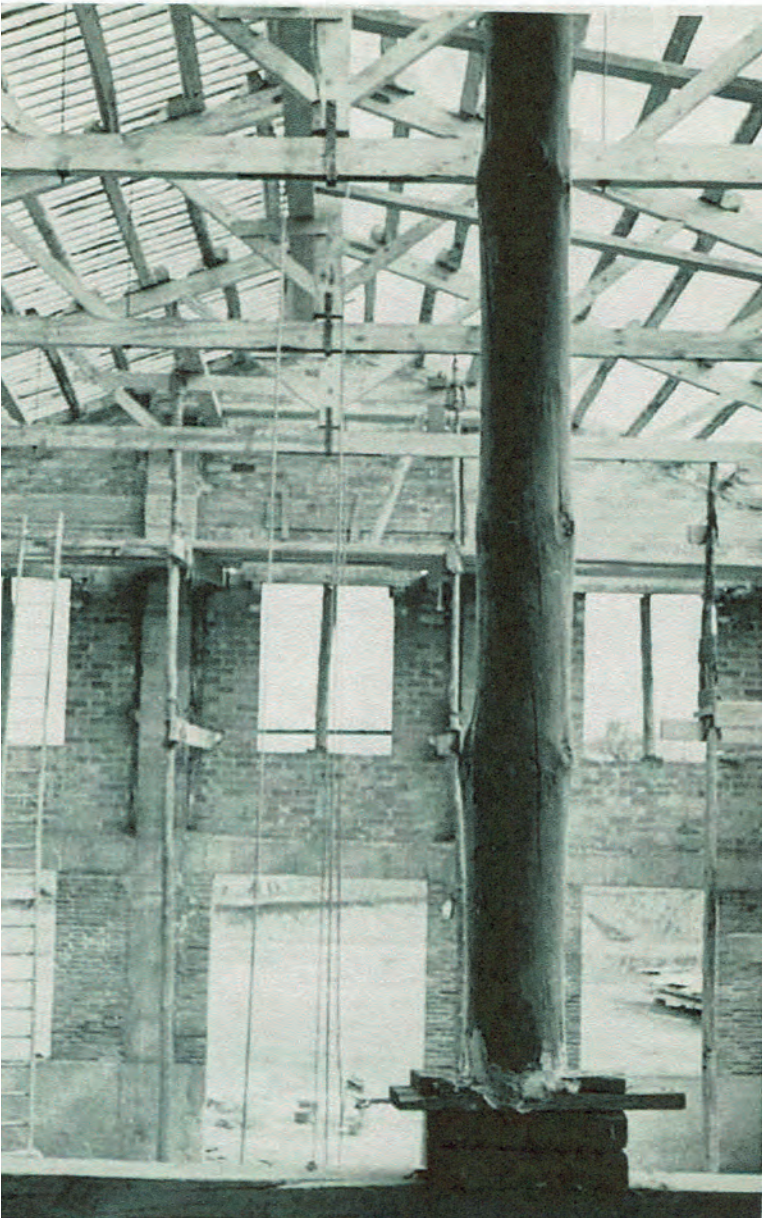
1.Emplaçament de la fàbrica lletera a Sils."Comp. Moragas-Madí S. en C." a Sils.

2.Cisterna davant de la façana de les instal·lacions de "Comp. Moragas-Madí S. en C." a Sils.

3

4

5

6

7

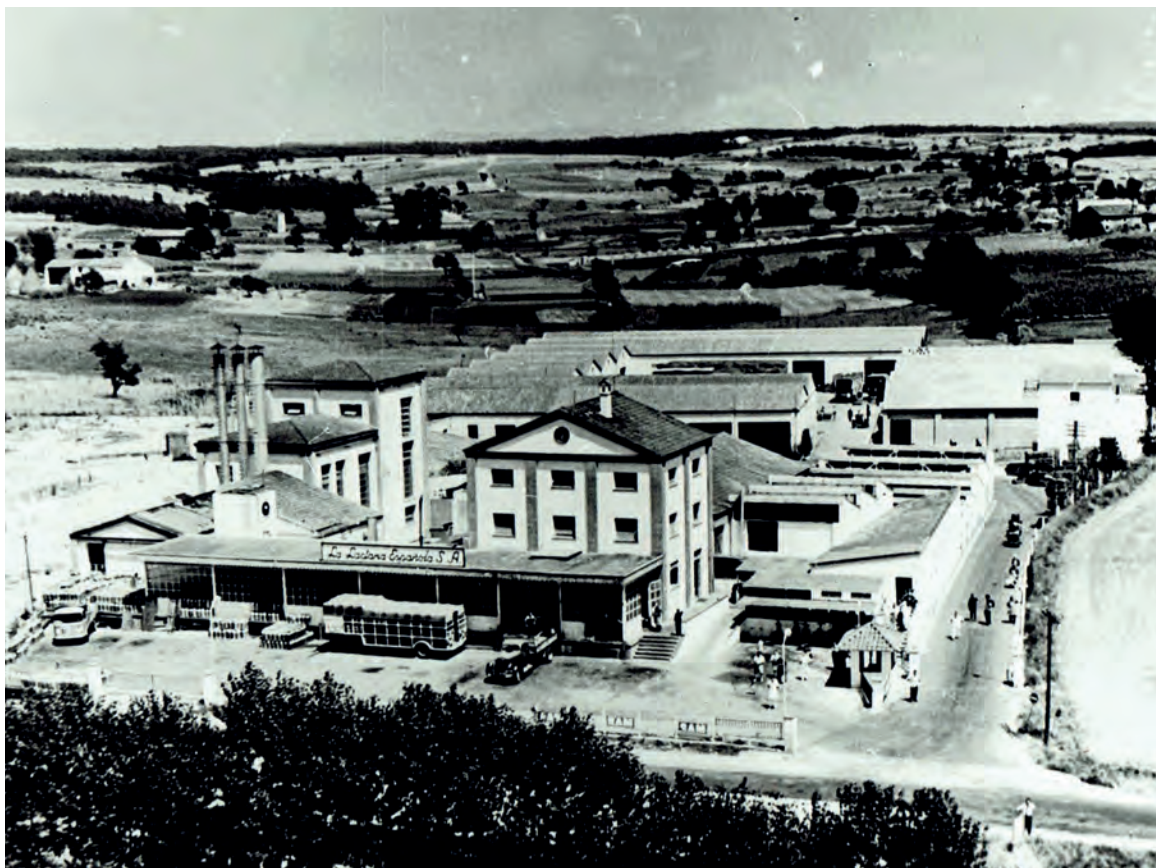
3-7. Construcció de la nova fàbrica a Vidreres.

8. Finalització de les obres i inici de l'activitat fabril. Anys 50.

9. Vista panoràmica de la Lactaria amb Vidreres al fons.

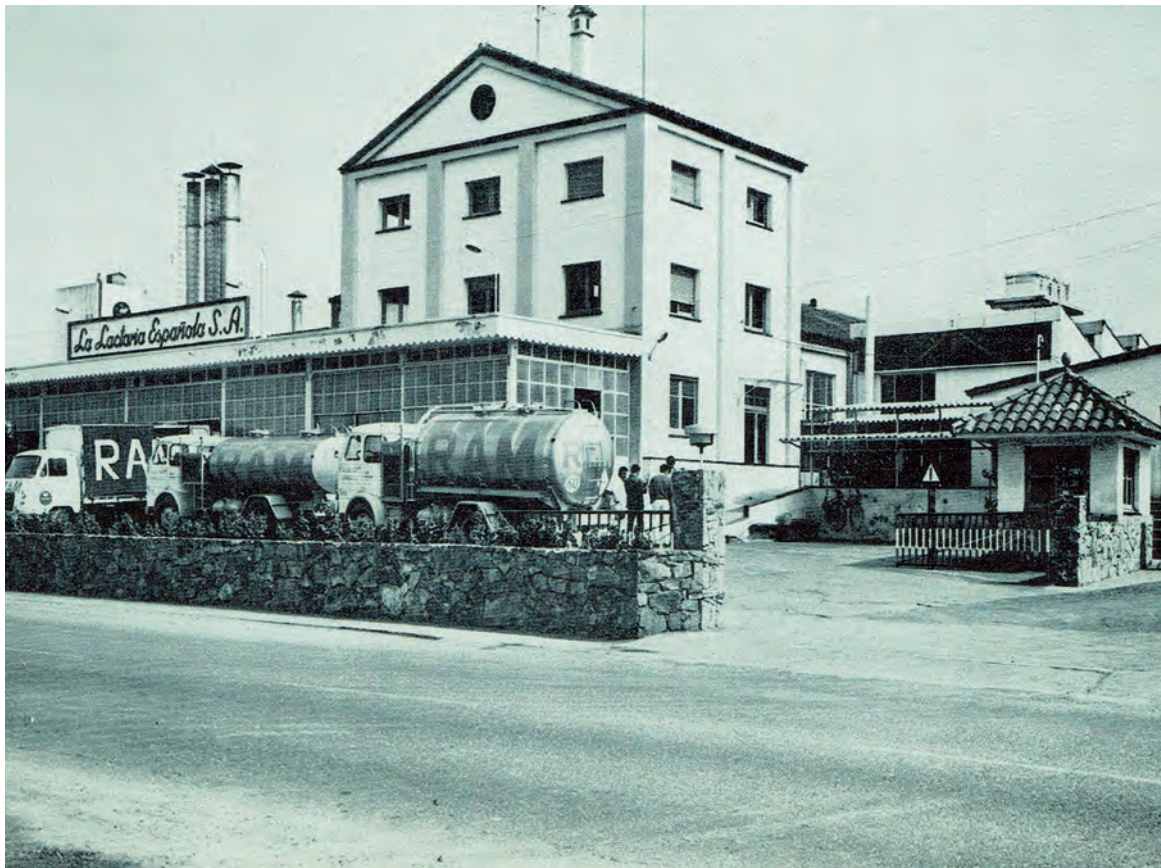

10

11

10-11. Vista establiment després de la primera gran remodelació. Anys 60.

12. Establiment anys 70 i 80.

13. Fàbrica anys 90.

14. Obres d'ampliació iniciades a l'any 2000.

15. Vista actual de la fàbrica.

1

2

3

4

5

1-5.Activitat anys 50 i 60.

6

7

6-8.Activitat anys 80 i 90.

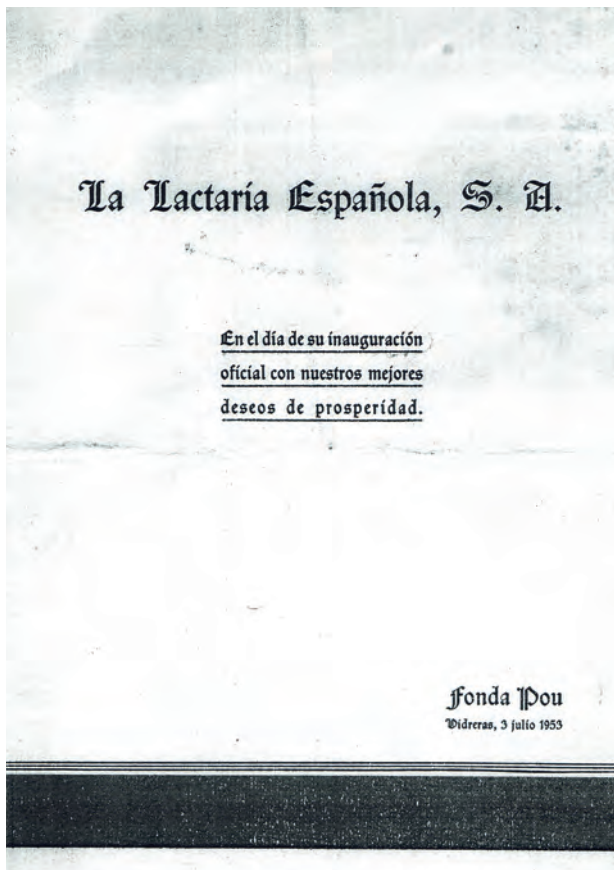
8

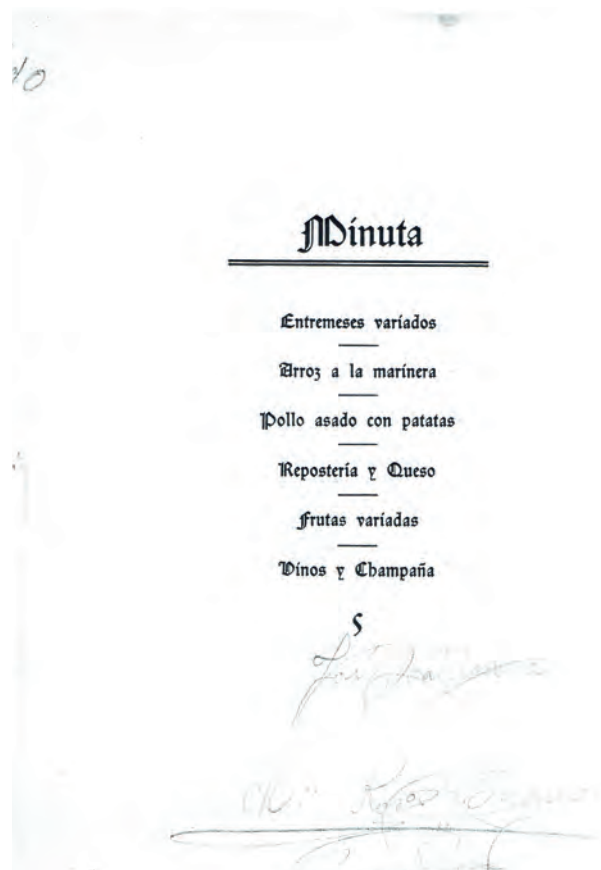
9.Instal.lacions 2010.

1.Inauguració a l'any 1953.

2

3

2-3.Minuta del dinar d'inauguració. Celebrat a Can Pou.

4

5

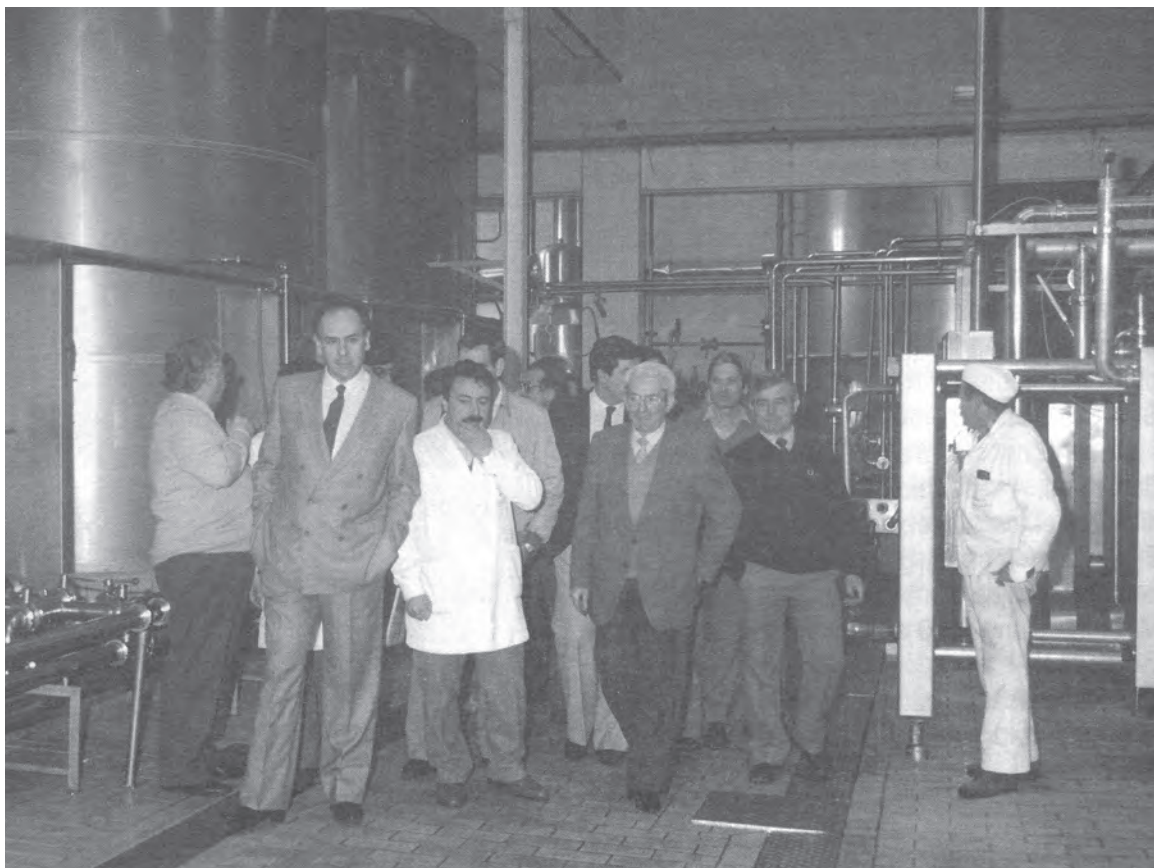
4-5. Visita del Governador Civil.

6

7

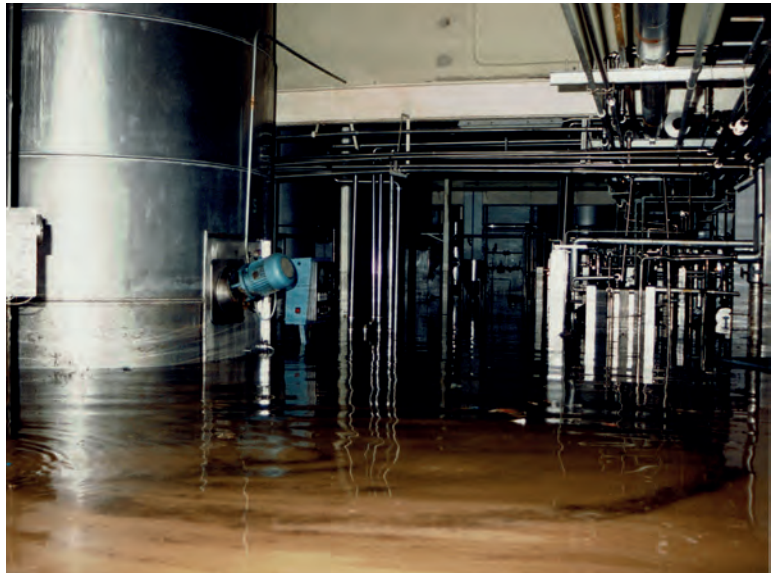
8. Visita del secretari de CCOO. Marcelino Camacho al 1985.

9. Entrega d'obsequis als treballadors amb 25 anys de servei a l'empresa.

10

11

10-12. Inundacions any 1987.

12

13. Visita i inauguració del president de la Generalitat, Jordi Pujol, de la nova fàbrica. Any 2002.

14. Visita i inauguració del president Artur Mas del nou magatzem. Any 2012.

1. Equip de futbol de la RAM de Vidreres. Anys 60.

Dalt (d'esquerra a dreta): Miquel Cantó, Josep Batllósera, Esteve Aymerich, Josep Solé, Josep Maria Sanz, Àngel Falgueras. Baix (d'esquerra a dreta): Joaquim Caballé, Joaquim Batllósera, Ramón Dalmau, Josep Franco, Adrià Tarrés.

2

3

2-3. Patrocini de cursa de cotxes “vetustos”.

4

6

5

7

4-7. Patrocinis d'equipaments de ciclisme.

8. Patrocini equip de basquet del Joventut de Badalona.

LECHE RAM

PASTERIZADA ESTERILIZADA

La Lactaria Española, S.A. - Productos Lácteos RAM -
¡Siempre presentes en el diario suministro de productos lácteos de la ciudad!

9

a la sombra de la tradición ampurdanesa ha nacido la nueva planta
La Lactaria Española, S.A.

que ofrece al público la nueva
LECHE RAM
PASTERIZADA

Leche RAM pasteurizada debe conservarse en frío.

10

Ram...Ram...Rampatapan!

...Hoy mejor!

Nuevo envase
CACAO RAM

CACAO RAM

que no es un cacao cualquiera!

¡Hoy mejor... siempre superior!

ellos saben lo que quieren

RAM

nota bebida
yogur
CACAO RAM

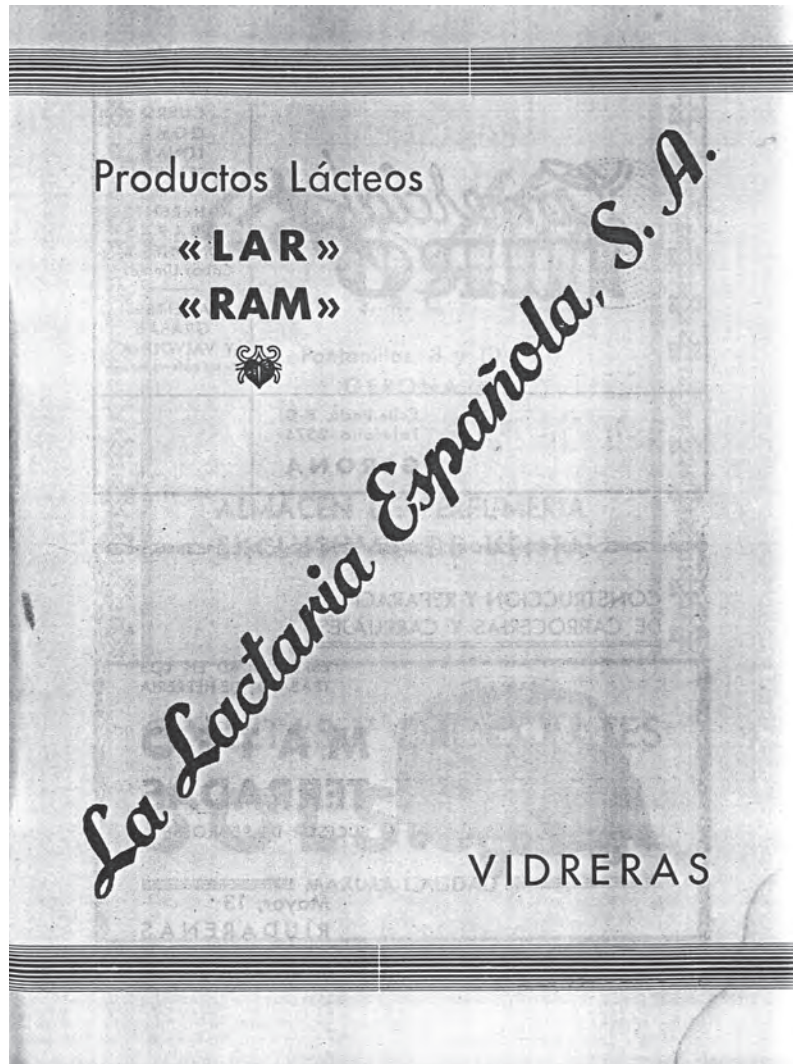
en todas las ocasiones
cuenta siempre con
RAM

EN ENVASE DE UN SOLO USO

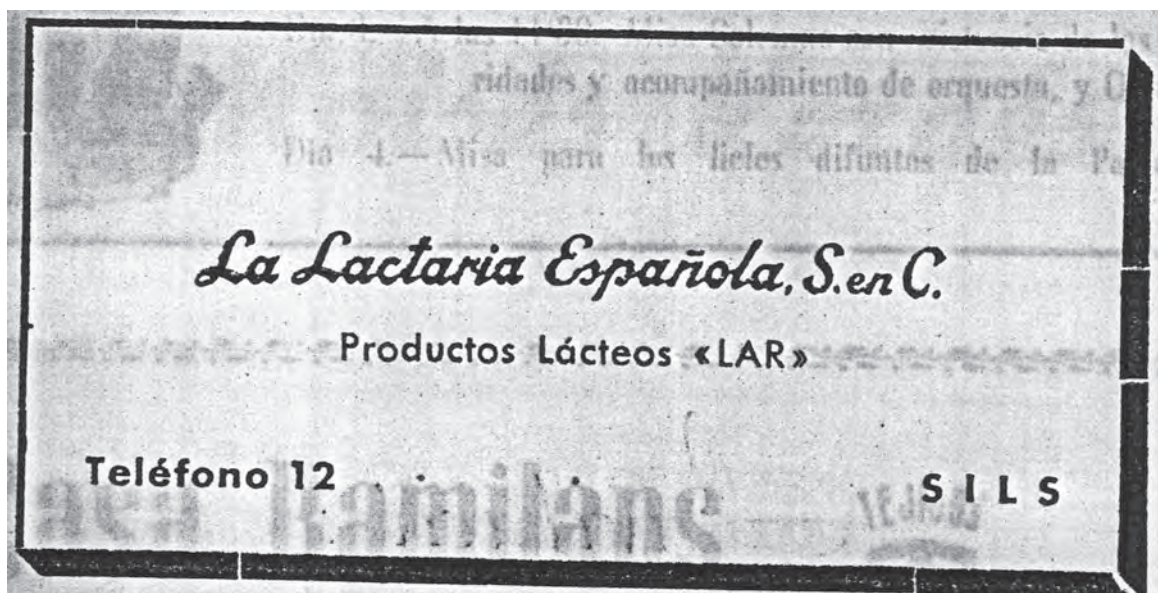
RAM
merece su confianza

La Lactaria Española, S.A. - Puntos de venta: Barcelona, Vall Segura (Barcelona) - Vilanova, Figueras (Girona) - Sant Llorenç - Guillot (Tortosa)

11

12

13

LA LACTARIA ESPAÑOLA. S.A. -ALTRES PLANTES DEL GRUP-

1. Barcelona.

2. Figueres.

3. Sabadell.

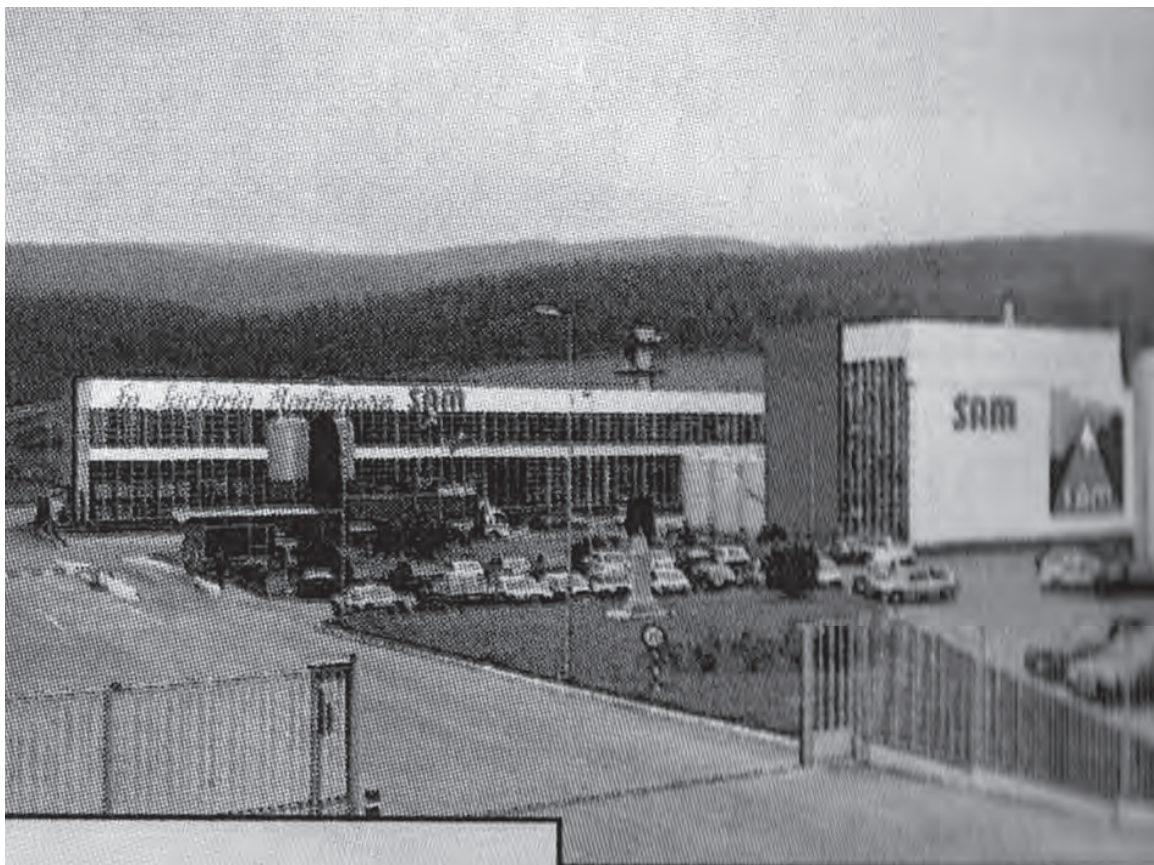
4. Grañén, Osca.

5. Alcalá de Guadaira, Sevilla.

6. Lugo.

7. Renedo de Piélagos, Santander.

8. Madrid.

9. Bilbao.

10. Logronyo.

ORÍGEN O PROCEDÈNCIA DELS ANNEXES IL·LUTRATS I FOTOGRAFIES.

ESTABLIMENTS INDUSTRIALS DE GIRONA

- 1-2** Adam Auger, S. (2015). *L'Abans de Puigcerdà. Recull fotogràfic 1897-1977.*
- 3-4** Masana, R. M^a. (2003). “La fàbrica de iogurts “MABI” de la Bisbal (1940-1950 aprox.)” *EL DRAC. Revista d'informació bisbalenca.* N°. 48.
- 5** Via Làctea. (2005). Revista editada por Danone S.A. Mayo 2005 n° 18. Barcelona.

CENTRAL LLETERA DE GIRONA

- 1-10** Arxiu Municipal de Girona. Fons Ajuntament de Girona.
- 11** Prens. Diari de Girona.

LA LACTARIA ESPAÑOLA S.A. -CRONOLOGIA-

- 1-2** Arxiu Municipal de Sils. Arxiu d'imatges de l'Ajuntament de Sils.
- 3-8** Vidreres Llet S.L.
- 9-11** Biblioteca Municipal Joan Rigau de Vidreres.
- 12-15** Vidreres Llet S.L.

LA LACTARIA ESPAÑOLA S.A. -ACTIVITAT FABRIL-

- 1** Revista Rec Clar de Vidreres.
- 2-9** Vidreres Llet S.L.

LA LACTARIA ESPAÑOLA S.A. -ACTES SOCIALS I FETS DESTACATS-

- 1** Vidreres Llet S.L.
- 2-3** Miquel Cantó Mir.
- 4-14** Vidreres Llet S.L.

LA LACTARIA ESPAÑOLA S.A. -PATROCINIS I PUBLICITAT-

- 1-6** Vidreres Llet S.L.
- 7** Toni García.

- 8** Vidreres Llet S.L.
- 9-11** Arxiu Municipal de Girona. Prens digitalitzada.
- 12-13** Biblioteca Municipal Joan Rigau de Vidreres. Programes de Festa Major.

LA LACTARIA ESPAÑOLA S.A. -ALTRES PLANTES DEL GRUP-

- 1-5** Boletín RAM. (1979) La Lactaria Española S.A.
- 6-7** Autors Varis. (1998). *Historia de la industria láctea española (I)*. Ediciones Ayala. Madrid.
- 8-10** Aragay, R. (1974). “Fundación y expansión de la Lactaria Española S.A. Proceso y tratamiento de la leche.” Treball d’estudis. Vidreres.

ARXIUS I BIBLIOTEQUES.

Arxiu Comarcal de la Cerdanya.

Arxiu Comarcal de la Garrotxa.

Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà.

Arxiu Comarcal de la Noguera.

Arxiu Comarcal del Baix Empordà.

Arxiu Comarcal de La Selva.

Arxiu Històric de Girona.

Arxiu Municipal d'Aiguaviva.

Arxiu Municipal de Cassà de la Selva.

Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries.

Arxiu Municipal de Figueres.

Arxiu Municipal de Girona.

Arxiu Municipal de Sant Celoni.

Arxiu Municipal de Sils.

Arxiu Municipal de Vidreres.

Arxiu Municipal de Vilobí d'Onyar.

Arxiu Municipal d'Olot.

Biblioteca Carles Rahola de Girona.

Biblioteca Casa de Cultura de Girona.

Biblioteca Comarcal de Blanes.

Biblioteca de la Universitat de Girona. Barri Vell i Montilivi.

Biblioteca Joan Rigau i Sala de Vidreres.

DOCUMENTACIÓ I BIBLIOGRAFIA.

ABRIL LÓPEZ, JOSEP M. (1998). *Teixidores i tapers. Industrialització a Sant Celoni 1860-1936*. Publicacions de la Rectoria Vella. Ajuntament de Sant Celoni.

AGENJO CECILIA, C. (1948). “Valoración y coste de la leche.” *Revista del Instituto Agrícola de San Isidro*. Enero 1948, pp. 6-10.

ADAM AUGER, S. (2015). *L'Abans de Puigcerdà. Recull gràfic 1897-1977*. Ajuntament de Puigcerdà. Cerdanya.

AJUNTAMENT DE VIDRERES. PROGRAMES DE FESTA MAJOR.

ALBAREDA, J. i FERRER, J. (1995). “Sant Joan de les Abadesses.” *Quaderns de la Revista de Girona*. Nº 57. Monografies Locals. Girona.

ALBAREDA, J., FIGUEROLA, J., MOLIST, M., OLLICH, I. (1984). *Història d'Osona*. Eumo Editorial. Vic.

ALDOMÀ i BUIXADÉ, I. (2003). “Evolució del model econòmic de la muntanya”. *Espais monogràfic*. Seu d'Urgell.

ANGUITA ALEGRET, G. *Detección de leche de vaca en mezclas lácteas y quesos madurados de oveja y cabra, utilizando anticuerpos monoclonales, policlonales y técnicas inmunoenzimáticas (ELISA)*. Departamento de Nutrición y Bromatología III Higiene y Tecnología de los Alimentos. Universidad Complutense de Madrid. Facultad de Veterinaria.

ARAGAY, R. (1974). “Fundación y expansión de la Lactaria Española S.A. Proceso y tratamiento de la leche.” *Treball d'estudis*. Vidreres.

ARENY, R. (1924). “La indústria lletera a Dinamarca.” *Revista Agricultura. Revista Agrícola Catalana*. Pp. 310-312.

ASOCIACIÓN GENERAL DE GANADEROS. (1929). “Por nuestras industrias lácticas.” *Revista La Industria Pecuaria*. Nº 993. 20 de agosto. Madrid.

AUTORS VARIS. (1966). “Agitado momento lechero.” *Revista Española de Lechería*. Nº 60. Madrid.

AUTORS VARIS. (1976). *Crisis agrarias y luchas campesinas. 1970-1976*. Editorial Ayuso. Madrid.

- AUTORS VARIS. (1979). "Jornades Agràries de les comarques de ponent". Lleida.
- AUTORS VARIS. (1980). "El sector lacteo español". *Comité Nacional Lechero*. Madrid.
- AUTORS VARIS. (1983). "XXVIII Asamblea intercomarcal d'estudiosos". *Quaderns de la Selva n° 1. Centre d'Estudis Comarcals. La Selva*. Santa Coloma de Farners.
- AUTORS VARIS. (1998). *Historia de la industria láctea española (I)*. Ediciones Ayala. Madrid.
- AUTORS VARIS. (2005). *Nestlé en España. 1905-2005. Reflexiones sobre su contribución al desarrollo económico y social*. Nestlé España S. A. Esplugues de Llobregat.
- AUTORS VARIS. (2008). *Comarques*. www.grec.cat/cgibin/ggcc01cl.pgm.
- AUTORS VARIS. (2009). "Dossier Llet i Formatge." *Revista Cadí-Pedraforca*. Nº. 7. Cassà de la Selva.
- BALCELLS, A. (1968). *El problema agrari a Catalunya: 1890-1936. La qüestió Rabassaire*. Nova Terra. Barcelona.
- BANC INDUSTRIAL DE CATALUNYA. (1979). "La industria de la alimentación." *Revista Económica*. Nº 16. Barcelona.
- BARCIELA LÓPEZ, C., LÓPEZ ORTIZ, Mª INMACULADA i MELGAREJO MORENO, J. (2004). "La intervención del estado en la industria alimentaria durante el franquismo (1939-1975)." *Revista Historia Industrial*. Nº 25.
- BENELBAS, L. (1981). *Economía Agrària de Catalunya*. Ketres Editora. Barcelona.
- BOLETÍN RAM. (1979). La Lactaria Española S.A.
- BONMATÍ, M. (1968). "La Gerona del futuro." *Revista Presencia*. Marzo 1968. Girona.
- BONMATÍ, M. (1975). "El 6 d'Octubre del 1934 a Girona." *Revista Presencia*. Febrer 1975. Girona.
- BUXEDA, G. (2008). *L'Abans de Santa Coloma de Farners. Recull gràfic 1879-1965*. Col.lecció Selva. Efadós i Ajuntament de Santa Coloma de Farners.
- CAMARA OFICIAL DE COMERCIO E INDUSTRIA DE GERONA. (1929). "El comercio, la industria y la agricultura de la provincia de Gerona en el año 1928" Girona.
- CAMBRA AGRÀRIA PROVINCIAL DE GIRONA. (1981). "Informació i evolució estadística 1971-1974-1978 de la superfície agrícola, la ramaderia i la maquinària de les comarques gironines." Girona.

CABO ALONSO, A. (1960). *La ganadería española. Evolución y tendencias actuales*. Instituto Juan Sebastián Elcano. Madrid.

CALCEDO ORDÓÑEZ, V. (1997). “Crisis, evolución y cambio en la ganadería de vacuno de leche de la España húmeda (1950 al 2000).” Dins *La vocación ganadera del norte de España. Del modelo tradicional a los desafíos del mercado mundial*. Rafael Domínguez Martín (Ed.). Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Madrid.

CANUT, E., NAVARRO, F. (1980). *Els formatges a Catalunya*. El Pedrís 6. Altafulla. Barcelona.

CARBÓ I LLADÓ, M. (2004). *L'Abans Santa Perpetua de la Mogoda. Recull Gràfic 1898-1965*. Efadós i Ajuntament de Santa Perpètua de la Mogoda.

CARRERA, J. (1975). “La llet de Pallars, de la Ram a la Seu.” (12.4.1975 *Revista Presència*, núm. 365, pàg. 9.)

CARRERAS, A., TAFUNELL, X. i TORRES, E. (1998). “La historia empresarial y la gran empresa en España. El paradigma chandeliano a contraste”, dins *La historia económica en España y Francia*, coordinada per Carlos Barciela López. (2006). *Revista de Historia Industrial*.

CLARA, J. (1987) “El personal polític de l’Ajuntament de Girona (1917-1987).” *Cercle d’Estudis Històrics i Socials*. Girona.

COMÍN, F. i MARTÍN ACEÑA, P. (Eds.) (1991). *Historia de la empresa pública en España*. Madrid. Espasa Calpe. Consultada a través de l’enllaç següent: <http://cursos.itam.mx/sastre/empresas/coimbra.pdf>

COMPTE, ALBERT. (1922). “La industria de la llet en crisi.” *Agricultura. Revista Agrícola Catalana*. Any VI Núm. 8, pp. 210-211.

COMPTE FREIXANET, A. (1976). *Geografia urbana de Castelló d’Empúries*. Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos. Figueres.

CONGOST COLOMER, R. (2000). “Sagrada propiedad imperfecta. Otra visión de la revolución liberal española”. *Historia Agraria*. Nº 20, pp.61-91.

COOPERATIVA ESCOLAR “VILAMONTSENY” (1933). “Visita a la fàbrica d’indústries de la llet “SILA”. Sant Celoni.

COSTA, L. (director), MAROTO, J. (coordinador) i d’altres autors. (1991-2000). *Història de Girona*. Col.lecció Joan Puigvert. CCG Edicions. Girona.

DALMAU I ROBRES, C. (2013). “*Camins de llet i neu. Transport de la llet a l’Alt Urgell, la Cerdanya i Andorra de l’any 1930 al 1980.*” A4 Edicions. Andorra.

DE SOROA i PINEDA, J.M^a. (1974). *Industrias lácteas*. Editorial Aedos. Barcelona.

DEL RIO, A. i MATALLANA, S. (1966). “Producción e industrialización de la leche en España.” *Revista Española de Lechería*. Nº 61. Madrid.

DEL RIO, A. i OLALQUIAGA, R. (1951). “Problemas y posibilidades de la industria lechera española.” *Revista Española de Lechería*. Nº 1. Madrid.

DIPUTACIÓ DE GIRONA. (1983). “Mapa ramader de les Comarques Gironines”. *Servei d’Estudis i Documentació*. Girona.

DIPUTACIÓN DE GERONA. (1972). “La coyuntura económica de la provincia de Gerona 1971”. Caja de Ahorros Provincial de Gerona. Girona.

DOASO, M. (1928). “El fomento de las industrias lácteas.” *Revista La Industria Pecuaria*. Nº 939. Madrid.

DOMÍNGUEZ MARTÍN, R. (2001). “Las transformaciones del sector ganadero de España (1940-1985).” *Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*. Ager nº 1.

ECHEVERRÍA CAMPS, M^a. TERESA. (1975). “Evolución industrial de las comarcas gerundenses en los últimos cien años (1874-1974).” Girona.

EL INFORMATIVO. NOTICIAS Y COMENTARIOS DE LA LACTARIA ESPAÑOLA. (1983). Nº. 0. Barcelona.

ELIAS, J. i VERGÉS, J. (1983). *El sector de producció de llet a Catalunya davant de la integració a la Comunitat Econòmica Europea*. Obra Agrícola de la Caixa de Pensions.

ESTADÍSTIQUES RAMADERES DE GIRONA, CATALUNYA I ESPANYA. (1981, 1983, 1986, 1988, 1995, 1996, 1997, 1998 i 1999) DARP i MAPA.

FABRE, J. (1984). “El formatge autòcton ressuscita a les comarques gironines.” *Revista Presència*. Nº. 632, pp, 11-15. Girona.

FABRE, J. (1985). “50 anys de la central lletera municipal de Girona.” *Revista Presència*. Nº.675, pp. 32-33. Girona.

FERNÁNDEZ MANTILLA, M. (1933). “La crisis de la industria lechera y el comercio de quesos y mantecas.” *Revista La Industria Pecuaria*. Nº 1122. Madrid.

FORMIGA BOSCH, J. (2011). *Història de Vidreres*. Ajuntament de Vidreres.

FORMIGA BOSCH, J. (2012). “Vidreres.” *Quaderns de la Revista de Girona*. Nº. 162. Monografies Locals. Girona.

GALCERAN VIGUÉ, S. (1978). *La indústria i el comerç a Cerdanya*. Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona.

GALINDO GARCÍA, F. (1959). “Zonas económicas de la producción lechera en la España Peninsular.” *Revista Avigan*. València.

GARCÍA MORENO, A. (2006). “Treball de recerca: Història de la indústria làctia, un exemple a Sils i Vidreres”. Treball dirigit per la Dra. Rosa Congost i Colomer. Universitat de Girona. Girona.

GARCÍA PASCUAL, F. (1998). *La ganadería en Cataluña. Desarrollo y estructuras del complejo ganadero-industrial*. Editorial Milenio. Lleida.

GARCÍA SANZ, A. (1978). “La agonía de la Mesta y el hundimiento de las exportaciones laneras: un capítulo de la crisis económica del Antiguo Régimen en España”. *Revista Agricultura y Sociedad*, nº 6

GARRABOU, R. (1988). *La crisis agraria de fines del siglo XIX*. Editorial Crítica.

GARRABOU, R., PLANAS, E. i SAGUER, E. (2001). “Aparcería y gestión de la gran propiedad rural en la Cataluña contemporánea.” 2/2001-UHE/UAB-15.03.01 dins la xarxa a: <https://www.researchgate.net> > publication

GARRIGA I LLORENTE, R. M^a. “La Manteguera de Llivia. Cinquanta anys de servei.” 14è. *Quadern d'Informació Municipal Vila de Llivia*. Desembre de 2000.

GENERALITAT DE CATALUNYA. (1992). “Cens agrari 1989. Vol. 2 Aprofitament de la terra i ramaderia.” *Institut d'Estadística de Catalunya*. Barcelona.

GENERALITAT DE CATALUNYA. (2001). “El Sector Agrari a Catalunya. Evolució, anàlisi i estadístiques (1986-2000).” *Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca*. Barcelona.

GENERALITAT DE CATALUNYA. (2001). “Llibre blanc del sector agrari. Un debat al territori.” *Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca*. Barcelona.

GENERALITAT DE CATALUNYA. (2004). “La Indústria i el Consum Agroalimentaris a Catalunya 1998-2003.” *Departament d'Agricultura Ramaderia i Pesca*. Barcelona.

GENERALITAT DE CATALUNYA. (2007). “Informe sobre el sector lleter a Catalunya. Exercici 2006.” *Observatori de la llet de Catalunya. – DARP*. Vic.

GENERALITAT DE CATALUNYA. (2008). “Els formatges de Catalunya” *Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural*. Barcelona.

GIMENO, M. i SIBÍS, LI.(2006) *Un Segle i Mig de Botigues i Indústries de Sort*. Ajuntament de Sort. Sort. Lleida.

GRUP VITRARIS. (2015). *Vidreres, una mirada enrere. Recull gràfic 1880-1980*. Ajuntament de Vidreres. Vidreres. Girona.

HERNÁNDEZ ADELL, I. (2007). “La leche en la alimentación española, 1900-1935. Los casos de Barcelona y Madrid en el marco del desarrollo urbano e industrial

español.” *Seminari de l’Unitat d’Història Econòmica*. Universitat Autònoma de Barcelona.

HERNÁNDEZ ADELL, I. (2012). “La difusión de un nuevo alimento: producción y consumo de leche en España, 1865-1936.” Tesis Doctoral dirigida pel Dr. Josep Pujol Andreu. Departament d’Economia i d’Història Econòmica. Facultat d’Economia i Empresa. Universidad Autónoma de Barcelona. Barcelona.

HERNÁNDEZ ADELL, I. i PUJOL ANDREU, J. (2011). “Urbanización y consumo de leche en las ciudades europeas en el primer tercio del siglo XX” *X Congreso Internacional de la AEHE*. Universidad Pablo de Olavide. Carmona. Sevilla.

HERNÁNDEZ ADELL, I., PUJOL ANDREU, J. i VIADER, J. (2011). “Urbanización y nutrición: los casos de Barcelona y Madrid en la difusión del consumo de leche en España, 1900-1935”. www.proyectonisal.org > index.php > en...

HORA NOVA. SETMANARI DE L’ALT EMPORDÀ. Publicació del 30 de Gener de 2009.

HORTALÀ, J., CAPDEVILA, J., LLACH, C., ORTÍ, A., RIBAS, E., i SOLÀ-MORALES, M. (1966). “La comarca d’Olot. Una aproximació a la seva realitat econòmica.” *Servei d’estudis de Banca Catalana*. Barcelona.

IGLÉSIES i FORT, J. (1961) *El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años*. Barcelona.

INSA PESQUERA, T. (1961). “Contribución al estudio y producción de la leche esterilizada en España.” *Revista Española de Lechería*. Nº 41. Madrid.

INSA PESQUERA, T. (1962). “Producción y consumo de leche en España.” *Revista Española de Lechería*. Nº 45. Madrid.

IRUJO E INDA, J. M. (1951). “La producción de leche en Vizcaya. El abasto de leche en Bilbao.” *II Congreso internacional veterinario de zootecnia. Tomo VI. Comunicaciones Científicas*. Madrid.

LACASA GODINA, A. (1968). “Panorámica general de la industrialización y comercialización de la leche.” *VI Ciclo de conferencias técnicas*. Ministerio de Agricultura. Dirección general de ganadería. Madrid.

LACASA GODINA, A. (1993). *El sector lácteo español*. ASLYB. Comunicación. D.L. Madrid.

LANGREO NAVARRO, A. (1995). *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias 1830-1995*. Ministerio de Agricultura. Serie Estudios. Madrid.

LANGREO NAVARRO, A. (1996). “Formación e historia de la industria láctea de Asturias en el marco del sistema lácteo español”. *VI Congreso de la Asociación de Historia Económica. Sesión: La Ganadería Española*. Madrid.

LANGREO NAVARRO, A. (1997, 2003, 2004, 2006). “Industria láctea. Cambios recientes y perspectivas (1).”, “Cambios de fondo en el sistema lácteo espanyol.”, “¿Que está pasando en el sector lácteo.” i “El grupo de empresas líder del sistema agroalimentario espanyol.” *Revista Distribución y Consumo*. Madrid.

LANGREO NAVARRO, A. (1996). “La situación y los cambios recientes en el sistema lácteo español. Efectos en la industria.” *Revista Economía Agraria*. Madrid.

LANGREO NAVARRO, A. (2002). *Análisis de las estrategias de la industria láctea en el marco de la cadena de producción láctea*. Asociación Española de Economía Agraria. Universidad de Santiago de Compostela. <https://dialnet.unirioja.es > servlet > extaut>

LETONA S. A. (2004). *Letona, una empresa històrica del sector lacti*. Barcelona.

LLOBET, S. (1947). *El medi i la vida al Montseny*. Estudi Geogràfic. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto “Juan Sebastián Elcano” Estación de Estudios Pirenaicos. Barcelona.

LLOVET, J. (1928). “Un cas interessant de la cooperativa d’elaboració.” *Revista Agricultura i Ramaderia*. Pp. 4-5.

LLOVET, J. (1929). “Com han entès la cooperació els productors suïssos.” *Revista Agricultura i Ramaderia*. Pp. 162-164.

LLOVET MONT-ROS, J. (1934). *La producció de llet i de vaques lleteres a l’Empordà*. Obra agrícola de la Caixa de Pensions per a la vellesa i d’estalvis. Barcelona.

LLOVET MONT-ROS, J. (1938). “Els preus de la llet a Catalunya durant els anys 1936 i 1937”. *Arxius de l’Escola Superior d’Agricultura*, pp. 155-181. Barcelona.

MARTÍN ACEÑA, P. i COMÍN, F. (1991). *INI: 50 años de industrialización en España*. Espasa Calpe. Madrid.

MASANA, R. M^a. (2003). “La fàbrica de iogurts “MABI” de la Bisbal (1940-1950 aprox.)” *EL DRAC. Revista d’informació bisbalenca*. N°. 48.

MATALLANA, G. (1928). “Destino de la producción de leche española.” *Revista La industria pecuaria*. N° 939. Madrid.

MATALLANA VENTURA, S. (1953). “Problemas y dificultades actuales de las industrias lácteas.” *Revista Española de Lechería*. N° 9. Madrid.

MATALLANA VENTURA, S. (1957). “La leche higienizada en el actual momento económico”. *Revista Española de Lechería*. N° 25. Madrid.

MATALLANA VENTURA, S. (1958). *Centrales Lecheras*. Ministerio de Agricultura. Madrid.

MAZÓN CALPENA, C. (1986). “El papel de la empresa pública en el sector lácteo.” *FEDEA*. Documento 86-15. U.A.M. Madrid.

MINISTERIO DE AGRICULTURA. (1960). “Resumen estadístico de la producción, destino y valor de la leche 1959.” *Publicaciones del Servicio de Estadística*. Madrid.

MIRÓ I ARDÈVOL, J. (1971). *Recursos agrarios para la industrialización gerundense*. Monografías Industriales.

MOLINÉ NICOLA, D. (1952). *La Cooperación en el campo y un realidad cooperativa en el Urgellet*. Cooperativa Lechera del Cadí. Seu d’Urgell.

MONOGRAFICO ALIMARKET. (1992). “Sector Lácteo, con la mirada en los Pirineos.” *Revista Alimarket*. Pp. 131-153.

MONOGRAFICO ALIMARKET. (1993). “La leche pasa por el aro.” *Revista Alimarket*. Pp. 104-140.

MUÑOZ PRADAS, F. (2009). “Población y consumo. Una reconstrucción de las poblaciones consumidoras de leche en España 1925-1981.” Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra.

NICOLAU NOS, R. i PUJOL ANDREU, J. (2005). “Alimentación, beneficencia y condiciones de vida en la transformación de las zonas rurales durante la industrialización: Olot, siglos XIX-XX”. Unitat d’Història Econòmica de la Universitat Autònoma de Barcelona.

NICOLAU NOS, R., PUJOL ANDREU, J. i HERNÁNDEZ, I. (2007). “El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1935: la difusión de un nuevo alimento. *Història Agrària* nº 42. Barcelona.

NICOLAU, R. i PUJOL, J. (2003). *Nivells de vida: antics i nous problemes*. UHE/UAB. www.ddd.uab.cat > ... > Estudis

PAGÈS BASSACH, J. (1951). “La producción e industria lechera en Gerona.” *II Congreso internacional veterinario de zootecnia. Tomo VI. Comunicaciones Científicas*. Madrid.

PAUNERO i AMIGO, X. (1992). *Indústria Endògena i Transnacionalització. El cas de la indústria alimentària a les comarques gironines*. Tesis Doctoral dirigida pel Dr. Antoni F. Tulla i Pujol. Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia. Barcelona.

PLA FRIGOLA, J. (1940). *S.A.L.Ger. 2ª Memoria*. Gobierno Civil de la Provincia de Gerona.

PLAJA, B. y MORAGAS, F. (1955). “Estudio de zonas de producción lechera y su regulación para el abastecimiento industrial y de poblaciones.” *Revista Española de Lechería*. Nº 15. Madrid.

PLAJA COLL, B. (1965). “Estudio sobre la industrialización de la leche en España.” *Jornadas franco-españolas. Revista Española de Lechería*. Nº 56. Madrid.

PLANAS I ROIG, M. (1987). “Castelló d’Empúries.” *Quaderns de la Revista de Girona*. Nº. 11. Monografies Locals. Girona.

PLANAS MARESMÀ, J. (2003). “Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris rurals i l’organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX.” Tesi Doctoral dirigida pel Dr. Ramon Garrabou i Segura. Departament d’Economia i Història Econòmica. Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales. Universitat Autònoma de Barcelona. www.tdx.cat > bitstream

PONCE VIVET, S. (2001). “El procés d’especialització ramadera a la Plana de Vic (1850-1930).” *Estudis d’història agrària. La ramaderia: aspectes de la seva evolució*. Nº 14, pp. 185-196. Eumo Editorial. Vic.

PONCE VIVET, S. (2006). “L’economia osonenca durant la segona república (1931-1936).” *AUSA XXII 157*, pp. 311-330. *Patronat d’Estudis Osonencs*. Vic.

POUS I PORTA, J. I SOLÉ I SABATÉ, J. M^a. (1988). *Anarquia i república a la Cerdanya (1936-1939): el “cojo de Málaga” i els fets de Bellver*. Publicacions de l’Abadia de Montserrat.

PUJOL ANDREU, J. (1988). “Les transformacions del sector agrari català entre la crisi finisecular i la Guerra Civil.” Tesi Doctoral dirigida pel Dr. Ramon Garrabou Segura. Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales. Departament d’Història Econòmica i Economia. Barcelona.

PUJOL ANDREU, J. (1998). “Especialització i canvi tècnic en l’expansió del sector ramader català entre 1880 i 1936.” *Recerques. Història/Economia/Cultura*. Nº 37, pp. 31-56.

PUJOL ANDREU, J. (2001). “Cap a una nova interpretació del capitalisme agrari a Catalunya fins a la guerra civil.” *Estudis d’història agrària. La ramaderia: aspectes de la seva evolució*. Nº 15, pp. 19-56. Eumo Editorial. Vic.

PUJOL ANDREU, J. (2002). “Especialización ganadera, industrias agroalimentarias y costes de transacción: Cataluña 1880-1936.” *Historia Agraria. Revista de Agricultura e Historia rural*. Nº 27, pp. 192-209. Murcia.

PUJOL ANDREU, J. y FERNANDEZ PRIETO, L. (2001). *Las sendas del cambio tecnológico en la agricultura española contemporánea*. UHE/UAB. Barcelona. www.h-economica.uab.es > papers > wps

PUJOL ANDREU, J., GONZÁLEZ DE MOLINA, M., FERNÁNDEZ PRIETO, L., GALLEGO, D. y GARRABOU, R. (2001). *El pozo de todos los males. Sobre el atraso en la agricultura española contemporánea*. Crítica. Barcelona.

PUJOL ANDREU, J. (2003). “Sobre los orígenes de la industrialización en el sector alimentario: Cataluña, 1880-1935.” *Las industrias agroalimentarias en Italia y España*

durante los siglos XIX y XX. Pp. 245-278. Publicaciones de la Universidad de Alicante. Alicante.

PUJOL ANDREU, J., NICOLAU NOS, R. i HERNANDEZ, I. (2006). "Milk, from medicine in Mediterranean Europe: Catalonia, 19th-29th centuries." *XIV International Economic History Congress. Session 9*. Helsinki.

QUADERN DE SILS. REVISTA MUNICIPAL D'INFORMACIÓ I CULTURA" "Parlem amb ... Josep Madí i Rusiñol". Núm. 14, Any V/Abril-1993. Sils.

RÀFOLS CASAMADA, J. (1997). "El abastecimiento de leche a Barcelona: de las vaquerías urbanas a las grandes superficies comerciales." *Coloquio sobre "El desarrollo urbano de Montreal y Barcelona en la época contemporánea: estudio comparativo."* Universidad de Barcelona. Barcelona.

RÀFOLS CASAMADA, J. (1998). "L'evolució del consum de llet a Barcelona, segles XIX i XX. Causes, factors i circumstàncies connexes." *Actes de la IV Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. Barcelona.

RÀFOLS CASAMADA, J. (1998). "Criteris de qualitat de la llet consumida a Barcelona, segles XIX i XX." *Actes de la V Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. Barcelona.

RÀFOLS CASAMADA, J. (2000). "La innovación tecnológica como factor de reubicación de la producción láctea." *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Solciales*. Nº 69. Universidad de Barcelona. Barcelona.

RAMOS AMIEVA, M. (1955). "Producción y consumo de leche en España." *Revista Española de Lechería*. Nº 15. Madrid.

RAMOS AMIEVA, M. (1959). *La industrialización de la leche*. Notas Divulgadoras. Publicaciones del Comité Nacional Lechero. Madrid.

RAMOS AMIEVA, M. (1972). "La Industria Láctea Catalana." *Revista Agricultura Agropecuaria*.

RENAU PIQUERAS, J.J. "Central Lechera Asturiana." Universidad de Valencia. Departamento de Dirección de Empresas. València.

REVISTA ALIMENTARIA. Edit. (1972) (Núm. Julio-Agosto 1972) pp. 17-23.

RIERA, X. (1925). "El nostre moment ramader." *Revista Agricultura. Revista Agrícola Catalana*. Pp. 353-357.

RINCÓN, V. (1983). "Rentabilizar: obsesión de la empresa pública." *Revista Aral*. Nº Septiembre/Octubre. Madrid.

RIVAS MORENO, F. (1905). *Lecherías y queserías. Cooperativas. Seguro del ganado*. Biblioteca de "La Cooperación". Vol. II. València.

- RODRIGO, I. (1991). "Leche española con aroma francés." *Revista Dinero*. Pp. 21-23.
- RODRIGUEZ REGUEIRO, M. (1989). "Industrias lácteas: menos establecimientos y de mayor tamaño." *Revista Aral*. Nº 1030. Madrid.
- ROIG I TORRES. (1885). "Lechería modelo en Barcelona." *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*. Pp. 70-71.
- ROSSELL i VILÀ, M. (1917). *L'Urgell. Centre de cria i recria ramadera*. Mancomunitat de Catalunya. Direcció d'Agricultura. Barcelona.
- ROSSELL i VILÀ, M. (1921). *La vaca lletera*. Mancomunitat de Catalunya. Publicacions divulgadores dels Serveis Tècnics d'Agricultura. Barcelona.
- ROSSELL i VILÀ, M. (1923). *Les vaques i la producció de llet*. Mancomunitat de Catalunya. Escola Superior d'Agricultura. Barcelona.
- ROSSELL i VILÀ, M. (1927). "Els caràcters exteriors de la vaca lletera." *Revista Agricultura i Ramaderia*. Pp. 572-574.
- RUBIÓ CABECERÁN, J. (1928). "Urgell, comarca productora de llet." *Revista Agricultura i Ramaderia*. Barcelona.
- RUFÍ i PAGÈS, J. M^a. "La ramaderia en la història pagesa de Torroella de Montgrí" www.raco.cat > article > viewFile
- SAGUER, E. (2005). *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà 1850-1880*. Edita: Associació d'Història Rural a les comarques gironines, centre de recerca d'Història Rural. ILLCC-SECCIÓ VICENS VIVES. UdG. Girona.
- SAENZ DE TEJADA, I. (1976). "La Lactaria Española: hacia una política de calidad para el consumidor." *Revista Aral. Semanario de Artículos Alimenticias y Bebidas*. Pp. 23-25.
- SAN ROMÁN, E. (1999). *Ejército e Industria: el nacimiento del INI*. Editorial Crítica. Barcelona.
- SANTAMARIA i COLOMER, D. (1996). "Vilobí d'Onyar." *Quaderns de la Revista de Girona*. Nº 66. Monografies Locals. Girona.
- SANTA PERPÈTUA DE MOGODA. (2010) <https://www.yumpu.com> > view > itinerar...
- SANZ CAÑADA, J. (1993). *Industria agroalimentaria y desarrollo regional*. M.A.P.A. Madrid.
- SANZ LAFUENTE, G. (2005). "Industria y seguridad alimentaria. Entre la ley, la ciencia veterinaria y la práctica social de la inspección. 1850-1923." *XI Congreso de Historia Agraria Aguilar de Campoo*. Palencia.

SOLDEVILA FELIU, A. (1968). “La Ganadería primordial para el desarrollo de la provincia” *Revista de Gerona*. Pp. 43-56. Girona.

SOLDEVILA FELIU, A. “Los jefes provinciales de la ganadería de Girona, en su contexto histórico: 1908-1987” www.acnv.es > libro > historia > soldevila

SURÓS i PERACAULA, J. (1991). “La llarga crisi de la indústria suro-tapera en el primer terç del segle XX.” *Estudis del Baix Empordà*. Núm 10. Publicacions de l’Institut d’Estudis del Baix Empordà. Patronat Francesc Eiximenis. Generalitat de Catalunya. Diputació de Girona.

TERRADELLAS, J. (2006) *L’Abans de La Bisbal d’Empordà. Recull Gràfic 1867-1965*. Efadós editorial. 2006.

TRIBÓ TRAVERIA, G. (2000). “La ramaderia a les portes de Barcelona: el cas del baix Llobregat (1850-1930).” *Estudis d’Història Agrària. La ramaderia: aspectes de la seva evolució*. Nº 13. pp. 107-126. Eumo Editorial. Vic.

TRUEBA HERRANZ, D. (1968). “La higienización obligatoria de leche en las ciudades.” *Revista Española de Lechería*. Nº 68. Madrid.

TULLA, ANTONI F. (1973) *Cooperativas agrarias en el Pirineo. Una posible respuesta a las agriculturas marginales de alta montaña..* www.raco.cat > ... > 1973:Núm.:1 > Tulla Barcelona.

TULLA, ANTONI F. (1981). Procès de transformació agrària en àrees de muntanya. Les explotacions de producció lletera com a motor de canvia a les comarques de la Cerdanya, el Capcir, l’Alt Urgell i el Principat d’Andorra. Tesis Doctoral. Facultat de Lletres. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra. Primera reimpressió: novembre 1996.

U.G.T. Sindicat d’Obrers Lleters i Derivats. (1939) Barcelona.

VALDALISO GAGO, J. M^a. (2006). “El factor empresarial y el desarrollo económico de España en los siglos XIX y XX”, dins *La historia econòmica en España y Francia*, coordinada per Carlos Barciela López. (2006). *Revista de Historia Industrial*.

VIA LÁCTEA. (2005). Revista editada por Danone S.A. Mayo 2005 nº 18. Barcelona.

VIADER i RIERA, J. (2007). “De la socialització al desagrupament: cinc anys d’Indústria Làctia a Barcelona 1936-1941.”. www.ddd.uab.cat > pub > hmic

VILA, P. (1984). *La Cerdanya*. Editorial Empuries. Barcelona.

VILLARINO, P. i ROCA, J. A. (1989). “Tabacalera vuelve a fumar.” *Revista Actualidad Económica*. Pp. 24-30.

XIRGU CACHINERO, H., (?) “Influència de La Lactaria Española a Vidreres (1950-1970).” Treball d’estudis. Vidreres.

